

**ДІЯЛЬНІСТЬ
ОУН ТА УПА НА ТЕРИТОРІЇ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ
ТА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ**

Літопис УПА

Нова серія, том 18

**National Academy of Sciences
of Ukraine (NANU)
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian
Archaeography and Source Studies, NANU
Litopys UPA Publishers
Branch State Archive
of the Security Service of Ukraine**

Litopys UPA
New Series, Volume 18

**OUN AND UPA ACTIVITIES
ON THE TERRITORY
OF EAST-CENTRAL
AND SOUTHERN UKRAINE**

Kyiv

2011

Toronto

**Національна академія наук України
Інститут української археографії
та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України
Видавництво “Літопис УПА”
Галузевий державний архів
Служби безпеки України**

Літопис УПА
Нова серія, том 18

**ДІЯЛЬНІСТЬ
ОУН ТА УПА НА ТЕРИТОРІЇ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ
ТА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ**

The book includes documents and materials of the Ukrainian resistance movement as they relate to the underground activity of the OUN(B) and UPA on the territory of the central, eastern and southern oblasts of Ukraine during 1942-1952. The sources shed light on one of the lesser known pages of Ukrainian history of the mid-20th century and serve as a natural supplement to the documental heritage of the independence movement in Western Ukraine.

У книзі вміщені документи і матеріали українського резистансу про діяльність підпілля ОУН(б) та УПА на території центральних, східних і південних областей України у 1942-1952 рр. Джерела висвітлюють одну з маловідомих сторінок історії України середини ХХ століття й органічно доповнюють документальну спадщину українського самостійницького руху в Західній Україні.

Редакційна рада:

**П. СОХАНЬ (співголова), П. Й. ПОТІЧНИЙ (співголова),
Г. БОРЯК, В. ЛОЗИЦЬКИЙ, Р. ПИРІГ, Ю. ШАПОВАЛ,
О. УДОД, С. КОКІН, М. ПОСІВНИЧ**

Editorial board:

*P. Sokhan' (co-chairman), P. J. Potichnyj (co-chairman)
H. Boriak, V. Lozyts'kyi, R. Pyrih, Yu. Shapoval,
O. Udod, S. Kokin, M. Posivnych*

Упорядники:

О. ПАГІРЯ, В. ІВАНЧЕНКО

Compilers:

О. ПАГИРИЯ, В. ИВАНЧЕНКО

Оригінал-макет:

П. Клим

**ISBN 978-1-897431-36-8 (Canada)
ISBN 978-966-2105-36-0 (Ukraine)**

© "Літопис УПА", 2011
© Litopys UPA, 2011

Фундатором цього тому "Літопису УПА" є

**Українська Народна Каса Дежарден,
Монтреаль, Квебек, Канада**

На службі членам та українській громаді від 1944 року
Активний учасник розвитку кредитового руху
в Україні від 1992 року

This volume of "Litopys UPA" is funded by

**La Caisse populaire Desjardins Ukrainienne
Montreal, Québec, Canada**

Serving its members and the Ukrainian community since 1944
Contributing to the development of credit unions
in Ukraine since 1992

Управа

У першому ряду (зліва направо): Мирослав Балицький,
Едмонд Пасіка, Петро Хома, Юрко Кулицький-головний управитель,
Євген Чолій-голова управи, Анастасія Кива, Орест Митко, Володимир
Жовтуля

У другому ряду (зліва направо): Галина Головка,
Марія-Марта Менар-Маркіза, Григорій Коврига, Василь Ґрошко,
Орест Гуменний, Степан Шпилькин, Марта Маєр, Ігор Пришляк

ЗМІСТ

Вступ	15
Introduction.....	53

Розділ І. Директивно-розпорядчі документи:

№ 1. Вказівки для проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед населення Східної України. Липень 1942 р.....	91
№ 2. Інструкція для здійснення рейдів боївок ОУН та підвідділів УПА на територію Східної України. [1945 р.]	125
№ 3. Інструкції для проведення виховної та пропагандистської діяльності ОУН серед населення СУЗ. Листопад 1946 р.	129
№ 4. Вказівки для агітаційно-пропагандистської роботи ОУН на СУЗ. 1 травня 1947 р.	154
№ 5. Формуляр інструктивного листа ГОСП Проводу ОУН щодо поширення пропагандистських видань на Сході України за допомогою залізниці. Травень 1947 р.	156
№ 6. Вказівки для реалізації клича «Лицем до Сходу». Жовтень 1947 р.	157
№ 7. Вказівки для опрацювання тем під час звітування про становище на східноукраїнських землях. [Не раніше 1948 р.].	162
№ 8. Інструкція з терену «Запоріжжя» про відзначення 300-ї річниці від початку національно-визвольного повстання під проводом Богдана Хмельницького. Березень 1948 р.	170
№ 9. Інструкції для ідеологічно-політичного вишколу. [1948].	174
№ 10. Інструкція ГОСП для проведення бесід із жителями зі Східної України. Квітень 1949 р.	179
№ 11. Організаційні інструкції для роботи в терені. 18 червня 1949 р.	186
№ 12. Додаткова інструкція з пропагандистської роботи на 1949 рік. 1949 р.....	188
№ 13. Виписки із блокноту керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН М. Качановського. [1949 р.].	191

№ 14. Виписки із робочого блокнота референта пропаганди Краєвого проводу ОУН на ПЗУЗ «Москва» Г. Семенюка. [1949 р.]	192
№ 15. Виписка з наказу ГВШ УПА про нагородження Г. Левчука Бронзовим Хрестом заслуги. 17 серпня 1949 р.	198
№ 16. Інструкція «Оса-1» . [1950 р.]	200
№ 17. Організаційні інструкції Проводу ОУН для діяльності на найближчі роки. Червень 1950 р.	206
№ 18. Тактичні вказівки для діяльності Коломийського окружного проводу ОУН. [Не пізніше жовтня 1950 р.]	217
№ 19. Виписки з робочого зошита керівника Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчака. [Не пізніше жовтня 1950 р.]	222
№ 20. Виписки із зошита керівника Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчака. [Не пізніше жовтня 1950 р.]	236
№ 21. Інструктивна праця В. Бея «До питання нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі». Травень 1952 р.	255

Розділ II. Звітно-інформаційні документи:

№ 22. Огляд становища центральних та східних областей України під німецькою окупацією. Лютий 1942 р.	309
№ 23. Звіт про становище на Донбасі. Травень 1942 р.	314
№ 24. Огляд ситуації на Донбасі. 1942 р.	319
№ 25. Суспільно-політичний огляд на ОСУЗ та СУЗ. Червень 1942 р.	322
№ 26. Суспільно-політичний огляд Дніпропетровська. Червень 1942 р.	331
№ 27. Вісті з Кіровоградщини. 1942 р.	339
№ 28. Огляд становища на південних українських землях. 1942 р.	341
№ 29. Суспільно-політичний огляд підрумунської Трансністрії. 1942 р.	350
№ 30. Звіт про становище в Криму. 1942 р.	362
№ 31. Вісті з Криму. 1942 р.	364
№ 32. Суспільно-політичний огляд центральних, східних та південних областей України. Лютий 1943 р.	365
№ 33. Звіт з території Трансністрії. Лютий 1943 р.	374
№ 34. Огляд становища у центральних, східних та південних областях України станом на весну 1943 р. [Весна 1943 р.] . . .	380
№ 35. Звіт про рейд відділів УПА на територію Кам'янець-Подільщини. 11 липня 1943 р.	412

№ 36. Огляд становища південних областей України під німецькою та румунською окупаціями. Серпень 1943 р. ...	414
№ 37. Звіт про суспільно-політичне становище у центральних областях України. Вересень 1943 р.	419
№ 38. Вістки з території румунської Трансністрії. 3 вересня 1943 р.	440
№ 39. Звіт СБ із Миколаєва. 25 жовтня 1943 р.	444
№ 40. Суспільно-політичний огляд центральних та східних українських областей. 29 жовтня 1943 р.	447
№ 41. Суспільно-політичний огляд ситуації в румунській «Трансністрії» восени 1943 р. Листопад 1943 р.	452
№ 42. Вістки з північних районів Житомирської області. Листопад 1943 р.	463
№ 43. Інформаційні вістки зі Сходу України. 12 березня 1944 р.	465
№ 44. Суспільно-політичний огляд Кам'янець-Подільської області. Вересень 1944 р.	466
№ 45. Звіт відділу УПА «Бистрого» про рейд по території Кам'янець-Подільської області. 13 листопада 1944 р.	470
№ 46. Звіт про рейд повстанців у північні райони Кам'янець-Подільської області. [Січень 1945 р.]	473
№ 47. Інформаційний звіт із південних областей України. Березень 1945 р.	475
№ 48. Тереновий звіт із Ляховецького району Кам'янець-Подільської області. 28 травня 1945 р.	479
№ 49. Звіт Людмили Фої в СБ ОУН про поїздку в НКДБ УРСР. 19 серпня 1945 р.	481
№ 50. Вісті зі Сходу. 1945 р.	493
№ 51. Звіт «Романа» про політико-пропагандистську роботу ОУН на території Житомирської області. 20 вересня 1945 р. ...	494
№ 52. Тереновий звіт «Галайди» з Кам'янець-Подільської області. 9 жовтня 1945 р.	501
№ 53. Звіт про рейд боівки ОУН «Ореста» у Кам'янець-Подільську область. 12 жовтня 1945 р.	502
№ 54. Уривок зі спогадів підпільника ОУН «Вадима» про рейд по території Житомирської області. Без дати.	506
№ 55. Суспільно-політичний огляд Кам'янець-Подільського округу. 1945 р.	515
№ 56. Відомості з Кам'янець-Подільської області. 17 листопада 1945 р.	518
№ 57. Суспільно-політичний огляд Кам'янець-Подільської округи ОУН. 20 листопада 1945 р.	521

№ 58. Звіт «Галайди» про ситуацію на СУЗ. 7 грудня 1945 р. ...	529
№ 59. Звіт про рейд відділу УПА «Гудими» по території Кам'янець-Подільської області. 10 січня 1946 р.....	530
№ 60. Звіт боївки ОУН «Кармелюка» про роботу в західних районах Кам'янець-Подільської області. Січень-лютий 1946 р.	532
№ 61. Додаток до звіту про голод у призбручанських районах Кам'янець-Подільської області. 4 лютого 1946 р.	534
№ 62. Теренові вістки з Кам'янець-Подільської округи. 15 травня 1946 р.	536
№ 63. Протокол розмови членів Велико-Дедеркальського районного проводу ОУН із санітарками з СУЗ. 25 жовтня 1946 р.	540
№ 64. Інформації про прибуття голодуючих зі Східної України у Калуський район Станіславської області. [1946 р.]	541
№ 65. Інформаційне повідомлення про розмови з голодуючими колгоспниками з Кам'янець-Подільської області. 9 січня 1947 р.	544
№ 66. Суспільно-політичний огляд Васильківського району Київської області. 8 червня 1947 р.	548
№ 67. Репортажі про зустрічі підпільників ОУН з голодуючими колгоспниками зі Східної України на території Дрогобицької області. 14 червня 1947 р.	567
№ 68. Суспільно-політичний огляд Васильківського району Київської області. 1 липня 1947 р.	579
№ 69. Звіт про роботу тех-звена Букачівського районного осередку пропаганди ОУН. 30 червня 1947 р.	583
№ 70. Звіт про голод у призбручанських районах Кам'янець-Подільської області. Жовтень 1947 р.	585
№ 71. Протокол голоду на СУЗ. 16 листопада 1947 р.	597
№ 72. Загальний огляд діяльності ОУН на СУЗ від 1941 р. 1947 р.	600
№ 73. Хроніка-спогад «У златоглавому». Січень 1948 р.	616
№ 74. Розвідувальні дані про промислові об'єкти м. Києва, зібрані військовим референтом Київського міського проводу ОУН І.Денисенком. [Квітень 1948 р.].....	667
№ 75. Спогад стрільця «Нечая» про рейд з'єднання УПА «Хмельницький» у Житомирську область восени 1943 р. Травень 1948 р.	669
№ 76. Репортаж поїздки уродженки Східної України в Одесу. Вересень 1948 р.	677
№ 77. Запис розмов із жителями с. Лозоватка Кіровоградської області. Листопад 1948 р.	691

№ 78. Огляд соціально-економічного становище шахтарів Донбасу. [1948 р.]	706
№ 79. Формуляр звіту підпілля ОУН у м. Києві. 1948 р.	722
№ 80. Інформаційні вістки про становище на Житомирщині. 20 липня 1949 р.	724
№ 81. Інформаційні вісті про становище у Східній Україні. 5 червня 1950 р.	739
№ 82. Вісті про СУЗ. 20 липня 1950 р.	747
№ 83. Інформації з СУЗ та Криму. Літо 1950 р.	754
№ 84. Репортаж про подорож агітаторки ОУН у Східну Україну. [Літо 1950 р.].....	758
№ 85. Звіт учасника ОУН у Запоріжжі «Яструба». 15 квітня 1951 р.	770
№ 86. Повідомлення М. Криси із Київської області. [Не пізніше 21 квітня 1952 року].	772
№ 87. Оглядова праця В. Бея «СУЗ та наша національно-визвольна боротьба». [1952 р.]	775

Розділ III. Обліково-статистичні документи:

№ 88. Список загиблих членів ОУН та УПА на СУЗ у 1945-1949 рр. Лютий 1950 р.	857
---	-----

Розділ IV. Ділове листування та особисті документи підпільників:

№ 89. Лист В. Бея до Г. Левчука. 29 жовтня 1945 р.	863
№ 90. Лист невідомого до В. Кудрі. 10 листопада 1946 р.	866
№ 91. Лист С. Янишевського до Р. Піддубного. 22 березня 1947 р.	870
№ 92. Лист С. Янишевського до П. Піддубного. 28 квітня 1947 р.	873
№ 93. Лист «Бориса» до «Василя». 5 травня 1947 р.	874
№ 94. Лист «Бориса» до М. Мельника. 29 травня 1947 р.	876
№ 95. Лист «Бориса» до М. Мельника та «Василя». [Травень 1947 р.].....	880
№ 96. Лист «Бориса» до М. Мельника. [Червень 1947 р.]	888
№ 97. Лист «Бориса» до М. Мельника. 1 липня 1947 р.	890
№ 98. Лист «Бориса» до М. Мельника. 21 липня 1947 р.	894
№ 99. Лист С. Смолюка до командира. 24 грудня 1947 р.	897
№ 100. Лист І. Пронькіна до С. Титка. 24 червня 1948 р.	900
№ 101. Виписка із щоденника керівника Корецького надрайонного проводу ОУН М. Климук про роботу ОУН на СУЗ. 1948 р.	904

№ 102. Лист М. Ярчука до М. Штойка. [1950 р.].....	905
№ 103. Лист «Зірки» до невідомого. [1950 р.].....	906
№ 104. Лист «Ворона» до «Соні». Квітень 1951 р.....	907
№ 105. Записки керівника боївки ОУН М. Криси («Кобзаря»). Червень – липень 1951 р.	908
№ 106. Лист М. Криси до П. Колесника. 10 липня 1951 р.	909
№ 107. Лист В. Николина до М. Криси. 16 жовтня 1951 р.	935
№ 108. Лист М. Криси до П. Колесника. 5 січня 1952 р.	937
№ 109. Лист М. Криси до невідомих. [Не пізніше 21 квітня 1952 р.].....	939
№ 110. Лист П. Колесника до М. Криси. [Не пізніше 21 квітня 1952 р.].....	940
№ 111. Щоденник М. Криси («Кобзаря») за липень 1951-лютий 1952 рр. [Початок 1952 р.].....	941

Розділ V. Пропагандистські матеріали

№ 112. Листівка Крайового проводу ОУН на СУЗ «До робітників-українців». Квітень 1942 р.	947
№ 113. Листівка ОУН «Українці!» видана й поширена в центральних областях України. 1942 р.	948
№ 114. Звернення УПА-«Схід» до селян України. Червень 1944 р.....	950
№ 115. Звернення УПА-«Схід» до робітників України. Червень 1944 р.....	952
№ 116. Звернення УПА-«Схід» до працівників транспорту України. Червень 1944 р.....	954
№ 117. Брошура ОУН «Молодь східних українських земель у боротьбі за УССД». 21 жовтня 1945 р.	955
№ 118. Заклик ОУН до населення Східної України. Серпень 1946 р.	963
№ 119. Пропагандистська брошура «Слово до учителів, братів зі східних областей України». 30 серпня 1946 р.	964
№ 120. Заклик до української молоді східних областей України. [1946 р.].....	978
№ 121. Листівка ОУН «Брати з-над Дніпра!». [1946 р.].....	979
№ 122. Листівка ОУН «Чи буде голод?». 1946 р.....	984
№ 123. Листівка ОУН «Голодуючі!». Червень 1947 р.	985
№ 124. Листівка ОУН «До голодуючих!». Літо 1947 р.....	987
№ 125. Лист до студентів від групи колишніх київських студентів вояків УПА. [1947 рр.].....	990
№ 126. Листівка ОУН «Братам українцям зі східних областей України!» . [1947 р.].....	996

№ 127. Відозва Проводу ОУН на СУЗ «До української молоді». Травень 1948 р.	998
№ 128. Стаття з журналу «Революціонер-пропагандист» про реалізацію клича «Лицем до Сходу». 1949 р.	1000
№ 129. Формуляр листа осередку пропаганди Тернопільського окружного проводу ОУН. Січень 1949 р.	1008
№ 130 Формуляр листа українських повстанців до матері (жінки, сестри) загиблого у боротьбі з підпіллям ОУН співробітника радянських силових структур. [Січень 1949 р.]	1009
№ 131. Відозва до українців західних та східних областей України. 1949 р.	1012
№ 132. Відозва ОУН «Українці!». 1949 р.	1017
№ 133. Листівка ОУН «Демобілізовані бійці та офіцери!». [1949 р.]	1019
№ 134. Пропагандистська брошура ОУН «Промислові робітники України!». Вересень 1950 р.....	1021
№ 135. Пам'ятка для українців зі східних областей України. Травень 1950 р.	1028
Ілюстрації	1033
Показчик	1055
Список скорочень	1128
Перелік ілюстрацій	1133
Перелік документів	1135

Вступ

Увазі читачів пропонується черговий том нової серії «Літопису УПА», який містить документи і матеріали Організації Українських Націоналістів (бандерівців) та Української Повстанської Армії про організовану національно-визвольну боротьбу на території Центрально-Східної та Південної України у 1942–1952 роках, тобто від початку підпільного етапу у діяльності ОУН до затухання визвольного руху та ліквідації осередків організованого спротиву комуністичній владі на українській території на схід від Збруча. Звернення до східноукраїнських теренів, як ареалу діяльності структур українського визвольного руху (ОУН та УПА) у 1940–1950-их рр., не є новаторським за самою постановкою проблеми. Однак вперше у циклі серії «Літопису УПА» виходить книга, цілком присвячена цій ще мало вивченій проблемі української історії середини ХХ ст. Своєрідний «географічний прорив» повинен суттєво розширити уявлення про розмах, масштаби та інтенсивність визвольної боротьби в Україні у 40–50-х рр. ХХ ст.

Терміном центральні, східні та південні українські землі позначається територія України на схід від довоєнного радянсько-польського кордону, що охоплює тогочасні Кам'янець-Подільську (сучасна Хмельницька), Житомирську, Вінницьку, Черкаську, Київську, Кіровоградську, Чернігівську, Полтавську, Сумську, Харківську, Ворошиловградську (сучасна Луганська), Сталінську (сучасна Донецька), Дніпропетровську, Запорізьку, Ізмаїльську (нині частина Одеської області), Одеську, Миколаївську, Херсонську області в географічних межах тодішньої УРСР, та Автономної Республіки Крим РРФСР. У внутрішній оунівській документації вказані терени називались Осередньосхідними, Східними та Південними українськими землями (відповідно ОСУЗ, СУЗ та ПДУЗ) або просто Радянською Україною. Також використовується термін «Наддніпрянська Україна» як широке поняття українських земель, що входили до складу Російської імперії, згодом – до Української Народної Республіки (без захід-

них областей УНР), із 1919 р. – перебували в складі УСРР (з 1937 р. – УРСР).

Сьогодні науковці все більше звертаються до аналізу різноманітних аспектів у діяльності українського визвольного руху середини ХХ ст., при цьому часто обмежуючись географічними рамками західноукраїнського регіону. У той самий час поза увагою більшості з них залишається цілий пласт невідомих джерел, який тривалий час зберігався в спецфондах архівів КДБ, і висвітлює діяльність українського націоналістичного підпілля та УПА на території центральних, східних та південних областей України від 1942 р. до початку 1950-х рр.

Незважаючи на істотний прогрес історичного джерелознавства в Україні та відкриття раніше недоступних архівних фондів радянського періоду після колапсу СРСР (явище, яке вже увійшло в історіографічний дискурс як «архівна революція»), основний масив документів, що стосується діяльності підпілля ОУН та УПА на терені центральних, східних та південних українських земель, ще не став повноцінним надбанням вітчизняної історичної науки. У першу чергу це стосується внутрішніх документів структур українського визвольного руху, які здійснювали діяльність на згаданих теренах, відображаючи це у власній документації.

Дане видання ґрунтується на трофейних матеріалах підпілля ОУН та УПА, що були вилучені в ході чекістсько-військових операцій та інших оперативних заходів радянських органів державної безпеки на завершальному етапі Другої світової війни та у післявоєнні роки, що довгий час зберігались у радянських спецхранах в умовах суворой таємності. Після розпаду Радянського Союзу їх успадкувала Служба безпеки України, яка здійснює масштабну роботу із розсекречення документів радянського періоду. Велика кількість трофейних документів підпільно-повстанського походження, які не утаємничувались українським законодавством, стали заручниками радянських «секретних» та «совершенно секретних» справ. З огляду на це, доступ до них дослідників був вкрай обмежений. Необхідність відтворення цілісного комплексу внутрішньої документації ОУН та УПА з проблеми їх діяльності на центральних, східних та південних теренах змусила упорядників звернутись до цього багатого і на сьогоднішній день неактуалізованого історичного джерела.

Звичайно, пропоновані до уваги читачів документи є лише частиною великої джерельної спадщини ОУН та УПА. Водночас для відтворення усієї повноти історичної картини необхідне

критично осмислене поєднання документів різного походження, зокрема радянського, німецького, польського тощо.

* * *

Невелика частина автентичних документів наддніпрянських структур ОУН та УПА 1940-1950-их рр. була опублікована у спеціальних археографічних виданнях, у додатках до монографічних досліджень або вийшла у вигляді джерельних публікацій у наукових журналах.

У першу чергу, слід згадати 2-ий та 8-ий томи нової серії «Літопису УПА», упорядковані О. Вовком. Зокрема, у 2-му томі «Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944» були вперше поміщені документи про рейди підрозділів 4-ої ВО «Тютюнник» (ЗГ «44») (командир Ф. Воробець– «Верещака») УПА-«Північ» на схід від довоєнного польсько-радянського кордону по Житомирській області, починаючи від середини травня та закінчуючи зимою 1943 р. Зокрема, можна виокремити звіти про рейд першого (травень 1943 р.) та другого (вересень 1943 р.) відділів УПА, підрозділів «Гордієнка» (15–29 липня 1943 р.), «Лева» (28 серпня – 6 жовтня 1943 р.), неідентифікованого відділу (24 жовтня – кінець листопада 1943 р.), звіти запілля УПА з території Андрушівщини за жовтень 1943 р., теренові вістки з Бердичівщини (листопад 1943 р.) та пропагандистську відозву штабу групи УПА-«Схід»¹ до поліцаїв та евакуйованих зі Східної України (15 листопада 1943 р.)².

У 8-му томі нової серії, що став продовженням 2-го, було опубліковано великий пласт автентичних повстанських документів, які відображають рейдову, організаційну та агітаційно-пропагандистську роботу підрозділів УПА-«Північ» та УПА-«Південь», а також боївок ОУН на теренах Правобережної України і Поділля (Житомирська, Київська, Вінницька, Кам'янець-Подільська області) у 1944–1946 рр. Можна виокремити найголовніші з них. Зокрема, серед документів УПА-«Південь»: звіти про рейди куреня «Бистрого» (Я. Білинський) (5 грудня 1943 – 20 січня 1944 рр.), групи «Саблюка» (О. Качан) (9 – 24 січня 1944 р.),

---

¹ УПА-«Схід» у повстанській структурі існувала тільки на папері, їй відповідала 4 ВО «Тютюнник» групи УПА-«Північ» (з 1944 р. ЗГ «44»).

² Літопис УПА. Нова серія. Т.2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. Упор. О. Вовк, І. Павленко, – Київ – Торонто, 1999. – С. 639-656.

з'єднання «Балабана» (25 квітня – 6 травня 1944 р.), групи «Батька» (5 – 25 травня 1944 р.), відділу «Дніпро» (3 – 16 вересня 1944 р.), підрозділів «Ягура», «Володька» та «Панька» (29 липня – 15 листопада 1944 р.), «Гармаша» (16 липня – 14 серпня 1945 р.), звіт про політвиховну роботу у з'єднанні «Богуна» (11 березня 1944 р.), хроніка групи «Саблюка» (16 березня 1944 р.), звіти з описами боїв повстанців у районі сіл Буща, Обгів (Соснівка), Репіще, Малеве, Хриницькому лісі та ін., звітно-інформативні документи тощо. Із числа документів групи «Тютюнник» (з'єднання груп «44»): звіти про рейди підрозділів з'єднання «Хмельницького» по території Житомирської та північних районів Київської області, а також суспільно-політичні огляди з східних територій.

У 14-му томі нової серії «Літопису УПА» дослідники В. Ковальчук та І. Марчук опублікували невідомі документи підрозділів і частин з'єднання груп «44» (колишня ВО «Тютюнник») УПА-«Північ»³, в тому числі і ті, які репрезентують рейдову та пропагандистську роботу повстанців на території Житомирської області, а також нотатки проводу ПСК («44», «Одеса», «Степ») щодо функціонування Житомирського окружного проводу ОУН⁴.

Значний комплекс джерел різного походження з проблеми діяльності ОУН та УПА на території Наддніпрянської України оприлюднив у збірнику документів, виданому від своїм прізвиськом, В. Сергійчук⁵. Тут вміщені документи із центральних, обласних та галузевих архівів України, а також матеріали з фондів колекції ім. П. Й. Потічного про підпільну і протипідпільну боротьбу в Україні в Університеті Торонто⁶. В одному комплексі поєднані документи радянського, німецького та підпільно-повстанського походження. На жаль, упорядник не спромігся підготувати археографічної передмови, списку документів і приміток до тому, внаслідок чого чимало псевдонімів учасників підпілля ОУН та УПА, а також подій та явищ, згаданих у документах, залишилось невідомими для читача. Серед документів ОУН та УПА, вміщених у збірнику, можна виділити: звіти похідних груп ОУН за липень-серпень 1941 р., суспільно-політичні звіти та огляди становища на ОСУЗ,

---

³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи. Упор. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ – Торонто, 2010. – С. 404-413.

⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи. Упор. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ – Торонто, 2010. – С. 484-485.

⁵ Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. Т. 5. 1941–1955. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 836 с.

⁶ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. Roberts Library, University of Toronto.

СУЗ і ПДУЗ у роки німецької окупації, накази східних краєвих проводів ОУН, інструкції, пропагандистські матеріали (листівки, звернення, відозви), звіти про рейди відділів УПА та боївків ОУН на схід, невелика частина епістолярної спадщини керівників ОУН на СУЗ.

Окремі архівні джерела, які стосуються діяльності українського підпілля на терені Кам'янець-Подільської та Вінницької областей, були оприлюднені в іншому томі видання В. Сергійчука, присвяченого Поділлю⁷. Із групи підпільних документів у ньому були представлені окремі виконавчі документи (зокрема, звіти про організацію української державної влади у Кам'янець-Подільській області та про діяльність похідних груп ОУН у Кам'янці-Подільському і Вінниці у липні 1941 р., звіти ОУН з території Вінниччини за 1943 р., інформативний звіт про події у Кам'янець-Подільській окрузі за 31 січня 1945 р., витяги із протоколу про голод у прибручанських районах Кам'янець-Подільської області, протоколи розмов з жителями Вінницької області за 4 липня 1948 р. тощо)⁸, пропагандистські матеріали⁹, обліково-статистичні документи (список загиблих діячів ОУН на Сході України в роки німецької окупації, складений колишнім Вінницьким обласним провідником М. Козаком («Смоком») 10 лютого 1946 р.)¹⁰.

Деякі оунівські звіти про діяльність у Кам'янці-Подільському та Криму у 1942 р. були надруковані у збірнику документів, підготовленому урядовою комісією з вивчення ОУН та УПА при Інституті історії України¹¹.

Документи, що висвітлюють діяльність ОУН на Донбасі у роки німецької окупації та повоєнні роки, вмістив у додатку до свого монографічного дослідження В. М. Нікольський¹². Серед підпільних матеріалів тут зокрема вміщені звіти ОУН про становище на Донбасі за 1942–1943 рр., наказ краєвого провідника ОУН СУЗ «Романа Бувалого» (І. Нагірного), донесення симпатиків ОУН про поїздку у Сталінську область у 1949 р., пропагандистські листівки та заклики.

---

⁷ Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1941–1955. Т.4. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.

⁸ Там само. – С. 49-50, 52-56, 65-66, 72-74, 75-79, 87-88, 157-166, 353-357, 458-460.

⁹ Там само. – С. 382-383.

¹⁰ Там само. – С. 269-272.

¹¹ ОУН в 1942 році. Документи. Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 118-122, 234-236.

¹² Нікольський В. М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – К., 2001. – С. 151-174.

Також декілька джерел радянського партійного походження, які висвітлюють боротьбу більшовицьких каральних органів проти українського націоналістичного підпілля та УПА на терені Житомирщини, ввела до наукового обігу дослідниця В. Жилюк у додатку до своєї монографії¹³.

Унікальний звіт командира однієї з боївок ОУН про рейд по території східних районів Житомирщини та північних районів Київщини у жовтні 1944 – серпні 1945 рр. опублікував О. Шевченко у книзі «Органи державної безпеки Київщини»¹⁴.

Цікаве зібрання статей, спогадів та документів про діяльність ОУН та УПА на Вінниччині у 40–50-их рр. ХХ ст. упорядкували місцеві краєзнавці В. Гурин, К. Завалюк, О. Петренко та Т. Стецюк¹⁵.

Велику роботу з оприлюднення документів про діяльність українського націоналістичного підпілля на території Сумської області в роки німецької окупації та післявоєнні роки здійснив Г. Іванущенко, який упорядкував два томи документів з цієї проблеми¹⁶. Серед джерел підпільного характеру в збірнику були передруковані накази Краєвого проводу ОУН на СУЗ за 1942 р. та деякі інформаційні повідомлення про бої підрозділів УПА на території центральних областей України у 1943–1944 рр. На жаль, більшість документів у книзі була представлена у вигляді уривків та фрагментів з цілісних джерел, а домінуючою складовою видання стали протоколи допитів заарештованих радянськими органами учасників ОУН та УПА у Сумській області.

Окремі публікації документів були здійсненні у наукових журналах. Зокрема, слід виокремити археографічну статтю В. М. Даниленка¹⁷ про рейд боївки ОУН «Кобзаря» по території Київської області у червні-липні 1951 р. з публікацією особистих записів її керівника М. Криси.

У науковій історіографії проблема діяльності ОУН та УПА на терені центральних, східних та південних областей знайшла своє відображення у монографічних, наукових та науково-популярних

---

¹³ Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – С. 226-307.

¹⁴ Шевченко О. Органи державної безпеки Київщини (1919–1991) у фотографіях і документах. – К., 2004. – С. 248-256. .

¹⁵ Гурин В. Й., Завалюк К. В., Петренко О. С., Стецюк Т. В. Нескорені: національно-визвольний рух на Вінниччині 40–50-х років ХХ ст.: мовою документів та досліджень. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – 304 с.

¹⁶ ОУН-УПА на Сумщині. Т.1-2. Автор-упорядник Г. Іванущенко / Державний архів Сумської області, Центр досліджень визвольного руху. – К., 2007, Суми, 2009.

¹⁷ Даниленко В. М. Діяльність ОУН на Київщині: записки «Кобзаря» // Історичний журнал. – № 5. – 2005. – С. 103-122.

працях, авторами яких виступають як професійні історики, так і місцеві історики-краєзнавці. Перш за все, потрібно відмітити дослідження регіонального характеру. Історія вимаршу похідних груп ОУН на територію Наддніпрянської України у перші місяці німецько-радянської війни знайшла своє відображення у працях О. Ходановича¹⁸, В. Трофимчука¹⁹, О. Гончаренка²⁰, І. Іванченка²¹ та В. Заведюка²². Окремі автори висвітлюють діяльність підпільних структур ОУН на території південних та східних областей України в роки німецької окупації: Дніпропетровської (П. Хобот, Д. Куделя, М. Слободянюк, І. Шахрайчук)²³, Запорізької (В. Мороко, В. Маркович, Ю. Щур)²⁴, Миколаївської (Ю. Зайцев)²⁵, Одеської (В. Чумаченко, Т. Вінцковський, І. Нікульча)²⁶, Чернігівської (С. Бутко)²⁷, Сумської (Г. Іванущенко)²⁸,

---

¹⁸ Ходанович О. Л. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на території України в роки Другої світової війни: автореф. дис. канд. істор. наук: 20.02.22 / О. Л. Ходанович. – К., 2006. – 19 с.

¹⁹ Трофимчук В. В. Історія похідних груп ОУН у працях і спогадах її учасників / В. В. Трофимчук // Вісник Львівського державного університету. – Львів, 1994. – С. 81-89.

²⁰ Гончаренко О. Похідні групи ОУН(б) на теренах Наддніпрянщини: до питання про результативність спроб інтеграції до окупаційних органів влади (1941–1944 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 234-241.

²¹ Іванченко І. Діяльність похідних груп ОУН на Дніпропетровщині в роки II-ї світової війни. – Дніпропетровськ, 2003.

²² Заведюк В. Похідні групи українських націоналістів. – Тернопіль, 2007.

²³ Хобот П., Куделя Д. Діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) бандерівців на Дніпропетровщині в роки німецької окупації (1941–1944) // Борисфен. – 1993. – № 11; 1994. – № 1; 1994. – № 2; Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної Війни. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 84 с.; Куделя Д. Дніпропетровці в Українській Повстанській Армії // Український визвольний рух. – № 1. – Львів, 2003. – С. 87-96.

²⁴ Мороко В. ОУН на Запоріжжі в роки радянсько-німецької війни // Наукові праці історичного факультету. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип. 2. – С. 152-164. Маркович В. Підпілля ОУН у Запорізькій області. – Запоріжжя, 2001; Щур Ю. Організаційна структура націоналістичного підпілля (ОУН) на території Запорізької області під час німецької окупації (1941–1943) // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 5. – С. 133-139; Щур Ю. Діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області // Український визвольний рух. – № 8. – Львів, 2006. – С. 153-163; Щур Ю. Організація українських націоналістів на Запоріжжі. Короткий нарис. – Запоріжжя, 2009.

²⁵ Зайцев Ю. Націоналістичне підпілля на території Миколаївщини у 1941-1944 рр. – Миколаїв, 2006.

²⁶ Чумаченко В. Підпілля ОУН на Одещині 1941–1942 рр. / В. Чумаченко // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні в 1940–1950-их рр. – К., 1992. – С. 181-182; Вінцковський Т., Нікульча І. Українське самостійницьке підпілля у Трансністрії (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 123-134.

Харківської (А. Скоробагатів)²⁹, Ворошиловградської (сучасна Луганська) (Ю. Єременко)³⁰ та Сталінської (сучасна Донецька) (В. Нікольський, В. Семистяга, О. Добровольський)³¹.

Досить активно розробляється проблема діяльності ОУН та УПА на Правобережній Україні. Зокрема, Н. Мизак та В. Горбатюк³² опублікували науково-краєзнавче видання присвячене діяльності підпілля ОУН та УПА на території Кам'янець-Подільської області. На основі невідомих раніше документів з архівів радянських спецслужб діяльність Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН у повоєнний період вивчає Ю. Польова³³. Процес ліквідації радянськими органами державної безпеки крайового проводу ОУН «Поділля» на основі вже відомих джерел простежував І. Марчук³⁴. Ґрунтовне дослідження регіонального характеру про діяльність ОУН та УПА на території Житомирщини підготувала О. Жилюк³⁵. Б. Черномаз³⁶ вивчав діяльність ОУН та УПА на терені Уманщини (сучасна Черкаська область) у роки німецько-радянської війни. Агітаційно-пропагандистські аспекти

---

²⁷ Бутко С. Визвольні змагання ОУН та УПА на Чернігівщині // Наукова конференція «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність» / С. Бутко. – Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. – С. 49-50.

²⁸ Іванущенко Г. М. Залізом і кров'ю. Історико-документальні нариси. – Суми: «Собор», 2001. – 192 с.; Іванущенко Г. Деякі факти діяльності ОУН і УПА на Сумщині // Український визвольний рух. – № 3. – Львів, 2004. – С. 260-272.

²⁹ Скоробагатів А. В. ОУН в Харкові за часів німецької окупації (1941–1943 рр.) / А. В. Скоробагатів // Український історичний журнал. – 1999. – №6. – С. 81-89; Скоробагатів А. В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943). – Харків, 2004.

³⁰ Єременко Ю. Между Сциллой и Харибдой: националистическое подполье в Ворошиловграде / Ю. Єременко // Ракурс. – 2001. – 28 февраля. – С. 25-29.

³¹ Нікольський В. М. Підпілля ОУН(Б) у Донбасі / В. М. Нікольський. – К.: Інститут історії України, 2001. – 178 с.; Семистяга В. Нові документальні свідчення про національно-визвольний рух в Донбасі у роки Другої світової війни / В. Семистяга // Бахмутський шлях. – 2001. – №3-4. – С. 186-189; Добровольський О. «Просвіта» під багнетом. – Слов'янськ, 2007; Добровольський О. Оунівське підпілля Донеччини. – Слов'янськ, 2008.

³² Мизак Н. С., Горбатюк В. І. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА. Книга п'ята. – Чернівці: «Букрек», 2006. – 352 с.

³³ Польова Ю. Ліквідація Дунаєвечького надрайонного проводу ОУН(б) (1951 р.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – К., 2011. – Вип. 104. – С. 55-59; Польова Ю. Крах Кам'янець-Подільського окружного проводу Організації Українських Націоналістів у 1951–1952 рр. // «Гілея: науковий вісник». Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип. 50 (8). – С. 174-179.

³⁴ Марчук І. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Подільського крайового проводу ОУН (1945–1952) // Український визвольний рух. – Зб. 15. – Львів, 2011. – С. 191-214.

діяльності бандерівського підпілля на Київщині за документами нацистських спецслужб аналізував І. Патриляк³⁷.

Діяльність Юнацтва ОУН на території центральних та східних областей у повоєнний період досліджували О. Іщук та О. Ніколаєва³⁸. Їх перу також належить нарис про життя та діяльність дружини останнього Головного командира УПА В. Кука, уродженки Дніпропетровська У. Крюченко³⁹.

Окремі спроби здійснити синтетичний аналіз проблеми здійснили А. Боляновський⁴⁰, Є. Горбуров⁴¹ та В. Сергійчук⁴². Серед новітніх комплексних праць слід виокремити роботи Ю. Щура⁴³ та науково-популярне видання В. Ковальчука⁴⁴. Спеціальну діяльність

---

³⁵ Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с.

³⁶ Черномаз Б. Діяльність національно-патріотичного підпілля на Уманщині у 1941–1945-му роках. – Умань, 2002.

³⁷ Патриляк І. К. Пропагандистська діяльність ОУН на Київщині у 1942 р. (за матеріалами німецьких спецслужб) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – № 103. – 2010. – С. 29-32; Патриляк І. К. Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля на території генерального комісаріату «Київ» у світлі документів німецької поліції безпеки і СД (квітень – листопад 1942 р.) // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки № 202. Частина II. – Черкаси, 2011. – С. 97-101.

³⁸ Іщук О. С., Ніколаєва Н. Б. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території Східних і Центральних областей України у 1945–1954 рр. – К., 2006. – 30 с.; Іщук О. С., Ніколаєва Н. Б. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території східних і центральних областей України у 1945–1954 рр. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2006. – Збірник 8. – С. 225-252.

³⁹ Іщук О. С. Життя та доля Уляни Крюченко. – К., 2008. – 50 с.; Іщук О., Ніколаєва Н. Життєвий шлях Уляни Крюченко – дружини Головного командира УПА Василя Кука – «Леміша» // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 25.05.2011 р., м. Дніпропетровськ. – К., 2011. – С. 411-423.

⁴⁰ Боляновський А. Німецька окупаційна адміністрація і національний рух опору України в 1941–1942 роках // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці історико-філологічної секції. – Т. 238. / А. Боляновський, ред. О. Купчинський. – Львів, 1999. – С. 348-381.

⁴¹ Горбуров Є. Г. Рух опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації (1941–1943): автореф. дис. канд. істор. наук: 20.02.22 / Є. Г. Горбуров. – К., 2003.

⁴² Сергійчук В. І. Діяльність оунівського підпілля на Сході України // Україна в Другій світовій війні: Уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції 27-28 жовтня 1994). – К.: Інститут історії України, 1995. – С. 193-196

⁴³ Щур Ю. Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях. – Запоріжжя, 2006. – 68 с.; Щур Ю. Підпільно-революційний етап діяльності ОУН на Наддніпрянщині (1942–1943 рр.) // Український визвольний рух. – № 12. – Львів, 2008. – С. 49-73; Щур Ю. «На грані двох світів»: націоналістичний рух на Наддніпрянщині (1920–1955). – Запоріжжя, 2011. – 200 с.

⁴⁴ Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні 1941–1950-ті рр. – К., 2011. – 80 с.

ОУН на Сході України досліджував Д. Веденєєв⁴⁵. Місце проблеми Сходу у діяльності українського резистансу у 1940–1950-их рр. вивчав А. Русначенко⁴⁶. Джерелознавчі аспекти поширення пропагандистських видань, зокрема агітаційних листів, на Сході України у післявоєнний період аналізував В. Ковальчук⁴⁷.

Отже, істориками вже створено певний історіографічний доробок проблеми. Сподіваємось, що наше видання сприятиме зміцненню джерельної бази досліджень і допоможе більш глибокому та об'єктивному висвітленню діяльності ОУН та УПА на території центральних, східних та південних областей України у 1940–1950-их рр. із залученням великого комплексу автентичних документів підпільно-повстанського походження.

* * *

Структура національно-визвольного руху на ОСУЗ, СУЗ та ПДУЗ була закладена влітку-восени 1941 р. похідними групами обох фракцій ОУН (бандерівців та мельниківців), що були сформовані напередодні та в перші дні німецько-радянської війни. Їхнім головним завданням було організаційне закріплення на території на схід від Збруча та забезпечення проголошення незалежності України на всіх українських етнічних землях. Загальна кількість учасників похідних груп оцінюється сучасними дослідниками у межах 5–7 тис. осіб⁴⁸. Створена у результаті їхньої діяльності мережа ОУН у Наддніпрянській Україні восени-взимку 1941 р. зазнала масштабних репресій з боку німецьких каральних органів, які знищили, арештували і запроторили до в'язниць та концтаборів сотні підпільників. Умови німецької окупації вимагали зміни тактики та переорієнтації оунівців на підпільні методи боротьби.

---

⁴⁵ Веденєєв Д. В. Роман Шухевич як розробник стратегії і тактики підпілля ОУН(б) у післявоєнний період // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 342–350; Веденєєв Д. Особливості спеціальної діяльності українського націоналістичного підпілля у центральних та південно-східних регіонах Української РСР (1941 – кінець 1940-их рр.) // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 361–366.

⁴⁶ Русначенко А. Проблема Сходу в українській революції середини ХХ століття // Український визвольний рух. – 2009. – № 13.

⁴⁷ Ковальчук В. Агітаційні листи волинського підпілля ОУН(Б) до цивільного населення Центральної та Східної України // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – Київ – Харків: «Права людини», 2010. – № 2. – С. 418–428.

⁴⁸ Щур Ю. ОУН на Дніпропетровщині у боротьбі з німецьким тоталітаризмом // Дніпропетровська ОУН у боротьбі з німецькою окупацією / Панченко В. (ред.), Щур Ю., Середін А. (упор.). – Дніпропетровськ, 2010. – С. 6.

Із переходом ОУН(б) до підпільного етапу діяльності весною 1942 р. на терені Наддніпрянщини було створено два краєві проводи – Осередньо-Східних (центральных) українських земель (ОСУЗ) з центром у Києві (очолив Д. Мирон – «Орлик») та Південно-Східних українських земель (ПівдСУЗ) з осідком у Дніпропетровську на чолі з В. Куком («Леміш»).

Перший включав до свого складу Кам'янець-Подільську, Житомирську, Вінницьку, Київську, Чернігівську, Полтавську, Сумську та Харківську області. Після загибелі провідника Д. Мирона у перестрілці з гестапо поблизу оперного театру в Києві 25 липня 1942 р. на чолі Краєвого проводу ОУН на ОСУЗ став П. Сак («Могила»), який перебував на цій посаді до грудня 1942 р. і теж впав жертвою німецьких каральних органів. Опісля керівництво проводом здійснював І. Нагірний («Чорний») (1943–1944).

Південний крайовий провід охоплював своїм впливом Дніпропетровську, Кіровоградську, Херсонську, Миколаївську, Запорізьку, Одеську, Сталінську та Ворошиловградську області, а також Крим та Кубань. Біля її витоків стояв З. Матла («Вовк»). З травня 1942 р. до 1943 р. провід очолював В. Кук («Юрко», «Леміш»).

Протягом 1942–1943 рр. німецькі каральні органи провели серію репресивних акцій проти членів та прихильників ОУН на теренах Центральної та Південно-Східної України. У вказаний період ОУН втратила багато кваліфікованих кадрів, зокрема серед керівництва наддніпрянських структур підпілля.

Після повернення радянської влади в Україну протягом 3-4 років усі осередки підпільної мережі, створеної оунівцями в роки німецької та румунської окупації, були ліквідовані в ході агентурно-оперативних заходів радянських органів державної безпеки, а більшість з її учасників та симпатиків було арештовано та засуджено до різних термінів ув'язнення. Зокрема, за даними 4-го відділу МДБ УРСР, у 1943-1947 рр. радянськими органами державної безпеки було ліквідовано підпільних організацій ОУН обох спрямувань та арештовано: у Вінницькій (36 організацій і 285 осіб), Ворошиловградській (17 і 33), Дніпропетровській (79 і 412), Житомирській (44 і 299), Запорізькій (15 і 130), Кам'янець-Подільській (94 і 431), Київській (65 і 676), Кіровоградській (25 і 188), Миколаївській (28 і 164), Одеській (51 і 120), Сталінській (15 і 80), Сумській (6 і 42), Харківській (7 і 58), Херсонській (5 і 80) та Чернігівській (6 і 33) областях. Водночас⁴⁹ було припинено

---

⁴⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління). – Оп. 36 (1960 р.). – Спр. 13. – Арк. 1-7.

існування двох краєвих, 32-х окружних та 105 районних проводів ОУН⁵⁰.

У повоєнні роки керівництву українського визвольного руху доводилось заново відновлювати знищену чекістами сітку підпілля ОУН(б), регенерувати кадровий та мобілізаційний потенціал ОУН на території Наддніпрянської України. Однак умови, в яких здійснювалась дана робота, значно утруднювались масивним силовим натиском більшовицьких органів безпеки на український визвольний рух у Західній Україні, що значно обмежувало організаційні можливості для роботи на Сході України. Після невдачі із прориву загонів УПА-«Південь» та ЗГ «44» до Дніпра у 1944-1945 рр., керівництво українського резистансу у своїй східній політиці зробило ставку на тактику поступового просочування.

З огляду на складні умови для роботи ОУН на повністю підконтрольній більшовикам території Центральної та Східної України, східні функціональні обов'язки в ході структурної реорганізації підпільної мережі, яка проходила у 1944 р., були закріплені за прирубіжними структурами ОУН, зокрема краєвими проводами ПСК «Одеса» та «Поділля». Останній функціонував на базі трьох окружних проводів: Тернопільського, Чортківського та Кам'янець-Подільського. На чолі крайового проводу з листопада 1944 р. перебували І. Шанайда («Данило») (11.1944 – 03.1946), в. о. В. Кук (весна – літо 1946), О. Безпалько («Остап») (1946 – 08.1947), т. в. о. В. Кук (влітку 1947), І. Прокопишин («Бурлан») (1947), В. Бей («Улас») (08.1947 – весна 1948), Б. Кузьма («Кайдаш») (1948–1950) та І. Прокопишин (весна 1950–1951). Східний вектор повстанської та підпільної діяльності був закріплений за Кам'янець-Подільським окружним проводом, у складі якого функціонували Чемеровецький, Білогірський та Ярмолинецький (до 1945), Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Вінковецький та Вінницький надрайонні проводи. На посаді Кам'янець-Подільських окружних провідників у повоєнний період перебували З. Голуб'як («Борис») (1944), М. Слюсар («Андрій») (1944-1945), Г. Левчук («Гомін») (1946-1949) та М. Качановський («Скоб», «СК-9») (1949-1953). До їх компетенції відносилась територія Кам'янець-Подільської та Вінницької областей, а в окремі періоди також Київщина.

Восени 1945 р. після створення поза рамками організаційної структури ОУН на ПЗУЗ самопроголошеного проводу ПСК

---

⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2 (4 -е управління). – Оп. 26 (1960 р.). – Спр. 25. – Арк. 27-59.

«Одеса» на чолі з С. Янишевським поширення українського визвольного руху на центральні та східні терени України стало одним із пріоритетних завдань, зважаючи на обмежений географічний ареал цього проводу. У цьому «одеситам» вдалось досягнути значних успіхів. Зокрема, у другій половині 1940 – на початку 1950-их рр. ПСК «Одеса» охоплював Корецький, Межиріцький та Костопільський райони Рівненської області, а також Житомирську, Київську, Кам'янець-Подільську, Вінницьку та в окремі періоди Полтавську області. Саме з ліквідацією у липні 1955 р. останнього функціонера цього проводу В. Кудрі («Романа») на Житомирщині пов'язують припинення діяльності підпілля ОУН на сході. У різні періоди за східний вектор роботи у складі ПСК «Одеса» відповідали такі особи як, зокрема М. Мельник («Микола», «Павло»), С. Титко («Роман»), Р. Піддубний («Марко»), О. Рябунець («Грач»), Г. Семенюк («Мручко»), В. Кудра («Роман»), С. Примак («Бутько»), С. Смолюк («Дем'ян»), І. Велігурський («Юхимець»), О. Гордійчук («Остап») та ін. Як самостійна організаційна структура у складі ПСК «Одеси» недовгий час протягом першої половини 1948 р. існував Київський міський провід на чолі з І. Пронькіним («Беркут»).

Основною тактикою для поширення впливу українського підпілля на згадані терени у повоєнний період були агітаційно-пропагандистські та диверсійні рейди боївок ОУН. Зокрема, найбільш активно в Центральній Україні проводили діяльність бойові групи ПСК «Одеса» – В. Кудрі («Роман») (1945-1955), С. Примака («Бутько») (1945-1951), С. Смолюка («Дем'ян») (1947-1950), «Ярославенка», «Деркача», «Омелька», «Ваньки» та «Шевченка». При Кам'янець-Подільському окружному проводі ОУН у 1945-1946 рр. діяли боївки «Ореста», «Арсена», «Кармелюка», а у 1951-1952 рр. боївка М. Криси («Кобзар»), що здійснила агітаційно-пропагандистський рейд на територію Київської області.

Остаточно організаційна мережа ОУН на терені Центральної та Східної України припинила своє існування у 1952 р. після загибелі колишнього краевого провідника ОУН «Поділля» В. Бея («Улас»), хоча остання оунівська боївка на чолі з В. Кудрою («Роман») була ліквідована МДБ тільки у липні 1955 р. Загалом за даними 4-го відділу МДБ УРСР, у 1944-1957 рр. в ході боротьби з українським націоналістичним підпіллям та УПА було вбито 155 тис. 108 підпільників і повстанців, з яких 1 тис. 746 загинули у східних областях України⁵¹.

---

⁵¹ ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е управління). – Оп. 26 (1960 р.). – Спр. 2. – Арк. 4-10.

До даного тому нової серії «Літопису УПА» включено 136 документів і матеріалів, які характеризують діяльність ОУН та УПА на терені Центрально-Східної та Південної України у 1942–1952 рр.

За своєю структурою видання складається з історико-археографічного вступу, документальної частини, списків ілюстрацій та скорочень, індексу до текстів.

При підготовці тому були опрацьовані фонди Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБ України). Документи та матеріали збірника походять з 2-го, 6-го, 13-го, 26-го та 62-го фондів ГДА СБУ. Вибір зазначених вище архівних фондів став не випадковий. Адже саме тут зосереджена основна і найбільш повна колекція документів з проблеми діяльності підпілля ОУН та УПА, в т. ч. у центрі, на сході та півдні України від 1941 р. до середини 1950-их рр. Більша частина автентичних документів підпілля ОУН та УПА, що сконцентрована у згаданих фондах, стала трофейним набутком більшовицьких спецслужб в ході оперативно-чекістської роботи з ліквідації структур українського визвольного руху у 1940–1950-их рр.

У фонді № 13 (колекції друкованих видань) (2052 одиниць постійного зберігання за 1920–1992 рр.), зберігається значна частина оригіналів і копій документів ОУН і УПА та радянських каральних органів. Вони сконцентровані у справі № 372 (у 103 томах), що має назву «Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії – УПА»; про методи та заходи агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.» та у додатках до неї – справах № 376 (у 88 томах) та № 398 (у 51 томі)⁵². Ці справи містять систематизовані чекістами оригінали та копії документів, що відображають діяльність українського визвольного руху та боротьбу з ним радянських каральних органів у 1944–1954 рр. Загалом обсяг цих трьох справ складає 242 томи.

Матеріали справ № 372, № 376 та № 398 з фонду № 13 ГДА СБУ є унікальною колекцією матеріалів про діяльність українського визвольного руху в період 1944–1955 рр., зібраною колишніми

⁵² Кількість томів у справах вказана станом на початок 2009 р. На момент створення справа № 372 нараховувала 99 томів (том № 99 – опис), справа № 376 – 86 томів (томи № 85 і № 86 – описи) і справа № 398 – 42 томи (том № 42 – опис).

співробітниками радянських каральних органів. Такою гарно упорядкованою колекцією з вказаної тематики не може похвалитися жоден архів України.

У 103 томах справи № 372 вміщені переважно документи про діяльність органів НКВС–НКДБ–МДБ–МВС–КДБ. До справи № 376 було долучено велику частину повстанських і підпільних матеріалів, які були вилучені чекістами у заарештованих та вбитих підпільників. Справа містить 84 томи, а ще два томи (85 і 86) склали описи справи. У 2006–2008 рр. до цієї справи було додано томи № 87 з копіями листів П. Федуна та № 88 – оригінали документів ОУН і УПА з архіву УСБУ в Тернопільській області.

До ще одного додатку – справи № 398 (51 том) – увійшли 10 томів оригіналів та фотокопій документів про діяльність ОУН і УПА на Закерзонні, які були передані польськими органами держбезпеки до КДБ УРСР на початку 1960-х рр. Крім того, до цієї справи увійшов значний масив вилучених у підпільників світлин (томи 36–51), листів, підпільних видань тощо, при чому в справі є матеріали вилучені у членів Проводу ОУН Р. Шухевича, В. Кука, В. Галаси, П. Федуна, Р. Кравчука, а також керівників нижчого рівня. В окремій коробці (том № 42) зібрано колекцію вилучених в підпільників справжніх та фіктивних печаток (радянських, польських, німецьких, і, власне, повстанських), взірці друкарського шрифту, негативи світлин та інші речі.

Підготовкою зазначеного збірника у 1959–1964 рр. займалася Група при Голові КДБ УРСР з узагальнення досвіду роботи чекістів у складі Павленка (керівник), Махова, Григор'єва, Кирпиченко та інших, яка провела дійсно колосальну роботу з впорядкування та опрацювання архівних документів⁵³. Тому матеріали вказаних справ дають досить повне уявлення про діяльність підпілля в Україні у 1940–1950-их рр., в т. ч. і на центральних, східних та південних українських землях. Вийшло так, що описуючи свою боротьбу проти підпілля ОУН і УПА, чекісти залишили гарно систематизований матеріал про діяльність українського визвольного руху.

Окремі документи українського підпілля були захоплені радянськими спецслужбами під час проведення військово-чекістських операцій проти учасників українського визвольного руху і були підшиті до оперативних справ в якості трофейних. До

---

⁵³ Ішук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959–1964 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 1. – 2009. – С. 87–119.

цієї групи джерел відносяться документи, що походять із 2-го фонду. До фонду № 2 (2802 одиниці зберігання за 1940–1965 рр.) увійшли документи Управління боротьби з бандитизмом НКВС – МВС, Управління 2-Н МДБ та 4-го Управління МДБ – КДБ УРСР, на які були покладені оперативні завдання по боротьбі з ОУН та УПА, а також із закордонними центрами українських націоналістів.

Управління боротьби з бандитизмом (ББ) НКВС УРСР було створено 17 березня 1942 р. за наказом НКВС СРСР № 0022. До 1944 р. підрозділ був відділом, а з 1944 р. одержав статус управління. В березні 1950 р. управління ББ МВС УРСР було ліквідовано. Кримінальні справи і матеріали, що знаходились до цього часу в його провадженні, були передані у відділ розшуку злочинців МВС УРСР.

У січні 1947 р. ЦК ВКП(б) та уряд СРСР прийняли рішення покласти завдання боротьби з підпіллям ОУН та УПА на Управління 2-Н, яке було створено в структурі 2-го Головного управління МДБ СРСР, що курував справами розвідки, 21 січня 1947 р. відповідно до наказу МДБ СРСР та МВС СРСР за № 0074/0029. В Україні ці функції почало виконувати Управління 2-Н МДБ УРСР, яке безпосередньо очолювали В. Дроздов (куратор), Р. Сараєв (керівник), І. Шорубалка (керівник). На підрозділ були покладені завдання оперативної протидії діяльності українського націоналістичного підпілля на території України. В обласних управліннях МДБ створювалися відділи 2-Н. Управління 2-Н функціонувало до 1954 року.

МДБ підпорядкували Внутрішні Війська МВС, прикордонні війська, винищувальні батальйони, органи міліції. В Україні під патронатом Управління 2-Н діяло понад 1600 оперативників, майже 18000 агентів, 25000 бійців ВВ МВС, 35000 бійців винищувальних батальйонів. 22 квітня 1947 р. видано перший наказ «Про посилення боротьби з націоналістичним підпіллям та його озброєними бандами в Українській РСР», що стосувався відділу 2-Н. Головними завданнями відділу 2-Н були: агентурне проникнення в середовище підпілля ОУН і УПА, його керівних ланок; захоплення та знищення керівництва підпілля, їх «оперативна» розробка; виявлення та ліквідація каналів постачання та зв'язку підпілля; моральне розкладення підпілля діяльністю агентури та провокаціями; бойові дії оперативних груп, агентурно-бойових груп, що діяли під виглядом бійців УПА.

З березня 1954 р. функції Управління 2-Н для боротьби з націоналізмом було покладено на 4-те Управління КДБ. Його створили згідно з наказом МДБ СРСР від 12 червня 1946 р.

за № 00244. Одночасно сформовано й 4-ті управління – відділи – відділення в МДБ – УМДБ союзних республік (у тому числі в УРСР), країв та областей. Головним завданням підрозділу був розшук державних злочинців, а з початку 1950-х рр. – боротьба з антирадянським підпіллям ОУН. Згідно з наказом МДБ СРСР від 2 листопада 1946 р. № 00497 на 4-те Управління і відповідні підрозділи в республіканських і місцевих органах державної безпеки були покладені функції розшуку співробітників й агентури іноземних розвідок та контррозвідувальних органів, осіб, які співпрацювали з німецькими спецслужбами в роки Другої світової війни, учасників каральних акцій та масового знищення мирного населення, поліцейських, співробітників німецької окупаційної адміністрації, зрадників батьківщини. 7 березня 1953 р. постановою уряду МДБ СРСР та МВС СРСР були об'єднані в Міністерство внутрішніх справ СРСР. Внаслідок подальших реорганізацій 4-те Управління перетворено із розшукового в секретно-політичне. У березні 1954 р. за постановою Президії Верховної Ради СРСР утворено Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР, до складу якого увійшло і 4-те Управління. Згідно із функціональними обов'язками на 4-те Управління КДБ УРСР і 4-ті відділи обласних управлінь КДБ поклали: боротьбу з підпіллям ОУН та її збройними формуваннями на території України, із закордонними центрами ОУН, розроблення колишніх учасників опозиційних партій та організацій, ведення радіоігор із закордонними центрами ОУН.

Наказом КДБ СРСР від 13 липня 1959 р. № 00236 затверджено нові функціональні завдання КДБ УРСР, згідно з якими 4-те Управління вирішувало питання організації та проведення оперативної роботи з виявлення та ліквідації українського націоналістичного підпілля, «антирадянських елементів» серед творчої інтелігенції, молоді, запобігання спробам проникнення агентури іноземних розвідок в особливо важливі науково-дослідні заклади Академії наук УРСР. У цей же час головним завданням управління була оперативна гра проти української політичної еміграції, спрямована на її розкол, виявлення і ліквідацію противників режиму.

У зв'язку з курсом керівництва СРСР на скорочення силових і правоохоронних структур для зосередження зусиль у боротьбі з розвідками іноземних країн, а також з метою кращого використання оперативних засобів і можливостей у контррозвідувальній роботі наказом КДБ СРСР від 9 березня 1960 р. № 0084 4-те Управління було розформовано, а його підрозділи об'єднано в одну структуру – 2-ге (контррозвідувальне) Управління КДБ УРСР.

Невелика частина документів, які представлені у томі, походить з архівно-кримінальних справ на заарештованих членів ОУН та УПА. Зокрема, упорядниками до тому були включені документи, що були вилучені МДБ під час арешту членів Київського міського проводу ОУН (кінець травня 1948 р.).

Окремі виконавчі документи підпільних структур ОУН та УПА зберігаються у вигляді фотокопій у фондах № 26 («Секретне діловодство 4-го та 6-го відділів КДБ при Раді Міністрів УРСР») та № 62 («Архів М. Онишкевича»).

Більшість документів збірника становлять машинописні копії і менше оригінали. Велика частина джерельної спадщини ОУН та УПА дійшла до нас у вигляді чекістських перекладів з української на російську мову.

Значна частина документальної спадщини ОУН та УПА, що стала трофейним надбанням радянських спецслужб, не дійшла до нашого часу і була знищена чекістами у зв'язку з відсутністю оперативної доцільності подальшого зберігання згаданих документів.

Усі відібрані у збірнику документи публікуються вперше. Виняток становлять лише «Записки М. Кобзаря», що були опубліковані В. М. Даниленком в «Історичному журналі». З огляду на необхідність відновлення усього комплексу автентичних підпільних документів про діяльність боївки ОУН «Кобзаря» (М. Криси) на території Київщини наприкінці 1940 – на початку 1950-их рр., а також, зважаючи на здійснене упорядниками розшифрування псевд підпільників, які до цього не були відомими, даний документ передруковується у томі.

Структурно документальна частина тому складається з 5-ти розділів, що відповідають групуванню джерел за видовою класифікацією: 1) директивно-розпорядчі документи; 2) звітно-інформаційні документи; 3) обліково-статистичні документи; 4) ділове листування та особисті документи підпільників; 5) пропагандистські матеріали. Джерела у розділах розміщені за хронологічним принципом.

Документи структур українського визвольного руху (ОУН та УПА) представлені у збірнику непропорційно. Переважаючу частину складає діловодство підпільних структур ОУН з невеликими вкрапленнями документів УПА. Такий перекис організаційних документів за рахунок повстанських зумовлений в першу чергу специфікою діяльності українського самостійницького руху в центральних, східних та південних областях України у 1940 – на початку 1950-их рр., де основною структурною формою визволь-

ного руху виступало націоналістичне підпілля. З іншого боку, значний масив документів про рейдову активність УПА-«Північ» та УПА-«Південь» на території Правобережної України у 1943–1946 рр., як зазначалось вище, був оприлюднено у попередніх виданнях.

Перший розділ складають директивно-розпорядчі документи Проводу ОУН, краєвих, окружних та районних проводів мережі підпілля ОУН на українських землях, які нормували та спрямовували роботу націоналістичного підпілля та УПА на центральних, східних та південних теренах України від 1942 р. до початку 1950-их рр. За видовою класифікацією вони поділяються на накази, інструкції, вказівки, інструктивні посібники. Загалом у цьому розділі представлений 21 документ директивно-розпорядчого характеру.

Глибоким розумінням особливостей психології та ментальності українського населення Східної України характеризуються «Вказівки щодо пропагандистської роботи на СУЗ», написані у липні 1942 р. «Петром Петровичем Петренком» (справжнє прізвище не ідентифіковане). Її елементами, на думку автора, були: глибоко вкорінене почуття національної меншовартості, комплекс другосортності, схиляння перед Росією, її культурою та мовою, брак віри у власні сили та можливості, глибока апатія, мислення у загальносоюзних (загальноросійських) категоріях та поняттях, прагнення до індивідуальної свободи, бажання позбутись будь-яких форм примусу та суспільних обов'язків, поширене уявлення про Україну як про територіальне, а не політичне утворення, вкорінений марксистською ідеологією матеріалістичний світогляд та уявлення про соціальну справедливість як про суцільне урівняння («арифметична рівність»), легковажне ставлення до релігії, переважання соціальних цінностей над національними, стереотипне негативне ставлення до Заходу. Зазначені особливості світогляду східних українців ставили на перший план соціально-економічні запити: вирішення земельного питання, забезпечення працею та врегулювання проблеми власності, відсуваючи назад політичні питання. У документі подається досить детальна характеристика різних соціально-вікових груп населення на СУЗ, аналізуються ступені готовності до сприйняття ними ідей та програмних засад ОУН, можливості для залучення їх до українського національно-визвольного руху. Вказується на особливості розбудови організаційної мережі ОУН на СУЗ, відмінність у методах і підходах під час проведення пропагандистської роботи серед різних груп населення та типів людей. Це перша відома нам узагальнююча

інструкція ОУН, написана під час підпільного етапу діяльності організації в умовах німецької окупації.

Незважаючи на активну рейдову й пропагандистську діяльність підрозділів УПА на території Правобережної України у 1943 р., спеціалізованих документів інструктивно-директивного характеру стосовно роботи на Сході України за цей період упорядниками не було виявлено. Конкретні завдання для роботи відділів УПА на терені центральних областей України визначались у спеціальних наказах командирів підрозділів і частин УПА. Тільки 12 червня 1944 р. вийшли детальні «Вказівки для військових політвиховників і пропагандистів Української Національної Революції на Осередніх і Східніх Українських Землях»⁵⁴, які найбільш рельєфно окреслили завдання боротьби УПА на Сході України та визначили конкретні форми її реалізації, узагальнивши попередній досвід рейдів підрозділів УПА-«Південь» та 4 ВО «Тютюнник» (ЗГ «44») УПА-«Північ» на терени Житомирщини, північної Київщини, Кам'янець-Подільщини та Вінничини.

Наступний відомий нам документ інструктивного типу для роботи ОУН на СУЗ з'явився у 1945 р. у зв'язку з переходом національно-визвольного руху від повстанського до повстансько-підпільного етапу боротьби. Внаслідок реорганізації УПА-«Південь» у 1944–1945 рр. після великих бойових зіткнень з ВВ НКВС та регулярними частинами ЧА на території Правобережної України та передачі частини з її уцілілих підрозділів до складу УПА-«Північ» та УПА-«Захід», рейди на територію сусідніх Житомирської, Кам'янець-Подільської та Київської областей здійснювались за допомогою невеликих підвідділів (чот, роїв) ЗГ «44», або ж оунівських боївок ПСК «Одеса». Інструкція вказувала на необхідність використання останніх у проведенні організаційної та пропагандистської роботи на Сході України. Окрім цього формулювались спеціальні вказівки для збору продовольчих продуктів на неопанованій визвольним рухом території.

Доволі розлога інструкція «Про виховно-пропагандивну роботу серед населення СУЗ», що побачила світ у листопаді 1946 р., визначила конкретні завдання, форми та методи поширення впливу ОУН на СУЗ. Зважаючи на стратегічне значення Наддніпрянської України у визвольній боротьбі, визначались наступні засоби для закріплення ідей ОУН серед місцевого населення: проведення мітингів, приватних зустрічей, надсилання

---

⁵⁴ Сергійчук В. Український здви́г: Наддніпрянщина. 1941–1955. – К.,: «Видавнична Спілка» 2005. – С. 143-161.

пропагандистських листів, поширення літератури, написання лозунгів та здійснення пропагандистських рейдів УПА. При аналізі особливостей політико-пропагандистської роботи УПА серед східноукраїнського населення автор документу подає детальний опис різних соціальних, вікових, професійних і гендерних прошарків населення, їх ментальності, національної та політичної свідомості, життєвого досвіду та виокремлює специфіку проведення пропагандистської роботи у середовищі кожної з них.

Проблема Сходу виступає на перший план у загальних організаційних інструкціях та директивах за 1947–1950 рр. Зокрема, у вказівках для пропагандистської роботи за 1 травня 1947 р. акцентувалось на 4-х проблемах: 1) вишкіл кадрів; 2) робота серед східних українців; 3) поширення впливу ОУН на СУЗ; 4) роботах серед мас та інтелігенції. Інструкція Головного осередку пропаганди (ГОСП) Проводу ОУН за травень 1947 р. наголошувала на необхідності поширення пропагандистських видань ОУН на Сході України за допомогою залізниці.

У жовтні 1947 р. у середовищі провідних центрів ОУН були розроблені вказівки для реалізації гасла «Лицем до Сходу!», які з'явилися в умовах голоду в УРСР та напливу східних українців у Західну Україну за продуктами харчування. Провід ОУН намагався використати цей момент для активізації організаційної та інформаційно-пропагандистської роботи в середовищі східних українців з метою залучення їх до українського самостійницького руху та досягнення за їхнього посередництва впливу на жителів Східної України. Зокрема, передбачалось заручитись їхніми симпатіями та підтримкою через матеріальну допомогу та широку роз'яснювальну роботу. Оунівці повинні були мобілізувати все західноукраїнське населення на матеріальну допомогу голодуючим східнякам. Приписувалось підготувати продовольчі запаси для забезпечення голодуючих, які необхідно було видавати разом з пропагандистською літературою. По можливості потрібно було забезпечувати їх грошми. У спілкуванні зі східняками члени ОУН мали повсюдно демонструвати свою ввічливість та гостинність. Організаційні ланки ОУН повинні були використати приїжджих східняків для поширення за їх допомогою підпільних видань на Сході та здобуття інформації про соціально-економічну ситуацію на СУЗ.

У вказівках для опрацювання тем під час звітування про становище на СУЗ, що побачили світ не раніше 1948 р., визначався розлогий перелік питань національно-політичного, соціально-економічного, військового, адміністративного, культурно-релі-

гійного характеру, які мали пріоритетне значення у процесі збору інформації на східних землях. Об'єктом окремого інтересу було реагування населення на голод в УРСР та матеріальну допомогу західних українців голодуючим східнякам, а також адреси постраждалих від радянської влади (репресованих, родичів осіб, що загинули під час голодоморів у 1932–1933 рр. та 1946–1947 рр., інвалідів німецько-радянської війни).

Поряд з цим у Головному осередку пропаганди Проводу ОУН був розроблений «квестіонар» та інструкція до нього з переліком запитань, які повинні були використовуватись симпатиками ОУН у розмовах із жителями Східної України для отримання детальної інформації різноманітного характеру.

У 1948 р. у підпільному середовищі проходило святкування 300-ї річниці від початку національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького, з приводу чого з'явилась відповідна інструкція за березень 1948 р. ОУН намагалась використати відзначення цього ювілею для посилення інформаційно-пропагандистської роботи серед населення Наддніпрянської України та піднесення його національної свідомості.

У збірнику також публікуються інструкції для ідеологічно-політичного вишколу, вилучені органами МДБ у членів Київського міського проводу ОУН у травні 1948 р.

Інструкції для роботи в терені від 18 червня 1949 р., що походять з території Волині, свідчать про організацію роботи нижчих осередків підпілля ОУН зі збору інформації про становище у східних областях України, встановлення контактів зі східними українцями, які прибували сюди на роботу, залучення їх до ОУН і поширення за допомогою них підпільної літератури на Сході. Згаданий документ, що походить з ПЗУЗ, свідчать про роль та місце східноукраїнського питання у поточній роботі націоналістичного підпілля у 1948–1950-х рр.

Однією з центральних тем додаткової інструкції ГОСП-у з пропагандистської роботи на 1949 р. є проблема поширення впливу ОУН у східному напрямку. Інструкція, зокрема, наголошувала на необхідності прориву ізольованості між східними та західними українцями, посилення пропагандистської роботи серед комсомольців зі Східної України в надії на їх ідейне переродження. Окремо вказувалось на потребу написання агітаційних листів до жителів Східної України, зокрема до демобілізованих червоноармійців та їх родин.

Виписки із блокнотів керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН М. Качановського та референта пропа-

ганди ПЗК «Москва» Г. Семенюка («Мручко») за 1949 р. свідчать про роботу цих осередків підпілля у напрямку поширення впливів ОУН на Сході України. Зокрема, пріоритетним завданням для організаційного закріплення на Сході визначалось створення зачепних пунктів та пошук однодумців серед місцевого населення. Інструкції, зафіксовані у робочому зошиті Г. Семенюка, передбачали декілька каналів для просочування ОУН на східні терени: 1) через східних українців, що проживали в Західній Україні; 2) через західних українців, які переїжджали на проживання на СУЗ; 3) створення у Житомирській та Кам'янець-Подільській областях організаційних пунктів для подальшого перекидання кадрів на Схід. Поряд з цим давались загальні інструкції для роботи зі східними українцями. Розмови пропонувалось будувати на соціальних темах, обговоренні матеріальних умов життя робітників в СРСР. Вказувалось на необхідність створювати осередки підпілля у найбільших і стратегічно важливих містах України, таких як Київ, Сталіно, Одеса, Кривий Ріг, Дніпропетровськ. Окрім цього необхідно було просочувати підпільні кадри ОУН в Закавказзя, Прибалтику та Білорусь.

У 1949–1950 рр. у середовищі Проводу ОУН була розроблена таємна інструкція «Оса-1», яка визначала стратегію дій українського націоналістичного підпілля за умов поразки СРСР у війні із західними країнами. Документ був вилучений у Головного командира УПА Р. Шухевича в ході проведення операції МДБ з його ліквідації 5 березня 1950 р. у с. Білогорща поблизу Львова. Центральною темою інструкції була тактика опанування українським самостійницьким рухом центральних та східних областей України після еventуального краху Радянського Союзу. В основу української етнографічної території пропонувалось взяти перепис 1926 р. та включити до складу Української держави також східні українські етнографічні анклавні Курщини, Вороніжчини, Донеччини, Кубані та Криму. Автори інструкції визначали різні варіанти розвитку подій на центрально-східних українських теренах і моделювали у відповідності до цього тактику ОУН. У першу чергу, передбачалось захопити промислові центри України (Київ, Кривий Ріг, Харків, Донбас), а згодом, в міру сил, опанувати сільську місцевість, взяти під контроль радіостанції, друкарні, міліцію, робітничі об'єднання, студентські та молодіжні організації, спілки письменників і т. д., провести вільні вибори до цивільної адміністрації, розпустити колгоспи та розподілити землю поміж селянами, забезпечити передачу промислових підприємств до рук робітників, створити нормальні умови для функціонування

ринку та розвитку дрібної приватної власності, провести розподіл продовольчих резервів і надлишку промислових товарів серед населення, налагодити санітарне обслуговування та функціонування освітніх закладів. Хоча документ моделював ідеальний варіант розвитку подій для створення Української держави після розпаду СРСР, його положення проливають світло на місце та роль чинника центральних, східних та південних земель у державотворчій стратегії українського визвольного руху.

Тактична схема «Орлик» є однією з ключових проблем у директивно-інструктивних документах Проводу ОУН, Коломийського, Буковинського та Кам'янець-Подільського окружних проводів у 1950–1952 рр., що відображає збірник. Зокрема, інструкція Проводу ОУН за червень 1950 р. визначала методи роботи підпільників зі східними українцями на ЗУЗ (зустрічі, поширення пропагандистських видань, збір інформації про становище на Сході, пересилання за їх допомогою підпільних видань в Східну Україну, утримування дружніх контактів з жителями зі СУЗ, залучення їх у симпатки та члени ОУН), а також засоби для організаційного закріплення ОУН на східних теренах (створення зачепних пунктів на Сході, проведення агітаційно-пропагандистської роботи у східноукраїнському середовищі, пошук кандидатів, проведення вишколів та виховання членів та керівних кадрів ОУН на СУЗ, утримування суворой конспірації, посилення контррозвідувального захисту лав підпілля, поширення впливів ОУН у робітничому та міському середовищах, доставка пропагандистських видань ОУН на східні терени усіма можливими шляхами та засобами).

У тактичних вказівках для діяльності Коломийського окружного проводу ОУН пропонувалось розширювати ОУН на Сході навіть за рахунок послаблення сил підпілля у Західній Україні. У робочих записах керівника Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчака («Сталь») реалізація тактичної схеми «Орлик» розглядалась у двох площинах: в ширину та глибину. Перша передбачала проведення пропагандистських заходів підпілля у східноукраїнському середовищі. У першу чергу йшлося про охоплення великих міст та райцентрів Наддніпрянської України. Робота у глибину зосереджувала увагу на систематичній та послідовній політико-виховній роботі із жителями Центральної та Східної України. Необхідно було готувати кадри для роботи на СУЗ, всіма засобами викорінювати регіоналізм у ментальності українського населення та виховувати соборницькі візії, створювати зачепні пункти на Сході, підтримувати особисті контакти з жителями

Східної України, надавати матеріальну допомогу бідним родинам. Окрім цього «Орлик» передбачав посилення виховної роботи серед учасників підпілля ОУН у Західній Україні, зокрема через вкорінення усвідомлення важливості праці у східному напрямку та реалізації гасла «Лицем до Сходу». Рекомендувалось вивчати досвід роботи українського націоналістичного підпілля на східних теренах в умовах німецької окупації.

Своєрідним підсумковим теоретичним узагальненням пропагандистської роботи підпілля ОУН та УПА в центральних, східних та південних теренах України у 1940 – на початку 1950-их рр. стала розлога брошура інструктивно-настановчого характеру – «До питання нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі», написана колишнім керівником КП «Поділля» В. Беєм («Улас») взимку 1951–1952 рр. Це своєрідний посібник для внутрішнього користування пропагандистів ОУН (хоча В. Бей писав її у вигляді статті за дорученням провідника ОУН В. Кука), у якому автор, один із керівників та організаторів націоналістичного підпілля на Поділлі, узагальнив досвід та практичні навички пропагандистської роботи ОУН у східноукраїнському середовищі. В праці автор піднімає такі наболілі питання тогочасного українського соціуму як проблема духовної роз'єднаності українського народу. Крізь призму соборності автор доводить конечну необхідність поширення визвольного руху на всі українські етнічні терени, наголошує на першочерговому стратегічному значенні східних українських земель у визвольній боротьбі ОУН та УПА, обумовлюючи це великими розмірами, вигідним геополітичним розташуванням і значними матеріальними ресурсами. Загальний успіх самостійницького руху автор пов'язував з успіхом української визвольної боротьби на Сході України. Він детально розглядає особливості проведення пропагандистської роботи серед східних українців в умовах більшовицької дійсності, подаючи її крізь призму глибокого аналізу національного, соціально-економічного, політичного та духовного становища східноукраїнського населення. Предметом глибинних рефлексій автора виступають національна та політична свідомість (комплекс меншовартості, схиляння перед Росією), особливості ментальності, гострі соціальні проблеми повсякденного життя східних українців. Автор формулює практичні настанови для проведення усної політичної пропаганди у середовищі СУЗ, аналізуючи при цьому недоліки попереднього етапу пропагандистської роботи оунівців на східних теренах.

Наступний розділ збірника складає виконавча документація, що представлена звітами, повідомленнями, інформаціями, вістя-

ми, оглядами, протоколами, репортажами, записами розмов. Серед них також опинились спогади та спогади-хроніки, що були написані на виконання вказівок керівництва самостійницького руху у повоєнний період⁵⁵, і таким чином можуть бути умовно віднесені до цієї категорії джерел. Звітні документи чисельно переважають над іншими різновидами джерел і загалом нараховують 66 позицій. Виконавчі документи походять від краєвих, окружних і районних проводів ОУН, командирів підрозділів УПА, окремих підпільників і повстанців.

Звітно-інформаційні документи підпільних структур ОУН та УПА на східних теренах України виникли внаслідок аналітичної й інформаційної роботи націоналістичного підпілля і не тільки відображали тогочасний стан суспільно-політичного та соціально-економічного життя Центру, Сходу та Півдня України, але й здійснювали вплив на формування тактики діяльності ОУН та УПА у східному напрямку.

Звіти та інформаційні огляди за 1942–1944 рр. описують становище центральних, південних та східних областей України під німецькою та румунською окупацією. Окремі з них публікувались у тогочасній українській підпільній пресі, зокрема у газеті «Українські Вісті». У полі зору оунівських інформаторів та підпільних авторів звітів виступають соціально-економічні, військово-політичні, морально-психологічні, матеріально-побутові виміри окупації, становище різних соціальних груп та прошарків населення, національний склад, господарське, національно-культурне, освітнє та релігійне життя, функціонування адміністративного, допоміжного та репресивно-карального апарату у Рейхскомісаріаті «Україна», на території румунської «Трансністрії»

---

⁵⁵ Зокрема, в інструкції Проводу ОУН за 1948 р. вказувалось на необхідність написання живими учасниками українського визвольного руху спогадів та репортажів-хронік про свою участь у самостійницькому русі в роки німецької окупації та повоєнний період. У документі зазначалось: «Тепер, коли кілька років боротьби величезних масштабів вже за нами, коли багато фактів цієї боротьби разом з багатьма героями- учасниками вже згинуло – невідкладним обов'язком в нас живих є заповнити цю прогалину в нашій боротьбі, зафіксувати її на папері. В цьому напрямі всі учасники нашої боротьби повинні якнайширше використати 1948 р. та найближчу зиму. (...) Кожний учасник боротьби, як провідник й командир, так і рядовий, як підпільник, так і повстанець, усі, хто тільки вміє і буде мати змогу писати, повинен в найближчому часі приступити до писання спогадів про те, що він, як член ОУН, учасник УПА, в останні роки боротьби пережив сам, бачив, чув». При цьому приписувалось дотримуватись вимог конспірації та не розшифровувати у спогадах псевд ще живих учасників збройного підпілля, не розкривати назв місцевостей та точних дат (ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 46-47).

та у воєнній зоні, німецька колоніальна політика, вивезення трудових ресурсів на роботи в Німеччину, нацистські репресії і терор, винищення цивільного населення, німецькі місця примусового утримування, ставлення місцевого люду до українського самостійницького руху, акції підпілля на згаданих теренах, німецькі та румунські репресії проти оунівців, дії комуністичного підпілля та радянських партизан, білогвардійців, активістів мельниківської фракції ОУН, прихильників уряду УНР в екзилі та гетьмана П. Скоропадського. На особливу увагу заслуговує звіт СБ з Миколаєва за 23 жовтня 1943 р., що засвідчує розвідувальну, контррозвідувальну та пропагандистську роботу бандерівського підпілля на Півдні України. Okремо слід виділити підпільні огляди, що описують перехід німецько-радянського фронту по території центральних, південних та східних областей України у 1943–1944 рр., а також передають суспільно-політичні настрої населення у зв'язку з поверненням більшовиків.

У внутрішньому сенсі звітна документація ОУН вказаного періоду відображає організаційну, пропагандистську, розвідувальну, інформаційно-аналітичну та бойову діяльність бандерівського підпілля в Центрі, на Сході та Півдні України в окупаційний період. Поряд із цим інформаційні документи ОУН, які висвітлюють різні аспекти життя українського населення Наддніпрянської України під німецькою та румунською окупацією, виступають не тільки джерелом з історії націоналістичного підпілля, але й різних проблемних питань історії України часів Другої світової війни.

Логічним продовженням інформаційної діяльності підпілля ОУН в умовах завершального етапу Другої світової війни та повоєнного періоду на території Правобережної України виступають суспільно-політичні звіти та огляди з Кам'янець-Подільської (вересень 1944, березень, 28 травня, 9 жовтня, 17 і 20 листопада 1945 та 15 травня 1946 р.), Вінницької (березень 1945) та Київської областей (8 червня і 1 липня 1947). У них відображено проведення мобілізаційних кампаній до ЧА, соціально-економічні заходи більшовиків, вивезення молоді на відбудову Донбасу, репресії НКВС та МДБ, матеріальне та побутове становище колгоспників, робітників, інтелігенції, державних службовців, інвалідів війни, демобілізованих солдат і офіцерів, молоді, духовне та національно-культурне життя, ставлення населення до радянської влади та самостійницького руху, суспільні настрої після завершення німецької окупації та війни, наростання соціального опору більшовицькій владі, пропагандистські та саботажно-диверсійні акції підпілля.

Окрім загальних оглядових звітів у збірнику публікуються виконавчі документи боївок ОУН ПСК «Одеса», які діяли на території Правобережної України. Зокрема, звіт боївки «Романа» (В. Кудра) за 20 вересня 1945 р. про роботу на території Житомирської та Київської областей, звіт боївки ОУН «Ореста» про розвідувальний рейд по території Кам'янець-Подільської області (1–5 жовтня 1945), рейд боївки «Арсена» (червень–жовтень 1945) та боївки надрайонного провідника «Кармелюка» на Кам'янець-Подільщину (25 грудня 1945 – 20 січня 1946). У документах автори «скаржаться» на слабкий рівень національної свідомості населення, його пасіонарність, важке соціально-економічне становище, засилля агентурної мережі НКВС та НКДБ, тотальну присутність радянських органів держбезпеки, складні матеріальні умови перебування підпільників в умовах незнайомої місцевості. Водночас вони відмічають загострення антибільшовицьких настроїв в середовищі селян, інтелігенції та міського середовища, підвищений інтерес населення до українських повстанців, поширення орієнтації на західних союзників. Вершиною пропагандистської роботи ОУН на Поділлі можна вважати висновок керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН Г. Левчука («Жван»), вміщений у звіті за 20 листопада 1945 р.: «Населення досить широко запізналось з нашим рухом, з нашою боротьбою. Мабуть немає такого села, де не чули б про «бандерівців», а мало є таких сіл, які не бачили б нашої літератури. Внаслідок цього ми здобули симпатії серед населення, а навіть прихильників нашої боротьби»⁵⁶. Водночас автор з прикрістю констатував: «Широкої, активної, організованої революційної роботи серед населення не помічується»⁵⁷.

Для отримання інформації про становище у віддалених східних та південних областях України, які після війни виявились неохопленими підпільною мережею ОУН внаслідок розгрому радянськими каральними органами тамтешнього підпілля часів німецької окупації, українським визвольним рухом, під час їхніх подорожей у східні регіони України, використовувались симпатичні та особи, що проживали легально. Про це зокрема свідчать звіти та репортажі, які укладались останніми в інтересах підпілля. У збірнику публікуються декілька таких звітів за 1945 р., вересень 1948 р., 6 червня та 20 липня 1950 р., і два звіти за літо 1950 р.

---

⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т.4. – Арк. 154.

⁵⁷ Там само.

Цікавий сюжет про оперативну гру СБ ОУН на Волині з НКДБ УРСР у 1945 р. розкриває звіт колишньої учасниці підпільної мережі ОУН м. Києва в роки німецької окупації Л. Фої («Оксана») до очільника референтури СБ ОУН на ПЗУЗ М. Козака («Смока»). Будучи змушеною піти на співпрацю з радянськими органами держбезпеки після свого арешту у лютому 1944 р., Л. Фоя була направлена на Волинь під виглядом функціонера легендарного чекістами «Київського міського проводу ОУН» для ліквідації тамтешнього провідного активу. Прибувши на Волинь та вийшовш на контакт з М. Козаком, Л. Фоя розкрила оперативні плани НКДБ і перейшла на сторону підпілля, ставши об'єктом оперативної гри між СБ ОУН та НКДБ. Унікальний звіт про подорож до Києва, датований 19 серпнем 1945 р., розкриває внутрішню кухню діяльності радянських органів державної безпеки з агентурної розробки учасників визвольного руху.

Виконавчі документи УПА представлені у збірнику нечисленними звітами підрозділів УПА за 1943–1946 рр. (більшість звітів із ГДА СБУ про рейди підрозділів і частин УПА-«Північ» та УПА-«Південь» на територію Правобережної України у 1943–1946 рр. опублікував у 2-му та 8-му томі нової серії «Літопису УПА» О. Вовк). Звіт про рейд невідомих відділів УПА від 11 липня 1943 р. на територію Кам'янець-Подільської області описує пересування повстанців по Ляховеччині, проведення зустрічей з населенням та організацію пропагандистських зібрань. Звіт відділу «Бистрого» (УПА-«Південь») про рейд по території Кам'янець-Подільської області (3 вересня – 8 листопада 1944 р.) від 13 листопада 1944 р. подає описи боїв проти більшовиків, саботажно-диверсійних та пропагандистських акцій. Документ доповнює звітну документацію цього підрозділу, опубліковану у 8-му томі «Літопису УПА».

Перехід до тактики дій невеликими групами (чотами та роями) відображає звіт про рейд двох груп повстанців (двох повстанців наприкінці грудня 1944 р. та трьох повстанців 2–6 січня 1945) по території північних районів Кам'янець-Подільської області із пропагандистською та розвідувальною метою. Завершує повстанську документацію звіт відділу УПА «Гудими» про рейд по території Кам'янець-Подільщини з 3 по 23 листопада 1945 р., датований 10 січня 1946 р.

Самостійним напрямом роботи націоналістичного підпілля у Західній Україні був збір інформації про ситуацію на СУЗ від східних українців, які проживали та працювали на ЗУЗ, та проведення інформаційно-пропагандистської роботи у їх середо-

вищі. Зокрема, у збірнику представлений протокол розмови членів Велико-Дедеркальського районного проводу ОУН на Тернопільщині з двома санітарками зі СУЗ за 25 жовтня 1946 р.

Окрему тематичну підбірку виконавчої оунівської документації складають звіти, інформації та вістки про голод на території центральних та східних областей України у 1946–1947 рр. У томі представлений звіт за жовтень 1947 р. про голод у призбручанських районах і додаток до нього, протокол голоду на Київщині (16 листопада 1947), повідомлення Калуського підпілля ОУН Станіславської області про прибуття голодуючих східних українців за продовольчими продуктами у Західну Україну, інформаційні повідомлення про розмови підпільників із голодуючими колгоспниками з Кам'янець-Подільської області (9 січня 1947), репортажі про розмови з голодуючими зі Східної України на території Дрогобицької області (14 червня 1947), а також записи розмов з жителями с. Лозуватка Кіровоградської обл. (листопад 1948). У виконавчих документах підпілля ОУН аналізуються витoki та причини голоду в Україні, описується матеріально-побутове становище колгоспників, подаються дані про смертність та опухання населення, масові виїзди селян за хлібом у Західну Україну, братню допомогу продовольством та грошима з боку західноукраїнського населення та націоналістичного підпілля, радянські репресії в умовах голодної трагедії. Дані про кількість виготовленої пропагандистської літератури ОУН для поширення серед приїжджих на ЗУЗ голодуючих східних українців, а також її відправку на східні терени України, характеризує звіт про роботу технічного звена Букачівського районного проводу ОУН на Станіславщині за 30 червня 1947 р.

Загальний огляд діяльності українського самостійницького руху в центральних, східних та південних областях України від 1941 р. подає підпільний документ за 1947 р. У джерелі описуються соціальна база українського визвольного руху в регіоні, суспільно-політичний, господарський, національно-культурний та релігійний розвиток УСРР (УРСР) у міжвоєнні роки, «розстріляне відродження» 1930-х рр., матеріальне та побутове життя українського населення Східної України, підготовка та вимарш похідних груп на терени СУЗ на початковому етапі німецько-радянської війни, початок німецьких репресій проти оунівців, організація підпільної мережі на Наддніпрянщині, виділяється два періоди в діяльності ОУН на СУЗ у роки німецької окупації (підготовчий та підпільно-революційний). Автор описує військову роботу бандерівського підпілля в умовах німецької окупації (ство-

рення влітку – восени 1943 р. боївок ОУН на Київщині, Уманщині, Холодноярщині, Полтавщині, Вінниччині та Дніпропетровщині), рейди відділів УПА на Правобережну Україну, діяльність мельниківського підпілля та радянських партизан, формулює завдання для подальшої діяльності ОУН в умовах підрадянської дійсності.

Ретроспективним відображенням діяльності ОУН на СУЗ в умовах німецької окупації, а також рейдової діяльності відділів УПА та боївок ОУН на території Правобережної України характеризуються спогади окремих повстанців та оунівців, що були написані незадовго після подій. Дотримуючись організаційних інструкцій та приписів керівництва ОУН, рядові учасники українського визвольного руху намагались відтворити свою участь в організаційній та пропагандистській діяльності на Сході України, спираючись на ще живу пам'ять про недавні події. Цю категорію джерел можна віднести до найбільш хронологічно близьких відносно описуваних подій спогадів. Написані вони у гарному літературному стилі, насичені побутовими деталями, описами пейзажів та погодних умов, емоційних станів; більшість із них проходила відповідне літературне редагування і мала практичне пропагандистське значення в умовах антибільшовицької визвольної боротьби. Незважаючи на своєрідну «запрограмованість» даного типу матеріалів, вміщена в них інформація суттєво доповнює звіти командирів відділів УПА та боївок ОУН, передаючи особисті рефлексії повстанців та підпільників на реалії визвольної боротьби в східноукраїнських умовах.

Зокрема, у збірнику публікується спогад члена ОУН «Вадима» про участь у рейді боївки ОУН по території Житомирської області наприкінці вересня – у жовтні 1945 р., в якому подаються детальні описи пересування підпільників по території Ємільчинського району Житомирщини, розмов з місцевими жителями, проведення пропаганди серед них.

У хроніці-спогаді «У златоглавому» (січень 1948) дружина командира УПА-«Захід» В. Сидора («Шелест») Наталія Романів («Наталка Тирса») розповідає про своє перебування у підпіллі м. Києва в умовах німецької окупації. Це унікальне джерело з історії функціонування Крайового проводу ОУН на СУЗ, яке проливає світло на чимало невідомих аспектів діяльності бандерівців в окупованому німцями Києві, подає псевдоніми, прізвища та імена підпільників, а також зв'язки між різними організаційними ланками мережі ОУН в Україні, зокрема тут міститься інформація про роль Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ на чолі з Д. Клячківським («Охрім») в організації, кадровому та матеріальному забезпеченні

київського підпілля. У хроніці розкривається організаційна структура бандерівського підпілля на СУЗ, персональний склад керівництва Крайового проводу, конспіративні засади роботи в умовах німецької дійності, описується пропагандистська діяльність ОУН серед населення, залучення нових членів до ОУН із числа місцевих жителів Києва (студентів, робітників, представників інтелігенції) та його околиць. Автор висловлює досить цікаві думки відносно особливостей ментальності, психології та національності свідомості жителів Східної України. У джерелі містяться досить детальні характеристики постатей крайових провідників Д. Мирона («Орлик», «Сергій») та П. Сака («Могила»), унікальні свідчення відносно обставин загибелі Д. Мирона, розповідається про німецькі репресії проти членів ОУН у м. Києві в 1942 році, підступну роботу агентів НКВС проти учасників українського самостійницького руху. Наприкінці спогаду-хроніки автор робить висновки щодо методів роботи ОУН на Сході України в умовах німецької окупації, екстраполюючи їх на умови боротьби у більшовицьких умовах.

Ретроспективну інформацію про рейд з'єднання УПА «Хмельницький» у Житомирську область восени 1943 р., проведення боїв з німцями, шуцманами та радянськими партизанами містять спогади ройового «Нечая», написані у травні 1948 р.

З виконавчих документів підпільних структур Наддніпрянщини повоєнної доби у збірнику публікуються розвідувальні дані про промислові об'єкти м. Києва, зібрані військовим референтом Київського міського проводу ОУН І. Денисенком, та формуляр звіту цього проводу за 1948 р. Вказані документи розкривають маловідомі сюжети, пов'язані з діяльністю у 1947–1948 рр. київського міського підпілля ОУН, організаційно пов'язаного із самопроголошеним проводом ПСК «Одеса», та доповнюють інші документи київського проводу, опубліковані у збірнику В. Сергійчука «Український здвиг: Наддніпрянщина».

Детальна інформація про матеріально-побутове становище жителів Донецького регіону представлена в аналітичному огляді ОУН «Шахтарі Донбасу – чорні невільники сталінського режиму» (1948).

Хронологічно останні звітні документи з території Житомирщини та Київщини, що представлені у виданні, репрезентовані вістками з Житомирської області, укладеними емісаром Крайового проводу ОУН ПЗУЗ на Сході Т. Березденем («Семен», «Григор») за 20 липня 1949 р., а також повідомленням керівника боївки ОУН М. Криси («Кобзар») з Київської області за 1952 р. Звіт «До провідника Кременецької округи Чижва від співробітника

УПА Яструба» за 1951 р. розкриває цікавий сюжет про організацію колишнім учасником підпілля ОУН у Кременецькому районі П. Петруком підпільної групи у складі 6-ти осіб на промисловому заводі м. Запоріжжі та спробу відновити зв'язок з підпіллям ОУН у Тернопільській області.

2-ий розділ завершує оглядова аналітична праця «СУЗ і наша національно-визвольна боротьба», що побачила світ у 1952 р. за підписом колишнього крайового провідника «Поділля» В. Бея («Улас Василенко»). У ній автор подає загальний огляд діяльності ОУН на СУЗ в роки німецької окупації та повоєнний період, виділяючи у ній декілька етапів, аналізує суспільно-політичний, соціально-економічний, духовний та національно-культурний зрізи життя східноукраїнського населення, розглядаючи при цьому можливості та засоби діяльності ОУН на Сході України. Предметом аналізу В. Бея виступають причини пасивності східних українців в умовах німецької окупації, методи та засоби більшовицької політики у центральних, східних та південних областях, зміна суспільно-політичних настроїв населення після Другої світової війни, посилення соціального та національного опору сталінському режиму на схід від Збруча, важкі матеріально-побутові умови життя колгоспників, стан повоєнної східноукраїнської промисловості та сільського господарства.

Обліково-статистичні документи складають 3-ий розділ тому і представлені єдиним списком (листою) загиблих членів ОУН та УПА у 1945–1949 рр. на СУЗ, укладеного керівником боївки ОУН В. Кудрою («Роман») у лютому 1950 р.

У 4-му розділі вміщена епістолярна спадщина провідних членів ОУН з території Кам'янець-Подільщини, Житомирщини та Київщини, а також особисті документи підпільників (щоденники та робочі записи). В умовах повоєнного етапу збройної підпільної боротьби ділове листування стало виходити на передній план у внутрішній документації націоналістичного підпілля, частково замінивши собою традиційні звіти, накази та інструкції. У діловій кореспонденції провідників ОУН часто проходило обговорення певних питань тактики діяльності ОУН на СУЗ, що згодом знаходило своє відображення у нормативних документах ОУН.

Зокрема, у збірнику публікується лист референта пропаганди КП «Поділля» В. Бея («Євшан») до Кам'янець-Подільського окружного провідника Г. Левчука від 29 жовтня 1945 р. У документі порушується питання тактики проведення рейдів боївок ОУН по території Кам'янець-Подільської області. Адресат пропонує закріпитись на східних теренах невеликим групам ОУН з 2-4 осіб,

створити вишкільно-виховний центр ОУН на СУЗ для підготовки кадрів підпільників та здійснення рейдів. Епістолярій містить практичні настанови для закріплення Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН на СУЗ та подальшої роботи в краї.

Листи очільника самопроголошеного проводу ПСК «Одеса» С. Янишевського («Богослов») до керівника Васильківської підпільної групи ОУН у Київській області Р. Піддубного («Марко») за березень – квітень 1947 р. доповнюють кореспонденцію цих діячів, опубліковану дослідниками В. Ковальчуком та В. Огородником у 16 томі нової серії «Літопису УПА». Зокрема, вони унаочнюють організаційну роботу цього проводу на території Васильківського району Київщини у 1947 р.

Паралельний сюжет діяльності ОУН на Київщині розкривають листи підпільника «Бориса» до члена організаційної референтури ПСК «Одеси» М. Мельника («Павло», «Микола»), що був відповідальним за координацію діяльності ОУН на Сході, та «Василя» за травень – липень 1947 р. У них міститься інформація про рейдову, організаційну, агітаційно-пропагандистську та бойову роботу «Бориса» на території Київської області у квітні – липні 1947 р. Епістолярій виступають доповненням до звітних документів, зокрема суспільно-політичних оглядів Васильківського району за 1947 р., що публікуються у 2-му розділі тому.

У листі керівника боївки ОУН «Дем'яна» (С. Смолюк) до невідомого командира за 24 грудня 1947 р. описується невдалий рейд по території Золотоношського та Іркліївського районів Полтавської області (тепер території цих районів адміністративно належать до Черкаської обл.) влітку-восени 1947 р. та дезертирство учасників рейду з боївки.

У збірнику також публікується лист військового референта Київського міського проводу ОУН І. Пронькіна («Беркут») до організаційного референта ПСК «Одеса» С. Титка («Роман») з повідомленням про поточну роботу та потреби київського підпілля. Автор подає характеристики на окремих членів міського проводу, висловлює критичні зауваження відносно упередженого ставлення Організації до комсомолу. У додатку до листа І. Пронькін надіслав план роботи Київського проводу на червень-липень 1948 р.

У листі Чортківського надрайонного провідника М. Ярчука до керівника Скала-Подільського районного проводу ОУН М. Штойка, що був утримувачем лінії зв'язку КП «Поділля» на СУЗ, за 1950 р., вказується на необхідність звітування про результати пропагандистської роботи серед східних українців.

З групи персональних документів у томі вміщені виписки із щоденника керівника Корецького надрайонного проводу ОУН М. Климука про роботу ОУН на Сході України за 1948 р.

У томі представлена цікава підбірка епістоляріїв та особистих документів членів боївки Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН «Кобзаря» (М. Криса), що стосується одних з останніх спалахів збройної антибільшовицької боротьби на теренах Київщини у 1951–1952 рр. Зокрема, публікується лист керівника Віньковецького надрайонного проводу ОУН В. Николина («Богдан») до М. Криси («Кобзар») за 16 жовтня 1951 р., матеріали кореспонденції останнього з надрайонним провідником у Вінницькій області П. Колесником. Рейдову, бойову та пропагандистську діяльність боївки ОУН «Кобзаря» на Київщині характеризують особисті записки та щоденник М. Криси за липень 1951 – лютий 1952 рр.

5-ий розділ збірника складають пропагандистські матеріали. За видами серед них можна виділити: листівки, відозви, звернення, брошури та пам'ятки.

Пропагандистські матеріали окупаційного періоду репрезентують два примірники листівок: «До робітників на ОСУЗ» (квітень 1942), за підписом Краєвого проводу ОУН на СУЗ, та «Українці!» (1942). Також публікується серія звернень команди УПА-«Схід» (ЗГ «44» УПА-«Північ») до селян, робітників і працівників транспорту України за червень 1944 р., що побачили світ у зв'язку пробиванням підрозділів і частин УПА до Дніпра з метою закріпитись на Наддніпрянщині та інспірувати центральноукраїнське антибільшовицьке повстання. Пропагандистські видання ОУН представлені брошурою працівниці референтури пропаганди Проводу ОУН на ПЗУЗ Л. Фої «Молодь Східних Українських Земель у боротьбі за УССД» за 21 жовтня 1945 р. та працею «Слово до учителів, братів зі східних областей України», датованою 30 серпням 1946 р. У першому творі було здійснено спробу узагальнити участь молоді у бандерівському підпіллі в м. Києві у роки німецької окупації. Автор відтворює імена молодих активістів та функціонерів Краєвого проводу ОУН на СУЗ і мережі київського підпілля, описуючи їхні життєві долі. Брошура «Слово до вчителів, братів зі східних областей України» репрезентує друковані засоби пропаганди ОУН для роботи у середовищі учителів зі східних українських теренів, які прибували на роботу на ЗУЗ.

Повоєнні пропагандистські матеріали представляють заклики ОУН до населення Східної України (серпень 1946), до української молоді Східної України (1946), листівка «Брати з-над Дніпра» (1946). Тематиці голоду 1946–1947 рр. в УРСР присвячена серія листів-

вок: «Чи буде голод?» (1946), «Голодуючі» (червень 1947) та «До голодуючих!» (літо 1947). Також публікується «Лист до студентів-українців від колишніх київських учасників УПА» (1947), написаний з пропагандистської метою для поширення у середовищі східноукраїнської молоді, зразки агітаційних листівок ОУН, адресованих мешканцям Східної України, за 1947, 1948 та 1949 рр. Програмний характер має стаття з журналу «Революціонер-пропагандист» «Лицем до Сходу», опублікована у 1949 р. Особливої уваги заслуговує публікація у томі формулярів агітаційних листів до мешканців Східної України, підготовлених осередком пропаганди Тернопільського окружного проводу ОУН у 1949 р. На необхідність оприлюднення даного типу листів як специфічного різновиду пропагандистських матеріалів звертав увагу дослідник В. Ковальчук⁵⁸. Системним підходом у пропагандистській роботі відзначається брошура «Промислові робітники України», видана у вересні 1950 р., в якій аналізується матеріально-побутове становище промислових робітників України.

Завершує том «Пам'ятка для українців зі східних областей України», розроблена керівником ГОСП П. Федуним («Полтава») у травні 1950 р. Документ є сукупністю доволі детальних настанов, порад, рекомендацій і тез для використання жителями Східної України у повсякденному житті. Поява даного різновиду пропагандистських матеріалів свідчить про певну систематизацію та узагальнення напрацювань пропагандистського апарату ОУН у роботі у східноукраїнському середовищі, пошук найбільш прийнятних і простих у формулюванні пропагандистських засобів.

* * *

Документи і матеріали, що публікується у даному томі нової серії «Літопису УПА», мають заголовки, укладені упорядниками. У них зазначено порядковий номер, тип документа, за наявності – авторство, зміст, дата. Якщо дата виходу документа не встановлена, він датується за змістом, супровідними документами тощо. У такому разі умовну дату подано у квадратних дужках.

Більшість представлених документів передруковано без скорочень. Пропущені частини текстів позначається трикрапками [...].

У виданні максимально збережено лексику, діалектологічні,

---

⁵⁸ Ковальчук В. Агітаційні листи волинського підпілля ОУН(Б) до цивільного населення Центральної та Східної України // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – Київ – Харків: «Права людини», 2010. – № 2. – С. 418-428.

авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні й географічні назви. Згідно з сучасними нормами виправлено пунктуацію, уживання лапок, тире тощо. Орфографічні помилки в написанні виправлено без застережень. Документи публікуються згідно з сучасними вимогами археографії. Тексти джерел супроводжуються посторінковими примітками із біографічними довідками на осіб, що згадуються у документах, розшифровками псевдонімів та криптонімів, уточненням інформації, поясненням історичних явищ та процесів, позначених у джерелах, походження документу.

Кожний документ чи матеріал тому супроводжується архівною легендою, в якій зазначене місце зберігання джерела (скорочена назва архіву, номер фонду, опису, справи, тому, аркуші), ступінь автентичності документа (оригінал, копія, засвідчена копія, друкарський примірник), відтворення документа на письмі (машинопис, рукопис), переклад та мова перекладу документів. Інформація про попередню публікацію подається у легенді. Інформації про виявлення тотожних і подібних (інших копій) текстів документів та їх легенди подано додатково внизу архівної сигнатури.

Упорядники тому складають щиру подяку С. Кокіну, О. Лошицькому, О. Іщуку, В. В'ятровичу, В. Огородніку, І. Патриляку, В. Даниленку, В. Морозу, Ю. Польовій, П. Потічному, М. Посівничу, І. Гомзюку за науково-організаційне сприяння, консультації та допомогу у підготовці тому. Особлива подяка М. Кулику за пошуки фундатора та всебічне сприяння у появі друком цього тому.

О. Пагіря

INTRODUCTION

This latest volume of *Litopys UPA* (New Series) features documents and materials produced by the Organization of Ukrainian Nationalists (Banderites) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), which highlight the organized national liberation struggle in central, eastern, and southern Ukraine in 1942–1952, that is, from the beginning of the clandestine phase of the OUN's activities to the extinguishment of the liberation movement and the liquidation of centers of organized resistance to communist power in the Ukrainian regions east of the Zbruch River. The study of the eastern Ukrainian lands as the field of operations of the Ukrainian liberation movement (OUN and UPA) in the 1940s–1950s is by no means a new field of research. However, this is the first volume in the *Litopys UPA* series that is entirely devoted to this little-studied aspect of Ukrainian history in the mid-twentieth century. This “geographic breakthrough” should fundamentally broaden scholars' perceptions of the sweep, scope, and intensity of the liberation struggle in Ukraine in the 1940s and 1950s.

The central, eastern, and southern Ukrainian lands are the territories situated east of the pre-war Soviet-Polish border, encompassing the following oblasts within the geographic limits of the Ukrainian SSR and the Autonomous Republic of the Crimea of the RSFSR during the period in question: Kam'ianets'-Podil's'kyi (now Khmel'nyts'ky oblast), Zhytomyr, Vinnytsia, Cherkasy, Kyiv, Kirovohrad, Chernihiv, Poltava, Sumy, Kharkiv, Voroshylovhrad (now Luhans'k oblast) Stalino (now Donetsk oblast), Dnipropetrovs'k, Zaporizhzhia, Izmail (today part of Odesa oblast), Odesa, Mykolaiv, and Kherson. In internal OUN documentation these regions were called the Central-Eastern, Eastern, and Southern Ukrainian Lands (OSUZ, SUZ, and PdUZ, respectively), or simply Soviet Ukraine. The term “Dnipro Ukraine” (*Naddnyprians'ka Ukraina*), was also used broadly to denote the Ukrainian lands that had belonged to the Russian Empire, later to the Ukrainian National Republic (excluding the UNR's western regions) and from 1919—to the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

Although scholars are increasingly analyzing various aspects of the Ukrainian liberation movement of the mid-twentieth century, their studies are often limited to the geographic framework of the western Ukrainian region. As well, the majority of historians have ignored an entire body of previously unknown primary sources that for many decades were stored in the special archival collections of the KGB and which shed important light on the activities of the Ukrainian nationalist underground and the UPA in Ukraine's central, eastern, and southern oblasts from 1942 to the early 1950s.

Despite the fundamental progress of historical source studies in Ukraine and the opening of previously inaccessible archival collections dating to the Soviet period following the collapse of the USSR (a phenomenon that has already entered historiographic discourse under the term "archival revolution"), the main corpus of documents pertaining to the activities of the OUN underground and the UPA in Ukraine's central, eastern, and southern regions has not become a full-fledged component in Ukrainian historical research. Above all, this pertains to the internal documents produced by the structures of the Ukrainian liberation movement that were operating in these regions and whose activities were reflected in their own documentation.

The present volume is based on documents of the OUN underground and the UPA that were captured during the Chekist-military operations and other operational measures carried out by the Soviet state security organs during the final stage of the Second World War and in the postwar years. For the longest time these documents were stored in Soviet limited access collections and archival reserves under conditions of the strictest secrecy. After the dissolution of the Soviet Union they were inherited by the Security Service of Ukraine (SBU), which has undertaken large-scale work to declassify these Soviet-era documents. Despite these efforts, a considerable number of trophy documents of clandestine-insurgent provenance, which were never bound by the laws of secrecy according to Ukrainian legislation, fell hostage to Soviet "secret" and "top secret" files. Thus, scholars' access to them has been extremely restricted. The crucial need to recreate the entire set of the OUN and UPA's internal documentation on their activities in Ukraine's central, eastern, and southern territories compelled the compilers of the present volume to delve into this rich historical source, which has not been studied in detail to the present day.

The documents featured in this volume are only a small part of the immense number of sources on OUN and UPA activities in the

regions in question. An expertly selected combination of documents of various provenances, especially Soviet, German, Polish, and others, is indispensable to recreating a complete historical picture.

* * *

A few authentic documents issued by OUN and UPA structures based in Soviet Ukraine in the 1940s and 1950s have been published in special archaeological publications, supplements to research monographs, or in the form of source publications in scholarly journals.

Volumes 2 and 8 of the *Litopys UPA* series, compiled by Oleksandr Vovk, should be mentioned first and foremost. Documents on raids carried out by subunits of Military Okruha 4 “Tiutiunyk” (ZH [Formation of Groups] “44”; commander F. Vorobets` - “Vereshchaka”) of UPA-North in the territory east of the prewar Polish-Soviet border and stretching to Zhytomyr oblast, beginning in mid-May 1943 and ending in the winter of 1943, were first published in Volume 2, *Volyn` and Polissia: The UPA and the Rear Line Service, 1943–1944*. It contains reports on a raid carried out by the first (May 1943) and second (September 1943) UPA units, “Hordiienko’s” subunits (15–29 July 1943), “Lev’s” (28 August–6 October 1943), an unidentified unit (from 24 October to late November 1943), reports of the UPA rear line service from the Andrushivka area for October 1943, field news from the Berdychiv area (November 1943), and a propagandistic appeal issued by the headquarters of the UPA-East group¹ to policemen and evacuees from eastern Ukraine (15 November 1943).²

Volume 8 of the New Series, the sequel to Volume 2, contains a large number of genuine insurgent documents reflecting the raiding, organizational, and propaganda and agitation work that was carried out in 1944–1946 by subunits of UPA-North and UPA-South, as well as by OUN fighting groups based in various areas of Right-Bank Ukraine and Podillia (Zhytomyr, Kyiv, Vinnytsia, and Kam’ianets`-Podil’s`kyi oblasts). Among the most important documents are those that were produced by UPA-South: reports on raids carried out by a platoon led by “Bystryi” (Ya. Bilyns`kyi) (5 December 1943–20 January 1944), a group led by “Sabliuk” (O. Kachan) (9–24 January 1944), “Balaban’s” formation (25 April–6 May 1944), “Bat`ko’s” group

---

¹ Within the insurgent structure, UPA-East existed only on paper; it corresponded to the VO 4 “Tiutiunyk” group of UPA-North (known as ZH “44” from 1944).

² *Litopys UPA, New Series, vol. 2: Volyn` i Polissia: UPA ta zapillia 1943–1944; Dokumenty i materialy, comp. O. Vovk and I. Pavlenko (Kyiv; Toronto, 1999), pp. 639–56.*

(5–25 May 1944), the “Dnipro” unit (3–16 September 1944), subunits led by “Yahur,” “Volod`ko,” and “Pan`ko” (29 July–15 November 1944), and “Harmash” (16 July–14 August 1945); a report on political training work in the “Bohun” formation (11 March 1944); a chronicle of “Sabliuk’s” group (16 March 1944); reports containing descriptions of battles fought by the insurgents near the villages of Bushcha, Obhiv (Sosnivka), Repishche, Maleve, in the Khrinytsky woods, and others; and informational-reporting documents, etc. Among the documents produced by the “Tiutiunnyk” group (ZH “44”) the following should be singled out: reports on raids carried out by subunits of the “Khmel`nyts`kyi” formation on the territory of Zhytomyr oblast and the northern raions of Kyiv oblast, as well as sociopolitical surveys from the eastern territories.

In Volume 14 of *Litopys UPA, New Series*, historians Volodymyr Koval`chuk and Ihor Marchuk published hitherto unknown documents of subunits and units of ZH “44” (formerly VO “Tiutiunnyk”) of UPA-North,³ including those that illustrate the insurgents’ raiding and propaganda work in Zhytomyr oblast, as well as notes produced by the command of the PSK (Northeastern Krai) (“44,” “Odesa,” “Step”) concerning the functioning of the OUN’s Zhytomyr okruha leadership.⁴

A significant number of various types of sources on OUN and UPA activities on the territory of Dnipro Ukraine were published in a collection of documents compiled by Volodymyr Serhiichuk.⁵ This collection, which features documents of various provenances—Soviet, German, and clandestine-insurgent—includes documents stored in Ukraine’s central and oblast-based archives as well as materials from the Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine at the University of Toronto.⁶ Unfortunately, the compiler failed to provide an archaeological introduction, list of documents, and footnotes to the volume, as a result of which a considerable number of pseudonyms used by members of the OUN underground and the UPA, as well as events and phenomena mentioned in these documents, remain unknown to the reader. The following OUN and UPA documents published in this collection are worth singling out: reports of OUN expeditionary groups for July–August

---

³ *Litopys UPA, New Series*: vol. 14: UPA i zapillia na PZUZ 1943–1945: Novi dokumenty, comp. V. Koval`chuk and I. Marchuk (Kyiv; Toronto, 2010), pp. 404–13.

⁴ *Ibid.*, pp. 484–85.

⁵ V. Serhiichuk, *Ukrains`kyi zdvyh: Naddnyprianshchyna*, vol. 5: 1941–1955 (Kyiv: Ukrains`ka vydavnycha spilka, 2005).

⁶ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine, Roberts Library, University of Toronto (Canada).

1941; sociopolitical reports and surveys of the situation in the OSUZ, SUZ, and PdUZ during the German occupation, orders issued by the OUN's eastern krai leaderships, instructions, propaganda materials (leaflets, appeals, proclamations), reports on raids carried out in the east by UPA subunits and UN fighting groups, and a small number of letters written by OUN leaders in the SUZ.

Individual archival sources pertaining to the activities of the Ukrainian underground in Kam'ianets'-Podil's'kyi and Vinnytsia oblasts were published by Volodymyr Serhiichuk in another volume devoted to the Podillia region.⁷ Among the underground documents in this collection are several reporting documents (reports on the organization of Ukrainian state power in Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast and the activities of OUN expeditionary groups in the cities of Kam'ianets'-Podil's'kyi and Vinnytsia in July 1941, OUN reports from the Vinnytsia region dated 1943, an informational report dated 31 January 1945 about events in Kam'ianets'-Podil's'kyi okruha, extracts from a report on famine in the raions adjacent to the Zbruch River in Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast, reports of conversations with residents of Vinnytsia oblast for 4 July 1948, etc.)⁸ propaganda materials,⁹ registration-statistical documents (a list of OUN activists killed in eastern Ukraine during the German occupation compiled by the former leader of Vinnytsia oblast, Mykola Kozak-“Smok” on 10 February 1946).¹⁰

Several reports on the OUN's activities in Kam'ianets'-Podil's'kyi and the Crimea in 1942 were published in a collection of documents compiled by a governmental commission established at the Institute of Ukrainian History at the National Academy of Sciences of Ukraine to study the activities of the OUN and the UPA.¹¹

In an appendix to his research monograph, historian Volodymyr Nikol's'kyi included documents illustrating the OUN's activities in the Donbas region during the German occupation and the postwar years.¹² Among the underground materials featured in this volume are OUN reports on the situation in the Donbas in 1942–1943, an order

---

⁷ V. Serhiichuk, *Ukrains'kyi zdvyh: Podillia. 1941–1955*, vol. 4 (Kyiv: Ukrains'ka vydavnycha spilka, 2005).

⁸ *Ibid.*, pp. 49–50, 52–56, 65–66, 72–74, 75–79, 87–88, 157–66, 353–57, 458–60.

⁹ *Ibid.*, pp. 382–83.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 269–72.

¹¹ OUN v 1942 rotsi: Dokumenty, ed. S. Kul'chyts'kyi, comp. O. Veselova, O. Lysenko, et al. (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy), pp. 118–22, 234–36.

¹² V. M. Nikol's'kyi, *Podillia OUN(b) u Donbasi* (Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2001), pp. 151–74.

issued by OUN krai leader in the SUZ “Roman Buvalyi” (I. Nahirnyi), information forwarded by OUN sympathizers about their trip to Stalino oblast in 1949, as well as propaganda leaflets and appeals.

In an appendix to her research monograph, historian Viktoriia Zhyliuk included several Soviet party sources illustrating the struggle of the Bolshevik punitive organs against the Ukrainian nationalist underground and the UPA in the Zhytomyr region.¹³

A unique report written by the commander of an OUN fighting group about a raid into the eastern districts of the Zhytomyr region and the northern districts of Kyiv region, which took place between October 1944 and August 1945, was published by O. Shevchenko in his book *The State Security Organs of the Kyiv Region*.¹⁴

An interesting collection of articles, reminiscences, and documents on OUN and UPA activities in the Vinnytsia region in the 1940s and 1950s was compiled by four regional historians: Vasyl` Huryn, Kostiantyn Zavaliuk, Oleksandr Petrenko, and Tetiana Stetsiuk.¹⁵

The historian Hennadii Ivanushchenko compiled two important collections (in one volume) of documents on the activities of the Ukrainian nationalist underground in Sumy oblast during the German occupation and the postwar years.¹⁶ Among the featured underground documents are orders issued in 1942 by the OUN krai leadership in the SUZ and several informational announcements about battles fought by UPA subunits in Ukraine’s central oblasts in 1943–1944. Unfortunately, most of the documents were published in the form of extracts, and the book mostly contains reports of interrogations of OUN and UPA members arrested by the Soviet organs in Sumy oblast.

Other documents have also been published in scholarly journals. Worth singling out is Vasyl` Danylenko’s archaeographic article¹⁷ about the raid that the OUN fighting group “Kobzar” carried out in

---

¹³ V. Zhyliuk, *Diial`nist` OUN ta UPA na Zhytomyrshchyni u 1941–1955 rr; Monohrafiia (Rivne: Volyns`ki oberehy, 2008), pp. 226–307.*

¹⁴ O. Shevchenko, *Orhany derzhavnoi bezpeky Kyivshchyny (1919–1991) u foforafiiakh i dokumentakh (Kyiv, 2004), pp. 248–56.*

¹⁵ V. Huryn, K. Zavaliuk, O. Petrenko, and T. Stetsiuk, *Neskoreni: natsional`no-vyzvol`nyi rukh na Vinnychchyni 40–50-kh rokiv XX st.: movoiu dokumentiv ta doslidzhen` (Vinnytsia: DP “Derzhavna kartohrafichna fabryka,” 2009).*

¹⁶ H. Ivanushchenko, comp., *OUN–UPA na Sumshchyni, 2 vols. (Kyiv, 2007; Sumy: Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti (DASO); Tsentr doslidzhen` vyzvol`noho rukhu, 2009).*

¹⁷ V. M. Danylenko, “Diial`nist` OUN na Kyivshchyni: zapysky ‘Kobzaria,’” *Istorychnyi zhurnal*, no. 5 (2005): 103–22.

Kyiv oblast in June–July 1951, which includes the personal notes of its leader Mykhailo Krysa.

In scholarly historiography the topic of OUN and UPA activities in Ukraine's central, eastern, and southern oblasts is reflected in research monographs as well as scholarly and semi-popular works, the authors of which are both professional historians and local regional historians. The OUN expeditionary groups' march to Dnipro Ukraine in the first months of the German-Soviet war is discussed in the works of Oleksii Khodanovych,¹⁸ V. Trofymchuk,¹⁹ Oleksandr Honcharenko,²⁰ Ihor Ivanchenko,²¹ and Vasyl' Zavediuk.²² Other authors focus on the activities of the OUN's clandestine structures in Ukraine's southern and eastern oblasts during the German occupation: Dnipropetrovsk oblast (Pavlo Khobot, Dmytro Kudelia, Mykola Slobodianiuk, and Ihor Shakhraichuk),²³ Zaporizhzhia oblast (Valerii Moroko, Vasyl' Markovych, Yurii Shchur),²⁴ Mykolaiv oblast (Yurii Zaitsev),²⁵ Odesa oblast (V. Chumachenko, Taras Vintskovs'kyi,

---

¹⁸ O. Khodanovych, "Viis'kovo-politychna diial'nist' pokhidnykh hrup OUN na terytorii Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny," dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences, Kyiv, 2006.

¹⁹ V. Trofymchuk, "Istoriia pokhidnykh hrup OUN u pratsiakh i spohadakh ii uchasnnykh," in *Visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu* (L'viv, 1994), pp. 81–89.

²⁰ O. Honcharenko, "Pokhidni hrupy OUN(b) na terenakh Naddnyprianshchyny: do pytannia pro rezul'tatynist' sprob intehtratsii do okupatsiinykh orhaniv vlady (1941–1944 rr.)," *Halychyna*, no. 14 (2008): 234–41.

²¹ I. Ivanchenko, *Diial'nist' pokhidnykh hrup OUN na Dnipropetrovshchyni v roky II-i svitovoi viiny*, (Dnipropetrovs'k, 2003).

²² V. Zavediuk, *Pokhidni hrupy ukrains'kykh natsionalistiv* (Ternopil', 2007).

²³ P. Khobot and D. Kudelia, "Diial'nist' Orhanizatsii ukrains'kykh natsionalistiv (OUN) banderivtsiv na Dnipropetrovshchyni v roky nimets'koi okupatsii (1941–1944)," *Borysfen*, no. 11 (1993); op. cit., no. 1 (1994); op. cit., no. 2 (1994); M. Slobodianiuk and I. Shakhraichuk, *Rukh Oporu na Dnipropetrovshchyni v roky Velykoi Vitshchynzianoi Viiny* (Dnipropetrovs'k: DDU, 1998); D. Kudelia, "Dnipropetrovtsi v Ukrains'kii Povstans'kii Armii," in *Ukrains'kyi vyzvol'nyi rukh*, vol. 1 (L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentri doslidzhen' vyzvol'nogo rukhu, 2003), pp. 87–96.

²⁴ V. Moroko, "OUN na Zaporizhzhii v roky radians'ko-nimets'koi viiny," in *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu*, vyp. 2 (Dnipropetrovs'k, 1997), pp. 152–64; V. Markovych, *Pidpillia OUN u Zaporiz'kii oblasti* (Zaporizhzhia, 2001); Iu. Shchur, "Orhanizatsiina struktura natsional'nogo pidpillia (OUN) na terytorii Zaporiz'koi oblasti pid chas nimets'koi okupatsii (1941–1943)," in *Muzeinyi visnyk*, vyp. 5 (Zaporizhzhia, 2005), pp. 133–39; idem, "Diial'nist' pidpillia Orhanizatsii Ukrains'kykh Natsionalistiv na terytorii Melitopol's'koho raionu Zaporiz'koi oblasti," in *Ukrains'kyi vyzvol'nyi rukh*, vol. 8 (L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentri doslidzhen' vyzvol'nogo rukhu, 2006), pp. 153–63; idem, *Orhanizatsiia ukrains'kykh natsionalistiv na Zaporizhzhii: Korotkyi narys* (Zaporizhzhia, 2009).

²⁵ Iu. Zaitsev, *Natsionalistychni pidpillia na terytorii Mykolaivshchyny u 1941–1944 rr.* (Mykolaiv, 2006).

Ihor Nikul'cha),²⁶ Chernihiv oblast (Serhii Butko),²⁷ Sumy oblast (Hennadii Ivanushchenko),²⁸ Kharkiv oblast (Andrii Skorobahatov),²⁹ Voroshylovhrad oblast (now Luhans'k oblast) (Yurii Yeremenko),³⁰ and Stalino oblast (now Donetsk oblast) (Volodymyr Nikol's'kyi, Volodymyr Semystiaha, and Oleksandr Dobrovol's'kyi).³¹

The topic of the OUN and UPA's activities in Right-Bank Ukraine is receiving considerable attention from Ukrainian scholars. In particular, Nestor Myzak and Vasyl' Horbatiuk³² published a scholarly regional history of the activities of the OUN underground and the UPA in Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast. Yuliia Poliova³³ examined the activities of the OUN's Kam'ianets'-Podil's'kyi okruha leadership during the postwar period as reflected in previously inaccessible documents of the Soviet state security services. With the aid of declassified documents Ihor Marchuk³⁴ is investigating the process behind the

---

²⁶ V. Chumachenko, "Pidpillia OUN na Odeshchyni 1941–1942 rr.," in V. Chumachenko, *Ukrains'ka Povstans'ka Armiia i natsional'no-vyzvol'na borot'ba v Ukraini v 1940–1950-ykh rr.* (Kyiv, 1992), pp. 181–82; T. Vintskovs'kyi and I. Nikul'cha, "Ukrains'ke samostiinyts'ke pidpillia u Transnistrii (1941–1944 rr.)," *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, no. 5 (2007): 123–34.

²⁷ S. Butko, "Vyzvol'ni zmahannia OUN ta UPA na Chernihivshchyni," in *Naukova konferentsiia "Orhanizatsiia Ukrains'kykh Natsionalistiv i Ukrains'ka Povstans'ka Armiia: istoriia, uroky, suchasnist'"* (Stryi: TOV "UVIS," 1993), pp. 49–50.

²⁸ H. Ivanushchenko, *Zalizom i krov'iu: Istoryko-dokumental'ni narysy* (Sumy: Sobor, 2001); idem, "Deiaki fakty diial'nosti OUN i UPA na Sumshchyni," in *Ukrains'kyi vyzvol'nyi rukh*, vol. 3 (L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentr doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, 2004), pp. 260–72.

²⁹ A. Skorobahatov, "OUN v Kharkovi za chasiv nimets'koi okupatsii (1941–1943 rr.)," *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, no. 6 (1999): 81–89; idem, *Kharkiv u chasy nimets'koi okupatsii (1941–1943)* (Kharkiv, 2004).

³⁰ Iu. Eremenko [Ieremenko], "Mezhdru Stsilloi i Kharibdoi: natsionalisticheskoe podpol'e v Voroshylovgrade," *Rakurs*, 28 February 2001, pp. 25–29.

³¹ V. Nikol's'kyi, *Pidpillia OUN(B) u Donbasi*, (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2001); V. Semystiaha, "Novi dokumental'ni svidchennia pro natsional'no-vyzvol'nyi rukh v Donbasi u roky Druhoi svitovoi viiny," *Bakhmut's'kyi shliakh*, nos. 3–4 (2001): 186–89; O. Dobrovol's'kyi, "Prosvita" pid bahnetom (Slov'ians'k, 2007); idem, *Ouniv's'ke pidpillia Donechchyny* (Slov'ians'k, 2008).

³² N. Myzak and V. Horbatiuk, *Za tebe, sviata Ukraino: Kam'ianets'-Podil's'ka ka oblast' u vyzvol'ni borot'bi OUN, UPA*, bk. 5 (Chernivtsi: "Bukrek," 2006).

³³ Iu. Poliova, "Likvidatsiia Dunaievets'koho nadraionnoho provodu OUN(b) (1951 p.)," in *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, vyp. 104, *Seriia Istorii* (Kyiv, 2011), pp. 55–59; idem, "Krakh Kam'ianets'-Podil's'koho okruzhnoho provodu Orhanizatsii Ukrains'kykh Natsionalistiv u 1951–1952 rr.," in "Gileia: naukovi visnyk": *Zbirnyk naukovykh prats'*, vyp. 50 (8) (Kyiv: 2011), pp. 174–79.

³⁴ I. Marchuk, *Likvidatsiia radians'kymy karal'no-represyvnymy orhanamy Podil's'koho kraiovoho provodu OUN (1945–1952)*, in *Ukrains'kyi vyzvol'nyi rukh*, vol. 15 (L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentr doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, 2011), pp. 191–214.

liquidation by the Soviet state security organs of the OUN's "Podillia" krai leadership. Viktoriia Zhyliuk³⁵ published a well researched regional history of OUN and UPA activities in the Zhytomyr region, while the focus of Bohdan Chornomaz's research³⁶ is the OUN and UPA's activities in the Uman` region (now Cherkasy oblast) during the German-Soviet war.

The activities of OUN Youth in Ukraine's central and eastern oblasts during the postwar period are the subject of a study by Oleksandr Ishchuk and Nataliia Nikolaieva.³⁷ They are also the co-authors of an article exploring the life and work of Dnipropetrovs`k-born Uliana Kriuchenko, the wife of the last commander in chief of the UPA, Vasyi` Kuk.³⁸

Some attempts have been made to analyze and synthesize this set of problems by Andrii Bolianovs`kyi,³⁹ Yevhen Horburov,⁴⁰ and Volodymyr Serhiichuk.⁴¹ The research of historian Yurii Shchur⁴² and

---

³⁵ V. Zhyliuk, *Diial`nist` OUN ta UPA na Zhytomyrshchyni u 1941–1955 rr.*; *Monohrafiia (Rivne: Volyns`ki oberehy, 2008).*

³⁶ B. Chornomaz, *Diial`nist` natsional`no-patriotichnoho pidpillia na Umanshchyni u 1941–1945-mu rokakh (Uman`, 2002).*

³⁷ O. Ishchuk and N. Nikolaieva, *Diial`nist` molodizhnykh struktur OUN(b) na terytorii Skhidnykh i Tsentral`nykh oblastei Ukrainy u 1945–1954 rr.* (Kyiv, 2006); idem, "Diial`nist` molodizhnykh struktur OUN(b) na terytorii skhidnykh i tsentral`nykh oblastei Ukrainy u 1945–1954 rr.," in *Ukrains`kyi vyzvol`nyi rukh*, vol. 8 (L`viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentr doslidzhen` vyzvol`noho rukhu, 2006), pp. 225–52.

³⁸ O. Ishchuk, *Zhyttia ta dolia Uliany Kriuchenko* (Kyiv, 2008); O. Ishchuk and N. Nikolaieva, "Zhyttievyi shliakh Uliany Kriuchenko—druzhyny Holovnoho komandira UPA Vasyliia Kuka—"Lemisha," in *Voienna istoriia Naddnuprianshchyny ta Donshchyny; Naukovyi zbirnyk: Materialy Vseukrains`koi naukovoï viis`kovo-istorychnoi konferentsii*, 25.05.2011 r., m. Dnipropetrovs`k (Kyiv, 2011), pp. 411–23.

³⁹ A. Bolianovs`kyi, "Nimets`ka okupatsiina administratsiia i natsional`nyi rukh oporu Ukrainy v 1941–1942 rokakh," in O. Kupchyns`kyi, ed., *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka, Pratsi istoryko-filolohichnoi sektsii*, vol. 238 (L`viv, 1999), pp. 348–81.

⁴⁰ Ie. Horburov, "Rukh oporu i natsionalistychne pidpillia na Pivdni Ukrainy ta v Krymu v period okupatsii (1941–1943)," dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences, Kyiv, 2003.

⁴¹ V. Serhiichuk, "Diial`nist` ounivs`koho pidpillia na Skhodi Ukrainy," in *Ukraina v Druhii svitovii viini: Uroky istorii ta suchasnist`*; *Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii 27–28 zhovtnia 1994* (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 1995), pp. 193–96.

⁴² Iu. Shchur, *Narys istorii diial`nosti Orhanizatsii Ukrains`kykh Natsionalistiv na Skhidnoukrains`kykh zemliakh* (Zaporizhzhia, 2006); idem, "Pidpil`no-revoliutsiinyi etap diial`nosti OUN na Naddnuprianshchyni (1942–1943 rr.)," in *Ukrains`kyi vyzvol`nyi rukh*, vol. 12 (L`viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentr doslidzhen` vyzvol`noho rukhu, 2008), pp. 49–73; idem, "Na hrani dvokh svitiv": *natsionalistychnyi rukh na Naddnuprianshchyni (1920–1955)* (Zaporizhzhia, 2011).

a semi-popular work by Volodymyr Koval`chuk⁴³ should be singled out from among more recent works. The special activities of the OUN in eastern Ukraine are the subject of a study published by Dmytro Viedenieiev.⁴⁴ The role of the eastern question in the activities of the Ukrainian resistance in the 1940s and 1950s has been studied by Anatolii Rusnachenko.⁴⁵ Source study aspects of the dissemination of OUN propaganda publications, especially letters of agitation, in eastern Ukraine during the postwar period were analyzed by Volodymyr Koval`chuk.⁴⁶

Thus, historians have already completed a certain amount of historiographic work on this set of problems. The compilers of this volume hope that our work will help strengthen the source base of research, and that the study of the large corpus of original documents of clandestine-insurgent provenance will foster a deeper and objective understanding of OUN and UPA activities in Ukraine's central, eastern, and southern oblasts in the 1940s and 1950s.

* * *

The structure of the Ukrainian national liberation movement in the OSUZ, SUZ, and PdUZ was established in the summer and fall of 1941 by expeditionary groups representing both OUN factions (Banderites and Melnykites), which were formed on the eve of and in the first days of the German-Soviet war. Their main task was to consolidate themselves organizationally in the territory east of the Zbruch River and ensure the proclamation of Ukraine's independence in all Ukrainian ethnographic lands. According to contemporary researchers, these expeditionary groups had between 5,000 and 7,000 members.⁴⁷ In

---

⁴³ V. Koval`chuk, *OUN v Tsentral'nii, Pivdennii ta Skhidnii Ukraini 1941–1950-ti rr.* (Kyiv, 2011).

⁴⁴ D. Viedenieiev, "Roman Shukhevych yak rozrobnyk stratehii i taktyky pidpillia OUN(b) u pisliavoiennyi period," *Halychyna*, no. 14 (2008): 342–50; idem, "Osoblyvosti spetsial'noi diial'nosti ukrains'koho natsionalistychnoho pidpillia u tsentral'nykh ta pvidenno-skhidnykh rehionakh Ukrains'koi RSR (1941–kinets` 1940-ykh rr.)," in *Voenna istoriia Naddniproianshchyny ta Donschyny*, 361–66.

⁴⁵ A. Rusnachenko, "Problema Skhodu v ukrains'kii revoliutsii seredyny XX stolittia," in *Ukrainskyi vyzvol'nyi rukh*, vol. 13 (L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Tsentri doslidzhen` vyzvol'noho rukhu, 2009).

⁴⁶ V. Koval`chuk, "Ahitatsiini lysty volyns'koho pidpillia OUN(B) do tsyvil'noho naselennia Tsentral'noi ta Skhidnoi Ukrainy," *Z arkhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, no. 2 (2010): 418–28.

⁴⁷ Iu. Shchur, "OUN na Dnipropetrovshchyni u borot`bi z nimets'kym totalitaryzmom," in *Dnipropetrovs'ka OUN u borot`bi z nimets'koiu okupatsiieiu*, ed. V. Panchenko, comp. Iu. Shchur and A. Seredin (Dnipropetrovs'k, 2010), p. 6.

the fall and winter of 1941 the OUN network in Dnipro Ukraine, formed as a result of their activities, was targeted by large-scale repressions on the part of the German punitive organs that killed, arrested, and jailed hundreds of underground members in prisons and concentration camps. The conditions under German occupation demanded a change of tactics and the need for OUN members to adopt clandestine methods of struggle.

With the OUN(B)'s shift to clandestine work in the spring of 1942, two krai leaderships were established in Dnipro Ukraine: the Central-Eastern (Central) Ukrainian Lands (OSUZ) with its hub in Kyiv (headed by Dmytro Myron-"Orlyk") and the South-Eastern Ukrainian Lands (PivdSUZ) with its base in Dnipropetrovs'k (headed by Vasyl' Kuk-"Lemish").

The first krai included Kam'ianets'-Podil's'kyi, Zhytomyr, Vinnytsia, Kyiv, Chernihiv, Poltava, Sumy, and Kharkiv oblasts. After Myron's death in a shoot-out with the Gestapo near the Kyiv Opera Theater on 25 July 1942, the head of the OUN krai leadership in the OSUZ became Panteleimon Sak-"Mohyla," who remained in this post until December 1942, when he was killed by the German punitive organs. Afterwards I. Nahirnyi-"Chornyi" became the head of the leadership (1943-1944).

The southern krai leadership encompassed Dnipropetrovs'k, Kirovohrad, Kherson, Mykolaiv, Zaporizhzhia, Odesa, Stalino, and Voroshylovhrad oblasts as well as the Crimea and the Kuban region. One of the founders of the krai leadership was Zenon Matla-"Vovk." From May 1942 to 1943 the leadership was headed by V. Kuk-"Yurko"- "Lemish."

In 1942-1943 the German punitive organs carried out a series of repressive actions targeting OUN members and sympathizers in central and southeastern Ukraine. During this period the OUN lost many qualified members, especially among the leadership of various underground centers.

In late 1944, in keeping with instructions issued by the leadership of the Ukrainian liberation movement concerning the reorganization of the OUN's clandestine network, the Podillia krai leadership of the OUN, comprising three okruha leaderships—Ternopil', Chortkiv, and Kam'ianets'-Podil's'kyi—was created on the basis of the Ternopil' and Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast leaderships. From November 1944 the krai leadership was headed by Ivan Shanaida-"Danylo," (November 1944-March 1946), acting head Vasyl' Kuk (spring-summer 1946), Osyp Bezpal'ko-"Ostap" (1946-August 1947), temporary acting head V. Kuk (summer 1947), Ivan Prokopyshyn-"Burlan"

(1947), Vasył` Bei-“Ulas” (August 1947–spring 1948), B. Kuz`ma-“Kaidash” (1948–1950), and I. Prokopyshyn (spring 1950–1951). The Kam`ianets`-Podil`s`kyi okruha leadership of the OUN was headed by Z. Holubiak, D. Sliusar, Hryts` Levchuk-“Homin,” and Kachanovs`kyi (first name unknown).

In the late 1940s and early 1950s the spread of the ideas of national liberation to the SUZ became one of the key points in the OUN's strategy agenda, which are clearly illustrated by documents of an instructional-directive nature. The common thread linking these documents is the crucial need to consolidate the OUN in the Ukrainian lands east of the Zbruch River.

* * *

The latest volume in the New Series of *Litopys UPA* contains 136 documents and materials characterizing OUN and UPA activities in central, eastern and southern Ukraine in 1942–1952.

Structurally, it consists of a historico-archaeographic introduction, a documents section, lists of illustrations and abbreviations, and an index to the texts.

During the preparation of the volume the compilers examined the collections held at the State Archive of the Security Service of Ukraine (HDA SBU). The documents and materials in this collection come from fonds 2, 6, 13, 26, and 62 of the HDA SBU. The decision to study these archival collections was not accidental, inasmuch as the main and most complete collection of documents on the activities of the OUN underground and the UPA from 1941 to the late 1950s—including their work in the central, eastern, and southern regions of Ukraine—is concentrated in these very fonds. The majority of original documents on the OUN underground and the UPA, which are located in these collections, were captured by the Bolshevik special services during the course of their operational-Chekist efforts to liquidate the structures of the Ukrainian liberation movement in the 1940s and 1950s.

Fond 13 (collections of published works: 2,052 items covering the years 1920 to 1992) contains a significant proportion of originals and copies of OUN and UPA documents as well as documents produced by the Soviet punitive organs. They are concentrated in file no. 372 (in 103 volumes) entitled “A Collection of Documents about the Structure and Character of the Anti-Soviet Activities of the ‘Organization of Ukrainian Nationalists—the OUN’—and the ‘Ukrainian Insurgent Army—the UPA’; about the Methods and Measures of the Agentura-Operational Work of the Organs of State Security of

Ukraine for the Liquidation of the Organized OUN Underground and Armed UPA Gangs on the Territory of the Republic during the Period of 1943–1954,” as well as in supplements to this file: files no. 376 (88 volumes) and no. 398 (51 volumes).⁴⁸ These files contain originals and copies of documents systematized by the Chekists, which reflect the activities of the Ukrainian liberation movement and the struggle waged against it by the Soviet punitive organs in 1944–1954. These three files total 242 volumes.

The data contained in files nos. 372, 376, and 398 from fond 13 of the HDA SBU constitute a unique collection of materials on the activities of the Ukrainian liberation movement in the years 1944–1955, which was collected by former staff members of the Soviet punitive organs. No other archive in Ukraine can boast of such a well organized collection on this topic.

The 103 volumes of file no. 372 contain mostly documents on the activities of the NKVD–NKGB–MGB–MVD–KGB organs. File no. 376 became the repository of a large number of insurgent and underground materials that were seized by the Chekists from arrested or killed underground members. This file contains 84 volumes; two others (85 i 86) are file lists. In 2006–2008 volume 87, containing copies of letters written by Petro Fedun, and volume 88, containing originals of OUN and UPA documents from the USBU archive in Ternopil' oblast, were added to this file.

Included in another supplement to file no. 398 (51 volumes) were 10 volumes of originals and photocopies of documents on OUN and UPA activities in Zakerzonnia, which the Polish state security organs forwarded to the KGB of the Ukrainian SSR in the early 1960s. This file was expanded by a large number of photographs seized from underground members (volumes 36–51), letters, underground publications, etc. The file also contains material confiscated from members of the OUN Leadership—Roman Shukhevych, Vasyl' Kuk, Vasyl' Halasa, Petro Fedun, and Roman Kravchuk—as well as lower-level leaders. A separate carton (volume 42) contains a collection of genuine and fictitious stamps (Soviet, Polish, German, and insurgent), as well as samples of printing type, photographic negatives, and other items that were seized from underground members.

In 1959–1964 the preparation of this collection was undertaken by a group subordinated to the head of the KGB of the Ukrainian

---

⁴⁸ This was the number of volumes in the files as of early 2009 p. When it was first opened, file no. 372 contained 99 volumes (vol. 99 is a list), file no. 376 had 86 volumes (vols. 85 and 86 are lists), and file no. 398 had 42 (vol. 42 is a list).

SSR, which was created to summarize the Chekists' work experience. Its members included Pavlenko (head), Makhov, Hryhor'iev, Kyrpychenko, and other individuals, who completed a colossal amount of work to organize and process these archival documents.⁴⁹ Thus, the materials contained in these files provide quite a complete picture of underground activities in Ukraine in the 1940s and 1950s, including in the republic's central, eastern, and southern regions. In describing their struggle against the OUN underground and the UPA, the Chekists created a body of well systematized material on the Ukrainian liberation movement.

Individual documents of the Ukrainian underground captured by the Soviet special services during military-Chekist operations against members of the Ukrainian liberation movement were included as trophy documents in operations files. This group of sources includes documents stored in fond 2 (2,802 items covering the years 1940–1965). This fond was expanded by the addition of documents of the NKVD–MVD Directorate for the Struggle against Banditry, Directorate 2-N of the MGB, and the 4th Directorate of the MGB–KGB of the Ukrainian SSR, all of which were charged with carrying out operations against the OUN, UPA, and Ukrainian nationalist centers abroad.

The Directorate for the Struggle against Banditry of the NKVD of the Ukrainian SSR (BB NKVS URSR) was created on 17 March 1942 by order no. 0022 of the NKVD USSR. A division until 1944, it was granted the status of a directorate in 1944. The Directorate of the BB MVD of the Ukrainian SSR was abolished in March 1950, and all its criminal cases and materials were transferred to the department of the MVD of the Ukrainian SSR in charge of hunting down criminals.

In early 1947 the CC AUCP(B) and the government of the USSR decided to assign the struggle against the OUN underground and the UPA to Directorate 2-N. It was created as part of the Main Directorate of the MGB USSR, which was responsible for intelligence matters, on 21 January 1947 by order no. 0074/0029 of the MGB and MVD USSR. In Ukraine these functions began to be carried out by Directorate 2-N of the MGB of the Ukrainian SSR, under the direction of V. Drozdov (supervisor) and two co-heads, R. Saraev and I. Shorubalka. Tasked with operational counteractions to the Ukrainian nationalist underground on the territory of Ukraine, Directorate 2-N functioned until 1954. 2-N departments were also created in oblast MGB directorates.

---

⁴⁹ O. Ishchuk, "Uzahal' nennia orhanamy KDB URSR dosvidu borot' by z pidpilliam OUN ta UPA: do stvorennia vidomchoi tematychnoi kolektsii arkhivnykh dokumentiv (1959–1964 rr.)," *Z arkhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB*, no. 1 (2009): 87–119.

The MGB oversaw the Interior Troops of the MVD, Border Troops, extermination battalions, and the militia. Directorate 2-N controlled the more than 1,600 operatives, nearly 18,000 agents, 25,000 MVD Interior Troops, and 35,000 members of extermination battalions that were based in Ukraine. The first order was issued on 22 April 1947. Entitled “On the Intensification of the Struggle against the Nationalist Underground and Its Armed Gangs in the Ukrainian SSR,” it pertained to Department 2-N whose chief tasks were the penetration by secret agents of the OUN underground and the UPA as well as their leading links; the capture and destruction of the underground leadership and their “operational” development; the detection and liquidation of the underground’s supply and communications channels; the demoralization of the underground through agentura activities and provocations; and combat actions that were carried out by operational groups as well as agentura-fighting groups operating under the guise of UPA fighters.

Beginning in March 1954, the functions of Directorate 2-N in the struggle against nationalism were assigned to the 4th KGB Directorate created by order no. 00244 of the MGB USSR on 12 June 1946. Also formed at this time were 4th Directorates—departments—at the MGB–UMGB of the Union republics (including the Ukrainian SSR) in territories and oblasts. The chief task of such departments was to hunt down state criminals and, in the early 1950s, to wage a struggle against the anti-Soviet OUN underground. In keeping with order no. 00497 of the MGB USSR issued on 2 November 1946, the 4th Directorate and its corresponding departments within the republican and local state security organs were charged with hunting down associates and agents of foreign intelligence and counterintelligence agencies; individuals who had collaborated with the German special services during the Second World War; participants of punitive actions and massacres of the civilian population; policemen; members of the German occupation administration, and traitors of the fatherland. On 7 March 1953 the Soviet government handed down a resolution merging the MGB and MVD USSR into the Ministry of Internal Affairs of the USSR. After further reorganization the 4th Directorate was transformed from a search agency into a secret-political one. In March 1954 the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR handed down a resolution creating the Committee of State Security at the Council of Ministers of the USSR, to which the 4th Directorate belonged. In keeping with its functional duties, the 4th KGB Directorate of the Ukrainian SSR and 4th Departments of KGB oblast directorates were ordered to wage a struggle against the OUN underground and its armed forma-

tions on the territory of Ukraine, and against OUN centers abroad, recruit former members of opposition parties and organizations, and play radio-games with foreign OUN centers.

Order no. 00236, issued by the KGB USSR on 13 July 1959, confirmed the new functions of the KGB of the Ukrainian SSR, according to which the 4th Directorate resolved questions pertaining to the organization and execution of operational work aimed at exposing and liquidating the Ukrainian nationalist underground, “anti-Soviet enemies” among the creative intelligentsia and youth, and preventing foreign intelligence agencies from penetrating especially important scholarly-research institutions of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. During this period the directorate’s main task was to play an operational game with the Ukrainian political emigration in order to split it and expose and liquidate the regime’s opponents.

In connection with the course adopted by the Soviet government to scale back the power and law-and-order structures in order to concentrate efforts on the struggle against foreign intelligence agencies and to make better use of operational measures and resources in counterintelligence work, the 4th Directorate was dissolved by order no. 0084 of the KGB USSR on 9 March 1960, and its departments were merged into a single entity: the 2nd (counterintelligence) Directorate of the KGB of the Ukrainian SSR.

A small proportion of the documents published in this volume were found in archived criminal files of arrested OUN and UPA members. The compilers included documents that were seized in late May 1948, when the MGB arrested the members of the Kyiv municipal OUN leadership.

Several executive documents of the OUN and UPA’s underground structures are stored as photocopies in fonds 26 (“The Secret Office Work of the 4th and 6th Departments of the KGB at the Council of Ministers of the Ukrainian SSR”) and 62 (“The Archive of M. Onyshkevych”).

Most of the documents in this volume are typewritten copies; there are significantly fewer originals. Only a few primary sources on the OUN and the UPA are extant in the form of Chekist translations from Ukrainian into Russian.

Considerable numbers of the OUN and UPA documents that were seized by the Soviet special services are not extant: they were destroyed by the Chekists in connection with the operational unfeasibility of continuing to store such documents.

All the featured documents are now published here for the first time, the sole exception being the “Notes of M. Kobzar,” which were

published by V. Danylenko in the scholarly journal *Istorychnyi zhurnal*. In view of the need to recreate the entire set of original underground documents pertaining to the activities of the OUN fighting group led by “Kobzar” (M. Krysa) in the Kyiv region between late 1940 and the early 1950s, and taking into consideration the fact that the compilers decoded the pseudonyms of underground members never identified until now, this document was reprinted in the present volume.

The document section of the book consists of five chapters corresponding to the grouping of sources by classification type: 1) directive-instructional documents; 2) reporting and informational documents; 3) recordkeeping and statistical documents; 4) office correspondence and underground members’ personal documents; and 5) propaganda materials. The sources in the chapters are listed chronologically.

Documents produced by structures of the Ukrainian liberation movement (the OUN and the UPA) are represented disproportionately in the volume. The preponderant majority of documents consist of the office work of various OUN underground structures, with a small admixture of UPA documents. This imbalance at the expense of insurgent organizational documents is determined above all by the specific features of the activities of the Ukrainian independence movement in Ukraine’s central, eastern, and southern oblasts in the 1940s and early 1950s, where the nationalist underground was the chief structural form of the liberation movement. It should also be kept in mind that a significant number of documents on the raiding activities of UPA-North and UPA-South on the territory of Right-Bank Ukraine in 1943–1946 have already been published elsewhere, as mentioned earlier.

Chapter 1 contains 21 directive-instructional documents produced by the OUN Leadership as well as by krai, okruha, and raion leaderships of the OUN underground network in the Ukrainian lands, which standardized and channeled the work of the nationalist underground and the UPA in Ukraine’s central, eastern, and southern oblasts between 1942 and the early 1950s. By classification type they are divided into orders, instructions, guidelines, and instruction manuals.

The document “Guidelines concerning Propaganda Work in the SUZ,” written in July 1942 by one Petro Petrovych Petrenko (real name not identified), is characterized by a profound understanding of the psychological features and mentality of the Ukrainian population in eastern Ukraine. According to the author, these are: a deeply engrained feeling of national inferiority, a second-class complex, kowtowing to Russia and its culture and language, a lack of faith in

their own forces and resources, profound apathy, thinking in all-Union (read: all-Russian) categories and concepts, aspirations for personal freedom, the desire to rid themselves of all forms of compulsion and civic duties, a widespread notion of Ukraine as a territorial rather than political entity, a materialistic worldview entrenched via Marxist ideology and the perception that social equality means social leveling (“arithmetical equality”), an indifferent attitude to religion, the dominance of social values over national ones, and a stereotypically negative attitude to the West. These features therefore predisposed eastern Ukrainians to issuing primarily socioeconomic demands: the resolution of the land question, jobs, and the regulation of the problem of ownership; political questions were shunted into the background. This document contains a detailed description of various social and age groups of the population in the SUZ and analyzes their degrees of readiness to adopt the ideas and programmatic principles of the OUN and the prospects for enlisting them in the Ukrainian national liberation movement. The author points out the particular features of the development of the OUN’s organizational network in the SUZ and the differences in methods and approaches during the course of propaganda work among various population groups and types of people. This summarizing instruction, the first such document known to us, was written during the clandestine stage of the OUN’s activities during the German occupation.

Despite the vigorous raiding and propaganda activities carried out by UPA subunits on the territory of Right-Bank Ukraine in 1943, the compilers were unable to locate any specialized documents of an instructional-directive nature concerning the work in eastern Ukraine during this period. The concrete tasks of UPA units operating in Ukraine’s central oblasts were listed in special orders issued by commanders of UPA subunits and units. Detailed “Guidelines for Military Political Instructors and Propagandists of the Ukrainian National Revolution in the Central and Eastern Ukrainian Lands”⁵⁰ were issued only on 12 June 1944, which clearly defined the tasks of the UPA’s struggle in eastern Ukraine and outlined the concrete forms of their implementation by summarizing the experience of earlier raids carried out by UPA-South and VO 4 “Tiutiunyk” (ZH “44”) of the UPA-North group in the Zhytomyr region, the northern part of the Kyiv region, and Kam’ianets’-Podil’s’kyi and Vinnytsia oblasts.

The next instructional-type document pertaining to the OUN’s work in the SUZ appeared in 1945 in connection with the national

---

⁵⁰ Serhiichuk, *Ukrains’kyi zdvyh: Naddniproianshchyna*, pp. 143–61.

liberation movement's switch from the insurgent to the insurgent-clandestine stage of the struggle. As a result of the reorganization of UPA-South in 1944–1945 in the wake of several of large-scale battles with NKVD Interior Troops and regular Red Army units in Right-Bank Ukraine and the transfer of its surviving subunits to UPA-North and UPA-West, raids into the territory of the adjacent Zhytomyr, Kam'ianets'-Podil's'kyi, and Kyiv oblasts were carried out by small subunits (platoons, squads) of ZH "44" or OUN fighting groups from PSK "Odesa." The instruction indicated the need to use the latter to conduct organizational and propaganda work in eastern Ukraine. Special orders were also drafted for the collection of foodstuffs in areas not encompassed by the liberation movement.

A lengthy instruction entitled "About Educational-Propaganda Work among the Population of the SUZ" was issued in November 1946, defining the concrete tasks, forms, and methods of expanding the OUN's influence in the SUZ. Taking into consideration the strategic importance of Right-Bank Ukraine in the liberation struggle, the authors outlined the following measures aimed at reinforcing the OUN's ideas among the local population: holding meetings and private encounters, sending propaganda letters, disseminating literature, writing slogans, and carrying out UPA propaganda raids. In addition to an analysis of the features of the UPA's political propaganda work among the eastern Ukrainian population, the document also contains a detailed description of various social, age, professional, and gender groups, their mentality, national and political consciousness, and life experience, and singles out the specific features of carrying out propaganda work in the particular milieu of each of these groups.

The eastern problem appears as a top priority in general organizational instructions and directives issued in 1947–1950. Guidelines for propaganda work, dated 1 May 1947, emphasize four questions 1) training of cadres; 2) work among eastern Ukrainians; 3) the spread of the OUN's influence to the SUZ; 4) work among the masses and the intelligentsia. An instruction issued by the Main Propaganda Center (HOSP) in May 1947 emphasized the need to disseminate the OUN's propaganda publications in eastern Ukraine by railway transport.

In October 1947 the leading OUN centers formulated guidelines for implementing the slogan "Facing the east!" They appeared at a time when there was a famine raging in the Ukrainian SSR and eastern Ukrainians were flocking to western Ukraine in search of food. The OUN Leadership tried to capitalize on this circumstance in

order to accelerate its organizational and informational-propaganda work among eastern Ukrainians with the goal of involving them in the Ukrainian independence movement and, through their mediation, gaining influence among the residents of eastern Ukraine. In particular, efforts to gain their sympathies and support through material assistance and wide-ranging explanatory work were anticipated. OUN members were supposed to mobilize the entire western Ukrainian population to help the starving eastern Ukrainians. Instructions were issued to prepare food supplies for the starving, to be distributed along with propaganda literature. As far as possible, it was crucial to provide money to them. During conversations with eastern Ukrainians OUN members were obliged at all times and in all circumstances to observe etiquette and be hospitable. OUN organizational links were obliged to make use of eastern Ukrainians arriving in the western oblast to help disseminate underground publications in the east and to obtain information about the socioeconomic situation in the SUZ.

Guidelines for developing topics during reporting on the situation in the SUZ, which appeared no earlier than 1948, listed numerous national-political, socioeconomic, military, administrative, and cultural-religious questions that were crucial in the process of information gathering in the eastern lands. Of particular interest was the reaction of the population to the postwar famine in the Ukrainian SSR and the material assistance provided by western Ukrainians to their starving brethren in the east, as well as the addresses of individuals who had suffered at the hands of the Soviet government (those who were repressed, relatives of people who perished during the famines of 1932–1933 and 1946–1947, and those who had become invalids as a result of the German-Soviet war).

The Main Propaganda Center of the OUN Leadership also developed a “questionnaire” along with instructions and a list of questions to be used by OUN sympathizers in conversations with residents of eastern Ukraine in order to obtain various types of detailed information.

In 1948 the Ukrainian underground marked the 300th anniversary of the beginning of the Ukrainian peoples’ national liberation struggle led by Hetman Bohdan Khmel’nyts’kyi, in connection with which an appropriate instruction was issued in March of that year. The OUN sought to capitalize on the commemoration of this anniversary in order to intensify its informational-propaganda work among the population of Dnipro Ukraine and to raise national consciousness.

The present volume also contains instructions concerning ideological-political training, which were confiscated by the MGB from members of the Kyiv municipal OUN leadership in May 1948.

Instructions dated 18 June 1949 concerning work in the field, which come from Volyn oblast, illustrate the organization of the work of lower-level OUN underground centers with regard to the collection of data on the situation in Ukraine's eastern oblasts, the establishment of contacts with eastern Ukrainians who were arriving there for work and their recruitment to the OUN, and the dissemination of clandestine literature in the east with their help. Produced in the Northwestern Ukrainian Lands (PZUZ), this document attests to the role and place of the eastern Ukrainian question in the work of the nationalist underground between 1948 and the 1950s.

One of the central themes of another instruction issued by the HOSP concerning propaganda work for 1949 is the problem of expanding the OUN's influence eastward. This document emphasized the crucial need to break down the barrier separating eastern Ukrainians from their western compatriots and to strengthen propaganda work among Komsomol members from eastern Ukraine in the hopes of their eventual ideological rebirth. The authors of the instruction also indicate the need to writing letters of agitation to the residents of eastern Ukraine, particularly to demobilized Red Army soldiers and their families.

Extracts from the notes made in 1949 by M. Kachanovs`kyi, leader of the OUN's Kam'ianets`-Podil`s`kyi okruha leadership, and H. Semeniuk-"Mruchko," head of the Propaganda Section of PZK "Moskva" attest to the work that these underground centers were doing to spread the OUN's influence throughout eastern Ukraine. The top-priority task for reinforcing the organization's presence in the east was the creation of safe houses and the search for fellow thinkers among the local population. Instructions recorded in Semeniuk's notebook entailed the use of several channels, by which the OUN could penetrate the eastern regions: 1) through eastern Ukrainians living in western Ukraine; 2) through western Ukrainians moving to the SUZ; and 3) the creation in Zhytomyr and Kam'ianets`-Podil`s`kyi oblasts of organizational points for the further deployment of cadres to the east. General instructions concerning work with eastern Ukrainians were also issued. Proposals were made to design conversations around social topics and discussions of the material conditions of workers in the USSR. Also indicated was the need to create underground centers in the largest and most strategically important cities of Ukraine, such as Kyiv, Stalino, Odesa, Kryvyi Rih, and Dnipropetrovs`k. In addition, it was crucially important for underground OUN cadres to penetrate the Trans-Caucasus region, the Baltic republics, and Belarus.

In 1949–1950 the OUN Leadership drafted a secret instruction entitled “Osa-1,” which outlined the strategy of the Ukrainian nationalist underground’s activities in the event of the USSR’s defeat in a war with the Western countries. This document was confiscated from Roman Shukhevych, Supreme Commander of the UPA, during an MGB operation in which he was killed on 5 March 1950 in the village of Bilohorshcha near L’viv. The central theme of the instruction was the tactic, with the aid of which the Ukrainian independence movement would gain mastery over Ukraine’s central and eastern oblasts after the eventual collapse of the Soviet Union. It was proposed to use the 1926 census as the basis of Ukrainian ethnography territory and to include the eastern Ukrainian ethnic enclaves of Russia’s Kursk, Voronezh, Don River, and Kuban regions as well as the Crimea in the future Ukrainian state. The authors of the instruction outlined several scenarios that could develop in the central-eastern Ukrainian lands, and they modeled the OUN’s tactics in keeping with them. Above all, the document forecasts seizing control of Ukraine’s industrial centers (Kyiv, Kryvyi Rih, Kharkiv, and the Donbas region) and eventually, depending on available forces, gaining control over rural areas, radio stations, printing houses, the militia, workers’ unions, student and youth organizations, writers’ unions, etc., holding free elections of a civilian administration, disbanding collective farms and dividing the land among the peasantry, ensuring the transfer of industrial enterprises into the workers’ hands, creating normal conditions for market functioning and the development of small private ownership, dividing up food reserves and surplus industrial goods among the population, and organizing medical services and functioning educational institutions. Although this document models an ideal version of events that could develop during the construction of a Ukrainian state after the dissolution of the USSR, its thesis statements also shed light on the place and role of the central, eastern, and southern regions of Ukraine as a factor in the state-building strategy of the Ukrainian liberation movement.

The tactical scheme known as “Orlyk” is one of the key questions in the directive-instructional documents of the OUN Leadership and the Kolomyia, Bukovyna, and Kam’ianets’-Podil’s’kyi okruha leaderships in 1950–1952, which are published in this volume. The OUN Leadership’s instruction for June 1950 outlines the methods of underground members’ work with eastern Ukrainians in the SUZ (private meetings, disseminating propaganda publications, gathering information on the situation in the east, shipping underground publications to eastern Ukraine with their assistance, maintaining friendly contacts with residents in the SUZ, enlisting them as sympathizers and

members of the OUN), and measures aimed at strengthening the OUN organizationally in the eastern lands (establishing safe houses in the east, conducting agitation-propaganda work in the eastern Ukrainian milieu, seeking new candidates, holding training and educational sessions for members and leading cadres of the OUN in the SUZ, maintaining strict secrecy, reinforcing counterintelligence protection for underground members, expanding the OUN's influence among workers and city residents, and shipping OUN propaganda publications to the eastern regions by all possible routes and means).

The tactical guidelines for the activities of the OUN's Kolomyia okruha leadership contain suggestions for expanding the OUN in the east even at the cost of weakening underground forces in western Ukraine. In the working notes of Vasyl' Savchak-"Stal'," head of the Bukovyna okruha leadership, the implementation of the "Orlyk" tactical scheme was examined on two planes: in breadth and depth. The first entailed adopting propaganda measures in the eastern Ukrainian milieu. Above all, it was crucial to cover large cities and raion centers of Dnipro Ukraine. Deep work focused attention on conducting systematic and consistent political-education work among the residents of central and eastern Ukraine. It was crucial to prepare cadres for work in the SUZ; stamp out, by all means, regionalism in the mentality of the Ukrainian population and nurture independentist visions; establish safe houses in the east; maintain personal contact with the residents of eastern Ukraine; and provide material assistance to underprivileged families. In addition, "Orlyk" envisioned the intensification of educational work among OUN members in western Ukraine, especially by inculcating an understanding of the importance of working in the eastern direction and the realization of the slogan "Facing the east!" The authors of the document also recommended studying the work experience of the Ukrainian nationalist underground in the eastern regions during the German occupation.

The lengthy directive-instructional brochure entitled *Do pytannia nashoi politpropahandyvnoi roboty u skhidnoukrains'komu seredovysshchi* (On the Question of Our Political Propaganda Work in the Eastern Ukrainian Milieu), written in the winter of 1951–52 by Vasyl' Bei-"Ulas," the former head of the "Podillia" krai leadership, is a kind of theoretical summary of the propaganda work that the OUN underground and the UPA carried out in Ukraine's central, eastern, and southern regions in the 1940s and early 1950s. This is a virtual textbook for internal use by OUN propagandists (even though Bei wrote it in the form of an article at the behest of the OUN leader, V. Kuk), in which the author, one of the top leaders and organizers of the nationalist underground in Podillia,

generalized the experience and practical skills of the OUN's propaganda work in the eastern Ukrainian milieu. The author raises painful questions affecting the Ukrainian public, such as the problem of the spiritual disunity of the Ukrainian nation. Through the prism of unity the author argues that it is crucial to expand the liberation movement to all Ukrainian ethnographic territories, and emphasizes the top-priority strategic importance of the eastern Ukrainian lands in the OUN and UPA's liberation struggle owing to their large areas, advantageous geopolitical location, and significant material resources. The author connects the general success of the independence movement with the success of the Ukrainian liberation struggle in eastern Ukraine. Examining the specific features of propaganda work among eastern Ukrainians in the conditions of Bolshevik reality, he offers a thoroughgoing analysis of the national, socioeconomic, political, and spiritual situation of the eastern Ukrainian population. He reflects deeply on national and political consciousness (inferiority complex, kowtowing to Russia), the specific mentality of eastern Ukrainians and their acute social problems, and formulates practical instructions for conducting verbal political propaganda in the SUZ, at the same time analyzing the shortcomings of the previous stage of the OUN's propaganda work in the eastern regions.

Chapter 2 contains executive documentation consisting of reports, announcements, information, news, surveys, minutes, reportages, and recorded conversations. Included among them are reminiscences and memoiristic chronicles that were written on the instructions of the leadership of the independence movement in the postwar period,⁵¹ and which therefore may be included provisionally

---

⁵¹ In particular, the OUN Leadership's instruction for 1948 points to the need for members of the Ukrainian liberation movement to write memoirs, reports, and chronicles about their participation in the independence movement during the period of the German occupation and the postwar years. The document states: "Now that several years of struggle on an immense scale are already behind us, when many facts of this struggle, together with many heroes-participants, have already perished, it is the urgent duty of those of us who are alive to fill in this gap in our struggle, to record it on paper. In this direction, all the participants of our struggle should use the year 1948 and the approaching winter as widely as possible. ... Every participant in the struggle, both as leader and commander and the rank and file, both underground member and insurgent, anyone who knows how to write and has the ability to do so should, in the nearest future, begin writing memoirs about that which he, as a member of the OUN, a member of the UPA, experienced, saw, [and] heard during the final years of the struggle." The document also contains an admonition to abide by the exigencies of secrecy and not to disclose in these memoirs the pseudonyms and locations of still living members of the armed underground or exact dates. See HDA SBU, fond 13, file 376, vol. 28, fols. 46-47.

in this category of sources. Reporting documents (66) predominate over other types of sources. These documents were produced by OUN krai, okruha, and raion leaderships, commanders of UPA subunits, and individual underground members and insurgents.

Reporting-informational documents of the OUN and UPA's clandestine structures in Ukraine's eastern regions emerged as a result of the nationalist underground's analytical and informational work, and they reflected not only the sociopolitical and socioeconomic situation in Ukraine's central, eastern, and southern regions, but also influenced the formulation of the OUN and UPA's tactics in their work in the eastward direction.

Reports and informational surveys for 1942–1944 describe the situation in Ukraine's central, southern, and eastern oblasts during the German and Romanian occupations. Some of them were published at the time in the Ukrainian underground press, especially in the newspaper *Ukrains'ki Visti* (Ukrainian News). OUN rapporteurs and underground authors focus on such topics as the socioeconomic, military-political, moral-psychological, and the material and daily life dimensions of the occupations; the status of various social groups and strata; national composition; economic, national-cultural, educational, and religious life; the functioning of the administrative, auxiliary, and repressive-punitive apparatus of Reichskommissariat Ukraine, on the territory of Romania's "Transnistria" region, and in the combat zone; German colonial policies; the transportation of Ukrainians to forced labor in Germany; Nazi repressions and terror; the destruction of the civilian population; German sites of forcible confinement; the attitudes of local people to the Ukrainian independence movement; the underground's activities in these territories; German and Romanian repressions against OUN members; and the activities of the communist underground and Soviet partisans, White Guardists, members of the Melnykite faction of the OUN, sympathizers of the UNR's government in exile, and supporters of Hetman Pavlo Skoropads'kyi. Particularly noteworthy is an SB report from Mykolaiv dated 23 October 1943, which illustrates the intelligence, counterintelligence, and propaganda work undertaken by the Banderite underground in southern Ukraine. Also worth noting are surveys describing the shift of the German-Soviet front through the territory of Ukraine's central, southern, and eastern oblasts in 1943–1944; these documents also convey the sociopolitical moods of the population in connection with the return of the Bolsheviks.

In the internal sense, the OUN's reporting documentation of the given period reflects the organizational, propaganda, intelligence, informational-agitation, and combat activities of the Banderite under-

ground in Ukraine's central, eastern, and southern regions during the period of occupation. The OUN's informational documents, which illustrate various aspects of the life of the Ukrainian population of Dnipro Ukraine under the German and Romanian occupations, are not only a valuable source of information on the history of the nationalist underground but also on various controversial questions of Ukrainian history during the Second World War.

The sociopolitical reports and surveys from Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast (September 1944; March, 28 May, 9 October, and 17 and 20 November 1945; 15 May 1946), Vinnytsia oblast (March 1945), and Kyiv oblast (8 June and 1 July 1947) are a logical continuation of the informational activities of the OUN underground during the final stage of the Second World War and the postwar period on the territory of Right-Bank Ukraine. These documents reflect the course of mobilization campaigns to the Red Army; socioeconomic measures introduced by the Bolsheviks; the forcible conscription of young people to worksites in the Donbas region; NKVD and MGB repressions; the material status and daily life of collective farm workers, workers, members of the intelligentsia, state functionaries, war invalids, demobilized soldiers and officers, and young people; spiritual and national-cultural life; the population's attitude to the Soviet government and the independence movement; social moods after the end of the German occupation and the war; the rise of public resistance to the Bolshevik power; and the Ukrainian underground's propaganda, sabotage, and diversionary actions.

In addition to general survey-type reports, this volume also contains several executive documents produced by OUN fighting groups attached to PSK "Odesa," which operated on the territory of Right-Bank Ukraine, including a report from "Roman's" (V. Kudra) fighting group, dated 20 September 1945, about work that was underway in Zhytomyr and Kyiv oblasts; a report from the OUN's "Orest" fighting group about a reconnaissance raid into Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast (1–5 October 1945); a raid by "Arsen's" fighting group (June–October 1945), and a raid carried out by the fighting group of nadraion leader "Karmeliuk" in Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast (25 December 1945–20 January 1946). The authors of these documents complain about the population's low level of national consciousness, its passivity, difficult socioeconomic conditions, pervasiveness of the NKVD- NKGB secret agent network, the total presence of Soviet state security agencies, and the harsh material conditions experienced by OUN underground members living in unfamiliar locales. They also note the exacerbation of anti-Bolshevik moods among the peasantry, intelligentsia,

and urban population, heightened interest in the Ukrainian insurgents, and growing orientation toward Western allies. The conclusion reached by the head of the Kam'ianets'-Podil's'kyi okruha leadership, H. Levchuk-"Zhvan," included in his report of 20 November 1945, may be regarded as the acme of the OUN's propaganda work in the Podillia region: "The population has familiarized itself quite widely with our movement, with our struggle. There may not be a single village where people have not heard about the 'Banderites," and there are few villages that have not seen our literature. As a result of this, we have gained the sympathies of the population and even supporters of our struggle."⁵² Nevertheless, the author notes regretfully: "Broad, active, organized revolutionary work among the population is not observed."⁵³

In order to obtain information about the situation in Ukraine's far-flung eastern and southern oblasts not encompassed by the OUN's underground network after the war as a result of the destruction of the local underground by Soviet punitive organs during the German occupation, members of the Ukrainian liberation movement journeyed to the eastern regions, where they made use of sympathizers and individuals with legal status. This is attested by various types of reports that they wrote about the underground. The volume contains several such reports written in 1945, September 1948, 6 June and 20 July 1950, and two reports dated summer 1950.

The fascinating operational game that the SB OUN in the Volyn' region played with the NKGB of the Ukrainian SSR in 1945 is described in a report sent by Liudmyla Foia-"Oksana," a former member of the OUN underground network in the city of Kyiv during the German occupation, to the head of the SB Section in the PZUZ, Mykola Kozak-"Smok." Forced to collaborate with the Soviet state security organs after her arrest in February 1944, Foia was sent to the Volyn' region, posing as a member of the Chekist false-flag "Kyiv municipal OUN leadership" for the purpose of liquidating local leading activists. After arriving in Volyn' and making contact with Kozak, Foia revealed the NKGB's operational plans and went over to the underground, thereby becoming a tool in the operational game between the SB OUN and the NKGB. A unique report about a trip to Kyiv, dated 19 August 1945, exposes the inner workings of the Soviet state security organs' activities for the purposes of developing (*rozrobka*: monitoring, infiltrating, and recruiting) members of the liberation movement.

---

⁵² HDA SBU, fond 13, file 398, vol. 4, fol. 154.

⁵³ Ibid.

Executive documents of the Ukrainian Insurgent Army are represented in the volume by a small number of reports from UPA subunits covering the period 1943–1946 (most of the reports, held by the HDA SBU, about raids that were carried out by subunits and units of UPA-North and UPA-South on the territory of Right-Bank Ukraine in 1943–1946 were published by Oleksandr Vovk in volumes 2 and 8 of *Litopys UPA* (New Series)). A report on the raid of unidentified UPA units in Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast (11 July 1943) describes the insurgents' movements in the Liakhivtsi area, their encounters with the local population, and the organization of propaganda meetings. The report of "Bystryi's" unit (UPA-South) about a raid throughout Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast (3 September–8 November 1944 p.), dated 13 November 1944, provides descriptions of battles fought against Bolsheviks and various sabotage-diversionary and propaganda actions. This document supplements the reporting documentation of this subunit, which was published in Volume 8 of *Litopys UPA*.

The switch to small-group tactics (by platoons and squads) is reflected in a report on a raid carried out by two groups of insurgents (one, by two insurgents in late December 1944 and the second, by three insurgents on 2–6 January 1945) in the northern districts of Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast; the goal of the raid was to disseminate propaganda and gather intelligence. The section on insurgent documentation concludes with a report (dated 10 January 1946) from the "Hudym" UPA unit about a raid that took place in the Kam'ianets'-Podil's'kyi region from 3 to 23 November 1945.

Another direction in the work of the nationalist underground in western Ukraine was obtaining information on the situation in the SUZ from eastern Ukrainians living and working in the Western Ukrainian Lands (ZUZ) and conducting informational-propaganda work in their milieu. The volume contains a report of a conversation that took place between the members of the Velyki Dederkaly raion leadership of the OUN in the Ternopil' region with two female medics from the SUZ (dated 25 October 1946).

A separate thematic selection of OUN executive documentation consists of reports, information, and news about the famine that was raging on the territory of Ukraine's central and eastern oblasts in 1946–1947. Among them are an October 1947 report about the famine in districts adjacent to the Zbruch River and an addendum to it; a report on the famine in the Kyiv region (16 November 1947); an announcement issued by the OUN underground in Kalush, Stanyslaviv oblast, about the influx of starving eastern Ukrainians arriving in search of food in western Ukraine; informational announcements about

insurgents' conversations with starving collective farm workers from Kam'ianets'-Podil's'kyi oblast (9 January 1947); reports of conversations in Drohobych oblast with starving people from eastern Ukraine (14 June 1947); and notes on conversations with residents of the village of Lozuvatka, Kirovohrad oblast (November 1948). The executive documents of the OUN underground analyze the origins and causes of the famine in Ukraine, describe the living conditions of collective farm workers, provide data on cases of starvation edema and the death rate, mass flights of peasants in search of food in western Ukraine, the fraternal relief efforts of the western Ukrainian population and members of the nationalist underground, who offered food and money to the starving, and Soviet repressions during the famine. Data on the quantity of propaganda literature published by the OUN for the purpose of dissemination among the starving eastern Ukrainians arriving in the ZUZ, as well as on their deportation to Ukraine's eastern regions are featured in a report (30 June 1947) on the work of the technical link in the OUN's Bukachivtsi raion leadership in Stanyslaviv oblast.

An underground document dated 1947 contains a general survey of the activities of the Ukrainian independence movement in Ukraine's central, eastern, and southern oblasts since 1941. The document describes the social base of the Ukrainian liberation movement in the region; the sociopolitical, economic, national-cultural, and religious development of the Ukrainian SSR during the interwar period; the "executed renaissance" of the 1930s; the material conditions and daily life of the Ukrainian population of eastern Ukraine; the preparation for and march of expeditionary groups to the SUZ during the initial phase of the German-Soviet war; the launch of German repressions against OUN members; and the creation of an underground network in Dnipro Ukraine. The author of the documents singles out two periods in the OUN's activities in the SUZ during the German occupation (preparatory and clandestine-revolutionary). He describes the military work of the Banderite underground in the conditions of the German occupation (the creation in summer-fall 1943 of OUN fighting groups in the Kyiv, Uman', Kholodnyi Yar, Poltava, Vinnytsia, and Dnipropetrovs'k regions), raids by UPA subunits in Right-Bank Ukraine, and the activities of the Melnykite underground and Soviet partisans, and formulates further tasks for the OUN in the conditions of the Soviet occupation.

The reminiscences of individual insurgents and OUN members that were written in the wake of various events are a retrospective reflection on the OUN's activities in the SUZ during the German occupation and the raiding activities of UPA units and OUN fighting

groups on the territory of Right-Bank Ukraine. In carrying out the OUN leadership's organizational instructions and directives, rank and file members of the Ukrainian liberation movement relied on their fresh memories of recent events in order to recreate their participation in organizational and propaganda activities in eastern Ukraine. This primary source category may be included among memoirs that are chronologically closest to the events described. Characterized by their fine literary style, these documents are replete with details of daily life, descriptions of landscapes and weather conditions, and emotional states. Most of them were edited before publication and had a practical propaganda importance in the conditions of the anti-Bolshevik liberation struggle. Despite the certain "programmatic nature" of this type of document, the information contained in them essentially supplements the reports of commanders of UPA subunits and OUN fighting groups, as they convey the personal reflections of insurgents and underground members on the realities of the liberation struggle in eastern Ukrainian conditions.

Also published in this volume are the reminiscences of an OUN member codenamed "Vadym," who recounts his participation in an OUN fighting group's raid throughout Zhytomyr oblast in late September–October 1945, in which he provides detailed descriptions of the underground members' movements in Yemil'chyne raion, their conversations with local residents, and their propaganda work.

In the memoiristic chronicle entitled "U zlatohlavomu" (In the Golden Head, January 1948) Nataliia Romaniv-"Nataalka Tyrsa," the wife of the commander of UPA-West, recounts her time in the underground in the city of Kyiv during the German occupation. This unique source on the history of the operations of the OUN krai leadership in the SUZ sheds important light on a considerable number of previously unknown aspects of the Banderites' activities in German-occupied Kyiv, and lists pseudonyms and the names and surnames of various underground members, as well as the links among various organizational cells of the OUN network in Ukraine. The memoir also contains information on the role of the OUN krai leadership in the PZUZ, headed by Dmytro Kliachkivs`kyi-"Okhrim," in the creation of the Kyivan underground and the cadre and materiel support with which it was provided. It illustrates the organizational structure of the Banderite underground in the SUZ, the leading members of the krai leadership, the conspiratorial principles underlying OUN work during the German occupation, and describes the OUN's propaganda activities among the population, the recruitment of new members to the organization from among local residents of Kyiv (students, workers, and members

of the intelligentsia) and its environs. The author expresses some interesting thoughts concerning the features of eastern Ukrainians' mentality, their psychological makeup and national awareness. The memoir also contains detailed descriptions of krai leaders Dmytro Myron-"Orlyk"- "Serhii" and Panteleimon Sak-"Mohyla," unique testimonies concerning the circumstances surrounding Myron's death, and recounts the Germans' repressions against OUN members in Kyiv in 1942 and the underhanded work of NKVD agents targeting members of the Ukrainian independence movement. The author concludes the chronicle with her views of the OUN's work methods in eastern Ukraine during the German occupation, extrapolating them onto the conditions of the struggle in Bolshevik conditions.

Retrospective information about a raid that the "Khmel`nyts`kyi" formation of the UPA carried out in Zhytomyr oblast in the fall of 1943, battles with the Germans, members of *Schutzmannschaft* collaborationist auxiliary police battalions, and Soviet partisans is featured in the reminiscences of squad leader "Nechai," written in May 1948.

Among the executive documents published in this volume that were generated by the underground structures in Dnipro Ukraine during the postwar period are reconnaissance data on industrial facilities in the city of Kyiv gathered by I. Denysenko, head of the Military Section of the Kyiv municipal OUN leadership, and a 1948 form of the report from this leadership. These documents reveal little-known information on the activities of the OUN underground in the city of Kyiv in 1947–1948, which is organizationally connected to the self-proclaimed "Odesa" leadership of the PSK. They supplement other documents produced by the Kyiv leadership, which were published in Volodymyr Serhiichuk's collection *Ukrains`kyi zdvyh: Naddnyprianshchyna* (The Ukrainian Multitude: The Dnipro Region of Ukraine).

Detailed information on the material conditions and daily life of the inhabitants of the Donets`k region is presented in the OUN analytical survey entitled "Shakhtari Donbasu—chorni nevil`nyky stalins`koho rezhymu" (The Miners of the Donbas—the Black Slaves of the Stalinist Regime, 1948).

The chronologically last reporting documents from the territory of Zhytomyr and Kyiv oblasts in this volume contain news items from Zhytomyr oblast that were compiled on 20 July 1949 by the eastern emissary of the OUN PZUZ krai leadership, T. Berezden`-"Semen"- "Hryhor," and an announcement sent from Kyiv oblast in 1952 by the head of an OUN fighting group, M. Krysa-"Kobzar." The 1951 report entitled "To the Leader of Kremenets` Okruha, Chyzh, from UPA

Associate Yastrub” is a fascinating account of the efforts of P. Petruk, a former member of the OUN underground in Kremenets` raion, to organize a clandestine group of six people based at an industrial plant in the city of Zaporizhzhia and his attempt to restore communications with the OUN underground in Ternopil` oblast.

Chapter 2 concludes with an analytical article entitled “SUZ i nasha natsional`no-vyzvol`na borot`ba” (The SUZ and Our National-Liberation Struggle), which was published in 1952 under the signature of V. Bei-“Ulas Vasylenko,” the former krai leader of “Podillia.” The author offers a general overview of the OUN’s activities in the SUZ during the German occupation and the postwar period. Singling out several stages of this work, he analyzes the sociopolitical, socio-economic, spiritual, and national-cultural aspects of life in eastern Ukraine, and examines the resources and methods of the OUN’s activities in this part of the country. Bei analyzes the reasons behind the passivity of eastern Ukrainians during the German occupation; the methods and tools of Bolshevik policies in the central, eastern, and southern oblasts; the change in the sociopolitical moods of the population after the Second World War; the intensification of social and national resistance to the Stalinist regime in the Ukrainian lands east of the Zbruch River; the difficult living conditions of collective farm workers; and the state of postwar Ukrainian industry and agriculture.

Chapter 3 features recordkeeping-statistical documents as well as a list of OUN and UPA members who were killed in the SUZ in 1945–1949, which was compiled in February 1950 by V. Kudra-“Roman,” the leader of an OUN fighting group.

Chapter 4 contains the correspondence of leading OUN members in the Kam`ianets`-Podil`s`kyi, Zhytomyr, and Kyiv regions, as well as underground members’ personal documents (diaries and work notes). During the postwar phase of the armed clandestine struggle correspondence began to assume greater importance in the internal documentation of the nationalist underground, partially supplanting traditional reports, orders, and instructions. The business correspondence of OUN leaders frequently contained discussions of questions related to the OUN’s tactics in the SUZ, which in time were reflected in the OUN’s normative documents.

This chapter contains a letter written on 29 October 1945 by V. Bei-“Yevshan,” the head of the Propaganda Section of the “Podillia” krai leadership, to H. Levchuk, the Kam`ianets`-Podil`s`kyi okruha leader, in which Bei raises the question of the raiding tactics of OUN fighting groups in Kam`ianets`-Podil`s`kyi oblast. He proposes that

small OUN groups consisting of two to four people should establish themselves in the eastern lands, and recommends setting up an OUN training and educational center in the SUZ to prepare cadres of underground members and to carry out raids. The letter also includes practical pointers for strengthening the OUN's Kam'ianets'-Podil's`kyi okruha leadership in the SUZ and further work in the krai.

The letters written by the head of the self-proclaimed "Odesa" leadership in the PSK, Stepan Yanyshevs`kyi-"Bohoslov," to the leader of the Vasyl`kiv-based OUN underground group in Kyiv oblast, R. Pidubnyi-"Marko," in March and April 1947 supplement the correspondence of these figures, which was published by Volodymyr Koval`chuk and Valerii Ohorodnik in Volume 16 of *Litopys UPA* (New Series). In particular, they reveal the organizational work of this leadership in the Vasyl`kiv district of Kyiv oblast in 1947.

The OUN's activities in the Kyiv region are also illustrated in the letters of an underground member codenamed "Borys" to a member of the Organizational Section of PSK "Odesa," M. Mel`nyk-"Pavlo"- "Mykola," who was responsible for coordinating OUN activity in the east, and "Vasyl" (May-July 1947). They contain information on "Borys's" raiding, organizational, agitation and propaganda, and combat activities on the territory of Kyiv oblast in April-July 1947. This correspondence serves as a supplement to reporting documents, particularly sociopolitical surveys of Vasyl`kiv raion for 1947, which appear in Chapter 2.

A letter written by Stepan Smoliuk-"Dem'ian," head of an OUN fighting group, to an unidentified commander on 24 December 1947 describes a failed raid in Zolotonosha and Irkliiv raions of Poltava oblast (now part of Cherkasy oblast) in the summer and fall of 1947 and the raiders' desertion from the fighting group.

Appeals and directives on the ongoing activities of the members of the OUN's Kyiv municipal leadership are contained in a letter dated 30 March 1948 that was sent to Kyiv-based OUN members by the head of PSK "Odesa," Stepan Yanyshevs`kyi. The chapter also contains a letter that Ihor Pron`kin-"Berkut," the head of the Military Section of the OUN's Kyiv municipal leadership, wrote to S. Tytko-"Roman," the head of the Organizational Section of the PSK "Odesa," which includes an announcement about the ongoing work and needs of the Kyiv City underground. The author includes descriptions of individual members of the municipal OUN leadership and criticizes the Organization's prejudiced attitude to the Komsomol. In an addendum to his letter Pron`kin included the Kyiv leadership's work plan for June and July 1948.

In a letter written in 1950 to the head of the OUN's Skala-Podil's'ka raion leadership, M. Shtoiko, Chortkiv nadraion leader M. Yarchuk, who was responsible for maintaining the "Podillia" krai leadership line of communications in the SUZ, notes the crucial need to report on the results of the propaganda work among eastern Ukrainians.

Included among a group of personal documents are extracts from the diary of M. Klymuk, the head of the OUN's Korets' nadraion leadership, about the OUN's work in eastern Ukraine in 1948.

There is also an interesting selection of letters and personal documents produced by M. Krysa's fighting group, part of the OUN's Kam'ianets'-Podil's'kyi okruha leadership, which discuss one of the last clashes in the armed anti-Bolshevik struggle in the Kyiv region in 1951–1952. These include a letter, dated 16 October 1951, from V. Nykolyn-"Bohdan," leader of the OUN's Vinkivtsi nadraion leadership, to M. Krysa-"Kobzar" and materials relating to Krysa's correspondence with P. Kolesnyk, the last nadraion leader in Vinnytsia oblast. The raiding, combat, and propaganda activities of the "Kobzar" fighting group in the Kyiv region are reflected in Krysa's personal notes and diary entries for July 1951–February 1952.

Chapter 5 consists of propaganda materials, such as leaflets, proclamations, appeals, brochures, and unique informational-propagandistic materials called *pam'iatky*.

Propaganda materials dating to the German occupation are represented by two leaflets: "Do robitnykiv OSUZ" (To the Workers in the OSUZ; April 1942), signed by the OUN krai leadership in the SUZ, and "Ukraintsi!" (Ukrainians!; 1942). The chapter also contains a series of appeals dated June 1944, issued by the command of UPA-East (ZH "44" of UPA-North) to Ukraine's peasants, workers, and transport workers, which appeared in connection with the arrival in the Dnipro River region of UPA units and subunits, whose aim was to gain a foothold here and foment an anti-Bolshevik uprising in central Ukraine. The OUN's propaganda publications are represented by a brochure entitled *Molod' skhidnykh ukrains'kykh zemel' u borot'bi za USSD* (The Youth of the Eastern Ukrainian Lands in the Struggle for the USSD [Ukrainian Independent United State]), dated 21 October 1945, which was written by L. Foia, a member of the Propaganda Section of the OUN Leadership in the PZUZ, and a second brochure entitled *Slovo do uchyteliv, brativ zi skidnykh oblastei Ukrainy* (Address to Teachers [and] Brothers from Ukraine's Eastern Oblasts) dated 30 August 1946. The first brochure was an attempt to generalize the participation of young people in the Banderite underground in the city of

Kyiv during the German occupation. The author mentions the names of young activists and functionaries of the OUN krai leadership in the SUZ and the networks of the Kyiv underground, and describes what happened to them. The second brochure illustrates the propaganda publications that OUN members used in their work with teachers from the eastern Ukrainian lands who came to work in the ZUZ.

Postwar propaganda materials are represented by the OUN's appeals to the population of eastern Ukraine (August 1946), Ukrainian youth of eastern Ukraine (1946), and a leaflet entitled "Braty z-nad Dnipro" (Brothers from the Dnipro River Region; 1946). The famine of 1946–1947 in the Ukrainian SSR is the subject of a series of leaflets: "Chy bude holod?" (Will There Be Famine?; 1946), "Holoduiuchi" (The Starving; June 1947), and "Do holoduiuchykh" (To the Starving; summer 1947). Also reproduced in the volume is a "Letter to Ukrainian Students from Former Kyivan UPA Members" (Lyst do studentiv-ukraintsiv vid kolyshnykh kyivs'kykh uchashnykiv UPA; 1947), which was written expressly in order to be disseminated among young eastern Ukrainians, as well as examples of OUN agitation leaflets addressed to eastern Ukrainians and dated 1947, 1948, and 1949. The article "Lytsem do Skhodu" (Facing the East), which was published in the journal *Revoliutsioner-propahandyst* (The Revolutionary Propagandist) in 1949, has a programmatic character. The volume also contains forms of letters of agitation addressed to the residents of eastern Ukraine, which were prepared by the propaganda center of the OUN's Ternopil' okruha leadership in 1949. Volodymyr Koval'chuk has written about the need to publish this type of propaganda material.⁵⁴ A systematic approach to propaganda work is discussed in a brochure entitled *Promyslovi robotnyky Ukrainy* (Industrial Workers of Ukraine; September 1950), in which the author analyzes the living conditions of Ukraine's industrial workers.

The volume concludes with a document entitled "Pam'iatka dlia ukraintsiv zi skhidnykh oblastei Ukrainy" (A Reminder for Ukrainians from Ukraine's Eastern Oblasts), written in May 1950 by the head of the Main Propaganda Center, Petro Fedun-"Poltava." This document is a blend of detailed instructions, advice, recommendations, and theses for use by residents of eastern Ukraine in their daily life. The publication of this type of propaganda material attests to a certain systematization and generalization of all the materials that the OUN's propaganda apparatus used for its work in the eastern Ukrainian milieu, and a search for the most acceptable and simply formulated propaganda devices.

---

⁵⁴ Koval'chuk, "Ahitatsiini lysty volyns'koho pidpillia OUN(B)," 418–28.

The documents and other materials published in this volume of *Litopys UPA* bear titles provided by the compilers. Each document is designated by an ordinal number, type of document, and, if available, information on authorship, content, and date. If the issuing date of a document has not been established, it is dated according to content, accompanying documents, etc. A provisional date is listed within square brackets.

Most of the documents published here were reprinted in full. Omitted sections of texts are indicated by an ellipsis: [...].

As much as possible, the compilers sought to retain the lexicon as well as various dialectal, authorial, and editorial features of the sources. Personal names and geographic place-names were left unchanged. In keeping with current standards, punctuation and the use of quotation marks and dashes, etc., were corrected. Spelling mistakes were corrected silently. The documents are published in keeping with current archaeological rules. The document texts are accompanied by footnotes, biographical notes on individuals mentioned in the documents, decoded pseudonyms and cryptonyms, clarifications, explanations of historical phenomena and processes noted in the sources, and provenance.

Every document or material in the volume is accompanied by an archival annotation indicating the place of storage (abbreviated name of the archive, number of the fond, list, file, volume, and folio), the degree of a document's authenticity (original, copy, certified copy, printer's copy), the manner in which a document was recreated in writing (typescript, handwritten manuscript), translation, and the language of translated documents. Information on an earlier publication is also indicated in the annotations. Data on the location of identical and similar (other copies) of document texts and their annotations are listed separately, below the archival signature.

The compilers of the volume express their sincere gratitude to Serhii Kokin, Oleksandr Loshyts`kyi, Oleksandr Ishchuk, Volodymyr V`iatrovych, Valerii Ohorodnik, Ivan Patryliak, Vasyl` Danylenko, Volodymyr Moroz, Yuliia Poliova, Peter J. Potichnyj, Mykola Posivnych, and Ihor Homziak for providing scholarly and organizational assistance, consultations, and help in preparing this book for publication. Special thanks to Mykola Kulyk for his efforts to find a donor and his all-round assistance in bringing this volume to print.

O. Pahiria

РОЗДІЛ І.

ДИРЕКТИВНО-РОЗПОРЯДЧІ ДОКУМЕНТИ

№ 1
**ВКАЗІВКИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ АГІТАЦІЙНО-
ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ РОБОТИ СЕРЕД
НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ УКРАЇНИ**

Липень 1942 р.

Вказівки для праці між робітниками зі СУЗ*

І. Декілька завваг для пропагандистів:

1) Ті українці-західняки, що будуть проводити проп[агандистську] роботу між українцями зі Сходу мусять пам'ятати, що т. зв. душа східняків така сама, як і західняків. Із тієї причини ніколи не вільно навіть на мить дати відчуття, що він щось відмінне, інше, а вже крайнє шкідливим був би факт зарозумілості, що хоч би тині якоїсь вищости. Не треба забувати, що найкраща ідея поширюється звичайно між щирими, рівними собі друзями. Хто хоче бути пророком ідеї, повинен бути не капральованим учителем, всезнайком, зарозумільцем, а сірою людиною з могутнім вогнем фанатичної ідеї.

2) Якраз українці зі Східних земель є дуже вразливі на т. зв. приятельську щирість. Для них часто менш важним є момент «про що Ви говорите», а більше «чому Ви взагалі говорите?». Йому в житті вже багато забрехали. А він не дуже буде спочатку прислухатись до змісту Ваших слів. Він найперше оцінювати Вас буде, як людину, і тому на перший контакт мусять виходити ці друзі, що вміють з'єднувати собі людей, мають оту вроджену прикмету співживати з другими. Згодом уже можуть іти ті, що дадуть завершити зміст.

3) Перше, що треба зробити – це збудити до себе довір'я. Тому не можете дати відчути, що Ви прийшли агітувати, де можете зразу на першому побаченні вибубніти в дво- чи три-годинній промові все, що знаєте про ідею й організацію українського націоналізму. Довір'я здобувається приятельською порадою, зацікавленням долею, спокійним вислухуванням слів, думок і поглядів, коротко: більш мовчанкою, чим професорським викладом.

4) Не забувати, що кожна людина інша, що завваги, які даліше подаємо, не є притаманні для всіх східняків. Кожна людина – це окремий інструмент і хто хоче грати на ньому, мусять його найперше настроїти.

---

* З лівого боку зверху сірим олівцем дописано псевдонім автора: «Петро Петрович Петренко».

Треба докладно придивитись до людини, щоб Ви познайомилися. Чи це зарозумілець (егоцентрик), самолюб, чи мрійник, сентименталіст, чи він хоче Вас слухати, чи навпаки хоче Вас учити, чи це людина активіст, чи пасивний «громадянин», або пережилий молодець. Врешті і одружений він (чи вона), чи парубок. Теж не маловажною є освіта, професія, взагалі дотепер все життя. Дальше: хто його батьки (національність, професія), рідня і т.д. Все це треба найперше пізнати, при чому дуже обережно й з тактом. Люди звичайно люблять про себе говорити й треба їх слухати та добре реєструвати всі дані. Згодом все це в дальших дискусіях дуже придасться.

II. Загальна характеристика ментальности більшости східніх українців.

Не йде тут про аналізу східніх українців, як якоїсь окремої раси, бо як така вона в нічому не різниться від західняків, але про відмічення всіх тих елементів, що їх залишив московський більшовизм у формі притаманного вже сьогодні для частини населення психологічного комплексу.

Найважливіші його елементи, це:

1) Політичне та культурне москвофільство. Майже тристарічне пов'язання України з Москвою в одній державній системі створило міцний зріст, що його сьогодні бачимо не лише в господарській нейтралізації (хоч би комунікаційні шляхи), але в культурнім і політичнім москвофільстві, а головню психологічнім московським комплексі частини українців. Щільно замкнені західні кордони України не допускали в Україну західноєвропейських вітрів, і тим самим не було рівноважника в відгинанні того, що загинав північний московський політично-духовний і політичний вітер на Україні. Українські маси головню великих міст і промислових теренів вирости скривдженні. Це, що зі сторони українства робилося (Шевченко, Міхновський⁵⁹, Петлюра⁶⁰, Коновалець⁶¹, Донцов⁶²,

---

⁵⁹ Міхновський Микола Іванович (31.03.1873, с. Турівка Згурівського р-ну Київської обл. – 03.05.1924, м. Київ) – український політичний і громадський діяч, правник, публіцист, основоположник і лідер самостійницької течії українського національного руху кінця XIX-початку XX ст. у Наддніпрянській Україні, автор брошури «Самостійна Україна» (1902). Співзасновник першої політичної партії в Наддніпрянській Україні – Революційної української партії (РУП), лідер Української народної партії, співорганізатор Української Демократично-Хліборобської партії, член Братства самостійників, засновник українського самостійницького націоналізму, один із організаторів української армії у 1917 р.

Хвильовий⁶³), хоч запусало глибоке коріння, однак ніколи не розвинулося у повній красі й не дало беззастережного відпору московським силам. Пушкін, Достоевський, Чайковський, Репнін, Горький – з одної сторони, а Гоголь, Короленко, Тичина, Корнійчук і кілька ще їх там – з другої, пов'язали духовно-культурний ріст України з Москвою в такій мірі, що сьогодні на Україні виступити проти тих «богів» означає зразу ж таки насторожити проти себе нашого землячка. Великорусска культура на Україні має, на жаль, свій авторитет серед цієї частини народу.

Подібно і в політичній площині. Проживши сторіччя у великій будь-що-будь Російській імперії (царській і большевицькій), частина наших земляків включилась в широкий простір державної території Росії (Владивосток, Мурманськ, Баку, Алма-Ата) і психологічно думають категоріями державно-московськими. Потребу спільного з Москвою життя розуміє як життєву конечність, що базується найперше в господарських користях, а врешті в самооборонних моментах боротьби з європейським Заходом, чи азійським Сходом.

---

⁶⁰ Петлюра Симон Васильович (10(22).05.1879, м. Полтава – 25.05.1926, м. Париж) – український державний і політичний діяч, публіцист, літературний і театральний критик, організатор українських збройних сил, Головний отаман армії УНР (з листопада 1918 р.), голова Директорії УНР (13.02.1919–10.11.1920). Загинув від рук єврейського анархіста С. Шварцабарта.

⁶¹ Коновалець Євген Михайлович («Віра», «Дід», «Дідько») (14.06.1891, с. Зашків Жовківського р-ну Львівської обл. – 23.05.1938, м. Роттердам, Нідерланди) – організатор та командир київської формації Січових Стрільців (1917–1919), голова Стрільцької Ради, полковник армії УНР. Організатор та командант УВО (від 1920), організатор та провідник ОУН (від 1929). Загинув від рук співробітника НКВС П. Судоплатова.

⁶² Донцов Дмитро Іванович (30.08.1883, м. Мелітополь – 30.03.1972, Канада) – український літературний критик, публіцист, політичний діяч, засновник ідеології українського інтегрального націоналізму.

⁶³ Хвильовий Микола Григорович (13.12.1893, Тростянець Харківської губ. – 13.05.1933, Харків) – український прозаїк, поет, публіцист. Член та засновник багатьох літературних організацій «Гарт» (1923), «ВАПЛІТЕ» (1925), «Політфронт» (1930). У 1920-их рр. прихильник та реалізатор політики «українізації» в УСРР. У своїх пафлетах виступав проти русифікації української радянської культури під гаслами: «Геть від Москви! Дайош Європу!». У 1926–1928 рр. під тиском партії був змушений публічно засудити свої погляди, вступив до Всеукраїнської спілки пролетарських письменників. На знак протесту проти організованого сталінським режимом штучного Голодомору 1932–1933 та арешту свого приятеля Михайла Ялового (став початком нової хвилі масових репресій проти української інтелігенції) 13.05.1933 р. покінчив життя самогубством. Смерть М. Хвильового стала символом краху ідеології українського націонал-комунізму й кінця українського національного відродження 1920-початку 1930-их рр. Твори М. Хвильового були заборонені аж до останніх років існування СРСР.

2) Затрата національного шовінізму й похоть до імперіялізму. Систематичне і послідовне обезцінювання всього, що національно-рідне, отруйний розклад ідей Достоєвського – Толстого, наших Винниченків, а згодом Леніна – скастрували у великій мірі робітничі, а головню міські елементи з почуття національного першенства, а в широких масах почасти звели його до поняття регіонального хуторянства. Сьогодні Ви почуєте заяву одного українця, що він «щирий» українець, і «щирість» ту розуміє він якраз як суму теренових звичаїв і обичаїв, що їх він ще не забув. Це так само, як наші гуцули, що щиро люблять свою Гуцулію, або поліщуки свое Полісся. І тому, коли Ви говорите на СУЗ про Самостійну Україну, чи «Україну для українців», то в них постає враження чогось вузького, провінціонального, ніякового, чогось такого, що каже зрєктися широких просторів, воювати з вітряками в ім'я незрозумілих йому пристрастей, робити крок назад. Він знає, що йому робили кривду жиди, що ненавидить поляків, німців, мадярів, але росіяни (навіть нерадо слухає, коли Ви скажете «москаль») – це щось ближче. Він Вам зараз пригадає, що й вони бідували і за царя і за Сталіна, й що нам з росіянами не те, що не треба ворогувати, але навіть не показувати, що ми їх дещо недолюблюємо. Московська мова стала другою мовою багатьох українців-східняків, і то не лише з життєвої потреби, але просто з привички.

3) Почуття національно-політичної меншовартости. Однобічно задивлені в московський політичний і культурний центр під впливом таки неспівмірного росту державної культури й могутості Росії – з одного боку, а з другого – не здалих, або незавершених українських зривів до культурної й політичної незалежности, в них вибуяв і широко просякнув всю психіку комплекс власної меншовартости.

Відповідно висвітлена історія України, задавлені терором героїчні сторінки минулого й сучасного – підсилили лише недовір'я до власних сил і власних спроможностей, штовхнули цим самим деякі елементи в чуже русло, відриваючи їх від рідного ґрунту й виконуючи їх за новітніх яничарів, тим більш жорстоких, що свідомих своєї зради. Зневіра, апатія, оглядання за чужою силою є одиничними симптомами того комплексу, що, на наше щастя, досить швидко сьогодні зникає.

Цим теж треба пояснити такі модні на Сході України ідеї різних федерацій (соціалізм, панславізм), що їх не бракувало й не бракує до сьогодні.

4) Всесоюзні категорії думання, попит на континентальні, згл. світові ідеї. Навіть сьогодні, коли вже наглядно скраху-

вали космополітичні ідеї та загальнолюдські, частина українців зі Східних земель ще не позбулася комплексу, назвім його «Винниченківського». Бажання жити в такій державній чи бездержавній системі, де не було б ні кордонів, ні особливих обов'язків, де вони мали б по достатком хліба й сала та могли почувати себе індивідуально вільними – є майже загальне. Тому то великоміському робітникові досить тяжко зрозуміти ідею самостійної держави – в додатку, коли ми цілком ясно зазначаємо, що це боротьба за велич нації, за щастя майбутніх поколінь, за славу й честь України. Самостійність – це для нього означає замкнутися в вузькому, тісному просторі (Київ, Харків, Одеса, Львів) і от тобі весь світ! Це значить тверді обов'язки супроти народу, з яким йому прийдеться жити в цій «самостійній камері». Йому дотепер говорили, що «там батьківщина, де хліб дають, ну і що взагалі в пролетаріату немає батьківщини, а тепер він має ще й боротись за «рідну батьківщину», за «славу», за «честь» нації. В додатку сьогодні українські робітники розсіяні по цілому союзно-московському просторі, живуть і працюють як у себе вдома, а багато з них працювало по різних краях «Великої Росії», добре вивчили чужі мови й звичаї, і тому на згадку, що треба було всю цю братію стягнути до одного гурту – повстає в них сумнів у доцільності того.

Теж не мають розуміння для українського імперіялізму, зважаючи його диким, негуманним, шовіністичним насильством.

5) Опреділювання національності по критеріям території. Ви хто такий? – Українець! Чому? – Бо живу на Україні?

Взагалі питання національної приналежності часто має головно в містах дуже мало значення, радше регіонально-територіяльне, як національно-політичне. Це прямо страшна нерозбериха на Сході України, що повстала внаслідок мішаних подруж, ставить до питання деклярованої національної приналежності вимогу висвітлити національність бодай батьків. Бувають випадки, коли батько поляк, мати росіянка, а дочка українка – чому? – бо ходила до десятирічки з українською навчальною мовою. Дуже багато москалів деклярує себе сьогодні українцями й то не завжди з практичних цілей. Між ними теж наступив розклад. По більших містах України живуть сотні тисяч «городських» людей, які своєю батьківщиною вважають Україну – не ту самостійну, а територіяльну, говорять «городською» мовою (мішанина української й московської), а владою визнають того, кого будуть боятися, або хто дасть їм хліб.

6) Матеріялізм у життєвій та філософічній площинах. Досить тяжко знайти спільну мову в питанні філософічної концепції

побудови світа. Незаперечним фактом є, що східні українці в тому випадку в більшості є матеріялістами й по матеріялістичному підходять у практичному житті. І період передбольшевицький (Винниченка) і 20-літній час панування большевиків лише однією стороною висвітлює це питання й до того ступеня переконали наших земляків про абсурдність «ідеалізму», що сьогодні до цього питання треба особливо тонко підходити. В практичному житті цей матеріялізм має своє оправдане підложжя в традиції кріпацьких соціяльних кривд українських мас. У вічному борсанні на дні суспільного життя (головно українське місто), в поневірці бездержавної нації, як також має його й сьогодні в безоглядній експлуатації якраз його матеріяльних дібр, байдуже чи це було ще вчора, чи є вже сьогодні. Життя стало боротьбою за працю, за землю, за хліба шматок. Чужа ворожа влада, зіпхнувши його в багно нужди, не дали змоги глянути вище й тим самим силою призвичаєння момент цей вріс у ментальність українця так сильно, що приложив не раз усі інші чинники й приневолив дивитися врешті й на них крізь окуляри матеріяльної користи. І вся ця честь, слава, національна гордість, безіменна посвята, гідність – все це слова без змісту, а радше виповненні матеріяльним змістом, або коротко і практичною користю. Тим то й націоналіст для них, це найперш щирий приятель і помічник у матеріяльній щоденній біді.

7) Надмірна чутливість на соціяльні моменти. Очевидно, що для них момент соціяльний є найважніший, одиноко гідний до роздумування, а все решта – як додаток для декорації. І так, як на Заході Європи гравітація мас пішла в гору по суспільній драбині, так тут стягалося всіх і вся вниз, до найнижчого рівня. Зрівняння вниз до позему суспільної кулі стало запорукою справедливости суспільного ладу (щоб тільки не було багатих) і облудним щастям голодної нужденної маси. Це почасти й дає їм комунізм. І коли сьогодні шукають виходу зі ситуації, то найперше в розв'язці соціяльного ладу, цебто в постановці земельного питання, питання праці, питання власности, державного устрою, а дуже мало інтересуються моментом національно-політичного порядку. Навчені марксистською діалектикою додумувати питання до кінця, вони не задовольються загальниковим ствердженням, фразою чи кличем, а шукають основної аргументації, переконливої і об'єктивної. Коли її у вас не знаходять, бо знаходять у не такій мірі розроблену, як це було в марксистів, починають сумніватися в справедливість і правильність цілої національної доктрини.

8) Перечулений демократизм. Немає меншого сумніву, що громадяни бувшого Советського Союзу є по переконаннях демократи і то не лише в бажанні жити вже раз вільно, але й з усяких наукових суспільно-політичних теорій, що їх так дбайливо навчав Сталін у своїй конституції. Не слід під тим розуміти демократії західноєвропейської (капіталістичної), ані, скажімо, демократії нації (фашистівської), але цілком просто цієї радше абстрактивної, соціалістичної, перечуленої демократії. Суспільна арифметична рівність, свобода в виповнюванні обов'язків, рішаючий голос юрби в устроєвих і тактично-політичних справах держави, та врешті органічна нехить до всяких кастовостей, аристократій та провідницьких принципів є складовими елементами цього комплексу, що вріс уже в кість народу й мабуть ще довго буде покутувати в ньому. Авторитет маси тут такий великий здається тому, що дотепер всі на ньому грали (по части козацтво, православна церква, царський деспотизм, революція і большевики), склали піднебіння черні, скріплювали самозакоханість юрби фальшивими сахариновими солодощами. Сьогодні говорити масам про еліту, про орден найкращих, про диктатуру ініціативної меншости – означає будувати греблю між носіями ідеї, а народом, – означає насторожити його проти себе, а в найкращому випадку зробити його байдужим на справи визволення.

9) Нехить до Заходу. В уяві деяких людей по той бік Збруча – Захід, це найперше панство. Значить аристократія, культура, багатство, мода, комфорт, значить гуляще життя, забави, ласощі, значить зарозумілість, вищість. І людина Сходу чує свою меншість, що глибоким болем відкривається на дні душі. В зустрічі з західною людиною східна не скриває своєї нищоти й тим не менш не може скрити глибокої зависти до неї. Жаль за страченим таким життям та заздрість суспільних низів до кращого за них буття стверджують загальне негативне почуття до Заходу, байдуже чи європейського чи американського. Росія на протязі віків теж дбайливо прочищувала і перефарбовувала все, що плило в формі культурно-цивілізаційних здобутків з Заходу на Схід. Тим то й пересічний громадянин Східньої України дивиться на Захід крізь московські окуляри. Коли ж сьогодні цей Захід у новій своїй «красі» зарепрезентував свій культурний рівень у формі німецької кольоніяльної політики на Україні, то ясно, що нехить до Заходу, як такого, ще більше зросла й тим самим окреслився дальший зріст України з Москвою.

10) Легковажне відношення до релігії.

Зокрема, між інтелігентськими й робітничими середовищами молоді дається дуже виразно завважити часто цілковиту байдужість, а то й ворожість до релігії. Причин того є багато, хоч би згадати комуністичне виховання, внутрішній розклад православної церкви, низький культурний рівень духовенства, врешті упадок морально-етичних основ, що на них побудована була церква. Контраст, що повстав у зіставленні матеріялістичного погляду на життя, а наскрізь символічно-реальним розумінням і сприйняттям християнської віри, мусів привести до зудару, з якого переможцем вийшла поки що матерія. Коли саму ідею християнської віри сприймав він лише в конкретній її вияві, цебто в формі дерев'яної церкви, ізби і бородатого батюшки, то ясно, що присвоївши собі однобічно марксизм, мусів махнути рукою на релігію. Інакше було на Заході, де й віру й філософію розуміли й розуміють інакше.

III. Характеристика соціальних середовищ Східньої України

Заки перейдемо до оцінки поодиноких суспільних груп треба ще відмітити на Східніх землях три наверствування, а радше три генерації:

1) Старше покоління. Воно нормально охоплює роки вище 45. Люди ці пам'ятають (бо самі пережили) роки Визвольних змагань 1917-1921, перейшли велику школу життя, належали часто до різних політичних партій і сьогодні в большевицькій дійсності втомленні тяжкою боротьбою за існування, неспроможні до виразних активно-революційних дій. Не можна, однак відмовити їм великого почуття національного патріотизму, жертвенности та бажання віддати рештки своїх сил святій справі визволення Батьківщини. Навчені большевицькою неволею, не виявляють назверх своїх почувань, вони, на перший погляд, скриті, байдужі, нещирі. Та ця маска скоро зникає, коли справжнє їх око розпізнає у Вас справжнього націоналіста. Тоді перед Вами стає людина, повна безмежної любови до свого народу. Безперечно, що генерації цій вже тяжче збагнути всі тонкості нової дійности й виходу з неї. Невдачі національної боротьби на шляху їхнього життя притупили в великій мірі в них віру у власні сили народу, надмірний реалізм змішався з бажанням уже раз довести визвольну боротьбу до щасливого кінця і для себе врятувати ці рештки, що їм остались з життя. Ця генерація людей, для яких націоналізм – це найперше почування любови до рідного краю, справжній народний патріотизм.

2) Середнє покоління. Воно охоплює роки 26-40. Це сьогоднішній хребет і опора маси, це покоління сьогоднішньої провідної верстви народу. Це те саме покоління, що напр. в Галичині виховало Бандеру⁶⁴, Колодзінського⁶⁵, Коссака⁶⁶. Генерація ця, яка «школена» й виховувана большевицькою Москвою, пройшла свій життєвий шлях з п'ятном всесвітньої комуністичної революції, знає до ґрунту цілу структуру ленінсько-сталінських теорій і практик і в великій мірі на життя дивиться крізь окуляри своєї школи.

Звичайно, щоб бути об'єктивним, треба признати, що большевицька школа виховала людей з життєвим розмахом, оптимістів, людей без особистого комплексу меншовартости, що так притаманна старшій генерації. Генерація ця в додатку часто-густо професійно добре підготована (й військо, й техніка, й господарка) – підходить до проблеми державної самостійности наскрізь

---

⁶⁴ Бандера Степан Андрійович («Баба», «Бийлихо», «Донат», «Степан Попель», «Сірий», «Ярич») (01.01.1909, с. Старий Угринів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 15.10.1959, м. Мюнхен, Німеччина) – член УВО (1927) та ОУН (1929), член повітового проводу ОУН Калущини (1929-1931), референт пропаганди КЕ ОУН на ЗУЗ (1930-1932), заступник крайового провідника ОУН (1932), крайовий провідник ОУН на ЗУЗ (1933-06.1934), політв'язень польських тюрем та концтаборів. Засуджений на Варшавському процесі 18.11.1935-13.01.1936 до смертної кари, замінені на довічне ув'язнення. Керівник Революційного Проводу ОУН (від 10.02.1940), провідник революційної ОУН (1941-1959). Заарештований гестапо 05.07.1941, в'язень німецьких тюрем та концтабору Заксенгаузен (1941-27.09.1944). Загинув від руки агента КДБ Б.Сташинського.

⁶⁵ Колодзінський Михайло Франевич («Бурун», «Генерал», «Гузар», «Кум») (26.07.1902, с. Поточиська Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. – 19.03.1939, смт. Солотвино Тячівського р-ну Закарпатської обл.) – член УВО (1922), референт вишколу Крайової Команди УВО (1928-1929), військовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ (1929-1932), в'язень польських таборів. Співробітник військової референтури Проводу Українських Націоналістів (ПУН), інструктор на вишколах хорватських усташів в Італії, полковник, автор «Української воєнної доктрини» (1937), «Воєнне та стратегічне положення Закарпаття» (04.1938) та ін. воєнно-теоретичних праць. З грудня 1938 р. до середини березня 1939 р. начальник штабу Карпатської Січі, з 15 березня 1939 р. начальник генерального штабу Національної Оборони Карпатської України. Розстріляний угорськими терористами у солотвинських соляних копальнях (за іншою версією у с. Апша [тепер Діброва] Тячівського р-ну).

⁶⁶ Косак Зенон Миколайович («Конашевич», «Сакко», «Тарнавський») (01.03.1907, м. Дрогобич Львівської обл. – 19.03.1939, смт. Солотвино Тячівського р-ну Закарпатської обл.) – член УВО, повітовий командант Дрогобиччини (1927-1929), член ОУН, повітовий провідник ОУН Дрогобиччини (1929-1931), бойовий (1929-1930) і організаційний (1930-1931) референт КЕ ОУН на ЗУЗ. В'язень польських концтаборів. Співатор (разом з Д. Мироном) «44 правил життя українського націоналіста». У 1938-1939 рр. – чотар, ад'ютант начальника штабу Карпатської Січі. Розстріляний угорськими терористами у солотвинських соляних копальнях (за іншою версією у с. Апша Тячівського р-ну).

реалістично. Отже, оцінка об'єктивних спроможностей, вартість діючих сил, державний устрій, поодинокі питання соціального порядку й конкретного державного будівництва. І в цей час, коли на ЗУЗ, головним рушієм є оці ірраціональні моменти, то на СУЗ є ці моменти сьогодні ще на другому пляні. З цієї причини тут не можна так з'єднувати симпатиків і будувати Організацію, як це робиться на ЗУЗ (не можна ставити на патріотичне «струнко» 35-літнього інженера кавчукової промисловості в ім'я чести нації, не давши йому перед тим основного матеріалу про зміст націоналізму. Покоління це є вишколене на марксизмі й годі його одного дня перевернути на наш бік, подібно як хто хотів би перевернути когось з нас, вихованих на Донцові й других. І це, що все ж ми виходимо переможцями, є найкращим доказом про вічний і органічно-живий інстинкт народу, що поза всі науки, чужі віри й теорії – все таки відзивається і відроджується у власних ідеях і власних цілях. В природі немає ворожнечі.

І коли ми з зустрічі з теоретично-вишколеним марксистом почнемо валити оцю большевицьку літературу, всіх цих Марксів, Енгельсів, Ленінів, Сталінів і кілька ще їх там, на це їм (в опорожнену бібліотечну шафу) не дамо нашого основного вмісту, – скажімо по главам Історії ВКП(б), – а обмежимося до загальникових фраз, то пробачте, людини цієї генерації Ви не лише не переконаєте, але ще її насторожите, розбудите сумнів у саму вартість і зрілість націоналістичної ідеї.

3) Молодь. Під молоддю слід розуміти покоління до 22 років. Роки між 22 а 28 – це уродженці Першої світової війни. Їх засадничо дуже мало, – це неповні річники. Повні річники починаються уродженцями 1920-21 рр., Молодь є всюди однакова. Однаково реагує на життєві явища, однаково підпадає під чародійний вплив молодечої романтики. Большевицьке виховання ще тут основного спустошення не зробило, світогляд ще не вкорінився, війна захитала основними принципами голошених правд, що сьогодні молодь Східних земель в основному не різниться від молоді Західних земель. Різниця є хіба та, що одні вже були нами виховуванні, а другі ждуть на нас. Це ще матеріал, з якого виросте лише те, на що ми спроможемося сьогодні. Комплекс московсько-большевицький тут найшвидше дасться викоринити й після нього слід не остане.

Звичайно тут треба теж окремого підходу. Не можна з молодю людиною починати сварки на тему філософічної побудови світу, чи проблеми Бога, як теж не можна починати критикою, чи хоч би іронією матеріалізму, як теорії, чи большевизму, як прак-

тики. Цим лише задражните амбіцію молодця, який якраз Вам наперекіс почне обороняти (бо й що йому робити?) большевизм і тим самим скріплювати в собі його основи. З молоддю лиш по молодечому. Так само, як робили з нами. Одного дня кликали нас в криївку, ставили нас «струнко» й виголошували «Я дух одвічної стихії» ... Молодь треба вести, а не з нею філософувати.

Безперечно, що большевицька школа зуміла на етапах жовтенятських, піонерських та комсомольських організацій молоді прищепити не одній дитині віру в комуністичну ідею, чого зрештою доказом є вже сьогодні часто героїчно-фанатичні подвиги льотчиків Червоної Армії, та тим не менш треба признати, що весь цей виховний баласт зникає дуже скоро, коли українській молоді показати рідню – націоналістичну ідею. Коли йде про українську молодь міст, а головню велико-міську молодь, то звичайно добратися до її національної душі тяжче. Треба найперше співжити, знати спільні молодечі аполітичні заінтересування (кіно, гуляння, спорт) і щойно маючи особистий авторитет, почати різку офензиву за її душу. Не забувати, що молодь хоче діла, чину, роботи, хоче слухати й виконувати доручення. І цей момент є часто децидуючий. Коли ви почнете далеку, під'їздову дискусійну тактику й будете нудити живу, гулящу великоміську молодь своїми філософічними волонтаризмами, то напевне багато не зробите. А треба прямо – почати від завдань, від цілком практичної роботи. А згодом – усе інше.

Набагато краще дається справа з молоддю сіл і малих міст. Тут, поза дуже, як звичайно, малими винятками молодь підготована до сприймання нашої ідеї. Рідна земля, селянські традиції, степні могили, а головне нескалічена мова – дають підклад до величного росту націоналізму. Як на весні сніг, так зникає поволока большевицької школи й відроджується прекрасний тип українця, що горить полум'ям нашої істини.

Все залежить від того, хто й як швидко зуміє його запровадити.

Із соціальних середовищ треба відмітити лише три основні:

1. Селянство. Аналізуючи селянське середовище в Україні, треба прикласти частинно до нього й це наверстування, про яке вище сказано. І тут є старша генерація, середня і молодь, хоч загально беручи, воно більш однорідне.

Земельне питання чи не найбільш кардинальна з усіх державних проблем України, має вже свою багату історію. Поминаючи вистраждані часи в свідомості селянських мас ярко зарисовані такі фази історії землі: кріпацтво, приватництво, поділ помі-

щицьких земель (з викупом і без), період НЕПу⁶⁷ і врешті колективізація⁶⁸, не згадуючи вже багатьох нюансів, що їх знає наше селянство. Звичайно, що майже 100% селян бажає собі права на приватне користування землею. Коли сьогодні хто на Україні бажає колгоспів, то хіба вишколений міський марксист.

Органічний інстинкт власности такий живий і чистий, що селянство всі форми збірного господарювання землею вважало, вважає і буде вважати насильством, експлуатацією, неволею.

Безперечно, не можна не признати большевикам деякого поступу на відтинку земельної господарки. Сьогодні по всій Україні, в кожному селі Ви зустрінете шоферів, трактористів, інженерів, механіків, агрономів, садівників і ще може знайдете агрономічні бібліотеки. Звичайно – це прогрес. Прогресом є оці всі машинно-тракторні станції (МТС) густо розсіяні по всій Україні, що гуртують колишніх хуторянських хліборобів довкола сільськогосподарських машин. Очевидно і цього не треба закривати. Одна річ колективізація – оце колгоспне кріпацтво, друга річ МТС – модерні засоби господарювання землею. Це треба відрізнити. І Українська Держава не то, що не зліквідує МТС, але ще їх розбудує, очевидно, не основах державно-кооперативних, в той час коли штучні колгоспи будуть ліквідовані, а земля переїде на власність працюючих селян.

Ми не маємо реакційної ідеї для селянства, не хочемо завернути його назад, а прогресуємо далі через комунізм до найкращого майбутнього. І томи ми з комунізму візьмемо це все, що для нас органічно-здорове, бо в большевизмі, як такому, геній українського народу виявляв себе теж в рамках УРСР, але рішуче відкидаємо це все, що чуже, штучне й для нас непридатне.

---

⁶⁷ НЕП(Нова економічна політика) – політика більшовицького уряду у 1921-1929 рр., прийнята на X з'їзді РКП(б) у березні 1921 р., проголошувала відхід від практики «воєнного комунізму» 1918-1921-их рр. і перехід до змішаних державно-ринкових засад функціонування господарської системи радянської держави. Фактично була тактичним кроком керівництва комуністичної партії в умовах масштабної селянської антибільшовицької війни на початку 1920-их рр. і була спрямована на закріплення радянської влади на селі.

⁶⁸ Колективізація – політика більшовицької влади, спрямована на створення колективних господарств шляхом примусового усупільнення земельних ділянок, реманенту, робочої та продуктивної худоби, адміністративного усунення приватно-кооперативного сектору силовими методами, запровадження соціалістичних форм господарювання та утвердження державної комуни. Станом на 1 січня 1938 р. в УРСР було створено 27 тис. 343 колгоспи з 7 млн. колгоспниками. Усупільнення засобів виробництва та створення самих колгоспів проводилось насильно з використанням карально-репресивних заходів (політика розкуркулення, депортації, висилки, ув'язнення, конфіскація майна).

Село задержало чудову українську мову, звичаї, – хоч у більшості забуті, все ж таки ще живі й приємливі. Зубожіле матеріально, сьогодні думає в першій мірі про хліб, одяг і хату.

2. Робітництво. Що ми розуміємо в Україні під питанням робітництва? Властиво робітниками сьогодні є всі: селяни, як колгоспні робітники, міський елемент, як промислові, торговельні, тракторні і т. п., чи умові.

Ми робітниками на тому місці називаємо цей великоміський (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Кривий Ріг) і донбаський елемент, який працював, чи працює зараз на заводах, шахтах, чи транспорті. Маломістечкові українські робітники властиво нічим не різняться від селянства, бо звичайно вони самі діти села й тому їх під це поняття не підтягаємо.

Сьогодні робітництво – це найважливіший відтинок нашої праці й рівночасно для визвольної боротьби, один з найважливіших. Без здобуття великих міських наших центрів, годі думати про будову держави. Тим часом, де робітництво так далеко ще від нашого шляху, зрусифіковане, мовно позбавлене в більшості національного обличчя, зматеріалізоване в теорії і практиці, вимішане з чужо-національним елементом та зіпхане в суспільне багно – творить матеріал нелегкий до опанування.

Наверстування генерацій існує і тут, з тим лише, що старше покоління – це звичайно елемент, що колись в період революції боровся по стороні большевиків, у святій вірі в правильність марксистівської доктрини. Сьогодні багато пройшло вже часу. Доктрина пройшла крізь сито життєвої практики й тому ця генерація дивиться на життя і ідеї дуже критично. За багато їх обдурювали, щоб могли швидко повірити новим пророкам. Все ж таки любов до України, як території, існує.

І знову можна не признати большевикам певного позитивного вкладу в тому питанні. От хоч би індустріялізація. З широким розмахом «здігнати й перегнати Америку!» вони стали до розбудуви промислу. Робітники роблять розмах. Вони хочуть бачити ріст їхньої праці. В такий спосіб почав дозрівати патріотизм заводу, станка, подібне є також в нашого селянина – патріотизм землі. Большевики підсмарували цю любов праці кличами ударництва, стахановщини й очевидно викликали, з одної сторони, предмет захоплення молодшої генерації і цілковиту байдужість, а то й ворожість, старшої, а з другої – застосували повну експлуатацію робітників. Видушуючи в робітникові максимум сил, давали большевики в заміну робітникам нужденні умови життя.

Значить, сьогодні українське робітництво не знає ще куди йому йти. В зіставленні з новою дійсністю, безперечно воліє большевицький лад, бо мало хоча на папері певні права, бачило ріст промисловости України. Сьогодні Україна – це хліборобська країна. Ідея наша – це незнана карта. Замкнутість у вузькому просторі самостійности насторожує неприхильно до нас, мовляв це крок назад, це робота дрібничками, це знищення темпу життя.

І тому й тут націоналістична думка мусить пролізти крізь здобутки комунізму, вхлонути в себе все здорове (індустріялізація, прогрес, темпи, розмах, спеціалізація) і, щойно вирізняючи большевицькі браки (експлуатація, нездорова стахановщина, інтернаціональність), показати видиво нової, найбільш прогресивної соціальної структури, а головно розбудову промисловости України.

3. **Інтелігенція.** Якраз на відтинку інтелігенції найбільш плідне – це наверстування генерації, незалежно від того, чи це буде інтелігенція міста, чи села. Очевидно, що крім цього горизонтального поділу, є ще поділ вертикальний, що його принцип вміщується у визнанні, або невизнанні большевицької влади. Братство Українських Державників (БУД)⁶⁹, Спілка Визволення України (СВУ)⁷⁰, УВО⁷¹, Хвильовісти, ОУН – оце є (звичайно інтелігенція)

---

⁶⁹ Братство Українських Державників – українська таємна організація, заснована навесні 1919 р. у Києві. Підтримувала зв'язки з урядом УНР у Кам'янець-Подільську, а згодом на еміграції. Провідну роль у діяльності БУД відігравав С. Єфремов. У 1924 р. організація саморозпустилася.

⁷⁰ УВО (Українська Військова Організація) – підпільна українська організація у 1920-1929 рр., що боролась проти польського панування в Західній Україні. Використовувала терористичні та підпільні методи. Керівник – полковник Армії УНР Є. Коновалець. Будувалась за військовим принципом на засадах суворой конспірації. Друкований орган – «Сурма». Керівництво організації складалось із Начальної Команди, що перебувала на еміграції, та Крайової Команди в Галичині. У 1929-1930 рр. після створення ОУН влилась до її складу.

⁷¹ Справа СВУ (Спілка Визволення України) – показовий процес над 45-ма партійними та державними діячами епохи УНР, що відбувався в оперному театрі у Харкові з 9 березня по 19 квітня 1930 р. Серед учасників процесу: С. Єфремов, В. Дурдуківський, А. Ніковський, В. Чехівський, Й. Гермайзе, Л. Старицька-Черняхівська, М. Слабченко, М. Павлушков та ін. Мав політичне завдання обґрунтувати переслідування національної політичної опозиції до більшовицького уряду в УСРР і підготувати ґрунт для подальшого наступу на українську культуру та національну політичну еліту епохи Визвольних змагань 1917-1921 рр., скомпрометувати політику «українізації», пов'язуючи українське національне відродження з діяльністю УНР в екзилі. Справа СВУ була початком розгрому українського культурного процесу, що інтенсивно розпочався в УРСР після Визвольних змагань За радянськими даними, СВУ була підпільною організацією, що нібито існувала в Україні від червня 1926 р. до липня 1929 р. Тісно пов'язаною з СВУ, за чекістською версією, була Спілка Української Молоді (СУМ). Згідно з обвинувальним

пасмо, що проходить крізь увесь народ. На превеликий жаль, большевики переорали, винищуючи основні сили цієї течії, так, що сьогодні це праве крило вертикального поділу тільки що відбувається. Так це для нас сьогодні не так важне, бо справа на добрій дорозі. Ми мусимо поки час, цей вертикальний розподіл чимскоріше ліквідувати й з'єднувати весь народ в ім'я одної орієнтації.

Не треба забувати, що по большевицькій стороні осталися ще такі сили, як: Тичина⁷², Рильський⁷³, Яновський⁷⁴, Корнійчук⁷⁵, Гречуха⁷⁶ й цілий ряд других українців, що діють, зазивають,

---

висновком, СВУ ставила собі завдання визволення українського народу на всіх етнографічних територіях і заснування самостійної української республіки, яка мала бути парламентською і демократичною, з широким правом громадян на приватну власність. З 45 підсудних 4 засуджено на 10 років ув'язнення, з суворою ізоляцією, 6 – на 8, 3 – на 6, 10 – на 5, 21 – на 3 й 1 на 2 роки; з них 10 дістали умовні вироки і були негайно звільнені, ще 5 були помилувані за кілька місяців. Частину засуджених заслано на Соловки. У 1930-их рр. і під час перших місяців німецько-радянської війни багато учасників процесу СВУ були знову заарештовані й знищені. Головні підсудні загинули в тюрмах або на засланні, лише одиниці потрапили на еміграцію.

⁷² Тичина Павло Григорович (23.01.1891, с. Піски, Козелецького пов. [тепер Бобрівського р-ну Чернігівської обл.] – 16.09.1967, м. Київ) – український поет, перекладач, публіцист, громадсько-державний діяч. Член ВКП(б) (1944). Директор Інституту літератури АН УРСР (1936-1939, 1941-1943), Голова Верховної Ради УРСР двох скликань (1953-1959). Міністр освіти УРСР (1943-1948). Академік АН УРСР (1929). Член-кореспондент Болгарської академії наук (1947). Лауреат Сталінської премії (1941) та Шевченківської премії (1962). Герой Соціалістичної Праці (1967), Кавалер п'яти орденів Леніна.

⁷³ Рильський Максим Тадейович (19.03.1895, м. Київ – 24.07.1964, м. Київ) – український поет, перекладач, громадський діяч, академік АН УРСР.

⁷⁴ Яновський Юрій Іванович (27.08.1902, Маєрове Кіровоградської обл. – 25.02.1954, м. Київ) – український радянський письменник-класик, лауреат Сталінської премії (1949). Представник романтизму в українській літературі першої половини ХХ ст. Автор творів «Поворот» (1927), «Вершники» (1935), «Жива вода» (1947), «Мир» (1956). В роки Другої світової війни працював редактором журналу «Українська література», а у 1945 р. кореспондентом на Нюрнберзькому процесі.

⁷⁵ Корнійчук Олександр Євдокимович (1905-1972) – письменник-драматург, публіцист, державний і громадський діяч УРСР, академік АН УРСР (1939), академік АН СРСР (1943). З 1943 р. заступник наркома закордонних справ СРСР та наркома закордонних справ УРСР. У 1953-1954 рр. – 1-ий заступник голови Ради Міністрів УРСР. Автор драматичних творів: «Загибель ескадри» (1933), «Платон Кречет» (1934), «Богдан Хмельницький» (1939), «В степах України» (1941) та ін. Лауреат п'яти державних премій СРСР (1941, 1942, 1943, 1949, 1951).

⁷⁶ Гречуха Михайло Сергійович (06.1902-15.05.1976) – український радянський політичний діяч. Член ВКП(б) з 1926 р., з 1939 р. по 1961 р. член Політбюро (з 1953 р. Президії) ЦК КП(б)У. 1939-1954 рр. – голова Президії Верховної Ради УРСР. 1954-1959 рр. – перший заступник, а в 1959-1961 рр. – заступник голови Ради Міністрів УРСР. У 1962-1966 рр. – радник при Раді Міністрів УРСР. Депутат Верховної Ради СРСР 1-5 скликань. Депутат Верховної Ради УРСР 1-5 скликань.

ведуть пропаганду не лише словом (радіо), друком (листівки), але й чином (Червона армія, партизани, підпілля). В зустрічі з новою кольоніальною дійсністю їхні слова й діла впливають більш сугестивно на ліве крило інтелігенції, як наші невидні, зашиті в підпіллі, перші відділи. Московсько-большевицький комплекс, що його ми на початку аналізували, якраз найбільш притаманний цій лівій частині інтелігенції. В підході отже треба його завжди мати на увазі.

І тут, як і в робітництві, моментом, який захитує основно про-большевицько наставленого українця, є прогрес націоналізму вище комунізму. Якраз комунізм, це пережила ідея, де застій, це крок назад. Український націоналізм іде вперед. Большевізм, це лише чужа, накинена нам форма, крізь яку ми пролізули, звичайно, забираючи з собою це все, що нам подобалось, що органічне здорове, що зрештою частинно зробили ми самі (Шумськісти⁷⁷, Хвильовісти⁷⁸) і тому не потребуємо того вирікатися. Перед нами нові завдання, в новій світовій констеляції, що тільки народжується. Наша рецепта: український націоналізм новий, модерний, як синтеза всіх органічних українській нації етапів розвою України і людства. Ми не боїмося ніяких уже теорій, ніяких систем, бо ми пройшли на власній шкірі здається, чи не всі теорії і системи й тому в житті йдемо найбільш доцільними стежками.

Така аргументація зв'язує нас, лучить, ми знаходимо спільність інтересів у майбутньому, свідомо нехтуючи минулим і почасти сучасним. Іде жорстока боротьба імперіялістичних націй, формується новий світ, нові умови, нові сили. Перед нами українцями стоїть проблема «бути, чи не бути», тому ми мусимо прийняти нову ідею, а нею є український націоналізм, що синтезує усе досьогочасне здорове й росте в гору.

Треба ще згадати одну рису, що так притаманна більшості нашої інтелігенції. Є це психоза страху. Большевицька босячня на протязі 20-ти років гралась життям української інтелігенції (особливо), держала в сталому нервовому напруженні при допомочі вирафінованого монголо-московсько-жидівського терору. Та психоза зникає, коли людина знаходить віру, в ім'я якої треба не лише жити, але й умерти.

---

⁷⁷ Назва національного ухилу в КП(б)У у 1920-их рр., що походить від прізвища народного комісара освіти УСРР у 1923-1927 рр. О. Шумського. Див. прим. Шумський Олександр.

⁷⁸ Назва національного ухилу в КП(б)У у 1920-х-на початку 1930-их рр., що походить від прізвища українського письменника М. Хвильового. Див. прим. Хвильовий Микола.

IV. Зміст і тактика пропагандивної роботи.

Ми подали характеристику ментальности, що в загальному ціхує східних українців, проаналізували соціальні середовища, подали ряд думок на маргінесі дійсності й поставили питання, що на яких відповідь хочемо бодай чатинно дати тут.

Ціллю пропаганди зараз є не так агітувати вже свідомих українців про те, щоб були ще кращими (це само собою), а якраз у сьогоднішній час відірвати розгублені українські маси від московсько-більшевицьких берегів, здобути їх душі, розтяти цей глибокий зріст України з Москвою і повести маси до власних берегів, до рідної ідеї, коротко: повернути їх лицем до Батьківщини.

1. Спільна плятформа.

Перше, що треба знати – це аргументи, що ставлять нас на одній плятформі з робітниками зі СУЗ.

Аргументами цими є:

- тяжке наше матеріяльне положення;
- повна експлуатація українських робітничих фізичних сил;
- туга за рідним краєм;
- надія на краще завтра;
- потреба взаємної допомоги;
- солідарність покривджених;
- інформація зі світа й України;
- життєві поради;
- ближче знайомство.

Всі моменти суто аналітичні. Їх можна збільшувати, чи зменшувати, залежно від співбесідника. Розмова мусить бути природна, щира, приятельська.

2. Типи людей.

Після короткої першої розмови треба визначити тип людини, з якою Ви говорили. Є звичайно два основні типи людей: активний і пасивний. Активний тип – це жива людина, енергійна, накидаюча себе другим людина, але часто поверховна, самолюбна, зарозуміла. Пасивний – це звичайно замкнена в собі маломовна, часто глибоко ідейна, характерна, але мало ініціативна людина. Сьогодні на Україні активіст – це або комуніст, або анархіст, чи прямо босяк, або вже симпатик, чи член нашого руху. В балачці він [буде] не дуже охоче слухати Вас, а почне вчити, буде одверто обороняти це, що Ви йому станете критикувати й він у ніякому разі не схоче зразу погодитися з Вашими думками, а буде боронити того, в що сам уже давно не вірить. Навпаки тихий, мовчазливий тип буде більше слухати Вас, погоджуватися у всьому з Вашими думкам, але своєї душі Вам скоро не відкриє. Ви скоро запізнає-

теся з усіма аргументами активіста й зможете на його мові його ж словами робити його твердження, а з пасивним типом Ви довго будете порішені: Ваш він уже, чи ні?

Очевидно, що для нас оба типи людей потрібні. Активіст швидше сприймає ідею (якщо взагалі сприйме), почне діяти, віддаючи себе цілого рухові, пасивний тип поволі буде зростати в ідею і глибоко її переживати. Активіст зразу ж схоче провідницьких ступенів, пасивіст буде відмовлятися. Тактика супроти обох мусить бути різна. Активістові не можна потурати ні в балачках, ні в роботі, а треба пришпилювати зразу ж і рішуче. Пасивістові в не одному на початку треба признати рацію, навіть там, де може й не дуже він її має.

3. Розбудження амбіцій.

Люди в горю часто лише нарікають, страждально числять дні й зрезигновано дивляться в майбутнє. Часто логічні аргументи не знаходять ніякого відзвуку. Тому тоді треба вдатися до аргументів чуттєвого характеру, що впливають на розбудження амбіції людини.

Ось деякі з них:

- 1). Живемо на світі лише один раз, не сміємо як барани дати себе знищити;
- 2). В нас нічого немає до страчення, а до здобуття – все;
- 3). Хто не вірить у кращу долю, той хай гине вже сьогодні, нам рабів не треба;
- 4). Чи ми нарід дурнів, чи сліпих, що не бачимо, куди йти до мети?
- 5). Чи ми вже так зледащили, що немає в нас відваги плюнути лихові в зуби;
- 6). Чи маємо завжди спокійно дозволяти себе обдурювати ворогам-чужинцям;
- 7). Чи дітям сміємо оставити таку недолю, як нам оставили наші батьки?
- 8). Та коли вже гинути, то бодай знати за що й з вирівняним рахунком наших кривд;
- 9). Та хіба ж не чуєте того голосу, що несеться з України, що кличе нас до себе, не бачите того, що робиться?
- 10). В чиїх жилах пливе кров предків наших козацьких і гайдамацьких, той готується до великого діла – визволення Батьківщини! Перемога або смерть!

Немає людини, в якій не можна б було запалити іскри боротьби й бодай змусити вислухати Ваших думок, треба лише відповідно підібрати й стенетувати аргументи.

4. Як говорити?

Безперечно, що на першому побаченні не треба зразу ж витягати всіх аргументів. Треба найперше здобути певну особисту позицію і зорієнтувавшись, з ким мається до діла (національність, професія, освіта, родинні справи, матеріальне забезпечення), говорити не як учитель у школі, чи священник у церкві, а цілком по товариськи. Часто ставити питання, слухати терпеливо відповідей, а згодом, коли бачите, що треба твердо вдарити, то різко викинути всі наболілі справи, пильно обсервуючи слухача, чи слухач говорить задовго.

Важною справою є та ж сама мова. Треба обов'язково говорити на мові слухачів і такими лише словами, чи фактами, що для них знані. Головне не уживати чужих слів, польонізмів, чи галицизмів.

З тієї причини треба на початку в балачках загальних виправити собі мову й узгіднити її зі співбесідниками. Не вихвалювати себе, не оповідати забагато про себе. Очевидно, треба між рядками скромно щось і про себе сказати, щоб слухач чи слухачі набрались більшого до Вас довір'я, але це не сміє бути роблення собі самому штучної реклами.

В принципі – треба говорити лише правду, пам'ятаючи, що на брехні далеко не заїдеш. Та це не значить говорити всю правду, бо є речі, які хоч правдиві, та їх зятягати на денне світло на треба (напр., справа національного зрадництва, провокації). На початку треба завжди дещо згущувати фарби, ідеалізувати, дивитись крізь рожеві оптимістичні окуляри, бо в цей спосіб краще сугерується і будується віра в перемогу.

5. Про що говорити, а про що ні

а) Можна почати говорити:

- 1) Про сьогоднішню дійсність: війна, фронти, злидні.
- 2) Про поневолення народів, зокрема: українців, грузинів, білорусів.
- 3) Про експлуатацію українців різними чужинцями.
- 4) Про багатства України й її самовистачальність.
- 5) Про національну солідарність і національну честь.
- 6) Про великих людей України.
- 7) Про історію України.
- 8) Про орієнтацію народу, націоналізм, ОУН.

Все пам'ятати про практичність і пов'язаність з реальною дійсністю.

б) Говорити треба:

- 1) Про наші кривди в минулому.

- 2) Про ворогів українського народу.
- 3) Про тюрми, концтабори, терор.
- 4) Про голодовку.
- 5) Про розстріли, шибениці.
- 6) Про помсту народу.
- 7) Про повстання і партизанку.
- 8) Про оборонців прав народу.
- 9) Про національно-революційне підпілля.
- 10) Про Велику Українську Національну Революцію.

в) Не треба говорити.

- 1) Про духа руїни.
- 2) Про маловартність українського народу.
- 3) Про культурну нижчість українців.
- 4) Про свідоме зрадництво й провокаторство.
- 5) Про непідготованість до самостійної держави.
- 6) Про культурну вищість чужинців.
- 7) Про непереможну силу ворогів.
- 8) Про надприродне визволення (з ласки неба).
- 9) Про моральний випадок.
- 10) Про неясність ситуації.

г) На заводити дискусії на тему:

- 1) віри, церкви, Бога;
- 2) філософичної теорії, побудови світа;
- 3) окремих відірваних фактів, марксистівської теорії (бо ми її відкидаємо в основі);
- 4) окремих фактів большевицької практики (школи, індустріалізація, прогрес, механізація сільського господарства), бо осуджуємо цілість;
- 5) деталей нашого майбутнього офіційного устрою (бо з марксистом заплутаєтеся в термінологічних дрібничках);
- 6) кастовості й провідницького принципу;
- 7) тонкостей і дрібниць розкладової московської культури (бо знаєте її за мало, а в кожному разі менше від свого співбесідника);
- 8) дефініції ідеї, волі, розуму й т. п. (бо це пропаганда, а не університет);
- 9) відмінности чи різности галичан, волиняків, придніпрянців і других і їхні евентуальні вищости;
- 10) правильності, чи неправильності української мови на різних землях.

г) Зате можна дискутувати не теми:

- 1) Чи в світі існує боротьба класів, чи націй.

- 2) Чи в пролетаріату немає батьківщини, чи є.
- 3) Чи там батьківщина, де їсти дають, чи там, де своя земля і влада.
- 4) Чи Сталін за демократію, чи за диктатуру («пролетаріату»).
- 5) Чи в Україні є українська буржуазія, чи немає її.
- 6) Чи сьогодні експлуатація мас України є соціального порядку, чи національного.
- 7) Отже – чи має бути революція соціальна, чи національна.
- 8) Чи Ленін був інтернаціоналістом, чи московський фашист.
- 9) Чи жиди це зовнішній ворог, чи внутрішній.
- 10) Чи жиди були господарями ССРСР, чи знаряддям москалів.
- 11) Чи голодовка 1933 р. була стихійна, чи плянова.
- 12) Чи большевики здійснили свої кличі:

чи завели соціальну рівність і справедливість і який рівень життєвої стопи пересічного громадянина в порівнянні з рівнем советської «верхушки» – з одної сторони, а з рівнем громадян інших країв.

13) Чи «Нова Європа» – це українська ідея, чи німецька.

6. Сьогоднішній пропагандивний «трикутник».

Як ми вже сказали, завданням нашої пропаганди під сучасну пору є з'єднати для українського націоналізму найширші народні маси. Щоб це сталося, нам треба найперше знайти спільну мову з ними, опісля відірвати їх від Москви, щобто зліквідувати московсько-большевицький комплекс, а врешті спрямувати їх до рідної ідеї.

З тієї причини ми вирізняємо пропагандивний трикутник, що його символічними кутами є: Берлін, Москва й Київ. Значить, у сьогоднішній час ми визначаємо той відтинок, на які спрямована наша атака.

Сьогоднішня наша дійсність і завдання, перед якими стоїмо, визначають нам нашу політичну тактику. В той час, коли ще йде жорстока війна між німецьким і московським імперіялізмами, ми ставимо собі, як найголовніше завдання – перемогу на внутрішньому українському фронті. Отже, поки ще час, ми нищимо орієнтацію на чужі сили, ліквідуємо агентурні групи, будуємо власні, незалежні сили й з'єднуємо весь народ під прапором одної ідеї, одного проводу й одної організації. Та аналізи нашої історії, сьогоднішньої дійсності й перспектив на майбутнє ми бачимо, що найбільшим нашим ворогом є таки Москва. Вже згадуваний тристарічний зріст України з Москвою не лише в площині господарсько-політичній, але й психологічно-світоглядній, ставить нам пекучу вимогу чим скоршого його знищення, усу-

нення, вилікування. Москва діє даліше. Здобуває частинні успіхи (хоч би тим, що не розлетілася, не скапітулювала!). Сугерує східно-українським масам свої облуди ідеї, захитує в основах наше національне «бути, чи не бути». Відкрилися кордони Заходу, та німецька колоніяльна політика на Україні спричинює реакції народніх мас якраз на користь Москві.

Ми стали перед тяжким завданням – боротьби за душу, за національне обличчя, за перемогу нашої ідеї в народі – якраз в час, коли наші вороги мають проти нас міліонові армії, свої ідеї і наших таки зрадників.

З заложення, що Москва мусить бути знищена, бо це передумова нашого повного успіху, впливає факт, що ми сьогодні не йдемо на нищення тих фізичних сил, які прискішують упадок Москви. Тим часом народні маси думають простіше. Вони вже по волі забувають про старі большевицькі кривди й тому весь їхній біль спрямовується проти сьогоднішніх безпосередніх окупантів, вважаючи їх скричинниками щоденних кривд.

Тому ми сьогодні, щоб перемогти на внутрішньому фронті, мусимо узгіднити ці моменти: тактично-політичний і психологічно-настроевий – в такий спосіб, щоб найперше ліквідувати московсько-большевицький комплекс, а з другої сторони зберегти потрібні сили народу.

В тій цілі, ми в усіх балачках, промовах, статтях чи листівках будуємо думку по т. зв. «трикутнику». Ціль перша – це удар по Москві. Але, щоб ударяючи по Москві, ми не вийшли в очах слухачів адептами другої окупаційної сили (німецької, мадярської чи других), ми на початку розмови виходимо від аналізу актуальних, наболілих питань дня (тобто Берлін) на те, щоб цими аргументами порівняти Берлін з Москвою і на мові дня назвати по імені Москву, байдуже: сьогоднішню, вчорашню, чи завтрашню. Значить нашими протинімецькими аргументами ми розтинаємо зріст України з Москвою.

Та це нам не вистачить, бо ціллю є орієнтація на нашу ідею. Отже ми, не кінчаючи розмови, сей час таки переходимо до третього кута нашого «трикутника» – Києва. Значить, ідея державної самостійности України є тісно пов'язана з двома першими кутами: Берліном і Москвою і як така є практично-реальним протиставленням двом діючим силам.

Коротко: заходимо в розмові від питань німецької окупації («новий європейський порядок»), ударяємо основно по Москві й закінчуємо конкретними завданням – потребою здобуття Самостійної Української Держави.

Значить не можемо лише критикувати одної німецької окупації і на тому закінчувати розмову, бо це нічого на дає (так само говорять комуністи). Але рівнож не можемо причепитися лише до Москви, бо тоді будемо подібні до проф. Штепи⁷⁹ з київського «Нового Українського Слова». Теж не вистарчає сама пропаганда самостійности, бо тоді націоналізм буде мрійництвом, просвітництвом без практичного пов'язання в дійсність. Треба всі три кути «пропагандивного трикутника» завжди мати на увазі.

7. Зіставлення Берлін – Москва.

а) ССРСР і «Нова Європа».

1) Які подібності:

- большевики голосять соціалізм, німці теж;
- [большевики] хочуть панувати в цілому світі, німці теж;
- завели спільну обробітку землі;
- брали високі заготовки й податки;
- експлуатували багатства України;
- виголодували населення;
- [большевики] ввели диктатуру, німці теж;
- [большевики] фізично нищили українців, німці теж;
- вивозили населення України;
- [большевики] «визволяли Україну», німці теж;

3) А різниця хіба та, що:

- німці воюють расою, а большевики класом;
- німецька метрополія в Берліні, а большевицька в Москві;
- німці називають громгоспи, а большевики колгоспи;
- німці вивезуть український хліб на Захід, а большевики на

Північ;

---

⁷⁹ Штепа Константин Феодосійович (1896, Лохвиця Полтавської обл. – 1958, Нью-Йорк, США) – український історик-візантист німецького походження, завідувач кафедрою історії Стародавнього світу та середніх віків Київського університету, пізніше декан історичного факультету КДУ, голова комісії з історії Візантії АН УСРР (1931), депутат Київської міської ради. У лютому 1938 р. аарештований НКВС за ідеологічно неправильні висловлювання щодо окремих історичних особистостей на лекціях і без висунення звинувачення утримувався в ув'язненні до 1939 р. З вересня 1941 р. по листопад 1943 р. завідував відділом народної освіти Київської міської управи (голова – О.Оглоблин, а згодом В. Багазій), ректор Київського університету (1941-1943), редактор проницецької газети у м.Києві «Нове Українське Слово» (1942-1943). Після відступу німецьких військ із території України виїхав у Берліні. У 1944 р. отримав німецьке громадянство, редагував журнал для оstarбайтерів та власівців «На досуге». Після війни співпрацював з виданнями Народно-трудового союзу (НТС) «Грани» та «Посев». У 1950 р. засновник та співробітник Мюнхенського інституту з вивчення історії культури СРСР. З 1952 р. на еміграції в США. Автор історичних досліджень «Єшовщина», «Основи сталінізму», «Російські історики і радянська держава», «Формула меншого зла» та ін.

- німці називають себе імперією «Нова Європа», а большевики ССРСР;
  - німці називають себе панами, а москалі товаришами;
  - німці вивозять людей до Німеччини, а москалі на Схід і Казахстан;
  - німці мають Скоропадського⁸⁰, Мельника⁸¹ й Штепу, а москалі Гречуху й Корнійчука;
- 4) Що ми закидаємо німцям;
- німці не признали українському народові права на державне життя, бо створений і санкціонований народом Українським Уряд з Ярославом Стецьком⁸² на чолі вже в перших днях арештовано;
  - німці не признали українському народові права політичної репрезентації, бо арештували провідника Організації Українських Націоналістів Степана Бандеру;

⁸⁰ Скоропадський Павло Петрович (15.05.1873, м. Вісбаден, Німеччина – 26.04.1945, ст. Платлінг, Баварія, Німеччина) – український громадський, політичний та військовий діяч. Учасник російсько-японської війни (1904-1905) та Першої світової війни (1914-1918), командир 1-го Українського корпусу (1917), гетьман Української держави (29.04.-14.12.1918). Один із лідерів та ідеологів монархічного руху.

⁸¹ Мельник Андрій («Євген») (12.12.1890, с. Воля Якубова Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 1.11.1964, м. Клерво, Люксембург) – командир сотні УСС (1914-1916), сотник, начальник штабу куреня та полку Січових Стрільців у Києві (1918), заступник командира Осадного Корпусу (11.1918), в.о. командира корпусу (.01.1919), начальник штабу Армії УНР (03.-06.1919), інспектор військових місій УНР у Празі (1920-1921). Член Начальної Команди УВО (1921-1922), крайовий командант УВО (1922-1924), заарештований польською поліцією 10.04.1924, засуджений до 4 років позбавлення волі. Вийшов по амністії 1928 р. Голова ПУН (11.10.1938-1.11.1964). Політ'язень концтабору Заксенхаузен (26.02.1944-осінь 1944). Після війни проживав на еміграції в Німеччині та Люксембурзі.

⁸² Стецько Ярослав Семенович («Зиновій Карбович», «Лука», «Б. Озерський», «Орач») (19.01.1912, м. Тернопіль – 05.07.1986, м. Мюнхен, Німеччина) – член УВО та ОУН, окружний провідник Тернопільщини (1930), ідеологічний і вишкільний референт Проводу Юнацтва ОУН на ЗУЗ (поч. 1930-их рр.), редактор журналу «Юнак» (1931-1934), ідеологічний референт КЕ на ЗУЗ (01.08.1932-14.06.1934), редактор «Бюлетеня КЕ ОУН на ЗУЗ» (1932-1934), заарештований польською поліцією 14.06.1934 р., засуджений на Львівському процесі 25.05.-27.06.1936 р. до 5 років ув'язнення, що на підставі аміністії було зменшено до 2,5 р. З 1937 р. закордоном, член ПУН. Учасник нарад провідного активу у Кракові (9-10.02.1940), член Революційного проводу ОУН (02.1940-04.1941), учасник II Великого Збору ОУН у Кракові (31.03.-3.04.1941), обраний першим заступником голови Проводу ОУН. За дорученням ОУН проголосив у Львові Акт відновлення Української Держави 30.06.1941, очолив уряд Українське Державне Правління. Заарештований гестапо 12.07.1941 р. у Львові, політ'язень німецьких тюрем і концтабору Заксенхаузен (01.1942-осінь 1944). Член Проводу ЗЧ ОУН (1945-1968), провідник ОУН (1968-1986), голова Антибільшовицького Блоку Народів (АБН) (1946-1986), співорганізатор Світової антикомуністичної ліги. Відзначений Золотим Хрестом УПА (20.10.1951).

– німці не дозволили на ніяку всеукраїнську центральну організацію, бо арештували ініціаторів т. зв. консолідації акції, розігнали Національні Ради у Львові й Києві, арештували централю Червоного Хреста (Київ) та врешті й його розв'язали;

– німці поділили українську етнографічні землі не лише між мадярів і румунів (Бессарабія, Буковина, Одещина, Закарпаття), але й у власній державній системі розділили українську землі кордоном: Львів до Генерального Губернаторства, Рівне й Київ до Рейхскомісаріату, Харків і Донбас поки що до воєнної зони;

– німці зліквідували культурні надбання народу, забираючи й винищуючи історичні пам'ятки, музеї в Києві, Печерська Лавра, Академія Наук;

– німці обнижують духовно-культурний рівень народу, закриваючи школи, розв'язуючи шкільництво й пресу, впроваджують гостру цензуру всіх видань, розв'язують центральні наукові товариства (Академія Наук у Києві) та врешті заборонили в школах навчатись історії та географії України;

– німці забирають примусово майже всю молодь з України до Німеччини на тяжкі роботи;

– німці йдуть на знищення української нації, створюючи тяжкі матеріальні умовини, обнижуючи загальножиттєву стопу нижче мінімуму (заробітна платня українців на 100% або й більше нижча від зарплати німця), випихаючи українців у найгірші житлові приміщення, підвали й землянки, та стягаючи з населення високі воєнні контингенти, податки, добровільні збірки (здача одягу).

5) Що ми закидаємо москалям:

– москалі три рази причинялись до знищення нашої держави: наїзд Андрія Боголюбського в княжі часи, наїзд Петра I за гетьманування Мазепи та большевицький заїзд Леніна;

– москалі знищили нам найкращих людей: Калнишевський, Полуботок, Тарас Шевченко, Микола Міхновський, Симон Петлюра, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Микола Хвильовий, Євген Коновалець і тисячі других знаних і незнаних кращих Синів України;

– москалі вкрали в нас і присвоїли як свою нашу світлу історію княжої доби разом з усіма її культурними надбаннями («Слово о полку Ігоревім»);

– москалі підступно, зрадою і силою поневолили Україну, диким терором і брехнею своїх ідей (ми брати – православні, ми брати – слав'яни, ми брати – пролетарі) – держали й держать декого й до сьогодні в своїй неволі;

– москалі на костях наших козаків построїли свої столиці (Петербург), побудували канали, шляхи, розбудували імперію;

– москалі завели кріпацьку панщину, а згодом кріпацьку колективізацію; нашим українським хлібом годували століттями голодних кацапчуків, правдою і потом українських селян і робітників наживились їхні поміщики, князі, царі, комісари й партійці;

– москалі послали нам на Україну мільйони своїх голодних земляків, що розсілися по найкращих місцях України (Київ, Харків, Одеса), позанимали самі кращі посади, витиснули нас на села й почали навчати нас своєї «великорусской» культури, щоб часом хто не догадався, чого вони властиво приїхали;

– москалі на спілку з жидами, отими найкращими наймитами Росії, поруйнували наші святіші церкви, історичні пам'ятки (могили Крутянців⁸³ і Базарців⁸⁴), надірвали моральні основи родини й суспільної етики та звели моральну гниль в цілий народ (література, звичаї, поняття: вільна любов);

– москалі спричинили найбільшу на світі голодовку на Україні в роках 1932-34, в часі якої, за їхньою статистикою, померло 5 мільйонів українців, у той час, коли вивезеними рештками нашого хліба напихали до сита москалів в Росії і по великих містах;

– москалі забрали в Червону Армію весь боевий український елемент, кинули його на божевільний фронт на певну смерть – як не від кулі, то з голоду в полоні;

– москалі, відступаючи з України, палили й руйнували всі багатства землі й здобутки рук, вимордовуючи кращих українців по тюрмах і таборах;

– москалі ще сьогодні відстрашуються, що коли повернуться на Україну – ні один свідомий українець живим не останеться, бо без України, її землі й багатств москалям життям немає;

– ми ніколи не подаруємо москалям наших кривд, за смерть козаків, гетьманів, поетів, письменників, державних діячів, робітників, селян, що погинули мученичою смертю по тюрмах, конц-таборах Соловков, Сибіру, Казахстану, що загинули голодовою смертю на багатій своїй землі – мусить прийти кривава відплата!

8. Самостійна Україна.

а) Чому ми за Самостійну Україну!

---

⁸³ *Ідеться про загиблих учасників бою Армії УНР під Крутами 16 (29) січня 1918 р. з військами більшовицької Росії.*

⁸⁴ *Ідеться про 359 розстріляних учасників II Зимового походу Армії УНР (листопад 1921 р.) у с. Базар на Житомирщині.*

– бо ми не раби, наймити й мурини, а свободолюбіві нащадки наших козацьких прадідів;

– бо серця наші не вмiщають лише любови до цілого світа, чи якоїсь Європи, а повні посвяти для свого народу;

– бо брехнею є, що в пролетаріату немає батьківщини, що на місце народів існують класи, коли в цілому світі йде бій на існування націй;

– бо ми не хочемо вже більше терору, арештів, виселювання, тюрем, заслання, не хочемо поліційної диктатури ЧЕКА, ГПУ, НКВД, Гестапо;

– жиємо як покоління лиш раз і тому хочемо жити вільно;

– бо не хочемо бути на своїй землі узалежненими від ласки панів чужинців, не хочемо, щоб рядили нами другі. Україна для українців;

– бо не хочемо, щоб на нашій багатій землі, наші матері, жінки й діти вмирили голодною смертю, терпіли холод і поневіряння;

– бо не хочемо чужої мови, чужої преси й школи, не можемо терпіти руїни рідної культури;

– бо не хочемо працею своїх рук, своїм кривавим потом годувати голодну московську Північ, чи «культурний Захід»;

– бо не хочемо, щоб з України, як з колонії, чужинці вивозили всі надземні й підземні багатства землі й з них будували свої столиці;

– бо не хочемо, щоб наші діти колись проклинали нас так, як ми проклинаємо батьків за те, що зродили нас у неволі, а крайня пора будувати Самостійну Українську Державу, бо без неї нам життя немає.

б) Чому ми мусимо здобути Самостійну Українську Державу:

– бо власна самостійна держава – це найперша передумова вільного заможного й щасливого життя;

– бо якраз тепер вирішується доля світа на цілі століття і нам нічого ждати; весь народ, поки час, мусить готуватись до боротьби за здобуття Самостійної Української Держави;

– бо без своєї держави будемо не лише як люди рабами й наймитами, але як самостійний народ на довший час пропадемо зі сторінок історії;

– бо кругом нас лихі сусіди з вовчими зубами й тому не час нам бути покiрними ягнятками; око за око, зуб за зуб; а ні, то загинемо;

– бо хочемо вже врешті сплатити рахунок кривд, що їх заповідяли нам вороги й доказали світові, що 45-мiліонова нація зуміє сама собою радити;

– бо Українська Держава – це відвічна мрія багатьох поколінь, що в боротьбі за її здобуття віддали своє життя;

– бо Українська Держава – це одинока трибуна, з якої щойно буде нам вільно вести переговори з чужинцями (як рівні з рівними), чи голосити гасла братерства (про союз народів, союз слов'ян, союз пролетарів);

– бо тільки Українська Держава закріпить злуку в одно всі наші історичні землі й тоді повстане Самостійна Соборона Українська Держава від Попраду до Кавказу;

– бо тільки Українська Держава віддасть українському народові право користати з усіх наземних, підземних багатств нашої країни, як співав поет: «молоком і медом текучої»;

– бо хочемо вже врешті вилікувати рани неволі, відбудувати зруйнований край, двигнути весь народ на позем людського життя;

– збудувати справедливий суспільний лад, відродити геройського духа наших княжих і козацько-гайдамацьких предків і прославити невмірущим ділом ім'я України на весь світ;

– бо українському народові призначена велика місія «на грані двох світів творити нове життя» з культурно-цивілізаційним і політичним центром нового, впорядкованого Сходу Європи;

– бо хочемо самі здобувати чужі, ворожі нам столиці й на їхніх руїнах віддавати салют Українській Імперії;

– бо Українська Держава – це наша найвища мета й наше найвище добро!

в. Чого ми хочемо:

– хочемо вільної, від нікого незалежної Української Держави;
– хочемо самі рішати про своє життя, про свою землю і про свої порядки;

– хочемо бути на своїй землі господарями, а не наймитами;

– хочемо, щоб Український Народ був на своїй землі одиноким, ніким неограниченим паном і господарем;

– хочемо, щоб уся влада на Українській Землі належала **УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ**;

– хочемо, щоб усі українці й уся українська земля від Кавказу й Каспійського моря – до Карпат і Тиси були з'єднанні в одній **СОБОРНІЙ ДЕРЖАВІ**;

– хочемо, щоб усі скарби Української Землі й уся праця українського народу служила тільки для нього самого. Усе, що вродить і видасть Українська Земля й усе, що кривавим потом

здобуде український народ – має служити для його сили й добра;

- хочемо, щоб в Українській Державі не було ні багатих, ні бідних, ані буржуїв, ні пролетарів, ні жебраків, а в українському народі, щоб не було клясової боротьби;

- хочемо, щоб праця була загальним обов'язком, основою цілого життя та мірилом вартости людини;

- хочемо, щоб український народ став нерозривною братерською спільнотою трудящих людей, які будуть своєю працею здобувати свій хліб і добробут;

- хочемо, щоб український народ був здоровий, чисельний і сильний;

- хочемо, щоб українська культура розвивалась свobodно до найвищих можливостей;

- хочемо, щоб на услуги цілого українського народу станули всі здобутки та вся велика сила новочасної науки, знання і техніки;

- хочемо бути вільними людьми й вільним незалежним народом.

г. В що ми віримо:

- ми віримо в УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ;

- віримо в її силу й велике майбутнє;

- віримо, що добро нації – це найвища ідея, яка існує на землі;

- віримо, що національний принцип – це найкраща основа, на якій повинен бути побудований порядок світу;

- віримо й знаємо, що Україна величиною і багатствами своєї землі, чисельності свого народу, його працьовитістю, культурою та великими вродженими здібностями належить до передових націй світу;

- віримо, що день, у котрому Україна звільниться остаточно, а на волі й звільнена від усякої залежності від чужинців **ЗБУДУЄ СВОЮ СУВЕРЕННУ ДЕРЖАВУ**, буде початком зовсім нового життя для українського народу й усіх поневолених народів Східної Європи. Український народ розвине тоді свої сили до небувалих досі меж і зацвіте Україна своїми багатствами, славою і силою на весь світ;

- **ВІРИМО Й ЗНАЄМО, ЩО ДЕНЬ ЦЕЙ УЖЕ НАДАЛЕКО, ПРАЦЮЄМО Й БОРЕМОСЯ, ЩОБ ЙОГО ЗДІЙСНИТИ!**

г. Чому український робітник мусить братися за здобуття Самостійної Української Держави:

- бо інакше працею своїй рук буде годувати міжнародню босячню, чи расових панів; бо ніколи не буде мати справедливої винагороди за свій труд;
- бо буде вічним невільником свого станка;
- бо завжди буде зданий на ласку чужинців диких і фальшивих;
- бо в час горя, старости, чи в нещасті буде мусіти запрошувати ласки чужинецьких господарів;
- бо буде трактований, як меншовартна сила й підпорядкований чужинцеві;
- бо найкращі посади займуть чужі робітники, що у власних державах мали змогу підшколитися;
- бо труд його цілого життя приносить добробут і славу якраз його експлуататорам;
- бо аж тоді побачить, що його обдурили, коли буде запізно;
- бо не можна самим іти й других потягнути прямо в ярмо неволі.

д. Що мусить знати український робітник:

- що тільки ті робітники боряться за кращу свою робітничу долю, які спільно з цілим українським народом будують краще своє майбутнє; що сила робітничого класу лежить не в гаслі: «Пролетарі всіх країн єднайтеся», а в гаслі: «Українські робітники єднайтеся на українській землі до боротьби за свої права!»;
- що батьківщина не там, де чужинці дають ласкавий хліб, а там, де силою влади український робітник сам собі господар;
- що не підступний клич: «У пролетаріату немає батьківщини», голошений чужинцями, що влізли на нашу землю, а «Україна для українців!» – наше гасло;
- що справедливий суспільний лад повстане не в скошарованій казармі невільничого заводу, а в вільній державі вільних людей;
- до сьогодні головно турботою робітника є не боротьба за 8-годинний день праці, за нужденні хвиливі полегші, а національна революція, що дасть владу вже лише українцям;
- що можна було дати себе обдурити лише один [раз], хто дальше вірить чужинцям у їхні брехливі обіцянки, той не лише пропаде сам, але ще і нам перешкодить у боротьбі;
- що наше серце не сміє любити всіх пролетарів світа, бо маємо свою Батьківщину і найперше допомагаємо собі;

- що тільки власна Держава дасть нам повні права, бо вся влада буде в наших руках;
- що в Українській Самостійній Державі всі багатства землі будуть власністю лише українців;
- що Самостійна Українська Держава буде державою без «холопа і пана»; вона забезпечить раз і назавжди українському працюючому людові щасливе життя;
- що це не важно, що в нас ще немає військової сили до здобуття держави, бо близький уже час, коли 45-мільйонна нація здивує весь світ своєю Національною Революцією.

е. Що мусить знати український селянин:

- що лише власна держава віддасть йому землю на вічну законну власність; що тільки в своїй державі він буде вільним, справжнім господарем на своїй землі;
- що замало є навіть мати землю, а треба ще мати владу, бо шойно тоді праця рук селянина не піде на марно;
- що Україна в загальному селянська країна й буде построяна так, як українські селяни собі бажатимуть;
- що землі на Україні вистане для всіх охочих працювати й тому настане заможне життя;
- що Українська Держава розв'яже колгоспи й поміщицькі двори, а всю землю роздасть селянам;
- що Український Уряд поставить собі як перше завдання – перевести земельну реформу й допомогти селянинові відбудувати зруйноване господарство;
- що Машинно-Тракторні Станції (МТС) будуть скооперовані, розбудовані й віддані селянам до господарювання землею;
- що для селянських дітей будуть відкриті окремі господарські школи, в яких навчатимуть найкращого господарювання землею;
- що врешті прийде час свобідної і приватної праці й український селянин вільно заживе;
- що Самостійна Українська Держава – це найперша передумова кращої долі селян і найвища життєва мета.

9. ОУН і націоналізм.

а. Що таке ОУН (Організація Українських Націоналістів):

- це сьогодні одинока всенародна організація, що бореться за краще майбутнє українського народу, за його щоденні потреби. Нарід без організації – отара;
- це організована підпільна наша армія, що її гаслом є: «Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбу за Неї»;

– це сьогодні самотній оборонець прав поневоленого українського народу, це твердий кулак України;

– це та таємна сила, що з'єднує, централізує і зликовує поділені кордонами українські землі. Один нарід і одна організація;

– це сумління і голова, це серце й розум, це сьогодні провід українського народу, що вже завтра почне величну будову Самостійної Держави;

– це революційна політична сила, що вже здійснює і підготовляє цілу націю до Великої Української Національної Революції.

б. Що таке Український Націоналізм:

– це глибока віра, що ставить українську націю на найвищий престол;

– це могутня струя, що будить нарід до великої Національної Революції;

– це самотньо-правильні ідея і світогляд, що ведуть до здобуття Самостійної Української Держави;

– це основна наука, що непоминально доказує фальш і брехню чужих ідей, а розвиває свої власні теорії, органічно взяті з життя і для життя;

– це самотньо-справедлива побудова соціального ладу, що його основою є честь і праця: «Україна без холопа і пана», «Україна для українців»;

– це суспільно-політичний рух, що зродився на полі бою з крові українських воїнів у боротьбі за волю України;

– це той святий вогонь, що ним усе життя горіли найкращі сини українського народу: Володимир Великий, Хмельницький, Мазепа, Шевченко, Леся Українка, Міхновський, Петлюра, Хвильовий, Коновалець і мільйони других;

– це відвічний «Дух Нації», що веде нарід крізь століття до великої мети;

10. Наше сучасне положення.

а. Міжнародне положення:

– Теперішня війна – це боротьба імперіялізмів за те, хто з них має над нами панувати. Панами світа хочуть бути й москалі й німці й англійці.

– На щастя наше й усіх поневолених народів, кандидати на панів такі сильні, що заки один другого побідить, то й сам упаде;

– Ворогами нашими є всі ті, що хочуть нами рядити, приятелями є всі поневолені як і ми народи. Наше гасло: «Свобода народам і людині!»;

Ми віримо, що Україна вже невдовзі буде Самостійною Державою і тому нашою одинокою турботою – це бути приготованими на той час;

– Доли нашої не вирішить теперішній воєнний фронт, бо ми знаємо як закінчиться війна. Доля наша лише в наших руках.

б. Внутрішнє положення.

– Попід наші ворота в коротці знова, як і 1917 р. перейде «щастя нагода». Тим разом ми його з рук уже не випустимо.

– Вже повалені чужі старі кордони й ми українці станули плече об плече до солідарної боротьби за Соборність України. Схід і Захід України – вже одна духовна цілість.

– Поки час, ми ліквідуємо всі ворожі чужі агентурні фронти між нашим народом, гонимо агентів Москви й Берліна. Друга громадянська війна не повториться.

– Один нарід, один провід і одна організація передових борців за Україну.

– Перетривати такий час неволі, не піти на смерть за чужу справу, теж не загинути з голоду й зуміти вижити та, підготовлюючись, діждатись потрібного часу – оце й є клич дня.

II. З актуальних справ.

а. Чому ми проти партизанки:

– бо сьогодні партизанка на Україні, це боротьба за інтереси Польщі й Москви;

– бо в партизанці беруть участь переважно поляки, москалі й жиди, що бажають повороту Сталіна;

– бо ці вороги цілево провадять її на українській території, щоб таким чином спричини репресії на українців і німецькими руками нищити українське населення;

– бо большевицька Москва зараз ще в наступі й тому теперішня партизанка – це підготування повороту большевиків на Україну;

– бо це злочин безпечно стріляти з лісу й болота, а безборонне населення наражувати на терор;

– бо німці сильні й треба бути божевільним, щоб не бачити неспівмірності між осягами й жертвами;

– бо тепер взагалі не час на дрібні, що й так безслідно згубляться, криваві виступи, що лише ослаблять потрібні сили народу;

– бо хоч ми й знайшлися в тяжких і невідрадних умовах, то все ж ми не сміємо дати себе обдурити й використати якраз нашими ворогами: Москвою і Польщею;

– бо якщо навіть кого жорстокі умови дійсно змушують утікати в ліс, то хай знає, що не сміє битися за чужу, ворожу справу, не сміє допомагати Сталінові наново окупувати Україну, не сміє наражувати українське населення на жертви;

– бо сьогодні Української Держави ми партизанкою не збудемо. Сьогоднішній час – це час з'єднання й підготування українських мас до рішучого змагу цілого народу за Українську Державу.

б. Чому ми проти Мельника:

бо він провадить крайнє шкідливу для української нації політику;

бо допоміг чужинцям знищити молоду українську державу літом 1941 р.;

бо зрадив ідею українського націоналізму й пішов на службу чужинцям при будові «Нової Європи»;

бо він ширить роздор у народі й вносить диверсію в націоналістичний рух;

бо поширює думки про меншовартість української нації та про нездібність народу творити власне державне життя;

бо він стоїть на монопольному становищі: «Як не буде України мельниківської, то хай не буде жадної!»;

бо він проти концентрації усіх здорових сил народу: «Я – вождь України»;

бо видає членів ОУН у руки ворожої поліції;

бо дає захист зрадникам народу (Барановський⁸⁵ і другі).

12. Закінчення.

Характеризуючи середовище східних українців, а особливо питоменності їхньої ментальности, ми свідомо переяскравили деякі симптоми московсько-більшевицького комплексу, щоб тим яркіше вийшов образ, того не загального, але часто (головно в містах) зустрічного типа московської школи. Пропагандист

---

⁸⁵ Барановський Ярослав Володимирович («Борис», «Лімницький», «Макар», «Оскар») (07.07.1906 – 11.04.1943, Львів). – член УВО, брав участь у нападі на головну пошту у Львові (28.03.1925), заарештований польською поліцією 1925 р., засуджений до 3 р. ув'язнення. Пропагандивний референт Крайової Команди УВО (1928-1929). Делегат від УВО на Конгресі Українських Націоналістів. З 1930 р. на еміграції, мешкав у Празі та Відні, кооптований член ПУН, референт зв'язку з Галичиною, секретар ПУН (з 1933 р.), президент Центрального Союзу Українського Студентства (1933-1939). У 1930-их рр. часто був об'єктом звинувачень з боку крайовиків у шпигунстві на користь польської поліції. Після розколу ОУН у 1940 р. працював в ОУН(м). Убитий у Львові за нез'ясованих обставин.

мусить бути готовим ставити чоло всім перешкодам і тому мусить бути підготований до праці над тим найбільш скрайним: лівим, чи правим (байдуже) крилом українського середовища Східних земель.

Донбас, Харків, Київ, Дніпропетровськ, Одеса – оце й остро-ви, де треба йти до бою з певним пропагандивним озброєнням. І тому ми вийшли з заложення, що краще, коли наші пропагандисти не будуть розчаровуватись в праці, а набиратися бадьорого оптимізму. Тим самим будуть з більшою вірою в перемогу даль-ше працювати для добра Справи.

Україна в небезпеці!

На наш сьогоднішній фронт у боротьбі за ідею і нас мусить вийти весь націоналістичний актив, щоб уже завтра ми могли спокійно дивитись у майбутнє!

Липень, 1942 р.

Слава Україні!
Героям слава!

Петро Петрович Петренко
Петрівський*

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 33-55. Оригінал.
Машинопис.*

№ 2 ІНСТРУКЦІЯ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ РЕЙДІВ БОЇВОК ОУН ТА ПІДВІДДІЛІВ УПА НА ТЕРИТОРІЮ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

[1945 р.]

Зауваження про відношення праці на СУЗ

Торкаючись справ терену Сходу і відправки туди нових робіт-ників, треба їх усвідомити в тому:

Не треба діяти так, як в мирний час. Геройства, легковаження ворога, наполеонівська прямолінійність походів, брак конспіра-ції й скупченість доводить до фізичного знищення. Кожний, хто відходить, мусить пам'ятати про те, що основною ціллю його є

---

* Підпис виконано від руки сірим олівцем.

виховання нових кадрів. Закріплення в терені – це лише посередня чи помічна база для переведення роботи. Без місцевих кадрів неможливе ніщо. Ми можемо скінчитися, а робота не сміє. Коли большевикам в 1905 році не пощастило, вони втратили тоді майже всі свої кадри (крім політ[ичного] центру), то вони час перемир'я використали тільки для виховання кадрів і пропаганди, на всіх ділянках життя. Чому ж нам не вчитись того, що може дати користь. Нищення чорних елементів так, це остя сьогоднішнього режиму, але нищити так, щоб це мало пропагандивне значіння серед народу. Сьогодні ворог закріпився на міжнародній арені й ще має великий вплив на застрашені, слабкі елементи в його запіллі й це впливає на відплив настроїв від нас. Тому геройство й орієнтація на збройні сили зараз мало дадуть. Цілковите їх знищення найдоцільніше в час збройного зриву. До речі, в час невдачі назовні вони будуть для ворога, як хиткий елемент. Чорними днями, добравшись до нього, можна викрити серед нього навіть керівні одиниці в підрозділах державного апарату. Просування в крайності більшою частиною (чотами) рейдом абсолютно не на часі. Просування в крайності більшою групою може мати успіх тільки тоді, коли ми будемо лявірувати в усіх напрямках і виринати то тут, то там. Мусить бути абсолютна конспірація в поході чи на призначеному в праці місці. Ворог розпоряджає великими можливостями зв'язку і транспорту, всякими агентурами, збройними відділами, як засобами протипартизанського руху. Найбільшим ворогом конспірації є заготовля харчів. Їх треба заготовляти по селах, де напевно є агенти НКВД, які доносять у р-н. Тому, ввійшовши в село, в першу чергу, треба розпитати чи тут є ворожі сили і телефон. Про це завжди можна довідатись. Телефон треба обов'язково нищити і то стільки разів, скільки його наново поставлять. Якщо в селі візьметься буханка хліба, чи кілька штук худоби, або вб'ється голову колгоспу, чи перейдеться через село, спалиться колгосп чи сільраду – про це все буде знати район і трактувати однаково. Є різниця лише в тому, скільки нас приходиться, якщо 5 осіб, то НКВД не гратиметься з нами, бо [і] так знає, що нас не зловить. Як нас прийде багато, обов'язково слідитимуть за нами, чи не будемо часом підходити за харчами тощо. Харчі належить заготовляти в наступуючий спосіб: вислати 5-х чи навіть рій людей в село до колгоспу. Там можна брати м'ясо в потрібній кількості, а за ним ніхто не жалітиме, хліб брати в голови колгоспу і сільради, а також і в бригадирів. Ці люде за малими винятками вороже ставляться до нас, це видатні агенти НКВД. Хоч хвиливо можуть вдавати, що нам

симпатизують, а це тому, що нас бояться. Люди їх не люблять. Від населення дістати харчі важко, вони його майже і не мають. Зараз можна використати огороди з картоплями, в лісі на пасовиську можна взяти щось з м'яса – це буде більш конспіративно. Заготовивши харчі, можна буде просуватись в бажаному напрямку й дві-три ночі та ніде не виказуватись. Якщо є молочні пункти, їх можна всеціло руйнувати, а тим самим запасатись на деякий час молочними продуктами. Це ж саме робити з коопераціями. Там можна заpastись сіллю і яйцями. Цілком інакше справа представлятиметься з більшою кількістю війська. Ворог при допомозі агентів має можливість довідатись про нашу силу й кількість і про силу, зброю тощо, також гірше маскувати сліди після себе. Коли є менша група, вони не ідуть до кількох хат і наїдяться у волю, та ще й запас зроблять на слідуючі дні, коли й зайде більша група, то вони не наїдяться добре, тому змушені будуть на другий день в ночі знову йти на харчі, а це для війська згубно. Коли зайде 5 чоловік вони поїдять і обов'язково мусять виготовити чи то м'яса, чи картоплі, на хліб ніколи не можна надіятись.

Добре брати зі собою сушений макарон, чи пшеничні сухарі, які можна з м'ясом варити (я це практикував), а навіть муку. Квартируватися можна в бур'янах, ярах (горищах, в лісі). Входити і відходити зі села тоді, коли зовсім стемніє. Не показувати напрямку, звідки приходиться й куди йдеться, а якщо показати, то цілком протилежний. В бур'янах перебувати тепер добре, тому що ніхто туди не ходить, у ярку також добре. На горищі перебувати зараз непрактично, тому що робота в полі. В лісі треба перебувати і болитистих місцевостях, де нема грибів, ані ягід (це чисте лихо, від бабців не можна скритись). На місце постою доходити тихо, маскуючи [як] слід. Вогонь класти тоді, коли вже добре потемніє, десь коло 11 год. На місцях постою часто нападають сторонні люди, їх треба обов'язково задержувати. Серед них можуть бути агенти, розкусити не дуже важко. Хто попадає випадково, звичайно він ішов за якоюсь потребою і зразу, а навіть цілий день просидить і нічого не говорить, коли ж попаде агент, він зразу ж почне критикувати советську владу і тут може буде виняток, все ж таки з такими всіма стрічними треба бути обережними. Можуть дати підкупитися (акт полковника: стрілець забрав на варті від прохожої жінки пироги і відпустив її, через декілька годин, вона привела НКВД за Корчиком).

На всякі непередбачені випадки збірні пункти звичайно можна обирати на останньому місці постою (якщо незнайомий терен), або на добре примічені місця на дорозі, ніколи в пере-

ді по карті. Просуватись належить без всяких змобілізованих теренових, минати всі дороги, доріжки, переїзди, переправи, мости, кладки, кожну річку, залізницю і т. п. Можна перейти там, де її ніхто не переходить. Краще без теренових блудити цілу ніч і затриматись в бур'янах, ніж з тереновими пройти добре, а опісля без кінця мати за плечима погоню. Всіх теренових НКВД обов'язково перевіряє і примусово заставляє давати зізнання. Якщо заходиться в село, треба обов'язково назначити місце збірки для тих людей, які йдуть в село, місце це мусить бути осторонь від всяких спірних пунктів (як хат, ровів і т. д.), тому що в міжчасі НКВД може зробити тут засідку і в селі можуть зайти якісь непередбачені випадки. На вулицях мусить бути варта. В темноті порозуміватись різними кваканнями жаб, качок і т. п. ніколи свистом чи стуканням.

Боївки в призначений терен найкраще висилати по три. озброєння на кожну слідуюче: 2 автомати, 2 напівавтомати, 2 пістолі, гранати, 2 кріси. Гранати майже необхідні. Іншу зброю можна дістати на місці. Гранати важче. Коротку зброю можна дістати (необхідно мати фінські ножі, вони часто можуть стати в пригоді). Три боївки, які йдуть в терен повинні діяти одна біля другої. Прийшовши на місце, становити мертві пункти між собою і розійтись між собою. Першим важким кроком є знайти кілька квартир, які треба запасти хілбом. Це віднайти не важко, тільки не треба попереджувати тих людей, що мовляв: «ми привеземо вам хліба, а ви будете дещо допомагати». Вдавати, що ми зовсім випадково йдемо і нам щось сталось, а це мусимо на вас залишити. Людей таких знайти не важко. Зайти один, два рази на цю саму квартиру, поговорить і вже можна дещо тут завезти. Є часті випадки, що самі напрошуються. Це переважно інваліди, конюхи, сторожі, а навіть бригадири колгоспів. Очевидно, вони це все будуть здорово ділити, але про це слід мовчати, та нічого не згадувати, наче ми цього не помічаємо. Це робити доти, доки не знайдеться дійсно добрих людей. Люди будуть вже вести нам розвідку в районі, в селі, пекти хліб, прати білизну і т. п. Хліб, квартири – це дуже важкі передумови до ведення праці. Магазини в лісі часто відкривають, одначе про них треба думати, бо можуть трапитись всякі випадки. Квартируватися можна по горищах, квартирах і т. п. Квартирування в першій ліпшій хаті і не випускання з неї мешканців її є цілком непрактичним. Про це НКВД буде знати. Не випустивши колгоспниці на роботу, за нею прийде колгоспний гайдук, а його також треба задержати, за що жінка чи старий будуть сердиті. НКВД про це безперечно довідається

і буде радіти, що ми держимо людей терором, врешті законспіруємо свої кадри. Поки нема певних квартир, краще квартируватися так, щоб ніхто не знав. Орієнтуватися треба на найбільш експлуатований елемент, а саме: сторожів, конюхів, свинарок і т. п. і саме їх треба [...]*

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т.3. – Арк. 53-54. Фотокопія. Машинопис.

№ 3

ІНСТРУКЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ВИХОВНОЇ ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ СУЗ

Листопад 1946 р.

Воля народам! Воля людині!

Про виховно-пропагандивну працю серед населення СУЗ

Питання ідейного опанування СУЗ нашою роботою сьогодні перше наше завдання. СУЗ в українській революції відіграли і відіграють вирішальну роль. На це складається: їхня територіальна величина, фізичні і духовні цінності населення, економічні ресурси і стратегічне значення. Українська революція, щоб бути повною, мусить проходити на СУЗ.

Засоби. Щоб опанувати певністю в глибину і ширину СУЗ уживати мусимо найрізноманітніших засобів. Важніші з них: мітинги, зустрічі-балачки, листи, література, лозунги, пропагандивні рейди УПА.

В залежності від обставин користуємось одним з них, або кількома одночасно. Напр., під час мітингу роздаємо літературу, після мітингу стрічаємось з деякими з людей, під час розмови передаємо літературу з поясненнями, пишучи лист, посилаємо літературу.

Мітинг використовуємо там, де вони принесуть нам пропагандивну користь і не пошкодять нашим кадрам. Отже, переве-

---

* *Документ обірваний.*

демо мітинг серед більшого скупчення т. зв. східняків, при роботі на заводі, фабриці, шахті, на базарі, біля церкви, на колгоспному зібранні, кооперативі, клубі і т. д. Мітинг переведемо там, де маємо певність, що НКВД не розжене його, не арештує пропагандистів, чи зібраних взагалі.

Зустріч-балачка. Це один з особливих пропагандивно-виховних середників. Тут йде про опанування особливо нам цінних одиниць. Безпосередньо зустрічю, зовнішнім виглядом, поведінкою, а надалі все змістом сказаного мусимо приєднати і переконувати співбесідника (-ків). Ініціатива під час розмови мусить бути по стороні пропагандиста. Треба числитися з недовір'ям і опередженням співбесідника (-ці), який не схоче висловлюватись, тому пропагандист мусить сам ставити питання, відповідати на них, заохочувати до питань, одним словом за всяку ціну вдержувати балачку. Поза основною ціллю: роз'яснення нашої боротьби, пропагандист мусить орієнтуватись дуже докладно в середовищі і актуальних питань, а навіть так зв. дрібницях, щоб розмову зробити цікавою і невтомляючою. Під час одної балачки не вичерпувати, точніше не старитися вичерпувати всіх питань нашої боротьби. Балачки треба повторяти, щоб деякий час і на кожній з них непомітно заторкнути одне з питань нашої роботи. Напр., наше гасло, що таке ОУН – коротка історія, наша боротьба з Польщею, наша боротьба з гітлерівцями, ОУН і більшовики і т. д. Поодинокі балачки старатись поглибити знайомством, а навіть дружбою, особливо з людьми стійкими, характерними, гідними довір'я. Не тільки переконуємо, але з'єднуємо до боротьби.

Одна розмова не вистачає, коли ж обставини не дозволяють на повторення зустрічі, розмову треба так підготувати і повести, щоб оставила у людей слід на довший час. Зо зустрічами не накидатись і не бути настирливим. На балачки вибирати дні, чи пору дня, коли людина має на це час і відчуває потребу «оддихнуть і побалакати». Найкраще підходить запитати чи і коли можна прийти (зустрічей не домовляти з огляду на провокації).

Коли йде про факти з нашої роботи, придержуватись абсолютної об'єктивності. Говорити правду, не натягати фактів, не хвалитись. Наша боротьба, ідейність, фанатизм, наша ідея – кров, певністю переконують оточення, тому треба бути скромним, що є ціхою певних і вартісних людей.

Людей ми не втягаємо по короткій знайомості до роботи силою, натомість так поступаємо, щоб вони за деякий час самі хотіли включитися в нашу роботу, або хоч допомогти нам. Балачка повинна проходити в такому порядку: прихід, привітан-

ня і розмова про буденні справи, як живете, що там нового, що сьогодні робите, що там цікавого в газеті і т. д. Потім розмову спрямовуємо на бажану нам тему, стараємось її основно обговорити, навіть перериваючи і переходячи на другорядні теми. Під час розмови, крім політично-революційної теми (основна), треба умішувати літературні, мистецькі, історичні теми, заторкувати побут, народну творчість, культуру і т. д.

Крім розмов з людьми, які ставляться позитивно до нашого руху, користуватися розмовами з нашими противниками, а то і ворогами (Сталінці, партійці, енкаведисти і др.). Такі розмови треба підготувати наперед під оглядом безпеки (відповідна охорона).

На такі балачки повинні йти пропагандисти, які добре визнаються в суті більшовизму і наших цілях. Під час розмови теоретичними аргументами і доказами з практики маємо переконати противника і, або заломити його, в його вірі, або, коли опирається, доказати реакційність і протинародність його системи, сказати, що він боронить цю систему і буде покараний народом.

Листи висилаємо до людей, про яких нам особливо ходить, щоб переконати, до людей, які виступають офіційно проти нашого руху, щоб опам'ятати, до людей, які ставляться вороже до нас і беруть активну участь в боротьбі з нами, щоб застрашити. Листи пишемо рукою, на машинці, на типографії. Висилаємо поштою, через посланців, підкидаємо і др. В листах порушуємо актуальні справи дня, даємо відповіді на найбільш актуальні питання нашої боротьби. При укладі листів треба все вчисляти до кого вони висилаються. Адресат повинен, прочитавши нашого листа, його зрозуміти. Форма листів повинна бути поважна, не лайлива, зміст і факти правдиві, найкраще з середовища, в якому проживає адресат. В листах крім нашого письма побажане висилати літературу нашу, евентуально з коментарями.

Крім закритих листів побажане є примінювати т. зв. відкриті листи. Їх висилаємо особливо знаним нашим противникам і ворогам, які діють щонайменше, від району почавши, в гору. Відкриті листи кольпортувати серед населення, тут не йде нам безпосередньо про адресата, а йде нам про підкреслення шкідливості його роботи і моральну мобілізацію мас проти режиму, який він очолює.

Література, якою користуємося, повинна бути двояка: революційна, видавана нами, національно-виховна, видавана різними видавництвами в краю і за кордоном.

Обома родами літератури користуємось одночасно. Загальнонаціональна має дати людині загальні основи націо-

нальної свідомости, загальні поняття про визвольну боротьбу і державність укр[аїнського] народу. Вона повинна бути приміювана наперед як основна і вихідна. Революційну літературу краще давати пізніше, коли людина вже познайомилася з основними речами в історії і боротьби українського народу. Революційна література повинна активізувати людину до боротьби з режимом, її заохотити і перетягнути, якщо не повністю в наші ряди, то хоч на сторону революції взагалі. Літературу передаємо руками, поштою, підкидаємо і т. д.

Окреме значення має розклеювання чи розкидання рев[олюційної] літератури, яку треба приміювати час від часу, не зачасто. Тут йде про загальну пропаганду серед найширших мас. Крім людей, про яких нам особливо ходить (наші симпатиками і майбутні члени). Літературу треба передавати нашим противникам і ворогам.

Лозунги – один з кращих методів політично-пропагандивної роботи серед мас.

Лозунги:

В короткій ударній формі популяризують серед найширших мас наші основні ідеї, політичні постанови і закріплюють їх серед них;

постійно поширювати в якійсь околиці, тримають населення в стані тривалого напруження, кожноразове поширення лозунгів є своєрідною політичною подією;

мобілізують населення на боротьбу на найбільш актуальні життєві справи;

роз'яснюють на[ше] ставлення до всіх найважливіших питань, скріплюють зв'язок організації з масами;

не вимагають особливих технічних заходів і засобів, навіть у масовому поширенні.

В додаткові пересилається цілий ряд лозунгів. Для використання треба:

1. Перебивати їх на циклостилі, або просто переписувати на майданах, на маленьких паперових стрічках. Такі стрічки розліплювати на громадських будинках, криницях, стовпах і на громадських будинках, загрожуючи їх власникам відповідними карами, коли б вони самі хотіли їх знищити. То що стрічки маленькі не шкодить. На стрічку звернути увагу великою стрічкою намальованою фарбою, крейдою і т. д.

2. Друкувати їх на щіткових друкарнях гутенбергівським способом. До того, в разі браку паперу, можна вживати блідо друковану пресу або книжки, б'ючи лозунги на поперек жирним.

3. Розписувати фарбою, крейдою на стінах, рамах і т. д. – писати на снігу.

4. Переписувати рукою на картках паперу і картки розліплювати.

5. Деякі лозунги можна скорочувати. Напр., можна писати: Смерть Сталіну. Хай живе Українська Повстанча Армія (УПА).

6. Кожний лозунг писати виразно, без помилок, приклеювати щільно, однієї стіни не заклеювати багатьма л[озунг]ами.

7. Лозунгів призначених для села, не поширювати в містах і (навпаки). Кожний лозунг мусить подивитися у відповідному місці і відповідний час.

8. Неодноразове поширення лозунгів практикувати з тією послідовністю, як боєве завдання. Звітувати своєму зверхникові про хід акцій, протиакцій, про її успіх.

9. Особливу увагу звернути на поширення лозунгів для червоноармійців у місцевостях, де стоїть військо.

Пропагандивні рейди УПА. Де на це дозволяють обставини (існування відділів), користуватись цим засобом для поширення наших ідей. Рейд використовувати для переведення мітингів, для поширення літератури, зустрічі з населенням, поширення лозунгів. Сам рейд має пропагандивне значення, як доказ революційної боєвої сили. При організації рейдів треба звернути увагу на боєву сторінку (добір людей, командира, забезпечення в зброю, карти, одержу, харчі) і пропагандивну (добір пропагандиста, -стів, забезпечення в літературу, лозунги, фарбу і др.).

Рейдами послуговуватись в теренах слабо охоплених нашою роботою, або цілком нових теренах.

Ціль роботи. Нав'язувати контакт з населенням, роз'яснювати суть і ціль української революції взагалі, а сьогоднішньої боротьби, зокрема, з'єднати широкі маси для революції, включити кращий елемент до нашої роботи і вишколити з нього нові кадри (окремі вишколи).

Середовище. Коли йде про пропагандивно-вишкільну роботу на СУЗ, мусимо числити з існуванням окремих середовищ, повсталих на тлі різниці віку і професії.

1. люди від 40-50 рр. життя;
2. люди 25-40 рр.
3. люди 19-24 рр.
4. люди 16-18 рр.

Перша групу – люди старші, нечисленні, в основному не дуже то прихильно настроєні до рад[янської] влади, переслідвані нею. Люди знають про початки рад[янської] влади на Україні, про бороть-

бу українського народу за свою державу в 1918-1920 рр., знають про УНР, Петлюру, знають або і брали участь в роботі СВУ, чули про долю, діяльність Хвильового, Скрипника⁸⁶, «боротьбістів»⁸⁷, розуміли причину всіх ухилів КП(б)У і ВКП(б), знають про причини голоду в 1932-1933 рр. на Україні, колись захоплювались українізацією⁸⁸, в соціальному питанні більшість з них згадує і тужить за старим ладом без колгоспів і колективізації.

Серед них не треба вести особливо довгої пропагандивної роботи, вони скоро нас зрозуміють перейдуть на нашу сторону, і або будуть допомагати, або скажуть: «хорошее дело, но з того нічо не получится». Серед них шукати можемо симпатиків, допомагаючих, хат, а на майбутнє робітників. На них не опирайте своїх кадрів.

Друга група – людинсилівіку, своїм світоглядом це «рад[янські] люди». Виховані на марксо-комунізмі, ставляться обоятно «наплевательно» до визвольної боротьби 1918-1920 рр., колись захоплювались жовтневою революцією і взагалі рад[янським]

---

⁸⁶ Скрипник Микола Олексійович (25.01.1872, Дніпропетровська обл. – 07.07.1933, м. Харків) – український радянський партійний і державний діяч. У грудні 1917 р. народний секретар у справах праці, у березні 1918 р. голова Народного секретаріату. Один із організаторів КП(б)У у 1918 р. Боровся за встановлення більшовицької влади в Україні. 1921-1922 – народний комісар внутрішніх справ, 1922-1927 рр. – народний комісар юстиції та генеральний прокурор, з березня 1927 по лютий 1933 рр. – нарком освіти, а в останні місяці перед смертю – Голова Держплану і заступник голови Раднаркому УСРР. Член Політбюро КП(б)У з 1925 р., один із організаторів Комінтерну, в якому очолював делегацію КП(б)У, директор Українського інституту марксизму-ленінізму, голова Українського товариства істориків марксистів (з 1928 р.), дійсний член Української Академії Наук (1929). Один із ініціаторів політики українізації в УСРР. У 1928 р. запровадив т.зв. «скрипниківський правопис», що усував русифікаційні впливи з української мови, постійно підкреслював самотність української культури, її незалежність від російської. Водночас був причетний до винищення старої української інтелігенції та національної опозиції в КП(б)У («шумськізм», «хвильовізм»). 7 липня 1933 р. у зв'язку з постишевськими репресіями в Україні покінчив життя самогубством.

⁸⁷ «Боротьбісти» – українська політична партія 1918-1920 рр., що виникла внаслідок розколу УПСР, названа в честь друкованого органу партії газети «Боротьба». Лідери: В. Еллан (Блакитний), Г. Гинько, О. Шумський. З 1919 р. під назвою Українська комуністична партія («боротьбістів») співпрацювала з КП(б)У, вимагаючи повної незалежності України. Під тиском більшовиків у 1920 р. оголосила про свій розпуск, частина колишніх членів вступила до КП(б)У.

⁸⁸ Українізація – політика КП(б)У в 1923-1933 рр., що проходила в рамках політики коренізації більшовицької партії в національних республіках та автономних областях СРСР. Прийнята на XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 р. та закріплена на VII партконференції КП(б)У. Передбачала розширення функціонування української мови в партійному та державному апараті, на підприємствах та установах, розвиток української культури, формування місцевої партійно-державної номенклатури в Україні. Згорнута у 1932-1933 рр. у зв'язку з початком масових репресій проти української національної інтелігенції та діячів культури.

ладом. Свое життя й життя України будували на принципах більшовизму. Колись були захоплені Хвильовим, українізацією, Українським рад[янським] шкільництвом, укр[аїнським] ладом, культурою, Дніпрогесом, Донбасом, Кривбасом, колективізацією і т. д. Ставляться позитивно до наказів партії і уряду, багато з них в партії, поборювали, точніше були змушені поборювати всяких українців, «ворогів народу», як шумськізм, хвильовісти і др.

Захоплені теорією, захитались дійсністю більшовицькою, одні скорше (старші) під впливом національно і соціально-культурного визиску України, під впливом важкого особистого матеріального життя, другі (молодші) пізніше під впливом особливо русифікаційної політики на Україні перед війною і тих соціальних злиднів. Старших і молодших найкраще переконала про дійсний стан рад[янського] ладу сучасна війна. Одні і другі побачили, що поза границями СРСР у проклятій буржуазній Європі і під гнітом «капіталу і буржуазії», краще живуть люди і народи як у соціальному, так і національно-культурному відношенні. Одні і другі побачили, що рад[янський] лад не витримав удару фашизму і захитався дуже сильно, і аж треба було допомоги капіталістичної Англії і Америки, треба було розв'язати на наказ тієї клятої буржуазії Комінтерн⁸⁹, а потім, щоб притягнути якнайширші маси населення до боротьби, треба було відновити церкви, дати народам ілюзію ширшої національної автономії (уведення союзно-республіканських наркоматів Закордонних справ і Оборони⁹⁰), в кінці треба було розпалити великоруський шовінізм, щоб при

---

⁸⁹ Комінтерн (Комуністичний інтернаціонал) – міжнародна організація комуністичних партій, заснована у березні 1919 р. у Москві за ініціатииви В. Леніна замість II інтернаціоналу. У 1920-1930-их рр. служив інструментом впливу комуністичних партій та організацій на суспільно-політичне життя інших країн світу. Основною метою було поширення революційного інтернаціонального соціалізму. Розпущений у травні 1943 р. на вимогу західних союзників – США та Великої Британії.

⁹⁰ Конституційні зміни в СРСР 1 лютого 1944 р. були ініційовані Й. Сталіним після зустрічі з президентом США Ф. Рузвельтом на Тегеранській конференції 28 листопада – 1 грудня 1943 р. з метою декларативного надання союзним республікам СРСР права створювати національні військові формування та самостійно комунікувати з іноземними представництвами та міжнародними організаціями. Були ухвалені 1 лютого 1944 р. на сесії Верховної Ради СРСР і передбачали перетворення народних комісаріатів оборони та закордонних справ із загальносоюзних у союзно-республіканські. 4 березня 1944 р. на 6-ій сесії Верховної Ради УРСР ці нововведення були запроваджені і в Конституції УРСР. На відміну від зовнішньополітичного відомства УРСР, створення власних збройних сил залишилось на папері. Незважаючи на задеклароване у законі право союзних республік вступати у дипломатичні відносини з іншими державами, воно так і не було реалізоване на практиці. Зовнішньополітичне відомство УРСР залишалось повністю підконтрольне московському керівництву і слугувало лише ширмою для камуфлювання імперської сутті СРСР.

помочі москалів вдержати в руках «дружбу і патріотизм народів СРСР», підсилювану заградотрядами, суворою дисципліною, штрафними батальйонами, а крім цього медалями, орденами, військовими званнями. Одним словом, ця війна остаточно захитала у рад[янських] українців віру в Сталіна і його систему. Шкурницький елемент пішов на наживу вислугування, став сталінцем. Ідейний елемент сьогодні переживає ідейну кризу, в нього брак ідей, правди, яка б кермувала сучасне і майбутнє життя. Він на роздоріжжі. Над цією групою нам треба працювати, ідейно з'єднати, переконати, перетягнути на свою сторону. Тут менше можемо шукати майбутніх кадрів. Ці люди будуть спочатку ставитись до нас, якщо не негативно, то з упередженням, як вислід більшовицької пропаганди. Наше завдання тому – представити в належному світлі нашу ідею і боротьбу.

Третя група – це молодь, що ідейно оформлювалась в цій війні. Теоретично і політично вона може найменше вишколена. Основною ідеєю, що нормувало її життя в час війни, була ідея т. зв. вітчизняної війни, ідея боротьби з нім[ецьким] загарбником. Політично ця група найбільш слаба, не одноціла і не вишколена. Вона здеморалізована крутіством Сталіна, побутом під нім[ецькою] окупацією, поза кордонами СРСР в других державах, вона засмакувала і тужить за іншим життям, яке було до війни, не хоче йти за велику ціну в колгоспи, натомість імпує їй «панське життя», слово «пан», а не товариш, одним словом до рад[янського] ладу вона ставиться «матом» або як до «лавочки», де можна встроїтись і пожитись. На державній роботі ця група поповнює ряди нового бездушного чиновництва, а здемобілізована домів, не хоче нікого слухати і відчинятись. Безперечно, серед цієї групи людей будемо шукати людей нам прихильних, а навіть членів, особливо серед стійких і ідейних. Цю групу досить легко переконати про реакційність Сталіна теоретичними і практичними аргументами. Тут, однак, числитись треба буде серйозно з можливістю зради, провокації, бо цей елемент ріс в час війни (брак моральних основ).

Окрему групу становить молодь, яка сьогодні зростає і кінчає середню освіту. Тут мусимо звести наш головний бій. Нас, що є ідейне, стійке, повинно бути зв'язане з нами. На основі тактики більшовиків в час другої імперіялістичної війни (більшовицький імперіялізм, великоруський шовінізм, терор, соціальна нужда і нерівність) і на основі нашої революційної боротьби з фашизмом і більшовизмом ми повинні захопити молодь нашою великою ідеєю, нашою посвятою, героїзмом і притягнути її на свою сторо-

ну. Ця молодь сьогодні ще нічия, вона повинна бути наша і на це зжити мусимо якнайбільше енергії.

Щодо професії стрічаємось з такими середовищами:

Селяни-колгоспники. Це середовище в своїй основній масі нам співчуває, колгоспники знають, що ми проти колгоспів, точніше, що ми боремося за справедливий розподіл колгоспних здобутків. Наша пропаганда серед колгоспного селянства стріне дуже податливий ґрунт і допомогу. Це спричинює сьогоднішній дуже важкий стан і визиск державою колгоспників. Коли йде про включення колгоспного селянства до безпосередньої боротьби, на це треба деякого часу, селяни мусять повірити в силу під час нашої революції. Вони можуть вступити в безпосередню боротьбу під час повстання. Серед колгоспного селянства ми повинні шукати головно симпатиків, якщо йде про кадри, то їх можемо знайти тільки серед колгоспної молоді.

Робітники. Робітничі маси все були носієм і авангардом революції. Це саме є зараз в СРСР. Робітничі маси не задоволені, бунтуються, дивно перестали вірити в правильність сталінського ладу, сьогодні шукають сили, яка очолила [б] боротьбу зо сталінським порядком. Такою силою являємось ми. Не випадок це, що сьогодні на Донбасі, Кривбасі, на заводах і фабриках робітників називають в більшості «бандьорами». Це від[д]ає найкраще наставлення робітників до більшовицького ладу. Всі засоби нашої пропаганди і виховання треба приміювати серед робітництва. В змісті пропаганди покласти основну вагу на соціальний визиск робітничих мас, підкреслити тісний зв'язок між соціальним і національним визволенням. Соціальне визволення наступить після національного. Треба дуже серйозно поставитись до можливості організування наших кадрів серед робітництва. Робітничий елемент рухливий, підприємливий, революційний, своїм характером підходить до темпа революційної роботи. Тому робітничі маси, повинні бути спеціально організовані нами. Тоді, коли селянство-колгоспники підуть навіть більш стихійно за нами, робітничим масам треба усвідомити про наші цілі і зорганізувати їх.

Інтелігенція. На відтинку інтелігенції в сьогоднішньому етапі нашої роботи на СУЗ мусимо провести дуже широку послідовну і глибок[о] продуману роботу. Маси інтелігенції не будуть кулаком революції, натомість вони будуть її словом, мозком, вони рознесуть і поширять ідею революції серед найширших мас населення цілої держави. Не вся інтелігенція піде за нами, натомість вся (нам прихильна і противна) почне дискутувати, маємо ми рацію чи не маємо, будемо мати успіхи чи не будемо, вийде з цього діла толк,

чи не вийде. І це для нас вже буде багато. Ця дискусія безперечно дуже гаряча і пристрасна (інтелігенти все дискутують) вийде тільки нам на користь. Під час цієї словно-розумової кампанії ідея нашої боротьби ви[де]клярується, набере певних форм і це найважливіше стане відомо найширшим масам і поза інтелігенцією. В час тієї кампанії інтелігенція поділиться на два табори наших прихильників і ворогів, які почнуть між собою боротьбу і цим уллучить нам фронт.

Беручи це до уваги сьогодні мусимо всіма можливими засобами подати до відома інтелігенції СУЗ нашу ідею. Українська революція в сьогоднішній етап мусить вийти з лісів і сіл, через шахти і фабрики до робочих кабінетів, архітекторів, інженерів, вчених, поза куліси театрів, до студентських парт і кафедр професорів.

На відтинку кадрів інтелігенція дасть може невелику кількість революціонерів, де найвартіснішу, де керівну.

Молодь. Про молодь ми вже згадували, треба тільки зараз ствердити, що на відтинку молоді перед нами питання: бути чи не бути революції. Здобудемо ми молодь – революція побідить, не здобудемо ми її – революція зникне. Окремо ми мусимо підходити до молоді селянської [і] робітничої (ця що працює по колгоспах і заводах), окремо підходити до молоді студіюючої (майбутня інтелігенція). Молодь селянську і робітничу ми радше переконуємо пропагандою і загальними зарисами нашої революційної візії, молодь інтелігентну переконуємо більш науковими аргументами, її опануємо більш розумно, вказуючи доцільність приставати до нас.

Партія, комсомол. Коли йде про нашу роботу в найширшому розумінні не можемо оминати комуністичної партії. На відтинку праці серед партій мусимо розрізнити два типи партійців. Один тип – це елемент не ідейний, шкурницький, самолюбивий, корисливо амбітний. Це типові сталінці, які виконують і перевиконують плани і накази. Другий тип – це люди ідейні, думаючі, об'єктивні, які хочуть в щось вірити і ім'я цієї віри в прогрес і краще людства, вони зв'язують з ВКП(б) чи КП(б)У.

З першим типом партійців не може бути нам про компроміс, зв'язки, переконування. Тут тільки безоглядна боротьба.

З другим типом партійця нав'язуємо зв'язок, дискутуємо, переконуємо, з'єднуємо. Тут шукаємо наших Хвильових, Скрипників, людей, які в ім'я кращого життя будуть здібні на протест, а навіть боротьбу.

Комсомол. Подібний поділ примінюємо і до комсомолу. З тим, що комсомол – це молодь ще не вироблена, яку можна скорше переконати, захопити, а навіть певністю перетягнути на свою сторону.

Червона Армія. В нашій пропагандивній роботі серед Червоної Армії мусимо повести національний поділ, отже: руські, українці, і інші національності, а крім цього поділу – це поділ на сталінців, маршалів, генералів, гвардійців (керуючий виступницький тип), і низку офіцерську, сержантську рядову масу (солдати, вояки в позитивному розумінні слова).

Нав'язуємо зв'язки з позитивним типом і ведемо подібну роботу, як і всюди. Червона Армія мусить знати про суть нашої роботи: хто ми, чого хочемо, мусимо бути свідомими, що ми не ведемо боротьбу проти неї, мусить нам співчувати. Okремо звертати увагу на вироблення національної свідомості і заціплення революційної ідеї серед вояків [різних] національностей СРСР.

Красноармійська маса повинна знати про імперіалізм Сталіна і цілі більшовиків. ЧА повинна знати, що вона є сліпим знаряддям і виконавцем планів Сталіна.

Пропаганду вести всякими можливими способами:

поширення наших листівок, лозунгів (звертаємо увагу на найкращу листівку: «Бійці і командири ЧА – переможці гітлерівської Німеччини» українською і російською мовами;

передавання, підкидування нашої підпільної преси і інших видань;

відповідно веденими розмовами, інформацією про нашу боротьбу.

До пропагандивної роботи якнайш[ир]ше включати жіноцтво, шкільну молодь.

Всіх, кому дається якісь конкретні завдання, треба наперед якнайточніше інструктувати про те, як і що говорити.

До роботи включати, а через те також і інструктувати не лише організованих людей, але і всіх інших громадян, яких можна в тому напрямі з успіхом використати.

Якщо лише є можливість до того, провести в залах мітинги для загалу населення на тему: «Про що червоноармійці мусять від нас довідатися».

З червоноармійцями говорити в тому напрямі, що:

мир у світі неможливий тому, що в Європі є багато поневолених народів, які ніколи не погодяться на бездержавне несамоційне існування;

тудящі нічого не скористались на тому, що розбито Гітлера, на місце Гітлера прийшли інші експлуататори;

далі загрожують нам нові криваві війни і хто знає, за що, за чий інтереси;

і в місті, і на селі дуже важко жити: нема що їсти, податки, позики, різні заготівлі, каторжна праця, брак одягу і всяких найконечніших речей;

світ повний брехні, все спирається лише не силу, а не на справедливість;

це все зміниться лише тоді, коли працюючі, справді, самі візьмуть владу у свої руки.

В розмовах з червоноармійцями не заводити суперечок на тему існування Бога і, взагалі, не заторкувати справ релігії і церкви, а також не звертати уваги на мову та не глузувати з світського побуту. Не хвалити минулих «добрих часів» (мовляв, «за німців» чи «за Польщі» було краще).

Остерігати провокації, але не зрезигнувати з відважних приємів. Пам'ятати, що відвага, як у бою, так і в пропаганді, багато значить і саме собою вже про нас багато говорить.

Коли цього вимагає конспірація, не говорити одверто проти режиму, проти Сталіна, але не називати лиха по імені, говорити про нього цілком виразно. З людьми до яких є непевність, що вони провокатори, говорити ширше, роз'яснювати нашу програму, наші цілі, підкреслювати їх справедливість, поступовість гуманність і т. п.

Жінки. В нашій пропагандивній роботі не сміємо минути жіночого середовища. Це середовище, опановане нашою пропагандою, поглибить і поширить нашу ідею серед дуже широкого загалу населення, ідея наша увійде в родинне і особисте життя, опанує побут. Жіноцтво СУЗ мусить повірити в нашу революційність, прогрес, захопитись нашим героїзмом. Гітлерівська і більшовицька пропаганда представляла нас в очах жіноцтва жорстокими, шкурними, безідейними, тому в зустрічі з жіночим середовищем стрінемося може ще з більшим упередженням і недовір'ям, як в інших середовищах. По довшій і послідовній праці, одначе, будемо мати більше успіхів як в других середовищах. Жіноцтво, повіривши нам, понесе нашу ідею без застанови, дискусій і сумніву. Опановуючи жіноче середовище, повинно нам йти в першій мірі про пропагандивну роботу, а в дальшому про підшукування кадрів. Жіноцтву СУЗ треба роз'яснити експлуататорське ставлення більшовиків до жіноцтва. Жінка в СРСР має не тільки рівні права з чоловіком у ст[алінській] конституції, на неї закладається в першій мірі обов'язок важкої праці на рівні з чоловіками, це ставить її в дуже важке побутове становище. Жінка в СРСР змушена виконувати другорядну роботу, натомість всі партійні пости держави і партії зарядженні чоловіками.

Росіяни. Нав'язуємо зв'язки з росіянами на Україні. Говоримо річ ясна не з шовіністами і носіями великоруського імперіялізму, але з людьми об'єктивними. Росіяни мусять знати, що ідея укр[аїнської] революції не є ідеєю укр[аїнського] шовінізму і що на сході Європи доти не буде спокою і ладу, доки не буде визнане повне право народам і людям, за що ми боремося. На відтинку боротьби з більшовизмом стараємося з росіянами зговорити і об'єднати. Річ певна, вимагаємо повного визнання прав українського народу. В зустрічі з російською інтелігенцією стрінемося з негативним ставленням до нас. Натомість на розуміння і впливи числити можемо серед російських низів. Російські селяни і робітники, експлуатовані більшовицькою верхівкою і використуванні російськими імперіялістами, приєднуються до проти-більшовицького протиімперіялістичного російського фронту. Імперіялістичні авантюри і плани були і є чужі російським низам і на цьому моменті будувати можемо нашу співпрацю з ними.

Інші національності. Нав'язуємо зв'язки, роз'яснюємо ціль нашої боротьби, вишукуємо евентуально існуючі революційні сили.

Предмети виховання.

Національне почуття і національне свідомість. Першим і основним предметом в нашій роботі на СУЗ є поглиблення національної свідомості. Слідуючі питання треба роз'яснити:

Хто ми: нац[іональна] назва, герб, прапор, етнографічні границі, землі, кількість українців в етнографічних границях і в світі;

Наша земля: площа, укр[аїнські] землі, багатства, етнографічний опис.

Наша історія: Київська Русь – це перша укр[аїнська] держава, твір українців (наших предків), а не спільний державний твір українців, білорусів і москалів;

укр[аїнський] народ переддержавний, все змагає до державності і ствердив в історії три державні твори: Київську, Козацьку і 1918-1920 рр. УНР держави;

укр[аїнський] народ вів боротьбу з ворогами, не числячи на московську допомогу, противно боровся за свою самостійність з москалями;

Хмельницький не з'єднував України з Москвою, але заключив тільки один з договорів з Москвою;

Мазепа – це укр[аїнський] самостійник, борець за визволення України, а не зрадник укр[аїнського] народу – Мазепа не зраджував укр[аїнського] народу і боровся за визволення, по упадку державності укр[аїнського] народу, не здавався, а вів боротьбу,

Петлюра – керівник визвольної боротьби українського народу з московським білим і червоним імперіялізмом,

перед укр[аїнським] народом майбутнє, бо він здібний видавати з себе великих людей, елітичних керівників, письменників, вояків і др. (князі, гетьмани, Шевченко, Франко, Леся Українка, Міхновський, Коновалець, Петлюра);

щодо національної вартості – немає різниці між СУЗ і ЗУЗ, СУЗ видали Шевченка, Міхновського, Коцюбинського, Петлюру, Донцова, Єфремова і др., СУЗ дали Україні козацтво і почали в 1917 р. революцію;

ОУН і УПА – це керівна сила укр[аїнського] народу в боротьбі з фашизмом і більшовизмом, повстанча і революційна діяльність укр[аїнського] народу в часи другої війни, найкращий доказ самостійницьких традицій укр[аїнського] народу.

Наша література і культура. Україна є першим носієм культурного життя на сході Європи, її культура мала вплив на культуру Росії, Білорусії і Прибалтики,

літописи і «Слово про Ігорів похід» – це твори укр[аїнського] духа, вони не мають нічого спільного з Росією.

укр[аїнський] народ, мимо довгих воєн і лихоліття, створив свою усну словесність і історичні пісні, думи, легенди, перекази, приказки і др.

укр[аїнський] народ від найдавніших часів мав своє письменство, а [в] найновіших часах видав таких велетнів як: Шевченко, Франко, Леся Українка,

укр[аїнська] мова – це окрема мова і не є, ані наріччям, ані подібною до російської;

укр[аїнське] письменство висловлювало переживання укр[аїнського] народу, заохочувало до боротьби (борітеся, поборете, геть думи сумні, контра спем сперо, не пора, не пора москалеві, ляхові служити), укр[аїнський] народ видав великих малярів як: Репін, Новаківський, Труш, Кульчи[ц]ька, Самокіш, Дадилук і др.;

укр[аїнський] народ видав знаних артистів як: брати Тобілевичі, Заньковецька, Кропивницький, Юра, Петрушенко і др.;

укр[аїнське] письменство також передало ідею боротьби з Москвою, тому багато укр[аїнських] радянських письменників попало в тюрму, були засуджені, були розстрілянні.

Критика більшовизму. Другим важливим предметом в роботі на СУЗ – це ідейна боротьба з більшовизмом, це критика ідеї і практики більшовиків. Треба роз'яснити слідуючі питання: СРСР – це нова тюрма народів, в якій наставники більшовики,

більшовики не розв'язують позитивно національного питання, йде їм тільки про використання національної енергії, колись в боротьбі з царизмом (сьогодні в боротьбі з другими імперіялізмами, республіки в СРСР не мають самостійності, їхню суверенність заступає СРСР (15 ст. конституції),

в СРСР нема дружби народів, а існує національна ворожнеча і великоруський шовінізм,

в СРСР немає демократії, але панування більшовицької партії (126 ст. конституції),

більшовики не несуть нового справедливого ладу, а є імперіялістами, більшовики не розв'язали соціального питання в СРСР, а існують робітничі і селянські низи і керуюча, звичайно, партійна верхівка, в СРСР існує експлуатація робітництва, селянства і інтелігенції, тому ця держава рішає про все життя народу і по своїм потребам його використовує;

в СРСР громадяни не мають прав, тільки обов'язки,

свобода слова, друку, свобода творення товариств є тільки обов'язком, говорити, друкувати, об'єднуватись тільки за дозволом партії,

СРСР – це поліційна держава, існує два поліційні наркомати НКВД і НКГБ, прокурор СРСР має особливі привілеї і залежить безпосередньо від Верховної Ради,

в СРСР не має свободи релігії, існує тільки т. зв. сталінська церква.

Реакційність більшовиків найкраще проявилась в другій імперіялістичній війні, більшовики наперед зв'язались з гітлеризмом, а потім з капіталізмом, зраджуючи одних й других, більшовики замість боротись з великоруським шовінізмом завели суцільну русифікацію, війна показала слабкість більшовицької держави, якщо б не західна поміч, більшовики б провалилися.

Імперіялізм більшовиків повністю і ще раз означився в цій війні, більшовики заняли Прибалтику, частину Польщі, частину Фінляндії, «визволили» країни середньої, південної Європи, задумують закріпитись в Китаї та в Азії взагалі, всім визволеним несуть національний і соціальний гніт.

Ідея революції. Третій головний предмет виховання СУЗ – це українська революція, її ідея, історія боротьби, шляхи і перспективи, лад, який вона несе світові. Тут треба підкреслити такі питання: український народ виступає сьогодні, як борець за волю, на тлі зудару реакційного фашизму, більшовизму і імперіялізму взагалі,

укр[аїнська] революція являється новою природною силою, що веде і організовує боротьбу з реакційним світом,

наше гасло «воля народам, воля людині», гасло волі, гасло, що визнає повне право на самостійне життя народів, гасло, яке несе повне право свободного життя для одиниці,

в національному питанні ми за самостійні держави народів,
в соціальному питанні ми за повне користування здобутками праці людьми, проти експлуатації державною клікою,

в громадському житті ми за повне визнання громадських і особистих прав, проти терору клік,

сьогоднішню нашу боротьбу зв'язуємо з боротьбою русичів, козаків, з визвольною боротьбою 1918-1920 рр.,

Україна в історії була всі носієм прогресу і визволення,
роз'яснити суть укр[аїнської] національної революції, її історію до сьогодні, зхарактеризувати її керівників і творців: Шевченка, Міхновського, Петлюру, Коновальця,

роз'яснити ідейний політичний ріст укр[аїнської] революції: до Міхновського, до 1920 р., в час підупадку укр[аїнської] державности аж до повстання ОУН, окремо задержатись на ідейно-політичному рості ОУН, ідея самостійності, ідея за перебудову СРСР, ідея боротьби за новий лад в світі (Постанови Великих Зборів, конференцій),

підкреслити ширину і засяг укр[аїнської] революції, вказати на великість нашої ідеї,

підкреслити існування двох світів: визвольно-революційного, який очолюємо ми, і імперіялістичного, ми боремося за правду, тому побідимо, імперіялісти несуть поневолення, визиск, тому програють, нашими ворогами [є] всі імперіялісти, нашими союзниками – всі поневолені, співвідношення сил на нашу користь.

Інструктори, пропагандисти, організатори.

Носії нашої ідеї на СУЗ мусять бути всесторонньо вишколеними, є поінформовані про актуальні питання життя і дня, знавці людських душ, гнучкі в словах, поступуванні, в уживанні засобів.

Кожн[и]й з революційних робітників на СУЗ мусить знати:

1. Укр[аїнську] історію, укр[аїнську] літературу, географію України, орієнтуватись в укр[аїнській] культурі,

2. Історію ВКП(б), взагалі повстання більшовицького руху і державу, дані про історію, географію, економіку СРСР, орієнтуватись загально в сов[єтській] літературі, знати життя і діяльність керівників більшовицького руху.

Окремо орієнтуватися в історії, географії, економіці і літературі УРСР,

точно знати конституцію УРСР і СРСР,

знати твори Леніна і Сталіна (національне питання),

читати пресу і нові рад[янські] видання.

3. Основні відомості: соціології, російської історії, літератури, географії, культури, психології, педагогіки, революції світу.

Зауваги. Всі, що мають зв'язки і працюють на СУЗ, мусять дуже холодно і розумово [п]ідходити до наших успіхів, впливів і досягнень на СУЗ. Не сміємо будувати на леді. Мусимо усвідомити собі, що більшовицька безпека буде підсилати нам різних людей «старих націоналістів», «зневірених комсомольців», «партійців», «ленінців», «засланих» і др., на яких ми не сміємо попектися. НКВД, НКГБ уживає і ужиє сотки способів, щоб нас знищити. З цєю свідомістю мусимо вести цю роботу, наш ворог сильний, ми мусимо бути сильніші.

Пропагандивні лозунги

I. Загально політичні лозунги.

1. Геть більшовицьку диктатуру над Європою, хай живуть самостійні національні держави усіх народів;

Смерть сталінським загарбникам!

2. Поневолені і загрожені народи, єднайтесь в боротьбі проти сталінсько-більшовицьких імперіялістів! Воля людині! Смерть більшовицьким загарбникам!

3. Міжнародна Організація Безпеки – засіб більшовицького панування над малими народами Європи і Азії! Геть російсько-більшовицьких імперіялістів з міжнародного життя! Хай живе міжнародна система вільних національних держав!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

4. Ніхто не має права говорити за кордоном від імені українського народу, крім уповноваженого до того народом Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради УГВР!

Смерть найлютішим ворогам українського народу, підлим лакеям окупанта Сталіна – мануїльським, петровським і іншим!

5. Хай живе співпраця революціонерів поневолених народів у боротьбі проти російського імперіяліста Сталіна!

Хай живе співпраця революційної України з революціонерами сусідніх нам народів!

Смерть Сталіну!

6. Тривкий мир у світі неможливий доти, доки повністю не буде здійснений принцип самовизначення народів! Геть СРСР – сталінську тюрму народів!

Хай живе воля народам і людині!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!
7. На сході Європи не може бути миру без Самостійної України! Хай живе визвольна революційна боротьба українського народ[у] за УССД!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

8. Сталінський СРСР – найбільша тюрма народів у світі!

Хай живуть незалежні держави усіх народів СРСР!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Розвалюймо СРСР – новітню тюрму народів!

9. Сталінський СРСР – найбільша диктаторська, терористична держава у світі! Геть диктатуру і терор!

Хай живе справжня демократія! Воля народам, воля людині!

10. Геть новітнім експлуататорам – сталінській правлячій кліці, єдиному власникові всіх багатств країни!

11. Працюючі України! В СРСР здійснюється не диктатура пролет[а]ріяту, а диктатура сталінської правлячої кліки!

Геть диктатуру Сталіна і кліки УРСР!

Хай живе суверенна народна влада!

Всю владу в руки самого народу!

12. Геть диктатуру імперіяліста Сталіна!

Хай живе воля народів і людини!

Смерть Сталіну!

13. Смерть новітній буржуазії СРСР – сталінській правлячій кліці!

Владу в руки справжніх представників народу!

14. Геть імперіялістичні війни Сталіна й його кліки!

Хай живе воля народів і людини! Смерть Сталіну!

15. Геть терор НКВД і НКГБ в СРСР!

Хай живе справжня свобода думки, слова, політичних переконань і угрупувань!

Смерть сталінським терористам!

16. Геть новітнє кріпацтво над працюючими! Смерть рабовласникам Сталіну і його кліці!

Хай живе вільна праця!

II. Лозунги для міст.

1. Мешканці українських міст! Включайтеся у визвольно-революційну боротьбу українського народу проти Сталіна за Українську Самостійну Соборну Державу!

Хай живе всенародній визвольно-революційний фронт!

Хай живе Українська Повстанча Армія!

Смерть сталінським окупантам!

2. Українці-мешканці міст! Українська Повстанча Армія (УПА) пам'ятає про Вас – Ви пам'ятаєте про УПА!

Хай живе єдиний революційний фронт міст і сіл України в боротьбі проти сталінських окупантів!

Смерть Сталіну!

3. Українська інтелігенціє! Сталінська кліка жорстоко експлуатувала Твої знання, Твою силу, Твою працю, жорстоко знущається над Твою людською гідністю!

4. Українці – службовці окупантських установ! Сталінський СРСР – найбільша тюрма народів у світі! Не зміцнюйте своєю працею цієї тюрми!

Саботуйте розпорядження своїх зверхників!

Організуйте фронт саботажу!

Смерть сталінським окупантам!

5. Українська інтелігенціє! Організуйте рішучий спротив енкабівській агентурі! Знищуйте сталінських агентів між собою!

Хай живе суцільний фронт українського народу в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу!

Смерть Сталіну та його агентам!

6. Українці-мешканці міст! Не дозволяйте Сталінові русифікувати українську землю!

Геть російську мову з міст України!

Смерть сталінським окупантам!

7. Українці-мешканці міст! Не вірте брехливій сталінській пропаганді! Читайте та поширюйте українську революційну літературу!

Інформуйте читачів про нашу боротьбу!

Хай живе визвольна боротьба українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу.

8. Робітники-українці! Сталін жорстоко експлуатує працюючі маси СРСР! Геть новітню експлуатацію працюючих сталінською правлячою клікою! Смерть суспільним паразитам – сталінським вельможам у партії, НКВД і з поміж офіцерськ[ої] верхівки!

Хай живе воля народів і людини!

Хай живе визвольна революційна боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу!

9. Робітники! Сталін і його кліка – найбільші вороги працюючих! Ви працюєте, а вони користуються!

Смерть паразитам працюючих – Сталіну і його кліці!

Заводи і фабрики в руки робітникам!

10. Робітники! Сталінська кліка своєю дисципліною праці руйнує Ваше здоров'я!

Геть сталінську стахановищину, соцзмагання, багатOVERстат-
ництво!

Смерть ворогам народу – сталінським вельможам!

11. Робітники! Вашою працею користуються лише сталінські
вельможі, а не Ви голі, голодні, і стероризовані НКВД – вони
добре одягнуті, вгодовані і всевладні Ваші пани!

Смерть сталінським експлуаторам!

Геть сталінське класове суспільство!

Хай живе воля народів і людини!

12. Робітники України! Українські революціонери борються
за восьмигодинний робочий день, проти стахановщини, соцзма-
гань, за участь робітників у керівництві фабриками і заводами, за
участь робітників у розподілі зисків підприємств, за повне забез-
печення робітників і їх родин на випадок хвороби чи смерти, на
оплачуванні підприємством щорічні відпустки, за націоналізацію
промисловости, за фаховий, а не партійний принцип у керівни-
цтві підприємствами!

Геть експлуатацію працюючих сталінською клікою!

Хай живе вільний і заможний робітник в Українській Державі!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

13. Робітники України! СРСР – держава найбільшого соці-
ального і національного гноблення на світі! Геть диктаторський і
експлуаторський режим Сталіна і його кліки!

Хай живе визвольна боротьба працюючих проти паразитар-
ного класу сталінських вельмож!

Хай живе революційна боротьба працюючих України за
Українську Самостійну Соборну Державу!

Хай живе Українська Повстанча Армія (УПА)!

Смерть сталінським окупантам!

14. Українські робітники! Боротьба Українського народу за
Українську Самостійну Соборну Державу – найсправедливіша
боротьба у світі! Не зложимо зброї, поки не здобудемо перемоги!

Включайтеся в боротьбу за Українську Самостійну Соборну
Державу!

Смерть Сталіну і його агентам!

15. Українські робітники! Українська Повстанча Армія (УПА)
бореться за найсправедливіші ідеї в світі, за справжню націо-
нальну і соціальну волю, рівність, за систему самостійних націо-
нальних держав усіх народів, за безкласове суспільство!

Хай живе Українська Повстанча Армія!

Вступайте в повстанчі лави. Як лише можете, допомагайте
повстанцям!

Смерть сталінським окупантам!

16. Українські робітники! Включайтеся в єдиний визвольно-революційний фронт українського народу проти сталінських окупантів за Українську Самостійну Соборну Державу!

Знищуйте стахановців-продажних – агентів сталінської імперіалістичної кліки! Зривайте соцзмагання! Саботуйте працю на виробництві!

Хай живе Українська Повстанча Армія!

Хай живе революційне робітництво!

Хай живе визвольна боротьба проти Сталіна!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

17. Український залізничники! Советські верховоди експлуатуються Вас і народ!

Саботуйте накази сталінських посіпак! Не дайте вивозити народного добра зі своїх земель!

Допомагайте українським повстанцям!

Хай живе революційна боротьба українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу!

18. Батьки-українці! Советська школа прямує до націоналізації Ваших дітей! Виховуйте вдома Ваших дітей у національному дусі!

Хай живе вільна українська школа в Українську Самостійній Соборній Державі!

19. Юнаки і юначки! Ваші батьки, брати, Ваші товариші провадять в повстанських відділах героїчну боротьбу проти сталінських окупантів!

Допомагайте повстанцям!

Хай живе Українська Повстанча Армія!

20. Вчителі-українці! Советська школа має за завдання виховувати яничарів-зрадників українського народу!

Не прикладайте рук до цієї ганебної протинародної роботи!

Саботуйте русифікаційні заходи советської влади!

Смерть сталінським окупантам!

21. Українці зі східних областей! Пам'ятайте, що Ви приїхали між своїх братів, які ведуть святу боротьбу в обороні українського народу, проти винищення його Сталіном! Не допомагайте Сталінові в цій ганебній роботі!

Не виступайте проти українських революціонерів! Не ідіть на ганебний шлях зради проти свого власного народу!

Докажіть своєю посвятою, що ми – зрілий народ, народ патріотів! – Клич на ЗУЗ.

22. Україні зі східних областей! Не помагайте сталінським

імперіялістам в їх боротьбі проти українського народу! Не йдіть на ганебну братовбивчу війну!

Хай живе єдиний визвольно-революційний фронт українського народу від Сяну по Кавказ!

Хай живе Українська Повстанча Армія!

Смерть сталінським окупантам! – Клич на ЗУЗ.

24. Члени т. зв. ВКП(б)! Ваші верховоди запрягли Вас до протинародної роботи, до зради Вашому народові, до праці над поневоленням народів і людини! Знищуйте Ваших верховодів-підлих лакеїв сталінського імперіялізму!

Організуйте протисталінські організації!

Організуйте боротьбу під гаслом: Воля народам і людині! Тим заслужите собі довіри народу!

Смерть імперіялісту Сталіну і його кліці!

25. Працівники відділів НКВД і НКГБ! Учасники «істребительних» батальйонів! Сталін і його кліка використовують Вас для ганебної протинародної роботи, для боротьби проти визвольних організацій поневолених народів, проти повстанських відділ! Киньте своє огидне бандитське ремесло!

Допомагайте революційним організаціям!

Організуйте між собою протисталінську боротьбу і винищуйте своїм начальників!

Смерть Сталіну і його вислужникам!

Смерть зрадникам народу!

Опам'ятайтесь, щоб не було запізно.

26. Росіяни! Сталін однаковий ворог українського і російського народів! Не помагайте Сталіну в будові його імперії! Така імперія – смерть Ваша! Така імперія є ганебна сторінка в історії російського народу!

Смерть Сталіну і його кліці!

27. Росіяни! Не виступайте проти визвольної боротьби українського народу!

Український народ бореться за свою і вашу волю!

Хай живе воля народам і людині!

Хай живуть самостійні держави російського і українського народів!

Смерть сталінським імперіялістам!

26. Поляки! Не виступайте проти визвольної боротьби українського народу! Проти нас – спільний ворог! Його ми можемо лише розбити спільними зусиллями!

Хай живуть самостійні національні держави українського і польського народів!

Хай живе спільний фронт боротьби українського і польського народів проти імперіялістичної Москви Сталіна!
Смерть сталінським окупантам і їх агентам!

III. Лозунги для червоноармійців.

1. Червоноармійці! Не проливайте крові за імперіяліста Сталіна – ворога нашого та всіх народів!

Смерть Сталіну!

Хай живе воля народам і людині!

2. Бійці і командири Червоної Армії! Сталін – найбільший ворог народу!

Після Гітлера час на Сталіна!

Смерть Сталіну!

3. Червоноармійці! Організуйте революційну боротьбу проти Сталіна і під гаслом: Воля народам і людині!

Геть тиранів і диктатуру сталінської кліки!

Смерть Сталіну!

4. Червоноармійці! За що гинули Ви на фронті! За Сталіна, чи за волю!

Сталін – це ярмо! Сталін – це тюрма!

Смерть Сталіну!

5. Червоноармійці! Хочете справді вільного життя – знищте Сталіна і його кліку!

Хай живе воля народів і людини!

6. Бійці і командири Червоної Армії! Не виступайте проти визвольної боротьби українського народу!

Помагайте українським повстанцям зброєю, амуніцією, розвідкою, інформацією!

Хай живе союз революційної [боротьби] Української Повстанської Армії з революціонерами Червоної Армії проти сталінської [тиранії]!

7. Червоноармійці! Українські повстанці не борються проти Вас, лише проти НКВД, НКГБ і сталінських агентів з партії, адміністрації!

НКВД, партійні верховоди – наші спільні вороги!

Смерть ворогам народу – Сталіну і його кліці!

Хай живе воля народам і людині!

8. Червоноармійці! Знайомтеся з революційними ідеями, читайте революційну літературу!

Інформуйте свої[х] товаришів і знайомих про визвольну-революційну боротьбу українського народу!

Смерть імперіялізмові Сталіна і його кліки!

9. Червоноармійці! Не тероризуйте українського народу, який бореться за волю!

Хай живе воля народам і людині!
Хай живе Українська Самостійну Соборна Держава!
Смерть Сталіну!

IV. Лозунги для села!

1. Селяни України! Сталінські воєнні позики – це підготовка до нової імперіялістичної війни!

Хай живе воля народам і людині!
Смерть імперіялісту Сталіну!

Ні копійки в сталінську кишеню! Ні копійки на воєнні позики!

2. Український селянине! Не дозволяй Сталінові грабувати багатства Твоєї землі – Твоїх лісів! Твої багатства він цілковито використовує для свого імперіялістичного наступу на Україну!

Смерть імперіялістові Сталінові і його наймитам!

Зривай сталінські плани лісозаготівель!

Хай живуть самостійні національні держави усіх народів!

Хай живе Українська Самостійні Соборна Держава!

3. Український селянине! Жнива мусять бути жнивими для Тебе, а не для Сталіна і його кліки! Ні зерна з нового урожаю для імперіяліста Сталіна!

Геть імперіялістичний грабунок у працюючих продуктів їх праці!

Хай живе вільний і заможний український селянин в Українській Самостійній Соборній Державі!

Зривай сталінські зернові контингенти!

Відбирай збро[є]ю грабовану у Тебе Твою працю – Твій хліб.

4. Українки-селяни! Сталінські буржуї з партії і НКВД забирають єдиний харч Ваших дітей і Ваше молоко від Ваших корів!

На цьому молоці вивсає собі черева сталінські кліка, а Ваші діти мруть на сухоти!

Смерть сталінській кліці – новій буржуазії!

Хай живе вільне і заможне українське селянство!

Хай живуть нагодовані і здорові українські діти.

Ні літри молока, ні одного яйця Сталінові!

5. Українські селяни! Сталін грабує у Вас худобу, свині! А Ви примираєте голодом! Геть сталінський імперіялістичний грабунок українських селян!

Смерть імперіялісту Сталіну!

Хай живе вільне користування українського селянина своєю власністю – своєю худобою!

Ні кілограма м'яса на сталінську м'ясопоставку!

6. Селяни! Не працюйте на сталінських паразитів!

Не дозволяйте грабувати у Ва[с] Вашого майна!

Смерть Сталіну і його агентам!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

7. Селяни! Сталінські колгоспи – новітнє кріпацтво для селян.

Смерть рабовласникам – Сталіну і його партійній кліці!

8. Селяни! Саботуйте сталінські хлібопоставки!

Заховуйте зерно для себе!

Смерть Сталіну!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

9. «Добровільна здача хліба державі» – це ще один замаскований грабунок селян!

Геть нелюдський грабунок хліба з українського села!

Смерть грабіжнику Сталіну!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

V. Лозунги загальні до українського народу.

1. Хай живе визвольна революційна боротьба Українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу!

Смерть сталінським окупантам і зрадникам свого народу!

2. Хай живе збройна революційна сила українського народу – Українська Повстанча Армія (УПА).

Смерть сталінським окупантам!

3. Хай живе Організація Українських Націоналістів (ОУН) – організаторів революційної боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу!

Смерть імперіялісту Сталіну!

4. Українці! Помагайте своїм революційним організаціям – Організації Українських Націоналістів (ОУН і Українськ[ій] Повстанчій Армії (УПА)!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава – єдина гарантія щасливого життя українського народу!

5. Революційна Україна живе, бореться, перемагає!

Смерть сталінським більшовицьким окупантам та їх агентам!

6. Українці! Пам'ятайте про своє революційне підпілля!

Воно бореться за щастя всього українського народу! Допомагайте йому всім, чим можете!

7. Хай живе революційна боротьба українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу!

Наше гасло: Перемога або смерть!

Сором слабодухам!

Смерть зрадникам!

Листопад 1946 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 191-201. Копія. Машинопис. Аналогічний документ, що датується листопадом 1945 р.: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 12. – Арк. 210-217.

№ 4
ВКАЗІВКИ ДЛЯ АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ РОБОТИ ОУН НА СУЗ

1 травня 1947 р.

Вказівки пропагандивної роботи

Пропагандивну роботу розгортати сьогодні в таких напрямках:

1. Вишкіл кадрів.
2. Робота серед елементу зі СУЗ.
3. Поширення наших впливів на СУЗ.
4. Робота серед наших мас та інтелігенції.

Вишкіл кадрів – проводити дорогою вишкільних сходин та вишколів, охопити ними всі кадри Організації – членів та симпатиків.

Робота серед елементу зі СУЗ – проводити відвідування людей зі СУЗ, з'ясовуючи їм при зустрічах ціль нашої боротьби та реакційність большевицького режиму, висилати їм літературу, в якій була б програма нашої боротьби («Слово Організації Українських Націоналістів ...»⁹¹, Постанови III ВЗ ОУН, «За що бореться УПА» і інші) та літературу звернену спеціально до них («Слово до учителів ...»⁹², «Українці зі СУЗ» і ін.), зустрічати та, де не годен, літературою шахувати весь елемент зі СУЗ в селах та містах.

Поширення наших впливів на СУЗ – всякими можливими способами старатися висилати нашу програмову та літературу, що відкривала б реальність большевицького режиму, на Схід («Постанови...»⁹³, «Демократизація...»⁹⁴ і ін.).

---

⁹¹ «Слово Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни».

⁹² «Слово до учителів, братів зі східних областей України».

Робота серед наших мас та інтелігенції – з огляду на те, що сьогодні тяжко проводити масову роботу усною дорогою, то потрібно розгорнути пропаганду друкованим словом. Листівки та кличі сьогодні наш головний засіб пропаганди. Ними шахувати села і міста.

Листівки поширювати звернені до населення та до молоді, щоб не вступили в ряди піонерів та комсомольців. До учителів, щоб не спотворювали душ нашої молоді та всі інші листівки, що закликають народ до боротьби з окупантом.

Потрібну кількість листівок та кличів помножувати з одержаних примірників машинами до писання.

Крім цього потрібно розгорнути так зв. «художню пропаганду» – зайнятися збіркою наших пісень (найкращих), анекдотів, переказок і т. п. Постаратися, якщо є кому (навіть з легальних людей), зафіксувати пісню кохання і популяризувати в терені та висилати зі звітами до гори.

Проводити постійно відслідковування всіх національних свят, подбавши про дотичний святочний реферат.

Опікуватися могилами упавших Борців Революції – скидати звідти [...] та ставити хрести. Перед всіма національними та нашими важнішими християнськими святами справляти та прибирати могили упавших Борців Революції та могили в честь Упавших Борців Революції. Подавати новостів з України і зі світа.

Подавати матеріяли, статті, які в цілості або в перерібіці можна використати в наших виданнях.

Подати список упавших Борців Революції від початку большевицької дійсності до останнього звітованого періоду в формі некрологу (Коротка біографія упавшого). Оскільки десь були жертви в час німецької окупації, то також подати й ці. На дальше, по поданні списку подавати завсігди зі звітом, оскільки хтось згине в терені.

Подати стан пропагандивної техніки. Про стан її звітувати що 4 місяці. Висилати всяку большев[ицьку] пропаган[дистську] літературу та зарядження, також переглядати самому та висилати до гори рай[онні] газети. При куцах зорганізувати бібліотеки. Про стан їх позвітувати.

Постій, 01.05.1947 р.

Слава Україні!

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 339. Копія. Машинопис.

⁹³ «Постанови III Великого Надзвичайного Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р.».

⁹⁴ «Большевицька демократизація Європи» (автор Д. Маївський –«Петро Дума»).

№ 5
ФОРМУЛЯР ІНСТРУКТИВНОГО ЛИСТА
ГОЛОВНОГО ОСЕРЕДКУ ПРОПАГАНДИ
(ГОСП) ПРОВоду ОУН ЩОДО ПОШИРЕННЯ
ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ ВИДАНЬ НА СХОДІ
УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАЛІЗНИЦІ

Травень 1947 р.

«Р-1197»⁹⁵

Травень, 1947 р.

Терен «Запоріжжя»
(Відпис із записки)

Пересилається в справі обмі
ну досвідом

Друже ...

Спосіб поширення революційної літератури при допомозі залізничного транспорту не так оригінальний, як у нас не практикований, тому ще раз повертаю до порушеної кількакратно теми.

Йде тут про одноразове (в розумінні деякого потягу часу, напр. тижня) проведення розповсюдження акції при допомозі вантажних поїздів, що проходять нашими теренами. Згадану акцію можна порівнюючи легко перевести та нею ми досягнемо того, чого не можемо досягнути в даній дійсності іншим способом: проникнення наших революційних ідей (через розкольпортовану літературу) в терени і середовище, які в цьому відношенні є для нас майже недоступні – це СУЗ і дальші райони ССРСР. Використання руху вантажних поїздів для кольпортажі корисне ще й тим, що в одному й тому ж часі наші листівки читають робітники (переважно вантажники) в Донбасі, Криворіжжі, Харкові, Дрогобичі та ін., а червоноармійці десь у Румунії, чи Німеччині.

Після проведення нашої акції буде нагінка НКВД, але тоді вже припиниться кольпортажа на те, щоб за якийсь час (напр. місяць) знову поновити.

Згадану вгорі розповсюджувальну акцію треба перевести лише в тому районі, через який переходить важлива залізнична лінія. Інші терени не мусять і не повинні й знати. На лінії, на двох-трьох станціях віднайти людей, які піднялися б до цієї роботи. Відшукувати таких людей буде мабуть неважко, бо зараз на залізниці працює дуже багато людей з поблиьких сіл.

---

⁹⁵ Криптонімічне позначення Головного Осередку Пропаганди Проводу ОУН.

Кольпортацію треба забезпечити відповідною кількістю потрібної літератури, а це найголовніше, – докладно повчити, як вони повинні виконувати доручену їм роботу. Вони працюють на станції сцепщиками, кондукторами і ін., мають можливість крутитися ніччю біля вагонів і протягом ночі закидати навіть 5-6 поїздів листівками. Листівки треба кидати досередини нагружених вагонів, щоб доїхали в бажане нам місце, а не здер їх на першій станції енкаведист. За тиждень такої роботи можна закидати 30-40 поїздів. При цьому в середньому витратиться при найбільшій економії 200-250 листівок, які розійдуться бодай у 15-20 різних пунктів України, віддалені від нас на сотні кілометрів.

Щодо родів листівок – вони можуть бути всякі: до робітників, червоноармійців і т. п. Можна також послуговуватися пропагандивними лозунгами. Складніше справа з помножуванням листівок – їх краще випустити на циклостилї, чи вкїнци на машинї, заставляючи переписувати рївночасно 2-3 тех-звена. Лозунги можна рїзьбити в деревї (груша) й робити вїдповїдну кїлькїсть вїдбиток.

Вся справа використання транспорту в поширюванні нашої літератури мусить бути задержана в особливїй конспїрації й проведена дуже обережно!

Слава Україні!

31.03.1947 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 10. – Арк. 347. Копія. Машинопис.

№ 6 **ВКАЗІВКИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КЛИЧА** **«ЛИЦЕМ ДО СХОДУ»**

Жовтень 1947 р.

Проведення в життя клича: «Лицем до Сходу!» (вказівки)

1. Розробити тему для рай[онних] осередків: «Важливість пропагандивної роботи ОУН на СУЗ». Доповідь на цю тему перевести на сходинах з поодинокими рай[онними] осередками та викликати дискусію. Члени рай[онних] проводів переведуть гутїрки на цю ж тему з поодинокими звенами.

2. Розробити тему: «Допомога українцям СУЗ – святий обов'язок українців ЗУЗ». Доклад повинен мати сильну аргументацію. Підчеркнути, що одна справа агента, а друга – дійсно голодні брати. Кожний член ОУН мусить вміти розвинути гутірку з селянами на цю тему. Доклад – це вишкіл в тому напрямі.

Клич «Лицем до Сходу» реалізувати трьома напрямками:

а) Здобувати симпатії тих українців, які приїжджають на ЗУЗ за хлібом, або на сезонні роботи чи взагалі заробітки і через них висилати листівки та літературу на СУЗ.

б) Приєднувати симпатії мас СУЗ через приєднування тих українців зі СУЗ, які стало працюють на ЗУЗ.

в) Залучення населення ЗУЗ до подавання матеріальної допомоги братам-українцям з СУЗ та до проголошення конечності боротьби за УССД.

До а) Українці зі СУЗ, які приїжджають на ЗУЗ за хлібом чи за тимчасовими заробітками з'єднувати трьома методами: матеріальною допомогою, доведенням, що тільки сталінський режим є причиною їх зубожіння, та особливою поведінкою.

Треба дуже поважно числитися з тим, що в перших місяцях 1948 р. до нас знова буде прибувати велика кількість голодуючих з СУЗ. До цього ми мусимо заздалегідь приготувитися. Поробити відповідні запаси збіжжя чи бараболі, не закопуючи в окремих магазинах, а залишаючи по господарях до певного часу. Голодуючим давати руками кадрів ОУН по 5-10 кг збіжжя чи бараболі, додаючи рівночасно відповідну кількість листівок до розкинення в своєму районі. При цьому треба пам'ятати, що збіжжя можна роздавати в присутності інших, а листівки ніколи. Це треба полагодити на боці, без зайвих свідків. Крім допомоги хлібом, можна давати також грошові допомоги – по 100 до 150 крб. Як в першому, так і в другому випадку треба обов'язково взяти зміст: р-н ... (де одержано допомогу), квіт на ..., які одержано як допомогу ОУН для СУЗ, р-н ... (звідки приїхала дана людина) і підпис, ініціалами ім'я, прізвище та по-батькові. Чисті б[ланке]ти таких квітів можна підготувити на машині до писання.

Коли в селі збереться більша кількість прибувших за хлібом, можна зорганізувати мітинг. Кілька членів ОУН стоять на стійці, а один читає відповідну листівку, чи, якщо до цього підготований, переводить мітинг. Тут вияснює що таке УГВР, ОУН, УПА, яка ціль нашої боротьби, причини голоду в Україні, цілі большевицької Москви, конечність боротьби цілого українського народу проти сталінського режиму. Коли ж немає можливості говорити відразу до більшої кількості голодуючих, то обов'язково треба перево-

дити розмови з поодинокими людьми. Кожний член ОУН повинен добре вивчити всі листівки до українців з СУЗ та відповідну орг[анізаційну], як «Відповідь Діденкові» і т. п., щоби могли в таку гутірку вдаватися. В розмовах вдаряти, що голод – це засіб в руках московсько-большевицького режиму до придушення українського народу.

Особиста поведінка члена ОУН має важливе значення у приєднуванні симпатій українців з СУЗ, прибувших до нас за хлібом. Большевицька пропаганда намагається змалювати нас як бандитів, дикунів і т. п. У зустрічах з голодуючими підпільник повинен бути чисто одягнений та культурний в поведінці. Дуже часто буває таке, що голодуючого не приймають до хати на нічліг і він лягає спати на дорозі, під плотом, чи прямо у рові. Обов'язком члена ОУН є запровадити дану людину до якогось господаря та припоручити йому переночувати її і нагодувати. При цьому не треба підшиватись під большевика, а говорити своєю мовою. Цей голодуючий повинен знати хто йому йде з поміччю.

При доручуванні розкинути листівки у відповідному районі, треба все пояснити, як дана людина має заховати їх, як перевезти і як розкинути. Вона повинна зорієнтуватися, що ми дорожимо кожним членом українського народу.

Відповідальними за проведення в життя точки «а» цих вказівок, зробити кущевих та звенових ОУН. Участь в цій роботі беруть всі члени ОУН. В цьому напрямі треба стало вишколювати членські кадри. До роздавання допомоги та доручування перевозити на СУЗ листівки уповноважити кущевих та звенових. Ці члени ОУН мають у своїй розпорядимості відповідну кількість збіжжя чи бараболі, грошей та більший запас листівок і літератури. Кожного місяця точно звітують про переведену роботу в тому напрямі.

Кожний рай[оновий] провід ОУН повинен мати на обліку всіх українців-східняків, які стало працюють на його терені. Кожний член рай[оновому проводу] має відповідне число тих працівників, з якими особисто познайомлюється, коротко вияснює ціль нашої боротьби та старається збагнути матеріальні обставини даної людини. Своїм зовнішнім виглядом та поведінкою повинен з місця здобути собі симпатиків. Залишає орг[анізаційну] літературу, як напр.: «Відповідь Діденкові» та «Рейд УПА по ЧСР» і обіцяє надсилання іншої літератури. Просить, щоби по прочитанні наших видань, передати до своїх рідних та знайомих на СУЗ. Якщо збагне, що дана людина є в скрутному матеріальному положенні – обіцяє допомогу, яку в час пересилає. В дальшому літературу та, евентуально, допомогу пересилає через рядових

членів ОУН з тим, щоби ці члени не розконспірували себе (подає через вікно чи в умовлене місце).

Крім орг[анізаційної] літератури треба вивчати історію України та повісті чи спогади з Визвольних Змагань. Звернути увагу на правильний підбір книжок. В тій цілі кожний член рай[онового] проводу повинен мати свою бібліотеку, яку поповнює шляхом стягання книжок з-поміж населення, відкопування читальняних бібліотек та закупівлі.

Принайменше раз на три місяці даний член рай[онового] проводу повинен стрічатися особисто зі своїм знайомим зі СУЗ на дальшій зустрічі, питає, як сподобалася орг[анізаційна] література, які завваги до неї, чи передана на СУЗ, в який район, збирає відомості про обставини в родинному районі даної людини і т. п. При відході залишає свіжу літературу. На стрічі не вільно йти з порожніми руками.

Кожний член рай[онового] проводу звітує своєму орг[анізаційному] зверхникові з переведеної в тому напрямі роботи. Передає відомості, які одержав зі СУЗ та свої вражіння з переведених розмов. Обов'язково підчеркнути, яке вражіння викликала перша зустріч та орг[анізація] на даного працівника з СУЗ. Звіти повинні бути виготовлені на письмі, однак треба пам'ятати про те, щоби письмо нікому не пошкодило.

З-під нашої опіки виключити тих, які цілком певно ведуть агентурну роботу чи ворожо виступають проти нашого руху. Треба пам'ятати, що майже всі працівники адміністрації, які прибули до нас зі Сходу, є завербовані до агентурної роботи, однак не всі з однаковою інтенсивністю працюють проти нас. Багато з-поміж них є тільки номінальними агентами. Мимо всього, в зустрічах з ними, треба застосовувати максимум обережності та конспіративної поведінки.

Минулої зими можна було завважити досить часті випадки невідрадного явища, що мешканці ЗУЗ не ставились з належним розумінням до матеріальної допомоги голодуючим зі Сходу. Вина в тому випадку за орг[анізаційними] кадрами ОУН. Роз'яснювальна акція між населенням нашого терену не було поставлена на відповідному рівні.

Всі орг[анізаційні] кадри зобов'язані, шляхом гутірок з населенням та шляхом розкинення відповідних листівок, витворити атмосферу прихильності та співчуття до голодуючих та приїхавших на заробітки зі Сходу. Зокрема, допильнувати, щоби населення допомагало їм матеріально. Пояснити, що братнє ставлення до голодуючих приспішить перемогу наших ідей на Сході, а тим

самим, прискішить розвал ССРСР. Коли ж панування сталінського режиму продовжиться, то ЗУЗ опиниться також перед маревом голоду. Населенн[ю] треба вияснити, що воно також зобов'язане роз'яснювати голодуючим, що саодиноким виходом з так трагічної ситуації є активна боротьба з московсько-большевицьким режимом. При цьому треба звернути увагу, що не вільно про такі справи говорити в себе дома, а на базарах, полях чи по чужих хатах. Може трапитися, що між голодуючими буде агент, а він напевно постарається принести шкоду даній людині.

В розмовах з населенням треба все підчеркати, що між голодуючими є деяка кількість агентів НКВД-НКГБ, але через те не можна до всіх однаково ставитися. Дійсно голодного можна скоро відрізнити від псевдоголодного. Клич «Рятуймо від голодової смерті своїх братів-українців зі Сходу!» повинен бути відомий всім українцям ЗУЗ.

Щоби ці вказівки можна було ефективно виконати, треба заздалегідь подбати про як слід поставлену видавничу техніку. Кожний рай[оновий] провідник ОУН повинен мати справне тех[нічне] звено і відповідний запас паперу та кальки. Всі листівки до мешканців СУЗ та відповідна література повинна перебиватися у великих тиражах. При цьому треба все мати на увазі, що орг[анізаційні] видання – то обличчя ОУН. Всі матеріали мусять бути дуже старанно викинені та писані без помилок. Не випускати таких примірників, які через великий наклад мають невиразне письмо. Видавничу техніку треба поставити так, щоб кожний член ОУН мав запас матеріалів, призначених для Сходу.

Жовтень, 1947 р.

«0360»

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 320-322. Копія. Машинопис.

№ 7
ВКАЗІВКИ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМ
ПІД ЧАС ЗВІТУВАННЯ ПРО СТАНОВИЩЕ
НА СХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

[Не раніше 1948 р.]

Теми

які треба опрацювати у звітах про ситуацію на СУЗ

Звіти повинні бути опрацьовані у формі репортажу і мусять бути оперті на точно поданих фактах. Не чекати як збереться матеріал до повного звіту. Опрацьовувати можна кожну тему, зокрема, і в такому виді висилати на гору

I. Національно-політичне життя.

1. Кількість населення в даній місцевості.
2. Національний склад мешканців (скільки українців, руских і т. д.).
3. Чим займаються чужинці, а чим українці.
4. Яке співжиття між чужинцями, а українцями.
5. Як ставляться до рад[янської] влади поодинокі національності.
6. Політична орієнтація чужинців і українців.
7. Прояви шовінізму росіян.
8. Докази зросійщування українського населення.
9. Постава до большевицької пропаганди, а преси зокрема.
10. Прояви активної чи пасивної боротьби з радянською владою.
11. Скільки вивезено на Сибір в час (нової) другої окупації.
12. Яку поставу займало населення до виборів 1946, 1947 рр.
13. Вражіння, яке викликає поява українського повстанця.
14. Вражіння по прочитанню наших видань, листівок, кличів.
15. Яку поставу займає населення до української революційно-визвольної боротьби.
16. Що населення знає про революційно-визвольну боротьбу.
17. До якого висновку доходить населення, беручи до уваги сьогоднішній стан в ССРСР.
18. Чи населення вірить в успіх української революційної боротьби, а якщо ні, то чому.

19. Що говорить населення про допомогу мешканців Західної України для голодуючих 1946, 1947 рр.
20. Яка постава до українців західних областей взагалі.
21. Чи є прояви підпільної протирадянської роботи в даній місцевості і кому населення приписує цю роботу.
22. Що знає населення про власовщину (російська підпільна організація під проводом Власова⁹⁶).
23. Чому місцеве населення не проводить виразної активної боротьби з рад[янської] владою.
24. Чого населення сподівається від Америки і Англії.
25. Яка постава населення до будучої війни.
26. Яка постава до сьогоднішніх союзників ССРСР.

II. Соціяльне життя.

27. Як можна поділити мешканців даної місцевості під соціальним оглядом.
28. Скільки партійців і комсомольців є в даній місцевості.
29. Які докази, що партія є упревілейованою верствою громадянства.
30. Яку зарплату й пайки одержують партійці й скільки вони працюють.
31. Приватне життя партійців – домашнє життя – помешканця, присадибна ділянка, радіо і т. п.;
32. Які товари одержують партійці й скільки за них платять.
33. Як партійці поводяться з місцевим населенням, чи своєю поведінкою підчеркують те, що вони є вибрані, а решта це «темная масса – нищие».
34. Які податки платять партійці.

---

⁹⁶ Власов Андрій Андрійович (14.09.1901-01.08.1946) – радянський генерал-лейтенант, командир 37-ої армії ЧА, яка у липні-вересні 1941 р. обороняла Київ, у грудні 1941 р. – командир 20-ї радянської армії, що зупинила просування 4-ї німецької танкової армії до Москви, нагороджений орденом Червоного Прапора, здобув славу «рятівника Москви», був одним з улюблених командирів Й. Сталіна. У березні-червні 1942 р. – заступник командира Волховського фронту та командуючий 2-ю ударною армією. 11 липня 1942 р. потрапив у німецький полон, перебував у Вінницькому таборі для вищих військових офіцерів (офлаг), пішов на співпрацю з німцями, очолив «Комітет визволення народів Росії» та «Російську визвольну армію» (РОА), що складалась з радянських військовополонених і боролась на боці німців проти більшовиків за повалення сталінського режиму. 12 травня 1945 р. захоплений у радянський полон поблизу м. Пльзень (Чехословаччина) під час спроби перейти у західну зону окупації. За результатами закритого суду був звинувачений у державній зраді та повішений 1 серпня 1946 р. у Москві.

35. Яку зарплату одержують робітники й [чи вистарчає на прожиття].
36. Які товари одержують робітники й скільки за них платять.
37. Які податки платять робітники державі.
38. Чи робітники змушені робити покупки по спекулятивним цінам, які мають межності прожиття за одержану зарплату.
39. Домашнє життя робітника, що являється його щоденним прохарчуванням, як забезпечен[ий] помешканням, де провод[и]ть вільні від праці години, чи ходить в кіно, клуб, театр, чи читає радпресу, чим цікавиться і т. п.
40. Яке ставлення робітників до своїх керівників.
41. Інтелекція (відповіді на точки 30-40).
42. Яка норма заробітку на поодиноких членів колгоспу.
43. Яка зарплата за трудові дні.
44. Які податки платить колгоспник.
45. Скільки землі має даний колгоспник.
46. Як використовується дана земля.
47. Живий і мертвий інвентар даного колгоспу.
48. Засоби праці в даному колгоспі.
49. Господарка овочами праці колгоспників (як розділяють приходи даного колгоспу).
50. Приватне життя колгоспника (як в точці 39).
51. Чи сталінські колгоспи є знаряддям експлуатації селянина і якщо так, то які докази цього.
52. Конкретні різниці між колгоспами і радгоспами в даній території.
53. Як МТС вивінені в посібники праці колгоспника.
54. Якою санітарною опікою користується робітництво і селянство.
55. Які присадибні ділянки мають колгоспники і які податки з них платять.
56. Як переводились державні позики між робітниками, інтелекцією і селянством та які високі були дані позики.
57. Яка кількість інвалідів т. зв. вітчизняної війни.
58. Яке соціальне забезпечення мають старики та інваліди.
59. Чи проявляється хабарництво і в якій мірі.
60. Чи поширюється розкрадання державного майна і які його розміри.

61. Що населення, а головню робітники й селянство скористало з допомоги ЮНРРА [УНРРА]⁹⁷.
62. Як проводилась зміна валюти в грудні 1947 р. і які її наслідки.

III. Партія, МВД-МГБ, адміністрація:

63. Подати точні списки партійців, їх характеристики та персональні дані. Подати поодинокі протинародні поступки й точні адреса тих партійців.
64. Списки МВД-МГБ персональні дані, протинародні поступки, точні адреси.
65. Робота МВД-МГБ і форми терору.
66. «Инстрибительние батальйони», їх склади, завдання, списки поодиноких бійців, точні адреси, протинародні поступки.
67. Поведінка адміністрації з населенням взагалі.
68. Списки адміністративних працівників, персональні дані, точні адреси, протинародні поступки.
69. Ставлення МВД-МГБ до репатріантів, тих, що були в німецькому полоні, ставлення до бувшої німецької адміністрації, яка рекрутувалася з місцевих людей, ставлення до німців, воєннополонених.

IV. Збройні сили СССР:

70. Який національний поділ в офіцерському складі сухопутних військ, морського флоту, летунства.
71. Незгоди в ЧА на тлі національних почувань.
72. Виховування бійців ЧА в дусі імперіялізму.
73. Докази виховування ЧА в дусі московського шовінізму.

---

⁹⁷ ЮНРРА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) – міжурядова економічна організація заснована 1945 р. для надання допомоги країнам, економіка яких була зруйнована в роки Другої світової війни. У 1945 р. СРСР звернувся за світовою допомогою для відновлення зруйнованої війною економіки радянських республік. Угодою від 18 грудня 1945 р. про допомогу ЮНРРА Україні було визначено суму допомоги у розмірі 189 млн. амер. дол. ЮНРРА створила в Україні свою місію на чолі з полковником М. Мак-Даффі, яка 20 березня 1946 р. прибула до Києва. Товари, закуплені на кошти ЮНРРА, надходили в Україну з 15 країн світу: з США, Великої Британії та Канади – переважно насіння, консерви, сушена риба, устаткування для заводів, з Індії – перець і джут, з африканських країн – какао, з Аргентини – вершкове масло, льняна олія, з Австралії – чай, свинець, насіння конюшини, вовняні товари та ковдри. Місія ЮНРРА припинила свою діяльність в Україні 30 червня 1948 р. Станом на 1 квітня 1948 р. в Україну було завезено 211 суднами товарів на суму 189,3 млн. доларів, більшість з яких становили продукти харчування та промислові товари.

74. Чи є незадоволення з приводу нерівноправності в ЧА і які його прояви.
75. Що бійці ЧА знають про український революційно-визвольний рух.
76. Постава бійців ЧА до української революційно-визвольної боротьби.
77. Які прояви симпатизування бійців ЧА з українським визвольним рухом.
78. Яка постава бійців ЧА до власовщини.

V. Торгівля:

79. Форми торгівлі.
80. Якими товарами забезпечені кооперативи.
81. Які ціни товарів в кооперативах.
82. Які товари є на базарах і яка їх ціна.
83. В яких товарах для населення відчувається недостаток.
84. Які розміри спекуляції.
85. Яку роль відіграла допомога ЮНППА [УНППА] в торгівлі.
86. Який вплив мала зміна валюти в 1947 р. на торгівлю.

VI. Транспорт:

87. Які види транспорту.
88. Чим затруднює транспорт держава.
89. В який спосіб використовує транспорт населення.
90. Які удогіднення для населення на транспорті.
91. Сплата за використання транспорту.
92. Поліційні контролю на транспорт.
93. Ким обслуговується транспорт в керівному складі. Кількість партійців і обсада за національним принципом.
94. Яка справність транспорту.

VII. Школа:

95. Яка кількість молоді охоплена школою, а яка не охоплена.
96. Яка кількість комсомольців, піонерів, жовтенят між шкільною молоддю.
97. Обсада учительських місць за національним принципом і партійною приналежністю.
98. Фаховість учительського кадру.
99. Зарплата учителів, податки, можливості прожитку, приватне життя.
100. Докази зрусифікування української школи.

101. Напрямок у вихованні шкільної молоді.
102. Як держава забезпечує шкільну молодь в підручники й шкільні прибори.
103. В який спосіб розділюються стипендії. Хто має першенство.
104. Склад учнів за національною приналежністю у вищих школах.
105. Приватне життя шкільної молоді, гуртожитки, мораль.
106. Чи є непорозуміння у вищих школах на ґрунті національних почувань і які його прояви.
107. Як молодь ставиться до української революційно-визвольної боротьби.
108. Як ставиться до радянської влади.
109. Чи є випадки пасивної або активної боротьби з радянською владою і які її форми.
110. Яке вражіння викликає наша література, листівки, кличі.
111. Чи молодь застановляється над політичним положенням СРСР.
112. До якого висновку доходить молодь, беручи до уваги сьогоднішній стан в СРСР і в світі.
113. Що молодь знає про український революційно-визвольний рух і чи вірить в його успішність, а якщо ні, то чому.
114. До якого степеня українська молодь є збольшевізована.
115. До якого степеня вдалось большевицькій пропаганді заінтересувати молодь «героїкою вітчизняної війни».
116. Чи проти шукання виходу з сьогоднішньої ситуації і які її форми.
117. Чи молодь знає про власовщину і яка її постава до цього руху.
118. Заінтересованість молоді політичною ситуацією в світі.

VIII. Радянська й робітнича молодь:

119. Місця праці молоді.
120. Можливості підвищувати загальну й фахову освіту.
121. Якість виконуваної роботи.
122. Зарплата й приватне життя.
123. Національна свідомість й мораль.
124. Дальше відповісти на точки «106»-«119».
125. Яка кількість молоді в комсомолі.

126. Чи є прояви незгоди між партійною молоддю і непартійною та які її форми.
127. Постава молоді до більшовицької пропаганди з преси зокрема.
128. До якої міри молодь є заінтересована спортом.
129. Яке ставлення молоді до служби в ЧА.
130. Скільки молоді вивезено на роботи в Донбас. Чи їхали добровільно, чи під терором, які форми терору застосовувано і як молодь ухилялася від виїзду на Донбас.
131. Що робить молодь у вільні від праці години.
132. Яка опіка зі сторони влади над бездомними.
133. «Жуліки» і їх діяльність.

IX. Релігійне життя:

134. До якого степеня дійшла свобода релігійних культів.
135. Чи православна церква є засобом зрусифікування українського населення.
136. Чи православна церква є засобом для большевицької пропаганди.
137. Скільки священників і яка їх національна приналежність.
138. Мораль священників.
139. Права церкви й налоги.
140. Відношення населення до церкви.
141. Відношення молоді до церкви.
142. Які релігійні секти і яке ставлення до них зі сторони населення.

X. Культурне життя:

143. Який вплив мала війна на культурне життя населення.
144. На яку культуру населення сьогодні орієнтується.
145. Які прояви прищиплювання російської культури на українських землях.
146. Докази нищення української культури.
147. Клуби-бібліотеки і їх виховна вартість, імпрези і їх цілі, забави і їх форми. Заінтересованість населення роботою клубів.
148. Кіно – які фільми висвітлюються, які осяги має кіно у вихованні населення, а головнo молоді, якими фільмами населення, а головнo молодь, найбільше інтересується.
149. Театри – що дають і вартість виховання, заінтересованість населення театрами. Чи театри відвідує селянство й робітнича молодь, і як це в практиці виглядає.

150. Заінтересованість населення пресою і художніми виданнями.
151. Хто найбільше використовує сьогоднішні здобутки культури і в який спосіб.

XI. Голод:

152. Як населення пояснює голод в 1946-1947 рр.
153. Які були безпосередні причини голоду. Скільки зібрано хліба, скільки віддано державі, а скільки одержало населення за трудові.
154. Наслідки голоду: подати точні дані хто помер з голоду (поіменні списки), яка кількість людей з даної місцевості ходила в західні області за хлібом, докладні списки бандитських нападів, які були наслідком голоду, як спричинник розкрадання державного майна і репресій зі сторони влади і т.д.
155. Які прояви голоду в 1946-1948 рр. і наслідки його.

XII. Пісні, анекдоти, приповідки:

156. В тому розділі помістити всі протибольшевицькі пісні, анекдоти, вірші, приповідки, які висвітлюють настрої населення, соціальний стан СРСР, незадоволення широких верств населення з сьогоднішньої ситуації, які висвітлювали б побут, культуру і т. п.

XIII. Адреси:

157. Додати всі знані адреси в цілому СРСР. При кожній адресі, по змозі, дати коротку характеристику життя адресата, звертати увагу на моменти його покриття радянською владою (хтось з родини репресований, помер з голоду в 1932-1933 рр. і 1946-1947 рр., адресат інвалід Вітчизняної Війни і т. п.). Обов'язково подати чим адресат займається, в якому приблизно ділі.

При опрацюванні звіту подати якнайбільше фактів, які підтверджували б твердження автора звіту. Факти повинні відповідати на питання хто, де, коли. Розуміється, приклади мусять бути оперті тільки на правді. Не сміє бути фантазування чи голослівності.

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 334-338. Копія. Машинопис.

№ 8

ІНСТРУКЦІЯ З ТЕРЕНУ «ЗАПОРІЖЖЯ» ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ 300-Ї РІЧНИЦІ ВІД ПОЧАТКУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Березень 1948 р.

«Запоріжжя»

Березень 1948 р.

Інструкція

у справі відзначення 300-річчя Української революції 1648 р. і народження Української Козацької Держави

1648 р. – це час, коли почалась велика всенародна українська революція й наступило народження Української Козацької Держави. В тому часі весь український народ – українські селяни, козацтво, шляхта, міщани – під проводом Богдана Хмельницького підняв збройну боротьбу проти польсько-шляхетських займанців, щоб повернути собі права на самостійне життя й вільний розвиток. До кінця 1648 р. майже з усіх наших земель було усунено окупантів, багато польських дворів і замків, як символів могутності польської шляхти й її гніту над нашим народом, було зруйновано, багато представників ворожої влади, які заздалегідь не втекли з України, було знищено, українські церкви було звільнено від шляхетського святотатства, здійснюваного через різних орендарів і повернено їх українським віруючим масам. Завдяки цьому, під охороною козацької збройної сили й численних селянських повстанських загонів, виростало нове вільне життя українського народу, життя державно-політичне, соціальне, громадянське, релігійне, творилася підстава для росту й вияву потенціальної сили благородного духу нашої нації, відкривалися перспективи для його могутнього льоту.

З різних причин, а особливо через сильні протиукраїнські дії імперіялізмів польської шляхти й царської Москви, які не раз спільно виступали проти України, не вдалось нашому народові належно розбудувати, й тим більше, довести до бажаного йому завершення так гарно розпочате в час революції 1648 р. своє вільне життя. Однак через те не можна недооцінювати цієї революції.

Історичне значення Української революції 1648 р. полягає, насамперед, в тому, що вона через відродження Української Козацької Держави, по-перше, дала більшій частині нашого

народу можливість більше або менше вільно розвиватися на протязі певного часу; по-друге, ввела Україну в сферу активного міжнародного життя; по-третє, причинилась до відновлення і закріплення в свідомості усіх верств українського народу його державницьких традицій, певне завмирання яких було спричинене кількавіковим поневоленням України, що наступило по упадку Київської Русі. На ґрунті цих традицій відбулося національне відродження нашого народу, на їхньому ґрунті започаткував і вів свою діяльність український націоналістичний рух, очолюваний М. Міхновським; завдяки (у великій мірі) їхній життєтворчій силі наш народ зробив у 1917 р. Революційний Зрив, побудував у роках 1917-18 свою нову державу – Українську Народну Республіку і таким чином, в нових умовах свого життя, здійснював свої державно-історичні традиції на практиці, а своєю жертвенною працею для добра України й героїчною обороною Республіки перед численними ворогами збагатив їх новими досягненнями. Після упадку Української Народної Республіки наші державно-історичні традиції стали головним поштовхом у діяльності ОУН, УПА, які перемагаючи на своєму шляху численні труднощі й перешкоди, гордо й певно ведуть наш народ до мети, до здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

Українська революція часів Хмельницького належить до найбільших революцій світу. Так є не тільки тому, що вона була всенародною, а також – і то в першу чергу – тому, що вона поставила на порядок денний найбільш прогресивні в тому часі ідеї, які виростили з духа волелюбного українського народу, – ідеї національної волі, соціальної справедливості, громадянської, релігійної свободи та дала добрий приклад, вказала непоганий шлях для наступної визвольної боротьби, по-перше, українському народові, по-друге, поневоленим народам і селянським масам Європи.

Прогресивні ідеї української революції 1648 р., намагання зроблені завдяки їй у її час втілити ці ідеї в життя, виснаження силами революції сил реакційної шляхетської Польщі й дещо зумовили немало позитивне значення революції і далеко поза межами України.

Але значення цієї революції могло б бути ще набагато більшим, якби ідеї, породженні українською стихією та видвигнені нею в час революції, були своєчасно мали принаймні одного теоретичного звеличника (якого, на жаль, не було ні тоді, ні пізніше), тобто людину, яка б була їхню велику красу пізнала своєю інтуїцією, зрозуміла своїм розумом і шляхом оформлювання цих

ідей на письмі у вигляді певної системи або хоча б окремих тез (тверджень) розкрила цю їхню красу перед рідним українським народом і перед цілим світом. В такому вигляді ці ідеї були б ще ясніше стояли б перед українськими народними масами, як їхні життєві національні й соціальні постулати, завдяки чому боротьба цих мас за свої інтереси була б менше стихійною, а більше свідомою, цілеспрямованою та успішною, ніж вона була в час революції й пізніше; в такому вигляді ці ідеї були б яскравосвітучим маятником, який би був указував і освічував керівникам Козацької Держави шлях, по якому вони були б могли більш успішно вести свій народ до перемоги; в такому вигляді ці ідеї були б легко знайшли шлях до свідомості передових людей цілої Європи, які були б тим чи іншим способом причинилися до того, що ці ідеї мали були змогу опанувати серця багатомільйонних європейських мас, завдяки чому перед усім культурним світом була б розкрилася велична сторінка українського духа, якої він, світ, за малими виїмками, ще й досі не відчуває, не знає, не розуміє. Варто згадати, що навіть такі ідеї, які мають стільки благородних загальнолюдських елементів, скільки їх мають ідеї української революції 1648 р., о[володів]ають водночас почуваннями і розумом мільйонів людей звичайно лише тоді, коли вони, ідеї, мають для цього відповідні зовнішні умовини. Для прикладу, найголовніша з ідей Великої Французької революції, яка почалась 1789 р., мала такий великий вплив на наступний всеєвропейський прогрес, крім іншого, тому, що вони довго перед революцією широко й всебічно обговорювалися на багатьох сторінках творів французьких філософів та політичних письменників, а в час революції голосно прозвучали як конкретно й ясно сформульовані гасла, зі змістом яких була, внаслідку наведеного обговорення у меншій або більшій мірі, зазнайомена велика кількість людей, в тому й з-поміж мас.

Через успішне використання в боях великих армій, складених з воєнно-здібного елементу всіх верств нашого народу, Українська революція 1648 р. перша внесла величезний вклад і в ділянку європейської воєнної науки. До того часу ніде в культурному світі не було організовано й використано в боях великих народних армій, а після цієї революції це стало широко застосовуватися в світі щойно за 141 рік, з часів Великої Французької революції.

Цього року минає 300 років з того часу, як була розгорілася велика Українська революція часів Хмельницького й народилась Українська Козацька Держава.

Українське революційно-визвольне підпілля й наше населення повинні на протязі цього року відповідно відзначити ці великі події.

1. Для відзначення 300-річчя Української революції часів Хмельницького й народження Української Козацької Держави революційно-визвольне підпілля повинно в травні ц. р. провести одні святочні сходи за такою програмою:

а) Збірка, привіт, Декалог;

б) Відчитання «Вступу» Інструкції у справі відзначення 300-річчя Української революції 1648 р. і народження Української Козацької Держави;

в) Виголошення реферату про цілу Хмельниччину.

г) Вшанування двохвилинною мовчанкою тих, що загинули в боротьбі за Українську державу Козацької Доби.

д) Закінчення (струнко! – Виголошення 3-ої точки Декалогу. – Привіт. – Розхід.

Примітка.

1. Якщо б ці святочні сходи через якісь технічні причини не відбулися в тій чи іншій організаційній клітині в травні, то вони повинні відбутися пізніше.

2. Для збільшення зазнайомлення українського населення з Хмельниччиною і її історичним значенням, революціонери повинні час від часу (спеціально або принагідно) до кінця цього року вести серед населення відповідні індивідуальні чи гурткові розмови про Хмельниччину, розповсюджувати листівку «Українці!»⁹⁸ (її висилається разом з цією «Інструкцією»), кращі з рефератів, зазначені в пунктах 1-му «в» і 3-му «Інструкції».

3. Ті революціонери, які спроможні самостійно опрацювати (писати) деякі речі, повинні, поскільки матимуть для цього можливість, до кінця цього року опрацювати від 1-3 реферати про Хмельниччину за довільним чи поданими в «Додатку» до «Інструкції» темами.

4. Про переведення зазначених святочних сходів та про виконання цієї «Інструкції» взагалі треба докладно прозвітувати при іншому звітуванні або спеціально.

Слава Україні!

---

⁹⁸ Див.: Сергійчук В. Український здви́г: Наддніпрянщина 1941-1955. – К., 2005. – С. 655-657.

Додаток

До «Інструкції» в справі відзначення 300-річчя Української революції 1648 р. і народження Української Козацької Держави

Теми

1. Причини української революції 1648 р.
2. Як підготовлялося повстання 1648 р.?
3. Які результати дала Українська революція часів Хмельницького для нашого народу?
4. Причини та наслідки Переяславського договору.
5. Державно-політичний лад в Україні, витворений за Хмельниччини.
6. Стратегія й тактика війни Богдана Хмельницького.
7. Як повстали та як були організовані українські селянські, повстанські загони в часах Хмельницького, яка була їхня мета, в чому полягала їх воєнна тактика?

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 29. – Арк. 253-256. Копія. Машинопис.

№ 9 ІНСТРУКЦІЇ ДЛЯ ІДЕОЛОГІЧНО-ПОЛІТИЧНОГО ВИШКОЛУ

[1948]

І Н С Т Р У К Ц І Ї ДО ІДЕОЛОГІЧНО-ПОЛІТИЧНОГО ВИШКОЛУ⁹⁹

Хід подій на Україні, як і в цілому світі, ставить перед організацією завдання посилення рядів організації новими членами – борцями зі сталінсько-большевицьким режимом. Кожен член мусить бути всесторонньо вихований, бо тільки тоді він зможе вносити нашу націоналістичну ідею в маси.

---

⁹⁹ *Інструкції були вилучені органами МДБ у членів Київського міського проводу ОУН у 1948 р.*

Виховання мусить проходити під кутом:

1. зміцнення національної свідомості,
2. скріплення патріотизму,
3. політичної певности,
4. ідейної відданості і посвяти,
5. організаційної працьовитості і активності,
6. революційної готовності до боротьби і смерт[і].

При цьому подається порядок виховної роботи, політичний вишкіл і опис допоміжної вишкільної літератури.

Початкове виховання як і ціле революційне виховання членів оперте на:

1. Декалозі, 12 прикметах, 44-ох правилах життя українського націоналіста,
2. Дисципліні,
3. конспірації,
4. виробленні характеру шляхом особистої поведінки і особливого впливу на інших.

– Декалог, 12 прикмет характеру і 22 правила життя українського націоналіста не тільки заучити напам'ять, уміти пояснити, але придержуватися і поступати згідно них.

Декалог вживати на всіх сходинках, відправах, стрічах, як також після і перед сном.

– Точне, безоглядне і свідоме виконання всіх Наказів обов'язує як правило дисципліни. З місця усувати неточність, розхлябаність, несолідність виконання і т. д.

– Конспірація мусить бути від основ. Настороженість проти агентури повинно доповнювати конспірацію. Вивчити «До питань конспірації підпільника».

Любити можна тільки те, що знаєш, тому дальше потрібно вивчати все про Україну, а зокрема:

1. Географію України,
2. Історію України,
3. Окремо історію Визвольних Змагань.

Заучування тільки самих дат, цифр і подій не дадуть вислідів. В історії та географії України вибирати світлі моменти з нашого минулого і пов'язувати з сучасними, зокрема з нашою революційною боротьбою, нпр. «Як великі російські сатрапи визволили український нарід».

Богацтва України розглядати як матеріальну базу для збереження нашої нації. Мало знати, які богацтва має Україна і де вони розположені, але потрібно вияснити на скільки українці мають з них користі.

Спис допоміжної літератури до політичного вишколу:

1. «Громити ідейні позиції ворога».
2. «В новій дійсності».
3. «Проблема нашого визволення».
4. Постанови III НВЗ ОУН.
5. «Цифри і перспективи».
6. «За що бореться УПА».
7. «Плятформа УГВР».
8. «Універсал УГВР».
9. «Як великі російські сатрапи визволили український нарід».
10. «Мілітаризм».
11. «СССР напередодні нової війни».
12. «Конституція СРСР».
13. «Революційний фронт українського самостійництва».
14. «Політичні постанови II Конференції ОУН».
15. «Боротьба українського народу з другою большевицькою окупацією».
16. «Большевицька демократизація Європи».
17. «Ідейно-політичне обличчя большевиків».
18. «Шляхи і перспективи».
19. «Большевицька розв'язка національного питання».
20. «Чого ніколи не можна забути».
21. «До основ нашої міжнародної тактики».
22. «За повільний підхід».
23. «Сталінсько-большевицький імперіялізм в світлі закордонної політики».
24. «Деклярація Проводу ОУН».
25. «Слово ОУН до українського народу».
26. «Господарчі підстави нашої держави».
27. «Донощикам і сексотам пощади не буде».
28. «Торгують українською землею».
29. «Сталінсько-большевицькі намагання і наша відповідь».
30. «Большевицький імперіялізм в Азії».
31. «Петлюра».
32. «Лісова Пісня».
33. «Техніка пропаганди».
34. «На допомогу пропагандистам».

Ця література є відповідно розміщена до кожного розділу політичного вишколу, і перед розпочаттям вивчення котрогось з розділів насамперед вивчити літературу.

Вихованням охопити юнацтво як і старше українське населення. Політичний вишкіл вивчати на сходинах, стрічах, які мають

відбуватися найменше раз на тиждень, як також кожен член вивчає ці матеріали самотужки.

Вивчання має проходити послідовно-систематично, за що є відповідальний кожний провідник.

Виховну роботу обов'язково пов'язувати з масово-політичною, це зн., що всі ми ведемо пропаганду серед населення.

ПРОПАГАНДА.

Кожен кадровик без огляду на його становище має прямий обов'язок – пропаганду. Пропаганда мусить бути масовою, вона повинна вияснити масам:

1. за що ми боремося,
2. якими методами ведемо боротьбу,
3. які є вигляди на нашу перемогу,
4. в пропаганді ми повинні роз'яснити наше відношення до оточуючого нас світу,
5. повинні посилити до максимум ненависть до сучасного режиму – вказати вихід з сучасного положення.

Основою нашої пропаганди є матеріяли до політвишколу.

До 1) Пов'язувати нашу боротьбу за нашу політичну незалежність з боротьбою за соціальну справедливість, трактуючи ці дві теми разом. Не уважати, що, мовляв, населення знає вже нас і нашу боротьбу.

До 2) Масам повинна бути представлена ясно наша сила як політичної організації. (Значення організації, дій УПА. Населення не тільки орієнтувати на [...], але і на збройну силу).

3) Масам повинно бути роз'яснено, на що ми розраховуємо:

- а. внутрі СССР,
- б. за кордоном.

До а) Трудящі маси і Червона Армія як основний резервуар живої сили, що переведе революцію і як основний предмет над котрим працюємо, приготівляючи цю революцію.

Безвихідність трудящих мас СССР (в тому числі і червоноармійців) дає нам певність, що ті маси в слушний час підуть проти сталінської влади. Безвихідність того положення виражається національним гнітом і соціальним визиском і є наслідком імперіалістичної політики Сталіна. Внутрі СССР нам помагають протирежимні рухи інших народів.

До б) Закінчення війни з Німеччиною не означає закінчення світової війни. Сталін, як і західні союзники, гарячково приготов-

ляються до нової війни. Закінчення війни з Німеччиною не принесло трудящим жодних полегшень.

Боротьба свіжо підкорених Москвою європейських народів проти сталінського режиму, це боротьба за незалежність України, наша боротьба – це вклад у визвольну боротьбу тих народів. На цьому базується наше відношення до наших сусідів, до всіх тих, які проти сталінських сил у світі, і як найдавший його наслідок, наше відношення до тих неукраїнців, що живуть в Україні (пункт 4).

У роз'ясненні міжнародної політики ми не сміємо виривати нашої самостійницької лінії. Ми повинні виробляти у масах тверде переконання в тому, що Самостійну Державу ми можемо здобути тільки власною боротьбою, а міжнародні відносини використовуємо тільки для полегшення тієї боротьби.

до 5) Реакційність сталінського режиму, це зн.[ачить] вживання головної (мілітарної) сили для здійснення імперіялістичних цілей, повинно бути роз'яснене повністю масам. На це ми маємо багато фактів з України, інших частин ССРСР і закордону.

Безнастанною роз'яснювальною роботою ми повинні переконати маси, що кожне навіть найдрібніше потягнення окупанта в Україні і кожен його крок закордоном – це заходи для більшого закабалення українського і інших народів і підготовка до дальших загарбань.

Підпорядкування господарства ССРСР і інших окупованих країн потребам своєї імперіялістичної політики, використання всієї робочої сили для тієї цілі і наслідки того використання повинні бути предметом нашої пропаганди. Цією роз'яснювальною роботою ми повинні захитати в основах довір'я до сталінського режиму і розпалити до білого ненависть народу до сталінської кліки.

З а с о б и п р о п а г а н д и.

1. Праця над собою.
2. Писане слово.
3. Живе слово.
4. Пропагандивні збройні акції.
5. Пропагандивна поведінка.

До 1. Систематично вивчати всю свою літературу, вивчати чужу, ворожу політ[ичну] літературу, читати наші інформації і ворожу пресу, безнастанно поширювати своє знання у всіх напрямках, знати все про Україну.

До 2. Вся друкована література приходить згори і тому треба уміти ту літературу помножити і уміти поширити серед мас.

До 3. Живе слово повинно бути у наших умовах основним засобом пропаганди – мітинги, гутірки, доповіді і т. д.

До 4. Кожна збройна акція і інші дії організації повинні бути пропагандивні.

До 5. Успіх пропаганди залежить в великій мірі від поведінки, зокрема кожного кадровика серед населення. Тому навчити кожного кадровика поводитися пропагандивно.

Наша пропаганда мусить бути:

1. пропагандивною,
2. повинна бути в наступі,
3. планова.

До 1. Поширення серед мас нереальних, фантастичних відомостей, які не справджуються і не можуть справдитися, обіцяння людям того, чого не можемо виконати – це підривна робота.

До 2. Ми не повинні в нашій пропаганді оправдуватись перед ворожими клепами, а відворото ми повинні розшифрувати ті клепаки і вийти поза них, розшифрувавши клепаки та провокації ворога відвертими фактами.

До 3. Всі пропагандивні акції мають бути планові, щоб скупчувати всі пропагандивні засоби на якійсь одній найважливішій в даному часі справі, нпр. посівна компанія, жнивна кампанія, закінчення війни і т. п.

(Див. «Техніка пропаганди» та «На допомогу пропагандистові»).

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72722-ФП. – Т. 7. – Арк. 6 (пакет). Оригінал. Машинопис.

№ 10

ІНСТРУКЦІЯ ГОСП ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ БЕСІД З ЖИТЕЛЯМИ ЗІ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

P-1197

Квітень 1949 р.

Інструкція до квестіонару «СХ»

Всім тереновим провідникам і
референтам пропаганди до районів
включно

1. Квестіонар призначений не для наших кадрів, а для людей, що живуть легально, в тому числі, в першу чергу: 1) для розумних, західноукраїнських інтелігентів, які живуть у містах, працюють у большевицьких установах і широко зустрічаються із східноукраїнськими, в першу чергу, інтелігентським елементом; 2) для західноукраїнських інтелігентів взагалі (можуть бути, напр. і розумніші сільські вчителі тощо), для західноукраїнських студентів; 4) для більш розвинутих старших середньошкільників; 5) для тих інтелігентів, студентів і т. п. із східноукраїнських областей, які змогли б дати на поставлені в Квестіонарі питання правдиві і цікаві відповіді.

2. В принципі всім тим людям Квестіонар на письмі передавати не дозволяється (щоб не дати причини для заарештування даної людини на випадок ревізії). В принципі даних людей на основі цього Квестіонару треба тільки дуже точно поінформувати про те, яка інформація від них вимагається. Щонайвище вони могли б собі дещо для пам'яті конспіративно записати.

3. Коли у випадку певних людей не буде ніякої змоги зустрітися з ними безпосередньо і коли б ці люди могли дати цікавий матеріал на поставлені у Квестіонарі питання, то тоді можна такий Квестіонар переслати до них і на письмі. В такому випадку треба завжди обов'язково повчити, щоб даний громадянин після отримання Квестіонару і зізнайомлення з його змістом, – негайно його знищив.

4. Звернути увагу, що дуже важливою справою у цьому Квестіонарі є наведення відповідних фактів. При фактах, коли це не загрожує розконспірованням окремих людей, головню проти-большевицьке наставлення, подавати прізвище, дати, установи і т. п. дані. Підкреслюємо, одначе, що наведення таких даних допускається тільки в таких випадках, коли вони не суперечать засадам конспірації. Щоб не було промахів у цій справі, треба даних громадян точно поінструктувати, які дані вони можуть навести і яких наводити не вільно. Звертаймо увагу, що в звітах з розмов із східними українцями таких промахів проти конспірації, часто просто каригідних*, дуже багато.

5. По отриманні відповідей подати загальні дані про їх авторів (напр., учитель, працює директором неповносередньої школи, років 50, східноукраїнське середовище знає добре з безпосереднього досвіду тощо).

---

* Негідних.

6. Виповнені Квестіонари якнайшвидше пересилати до безпосередніх організаційних провідників і зверхників по лінії пропаганди.

7. Відповідей вимагати якнайшвидше. Так само швидко ці відповіді пересилати до Гори. До снігу (осінь 1949 р.) ці відповіді повинні бути вже в «1197».

8. Коли хтось з друзів-підпільників може дати цікавий матеріал на поставлені в Квестіонарі питання, то повинен, очевидно, Квестіонар виповнити і переслати. При цьому треба завжди зазначити свій терен, пост і джерело інформації (безпосередні зустрічі із східними українцями, інформація сторонніх людей і т. п.).

9. Коли тільки дозволять умовини, з даним квестіонаром можна звернутися і до людей запідозрених в агентурній співпраці з МВД. На отриманій, можливо, відповіді треба зазначити, що автор агент чи запідозрений в агентурі.

КВЕСТІОНАР «СХ»

1. Які окремі групи – окремі групи з погляду: а) наставлення до большевицького режиму; б) українського патріотизму; в) реакція на большевицьку гнобительську політику; г) ставлення до нашого визвольного-революційного руху; д) загального способу думання; е) вдачі, – можна завважити серед сьогоденного східноукраїнського суспільства? Докладно охарактеризувати кожен таку окрему групу. Коли потрібно перевести диференціацію цих груп за їх приналежністю до окремих суспільних прошарків.

2. В чому полягає критика большевизму з боку східних українців в тому випадку, коли вони його критикують? Які позитивні сторони вони бачать у большевизмі?

3. Яких змін у большевицькій системі вони хотіли б, а з чим (у большевизмі) вони готові погодитися?

4. Наскільки вони здають собі справу з того, що в ССРСР – не «диктатура пролетаріату», а протинародна диктатура большевицької кліки? Їхнє відношення до большевицької диктатури і до диктатури взагалі. Що говорять про демократію західноєвропейського типу?

5. Чи здають собі справу з того, що в ССРСР вже є нова паразитична експлуататорська кляса? Як вони ставляться до нашого окреслення цієї кляси – «большевицькі вельможі»?

6. Чи здають собі справу з того, що большевицька політика – загарбницька, імперіялістична політика, що російський

большевизм – переємник і продовжувач колишнього царського імперіялізму. Якщо здають собі з цього справу, то як оцінюють це явище?

7. Як пояснюють собі причини тієї постійної великої нужди, що дотепер існує в ССРСР?

8. Як ставляться до твердження большевицької пропаганди про те, що нібито в ССРСР уже побудований соціалізм і що советське суспільство є нібито на шляху поступового переходу до комунізму?

9. Чи здають собі справу з того, що большевики зрадили соціалістичним ідеалами?

10. Який їх погляд на умовини культурного розвитку в ССРСР (шкільництво, література, наука і т. п.)? Як вони реагували на останні постанови ЦК у галузі літератури, музики, театру і т. п.?

11. Як приймала східноукраїнська інтелігенція останню нагінку партії на українську літературу і культуру в цілому (нагінка на окремих письменників, істориків, літературні журнали, репертуар українських театрів тощо)?

12. Чи здають собі справу, наприклад, з того факту, що большевики – узурпатори влади в Росії?

13. З чого загал східних українців найбільше невдоволений в советському ладі?

14. Як загал східних українців пояснював собі причини голоду в 1946-1947 роках? Чи пояснював собі це все тільки посухою? Чи була якась реакція на добровільну здачу Україною величезної кількості зерна «понад план» в 1948 р.?

15. Які є погляди серед невдоволених советським ладом про шляхи до зміни? Думають про потребу якихось, скажім, тільки реформ большевицького ладу, чи про цілковите його повалення шляхом революції?

16. Що сьогодні є найбільш нестерпне і докучливе в умовинах праці в большевицьких установах (адміністративних, господарських і т. п.), в большевицьких школах? Чи ці установи, чи школи відрізняються (якщо відрізняються) в позитивний бік, напр., від колишніх польських установ чи шкіл?

17. Що є найбільш нестерпне і докучливе в умовинах праці робітників у фабриках, на транспорті, на будівельних роботах і т. д.?

18. В чому головним чином полягає експлуатація працюючих большевицькою клікою в теперішній час?

19. Відношення східних українців до росіян. Наскільки вони собі усвідомлюють, що Москва по відношенню до України

веде політику в дусі російського шовінізму та імперіялізму? Наскільки вони здають справу з того, що Москва, напр., русифікує Україну, експлуатує її у господарському відношенні, поневолює політично і культурно? Вважають вони росіян національними ворогами України чи якимось по-другому до них відносяться? Як вони сприймають большевицьку тезу про те, що Москва нібито допомагає Україні? Якщо з них хтось здає собі справу з імперіялістичного характеру політики Москви щодо України, то яка, на його думку, повинна бути постава українців супроти москалів взагалі?

20. Докладно схарактеризувати в чому полягає т. зв. советський патріотизм східних українців? За які советські, большевицькі ідеї чи інтереси вони готові боротися, що їм в Советському Союзі дороге?

21. Погляд східних українців на майбутню війну. Як вони собі уявляють її хід, вислід, чого вони від неї очікують, чого сподіваються для України? Їхнє наставлення до США, Англії.

22. В чому полягає українськість тих українців із східних областей, що зберегли доволі виразне українське національне обличчя? В чому полягає українськість у тих людей, що в них національне обличчя менш виразне?

23. Погляд східних українців на теперішнє становище України, на її майбутнє. Наскільки вони здають собі справу з того, що Україна – цілком безправна колонія большевицької Москви?

24. Що є характерного в поглядах східних українців на українську історію? Чи можна вважати, напр., якісь різниці поглядів між, скажім, старшим і молодим поколінням? Чи шукають підручників історії України, виданих у Галичині до 1939 року? Що говорять про Грушевського? Чи знають принаймні якусь частину правди про наші Визвольні змагання в 1917-1920 рр.? Чи є в них національна гордість за наше минуле, на Україну, на Український народ?

25. Це саме про мовну літературу. Погляд східних українців на Шевченка.

26. Чи розуміють його вони як слід? Чи шукають за західноукраїнською художньою літературою, а якщо шукають, то чи ця остання попадає їм в руки? Їхня оцінка окремих західноукраїнських літературних творів і авторів. Погляд східноукраїнської інтелігенції на теперішню советську літературу.

27. Чи живе отак «з дня на день» загал східноукраїнських і взагалі підсовєських людей? Чи відчувають вони ненормальність свого становища, коли-то стільки зусиль вони мусять присвячувати здобуванню їжі, одягу і т. д.? Як реагують на це?

28. Які окремі духовні інтереси можна завважити сьогодні серед східноукраїнської інтелігенції, особливо серед молоді?

29. Що є найтипівіше в ментальності східних українців і підсоветських людей взагалі? Що є найбільшою перешкодою (на думку, очевидно, того, хто відповідає на дані питання) для розвитку революційної боротьби в східноукраїнських областях?

30. Погляди на нашу революційно-визвольну боротьбу. Наскільки вони поінформовані про наші безпосередні завдання (те зн.[ачить], до чого ми змагаємо в даний момент і в даній політичній обстановці)? Наскільки вони розуміють такі прийоми нашої боротьби, як напр., нищення клубів, пересувних кіноустанов, наскоки на молочарні тощо? Як оцінюють перспективи нашого руху, наші вигляди на перемогу, можливості ведення революційної роботи в східних областях?

31. Їхнє наставлення до проблеми самостійности України. Визнають ідею самостійної України за правильну чи мають якісь інші погляди на цю справу? Чим вони в нашій боротьбі захоплюються, а чого цілком не розуміють?

32. Як собі в більшості випадків уявляють, чи можуть уявити, визволення України?

33. Як ставляться до нашої програми боротьби, до нашої підпільної літератури? Чи попадає їм коли така література в руки? Чи шукають за нею? Чи є випадки дискусій з кимось з довірених на теми нашої революційної боротьби, революційної літератури тощо?

34. Що критикують: а) в нашій практичній роботі (в тому всьому, що ми щодня робимо); б) в нашій літературі?

35. Як собі пояснюють те, що ми так довго і так завзято боремося? Чи знають, що ми опираємося виключно тільки на підтримку українського народу, чи собі якимось по-другому цю справу пояснюють?

36. Як собі уявляють (або принаймні можуть уявити) свої завдання і свою ролю на випадок упадку большевизму, у звільненій Україні? Чи висловлюються коли на тему можливого відношення до них ОУН у звільненій Україні?

37. Чи цікавить їх становище української визвольної справи за кордоном? Як приймають замітки большевицької преси на ці теми?

38. Чим різняться між собою у своїй ментальності окремі середовища:

а) колгоспники; б) робітники; в) інтелігенція? Що є найбільш типове з національного погляду в ментальності цих середовищ?

39. Точно охарактеризувати (описати його спосіб думання, вдачу, поведінку) тип невдоволеного з большевицького режиму східноукраїнського патріота.

40. Чи серед східних українців не можна завважити людей готових стати на шлях революційної боротьби? Що це за люди?

41. Точно схарактеризувати: а) східноукраїнську комсомольську молодь; б) східноукраїнську некомсомольську, «безпартійну» молодь.

42. Чи можна вважати певні типи і цікаві в національному відношенні різниці у вдачі, напр., східноукраїнських чоловіків та жінок; хлопців та дівчат?

43. Погляд східних українців на національний момент, на національне питання. Вірять у большевицькі теорії в цій справі, чи, може, піддають часом під сумнів ці теорії?

44. Відношення східноукраїнської молоді до нашої боротьби. Чим вона захоплюється, чого не розуміє, чого не схвалює? Наскільки східноукраїнська молодь являє собою революційний елемент (в психологічному розумінні)?

45. В чому полягає українськість східноукраїнської молоді? Що вона має в собі виразно українського, які національні моменти в неї тільки приспані, невиявленні, і чого вона, як українська молодь, вже взагалі не має?

46. Відношення східноукраїнської молоді, в тому числі теж і комсомольців до комсомолу (так само відношення партійців до партії).

47. Чи можна завважити серед східноукраїнської (та взагалі советської) молоді критичне ставлення до большевицького режиму? Що в такому випадку вона критикує і як вона це робить?

48. Чи реагує на посилення шовіністичного російського характеру большевицької політики?

49. Різниці між колгоспною, робітничою, інтелігентською молоддю.

50. З чого сьогодні східноукраїнська молодь найбільше невдоволена.

51. Точно охарактеризувати відношення росіян до українців. Чи це відношення у всіх росіян однакове, чи є якісь різниці?

52. Навести всі відомі факти, які характеризували б відношення росіян до українців як відношення народу панівного і упревілейованого до народу підкореного, колоніяльного. Навести факти згрядливого, легковажного трактування українців росіянами. В обидвох випадках важливі навіть дрібні факти щоденного життя в теперішній дійсності (напр., як відноситься продавщиця-

росіянка з універмагу до покупця-українця), факти наводити з точними даними (дата, місцевість, прізвище і становище даних росіян і т. д.).

53. Наставлення росіян до большевицького режиму. Чи є серед них невдоволення большевизмом? В чому полягає критика большевизму з їхнього боку?

54. Наставлення росіян до нашого революційного руху. Що говорять про нашу боротьбу? Чи те наставлення у всіх однакове, чи є певні різниці? Що говорять про нашу програму?

55. Наставлення росіян до війни. Чого сподіваються від неї, хочуть її чи ні?

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 329-333. Копія. Машинопис.

Російський переклад: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29. – Арк. 52-62.

№ 11 ОРГАНІЗАЦІЙНІ ІНСТРУКЦІЇ ДЛЯ РОБОТИ В ТЕРЕНІ

18 червня 1949 р.

Накази та інструкції до організації в терені в 1949 р.¹⁰⁰

1. Подати опис геройства селян.
2. Збирати дані потреб життя большевицьких асів.
3. Подати відомості (про життя комсомолу, негативні моменти) – негативні моменти серед молоді докладно виствітлювати. Збирати листи зі сходу і на їх підставі зложувати інформації. Листи зобов'язати збирати легальників, інформувати, які відомості мають виписувати. Зобов'язати легальників, щоб нав'язатись зі східняками та вдержувати з ними кореспонденційний зв'язок – вдержувати стислий контакт з вивезеними на Сибір. Подавати схеми як місцеві легальники мають писати до вивезених. Писати в армію, Донбас, колгоспи, фабрики, до урядів і т. д. Належить в

---

¹⁰⁰ Документ був вилучений Голобським РВ МДБ Волинської обл. у підпільника ОУН «Зірка» 07.10.1949 р.

терені контингент закупу на район різного паперу (15-20 тисяч зшитків). Припинити явний вияв зовнішньої роботи там, де загрожує ліквідація в організації. Описувати східняків, що перебувають на ЗУЗ. Найкращих з них, послідовно виховувати, притягати в члени. Вислати в робітничі центри наших симпатиків від 3-5 на район. Висланим давати матеріальну допомогу через родину. Вони нас мають інформувати про стан і життя робітників в Донбасі і робітничих середовищах. Вислати різним способом [на] СУЗ літературу. Здержати витрати в терені, допомоги всім родинам фронту (БФ). Ту справу можна нормувати ОКФ. Зре[зигн]увати всі дрібні маловажні справи до мінімуму, а зайнятись вихованням підпілля та охоплюванням і вирощуванням з народних мас рев[олюційних] кадрів. [В д]омівк[ах], на яких перебуваємо, приймати систематичне виховання молоді і старих.

Підготовитись практично до боротьби з сколективізованою системою. Постягати в терені усі вибухові речовини, як тол, амоній, снаряди і т. д. Конспіративно заховуватись на домівках, мати на увазі, що господарі підслухають розмови, які ведуть підпільники.

Господарчо-фінансові справи. Розробити план господарчого забезпечення на 49-50 рр. Раціонально використовувати всі зорганізовані речі з кооператив. Завести колегіальний спосіб читання орг[анізаційної] літератури. Систематично ознайомлювати наших співробітників на легальщині про большевицькі підступи та провокації. Цікаві та оригінальні моменти провокації негайно описувати та поширювати в народ. Увести програму праці дня.

Постій, дня 18.06.49 р.

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 29. – Арк. 358-359. Оригінал. Рукопис.
Російський переклад: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29. – Арк. 32-34.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 12
ДОДАТКОВА ІНСТРУКЦІЯ
З ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ РОБОТИ НА 1949 РІК

1949 р.

Доповнююча інструкція
по пропагандивній роботі [на] 1949 р.

Завдання, які стають сьогодні перед нами на відтинку пропаганди, викладені в «Інструкціях» Проводу ОУН з червня 1948 р. та Вказівках щодо пропагандивної роботи на 1948 р. Головного Осередку Пропаганди ОУН. Також даліше зобов'язують головні вказівки щодо пропагандивної роботи на найближчий час з квітня 1948 р. Додаток декотрих вказівок щодо пропагандивної роботи на найближчий час з серпня 1948 р. Для кращого проведення в життя інструкції Проводу ОУН і Головного Осередку Пропаганди прийняти до виконання цю Інструкцію.

II. До справи роботи з українцями зо східних областей належить до центральних наших завдань під сучасну пору. На виконання цього завдання треба звернути максимум наших зусиль. Зокрема велику увагу треба звернути на те, щоб поборювати ізольованість між східняками та західними українцями, яку ворог всіляко намагається створювати. Існуючі вказівки щодо роботи з українцями зі СУЗ доповнити. І часто в терені наші кадри ведуть роботу лише серед тих українців зі СУЗ, про яких там нам іншим шляхом зберуть відомості, що це «добрі», «свої» люди. Комсомольці, коли ж в додатку вони активні, автоматично залишаються поза межами нашого пропагандивного відділювання. Такий підхід цілком неправильний.

Наше ставлення до комсомольців зі східних областей. В Західній Україні комсомольців цілком мало, і звичайно, це морально низький, підлий елемент, завербований в більшості як агентура. В Західній Україні тут ми ведемо акцію за повний зрив намагань ворога притягнути нашу молодь до комсомолу. Цілком інакше становище в Східній Україні. Тут в комсомолі значна частина молоді, подекуди переважна більшість, а крім того, що основно, в комсомолі велике число ідейної молоді. Із цього власне факту нам треба виходити з комсомольцями зі східних областей. Із активних і неактивних потрібно цілковито охопити нашими пропагандивними впливами (шляхом розповсюдження, доставляння літератури) і добитись ідейного переродження. Наші великі справедливі, захоплюючі, переконуючі ідеї, при

повній компромітації большевицької ідеології і наочної реакційної большевицької політики дають нам всі можливості добитися такого ідейного переродження комсомольської молоді Східної України, в першу чергу її найбільш вартісної ідейної частини. Не зраджуватися першими труднощами і поспіхами, може навіть і ворожою настановою, але вести працю вперто, послідовно, вміло і тактовно. До тих комсомольців, до яких важкий доступ, доставляти всіма можливими способами нашу літературу.

Тут-там трапляються випадки, що при відвідуванні українців зі СУЗ, гинуть наші друзі внаслідок доносів на МВД. Ці випадки не сміють нас відстрашувати. По-перше, належить пам'ятати, що крім таких випадків є і позитивні випадки. По-друге, від провокації. Однак мусимо собі сказати правду, що при цій роботі нам жертв не оминати і мусимо ці жертви зложити. Треба робити все можливе, щоб їх було якнайменше.

2. Від поодиноких демобілізованих, що є по наших містах і селах збирати адреси їхніх товаришів з армії, як українців зі СУЗ, так інших національностей (якщо можна, то добре було б зібрати і ближчі дані). До цих червоноармійців вислати на подані демобілізованими адреси листи, в яких з'ясовувати, що ми і за що ми боремося. Зокрема, підкреслити, що після закінчення війни не прийшли сподівані червоноармійцям зміни, що Сталін жорстоко обманує їх і за їхню кров на фронтах заплатив їм після закінчення війни злиднями, голодом, терором. Тому червоноармійці повинні замінити це їхнє місце в боротьбі за знищення сталінських поневолювачів, бо щойно тоді можуть зажити щасливо і вільно.

Якщо червоноармі[єць], якого адресу подав демобілізований, був убитий на фронті, то тоді писати до батьків, братів і сестер убитого, про яких відомості також повинні [знати] демобілізовані (вони знають багато з листів, які їх товариші в армії писали додому і які отримували з дому). Якщо є дані, то добре в листі подати деякі подробиці з життя вбитого на фронті. Є багато випадків, що ми здобуваємо від убитих нами енкаведистів (рядових і нерядових) документи, з яких довідуємось про адреси батьків убитих. Ми цього пропагандивно не використовуємо. Тут треба написати листа і вислати його до батьків убитого, а як про таких невідомо, то [до] їхніх сілрад. В листі повідомити про смерть їхніх синів, при чому, якщо їхні сини були дуже активними в поборюванні нашого руху і мають на своєму рахунку ряд злочинів, зложити. Якщо ж не були активними, або були мало активними в боротьбі проти нас, зазначити, що не ми винні в їхній смерті, а НКВД, яке зробило їх своєю жертвою. В листі сказати

хто ми, за що ми і проти кого ми боремося. Підкреслити, що ми боремося і за покращення їхнього життя (тих, до кого пишемо).

Примітка: Хто може писати подані в пунктах 2 і 3, повинен визначити Окружний провідник за порозумінням зі своїми підзвітними. Після узгодженого визначення повідомити даних [осіб] про їхнє завдання і подати їм вказівки. Краще писати рукою, а не машинкою, бо це менше звертає увагу цензури на пошті.

III. До справ роботи з молоддю. Робота з молоддю – справа великої ваги, одна з першочергових справ. Дотеперішня молодіжна акція дала значні успіхи і вони повинні заохочувати до ще більших зусиль. Не послаблювати, а посилювати треба нам наш наступ на відтинку молоді. Не зменшуючи роботу у всіх дотеперішніх формах молодіжної акції, її треба доповнити ще в таких напрямках. І розпочати і постійно продовжувати протирусифікаційну акцію у зв'язку з цим.

а) постійно провадити з молоддю усіх середовищ розмови на тему большевицької русифікаційної політики в Україні. В розмовах конкретно на живих прикладах показувати як відбувається русифікація в школі, в комсомолі, в армії, на фабриках і заводах по різних установах.

б) постійно поширювати протирусифікаційні заклики подані у Вказівках щодо пропагандивної роботи на 1948 р. Закликати молодь, щоб вона на кожному кроці, де б вон[а] не знайшлася, в кожному середовищі говорила тільки українською мовою, хоч би ворог як не намагався накинути їй російську мову. Запам'ятовувати і висміювати тих, хто вживає російської мови. Взагалі українську мову зробити основним мобілізуючим чинником в боротьбі з русифікацією.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 29. – Арк. 360-364. Оригінал. Рукопис.

№ 13
ВИПИСКИ ІЗ БЛОКНОТУ КЕРІВНИКА КАМ'ЯНЕЦЬ-
ПОДІЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВОДУ ОУН
М. КАЧАНОВСЬКОГО¹⁰¹

[1949 р.]¹⁰²

[...] IV. Будувати фактичну силу (керівників, мати всюди своїх людей на Україні, в ССРСР – [у] всіх ділянках життя).

[...] VIII. СХІД

а) ЗУЗ – зустрічі і пропагандивне відділювання.

Оформлення орг[анізації], збирати інформації (дані) про різні середовища на сході (конспірація фактів. Висилка рев[олюційної] літератури і наших виховних книжок.

Товариські зв'язки в ЧА і інших середовищ[ах], використати переселення, ФЗО, школи і інші роботи. Відносно ФЗО не закликати, не йти.

Повчати всіх, які мають можливість виїхати на схід, або стрічатися з східняками, як вести пропагандивно-роз'яснюючу роботу про революційний рух, та про їх завдання на сході (зачіпні пункти).

б) СУЗ – зачіпні пункти, підбір кандидатур і праця над ними, опанувати не терен, а середовище, де можна знайти однодумців [...]

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 310-311. Копія. Машинопис.

---

¹⁰¹ Качановський Микола («Качур», «Скоб», «Старий», «СК-9») – (1919-?) навчався в духовній семінарії у Станіславові та в педагогічному інституті, 1940-1941 рр. у Червоній армії, з початком німецько-радянської війни воював на фронті, потрапив у німецький полон, перебував у таборі примусового утримання у м. Гродно (Білорусь). З 1943 р. у підпіллі ОУН, працював у референтурі пропаганди в Бурштинському та Большевецькому р-нах Станіславської обл. З 1946 р. референт пропаганди та провідник Чортківського надрайону ОУН. З листопада 1949 р. керівник Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. У листопаді 1950 р. потрапив у полон до МДБ. Пішов на співпрацю з органами МДБ. До 1953 р. виконував функції керівника проводу.

¹⁰² Документ вилучений під час проведення військово-чекістської операції УМДБ у лісі поблизу с. Русилів Золотопотіцького району (тепер у складі Бучацького р-ну) Тернопільської області 12 вересня 1950 р.

№ 14
ВИПИСКИ З РОБОЧОГО БЛОКНОТУ РЕФЕРЕНТА
ПРОПАГАНДИ КРАЄВОГО ПРОВІДУ ОУН НА ПЗУЗ
«МОСКВА» Г. СЕМЕНЮКА

[1949 р.]

Перевод с украинского

Задачи организации на ближайшие годы

- а) Умножить свои внутренние силы.
- б) Проникать и создавать организации на восточных украинских землях.
- в) Проникать и расширять наши влияния в Белоруссии.

К пункту а):

- 1) Пополнить, воспитать и выучить руководящие кадры в подполье.
- 2) Создать Олега¹⁰³.
- 3) Нужно подготавливать членов на Олега для направления в Армию, ФЗО, на учебу в ВУЗы и т.п.
- 4) Нужно любой ценой проникать в город и рабочую среду.
- 5) При создании Олега исходить из индивидуального принципа, а в конечном [итоге] – можно связать двух для контакта с собою. Сетки создавать нельзя.

Связь с Олегом поддерживают только подпольщики. Для связи с Олегом пользоваться личным обещанием, мертвыми пунктами и зашифровкой адреса, а также кличкой, данной своему руководителю.

б) Необходимо поставить на должную высоту дело организации работы с симпатиками (в каждом селе наименьше 2-3, в городе 5-10). Симпатиков нельзя связывать взаимно между собой, а с Олегом – ни при каких условиях.

Симпатикам должны: информировать нас о своей жизни в населенном пункте, подбрасывать соответствующим лицам нашу литературу, при удобном случае распространять в массе различные наши сведения, усиливать недовольство против существующего режима и дух сопротивления.

---

¹⁰³ «Олег» – тактична схема, розроблена провідним активом ОУН у 1945-1946 рр. і спрямована на виховання та підготовку до антирадянської боротьби молодіжних кадрів як основного джерела поповнення підпілля.

Симпатиками должны быть и молодежь, и старшие, и женщины.

7) Дело женщин: С мест в подполье не брать, лишь в исключительных случаях и только таких женщин, которые себя в этом полностью оправдают.

В Олега можно принять максимум 30% женщин. В симпатии – никаких ограничений не может быть. Там их место работы. К пункту б):

1) На восточные украинские земли мы должны проникать различными каналами, в частности, такими:

а) через восточников, которые живут на западно-украинских землях.

б) через западников, которые пойдут жить на восточные украинские земли.

в) создание организационных пунктов за границей (имеется в виду граница СССР 1939 года) на территории Житомирской и Каменец-Подольской областей.

Общие направления в беседах с восточниками и работе над ними

1) В первую очередь искать людей-индивидуалов. Других использовать для того, чтобы через них найти таких индивидуалов, а самих их оставить в кадрах симпатиков.

2) Не ограничиваться только т. н. «хорошими людьми», т. е. людьми в меньшей или большей степени с антисоветскими настроениями. Необходимо проникать в среду украинцев-партийцев и комсомольцев. Предварительным условием нашего подхода к восточникам есть не его беспартийность или антибольшевистское высказывания, а прежде всего, его духовные достоинства, как человека.

Если человек честный, с прямым характером, то мы должны во что бы то ни стало овладеть им для нашей идеи.

При этом следует помнить, что большевики берут даже силой в партию и комсомол наиболее активный элемент (чтобы обезглавить народ, утопить этих людей в своем партийном болоте, этим самим, отобрать у народа все возможности борьбы против них).

3) В беседах, работе с такими людьми нам необходимо разрушать в их чувствах и кругозоре храм их веры и идеи, показать как они обмануты, какую преступную работу они поставлены выполнять и на этом создавать святыню веры в Украину, в идею УССД.

Среди советских людей часто случается разочарование в правдивости и правильности большевистских идей и они сами в жизненной действительности перестают быть коммунистами-большевиками. Но такие люди, если длительное время не найдут новой идеи, перестают верить во всякую правду и скатываются до самих низких ступеней существования.

Таких людей нужно вытащить, если у них не сожглась полностью весь жар энергии и стремления, омолодить нашей идеей и дать им содержание жизни.

4) Людей искать в среде крестьян, рабочих и интеллигенции, а также среди других профессий в различных областях жизни. Нельзя ограничиваться одним, ибо тогда мы теряем влияние и возможности организации работы среди других.

Особое внимание необходимо обращать всегда и везде на молодежь и людей средних лет. Это самый активный народ и наиболее подходящий к нашей революционной работе.

5) Касаясь территориального вопроса в этой работе, необходимо руководствоваться революционно-стратегическими моментами. Итак, не нужно лезть, в первую очередь, в какое-либо захолустье, а создавать свое революционное ядро в таких местностях, как: Киев, Донбасс, Одесса, Кривой Рог, Днепропетровск. Это ключевые стратегические позиции на Украине. Кто будет господствовать над ними, тот будет хозяином Украины. Кроме того, необходимо «просачиваться» своими людьми и влияниями в другие республики СССР, в частности, Кавказские и Прибалтийские.

6) Беседы с восточниками строить не на научных или философских диспутах, а на базе всей уродливости большевистской жизни. Так как наиболее жизненным для каждого трудящегося человека в СССР есть дело заработка (вознаграждение за работу) и прожиточного минимума, то очевидно, что и беседы нужно строить на основе социальных вопросов. Социальные боли нужно считать главными и сильнейшими толчками к борьбе трудящихся масс. В связи с тем, что все эти несчастья окончатся только после нашего национального освобождения, необходимо на почве социальных язв и недовольства формировать и внушать национальную сознательность и гордость.

7) Беседы вести в направлении таких вопросов:

а) почему мы против большевиков?

б) ведут ли большевики к коммунизму или к страшному империализму и тирании?

в) Почему мы за УССД с нашим собственным и национальным строем, а не за какой-то украинский коммунизм, или международный социализм и т. п.?

г) Кого мы считаем за русско-большевистских империалистов и их лакеев и кого мы бьем беспощадно и со всей силой?

д) В чем состоит существо задач и необходимости нашей подпольной борьбы и почему без нее даже мыслить нельзя об освобождении Украины?

е) Разъяснить реакционную сущность большевистской внешней политики и показать на примерах истории, как такая политика проводилась вместе со всеми, кто ее вел.

ж) Разъяснить строй УССД.

з) Разъяснить наше положение и наше влияние на международной арене, нашу работу среди всех народов мира и, в частности, среди народов, поработанных Москвой.

и) дать образ и перспективы сил всех поработанных народов, которые вошли и войдут в АБН, и выделить в этом назначении, обязанности и миссию Украины.

8) В беседах не оспаривать правильность или неправильность теорий Маркса-Энгельса-Ленина, а ставить перед глазами и сомнением образ ужасной большевистской действительности и, если способен ведущий беседу ударить по этой действительности и теориям Маркса.

9) Работу над восточниками необходимо строить с самого начала на продолжительных основах, по принципу: кто кандидат в симпатии, а кто – в члены ОУН. Соответственно с этим и начинать работу над людьми.

С кандидатами в члены необходимо вести воспитательно-учебную работу, давать определенные поручения для испытания жертвенности, отваги, активности объекта, но не перегружать его, чтобы не провалить или не оттолкнуть.

После 10-15 воспитательно-учебных бесед, если кандидат полностью заслужит доверие и отличится высокими духовными качествами, можно после предварительной санкции Округа или Края, принять формально в рядовые члены ОУН. Присяга может быть принята одновременно или позже.

10) В основу всего положить конспирацию и воспитание. Если эти два момента будут поставлены соответствующим образом, то и работа на этом участке даст положительные результаты.

11) Посещение восточников на наших территориях не разрешается кому-либо и не должно быть хаотичными. Эту работу должны вести только те, которые получают на это полномочие.

Также не следует ходить беспрерывно и ко всем восточникам. Один-два раза можно посетить вашего человека, если это окупается и из-за этого не страдает более важная работа.

Чаще всего мы должны осуществлять встречи с теми, которые могут оказаться ценными людьми и, определив их, или в кандидаты членов, или в симпатиков, приступить к воспитательно-учебной работе над ними.

Выбирать наилучших и наиценнейших индивидуалов, не бросаться на барахло.

12) С симпатиками необходимо также систематизировать себе работу:

а) Определить к какой категории симпатиков данный человек принадлежит (активных, менее активных или только тех, которые сочувствуют нам).

б) Поручать перевозить и подбрасывать литературу в разные места восточных украинских земель, собирать материалы и писать репортажи о событиях на этих землях.

в) Тем, которые могут, предлагать писать очерки, рассказы, стихотворения и т. д. о жизни в большевистской действительности и на тему нашей борьбы, наших перспектив и т. д.

13) При составлении отчетов об этих делах, нельзя ни при каких условиях указывать их фамилий, места рождения и работы, и вообще никаких фактов, которые могли бы деконспирировать человека.

14) При каждой встрече с так называемыми советскими людьми, нужно всесторонне собирать и записывать сведения о жизни людей в СССР, письма сосланных в заключения и обо всем этом периодически отчитываться.

15) Обратит внимания на железнодорожников, шоферов, летчиков и т. п.

К пункту в):

На территории Белоруссии наша работа должна идти по следующим направлениям:

1) Распространять идеи и сведения о нашей борьбе среди всего населения Белоруссии.

2) Пробуждать и наталкивать на антибольшевистскую борьбу вместе с Украиной и другими поработоченными народами.

3) Стремиться установить, проверить и удержать связь со средними звеньями белорусского подполья.

4) Там, где такого нет, находить соответствующих людей и организовать подпольные кружки под белорусским национальным

названием, на основе белорусского патриотизма и сразу же лояльно настраивать к уже существующим подпольным звеньям, чтобы не подумали, что мы создали какую-то фракцию.

5) Украинцев, которые живут на территории Белоруссии, если имеются подходящие и ценные люди, вовлекать в ОУН.

6) Четко подчеркивать, что мы за самостоятельное и независимое Белорусское государство. Вопрос о границе решим на основе плебисцита населения в пограничной полосе.

7) Стремится найти таких людей, которые могли бы успешно переводить наши издания на белорусский язык.

8) Оттуда, если есть такие люди, стремиться распространить сведения о нас, нашу литературу в Литве, Латвии, Эстонии и собирать материалы об их борьбе и политике в этих странах.

Пересылать более интересные выписки из прессы на русском языке из этих стран.

9) При всей этой работе необходимо быть исключительно осторожным, чтобы не попасть на чужую агентуру, и все делать с согласия и в соответствии с инструкциями высших инстанций.

Справка: Настоящие записи обнаружены в одном из изъятых блокнотов у ликвидированного 24 ноября 1949 года в Межеричском районе, Ровенской области руководителя референтуры пропаганды Краевого Провода ОУН ПЗУЗ, по кличке «МРУЧКО», он же «МЫКОЛА»¹⁰⁴.

---

¹⁰⁴ Семенюк Григорій Єфимович («Мручко», «Микола») – (1921, с. Ремель Олександрійського р-ну Рівненської області – 24.11.1949, лісовий масив між сс. Мала Совпа Межиріцького р-ну і Велика Совпа Соснівського р-ну Рівненської обл.). Член ОУН від 1939 р. У 1940 р. арештовувався УНКДБ Рівненської області. Влітку 1941 р. учасник похідних груп ОУН, у 1941-1943 рр. заступник начальника поліції Олександрійського району Рівненської області. З 1943 р. у підпіллі ОУН. У 1943-1944 рр. обіймав посади референта пропаганди Олександрійського району та референта пропаганди Корецького надрайонного проводу. Восени 1944 р. входив до складу «вишкільної трійки» при референтурі пропаганди КП ОУН «Одеса», керував курсами для підготовки пропагандистів. З початку 1945 р. референт пропаганди Рівненського обласного проводу, а після реорганізації співробітник референтури пропаганди КП ОУН на ПЗУЗ. У 1947-1948 рр. організував у Васильківському та Фастівському районах Київської області підпілля ОУН, яке було ліквідоване МДБ на початку 1948 р. Загинув під час проведення чекістсько-військової операції силами УМДБ Рівненської області та ВВ МДБ.

Перевел с украинского:
ЗАМ НАЧ ОТДЕЛЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ 2-Н МГБ УССР
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ
Пушкаръ
30 ноября 1949 г.
гор. Львов

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 59 (1953 р.). – Спр. 16. – Т.3. – Арк. 65-74. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську мову.

Аналогічні примірники: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 11. – Арк. 852-863; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 19. – Арк. 258-267.

№ 15
ПОВІДОМЛЕННЯ
ПРО НАГОРОДЖЕННЯ Г. ЛЕВЧУКА
БРОНЗОВИМ ХРЕСТОМ ЗАСЛУГИ

17 серпня 1949 р.

ШГ – «Лисоня»¹⁰⁵

Постій, 17.08.1949

Другові Жванові – кв- 18¹⁰⁶

Наказом Головного військового штабу (ГВШ) ч.: 1/49 від 7 травня 1949 р. за підписом Головного командира УПА ге-

---

¹⁰⁵ Документ був вилучений 20 листопада 1949 р. під час проведення військово-чекістської операції міжобласної опергрупи МДБ з ліквідації керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН Г.Левчука («Жван», «Гомін», «Л-4») у Циганівському лісі Скала-Подільського р-у Тернопільської обл.

¹⁰⁶ Левчук Григорій («Жван», «Гомін», «Л-4», «918») – до 1945 р. заступник Кам'янець-Подільського обласного провідника ОУН З. Голуб'яка («Борис»), згодом організаційний референт Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН та його провідник. Загинув 20 листопада 1949 р. у Циганівському лісі Скала-Подільського району Тернопільської області під час проведення військово-чекістської операції міжобласної групи УМДБ Тернопільської та Кам'янець-Подільської областей.

н.[ерала] Чупринки¹⁰⁷ нагороджено Вас Бронзовим Хрестом заслуги.

Поздоровляю з нагородою
К. Гулий¹⁰⁸ В.О. КГ-3

Верно:
ЗАМ. НАЧ. ИНСПЕКЦИИ при НАЧ. УМГБ КАМ.-ПОД. ОБЛ.
Майор Лакштанов
21 ноября 1949 г.

ГДА СБУ. – Ф. 2.(Управління 2-Н) – Оп. 49 (1953 р.). – Спр.4. – Т. 3. – Арк. 16.
Завірена копія. Машинопис.

¹⁰⁷ Шухевич Роман Йосипович («Білий», «Дзвін», «Роман Лозовський», «Тарас Чупринка», «Степан», «Тур», «Чернець», «Борис Щука») (30.06.1907, м. Львів – 05.03.1950, с. Білгородца) – член УВО (1923) та ОУН (1929), бойовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ (1930-1934), заарештований польською поліцією 06.1934, засуджений на Львівському процесі 25.05.-27.06.1936 рр. до 4 років ув'язнення у концентраційному таборі у Березі-Картузкій. Вийшов на волю 1937 р. на підставі амністії. Чотар штабу Карпатської Січі (1939) та генерального штабу Національної Оборони Карпатської України (15.03.1939). Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ (1940), учасник нарад провідного активу ОУН 9-10.02.1940, вибраний членом Революційного Проводу ОУН, викладач старшинських курсів ОУН в Кракові (31.03.-03.04.1941). Один з організаторів Дружин Українських Націоналістів (ДУН), командир куреня «Нахтігаль» (1941) у ступені сотника, заступник міністра оборони Українського Державного Правління (1941), командир сотні і заступник командира 201-го батальйону шуцманшафт (12.1941-12.1942). Військовий референт Проводу ОУН (03.-05.1943), Голова Бюро Проводу ОУН і Проводу ОУН на українських землях (05.1943-03.1950). Головний Командир УПА (11.1943-03.1950), Голова Генерального Секретаріату і генеральний секретар військових справ УГВР (07.1944-03.1950). Підполковник (1943), генерал-хорунжий УПА (22.01.1946). Лицар найвищих нагород УПА – Золотого Хреста бойової заслуги 1 кл. (посмертно) та Золотого Хреста заслуги (посмертно). Загинув у бою з військово-чекістською групою МДБ.

¹⁰⁸ Бей Василь Іванович («Бескид», «Вадим», «Свшан», «Молдован», «Улас», «Улас Василенко», «Г. Гулий») (1922, с. Литвинів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. – 23.05.1952, біля с. Чернихів В-Глибочецького р-ну Тернопільської обл.) – член ОУН (1940), проходив військовий вишкіл на підстаршинських курсах у Кракові (1940-1941), у підпіллі з 1942 р., заарештовувався гестапо. Організаційний референт Тернопільського обласного проводу ОУН та керівник Юнацтва ОУН Тернопільщини (1942-1944), згодом провідник Чортківського окружного проводу ОУН (1944), референт пропаганди КП «Поділля» (1945-1947), крайовий провідник «Поділля» (08.1947-02.1951), керував підпільною роботою ОУН у Вінницькій та частково Київській обл., командир 3 ВО «Лисоня» УПА-«Захід» (1947-1951). У 1950-1951 рр. переїхав на організаційну роботу у Вінниччину. 8 лютого 1951 р. був заарештований МДБ у м. Вінниці, погодився на співпрацю з радянськими органами і, відтак, зголосився до провідника ОУН В. Кука. За дорученням останнього написав аналітичні праці зі східноукраїнської проблематики: «Перспективи розвитку національно-визвольної боротьби в Східній Україні» (1952) та «До питання нашої політпропагандивної роботи в східноукраїнському середовищі» (05.1952). В часі переходу на організаційну роботу на СУЗ загинув під час проведення військово-чекістської операції МДБ.

№ 16 ІНСТРУКЦІЯ «ОСА-1»

[1950 р.]

Только для надрайонных проводников и выше

Інструкція «Оса-1»

1. Разъяснить сегодня политическое положение в украинских землях (УЗ) после развала СССР в результате будущей войны – очень сложный вопрос, потому что невозможно определить отношения победителя СССР к украинской проблеме вообще и к украинскому освободительному движению в частности.

Но, независимо от этого, уже сейчас можно определить лицо народных масс срединных и восточно-украинских земель, среди которых должно будет проходить действие освободительно-революционного движения. Массы эти в первую очередь не будут национально однородны. Русские будут составлять очень большой процент населения украинских земель, а наряду с русскими нужно будет учесть и другие национальные меньшинства, как поляков, молдаван, донцев, белорусов и др. Да и украинские массы в течении 30 лет, систематически большевиками национально кастрированные, не будут представлять собой монолит в своих политических пожеланиях. Населения ОСУЗ политически довольно подготовлено, хотя односторонне (по-большевистски) радостно воспримет факт развала СССР и, постоянно обманываемое большевиками, будет скептически воспринимать новые лозунги победителей и сдержано отнесется ко всем программам, которые ему преподнесут украинские и псевдоукраинские группировки.

Постоянно грубо дезинформируемые большевиками народные массы не определяться точно среди украинских и неукраинских партий, правительств, групп и поэтому легко смогут подпасть под влияние всяких реакционных агентурных направлений.

Возможность объяснения действительного положения вещей в значительной степени будет зависеть от свободы действий, которую будет иметь в то время освободительно-революционное движение, как от фанатизма, с которым оно примется за работу.

2. Главной территорией действий освободительно-революционного движения будут украинские этнографические земли в соответствии с советской переписью 1926 года (отмеченные на карте Кубийовича) т. наз. настоящие земли УССР,

а кроме этого украинские части Курскщины, Воронежщины, Донеччины, Кубани и Крыма.

Именно перепись 1926 г. берем в основу определения украинской этнографической территории потому, что в 30-х и с началом 40-их гг. прошло огромное колонизаторское и денационализаторское наступление на украинские земли, которое до неузнаваемости изменило украинскую этнографическую территорию.

3. Основные задания освободительно-революционного движения будет в завоевании населения Срединных и Восточно-украинских земель (не только украинцев) для идеи Самостоятельной Украины, для освободительно-революционного движения, как правдивого выразителя этой идеи, и установлении такого фактического политического положения, которое пресекло бы возможность вытеснения его, как бы то ни было и делало бы невозможной диверсию всяческих агентур, псевдоукраинских партий.

4. Массы, среди которых придется действовать освободительно-революционному движению, можно будет разделить на 4 категории:

а) сознательные украинцы, которые скоро и без труда попадут в плен идеи Самостоятельной Украины (к сожалению нужно полагать, что людей этой категории будет совсем мало).

б) политически инертные массы (украинские и неукраинские), которые будут выжидать программы и действий, которые их наиболее удовлетворят (в первую очередь социализма). К этой категории нужно будет отнести подавляющее большинство населения Украины.

в) элемент идейных, политически активный, общественно-ценный, но дезинформированный большевистской пропагандой, стоящий на враждебных Украине позициях. К этой категории будет [принадлежать] подавляющееся количество молодежи, главным образом комсомольской.

г) элементы, непримиренно враждебные самостоятельности Украины, которы[x] никаки[e] программы не заставят относиться положительно. К этой категории будут относиться бывшие партийные и советские партюкраты, которые хорошо жили за счет всего народа (не принимать во внимание тут партии в целом и всех советских служащих, и выразительно выделить народных пиявок, паразитов).

Некоторая часть же этого элемента будет стараться примазаться к «власти имущих», чтобы в новой обстановке найти себе место.

В категорию врагов Украины войдет также значительный процент русских, которые воспитаны на традициях Российской империи, и не захотят примириться с новой «украинской» действительностью. Больше всего здесь будет русский или русифицированный интеллигентский элемент, городские рабочие и городская молодежь.

При оценке населения уметь различать русских от других нерусских народов, как донцев и т. д., которые говорят по-русски, а иногда даже называют себя русскими. Такой элемент нужно национально просвещать, а наше отношение к нему будет решительно положительным, как к угнетенному и денационализированному Москвой народу. Вообще не брать родную речь, как признак национальной принадлежности.

5. Освободительно-революционного движения не может развиваться на Украине самотеком, беспорядочно. Некоторые территории и объекты будет представлять для освободительного дела особенное значение и, если только будут существовать объективные возможности, необходимо обязательно захватить: Киев, украинские территории за пределами УССР (южная часть Курской области, южная часть Воронежской области, Донеччина, Кубань, Крым), Измаильская область, Донбасс, Криворожье, Харьков. Вообще в первую очередь охватить промышленные центры (города), а затем по мере сил и сельские районы.

В отдельных центрах захватить, в первую очередь, все средства пропаганды, как радиостанции, печать, типографии, далее милицию, рабочие объединения, студенческие молодежные организации, общества писателей и ученых.

6. Момент развала СССР и время, которое наступит непосредственно после этого, будут очередным испытанием для освободительно-революционных кадров. Только великая идейность, фанатизм, труд и самоотверженность могут в короткое время присоединить к нам массы. В частности остерегаться материально использовать ситуацию, потому что это может предрешить наш провал.

При каждом своем действии революционер должен будет руководствоваться тем, что он должен объединять в себе симпатии масс. Не чувство мести к врагам, а чувство политической целесообразности должно руководить каждым действием революционера. Строго придерживаться намеченного плана работы; высокая дисциплинированность должна характеризовать революционера того времени.

Всякую недисциплинированность и вредные отклонения от намеченной линии проводники должны беспощадно ликвидировать, в крайних случаях виновных карать смертной казнью. Против элемента, решительно враждебного Украине (упомянут в пункте 4, подпункт «Г»), нужно применять все допустимые средства подавления. Много здесь будет зависеть от освободительных действий, которые будет иметь освободительно-революционное движение.

Поэтому нужно для борьбы с вражеским элементом использовать момент военно-революционного хаоса и в том числе постараться, чтобы его на Украине осталось по возможности мало. Следовательно, широко применять самосуд эксплуатируемого населения, ликвидацию враждебного элемента освободительно-революционными кадрами (не женщин и детей), принуждать к выезду из украинской территории путем запугивания, ликвидации имущества и т. д. Ту часть враждебного элемента, которая старалась бы присоединиться к нам в новой обстановке, не уничтожать, а старательно использовать для уничтожения активного враждебного элемента.

Применять против перебежчиков принцип «повинны», причем они должны активно реабилитировать себя, выдавая и уничтожая враждебные конспиративные организации или тайны, в противном случае такие явки с повинной – это только игра, а в действительности он с врагом не порывают.

8. Для реализации основной цели освободительно-революционного движения завоевать населения Украины для идеи самостоятельности Украины:

а) сразу же использовать все наличные средства для быстрого расширения идеи УССД и освободительно-революционной борьбы украинского народа: УГВР, УПА, ОУН.

При пропаганде ОУН подчеркивать руководство Степана Бандеры, чтобы не дать возможность спекулянтам подделываться под эту форму. Для успешного ведения пропаганды на местах организовать для этой работы враждебный большевизму элемент и его интенсивно использовать, популяризуя наши идеи с помощью радио, печати, митингов, выставок, пьес, концертов и т. д.

б) стараться завоевать для себя людей, которые в данной среде являются популярными, не были скомпрометированы во время большевизма (священники, ученые, семьи выдающихся украинских деятелей, репрессированных большевиками и т. д.).

в) при организации администрации, местной милиции и других территориальных учреждений дать народу свободу выборов и решения, стараться выдвигать кандидатов из элементов, репрессированных большевиками, при этом принимать во внимание, приемлемы ли данные элементы для населения. Ни в коем случае не допускать навязывания администрации против воли населения.

г) большее внимание обратить на перевоспитание кадрового элемента, который пользуется авторитетом среди населения. При перевоспитании не душить возможных оппозиционных настроений, а разбирать их аргументами.

д) внимательно прислушиваться к желаниям широких народных масс и разных общественных слоев и всеми способами идти им навстречу. Таким способом можно больше завоевать симпатии масс.

е) популяризировать и реализовать идею раздела колхозной земли крестьянами. Земля должна быть распределена по принципу трудовых хозяйств (каждая семья получит столько, сколько может обработать без наемного труда).

При разделе колхозов побеспокоиться о том, чтобы не остались необработанные земли из-за недостатка инвентаря. Часть земель колхоза должна быть оставлена для тех, которые вернутся из ссылки. Вообще регулирование земельных дел будет подвергаться различным изменениям до полной стабилизации населения на Украине.

Гражданам, которые пожелают у себя задержать колхозный строй, оказать в этом полную поддержку.

ж) пропагандировать и реализовать передачу промышленных предприятий в руки рабочих, которые работают на этих предприятиях. Для того, чтобы ускорить налаживание нормальных условий в стране, стимулировать развитие мелкого промысла и торговли на принципе частной собственности.

з) населению Украины больше всего не доставало во время господства большевиков продуктов питания, одежды, обуви и предметов широкого потребления. Для того чтобы завоевать симпатии населения, нужно всеми способами пропагандировать и реализовать передачу имеющихся продовольственных резервов для справедливого распределения между населением города и села.

Очень большое внимание посвятить в этом вопросе городу, который можно таким образом скоро завоевать. Распределить в первую очередь государственные и военные склады.

и) быстро наладить санитарное обслуживание населения и школьное дело, во всяком случае не в меньших масштабах, чем в условиях большевистской оккупации.

9. На украинских территориях, заселенных в большинстве неукраинским элементом (территории, колонизированные иноземцами) применять против неукраинского элемента также политику присоединения наравне с украинским элементом.

Умело проведенная политика присоединения, даже среди чужого элемента, может завоевать его для идеи УССД.

Ведя политику присоединения среди национальных меньшинств, поддерживать элемент, который жил в тяжелых условиях при советской власти.

Предоставить привилегии крестьянству к эксплуатированной части рабочих. При создании местной милиции комплектовать ее смешанным элементом (украинцами и неукраинцами).

В политике с белорусами, донцами и другими угнетенными Москвой народами сильно направлять их против русских и дать больше свободы. Лучше приступить перед ними на некоторых участках, чтобы удержать их за собой против возможного нового русского империализма, чем из-за мелочей толкать их в русские объятия.

Предупреждение: Инструкция «Оса» строго секретная. Передавать только лично. Если передается специальной почтой, то пункты 3, 7, 8 и 9 полностью зашифровать шифром, за который несет ответственность руководитель.

Переписывать на тонкой бумаге, чтобы можно было быстро уничтожить.

При получении давать расписку.

Проводник, допустивший, чтобы инструкция попала в руки врага, будет наказан по законам революции.

Перевал с украинского: Зам. Нач. Отделения Упр. 2-Н МГБ УССР – майор Кононенко

Справка: Документ изъят 5 марта 1950 года во время операции по ликвидации руководителя оуновского подполья в западных областях Украины Шухевича Романа, по кличке «Тур».

Седьмой пункт этой инструкции в подлиннике упущен.

Верно: Зам. Нач. Отделения Упр. 2-Н МГБ УССР – майор Кононенко (підпис)

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 31. – Арк. 30-39. Копія. Машинопис.
Переклад з української на російську мову.*

№ 17
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ІНСТРУКЦІЇ
ПРОВодУ ОУН ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ
НА НАЙБЛИЖЧІ РОКИ

Червень 1950 р.

Пол. Пош. № 3826

Червень 1950 р.

Інструкції
I. Міжнародне положення

а) Загальна обстановка:

- продовжує існувати мирна обстановка;
- холодна війна буденніє;
- надії на скору війну маліють;
- страх перед війною по обох сторонах доволі сильний;
- проводиться мобілізація всіх економічних ресурсів для збільшення воєнного потенціалу;
- іде психічна мобілізація до майбутньої війни;
- проводиться безоглядне винищування опозиційних рухів;
- неможливість мирного врегулювання відносин і неминучість війни очевидна, але можливість її вибуху с[лід] приймати через яких 5 років.

б) ССРСР

- роздмухується до найдальших меж російський шовінізм, що виразно підтверджує ставку большевиків на російський народ і тим більше в майбутній війні;
- витворюється свідомо зоологічну ненависть до майбутніх воєнних противників як сильний фактор духовної мобілізації мас на майбутню війну;
- проводиться консеквентне очищування власного середовища шляхом продуманого терору, особливо зростає терор проти національних революційних рухів; ціль – вбити всяку волю спротиву зараз і на випадок війни;
- неспроможність проте вбити у скорому часі волю народів до власної державності (Україна, Прибалтика) є зовсім ясна;
- очевидна також неспроможність задоволення потреби працюючих мас, а тому незадоволення мас в національно-політичній і соціальной площинах зростатиме;

- сучасний стан породжує в народі сильне бажання війни, з якою виразно зв'язують сильні надії на оману сучасного ненависного ладу.

в) Україна:

- намагання знищити базу революційного руху – ЗУЗ (вивози, переселення, арештування, насильне організування комсомолу і т. п.) не зменшується, а навпаки горячково збільшується;
- в парі з морально-духовним і фізичним нищенням йде намагання позбавити революційних рух і економічної бази;
- далі йде посилення безпосередньої боротьби з організацією (масові облави, гарнізони ВВ, ООП, масова агентура і т. п.);
- помічається частинна зневіра народу в скору війну й у зміну (збайдужіння при насильному організуванні колгоспів, вивозах тощо);
- створюється ситуація, що добровільно народ не робить [н]а користь большевиків нічого, але під примусом виконує все;
- рівно ж підтримка (практична, діюча, а не моральна) революційного руху йде лише від частини народу, решта – стоїть пасивно, а пригнобленні;
- помічається як наслідок терору, переслідувань і інших большевицьких практик, брак сильної віри в народі у своє скоре визволення;
- опертя режиму на народ – майже ніяке, совітський актив у народі дуже мінімальний, навіть насильно зтягнуті у большевицькі організації (комсомол, адміністрація, господарські установи, стрибки і інш.) є пасивними або й навіть активними ворогами большевиків;
- весь народ хоче зміни, війни і жде її, у частині народних мас помітні орієнтації на чужі сили (найбільше американські), брак віри у свої сили і успіх революції;
- завдяки роботі ООН на СУЗ помічується зріст національної свідомості і революційної діяльності;
- все це створює можливість для існування роботи революційної організації на всіх українських землях.

II. Власні сили

- подати повну оцінку стану в конкретній організаційній одиниці, видаючи всі основні позитиви і негативи, що

складаються на даний стан та що дуже важно, показати кадрам всі можливості розгортання дальшої підпільно-революційної роботи;

- в загальному про наші власні сили можна сказати:
- а) надалі існує високий ідейно-моральний стан підпільних кадрів (геройство, стійкість, видержаність);
- б) помітно ріст підпільних кадрів у всіх відношеннях (вишколи, практична робота);
- в) в частини кадрів помічається вправді змучення і безперспективність внаслідок зтяжної боротьби, терору, звуження роботи, втрат, але й ця частина здисциплінована і має повне розуміння конечности дальшої боротьби, хоч діє без запалу й деколи попадає у фаталізм – збайдужіння;
- г) ще зауважується низький рівень знання і організаційно-практичного вироблення в низових кадрах;
- д) можна ствердити цілковиту повновартність підпільників-новаків;
- е) питання виховників у багатьох теренах розв'язане незадовільно, хоч у сьогоднішній ситуації це справа першорядного значення.

III. Завдання

а) Віра:

- необхідно скріплювати й скріпити в цілому народі віру в ідею УССД, віру у власні сили і переконання про необхідність визвольної боротьби. Тільки наявність сильної, фанатичної віри, усуне хвилеву апатію;
- виробляти всюди національно-політичну свідомість так, щоб мати на всіх просторах України якнайбільше державно-думаючих людей.

б) Організація:

- перед організацією стоїть три основні завдання: вдержання організації, збереження кадрів, поповнення ясними кадрами;
- слід поставити організацію на всіх теренах;
- наш шлях боротьби: сильна і всюди діюча організація – революція, війна як допоміжний чинник.

– Центральна проблема зараз – «Дажбог»¹⁰⁹.

IV. Тактика

1) Ідейно-політичний характер визвольної боротьби – основний (не збройний, не терористичний). Терор стосувати лише до вище поставлених осіб ворожого апарату, як суто політичний засіб.

2) Придержуватись строгої конспірації у всіх відношеннях: а) побут; б) акції; в) конспірація сил ОУН і її спроможностей, а зокрема в писанні та розмовах і т. п.

3) Не демонструвати сил ОУН на місцях, щоби не стягати зайвих ударів;

4) Будувати фактичну силу революції (кадри членів). Мати всюди (в Україні, ССР, у всіх галузях життя) організаційно оформлені кадри своїх людей.

5) Форми боротьби мас не сміють бути демонстративні. Отже: а) пасивний спротив, невиконання урядових доручень, зволікання з виконанням, частинне, половинчате виконання; б) не активізуватись в протибольшевицькому напрямку, але через постійну і незамітку критику сучасного ладу вдержувати і скріплювати невдоволення; в) активно виступати і діяти проти большевиків тільки одинцем або малими, перевіреними групами (2-3 осіб), зберігаючи якнайстрогішу конспірацію (напр. кольпортаж революційної літератури, покарання вистужених тощо).

6) В обов'язок членів покласти виховну вишкільну роботу. Кожний член обов'язково повинен напротязі 1-2 років виховати і вишколити бодай двох нових членів.

V. Методика

1) Організаційну працю ставити основно, не спішити, не йти на скоропроминаючий ефект.

2) Посилити конкретне керівництво роботою низових клітин (кущ, окремо діюча група).

3) Керівники повинні довше перебувати в низових підзвіт-

---

¹⁰⁹ «Дажбог» – тактична схема, розроблена провідним активом ОУН у 1945-1946 рр., що визначала дії підпілля ОУН в умовах підрадянської дійсності і була спрямована на збереження кадрів ОУН шляхом їх легалізації та мінімізації відкритих виступів проти більшовиків, створення легальних позицій у радянських органах влади, управління та правоохоронній системі, підготовки до можливого захоплення влади в Україні, посилення конспірації, дезінформування противника щодо реальної чисельності та планів підпілля.

них їм клітинах, орг[анізаційно] вишколюючи їх та поучуючи на конкретних завданнях.

4) Основою керівництва мусить стати не звіт-інструкція, але докладне вивчення цілості справ і форм роботи підзвітного, з одної сторони, та докладні безпосередні завдання з різночасним поученням як їх реалізувати в даному терені – з другої сторони. При кожному завданні, що його подається підзвітному до виконання, слід перевірити чи підзвітний знає, як його виконати та чи має всі потрібні засоби і можливості на його виконання. Підзвітних треба всебічно вишколювати і виховувати, а не «напомповувати». При цьому, завжди бути конкретним, вчисляти реальні можливості й обстановку, оминати «виголошування» рефератів на тему роботи.

5) Стосувати в роботі з підзвітними нормальні орг[анізаційні] сходи з конкретною програмою праці та вишкіл в усіх напрямках.

6) Для збереження відповідних внутрішніх відносин між зверхником і підзвітними, слід окрім цього:

- Ліквідувати егоїстичне розуміння справ ОУН в поодиноких орг. клітинах («мое» господарство, «мої» люди, «мій» терен і т. д.).
- Вчити всіх підпільників культурного співжиття (дружність, щирість);
- Перестерігати військових форм відносин між підпільниками і у внутрі до населення;
- Зверхник повинен домогтися внутрішньої дисципліни своїх підзвітних, щойно відтак формальної, зовнішньої. Тому він мусить бути все і всюди провідником і батьком.

VI. Кадри

Стосувати такий поділ кадрів:

а) З огляду на індивідуальну вартість:

1) член – підпільник, член-підпільник новик, член-легальщик старший віком, член-легальник юнак.

2) кандидат (старший віком, юнак);

3) симпатик (звичайно старший віком).

б) З огляду на сучасне відношення до боротьби:

1) актив – ті, що зараз приймають участь в боротьбі;

2) резерв – ті, що зараз участі в боротьбі не приймають, але підготовляються до неї у майбутньому, а особливо на час війни і державного будівництва.

При цьому:

- Кандидатський стаж визначувати індивідуально (від одного до кількох років);

- З кадрами резерви вдержувати тільки індивідуальні зв'язки, докладно визначити їм майбутні завдання та підготовляти до них.
- Жінок у підпілля без особливої для цього потреби, не стягати, найкраще оформлювати в кадри резерву (член, кандидат, симпатик).

VII. «Дажбог».

- Всі точки минулорічної інструкції.
- Всі точки минулорічної інструкції – далі актуальні.
- Стрічі уряджувати в основному на мертвих пунктах (встановлювати обдумані алібі).
- Переводити систематичний вишкіл.
- Максимально конспірувати зустрічі і роботу. Всі письма легальщиків негайно після використання палити. При тому, вони повинні писати «друком» чи лівою рукою.
- Конкретні завдання:

а) вишкільні

- Теренопізнання і орієнтація в терені вдень та вночі (село, місто, шляхи, стежки, об'єкти);
- Розвідуально-інформативні завдання (напр., опис особи, рухи ворога, відомості з різних середовищ тощо);
- Допомога в організації заготівель, потрібних в підпіллю речей;
- Набуття вмілостей (фотографія, радіотехніка, шоферство, шевство, кравецтво і ін.), які можуть бути потрібні у підпіллю.

б) Організаційні

- Кольпортаж революційної літератури;
- Підшукування і зроблення підпільного приміщення;
- Технічні роботи;
- Зв'язок (поїздки);
- Бойово-терористичні дії;
- Поїздки в інформативних цілях.

При переході в підпілля застосувати всі можливі засоби законспірування. У підпіллю найдоцільніше напризначати праці у своєму терені. Завдання для легального члена:

- Інформація про середовище;
- Кольпортаж літератури;
- Ідейно-моральний вплив на середовище (але не політична агітація);

- Намічування і вступні заходи при підшукуванні нових членів;
- Вишкіл і праця над собою;
- Спец. завдання у відповідності по фаху;
- Особливі завдання для тих, що у ЧА, ФЗО, ВУЗах, школах, заводах, комсомолі і ін.;
- Завдання, які б вони не були, ніяк на повинні розконспірувати легального члена.

VIII. Схід

а) ЗУЗ:

- Уряджувати зустрічі і виділовувати пропагандою на тих, що походять зі СУЗ і працюють на ЗУЗ;
- Збирати і вивчати інформації про різні місцевості і середовища на Сході (конспірувати джерела інформації);
- Організувати висилку на Схід революційної літератури і національно-виховних книжок;
- Максимально використовувати для вище згаданих цілей – переселення, ФЗН, висилку на роботи і ін. Відносно ФЗН – не закликати не йти;
- Нав'язувати й здержувати якнайширші товариські зв'язки з сх[ідними] середовищами (ЧА, робітництви, інтелігенція, службові і ін.);
- Повчити всіх, що мають змогу виїхати будь-де на Схід або зустрічатися із «східняками», як вести пропагандивну роз'яснювальну роботу про визвольний революційний рух та вияснити їм їхні завдання на Сході (національно-освідомлююча і виховна робота).
- Окрім цього:

Вести працю серед східних українців по оформленню їх в членів і симп[атиків], творити, під різним претекстом зацепні пункти на СУЗ з чл[енами]-легальниками.

- Творити організаційні клітини й ними керувати (чл[ени] ЗУЗ переходять, знаючи середовище, в підпілля на СУЗ).

б) СУЗ:

- Організувати зачіпні пункти (хати);
- Підшукувати кандидатів і вести працю над ними;
- Опановувати не терен, а середовища, де можна знайти членів;
- Основне завдання – вишкіл і виховання члена;

- Основні кадри-молодь (молодша), головно якісна (майбутні провідники);
- Виховувати організаційних керівників з місцевого елемента, насаджувати на СУЗ організації тільки із членів зі ЗУЗ – не реальне.
- Придержуватися строгої конспірації всієї роботи, зокрема у початковій її стадії, так, щоб ворог навіть не додумувався про наші дії;
- Зовнішній вигляд підпільників достосовувати до місцевих обставин;
- Посилити чуйність на ворожі підступи, дію агентури й інші небезпеки провалу (можливість ловлення живим, отруєні харчі і т. п.);
- На кожную групу старатися прийняти одного місцевого підпільника (таку акцію дуже конспірувати);
- Вивчати можливості становлення організації між робітництво[м] і в місті;
- В політично-пропагандивній роботі серед населення вести рішучу боротьбу проти вищості росіян і почуття власної меншовартості;
- Рівно ж усіма засобами підносити національно-політичну свідомість населення, розв'язку усіх соціальних питань якнайтісніше пов'язувати з існуванням УССД, ставити і розв'язувати національне питання окремо від соціального і навпаки – недоцільно і шкідливо.

IX. Організаційні справи.

а) Звітність:

виготовляти такі звіти:

а) суспільно-політичний огляд, який давав би характеристику найзамітніших фактів та подій в даний час на даному терені (по кварталю);

б) огляд ситуації в терені (кожночасно);

в) інформаційний звіт СБ (по кварталю);

г) звіт з пропагандивної роботи (щопівроку або раз у рік);

д) вісті зі СУЗ – на основі різних джерел і відомостей;

е) інформативні загальні і фахові точні військові звіти;

є) репортажі зі зборів, екскурсій і т. п.

Завжди при звітуванні придержуватися строго засад конспірації, зокрема, коли це стосується Сходу. Не подавати в письмовій формі таких відомостей, що можуть, коли б попали в

руки ворога, спричинитися до арештувань чи інших репресій на згадувані у звіті особи.

б) Канцелярія, кореспонденція:

- Канцелярійні роботи обмежити до найнеобхіднішого мінімуму;
- Пишучі машинки звільнити від зайвого писання і використати максимально для помножування пропагандивно-вишкільних видань;
- При писанні пам'ятати про засаду: «все написане – впаде».
- В переписці обов'язково послуговуватися кодом, шифром, окремими псевдами, спеціальним означуванням функцій, особливим знакуванням дат і т. д.

в) Зв'язок:

- Конспірувати і відповідно організувати переходи рік, піль і ін.;
- Робити всі можливі заходи безпеки при перетранспортуванні людей і важливої пошти (розвідка вперед, перевірка загрозованих місць і ін.);
- Поставити на належний рівень питання зберігання пошти (цератові мішки, добре і безпечно переховування, захоування пошти під час квартирування);
- При перебуванні зв'язкового пункту на терені куща визначити відношення його (зв. п.) до терен[ової] орг[анізації] і завдання по орг[анізаційній] роботі в терені; пам'ятати, однак, що для зв. п. перше і основне завдання – зв'язкова робота.

Х. Пропаганда

- Вести політпропагандивну акцію при допомозі популярної національно-виховної та популярної революційно-політичної літератури серед найширшого загалу. Під цим кутом добирати і видавати нову літературу.
- Випускати актуальні листівки до колгоспників, колгосп[ної] адміністрації, до комсомольців і стрибків.
- Основні видання випускати в масовому тиражі.
- В теренах, де немає організаційних клітин – виділювати літературою. Використовувати всі можливості для висилання і передавання рев[олюційної] літератури у схід[ні] обл[асті] України і у всі можливі терени цілого СРСР.
- Використати у вишкільних цілях книжки національного змісту (старі видання) та деякі радянські видання (Кобзар,

- твори українських класиків як Л. Українка, Стефаник, Коцюбинський, Франко і т. п.).
- Доручувати кадрам вивчати основні дисципліни за середню школу (історія, географія, література, мови).
  - Вишкіл низових клітин з історії, географії, літератури та революційної літератури вести під кутом практичного примінення цих знань в розмовах з населенням.

ІХ. Служба безпеки

- Минулорічні інструкції – дальше актуальні.
- Вести фаховий вишкіл кадрами, зокрема з новиками та чл[енами] легальщиками;
- Вести постійну перевірку кадрів, зокрема нових, та загострити чуйність на відтинку а/а
- З зовнішньої агентури розробляти лише найцікавіших;
- Дальше вивчати нові методи боротьби та побудову большевицьких поліційних органів.
- Придержуватися стисло засад конспірації в писанні протоколів СБ.

XII. Різне

а) Комсомол.

- Комсомол – це звичайна прибудівка ВКП(б), організація явно ворожа народові, тому комсомол як таку організацію поборюємо в усіх відношеннях;
- Молодь не повинна вступати добровільно в члени комсомолу;
- У випадку примусового втягування в комсомол, що має місце зараз, не закликати молодь ставити спротив до крайніх меж, щоб тим самим не давати большевикам змоги переводити серед молоді чистку на тлі вступу в комсомол;
- Різне трактування вступу в комсомол: а) в місті, школі; б) на селі;
- Наша постава: бути там, де молодь, тому треба вести рев[олюційну] працю і в середовищах комсомольців, ставлячи боротьбу в площину спротиву большевицьким впливам внутрі комсомольської організації (не активізуватися, не виконувати доручень, ходити до церкви і т. п.);
- Звертатися до комсомольців у революційних виданнях, впливати, виховувати;

- Тракувати комсомольців в залежності від їх постави до народу та його визвольної боротьби, тому треба вести внутрішню лінію поділу – на висулжників, запроданців, агентів та чесних характерних патріотів. Не тракувати всіх комсомольців за зрадників.

б) Колгосп:

- Мати своїх людей в управі колгоспів, або вплив на управу.
- Всяко створювати солідарний фронт усіх колгоспників проти визиску і грабежу держави.
- Затягувати хлібоздачу, добровільно не здавати понад план, не продавати добровільно державі.
- Не розбудовувати усуспільненого сектора колгоспу.
- Агітувати і заохочувати зерно (з огляду на репресії і грабіж). ОУН повинна завжди виступати як активний оборонець колгоспника перед большевицькою експлуатацією і тому:
- Карати тих з колгоспної адміністрації, що граблять і знушаються над колгоспниками й активно вислугуються большевицькій владі (перестороги листівкою, зустріч, різні форми покарання, як от грошовий штраф, матеріальне покарання тощо); ліквідувати тільки здецидованих ворогів народу.
- Не вказується нищити колгоспного майна, натомість доцільно нищити молотілки, транспорт і ін. під час заготівель, щоб перешкодити в цей спосіб швидкому грабуванню колгоспу.
- Не агітувати за саботаж рільних робіт.

Освідомлювати колгоспників, що тільки повна ліквідація колгоспної системи в українській державі може основно змінити становище селян на краще.

в) ООП:

- Шляхом листівок, зустрічей впливати в ідейно-політичному відношенні на учасників ООП та на їхні родини;
- Ліквідувати тільки найнебезпечніших для визвольного руху активістів, інших – вербувати на співпрацю (завдання: інформація, атентати на районних поліційних і партійних начальників);
- Добитися повної неактивності ООП, або доводити до їх самоліквідації, в потребі – самому розганяти ООП.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 29. – Арк. 383-389. Копія. Машинопис.

№ 18
ТАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ
ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОЛОМИЙСЬКОГО
ОКРУЖНОГО ПРОВОДУ ОУН

[Не пізніше жовтня 1950 р.]

Тактические указания в нашей работе сейчас

Краткая оценка сил и возможностей организации.

а) Идеино-моральный уровень кадров ОУН неудовлетворительный, заметно чувство бесперспективности, усталость и безразличие. С таким состоянием мы мириться не можем, мы должны его перебороть. Нашей задачей является то, что мы должны внушить кадрам необходимость борьбы и победы (беседы на такие международные темы, в которых рисовать радующие перспективы организации и всей нации). Первый способ – прочесть ситуации и наши перспективы.

Первый вопрос: данные об эмиграции, беседы на тему идейно-морального состояния. Очередное мероприятие – это нахождение руководящих людей среди кадров, районные должны иметь связь с кущем, то же самое надрайонные.

б) На высших ступенях политический уровень и сознательность удовлетворительны. Это бесспорно прогрес. Однако, низовые кадры политически слабо развиты. На каждой зимовке должен быть один ответственный за воспитание и обучение. Весной провести проверку. Предупреждение. За неудовлетворительное состояние привлекать к ответственности воспитателей, требовать обеспечение литературой, это имеет первостепенное значение для каждой зимней группы. Кроме того, воспитательные беседы на тему освобождения и воспитания (над[районные] пров[одники]).

в) Количественное состояние организации постоянно сокращается. Это факт. Однако есть пополнения. Чувствуется отсутствие хороших воспитателей. Качество новичков при хорошем воспитании лучше, чем старых кадров.

Выводы: Нужно хорошо воспитывать и обучать новичков (средний актив).

г) Нужно реально ставить и обучать условия успешной работы на СУЗ.

д) На международном горизонте создается перспектива новой мировой войны. Нужно серьезно подготовиться, чтобы не

быть захваченным врасплох (этот вопрос совершенно практичен, а не теоретичен. Население активизируется).

2. Задачи, которые стоят перед нами вытекают из вышеуказанного состояния и возможностей организации).

К Дажбогу: Любой ценой удержать ОУН на ЗУЗ, сохранить кадры и, в частности, руководителей. Пополнить организации новыми кадрами и, в первую очередь, кандидатами на проводников.

2. Вырвать кадры из состояния оцепенения и адаптации к жизни. Вселить дух оптимизма. Укрепить веру к победе.

3. Кадрам привить идею ОУН, как руководителя революционной борьбы, чтобы кадры вовлекали в организацию новых членов. Нужно расширить организацию ОУН. При таком положении вещей не будет пессимистических настроений. Нужно указать на историческую миссию ОУН, какую пользу имеет нация от этого. Наша борьба, наши рейды вызовут заинтересованность к делу.

К Орлику¹¹⁰: Расширять ОУН на Востоке, даже ценой ослабления ОУН на ЗУЗ. В связи с этим остается дальше проблема Дажбога (сил, связей). Это основная задача, задача подготовки ОУН к войне и государственному руководству (З-ДТ-З).

5. Выработать государственный способ мышления у наших кадров, не только борьба за революционную обстановку, в частности революцию, а создание государства, ибо революция – это средство к УССД (основное УССД).

Центральные практические задачи.

Орлик.

1. Организация ОУН на всей Украине. Эта задача требует, чтоб уже сегодня ОУН отказались от всякой поверхностной работы (это значит: демонстративные боевые операции, пропагандистские мероприятия, канцелярщина, лишняя беготня и т. д. (З-от. З)).

2. Подготовить ОУН к действиям на случай войны (4 от. З).

К проблеме Дажбога. Все пункты из предыдущих инструкций подчеркнуть. Усилить маскировку в быту, работе и операциях наших сил и возможностей. Нельзя демонстрировать наши силы,

---

¹¹⁰ «Орлик» («Харків») – тактична схема, розроблена провідним активом ОУН у 1945-1946 рр., що передбачала поширення впливу ОУН на центрально-східні та південні області України. Засобами її реалізації виступали: створення організаційної мережі та кадрового резерву ОУН на Сході України, розгортання там пропагандистської та розвідувальної роботи, проведення опитувальної роботи з вихідцями зі Сходу, що працювали у західних областях.

создать между нами и врагом некоторое затишья. Создать впечатление, что враг нас разбил. Конспирировать наши силы и возможности в беседах, записках и отчетах. Нам нужно целеустремленно некоторые вопросы маскировать. Наши возможности скрывать перед врагом, а не перед народом.

2-5 (18). 3. Ограничить проведение операций и прекратить вообще такие, которые вызывают сильную реакцию врага и репрессию на население. Пропагандистские мероприятия проводить конспиративно (раздача и подбрасывание листовок). С/о ликвидируем только таких, которые наступают нам на пятки. Организацию еще лучше законспирировать и заняться внутренними организационными вопросами – Орлик, Олег вновь принятыми кадрами, воспитанием, обучением, не убивать истребков, не делать засад, здесь разрешается делать террористические акты, но не уничтожать их (В целом за линию работы отвечают проводник – окружной). Сохраняют линию надрайонные. Здесь и мы бьем, но не часто.

4. Задачи, которые нужно давать, но оформлены членами-легальщиками (кандидатами и членами).

а) Информационные данные в отношении положения. Организаторы-воспитатели собирают информацию от легальщиков и должны ее так записывать, чтобы не расконспирировать источника информации. Информацию собирать только устно. Настроение проводники должны характеризовать на основании определенных данных, которые дают легальщики, и они бы могли исправить положение при сборе информации. Легальщиков нужно оберегать, а не провоцировать и пользоваться какими-то информаторами. Не исказить информацию, чтобы не раскрыть источника, откуда информация происходит.

б) Распространение литературы конспиративным методом прекратить (не передавать).

в) Идеино-моральное влияние на свое окружение (скрыть, не передавать). Во время выдвижение новых кандидатов-легальщиков не расконспирировать перед ними степени организационных мероприятий в направлении подбора того или иного кандидата.

г) Намечать кандидатов – новичков (информации о них не передавать, 7-3 пояснение). Воспитание и работа над собой на основе подпольной литературы, которая указана воспитателями (легальную литературу давать тогда, когда уже немного ее проработал).

д) Спецзадачи соответственно к срокам, примечание ко всем задачам: эти задачи нужно передавать так, чтобы они ни в коем случае не привели к расконспирации.

5. Конкретные задачи для легальщиков кандидатов.

а) Воспитательные: 1. Воспитание на основании подпольных книг: 10 пл., орг. – повстанческие. Познание территории, топография, картознание, ориентация на территории (Стрий), разведывательно-информационная работа с точки зрения политики, и военные вопросы.

4. Характеристика личности.

5. Вырабатывать всякие другие качества.

6. Некоторая помощь для подполья (не передавать).

5. Организационные и другие: 1. возможны все те, которые дают оформленных членов легальщиков.

2. Лучшим кандидатам легальщикам можно давать еще следующие задачи:

а) Работа связи (легальные связи) только в исключительных случаях и только по разрешению окружного проводника.

б) Техническая работа, машинописание (в исключительных случаях) компетенция окружного проводника.

в) Боевые задачи, террористические акты по определенной причине. Шкура оплачивается за дело – в исключительных случаях, по разрешению проводника.

г) Поездка на СУЗ с целью сбора информации – по разрешению проводника.

6. Задачи кандидатов – на самом легальщике и на тех, которые идут в Армию и ФЗО.

а) Соответственно до их подготовки:

1. В ФЗО создать организационное ядро легальщиков, провести с ними воспитательную работу, сохранить связь, бежать обратно и явиться к своему руководителю. Эта задача вытекает из самого инструктажа. Провести также подготовительное обучение. Во время воспитания решить вопрос подбора. Дать также легальщикам хорошее противоагентурное обучение. Проводит СБ-ист. Когда он создаст ячейку, тогда мы берем его обратно в подполье. Окружной СБ перед тем проводит тщательную проверку. Проблемой работы интересуется округ, проверяет ее и продолжает:

2. Собирает и отправляет информацию о положении.

3. Подготавливает общие «поддривные хаты». Ранее проведенный инструктаж и воспитание (кто такие бандеровцы (Инструктаж подготовить на основании соответствующего... Инструкции

вырабатывает окружной проводник. Подготовительную работу проводит и надрайонный в высшем составе. Зацепные пункты подготовить 1-2. Установить коды, договориться в отношении курьеров и связи.

Одна задача вызывает вторую, если есть одно, то есть и второе.

Если кандидату или члену легальщику нельзя дать ни одного из вышеперечисленных задач, то мы даем следующие задачи:

1. Вести осторожно пропагандистскую работу. Объективно информировать о нашем движении, чтобы не дать МГБ на себя компроматериалов, нужно подавать объективные факты без преувеличения.

2. Инструкции на случай войны.

а) На фронте переходить в плен.

б) В партизанку, создать группу и переходить туда.

в) ФЗО – подполье.

Примечание: Во время подбора кандидатов легальщиков нужно всегда помнить о том, что не следует брать тех, которые должны быть призваны в Красную Армию или ФЗО.

Общеорганизационные выводы в отношении работы с легальщиками:

а) начать с кандидатами – легальщиками систематическое обучение по всем видам.

б) Продолжать систематическое воспитание с членами легальщиками. Когда будет исчерпана программа обучения, указанная в информации 1949 года, напишите добавочную.

в) Как форму связи с легальщиками практиковать мертвые пункты (на случай срыва встречи).

г) Запретить легальщикам что-либо писать. Если в исключительных случаях нужно делать (письменная работа, тогда нужно обязать, чтобы перепечатали).

д) Учить, как хранить материалы для воспитания (применить метод укрытия за двором). Организаторы, воспитатели должны конспирировать и учить своих подчиненных как хранить литературу.

е) Женщин, политически сознательных и с сильным характером, можно оформлять как легальщиков.

21. «К Дажбогу» – Приступить к фактической работе и основанию ОУН на легальном положении, в частности, как переходят молодежи, так и переход старших. В организации этой работой охватить всех, кто только способен работать на этом участке. Цель работы – подготовить резерв.

Справка: Документ изъят у руководителя Коломыйского окружного провода ОУН «Бориса»¹¹¹, убитого 20 октября 1950 г. в районе горы Краматуры, Косовского района, Станиславской области.

Верно: Начальник отдела Управления 2-Н МГБ УССР
капитан Пушкин
Октябрь 1950 г.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 106-116. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську мову.

Аналогічні примірники: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 17. – Арк. 225-244; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29. – Арк. 63-83, 121-132.

№ 19
ВИПИСКИ З РОБОЧОГО ЗОШИТА КЕРІВНИКА
БУКОВИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВодУ ОУН
В. САВЧАКА¹¹²

[Не пізніше жовтня 1950 р.]

Перевод с украинского

[...]

Часть II.

К Орлику.

Что можно сделать на участке восточных украинцев на ЗУЗ.

1. Использовать каждый малейший случая для продолжения встреч и пропагандистских бесед с восточными украинцами.

---

¹¹¹ Качурівський Роман (за іншими даними – Легкий Григорій) («Борис», «Роман», «Рибак», «Грім») (1921, с. Слов'ятин Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 20.10.1952 р. біля с. Шешори Косівського р-ну Станіславської обл.) – член ОУН (1937), заступник та військовий референт Городенківського повітового проводу ОУН (1942) та Коломийського повітового проводу (1943-1945), з 1945 р. член Карпатського крайового проводу ОУН, керівник Коломийського окружного проводу ОУН (1945-20.10.1950 р.). Загинув у бою з опергрупою Косівського РВ МДБ.

2. Собирають інформації из разных восточных областей для изучения Востока и с точки зрения конкретных изменений и реальных возможностей для постановки организационной работы (в связи с этим нужно заводить сборник материалов «учебные материалы о восточных областях» – к делу I). К делу № 1, 2, 3. Цифра местности. Основные директивы наших учебников: органы полиции и их деятельность (численное состояние, операции, национальный состав, методы, «пидбудова» и т. д.).

б) Внешняя агентура – степень ее конспирации, численность, подготовка, деятельность.

в) Возможность движения.

г) Отношение к населению и режиму и наиболее конкретные факты. Количество семей репрессированных за уголовные преступления, за политические поступки. Бывают такие села, о которых имеют мнение, что они являются крепостью национализма. Такие села нужно особенно изучать.

д) Психология местного населения – момент солидарности и противоречивости.

е) Топография местности.

д) Запалы (с бандитского покроя)

ж) Администрация (на селе) ее характерные черты в отношении солидарности.

3. Партия.

и) Комсомол.

к) Отношение к галичанам.

л) Ознакомление с нашим движением – могут быть самые плохие вещи.

м) Национальные меньшинства и их отношение к режиму, в частности москали, их количественное состояние и их шансы в селе.

---

¹¹² Савчак Василь Миколайовича («Сталь») (1921, с. Ямниця Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – 20.10.1950, с. Шешори Івано-Франківська обл.) – навчався у Станіславській гімназії (з перервами у 1936-1939 та 1941-1943 рр.) та Станіславській загальноосвітній школі (1939-1941), де був обраний секретарем осередку ВЛКСМ. Член ОУН (1940), Станіславський обласний провідник Юнацтва ОУН. У підпіллі ОУН з 1943 р., брав участь у боях з німецькими військами. У січні 1944 р. отримав поранення і лікувався у рідному селі. У середині 1945 р. керівник Коломийського окружного проводу ОУН. У 1945-1950 рр. окружний провідник Буковини, організаційний референт Карпатського крайового проводу. Був причетний до розробки та практичної реалізації тактичної схеми «Орлик» («Харків»), що передбачала поширення діяльності підпілля ОУН на територію центральних, східних та південних областей України. Загинув у перестрілці із чекістсько-військовою групою УМДБ неподалік с. Шешори Косівського р-ну. Лицар Бронзового (1945 рік) та Срібного (1948 рік) Хрестів Бойової заслуги.

и) Инвалиды и их настроение. Нельзя ли было бы их использовать потому, что это один из оппозиционных элементов. (Завести папки материалов в округах и надрайонах, подшивать; обязать членов округа и надрайона их хранить).

Если нужно, то проверять, конспировать район, село и фамилии. Протоколы высылать в округ, а информационные отчеты – 7 – + 1+1+1.

Объект не должен знать для чего нужна информация. По мере накопления высылать протоколы центру, не хранить их долго, а направлять то, что есть, 1-2 протокола в месяц.

3. Отправки воспитательно-национальной и революционной литературы. Подчиненные районы должны ежеквартально высылать на Восток воспитательно-национальную литературу. Это задача надрайонных проводников.

4. Заинтересовать и заставлять западных украинцем завязывать дружественные отношения с надднепрянцами. В частности обратить внимание на местных студентов вузов, средних школьников, учителей и работников, которые находятся в окружении и обществе восточных украинцев. Это делать путем бесед. Отдельные районы должны за этим внимательно следить, активно помогать и иметь в виду.

5. Выискивать и подставлять зацепные пункты. Лиц, у которых мы установили зацепные пункты, нужно перед тем тщательно изучить. СБист, с точки зрения несерьезности, или кто-нибудь из руководящих членов может мотивировать отношение к работе одинаково во все районах. Специально проводить работу как можно шире и как можно более принципиально. Зацепные пункты использовать для высылки «пионеров». Пионерам нужно давать несколько зацепных пунктов, никогда не удовлетворяться одним. Хату, которую мы получили через третье лицо, зацепным пунктом не считать. Лучше всего познакомить с «пионерами».

6. Оформлять в кандидаты и члены легальщиков, а также симпатиков и тех восточных украинцев, которые работают на ЗУЗ и соответствуют установленным требованиям. Эту работу проводить осторожно и без лишней спешки, не действовать под влиянием красивых впечатлений, хотя бы они были самые красивые. Подбор базировать на изучении, а не на впечатлениях, в частности, когда речь идет о женщине. Окружной проводник должен этот вопрос специально контролировать. На аккредитования не полагаться. Дать задание воспитателям 3+2. Обратить внимание, в первую очередь, на мужчин, а когда таких нет, брать женщин. Договориться с ними в отношении связи на случай

войны и, чтобы не терять легальщиков во время военного хаоса. Те, которые подлежат мобилизации, идут в подполье.

7. Высылка восточных украинцев – членов-легальщиков на СУЗ с организационными заданиями (только окр[ужных] пров[одников]).

8. Отправка членов легальщиков, восточников и западных украинцев на СУЗ с заданием перехода в подполье с тем, что ими руководит край или округ по поручению края (только для окр[ужного] пров[одника]). Что можно собирать на участке Востока на СУЗ?

1. Организация зацепных пунктов. Их как можно лучше организовать, не пользоваться помощью еще ранее охваченных хат, т. е. без всяких предупреждений. Организация хат вслепую имеет один плюс потому, что таким образом на 100% гарантирована конспирация, однако нужно быть очень бдительным, чтобы не наткнуться на агентуру.

2. Подбор кандидатов легальщиков и работа над ними.

В подборе и работе нужно применять все требования и принципы, которые обяжут организаторов-воспитателей ориентироваться в разных случаях на ЗУЗ. Проверку качеств проводить организатору – воспитателю. Проверку надежности проводит воспитатель тогда, когда он не имеет соответствующей подготовки, то проверку проводит на ЗУЗ окр[ужной] СБист. Кандидатов направляем в заблаговременно приготовленные хаты на ЗУЗ в обусловленные дни – время, место и твердо установленные даты. Перед тем нужно сообщить об этом кодом легальной почтой. Хаты должны быть в курсе дела и знать о том, что должен приехать какой-то надднепрянец. Цель приезда его конспирируется.

3. Овладеть не участком, а средой, где можно найти лучших членов или кандидатов. Идти по линии возможностей, а не по линии шаблона.

4. Основные задачи – воспитание и обучение кандидатов легальщиков и членов легальщиков.

4-а. У*.

5. Основной резерв для набора легальщиков и новичков – это молодежь. Главное при подборе кадров – качество. Если мы намечаем женщину, то не ждать пока окончит ВУЗ или среднюю школу. Всякая медлительность – это лишняя затрата времени. Когда мы подбираем кандидатов на легальщиков,

---

* Так у документі.

не брать молодежи из допризывников (3 основные формы работы):

Работа над «видривными хатами». Работа с легальщиками, работа с вновь принятыми. Проверку вновь принятых нужно проводить как и легальщиков. Это проводит организатор и Окр[ужной] СБ. Организаторов-воспитателей вовлекать во всякую работу с новичками и легальщиками. Можно проводить набор новичков там и переслать на обучение. Проводить обучение сверху до низу, а не наоборот.

Воспитание нужно проводить всесторонне. Конспирацию сохранить.

6. Воспитывать проводников из местного населения, чтобы можно было создать основной костяк организации на СУЗ. Насаждать там ОУН из западных украинцев. Вопрос персональный.

7. Строго конспирировать также содержание организационной работы и почты. В частности, в начальной стадии, когда мы еще не имеем подготовительной базы. Каждая ошибка может быть равнозначна с провалом. Расконспирация приводит к операциям и теряет тогда организация своих членов. Так[им]же образом, людей которых мы посылаем на работу, мы должны приготовить к конспирации. Мы должны их приготовить к этому путем конспиративного инструктажа. Обучать конспирации нужно в максимальной степени, уметь приспособливаться к соответствующим условиям, о которых кое-что знаем. Нужно постоянно иметь в виду, что обстоятельства в первые дни с точки зрения конспирации демобилизуют людей и они теряют свою бдительность.

8. Внешний вид вполне приспособить к местным условиям, одежда должны быть гражданской. Лучше всего одеваться так, чтобы затеряться в массе и ни чем не отличаться.

9. Усиления бдительности в отношении агентуры МГБ и хитрости врага. Мирная обстановка не должна влиять на работника успокаивающе. Он должен все время не допускать никаких нарушений бдительности.

10. Вести борьбу против русского расизма и чувства меньшей ценности украинцев. Нужно подобрать соответствующую литературу и на этой базе соответствующе вооружить против «пионеров», а также проводников и надрайонных руководителей, которые отправляются на работу в легальные условия. Обратит внимание на вышеупомянутые моменты (иметь в виду этот вопрос при встречах и директивах на ЗУЗ). Изучать следующую литературу: «Как выглядит на самом деле помощь русского

народа», «Действительно ли это старший брат», «Октябрьский обман» и т. д.

11. Поднимать национально политическую сознательность. Все социальные вопросы связывать с существованием УССД. Построение УССД – условие их политической развязки. Социальные вопросы оторвано не ставить, не делать из них санкций. Национальный момент преобладает. Это организовать во всей работе.

12. Изучать возможности создавать организацию среди рабочих в городах. Этому вопросу уделить надлежащее внимание. Рабочие – это элемент, революционный.

4-а. На каждую отдельную действующую на СУЗ группу, посылать одного местного восточного украинца. Форма – новичок. Работать по установленному плану на ЗУЗ. Подбор осторожный. Соответствующим образом делать проверку, брать людей с перспективами их роста. Потенциальных кандидатов на проводников. Польза: ознакомление с местностью и населением. Подготовка легальщиков и новичков, подготовить к этому теоретически и практически организаторов-воспитателей.

К инструкции на время войны

Справка «Об украинском Юге». Обл. Крым, Херсон, Николаев, Кировоград, Днепропетровск, Запорожье, Измаильщина, Одесская область, Молдавская область. До надрайона включительно отборным порядком: всем окр[ужным] пров[одникам] и членам надр[айона]. Справку имеет чл. ОУН и надрайонный проводник. Студенты и остальные обязаны заниматься сбором материалов, за исключением тех проводников, которых окружной проводник освобождает. В течении каждой весны нужно проводить экзамены. К справке. Название материалов: к «справочнику» высылать или изучает. Материалы номеруются № 1-2-3. Подшивать материалы. Посылать всем членам ОУН и всем округам через Пров. (краевого проводника).

Главные разделы:

1. Исторический.
2. Экономический.
3. Географический.
4. Этнографический.
5. Административно-территориальный.
6. Военный.
7. Национальных меньшинств.

8. Психология населения.
9. Перечень книжек, которые нужно изучать на определенном участке.
10. Научные сведения.
11. Сеть культуры и цивилизации.
12. Больше 50 городов.

Способ изучения:

В отношении более серьезных вопросов, только доводим до сведения. Название книги, цена, о чем в них говорится. Справка и характеристика, копии из газет, копии отдельных мест, взятые из разной литературы. Протоколы делаем на основании справок из местности. Должна быть система содержания: точно что собрано. Копии пересылаем с материалами. Репортажи. Со «справкой» знакомятся члены надрайонного провода. Справочники конспирировать, контролировать, не упоминается ли все подробно. Нужно знать наизусть распоряжение участков (справочник), должны изучать все до районного включительно. Изучение книги «Юг» – это первостепенная задача (проблема Востока вообще, – это подготовка к войне. Справочник нужно было бы завести еще в этом году).

Покупка газет (Молдавские газеты – Д-45).

Материалы к справочнику посылать своевременно.

К проблемам морально-политического положения.

1. В связи с ответными операциями врага и исключительно усиленным террором, не призывать массы к открытому, а только к тихому пассивному сопротивлению. Речь идет об исключении демонстративности. Демонстративность не вызывает ни понимания, ни одобрения со стороны масс. Массы ее осуждают. Организация сопротивления масс должна быть рассчитана на укрепление нашего морально-политического положения. Оно должно быть организовано так, чтобы не подрывать авторитета организации и доверия к организации. Наоборот, каждая проведенная операция в отдельности рассчитана на укрепление авторитета и доверия. Морально-политическое положение – основной критерий целеустремленности и нецелесообразности всякого сопротивления. Во время агитации масс затрагивать их наиболее жизненные интересы. Нужно обращать внимание, чтобы избегать специально жестоких репрессий. Не ставить перед массами нереальных задач (ни одного зерна, ни килограмма мяса). Организация сопротивления должна быть наиболее целеустремленной с точки зрения морально-политического положения.

2. Если мы призываем к активным действиям, то только лишь индивидуально, а не массово (ликвидация выслужников), активное выступление против коллективизации и т. д.).

3. В связи с разрядкой, которую мы должны создать между революционным движением и врагом, это попытка допускать активизации всякого рода выслужников. Это не должна быть ликвидация, но предостережение, письма, воззвания.

4. Постоянно повышать культуру взаимоотношений между кадрами и населением. Устранить бестактность и грубость. Относиться к населению с подчеркнутым уважением. Своим поведением нужно давать пример. На эту тему провести с кадрами беседы. За грубое поведение наказывать. В первую очередь мы должны подбирать таких людей, которые соответствующе настроены к населению и относятся к нему с уважением. Помощь, какая бы она ни была, связана с реальной опасностью и за это нужно население ценить.

Общеорганизационные указания

1. Главный характер нашей работы – это идейно-политический прогресс, а не вооруженные или саботажные действия.

2. Проводить работу на участке тогда, когда тихо, т. е. когда нет операций.

3. Работу проводить как можно более всестороннее. Покончить с поверхностным отношением. Отбросить всякую кампанейщину. Ликвидировать поспешность, не идти на эффект.

4. Усилить конкретное руководство кадрами в низах, в частности надрайонные, районные не должны засиживаться на своих базах. Подчиненный должен прийти к руководителю и внести свои предложения, а только тогда он решит вопрос.

5. Среди кадров задерживаться подольше и воспитывать подотчетных на конкретных задачах. Руководство состоит не только в отчетности и инструктировании, но и в деловом и конкретном изучении всех дел и форм работы подотчетных. Бывает так, чтобы ответить на все вопросы, нужно опираться на отдельные задачи и указания, которые эти задачи могут решить на участке, учитывая все особенности местности.

6. Проводник не должен подделываться под стиль работы и руководства в отдельных местностях, а наоборот, должен указывать правильность.

7. Кадры обучать и воспитывать, а не только читать доклады. Проводить постоянно всестороннее обучение. Практиковать обучение, а не доклады. Опыт должен базироваться на усвоении материалов.

8. Обратить внимание на внутреннюю дисциплину, а не на внешние формы.

9. Обратить внимание всех проводников на их роль, как проводников. Проводник – это отец кадров. Личный пример и националистическая мораль усилит духовно-моральные связи с подпольем. Избегать паникерства и лишних разговоров. К подчиненным нужно относиться с уважением.

10. Функции ОРП увязать с функцией ООР. Задачи пропагандистские и организационные ставить в практике, как равноценные (требования: отчетность и планирование устно).

11. Женщин в подполье не привлекать. В отдельных случаях разрешается, причем только с согласия окружного проводника.

Распределение кадров ОУН на категории:

1. Члены-подпольщики.
2. Члены-подпольщики (новички 2 года).
3. Члены-легальщики (новички и старшие 2 года).

II.

Кандидаты (кроме инструкции с 1949 г., где указаны нормы) можно применять индивидуальный принцип в отдельных случаях. Окружной проводник по предложению надрайонного проводника может кандидатский период уменьшать).

III.

Симпатки (люди, которые признают нашу програму и активно нас поддерживают). Все кадры, в свою очередь, разделяем на 2 категории:

1. Актив, который действует сегодня.
2. Резерв, который будет действовать в будущем. Резерв увеличивать, чтобы на случай войны организацию увеличить качественно.

Указания для СБ

1. Актуальны все прошлогодние указания.
2. Обучение – Дажбога. Протиагентурные и конспиративные мероприятия проводят СБ-сты.
3. Разведку с/о свести к интересным случаям (когда надеемся на то, что будет новый научный материал).
4. Тщательно проверять кадры с точки зрения А/В. СБисты должны были проверить в течении этой зимы все кадры.
5. Изучать новые враждебные полицейские методы и построение вражеской полиции.

6. Изучение ответных мер МГБ против наших хат, действовать на надднепрянцев.

Пропагандистские указания

1. В журнале для молодежи подчеркивать как можно больше такой актуальный материал, который имеется. Журнал как можно теснее связывать с жизненными вопросами.

2. Практиковать проработку литературы, изданной за границей. Разрабатывать материалы и отличать их от материалов, которые мы получаем черным ходом. Вопрос должен быть проработан сверху до низу.

3. К инструкции ГОСП с 1949 года добавляем еще такую: «Не составлять списков восточных украинцев, которые проживают на территории наших действий». Наоборот, этих людей должны помнить районные. Они должны их иметь не на бумаге, а в памяти.

4. Названия типографий менять в соответствии с переменами в зимних условиях. Когда идет речь о пропагандистских суждениях, тогда надо давать названия политические.

5. В газетах, листовках не называть организации[е] ступени, как фирмы, а только известное название, как «ОУН-Коломыйщина», «ОУН-Киевщина».

6. Нужна национально-воспитательная литература. Такую литературу должны дать КОП.

К нашим изданиям.

7. Необходимо издать листовку к интеллигенции и учителям о задачах и обязанностях.

8. В настоящее время нужны листовки к истребкам. Цель листовки – нейтрализовать работников на участке протиреволюционной борьбы (парработников). В связи с международной обстановкой цели можно достигнуть очень легко.

9. Где нет организации ОУН, шире действовать печатным словом. Для территорий, которые находятся под нашим влиянием, давать больше литературы.

10. Посылать нашу литературу по всему СССР.

11. Посылать на СУЗ национально-воспитательную литературу. В частности, воспоминания об освободительных боях и о национальных событиях на СУЗ. Обучать руководящие кадры с точки зрения продолжения практической пропагандистской работы.

12. Знание не должно быть оторвано от практических нужд. Знание не самоцель. Оно вооружает для реализации задач. Обучать кадры с точки зрения бесед с восточными украинцами. Работу посылать сверху, из центра вниз.

13. В воспитании использовать легальную литературу, но должен быть умелый подход, а не неразбериха.

14. Изучать основные дисциплины за 10-летку. Эта задача стоит перед каждым членом ОУН, который не имеет среднего образования.

Добавочные указания. К вопросу комсомола.

1. Принципиально вести борьбу с комсомолом, как резервом ВКП(б).

2. Добровольно в комсомол не идти, а также не оказывать сопротивления до конца, особенно в средних школах, вузах и ФЗО. Не мешать большевикам чистку в этом отношении. Мы знаем, как молодежь идет в комсомол. Этого требуют от вузов и средних школ.

3. Призывать к сопротивлению в комсомоле изнутри. Не ходить на собрания, не выполнять поручений, не платить членские взносы и т. д.

4. Убеждать комсомольцев индивидуально, в зависимости от того, как они относятся к нам и к большевикам. Называть всех изменниками – это неверно и вредно. Распределять комсомольцев на хороших и плохих (студенческая среда, ФЗО, городская среда и т. д.).

5. Проводить две разных тактики:

а) село

б) город

В селах обязывает старая постановка вопроса.

Наше отношение к колхозам:

1. Поддерживать тех, которые еще не в колхозе.

2. В созданных и укрепленных колхозах иметь влияние на администрацию. Иметь в ней своих людей (эта администрация должна солидарно идти с населением, а не выступать против народа).

3. Создавать солидарный фронт колхозников против грабежа государством. Не сдавать добровольно зерна. Задерживать его отправку. Не брать на себя добавочных обязательств (и все то, что указано в предыдущих инструкциях). Колхозники должны действовать солидарно, а не врозь (во время операций).

4. Не строить в колхозах так называемых общественных секторов – стойки, магазины, ларьки. Все это не будет нужно ни в будущем, ни сейчас.

5. Солидарно требовать увеличения зарплаты за трудодни, указывать, чтобы каждый колхозник сам себя обеспечивал.

6. Колхозная администрация, которая создана оккупантами – враждебная. Сначала предупреждать, применять физичес-

кие меры наказания, а убежденных подвергать смертной казни. Колхозную администрацию нужно обуздать.

7. Не уничтожать колхозное имущество, за исключением сельскохозяйственных машин, которые помогают грабить колхозников (кроме остальных).

8. Не агитировать за саботаж полевых работ. Общая линия в отношении колхозов такая: ОУН выступает как активный защитник интересов колхозников перед большевиками. За полную ликвидацию колхозной системы.

ООП и участковые

1. Разогнать истребков не удастся, постараться оказать на них идейно-политическое влияние посредством их семей. Цель – нейтрализация. Влияние реализовать очень осторожно.

2. Издать для истребков листовки и воззвания.

3. Вербовать их на сотрудничество (Заставлять их подписывать обязательство о сотрудничестве, давать им выполнять террористические акты).

К отчетности (К старым указаниям).

Предлагаем сокращать отчеты до необходимого минимума.

Мы изготавливаем такие отчеты:

1. Общественно-политический отчет.

а) Отдельные случаи иллюстрировать фактами.

б) Известны утверждения обосновывать данными.

в) Отчет должен быть политический.

г) Не давать отчеты пропаганды.

д) Как можно меньше указывать фамилии, мы имеем в виду реестры, не указывать настоящее число, имя, фамилию, тогда когда это [не] нужно для нас.

е) Статистические данные[e] в отношении положения врага давать как в прошлом году.

ж) Статистические данные в отношении потерь давать раз в год.

з) Отчеты писать за квартал. Районы могут давать и неоформленный материал. Речь идет о содержании, а не о форме (З. без данных из местностей).

2. Обзор ситуации в местности.

Давать оценку ситуации ежеквартально. Характеризовать [и] поднимать следующие проблемы:

а) Характеристика политики врага. Например, курс на раскол между движением и нами, может быть поворот к лишним революционным действиям, может быть реакция на происшествия [...].

б) Жизнь населения (сопротивление, отношение к нашим действиям).

в) Из жизни организации (например, некоторые потери в количестве и т. д.).

3. Оценка методики работы органов МГБ и МВД – окр[ужной] реф[ерент] СБ – за полугодие.

4. Войсковой отчет.

а) Собирать все данные в отношении потенциала врага (Расположение и движение войск). Объекты со схемами. Основные задачи, уровень продукции и качество мероприятий воспитательного характера.

б) Информации передавать устно, верно, уверенно и точно.

в) Информации собирать от людей старших, которые были в Красной Армии. В том числе от демобилизованных членов партии, работников на ответственных предприятиях.

г) Информация нужна для ГВШ, для ОУН за границей.

д) Интересные данные пересылать своевременно.

е) Данные собирают члены ОП, НП и др. Члены ОП и НП имеют блокноты.

ж) Отчеты давать ежеквартально.

з) Не практиковать этого, как первоочередные задачи.

5. Финотчет как и раньше.

6. Указать (давать) вести с Востока, или в форме статей, или оформлять их так, как «Вести из СУЗ». Сверху дела № 1, 2, 3. Указывать обязательно округ реф[ерентуры] проп[аганды].

7. Писать отдельные репортажи съездов, экскурсий, конференций и т. д.

Не пишем.

1. Проп[агандистских] отчетов, данные, которые подавались проп[агандистскими] отчетами должны иметь руководителя и реф[ерента]. В данных указывать все.

2. Планы работы проп[агандистской] реф[ерентуры] передавать устно.

3. СБ-истский отчет отпадает.

Общее указание в отношении информации.

1. Строго конспирировать источники, из которых получаем информацию.

2. Обращать в отчетах внимание на то, чтобы они были в форме репортажей, протоколы, копии писем, указывать фактические данные. Все данные указывать так, чтобы не упоминать отдельных лиц, главным образом надднепрянцев.

К корреспонденции:

1. Корреспонденцию ограничить до минимума. В случае указания данных, которые деконспирируют наши силы и возможности или другие организационные тайные мероприятия – использовать шифры и коды.

2. Не подписывать одним псевдонимом или условным знаком, постоянно менять.

К связи.

1. Эстафеты, линии и пункты должны действовать, хотя бы ценой ослабления работы на территории.

2. Обратить внимание на эффективных лиц, они не должны знать какие у нас существуют линии и практика.

3. Для связных команд сделать клеенчатые наплечники. Почту во время штурма на позициях забрасывать далеко в сторону. Строго запрещается хранение почты сверху.

4. Связные команды не имеют права идти на пункты вместо с почтой.

5. Практиковать мертвые пункты и тайники для записок.

6. Во время особенно массовых операций, связь держать одновременно.

Передать:

Районным проводам, некоторые пункты передать кадрам.

Однако, все следует передать в целом надрайонам.

Остается:

1. Вопрос Буковины.

2. Вопрос Закарпатья.

3. Работа на Киевщине.

Задачи.

Задача подготовить проект линии работы.

12. Раздел встреч. 11. явка встреч.

Справка: Документ изъят при операции 20 октября 1950 года в районе горы Краматура, где был убит руководитель Коломыйского окружного провода ОУН «Борис».

Верно: Нач. отдела Управления 2-Н МГБ УССР капитан Пушкин (підпис)

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29. – Арк. 109-117. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську мову.

№ 20
ВИПИСКИ ІЗ ЗОШИТА КЕРІВНИКА
БУКОВИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВОДУ
ОУН В. САВЧАКА

[Не пізніше жовтня 1950 р.]

АА.

Перевод с украинского

Записи из тетради изъятой у «Сталя»

1. Максимум внимание и энергии уделить проблемам Дажбог и Орлик.

А. СУЗ (легальщики, организац[ия], ядро, работы вглубь и вширь.

Б. Содержание состояния организации на оккупированных территориях.

К основным тактическим задачам.

1. В плане работы максимум времени, внимания и энергии всей организации ОУН уделять проблемам Дажбог и Орлик.

2. Когда имеются разные возможности работы, например: конспирации, расстановка кадров, воспитание с целью работы. Задачи этих отраслей первостепенные и очень серьезные. Первостепенные, значит, когда есть два интеллигента, это мы в первую очередь опираемся на надднепрянцев. Когда перед нами две задачи:

а) Проведение идеологического воспитания и

б) подготовка к зиме, то в первую очередь мы должны реализовать второе.

3. Чаще всего и самое основное – отчитываться и контролировать эти отрасли работы.

4. Недочеты и недоработки в других отраслях работы не считать недочетами.

Например: Запущено боевые операции, зато хорошо поставлена высылка литературы на восточно-украинские земли, запущено идеологически-политическое воспитание, но зато [...]

5. Под этим углом строить инструктаж, итоговые работы, отчетность, оценку личной работы и т. д.

6. Везде и всегда, в частности, при отчетности выявлять возможности этой работы.

7. Собирать и обобщать опыт этих отраслей.

Например: время совестной отчетности непосредственной или посредственной через руководителя.

8. Вырабатывать коллегиальным порядком приемы их реализации.

9. Каждый район должен иметь свой крептоним на означение отдельных проблем.

Примечание: Один крептоним ОП, а совсем другие в НП, причем только лишь для внутреннего использования.

Например: в служебной переписке, планировании и т. д. отдельные проблемы можно назвать именем погибших проводников, героев, или же каким-либо другим названием.

Проблема Дажбог

Сохранение существования организации. Под этим следует понимать:

а) борьбу против потерь (состояние конспирации, расстановка кадров, противоагентурное воспитание, обороноспособность организации, воспитание, конспирация и т. д.).

б) пополнение (набор новичков)

в) постановка и реализация Олега.

Вопросы поведения

1. Осведомить о важности проблемы все кадры, в частности тех, которые будут набирать новичков.

Например: низовые кадры осведомлять путем бесед и разговоров, причем подчеркнуть жизненную серьезность этого вопроса в организации и связи его с борьбой за уменьшение потерь до минимума.

2. Донести до сознания об опасности работы и её сложности. К этому вопросу подходить серьезно и осторожно. В первую очередь помнить про:

а) уверенность

б) качество

К а) максимальная уверенность, не был ли он арестован или завербован, семейное положение.

К б) Не брать случайного элемента, мол кое-что работать, а выбирать самый лучший элемент. Обращать внимание на задачи роста, моральный облик, характер. Молодое пополнение – это будущее ОУН. В зависимости от качества новичков будет в будущем состоянии всей организации ОУН. Обратить внимание, чтобы могли пополняться отдельные провода.

Например: Неумелый подбор в отношении качества (брат кущевого среднешкольник Василько – это элемент, который используют для отдельных и т. д.)

3. По отношению уверенности беглецы из ФЗО, дезертируют из Красной Армии, возвращенцы из Сибири, уголовные преступники и т. д.

4. Подготавливает кандидатуру организационный руководитель только по согласованию с СБ. Централизация при намечении и наборе кандидатов – в руках надрайонного проводника. С точки зрения уверенности проверяет окружной СБ-ист. В исключительных условиях тот работник СБ, который вел дело (может быть окружной субреферент или надрайонный референт СБ).

5. Критерий подбора – морально-политическое овладения организации территорией (исправность и руководство). За минимум считается 6 подпольщиков в Подольских районах (15-20 сел), в горных районах 12 человек на район. По возможности брать из районов, которые не находятся под влиянием или под незначительным влиянием.

Примечание: Не идти по линии наименьшего сопротивления, т. е. не производить набора из тех территорий, которыми мы овладели, когда невозможно, тогда практиковать перемещение кадров, но перемещать старых опытных подпольщиков.

6. Предварительные испытания:

а) Боеспособность, террористический акт, участие в операции и инсценизации засады и т. д.

б) выдержанность, форсированный марш и без воды. Не запрещать пить воду, только советовать, ибо приказ остается приказом. Нахождение во время грязи в лесу, марш по тяжелой дороге с грузом.

в) характер вообще.

Примечание: Не следует давать срока в выполнении террористического акта, ибо в данно[м] случа[е] новичок действует под моральным давлением приказа.

7. На положении рядового новичок находится в течении одного до полутора лет.

а) допризывники проходят обучение: в быту, конспирация, военное обучение, идеологически-политические, причем в первую очередь часть [...]*

---

* Так в документі.

б) не переоценивать новичка и не преувеличивать его ценности, надлежащее место в организации, пусть он себя завоеует ростом на работе. Если бы это был даже среднешкольник или студент, он должен расти медленно, со ступени на ступень. Не смотреть на него свысока, чтобы не прививать чувство малоценности, кроме того не следует воспитывать так, чтобы не воспитать мег[а]ломана. Не преследовать, не злоупотреблять, а ставить наравне со старыми подпольщиками. Создать атмосферу строгой и справедливой требовательности.

8. Для обучения и воспитания прикрепить отдельных людей, в зависимости от перспектив роста. Прикреплять округа также и от референтов и ниже. Вновь принятый должен получить в первую очередь общее воспитание. Прикрепить среднешкольников к окружным проводникам, а когда есть больше, то передавать надрайонам, а также прикреплять в районным и кушечным. Воспитательная работа проводится одновременно. После воспитательного периода не соединять новичков вместе по 2-3. Лучше всего к 2-3 старым подпольщикам прибавлять одного новичка. В самом плохом случае к одному старому подпольщику прибавить одного новичка, это делать хотя бы из таких соображений: старые подпольщики, более выдержанные, закаленные, восприимчивые, выдержанные, а новички в тяжелых условиях могут не выдержать. Новых принципов конспирации и поведения органически не усвоил, поэтому старый подпольщик является для него примером, а также очень часто должен исправлять его замечаниями.

Воспитатель является:

а) Военный, конспиративный, идеологически-политический организационный (первой степени), воспитывать методически и практически. Воспитателю дать подробный инструктаж, в частности методические указания.

Воспитания планировать (что с ним проработать в течение года).

9. Желательно новичков перебрасывать на другие территории, но только после воспитания, переждать для привития соборнических стремлений, которые отсутствуют даже у старых подпольщиков.

10. Брать с перспективой роста.

Добавочные указания.

В сомнительных случаях во время проверки орг[анов] СБ решают моральные качества (учитывают духовное расположение

и моральный облик). Лучше всего проверять комбинированным методом: психологический анализ, плюс анализ отдельных темных мест, могут быть случаи, что подписал заявление, но это должен быть человек кристаллического характера, однако с этим нельзя играть.

После 6 месячного кандидатского периода можно принять в члены ОУН. Оформлять членским обещанием в торжественной обстановке. Обещание принимает высший проводник. Было бы желательно, чтобы при даче обещания был-бы еще кто-то новый и чтобы перед тем провел проверку всестороннего воспитания. Перед обещанием подчеркнуть принцип добровольного вступления в ОУН. Кандидату в подполье не восхвалять подполье и не пугать подпольем, а рисовать реалистически (привлекать или запугивать вредно). Рост по должностям ставить в плоскости получения мест собственным ростом, работой и завоеванием авторитета среди своих друзей. На занимаемых должностях долго и солидно проверять (иногда может быть соломенный огонь).

В проблеме Олега

Примечание: Обязывает такая же постановка вопроса, как в предыдущих указаниях.

8. На район нужно иметь от 7 до 15 легальщиков, в зависимости от количества сел. Подход индивидуальный. Ни одной организационной ячейки не соединять, индивидуальный контакт. В отдельных исключительных случаях можно объединять в звенья по 2, это можно делать даже во время кандидатского стажа. Однако за разрешением нужно обращаться к руководителям. Можно объединять в 2 случаях:

а) когда кандидат исключительно разговорчивый и тайна в душе его печет, а он должен с кем-либо поделиться.

б) когда через одного легальщика подбираем второго, в первом случае – это превентивное мероприятие. Можно легальщикам поручать писать статьи, если имеет образование, или собирать конспиративные информации. Пред этим подробно проинструктировать.

11. Кандидатский период для сел 6 месяцев, в этом 2 этапа, а именно 2-х месячный период изучение и 4 месячный воспитательный. Для городов – 12 месячный. 4 месяца изучать и 8 месяцев воспитывать. Для городов в зависимости от подхода можно сокращать или продолжать этапы. Разграничение между периодом изучения и воспитания довольно условное, вернее только ориентировочное.

В первом периоде большее внимание обращать на изучение, а в другом на воспитание. В случае, когда мы человека хорошо знаем (несколько раз квартировали у него, проводили беседы) кандидатский период может быть немного короче, до 5 месяцев. На воспитательном этапе изучение человека не приукрашиваем. Обещание даем торжественно. Перед торжеством спрашиваем, вступает ли он добровольно, а также желает ли он быть членом ОУН. Прием в члены ОУН проводит окружной проводник или кто-нибудь из его референтов, но только один раз.

12. Работа с легальщиками

а) Воспитательная работа, методом индивидуального направления (исправление, советы, личный пример).

б) Метод замечаний (признания и наказания). Воспитательная работа. Воспитательная работа имеет свою систему: украинознание, идеолого-политическое воспитание первой ступени. Более сильным можно давать противоагентурное воспитание, однако, лучше его давать после оформления, при контакте и работе должна быть максимальная конспирация, иначе потеряем легальщика или сделаем из него агента. Если он конспиративный, то можно давать ему литературу, но при условии, что перед тем он будет хорошо проинструктирован, что будет хорошо хранить литературу. Ни в коем случае нельзя встречаться в присутствии родственников, а только лично. Встречи в поле (брать с собой одного боевика) проверить боевиками территорию и расположиться вблизи. При намечении легальщиков не смеем намечать бродяг, или будто из надрайона.

13. Закрепить за ними воспитателей. Систематика и последовательность в работе. Надрайонный проводник подбирает. Воспитателями могут быть надрайонные референты и районные, иногда даже куцевой. Вышеупомянутые люди уполномочены воспитывать, согласовав этот вопрос с окружным проводником, который это дело координирует и регулирует. По принципу эту работу выполняют окружные референты, надрайонные референты. Воспитатели и организаторы легальщиков получают подробный инструктаж, хорошо было бы с воспитателями провести обучение на основании тех материалов, которые они должны преподать, для инструктажа организаторов и легальщиков нужно избрать все периоды. Написать план воспитания с легальщиками на целый период и на каждую встречу. Зимой работу легальщиков прекратить, на осень им можно дать литературу и чтобы они её изучили, можно давать им книги, работу не пускать на самотек. Чтобы была последовательность и не

было пробелов, нужно встречаться 2 раза в месяц (т. е. в течение одного месяца можно встречаться 5 раз, в течение другого месяца ни разу. Это неправильно.

14. Инструктировать воспитателей с их стороны – это провал всего. Держать воспитателей под постоянным контролем, собирать воспитателей для обмена опытом.

15. Обратит особое внимание на тех, которых можно взять в подполье и использовать в работе ОЛЕГ, как воспитателей (потому что подпольщики оторвались от жизни в легальных условиях и им непонятно стремление и заинтересованность легальщиков, новый принятый имеет лучший подход).

16. К намечению легальщиков использовать наиболее надежных людей из числа всех подпольщиков. Намечать – это наиболее ответственная работа в этой отрасли. Надрайонный проводник решает, можно ли кандидата брать в ОЛЕГ или нет. Можно использовать их следователей при надрайоне, когда они всесторонне обучены и конспиративные. В некоторых случаях разрешается знать о легальщиках и рядовым членам. Если конечно это необходимо, на встречах легальщики могут и маскироваться (борода, усы, маска, одежда). Данные в отношении Л¹¹³ сохраняет надрайонный провод. Данные шифровать книжным шифром. Дать ему псевдоним. Установить кличку и контактироваться при помощи клички. О данных к Л знают 3-4 человека. Л указать псевдонимы людей, которые должны были к нему явиться. Псевдонимы указывать вновь избранные на случай смерти воспитателя. Никогда не указывать правдивых псевдонимов. На случай смерти воспитателя приходит к Л человек с кличкой и с ним он должен контактироваться. Данные закапывает в бутылке, о которой знает: воспитатель, надрайонный проводник, член окружного провода и надрайонный следователь.

Некоторые добавочные указания

Не выставлять принципа, что кандидат на легальщика должен быть чистым, как арап. Обращать внимание на моральный облик (много было задержанных, арестованных, вербованных) и сегодня нет почти человека без темных мест, СБ-сты впали в крайность и искривили линию. Свое требование к Л они спрещезировали в словах: должен быть чистый как арап. Речь идет о том, чтобы не быть слишком восприимчивым. Обращать внимание на хаты намеченных, не были ли они расконспирированы

---

¹¹³ *Легальників (Легалів).*

нашим движением в прошлом. Хаты конспирировать дальше. Не смеем располагаться по квартирам, каких-либо заготовительных и скупочных организаций. В партизанских селах избираем таких, которые меньше всего скомпрометированы и имеют малейшие шансы на провал и также пока еще не провалились. Сам арест не может прекратить работу с легальщиками и не может её исключить. Подробно анализировать обстоятельства ареста данного легальщика. С местами можно связываться посредством знакомых и через Л. Можно создавать так называемые смешанные звенья, комбинированные.

К проблеме Орлика

Эта проблема тонкая, сложная и опасная (Работа на участке СУЗ разделяется на две основных части:

а) Работа вширь. Как можно больше встреч, как можно больше высылки литературы, цель работы – доказать, что мы не бандиты, а настоящее политическое движение. В эту работу включаются низовые кадры. В частности, подбирать культурных, представительных, жизнерадостных, веселых, не мешало бы и красивых подпольщиков. Речь идет о том, чтобы показать себя, как можно в лучшем свете, передавать литературу и кратенько объяснить, кто мы и за что боремся, необходимый материал найдем всегда в брошюре «Хто такие бандеровцы».

б) Работа вглубь: это в первую очередь работа систематическая, последовательная, работа четко запланированная. Из известных восточников (из-за Днепра) избираем надежных в отношении безопасности и лучших в отношении качеств характера и с ними проводим политико-воспитательную работу. Идеино-политическую работу можно проводить устно или посредством литературы.

1. Осведомлять кадры о значении работы на этом участке, дать наставление искать форм наступления. С кадрами проводить беседы о значении революционного движения для востока, Кадрам нужно постоянно прививать понимание серьезности этого вопроса.

Например: Члены организовали посещение Надднепрянщины, когда Вы о них отчитываетесь, при том как можно более детально нужно указать значение восточно-украинских земель. Нужно добиться, чтобы кадры не считали первостепенной задачей сбор информации, а наоборот, чтобы ставили на первый план проблему СУЗ, чтобы клич «Лицом к Востоку» был содержательным, а не пустой фразой. Перед нашим движением

стоит задача возродить большую часть украинского народа, т. е. на СУЗ.

В борьбе за возрождение роль нашего движения решающая. Среди наших кадров замечается отсутствие наступательного духа. Нужно искать, экспериментировать, обобщать опыт, учить. Ибо каждый революционер – это строитель украинского государства.

2. Во всей работе консультироваться с органами СБ, орган СБ всегда должен располагать новейшими данными в отношении надднепрянцев, они должны постоянно изучать методы реагирования органов МГБ на наши посещения надднепрянцев, изучение методов, выводы и т. д. (Вопрос организационного оформления решает референт СБ. Установление слежки, подсылка людей и для зондажа).

3. Подготавливать кадры морально и практически здесь и, главный образом, на СУЗ. Всеми возможными методами выкорчевывать регионализм и прививать соборные принципы, это делать: во время отчетности, во время идеологично-политического обучения путем перемещения с территории на территорию. Привить кадрам мнение, что придется работать на СУЗ, ибо свыкнуться с этим мнением играет свою роль. Как подготавливают практически свои кадры на участке СУЗ, вести воспитание таким образом, чтобы проводить беседы каждый раз на новые темы. Руководящие кадры знакомятся с работой на СУЗ, а также изучают её на основании работы в 1941-1944 гг. Что именно нужно изучать? Как приобретать хаты, как привлечь население, как ставить Олега?

4. Воспитывать любовь ко всей работе, вырабатывать соответствующие психологические наставления, а также найти удовлетворение в этой работе, давать поручения. При освещении выполненного поручения указать на его значение для Украины, для ОУН и, в частности, для него. За успех поощрять. Рассказывать об успехах в работе, достижениях, интересных случаях.

5. Использовать все возможности для встречи и распространение литературы. Помнить о городах, райцентрах и школах. Беседовать, как можно с большим количеством, все новыми и новыми надднепрянцами. Использовать для этого всех способных подпольщиков. Не следует низам запрещать посещение надднепрянцев. Но этот вопрос регулировать. Все кадры нужно делить на две категории: те, которые могут проводить работу вширь и те, которые её проводить не могут.

Провести этот раздел – задача надрайонных и районных: иногда боевики имеют лучший подход, в частности их веселость, жизнерадостность (привести пример о надрайонном и боевике). Руководящим членам иногда стоит делать вид, что они боевики, на этом ничего не теряем, а только обогащаемся опытом.

6. Искать возможностей навязывать зацепные пункты.

7. Оформлять в члены путем ОЛЕГА. Так же с ними работать, как с легальщиками. Принимает в члены только окружной проводник. Кто имеет право подыскивать легальщиков, решает окружной проводник. Добавочные указания. На каникулы приглашать учащихся средних школ, студентов, чтобы освежить их память в украинском духе и украинизировать их. В селе они могут совсем случайно узнать о повстанцах. С населением постоянно проводить беседы на темы «Лицом к востоку». Такой беседе нужно указать назначение, объединение востока и запада, не говорить «Совет», «москаль», а оставаться вежливыми, организовать учительницам и санитаркам материальную помощь. Указывать на плохое поведение детей в школе. Показать значение востока в национальном и стратегическом аспектах. Проводить систематическую работу вглубь.

1) Райреферент пропаганды должен располагать тематикой, о которой уже было сказано и о чем еще нужно говорить. Просмотр тем должен быть конспиративный, также должен иметь список литературы, которую нужно предоставить («Кто такие бандеровцы», «Украина гибнет» и другие).

Задачи работы вглубь. Указать на наше мировоззрение, направить на этот путь и сделать нашим человеком. Морально-политическое господство организации на всей территории её действий.

Вступление

В начале большевистской оккупации мы ставили себе задачей мешать большевикам в административном закреплении на ЗУЗ. Потом, когда уже большевики административно укрепились, мы ставим себе задачей мешать большевистской администрации проводить эксплуатацию украинского села, т. е. мы выступали против хозяйственного закрепления. Сегодня мы не в силах этого сделать, впрочем сейчас перед нами стоят гораздо более серьезные задачи революционно-освободительного движения, [которые] должны быть направлены в другую сторону. Сегодня мы должны боевые операции сократить до минимума. Если мы их проводим, то только лишь для того, чтобы

продемонстрировать своим оружием солидарность с украинским населением и этим же сами обеспечить себе морально-политическое господство на территории. Боевые операции рассчитаны также на поддержку политики сопротивления украинских масс. Раньше, а отчасти еще и сейчас, мы ударили по администрации, инициаторам колхозов, чтобы подчеркнуть солидарность с массами с одной стороны, а с другой, чтобы поддержать их сопротивление.

Сегодня для того, чтобы удержать доверие в массах, мы ликвидируем наиболее назойливых выслужников, отчасти такими критериями пользуемся во время ликвидации с/о и таким образом мы оказываем нашу помощь и демонстрируем наше неразрывное единство с ней. Наши боевые операции должны быть проведены в такой плоскости, чтобы население все больше и больше убеждалось, что украинский народ и украинское освободительное движение – это одно целое, неразрывное и нераздельное. Выше я указал о наших обязанностях перед населением, а ниже я хочу указать об обязанностях населения по отношению к нам. Надо чтобы население привыкло к оказыванию всесторонней помощи организации и финансовой, и материальной. Нужно его воспитывать, чтобы эта помощь была добровольная, не принудительная, чтобы он давал сознательно, из чувства национального долга. Большевики делают отчаянные усилия, чтобы уменьшить территории наших действий, чтобы уменьшить количество освоенных нами сел. Это в свою очередь разрешает им ударять по нам в освоенных нами территориях. Это, так сказать, стратегический момент, который принуждает обеспечить наше господство на всей территории наших действий.

На оккупированных территориях население скоро поддается под большевистское влияние. Большевики создают для себя костяк из всякого рода истребителей, открытых агентов, выслужников администрации, комсомольцев, кандидатов партии и партийных и этот ужасный спрут медленно высовывает свои щупальцы и запускает их в глубину украинского села.

В таком селе молодежь начинает гуляющую жизнь, теряет интерес к революционному освободительному движению, забывает о борьбе и медленно неуклонно попадает под враждебное влияние.

В таких селах поют русские песни, в таких селах дети носят пионерские галстуки, в таких селах клубы становятся рассадником деморализации. А это все прямой результат опущения революционным движением данного села. Итак, отсюда ясно

почему мы боремся за морально-политическое господство над селами.

Морально-политическое господство организации это:

1. Хаты для базирования (помощь деньгами, продуктами питания, услугами).

2. Закрепление наших идей и убеждений, в частности идеи УССД.

Люди должны быть так воспитаны, чтобы и когда нас не станет, они знали о том, что нужно продолжать борьбу за идеи Самостоятельной Украины. Чтобы независимо от времени и обстоятельств они могли стоять за эту принципиальную идею.

Например: когда придут американцы – никакая федерация, а только самостоятельность.

3. Чтобы массы пошли за ОУН в них нужно воспитать симпатию и доверие. Должна быть революционность масс. Нужна такая революционность, чтобы массы могли выполнить каждое задание, которые мы перед ними поставим (когда нужно будет, чтобы сопротивление переросло в вооруженное восстание). Итак, эта революционность должна сделать массы способными принимать участие в вооруженной борьбе. Чтобы массы были революционными, мы должны им эту революционность привить и поддерживать.

4. Не считать боевых операций особыми, кроме направленных против административно-хозяйственного закрепления врага. Во время операции внимательно прислушиваться к голосу населения. Когда мы жжём колхозные помещения, клубы, сельсоветы и т. д., смотреть на то, чтобы большевики за похищение товаров из кооперативов накладывали так называемые карные оплаты или вообще не привозят товаров. Проводить такие операции, которые мешали бы большевикам создавать политическим костяк на селе.

Добавочные указания:

Поручать работу политико-пропагандистскую или боевые операции соответственно качественному составу кадров.

Сбор и заготовку проводить воспитательным методом, не терроризировать и не принуждать (подход воспитательный). Бывают и исключения. Во время ликвидации обращать внимание на членов правлений и инициатором колхозов:

1) Не массово, только настоящих выслужников.

2) Смотреть, как на это реагирует население. Противоклхозные операции, которые мы проводим, должны прово-

диться не при полном нашем участии, а мы должны учить народ, как он должен бороться и демонстрировать наше единство и солидарность с массами. Меньше боевых операций, а больше шума (листовки, коммуникаты, беседы).

Прекратить всякую связь хат в цепь и переключиться на отдельные хаты (угроза более чем очевидная). Не пользоваться гражданскими лицами, связывая их с другими лицами (например: продажа бефонов¹¹⁴, сбор продуктов питания, распространение литературы, решение вопроса покупок, посредственные контакты и т. д.).

Исключением в этом являются сильно связанные семьи (деньги, продукты питания, покупки).

Как перестроить работу

Вырабатывать приемы заготовки продуктов питания и денег, а также распространение литературы. Эти приемы должны быть такими, чтобы не расконспирировали население. Эти приемы должны вырабатывать надрайонные проводы, причем коллегиальным порядком.

Обращать особое внимание на так называемые сексотки или скоммунизированные села. Стараться в такие села заходить, проводить беседы, распространять литературу. Нужно отчитываться районному, какие села находятся под нашим влиянием, или же вне вашего влияния. Нужно контролировать, кто из членов провел беседы и сколько лиц присутствовало, если население возмущено операцией, нужно ему дать объяснение. По территории двигаться равномерно.

Например: Олесь, Солідний и т. д.

ОУН должна внимательно реагировать на все события жизни. Эти указания давать только исчерпывающе в печатных организационных инструкциях. Добавочные указания общеорганизационного порядка. Не бояться выдвигать на должности новых людей, если они характерные хорошими качествами для дальнейшего роста. (Людей бесхарактерных не выдвигать). Разгонять истребителей (теракты, небольшие засады, практиковать присяги тризуб на кресте, что больше не возьмет оружия).

---

¹¹⁴ Бофони (бойовий фонд) – це одnobічні (рідше двобічні) грошові документи (квитанції) з національною символікою та символікою ОУН та УПА, які видавались учасниками українського визвольного руху населенню за добровільно внесені, стягнуті як контингент, реквізовані кошти у вигляді готівки, іноді продуктів харчування, одягу тощо. Окрім фінансової ролі також виконували пропагандистську функцію.

Регулировать движением непосредственных подотчетных, неповоротливых активизировать, а слишком поворотливых сдерживать. На время давления врага (массовые облавы) движение прекратить, во время проверки территории останавливаться дольше (речь идет об основной проверке. Контролировать в первую очередь слабые участки. Во время контроля не ограничиваться отчетом, а выявлением недочетов, решать вопросы на месте).

Контроль производить по ступеням и отдельным участкам (надрайон, район, а также референтуры). Посидеть дольше и ознакомиться со всем детально, не допускать поверхностности. То, что контроль посмотрел равномерно в более сильных участках или более слабых – это грубая ошибка. Контроль имеет своей целью улучшить состояние работы. Контроль не должен быть поверхностным, но и не слишком коренным. Во время контроля не только отчитываться, но и наблюдать работу через низшие ступени, куш, станицу.

Когда участок запущен, тогда сделать генеральную проверку – идет несколько руководящих людей, 2-3. Нужно пройти каждую ступень, каждую ячейку. Когда участок слишком сильно подвергнут влиянию агентуры – распустить сетку и создать новую. Референтам дать добавочные организационные задачи. Обязать к оргработе и дать некоторые полномочия. Нужно давать письменные полномочия. В бункерах создавать атмосферу доверия руководителей к подчиненным, наказывать справедливо, а не говорить, что ты агент.

Помощь семьям подпольщиков, которые в поле и которые еще живут.

Тем, которые на ЗУЗ, мы помогаем только продуктами питания. Вывезенным в Сибирь – продуктами питания и деньгами.

Помощь семьям организуют районные проводники (продукты питания и деньги). Полную опеку над семьями мы не берем на себя. Помощь должна распределяться равномерно между всеми. Районный может расходовать на помощь вывезенным семьям максимум 0,1 всего бюджета района (расходов). Это крайняя граница, но за которую выходить нельзя. Когда есть ячейка, то проводник ячейки может расходовать десятую часть её (семьям членов ячейки). Мы помогаем семьям демонстративно. Если нужно дать в исключительных случаях определенную сумму денег на ЗУЗ, то можно, причем через ступень высшего проводника. Все деньги сдавать в оргкасси, а деньги в оргмагазин. Когда проводится какая либо операция на магазин, то в первую очередь

нужно удовлетворить потребности тех, которые принимают участие в этой операции. Если будут излишки, то можно их разделить между другими. Это своеобразная награда за риск.

Вопрос курения

По принципу подпольщики должны стараться не курить. Табак за организационные деньги не покупается, его могут покупать за свои собственные деньги. В техзвеньях и руководящих ячейках разрешается покупать. На отпранах можно покупать табак, покупать 10 папирос в день, больше за организационные деньги нельзя. В отчетах нужно указывать мотивировку, почему израсходованы деньги на курение.

Вопрос одежды

Подпольщики не должны ходить в английских и американских диагоналевых костюмах. Не следует также шить нарядно, одеваться без лишней элегантности. Покупать менее элегантные материалы, но более крепкие. Там, где население очень обеднело, нужно на это обратить особое внимание.

Сахар

Продукты питания запрещается покупать. Можно покупать только на отдельных участках. Подпольщики могут каждый месяц, когда это будет нужно, покупать по пол килограмма сахара, причем по государственной цене.

Бороться с бестактным поведением членов охраны высших руководителей по отношению к ниже стоящим руководящим членам. Всегда подчеркивать взаимоотношения. Когда в охранных боевках есть чотовые или районные и с УПА, то с низшими проводниками они могут обращаться друг к другу по кличкам.

3. Провода должны проводить регулярные совещания: окружные провода – 2 раза, надрайонные провода – 3 раза. На таких совещаниях должен быть следующий распорядок дня:

- 1). Отчитываться о лично проделанной работе и работе участка, также отдельных отраслей.
- 2). После отчетов проводится их обсуждение и дискуссия о самой методике работы. Организационный проводник подводит итоги, дает оценку, а также замечания.
- 3). Совещание о состоянии работы: недочеты, их причины, существующее положение, перспективы.
- 4). Выработка приемов реализации инструкций и приемов улучшения работы.
- 5). Обсуждение планов и закрепление (если остались весной – создать план на летний период, если осенью – на зимний период). Окружной проводник изготавливает:

- а) общеорганизационный план для надрайона,
- б) пропаганда для надрайона
- в) план для СБ и всех референтур
- г) план личной работы составляет каждый член ОП.
- б). Отдельные вопросы (персональные изменения, методы наказания и т. д.).

Участниками совещания должны быть:

Все референты провода, 2-3 проводника нижестоящих ячеек. Отсутствующим нужно дать краткую информацию о каждой части, проинформировать о ходе совещания. В районах проводить совещания в зависимости от возможности и нужд.

Распорядок дня как указано выше. Было-бы хорошо, чтобы совещанием кто-то руководил, кто-то из надрайона или округа.

Процедура на совещаниях

Во время отчета: один отчитывается, дискуссия, руководитель делает замечания, подводит итоги и дает оценку. Все вопросы обсуждаются коллегиально: обмен мнениями, дискуссия, предложения. Коллегиальность состоит, в первую очередь, в решении вопросов, она кое в чем ограничена, тот или иной вопрос проводник может задать, может и не задать (на решении его). Руководитель имеет право на данное решение наложить запрещение и его изменить.

Вносить предложения о награждении живых и погибших революционеров. Предложить также и симпатикам и тем, которые погибли. Кроме того и таких, которым объявление о награде не повредит, других указывать по кличкам и числам.

Вопрос референтов и субреферентов, проводников и титулов.

В частности подчиненности организационной и деловой за основание берем:

- а) категорию членства
- б) функцию
- в) специальные полномочия

Может быть субреферентом одной из референтур, а одновременно членом провода, однако в деловых вопросах подчиняются, т. е. функционально подчиняются.

Условие: членом провода он может быть тогда, когда он всесторонне развит. Стремиться к тому, чтобы кущевые и станичные, а также и районные не пользовались между собой перепиской, а решали вопросы устно.

К вопросу воспитания

1. Материалы по воспитанию использовать для поощрения и ориентации.

2. Создать соответствующую атмосферу для воспитания.

Добиваться того, чтобы подпольщики старались формировать себя, это делать: материально и путем бесед и т. д.

Нужно смотреть, чтобы постоянные замечания не вызывали притупления. У нас запущен личный пример.

Взаимоотношением между руководителем и подчиненным. Руководители должны знать, что руководство не изучается из книг, а добывается работой и личным ростом. Проводника обявляют три основных принципа (тона):

1. Официальный тон (во время открытия и закрытия отправки, во время обещания и присяг, во время порицания).

2. Деловой тон, иначе сказать рабочий тон (во время отправки, встреч, отчетности и контроля на участке).

3. Тон дружного сотрудничества.

Руководитель должен знать своих людей. Краткие биографические данные, моральность, наклонности и вообще сильные и слабые места.

Всякие связи с восточниками (из-за Днепра, имею в виду отдельные хаты с легальщиками на ЗУЗ и СУЗ, их нужно обеспечить).

Не сглаживать специально отчетов. На посты назначать формально.

К вопросам контроля (должна быть действительная атмосфера работы).

К упаковке пакетов и записок.

Записки, а также пакеты с более серьезными материалами:

1). Прошивать.

2). Сургучевать и опечатывать.

3). Обшивать полотном.

4). Пакеты пересылать спецификацией.

5). Записки и пакеты нужно нумеровать по отдельным адресам.

К пропагандистским указаниям.

Из пропагандистского отчета выбросить разделы: «характеристика масс» и «враждебная пропаганда и агитация». Добавить: «отзывы на нашу литературу», требовать, чтобы в данном селе мы имели 2-3 старших граждан, над которыми мы могли бы постоянно работать и подготавливать их, чтобы иметь их на случай войны.

Добавочные указания для СБ. Ликвидация картотеки внешней агентуры, за исключением особенно серьезных агентов. Соответственно пожеланиям работников СБ остается картотека внутренних агентов. Из проверок подозрительных подпольщиков, агентуры, протоколов не писать, не писать таких материалов, которые не относятся к протоколу. Где много кадров, работникам СБ можно давать несколько боевиков, но не больше 3-х. Когда СБ-ист имеет спецзадание (любопытство, уничтожить оперативника), то ему выделить людей один раз на работу. Когда имеется больше людей, то можно создавать боевку, которая подчиняется районному боевику.

Боевые операции входят в обязанности всего участка. Наше отношение к агентам – русским, третьей категории такое же, как и к надднепрянцам. 1-я категория – большевистские выслужники. 2-я категория – русские шовинисты или агенты, 3-я категория – те, которых стараемся убедить и привлечь к себе.

Ликвидация внешней агентуры (добавление).

К борьбе со внешней агентурой нельзя относиться не серьезно, в первую очередь бороться с ней. Конспиративно, предупреждениями, допросами (диверсии), ликвидациями, демонстративными, т. е. практиковать народные суды. В нормальных условиях не разрешается больше как 10-15 ликвидации на район.

С/о ликвидируется по протоколам, но когда нет возможности и когда отсутствует следователь или он заболел, то ликвидируем половину по протоколу, а половину по извещениям, т. е. по компроматериалам. Руководство новичками и легальщиками принадлежит округу, могут перепроверять те, которые вели дела а/в. Если среди молодежи средних школ появляется какая-нибудь агентурная молодежная подпольная организация, то нужно извещать среднешкольников листовкой о том, что ОУН среди молодежи средних школ не создает каких-либо подпольных организаций, а если такие существуют, то это агентура. Об агентах, которые от нас сбежали, нужно извещать студенческую или городскую среду.

Перестраивать работу органов СБ по комбинированному методу. Комбинированный метод – это анализ темных мест (так называемый анализ оговорок), плюс психологический анализ.

Следствие разделяется на несколько фаз:

1. Анализ психологии и компроматериалов.
2. Сламливание.

3. Коренная разработка.

После разработки перепроверить данные (компрометирующие обстоятельства).

В протоколах СБ указывать и давать замечания из области психологического изучения. Отмечать моменты, которые имеют воспитательное значение. Как можно меньше употреблять физическую принудилровку. За нарушение установленных условий наказывать.

Проинструктировать следователей, чтобы они писали протоколы искренне, чтобы не согласовывали противоречия, не скрывали ошибок, указывали причины неудач и ошибок. В безопасность нужно принимать людей характерных (доброго характера, высоко идейных, высоко моральных).

Фабрикация протоколов.

Фабрикация протоколов бывает в результате физического принуждения: не соответствующие вопросы, иронию на вопросах, нервирование следователя перед объектом, через легкомысленное отношение к мелочам, которые являются основными (одежда оперработников, их описание, обстоятельства, первые слова). Отсутствие инструкций, нужно чувствовать, какая степень сломленности. Если есть подозрение, то нужно деталью анализировать случай и дело в целом. Работники СБ допускают ошибку, когда после смерти такого человека говорят: «Ну уже на одного агента меньше», но никогда не интересуются, как он погиб, кто дал компроматериалы, а нужно бы не прекращать дело и после смерти».

Во время групповых встреч и отправок, поручать СБ охрану в агентурном понимании этого слова (кого посылать за продуктами питания, кто может прийти в лагерь).

Не задерживать дел, создавать в организации атмосферу доверия.

1. Строгая конспирация компроматериалов и подозрений (не обнародовать их). Людей, которые обнародовали компроматериалы или подозрения, строго наказывать.

2. Вести борьбу с таким понятием, что якобы СБ ликвидирует каждого допрошенного. В отношении допроса подпольщика вопрос решает окружной провод.

3. Всякие проверки проводить тактично, умело и не обязательно путем допроса.

4. При всяких показательных следствиях вести себя серьезно и не шутить (лишен моральных принципов).

5. Не преданных убеждать фактами, но не упрашивать.

Сухих (не підтвердившихся) догадок, не обнародовувати (не розшифровувати перед кадрами).

ВЕРНО: НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА УПРАВЛЕНИЯ 2-Н МГБ УССР
КАПИТАН (ПУШКИН)

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 76-98. Завірена копія.
Машинопис. Переклад з української на російську мову.

№ 21

ІНСТРУКТИВНА ПРАЦЯ В. БЕЯ «ДО ПИТАННЯ НАШОЇ ПОЛІТПРОПАГАНДИВНОЇ РОБОТИ У СХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ»

Травень 1952 р.

Улас Василенко¹¹⁵

Тільки для внутрішнього користування

До питання нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі

В силу історичних обставин живе тіло українського народу впродовж століть було шматоване різними чужими державно-політичними системами. Такий стан насильного роз'єднання українського народу на частини витиснув своє пятно не тільки на суспільно-політичному й економічному житті, але знайшов своє глибоке шкідливе відбиття в духовності народу, розколюючи її й ламаючи. Тому, якщо сьогодні всі майже українські землі знайшлися в складі одної окупантської держави, стали «возз'єднані», значно затираються суспільно-політичні й насамперед економічні різниці цих різних, колись насильно розділених частин української землі, то, проте виразно існують і ще довго триватимуть сліди цього насильного окупантського розбиття в духовності народу. Вони виразно існують зараз і ще довго триватимуть не тільки тому, що процес духовного злиття не стається так скоро, як, наприклад, процес економічних, або навіть політичних перемін, але також і тому, що московсько-большевицький окупант, «возз'єднавши» всі українські землі, виразно заінте-

---

¹¹⁵ Див. прим. Бей Василь.

ресований в тому, щоб український народ у духовному відношенні і надаліше лишився розбитим, роз'єднаним, щоб під тим оглядом він і надаліше творив затомізовану механічну масу. Бо щойно за умов такого розбиття можливе повне й довготривале поневолення, експлуатація та колоніальний визиск московсько-більшевицькими окупантами усіх тих «возз'єднаних» українських земель.

У світлі цього нашу ідею соборності не можна, отже, розцінювати як звичайне механічне з'єднання в одну політичну державну цілість всіх розділюваних досі чужими державними кордонами, українських земель, або обмежувати її ролю щонайвище до внутрідержавної уніфікації політичної, суспільної й економічної системи. Її треба розуміти насамперед, як органічне злиття в одне національно-духовне ціле всіх розбитих частин народу, затертя і усунення усіх цих «кордонів» і різниць, що виростили в духовності нашого народу внаслідок деструктивної затяжної дії різних ворожих окупантських систем. Тому, зрозуміло, ні з моментом большевицького, породженого хижацькими імперіялістичними намірами т. зв. возз'єднання, а навіть з моментом створення українським народом справді незалежної держави – ідея соборності не може стратити актуальності.

Але поруч цього найширшого морального і національно-політичного значення, вже має наша ідея соборності насамперед з погляду духовної і матеріальної сили майбутньої держави – вона має і першорядне практично-політичне значення з погляду духовної і матеріальної сили сучасної визвольної боротьби за цю державу. З цього висновок, що ідея соборності мусить, отже, послідовно здійснюватись не тільки в кінцевих цілях нашої боротьби, але й у теперішніх шляхах, що до тої цілі ведуть. Тільки розгорнення визвольної боротьби на всіх українських землях і включення в неї всіх частин українського народу може забезпечити її остаточний повний успіх. Тому революційна діяльність нашого руху – політично-пропагандивна і практично-організаційна – всі його основні завдання повинні йти якраз у вищезгаданому напрямі, в напрямі постійного і якнайширшого охоплення всіх українських теренів і всього українського народу, зокрема теренів і частин населення, ще досі не охоплених або слабо охоплених визвольною боротьбою.

З цього погляду, з погляду цих завдань, власне, Східні Українські Землі (СУЗ), тобто землі, що перебували під російською, а останніх понад 30 років під російсько-большевицькою окупацією, стоять серед решти українських земель на першому

плані. Таке їх місце визначається, з однієї сторони тим потенційним значенням, яке мають або можуть мати СУЗ в ході нашої визвольної боротьби, з другої сторони, тими великими недостатками та потребами, які є в ділянці ідейно-політичного і практичного охоплення СУЗ цією боротьбою. Важливість СУЗ заключається насамперед у тому, що вони своїми розмірами по відношенню до решти українських земель найбільші, своїм геополітичним положенням найважливіші, своїми матеріальними ресурсами наймогутніші і т. д. Важливість СУЗ заключається відтак у тих фізичних і духовних спроможностях і силах, які при їх розгортанні і максимальному використанні можуть мати вирішальне значення для нашої боротьби, бо хоч у даний момент не СУЗ, а ЗУЗ, тобто землі, що між двома світовими війнами перебували під Польщею, завдяки відповідній історичній політичній обстановці, з'являються фактично українським П'ємонт і власне звідти розгорнулася на всю ширину визвольна боротьба українського народу за свою державність, то проте, вчисляючи теперішнє потенційне значення СУЗ для нашої визвольної боротьби, від того, в якій мірі СУЗ в цю боротьбу включиться – залежатиме в основному остаточний її успіх. Коротко: сучасна революційно-визвольна боротьба українського народу за свою державу може числити на повний успіх і тривалий успіх насамперед за умов активної участі в ній СУЗ, за умов максимально творчого використання тих потенційних сил, які тут для цієї боротьби криються.

Власне, у зв'язку з таким великим потенційним значенням СУЗ у визвольній боротьбі українського народу, з одної сторони, і в зв'язку з великими недостатками в їх підготовці до цієї боротьби, з другої сторони, постає перед нашим рухом як таким і перед кожним його окремим членом завдання: всі наші зусилля і засоби скерувати на ідейно-політичне та практичне охоплення СУЗ і включення їх у загальний процес всенародної визвольної боротьби.

Революційна пропаганда взагалі і масово-усна пропагандивна робота, зокрема, має в реалізації цього важливого завдання дуже велике значення і як першорядний засіб для ідейно-політичного з'єднання і як конечна передумова для практичного революційного охоплення СУЗ. Тому клич «Лицем до Сходу», висунений ОУН ще в час німецької окупації України й успішно реалізований нею на сьогоднішній день, повинен стати бойовим покликом кожного революціонера-пропагандиста при сповнюванні його кожночасних революційних обов'язків.

Політпропагандивна робота в напрямі здійснювання клича «Лицем до Сходу» проходила весь час і проходить тим більше

зараз, як про це вже згадувалося, двома шляхами – шляхом безпосередньої революційної пропагандивної дії кадрів ОУН на самих СУЗ та шляхом посереднього ідейно-політичного виділовування на терени СУЗ із підпільних позицій ЗУЗ, зокрема за допомогою тих східних українців, що тимчасово знаходяться в Західній Україні.

Треба признати, що в своїй політпропагандивній роботі серед східноукраїнського середовища, як на самих СУЗ, так і на ЗУЗ, ОУН в цілому і її кадри революціонерів-пропагандистів на місцях, домоглися значних успіхів та здобули чималий досвід, що уможливорює даліше покращення цієї роботи. Проте, успіхи ці не є такими, якими вони могли б бути при краще налаштованій дії нашої пропаганди на місцях, при усуненні і виправленні істотних хиб і недоліків, що мають місце на різних відтинках терену при повному вчисленні набутого досвіду.

Поки ширше зупинитися над питаннями хиб і недоліків нашої усної політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі – важно принаймні кількома словами пояснити в чому заключається успіх нашої політпропагандивної роботи серед східноукраїнського населення.

Успіх нашої пропагандивної роботи серед східних українців, як на СУЗ, так і на ЗУЗ, залежить в основному, якщо дивитись на дану справу з погляду вимог пропаганди, від двох засадничих чинників: а) від сили й атракційності наших ідей, від життєвості і справедливості нашої програми, під проводом яких йде вся сучасна визвольна боротьба українського народу; б) від сили пропагандивного виділовування цих ідей на східноукраїнські маси, тобто від сили технічного зорганізування і відповідного методичного поставлення нашої визвольної пропаганди у східноукраїнському середовищі.

Коли йдеться про перший чинник – силу наших визвольних ідей як таких, прийдеться зробити лише одне ствердження. Ідея нашої боротьби за державну незалежність і програма цієї боротьби, розбудована і доповнена якраз із врахуванням потреб і тенденцій розвитку сучасних СУЗ, вже в силу того не можуть бути у східноукраїнському середовищі неприємливі. Вірність наших ідейно-програмових залогень, властивий підхід і розв'язка всіх життєвих питань українського народу, правильна постановка проблем сучасної визвольної боротьби знаходить своє підтвердження в тому факті, що користуються повною піддержкою і схваленням загалу східноукраїнського населення. Дослівно немає випадку, щоб будь-який східний українець доброї волі

відкидав у цілому ідеї нашого визвольного руху. Це дає нам підставу твердити, що наші ідеї мають атракційну силу серед загалу населення СУЗ.

Щодо другого важливого чинника – поширювання, пропагування цих ідей – успіх його залежить від ряду питань, що на поняття пропаганди як такої складаються (організація пропаганди, пропагандистський апарат і його спроможності, технічні засоби пропаганди, її методика, актуальність і спроможність влучного та негайного реагування і т. д. і т. п.). Над деякими з цих питань, що мають пряме відношення до нашої статті, зупинимось в дальшому. Тут важно тільки підкреслити дійсне значення цього другого чинника. Кожному хіба ясно, що навіть найсприємливіші ідеї не можуть набрати відповідного значення та статися реальною духовною силою, якщо не буде добре наладнаної їх пропаганди. Натомість, як показує советська дійсність, сильна з технічного та методичного боку пропаганда, якщо вона в додатку ще й діє монополюсно, добивається успіхів у ширенні навіть неприємливих і очевидячки неправдивих ідей. З цього бачимо, що справа розгорнення пропаганди наших ідей серед східноукраїнського населення взагалі, справа вірного проблемного і методичного підходу в процесі пропагандивної роботи та справа вмілого пропагандивного виділювання в умовах поліційного большевицького режиму зокрема має для нас першорядне значення і від неї багато в дечому залежить успіх нашої визвольної боротьби. Тому до обов'язку кожного революціонера-пропагандиста належить повсякчасно підносити рівень нашої визвольної пропаганди, постійно виправляти на базі здобутого досвіду всі недоліки, що в процесі усної політпропагандивної роботи появляються. Потрібне завдання хоче сповнити, принаймні частинно, і ця стаття – зупинитися над деякими недоліками нашої усної політпропагандивної роботи в східноукраїнському середовищі та, у міру спроможності, розглянути їх і виправдати.

Поминаючи в цій статті недоліки, що стосуються організаційної сторінки нашої політпропагандивної акції в східноукраїнському середовищі взагалі, зумовлені і невідповідним рівнем роботи, й існуючими важкими умовами боротьби в поліційній системі (недостатнє використання існуючих можливостей пропагандивного виділювання, слаба технічна сторінка пропаганди, нераціональне використання наявних пропагандистських кадрів тощо). Всі інші недоліки нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі, про які тут згадуватиметься, можна виділити у дві групи – недоліки методичного порядку, тобто спра-

ви, що стосується методики нашої усної пропаганди і недоліки проблемного порядку, тобто справи, що стосуються такого чи іншого підходу, такого чи іншого висвітлювання деяких проблем, порушуваних нашою усною пропагандою.

Але заки приступити до обговорення деяких питань нашої пропагандивної роботи серед східноукраїнського населення під кутом методичних і проблемних недоліків, треба зробити принаймні загальні ствердження щодо сучасного духовного і політичного (в якнайширшому розумінні) стану СУЗ, щоб на цій підставі легше було зрозуміти потреби й ці недоліки нашої політпропагандивної акції в східноукраїнському середовищі. Очевидно, що такий розгляд сучасного стану СУЗ заторкатиме лише той комплекс проблем, які мають безпосереднє відношення до статті і не претендує на всеобіймаючість та вичерпаність.

До сучасного духовного і політичного стану СУЗ

Коли порівняти сучасний духовний і політичний (політичний у широкому національно- і суспільно-політичному розумінні) стан СУЗ, вірніше українського населення цих земель з дотичним станом, який існував тут, наприклад, перед останньою війною, чи навіть вже в перші післявоєнні роки – приходиться стверджувати, що в усіх цих відношеннях, в усіх ділянках духовного і політичного життя, в поглядах і переконаннях людей заіснували тут значні зміни.

Джерела цих змін та зрушень у духовності та політичних переконаннях східного українця, які сталися в останню війну і післявоєнний період, слід дошукуватись насамперед у тих глибоких і далекойдучих наслідках, що з самої війни випливали. Заломання большевицької «непереможної» армії і її ганебна втеча з України, прихід німецького окупанта і його хижачька політика в Україні, масове вивожування української робочої сили зі СУЗ у Німеччину і взагалі в Західну Європу, нав'язання тіснішого контакту між СУЗ та ЗУЗ, революційна визвольна боротьба ОУН і УПА в обох цих частинах наших земель по сьогоднішній день, поворот російсько-большевицького окупанта в Україну і похід мільйонів советських громадян – червоноармійців в Європу, воєнна співпраця «соціалістичного» СРСР з капіталістичним західним світом, післявоєнна гнобительсько-експлуататорська політика большевиків в Україні взагалі і на СУЗ зокрема і т. п. – це тільки деякі, головніші з цілого ряду причин, які впливали ввесь цей час і ще досі впливають на нове формування духовного і політичного обличчя східного українця.

Внаслідок цих причин, зокрема, внаслідок захитання міжнародного політичного авторитету большевиків, внаслідок краху в зударі з новою дійністю і з новим ідейно-політичним світом тих ідейно-політичних вартостей, які вони плекали, і виникла у советських громадян, і зокрема у східних українців, в середовищі яких ці причини найсильніше діяли, ідейну ворожнечу. Знову ж зустріч у різних формах (побування німців і різних їхніх «союзників» в Україні, насильний вивіз східних українців в Німеччину й їх зустріч там з такими ж каторжними робітниками інших національностей, обсервація життя народу в Німеччині і Західній Європі і т. д.), східних українців з новим, досі незнаним і з большевицької пропагандивної трибуни викликаним світом, з новими поглядами й ідеями, й новим многогранним духовно-політичним життям поглибила й оживила його думку, зокрема в національному й політичному відношенні, побуджуючи внутрішню потребу до ідейної ворожнечі. В кінці наша революційна-визвольна боротьба, зокрема, боротьба на самих СУЗ під час німецької окупації, зараз ідейне виділювання на СУЗ із наших позицій у Західній Україні і т. д. почали впливати на конкретизування і національного і політичного обличчя східного українця, почали впливати на формування його політичних поглядів.

На тлі такої еволюції, таких перемін під впливом найрізномірніших причин, що про них згадувалось попередньо, в сьогоднішньому політичному стані СУЗ можна помітити дві особливі риси. Перша з них, це наростання і тривале існування суцільних протибольшевицьких настроїв. Настрої ці постійно підсилюванні сучасною протинародною сталінською політикою в Україні, зберігають повну тривалість і сталість, тому називати їх настроями, а не поглядами слід лише з тої причини, що їм бракує здебільша належного сконкретизування й усистематизування. Настрої ці, знаходячи джерело своєї тривалості і постійності в безповоротному розчаруванні східноукраїнських громадян щодо большевицької системи та щодо можливості будь-якого покращення умов під нею, мають проте не тільки протибольшевицький соціальний, але й політичний, протирежимний характер. В такому смислі вони проявляються з різною силою в усіх протимарках українського суспільства на СУЗ і виразно виступають як суцільне, питоме загалові населення, явище.

Друга особлива риса сьогоднішнього національно-політичного стану на СУЗ – це зростання національної свідомості і самостійницьких стремлень. Безперечно, що це явище виступає в найрізномірніших, найчастіше ще не викристалізованих фор-

мах. Зокрема, серед загалу суспільних низів воно постає більше у постаті відродження відчуттів, ніж усвідомлення політичних переконань. Але, так чи інакше, зростання національної свідомості і вслід за цим самостійницьких тенденцій у східноукраїнському середовищі скрізь помічається.

На тому ж самому тлі перемін можна помітити нові риси і в сьогоднішньому духовному, зокрема морально-громадському стані СУЗ. По-перше, у східноукраїнському середовищі скрізь проявляються ознаки відродження вбитого колись цілковито російсько-большевицьким окупантами довір'я людини до людини. Взаємодовір'я виразно виходить зараз поза межі сім'ї і рідні та поширюється не тільки на справи соціально-побутові, але й на протирежимні політичні. Це дві особливі й для нашої визвольної дії важливі властивості, яких колись не можна було помітити навіть у тих клітинах советського суспільства, де ще проблески довір'я між людьми будь-як існували. По-друге, у східноукраїнському середовищі відроджується почуття людської й громадянської гідності, що проявляється у відвертіших формах спротиву большевицькій системі. Форми спротиву, його напрям різний час і в різних суспільних середовищах на СУЗ бували різні, від одиноких та збірних протисовєтських виступів на соціальному тлі, починаючи, і на самочинній національно-політичній підпільній боротьбі кращих з-поміж східних українців та на їх геройській смерті в бою з большевикою поліцією, кінчаючи. По-третє, в східноукраїнському середовищі помічається активізація політичної думки і загалом значне переставлення заінтересувань східного українця зі сфери матеріально-побутової у сфер[у] духовно-політичну. Східний українець щораз більше починає розуміти, що причин невідрадного соціального становища слід шукати насамперед у політичній системі і у цьому напрямі щораз частіше скеровує свої думки та заінтересування.

Проте, усіх цих змін у духовному й політичному стані СУЗ – наростання і тривалого існування суцільних протибольшевицьких настроїв, зростання національної свідомості і самостійницьких стремлінь, відродження громадського взаємодовір'я, відродження почуття людської й громадської гідності, активізація політичної думки і значного переставлювання заінтересувань в духовно-політичну сферу, які мають для нас величезне моральне і політичне значення, не можна перецінювати та перебільшувати. Всі ці зміни є ще покищо в зародку, в стані розвитку і одні з них, хоч присущі загалом східноукраїнського населення, як, наприклад, протибольшевицькі настрої, ще далеко не досягнули стану

політичної крист[а]лізації, другі, як наприклад, активізація політичної думки, стосуються певних суспільних груп, а не загалу. Нову силу, яка заключається в цих змінах, слід розглянути поки що як потенційну, спроможну до розросту і майбутньої дії, але ще далеко від реального діяння зараз, або принаймні від спосібності, за існуючих умов, до такого діяння. Тому і вартість цих змін, що намічається зараз у духовному і політичному стані СУЗ – не абсолютна, а відносна: для нашої визвольної боротьби мають вартість не зміни самі в собі, але ті можливості і перспективи, передвісниками яких вони є. Вищезгадані зміни створюють, отже, згідно з такою оцінкою, реальні можливості, на базі яких удоступнюється, з одної сторони, тривале закріплення наших визвольних ідей та практичне розгорнення національно-визвольної боротьби у східноукраїнському середовищі і, з другої сторони, дальше розвинення самих цих започаткованих змін та піднесення їх шляхом ідейного віділовування і боротьби до такого рівня духовного і політичного розвитку СУЗ, який необхідний для успішного завершення справи нашого визволення.

Така, власне, відносна оцінка вартості духовних і політичних перемін у східноукраїнському середовищі післявоєнного періоду, яка криється не так у самих цих перемінах, як радше у невикористаних ще можливостях, що їх ці переміни створюють, говорить, тим самим, що коли розглядати сучасні СУЗ не з погляду порівняння з минулим станом, а з погляду стану реально-існуючого, з погляду теперішніх потреб і вимог нашої визвольної справи, – в цьому існуючому зараз стані є дуже багато до побажання. Тому зупинимось коротко на характеристичі сучасних СУЗ якраз під цим кутом, і перш за все, під кутом потреб та вимог нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі і поробимо на цій підставі деякі висновки. Вже сама відносна оцінка вартості започаткованих на СУЗ духовних і політичних змін, яка криється насамперед у нових для нас можливостях та само ствердження, що сучасний стан СУЗ під цим оглядом має багато до побажання, дозволяють робити перший загальний висновок: всі зусилля нашого визвольного руху в цілому і всі зусилля кожного окремого революціонера, всі наявні у нас засоби і можливості повинні бути максимально використані для реалізації клича «Лицем до Сходу». Таке завдання стоїть на повну величину, зокрема, перед тими революціонерами-пропагандистами на СУЗ і на ЗУЗ, що мають завдання або можливість вести усну політпропагандивну роботу у східноукраїнському середовищі.

Розглядаючи існуючий зараз під духовним і політичним оглядом стан у східноукраїнському середовищі, зупинимося на національному, соціальному і політичному (оскільки два перші в нашому випадку практично можна відділити від останнього) моментах життя і відносин на СУЗ.

Національне обличчя східного українця і вслід за цим національні відносини на СУЗ, діставши оздоровлення і значних змін на краще, визначаються, проте в значній мірі ще й досі такими трьома тісно пов'язаними між собою засадничими від'ємними рисами: по-перше, відносно низьким загальним рівнем національної свідомості; по-друге, почуттям меншовартості; по-третє, уляганням перед російською перевагою.

Про недостатній загальний рівень національної свідомості у східноукраїнському середовищі справедливо говорити тільки в розумінні політичної національної свідомості. Коли ж йдеться про елементарне почуття національної окремішності, вона зараз присуща кожному східному українцеві і не «помнящих родства», якщо цей вислів брати в такому якраз розумінні, зовсім немає. Більше того, це елементарне почуття національної окремішності виступає сьогодні на СУЗ вже не тільки як інстинктивно відчуване, але й як усвідомлене явище по відношенні до всіх інших національностей, в тому числі і по відношенні до росіян. Також питання національно-політичної самостійності, більше сприймане чуттям, ніж осмислюване, як політична концепція, зараз не чужа вже загалом східноукраїнського населення як і внутрішнє бажання, і як існуюча ідея. Поруч цього є на СУЗ цілий ряд людей у різних суспільних прошарках, зокрема людей старшого віку, національна свідомість яких має політичне, ширше або вужче в залежності від національно-політичних знань аргументований характер, і з неї випливає виразне самостійницьке наставлення. Але коли брати загал східноукраїнського населення, національна свідомість у політичному смислі в цьому випадку – це не відсутність національних почуттів, не відсутність затаєного бажання мати власну державу, а невіра в можливість самим таку державу створити, брак віри в себе, в свої сили.

Так, отже, недостатня національна політична свідомість знаходить тісне пов'язання й обумовленість з комплексом меншовартості. І дійсно, коли приглянутися уважніше загальному на СУЗ явищу меншовартості, – воно має тільки відносну, а не абсолютну силу, тобто виступає тільки в національно-політичному відношенні і тільки супроти росіян. Натомість у культурно-побутовому відношенні східний українець виразно відчуває свою перевагу

над усіма іншими національностями, з якими йому доводиться зустрічатися, в тому числі над росіянами. Джерел меншовартості слід шукати, по-перше, в переконанні про політичну неповноцінність нашого народу, про його історичне безбатченківство, про що вже була мова вище і, по-друге, в переоцінюванні на тлі власної меншовартості національно-політичної вартості Росії та схиляння перед нею.

Тим самим комплекс меншовартості продовжує тісне пов'язання і обумовленість з третьою особливістю національного обличчя СУЗ – зулягання перед російською перевагою. Явище це виступає серед загалу народних мас на СУЗ в постаті переконання про безмежну матеріальну й фізичну силу Росії, а вслід за цим, про нездоланість Росії, як такої. Зрозуміло, що з цього, при відносно низькому національно-політичному виробленні, впливає переконання про практичну неможливість відірватися від Росії, а при відносно низькій громадській моралі й загальному абсентеїзмі (абсентеїзм – ухилювання від виконання громадських обов'язків, наприклад, від участі у виборах, зібраннях і т. п., «моя хата з краю») – неохота до такого «безнадійного» чину і брак переконання про його життєву конечність. Інтелігентські круги і загалом люди більше начитані та політично – в загальному розумінні – вироблені вбачають натомість російську перевагу насамперед у культурному відношенні. При цьому поняття культурне зводять та звужують майже, як правило, до літературної ділянки. Чималий вплив на «тяжіння» до Росії має теж досить поширений як у народних масах, так і серед інтелігенції, погляд про «спільну долю» і «спорідненість» українського та російського народів. При цьому загал суспільних низів нашу «спільну долю» зв'язує з Росією більше, як з державою, ніж як з національною одиницею, а інтелігентські круги вбачають «спорідненість» у нашому спільному з росіянами знаходженні та в спільних історичних традиціях.

Отже, як видно, ці три моменти – недостатній рівень національної політичної свідомості, комплекс меншовартості, улягання перед російською перевагою – нерозривно зв'язані з собою і взаємно себе зумовлюють та в сумі створюють існуючий зараз на СУЗ загальний духовний і політично-національний стан, який вирізняється національним індиферентизмом, притупленням громадських чеснот і абсентеїзмом та політичною неактивністю.

Звідси практичні висновки для нашої усної політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі: по-перше, підносить національну політичну свідомість, опираючи її на наших державних історичних традиціях та на сучасному реальному

і потенційному етапі українських сил; по-друге, виробляти державницькі погляди і стремління, переконуючи про життєву конечність і практичну можливість до відірвання України від Росії, так і створення власної самостійної держави; по-третє, плекати духовні прикмети східного українця і насамперед віру в себе, почуття власної гідности, громадського обов'язку, честі та почуття національної гордості, завжди відкликаючись до цих чеснот у тракці політпропагандивної роботи та на них будуючи ідейне з'єднання; по-четверте, рішуче і методично вести культурну і політичну боротьбу з усіма видами російщини, розкриваючи дійсну роллю Росії в житті українського народу та плакаючи законну ненависть до неї.

Соціальний момент життя східноукраїнського населення і загалом відносин на СУЗ впливає у великій мірі з того стану національної свідомості, про який була мова вище. Бо хоч на СУЗ помічається, як вже згадувалось, переставлювання людей із сфери вузькосоціальних заінтересувань у сферу заінтересувань політичних, то, проте внаслідок невимовно важких життєвих умов і, власне, національно-політичного недорозвитку, тут ще й зараз безпосередні вузькосоціальні справи ставиться перед національно-політичними та в відірванні від останніх. Російсько-більшевицькі окупанти, створюючи своєю протинародною експлуататорською політикою постійне джерело загального життєвого незадоволення деякими порядками в системі, викликана ніби злим господарюванням поодиноких виконавців сталінської волі, а не до політичного незадоволення самою системою, яка в своїх основах, задумах і намірах з'являється – за словами большевицької пропаганди – ідеальною і неперевершеною. Вони хочуть тим самим скерувати вістря ненависті проти безпосередніх проявів соціальної несправедливості і матеріальної нужди, а не проти їх дійсних джерел. Словом, вони дуже дбають про те, щоб цей спротив народних мас сталінській протинародній системі звести у вузькосоціальну, а не політичну площину, щоб відполітизувати його і зробити з нього звичайний неорганізований і сліпий соціальний опір породжений вузьким і грубо егоїстичними матеріальними інтересами.

За таких власне умов у східноукраїнському середовищі, коли брати загальний, найтиповий стан, ще й досі доволі сильно пробивається тенденція до осягнення насамперед соціальної справедливості без узалежнення її від національно-політичного визволення, а то й до забезпечення своїх особистих матеріальних інтересів, без огляду на зміну загального соціального і тим

більше національно-політичного становища. У зв'язку з цим весь корень лиха вбачається найчастіше тільки в большевицькому експлуаторському режимі як в ненависному соціальному ворогові, а не російському імперіялізмі взагалі, як в національному і соціальному противникові. Тому теж на цьому тлі виникають симпатії до всякої, а не тільки української протибольшевицької сили, нерідко потреба відірватися від Росії і творити власну державу із справедливим соціальним ладом та немає загального почуття громадської солідарності й обов'язку боротися, якщо вже не за повне національно-політичне, то хоча би часткове, соціальне визволення.

Звідси практичні висновки для нашої усної політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі: по-перше, дуже сильно наголошувати національний момент і виразно узалежнювати від нього соціальні проблеми; по-друге, ввесь удар боротьби і спротиву народних мас проти сталінської експлуаторської системи скеровувати на причини, а не на наслідки сьогоденного нашого національного і соціального поневолення, дбаючи, щоб вона проходила під національно-політичним, а не вузько-соціальним знаком; по-третє, виразно вдарити не тільки по російсько-большевицькому режимі, але по російському імперіялізмі взагалі, як по одинокому джерелі постійного нашого національного поневолення і соціального гноблення; по-четверте, переконувати і доказувати, що тільки власна самостійна, а не будь-яка інша держава, що прийшла б на зміну советській системі в Україні, принесе матеріальний добробут і соціальну справедливість; по-п'яте, всіма засобами підносити стан громадської моралі, плекаючи почуття громадського обов'язку, солідарності, присвяти і т. п.

Політичне обличчя СУЗ формувалось і формується весь час під дуже сильною з технічного і методичного боку дією большевицької пропаганди і виховання. Мимо всіх позитивних змін, про які згадувалось попередньо, тобто мимо широкого і критичнішого розцінювання східним українцем всіх політичних проблем мимо загального протибольшевицького наставлення і т. д. – казньний штамп большевицької пропаганди видніє в дуже багатьох випадках ще й досі і, треба сподіватися, виднітиме ще довго на способі думання і сприймання східного українця. В цьому немає нічого дивного. Під монопольним впливом постійної, агресивної й однобічної пропаганди навіть найбільш упереджена до советської системи людина мусить думати в такій чи іншій мірі большевицькими політичними категоріями. Всесь

вплив большевицької пропаганди на формування політичної думки східного українця опирається не на сприйнятливих в народі ідеях комунізму, а на неспроможності советського громадянина протиставити їм іншу правду. В такому випадку весь критицизм і все упередження східного українця до советської системи є дуже обмежені і вони ніколи не можуть привести його самі по собі до пізнання істини.

Власне таким характером дії большевицької пропаганди на своїх громадян пояснюється той факт, що східний українець, ставлячись з упередженням до всього большевицького, в тому числі і до пропаганди, сприймає її критично тільки у тому випадку, де він має можливість порівняти, які ножиці існують між пропагованим і дійсним, тобто в випадку безпосереднього матеріального життя. Натомість у ділянці абстрактних, теоретичних справ, в тому числі й у справах політичних, де такого порівняння в дійсності бути не може, він, знаючи по аналогії, що і тут криється брехня – не може збагнути не тільки розмірів, але дуже часто й її напрямку та тенденції.

Тому у східноукраїнському середовищі часто зустрічається явище, коли люди, виразно знаючи чого не хочуть, не знають чого хочуть. Вважаючи повалення ненависної советської системи, протинародний характер якої на собі дошкульно відчують, їм важко виразно сказати, яким новим твором було її найкраще заступити. Власне також цим станом, поруч з аполітичного утремління до покращення вузькосоціальних відносин, про що згадувалось вище, пояснюється припускаєма популярність на СУЗ кожної тільки протибольшевицької боротьби.

Внаслідок неповної спроможності вивести границю між большевицькою брехливою теорією й існуючою дійсністю зустрічається у східноукраїнському середовищі теж і те навіть в дуже вороже наставлених до советського режиму людей – половинчате сприймання большевизму і в ділянці чистої теорії (філософія матеріалізму, ідеологічні питання большевизму, советська наука і зокрема науки суспільні та їх тенденційність і т. п.) і в ділянці практики (досягнення в ділянці освіти, охорони здоров'я, національної рівноправності, розвитку культури, визволення жінки і т. п.). Поруч негативного, вони завжди добачають у створеній большевиками дійсності більшу або меншу кількість беззастережно позитивного. Вся справа тут не в признаванні або заперечуванні деяких досягнень і успіхів народу при большевизмі, але, власне, в безкритичній їх оцінці, в незрозумінні, яка затаєна ціль російсько-большевицьких окупантів криється дуже часто за ними.

На тлі частинної тільки негачії всього, що проповідують більшовики, і на тлі неспроможності мати на все це свої власні погляди набирає своєрідного розподілу на позитивні і негативні цілий ряд політичних понять та проблем, який не покривається з таким же розподілом і позиціями більшовицької пропаганди, але не стає в його систематичну противагу. Так, наприклад, немає ходу у східноукраїнському середовищі, вороже наставленому до більшовизму, не тільки таке розхвалюване більшовицькою пропагандою поняття як колектив, тобто колектив у розумінні сучасної більшовицької сільсько-господарської системи, але й критиковане нею поняття капіталізму, під яким розуміють щось дуже віджиле і реакційне. Або не опрокидується, наприклад, таке поняття, як націоналізм, під яким розуміється політичний противник до сучасного більшовицького ладу, хоча його нещадно поборює більшовицька пропаганда, і такого поняття, як демократія, мимо того, що ним ця пропаганда залюбки послуговується. Звичайно, що завдяки тенденційності більшовицької пропаганди в жодне з цих політичних понять, чи його сприймається у східноукраїнському середовищі в додатньому, чи у від'ємному розумінні, не вкладається присущого їм дійсного змісту. Це стосується тим більше понять, що їх більшовизм опрокидує. Більшовицька критика зводиться в даному випадку фактично до лайки і на цій підставі у східного українця зароджується або емоційне упередження до критикованих справ, замість логічного їх заперечення, або їх визнання, сперте радше на інтуїтивному відчутті про слушність даної справи, ніж на свідомому знанні правди.

Але поневолені, приймаючи ряд більшовицьких засад і політичних поглядів, східний українець в основі упереджений до більшовизму, до його методів і системи організації життя, в тому числі і до пропагандивних прийомів, гасел та фраз. Все, що по своїй формі, підході, напрямі й т. д. нагадує в будь-якій мірі копію більшовицької системи, принаймні цю «гіршу» її сторону, насторожує східного українця і будить недовір'я. Зокрема, гіркий досвід російсько-більшовицької і німецько-гітлерівської окупацій навчив його бути обережним і недовірливим щодо обіцювань вроді більшовицького «раю на землі» чи «щасливого і заможного життя» та згадок щодо всяких політичних декларацій. Тому бувають, наприклад, випадки, що в ставленні східного українця до нас пробивається, зокрема, серед політично менше вироблених людей, недовір'я чи, мовляв, «після захоплення влади» ми не поступимо з народом подібно, як це зробили колись більшовики. З цих же причин викликало, наприклад, настороження серед

колгоспного селянства згадка у нашій програмі про можливість існування в майбутній українській державі поруч індивідуальних теж і колективних форм землекористування. В даному випадку вражала не так суть, як сам вислів – колектив.

Коли ж йдеться про ставлення до нашого визвольного руху взагалі – воно скрізь прихильне. Наші ідеї сприймаються без решти і з огляду на свій зміст, на свою справедливу і життєву розв'язку справи, і до деякої міри, з огляду на незрізничкованість політичного життя і політичної думки на СУЗ. Ми є тими першими й поки що самотніми на СУЗ, які казали народові «чого хотіли». При цьому слід підкреслити, що скрізь у східноукраїнському середовищі, навіть на властивому терені СУЗ, навіть при наявності в наших рядах місцевих революціонерів, [по]в'язують наш визвольний рух і все, що від нього йде, із Західно[ю] Україною. Таке не дуже бажане явище ніяк не породжується намаганням східних українців у будь-якому відношенні відмежовувати себе від ЗУЗ, а випливає з простої невіри в спроможності СУЗ самим на боротьбу стати. В такому пов'язанні нашого визвольного руху із Західною Україною є скорше своєрідна зависть, ніж бажання протиставлятися. Доказом цього є факт, що ставлення до західних українців є скрізь на СУЗ дуже прихильне і довірливе та є виразне бажання бачити в наших рядах і «своїх», тобто східних українців. Большевицька пропаганда на СУЗ в своїй акції проти нас «доказує», що ми вбиваємо «східняків», що ми «куркульські сини» і т. д., але немає успіху. Якщо ж хтось із менше обізнаних з нашим рухом східних українців ставить, згідно з цією пропагандою, подібні запити, то робить це радше з цікавості або для перевірки розмірів забріханості большевицької пропаганди.

Звідси практичні висновки для нашої усної політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі:

по-перше, всіма реально можливими засобами активізувати у східноукраїнському середовищі самотійну політичну думку і то насамперед у позитивному напрямі, а не тільки в напрямі негодування большевизму, виробляючи сталий політичний «смак» та будуючи на цьому тривалі самотійницькі і державницькі погляди;

по-друге, в боротьбі проти большевизму всесторонньо розкривати насамперед практичну суть його теорії та замаскованої політики і це з існуючої дійності, що східні українці звикли вважати позитивним у ньому;

по-третє, якнайширше формувати політичний світогляд, даючи усім політичним поняттям і проблемам вірне вияснення;

по-четверте, в нашій практичній політпропагандивній роботі оминати все те, що по своїх будь-яких позначках нагадувало би большевицьку пропаганду (тенденційність, натягання, свідоме замовчування, пропагандивні прийоми і фрази тощо);

по-п'яте, всю політпропагандивну роботу у східноукраїнському середовищі вести з загальноукраїнських позицій, а не позицій ЗУЗ, зокрема, коли йдеться про критику ментальності східного українця (взорів для наслідування належить шукати в такому випадку в теперішньому або минулому СУЗ, а не ЗУЗ);

по-шосте, постійно слідкувати за напрямком роботи і впливом большевицької пропаганди у східноукраїнському середовищі, відповідно їй протидіяти.

Про деякі методичні недоліки політпропагандивної роботи

Один із поширених недоліків методичного порядку, що відноситься до нашої політпропагандивної діяльності у східноукраїнському середовищі, зокрема, до такої діяльності на ЗУЗ, можна уважати невластиву, внутрішню особисту настанову самих революціонерів-пропагандистів у їхньому підході до східного українця та невірне і невиразне цілеспрямування всього процесу пропагандивної роботи з ним.

Хиба ця не випадкова і виникає не тільки на тлі нерозуміння поодинокими революціонерами-пропагандистами своїх завдань у ділянці пропаганди, але й на глибшому психологічному тлі. Почуття сворідного пієтету до СУЗ і до всього з ними в минулому і сучасному зв'язаного, отже, почуття своєрідного пієтету і до східного українця таке зараз питома кожному західноукраїнському патріотіві й тим більше кожному революціонеріві на ЗУЗ – з одної сторони, і глибоко закорінений погляд, що СУЗ, перебуваючи в особливо важких історичних умовах, визначаються нижчим рівнем національної свідомості, в якому міститься і бажання кожного революціонера – пропагандиста нести наші визвольні ідеї у східноукраїнські народні маси, і своєрідне «оправдування» пасивності східного українця та «звільнювання» його від обов'язків активної визвольної боротьби – з другої сторони, приводять в результаті багатьох наших революціонерів-пропагандистів на ЗУЗ до невластивого трактування східних українців, до невірного розуміння їх місця у всенародному визвольному змагу.

Виходячи з такої[ї] настанови, в якій є значна доза ввічливої несміливості і доза вирозумілої невимогливості, деякі наші революціонери-пропагандисти мимоволі скеровують весь про-

цес політпропагандивної роботи із східним українцем в напрямі інформаційному, а не агітаційному. Вони більше інформують його про нашу визвольну справу, ніж наставляють прихильно до неї, ніж мобілізують для неї. Нічого дивного, що у зв'язку з такою невласливою, несміливою настановою деяких наших революціонерів-пропагандистів вдовольняє вже те, що східний українець має вже про нас вірну думку, що він приймає нас «добре», тобто ставиться ввічливо-індиферентно, вислуховує уважно із зацікавленням (як слухається все нове і таємниче) наші розмови і т. п., а вже за досягнення вважають, коли висловлюються проти большевиків, або зачитує час до часу щось із Шевченка.

Безперечно, така поведінка східного українця, зокрема у початках нашої роботи з ним, не позбавлена практичного значення, але лише в тому випадку, коли відмічувати її, як передумову до дальшої роботи, а не як бажаний стан, як досягнення.

Проте, хіба і шкідливість такої настанови заключається не тільки в тому, що наша визвольна пропаганда переминяється із засобу широкої мобілізації всіх частин українського народу на революційну боротьбу в звичайне знаряддя прихильної нам інформації про неї. Хіба і шкідливість криється тут подекуди і в негативних наслідках такої настанови. Багато східних українців, які вже досі чули легенди про наш рух, які вже, можливо, читали дещо з нашої підпільної революційної літератури, але ще не мали змоги безпосередньо зустрітися з нами – часто чекають від нас не політичної інформації, а накладення обов'язків, «накинення» революційної долі, яким в душі повинувались би. Коли ж зустрічаються зі сторони деяких наших революціонерів-пропагандистів з ввічливо-скромним і якби безінтересованим ставленням, коли деякі наші революціонери-пропагандисти замість того, щоб запалювати співбесідників на боротьбу, нераз у вишукано ввічливій формі тільки їх інформують про неї, – багато дехто з-поміж східних українців може зовсім схолонуту і стратити інтерес до нас.

Що саме так нераз є і що саме так відчувають нераз східні українці – показує практика. Тут дуже до речі буде навести уривок листа до підпільників одної молодого інтелігентної людини зі СУЗ, яка останньо живе на ЗУЗ і підтримує зв'язок з революційним визвольним рухом.

З наведених рядків видно, що і серед східних українців є ряд людей, які, ставши віч-на-віч з нашою боротьбою, свідомо, або несвідомо самі шукають якогось оприділення, якогось вираз-

ного визначення своєї ролі у всенародному визвольному змагу, якогось виразного окреслення свого національного обов'язку. Якщо так, то кожний революціонер-пропагандист, якому доводиться діяти у східноукраїнському середовищі, мусить бути тим більше внутрішньо переконаний у власному праві вимагати від всякого, отже і від східного українця, активної участі в боротьбі за власну державу, мусить бути переконаний, що у виконанні цього національного обов'язку не може бути для нікого жодних виїмків. Він мусить теж ясно усвідомити, що наша політпропагандивна робота взагалі і по відношенні до східних українців зокрема є якраз першим засобом практичної підготовки до здійснення цього обов'язку. Є вона, отже, розрахована виключно на активне включення у відповідній формі всіх частин українського народу в боротьбу за своє визволення, а не на інформування того чи іншого українця, як стороннього глядача, про неї. Такий чи інший рівень розвитку національної свідомості, політичної активності і т. д. будь-якої частини народу, зумовлений особливо історичною обставиною, може бути в даному випадку тільки показником напряму і розмірів політпропагандивної підготовки, може зумовити інші особливі політпропагандивні заходи (в тому числі, наприклад, і широку усвідомно-інформаційну роботу), але ніколи [не] змінити ціль самої політпропагандивної роботи. Тому не лише кожночасна політпропагандивна розмова нашого революціонера-пропагандиста з будь-ким із східних українців мусить бути наперед обдумана, але й ціла його особиста настанова перебудована і пристосована до вищезгаданих завдань.

Акцентуючи, отже, в нашій визвольній пропаганді момент агітації, ідейної мобілізації, ми ніяк недооцінюємо того значення, яке має в даному випадку пропагандивна інформація. Питання стоїть тут не в тому, чи взагалі пропагандивну інформацію стосувати, а як нею користуватись, під яким кутом, з якою настановою, з якою ціллю її подавати. Пропагандивна інформація має завжди велике значення у пропаганді. Вона фактично з'являється складовою частиною останньої. Її значення є тим більше у нашій політпропагандивній роботі якраз серед східноукраїнського елемента, де її обсяг мусив дуже поширитися і на національно-політичну ділянку, а не лише на політично-визвольну. Але значення пропагандивної інформації взагалі і значення її усвідомної роботи в східноукраїнському середовищі зокрема зовсім не полягає в тому, щоб тільки виробляти вірну думку про визвольну справу. Наша пропагандивна інформація мусить бути такою, щоб кожний, в тому числі і східний українець мав не лише вірну думку про нас, але щоб

він цю думку у відповідний час і у відповідний спосіб готовий був рішуче обстоювати, щоб він почував своїм обов'язком на життя і смерть стояти за пізнану шляхом нашої інформації правду.

Тільки така настанова та підхід пропагандиста і тільки таке цілеспрямоване пропагандивне акції, які розраховані насамперед на ідейну мобілізацію нових революційних сил для нашої визвольної справи і при яких пропагандивна інформація служить тільки засобом для цієї мобілізації, – є вірні як з погляду національно-морального, так і з погляду практично-пропагандивного. Не тільки глибоке усвідомлення кожного, в тому числі і східного українця, про свій громадсько-національний обов'язок, осягненого шляхом такого, власне, політпропагандивного виділювання, може стати одинокою тривалою морально наукою для того, щоб він назавжди і без решти міг включитися у процес визвольної боротьби та стати повноцінним громадянином власної держави.

Тому слід з властивою, сміливою настановою та з виразним унапрямленим підходити до східних українців, сміливо і у виразному напрямі ідейно виділювати на них, плекаючи в них почуття національного обов'язку та політичної свідомості в справі визвольної боротьби та практично підготовляючи їх до здійснення цього обов'язку.

Поруч попереднього, поширеного на ЗУЗ, недоліку нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі стоїть подібний йому, недолік, якого допускаються деякі наші революціонери-пропагандисти і по цей і по той бік Збруча. Їх подібність і пов'язаність така тісна, що можна їх уважати подекуди двома сторонами одної і тої ж справи. Тому при розгляді цього другого недоліку, який заключається у невідповідному співвідношенні у пропагандивному процесі моменту логічного й моменту психологічного, можуть знайтися деякі повторення.

Співвідношення між моментом логічним і психологічним, тобто між виділювання на розум і свідомість слухача та звертання до його почуттів і психіки, між тим, що пропагувати (вміст), як пропагувати (метод) ніколи не є в пропагандивній роботі, зокрема усній, усталене й однакове. Воно залежить від ряду конкретних обставин, в яких дана пропагандивна дія проходить і насамперед від стану пропагованого середовища, тобто від способу і спроможностей сприймання, закорінених політичних поглядів і політичного вироблення, настроїв, особистих зацікавленостей цього середовища тощо. Всяка скрайність – екзальтація,

дешевий патос, фрази, з одної сторони, і холодне, безпристрасне, розумове доказання, з другої сторони – тут однаково шкідлива. Такі скрайності шкідливі, зокрема, щодо східноукраїнської пропагандивної тріскотні, має упередження до всього, що по своїй формі нагадує «пропаганду», яке по відношенні до якого зараз найбільше треба апелювати до почуттів. Знайти під час кожної конкретної пропагандивної розмови із східним українцем відповідне співвідношення між логічним доказуванням та психологічним виділовуванням та почуття віри в те, що доказується, вміти відповідно міняти це співвідношення під час самої розмови, дивлячись на те, як вони сприймаються, – дуже важлива передумова успіху нашої усної політпропагандивної роботи.

Проте, як наказує тактика політпропагандивної роботи серед східних українців обабіч Збруча, на вміле розв'язання логічного і психологічного моментів у процесі пропагандивної дії на все звертається належну увагу. Зокрема, сліпне в цьому випадку недооцінювання психологічного моменту і тенденція з'єднувати людей перш за все логічним доказуванням правоти наших ідей і боротьби. В результаті ми усвідомлюємо (у вузькому розумінні), людей логічно переконуємо у справедливості наших шляхів і цілей боротьби, але не будемо в них нав'язувати ні обов'язку самому на боротьбу стати, ні віри в її остаточну перемогу. Тим самим, наші пропагандивні осяги зупиняться дуже часто на пів дорозі.

Причин такого стану слід дошукувати насамперед у теперішніх формах нашої усної політпропагандивної роботи. Вся наша усна пропаганда, за існуючих зараз важких підбольшевицьких умов, звучується майже, як правило, до пропагандивних гутірок з дуже вузьким гуртом людей і до індивідуальних розмов. Зрозуміло, що в такому випадку втрачається можливість використання цілого ряду зовнішніх засобів психологічного виділовування, які є доступні, наприклад, при відкритому пропагандивному виступі (вишукана по своїй формі промова, використання різних братерських прийомів, відповідна зовнішня обстановка – освітлення, акустичність залу, декорування і т. п.). Також і слухачі без порівняння легше піддаються сугестії в більшому гурті, де вони «затрачають» власну особовість, ніж під час вузьких індивідуальних розмов. Але такі звужені форми політпропагандивної роботи не виключають, проте можливості психологічного виділовування. Вони тільки вказують, що слід шукати інших засобів, які діяли б ефективно за існуючих умов. Зрозуміло, що при пропагандивних розмовах з вузьким гуртом людей, або з окре-

мими співбесідниками першорядними, а то й самотніми можуть бути тільки внутрішні засоби психологічного виділювання і кожний пропагандист повинен їх в даному випадку в собі знайти. У вузькій довірній розмові пропагандист повинен перелити на слухачів ту глибоку віру, якою сам горить, зворушити у слухачів ці моральні почуття громадського обов'язку, посвяти, які і його самого ведуть по шляху революційної боротьби. За кожним спокійним словом пропагандиста, за кожним його роздуманим висловом повинні відчуватися глибокі переконання, непохитна віра і рішуча впевненість. Така гутірка у вузькому гурті людей або індивідуальна розмова, якщо вона добре проведена, ніколи не стомлює слухачів внаслідок безконечної тарабанщини пропагандиста і важкого слідкування за ходом його думки, але й ніколи не створює враження легкої, милої балачки «про все і про ніщо». Вона залишає звичайно у слухачів почуття позитивного морального тяжіння, яке впливає з розбудженої віри, зобов'язання співвідповідальності, готовності на співдію з нами. Перевага і корисність добре проведеної вузької пропагандивної розмови над відкритим пропагандивним виступом заключається насамперед у тому, що вона розбуджує у слухачів спокійні, але тривалі моральні почуття, тоді як виступ створює первинно бурхливі, але проминаючі настрої.

Дальші причини невідповідного співвідношення між логічним і психологічним моментами нашої усної політпропагандивної роботи криються в тому невластивому погляді на суть пропаганди взагалі, який побутує серед деяких наших революціонерів-пропагандистів. Вони вважають достатнім довести до відома людей інформацію про нашу боротьбу, логічно доказати справедливість такої боротьби, щоб основна ціль була досягнута. Безперечно, ніхто з наших революціонерів-пропагандистів теоретично такого нагляду ані не висуває, ані не обстоює, але багато дехто з них діє під цим кутом, найчастіше несвідомо, в поточній роботі. Власне тому ми в праві твердити, що вищезгаданий погляд серед деяких революціонерів-пропагандистів практично існує немалий вплив на практичне збереження такого погляду в нашому середовищі має і большевицька фахова пропагандистська література, вірніше, поверховне її читання. Правда, це всюди в большевицьких фахових підручниках для пропагандистів говориється про важливість в агітаційно-пропагандивній роботі розумового доказування і усвідомлювання. Але не можна там не добачувати і широкого та найрізноморіднішого розроблення методики цього розумового доказування і усвідомлення роз-

рахованої більше не психологічне, ніж на логічне виділовування. Тому якщо хтось відкликався б до прикладу большевицької пропаганди, яка нібито вся спирає на розумовому доказуванні, на усвідомлюванні, на договоренності і т. п. – доказував би таким самим, що він загалом не розуміє її суті. Власне большевицька пропаганда більше, ніж всяка інша, говорячи про значення логічного доказування звертається до чисто чуттєвих засобів. Вже саме логічне доказування переконує не тільки змістом, але й ясністю, стрункністю і строгістю його викладу, діє отже, і на чуття, і на розум. Окрім цього, ніхто інший, як власне большевицька пропаганда, [не] виховує такі емоції, як гнів, ненависть, любов, посвяту і т. п. Загалом в зв'язку з пропагандивною роботою більше, ніж з будь-якою іншою, треба мати на увазі всім знану правду, що чуттєва сторона людини відіграє в її житті більшу роль, як розумова. З цього приводу до речі буде згадати про дуже влучну думку визначного французького соціаліста Ле Бена, що її наводить Володимир Старосольський у своїй книжці «Теорія Нації». Там говориться:

«Чиста думка сама собою не в силі стати товчком суспільного руху. Для цього треба, щоб вона «ірраціоналізувалась», щоб стала не тільки предметом розумового переконання, але також предметом почування, віри, надискутованим вже гаслом, яким вже люди захоплюються та переймаються. Це ж публічна тайна практичного успіху всякої у найширшому розумінні агітації, – що вона мусить ... уживати не тільки раціональних, але й і[r]раціональних засобів. Розуміється, відношення між обома не все однакове. Воно залежить від різних обставин, ... але все виступають в «ідеї» оба моменти, раціональний та ірраціональний».

Безперечно, велика сила кожної, в тому числі й нашої визвольної, пропаганди в її спроможності логічно доказати правдивість проповідуваних ідей. Але така спроможність з'являється для даної пропаганди тільки засобом, бо її ціль – з'єднати для правди, а не лише саму правду проповідувати. Тому кожна, в тому числі й наша визвольна пропаганда мусить вдаватись рівночасно і до логічних, і до психологічних засобів. Недооцінювання психологічних засобів у процесі пропагандивної роботи, яке має у нас місце по відношенні до східних українців, шкідливе тим більше. Коли йдеться про східноукраїнське суспільство, з його відносно низькою національною свідомістю, з його притупленням громадських чеснот, з його духовним занепадом і політичною неактивністю – вдавання нашої пропаганди до психологічних засобів виділовування мусить бути куди більше, ніж це є

потрібне в інших випадках. Вказування деяких революціонерів-пропагандистів, що сприймання східного українця, вихованого в матеріалістичному і реалістичному напрямку, не податливе на вплив «ірраціональних засобів» – якщо такий погляд був би навіть справедливий – говорять тільки про нерозуміння існуючого стану і потреб СУЗ, про невміння знайти відповідні до сприймання східного українця методи і форми психологічного виділювання та, в кінці, про бажання йти в даному випадку по лінії найменшого опору. В східноукраїнському середовищі і на ЗУЗ, і тим більше на самих СУЗ, наша визвольна пропаганда може досягнути найвищу ціль – ідейно з'єднати для національно-визвольної боротьби та морально підготувати до неї загал населення й лише за умовою, що вона до глибини розрушить психологічний ґрунт, в який збирається кидати зерно логічної правди. Така чи інша ментальність, таке чи інше сприймання східного українця, породжен[і] рядом історичних причин, вимагають лише відповідних до цього психологічних засобів пропагандивного виділювання, але зовсім не виключаю[ть] можливості і тим більше потреби їх вмілого і якнайширшого примінення.

Внаслідок довготривалої й однорідної політпропагандивної роботи пробиваються подекуди серед пропагандистських кадрів на СУЗ ознаки шкідливої рутини в здійснюванні усної пропаганди. Ознаки ці виявляються і в «накрученості», стереотипності пропагандивних розмов і в шкідливому придержуванні шаблонного підходу до людей і в неспроможності пропагандистів підносити рівень та оживляти форми своїх розмов, і в ряді ще інших недоліків.

«Накрученість», стереотипність виявляються зокрема під час перших пропагандивних розмов деяких наших революціонерів-пропагандистів, коли їм приходится інформувати східних українців про найосновніші і все ті самі речі: хто ми, за що боремося, яким шляхом здійснюємо боротьбу і т. д. Звичайно, початкові розмови мусять зводитися до зазначеного круга проблем, якими вичерпувалися б інформації і загальне уявлення про нас. Але справа тут не так у постійному порушуванні одних і тих же проблем, як радше в незмінності їх передавання. Дехто з пропагандистів, почавши вже багато разів досі повторювану і тому добре відому мову, вже не слідкує за тим, як сприймає її слухач. Він не намагається регулювати її до сприймання слухача, а навпаки, цілий діалог хоча нагинати до звичайного шаблону. Всі такі початкові розмови стають через це подібні до себе не тільки тематикою, але й формою, пропагандивними прийомами і підхо-

дом. Принцип індивідуального підходу до кожного співбесідника тут зовсім, або майже зовсім поминається і по відношенні до проблематики, і по відношенні до способу її з'ясування.

Деякі революціонери-пропагандисти не виявляють, наприклад, коли йдеться про тематику, ні вміння, ні бажання наголошувати, унагляднювати і підкреслювати ці окремі питання із загальнопринятої тематики, які заслуговують на це з погляду конкретних потреб розмови (в даному випадку, наприклад, програмові (соціальні), в другому – політичні, в третьому, тактичні питання і т. д.). Вони не виявляють тим більше ні вміння, ні бажання додавати до стало порушеної в початкових розмовах основної тематики того нового, що вичисляючи кожночасну конкретну обстановку, слід було б додати (наприклад, в розмові з колгоспником ширше розглянути нашу розв'язку земельного питання, з учителем поговорити про школу, зі студентом про суть большевицького виховання і т. д.). Тому вони придержуються найчастіше шаблону не тільки в способі реферування основних проблем, але й доборі додаткових питань, зумовленому особистостями даної конкретної розмови. Наприклад, двох революціонерів-пропагандистів на СУЗ, зустрівшись випадково з працівником МГБ, обмежили всю свою розмову теж до цього постійного «хто ми ...» (він, можливо, і без цього був поінформований, хто ми). Натомість, вони ні словом не згадали про всю протинародну роботу, яку вела МГБ, про кару, яка жде кожного активного емгебіста. Вони не наказали йому кинути ганебну працю в поліційній установі (він виконував там другорядну технічну роботу). Звичайно, що ця і її подібні розмови ніколи не дають можливих до досягнення результатів.

Такі ж, а то й гірші результати дають пропагандивні розмови, коли їх примінювати при незмінних прийомах і підході та при впертій, не оновлюваній формі до людей різних середовищ, різного інтелектуального рівня. Наприклад, був випадок, що наш пропагандист, якому доводилось працювати найчастіше серед інтелігенції, розпочавши розмову з колгоспником, зовсім не вчислив цього і не змінив способу самої розмови. Щойно колгоспник, ставлячи запити, що означає таке чи інше чужомовне слово, заставив його призадуматись і пристосуватись до рівня слухача.

Шкода від рутини у нашій політпропагандивній роботі серед східноукраїнського елементу міститься ще й у тому, що вона проявляється найчастіше, а то, може, й одиноко якраз під час перших пропагандивних розмов, тобто в дуже важливий з погляду ідейно-політичного з'єднання момент. Пізніше, в дальшому ході

роботи нашого революціонера-пропагандиста зі східним українцем уже самі умови, тобто поширений круг заінтересувань цього першого, живіша атмосфера й ширша площина співпраці – все це дуже оновлює та зрізничковує методи і прийоми пропагандивного виділовування. Але треба пам'ятати, що дуже часто, власне, перші розмови мають вирішальний вплив на такий або інший успіх нашої дальшої роботи. Власне перші розмови будять у східних українців найбільший інтерес, сприймаються нам з чуттевою безпосередністю, створюють перше чуттєве наставлення до нас та атмосферу дальшої співпраці. Якщо ж перша розмова їх розчаровує, не заінтересовує, – дуже важко пізніше таке заінтересування розбудити.

Загалом рутинна, «ходження по втертих стежках», брак шукання нового має в даному випадку дуже небажанні наслідки як для стану політпропагандивної роботи, так і для самого пропагандиста, для його загально політичного і фахового росту. Небажання чи невміння шукати нові методичні прийоми, нові, живі і переконливі приклади для доказування одних і тих же думок виключає всякий прогрес як політпропагандивної роботи, так і її виконавця – пропагандиста. Цей прогрес виключає теж вперте придержування раз прийнятого шаблону і внаслідок цього самозаспокійна, неспроможність подивитися критично хід і висліди своєї роботи, на її щораз нові потреби. Тому, власне, таких невідповідних шкідливих методів роботи, які породжуються зарозумілістю і рутиною, слід обов'язково оминати.

Кожний революціонер-пропагандист мусить, з одної сторони, пам'ятати, що всі пропагандивні розмови, яке обмежене і стале число проблем вони у своїх початках не порушувати б, повинні завжди проводитись ним за індивідуальним принципом. Щоб успішно провести пропагандивну розмову, пропагандист мусить, по-перше, пристосовуватись формою і рівнем викладу до спроможностей сприймання слухача, а змістом, напроямом, до його конкретних потреб. Він повинен, по-друге, вчисляти заінтересування слухача і у відповідності до того нав'язувати цілу розмову, відаючи, щоб слухач брав у ній якнайширшу участь. Участь співбесідника в розмові має першорядне значення не тільки для пізнання його самого, для орієнтації, як сприймається ним розмова, але перш за все для ідейного з'єднання його. Врешті пропагандист мусить, по-третє, підготовляти по змозі якнайширше з методичного, практичного боку до кожної нової розмови і оминати в цьому випадку рутини. Початкова розмова із східним українцем повинна вийти якнайефективніша.

Кожний революціонер-пропагандист мусить, з другої сторони, пам'ятати, що успіх пропагандивної роботи залежить у дуже великій мірі від росту його загальнополітичного і фахового рівня та, вслід за цим, від постійного, вдосконалювання самої роботи. Тому шукання і новаторства мусять стати його девізом. Він, по-перше, мусить вміти користуватись своїм особистим і чужим досвідом в ділянці політпропагандивної роботи, мусить оминати в однаковій мірі і безкритичне зв'язування себе з впертими взірцями, і безкритичне та безсистемне «шукання нового». Про вартість того чи іншого методичного прийому, про життєвість того чи іншого пропагандивного заходу і починання завжди повинна рішати критична оцінка результатів, яких можна за їх допомогою добитися у практичній роботі. Він, по-друге, ніколи не повинен зупинятися над досягненим, якщо б воно давало навіть задовільні результати. Систематичне й обдумане стосоване новаторство в практичній політпропагандивній роботі, критичне оцінювання нововведень та постійне теоретичне й фахове вдосконалення себе – конечна передумова для цього.

Два останні недоліки, про які буде мова нище, не є чисто методичного порядку і стосуються – один з них – незадовільного рівня теоретичної (загальнополітичної і фахової) підготовленості, а другий – незадовільного рівня фахового практичного вироблення деякої частини наших пропагандистських кадрів. Звичайно, що ці недостачі у фаховій якості пропагандистів відбиваються дуже сильно і на методичній сторінці політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі. Тому їх на цьому місці і розглядатимемо.

Отже, деякі хиби в методиці нашої політпропагандивної дії серед східноукраїнського елементу, що їх можна було б віднести до незадовільної теоретичної підготовленості наших революціонерів-пропагандистів в'яжуться з їхньою неналежною обізнаністю і з дійсним станом і відносинами, що існували і існують зараз на СУЗ.

Така необхідність питома зокрема революціонерам-пропагандистам на ЗУЗ, але є недоліки цього ж порядку і серед пропагандистських кадрів на СУЗ. Внаслідок цього пропагандивні розмови виходять блідо, загальниково і мало ефективно. Вони не в'яжуться, співбесідники не знаходять спільного заінтересування, а подекуди навіть створюють на цій підставі враження, що пропагандист говорить про те, чого сам не знає. Зрозуміло, що за таких умов і всяке інше твердження та переконування

пропагандиста сприймаються часто з певною дозою недовір'я і сумніву. Це з одної сторони. З другої сторони, така необізнаність позбавляє наших революціонерів-пропагандистів можливості практично розбиратися у людському матеріалі, який під час політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі зустрічається, позбавляє можливості докладно його пізнати і вірно оцінити та вслід за цим позбавляє його можливості вибрати належну лінію систематичної індивідуальної роботи з ним. Отже, вчисляючи важливість цієї справи, од[ним] з перших завдань революціонерів-пропагандистів взагалі і тих, що ведуть пропагандивну роботу у східноукраїнському середовищі зокрема, повинно бути всестороннє вивчення проблематики СУЗ.

Вивчення проблематики СУЗ доцільно здійснювати в трьох аспектах – в історичному, загальнополітичному і практичному. Для першого, найзагальнішого вивчення проблематики СУЗ треба добре пізнати історію України, що стосується цих теренів. Щодо історії – слід добре знати на тлі цілого історичного процесу окремої історичної події й історичні місця, такі чи інші їх особливості, зокрема спротив московської та протибольшевицької боротьби. Додатков[е] вивчення під таким кутом історії України має насамперед практичне значення для безпосередніх розмов зі східними українцями, але може мати й глибше усвідомно-визвольне значення для них. Наприклад, молода українка з м. Конотопу на Сумщині, яка жила деякий час на ЗУЗ, мимо свого протибольшевицького, а то й протиросійського наставлення, знала про свою рідну місцевість лише переказ, згідно з яким цариця Катерина, переїжджаючи, коней потопила. Якщо ж наш пропагандист розказав їй, як Виговський «топив» російську кінноту, – вона зовсім по-другому подивилась на своє провінціональне містечко і на своє походження з нього. Подібний приклад можна навести і з нашої пропагандивної практики на СУЗ. У рідному селі народного героя Кармелюка – Головчинцях Жмеринського р-ну на Вінничині молодь мало знала про його походження і тим більше про його постать. Виховно-пропагандивна праця, оперта на постаті Кармелюка, як на взорі ідейності, характерності, невтягнутості дала відповідні результати.

Для вивчення проблематики СУЗ в політичному аспекті кожний революціонер-пропагандист як на ЗУЗ, так і на СУЗ, мусить докладно освоїти всю нашу підпільну ідеологічну і політичну літературу, зокрема з політичної літератури т. зв. советознання, щоб на цій базі можна було вести всю основну пропагандивну роботу. Критика большевизму в теорії і практиці і висування в

противагу нашої загальної концепції перебудови світу – це вісь, на якій мусить повертатись колесо нашої визвольної пропаганди, принаймні в першому етапі політпропагандивної роботи. Це тим конечніше в зустрічах з інтелігентами й обізнаними з ідеологією большевизму східними українцями. Якщо числити, що на ЗУЗ зустрічаються насамперед такі люди, то теоретична політична підготовка у нищезгаданому напрямку тим конечніше, а брак її дає тим гірші наслідки. Проте теоретична політична підготовка не повинна на цьому зупинятися.

Кожний революціонер-пропагандист мусить знати і розуміти тактику нашої боротьби та практичну розв'язку кожного політичного питання, наприклад, в який спосіб думаємо здобути власну державу, наше ставлення до російського народу, у чому наше ставлення до ЧА і до червоноармійців, наша тактика щодо комсомолу, кого і за що ми вбиваємо і т. д. і т. п. Тільки на цій підставі, він може давати ясні, повні і неоднозначні відповіді на запити слухачів і може висувати перед ними практичні вимоги та завдання.

Для вивчення проблематики СУЗ в практичному аспекті треба основно вистудіювати всі відносини сучасного життя східноукраїнського суспільства. Знання цих відносин має першорядне значення для пропагандивної роботи під кожним оглядом. Користуючись ним, пропагандист може оживляти розмову і втягати в неї співбесідника, впевнено висловлюватись про різні справи. Воно дає йому теж багатий оперативний матеріал для пропагандивних розмов. Власне, фактами жакливої большевицької дійності найкраще бити «прекрасну» большевицьку теорію і на цій дійсності будувати ненависть до большевиків.

Коли йдеться про спроможності всестороннього пізнання сучасних відносин на СУЗ, то власне революціонери-пропагандисти, які ведуть політпропагандивну роботу у східноукраїнському середовищі їх мають. Власне весь недолік, який тут обговорюється, криється в тому, що такі можливості використовуються у незадовільному ступені. Джерелом такого вивчення сучасних відносин на СУЗ повинні бути, з одної сторони, теоретичне освоєння цілого ряду відомостей і фактів поточного життя на СУЗ за допомогою преси, книжок тощо та, з другої сторони, практична студія відносин СУЗ за допомогою безпосередніх розмов із східними українцями. Проте, як виказує практика, і в одному, і в другому напрямі ці спроможності використовуються деякими нашими революціонерами-пропагандистами в достатній мірі. В тому, власне, і криється весь недолік, що його тут обговорюємо. Ряд наших революціонерів-пропагандистів

не тільки не цікавиться особливостями життя СУЗ на підставі большевицької преси, журналів тощо, але подекуди й негаразд освоїв карту УРСР, її адміністративний поділ тощо. Зрозуміло, що без цього їм важко вести боротьбу з впливом большевицької пропаганди, важко зіставляти існуючу дійсність з її підмальованими фотознімками в пресі, важко знаходити точку опори для вільної пропагандивної розмови із советським громадянином взагалі. Проте деякі наші революціонери-пропагандисти недостатньо цікавляться не тільки тою частиною життя і відносин СУЗ, яку хоче підсунути нам за правдиву большевицька пропаганда. Вони не виявляють достатнього зацікавлення щодо пізнання навіть цієї дійсно існуючої, хоч і замовчуваної большевицькою пропагандою, частини життя і відносин СУЗ, пізнання якої можливе тільки із довірочних розмов з східними українцями. В даному випадку вони цікавляться многогранною проблематикою сучасного життя поверхово. Тому зрозуміло, така інформація не дає більшої практичної користі їм самим, як не дають значнішої користі ті протоколи, які вони з таких розмов пишуть: якщо сьогоднішні важкі підпільні умови не все дають змогу досягнути бажану для пізнання відносин на СУЗ всесторонню інформацію з одного джерела, то її слід декомплектувати з кількох джерел так, щоб в сумі мати образ про всі ділянки життя. Також доцільно і корисно, як з погляду особистого пропагандистів, так і з погляду загального організаційного, писати замість протоколів-розмов або поруч них, ширші суспільно-політичні огляди чи огляди, що стосуються одного якогось питання, оперті на зібрані вивчені відносини на СУЗ із кількох джерел. Опрацьовування таких оглядів поодинокими пропагандистами усистематизує їхні власні погляди в даній матерії, викине невивчені місця і, тим самим, захопить та практично полегшить дальшу студію у вищезгадану напрямі. З другої сторони, такі огляди, зокрема краще опрацьовані, можуть бути використані в формі пропагандивних публікацій.

Звичайно, що опрацьовуванням вищезгаданих оглядів можуть зайнятися тільки сильніші кадри пропагандистів, але від основного вивчення проблематики СУЗ не може бути звільнений жоден революціонер-пропагандист, якому приходить політпропагандивну роботу в східноукраїнському середовищі проводити. Без усунення недоліку, який заключається в недостатній обізнаності наших пропагандистських кадрів з проблематикою СУЗ пропагандивна робота серед східних українців завжди натраплятиме на труднощі і неуспіхи.

Коли йдеться про другий недолік, що в'яжеться насамперед з незадовільною фаховою практичною виробленістю деякої частини наших пропагандистських кадрів – в даному випадку можна було б вказати перш за все на недостатнє вміння доцільно володіти пропагандивною мовою, вірніше, на нездисциплінованість, що так скажемо, слова у поточній пропагандивній розмові і, вслід за цим, на необдуманість поодиноких висловів та тверджень, потреби користуватись якими у такій поточній розмові доволіно виникає. Цей недолік проявляється зокрема серед низових пропагандистських кадрів на СУЗ.

Під час розмов із східними українцями наші революціонери-пропагандисти зустрічаються дуже часто з цілим рядом найрізноманітніших запитів, поглядів і зауваг, характер яких годі наперед передбачити. Також створюється дуже часто практично неможлива до передбачення обстановка, викликана сдухачем (його поставою до нас, способом реагування і т. п.) або іншими зовнішніми чинниками. В усіх цих випадках пропагандист мусить діяти самостійно, певно себе. Для цього йому потрібні теоретична підготовленість і практичне фахове вироблення, щоб відповіді на кожний запит слухача були влучні, кожний практичний вихід з конкретної ситуації – ефективний і тактовний. Треба ствердити про те, що внаслідок незадовільної теоретичної підготовки і в далеко більшій мірі, власне, внаслідок незадовільного практичного пропагандистського вироблення деякі наші революціонери-пропагандисти допускаються у подібній ситуації ряду помилок. Вони, насамперед, не придержуються строгої дисципліни у висловах, фразах, у кожному слові. Внаслідок цього, що їхні вислови не бувають належно контрольовані ще перед тим, заки їх висказують, що вони виходять не раз як безпосередня інстинктивна реакція на мову співбесідника – нашим пропагандистам часто приходиться, як кажуть, «кусатися на язик». Вони, з черги не намагаються виявляти системність, тактовність і розуміння психології та політичного наставлення даного співбесідника. Зрозуміло, що і висліди пропагандивних розмов, маючи такі речові і методичні недоліки, не можуть бути задовільними. Вони не можуть бути задовільними тим більше по відношенню молодшого покоління советських громадян, виховувано[го] під сильним впливом большевицької пропаганди. [Не] обдумані твердження і вислови, не розбірливі і необґрунтоване не[хтування] всіх об'явів советського життя, порожні і тенденційні фрази не приносять бажаних осягів, а то й найчастіше шкодять, бо викликають сумнів і щодо усіх інших, зовсім вірних і обаргументованих

тверджень нашого пропагандиста. Тим завдають удару цілій нашій пропагандивній акції.

Загалом, коли йдеться про нашу визвольну пропаганду у східноукраїнському середовищі, вона, по-перше, мусить бути до найменшої дрібниці правди, об'єктивна, не натягнена; вона, по-друге, не сміє зупинятися тільки на нещівній критиці усього спередячки злого, кривдячого, злочинного, чим така багата советська система, але мусить давати належне вияснення і щодо справжньої вартості того, [що], на думку советського громадянина, є позитивного в цій системі.

Придержуватись цієї першої засади у нашій пропаганді серед східноукраїнського населення тим конечніше, що власне большевицька пропаганда, зненавиджена і нехтована (на скільки її нехтувати можливо), визначається браком правдивості, об'єктивності і скрізь оперує натягненими аргументами. Отже, якщо будь-хто із східних українців помітить неправду, дрібну мимовільну неправдивість, необ'єктивність або натягання дійсності до наших пропагандивних потреб, він легко може втратити довір'я до проповідуваних нами правд взагалі. Тому нераз краще зупинитись з якимсь в дійсності правдивим, але загальниковим твердженням, якщо в даний час пропагандистові бракує аргументів на його доказання, ніж намагатися таким, як воно є, зискати собі симпатії.

Придержуватись другої вищевказаної засади в нашій пропагандивній роботі серед східноукраїнського населення, тобто давати не тільки критику всього очевидячки негативного в советській системі, але й критичну оцінку того, що видається советським громадянам позитивним у цій, конечно як з погляду боротьби з большевизмом, так і з погляду закріплення наших прав. Большевики часто самі говорять, що тут і там є у них недоліки, породжені не системою, а поганими виконавцями її функцій. Тому зупинятися тільки на частинній критиці, значить скріплювати таке їх твердження та зраджувати неспроможність опрокинути большевизм як ціле. Але в даному випадку не можна знову йти на певну негацію всього, що досі большевики осягнули. На жаль, якраз тут деякі низові пропагандисти, найбільше виявляють необдуманість, нерозбірчивість і необережність тверджень. Вони негують, наприклад, осяги большевиків у ділянці освіти, в розвитку промисловості, в електрифікації сіл і т. д. і т. п. Така негація несправедлива і невластива. Не можна у даному випадку не признати до деякого значення цих осягів. Але треба вказати вартість осягів большевиків по відношенні до Росії з перед 40

літ, а не невартість абсолютну, тобто по відношенні до світу, до Західної Європи (порівняння роботи найрадіше не до імперіалістичних держав, а до високо-культурних і високо-цивілізованих держав малих, як Данія, Швеція, Швейцарія тощо). Дальше слід завжди вказати на дійсну ціль большевиків, яку вони з кожного свого осягу мають.

Таку ж саму необережність і необдуманість виявляють деякі наші революціонери-пропагандисти в доборі і користуванні поодинокими пропагандивними висловами і фразами. Вони користуються нераз зложеними, постійно вживаними в большевицькій пропаганді словами і фразами, як от про «щасливе і заможне життя», не вмючи знайти інших відповідників. Звичайно, що це також дає негативні висліди. Таких слів і фраз, загалом таких форм і прийомів, які зраджували б своє походження з арсеналу большевितської пропаганди, – слід оминати. Большевики своєю протинародною практикою і своєю брехливою пропагандою знецінили дуже багато понять, які приходиться уживати нашій визвольній пропаганді. Тому в усній політпропагандивній роботі, яка дає можливості відповідно до слухача добирати різні вислови та означення цих понять, слід мати це на увазі.

Щоб усунути всі нижчезгадані недоліки і їх шкідливі наслідки, кожний революціонер-пропагандист мусить придержуватись строгої дисципліни слова, мусить діяти продумано. Це з одної сторони. З другої сторони, він постійно мусить досконалити в собі всі властивості доброго агітатора-пропагандиста, мусить шляхом практичної роботи набувати необхідні в політпропагандивній роботі фахові вміння. Для цього він повинен насамперед дуже уважно вести свої пропагандивні розмови, контролювати себе під час них. Відтак він повинен після розмови по змозі як найдокладніше її проаналізувати, відмічаючи всі критичні місця, щоб їх вистерігатися на майбутнє. В кінці він повинен домагатися критики своєї розмови зі сторони других революціонерів, які дуже часто присутні під час неї і яким з боку видно багато дечого такого, чого не міг побачити сам пропагандист, мимо уважливості і критичного підходу до себе.

Але найбільшу практичну допомогу можуть і повинні дати у цьому випадку зверхник[и] пропагандиста, показуючи йому на практичній роботі всі його недоліки та вказуючи, як їх виправляти. Тим часом у нашій практиці прийнявся подекуди шкідливий звичай, що зверхник, зайшовши з підчиненим йому пропагандистом на пропагандивну розмову, сам цілу розмову проводить. Безперечно, пропагандист, слідкуючи уважно за мовою зверх-

ника, так може багато навчитися. Проте, він навчиться тільки дечого нового і додатнього, але в той спосіб не позбудеться своїх від'ємних властивостей і хиб, ані не запізнає з ними зверхника. Та й ще, чого він, прислухаючись до розмови зверхника, навчиться, може дати небажані наслідки, якщо він потрактує своє почуте як взір, як шаблон, безкритично пристосовуючи новоздобуті від зверхника пропагандивні прийоми, вислови, приклади, або порівняння в цілому дальшому ході своєї пропагандистської практики. Також теоретичні вказівки зверхника щодо покращення пропагандивної роботи, без аналізу практичних недоліків і насамперед недоліків дотичного пропагандиста ледве чи набагато можуть піднести фаховий рівень цього останнього.

Безперечно, не можна попадати у другу скрайність. Зверхники, перебуваючи на практичній роботі із своїми підчиненими, повинні особисто проводити показові пропагандивні розмови і на них так же само, як на критичній аналізі розмов підчинених їм пропагандистів, повинні вчити цих останніх, як належить ставити пропаганду в терені. Але цього не можна стосувати як правила.

Одиноко постійна праця з пропагандистами зі сторони зверхників і постійна їх праця над самим собою може забезпечити їх фаховий і загальнополітичний ріст і в цей спосіб піднести нашу пропагандивну акцію у східноукраїнському середовищі.

Про деякі проблемні недоліки політпропагандивної роботи

Серед загалу революціонерів-пропагандистів, яким приходить робити у східноукраїнському середовищі і, перш за все, серед колгоспного селянства, досить поширений погляд, що національні гасла не знаходять тут такого зрозуміння, як гасла соціальні. Тому, на їх думку, для легшого і успішнішого з'єднання цих людей слід наголошувати сильно саме соціальний момент. Такий погляд, хоч і опертий на зовсім правдивих спостереж[ення]х, в своїй основі помилковий і шкідливий. Наголошуваний у невідповідному співвідношенні моменту соціального і моменту національного в процесі політпропагандивної роботи серед східноукраїнського елементу – це один з поширених проблемних (він рівночано методичний) недоліків, які тут обговорюється.

Усім відомий той факт, що люди скрізь, а не тільки на СУЗ, виявляють більше заінтересовання і зрозуміння до справ безпосередніх, очевидних, ніж до справ посередніх, абстрактних. Тому і соціальні справи, тобто справи, зв'язані з безпосереднім шоден-

ним життям людей, з їх особистими матеріальними інтересами збуджують у них більше зацікавлення, а існуючий соціальний стан і соціальні бажання знаходять легше зрозуміння, ніж справи політичні, отже і національні. Тому теж і соціальну політику, яку народ на собі кожного дня безпосередньо відчуває, окупантові важче замаскувати, як, наприклад, політику національну, яка має очевидно тільки посередній вплив на життя людей. Така різниця у справжньому зрозумінні суті політики соціальної і національної, різниця в заінтересуванні справами соціальними і національними виступає тим більше на СУЗ. Саме тут окупант створив неймовірно важкі соціальні відносини, з одної сторони, і національне питання не виступає гостро завдяки підступній і закритій національній політиці большевиків та завдяки відносно низькій національно-політичній свідомості мас, з другої сторони. За таких умов, свідомо створюваною колись російськими, а зараз російсько-большевицькими окупантами, основною проблемою в житті народних мас є повсякдення боротьби за хліб, за біологічне існування, а всякі інші життєві питання народу і насамперед духовні та політичні, відходять на другий план. Отже, як видно, на СУЗ і загалом у східноукраїнському середовищі соціальні проблеми стоять дуже гостро, політичні, в тому числі національні, з'являються другорядними.

Але такий стан, вірно відмічуваний нашими революціонерами-пропагандистами, від нічого не звільняє. Більше того, він якраз зобов'язує. Власне такий стан більше, ніж усякий інший, вимагає від нашої пропаганди взагалі і від її пропагандистів зокрема виразного і сильного наполошування під час політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі саме національного моменту. Засадничо помилковим є думати, що для успіху пропаганди треба висувати такі гасла і проблеми без огляду на їх вартість і суть, які є найживучіші в даному суспільстві. Так розуміти справу значить не розуміти суті пропаганди взагалі. Наша визвольна пропаганда, як і всяка пропаганда взагалі, не може і не повинна сліпо йти за думкою і прагненням мас, вона у відповідний спосіб [мусить мати] потрібну думку і таке ж прагнення в масах сама мусить творити.

Безперечно вищевказаним ніхто не твердить, що соціальні питання треба поминати в проблематиці нашої визвольної пропаганди, або що національні гасла можна подавати без соціального змісту. І в одному, і в другому випадку, це небезпечно і шкідливо. Соціальних питань не тільки не можна замовчувати, але їх цілком виразно треба порушувати, а навіть від них почи-

нати підхід для ідейно-політичного з'єднання східного українця, зокрема з суспільних низів. Також вищесказаним ніхто не твердить, що деякі наші революціонери-пропагандисти нехтують під час своєї пропагандивної роботи національні питання. Навпаки, вони їх зовсім виразно порушують поруч соціальних. Ціла суть справи тут тільки, як було сказано на початку, в невідповідному співвідношенні соціального і національного моментів. Вчисляючи більше заінтересування людей соціальними справами, деякі наші революціонери-пропагандисти часто «роздувають» під час розмови в догоду співбесідникові соціальні питання так, що вони або ставляться [з]авиразно поруч національних, або дуже слабо й невиразно узалежнюються від цих останніх. Натомість у нашій визвольній пропаганді взагалі і серед східних українців зокрема національний момент мусить бути дуже сильно наголошений і від цього узалежнене усе інше, в тому числі і розв'язання соціальних проблем. З чого – з питань соціального чи національно-політичного порядку – починатиме кожний революціонер-пропагандист свою розмову, який – з соціального чи з національно-політичного боку – підхід стосуватиме для полегшення слухачеві зрозуміння суті нашої визвольної справи та для успішнішого його ідейно-політичного позискання, – це вже справа пропагандивного прийому, тактики, а не суті. Але на підставі кожної нашої пропагандивної розмови східний українець повинен якнайясніше бачити, що без національно-політичної боротьби за власну державу і без створення такої держави не може бути жодного соціального визволення, що тільки власна самостійна, а не жодна інша держава гарантує всі свободи людини, в тому числі і соціальну справедливість. Проповідування соціальної рівності і справедливості, браних «взагалі» або ставлячих поруч проблеми національно-політичного визволення, а не в ній – шкідливе і, коли йдеться про СУЗ, – катастрофічне. Така постановка справи може щонайвище купувати, можливо у відносно легкий спосіб, людей для ідеї самостійності, але не з'єднувати їх тривало і цілковито для неї. Такий кон'юктурний підхід з соціальними гаслами грозить кожної хвилини відпадом позисканих людей і переходом їх до того, хто з погляду соціальних інтересів – «дасть більше».

Під кінець ще раз важно підкреслити, що вагу національно-політичному моменту у нашій визвольній боротьбі теоретично розуміють всі без решти революціонерів-пропагандистів, але в практичній поточній роботі деякі з них, внаслідок переконання про більшу популярність у східноукраїнському середовищі соціальних

питань, допускається помилки, тобто наголошують у невідповідному співвідношенні момент соціальний і національний.

Большевицька брехлива пропаганда веде весь час скажену нагінку на т. зв. буржуазний націоналізм, безпринципно перекручуючи дійсність і зв'язуючи цим поняттям всі гріхи, які тільки існувати можуть під сонцем. Нічого дивного, що поняття націоналізму в поглядах советських громадян zdeформован[е], а в декого, зокрема, серед молодшого покоління інтелігенції, яка більше податлива на твердження большевицької пропаганди, з'являється чимось регресивним, обмеженим. У зв'язку з цим, подібно, як це було в попередньому випадку, дехто із даних революціонерів-пропагандистів, виходячи з особистого переконавання про непопулярність націоналізму в певних східноукраїнських кругах, схильних наділювати це поняття якимось половинчастим змістом. В такий спосіб допускаються вони ідеологічної і політичної помилки.

Таке половинчасте, компромісове вияснення практикуємо, найчастіше тоді, коли йдеться про співвідношення між націоналізмом і соціалізмом, або коли порушуються соціальні проблеми і їх розв'язку. Поза тим, проявляється у декого з революціонерів-пропагандистів тенденція такі справи як співвідношення між націоналізмом і соціалізмом взагалі не ставити, і, на їх думку, «зайво» не загострювати кутів. Зрозуміло, що так[а] постава шкідлива з боку ідеологічного, політичного і виховного.

Насамперед, треба вважати пересудом погляд, що назва і поняття «націоналізм» у східноукраїнському середовищі не популярне і несприйнятне. Внаслідок постійної нагинки на націоналізм загал населення розуміє під цим поняттям щось протилежне засадничо большевизмові і так його сприймає. Існування націоналістичних тенденцій, які большевики постійно «викривають» у різних ділянках культурного життя (література, мистецтво, музика тощо) переконує загал східноукраїнського населення про живучість і духовну силу націоналізму. Воно переконує і про те, що націоналізм проявляється таки серед советських, і то визначних людей. Тому тільки відносно незначне число інтелігенції схильне оцінювати націоналізм як регресивне і шкідливе явище. Проте весь загал, дезорієнтований большевистською пропагандою, вкладає в поняття націоналізму різний, нераз зовсім неправдивий зміст. З огляду на це, отже, не поминання пояснень, що таке український націоналізм, а якраз показування його справжньої суті є правильним і потрібним виходом із ситуації.

З особливою силою треба наголошувати на цілковиту відмінність українського націоналізму від фашизму, націонал-соціалізму і т. п. Інших націоналізмів імперіалістичного типу (до націоналізму імперіалістичного типу фактично належить і російський большевизм).

Український націоналізм – це визвольний націоналізм, який своїм змістом цілком протилежний не тільки тому, що в це поняття вкладають большевики, але також і тому, що звикли під поняттям націоналізму розуміти на Заході (тоталітаризм, расизм і т. п.). Про те, чому ми називаємо себе націоналістами, а наш рух націоналістичний ясно сказано у вишкільному матеріалі «Шлях до волі», частина 3.

Наша пропаганда, не дивлячись на більшу чи меншу популярність поняття націоналізму, повинна і мусить розкривати його дійсну істоту, повинна і мусить говорити те, що зараз єдине на потребу, хоч би воно хвилево й не було в моді серед мінливих настроєних мас.

Поняття націоналізму і соціалізму не можна безрозбірливо змішувати, як це роблять дехто з наших революціонерів-пропагандистів з національним і соціальним питанням, бо два перші поняття – широкі взагалі, тоді як два другі – вузькі, часткові і вони входять в склад перших. Націоналізм ніколи не відкидав і не відкидає соціальних питань, що входять в нього, як його складова частина просто тому, що їх тоді відділили від існуючого матеріального життя нації. Та й ледве чи існує будь-де будь-який політичний рух, політична партія, по своїй природі протилежна соціалізові, яка в своїй програмі не вчисляла б соціальних проблем. Не можна організувати у будь-яких формах і для будь-яких цілей суспільство, не враховуючи певного комплексу суспільних (тобто соціальних) проблем з цим суспільством зв'язаних. Також соціалізм, мимо свого окремого розуміння нації і націоналізму, ніяк не може поминути в своїй політичній роботі такої або іншої розв'язки національного питання. Проте, націоналізм і соціалізм як світогляди і політичні рухи засадничо між собою різняться. З цього приводу в одній із статей нашого визначного підпільного публіциста П. Полтави¹¹⁶ читаємо таке:

---

¹¹⁶ Федун Петро – «Петро Полтава», «Волянський», «Север» і інші – (24.02.1919, Шнирів Бродівського р-ну Львівської обл. – 22.12.1951, с. Вишнів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) – член ОУН (1938), у 1939-1941 рр. перебував у лавах ЧА, воював на фінському (1940) та німецькому (1941) фронтах, потрапив у німецький полон, з якого вдалось звільнитись. Навчався у Львові (1942-1944). Редактор журналу «Юнак», крайовий провідник Юнацтва ОУН (1942-1943),

«... ми рішуче відкидаємо марксівську ідеологію, як цілість. Конкретно, ми: а) не зв'язуємо себе з жодною філософською доктриною, в тому числі і з діалектичним матеріалізмом, який, як відомо, становить філософську основу марксизму; б) відкидаємо марксівський історичний матеріалізм, як історичну доктрину; в) відкидаємо марксівський погляд на класову боротьбу, як основу всього історичного процесу; г) відкидаємо марсистську ідею пролетарської революції і диктатури пролетаріату; д) відкидаємо марксівське розуміння нації і весь марксівський інтернаціоналізм; е) відкидаємо марксівський погляд на генезу і характер держави ...».

Якщо у розв'язанні соціальних проблем, у розв'язанні життєвих суспільних потреб програма українського націоналізму була б, чи є близька тої, яку приміняє соціалізм, то це аж ніяк не свідчить, що наш націоналістичний рух поступається впливам соціалізму. Якщо український націоналізм розв'язує соціальні проблеми взагалі, якщо у цій своїй розв'язці він наближається до такої ж розв'язки соціалізму зокрема, то не тому, що підпадає під впливи останнього, але одиноким виходячи з потреб, вимог і здорових відносин національної спільності. Бо, власне, від здорових внутрішніх відносин (як у метаріально-економічній, так і в духово-політичній сферах), від належних умов, форм і системи суспільного життя в дуже великій мірі залежить ріст або застій сил народу. Тому український націоналізм, в основі якого лежить стремління до максимального розквіту всіх здорових сил національного організму, зовсім природно, завжди ставитиметься з належною увагою до розв'язки соціальних питань і завжди стосуватиметься саме такої розв'язки цих питань, яка з його погляду найбільше забезпечувала б ріст національної спільності, без огляду на те, настільки така розв'язка близька [до] тої, що її дає від себе соціалізм. Така подібність у розв'язці деяких соціальних проблем з боку націоналізму і соціалізму, ще не означає, що ці рухи подібні до себе у всіх інших ідейно-політичних відношеннях, бо наш націоналізм доходить до неї не

командир юнацької школи ОУН в Карпатах (1944), начальник політвиховного відділу КВШ УПА-«Захід» (1944-1946). Керівник ГОСП Проводу ОУН, редактор підпільних видань (з 1946 р.), начальник політвиховного відділу ГВШ УПА (1946-1949), керівник Бюро інформації УГВР (1946-1951), полковник УПА. Нагороджений УГВР Срібним Хрестом Заслуги (1947), медаллю «За боротьбу в особливо важких умовах». Член Проводу ОУН (з літа 1950 р.). Автор багатьох статей та брошур, один із ідеологів українського визвольного руху. Загинув у грудні 1951 р. в бою з опергрупою НКВС на хут. Зруб с. Вишнів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

з позиції соціалістичних доктрин, а з власних ідеологічних позицій, враховуючи потреби власної національної спільноти і досвід нашої визвольної боротьби.

Під цим кутом, власне, слід вивчати суть нашого визвольного націоналізму і виразно протиставляти його соціалізму, а особливо соціалізму російсько-большевицького видання. Це, по відношенні до східноукраїнського середовища і зокрема по відношенні тих одиниць з нього, які сьогодні або завтра мають поповнити наші ряди і стати до боротьби [з]а життя [чи] смерть з большевицьким соціалізмом, тим конечніше. Тому ані наділювати наш визвольний націоналізм половинчастим «соціалізованим» змістом, ні затирати кути конфлікту і різниць між соціалізмом і націоналізмом взагалі – ніяк не можна. Очевидно, що з тактичних міркувань доцільно бити не по соціалізмі, як такому, а по большевизмі, як злосливій пародії на соціалізм. Але робити це треба не для того, щоб брати соціалізм як такий під захист, а щоб його на тієї ділянки кризи в большевизмі опрокинути.

Немаловажне місце у нашій політпропагандивній роботі серед східноукраїнського середовища займає і, природно мусить займати, боротьба з почуттям національної меншовартості. Тільки завдяки відповідному піднесенню почуття патріотизму, національної гордості, власне собівартості, є можливим розгорнути на СУЗ широку національно-визвольну боротьбу і східноукраїнський загаль в неї включити. Цим насамперед визначається, отже, [спрямован]ість нашої пропагандивної акції у вищезгаданому напрямі. Цим теж пояснюється намагання большевицької пропаганди різними шляхами й засобами комплекс меншовартості нашому народові ще глибше защебити. У зв'язку з цим большевицька пропаганда веде весь час нищівну критику історичного минулого українського народу, доказуючи на різний лад його політичну неспроможність й органічну залежність від Росії.

Борючись проти комплексу меншовартості і протидіючи шкідливим впливам большевицької пропаганди в цьому напрямі, деякі наші революціонери-пропагандисти попадають в другу скрайність і допускаються тим самим шкідливої помилки. Вони в цілковиту протизагагу большевицькій пропаганді ідеалізують внутрішні прикмети український народу, що в результаті приводить до розуміння і розцінювання всіх наших тогочасних історичних невдач і сучасного підневільного стану, як таких, що сталися внаслідок непоборимих зовнішніх причин, які стоять поза народом і його спроможностями. Звичайно, що під таким кутом пропаган-

дивна акція ніяк не може розбудити в народі віри в себе, почуття власної підметовості і зводиться фактично до знаного «встоятись не було сили». Наша пропаганда мусить, успішно поборювати комплекс меншовартості, не ідеалізувати внутрішню вартість українського народу взагалі (народ – поняття протяжне в просторі і тим більше в часі), а його власне минуле, тобто чини тих давніх поколінь народу, які стояли вище сучасного покоління і їх ставити цьому останньому на взір. Треба вказувати ким ми були колись, ким ми можемо бути, але й треба вказувати так же само ясно і рішуче, ким ми є і чому. Джерело нашого національного поневолення і соціального нещастя не тільки в зовнішніх причинах, яким «встоятись не було сили», але насамперед у нас самих. Тільки ми самі можемо вийти з сучасного жалюгідного стану. Можливості такого виходу як суб'єктивного (приспані духовні вартості народу), так і об'єктивного (фізична сила народу і матеріальні джерела української землі) порядку в нас існують. Під таким, власне, кутом слід вести цілу пропагандивну роботу. Тільки в той спосіб здійснювана боротьба з нашою меншовартістю, здійснювана рішуче й одверто, може принести успіхи. Слід відмітити, що в цьому напрямі написана підпільна брошура «Україна погибає, хто винуватий в цьому?». І хоч в ній є деякі перебільшення і надмірна, може, гострота, проте, це недоліки у виконанні, а не в задумі і підході.

Комплекс меншовартості проявляється у східноукраїнському середовищі і в постаті відчуття власного «безбатьченківства», і в постаті улягання перед російською владою та невір'я у можливість від Росії відділитися.

Можна сміло сказати, що мало хто із східноукраїнського середовища, якщо брати на увагу селянські маси і низову інтелігенцію, зокрема молодшу, знає історію України в правдивому невикривленому большевиками світлі. Знову ж історія України в большевицькому останньому викладі не може будити ні віри в себе, ні почуття національної гордості. Фактично вся історія України зводиться за большевиками, коли брати її схематично і схоплювати її тенденцію, до Хмельницького і Шевченка та й то в характерному вигляді. Київська Русь – це твір трьох «братніх народів», в якому, очевидно, український народ теж грав другорядну роль. Козаччина – це безперервні соціальні бунти «пригноблених народніх мас» проти шляхетської Польщі. Якщо Хмельницький і створив політичний твір – власну державу, то виключно для того, щоб здійснити свою і цілого українського народу мрію – приєднати Україну до Росії. Дехто з дальших гетьманів допускається «зради», бо хотів відірвати Україну від Росії і віддати її в чужу (вихо-

дять Росія не чужа) неволю. З розвалом царизму «буржуазна» Центральна Рада хотіла завести в Україні капіталістичні порядки, але переміг «народ», встановлюючи советську систему. В період останньої світової війни радянська влада при братній допомозі великого російського народу вперше в історії українського народу возз'єднала всі його землі в одну державу. Звичайно, що на такій всього 30-ти літній «державній» традиції і на такому «сірому» минулому годі виховувати і плекати почуття національної гордості та годі протиставляти таку «історію» розписаному в найяскравіших красках минулого «великого російського народу». Тому нічого дивного, що серед деякої частини української советської інтелігенції, зокрема, молодшого віку, зістручаються люди, які щиро переконані у наше бездержавне минуле.

Тому ширення всіма доступними і практично-можливими для нашої визвольної пропаганди шляхами правдивого значення і розуміння східними українцями нашої історії – це одно із найосновніших під сучасну пору, її завдань. Весь історичний процес повинен розглядатись під кутом відносин України і Росії. Зокрема треба опрокидувати всю російсько-большевицьку історіографічну брехню та вияснювати ширше й основніше такі моменти: Київська Русь – Переяславська угода – боротьба Мазепи – Шевченко – Визвольні змагання 1917-1920 рр. Коли йдеться про період Київської Держави – тут важно доказувати не тільки, що вона твір, виключно українського народу, але й підкреслити, що в ній було досягнуто об'єднання всіх українських земель. Саме до того часу слід відносити початки традицій нашої соборності. Говорячи про Переяславську угоду, не можна обмежуватися до самого лише виконання справжньої суті цього історичного акту, але дати загальний огляд цілого історичного періоду від Переяслава по 1917 рік, показуючи, як Росія зрадила суть і букву угоди та які наслідки тодішнього російського панування в Україні для нашого народу. На окрему увагу на тому тлі заслуговує власне Мазепа, ім'я у східноукраїнському середовищі загальнознане, але й загально «зрадою» затавроване. Шевченко, його «Кобзар» – це, за існуючих зараз для нашої пропаганди умов, найдогідніший, можливо, для поширення засіб самостійницької пропаганди і боротьби з меншовартістю. На жаль, треба признати, що це і найслабший з усіх можливих засобів використання нашими революціонерами-пропагандистами момент. Шевченко – найпопулярніша постать на СУЗ. Але рівно майже до його популярності йде й невідповідне розуміння його ідей, зокрема людьми советської доби. Повні твори Шевченка появились в Росії тільки після

1905 року, а вже після 1920 р. большевики стали пояснювати їх на «революційно-демократичний» зразок. Тому багато дехто з молодих східних українців бачить у Шевченкові співця соціальної волі. Дати їм вірне розуміння Шевченка і його світогляду, значить дати в руки неоціненну зброю, при допомозі якої вони можуть перевиховуватись самі і в загально доступних формах перевиховувати своє довкілля. Тому, над розглядом ідейно-політичної спадщини Шевченка завжди треба дуже основно зупинитися під час нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі. Визвольні змагання 1917-1920 років зображені большевиками як боротьба «буржуазної» Центральної Ради з соввладою за реставрацію на Україні капіталізму, краще ніж будь-який інший нарід нашого історичного минулого надходить для цього, щоб на їх прикладі показати прекрасні духовні властивості нашого народу, виспівуючи на цьому почуття собівартості та національної гордості, і всю марноту змагання до соціального тільки визволення з поминанням національно-політичних ідей боротьби, плакаючи на цьому самостійницькі та державницькі стремління і оголений білий та червоний російський імперіалізм, створюючи на цьому не тільки протибольшевицьке, але і протиросійське наставлення. Приклад Визвольних Змагань 1917-1920 років тим догідніший, зовсім недавній, не прикритий туманом далекого минулого і багатьом східним українцям пам'ятний з їх власного пережиття. Він догідний ще й тим, що кидає поміст між російським царським і російським большевицьким імперіалізмом, виказуючи їх спільність. Говорячи зо східими українцями на тему Визвольних Змагань 1917-1920 рр. слід вказувати на всю соціалістичність і демократичність тодішнього українського руху, що позбавляло большевиків, хоч би з того погляду, морального права поборювати тодішній український визвольний рух. Треба признати, що і в цьому випадку загал наших революціонерів-пропагандистів, яким приходиться вести пропагандивну роботу в східноукраїнському середовищі, мало використовує широкі пропагандивно-виховні можливості у зв'язку з Визвольними Змаганнями 1917-1920 років.

Коли йдеться про улягання перед російською силою і перевагою, то в інтелігентському середовищі бачать її насамперед у культурному відношенні. Натомість народні маси добачують її у географічній величині, в неосяжних просторах Росії, в її матеріальній і фізичній силі. В першому випадку слід вести пропагандивну акцію в двох напрямках: по-перше, вказувати на рахунок чого і чому збагатилася російська культура (вплив України й

українців на культурний розвиток Росії 17-го століття, Гоголь, Короленко, Чехов, Мечников і інші) та чому взагалі існує диспропорція між культурним рівнем України і Росії (Москва нищила і нищить українську культуру і зупиняє її розвиток); по-друге, зіставляти російську культуру із світовою і на тому тлі вказувати її тільки відносну і ограничену вищість. В даному випадку ніколи не доцільно під поняттям культури розглядати саму лише літературу, з чим найбільше саме виїзять російські шовіністи різних мастей і в чому одиноко добачують велич російського духа наші східні українців. В даному випадку завжди слід брати під розгляд т. зв. народну культуру, загальний культурний і цивілізаційний рівень суспільства. На тому тлі російська культура і випадає дуже бідно не тільки по відношенні до європейських народів (навіть наших), але по відношенні до українського народу. Відомий факт, що під оглядом народної культури український народ стоїть вище за своїх сусудів. Саме це вказує, що якщо український народ не створив високої культури і в ділянці науково-мистецькій, то тільки через своє підневільне становище, а не через внутрішню неспроможність і нижчу вартість. Підневільний народ завжди, наш зокрема, підмуровує метропольну, в нашому випадку російську культуру.

Поборюючи другий рід причин улягання перед російською силою, теж можна намітити два напрямки. В першому напрямі слід розкривати гіперболізацію матеріальних і фізичних сил Росії, вказуючи, що простір без відповідного щодо густоти заселення, без міст, комунікаційного сполучення і т. д. не має жодної більшої переваги. Також росіяни становлять в Росії всього половину населення і то розкиненого по всіх просторах. В другому напрямі слід вказувати на приклади з історії, які вказують, що поневолений нарід і при незначних силах, але при внутрішній спаяності і рішучості може визволитися. Приклади визволення балканських країн з-під турецького панування на початку минулого століття, малої Фінляндії, Балтійських держав у Першій світовій війні і т. п. – можуть переконувати. В даному випадку дуже важливо переконати східного українця, що Росія як імперія може бути взагалі поконана, бо в багатьох їх принялась думка, що Росії ще ніколи ніхто не поконав. Приклади Карла XII і Наполеона та свіжий ще приклад Гітлера тільки підтверджують цей погляд.

Безперечно, що ряд вищезгаданих тем, які конечно кожному нашому революціонерові-пропагандистові в розмовах порушувати і широко, вичерпно та ясно обговорювати, не мають належного опрацювання в жодній доступній нам легальній літературі,

ані в наших підпільних виданнях. Тому було б дуже побажано, щоб поодинокі наші пропагандивні осередки могли опрацювати під цим якраз кутом ряд брошурок, практичний матеріал, яких міг би використати в практичній роботі як пропагандист, так і сам читач зі СУЗ.

Деякі революціонери-пропагандисти в своїй поточній політ-пропагандистській роботі серед східноукраїнського середовища звертають практично все вістря пропагандивного удару в сторону большевиків. Якщо цей удар і має протиросійський характер, то в більшості лише постільки, поскільки він стоїть у відношенні до большевизу. Натомість наша визвольна пропаганда на СУЗ, враховуючи існуючий тут відносно низький стан національної свідомості і недорозвиток самостійницьких стремлінь, повинна мати не тільки протибольшевицький, але і рівночасно проти російсько-большевицький і проти російсько-імперіалістичний напрям. Плекати державницькі погляди і стремління, що є першорядним завданням нашої пропаганди, можливо у східноукраїнському середовищі лише в боротьбі проти російського імперіалізму і взагалі проти всяких видів російщини в Україні, а не тільки проти большевизму та його імперіалістичних зазіхань. Тяжіння до Москви, яке зараз на СУЗ значно ослабло, але проте ще глибоко вкорінене, мусить бути знищене, щоб могли закріпитися тривалі самостійницькі стремління. З того погляду наша пропаганда мусить видати нещадний бій усім видам замаскованої і одвертої російщини в східноукраїнському суспільстві, без огляду на те, як сприймає його на початку той чи інший круг східних українців. Це одинокий, хоч важний, вихід із ситуації. Ми не виступаємо проти російського народу, а зокрема проти російських трудящих мас тому тільки, що вони росіяни. Ні! Расова ненависть чужа українському визвольному рухові. До російського народу на російській національній території у нас таке саме ставлення, як і до кожного іншого народу. Ми бажаємо з усякими народами, а з народами-сусідами в першу чергу, жити мирно і дружньо. Але це залежить не лише від нашого бажання, але також і від того, чи такі мирні і дружні бажання будуть у інших народів.

Тому про те, як повинні ми трактувати російський нарід в цілому і окремих росіян – ворогами, чи приятелями, – залежить від самих росіян, від їх прикладного, не ворожого ставлення до українського народу і його визвольної боротьби. Тільки тоді, коли росіяни раз назавжди, відмовляться від претензій на будь-яку частину української національної території та визнають за

українським народом право на власне суверенне державне існування, можна їх уважати не за ворогів і встановити з ними добросусідські міжнародні відносини. Трапляється, вправді, що окремі росіяни є вороже наставлені проти большевицького режиму і заінтересовані в тому, щоб цей режим повалити і замінити іншим, але по відношенні до українського і інших поневолених сьогодні Москвою народів, вони стоять на тих же самих позиціях, що й большевики. Вважати таких росіян своїми союзниками в боротьбі проти большевизму, або приятелями було б скрайньо шкідливо, бо це звичайні вороги українського народу.

По відношенні тих же росіян, що прибули на Україн[у] для того, щоб поневолювати і гнобити український народ, то становище наше ясне – це найлютіші вороги українського народу і їх як ворогів ми мусимо поборювати і знищувати разом з усією тою російщиною, що її вони в Україну принесли. Це питання треба ставити чітко і рішуче. Проти всього російського, що має на меті поневолення українського і других народів, або тільки посередньо такому поневоленні сприяти, мусимо вести нещадну боротьбу, мобілізувати на це якнайширші маси українського народу.

Щойно така постава, глибоко аргументована й оперта на прикладах мимо початкового незрозуміння, а то й упередження, може дати вкінці бажанні нам результати.

Діючи в цьому напрямі, наша визвольна пропаганда повинна шляхом гутірок, розмов й іншими можливими способами, по-перше, показувати якнайширше дійсну роль Росії в усіх ділянках (духовно-моральній, політичній, культурній, соціальній) життя українського народу від Переяслава аж досі; по-друге, показувати для аналогії також і роль Росії в житті інших поневолених нею народів та її негативну роль в розвитку Східної Європи взагалі; по-третє, підкреслювати цілковиту окремішність і неспорідненість українського і російського народів, яка пробивається не тільки в зовнішніх ознаках (расовий тип), але тим більше в духовності, в світосприйманні й організації суспільно-політичного життя обох цих народів (наприклад, зовсім відмінне розуміння суспільної ролі жінки, відмінні принципи організації суспільного життя, побут та звичай, звичаєве право та мораль, народна культура тощо); по-четверте, доказувати, що Росія, в тому числі й СРСР, – це держава російського народу і він, як такий, одинокий має з неї користь, де одинокий повинен бути заінтересований і в її існуванні. Доказування під цим кутом тим конечніше зараз, коли большевики створили всі оповідні форми

рівноправності народів СРСР, коли скрізь панує думка, що російський народ є гноблений в соціальному відношенні, так же само, як і всі інші советські народи. Таке твердження практично шкідливе і в засаді невірне. Важливість цього питання для практичної політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі велика, тому зупинимося над ним ширше.

Шкідливість твердження, що російський народ, будучи під національним оглядом привілейований, знаходиться в такому ж соціальному становищі, як і всі інші поневолені Москвою народи, заключається в тому, що воно розкриває взаємозв'язок між національним і соціальним визволенням поневоленого народу. В той спосіб заперечується на ділі те, що в іншому випадку видвигалося, як безумовне твердження. Таке твердження тим шкідливіше якраз по відношенні до СУЗ, де можна знайти порівняно багато людей, яких інтересує не власна держава, а покращення соціальних умов. В світлі такого твердження ці люди зовсім втрачають інтерес до боротьби за власну державу, самотужки через яку можна піднести й своє соціальне положення, бо приклад з сучасним соціальним станом російського народу вчить їх чогось другого. Потреба боротьби за покращення становища висувається в такому випадку на перший план, а у «великому» російському народі добачається першого і «надійного» спільника по соціальному визволенні. Отже, таке твердження мимоволі веде на манівці, веде в тенета російського імперіалізму. Власне це твердження допомагає бачити «спільність» долі й «спільність» інтересів українського народу з російським. Твердження про однаковість соціального положення російського і українського народів в сьогоднішню СРСР було би допускаємо інше тоді, коли питання власної самостійності трактувалось би загалом нашого народу, як бездискусійна самозрозуміла конечність. Коли то нашій визвольній пропаганді приходиться потребу відділення від Росії і творення власної суверенної держави щойно доказувати, таке твердження не може сприяти даній акції. В тому саме його основна шкідливість.

Невірність, необгрунтованість твердження, що російський народ, будучи під національним оглядом упривілейований, знаходиться в такому ж соціальному становищі, як і всі інші поневолені Москвою народи, викривляється тоді, коли прикласти його не до окремого російського колгоспника чи робітника, але до російського народу, як цілого. Вже само національно-політичне упривілейоване становище російського народу, кладе його як такого у безпорівняно краще соціальне положення. Це соціальне

положення російського народу як такого у большевицькій Росії визначається двома моментами.

Перший момент заключається в тому, що росіяни живуть у великій кількості поза своєю етнографічною територією і всюди там займають провідні місця в партії, адміністративній, економічній і інших системах. Правда, є на провідних місцях на російських теренах і не росіяни, але вони є в далеко меншій кількості, як це їм належало б з огляду на національно процентове відношення населення на даній території, не говорячи вже про те, що росіян тут взагалі бути не повинно.

Що означає з соціального погляду такий стан великого напливу росіян з корінних російських земель у неросійські терени ССРСР, і то напливу на провідні місця в усі галузі державного життя.

Такий наплив означає, по-перше, що ця напливова частина російського елемента сама є далеко краще соціально забезпечена, як цілість неросійських народів, серед яких їм приходиться жити і якими приходиться «керувати».

Такий наплив означає, по-друге, що ця впливова частина російського елемента, будучи сама краще матеріально забезпечена, має величезні можливості дати матеріальну піддержку своїм рідним і знайомим, що залишилися в Росії, чи то шляхом висилки їм допомоги, чи то шляхом спровадження їх до себе і вмішування їх тут на вигідну працю. Сьогодні скрізь у т. зв. союзних республіках і зокрема в нас на Україні, помічається становище, аналогічне тому, що склалося після Полтавської катастрофи, коли Петро I став посилати на сконфісковані по мазепинцях маєтки московську знать. Але не меншим нещастям було й те, як каже Дмитро Дорошенко у своїй праці «Нарис історії України» (т. II, стор. 180-181), що: «... разом з новими земельними власниками росіянами, з усіма цими меншіковими, строгановими, неплюєвими та іншими потяглася ціла зграя їх земляків, як дрібних службовців, так агентів. Всі вони являються елементом упривілейованим, маючи повсякчасну оборону у своїх патронів, ... використовуючи свої зв'язки і свою фактичну безкарність ... занялися скупом місцевих продуктів і вивозом їх до Росії».

Сьогоднішні міста Західної України, зокрема Львів, Станіслав і інші, які до 1944 року не мали ще ні одного росіянина, начисляють їх зараз 50-70%. І все це сучасні меншікови, строганови та їх підручні.

Такий наплив російського елемента у неросійські терени, наплив на провідні місця, по-третє, що в них витісняється міс-

цевий національний елемент, який змушений вдовольнятися другорядною і менше платною працею. Це ще більше створює диспропорцію у соціальному відношенні між російським народом та народами Росією поневоленими. Нічого дивного, що у наслідок цього ми не маємо не тільки достатньої для наших національних потреб кількості власної інтелігенції, вчених, але й високо кваліфікованих робітників і технічних спеціалістів. Майже 80% українського народу працює в колгоспах. Це означає, що подавляюча більшість народу занята в найнижчій з боку матеріального забезпечення праці, тоді як у великій нашій промисловості, яка навіть рядовому робітникові дає порівняно краще забезпечення, ніж його має колгоспник, українці не становлять і половини особового складу. Коли ж додати, що високоплатні місця займають тут переважно фахівці росіяни, то диспропорція у соціальному відношенні між російським і українським народами стане ще нагляднішою. Як далеко посунувся той стан показує хоч би національний склад таких промислових і багатих на великі міста областей УССР, як Сталінська і Ворошиловградська. В першій області росіяни становили на 1931 рік понад 69% загальної кількості населення, в другій – до 52%, тоді як на всю УССР росіян припадало всього 9% з загальної кількості населення. Зараз, без сумніву, цей стан ще більше змінився не на користь українського народу.

Наплив керівного російського елемента в неросійські терени означає, по-четверте, звільнення ними керівних місць у самій Росії для тих росіян, що там залишилися. Це дозволяє знову величезній групі росіян заповнювати собою найрізномірніші місця в усіх важливих галузях державного апарату самої Росії і тим здобути краще соціальне становище.

Другий основний момент, яким визначається соціальна нерівність між російським і поневоленими Росією народами, заключається у нерівномірній розбудові економіки російсько-большевицької імперії. Російські землі, як кожна метрополія, мають всесторонньо розбудовані всі види промисловості, а всі «окраїни» – тільки ті галузі індустрії, які забезпечують повніше її використання як колоній. На практиці це до речі збільшує диспропорцію в соціальному відношенні між російським і неросійськими народами ССРСР. Все складне машинобудування, текстильна, хімічна й електротехнічна промисловість, всі нафтозаводи, продукція точного приладдя і т. д. скупчені у т. зв. центральному (Московська, Горьковська, Івановська і інші області) і Ленінградському промислових районах. Все це розбудоване

виключно або майже виключно на привізній сировині чи напів-фабрикатах (докладні дані в цьому питанні можна знайти в статті П. Полтави «Колоніальна господарська політика большевицьких імперіалістів в Україні»).

Що означає в питанні соціального положення російського народу такий стан розбудови економіки в російсько-большевицькій імперії.

Такий стан означає, по-перше, що велике число російських народних мас знаходить працю в промисловості і найчастіше у складних видах промисловості. Це дає, як вже згадувалось попередньо, без порівняння краще матеріальне забезпечення, ніж, наприклад, праця в колгоспі. І хоч росіяни працюють теж у колгоспах, то процент колгоспного селянства, тобто цієї найбільше експлуатованої і найгірше матеріально забезпеченої суспільної верстви, є в російському народі значно менший, ніж, наприклад, в українському і тим більше в інших поневолених Росією народів. Окрім цього, високоякісна промисловість, що розбудована власне в російській метрополії, вимагає всякого числа висококваліфікованих, отже добре платних робітничих кадрів. Така праця визначається теж порівняно легшими фізичними і кращими санітарними умовами загалу робітників, ніж це є, наприклад, у видобувній промисловості на Україні.

Такий стан означає, по-друге, що велике запотребування російської промисловості на кваліфіковані кадри породжує необхідність розбудовувати цілу широку мережу шкіл, підготовчих курсів, дослідних інститутів і т. д. В них знаходить zatrudнення при високій оплаті знову значна кількість росіян. Наскільки це серйозний чинник, як з боку забезпечення додаткової великої кількості росіян поплатною працею в системі виховання кваліфікованих промислових кадрів, так і з боку практичного доступу росіян до цих учбових заведень і до досягнення потрібних фахових знань, видно хочби і з підручника «Економічної географії ССРСР» (автор Баранський). Там говориться, що всім іншим промисловим районам ССРСР, отже й Україні, «... дає Москва і кадри – молодих спеціалістів, що їх випускають її численні учбові заведення...», або що, наприклад, ленінградська промисловість характеризується «... найкращим устаткуванням та найбільш кваліфікованими кадрами робітників і технічного персоналу ...».

Такий стан означає, по-третє, подальше збільшення диспропорції між соціальним положенням російського народу і таким же положенням неросійських народів ССРСР внаслідок економічного недорозвитку «окраїн». Російська метрополія базує всю свою про-

мисловість в центральному і ленінградському районах виключно на привізній сировині з України, Узбекистану, Казахстану, Туркменії і т. д. Так, наприклад, [у] 1950 році РСФСР повинна була дати понад 89% бавовняних і майже 81% вовняних тканин. Узбекистан – головний продуцент бавовни повинен був дати на той час всього понад 3% бавовняних тканин, а Казахстан – головний продуцент вовни – 1,6% вовняних тканин. Це означає не тільки, що казахи мають залишитись в своїй основній масі вбогими чабанами, а загал узбецького народу – низькоплатними плантаторами бавовни. Це означає також, що за рахунок їх низькоплатної важкої фізичної праці розбудовується російська текстильна і в зв'язку з нею усяка допоміжна (крохмальна, хімічна, красочна, машинобудівна, текстильна) промисловість, в якій знаходять порівняно легку і відносно доброплатну працю мільйони росіян.

Окрім цього, можна було б вказати ще на один немаловажливий момент – це обсадження росіянами різних ділянок державного, так званого загальносоюзного, тобто імперського апарату, як дипломатична служба, поліція, армія, транспорт і інше. В усіх цих ділянках росіяни, якщо й не займають монопольного становище, то мають принаймні місця перебільшено не пропорційне до їх процентового відношення в загальній кількості населення ССРСР. Звичайно, що такий стан теж немало впливає на покращення їх соціального становища і через це відбивається на загальному соціальному рівневі російського народу як такого.

В світлі цього годі говорити про однакову соціальну долю російського і неросійських народів ССРСР. Не піднімаючи твердження, що окремо взятий російський робітник або колгоспник живе краще, ніж такий же окремо взятий робітник або колгоспник будь-якого з поневолених Москвою народів; є право і доцільність твердити, що російський народ як цілість живе у безпорівняно кращих матеріальних умовах, ніж будь-який інший неросійський народ в ССРСР. Розуміється, що краще соціальне положення російського народу має далекойдучі наслідки для його фізичного (більший природній приріст населення) і духовного (підвищення через добробут національної культури, ширення освіти і т. п.) розвитку, що вже стисло не стосується нашої теми.

Вчисляючи те, що наша усна політпропагандивна роботу у східноукраїнському середовищі повинна мати дуже виразний і підкреслений державницький і самостійницький характер, – вона мусить, як необхідну передумову, вести не тільки протибольшевицьку, протиімперіалістичну, але й протиросійську протиімперіалістичну кампанію. Тільки під цим кутом проведена кампанія

може переконувати східного українця про корисність, яку він ще не хоче добачувати, та про доцільність, яку він ще не все розуміє, боротьби за власну державу. При сучасному стані національно-політичного вироблення СУЗ, при сучасних надзвичайно важких соціальних відносинах на СУЗ, які тут вважаються всім як одиноким лихом і нещастям – східний українець легко може, за рахунок більших виглядів на досягнення соціальної справедливості «пожертвувати» національними «амбіціями», «обійтися без них», як без чогось зайвого. Звідси висновок, що наша визвольна пропаганда у східноукраїнському середовищі повинна не тільки переконувати, що російський народ у кожному відношенні, отже, і в соціальному, заінтересований в творенні чи зберіганні власної держави (для покращення соціального положення російський народ готовий боротися проти большевиків за іншу внутрідержавну систему, але за систему російську). Вона повинна переконувати також, що в умовах всякої російської держави, який лад у ній не існував би, український народ ніколи не досягне соціальної справедливості і матеріального добробуту. Вона повинна переконувати, що в жодному випадку українському народові недоцільно перебувати в російській і аналогічно в ніякій іншій чужій державній системі.

Як видно із розгляду згаданих у цій статті методичних і проблемних недоліків нашої пропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі, першоджерело і [x] міститься в самих пропагандистах, в їх недостатній теоретичній підготовленості та фахово практичній виробленості, в їх невмінні або небажанні підносити свій інтелектуальний і фаховий рівень нашої пропагандивної акції.

Тому поліпшення політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі і всі організаційні заходи в цьому напрямі повинні йти в першу чергу через постійну і по змозі якнайширшу виховно-вишкільну працю над усіма такими революціонерами, які можуть і повинні політпропагандивну роботу у східноукраїнському середовищі проводити. Це перша необхідна умова для того, щоб вищезгадана робота дала такі результати, яких, вчисляючи сьогоднішні важні обставини визвольної боротьби, можна допомогтися.

Май, 1952 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 369-408. Друкований примірник. Машинопис.

РОЗДІЛ II.

ЗВІТНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ

№ 22
ОГЛЯД СТАНОВИЩА
ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ
ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Лютий 1942 р.

Осередні та Східні Українські Землі
(Короткий інформаційний огляд суспільно-політичного
й господарського життя в лютому 1942 р.)

Загальна політична ситуація. Німецька політика на Осередніх та Східних Українських Землях позначається браком якоїсь одноцільової плановості; це політика експериментів, розподілу країни й експлуатації. Між гавпткомісаріятами (областями) проведено таку стислу відокремленість, що на те, щоб пройти з одного гавпткомісаріяту до іншого, треба окремої посвідки.

На цілому Правобережжі перейняла керівництво цивільна влада, яка вузькими бюрократичними розпорядженнями зупиняє усякий господарський та культурний розвиток. Це спеціально різко позначається у великих містах. Напр., у Києві цивільна влада видала розпорядження твердих цін і під плащиком боротьби зі спекулянтами внеможливіє зовсім довіз харчів до міста й вільну торгівлю. У висліді – це довело до того, що в Києві після появи цього розпорядження не можна було нічого купити з харчів. І раніше було відкрито багато їдалень, закусточних, кафе. Очевидно, ціни були величезні: напр., голодний обід коштував 30 крб., 1 кг. сала – в 400-500 крб., 1 пуд картопель – 150 крб. і т. д. Після устійнення твердих цін не можна було нічого купити. Це доводило населення до розпуки й обурення. По базарах можна було запримітити голодних жінок, які говорили: «Хай краще нас уб'ють, ніж мають мучити голодом і холодом». До того в місті брак електричного освітлення; воно є лишень по тих домах, де живуть німці або урядовці. Великий брак теж і топлива, так що не працювало навіть центральне ogrівання. Зокрема, брак води по домах через те, що забракло енергії до водогонів. Крім голоду й холоду загальною турботою є ще й низькі нужденні заробітні платні. Оголошено тарифу заплати, де подано, що робітник може денно заробити 10-15-20 крб., а це голодна зарплата, коли коробочка сірників коштує 10 крб. Зокрема, населення обурило ще й те, що українці дістають 100% зарплати, жида 80%, німці 150%, крім того робітники не мають ніякого соціаль-

ного забезпечення, ані права організувати професійні спілки. Заборонили утворити спільку учителів і лікарів, мовляв це політика. Крім того українські кваліфіковані робітники, техніки, майстри, інженери трактовані німцями, як щось гірше й другорядне в порівнянні з представниками «панівної раси» (Геренфольк-у). Загал, хоч дещо заляканий і прибитий матеріальною нуждою, низькою зарплатою і відношенням німців, яке обурює населення, а зокрема робітників, – бажає на кожному місці своїм «визволителям» тільки зла.

До того німцям не щастить на фронті. Це дається спостерігати спеціально на середньому відтинкові. У висліді того німці зарядили повну евакуацію Курської і Воронізької областей.

Село.

Не краща ситуація на селі, хоч воно поки що не голодує, однак твердий режим, наполегливе стягання контингентів, задержання колгоспів, примус праці, часті побої, брак продуктів першої потреби, заборона великої культурно-освітньої праці, з виїмком церкви – незвичайно обурюють українське селянство. Тобто, трапляються випадки, що за те, як хтось не вклониться представникові влади, або не виконає якогось подібного наказу, побивають гумовими палками. Трапився одного разу такий характеристичний випадок: одного селянина побили двічі; тоді він сказав, що якщо його ще раз будуть бити, тоді він сам покаже, як б'ється. Цей факт найкраще характеризує тутошнє село, яке хоч і большевизмом знищене, а подекуди й здеморалізоване, розбите і пригноблене, уміє хитрувати, удавати й гнутися, та все те, до якогось часу; воно може вибухнути. Десь у глибині все таки криється вільна козацька й гайдамацька душа.

Та, хоч село й терпить німців, то боїться, й не хоче повороту большевиків. Перед ним усе ясніше й виразніше зарисовується третій шлях. Самостійна Україна й боротьба за неї. Самостійності виразно хочут кращі одиниці з старших і багато молодих, які відчують потребу боротьби. Село скоро запалюється, воно може дуже скоро вибухнути новою партизанщиною і повстанням. Дуже часто трапляється неспокійні місцеві рухливі отамани, які можуть в доволі короткому часу зорганізувати партизанку й повести маси до бою.

Але мимо того всього по селах є дуже багато здорового людського матеріалу до революційної праці. Він походить із усіх верств: селяни, б[увші] повстанці, молода інтелігенція, учителі, агрономи, кооператори, молодь. Усі ці найкращі виповнюють ряди українського самостійницького революційного руху.

Адміністрація.

В адміністрації усі головні керівні пости обсаджені німцями. Міські й районні управи обсаджують німці своїми прислужниками й москалями. Дуже часто дається запримітити, що німці радше підтримують москалів чи москвофілів, чим свідомих українців. До того на українські землі наїхало багато прибалтійських німців, а в них наскрізь москвофільське наставлення.

На українських землях найбільше українців переслідують; найбільше це проявляється в тому, що без підстав арештовують. Напр., в Києві арештували цілу міську управу, мовляв, під закидом, що не хотіла забезпечувати населення продуктами і намагалася творити якийсь уряд. На цілій Україні перевели чистку в Червоному Хресті, а зокрема перевели арешти в Червоному Хресті в Києві.

Господарське життя.

На господарському житті відбивається повна безплановість, «політика з дня на день», експлуатація населення, недбання за працю населення і господарську відбудову. Зокрема дуже сильно відбивається теж двоєвластя: війська і цивільної влади, бо ці й ті беруть. До того кожний господарський керівник робить, що сам захоче. Кращі підприємства беруть німців під своє безпосереднє керівництво. Українських директорів узяли під стислу контролю і вимагають писемного зобов'язання, що не будуть вести ніякої політики. Заборонили організувати банки; в цукротресті перевели чистку, зокрема українців із Західної України; кооперації роблять великі труднощі й наставляють свою тверду руку; утруднюють довіз і відбирають харчі, що їх селяни везуть до міст; під плащиком боротьби зі спекуляцією і перевірки крадених речей перевели «чистку» всіх найкращих річей із комісійних склепів. Подібну чистку й контролю переводять по домам, мовляв це жидівське майно і наша добич.

Всяка господарська відбудова й матеріальне забезпечення населення є дуже утруднене. Дозволено тільки зорганізувати ВУКоспілку (Всеукраїнську Кооперативну Спілку). А так загалом населення має слухати, мовчати й працювати, хоч би пухло з голоду й холоду.

Отак представляється німецька господарська і соціальна політика на Осередніх і Східних Українських Землях.

Господарські й політичні справи.

Всякі громадські, професійні й культурно-освітні товариства заборонені. Заборонено теж і видавництва. В театрі заборонено грати українські патріотичні п'єси, напр. «Гетьман Дорошенко» і другі. Всі самочинно організовані профспілки й товариства

розв'язано. Свідомим українцям не довір'яють, а внаслідок того підносять сильно голову москалі й дуже активізуються, найшовши в німцях підтримку, напр., в газеті «Нове Українське Слово», в адміністрації, в театрі, в господарському житті. В церковному житті попирають москофільську акцію, архієпископа Олексія, який усуває священників українців, а насаджує москалів і москофілів. До того в церковному житті запримічується поважні тертя між церквою слов'янською, канонічною і липківцями¹¹⁷. Подекуди (напр., в Житомирщині) селяни прогнали священника слов'янської відправи з села, а зажадали священника липківця.

Німецька політика наставлена на те, щоб усе населення б[увшої] московської імперії зігнати в чамбул і однаково трактувати. Доходить до того, що краще їм мовчки погодитися з тим, що москалі вважають Україну – як нерозлучну частину «єдиної неделімої», ніж підкреслювати її окремішність і державність. Стараються навіть виказати історичну, культурну, господарську та політичну залежність України від Німеччини. Не дозволяють на якунебудь згадку нашої державної традиції й боротьби. Забороняють писати проти Москви й москалів (гл. «Нове Українське Слово»). Де тільки можуть, стараються підкреслити розбиття, роздрібленість і незгоду між українцями Осередніх і Східних та Західних Українських Земель. Щоб успішніше вести свою політику: «діли й пануй» – намагаються вишукувати й опертися на типі під большевицьким режимом вихованням місцевого «ступайка». Тим зрозуміло на[м] стане підтримка лакейських прислужників і підхлібників точнісінько советського крою «групи Штепи» з-під стягу газети «Нове Українське Слово». Там зібралась ціла плеяда всяких советських яничар, вислужників і москофілів. Але вони не мають ніякого впливу на населення. Їм так само вірять, як вірили колись большевицьким вислужникам, як редакторам большевицької газети «Комуніст». З допомогою «Нового Українського Слова» пускають німці пробні балони в напрямі москофільської гетьманщини (гл. «Н.У.С.» – «Вільне Селянство»), зондують ґрунт і роблять спроби, чи часом не удасться зорганізувати пронімецьку партію, але поки що це тільки зондування і проби.

Комуністичне підпілля.

Крім московського націоналізму, який починає сильно підносити голову, активізується теж большевицьке підпіл-

---

¹¹⁷ Назва прихильників Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) за прізвиськом її першого митрополита В. К. Липківського (1864-1937), що обіймав цю посаду у 1921-1927 рр.

ля. Большевики посилюють пропагандивну й організаційну акцію, зокрема серед міського населення, молоді й інтелігенції. Комуністи, щоб приєднати до себе населення, подають у своїх відозвах і в шептаній пропаганді, що вони робили деколи помилки та в будучому їх направлять. Обіцяють селянам дати землю, Україні – повну самостійність, населенню – свободу віри і т. д. Використовують тяжке положення німців на фронті, голод, холод, брак праці, обурення населення. Планують з весною викликати в Україні велику повстанчу й партизанську акцію, в тому числі, коли німці поведуть на фронті офензиву. Та населення, піддурюване більшовиками довгі роки, не вірить тепер ніяким обіцянкам.

А тим часом німці закріплюють свою владу терором. Передусім вони стараються терором залякати населення. 23 лютого 1942 р. повісили прилюдно трьох молодих українців на Хрещатику в Києві на ліхтарі й дали напис: «Це за те, що ті злочинці хотіли шкодити німецькій збройній силі». Один з німецьких поліцистів сказав до зібраних людей: «Всім Вам так буде, якщо будете виступати проти німців». Та це людей зовсім не залякало, але ще більше озлобило. В той спосіб німці своєю короткозорою, безплановою політикою грубої сили й колоніального визиску самі собі роблять ворогів і копають яму.

Опортуністична політика.

Мельниківці дістали дуже поважний удар. Вони на швидку руку набирали людей, запрягали під кутом співпраці з німцями, а гестапо, легальності чи напівлегальності, та водночас пробували організувати підпілля і натякали на те, що ще колись треба було боротись. Очевидно, що така поверховна псевдореволюція довела до всип, арештів і провалу. Бо звербовані ними люди, пізніше їх видавали й поборювали. Самі мельниківці показали їм дорогу співпраці з гестапом і вислужництва. Теперішні їх арешти – це їхня заслуга. По-перше, дістали по зубах, а коли «мурин зробив свою роботу», то німці зуміли вже знайти доморослих лакеїв і ступайків. Їм треба було мельниківців на те, щоб розправитись з українським самостійницько-революційним рухом. А тепер цей слабкий елемент саме їх самих зраджує. Провалились мельниківці, бо не мали ідеї, великої політичної мети, а робили півзасобами й за допомогою легкодушного нереволуційного елементу, який ішов в Україну на посади й «гуляти», чи найбільше – вести культурницьку роботу або «велику політику». Провалилися за свою невідповідальність, плиткість, нереволуційність, мимо «політики довгого віддиху».

Політичні отамани.

Тут, то там появляються доморослі політичні отамани, які намагаються творити свої окремі «центри» та вони зовсім не здібні до якоїсь поважної організаційно-політичної роботи, хіба каламутити воду. А є ще й такі, що хочуть усе знати й з усіма говорити та водночас забезпечитися на всі чотири боки, вважаючи, чия візьме, щоб добитися міністеріальних портфелів.

На шляху революційної ідеї.

А тим часом на Осередніх та Східних Українських Землях провалюється всяка половинчата концепція, а підбиває маси тільки скрайно революційно міцна організація. Тільки треба цю ідею зв'язати з життям з пекучими потребами і не гнати за короткотривалими поверховими успіхами, як напр., розбудова на швидку руку сітки, поверхове та швидке приєднування членів. Розбудувати міцні революційні осередки, повести якнайширшу пропаганду, опанувати маси та не допустити до передчасних самочинних дрібних виступів.

Одинокою політичною силою, яка з такою розв'язкою приступає сьогодні до української проблеми, являється Організація Українських Націоналістів, яка своєю революційною ударністю та політичною розважністю все більше й більше всупереч всім ворожим силам внутрішнього й зовнішнього фронту, закріплює на Осередніх і Східних Українських Землях своє непохитне становище.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 31-33. Друкований примірник. Машинопис.

№ 23

ЗВІТ ПРО СТАНОВИЩЕ НА ДОНБАСІ

Травень 1942 р.

Український Донбас живе!

Донбас кінець травня 1942 р.

В 1930-их рр.. Донбас мав назву совітської Америки. Тисячі українських селян, які мусили з причини колективізації, чи із-за своєї політичної діяльності кинути рідні сторони і шукати в тій т. зв.

Америці можливостей дальшого життя, їхало в цей незнаний для них Донбас. Цим і пояснюється сильний зріст населення й на 1930 р. Тут можна було зустріти всіх: і «розкуркулених» селян і членів СВУ і інших протибольшевицьких організацій, бувших петлюрівців, які тікали на Донбас, де [у] великій масі людей можна було краще сховатися від усебачучих очей НКВД.

Але попри українців тут наїхало багато москалів, які могли тут заробити краще, ніж на своїх північних пустирях.

Саме собою тут ішла більша нагінка на українців, як де інде. Тут по містах було 50% москалів.

Тепер, коли москалі стоять поза Дінцем і ціла Сталінська область є звільнена від жидо-комуни, життя на Донбасі зовсім змінилось. Большевики знищили тут заводи й шахти, як рівно ж електростанції, що постачали електричний струм на шахти й заводи. Тяжка промисловість завмерла. Тисячі робітників лишились без засобів до життя. Тут треба зважити, що кожне місто на Донбасі, а їх около 100 було заселене робітниками, і коли знищення фабрики в інших містах так страшно може не відбилося на робітниках, що на Донбасі засудили їх на смерть, бо доставка харчів з інших областей наразі неможлива. Через це тисячі українських робітників виїхало і даліше виїжджає у свої рідні сторони на Вінниччину, Київщину, Полтавщину і т. д., залізницею зараз їздити не можна, отже тисячі родин пішки із малим ручним візком, взявши на нього важніші речі мандрує тисячі і більше кілометрів, що[б] рятуватись від голоду і повернутись на рідні сторони до своїх близьких на селі.

Донбас покидають головно українці, москалі не мають іще куди виїжджати хіба на Курщину. На Донбасі сьогодні залишилось всього 50% населення.

Але помимо цього тяжкого положення українці, що залишились, взялись до праці, відбудовувати життя і показують, що Донбас є, був і буде українським.

Краще національно представляється північна частина Донбасу із містами Горлівка, Константинівкою і Краматорськом. У тих містах з'являються українські часописи, працює вже Просвіта й кооперативи.

У Горлівці виходить раз в тиждень «Український Донбас», у Константинівці – «Константинівські Вісті», у Краматорську – «Бюлетень», у Слов'янську «Нове життя». На усіх тих газетах Володимирів Тризуб.

Дуже скоро відроджується Краматорськ – головний центр північно[го] Донбасу. Тут на плечі перед міською управою сто-

їть прекрасний пам'ятник волі із великим золотим Тризубом. При місцевій Просвіті існує хор зі 150 членів, який робить часто концерти й співає уже «Вже час, вже час», «Чуєш сурми грають», «Ми зродились із крові народу». Драматичний гурток виставляє «Наталку Полтавку», «Запорожця за Дунаєм» і приготує «Мину Мазайла».

Константинівка зі своїм шкляним промислом теж не стоїть позаду. Тут організовано вперше на Донбасі Просвіту, при якій гуртується молодь і виховуються нові кадри.

На визнання заслуговує цілий ряд культурно-освітніх і господарських народних діячів, свідомих і активних українців.

Гірше представляється Сталіно, де виходить російська газета «Донецкій веснік» і де москалі сидять при кермі міста. Сталіно має вплив і на довколишні міста: Макіївку, Харцизьк і інші.

В тій околиці є лиш т. зв. українська поліція, в якій 80% – це москалі і хоч носять на шапках тризуби, та помимо цього вивіски на поліційних станицях писані лиш російською мовою.

Але свідомі українці цієї частини вірять, що й тут зміниться і що москалі поїдуть на Камчатку. Уже навіть у Сталіно і Макіївці грає побіч московського театру український театр, який ставив «Наталку Полтавку» і «Запорожця за Дунаєм».

Відроджується південна частина Донбасу із Маріуполем на чолі. Хоч в околиці живе багато чужинецького елемента, помимо цього українці не дали нікому керми з рук і організували Маріуполь, як слід. Маріуполь – вікно Донбасу у Чорному морі – став вже сьогодні одним із кращих українських осередків.

Близькість фронту, безперервний гук гармат, щоденні дуже часті налети большевицьких літаків протягом цілої зими, численні жертви від бомбування, навіть небезпека повороту большевиків, не застрашили свідомих українців та не спинили їх активності в національній праці. Гірше за те відбивається голод, й не менше від нього шкідницька діяльність московських агентів, різних дольчмечерів та місцевих представників «єдиної неделімої».

Зараз на Донбасі матеріальна страшна нужда, бо всі заводи стоять. Німці не думають, мабуть, відновляти в Україні промислу. Приїхали німецькі інженери й почали приготування до відбудови зірваних шахт. Значить шахти для добування вугілля і руди працювати будуть. Зате промислу не буде.

В руках українців, а подекуди в руках москалів, так приміром у Краматорську, є Українська Управа і поліція. Головами – українці. В Константинівці також Українська Управа і поліція. В Артемовську, або Бахмуті все опанували москалі. Горлівка – голо-

ва москаль, члени управи – українці. Комсомольськ – Управа і поліція – українці. Сталіно опанували москалі. Макіївка – москалі, частина українців, те саме і в поліції. Маріуполь – голова міста грек, однак члени управи і поліція є українці.

Там, де [до] міських управ втиснулись українці, там також виходить українська преса.

Ще зимою почався набір до українських [відділів] добровільно, а подекуди казали зголоситись всім до того і що того року життя і не питались чи хочуть чи не хочуть служити при війську. Ті добровільні відділи, то чоти приділені до нім[ецьких] сотень. Останьо прийшов наказ творити сотні до куренів. Деякі чоти вже пішли на фронт. Деякі переходять вишкіл, а більше частина використовується із синьо-жовтими опасками на лівому рамені.

Населення Донбасу – це в першу чергу робітники. Селяни живуть тільки у Південному Донбасі, становлять дуже малий відсоток населення. Більшість робітників така сама як всюди [-] «ми є на те, щоб працювати». Ми хочемо працювати, але ми мусимо за ту працю мати якесь життя, ми мусимо мати що їсти і в що вратись, ми і наші діти».

«Нам байдуже, хто буде при владі». Однак не треба вірити у стопроцентову щирість тих слів, бо населення совітського союзу не привикло голосно говорити того, що думає. Проводити зараз якусь усвідомляючу роботу серед робітництва дуже важко. Нема великих скупчень, бо не працюють заводи. Всі б'ються, щоб дістати щось їсти для себе і дітей. До того, сталі налеті большевицьких літаків і застояний на одному місці фронт – все це є причиною, що робітники й інтелігенція зайняли в більшості становище вичікуюче. Треба признати, що життя робітника на Донбасі було значно краще, ніж прим. колгоспників чи навіть життя робітників в інших промислових теренах. Багато дітей робітників має середню, а то й вищу школу. Шкода тільки, що зараз тої молоді майже нема. Вона вся або в совітській армії, або поїхала до Німеччини на працю.

Селянство, як всюди, хоче землі на власне господарство. Не багато землі, але щоб вона була його. Селянство українське здорове. Одинока зараз загроза, щоб воно не здеморалізувалось, як німці будуть «заслуженим» українцям ділити землю. Та навіть, якщо вони на якийсь час і здеморалізуються, то німецька політика в Україні скоро допровадить українських селян до тверезості. Селяни зараз живуть сьак так.

Тепер вийшов наказ, щоб усі селяни віддали все збіжжя, залишаючи на особу по 10 кг. зерна до нового урожаю. Такий наказ говорить сам про себе.

Військове німецьке командування дозволило заснувати «Просвіти» у Краматорську, Константинівці, Комсомольську, Горлівці і Мар'їнівці. В стадії організації є Просвіта у Макіївці.

Просвіта наробила великого шуму, бо, хоча є аполітична, москалі дають собі справу з того, то все ж таки це є організація українців. Праця у Просвіті вже розпочалась. Відчувається брак фахово вишколених керівників.

Нім[ецька] політика на Донбасі є така сама як всюди політика військова. Загально на провідних місцях у всіх урядах хочуть мати українців, але беруть там москалів. Люди німців ненавидять, з румунів сміються, а від італійців ховають курей. Німці при всяких роботах поводяться дуже брутально. Німці переконані, що українці дуже радіють з їх приходу в Україну. Німці самі собі дивуються за свій умілий підхід до підбитих народів.

Загально, беручи тільки по цілій Україні, з яким би то не говорив, але і в Донбасі, де московські впливи були чи не найбільші, я не стрічав українця, що не хотів би Української Самостійної Держави. Тільки мало є таких, які вірять у можливість здобути ту Українську Державу.

Нарід бачить усе так, як воно виглядає на перший погляд ззовні. Нарід бачить дві реальні сили: силу німецьку і силу большевицьку. Вірять, що побідить або сила німецька, або большевицька. Зате Української сили вони не бачать.

Показати широким масам нашу силу, а одночасно показати слабкі пункти, як большевиків, так і німців, нашу гірку долю у майбутньому, побідять одні, або другі, то наше завдання, або коли широкі українські маси повірять у свою силу, тоді всі підуть за нами, а тоді ми справді будемо сильними.

Мені приключилось на Донбасі, що один до 50 літній українець, коли ми його просили про безпечну квартиру, почав нас цілувати і сказав, що для українських революціонерів він пошукає квартиру хоч би під землею, але знайде, а поки що ви в мене і вам немає що думати про квартиру. Другий же громадянин просив нас, щоб ми дуже на себе уважали, бо коли, каже, в Україні буде тисячі таких як ви, тоді буде Україна вільна.

Значить люди є, багато з них зараз заховані ще в нетрях, бо бояться показатися на денне світло, багато тільки приглядається, що буде далі, але коли буде з нашої сторони проведена належна праця, то можемо розраховувати [на] успіх.

Насамперед наша ідея є сприйнятою в цілій Україні. Так кличі, як «Україна для українців», «Геть загарбників з України», «Земля українським селянам», «Геть невільничє колгоспне

життя». Заводи робітництва можуть бути сильним рушієм, коли люди побачать, що за ті ідеї, не один, або два чоловіки, але сильна Організація мільйонів українців.

Іван-М.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 64-65. Друкований примірник. Машинопис.

№ 24

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ НА ДОНБАСІ

1942 р.

Донбас

Коли загально говорити про тутешнє населення, то можна сказати – це безформенна маса.

Коли були більшовики – чекали когось іншого, сподівались, що цей другий дасть їм можливість ліпшого життя, коли ж прийшли німці і стало ще гірше – чекають повороту більшовиків – кажуть: все ж таки за більшовиків було краще. Про якусь іншу розв'язку вони ще не знають. Також не видно охоти до жертв за покращення свого життя. Чекають, що хтось за них це зробить.

Коли подавати іншу розв'язку справи, говорити про свою державу, то це подобається, та бракує у них віри у власні сили, не можуть уявити собі, що ми можемо розбити німців, чи москалів. Політично думати не вміють, розбираються просто: «нас 40 млн., німців, чи москалів – 100». Крім цього москалі, чи німці мають зброю, армію, а ми що? Коли ж в'яснити справу, що проти москалів, чи німців, то не тільки самі, тоді одержується часто відповідь: «Дай Боже, ми за тим, робіть, ми вам будемо помагати».

Найцікавіша справа для них – це розв'язка соціального питання в українській державі, для деяких також політичний устрій української держави і т. п. Ці речі треба подавати дуже просто і думаю, що літератури про ці справи треба на Східні землі кинути якнайбільше.

Взагалі відчувається сильний брак літератури. Культурно москалі дуже глибоко протиснулися в Україну. Теперішній стан можна порівняти до передшевченківського часу в Галичині, хоча інтелігенція вдома говорила польською мовою, яка вважалась

панською й культурною. Це тепер є у Східній Україні, з тою хіба різницею, що москалі проникли не лише в місто, але і в значній мірі в село і знову це більше проявляється серед інтелігенції. Українською мовою буде говорити з батьком, матір'ю, а коли опиниться в товаристві, намагається говорити московською. Однак це не є чиста московська мова. Дуже часто, коли звертати увагу на це, стараючись звернути увагу на свої українські вартості, можна почути: «Що культурного дали українці в порівнянні з москалями? Чи можемо рівняти літературні, чи взагалі культурні товари українців з московськими?» і т. п.

Молодь історії України, або взагалі не знає, або тільки так, як вчили її у школі. Думає, що державницьких традицій в українців нема, що українці від надавніх часів зв'язані з Москвою.

Москалі – це братній народ і жодних антагонізмів між ними нема. Тільки московська інтелігенція почувается вищою від української. Характерно, що у Донбасі я ще чув, що українців, головно селян, прозивають ще хахлами.

Великі міста дуже змосковщені. Москалів там найменше 50%, а по других найменших 30%.

Самостійницькі ідеї знаходять і тут пригожий ґрунт, але треба підходити з сильними аргументами. На мою думку, треба абсолютно справу релігії й справу ідеалістичного, чи матеріалістичного розуміння життя залишити на боці, залишаючи в тому повну свободу, нехай буде, як хоче, але Самостійна Україна і все. Дуже часто зустрічається власне люди, які погоджуються з думкою самостійності, але вони безбожники, або матеріалісти і в тому тільки з нами не погоджуються. Залишім дискусії над тими справами з такими людьми, бо цим тільки можемо їх відштовхнути від себе.

У молоді брак героїчного виховання. Мало знайдеться молодих людей, що готові на жертви.

Німці з українцями поводяться як з муринами. Грабують різними способами: контингенти, рабська винагорода за працю, обниження валюти до мінімальної вартості (це теж один із способів грабунку), крім цього індивідуальний грабунок. Були випадки, що поштові урядовці (що є мундуровані) приїздили до села і забирали свині та кури для себе самих. Люди не орієнтуються там, хто військо, хто поліція, а хто урядовець. Кожного, хто в мундирі, вважають за воєнного і зрештою важко спротивлятись, бо всі німці озброєні. Я на власні очі бачив, як німець, кидав гранату на гусей, що плавали в ставку.

Ходять по хатах купувати ніби яйця, молоко і платять смішні ціни, за які навіть у своїй Німеччині на картки не дістануть. На

вокзалі у Фастові бачив, як один з німецьких офіцерів за перенесення двох валізок (50 кг) з поїзу до поїзду заплатив 3 цигарок.

Україна в очах німців має бути аграрною країною, що має харчувати Німеччину, тому фабрики, які були дотепер в Україні майже всі не працюють, хоч деякі з них zostались незруйновані, а деякі легко при допомозі місцевих сил можна відремонтувати. Те саме з шахтами. Донбас і Кривий Ріг перестають бути промисловими осередками. Населення тих областей вимирає з голоду. Дуже багато з них мусять їхати до Німеччини на працю. Населення цих промислових осередків, головню по містах, переважно московське, а зараз міста стають ще більше московські, бо відпливаюча людність – це переважно (90%) українці, що походили з околиць і тепер туди ж повертаються. Москалі не мають куди вертатись і залишаються на місцях. В Німеччину котяться транспорти робітників, головню молодих людей; хлопців і дівчат. Буває вже часто так, що цих людей набрали на базарах, коли вони виходили з дому щось купувати, так, що й батьки не знають, де пропав їх син, чи дочка.

Коли зануждались над тим, чому німці забирають так багато молоді на працю в Німеччину, залишаючи великі простори землі, без робочих рук, приходили до висновку, що це страх перед цею молоддю, що вона довше не знесе такого поведження, головню тепер влітку, коли ліс стає хатою.

Шкіл в Україні майже нема. Це теж цілева політика – «хам» не потребує освіти.

По більших містах беруть заложників.

Большевицькі літаки долітають аж до Козятина, розкидуючи летючки та «Радянську Україну». Викидають дуже часто парашутистів.

З великих міст люди ходять 150, а той й більше км. за хлібом. По дорогах великих міст рух людності, як на торзі.

Б.-Ч.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 80. Друкований примірник. Машинопис.

№ 25 СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД НА ОСУЗ ТА СУЗ

Червень 1942 р.

Краєвий провід ОУН на Осередніх
і Східних Українських Землях

Політичний огляд

Німецька політика в Україні набирає щораз виразнішого колоніального характеру.

Вона проявляється у двох формах: з одного боку, залицяння до українців, справа різних маневрів і обіцянок, як поїздка Еріха Коха¹¹⁸ і А. Розенберга¹¹⁹, творення на Лівобережжі військових формацій, голоски про творення якогось уряду, то знову покликання гетьмана.

Це діється під впливом дуже важкої ситуації на фронті й опору большевиків, поширення партизанщини й комуністичних впливів, а також великого зросту самостійницького руху і стихійного обурення та ворожості мас. З другого боку, німці посилюють колоніальну систему шляхом експлуатації населення села й міста і репресій. Це виявляється в тому, що видали розпорядження здавати всі лишки хліба.

Скрізь розбивають базари, забирають продукти. Вже готуються до того, щоб «планово» забрати хліб зараз по зборі, населенню лишаючи голодні пайки. Сільськогосподарську політику централізовано в Централі Ост. Часово забирають молодняк із сіл і міст на «добровільні» роботи в «прекрасну» Германію, як колись Москва забирала у солдати, або на Сибір. Міста спустошуються. Київ виморюється. Багато людей утікає в ліс, або ховається від виїзду на роботи і від переслідування. Там попадають під вплив

---

¹¹⁸ Кох Еріх (1896-1961) – нацистський партійний і військовий керівник, у 1928 р. був призначений на посаду гауляйтера Східної Пруссії, з 1933 р. – обер-президент Східної Пруссії, у 1941-1944 рр. – рейхскомісар України. Відрізнявся крайньою жорстокістю навіть на фоні інших нацистських функціонерів.

¹¹⁹ Розенберг Альфред (1893-1946) – один із головних ідеологів нацизму, заступник А. Гіллера з питань «духовної та ідеологічної підготовки» членів нацистської партії, з 1933 р. начальник Управління зовнішньої політики НСДАП, в рамках якого у квітні 1941 р. було створено спеціальний центр з проблем східних територій. З 17 липня 1941 р. рейсхміністр з питань окупованих східних територій. За вироком Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі був страчений 16 жовтня 1946 р.

червоних партизан! І скрізь по дорогах посилений контроль. Для переїзду з одного гебітскомісаріату до другого треба окрему п[ере]пустку. На Лівобережжі треба вже перепустку від села до села. Праця утруднена ще й тому, що шириться партизанщина. Партизанщина є подвійного характеру. Одна ініційована і керована парашутистами і залишками червоноармійців та комуністичного підпілля, друга росте стихійно з утікачів від робіт, від переслідувань і з обурення проти політики «визволителів».

Між іншим, був такий випадок у Золотоноші. Коли розстрілювали там одного командира партизанів, то він мав сказати, що йому жаль, що гине, як червоний партизан, за чужу справу, а не як український партизан за Україну.

Партизанщина поширюється у лісових полосах: Київщина, Сумщина, Полтавщина, Харківщина. По містах мають перевагу комуністичні впливи, передусім серед робітництва. Робітники просто голодують. Зарплати голодові – 10-20 крб. денно, в той час 1 кг. хліба не базарі коштує 60 крб., 1 л. молока – 30 крб., сала – 400-450 крб. і т. д. В той час німці одержують потрійно і вищу зарплату. Крім цього, німці мають забезпечення продуктами. Надто зневажливе і нелюдське трактування, вищі становища для німців, хоча менше кваліфіковані. Брак постачання і продуктів створює не життя, а животіння, чорні злидні і голод. Крім цього, примусова висилка на роботи і ловля людей доводить до одчаю. Люди обурюються і киплять. Деякі вже навіть надіються на комуністів, тим більше, що німці не йдуть вперед з червня. Населення обурюється, що українців забирають, а спроваджують чужинців: німців, голяндців, чехів, поляків і т. п.

Під оглядом політичним: активізуються дещо гетьманці, передусім в Києві.

Поширюють вістку, що гетьман перебрав долю України в свої руки. Крім цього шириться пропаганда, що Лівіцький¹²⁰ має творити уряд і навіть розподілив поодинокі портфелі. Мельниківці останньо поширюють матеріали, які Мельник, Величківський¹²¹ і А. Шептицький¹²² писали до Гітлера.

Позатим мельниківці всю енергію витрачають на боротьбу з нами за допомогою різних провокаційних брехень, що треба боротись, що нас німці розбили, то знову що ми німецькі, або

---

¹²⁰ Лівіцький Андрій Миколайович (09.04.1879, хут. Красний Кут Полтавської губ. - 17.01.1954, Карлсруе, Німеччина) – український громадсько-політичний діяч, президент Державного центру УНР в екзилі (1926-1956), голова Директорії УНР та Головний отаман Армії УНР.

комуністичні агенти і т. п. нісенітниці. Зі сторони москалів шириться білогвардійщина, яка бореться з українством за поодинокі установи, головню в Києві і Харкові. В Харкові білогвардійці хитро пропонували свою співпрацю проти німців, мовляв, вони мають зв'язки з Англією і вони дадуть українцями більше ніж німці. Очевидно, не хочуть погодитися на ніяку Українську Державу. Грають на слов'янофільстві, мовляв – «победа Англии это победа всех славянских народов».

Крім засадничо-програмових і політичних гасел, як боротьба за Самостійну Соборну Українську Державу, власні сили, єдина політична організація, земля селянам, вільна праця, новий лад, свобода народам і людині і т. п. Гасла актуально-політичні зв'язані з наболілими потребами широких народних мас села і міста, знаходять найбільш живий відгук.

Негайно розподіл землі, геть з новими колгоспами і т. зв. громгоспами. Український хліб і майно в українські руки, урожай в українську руку, проти виголодження населення; 2) Вільна праця в Україні, справедлива зарплата і людське трактування, громадські і політичні права, забезпечити хлібом голодне міське населення; 3) Дати працю в Україні для української інтелігенції, утворення, розбудова середніх, високих шкіл і наукових закладів. За матеріальне забезпечення української інтелігенції. За школи для української молоді і т. п.

Дуже інтересуються тут історією ОУН, нашою політикою, програмою, розв'язкою усіх питань соціальної природи, державного устрою й т. п., а зокрема оцінкою міжнародного становища.

Сумщина

Сумщина граничить уже з московською територією. В південних районах цього майже не помічається. Всюди дзвенить

---

¹²¹ Величківський Микола (01.02.1882, м. Житомир – 01.07.1976, Ірвінгтон, США) – економіст, перед німецько-радянською війною викладав у Кам'янець-Подільському та Житомирському сільськогосподарському інститутах. За німецької окупації – ректор Київського політехнічного інституту. 5 жовтня 1941 р. активістами ОУН(м) обраний головою Всеукраїнської Національної Ради у Києві. 6 лютого 1942 р. арештований гестапо, невдовзі звільнений. У квітні 1944 р. очолив відновлену у Львові УНР-аду, однак незабаром емігрував до Німеччини. З 1947 р. – професор Мюнхенської вищої школи економіки.

¹²² Шептицький Андрей (29.07.1865, с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. – 01.11.1944, м. Львів) – єпископ Української Греко-Католицької Церкви, з 17 січня 1901 до 1 листопада 1944 рр. митрополит Галицький та Архієпископ Львівський – глава УГКЦ.

прекрасна українська мова. В північних районах зустрічається вже щораз густіші московські острівці. Але ще й поза недавньою офіційною границею радянської України, далеко на північ в напрямі Курська зустрічається українське населення, часто сильно перемішане з москалями, або частинно змосковщене мовою.

Землю у нас в Сумщині подекуди задержали в колгоспах названих громгоспами, а подекуди розподіляють тимчасово серед селян, щоб якимось її обробити. Але з обробкою землі дуже погано. Крім невеликої кількості окованої руками, чи зораної коровами, – решта лежить досі облогом. Та й корів мало. Жнива заповідаються тому погані. Люди у нас бояться нової великої голодовки, як в 1933 р.

На весні ожила партизанка. Партизанська діяльність розвивається головню навколо об'єктів військового значення: залізниця, мости, магазини та засоби комунікації і транспортні осередки, а також і грабунки цивільного населення. Партизани рекрутуються з бувших місцевих большевицьких урядників та докиданих до них парашутистів. Населення ставиться до них в загальному негативно.

Партизани повисаджували багато об'єктів, вистріляли німців в меншій кількості та поліцейських українців, а також багато полонених, у яких відбирають картки і ними користуються.

Народна Армія рекрутується з примусових охотників, яких ловлять і кажуть підписувати, що добровільно рука в руку з німцями будуть воювати проти большевиків. Це є щоб в формі Української Допоміжної Поліції.

Комуністи у населення не мають довір'я і назагал впливів не мають жодних.

Німці ведуть пропаганду не тільки проти жидів і комуністів, але також проти українських націоналістів. Розліпили всюди великі відозви до населення, в яких пишуть, що із Заходу приходять провокатори, які не хочуть працювати, а намагаються підірвати довір'я, авторитет і повагу німецької влади. Закликають населення виловлювати таких людей.

Уся поліція дістала наказ виловлювати націоналістів. З українських газет в Сумах виходить газета «Сумський Вісник», місяць назад виходив ще з тризубом, тепер знято. В Лебедині виходить «Лебединський Вісник» з тризубом, в Полтаві «Голос Полтавщини», в Охтирці «Охтирський Вісник».

Самостійницькі гасла населення підтримує й одушевляються тим, що є ще люди, що того прагнуть і над тим працюють. Самостійницькі гасла мають найбільше попертя народу.

Поводження німців в основному не змінилося (брутальне). Найбільше потрібно матеріалів, тобто літератури, людей відважних та середників, тобто фінансів як рівно ж речей ширшого вжитку.

Наша література робить велике враження на населення. Поява брошури чи якоїсь книжки викликає запал і потягає до наших ключів. Також впливають наші націоналістичні пісні.

Церква відновлюється, помічається деякий поворот до неї, та повернення не тільки старшого населення, але й молодого.

Лиш, на жаль, священицького елемента нема такого, щоб і в церкві зорганізувати і проводити нарід морально і національно.

[...]

Німецька «визвольницька» політика на ОСУЗ в світлі фактів (за станом до половини травня 1942 року)

Ясним стало, що Україна має стати для німців колонією. Постулати колоніальної політики вони намагаються запровадити в життя дуже докладно, вважаючи, що Україна – це лише поняття географічне, адміністративне, але ні в якому разі не політичне. Про це свідчать тисячі фактів.

Приглядаючись до персонального складу німецької адміністрації, ось що треба про нього сказати: це є переважно (в сільськогосподарських інституціях) німецькі селяни, в інших дрібні міщани та різні часто асуспільні типи, що тепер пішли шукати щастя і кар'єри в Україні. Найкраще морально з вищезгаданих представляються ще селяни, але зате вони досить обмежені й перейшовши від керування середнім селянським господарством в Німеччині до керування господарськими справами в цілій області чи окрузі, не справляються з завданнями.

Пануюче серед них гасло – це якнайбільше «організірен» бери собі: 1) та доставляти до своїх рідних в «Гаймат» – і «організованя» для себе – це загальне гасло. Про виміну німцями від населення на харчові продукти (по містах голод) золота, діамантів й інших речей не треба навіть говорити. Тому, що пошта не приймає більших посилок, витворилось серед них своєрідне підпілля в доставлюванні «організованих» речей до Рейху.

Говорячи загально, треба підкреслити, що це люди переважно малі, дрібничкові, які не звикли й не вмють думати ширшими категоріями, до того деколи й зарозумілі.

Засадничо в понятті урядової термінології немає українців, поляків, москалів, є тільки «айнгаймше Белефелькерунг» (тубіль-

не населення), свідомо запроваджується балаган в суспільне життя, який має на меті ствердити слухність вислову «тубільці». І так оголошення появляється раз на німецькій і українській мові, раз на німецькій і російській, то знову на трьох мовах. Часописи видаються на українській і російській мовах. Наприклад, в Києві виходило до половини грудня 2 газети на українській мові – «Українське Слово» та «Останні Вісті». Опісля почали видаватися «Останні Вісті» на російській мові, щоб піти на зустріч потребам «більшої частини населення міста Києва», як говориться в офіційному запевненні.

Наплив росіян – білих емігрантів (в німецьких костюмах) та фольксдойчів – росіян з прибалтійських країн збільшує нехить і загострює курс проти українців. Свідчить про це хоч би факт останніх арештувань в Києві (початок травня), де арештується людей, які подали в своїй автобіографії, що колись були петлюрівцями. Ця робота москалів.

Зрештою, переглядаючи розпорядження найвищих властей, треба ствердити, що згори заплановане нищення всього, що має український характер і нагадує чимось самостійницьку думку.

Тут на доказ можна подати хоч би такі факти, як ліквідація міської управи з Багазієм на чолі (кінець лютого) та «Київсоюзу».

Маємо докази, що поодинокі німці, начальники різних відділів наказують окремими листами своїм підвладним закривати багатші й краще розбудовані українські інституції, ліквідувати їх, або передати німцями, а керівників і деяких працівників українців арештувати й проголошувати публічно, що в тій інституції викрито зловжиття на шкоду населення, отже завдяки німецькому контролю це ніби усунено злочинців, а призначено німецьких комісарів, які подбають, щоб загальне добро не марнувалось і т. п.

Така історія була з Київсоюзом, подібне з міською управою й іншими установами. Мета подвійна: з одного боку, ліквідують організацію й людей, які їм на подуші, з другого боку, охота збудити недовір'я у населення до своїх українців.

Інтересна історія з комісійними крамницями. Війна приносить зубожіння населення підбитої країни, що викликає знову виникнення комісійних крамниць. Це мало місце також у Києві. Очевидно, ціни товарів відповідають цінам харчевих продуктів. Одного дня генералкомісаріат (січень) сконфіскував всі комісійні крамниці зі всім добром, мотивуючи це тим що в крамницях переважно речі, що походять з крадіжки.

Найбільше уваги звертають на господарське життя. Все воно (керівні пости, фінансування) в німецьких руках. Створено цен-

тральне монопольне товариство, яке має в руках цілу купецьку сторінку сільськогосподарської продукції і збуту. Крім цього, існує цілий ряд акційних товариств, які охоплюють всі ділянки господарства. Всі давні большевицькі трести в найближчий час мають стати акційними товариствами (акціонери німці). Те саме з заводами, які купують німецькі фірми.

Державні господарства в майбутньому будуть розподілені між німцями.

Мимо того, однак господарство не дає бажаних наслідків. Є на це знову багато причин, головно одначе з вини самих німців.

Аграрна реформа, якою так довго хвалилися німці не викликала бажаної реакції. Бо дядько каже, яка різниця чи колхоз чи «общий двор».

Через німецькі господарювання пропали тисячі тон цукрових буряків, багато скирт збіжжя і інш. (Київщина, Уманщина).

Різного рода розпорядження накладають на населення різні контингенти, які часом не можна виконати. Невиконання контингенту грозить конфіскацією (напр. корови), арештуванням, паціфікацією (Київщина – зима 1941/1942 рр.).

Стан засівів поганий. Раз тому, що не було чим засіяти, в деяких районах німці забрали зерно, призначене на засів, друге, що не було, як засіяти. Україна стоїть перед маревом голоду.

Населення розглядається як одиниці меншевартісні «унтерменш» й людей на дуже низькому інтелектуальному рівні, нездібні до поодинокій творчій праці, вішають на вулицях (Київ два рази по трьох), Миронівка – директор молочної і голову місцевої радонової кооперації – нібито за те, що вкрали кринку масла (про Лівобережжя не говорю, бо там такі факти повторюються щораз частіше).

Українці – це підлюди, які живляться собачим м'ясом і часником (розпорядження начальника промислового господарства в Києві – в лютому, щоб інтересантів, які смердять часником не приймати).

Від кількох місяців (від другої половини грудня 1941 р.) переводиться акція т. зв. «добровільного» виїзду населення до Німеччини на роботу. Перших два чи три транспорт поїхало дійсно добровільно. Прочі транспортні заповнили «добровольці», які одержали запрошення більш-менш такого змісту: «До... Пропонується Вам виїзд до Німеччини на роботу дня ..., год ..., оголошення перед комісією до бадання ... лікарського. Виїжджаєте транспортом дня ... там і там. Ваша неявка уважатиметься, як саботаж проти розпорядження п. Райскомісара з

... ч. ... і буде покарана примусовою конфіскацією майна й інш. Київ, дня ...».

Біржа праці. Останнім часом стали забирати дітей від 14 років, мовляв на вишкіл ремісничий.

Українська поліція немає жодного значення. Складається переважно з елементу, що рекрутується з т. зв. «інтернаціональної голоти», бувших вислужників большевиків і т. ін. На цей елемент спираються німці також в своїх урядах, ангажуючи як «айнгайміше» гільфкрофте» людей того покрою.

Українських «поліцаїв» вживається як сторожів при будинках, а далі до спровадження «добровольців» на виїзд до Німеччини на роботу: загально населення їх дуже не любить.

Німецька політика не викликає, очевидно, симпатій населення до «визволителів». Природжена ненависть до германців, підсилювана чверть століття большевиками, зросла тепер до крайності.

Свідчать про те різні саботажі (Київ, підпалили хлібний завод і ін.), а на Лівобережжі партизанщина. На Правобережжі виконують ці саботажі енкаведисти (загал населення є проти большевиків).

Серед німецького війська поширюється дезертирство, є вже спеціальні батальйони для виловлювання дезертирів. Загал війська деморалізується, оглядаючись, щоб також дещо «організірен». Про це може дати інформації кожен мешканець Києва. Доходить до цього, що на базарах продають цигарки, сірники, хліб і інше по спекулятивних цінах.

Невдоволення і огірчіння на цивільну владу.

Школам присвячується найменше уваги. На початку німецької військової влади завдяки ініціативі місцевого населення по селах і містах повстало дуже багато шкіл початкових та середніх. Вже навіть підготовлялось відкриття вищих шкіл (Київського університету й різних Інститутів). Під весну дозволено відкриття деяких шкіл, головно початкових, крім того, працює в Києві, вищий медичний Інститут та Консерваторія, Університету поки що нема. Відчувається брак відповідних шкільних підручників та відповідно перешколених учительських кадрів. Тут треба зазначити, що видання «Українського Видавництва» у Кракові вважається за нелегальні (це, зрештою, залежить від фантазії поліції).

Умови і обставини праці міських шкіл дуже тяжкі з огляду на брак харчів, що уможливорює багатьом курсантам продовжувати от хоча б медичні студії. Останнім часом стали забирати студенток з консерваторії на роботу до Німеччини, мовляв, є справи

важніші тепер в війні, як студіювання. Стали забирати також учнів із середньої школи.

Про розвій культури можна ще менше сказати. «Не час тепер на це» (За київським «Новим словом»), «мрії і декламації лишім цим непоправним фантастам націоналістам, а нам треба братися за конкретну й позитивну роботу (управа ріллі), пише пан Штепа, головний редактор «Українського Слова».

В Києві працює поки що оперний театр, в репертуарі його загально відомі опери («Тарас Бульба» заборонили грати). Український Драматичний Театр ім. Івана Франка, що мав розпочати сезон (січень-лютий 1942 р.) драмою «Гетьман Дорошенко», ліквідовано: причини «невідомі».

Існує ще поза тим Спілка Письменників, головою якої була О. Теліга¹²¹ (в березні арештована німцями). Офіційна творчість письменників писанням віршів і оповідань на честь «визволителів», подвигів німецької геройської армії і т. п. Своєї вершини досягнула «нова сучасна» київська поезія в вірші «За що дякуємо тобі, Німеччино». В вірші по розміру досить довгим перераховується всі блага, найкращі на світі блага, які нам подарувала Німеччина, та кінчається заклик до населення, що нам треба працювати, що нам нічого боятися, бо «за нами Бог і Німеччина з нами».

Академію наук скоротили. Залишили деякі відділи характеру дослівно господарського, які підлягають штату комісаріатові Київ – референтові німцеві.

Театральне мистецтво, спів та музика трактується як розвагу для знудження східніми обставинами німців. Дуже часто влаштовують в своїх касинах вечори, на які запрошують артистів і артисток на виступи.

Перших 3 місяці по заняті Києва не давалось нічого населенню з харчових продуктів, опісля 200 гр. хліба на особу в тиждень.

---

¹²¹ Теліга (дів. – Шовгенева) Олена Іванівна (21.07.1906, м. Петербург, Росія – 21.02.1942, м. Київ). У 1917 р. разом з батьками переїхала до Києва. Навчалась в одній з київських гімназій. У 1920 р. емігрувала до Польщі, згодом мешкала у Подєбрадах (Чехія). Закінчила гімназію у Подєбрадах, відтак історико-філологічний відділ Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Переїхала до Варшави, де працювала вчителькою в українській школі (1929-1939). Член ОУН (1932), працівник культурно-освітньої референтури ПУН. У 1941 р. учасник похідних груп ОУН(м), організатор Спілки українських письменників в окупованому німцями Києві, редактор літературно-мистецького додатку «Літаври» до газети «Українське слово». Заарештована німцями 07(09).02.1942, розстріляна у Бабиному Яру.

На базарах, правда, все можна дістати, але по дуже великих цінах: 1 кг. сала 450-600 крб., 1 пуд. борошна – 1000-1200 крб., сірники від 8-15 крб., хліб від 40 до 150 крб., 1 л. молока – 35-45 крб.

В церковному житт[і] вводиться також балаган. Собор Вол[одимира] Великого і Софію віддано слов'янській церкві. На українській мові відправляється в Соборі св. Андрія.

Якщо ходить про большевицьку пропаганду, то вона досить скрита й виявляється в т. зв. «шептаний пропаганді». Говориться про поворот большевиків, страшисться населення, що большевики виріжуть всіх тих, що співпрацюють з німцями, – з другої сторони, кажуть, що прийдуть большевики кращі, як були. Останнім часом рознеслась чутка про те, що большевики внесли ніби 10 поправок до своєї програми. Як вони виглядають ніхто не знає, а комбінує собі сам. Говориться також про новий земельний устрій, про приватну власність і інше. Час-від-часу кружляють різні історії про большевицькі успіхи на фронті. Використовується різницю, яку німці роблять між Райхсдойчами і «здешніми», що має такий наслідок, що напис «нур фір Райхдойче» впливає підбурюєче на населення. Це зразу мило, бо большевики весь час пропагують бодай на папері, що всі рівні, що всі мають однакові права, а німці виразно роблять різницю.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 57-60. Копія. Машинопис.

№ 26 **СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД** **ДНІПРОПЕТРОВСЬКА**

Червень 1942 р.

Суспільно-політичні відносини Дніпропетровська

I. Адміністративний поділ.

1) м. Дніпропетровськ згідно з статистикою 1942 року нараховує 151 тис. 923 чол.: Українців – 98 тис. 934 чол.

Москалів – 1 тис. 904

Білорусів – 5 тис. 243

Поляків – 2 тис. 162

Інших – 2 тис. 30.

Подана статистика відносно кількості населення майже відповідає дійсності, але національне оприділення не зовсім вірне. Треба рахуватись з тим, що частина москалів подавалася за більшовиків і тепер за німців, як українці, бо, мовляв, народженні в Україні. Годі оці справи точно усталити, тому що дуже багато українців з походження є в містах мовно, а навіть психічно зрусіфіковані. Можливо, що в змінених умовах вдасться їх привернути з часом до українського національного пня, не лише формальною паспортною заявою, але й серцем та думками. Справа ця доволі тяжка, але її не можна занедбати.

Адміністрація

В місті багато німецьких установ та як допоміжна їх міська управа – голова інж. Соколовський, секретар – Фербер (фольксдойчер).

Важливі установи й заводи

1) Університет – вул. Широка; 2) Гірничий інститут; 3) Металургійний інститут; 4) Архітектурний інститут; 5) Транспортний інститут (найбільший в ССРСР). Він пиглядає, як мале містечко, де міститься гуртожиток для студентів і спеціальний будинок для професорів-викладачів. Педагогічний інститут, десятирічки, ремісничі школи.

Заводи: ім. Петровського, ім. Молотова, ім. Ворошилова, ім. ДМЗ, ім. Красний весовщик, ім. Металіст і ще інших шість заводів ім. Петровського.

Перед війною велетенський завод ім. Петровського нараховував найбільше робітників. Зараз справа з заводами мається так: поодиноких заводів німці не пускають в рух, раз через те, що в більшості вони пошкоджені, машини й необхідні частини вивезли совіти, а друге, що німці усю свою роботу машинізують і їм вигідно зараз і в майбутньому акумулювати кілька заводів в один, а над ним поставити директора німця. Так створено т. зв. «Металіст», що складається з трьох менших заводів.

Деякі заводи працюють, але в більшості праця в них ведеться по відбудові, а не продукуванню.

II. Політика німців

Створення організації фольксдойчерів на чолі з Геммом (місцевий німець)

1) Виділення кращої горішньої частини міста аж по вулицю Барикадну і Ісполкомську виключно для німців. Початок переселення почався з весною в місяці березні, досить непомітно, а в травні прийняв ширший характер; з одного дому, або навіть з домів по цілій вулиці викидали, а зглядно давали обов'язково визначений термін виселитися. В першу чергу, тут попало українцям, бо деякі москалі до сьогодні сидять на своїх місцях. До Дніпропетровська спроваджено різних інженерів і директорів 2 тис. осіб, власне в той час переселення. Всі вони, очевидно, приїхали для того, щоб перебрати від українців те, що вони під свистом куль і гуком гармат упорядковували, а за це дістали деякі українці тепле слово і більш нічого (ліквідація обласної управи – в травні 1942 р.). Деякі відділи Облуправи, як адміністративний, перейшов в цілості до гебітскомісаріяту, разом з бувшим головою облуправи – Олійниченком на чолі, а всі інші почасти працюють, почати ліквідовані. Більше гучні наукові робітники натхненні кацапським ароматом і засахарені німецькою «Новою Європою» зуміли пристроїтись, а інші залишилися без роботи.

Утворено спеціальні установи: кіно, касіна й т. п. – виключно для німців, а головний театр, ніби для всіх, але властиво там кацапи дають німцям розривку та заціплюють в народі московський дух і культуру. Репертуар майже московський, часом виставляють, як побутову українську п'єсу. Директор театру – москаль.

Взагалі німці протягають кацапів в Дніпропетровську на кожному кроці, а ті знову, треба визнати, виявили велику активність. Не можна сьогодні знайти ні одної установи, де б їх не було. Всюди слідкують при цьому за українцями та намагаються підставити ногу. Насамперед намагаються вони охопити поліцію й господарські установи, опісля інше. Тримаються разом і допомагають один одному. Навіть виселювання й переселювання використовують для себе й часто усувають з кращих будинків українців під яким будь приводом та дають тут москалів. Усе це роблять планоно, а при цьому теж хитро, видаючи себе за українців.

Сексоти, яких німці заангажували до політичної роботи проти українців, це теж передовсім москалі. До протикомуністичної праці набирають українців. Коштом двох сил німці хочуть мати готову працю. Вже від квітня створено при поліції окремі відділи для справ українських націоналістів.

Під оглядом поліційно-адміністративним Дніпропетровськ поділено на чотири райони, де знаходиться поліція Шуцманшафт («Українська»), але фактично це більшовицькі агенти-кацапи і майже поодинокі випадки заблуканих, або т. зв. хитрих

кон'юктуральних «українців». Їхня робота полягає в тому, щоб бути першими там, де можна пограбувати, а при тому слідкувати за українцями, щоб вони часом для себе не взяли чого, де лише можна шкодити їм і нищити їх. Зараз представляється так, що кожний сексот має відповідний відтинок вулиці і там він слідкує за рухом. Крім цього, майже всі завдоми виконують роль сексотів. Вони провадять реєстр мешканців (в їх рауках мешканеве бюро) і вони до певної міри виконують роль політично-адміністративного характеру. Крім сексотів на вулиці провадить контроль німецька поліція.

Крім сексотів вищого значення, є т. зв. опікуни установ. Ними є або фольксдойчер, або емігранти-білогвардійці, або такий «здесьні» кацапи. Їх завдання – пропаганда німецької культури, як найвищої в світі, німецького морального права, творити Нову Європу і запрягати для неї всі інші народи. Таких випадів відбулось вже два в Транспортному інституті виголошені по німецьки, а перекладені на московську мову (квітень-травень). В цих місцях вони взялися досить активно до роботи.

Ставлення німців до комуністів було дуже суворе в зимові місяці (лютий). Тоді багато арештовано і багато розстріляно, а деяких вивезли на роботу. Зараз більше уваги звернено на націоналістів, ніж на комуністів.

Комуністи. В зимові місяці і на початку весни (березень) була помітна комуністична діяльність (розліплення комуністичних листівок на Кайданах – робітничий район Дніпропетровська). Прізвища їхні були нам відомі й місцеві друзі вислали їм у відповідь спеціальні листи від ОУН, які говорили про фальшивість їхнього шляху і закликали на правильний націоналістичний шлях. Серед населення по базарах та вулицях сильно пожвавлена була усна, шептана протинімецька пропаганда. Порівнювали передвоєнні харчові відносини з сьогоднішнім днем і викликали тугу за попереднім станом. Така пропаганда провадиться далі і вона в міру відвідування «красних льотчиків» набирає ще більшого і сильнішого розголосу. Вулиця до тої міри зробилася відважною, що люди самі дивуються, як скоро народ в загальному пізнався на слабкості німців і говорять собі на вулиці те, що має на душі. І тому саме більше поважають і більший страх мають перед «більшовиками», за яких це говорення було неможливе.

Інші національності. Ставлення німців до інших національностей – литовців, білорусів, вірмен, поляків – позитивне. На їхню політичну роботу німці майже не звертають жодної уваги, мовляв, вона тут в Україні, їм не є небезпечна, а навіть допоміж-

на в їхній політиці. З білорусами ми в тісному контакті. З поляків, які приїхали при кінці квітня й на початку травня в числі 400 осіб (переважно з Варшави) до двох тижнів осталося тільки 180 чол. Вони всі мріють про Польщу, але місцеві поляки не проявляють себе нічим в тому напрямі. З одним я говорив (очевидно, як поляк), то він мені признався, то «Польська бендзє», але зараз вони не посилюють боротьби, тільки час-від-часу виявляють своє вороже ставлення до німців. Але натомість у відповідний момент при закінченні війни виступлять до боротьби за створення «Польські неподлеглей велькей».

1 Травня. Першотравневе свято пройшло надзвичайно блідо мимо широкої реклями і звільнення працівників усіх установ від праці. Воно було організоване Соколовським й проф. Зеленським. Перший організатор загальної церемонії, а другий – вливав зміст. Промову «перший травень» виголосив проф. Зеленський, який присягнув сам і за всіх українців перед присутніми лояльну співпрацю з німецьким командуванням. Крім цього він в газеті випишує різні теревені про те, «що ми сьогодні вже зробили для Нової Європи?». Отже, не гаймо часу і хай українська молодь виїжджає на працю до Німеччини до станка і там здобуде краще майбутнє України.

Московська мова. Інтелігенція назагал здеморалізована і вихована на московських Пушкінах... Важко сприймає самостійницьку ідею, бо не вірить в її силу й перемогу. Вона до тої міри придавлена Московщиною, що не здобувається на відвагу говорити українською мовою в товаристві де 5 українців, а один кацап. Свою рабську вдачу хоче виправдати при звичаєнням, мовляв, тяжко переключитися на українську мову. Подібне розуміння відносно української мови зауважується в молоді, але ці по своїй вдачі це цілком інакше сприймають.

Молодь. Молодь в загальному на початку не проявляла заінтересування політичними справами, була байдужа до усього. Для неї питання дня був хліб і більш нічого. Зараз вона починає запитувати себе, чому це нема цього хліба, якого вона потребує, а це заінтересування веде її до політично-суспільного питання. Зараз, бо саме життя змусило її, вона відчуває потребу бути активною в політичному житті і не живе вже тільки тим, що їсть. Деякі жадібно сприймають ідею самостійності й соборності Української Держави, другі не здецидовані ще – мріють, зглядно нагадують собі «комсомольське» життя, а треті нейтральні (цих мало), ну і треті т. зв. сексоти (одинокі випадки – нам в основному відомі).

Настрій мас. З приходом німців на початку населення було задоволене. Але це все тривало дуже недовго. Сьогодні «вулиця» без огляду на національність виразно висловлює своє нездоволення проти німців. В тому перед ведуть кацапи, що своєю шептаною пропагандою ширять комуністичні настрої, виступаючи проти німців. Одночасно вони перед німцями вживають вірних, солідно виконують державно-адміністративні обов'язки, переслідуючи українців на кожному кроці і не допускаючи їх до урядів і взагалі до керівництва в суспільному житті.

Ціни. Зарплата є згідна з державними цінами, по розпорядку генерал-комісара. Українці прямо голодують. Москалі, що є завідуючими головно усіх суспільно-господарських установ, живуть багато краще, бо крадуть де попали. На базарі можна купити майже все, але по цінах:

- стакан муки – 15 крб.
- стакана пшона – 10 крб.
- стакан насіння – 6 крб.
- 1 літр молока – 30-40 крб.
- стакан сметани – 15-25 крб.
- 1 кг. сала – 400 крб.
- капці дитячі – 200-400 крб.
- шкіряні черевики – 600-800 крб.
- тютюн стакан – 30-40 крб.
- картопля – 15-25 крб.
- мило (часом) шматок – 200-300 крб.
- штани – 400-1000 крб.
- шапка – 150-250 крб.

Щоб прожити базарними продуктами, треба мати найменше 300 крб. на одну особу. Робітник, що заробляє 300-500 крб., не може жити на зарплату, він мусить (або жінка) йти на село за здобуттям хліба. Вправді зараз ще люди мають дещо помінати і в той спосіб якось викручуються, але ця виміна в декого вже вичерпалася і ті соять перед загрозою голодової смерті. Зимом були випадки, що люди з голоду пухли.

Справа палива зараз є дуже пекуча. Надходить зима, опалу немає. Справа забезпечення населення харчами й топливом представляється катастрофічно. Це теж відіб'ється дуже важко.

Культурні відносини. У місті майже поголовно всі завідувачі школами – кацапи. Інспектор українець – Козар. Проте він зробився засахареним працівником «Нової Європи» і для української справи нічого не робить. Просвіта, що тут існує, не про-

являє жодної діяльності. Головою її фольксдойчер [...]*. Театр в руках кацапів. Їхня діяльність поділена на дві частини: 1) в місті дають переважно московські п'єси; 2) виїжджають на села і теж дають українські п'єси, очевидно, з метою пропаганди «високої німецької культури» й «Нової Європи».

Виїзд до Німеччини. Українську молодь вивозять масово. Контингент молоді, призначеної на виїзд, щораз вищий. Москалики переважно залишаються в місті, бо пристроїлись на урядах. В зв'язку з цим дедалі, то все більше опорожнюється від молодого українського елементу.

Політновинки. На горизонті творення «нової політичної сили», на терені Дніпропетровщини з'явився «чоловік з оселедцем». Це Москаленко, що походить з Новомосковська. Він носить з «ідеєю» творення «Вільного козацтва». Статут на затвердження такої «організації» він вніс до райхскомісаря Е. Коха і мабуть вже дістав офіційно дозвіл (а може ні), але його німці вже висилають до Німеччини на вишкіл. На днях мав вже виїхати. Статут містить в собі таке:

3) Ціль і завдання «Вільного козацтва»: а) носити оселедець і криву шаблю (запорізьку), плекати військові традиції козаків; б) членом може бути тільки українець (перевірений, щоб часом не був комуніст), мужчини і жінки віком 18 і вище; в) два рази на тиждень має проводитися військовий вишкіл, як мужчин, так і жінок; г) працю по державних урядах одержують в першу чергу Вільні Козаки. Штаб буде оплачуваний німцями; д) кожний член «Вільного Козацтва» працює там, де власне зараз зайнятий.

Німці з Москаленком (вождем), зрештою, як він сам каже, поводяться дуже чемно, просять навіть сідати, беруть в машину і т. п. На початку його менше шанували, а зараз набув більшої «вартості».

Чи це старий, чи новий політичний спекулянт – отаман, не можна відразу сказати. В кожному разі коло нього вже крутяться різні темні типи, між іншими, надскакують також мельниківці. Вони з'являються всюди, де тільки здалека чують німецький палець. – «Пан отаман», кандидат на ще одного «вождя», з німецької ласки запевнює, що він не проти націоналістичної політики, але каже – нам треба вчитись від німців, бо справа нашої держави, ще не назріла. Він сам в професії (як кажут[ь]) пекар. Індивідуальність жадна.

---

* *Нерозбріливо.*

Нові зарядження. Дуже мізерні наділи присадибної землі дали селянам на правому березні Дніпра, де цивільне управління і на лівому, де є військове.

Конфіскацію всього зерна переводять дуже суворо. Це відбулось наперед на лівому березі, а тепер на правому. Звозять підводами і військовими автомашинами та навантажують у Германію.

Накладено нові податки з собак, працездатних, податок і реєстрація велосипедів 15-7-25-40 крб. Оголосили, хто до 25 червня не зареєструє велосипеда, підлягає карі і одночасно наступає конфіскація велосипеда. Тепер відбирають взагалі усі велосипеди.

Перереєстрація мешканців міста відбулась в травні. На кожному паспорті ставили дату і підпис поліції та печатку. Хто не мав, тому видавали персонал-авсвайс (тимчасово).

Завдоми і домоводи виконували функцію прописних бюр. Хто хоче зареєструватися, мусить про це зголосити завдомові.

Нових ордерів на мешкання зараз в місті не видають. Ордер може дістати лише той, кого переселяють «з горішнього району».

Перебуваючи в місті, треба мати довідку праці в певному підприємстві, чи установі, бо без цього ловлять і вивозять на «біржу праці», а звідти до Німеччини на роботу, або на розстріл.

Релігійне життя. В половині червня приїхав до Дніпропетровська Архієпископ Генадій. Він вже працює, але офіційно ще не виступає, як урядуюча особа, бо поки генерал-комісар ще не прийняв його на авдієнцію. Кацапи вислали свого делегата в Київ, щоб одержав звідти свого чоловіка, щоб цей нейтралізував український національний релігійний рух. В місті є дві церкви: одна є собор, де відправляють Богослуження автокефалісти, а друга св. Тройці, де сходяться кацапи. Крім цього є ще молитовні доми – один на спортивному Стадіоні й одна церква на Кайданах (Запорізька церква). Автокефальна церква – Собор – відправила панахиду в дні 25 травня – за Симеона, Миколу, Євгена, Юрка, Івана. Вона виконує бодай в частині національно-виховну роль тоді, коли кацапська шкодить. Відвідування кацапської церкви є численніше. Від приїзду Архієпископа Собор почали обставляти сексотами і вони починають вивчати обличчя тих, що туди заходять. Вступ інших для свідомої молоді на духовний стан є можливий і охочих приймають на відповідні курси.

Політична свідомість. Самостійницькі елементи, які у нас до початку війни мріяли, що вона принесе у здійснення національної волі – гірко розчарувались.

Слабші розчарувались, опустили руки й кинулись до жолоба. З цієї статуї повстало цілий ряд різних отамансько-спекулятивних групок. Деякі з них пристали до мельниківської групки. Люди, які кинулись до цього урядового «нового» жолоба, це переважно з натури аполітичні, наукові працівники, які тепер вчепилися за політику «нової» німецької Європи.

Проте сильні вироблені політично елементи, з власної здорової думки, та передусім здоровою душею, частим серцем і сильним характером, знайшли й кристалізацію національної ідеології. З цього розвитку росте і міцніє у Дніпропетровську, серці давніх запорізьких земель, що його українська влада перед 20-ти роками назвала була Січеславом – новий, міцний самостійницький революційний рух.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 77-79. Друкований примірник. Машинопис.

№ 27

ВІСТІ З КИРОВОГРАДЩИНИ

1942 р.

Кіровоградщина
Південна Україна, 1942 р.

Протегується фольксдойчі, використовуючи їх проти українців. Фольксдойчі працюють звичайно по урядах як поліція, сільські, районові й міські управи, в господарських установах. Вони перейняли нині дотеперішню роль жидів за совітів. Користуватись іменем фольксдойча може кожний, у кого хтось з батьків був, чи є німцем. При заключенні супружної [угоди] з німцем, чи німкою, діти стають німцями.

Жидів майже по ноги ліквідовано.

Українці можуть працюють в урядах, в адміністрації, але можуть зайняти пости тільки до районного шефа. Сильно шириться пропаганда за українську мову: в урядах, церкві, дома. Однак досі, лиш пропаганда. Не дозволено працювати жодним легальним товариством. Існують лише українські допомогові комітети, працюють газети, кіна з українськими написами у фільмах. Роль українців лиш виконавча і допоміжна.

Биття, розстріли, вішання, стягання хліба, молока, яєць, м'яса – викликають сильні протинімецькі настрої. Большевицьку пропаганду і большевицький рух руских німці легковажать і навіть толерують, проти них не ведеться осібної пропаганди. Щойно в останній час в часописах зустрічається легкі проруські натяки.

Господарство. Господарська політика – це використовуванн-ня України. Ангажуються всі сили й засоби, щоб її поставити на краще. З Київщини і Кам'янець-Подільщини весною вислано в Кіровоградщину і Миколаївщину людей на працю в колгоспи. Багато вже втікло додому. Примусово пропонується їхати в Німеччину визначеному числу людей. Введено 10-ти годинний день праці. За спізнення, невиконання праці, опущення праці – буки, чи т. зв. «армбінда» – підвішення. Не вільно різати свиней, худоби без дозволу. В колгоспах не видають на місяць на чоловіка (їдока) 8 кг. муки. Збіжжя, чи муку, що знайдено, вибрано силою. По містах на особу мають 250 гр. хліба денно та 3 кг. пшона і 60 гр. олії на місяць.

Колгоспів не діляться, хоч народ жде цього. «Новий земельний лад» прийнято з невідовір'ям.

Зимом не молочено всього збіжжя, за браком пального. Молотять тепер. Багато знищилось. Всієї землі не обсіяно за браком тяглової сили; можна сподіватись великого голоду. При всіх роботах вживається машин, коней, волів.

Кооперація стягає: молоко, яйця, кури – не дає нічого. Повний брак мануфактури, солі, цукру, нафти, мила, шкіри, ниток. На базарах в більших містах (навіть Київ) можна все купити по високих цінах.

Різне. У Вознесенську розстріляно або повішено 10 людей за большевицьку пропаганду, крадіж. Дві дівчинки покарано по 120 буків за новорічні побажання прихильні большевикам – бито на рати.

Завідуючий друкарнею у Вознесенську – Корсовський за невиконання замовлення дістав 10 буків.

Появляються червоні партизани. Зробили напад на поліцію в Гоновці, були в Холодному Ярі. Знайдено там парашути в квітні місяці, коло місцевості Нова Україна. В деяких районах змобілізовано підводи і кучерів до транспорту.

Стягнуто 100 крб. з душі «подушне» по всіх районах.

Румунська поліція в Трансністрії шукає бандерівців і мельниківців. Шеф румунської поліції сказав, що Бандера походить з Буковини, а під час заняття большевиками Буковини, втік до Німеччини. По вибухові війни почав домагатися Самостійної

Соборної Української Держави. Члени його Організації розійшлись по всій Україні, виступають проти більшовиків, німців і румунів. Мельниківці, – казав він, – подібні, лиш мають багато менші вимоги. У Трансністрії звертають увагу на всіх, що з-за Буга. Підозрюють їх, що це бандерівці.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 79-80. Друкований примірник. Машинопис.

№ 28

ОГЛЯД СТАНОВИЩА НА ПІВДЕННИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

1942 р.

Загальний огляд суспільно-політичного, господарського та культурного життя на південноукраїнських землях

Адміністративний поділ Степової України

Південноукраїнські землі розмежовані кордонами на три частини, і хоч є всі дані про їхню тимчасовість, все ж таки немає можливості тепер вільного руху на цих теренах.

1) Кордон – Дністер – дуже сильно оберігається румунами. Побіч румунів є ще німецькі «целі», які на перевізних місцях дуже солідно перевіряють чи чогось не вивозиться з т. зв. «Трансністрії». Перевіз товарів з Румунії в «Трансністрію» дозволені. Чи цей німецький пограничний контроль буде тільки тимчасово, чи постійно – не можна сьогодні збагнути, але з того, що є, виходить, що румуни не є виключно самі панами цих новоокупованих теренів.

2) Кордон – Бог тут усі називають «Буг», деколи для відрізнєння від волинського Бугу – «Південний Буг». Кордон цей контролюють по цей бік нім[ецькі] пограничники, по той бік – рум[унські] війська, жандармерія (мають військ[ові] одяги, на лівих рукавах сині опаски з червоними літерам «У. Р.»). Охороняють насамперед переїжджі місця і деколи пограничники їздять кіньми вздовж кордону і тоді в зоні 2-5 км., всіх легітимують (частіше питають за карткою праці, як за особистою виказкою). Легально можна в

«Трансністрії» дістатися за письмовим дозволом первомайського, вознесенського або миколаївського гебітскомісара на кілька-надцять км. від кордону (на 2-5 днів). Звичайно таких дозволів не дають.

3) Кордон (тимчасовий) – Дніпро. Лівобережжя вважається як безпосередній терен військових дій, тим то, щоб дістатися туди – вимагається відповідного дозволу військових властей (Ортскомандтур). І тут, як звичайно ця справа різно унормована на теренах окремих військових місцевих команд.

Навіть переходження з району в район забороняється (таке саме розпорядження видали в Трансністрії), але його майже ніхто не виконує.

II. Населення

Кількість населення на південноукраїнських землях дуже зменшилась. Великі міста потратили 40-50 до 65% населення, менші міста і села – 20-30 до 50%. Все це тому, що майже весь актив більшовики мобілізували, решту молоді німці [забрали] на роботу в Німеччину, а всіх жидів (навіть в Трансністрії за нім[ецьким] наказом) фізично ліквідовано.

Селянство – назагал дуже пасивне. Ніхто з селян не вдоволений із сучасної політичної дійсності, але ще немає ясної ідеї розв'язки українського питання власними силами в боротьбі за українську державність. Навіть там наші кличі більше доходять – селянство часто не розуміє ще боротьби за державність, як життєву конечність, але розраховує на те, що наша у.[країнська] держава дасть йому невеликий (він багато не хоче) кусник землі у власність. Правда, є вже сьогодні серед селян одиниці, які боротьбу за державність розуміють по-нашому, але вони здебільшого тільки «розуміють», а не являються активістами цієї ідеї.

Робітництво. Приступаючи до розв'язки дуже складного робітничого питання, слід подивитися, як повстало українське робітництво. За часів НЕП-у й індустріалізації українських робітників було небагато. Щойно після 1930 року, коли пішла нагінка на селянство і приступлено до колективізації – багато селян покинуло землю і пішло на Донбас. Туди тікали навіть ті, що сподівалися арештування, а на Донбасі могли жити спокійніше. Тепер, коли заводи майже з 70-80% знищено воєнними діями, багато робітників повертає на село, бо там трохи краще жити. Багато робітників із Донбасу повернулось в Одещину й інші області. В розмові зо мною ті робітники-селяни висловлювались, що тепер їм краще

попрацювати по селах, як по містах. В місто вони не можуть повернутися, але лише тоді, коли поліпшиться доля робітництва.

Саме робітництво представляється багато краще, як селянство. Воно більше активне, рухливе, революційне. Ті робітники, що пристали до нас, представляються найкраще.

Інтелігенція – дуже боязка, опортуністична. Найкращі ще сільські учителі, агрономи, та тільки деякі науковці. Студентство активізується. Не чують ще сил нести наші ідеї в маси, але самі оцінюють критично попередні свої погляди.

III. Господарство

Сільське господарство. Господарська система, яку завели большевики, обов'язує надалі. Заведення т. зв. «громадських господарств» – це ніщо інше, як колгоспи та радгоспи, які були раніше. Не допоміг тут організований «пресовий крик» про нібито приватну власність на землю. Українські селяни і надалі залишаються колгоспниками-кріпаками.

В Трансністрії румуни приділили робітникам, які сьогодні залишились без праці по кусникові землі (2-3 га) на тимчасове користування. Тут наслідки кращі. Ці робітники-селяни живуть краще, ніж колгоспники.

Селянству дуже даються в знаки всякі здачі. І так наказано здавати майже усе збіжжя («лишки»). Призначено на 1 особу 30 пд. збіжжя по кінець серпня. Решту наказали віддати. Деякі дядьки таки зуміли добре запастися і ця «решта» в них виносить часом немало пудів. В справі всяких здач, а збіжжя зокрема преса підносить великий рейвах, мовляв, коли хтось не дасть т. зв. «лишків» (контингенту), то він тим маніфестує своє большевицьке наставлення. Він ворог народу, контрреволюціонер. І дядьки бояться та віддають останнє збіжжя.

Наказано також здавати все молоко й вже збирають. На чотири особи дозволяють оставити 1-2 л. молока, а якщо осіб в родині менше, то 1 л. молока. Для доглядання за цим наставлено на кожних 100 корів (контрольора молочності). Якщо корова дає менше 5 л. молока денно, тоді корову забирають для м'ясопоставки.

В Христинівському районі (пів[денна] Київщина) забрали від селян усіх корів.

2) Фабрики, заводи здебільшого понижені большевиками й тепер не працюють. Деякі тільки пущено в рух і поставлено нім[ецьку] управу. Робітників дуже мало.

IV. Вивіз робочої сили до Німеччини

Останніми тижнями найбільше лихо для місцевого населення – це вивіз робітників до Німеччини. З деяких сіл забирають майже поголовно всю молодь. Ніхто до Німеччини не їде радо. Різними умовленими знаками в листах подають ті, які виїхали до Німеччини, що там живеться їм дуже погано. Були випадки (Вознесенськ) самовбивства, щоб тільки не їхати туди. Та проте дуже мало випадків, щоб молодь тікала від виїзду у підпілля, хоч це було б на деяких теренах зовсім можливо.

В розмові зі мною один німець (О. Тодт), який думав про мене, як про німця, сказав одверто, що вивіз робітників до Німеччини з України має подвійне значення: 1) Німеччина має дешеву робочу силу в той час, коли весь німецький актив мусів виїхати на фронт; 2) вивезення молодого активу з окупованих теренів, забезпечує Німеччину не випадок позафронтових розрухів. Виходить, що й таку можливість беруть німці до уваги.

V. Комуністичне питання

Комуністичні сили на українських землях зростають. Причиною цього: 1) сприяючий ґрунт; 2) наполеглива большевицька пропаганда.

Населення України сьогодні переживає дійсно тяжкі часи, а до того нім[ецька] політика, зовсім не вказує на те, що буде краще. Навіть ті українці, що були захопилися будівництвом теперішнього «ладу» в Україні (здебільша нім[ецькі] прихвосні) бачать, що тут не все в порядку, й самі не вірять в кращу будучність. Величезні маси народу не хочуть вірити в те, що німці тут затримаються довше, а не мають ще досі ясно поставленої власної розв'язки українського питання, вірять в можливість повороту большевиків і ця думка примушує їх бути тихими, нейтральними, пасивістами. Це все створює пригожий ґрунт для росту большевицьких сил.

Зокрема, на теренах «Трансністрії» цей ґрунт дуже пригожий. «Трансністрія» в руках румунів, які, на мою думку, перед остаточною моральним розкладом. Підкупництво й хабарництво тут дуже процвітає і через те комуністи можуть тут працювати зовсім вільно.

Наприклад, в Одесі накрила сігуранца 8 комуністів, коли як вони озброєні друкували нелегальну літературу. Арештовано їх, справа пішла до т. зв. слідчої поліції й після кількох тижнів за

великі гроші комуністів звільнено, а всі кінці пішли у воду. Або інший приклад, – ідете вулицею Одеси, приступає жандарм і питає за документами. Коли немає документів, вистачить дати 2 марки і це зійде за документ, жандарм відповідає «вон» і тікає.

До того посилено скрізь большевицьку пропаганду. Що якийсь час большевицькі літаки застеляють степ летючками й газетами. Цим шляхом населення дуже скоро довідується про всякі події з большевицьких теренів (напр., пакт трьох, тощо). Отак народ наявно бачить, що большевики – це ще сила. Зрештою, часті большевицькі налети й бомбардування північного побережжя Чорного моря (головно Миколаїв) стверджують правильність такого погляду. Цікаво, що на Одесу налетів немає, хоч вона відносно дуже близька до Миколаєва.

Пригожий ґрунт і посилена большевицька пропаганда посилюють ростові комуністичних ячейок. Наново нам вдалося саме розкрити таку одну комуністичну групу юнаків в Одесі. Головним організатором тієї групи був жидок, який послав румунами паспорт, що він українець. Організуючи свою групу, він окреслив сучасне політичне становище, ось-так: «Ведеться імперіалістична війна. Ми трудящі бажаємо миру, ми не можемо цього стерпіти, щоб кров робітників лилася даремно. Причиною війни є німці, в першу чергу, Гітлер. Тому проти нього мусимо звернути весь наш удар. Комуністична теорія є добра, хоч деякі большевики в практичному житті з різних особистих мотивів вели контрреволюцію (невідомо чи навіть Сталін, не мачав в цьому рук), але зараз є комуністична група, яка вірна «чистому комунізмові» і вона за негайний мир і за революцію всіх поневолених робочих в капіталістичних країнах».

Бачимо, що комуністи дозволяють своїм членам навіть деяку критику дотеперішнього большевизму й намагаються вливати в цю боротьбу своєрідну романтику.

По деяких заводах комуністи зуміли вже досить розбудуватися, а то й захопили керівні місця (майстрів). Вони попирають своїх, а хто не їхній – того безпощадно винищують, навіть доноси до німців.

VI. Білогвардійщина

Найбільше проявилось по великих містах (Одеса, Дніпропетровськ).

VII. Німецька пропаганда

У своїй пропаганді німці у нас зовсім не пішли вперед. Помічається в пропаганді бездумно наслідування большевиків. Це наслідування дуже яскраво вилазить на верх і тим німці себе перед місцевим населенням осмішують. Наприклад, поширено тут у великих кількостях портрет Гітлера. Гітлер в звичайному спортивному плащі з піднятим коміром на тлі червоних пожеж. В низу напис «на російській мові», «Гітлер – визволитель». В виданих пропагандивних ілюстративних брошурах такі написи: «Гітлер – геній людства», «Гітлер – визволитель трудящих» і т. д. Усе дослівно, так само як у большевицьких виданнях.

Масово поширюють летючки (10 заповідей) – головна думка: «Гітлер тебе визволив, отже маєш йому служити», «Все інше – ворог». Така летючка й подібні викликають усмішку.

Ідея «Нової Європи», «нового ладу» вже набридла людям, ніхто сучасним станом невдоволений і не вірить у краще в майбутньому. Навіть деяким місцевим фольксдойчерами такий стан, як зараз, не подобається, хоч німці їх підтримують на кожному кроці.

В усіх більших місцевостях, починаючи з районних осередків, працюють для населення кінотеатри. Пускають здебільша нім[ецькі] фільми і цензуровані большевицькі (напр., фільм «Богдан Хмельницький» Корнійчука).

Цікаве явище, що нім[ецькі] фільми майже нікого не інтересують, наприклад, у Вознесенську, якщо висвітлюють нім[ецький] фільм, то каса приносить тижнево 3.000 крб., тоді, як больш[евицькі] – 15-20.000 крб. Через те шеф пропаганди Миколаївського Генералкомісаріату дав усім своїм підпорядкованим наказ висвітлювати не перемінну нім[ецькі] й цензуровані больш[евицькі] фільми.

Театр. Українські театри підлягають відділам нім[ецької] пропаганди. Про них здебільшого нічого сказати. Подекуди німці дали відверту заборону грати українські історичні п'єси, натомість доручили грати комедії, але обов'язково такі, де були б танці й співи, щоб нім[ецькі] солдати, які йдуть до театру мали розвагу й не спали. Часто зі сцени почуєте «Тройку», «Расія, Расія, матушка моя», тощо: тільки деякі театри грають побутовщину, але сама гра на дуже низькому рівні.

Самі німці роблять собі в театрах своєю поведінкою дуже погану рекламу. Штовхаються, були випадки, що били людей, займають передні місця, не платять за білети, під час гри перевертаються в залі, цілують жінок тощо.

Преса. Майже в кожному гебіті є преса на українській мові. Її тираж і ... розмір дуже зменшили через те, що немає паперу. Деякі газети через це перестали виходити. Преса передруковує вісті пресової агенції «УК» (Українська Кореспонденція) з Рівного і ДНБ (теж з Рівного), до того приходять ще об'яви, накази, розпорядження місцевої влади і т. п.

В Криму немає зовсім української преси. В Трансністрії виходить тільки «Прибугські Вісті» в Голті (це передмістя Первомайська, по тому боці Буга), але дозвіл на цю газету дали ще в осені німці. Газету цю румуни заставляють писати статті про румунську державу, походження румунського народу, румун[ський] гімн, румунських генералів тощо.

На Лівобережжі теж дещо друкують, але це без значення. Попит має тут рівненська «Волинь», переплачує її багато в Кіровоградській області. «Дойче Україна Цайтунг» ніхто не читає. В деяких місцевостях (Умань) не продають української газети, якщо не купите «Д...У... Цайт.». Це теж своєрідна пропаганда.

Радіо трансмітує вісті в Берліна, Букарешту і Банської Бистриці українською мовою.

VIII. Церковне життя

Релігійних віруючих в Бога людей тут поки що мало. Найбільше релігійні – це старші люди. Молоді у цьому відношенні байдужі. Активних виступів проти релігії або церкви не помічається.

Зараз найважливіше місце має Українська Автокефальна Церква. На цих теренах є два ново-висвячених єпископи (єп. Генадій в Дніпропетровську і єп. Михайло в Кіровограді), які багато працюють, але поки що без великих позитивних наслідків.

Останніми часами почали з'являтися різні релігійні секти, напр. секта християн-євангеліків, секта баптистів. Їх нім[ецька] влада толерує, декуди (Олександрія) навіть затверджує. Це на руку владі, бо секти проголошують всюди лояльність супроти влади («Влада Богом дана, тому треба їй коритися»).

В Забужжі т. зв. Трансністрії під румунською окупацією у відновлених церквах відпрацьовують слов'янською мовою. Церква тут підпорядкована т. зв. «Румунській Православній Місії». «Місія» веде національну румунську роботу. Видано нібито церковні календарі, [в] яким поміщено Михайла I і Антоне[с]ку, а в молитвенику на питання, за кого молитесь? – відповідається за державу і владу. Загально в рум[унській] пропаганді проявляється дуже фарисейська релігійність.

IX. До питання нашої пропаганди

З різних розмов, на теми наших кличів і писаної пропаганди виявляється, що деякі друзі мають застереження відносно нашого ставлення до москалів.

Один наш портовий робітник в Одесі спрецезував мені свою думку відносно москалів, на мій погляд непозбавлену рації, так: «В наших кличах і писаній літературі ми не зазначаємо різко, що ми боремося лише проти москалів імперіалістів, цебто таких, що на українських землях хочуть бачити свою «Єдиную, неделімую». Цей робітник впевнив мене, що серед москалів, які живуть в Україні, небагато є імперіалістів, і тому незручною пропагандою вони не потрібно відштовхують їх. Тому в нашій пропаганді треба різко відмежувати москалів – імперіалістів від москалів-неімперіалістів.

Одеські робітники запропонували конкретну пропозицію – написати на цю тему коротку брошуру (гасло «Українська Держава дасть змогу «хороше» жити всім нац[іональним] меншинам, якщо вони проти неї не повстануть і будуть лояльні»).

X. Окремі випадки

В перших днях червня ц. р. большевицькі підводні човни в ясний день на очах людей затопили 5-7 км. від Одеського порту 5 румунських транспортних кораблів.

В Одеському порті дуже слабкий рух. Працює поки що 300 робітників (більшість українців) здебільшого по відбудові знищених кораблів. Крім старих, нездатних (10-15) є 4-7 румун[ських] кораблів ок. 10 моторових лодок. Деколи заїздять сюди болгарські кораблі. На вежі біля Чорноморського маяка повівають прапори німецький і румунський. Доступ до моря заборонений (сторожено дротами).

Відношення німців до румунів у Забужжю «Трансністрії» майже вороже. За зневагу фолькдойчера нім[ецькі] солдати побили до неприємності румун[ських] вояків.

Румунські вояки намагаються вивезти з «Трансністрії» всякий крам. Найбільше патефони, що румун[ський] вояк тягне з дикою насолодою. На Дністрі стоять нім[ецькі] «целі» і відбирають все це. По колгоспах в «Трансністрії» їздять нім[ецькі] господарники і провіряють все. Виходить, що німці тут справжні господарі.

Деякі румуни (навіть старшини) не вірять, що Тр[ансністрія] залишається за Румунією. Такого погляду є передовсім Залізно-

гвардисти¹²² Гори Сіма. Цих є багато в рум[унській] армії. Вони ставляться дуже вороже до Антонеску¹²³, звать його нім[ецьким] прихвостнем, рівно ж проти німців. Пробували навіть з нами говорити.

Дня 29 червня большевики скинули 25 парашутистів в Олександрівському районі. В іншому місці скинено 12. Їх завдання – висаджувати залізничні шляхи. 30.06. зірвано залізничний шлях біля Олександрії. Школи невеликі. В одному місці парасолі парашутистів були підміновані. Наслідком цього згинуло три поліцаї.

М. Громовий

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 61-63. Друкований примірник. Машинопис.

---

¹²² «Залізна Гвардія» (рум. *Garda de Fier*) – ультраправа націоналістична партія Румунії, заснована Корнелієм Зеля Кодреану 24 липня 1927 р., як «Легіон Архангела Михайла». В ідеології партії значне місце посідав релігійний містицизм, націоналізм, антикомунізм та антисемітизм. У 1930-их боролась проти ліберальних урядів в Румунії, здійснювала теракти проти румунських високопоставлених чиновників, її лідери та активісти арештовувались румунською поліцією. На парламентських виборах 1937 р. здобула третє місце, набравши 15,5 % голосів. Після загибелі у бухарестській в'язниці К. Кодреану у листопаді 1938 р. партію очолив Горія Сіма. У 1940-1941 рр. входила до складу уряду генерала Й. Антонеску. Була ініціатором запровадження жорсткого антисемітського законодавства, організації масових єврейських погромів та вбивств. 24.01.1941 р. здійснила невдалу спробу державного перевороту проти режиму Й. Антонеску, під час якого більшість активістів було заарештовано, а Г. Сіма отримав політичний притулок у Німеччині. Надалі перебувала в опозиції до уряду Й. Антонеску

¹²³ Антонеску Йон (14.02.1882-01.06.1946) – румунський військовий і державний діяч, 1933-1936 рр. – начальник румунського генерального штабу, у 1937-1938 рр. – міністр оборони, 1940-1944 рр. – прем'єр-міністр і фактичний диктатор Румунії, маршал, прихильник союзу із III Рейхом. 1946 р. страчений як військовий злочинець.

№ 29 СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ТРАНСНІСТРІЇ

1942 р.

Огляд життя Забужжя (Трансністрії)

I. Адміністративний поділ Трансністрії

На полі цивільного управління українських земель між рікою Бугом і Дністром, які румуни розвали «Трансністрією» (Задністров'ям) стоїть цивільний губернатор проф. Алексіану. Він маж у себе в губернаторстві відділи: адміністративний, промислово-технічний, шляховий, фінансовий, праці і ін.

Терен поділено на повіти (уезди), на чолі яких стоять префектури з префектами. Префект має помічника-субпрефекта по різних галузях. Уезд поділено на райони. Там є районові претори і їм підлягають вже сільські управи (примарії), на чолі зі старостами (примарями).

Уезди є слідуючі: Одеський (префект полк. Вільческу, субпрефект Ільїн), Очаківський, Березівський, Голтинський, Ананіївський, Овідіопольський, Тираспільський, Григоріопільський та ще 3. Одеса та Тираспіль мають міські управи (примарії муніципалітету на чолі з примарями: в Одесі Герман Пинтя). Їх помічниками є віцепримарі. Примарія має дирекції: культури, фінансову, технічну, промислову, палива, харчову, постачання, санітарно-медичну, рухомого майна, земельну та ветеринарну. Дирекції діляться на відділи.

Апарат дуже бюрократичний та негнучкий. При примарії в Одесі є комісар губернатора др. Балкаш по праці та постачанню.

Є також при примарії загальний відділ адміністративний та бюро зв'язку з німецькими чинниками. Органом муніципалітету є «Одеська газета» з тиражем 20-25 тис. Головний редактор (директор) Думітрашку.

II. Населення.

Останні точні дані перепису населення Одеси, які були опубліковані за більшовиків – це дані за 1926 рік. Вони виглядають так:

Росіян – 158, 286
Жидів – 152,998
Українців – 58,499
Поляків – 9, 364
Німців – 4, 336
Греків – 1,327
Болгар – 1, 162
Молдаван – 1,036
Литовців – 943
Караїмів – 602
Латишів – 574
Татар – 494

і 44 різних дрібних національностей числом 1965, а чужоземців – 3083.

В 1941 році Одеса мала більше 600 тисяч населення, навіть до 700 (в 1939 році 604, 213). Офіційна статистика виказувала українців, росіян і жидів по 1/3, але це було невірне, бо жидів в Одесі було коло 50%, українців і росіян порівно. Інші національності майже не змінювались, бо збільшення населення йшло за рахунок довколишніх сіл, які в більшості українські. Число німців, греків, поляків зменшилось. Румуни в Одесі провели перепис, який дав 258 тис. населення. Національний склад не був опублікований, бо він дав дуже велику кількість українців, не дивлячись на те, що румуни дали інструкції, намагалися писати українців росіянами. За відомостями, які вдалось нелегально дістати із цього перепису українців в Одесі становлять 64,6%.

Невдалі наслідки перепису та небажання людей, котрі походять з молдаван та навіть знають молдавську мову називають себе румунами, штовхнуло румун на організацію т. зв. «молдавського культурного кружка», при тому всі члени одержували посвідки про національність. Їх відразу посиляли на добру працю, давали право на торгівлю, відбирали від наших кооперативи і передавали молдаванам, бо тільки вони мають не це право. По селах є філії цього гуртка. В кружку провадиться шовіністична пропаганда. Головним діячем є Пауль Ільїн, субпрефект Одеського повіту.

Села Трансністрії, що належали до Одеської та Миколаївської областей, мають значну кількість українців. Села, що входили до б[увшої] АССР мають більшість молдаван, але не всі. Колишній район Благоївський має більшість болгар, Спартаківський й Енгельсівський, Ліб[к]нехтівський райони мають більшість німців. Всі ці райони за більшовиків вважались національними.

Наслідком перепису, що вдалось здобути, виказують 80% українців в цілій Трансністрії. В Одесі до 7 тис. німців. Майже всі зв'язані родинно з українськими та російськими сім'ями. Німці зорганізували окрему німецьку крамницю, де мають невеличкі пайки. Діти та інваліди одержують мізерну допомогу умовою з румунськими властями. Міттельстелле видає фольксдойчерам дозвіл на радіоприймачі й велосипеди. Захищає їх у поліційних справах. Німці намагаються зробити для фольксдойчерів своєрідну екстериторіальність. Організовано німецьку школу. Є «Дойчес Гауз», де читають лекції, демонструють пропагандивні фільми. Особливу увагу звернено на молодь. Організовано «Гітлерюгенд», куди примусово належать всі діти місцевих німців. Багато місцевих німців взяли до допоміжних організацій вермахту (як кваліфікованих робітників). В Німеччину на роботу не посилають. СС більше довірливо відноситься до німців-селян, ніж до мешканців міста. Ставлення фольксдойчерів до румун вороже і ці настрої ідуть з боку військових та цивільних німецьких властей, які не вагаються називати румун злодіями, циганами, дурнями. Кажуть навіть, що з румунами буде те, що з жидами, але зараз вони ще потрібні. До українців фольксдойчери в Одесі відносяться наразі добре.

III. Комунікація

а) Залізниця:

Через Трансністрію проходять слідуочі залізничні сполучення: Одеса – Роздільна – Бірзуля (Котовськ) – Жмеринка.

Одеса – Колосівка (коло Вознесенська). Залізниця знаходиться під румунським управлінням. Всі лінії перешиті на європейську залізницю. Швидкість невелика. Часто трапляються катастрофи. Їздять ними головно військові частини. Білети продають на підставі по[казу] перепусток, які одержують.

б) Шляхи сухопутні:

Головні шляхи є: Одеса – Миколаїв, Одеса – Вознесенськ, Одеса – Балта, Одеса – Тираспіль. Всі шляхи без зовнішнього покриття. Під час дощів болотисті. Весною та осінню їзда майже неможлива.

в) Водні шляхи:

Морський шлях з Одеси на Миколаїв та Херсон. Зараз з Одеси приходять з румунських та болгарських сторін пароплави під конвоями. Були випадки потоплення суден большевиками.

г) Повітряні шляхи:

Працюють зараз тільки військові транспортні літаки.

IV. Поліція

В Трансністрії є цивільна, судова, військова та політичні поліція (сигуранца). Військова поліція займається справами військовими. Судова поліція веде слідство у всіх справах. Її ділами керує військово-політичний суд (циртес мартеаля), який має судовий та прокурорсько-слідчий відділ. Крім того є дві претури, які ведуть та вирішують важливі справи цивільного характеру. Керівником претури є претор полк. Нікуляску. Цивільна поліція в Одесі має центр при Одеській префектурі поліції (вул. Пушкінська, 29). Префектом є полк. Попович. Префектура має різні відділи – референтури. Особовий склад – це самі румуни, які не знають ні української, ні російської мови, лиш на невеличких посадах працює декілька місцевих. Місто поділене на 9 районних поліцейних префектур, на чолі яких стоять шари, які мають під собою відділи: юридичний, адресно-паспортний (7-10 осіб) та референтів по різних галузях. Керівники відділів та референти звуться комісарами. Комісари мають контакт з великою сіткою таємних агентів-інформаторів. Але тому, що інформаторів набрали безсистемно, їх робота не оплачується. При кожній районній префектурі є один, чи два прокурори з секретарями та відділами жандармів, які виконують функції охорони. В Одесі є також легіон військової жандармерії, який несе охорону воєнних місць. Сигуранца є самостійним відділом та міститься при Одеській префектурі. При кожній районній префектурі є також бюро сигуранци, в якому працює 5-10 чол. Сигуранца займається справами політичного характеру, шпіонажем та ін., але точного поділу функцій нема. Є спеціальна залізнична жандармерія. Є також відділ контррозвідки при штабі командування. Апарат поліції суду та сигуранци є дуже поганий, там процвітає зверху донизу хабарництво, крадіжки. Всі співробітники мають пайку в комерційних підприємствах і спекулюють. Жандарми та поліція виконують свої обов'язки дуже недбало. Саме слідство на дуже низькому ступені, арештують по найменшому наклепу, а відпускають за добрий хабар. До всіх місцевих ставляться з великим підозрінням. Брутальне повадження та хабарництво поліції дуже вплинуло на анти румунське наставлення серед населення.

Повіти в поліційному відношенні поділені на райони. По районах є жандармерські постерунки, але не скрізь.

V. Військо

У військовому відношенні Одеса посідає важливе місце, як великий порт та пункт сухопутних сполучень Бендери – Роздільна – Одеса – Миколаїв і далі. Одеса є важною ще як авіаційна база, має багато аеродромів.

Одеський гарнізон складається з німецьких та румунських військ, бо німці не довіряють румунам і мають свої дальші плани. З румунських частин в Одесі є кріпочна бригада, яка складається з одного піхотного та одного артилерійського полка, одного саперного батальйону та одного батальйону зв'язку. Бригада несе охорону побережжя та створює стрілецьке прикриття прибережної артилерії, яка складається з німецьких частин. Бригада також займає вночі пости на вулицях міста. Під Одесою розташовані окремі відділи, але регулярних відділів в районах майже нема. Охорону районів несе військова жандармерія. Прибережна артилерія складається майже цілком з німецьких частин. Протиповітряна оборона знаходиться під командою німців та складається з німецьких та румунських авіаційних частин. Літаків дуже мало. Є також румунська протиповітряна артилерія. Німецька протиповітряна артилерія є тільки при німецьких аеродромах. В місті і на передмісті зроблено примітивні кулеметні та гарматні гнізда. Вже побережжя укріплено більш солідно зробленими бункерами, гніздами, дротяними загородами та майже суцільно мінованим полем. Кількість гарнізону треба рахувати до 40 тис. стрільців, але в місті є завжди більше, бо проходять туди весь час військові частини та поповнення до фронту. В Одесі є також автомобільні колони, які обслуговують шлях Одеса – Миколаїв. Через Одесу в великій кількості проходять транспорти пального для армії, яке їде в барикадах, дуже мало в цистернах. В Одесі є база дрібних військових частин.

VI. Торгівля

Розвиток торгівлі почався в лютому ц. р., цебто після обміну карбованців на марки (по 20 крб. за 1 марку). До того часу був тільки обмін. У перший період торгівля попала до рук головним чином росіян, а пізніше стала переходити до румун. Для тих останніх є все: приміщення, земля, вілли, городи і др[уге]. На базарах українців нема, бо їм не видають перепусток до міста. Одержують їх лише німці і молдаване і тому в місті велика кількість німецьких і молдаванських крамниць, навіть типу кооперації.

В руках українців не більше 2% торгівлі і це сталося виключно за великі хабарі.

Розвиток торгівлі спекулятивного порядку йде головно серед румун.

VII. Промисловість

Досить розвинена промисловість м. Одеси до війни, зараз фактично не існує. Такі заводи, як сільськогосподарських машин, судноремонтний, верстатний і т. п., що мали тисячі робочих, зараз не мають ні одного. Річ в тому, що більшовики підірвали всі заводи, а також склепи, наукові заведення і будинки державного значіння. Румуни про промисловість не дбають, а вивозять матеріали, машини, станки, півфабрикати і ін[ше]. Навіть такі речі, як костюми і декорації театральні. Дрібні підприємства розвинені мало, бо нема сирівців (нпр. миловарні). Деяка промисловість є в руках влади, але мізерна, напр. фабрика кави – 50 робітників. Зате місто повне буфетів, цукроварень, ремісничих крамниць.

VIII. Сільське господарство

Більшовицька форма сільського господарства залишається. День і ніч силою примушують селян працювати. За даними урядових кіл засіяно лише 18% озимини та 60% ярини, бо худоби немає, а тракторів не змогли відремонтувати. Правда, зусилля доставки пального на село були, але головним чином для німців і молдаван. Ціни на сільські продукти страшно зросли. Продаж м'яса дозволено в суботи і неділі, мука дозволена лише чорна, хліб на карти дають раз в тиждень по 200 гр. на особу. Посуха весною вплинула на посіви і тому прийшлося переорювати і пересівати. Через це все на селі страх перед майбутнім.

IX. Культурне життя.

Румуни не дозволяють українцям жодного культурного життя. Українських початкових шкіл в Одесі 2, а російських 46, український ліцей 1, російських 12. Є певні ознаки, що і це позакривають, бо вже почався на них наступ. Ніякої української преси немає. Коли від українців ходила делегація відносно шкіл, то заступник голови міста Вибрашку сказав, що «українців видумали большевики».

Останній осередок української культури – театр ім. Т. Шевченка 29.05. закрито. Той же Вибрашку заявив, що «ніякого українсько-

го театру не треба, бо українців нема, а є малороси, або «українці». Зате в Одесі панує російська культура, школи, театри, газети, журнали, радіо і т. п.

Зараз робиться великий натиск на село. Поширюються російські газети і намагаються зрусифікувати, або зрумунізувати школи.

Церква

З заняттям Одеси румунами, українці виклопотали 1 українську церкву, де відправлялось українською мовою. Але і це стало сіллю в оці румунів та росіян і церкву закрили, як єретицьку. Українці прийняли це з великим обуренням і на Великдень навіть не святити пасок.

Пропаганда

В Одесі є відділ румунського Міністерства пропаганди: йому підпорядковані цензура, кіно, радіо. Основна пропагандивна постанова – це Трансністрія була, є і буде вічно румунською. Пропаганда широко використовує місцевих та приїжджих росіян, але засоби дуже примітивні.

1) Преса – «Одесская газета» російською мовою виходить 4 рази на тиждень, тираж 20-25 тисяч. Газета «Одесса» російською мовою, щоденна, інформаційна, 5 тисяч, дозволена «Молва» російською мовою (ще не вийшла) та «Буг» румунською мовою. З газет особливо відмічається «Одесса», яка веде гостру румунізаційну політику та три рази дуже зухвало виступала проти українців і навіть погрожувала. Одеська газета вміщує російські пропагандивні матеріали, авторами яких є білогвардійці. Дві газети щотижневі «Дитячий листок» і журнал «Колокол» російською мовою. Україні газети не дозволено. В терені є 1 українська газета (Голта) під назвою «Прибузькі вісті», але вона дозволена німцями ще в дні приходу.

2) В Одесі є два радіовузли, де трансмітують найбільше «Бухарешт». Передача українською мовою з Бухарешту часто виключається, а з інших міст не подається зовсім.

3) Плакати по вулицях дуже примітивні.

4) В кіно демонструють в основному німецькі фільми.

5) Видаються платони Антонеску та короля Михайла¹²⁴, які дуже охоче купуються й носяться росіянами, порядком підлабуз-

---

¹²⁴ Михайл I (нар. 25. 10. 1921) – король Румунії у 1927- 1930 та 1940- 1947 рр. із династії Гогенцоллернів-Зігмарінгенів.

ництва. Випущено поштову марку з зображенням Дуки Вода – господаря Чондовського – «Гетьмана всієї України», при чому дати переплутані і виходить, що Дука-Вода був українським гетьманом під час років життя Богдана Хмельницького 1654-1684 рр. Взагалі румунська пропаганда дуже незграбна та негнучка. Крім того скрізь написи на рекламах, вулицях, крамницях, установах і офіційні документи йдуть трьома мовами: румунська, німецька і російська.

В Одесу прибуває багато румун, які є [в] привілейованому положенні. Наплив великий, бо перебування тут дає змогу уникнути від мобілізації до армії.

Румунізація установ проводиться дуже посилено. Насаджують румун та молдаван. Румуни називають молдаван теж румунами. Від службовців вимагають вивчення румунської мови. Довідки та всякі прохання видають і пишуться румунською мовою. По учбових закладах вимагають румунської мови та історії Румунії обов'язково.

Берлінська газета «Нова доба» була єдиною, що попадала через румунську пропаганду. За нею великий попит, хоч яка вона безбарвна. Тепер її заборонили. З 10-го травня почали спалювати все. «Нова доба» не селах читалась гуртами, бо то рідне слово.

Російський рух

Спроби утворення російської організації в Одесі почалися зразу після приходу румун. Першим було організовано товариство письменників під проводом Масленікова. За відомостями, що надходили, там велися більше політичні розмови, ніж провадилася літературна робота. Збори усього товариства були заборонені сигуранцю, але продовжувались нелегально. До зборони через це товариство провадили свою роботу приїжджі з-за кордону російські емігранти (головно з Румунії). В Одесі утворено російсько-румунські органи безпеки. Утворено партію по боротьбі з большевиками і жидами. Фундатором її був надісланий з Бухарешту Ілієску. Резиденція Ілієску була в оперному театрі. Зараз його замінено росіянином. Партія провадить ніби політичну роботу. Але всі члени її являються по суті конфідентами сигуранци. Ніякої ідеологічної роботи не ведеться. Їм обіцяють видати зброю. Про існування цієї партії відомо багатьом. Відомі члени її. Склад партії дуже різноманітний. Беруть туди всіх, хто благонадійний відносно румун. До партії вступило багато темних

осіб. Усі члени знають один одного. Партію цю можна вважати серйозною політичною силою і треба рахуватися, як з політичними інформаторами. Керівник Ілієску давав завдання членам українцям про висвітлення українських питань, настроїв, про те, що українці роблять, думають. Дуже цікавились, що то є бандерівці і мельниківці і чи є вони в Одесі. Румунський відділ «РОВСу», що значить «Руский Общевоенский Союз» переніс свою діяльність на Трансністрію. Весною 1942 р. в Одесі було організовано «Союз Русских Офіцеров», членами якого є колишні офіцери, себто люди старші 40 років. Треба додати, що НКВД жорстоко нищило офіцерів, тому ті, що залишились є дуже підозрілі, бо вони були в більшості «сексотами». Закордонні російські впливи йдуть з еміграції з Румунії та Болгарії, під їх впливом в Одесі ідеологічним кредо москалів є «Єдина Неделімая Расія». Розраховують вони на те, що німці в боротьбі ослабнуть і тоді буде можливо взяти владу в свої руки. Для цього відділи організації РОВСу проводять військову підготовку, використовуючи при цьому колишніх командирів запасу Червоної армії. Усі ці московські організації мають дуже мало молоді, бо вважають [її] збільшовизованою.

Зв'язковим пунктом для всіх тих організацій є Кишинів. Матеріали проводяться росіянами румунської служби. В Одесі організовано одне та організовується друге друкарське бюро машинопису, для яких підшукується також ротатори. Всі вступаючі заповнюють анкети та дають свої фотографії. Румунські органи влади знають про існування організації. Ставлення до українців вороже, бо існування України іде всупереч їх ідей Великої Росії. Їх ставлення до німців вороже, але вони не приховують. Крім того, приїжджі з Румунії білоемігранти різних напрямів організують коло себе свої гуртки.

Комуністи

В Одесі залишились багато комуністів. Вони зареєстровані в поліції та знаходяться під наглядом. Комсомольцям теж наказано зареєструватись, але вони в значній частині ухиляються від реєстрації. По залишенню Одеси більшовиками залишено тут велику кількість шпигунсько-диверсійних та партизанських загонів, які добре заховалися. Румуни досі викрили 3 такі групи. Вони мали склади зброї, амуніції та харчів. Невилонені групи продовжують свою діяльність, бо в Одесі були випадки знаходження більшовицьких газет. По місті ходять чутки явно інспіровані більшовиками.

Настрої серед населення

Політика румунів по своїй суті спрямовує безпосередньо до румунізації, а тим, що користується фізичними методами, викликала гостре незадоволення супроти них. Серед несвідомої частини населення розповсюджені настрої пробольшевицькі, а серед свідомішої частини зростає національна свідомість. Такі дуже цікавляться націоналістичним рухом. Треба додати, що в Одесі всякі чутки розходяться дуже скоро. Це є вигідне для усної пропаганди. Деяку організацію серед населення викликали були мельниківці. Приїхав сюди один мельниківець і хотів тут дещо створити, зв'язався з інтелігенцією й призначив одного громадянина провідником. Діяльності вони жодної не проводять. Крім того, згаданий мельниківець скомпрометував себе тим, що натягнув людей на ок. 2000 марок і від'їхав.

Окремі випадки

Дуже багато жидів, охороняючись від ліквідації, купували і підробляли паспорти арійців і таких дуже багато залишилось в Одесі. Деякі з таких працювали навіть у сигуранці. Мають туди доступ також через хабарництво.

Трансністрія

Внаслідок воєнних дій, українські землі по той бік річки Буг підлягли керівництву Румунії. З цілої Забужанщини створено румунську провінцію під назвою Трансністрія (Задністрянщина). Румунський уряд енергійно намагається в найкоротший час провести реорганізацію нової провінції.

Принцип, на якому запроваджується реорганізація Задністрянщини, є централізаційний. Місцем осідку губернатора Трансністрії проф. Г. Алексіяну є Тираспіль. Тираспіль є центральним місто цілої Задністрянщини. В областях Задністрянщини створено окружні префектури з префектами на чолі, які призначають по районах преторів і сільських старостів.

Префектурами та преторами є румуни, а сільські старости вибрані з місцевого населення, передусім з молдаван. Поліція румунська.

Розпорядки для українського населення видаються на трьох мовах: румунській, німецькій та російській.

Господарське життя в Задністрянщині не улягло більшим змінам. У багатьох районах колгоспний живий і рухомий інвентар роздано на зиму колгоспникам з метою кращого доглядання худоби, коней, овець, а також з ремонтування возів, збруї і т. д. В інших районах колгоспний живий інвентар перезимував вкупі. Колгоспи і радгоспи залишаються без змін.

Відносно нагороди колгоспникам за працю в колгоспах і радгоспах на рік 1942 перетворено колгоспи в трудові громади. Члени трудових громад об'єднуються в трудові бригади в числі 20-30 родин, що одержують для оброки не менше 200 гектарів землі. Земля, роздана трудовим бригадам, вважається остаточно закріпленою за ними. Кожна трудова бригада вибирає з поміж себе старшину, якого затверджує комунальний агроном. Старшина трудової бригади відповідає за цілість праці своєї бригади перед властями, а від комунального агронома одержує план праці.

Тяглова і прибуткова худоба, як також машини і сільськогосподарський інвентар переходить у користування трудових бригад, пропорційно до одержаної кількості землі.

Розподіл урожаю між державою і трудовою бригадою буде проведений по обчисленню від видатків, зв'язаних з обробкою землі й відрахування їх, як: висівне зерно, закуп, направа сільськогосподарського інвентарю, зужиття корму для тяглогового скоту й т. п. Розподіл урожаю переводитимуть: комунальний агроном, старшина трудової бригади і сільський староста, чи його представник. Кожний член трудової бригади відповідно до кількості і якості його праці одержує запрацьований пайок з урожаю. Частину урожаю, приналежну державі, відвозиться в громадський державний фонд і змагазинується у складі трудової бригади. Посівне насіння дане з весною членам трудової бригади для посіву, осінню повертається з надвишкою 25%. Радгоспи будуть обробляти або всі селяни сіл на 20 км. довкола радгоспу, або радгоспи перейдуть в оренду (по 1 корові, свиня, 10 овець).

Обіговою монетою Задністрянщини є тільки німецька марка РККС. В другій половині грудня 1941 р. обмінено советські гроші на німецьку марку РККС по курсу: 20 крб. – 1 нім. При виміні советських грошей стягувано від кожної особи, що вимінювала гроші, по 100 крб., а зглядно 5 нім. [марок] одноразово. Виміняти гроші дозволено було одній особі тільки до 1000 крб.

Торгівля в Задністрянщині є вільною. Ціни продажу і купівлі залежать виключно від базару. Базар створює спекулянтів, що спричиняють дорожнечу, головню речей першої потреби по місцях і речей другої потреби по районах і селах.

Вихідною точкою з такого положення є кооперація. Тому в багатьох селах здороводумаючий український актив приступив самочинно до творення низових кооперативів, які в скорому часі створять свої районів осередки, а ці – український кооперативний центр.

Шкільництво Задністрянщини є дуже зменшене.

По селах, а навіть і в районах впроваджено тільки одно- і дво-класові школи, що дуже негативно відбилосся в цьому шкільному році на українській шкільній дітворі. Школи є на державному штаті з тим, що місцеве населення один раз на рік мусить заплатити на утримання цих шкіл по 15 н.[імецьких] м[арок].

Гімназії чи семирічки можуть існувати виключно на учнівські фонди.

Зарплати вчителям досі ще не унормовано. Час від часу учительський персонал одержує невеликі зачети на своє животіння.

Багато вчителів (-ьок), в зв'язку з переформуванням шкільництва залишилась без праці. У школах, крім деяких районів, надалі «тарабанять» кацапщиною. Літом вчителі мусять працювати в колгоспах. Відпочинкових місяців немає.

Відносно української преси, то українці відчувають великий її брак. В цілій Задністрянщині одинокий Голтинський район має рідну газету на українській мові.

Щоправда в Одесі виходить аж чотири газети, а то: «Одеская газета» – орган одеського муніципалітету, «Одеса» – інформативна газета, «Смех» – гумористична газета й «Детский листок», але всі вони є друковані на кацапській мові і ніде в українських кругах Задністрянщини не мають вони жодного заінтересування.

Видавання української газети натрапляє зараз на великі труднощі, бо румуни бояться мов вогню всього, що хоч би далека пахне українським духом.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 81-85. Друкований примірник. Машинопис.

№ 30 ЗВІТ ПРО СТАНОВИЩЕ В КРИМУ

1942 р.

Відносини в Криму

Тепер як оцінюють місцеві українці, є в Криму ок. 35-до 40% українців, 30% татарів та 15% москалів. Точно встановити не можна. Жидів німці вистріляли. Фольксдойчів, яких до війни було доволі – вивезли большевики, українці переважають у північній частині, татари в південній. Мова українців зрусифікована. Часто не можна відрізнити українця від москаля. Але місцеві знають себе, відрізняють мимо всього, бо в глибині існує ще таки не зжите національне чуття. Зате свідомість національна, хоча слабенька, але є. Її розсіяли переважно втікачі із різних областей України, які сюди заблукали, щоб згубитись із своїх місцевостей від ока ГПУ. Найбільше заблукало тут свідомих українців після періоду «розкуркулюваня» й голоду в 1933 році. Між ними проживають навіть дуже свідомі й активні одиниці, які цілком відповідають рівневі свідомого українця-націоналіста. Але це поки що лише одиниці.

Москалі як маса, неактивні. Зате московська інтелігенція дуже активна й нахабна. Найбільший рух роблять дольмечери¹²⁵-москалі. Москалі на різних керівних становищах, по всіх урядах. Багато німців їм сприяє, а найбільше Ортскомандант головного міста Криму – Сімферополя. «Голос Крима» (газета) має багато більш російський характер, ніж українські «Львівські Вісті».

А вже з українськими газетами в Києві, чи де-інде годі навіть порівнювати. Кацапи-дольмечери відбудовують усією силою матушку Росію.

Татари не уявляють собою виразного політичного обличчя. У своїй масі ті, що залишилися, поставилися були спочатку негативно до большевиків, а прихильно до німців. Це використали німці і створили були з них військову частину, головню до боротьби з партизанами в трудних теренових умовах Криму, але ці настрої скоро розвіялись, із того залицяння нічого не вийшло, бо німці не вміють вести такої політик ніде.

Війна. Партизанщина. Близькість воєнних дій сильно відбивається на кожному кроці. Німці стягнули перед атакою на Керч величезні сили. Здавалось, що там потужним колонам нема кінця, ні ліку. Ходили чутки, що це вже наступ на Кавказ через Крим. Багато їх полягло. Цілу зиму і весну були дуже часті налети большевицьких

---

¹²⁵ *Перекладачі.*

літаків. Часом кілька разів одного дня (чи ночі). Налети потягли жертви із цивільного населення і військових. Місцева газета подавала, що лише в одному Джанкої за зиму згинуло від налетів 200 німецьких жовнів. Теренові умови Криму дуже сприяли партизанській акції. Вона надзвичайно сильна. Це просто організована військова акція, головно при допомозі парашутистів і немає майже нічого спільного із населенням. Щойно згодом страшна нужда і поведінка німців стали декуди кидати частину населення теж у бік партизанщини.

Господарські відносини. З харчами і з усяким крамом дуже погано. Просто страшний голод. Люди йдуть валками в околиці південної степової України за шматком хліба. Але і в цьому величезні труднощі із перепустками. В зв'язку з близькістю фронту і партизанщиною дуже гострий контроль руху і легко попасти на там-той світ за що-будь.

Останньо беруть часово на роботу до Німеччини. Беруть усіх татарів також.

Український рух. Дуже слабенький. Усе захоплює Московщина під опікою кацапів-дольмечерів. Але горстка місцевих українців намагається цьому протистояти, урухомлює поволі українське культурно-освітнє життя та звернулись навіть із смілим протестом до німецької влади проти попирання Московщини.

Відчувається великий брак українських книжок, а попит за книжкою надзвичайний! Дуже придався єписком українець, бо старші горнутья ще до церкви. А коли її захоплять москалі, то вже стане їх твердинею.

Наша праця надзвичайно важка. Маємо перші жертви – 3-х друзів розстріляних у Джанкої. Це сл[авної] п[ам'яті] друзі: Панькевич Степан із Збаражчини, Любак Михайло із Львова і Бардахівський Роман із Самбірщини. Це одначе не захитало нашої віри й мало між населенням дуже живий відгук. Люди бачать, що ми не є нічії агенти, тільки жертвенно служимо народові і віддаємо для його визволення своє життя. Ідея Самостійної України – набрала відразу живого змісту, освячена кров'ю її передових борців.

Слід згадати до цього, що ми на Кримі понесли ще четверту жертву, бо ще 18 листопада¹²⁶ був арештований друг Іван Осадчук і вивезений до Львова, де помер в лагрі на тиф.

Яр

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 65-66. Друкований примірник. Машинопис.

---

¹²⁶ 1941 року.

№ 31 ВІСТІ З КРИМУ

1942 р.

Із Криму

Відновлюючи українське життя в Криму, довелось зводити важку боротьбу з несвідомістю нашого населення, що творить більшість, та активністю руських, хоча вони менше числом. Найгірше було, що за ними були всі німці. В кінці, одначе, по довгих заходах вдалось це частинно переломати. Допомогли в цьому багато наші зв'язки з грузинами й іншими кавказькими народами, які ми мали ще перед війною, а німцям на цьому дуже тепер залежить.

Вони кликали навіть в тих справах деяких місцевих українців і грузинів, переговорювали з ними про те й тоді те все потвердились.

Другу перешкоду зустріли ми несподівано зі сторони українських дольмечерів, яких сюди прибуло доволі багато. Вони в більшості зуть себе мельниківцями й пробують вести розкладницьку роботу та валити те, що ми з таким напруженням та жертвним трудом будуємо.

Треба, одначе, визнати, що деякі з них, які не затратили своєї національної й особистої честі, відмовлялись від такої руйницької роботи й не перешкоджають розбудові українського життя. На жаль, не всі поміж нами пішли цієї дорогою – життя і праця тут дуже важкі. Голод, дорожнеча, на кожному кроці небезпеки. Ось 3-х друзів розстріляли в Джанкої. Їх арештували німці по доносу в половині січня, в половині лютого розстріляли, а речі їх порозтягали собі.

Біля 10-го грудня¹²⁷ були знову деякі друзі арештовані в Євпаторії, тобі саме, коли большевики зробили там свою першу несподівану висадку (десант). І ось попали між арештованих та йшли вже з цілою масою інших на розстріл, але притомністю розуму й відвагою дали собі раду й утекли.

Гарний це[й] наш Крим, чудове Чорне море, що шумить перед нами й грає хвилями, але важка, дуже важка праця й тверда боротьба чекає нас, щоб цей так дорогий серцеві кожного українця клаптик української землі й це козацьке море – стали знову українські.

Мур.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 66. Друкований примірник. Машинопис

---

¹²⁷ *Ідеться про 1941 рік.*

№ 32

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЦЕНТРАЛЬНИХ, СХІДНИХ ТА ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Лютий 1943 р.

Осередні, східні та південні землі України
Загальний огляд відносин і подій за останні місяці
до березня 1943 року

Сучасні відносини на всіх землях України досадно, але влучно охарактеризовано спостереженням багатьох громадян, що своєю імперіалістичною політикою в Україні німецькі окупанти самі готують собі жахливий кінець. Сіють вітер, збирають бурю.

Про безупинне хижацьке грабування всіх багатств української землі та овочів праці українського народу зайве вже багато розводитися. В розумінні німця українець – це робочий віл, що має тільки працювати, аж доки не сконає. Їсти не мусить! Від ласки німецького погонича залежить – дати або не дати українському робітникові який-небудь охляп, напр., качан кукурудзи чи жменьку проса. Створені німцями спеціальні бригади, т. зв. «Чорна мітла», мають завдання вимітати з комори й стодоли українського хлібороба останнє зерно. Домашній скот, на думку німців, українцям непотрібний. Сьогодні тільки той українець може на згинуть з голоду на своїй землі, який вміє добре заховати хліб від неситого ока німця. Пограбоване з сіл збіжжя німці або вивозять, або складають як посівний матеріал у заплomboваних хлівах. За порушення «державного» зерна – смерть. Дуже часто зібрані на складі награбовані харчові продукти марнуються і пропадають. Цим німець не турбується. Йому йде про те, щоб українське населення не «об'їдалося» цими продуктами. З одної тільки Запорізької області вивезли німці 416 тис. тон збіжжя, в той час як 40% посівної площі лежить облогодом із-за недостачі посівного матеріалу.

Що вже говорити про забезпечення харчами української людності по містах? Тут люди постійно помирають з голоду. На базарах годі дістати що-небудь з їжі за дуже великі гроші. Хто може, той мандрує за кусником хліба на село. Але важко здобутого харчу не донесе додому, бо по дорозі в нього відберуть, ще й поб'ють. Тому смертність серед населення міст в Україні за останні два роки дуже зросла. Тут помітний виразний убуток людності. На тлі голоду трапляються вже по містах «медом і молоком

текучої» України випадки канібальства (Умань). А взагалі на тлі злиднів ширяться грабунки, злодійство, пияцтво, деморалізація.

Експлуатація людської робочої сили в Україні доведена до крайніх меж. Вигодовані українські робітники мусять працювати в жахливих умовах, напр., у шахтах Донбасу по 10-12 годин на добу. А зарплата – прямо ніяка. Що значить 200-300 крб. у місяць, коли за 1 пуд. пшениці треба заплатити 800-900 крб.! Властива «винагорода» за кривавий піт українського робітника і селянина – це побої німецьких наганячів, зневаги, лайки й прокльони та погрози наганом чи петлею або не менш страшним вивозом в німецький ясир. На такому підложжю родяться акти самооборони народу. В Житомирщині хтось убив двох німців і перекладача, які пиячили та авантюрували. Німці з помсти за це вистріляли 120 людей разом з дітьми. Але чи на такий терор буде нарід довго мовчати.

В деяких районах України гестапо видало наказ, що населення під загрозою покарання 25 буків мусять поздоровляти кожного зустрічного німця. Вислів своєї вдячності українці мусять також давати у формі різних «добровільних пожертв для німецької армії – в грошах, у збиранні теплої одежі, постелі, кухонної і столової посуду і т. д.». Всяку іншу ініціативу місцевого населення німці відкидають.

З фабрик і заводів країни німецькі грабіжники вивозять у Німеччину всі запаси матеріалів, шкіри й іншої сировини. Та це ще не таке страшне, як вивезення живої людської сили українського народу на загибель у Німеччині. За даними з Ворошиловградської області, з кожного району забирали німці пересічно по 3 тис. осіб молоді, цебто з 32 районів одної області – майже 100 тис. українців! З Дніпропетровської області подають пересічне число вивезених з кожного села на 80-200 чоловік. Через Волинь день-у-день їде зі Сходу до Німеччини один ешелон робітників. Їдуть вони у вантажних вагонах, при щільно закритих дверях і вікнах. Яка доля жде вивезених до Німеччини на роботи, про це пишемо в іншому місці. Щойно тоді, коли по українських селах вибухла на тлі харчових недостатків епідемія тифу, вивезення людей дещо припинилося. Натомість однак, почали брати людей до «Служби праці» на місці. Новим засобом нищення українського молодняку є також набір т. зв. «ремісничих новиків» (річники 1926-1928 рр.) до заводів і фабрик, де їх молоду силу і здоров'я експлуатують не менше хижо, як дорослих.

Про примусове переселювання українців із насиджених місць на нові терени, також із метою нищення українського елемента,

вже була згадка давніше. З Житомирщини виселили німці багато сіл, цілі райони, м. ін., р-н Троянівський, Радомишльський і ін. Селянам дозволяли брати з майна лиш 8 кг. хліба, кажучи, що на новому місці дістануть корови, коні, птицю і т. д. на цей рахунок забирали все їх добро для німецьких колоністів. Більшість переселенців з Житомирщини переселено на південь України. На одне село припадало по 30, 40, а той 100 родин. Переселенців приміщено по колгоспниках і примушено також працювати в колгоспі за мізерний пайок. Переселенці настроєні дуже революційно. Вони бачать, що тільки шляхом боротьби з німецькими грабіжниками могутимуть повернути собі своє добро.

Не залишають німці без уваги також т. зв. організованого сектора національно-суспільного життя українського народу. Останні рештки створених українською ініціативою громадсько-суспільних організацій, наукових та культурно-освітніх осередків німці вже знищили. Не стало вже ніч «Січі», ні «Жіночої служби України», ні наукових товариств, ні учительських і інших спілок, ні «Просвіт», ні клубів, ні більшості театрів. В Києві ліквідовано Академію Наук, закрито університет, мед[ичний] інститут, ветеринарію. 2000 студентів Київського мед[ичного] інституту відправлено в Німеччину на роботи, але поїхали лиш одиниці, а загал повтікав. Школи здебільшого закрито. Учні перекинено на працю по заводах. Існує ще лиш кілька сільськогосподарських шкіл. Викладання історії України в школах заборонено. Зредуковане вчительство живе в крайніх злиднях, працюючи чорноробами. При закриванні мед[ичної] школи в Умані гебітс-комісар, виведений з рівноваги іронічними зауваженнями учнів, так і загукав, що українців німці не думають вчити, бо й так лікарів і аптекарів стане ще їм на 20 років. Подекуди (напр. Уманщина) гестапо в провокаційних цілях почало само підтримувати по селах творення «самодіяльних гуртків» (драматичних, хорових), нібито «для піднесення культурного рівня» населення, а в дійсності для виявлення, а потім зліквідування виявлених активніших самостійницьких одиниць. Бо якраз головною метою німецької окупаційної влади в Україні, як зрештою і скрізь є фізичне нищення в першу чергу всіх активних національно-свідомих елементів поневоленого народу.

В цій справі дуже ревно допомагають німцям в Україні москвини. Це також загальновідома німецька окупаційна політика: організувати «меншостеві фронти» силами фаворизованої національної меншості, рівноважити й паралізувати політичну вагу більшості автохтонного населення.

Користуючись із підтримки німців, москвини скрізь проводять свою шовіністичну «єдїнонеделїмську» політику. Це їм тим легше вдається, що вони мають по всіх майже містах України багато своєї інтелігенції, емігрантського і большевицького виховання, а міська і студентська молодь, головно в Донбасі, теж частково зрусифікована. Не дивно, що майже по всіх міських управах, урядах і школах запанувала російська мова, хоч формально урядування і навчання має відбуватися українською мовою. Українських службовців і учителів москвини систематично випирають з їх становища. Зникли вже всі вівіски з українськими написами і тризубами, а на їх місце появились німецько-російські написи (до речі, німці приказали вживати в адміністр[ативних] установах та райуправах тільки німецьких термінів: «дорф» (замість село)», «дорф-шульце» (замість староста) і т. п. Про це офіційно було повідомлено в «Верхньодніпровській газеті» від 16 грудня 1942 р. Газети видавані досі українською мовою, поволі переходять, за наказом німців, на «общепонятний язик» (напр., останнім часом у Мелітополі). На кіновиставах розухвалена москвофільська міська публіка демонструє проти українських написів, а одобрючими вигуками вітає російські (Ворошиловград). Під час зимової большевицької офензиви всі москвини ще вище підняли голови і відверто загрозували всім українцям.

Зокрема, пильну увагу присвячують москвини цілковитому опануванню церковного відтинка в Україні. Німці і тут їх підтримують, поборюючи Українську Автокефальну Церкву та планово впроваджуючи балаган у церковні справи. Напр., в січні ц. р. всі єпископи Православної Автокефальної Церкви одержали від ген[еральних] комісаріятів лист без підпису й печатки такого змісту:

Призначаю Вас єпископом у мойому ген[енаральному] комісаріяті. Ліквідую Вашу залежність від Ваших церковних зверхників. Ви залежні тільки від мене і дієте самостійно. Священики також залежні від мене. При зніманні або призначуванні священиків єпископат буде повідомлений.

В такій каламутній воді московські шуки добре почувають себе. Батюшки-москвини – це часто відверті вислужники гестапо, а напевно й НКВД. Церкви в значній більшості московські (Донбас, Крим). По церквах зачитують послання «екзарха всея України Алексея» та «єпископа Київського і Донецького Пантелеймована». – Не диво, що українські народні маси, які спочатку цікавилися українською церквою, починають байдужніти до цієї справи. Свідоме українське громадянство каже: «Або

українська церква, або ніяка». Також беззастережне (приказане німцями) проклинання Червоної армії та всіх червоноармійців у церковних проповідях впливає знеохочуючи на людей, брати, батьки, чоловіки та сини яких опинились проти волі в рядах большевицької армії.

Українське священство здебільшого стероризоване. Німці, крім московської «старослов'янської» церкви свідомо підтримують різні релігійні секти, зокрема баптистів, які проповідують бажане для них «непротивлення злу». В пропаганді за «єдиную неделімую», байдуже – червону, білу чи чорну, є солідарні і москвини-білогвардійці і большевицькі агенти, а навіть нужденні лопатники переселенці з-під Воронежа і Сталінграда.

Для кращого закріплення свого панування в Україні гестапо обмотує українські землі сіткою своїх агентів і сексотів. До цієї плідної роботи німці примушують також всіх сільських старост та священників. Дальше гестапо вишукує всіх колишніх петлюрівців і стероризувавши їх, заставляє слідкувати за комуністами. А комуністам-донощикам доручають роботу проти «петлюрівців» і «бандерівців». «Бандерабевегунг»¹²⁸ – це сьогодні найбільша загроза для німецького панування в Україні і це «найгірше лихо», [яке] вони прагнуть за всяку ціну і всяким способом знищити. І так вони рівно ж ставлять справу на відправах комендантів «української» поліції. Один із гебіткомісарів сказав відверто: «Один самостійник страшніший п'ятьох комуністів». Гестапо вважає, що передумовою для запанування «добра» і спокою в Україні є цілковите винищення українських самостійників, мовляв, організують проти німців не тільки український нарід, але й всі інші національності підсоветських територій. По містах України на кожну вулицю призначений один сексот-донощик. Від його ока важко сховатися новоприбулій сторонній людині. Гестапо має свою сітку донощиків, поліція свою.

«Українська» поліція і шуцмани – це вислужницький елемент. Їх називають загально «собачники». Живуть вони майже поголовно з грабунку. Самі німці заставляють їх грабувати для себе, для «панів», різні цінні речі та харчі. Охлапами з тих львиних здобич і живуть наші «собачники». Німці трактують їх справді як собак. Один із колишніх членів т. зв. «шуцманшафтс-вах-батальйону» при «Орднунгсполіцай» у Сталіно подає такі причини масової втечі шуцманів з батальйонів: погана поведінка німецької команди, биття німцями навіть українського «начальства», кепське про-

---

¹²⁸ Бандерівський рух (з нім.).

харчування, холодне приміщення, брак обмундирування, змушування мужви до брудної фізичної роботи тощо. Спорядженню і військовому вишколові цих батальйонів німці майже не приділяють уваги. Т. зв. «добровольців» загалом називають «голодовільцями» і ця назва говорить сама за себе. Між шуцманами українцями і москвинами часто існує ворожнеча і конкуренція, яку підсилюють самі німці.

Такі чвари і ворожнечі між окремими групами населення України німці підтримують всюди. По селах, напр., є багато випадків непорозумінь і напружень між колишніми «розкуркуленими» селянами і новими мешканцями на їх садибах. Однак, загальна ненависть до німецьких «катів-кровопивців» таки, нарешті бере верх над проявами особистих чи групових ураз. Множаться прояви солідарності всіх українців. Ті українці з ОСУЗ і ПдСУЗ, що втекли з поїздів по дорозі на німецьку каторгу, дуже тепло згадують українців ПЗУЗ (Волинь) за їх допомогу в біді.

Ось ще один приклад, як німці застосовують до українського народу стару засаду «діли й пануй». Вивезеним зимою ц. р. членам «Веркшуцу» з Галичини на Кавказ, до Армавіра, німці суворо заборонили розмовляти з цивільним населенням, мовляв, це «шпигуни». В Краснодарі знову заборонили їм вдаватися в розмови з кубанськими козаками, мовляв – це «комуністи». А між тим ці «комуністи» дуже хоробро б'ються проти большевиків. Всіх «кубанських козаків» в переважній більшості українців, зорганізованих в військові відділи при німецькій армії, має бути приблизно біля 30 тис.

Разом з постійним клекотінням люті й ненависті серед народніх мас України, на місце хвилевого розпачу, розгубленості, пасивності й апатії, в народі починає наростати зрозуміння необхідності ставити в організовані ряди і творити власну організовану силу. Поки що тут бачимо ще поділ на дві головні сфери впливів: большевицько-російську і самостійницько-українську.

На большевицьку Росію і взагалі Росію оглядаються всі москвини і зрусифікована частина українського громадянства. Про поворот большевиків думає часом і та частина населення України, яка ненавидить німців як найгірших в своєму житті, а не бачить крім большевиків ніякої іншої протинімецької сили в Україні. Це особливо стало помітним під час зимового відступу німців і наближення большевиків. Всі раділи з поразки зневажених німців і, хоч потерпали при думці про прихід большевиків, все таки воліли большевицького дідька, ніж німецького чорта. Бо третього виходу не бачили.

Однак, в тих місцевостях, куди дійшли большевики, не було ні якої урочистої радісної зустрічі їх з боку українського населення. Нужденний вигляд червоноармійських частин, їх озброєння та вивінування, справляли на всіх дуже погане враження. Вістка про це, як рівно ж вістка про нову хвилю енкаведівського терору, і врешті – посилена самостійницько-визвольна пропаганда в час загальної паніки і розгардіяшу зробили своє. Ефект поширювання самостійницьких листівок був дуже невеликий. По другому відступі большевиків деякі розчаровані й зневірені комуністи самі зверталися до українських самостійників із пропозицією співпраці в самостійницькому русі. Також покинуті німцями на Божу волю українці-щуцмани зверталися до самостійників по інструкції і прикази.

Сьогодні немає хіба ніякого в Україні, хто не знав би, що крім німецької і московської сили, існує ще на українських землях третя сила, а саме: Організація Українських Націоналістів Самостійників Державників (ОУН СД). Загальне заінтересування цєю третьою силою зростає з дня на день. Українські народні маси, як селяни, так і робітники, відчувають, що це найрідніша їм сила. При зустрічі і зударі самостійницької ідеї з комуністичною доктриною сьогодні українська самостійницька ідея завжди бере верх. Думка про самостійність України щораз глибше вкорінюється в серцях і прагненнях українських мас на ОСУЗ і ПдСУЗ. Коли десь появиться самостійницька листівка (напр., «Інформатор»), то її прочитують з давно невиданим зацікавленням, захопленням і насолодою. Вона ходить із рук до рук так довго, аж доки не зітреться на клапті.

Самостійницькі видання мають помітний вплив навіть на комуністично настроєні середовища. В Донбасі один робітник так і сказав: «Пишуть дійсну правду. Так воно й є, треба знищити одного і другого, тоді лиш нарід заживе!». В той же час про большевицькі листівки кажуть: «Хоч курить пригодиться, коли розумного в ній нічого немає». Позиція самостійницької ідеї на українських землях сьогодні висока. Однак, все ще таки здобування активних борців за ідею Української Самостійної Соборної Держави йде доволі піняво особливо між українською інтелігенцією, яка завжди хворіла на брак віри у власні сили української нації та відчувала страх перед терором окупанта.

Німці жахаються самої думки про опанування усього населення України українським революційним самостійницьким рухом. Тому посилюють терор або менш масові арештування за участь в самостійницькому русі не припиняються. Всі тюрми перепов-

нені українськими самостійниками, згл. їх симпатиками. 70% в'язнів – це арештовані під тим замітом – громадяни України. Між в'язнями й є діти нижче 14 літ.

У поборюванні українського самостійницького руху допомагають німцям також деякі наші опортуністи. Напр., голова міської управи в Дніпропетровську др. Соколовський на мітингу в театрі в день 20 лютого ц. р. різко виступав проти «наївних фантастів, що йдуть проти большевиків і проти німців за Самостійну Україну». «Вони, – говорив далі землячок, – думають престарілими категоріями Петлюри. Своєю роботою вносять самостійники хаос і унеможливають співпрацю з німцями. Якщо вони не опам'ятаються, тоді треба буде їх винищувати як грізних шкідників і ворогів». Цим своїм випадом ворог українських самостійників зробив їм тільки ще більше рекламу.

Властивий большевицький рух на українських землях держиться сьогодні майже виключно силами й стараннями насланих Москвою агентів і диверсантів. Ці висланники Москви організують грізні для німців партизанські відділи і загони. Найсильніше діє большевицька партизанка у прифронтових смугах. На Чернігівщині, напр., червоні партизани зривають рейки, пускають під одкіс потяги, а в своїх бойових акціях застосовують навіть гармати і літаки. З цілковито опанованої партизанами Білорусії партизанщина перекидається також у північну Житомирщину, де партизани зривають мости й рейки дуже важливої для воєнного постачання залізничної артерії Київ – Коростень. Комуністи творять міт про ватажка партизан москаля Калашникова. Большевицька партизанщина діє також на інших теренах України, між іншим, в горах Криму. Тут в її рядах знаходять і татари, крайньо згірчені й обурені політикою німецьких «спасителів». У своїй пропаганді, особливо під час наближення большевицького фронту, комуністичні агітатори примазувались навіть до українських самостійників, кажучи, що вони «тільки проти німців» і натякаючи на те, що большевики «вже не ті, що були, тільки нібито інакші, кращі». Але акції жидобольшевизму і русотяпства в Україні падають сьогодні щораз більше.

Нові рани

Грізні для німців дні «планового скорочування фронту» принесли українським землям дальшу руїну і знищення, а українському народові – дальші жертви й погроми, злидні й горе, і то треба сказати, однаково як з боку німецьких, так і большевицьких «визволителів». Німці, цей донедавна «герен-фольк» (нарід

панів), нагло попали в тваринну паніку, а одночасно в скажену лють і жадобу нищення теренів, які мусли залишити. Німці, тікаючи з загрожених місцевостей, грабували все, що далось взяти в руки, а все інше нищили та висаджували в повітря. Українців чоловіків, що не хотіли евакуювати[ся] «добровільно», німці забирали силою і відсилали або прямо до Німеччини в рабство, або до найближчого табору. Дуже сильний вплив евакуйованих до всіх міст Правобережної України викликав небувалу дорожнечу, а то й повну недостачу харчових продуктів. Українській людині цих міст знову загрозила страшна голодова катастрофа. В ті дні, і серед війська, і серед цивільного населення панувала паніка, розгубленість і хаос. Вславлена німецька «організація» цілковито скраховала. На залізничних шляхах і на шосейних дорогах панував балаган. Якби у большевиків справді була велика ударна бойова сила, то вони могли б гнати німців далеко за Дніпро. На багатьох відтинках вони займали одну місцевість за другою без бою. Щойно свіжі частини СС-ів стримали просування большевиків до Дніпра. І тоді виявилася справжня «сила» большевиків. Напр., в Новоморському 170 німецьких солдатів цілий день успішно боронилися перед наступаючими п'ятьма тисячами большевиків, а село Миколаївку, де було півтори тисячі большевиків, відбили чотири німецькі бронемашини.

Просування лінії фронту то в один, то в другий бік позначувалось кривавою смугою на тілі українського народу. Большевики жорстоко мстилися на всіх тих українцях, яким могли з якої-небудь причини закинути «зраду», цебто співпрацю з німцями, чи хоч би тільки прихильність до них. Від куль енкаведистів гинули і ті, що нібито провинилися супроти «священного обов'язку» служби в РККА і ті, що їх кривняки мали що-небудь спільного з німцями. Відступлення большевиків принесло населенню новий німецький терор, тим разом за «догадну» співпрацю з большевиками. Ось кілька даних: 16.02.1943 р. німці вимордували українців всякого віку і полу в с. Знаменка [Знаменівка] Новгородського [Новомосковського] р-ну Дніпропетровської області. Їм майно розграбили, а яких 200 господарств спалили. Потім німецькі літаки бомбами і кулеметами завершили цей «лицарський» подвиг.

19.02. німці влаштували погром людині Новомосковська. Тут їм гідно допомагали союзники італійці.

24.02. розстріляли німці в селі Канкринівка 70 чоловік за те, що хтось перервав телефонний дріт.

В с. Кушугумі розстріляно 40 людей за те, що хтось розібрав залізничні рейки.

В Маріупільщині німці озброїли підлітків-фольксдойчерів з німецьких колоній і вислали їх на українські села робити погроми. Між іншим в с.Розівка розстріляли 7 душ, в Люксембурзі – 7 душ. Що при тому грабували українське майно, зайве й говорити.

В перших днях гинули цілі села: і люди, і їх господарства.

В Дніпропетровську 1 березня німці повісили на вулицях понад 50 невинних людей – в'язнів нібито за переховування і нездачу зброї при обшуках. Цим разом хотіли німці дати відчуті українській людині знову свою «силу і рішучість», бо мовляв, на фронті «вже наше бере».

Цей большевицький і німецький терор не міг однак затерти перед масами одного факту: нарід відчув і побачив велике ослаблення обох катів України і зрозумів неминучість їх загибелі. Нарід України гуртується під бойові прапори українського самостійництва, щоб у вирішальну хвилину раз назавжди покінчити з «визволителями» з заходу і сходу чи півночі.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.21. –Арк. 117-120. Друкований примірник. Машинопис.

№ 33 **ЗВІТ З ТЕРИТОРІЇ ТРАНСНІСТРІЇ**

Лютий 1943 р.

Відносини в Трансністрії
(до березня 1943)

Українські землі під румунською займанщиною поділені на губернаторства: Буковина, Бессарабія і Трансністрія. Губernаторства поділяються на повіти, ті – на райони, а райони на громади (т. зв. комуни). На чолі громади стоїть «прімар», на чолі району – «претор», а на чолі повіту – «префект». Преторами й префектами є надійні румуни з «регату» (королівства).

Трансністрія охоплює площину 40 тис. кв. км. Орна рілля займає 2,784 тис. га (69% заг[альної] площі). За румунськими обчисленнями живе тут тепер 2,236 тис. мешканців (6 на 1 км. кв.). Для порівняння слід пригадати, що в червні 1941 року жило тут близько 3,5 мільйонів мешканців (8 на 1 км. кв.). Значить біля одного мільйона забрали большевики при відступі з собою.

Всіх районів у Трансністрії є 64, кожний район обіймає 500-800 км. кв. і 30-50 тисяч мешканців. Є тут 2,468 сіл (1,261 громад), 15 міст і 2 «муніципалітети»: Одеса й Тираспіль. Губернатором Трансністрії є проф. Георгій Алексіяну. Його накази затвердженні головним військовим командуванням, мають силу законів.

Всевладним паном всього життя населення, зокрема на селах Трансністрії, є жандармерія. Підпорядкована формально Воєнному Командуванню, на практиці вона є екзекутивною державної Служби Безпеки, вславлено сигуранци. В кожній громаді є осередок жандармерії, 2-3 чоловіки. До речі, жандарми – це мобілізовані вояки, в поліційній службі майже зовсім не вишколені. Між ними є чимало українців із Бессарабії і Буковини. До чинників державної безпеки належить також румунська контррозвідка, яка формально називаються «Бюро Військової Пропаганди».

Національного складу населення Трансністрії румуни не подають до прилюдного відома бо цей склад виявляє занадто велику перевагу українського елемента. Але цей український елемент не має буквально ніяких прав. Його попросту не признають. Усе життя Трансністрії міцно прибрали до своїх хижих лап румуни і руськіє. «Праця» всієї адміністрації носить характер великої провізорії. Румуни не мають ніякого виробленого плану, а керуються тільки вимогами хвилини. Вони постійно свідомі того, що кожної хвилини можуть бути змушені забратися геть. Тому використовують як можуть своє хвилеве упревілейоване становище для наживи. Взагалі все румунське господарювання в Трансністрії можна окреслити тільки словом: колоніальний грабунок. Грабують дослівно все. Від селян відбирають усі продукти й худобу, залишаючи їм тільки трохи кукурудзи й картоплі. В сільському господарстві, як відомо, румуни надалі затримали систему колгоспів, перейменувавши їх «артілями». Тільки за урядовими даними, кожномісячно вивозять румуни до «регату» 5000 вагонів самих харчових продуктів. З Одеси вивозять трамвайні вози й рейки, залізні електричні стовпи, машини й фабричне устаткування і т. д. З Одеського порту відправляють в Румунію всі човни і судна. По всіх крамницях реквізують золото, хутра і т. п. Не лишили у спокої навіть бізона в одеському зоологічному саду. З МТС-ів забирають трактори й комбайни. Ліси, яких у Трансністрії було 190 тис. га виру[бу]ють дощенту й вивозять. Це все робить держава. А що роблять на власну руку хмари голодної румунської сарани, про цейво розписуватися. Румунське хабарництво є віддавна славне в цілому світі. Без хабара тут не можна нічого зробити, нічого досягнути. Найбільш погані, в наслідках і запла-

тані справи можна поладнати за допомогою «марч» (марки). Між іншим, румунська поліція арештує час-від-час зареєстрованих в Одесі партійців-комуністів якраз на те, щоб дістати від них викуп, звичайно 300 марок.

Румунська адміністрація в Трансністрії стоїть цілком під переможними впливами русскіх білогвардійців-емігрантів. Ці запеклі вороги всього, що українське організувались в т. зв. РОВС (Руській Общевоїнській Союз). Часом виступають під назвою СРО (Союз Русскіх Офіцерів) або «Орден Георгієвскіх Кавалеров», або «Групка Помощі Союзним Войскам». Їх штаб має 2 відділи: організаційно-мобілізаційний та адміністративно-поліційний. Вислугуючись про око румунам, вони зайняли побіч румунів майже всі високі місця в адміністративно-політичному апараті. Зокрема, міцно засіли їх агенти в сигуранці. Від початку 1943 р. і між румунами і між русскіми говориться без упину про те, що вже дуже швидко (між іншим передбачували на березень 1943) русскіє переберуть від румунів всю владу в Трансністрії. Вони очікують прибуття російського корпусу з Сербії, що мав би перебрати поліційну владу в Трансністрії. В зв'язку з тими приготуваннями прийнято до РОВС-у чимало всякого елементу, навіть комуністів, аби тільки «русскіх неделімцев». В самій Одесі біля 1000 російських офіцерів. Серед російських білогвардійців діє від червня 1942 р. т. зв. «Національно-Трудовой Союз Нового Покоління», націоналістична група журналіста Масленнікова, що хоче стати ідеологом нового московського покоління. Їх орган «Молва».

Як сильно форсується русифікацію Трансністрії видно хоч би з побіжного погляду на культурно-освітнє і церковне життя. В школах, починаючи від народних, викладова мова російська, тільки в першій класі впроваджено вже румунську мову. Що правда, офіційно в українських селах дозволено вчити по-українськи, але ... підручники друкуються тільки російською мовою. У народніх школах учать майже виключно «Божого закону», «моралі» і румунської мови. Учителство народних і середніх шкіл, хоч у переважній більшості українське, не грішить надто великою національною свідомістю і відвагою, тому піддається русифікаторському і румунізуючому натискові. Не тільки в початкових, але й у середніх і вищих школах Трансністрії більшість учнів – українці, навіть в Одесі. Однак, домагання студентів, щоб виклади відбувалися українською мовою, ігноруються. Національно-політичні відносини в Трансністрії досадно характеризують між іншим такі цифри: в Одесі є 42 російські народні школи, 15 російських середніх шкіл

і 4 технікуми, а українських шкіл є всього 2 початкові. Старання групи учителів про відкриття українського лицею, української гімназії в Одесі залишились безуспішними. Сама Одеса з своїм понад 400 тис. населення має, правда, українську більшість, але на вулиці годі тут почути українську мову. Переважає російська – «городська». Це наслідки давнішої русифікації української людності.

Преса теж російська. Напр., в Одесі виходить 8 газет і журналів російською мовою, а тільки один тижневик «Мир» українською, але і цей пропагує потребу співжиття з рускімі. Український театр заборонений, Одеська опера й два театри – російські. Але тому, що в обох театрах є переважна більшість артистів українців, і то не найгірших, то ж у цих театрах ставлять також українські п'єси. Кіно – румунське. Радіовисильня працює румунською і московською мовою. Легальних українських організацій немає жодних.

Такі ж крайньо неприродні відносини панують також у церковному житті. Румуни, не маючи якоїсь точно оформленої державницько-імперіялістичної ідеології, вважають своїм післанництвом ... поширювання християнства, очевидно, православного. В Трансністрії діє «Православна Місія», що гуртує в собі під проводом україножера – отця Скрібана понад 400 румунських «місіонерів» – ченців. – Це наскрізь здеморалізований елемент. Їх життя і «моральна» поведінка скандальні. Вони голосять про «воюючий християнізм», биттям і фізичним насильством примушують населення ходити до церкви, хрестити дітей тощо. Для утримання цих «пастирів» наложено на села спеціальні податки, що їх відомим способами стягає жандармерія. Хто не заплатить, того переслідують і нищать як «большевика». Не диво, що українське населення крайньо обурене і вороже до цих «місіонерів» та їх проповідей.

До кінця 1942 р. відремонтовано понад 500 церков, з того 21 в самій Одесі. Українці мали також одну свою церкву автокефальну, але її румуни відобрали і передали грекам. «Одеская Газета» так і написала, що «найбільш цінна робота» згаданої «місії» в Трансністрії це «нищення з корінням в короткому часі липківщини, або самосвятів», та інших релігійних угруповань і створення «єдиної святої Православної Церкви». Немала в цьому заслуга руских білогвардійців. Самі ж румуни чваняться в пресі, що їх нарід був завжди «стражем латинізму і християнської культури на Сході». Вони твердять, що між Пд. Бугом і Кавказом віддавна (?) поселилось понад пів мільйона румунів (?!).

Митрополитом Трансністрії призначено румуна Віссаріона Пую, що вже давно вславив себе на Буковині. Він заборонив в Одесі відправлення Богослужінь українською мовою. Служба Божа може правитися тільки по-російськи або по-румунськи. Цей протиукраїнський курс у церковному житті найбільше відштовхує українців від церкви. В Одесі українці почали вчашати на католицькі відправи до одної церкви, де працює один католицький священик-українець. Між учнями, що записалися до відкритої митрополитом у січні ц. р. Духовної семінарії на 2-х річні богословську курси, є до 80% українців, переважно дітей селян.

Отже, пануючими в Трансністрії національностями є румуни і москвини. Німців із Райху тут небагато. Фольксдойчі живуть собі спокійно й вигідно у своїх колоніях під опікою гестапо. Це держава в державі, румуни зовсім до них не заходять. Вони мають свій окремий орган управління, т. зв. «фольксдойче Міттельштелле». Румуни ненавидять німців, по містах починають із ними дуже часто вуличні бійки, при чому бувають і смертні випадки. Під час больш[евицької] офензиви німці дістали наказ відправити свої рідні до Райху, та й самим бути напоготові до виїзду з найціннішими речами. Фольксдойчі однак, не виявляють найменшої охоти на виїзд до «Фатерлянду», а тим менше на фронт.

Молдавани наділені привілеями і правами нарівні з чистокровними румунами-мунтянами. Їх не багато і вони в більшості подають себе за українців або росіян. Більшість молдаван соромиться спільного походження з румунами. В Одесі існує «Молдавское Общество» (біля 2200 членів), по селах є «Молдавські Культурні Товариства». В ці товариства записуються також українці і москвини з чисто опортуністичних мотивів (пайок і більша особиста безпека). В «Молдавському Обществі» провід майже в цілості в руках українців.

Жидівське питання ще далеко не розв'язане. За наказом губернатора жидів далі приймається до праці в адміністрації, займаються також торгівлею, а радше спекуляцією. Всі вони є активними комуністами і ведуть большевицьку пропаганду і розвідку, часто під покровом румунських головачів. Взагалі в усій Україні не мають комуністи таких добрих умов для своєї праці, як у Трансністрії, а зокрема в Одесі, де мають знамениті сховища в підземних катакомбах, що тягнуть на 80 км. Тут є їх центр і провід. Пропагандивну літературу довозять большевики підводними човнами і передають через рибалок. Також серед студентства, особливо між русскімі, діє комсомольська організація. Не диво, що з Одеси беруть початок всякі алярмуючі вістки і плітки, при-

хильні для большевиків. Румуни дуже легко піддаються цій пропаганді і самі ж ширять велику паніку у своїх рядах. Цю рису характеру румунів чудово використовують большевики також на фронті, масово поширюючи в рядах румунських солдатів листівки румунською мовою. Результати цієї пропаганди для большевиків прекрасні. Румунські солдати при першій ліпшій нагоді кидають фронт і тікають додому або йдуть у большевицький полон. Заломання цілого південного відтинку східного фронту в січні й лютому ц. р. – це в першу чергу «заслуга» румунського союзника німців.

Життя усього населення під румунсько-московським чоботом дуже важке. Немилосердно грабоване село стоїть над берегом господарської пропасти. Життя міського населення ще важче. Ані запасів харчів, ані палива ні в кого, окрім спекулянтів, немає. Заробити на прожиток важко: майстри і кваліфіковані робітники на заводах одержують 6-7 марок за 12 годин денної праці, а звичайні робітники 2-3 марки. Між тим, пуд кукурудзяного борошна коштує 35 марок, 1 кг. масла – 25 марок. Для поступлення на роботу ставляться утруднення: треба мати з сигуранци т. зв. «труд повинності», що є звичайною панщиною. Треба відробити 52 днів в році за саме тільки прохарчування чи то в радгоспі, чи на важких земляних роботах. За незголошення до цього «труду» карають шістьма місяцями важких робіт у концтаборі.

Тому, що вільна торгівля дозволена, майже все населення заробляє собі нею на прожиток. В Одесі цю професію називають «комерцією» і нею займається кожний одесит. В січні ц. р. муніципалітет Одеси почав видавати замість хліба по 500 гр. кукурудзяного борошна на особу тижнево.

Щупальці сигуранци сягають скрізь. Її агентів, переважно руських, можна стрінати всюди. Вони, зокрема, пильно стежать за українським життям. Арештування під замітом української націоналістичної діяльності трапляються щораз частіше. Всі управдоми і дворники обов'язані доносити поліції про рух усіх квартирантів.

Ненависть до румунів і німців дуже сильна і загальна. Населення скрито радіє з їх невдач на фронті, але боїться повернення большевиків. Тільки людність Одеси настроєна більш соціофільсько і русофільсько. Між українським населенням єдиною діючою політичною силою є ОУН-СД.

В останніх місцях самі ж румуни заговорили головно про великі непорозуміння між королем і марш[алом] Антонеску. Король є проти проголошеної маршалом мобілізації. На цьому

тлі вибухли заворушення і виступи Залізної Гвардії (легіонерів) проти Антонеску. Бунт здавлено, багато гвардистів арештовано, трохи розстріляно. Король і його мати королева Єлизавета, мали опинитись під домашнім арештом.

Військові щораз частіше маніфестують свою прихильність до Англії. Румуни сподіваються англійського і турецького десанту на північному побережжі Чорного моря і тому ... (румунська логіка) кількість румунського війська в Одесі помітно зменшується. Побережжя моря знову заміновано.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 120-122. Друкований примірник. Машинопис.

№ 34 **ОГЛЯД СТАНОВИЩА У ЦЕНТРАЛЬНИХ, СХІДНИХ ТА ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ СТАНОМ НА ВЕСНУ 1943 Р.**

[Весна 1943 р.]

Осередні, східні та південні землі України
Огляд відносини на ОСУЗ і ПдСУЗ
під весну 1943

Те, що тепер діється в Україні, можна назвати пляновим винищенням українського народу. Про німецькі і московські звірства над українським народом на Лівобережжі в часі просування лінії фронту згадуємо на другому місці. Німецький терор далі шаліє. На Лівобережжі не припиняються арештування і розстріли невинного населення під закидом чи то большевицької чи самостійницької діяльності. Те саме діється і на Правобережжі (Кривий Ріг). Від часу до часу німецькі окупанти вішають на пострах українського інтелігента (напр., учителя) і причіпляють до тіла напис: «Я хотів дістати зброю і організувати повстання проти німецької влади».

Ще гірше, мабуть, є винищування українців шляхом т. зв. «трудової повинності», себто мобілізації робочої сили. З усіх областей України в сторону Райху їдуть безупину ешелони новітніх рабів. Німці відверто заявляють, що поки що мають плян

вивезти з України 30% всього населення. Дикі полювання на людей не припиняються. По всіх містах і селах переводять німці реєстрацію людей. Німецька поліція ходить по хатах і контролює всіх жителів. Кожного підозрілого, згл. такого, хто не може виказатися постійною працею, забирають до лягру або до «Служби Праці» в держгоспах, при окопах, до роботи на трасі тощо. Посвідка праці не завжди помагає. За спротив, очевидно тільки пасивний, б'ють і карають конфіскацією майна, в'язницею та репресують батьків. Кожне село, кожний колгосп мусить давати щоденно до праці при напрямі шляхів 100-120 людей: Тільки при помочі хабара можна купити собі деякі зглядно т. зв. «супчика», себто наглядача з «ОТ» («Організація Тодт»). Людей при праці стережуть озброєні солдати.

При всіх біржах праці відкрили свої б[ю]ра різні військові формації, як СС-и, летуни, сапери і і[нші]. Усім здоровим юнакам німецькі вербувальники пропонують вступати в свою частину, обіцяють за те райське життя («щоденно ковбаса»). Хто не погоджується добровільно, того заставляють силою до прийняття «пропозиції». «Добровольців» відсилають до Харкова, де їх вчать воєнного діла і швидко підставляють до фронту.

Злочинна політика виголоджування української людини продовжується не менш послідовно. Колгоспів німці таки не ділять. «Тепер землі ділити не будемо, бо без нашої помочі не зумієте її обробити. Щойно по війні дамо вам землю на виплат[у], але тільки тим, хто на неї заслужив. Зрештою ця земля завойована ціною німецької крові. Хто не хоче працювати, не буде їсти і т. п. Так говорив німецький комісар на мітингу в Чигирині 21 березня 1943 р. Він теж «підкріпив» на душі слухачів вісткою про те, що, мовляв, німці зорганізували вже свіжу 6-мільонову армію і швидко вже знищать большевиків.

До обробки колгоспних піль, згл. ланок (по 100 дворів) – всюди далеко не вистачає тяглової сили і коней, ні корів, ні тракторів. З цієї причини багато землі в Україні буде в цьому році лежати облогом. Та це німців мало турбує. Величезні полоси землі вони і так полишають у «земельному запасному фонді». Людям, колгоспникам не видають ніякого збіжжя і мабуть не видаватимуть більше нічого. Себто, радьте собі самі, або гиньте.

Також робітникам по містах німці продовж якогось часу не видавали харчевих пайків. Людність міст мусіла житись кінським м'ясом, якого, на щастя, було доволі: скрізь по полях валялось, кінське падло. Тепер відносини вже «покрощали»: робітникам дають замість хліба зрослу кукурудзу в качанах, а замість

м'яса стару стухлу макуху (265 гр. на декаду!). При меленні кукурудзи стягають знову 8%. Давніше робітник з'їдав свій 10-денний пайок продовж 3-4 днів, а сьогодні з'їдає в 2-3 дні. По базарах немає ні яєць, ні молока, ні товщів, бо німці заборонили продавати ці продукти. Робітничим родинам по містах приділяють по одному арові землі на «городину» і це має бути доказом німецької великодушності. Але працюючі на шляхах України не раз і не два падають при праці, знесилені голодом. Випадки голодової смерті в Україні множаться.

Одночасно з переписом працездатного населення німці переводять новий перепис усього майна, особливо дамашньої худоби і птиці. Корови в більшості відібрані в людей. Тепер навіть власники кіз мусять віддавати молоко німця. Український господар не сміє нічого зарізати продати чи з'їсти – під загрозою розстрілу. Накладається деякі данини і драчки. При переписі німецькі «службовці» з місця граблять безкарно все, що їм подобається.

Німці хочуть позбавити український народ на його власній землі мінімальних людських та громадянських прав. Культурно-освітнє життя в більшості розгромлене. Школи переважно закриті, клуби по селах теж. Де-не-будь відбуваються які-небудь курси вести до самоліквідації. Дозволяють ставити тільки старі побутові речі, які вже всім остогидли. Ніяких нових п'єс не допускають, а зокрема переслідують за п'єси, що змальовують боротьбу українського народу проти московсько-большевицького панування.

На влаштованих подекуди Шевченківських святах ц. р. всі промови та реферати були передовсім гімнами в честь німецької армії та Адольфа Гітлера. Про Шевченка згадувалося тільки як про людину, що любила працю та закликала до праці свій народ. Не забули також докладачі підкреслити рішального впливу на Шевченка німців Брюлова чи Штернберга (!) – скупі «українські» газети не дають населенню ніякого духовного корму. Вплив української церкви унікальний. По містах є допомогіві комітети, які однак нікому в нічому не допомагають, хіба німцям.

Сільські управи німці ліквідують. Залишають тільки волосні управи, а по селах устанавляють тільки старостів з сотниками та десятниками. Чистка в адміністрації і поліції проводиться безупину. Німці усувають всіх свідомих українців, насаджуючи на їх місце вислужницькі елементи та кацапів.

Деякі гебіткомісари видали наказ, що все населення мусить вивчати німецьку мову. Кожного тижня всі мусять вивчити приписаних 20 слів німецьких слів. Після того перший-ліпший німак має

право зачепити на дорозі дядька і перевести «іспит» з німецької мови. За незадовільний вислід з місця б'ють (!).

Наслідки такої «мудрої» німецької політики в Україні можна легко передбачити. Загал населення стероризований. Опортуністично настроєну частину людності опанував тваринний страх за своє нужденне фізичне існування. На тому тлі є почас повороту большевиків. І цікава річ: села, солідарні під німецьким обухом, розкладалися; як тільки їх знову залило московсько-большевицьке багно. Нечисленні представники української інтелігенції готові теж служити кому завгодно, щоб тільки себе зберегти. Всі бачать страшну загрозу, що насуває на них звідусіль. Але страшний гніт будить теж реакцію. Народ боронився досі перед німецькими насильствами пасивно. При наскоках «козаків» на село, люди крилися, тікали в степ. Не один при тому згинув від кулі чи внаслідок простуди в часі втечі і кількаденного перебування в степу під голим небом. З ешелонів, що їдуть в Німеччину, люди теж тікають, як можуть. В останньому часі села почали організувати самодопомогу і самоохорону. На краю села стоять стійки і з найближенням новітньої орди, алярмують жителів села про небезпеку. Всюди помічується зріст солідарности та нахилу до зорганізованости. Погрожування з боку німців конфіскаатою майна не страшать вже нікого. Селяни кажуть: «Хай забирають усе, нам життя дорожче, а гинути на чужину не підемо». У вивозі до Німеччини всі бачать політичну хижацьку мету. Число людей, що живуть нелегально вже дуже велике і зростає з дня на день. Всі готовляться до втечі в підпілля. Так сам терор мобілізує кінець-кінцем маси. Люди доведені до крайности, готові до актів розпуки. Український народ щораз радніше прислухується до голосу ОУН-Самостійників Державників. Листівками Самостійників народ захоплений. Навіть руські коментують прихильно гасла українських самостійників, що закликають до спільної боротьби всіх пригноблених народів проти німецького та московського імперіялізмів за незалежні національні держави. Між руськими вже роздаються голоси, що вони не є проти «Самостійної України», бо вони народились в Україні і зв'язані з нею більше, як з Московщиною. Тільки хотіли б читати листівки ОУН(СД) в російській мові. До німецької затії з «Русским Комітетом» Власова та «Українським Визвольним Комітетом» загал ставиться ворожо, вважаючи керівників тих комітетів німецькими запроданцями.

Зустрічається де брак віри в швидку успішність акції українських самостійників, хоч як їм сприяють.

Після останніх подій на фронті і в запіллі народ справді починає відважніше ставитись до німців. Множаться випадки активного реагування на їх нахабність і брутальність. Навіть жіноцтво відважно стає в оборону катованих німцями полонених при роботі на шосі.

Як дуже непевно почуваються окупанти на українській землі про це свідчить пересадний страх перед большевиками і взагалі партизанами. В часі зимової офензиви большевиків німецькі службовців і жандарми починали евакуюватися в паніці вже й тоді, коли фронт находився від них на віддалі 100-150 км. Німецька влада мусіла їх по кілька разів завертати на старі місця. В березні перейшла через Дніпро біля Кременчука на Правобережжя група озброєних москвинів. Вони грабили села, вбивали старостів, шуцманів і німців та ширили паніку. І справді, ця нелегка ватага нагнала німцям на цілому Правобережжі величезного страху. Вони були певні, що це большевицький «десант» з артилерією і танками в силі 15-30 тисяч чоловік! До бою з цим «десантом» німці не рвалися, тільки бомбили з артилерії і літаків ліси, де мали, нібито, перебувати партизани. Командири німецької жандармерії дуже раділи, коли партизани вибиралися з «їх району». Остаточо партизанська група скрилася в Гайсинських лісах на Вінничині і там покищо тихо сидить. Один німець у хвилі «сентиментального» настрою зітхнув: «Яка та Україна гарна своїми багатствами, але яка ж страшна партизанкою».

«Українській» поліції і шуцманам німці не довіряють, особливо на Лівобережжі. Підставу до цього дав їм м. ін. той факт, що нпр. серед міської поліції в Павлограді викрито в час лютогового відступу німців большевицьку ячейку. Тоді німці тільки з трудом змогли зліквідувати збройний виступ поліцистів проти себе. Німці кажуть: на 100 українських шуцманів є 60 партизан. Тому зброю від цих відібрали, а кріси видають їм тільки на час спільної акції. До Павлограду німці стягнули латиську поліцію, яка, до речі, знаменито говорить по московському.

Для побороювання українського самостійницького руху німці ангажують в'язнених досі колишніх енкаведистів. Також на ЗУЗ гестапо відсилає «на працю» кол[ишніх] працівників НКВД. Компетенції гестапо в Україні простягаються зрештою і [в] терен «Транснїстрії».

Скрізь по Україні стаціонує щораз більше військових і поліційних відділів, організованих німцями з національних меншин підсоветської Росії для боротьби на фронті, а рівночасно німці вживають їх також до погрому української людности. Особливо є

тут багато т. зв. «козачих частин» у німецьких мундирах. Однак і серед цих представників поневолених національностей починає народжуватись думка про солідарний фронт усіх поневолених народів проти спільного ворога – хижих імперіялізмів.

Лівобережжя під подвійним терором

Якщо хто з населення України лелівав під німецьким терором скриту думку про можливу зміну большевиків «на краще», то практика короткого большевицького побуту в м[ісяці] лютім на відібраних від німців теренах розвіяла всякі ілюзії про таку можливість. Де тільки червоні мали час і змогу, там вони показали знову свої хижі, закривавлені зуби. Вже перші лави наступаючих червоноармійців, переважно москвинів, сибіряків і узбеків, погрожували населенню: «Падаждіте чортовиє хахли, прийдыот гребйонка, она вас расчистит». Це був натяк на НКВД. Самі червоноармійці піячили, грабили і поводитилися з населенням доволі брутально. Встановлені советами службовці «горсовета» (міськради) та інших установ, були постійно п'яні страшенно лялялись. По хатах відбувались ревізії, нібито в пошукуванні за німцями. При тому голодні червоноармійці жадібно кидалися на мізерні запаси харчів мешканців, кажучи: «Ми воєвалі, а ви сіделі в немцов і рожи випасали, тепер нужна і нас прокорміть». Часто трапляються випадки, що при грабежах і піятиках червоноармійці стріляли один одного. До речі – червоноармійці страшенно дивувались, довідавшись, що населення отримувало за німців сякий такий пайок. В СССР – казали вони – народ живе куди гірше, та й у режимі ніяких змін не легше не наступило. М[іж] ін[шим] за спізнення на роботу судять як давніше. Загал червоноармійців зраджував незадоволення війною, але страх перед німецькими насильствами був такий, сильніший всього.

Між тим наспіла «гребйонка» і почала свою роботу – чистку. Всіх чоловіків у віці від 18-55 років відразу змобілізували і висилали негайно на фронт, часто без вінтовки, кажучи: «Уб'єш німця, дістанеш зброю». В Краматорську змобілізували й хто ховався, бо всі загалом думали, що німцям вже прийшов капут та що советська влада вже закріплюється на постійно. Гинули вони на фронті масово. В боях під Барвінковом згинуло понад 2000 змобілізованих. Незавидна теж була доля тих, що остали під режимом НКВД. Чекісти арештували і розстрілювали всіх, хто працював у німців, в першу чергу, перекладачів і перекладчиць, далі директорів і інженерів фабрик, родини поліцистів і т. п., а також дівчат, що ходили з

німцями. На місці розстрілювали розмірно мало, а більше відвозили в заплілля, очевидно, теж для розстрілу. В Краматорську розстріляли 70, а 400 арештованих вивезли, в Слав'янську розстріляно 50, а вивезли 600 і т. д. Полонених німців, а також після деякого вагання і італійців, червоні розстрілювали і вбивали без пардону. Це була відповідь на поведінку німців супроти полонених большевиків. Нпр. в Чуншвено [Чунишине], Гришинський р-н (СС-и розстріляли 261 большевицьких полонених разом з поліцистами, що їх сторожили, а навіть кухарів і санагентів. В Новоекономічному німці вистріл[яли], або вимордували гранатами 30 хворих і ранених полонених у шпиталі. Також по дорозі в німецьке заплілля конвоїри стріляли масово советських полонених, що приставали з виснаження. Очевидно, стверджують, що ще хіба ніколи історія не записала такого жакливого знущання людини над людиною, як це є в випадку трактування німцями воєннополонених в Україні. А їх є тут всюди багато. Між іншим на рудниках у Марганці працює около 3000 полонених. Якщо не може з виснаження дальше працювати, його кидають спеціальним дресированим собакам і ті роздирають його живцем. Про ці речі добре знають бійці Червоної Армії і ще є чи не найважлива причина їх завзяття і десперації в боротьбі з «хижою» Європою.

Всієї своєї системи червоні не встигли показати, бо закоротко були на відбитих теренах Лівобережжя. Зрештою вони поступали куди хитріше, як німці, ті відразу виявляють с[во]ю справжню натуру. Все таки цей частинний червоний терор довів до того, що сьогодні, за словами місцевих людей – 90% населення є проти них. Тоді, як перед їх приходом у 90% були їм прихильні. Що ж до німців, то можна сміло сказати, що як перед тим, так і тепер 99% населення України дише до них смертельною ненавистю.

Про відносини в Червоній Армії і про самі воєнні дії в дні просування лінії фронту подасть між іншим ще такі подробиці. Українці, які були в рядах наступаючої Червоної Армії, при першій нагоді передягалися в цивільне і тікали домів. Технічного персоналу в советів бракувало. Танкістів було дуже мало. Та й то здебільша були молоді невишколені хлопці. Тому за всякими механіками, шоферами і трактористами червоні особливо пильно розпитували. Зіпсутих по дорозі танків (а приставало до 50% танків) не було кому ремонтувати. В Гришино, куди червоні вскочили зовсім несподівано для німців, захопили совети м. ін. ешелон з новими німецькими танками, але їх не рухали, бо не мали їх ким обсадити. Німці опісля відбили цілий ешелон з ненарушеними танками. В тому ж місті совети захопили ще 12 ешелонів з боєприпасами, харчами, італійським та німецьким обмун-

дируванням і т. п., далі – 500 автомашин в гаражі, 18 льокомотив, 2 склади бензини і т. ін. В Гришино і околиці червоні знищили до 5000 німців. Вельми характеристичним є також той факт, що втікаючи з фронту італійські вояки, дуже часто залишали зброю в українських хатах та ще й говорили: «Захуйте, буде чим німця бити» – Але наші не практичні селяни не знали, як взятись за це діло і тому цієї нагоди не використали як слід. Куди краще зробило це большевицьке підпілля, особливо в Павлоградщині.

Протинаступ німецьких військ почався в неділю 21 лютого. Наступали переважно СС-и, що їх в швидкому темпі вспіло німецьке командування своєчасно перекинути з Франції. Щойно тепер могли німці виказати всю перевагу свого війська над червоними. Ця перевага виявилася передовсім у техніці, особливо в авіації, далі у кращому зв'язку та зразковому співдїянні наземних і повітряних сил. Німецька авіація знищила м. і. большевицьку танкову частину, що просувалася на Запоріжжя. Але найбільше прострадали від летунських бобм та артилерійських стрілен, як з німецького, так і з большевицького боку українські села та міста.

Та не тільки в бою показалися німці вищими від большевиків. Вони перевищували їх також у примінюванні божевільного терору до безборонної української людності. Вони мордували український народ під видуманим претекстом співдїяння цивільного населення з Червоною Армією. На ділі цивільне населення було зовсім нейтральне, а ті відділи, що їх німці вважали партизанами, це були регулярні червоні частини, що зуміли вдертись в тиліві німецькі позиції. Властиві червоні партизани сиділи спокійно на своїх місцях і не робили ніяких активних виступів тільки ждали на прихід Червоної Армії. Щойно тоді йшли ... реєструватися.

Про деякі факти німецького терору була вже згадка в попередньому числі «Вісника». Сьогодні тільки доповнюєм реєстр німецьких злочинств.

В с. Знаменівка німці спалили понад 100 хат і вимордували понад 200 людей, переважно жінок і дітей. Очевидець оповідає: «Коли б могли, то спалили б ціле село, але дальше боялися іти, бо там дальше могли бути червоні, а німці відважніші до безборонних. Як звірюки кидалися вони і нищили все, що попадало під руки. Хто тільки показався з хати, того стріляли. Тих, що сиділи в хатах, палили живцем. Німці стріляли запалювальними кулями й ходили з віхтями запаленої соломи та підпалювали сараї і хати. Це були жахливі картини. Хто вискочив падав від німецької кулі. Не пощадили й малих дітей. Малий хлопчина сховався в хаті від куль, вбіг німець, настромив його на штик і викинув на двір, а хату

підпалив. Два малі братики вибігли в горючої хати, німець ножем зарізав обох і кинув у догаряючий вогонь. В погребі сховалась ціла сім'я. Вскочив рудий звір, чоловіка застрілив, жінці ножем підрізав горло, дівчині порізав обличчя. Врятувався тільки хлопець, що з простріленою рукою встиг захватись за бочку. З хати вибіг чоловік з дрібними дітьми. Німець стрілив, чоловік повалився на землю, діти попадали на нього ...».

Це тільки деякі картини, що їх хтось бачив і оповів. А про що можуть оповісти трупи помордованих, що тайну своєї смерти забрали до гробу?

16 і 17 лютого німці влаштували «полювання» на українців у Новомосковську. До помочі запросили ще й італійців і наших хаклів поліцистів. Ловили по вулицях, лазили по хатах і погребях та забирали всіх чоловіків, стариків і підлітків. Хто втікав і ховався, того стріляли. При тому забирали все, що тільки їм попадалось: кури, гуси, кабана, яйця, одержу, годинники і т. п. Ніхто не смів ні словечком обізватись, бо грозили револьверами та криком «вєг» виганяли з хати. Всіх ставили відразу перед лікарську комісію. Здатних до роботи відправляли в Німеччину.

У Новомосковському монастирі СС-и знайшли робітників з жінками й дітьми, що ховались від гарматних куль у погребі. Дві передові частини перевірили документи і пішли далше. Уже прийшли інші, більш кровожадні – «Аж очі їм засвітились, побачивши людей, ще до того безборонних» – оповідає очевидець. – «Зігнули всіх у погреб, кинули дві гранати, а далі самі злізли і вистрілили всіх до одного: чоловіків, жінок, дітей, немовлят, всього до 30 осіб.

Лови на людей відбулися кількома наворотами в місцевостях Орловщини, Піщанка і Знаменівка.

В Губин[и]ських хуторах чоловіки повтікали перед німцями, але потім почали вертатися. Німці ловили їх і розстрілювали. Вигубили тут до 50 чоловіків.

В Губинісі большевики змобілізували чоловіків, але не встигли всіх забрати. Коли прийшли сюди німці, вимордували ок. 2000 (дві тисячі) невинного населення, як чоловіків, так і жінок, а хати спалили.

В Перещепині, за словами самих німців, мало діятись таке саме. Німці хвалились, що різали там всіх, хто попав під ніж, і старих і малих, а хати спалили.

В Славгороді німці висікли з кулеметів 438 чоловіків славгородців, а скільки захватили посторонніх годі сказати. Жінки і матері мусіли приглядатись ек[з]екції.

Місто Павлоград знищене майже до тла. Тут скинено до 3500 бомб. Незнищених домів тут майже немає. І тут німці в дикому шалі мордували людей кулями, гранатами і штиками. Скільки людей погинуло, цього покищо не вдалось встановити.

Від бомб і гарматних стрілен згоріли в більшій або меншій мірі сотні і тисячі українських сіл у смузі, кудю просувався фронт. Людність з цих місцевостей у великій частині згинула. Кого пощадили бомби і гарматні кулі, ті падали жертвою кровожадного шалу німецьких «визволителів». Від тих «лицарів» не було пощади для нікого.

Займаючи наново відбиті від большевиків місцевості, німці розстрілювали поголовно всіх чоловіків, що їх не встигли знищити чи забрати з собою [...] * Чим далше на схід, тим більше звірств допускаються ці «рятівники» європейської культури і цивілізації». В самім Краматорську німці розстріляли всіх залишених советами чоловіків у кількості до 1000 душ. Стільки ж душ чоловіків розстріляно в Слав'янську. Все майно пограбованого населення пограбували дощенту. Німецький терор довго не вгавав. Провокація буйно процвітала. Арештування людей, переважно жіноцтва, не переводились. Арештували масово всіх, хто при большевиках сказав яке-небудь слово проти німців. Навіть старих бубусь тягнули з печі на поліцію до цих будинків тюрми й заповнили їх вщерть в'язнями. Під кінець березня сиділо тут найменше 5000 людей, всі під замітом «большевицької діяльності». Авто, що вивозить трупів з тюрем т. зв. «кровожадний ворон» (за большевиків «чорний ворон») працює без упину. Подібні обставини панують і в численних концлягках.

Між населенням говориться, що в час наступу СС-ів, у Дніпропетровську, Новомосковську і Павлограді побував сам Гітлер. Німецькі перекладачі говорили, що це був особистий наказ Гітлера – стріляти всіх людей і палити до тла всі села, де були виступи проти німців.

Людність тероризованих теренів доведена до крайнього відчаю. Відзиваються голоси, що якби большевики другий раз наступали, треба всім евакуюватись, бо пощади потім не буде ні від кого, ні від німців, ні від большевиків. Обі сторони будуть нищити українське населення. У власну українську силу стероризований загал населення покищо не вірить. Але до цього звороту в поглядах населення України швидше чи пізніше мусить прийти.

---

* *Нерозбірливе слово.*

Харків (довідка)

I. Національний склад населення.

Населення Харкова – це здебільшого змосковщений пролетарський елемент (докладної статистики, з розділом національностей, дотепер не переведено), який говорить специфічним українсько-російським жаргоном, а свою нац[іональну] приналежність окреслює загальним: «руский» в розумінні, що він не німець, чи румун, а «здешний», не входячи в нац[іональні] різниці між українцями і москалями. Коли свою національну приналежність окреслює: «украинец» – це значить, що він живе на території України. З таким означенням національності ніяк не в'яжеться національно-політична свідомість. Для відрізнення москалів служить назва «кацап», але це теж радше регіонально-етнографічне означення. Все ж таки, навіть найбільш під оглядом нац[іональної] свідомості відсталий елемент відчуває ті різниці, що є між «українцями» і «кацапами» (часті насмішки над нехлюйством москалів, їх вдачею, зовнішнім виглядом). Національно свідомі є лише інтелігенція. Доволі численну нац[іональну] групу творять вірмени. Їх відношення до українців, наскрізь лояльні. Жидів, яких число в Харкові до війни доходило до 300 тисяч, німці фізично знищили (значна частина втекла з большевиками). За час своєї окупації, німці успіли вже натворити «фольксдойчів». Їх число доходило приблизно до 700 чоловік. Населення Харківської області села – українське. Говорить українською мовою (незначна домішка московської). Не терпить серед себе чужих елементів. У селах докладно відрізняють зайдів (москалів, поляків, німців) і свідомі цього, що вони не повинні між ними залишатись.

II. Адміністрація, поліція.

Після перенесення столиці «УРСР» до Києва Харків стратив своє репрезентативне значення, а замінився в чисто промислове, пролетарське місто. За більшовицької влади Харків був обласним центром і важливим промисловим, торговельним і комунікаційним осередком. Терен самого міста поділявся (разом з передмістям: Нова Наварія, Основа, Балатівка, Качанівка і т. д.) на 22 райони, якими управляли поодинокі «райради», підпорядковані «міськраді» та «райотдели РК НКВД». Після окупації німцями аж до нового зайняття большевиками місто Харків, Харківська область та більша частина Слобожанщини були під німецькою військовою владою, без нового нім[ецького] адміністраційного поділу та нових адм[іністративних] порядків. Найвищим [ви]рішаль-

ним чинником була Штадсткомандатура. Цивільне управління в поодиноких місцевинах було здебільшого в українських руках, контрольоване лише в випадках т. зв. «зондердінстами». Порядок і спосіб правління з невеликими змінами залишився старий. Цивільне управління Харкова спочивало в руках Харківської міської Управи, що майже в цілості була Українська. Головою (обер-бургмістром) Х[арківської] м[іської] у[прави] після усунення москаля-«недилимца», що його на початку назначили були німці, став харківський адвокат, репресований більшовиками Семенко Олександр Платонович, людина без виразного національного обличчя, але якщо не позитивно, то нейтрально наставлення до українства взагалі (подавав себе за українського патріота, наскільки це не шкодило його особі з боку німців. Заступниками обер-бургмістра були українці: Сенік Михайло Федорович, колишній політичний в'язень, репресований більшовиками та Сліпченко Микола Степанович, патріот). Оба вони (Сенік і Сліпченко) при співпраці інших свідомих українців, надавали Х.М. Управі українського характеру. Третім із заступників обер-бургмістра був Уліков Олег Борисович, адвокат, колишній політ[ичний] в'язень під закидом зв'язків з нім[ецькою] розвідкою. Походив він із московської аристократії. Подавав себе українцем, бо це було на часі. Мав тісні зв'язки з нім[ецькими] вищими чинниками і в Х.М.У. був мабуть «оком і ухом». Терен міста поділявся на 10 районів, якими управляли поодинокі бургмістрати, ведені бургмістрами, здебільшого українцями, колишніми політв'язнями, репресованими. Х.М.Управі були підпорядковані відділи (напр. освіти, сусп[ільної] справи, фінансовий, торговельно-економічний, здорово-санітарний і ін.) та контори (розподілу харчування, паливна контора, контора метрик, похоронне бюро і ін.). Роботу Х.М.У. контролював представник штандорткомандатури, зондерфірер Ромпель, наставлений супроти українців, через приватні зв'язки з керівниками управи, доволі позитивно. Своїми зовнішніми виявами Х.М.Управа намагалася робити враження української нац[іональної] влади. Печатки Управи та бургмістрів були з тризубом, торг[овельні] промислові концесії для підприємств з нац[іональними] барвами та тризубом, випуск монополевих карт до гри з візерунками українських князів та гетьманів (Ярослав Мудрий, Байда Вишневецький, Сагайдачний, Мазепа) та визначних жінок історії (кн[ягиня] Ольга, жінка сотн[ика] Зависного, Настя Скоропадська і ін.). В деяких бургмістратах висіли розпорядження: «Розмовляти тільки українською мовою», якою здебільшого урядовці Х.М.Управи старались додержувати. Ті факти

можна завдячувати акції самостійницьких кадрів із ЗУЗ та горстки нац[іонально] свідомих громадян. У зв'язку з винищенням самостійницького елемента та переслідування поодиноких людей, такі факти ступнево дуже помітно зменшувались.

Господарським життям Харкова і області (сільське господарство, лісництво, промисловість) керувало т. зв. «Вікадо (Віртшафтскомандо). Господарку робочою силою вела біржа праці т. зв. вербувальними бюроми, в поодиноких районах міста й області всі зобов'язані були реєструватись у біржі праці, яка приділювала роботу (здебільшого в Німеччину). Старики понад 60 років, на підставі тієї реєстрації одержували харчеві картки ([...] кілограми хліба в тиждень).

Фінансове життя українського самоврядування зосереджувалось у Господарському Банку, що був в українських руках. Крім цього діла ще «Дойче Райхскредіткассе» ще містилась в будинку давнього «Госбанку». Окрім військового «Фельдпосту» жодні поштові уряди не діяли.

В Харкові діяла німецька порядкова поліція (Орднунгполіцай), СС-Зіхергайтсдінст з сіткою сексотів та «Украинский Полицейский Баталион», крім цього «українська» допоміжна поліція з теренів, де вже є цивільна влада (чорні мундури з сірими ковнірами і манжетами). Ця остання заслужилась перед панамі (так загально називають німців) успішними ловами самостійників.

Поліційно-порядкову і охоронну службу (мости, залізничні рейки, важні об'єкти повнили поодинокі відділи Шуцманшафту. До «Украинского Полицейского Баталиона» постійно відбувався набір. Оповістки про набір лише в московській мові.

В поліційну службу йшов найпоганіший елемент, називаний загально «зброд» (себто голота, збирання), люди з темним минулим, колишні НКВД-исти, злодії, жуліки і т. п. Впоряд у поліції відбувався на московській і німецькій мовах. У районних центрах були відділи СД та «українська поліція». В поодинових селах, при сільських управах були поліцаї з місцевих селян. Такі сторожі безпеки мали навіть синьо-жовті відзнаки, не знаючи здебільшого, що вони означають. Всі «українські» поліцисти дуже акуратно сповняли всякі накази «панів». Діяльність «У.П. Баталиона» пов'язувалась з діяльністю допоміжної поліції, шуцманшафту, з людьми «ім дінст дер дойчен вермахт» так, що важко розділити їх компетенції і засяг діяння.

Цивільне самоврядування, завдяки фактові, що на тих теренах діяла ще військова влада, перебувало у львиній частині в українських руках, в менше або більше нац[іонально] свідомих

українців. Відношення військової влади, поодиноких зондерфрерів і наставників до урядовців – українців, порівнюючи до теренів під нім[ецькою] цивільною владою, було доволі толерантне.

В самоврядуванні всюди допускалось українську мову. Зі сторони свідомого елемента велась навіть акція виключності української мови (статі в пресі, акції у школах, вистава в Театрі Шевченка, «За двома зайцями» Старицького й т. п.).

Евіденцію, перепис і паспортизацію населення вели поодинокі бургомістрати, крім цього адресова бюро та відділ розподілу харчування. Все провірювало докладно гестапо. Навіть советських паспортів пролонгували персональні відділи поодинових бургомістратів поставленням т. зв. великого штамп, в якому зазначувано всі дані по німецьки. Крім цього на паспорті мусіли бути штампи кожнчасної прописки і виписки (замельдування і вимельдування), які докладно гестапо провірювало. На випадок згублення советського паспорта виставляли нім[ецькі] «авсвай-си». З одержанням такого документу зв'язані були великі труднощі (поручителі, легалізація підписів і нотаріальної контори, докладні персональні дані, доходження і т. п.).

Метрики народження, вінчання, довідки смерти вела і видавала Контора Метрик, створена на місце ЗАГС-у.

Всі культурно-освітні установи Харкова (видавництво «Нової України», Театр ім. Шевченка, «Просвіта», опера) і області були підпорядковані нім[ецькій] військовій установі «Пропаганди Уз Штаффель» і від цієї установи залежала праця, імпрези, видання. Розмірно найбільше незалежною була ще «Просвіта», де зосереджувалась уся нац[іонально] свідомо інтелігенція та невелика горстка молоді (голова «Просвіти» проф. Дубровський Василь Васильович). «Просвіта» удержувала кілька читалень, т. зв. Будинки Національної Культури з бібліотеками, Будинки Науки і Техніки і читальнею часописів і журналів. Крім цього діяли середньошкільні (гімназійні) курси (директор проф. Попов) з нац[іональним] змістом на доволі високому рівні (хоч учні здебільшого розмовляли по московському), кілька крамниць книгарень з канц[елярським] приладдям (книжок не було) та хорова капела під диригентурою композитора проф. Ступницького. Все це виступало під фірмою «Просвіти».

«Просвіта» намагалась організувати свої клітини по цілій області, але це «ПУЗ» заборонила. Давати дозвіл на вистави та імпрези, переводити цензуру імпрез і видань лежало в компетенції згаданого відділу пропаганди, очевидно в порозумінні з поліційними чинниками.

До листопада 1942 р. включно вуличний рух у Харкові був дозволений до год. 18.30, потім продовжено до год. 20-ої. Безпосередньо перед зайняттям Харкова більшовиками виходити з домів можна було лише до год. 14-ї, потім і це обмежено, з огляду на військову ситуацію.

По районах Харківської області (Валки, Люботин, Мерефа) у зв'язку з появою в лісах партизанських загонів (грудень 1942 – січень 1943 рр.) заборонено всякий рух після 17 год. В містах і селах обов'язувало докладне притемнювання всіх світлоточок. За порушення всяких поліцейних приписів карали побоями (в легких випадках), в'язницею чи карою смерті.

Облік і регуляцію робочих сил переводила біржа праці, висилаючи величезне число людей до Німеччини. Вербування і вивіз до Німеччини відбувався насильно (лови на базарах і в кінці, забирання насильно ніччу). Постійно та незвичайно широко (преса, радіо, кіно, афіші, кличі) велась пропаганда «щасливого» життя робітництва в Німеччині та агітування за виїздом. З цією метою улаштовувала Проп.Уз. різноманітні вітрини з автентичними фотознімками, опубліковувала листи «щасливих» робітників в Німеччині та агітувала за виїздом. Видавали афіші з кличами в стилі: «Еду сьогодні в Германію, хто со мной?», «Твоя праця в Німеччині нищить більшовизм!» і т. п. Із звербованими поводилися, як з невільниками (ведуть під конвоєм, везуть в заплomboваних товарних вагонах і т. п.). Харчеві і санітарні відносини жадливі. Населення, як лише може, викручується від цього обов'язку. Виїзду до Німеччини панічно бояться. Листи, що приходять з Німеччини цензурують. Не всі потрапляють до адресатів.

Відношення німців (війська, поліції, цивільних) до населення, незвичайно жорстоке і вороже, виключаючи поодинокі випадки приватних інтимних зносин. Масові арештування (в'язниці, карні табори, смертні кари, розстріли, шибениці) під закидами політичної діяльності (української самостійницької та комуністичної, що для мас німці стараються утотожнювати), зв'язку з партизанами, фінансових надуживань і т.вп.

Факти: Масові арештування самостійників у Харкові (жовтень, листопад 1942 р.), арештування та мічення голодом і холодом директора одного маш[инобудівного] заводу, свідомого українця-самостійника, будь-то би за фінансові надуживання, розстріл бургомістра одного з районів Харкова Світличного під закидом фін[ансових] надуживань, розстріл кількох дівчат [з] с. Ков'яги, Валківського району під закидом зараження німцями з половими недугами. Про численність в'язнів свідчить факт, що

перед ославленою в'язницею в Харкові при Совнаркомівській вулиці, коли дозволяли передавати в'язням одяг і харчі (навіть чи вони що-небудь одержували), збирались сотки селян і міщан – родичів ув'язнених.

III. Господарська політика.

Господарське життя в Харкові і області доволі докладно опановане Віртшафтскомандо (Вікдо) та його низовими клітинами (районовими, сільськими). Обласне Вікдо в цілості було обсажене німцями, виключаючи перекладачів та невелику скількість місцевих урядовців. Районні відділи мали лиш командантів німців, а урядовці були місцеві. Сільські т. зв. сільгосподарські управи були в руках місцевих агрономів. Вікдо поділялось на відділи (ляндв'їртшафти, гавербеунд індустріє, гольцундкогле і т. п.). До помочі Вікдо Ля (ляндв'їртшафти) служила обласна Земельна Управа (голова проф. Ветухів). Зем[ельна] Управа вела пропагандивні акції повіту, збору, уліпшення урожаїв, відправи районних і сільських агрономів і т. п. Вікдо підпорядковувалось теж Лісоуправлінню та всі заводи й фабрики, що мали німецьких наставників в особах зондерфірерів. На теренах під військовою владою німці не вспіли ще докладно обсадити своїми господарниками поодинокі колгоспи і радгоспи. Заводи і фабрики, здебільшого стояли, працювали лиш ті, що були необхідні для війська (нпр. ремонтний цех величезного Харківського тракторного заводу (ХТЗ), Харківський Металургійний Завод (Металопереплавний завод, Металоконструкційний завод і ін.). Керівництво заводами лишали місцевим фахівцям (без огляду на національність), оскільки вони виконували докладно доручення і накази зондерфірерів.

Заробітні платні селян, робітників чи інтелігентів аж ніяк не забезпечували прожитку, беручи під увагу незвичайно високі базарні ціни. Колгоспники чи радгоспники за працю одержували гроші та невеликий пайок. Удержувались в основному з кусня городу, який кожний мав біля хати, хоч і з цього зобов'язували давати контингенти. Основна пожива селян – це були: ярини, овочі, цукровий буряк, соняшниковий олій, просо (тим, що здали контингенти дозволяли перебити 67 кг соняшника). Найдошкульніше відчували селяни брак хліба й бараболі (все забрали німці). Замість хліба пекли різнородні коржі (кукурудза, макуха, буряк, навіть лушпина з бараболі), в кращих випадках хліб з малим процентом справжньої муки (здебільшого кукурудзяної, ячмінної або вівсяної).

Робітники заробляли місячно приблизно 200-300 карбованців, інтелігенція (службовики, вчителі, керівники відділів чи

установ (1000-3000 крб.). Найвища ставка (обербургомістра) виносила 4000 крб.

При установах, фабриках і заводах були зорганізовані їдальні, в яких харчувались працівники. Відживно-каролійна вартість страв була неймовірно мала, все ж таки з огляду на низьку ціну обідів (6-15 крб. – тверді не спекулятивні ціни), була великою поміччю. В Харкові була допущена вільна торгівля. Базарами управляли Х.М.Управа. На базарах та в крамницях були всі (дослівно) продуктові та промислові товари. Висота цін та привяність товарів залежали у великій мірі від подій на фронті. Коли фронт зближався все на базарі дорожило, або зникало зовсім. Приблизні ціни з часу найбільшої стабілізації (листопад, грудень 1942 р.):

хліб	1 кг.	100 крб (житній) – 250 (булка)
масло	1 кг.	800-1000 крб.
сало	1 кг.	1000 крб.
олія	1 літр	400-600 крб.
молоко	1 літр	60-70 крб.
сметана	1 літр	100-200 крб .
10 яблук		150-300 крб.
10 помідорів		20-50 крб.
стакан (шклянка) пшона		15-25 крб.
стакан (шклянка) соняшника		5-10 крб.
1 свічка		15-30 крб.
коробка сірників		12-20 крб.
чоловіче убрання		15.000.-20.000 крб .
чоботи		6 000 – 10 000 крб.
Валянки-брюки		1.500-2.000. крб.
зимова шапка		1.000.-2.000 крб.

За твердими «максимальними» цінами одержувало населення на підставі харчевих карток лише хліб (з просяної муки, часто стухлої), працюючі – 2 кг. 300 гр. в тиждень, їх утриманці (діти, рідня) 1 кг. в тиждень. Постачанням пайкового хліба займалась кооперативна фірма «Торг-Харків», що в цілості була опанована українцями (директори: Михайличенко, Стороженко). Торговля мануфактурою, шкірою, госп[одарським] приладдям, галантереєю входила в засяг лише базарної та комісійної торгівлі. По селах лише дорогою вимінювання.

За весь час свого побуту на СУЗ, німці не вели жодної відбудови зруйнованих осель, заводів чи районів гірничопромислового значення. Відступаючи з Харкова перед більшовиками зірвали численні забудування, нібито військового значення.

За неперевіреними звістками мали вони між іншим зірвати хмародери т. зв. «держпрому», дім «гігант», електривню, ушкодити пам'ятник Шевченка.

Широко реклямована й обговорювана німецька земельна реформа на тих теренах виглядала так, що в деяких селах німці наділяли присадибною землею (найбільше 2 га), спеціальна реформа – це лише обіцянки, що за пильну працю селяни одержать землю (афіші, плякати, статті в пресі). Нім[ецькою] зем[ельною] реформою селянство вповні розчарувалось і зараз вже в того рода обіцянки не вірить. Власна земля залишається лише в сфері мрій кожного селянина.

Після окупації СУЗ німці незвичайно скоро і справно унормували комунікаційні відносини. При цьому вони використали велику кількість фахових місцевих сил. По цілій Україні (крім шляхів меншого значення) урухомили залізницю та шосейний рух, що майже виключно служить військовим та нім[ецьким] госп[одарським] цілям. На місце давнього «Управління Юго-Западної Железної Дороги» в Харкові діяла Фольдайзенбанкомандо 3 (ФЕК 3), обсажене в основному німцями – військовими і цивільними залізничниками. Начальники поодиноких залізничних стацій були німці. Українські залізничники повнили службу як допоміжні сили. Подібно виглядала й обслуга залізниць (машиністи, транспортфірери).

Населення могло користуватись лише т. зв. «зборними» поїздами, які ходили в різних напрямках (Полтава, Ворожба, Курськ, Лозова, Богодухів, Мерефа і ін.) не більше, як раз на добу, забираючи і лишаючи по придорожніх станціях вагони (від цього «зборні»), користування допускалось лише на підставі «айзенбагпавсвайсів» («посадочних талонів»), що їх видавала Штадорткомандатура. Майже на кожній станції ті талони перевіряла місцева поліція. Користуватись велосипедом в терені Харкова дозволено лише тим, що мали т. зв. «фаррадшайни». Потім всі велосипеди сконфісковано. Виїзд возом поза свою місцевість допускалось лише на підставі спеціального дозволу районної влади. Телеграф і телефон, крім військового не діяв. В січні 1940 р. переведено реєстрацію колишніх службовиків телезв'язку.

IV. Пропаганда.

Військова установа «пропаганда Уз Штаффель» була єдиним керуючим чинником у справах пропаганди та культ-освітньої діяльності (видавництва, театри, кіна, мистецькі вистави, пропагандивні акції і інше).

В Харкові виходили часописи: щоденник «Нова Україна», тижневик для селянства Харк[івської] обл[асті] тієї ж назви та німецька фронтова реп[убліка] «Ост-Фронт». Основи під видавництво «Нової України» поклав та першим редактором був ред[актор] Петро Сагайдачний, що приїхав у Харків зразу після окупації Харкова німцями осінню 1941 р. В редакції співробітничав тоді теж відомий письменник Аркадій Любченко. Часопис виходив з Володимирівським Тризубом на заголовній сторінці, редагований був доволі старанно і в націоналістичному дусі. Весною 1942 р. часописом заопікувався «ПУЗ». З заголовної сторінки знято тризуб, зменшено об'єм, Сагайдачному заборонено перебувати в Харкові. Редакцію переняв Всеволод Царинник, харків'янин, б[увший] учитель, репресований більшовиками. Він ніби національно свідомий, але всякі доручення «ПУЗ» виконував акуратно. Редакційну групу «Нової України» творили: Терновий, відомий фейлетоніст Анатоль Так, Олекса Парадинський, Олекса Веретенченко. Деколи містились статті на літературні теми відомого знавця української мови й літератури проф. Шевельова (тепер він у Львові). Під натиском «ПУЗ» «Нова Україна» мусіла змінитись у засіб нім[ецької] пропаганди. Спосіб редагування нагадував зовсім більшовицькі часи; замінено лише «батька Сталіна» «Фюрером Гітлером», а «родину» – «Новою Європою». Все ж таки, порівнюючи з Київським «Новим українським словом», «Нова Україна» стояла значно вище під кожним оглядом (проти московський курс, більше заінтересовання в нац[іональній] справі, статті на історичні, літературні, мовні теми й т. п.).

При кінці листопада 1942 р. під наглядом і контролем «ПУЗ» вийшло перше, а потім друге і останнє число літ[ературно]-мист[ецького] журналу «Український Засів». «Нову Україну» можна було передплачувати в цілій області через районних мужів довір'я. Крім згаданих часописів, «ПУЗ» видала та поширювала протибільшовицькі брошури на московській мові пера німця Альбрехта, що жив під большевиками: «Людские судьбы в подвалах ГПУ», «Разве это социалистическое строительство» та книжечка в стилі «Німеччина і українці» (вид. «Нової доби» в Берліні), «Україна» (огляд історії, взаємини з німцями) «щасливе» життя в Німеччині, жінка «Нової Європи», переможні бої нім[ецьких] вояків і т. п.) та прапорці зо свастикою.

Методи пропаганди здебільшого відповідали большевицьким. Головними засобами залишались афіші, плакати, «лозунги», доповіді про політичне положення, враження з подорожі по Німеччині і т. п.

Окреме місце займала вербувальна пропаганда на роботу до Німеччини та пропаганда «нового земельного ладу» й «визволення селянства з колгоспного ярма» (афіші, доповіді). З театрів, які діяли у Харкові, для населення був допущений лише (і то з обмеженнями і застереженнями) драм[атичний] театр ім. Тараса Шевченка, що був під керівництвом нім[ецького] зондерфюрера. В репертуарі драматичного театру були: «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Гриць», «За двома зайцями» Старицького, «Рожеве павутиння» Я. Мамонтова, «Коварство і любов» Шіллера, «Весела Вдова» Легара і інші. П'єс з історичним чи патріотичним змістом не допускали. В харківській опері ставились клясичні західноєвропейські опери та оперети на німецькій і московській мовах. Одинокій у Харкові хоровій капелі під кер[івництвом] проф. Ступницького грозило розв'язання за те, що на одному концерті виконала пісню історичну «Закувала та сива зозуля» та на домагання слухачів молитву за Україну: «Боже Великий, Єдиний ...». В грудні 1942 р. з Харкова вислано делегацію в складі 12 старших громадян під проводом проф. Дубровського, голови «Просвіти» до Німеччини на екскурсію. Одного з екскурсантів (проф. Міщенко, керівника відділу здоров'я Х.М.У. арештовано в Рівнім під закидом комуністичної діяльності.

V. Церковні питання.

За більшовиків у Харкові діяла одна церква (на Холодній Горі), удержувана невеликою горсткою вірних. Після зайняття Харкова німцями всі церкви, що були придатні до вжитку, віддано в користування харків'ян. Священики, що опанували ті церкви, залишились ще з большевицьких часів. Провірити їх дійсні священничі кваліфікації було неможливо. Національно-політичної свідомості в них дошкукуватись годі. Це здебільшого змосковщений, несвідомий елемент, який свою службу приймає як джерело матеріального забезпечення. Церковна боротьба на Лівобережжі не прибрала таких розмірів як на ОСУЗ. В грудні 1942 р. в «Новій Україні» появилось повідомлення, що дві дотеперешні церкви (автокефальна і слов'янська) зливаються в одну Українську Автокефальну Православну Церкву. Обов'язуюча мова богослужіння – українська. Найвища духовна влада в Харкові, митрополит Теофіл був явним «старорежимним недилімцем».

Релігійність мас, особливо робітництва й молоді, дуже невелика. В деякій мірі залежить це від сучасного невідрадного стану церкви на СУЗ (невідповідне священство, брак доброї організації і т. п.). Московський елемент поборював впровадження української

мови (мови «когутів»; «когути» – згідлива назва українських селян, щось в роді польського «кабані» (до церковної богослужби).

Церковну справу в очах харків'ян скомпрометував великою мірою священник із ЗУЗ Кравчук, що приїхав був осінню 1941 р. організувати церкву. Ставши неправим батьком, мусів залишити Харків.

VI. Шкільництво.

Справами шкільництва у Харкові керував відділ народної освіти Х.М.Управи. В Харківській області були лише початкові школи по селах (4 класи), в районних центрах існували семирічки. В самому Харкові діяло кілька семирічок, середня технічна школа та сільсько-господарський інститут (існував від листопада 1942 р. до січня 1943 рр.). Щоб охоронити хоча б у деякій мірі молодь перед примусом їхати в Німеччину Х.М.У., провела реєстрацію молоді та ввела обов'язкове навчання у фахових школах при поодиноких заводах, електрівні і т. п. (щось на зразок «фабзавучів»).

Професори в семирічках та інституті були здебільшого українці. Шкільництво не мало над собою особливої якоїсь німецької контролю, отже урядовою та викладовою мовою у школах була українська. В міру свідомості та знання поодиноких професорів у школах допускалось навчання історії та географії України.

Серед старшої молоді діяв підпільний комсомол.

VII. Робітництво, селянство.

Харківськ[е] робітництво рекрутувалось у львиній частині з сільського елементу, [який] випертий з рідних місць, шукав життя [на] новостворених заводах. З бігом часу, воно затрачувало своє національне обличчя (мову, звичаї, мораль), пристосовуючись до нових обставин. У зв'язку з цим витворився специфічний українсько-московський жаргон, притаманний харків'янам. Почуття національної свідомости майже зникало. Більшовики намагались серед робітництва витворити своєрідний патріотизм заводу, станка, а це, до деякої міри, вдалось. Тепер, напр. робітники з жалем розказують про свої заводи, що сьогодні не працюють, про інтенсивне будівництво, улiпшування методів праці, підвищення кваліфікації і т. ін. Під більшовиками робітництву жилось розмірно добре, тому німецьку окупацію робітники вважають найбільшим лихом і беззастережно волять більшовиків. До церкви відносяться байдуже, а то й негативно. В усякі політичні обіцянки, кличі не вірять. «Який би політ[ичний] режим не був, хто не панував би, ми мусимо лише працювати! Значення впливу, пошани має від других лише той, хто матеріально багатий (має гроші) – це переконання робітництва. Головні домагання, що їх висуває робітни-

цтво – це мінімальне матеріальне забезпечення: харчі, квартира, топка (паливо), мануфактура. Головне, щоб «харашо було жить». Серед робітництва слідні дуже виразно симпатії до більшовизму (подекуди навіть активні: саботажі, втеча в партизани і т. п.).

Селянство залишило ненарушеним своє національне обличчя. Воно прив'язане до землі, мови, звичаїв, обичаїв не затратило. Подекуди зустрічається навіть замітну національно-політичну свідомість. До чужих елементів селяни відносяться з недовір'ям, а навіть вороже. Поступова активна частини селянства бажає землі та належної свободи. До всяких обіцянок чи політ[ичних] кличів, навіть дуже приємливих, відносяться дуже надовірливо, пам'ятаючи більшовицьку «свободу» та німецьке «визволення».

VIII. Інтелігенція, пол[ітичні] групи.

Українська інтелігенція СУЗ зовсім різниться від представників тієї «інтелігенції», що її в роках 1939-1941 засиляли більшовики на ЗУЗ. На зважаючи на фізичне винищування більшовиками і німцями, на СУЗ є ще доволі національно свідомої інтелігенції. З учасників визвольних змагань залишилось мало, зате є колишні члени або симпатики СВУ, хвильовізму, шумськізму. В Харкові всі важніші середовища були обсажені колишніми репресованими. Частина з них вірно служила німцям, друга частина поділялась на політичні групи: свідомих самостійників та поміркованих.

Українська інтелігенція Харкова дуже живо цікавилась нац[іонально]-політичними проблемами. Підпільна література знаходила дуже великий інтерес (за книгою «Ідея і чин України» Орлика¹²⁹, встановилась черга!). Крім цього, інтелігенція про-

---

¹²⁹ Мирон Дмитро Данилович («Орлик», «Андрій», «Максим», «Піп», «Роберт», «Свенціцький», «Сергій») (05.11.1911, с. Рай Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 24(25).07.1942 р., м. Київ) – член Пласту (24-ий курінь ім. П. Полуботка (Бережани), до 1928 р. навчався у Бережанській гімназії, закінчив Академічну гімназію у Львові (1930), після чого навчався на факультеті права Львівського університету. Провідник Юнацтва КЕ ОУН (1932-1933), заарештований польською поліцією у жовтні 1933 р., засуджений до 7 років ув'язнення, вийшов на волю у серпні 1938 р. Політичний референт Краєвої езекутиви ОУН (кін. 1938-1939), учасник II Великого Збору Українських Націоналістів у Римі (27.08.1939). Один з провідних ідеологів українського націоналізму, автор «44 правил життя українського націоналіста», праці «Ідея і чин України» (1940). Один із ініціаторів, організаторів і активних учасників нарад провідного активу ОУН 9-10.02.1940 р. у Кракові, який закріпив розкол ОУН та створення революційного крила ОУН під проводом С. Бандери. Член Революційного Проводу ОУН, крайовий провідник ОУН на Закерзонні (02.1940), референт пропаганди (03.1940), організаційний референт Крайової езекутиви ОУН на ЗУЗ (04.-12.1940), один з організаторів II ВЗ ОУН в Кракові (31.03.-03.04.1941), член Проводу ОУН (1941-1942), крайовий провідник ОУН на СУЗ з центром у Києві (1941-1942). Загинув на вулиці у перестрілці з німецькою поліцією.

являла великий інтерес до книжок історичного змісту (історія визвольних змагань, «Золоті Ворота», літературу про Мазепу і інш.). З нашої періодичної літератури найбільшу популярність мав «Бюлетень», «Вісник інформаційний» та головню «Україна, якою була, якою є, якою буде».

ОУН та її провідники, Є. Коновалець та Ст. Бандера здобули серед інтелігенції СУЗ велику популярність. До тієї справи інтелігенція ставиться з великим зрозумінням та зацікавленням, хоч подекуди боїться особистих неприємностей, пов'язаних з цим.

IX. Армія.

1 грудня 1942 та січні 1943 переведено реєстрацію річників 1929-1923. Оголошення про призов в московській мові. Частини називались шуцманшафтом, умундуровані в старі уживані нім[ецькі] мундури без жодних відзнак. Команда та офіційна мова – німецька. Предмети навчання: впоряд – стріляння.

X. Останні події.

В січні остаточно проломився німецький фронт, італійці покинули самовільно фронтові позиції і більшовики в скорому темпі просувались на захід. На домагання Х.[арківської] М.[іської] Управи до штадсткомандатури дати вагони, потрібні для евакуації міста, посипались запевнення, що німецька армія незломна, що відступає планово зо стратегічних оглядів і т. п. Зондерфірер Харкова Ромпель в частих доповідях про політичне та фронтове положення запевнював, що большевики не займуть Харкова. Вже при кінці січня почались інтенсивні бомбардування міста, большевики зближались чимраз скорше. Остаточно 4.02.1943 повідомлено, щоб Х.[арківська] М.[іська] Управа, Вікдо, Управління, Театр і ін. були готові до планової евакуації. Гестапо, фольксдойчі, поліція втекли ще того самого дня. 06.11.1943 почали від'їздити ешелони з евакуйованим в напрямі: Суми, Бахмач, Ніжин, Київ. Евакуювання проходило доволі планово й організовано. Німці (вермахт) відносились до втікачів доволі добре (забезпечення харчами, квартирами в Києві). Харківські втікачі зупинились в Києві, де дуже уважно і точно зустрів їх Київський Допомог[овий] Комітет (зорганізував харчування, топливо, примістив велику частину втікачів у т. зв. домі відпочинку й т. п.). Харківська Міська Управа переїхала на тимчасовий побут до Вінниці, де повинна була виждати до часу відібрання Харкова. В зв'язку з наступом большевиків у Києві теж тихо велись приготування до евакуювання. По досвіді останньої зими, українці СУЗ перестали вірити в переможність німецької армії.

Із критичних днів у Харкові:

Некорисний для німців поворот у розвитку зимових подій на фронті і загрозливе у своїх дальших наслідках просовування вперед більшовиків заскочили німців у Харкові, якраз у моменті передачі влади з рук війська до рук цивільної влади. В обличчі назріваючої ворожої навали передачу припинено, а почато підготовку до евакуації. У першу чергу наказано явку всіх фольксдойчерів, яких передбачливо вивезли до Мелітополя. На площі Вермахту появилось багато війська, яке почало оживлену торгівлю. Були це змоторизовані відділи піхоти, які перепродували населенню пограбовану в часі відступу всячину: консерви, хліб, мед, бензину, а навіть живі гуси і цивільну одягу. Крізь села Харківщини проходили групами 5-10 чоловік піхотинці, здебільшого без рушниць, які в дорозі попромінювали, або і так позаляли, як зайвий балаяст. Для таких мародерів створено було в Полтаві, Кременчузі й Києві збірні пункти, де давали їм відповідні документи і направляли далеко в запілля для переформування і відпочинку. Всі вони говорили, що війні скоро буде «капут». Як причинок до характеристики тогочасного розкладу німецьких фронтових частин варто навести факт, що в самому Харкові розстріляно більше 50 чоловік із посеред вояцтва за дезерцію, продаж продуктів, бензину, тощо. Окрему вимову має і те, що між ними було і кілька офіцерів старшої ранги.

Коло станції Зінки був табор для полонених, де проживало до 500 чоловік. Посиливши коло них варту, стали їх розстрілювати. Кільком десяткам вдалось спасти себе втечею.

Політичних в'язнів-самостійників було в Харкові повних 4 камери, 60-80 чоловік у кожній. В'язнів однієї з камер відставлено під сильною ескортою в напрямку Люботина, а з остальных трьох камер забрали людей під меншою охороною. Можна здогадуватись, що перших відставлено було на розстріл.

Через бургомістрів наказано було населенню покидати місто. Для тієї мети відведено було навіть до диспозиції цивільних кілька поїздів. Одначе, наслідком нагромадженної ненависти до німців, населенню не буде спішно виїздити, маючи перед собою перспективу невідомого. Лиш ті, що пригрішились чим-небудь супроти «любимого батька Сталіна» без надуми рішились на втечу. Більшість одначе, тікала на села до племінників, або знакомих.

Більшовикам дісталось місто майже без бою¹³⁰. Переводили вони тільки сильні атаки з повітря. Населення зустріло їх з при-

---

¹³⁰ *Ідеться про вступ радянських військ у Харків 16 лютого 1943 р.*

вітами, але та радість не тривала довго, бо вже чергового дня об'явлено наказ явитись усім мужчинам від 16-50 років життя. Почалась публична розправа, в якій виступали в ролі прокурорів приховані серед населення агенти НКВД й сексоти. Багато лиха наробив, зокрема, начальник личного стола Харківської Міської Управи, який збирав через увесь час німецької окупації матеріяли для більшовиків. Обвинувачених арештували, допитували, розстрілювали, або приділювали до штрафних батальйонів, куди попалося теж досить самостійників. Дехто з тих, що не явились, пробував пробиратись манівцями на села, але таких звичайно вилловлювало військо, якого скрізь було досить. Дівчат і жінок, а деколи і цілі родини, розстрілювали тільки за те, що до них ходили німці, або мешкали в них на квартирі. При тому траплялись випадки чинного спротиву населення. Ось так нпр., один [з] робітників зарубав топором тр[ьох] чоловік, а сам утік.

Здобутий Харків більшовики кріпко тримали в своїх руках, згрупувавши багато танків та артилерії, забарикадувавшись на вулицях і укріпившись в будинках. Цілу неділю, при обосторонній акції танків і авіації, гр[и]міли гармати, гупали міномети й тарахкотіли кулемети. Ось так одинокий випадок із українських міст Харків, коли не говорити про Сталінград, пережив справжнє пекло на землі.

Тепер звільна місто відживає, хоч ходити по ньому майже неможливо, бо мешканці[в], особливо ж мужчин, німці вилловлюють і заставляють працювати. Німці об'явили наказ вивісити в кожному домі затверджений список із зазначенням статі і віку. Коли бува при контролі найдуть лишнього чоловіка, то всіх жителів даної квартири, а часом і сусідів вішають.

Фронт не посунувся далеко від Харкова. Місця переправи через Донець залишились у руках большевиків, бої ідуть на південь від Харкова. Німцям так і не вдалось закріпити за собою повністю Донбас.

Війська у Харкові багато, прибувають і нові частини. Вдень і по ночах налітають большевицькі бомбовики, скидаючи разом із бомбами також листівки, в яких між іншим заповідали, що 1 травня святкуватимуть у Харкові. Хоч своєї обіцянки вони дотримали, все ж таки частина населення, як і перед тим, ще й дальше покидає Харків. Тим то місто сильно обезлюднене так, що ледве чи одна десятка населення залишилась у місті серед голоду і злиднів. Пересування по терені дуже ризиковане. Кожне село має своїх озброєних партизанів. Партизанський штаб приміщується в Теплинських лісах за Полтавою. Серед партизан, не дивля-

чись на сильну большевицьку пропаганду, самостійницький рух має перевагу. В південній частині Харківщини серед шахтарів Донбасу помічається анархічні настрої. Кружляють поголоски, що в тих околицях появився старий батько Махно, який закликає всіх до зброї і готовності завести у своїй хаті порядок і покінчити з німцями та з большевиками. Серед народу ходять слухи, що більша частина Катеринославщини опанована партизанами батька Махна.

В околиці Харкова діє малий більшовицький відділ партизан (коло 20 чоловік), який перебив уже досить німців, а також кількох сільських старостів. Серед загального безладдя ніхто тепер не хоче бути старостою, бо це становище в'яжеться не тільки з можливістю пімсти партизан, а й бували випадки, що німці грабили старостів і вішали їх, за співчування партизанам. Тому по селах гуляють собі до схочу самі німці, вішаючи, стріляючи кого завгодно, забираючи яйця, масло та накладаючи контрибуції. Буває, що піймають дядь[ка], а в селі назначають його старостою і в асисті 10-15 німців висилають в село збирати яйця, масло тощо. Коли такий дядько відкажеться від такої почесної функції старости, або не збере достаточного контингенту, вішають його, мов собаку, на відному місці і так висить він для постраху 3-4 дні.

Зовсім не дивно, що такі безприкладно варварські методи німецького володіння викликають серед загалу населення реакцію у формі органічної і непримиримої ненависті до всіх німців. Природним завершенням тієї ненависті являється протинімецька партизанка, яка розгортається в різних місцях України. Для характеристики партизанської постави до німців варто навести основні думки згаданого вже Теплинського партизанського штабу. Члени того штабу переконані, що найстрашнішим ворогом України є німці, бо вони позакривали не тільки церкви, але і школи, розраховуючи на те, що українці не повинні мати адміністраторів, а вистане їм тільки право на найчорнішу працю – право орати, сіяти, дерево рубати, шляхи підсипати, худобу пасти тощо. Все інше відводиться тільки для «культурних» і «здібних» німців. Тому партизани дійшли до переконання, що вже настав час розплати, на німців треба вдарити і бити їх так, щоб «аж на небі було жарко». Нам вже ніщо не лишається до втрати. Зате вся відповідальність спадає на Гітлера. Він боїться большевиків, тому що при большевицькій кермі є жиди, які вміли б відімститися на німцях. Хай же Гітлер вибирає, що для нього краще: втрата держави і повне винищення німецької нації большевицькою навалюю, або визнання незалежності України.

Коли Гітлер не погодиться на другу можливість, то слід його бити і гнати аж за Берлін до Ла Маншу. Вістки про творення Галицької дивізії партизани висмівають заввагами: «Невже галичане зо своїми Кубійовичами такі наївні, що хочуть використати дозвіл Гітлера взяти до рук зброю і помагати німцям бити большевиків. Сталін же дає більше, бо дає танки, літаки і все інше воєнне знаряддя до рук цілого українського народу, а по війні обіцяє демократизм. Штрафні батальйони, що їх створив Сталін – це ж наші люди і «многонадійна бочка з порохом». Партизани вірять, що після зломання сили німців на сході наступить неминуча революція. Український нарід, маючи у своїх руках танки, літаки, гармати, створить собі у слушний час самостійність власними руками, проти Москви і проти Берліна. Німці не такі то вже сильні, як Гітлер думає; дисципліна в них слабшає, бракує в них вояцького духа й відваги, вони зневірені вже і бояться заглиблюватись у ліси, атакуючи тільки з літаків. Вони відважні тільки при вішанні безборонних селян і вміють добре забирати яйця і масло. Уже тепер вони говорять між собою, що ліси аж кишать від партизан, а що буде, як партизани з лісів висипляться по збіжжях!

Запілля у большевиків тепер теж мало надійне. Панує там голод, злидні – ранених кормлять вареним зерном. Скрізь відчувається сильний терор, але не треба думати, що все держиться тільки на терорі. Їх тримає надія, що зломлять німців, а тоді вже розправляться з жидами і сталінською клікою. Безумовно, що ці останні думатимуть над протизасобами, але маса візьме верх, а назріваюча друга революція, буде жакливіша від першої. Тому то деякі хитрі жидки, вичуваючи інстинктом небезпеку завчасу втікають, наче щурі з пот[о]паючого корабля. Так думають українські партизани.

Преса подає такі відомості про Харків:

До війни Харків мав понад 900.000 населення, отже стояв під цим оглядом на четвертому місці в ССРСР. Під кінець 1941 року це число зменшилось до 450.000. В лютому 1943 року до евакуації місто мало 310.000 мешканців. Сьогодні число жителів Харкова не перевищує 200.000. Щодо національного походження, то 80% всього населення – це українці, дарма, що не всі говорять українською мовою. Надзвичайно сильне зменшення числа населення Харкова в останнім часі й місяцях преса пояснює в першу чергу большевицьким терором: «Половина чоловічого та четвертина жіночого населення міста впала жертвою червоного терору». (Львів, Вісті ч. 114 від 24.05.1943). Безоглядне вивоження жителів Харкова на каторжні роботи в Німеччині українська преса

теж пояснює по-своєму. Згадана газета пише: «Незвичайно цікаве питання, а саме масові зголошення на виїзд до Німеччини пояснюється тим, що населення вже має досить цього вічного страху переживати постійно під загрозою повороту большевиків. Сьогодні голосяться цілі сім'ї на виїзд до Німеччини. Це між іншим ще раз наявно доказує виразно протибольшевицьке становище населення, яке воліє радше залишити свою батьківщину, подаючи[сь] в далеку країну, про яку воно має різні вістки, як залишатися большевикам на жертву». Іншими словами: з під ранок на дощ. Кожний окупант України нищить її корінне українське населення по-своєму.

Національно-політичне обличчя Криму

Кримський півострів займає площу в 26.000 кв.км. Населення Криму являє собою справжню мозаїку: тут живе понад 50 різних національностей. В 1926 р. на 713.800 душ населення Криму було за офіційними даними: 42,2% москвинів, 25% татар, 10,8% українців, 6,1% німців, 5,6% жидів, 2,2 греків, а далі йшли вірмени, болгар, караїми і т. д. Число українців на Криму сильно зросло після років примусової колективізації. Перепис населення Криму в січні 1939 р. виявив тут 1.126.824 душ, з чого більш половина жила по містах. Національного складу населення перепис в 1939 р. не подав. Сьогодні живе у Криму не більше як 700.000 душ.

Під теперішню пору в Криму різко позначаються чотири політичні сили: 1) німці; 2) біломосквини; 3) москвини-большевики; 4) поневолені народи Криму, передовсім українці і татари.

Німці, які, як звичайно не вміли використати початкової прихильності місцевого населення, втримуються на чолі всього життя тільки силою штиків і батога. Їх неприхованою метою є закріпити за собою назавжди Крим, як поміст, до вимріяного ними Сходу. Під кінець 1942 р. вони вже поробили були заходи до повного скольонізування Криму німцями-фольксдойчами. Однак військові дії перешкодили реалізації цього плану і фольксдойчі відхлинули поки що на ЗУЗ. Тепер німці гарячково укріплюють Крим, передбачуючи поновне втягнення його в військовий крутіж м. і. числяться з можливістю англійського десанту на Кримі. Прибережні води Криму безупину замінуються. До Керчі і Севастополя йдуть день у день ешелони з мінами і розматованими військовими суднами. На цілому півострові будують сильні укріплення. Міста приготовлено до вуличних боїв. Навіть в Запорізьській та Дніпропетровській областях будують німці

оборонну лінію, спрямовану проти півдня. В парі з тим, серед політичних гуртків кружляли якийсь час поголоски, що Крим мали б німці віддати Туреччині, щоб тільки спонукати її до виступу проти большевиків.

«Русські» – це сьогодні як-не-як основна, найбільш численна національність Криму. Вправді вони очевидно поділяються сьогодні на дві ворогуючі групи: білих і червоних, але у відношенні до України – це один і той же ворог.

Білогвардисти: москвини-емігранти нахлинули на Крим масово разом з німцями і захопили відразу в свої руки майже всі державно-адміністративні, військово-поліцейські, господарські і т. п. установи та цупко омотали все інше життя Криму: культурно-освітнє, церковне, пропаганду, пресу, радіо, театри і т. п. Не бракує їх очевидно в гестапо. Керівниками білогвардійщини є др. Маврах, який є одночасно шефом німецької пропаганди і російської преси, далі редактор газети «Голос Крима» Булдаєв, поліцмайстер Сімферополя, керівник «Кримсоюзу» і ще дехто. Білогвардисти скрізь виступають шовіністичними споборниками «єдиної невіділюваної» з добрим царем-батюшкою на чолі. Діють легально і в підпіллі. Їх рупором є передовсім газета «Голос Крима», а також берлінське «Новое Слово». В своїй пропаганді знаходили зразу чимало прихильників і то не тільки серед москвинів, але й серед «малоросів». До німців ставляться білогвардисти назверх дуже лояльно, але ждуть терпеливо на їх упадок. Великі надії зв'язують вони з особою ген. Власова. Однак через своє собаче вислугування німцям, білогвардисти зраджують собі кінець кінцем навіть російську масу населення. Особливо молодь ставиться до них неприхильно, орієнтуючись куди радніше на большевиків.

Большевики на Криму – це як на сьогодні сила, що ще найлегше може опанувати Крим на випадок провалу німців. Ця їх сила опирається передовсім на партизанщину. Під цю пору начислюють на Криму до 6 тисяч озброєних і вишколених червоних партизан. Це головно москвини. На чолі партизанських загонів стоять досвідчені фахівці, комуністи-активісти, комісари і енкаведисти. В рядах партизан були спочатку самі червоноармійці, які не встигли відступити з Криму перед німцями, згідно ті, яким пощастило вирватись з обложеного Севастополя. В січні 1942 їх ряди почали поповнюватись втікачами перед хвилею терору з боку німців, які впали на слід діячів комуністичного підпілля. З самого тільки Сімферополя втекло тоді в партизани до 2000 чоловік. Літом 1942 народ почав рятуватись утечею в пар-

тизани перед вивозом у Німеччину. Відтак партизани перестали приймати в свої ряди не росіян, а навіть вбивають таких охотників, як здогадних німецьких провокаторів.

Партизани Криму мають постійний зв'язок з червоною армією. В горах Криму, як повідомляють перебіжчики з партизанських рядів, має бути навіть летовище. Советські літаки скидають партизанам харчі, одяг, амуніцію та свіжі людські сили. Кожної ночі гудуть над горами літаки й обмінюються з землею умовленими сигналами ракет. Хворих чи ранених партизан забирають в запілля. Мають теж партизани добре обладнанні й законспіровані зв'язки в терені, по урядах і на залізниці.

Від листопада 1941 і до літа 1942 червоні партизани тероризували цивільне населення, особливо татарське, вирізуючи «за зміну родині» цілі сім'ї. Відтак у зв'язку з загальним зненавидженням німців, партизани почали ставитись до населення прихильно, вбиваючи вже тільки старостів, поліцистів та явних німецьких вислужників. В осені й зимі 1942-1943 в зв'язку з важкою ситуацією для німців на фронті, комуністичне підпілля скріпило протинімецьку роботу, мобілізуючи населення до збройного зриву. Німці відповіли терором, масовими арештами і розстрілами всіх арештованих разом зі сім'ями. В числі розстріляних знайшлись теж провідники комуністичного підпілля Новіцкій і Халапсіс. Одначе повністю зліквідувати комуністичне підпілля німцям не вдалося. Червоні наразі присіли і ждуть своєї черги. В рядах партизан замітно невдоволення з комісарів. Там панує взаємне недовір'я.

Сила інших поневолених народів Криму на сьогодні не велика й досі ще не скоординована.

Українців на Криму є сьогодні найвище 20-25 відсотків всього населення. Дозволене німцями переселення з Криму від[т]ягнуло звідсіля в Україну, яких 30-40 тисяч з українців і то тих кращих, свідомих, які дошкульно відчували більшовицьке переслідування. Розраховуючи на власну силу осталих українців на Криму – було б не поважно. Ніде правди діти – це сьогодні під національним оглядом не є Україна. Кримські українці не мають часто елементарних знань про Україну. Вони знають про неї хіба з красного письменства, з творів Гоголя, Короленка, Данилевського. Української мови тут ніколи не було чути, тим менше [за] советів. Українська мова не одного кримського українця прямо смішить, а про розуміння ними ідеї Самостійної України не приходиться й говорити. В тому напрямі треба ще багато попрацювати. Людність Криму мусить зрозуміти, що ані Україна без Криму, ані

Крим без України не може існувати. Вони з природи належать одне до одного. На цій платформі й проходитиме монтування на Криму спільного фронту поневолених народів проти німецького і московського імперіялізмів. Оглядаючись за природними союзниками у боротьбі за спільні ідеали, українці на Криму мусять передовсім звернутися до татарського народу.

Татари: на зважаючи на свою малочисельність, можуть представляти собою доволі поважну силу. Передовсім вони на Криму почувають себе дома. Це народ солідарний, характерною рисою татар є їх міцна, зразкова національна єдність. В тому їх головна сила. Їх ненависть до «русских» є страшна. Це ж під напором москвинів вони мусіли виемігрувати масово з своєї кримської батьківщини. Тільки впродовж п'яти років (1860-1865) виемігрували з Криму в Туреччину ок. 140.000 татар. За час большевицького панування кримські татари зуміли підвестися під кожним оглядом. Передовсім вони виховали великі кадри своєї інтелігенції. Для прикладу: в 1914 вчилася в школах всього 2610 татарських дітей, а в 1938 – 10. Все таки татари ненавиділи большевицький режим, як такий, що йшов з ненависти Москви. Коли вибухла німецько-російська війна татари дуже розраховували на німців. Уважаючи на німецьку прихильність, татари хотіли скористати з нагоди і вирізати в Бахчисараї всіх «русских», але німці до цього не допустили. Татари з запалом кинулись до розбудови свого національно-політичного життя. Зорганізований в 1941 році татарський комітет перевів мобілізацію добровольців до татарських батальйонів в числі 15 000. Татарські добровольці куди успішніше винищували червоних партизан на Криму.

Також шуцманшафт і поліцію встигли татари доволі кріпко обсадити. Центром татарського руху стала давня столиця Кримського ханства Бахчисарай. Скрізь організувались мусульманські комітети, столи допомоги, школи й мечеті, розвивалось культурно-освітнє, релігійне і торговельне життя татар. Представники мусульманських комітетів мають великий авторитет серед татар. Їх зарядження виконують без озиву.

Приязні татарсько-німецькі відносини не тривали довго. Вроджена бутна лютість і нахабність німецького окупанта почала вилазити на верх. Гестапо взялося до винищування татарських націоналістів. Татари зрозуміли їх вовчу натуру і сьогодні ненавидять їх не менше, як русских. Проти червоних партизан татарські добровольці перестали боротися, очевидно не з симпатії до большевиків, тільки з ненависти до німців. Зросли натомість давні історичні симпатії і надії татар на Туреччину. Татарсько-

турецькому зближенню допомогли необачно самі ж німці, запросили влітку 1942 р. з політичних міркувань делегацію турецьких журналістів на Крим. Влаштовуючи прийняття в честь гостей, татари мали змогу від серця поговорити з турецькими побратимами, очевидно, не про шашлик.

Відношення татар до українців є назагал прихильне. Коли «русских» і німців на Криму татари трактують, як ворогів-наїзників, то до українців відносяться як до гостей. Тільки несвідомі татари, які не відрізняють українців від москвинів, дивляться і на нас [як на] вовків. Слід пригадати, що в роки державного будівництва українського народу (1917-1920) на Криму серед татар діяв автономістичний табір Геспіпського, що орієнтувався всеціло на Україну, тоді, як табір Валі-Ібрагімовича орієнтувався на Туреччину. Так воно буде і тепер, коли українські самостійницькі сили братимуть в Україні верх і здвигнуть Українську державу, тоді татарський нарід напевно стане вірно і лояльно по нашому боці.

З інших національностей Криму треба згадати про вірмен і греків. Вірмени живуть доволі численно по містах Криму, де займаються головно торгівлею. Вони дружньо співпрацюють з татарами, уповають на Англію та мріють про самостійну вірменську державу на Закавказзі, зглядно прилучення советської Вірменії до Турецької Вірменії.

Греки: живуть в більшості по селах, займаючись хліборобством та рибальством. Ніякої політичної ролі не відіграють. Майже всі вони підпали під татарський вплив та повністю асимілювалися з ними в культурі і побуті, навіть прийняли татарську мову за свою.

Слід ще згадати про французів і поляків, яких німці привезли ще восени 1941 р. Вони працюють на авторемонтному заводі. Знищені війною пристані відбудовують емігранти-москвини й почасти українці. В січні ц. р. привезли німці робітників до відбудови Севастополя. Є це переважно молоді хлопці з ЗУЗ українці і поляки.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 60-72. Копія. Машинопис.

№ 35
ЗВІТ ПРО РЕЙД ВІДДІЛІВ УПА
НА ТЕРИТОРІЮ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬЩИНИ

11 липня 1943 р.

Звіт з пропагандивного рейду
повстанських відділів на Схід від 30.06.1943 р.

Відділи УПА відсвяткували треті роковини Дня Української Державности.

Дня 30 червня 1943 р. відділи перейшли в кількох пунктах б[увший] польсько-радянський кордон для проведення там Свята Української Державности, в формі мітингів та гутірок з населенням по селах. Кожна чота мала окремий маршрут, при кожній хоті був пропагандист, що одержав відповідні інструкції для переведення пропагандивного свята. Всі були «узброєні» в відповідну літературу і листівки, зв'язані з тим Святом.

Населення спочатку зустріло наших стрільців байдуже, думаючи, що це шуцмани. Вони не уявляли собі, щоб «бандерівські партизани», як на сході називають УПА, появилися в селі в білий день. Коли ж довідались, хто ми є, на їх обличчях відмалювалося здивування й жах. Як виявилось, причиною цього переляку було вкорінене в населення ворожою пропагандою переконання, що УПА нищить села й ріже людей. Все ж таки, наші стрільці скоро ввійшли в добру комітиву з населенням. Роздавали їм літературу, пояснювали хто ми є, за що боремося, нагадували про події в 1941 році, пояснювали значення проголошення незалежності Української Держави і т. п. По деяких місцевостях удалося зібрати мітинги, на яких пропагандисти виголошували короткі доповіді.

Назагал населення поставилося до наших стрільців, пропагандистів і до того, що вони говорили, зовсім непогано. Дуже гарно віднеслось населення Ляховеччини. Воно приймало численну участь у мітингах та живо реагувало на слова промовця. Селяни прощали стрільців зі сльозами в очах.

В селі Плужне стрільці довідались від населення деякі цікаві речі. Люди оповідали таке: після бою відділу Крука¹³¹ з німцями й козаками під Плужним, німці зловили живцем одного раненого в очі повстанця. Мучений німцями на запит, де стоїть табір і хто в ньому [є] провідником, стрілець відповів: «На це не хочу відповідати». На питання, що він зробив би, якби його вилічили й випусти-

ли на волю, цей відповідь: «Пішов би назад в Українську Повстанчу Армію». «Щоб ти там робив?» – питали знова німці. «Забив би перед смертю ще пару німецьких гадів!» – сказав повстанець. Після цього німці його розстріляли. «Це був справжній герой!» – говорили селяни.

Найбільш ворожу пропаганду на Сході пускають шуцмани. Натомість козаки говорять, що партизани є їхніми братами й вони воювати проти них не будуть.

Назагал населення на відвіданих теренах, за винятком Ляховеччини, є мало національно свідоме. По селах багато сексотів і донощиків, які тероризують свідоміших українців. Серед стрільцтва говорилось, що добре було б зробити в цій прикордонній зоні чистку всього поганого елемента.

Слід відмітити, що цей пропагандивний рейд зробив на населення східних теренів справді велике враження. Тим не менше зробив він враження на наших ворогів. Німці по містечках почали окопуватись. Вони були вже певні, що це гасло до загального зриву.

Як стрільці від'їзджали, населення деяких сіл казало: «Заїзджайте частіше!».

11 липня 1943 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 178. Копія. Машинопис.

---

¹³¹ Климшин Іван («Крук») (1919, с. Верещаки Лановецького р-ну Тернопільської обл. -07.04.1944, ліс Круглик на Крем'янецьчині) – командир сотні (весна 1943) та Крем'янецького куреня УПА (літо 1943-весна 1944), який оперував у лісовому масиві між Крем'янцем, Шумськом та Луцьком та проводив бої проти німців та радянських партизан. З осені 1943 р. командир рейдуючого куреня у складі загону «Кодак». Застрелений агентом НКВС у спину. Після загибелі «Крука» курінь був підпорядкований УПА-«Південь».

№ 36
ОГЛЯД СТАНОВИЩА
ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ
ПІД НІМЕЦЬКОЮ ТА РУМУНСЬКОЮ ОКУПАЦІЯМИ

Серпень 1943 р.

Серед німців

У зв'язку з політичною ситуацією та подіями на фронті настрої між німцями щораз упадають. Трапляються випадки, що німці вже сьогодні запобігають ласки робітників на випадок програної німцями [війни]. Напр., автоінспектор на вагонному з[аво]дї в Кам'янському, що їздив на відпустку дуже змінився. Коли повернув, скликав шоферів-українців, дав їм одну літру водки і каже: «Пий разом зі мною, бо всі ми однакові. Я знаю, що коли прийдуть большевики, тобі ви будете інспекторами, а я шофером. Може ви колись дасте мені напитись». Настрої гіршають теж в армії. Масова дезерція. Кожний вояк, що відбуває якусь породорож, дістає на своєму документі печатку «Повчений про наслідки недозволеного віддалення від частини та дезерції». По всіх місцях задержки вояків, при видачі харчів, провірці харчів, розліплювані списки розстріляних за дезерцію. Часті провірки солдат на мостах і т. п., солдати залізничники і формація СС не соромляться займатись спекуляцією. Німці в адміністрації явно беруть хабарі за посередництвом своїй місцевих спільників і посередників (напр. завідувачі тюрмами, начальник бірж праці, нач[альники] гестапо).

14.06. до Івано-Михайлівки Новомосковського р-ну¹³² привели під охороною німецьких військ 200 німецьких дезертирів і там посадили в спеціально приготовлений лягер. Це є солдати з різних частин, посаджені від 2-10 років. Обходяться з ними погано (б'ють і дають мало їсти). В цій же місцевості приготують місце ще на 300 чоловік. В червні крізь Синельниково везли два вагони німецьких дезертирів. Всі були закуті.

Німці райсдойчі, вертаючись з відпусток, змінюють своє відношення до робітників. Одначе все це нічим не вплинуло на зміну німецької політики на Україні. Завважається тільки легкі зміни в методах. Великий натиск кладеться на пропаганду між населенням. Видають масу різних афішів, розклеюваних газет тощо.

---

¹³² Дніпропетровська обл.

В загальному політика гебітскомісарів і ляддвїртів не змінилася. Між іншим ляддвїрти дістали наказ не бити українського населення. Бити можуть тільки українські шуцмани. Тому тепер замість биття, ляддвїрти, якщо хочуть покарати, наказують бігати чи падати.

«Уборка хліба». До цього німці приготовляються дуже страшно. Ремонтували для цього потрібний реманент, звозили для машин бензину, комбайни і т. п. Для того зганяли всіх косити, громадити, молотити. Зараз після молочення, хліб звозили за зсипні пункти і райони, щоб звідсіль скоро відправити в Німеччину.

У зв'язку з ситуацією на фронті, німці переводять будову укріплень, як на лівому, так і на правому березі Дніпра. Дніпро сильно укріплюють. Будують протитанкові рови і бункри біля Кам'янського. Окопують міста: Дніпропетровськ, Кривий Ріг. Цю роботу ведуть так зв. добровольці. До роботи ловлять людей по селах і містах.

В перших днях липня прибули евакуйовані з Чернігова. Мужчин взято до [до]поміжніх частей, частину дітей і жінок вивезено до П'ятихатки, де вони живуть у жахливих умовах.

По Дніпропетровському генералькомісаріаті в червні переїздила інспекція по справам судівництва. Їздили: міністерський радник др. Вільгельмін з Берліна, державний радник Екммері, др. юрист Компіцер з Генералькомісаріату Дніпропетровськ. Мають поширити обсяг українського судівництва, як теж розбудувати апеляційні суди й неповний касаційний суд в Києві.

Поліція. СД майже ніякої роботи не робить. Само мало ініціативне. Всякі арештування, допити, обшуки, слідження й ведення справ виконує ДПБ, а СД контролює і судить. Шуцманшафти використовують до ловлення на роботи до Німеччини, при облавах для керування вуличного руху. Ставлення німців до шуцманів, таємної поліції, дещо покращало. Дають кращий пайок, папіроси, водку – це головно для таємної поліції. Липень пройшов під знаком масових арештувань комуністичного підпілля, бувших членів і кандидатів членів ВКП(б), жидів і поляків. Кримінальний відділ перевіряв масові арешти злодіїв.

В Дніпропетровську арештовано понад 1.000 комуністів. Між арештованими багато таких, [яких] вже 5-10 років тому назад виключено з партії і які уважались ворогами совітів. Арештованих відправили в концлягер до Ігрень б. Дніпропетровська. Між арештованими 55% українців. Деяких почали вже звільнювати, головно тоді, коли німецьке керівництво якоїсь установи з браку людей до роботи робить заходи про звільнення. Арештування ці викликали обурення і пригноблення між населенням.

Дуже сильно доповнюють німці сітку сексотів. Мобілізують їх з переселенців з просторів зайнятих большевиками, як елемент для них більш певний і більш залежний. Цей елемент йде до СД і контррозвідки. Багато займає посаду завдомів, а при тому сексотів.

Є випадки, що агенти провокують на те, щоб їх заарештовувати. Був випадок, коли агент приступив до дівчат, спитав перше, де живуть, опісля чи можна до них зайти, а на кінець сказав, що він є парашутист і що в нього є ще другі такі. На другий день дівчат арештовано під замітом переховування парашутистів. По кількох днях їх звільнено.

З місяцем серпнем СД і контррозвідка присвячує багато часу для ліквідації самостійницького руху. По базарах обсервують людей, що часто і регулярно купують хліб. Тоді перевіряють цій людині документи, питають хто в неї живе, та для кого цей хліб йде. При допитах справляють певні оргії. В тому вирізняються деякі садисти. При допитах б'ють, а остаточно уживають навіть розпаленого заліза (ДПБ – Дніпропетровськ). Гештапівці знасилюють дівчат та жінок по тюрмах та концтаборах. Кожна дівчина або жінка, що не є прост[иту]ткою до часу арештування, то стає нею в тюрмі. Жінок беруть обіцянками про звільнення або силою.

СД в Трансністрії. В першу чергу опікується фольксдойчерами: Веде на власна руку розвідку проти комуністів і других. Має своїх сексотів у містах і селах. Слідкує також за Сігуранцю та рускими.

Комуністи: Комуністичне запілля можна поділити: партизанами, підпольна організація, розвідка.

Комуністичне підпілля існує майже по всіх районах. Як воно працює. Є певні люди в підпіллі, які ведуть комуністичну організацію. Їхні роботи провадяться в таких напрямках: 1) Вербовка советських людей; 2) звільнення полонених, а головно старшин вищого командного складу і пересилання на той бік фронту; 3) створення партизанських загонів. Для того вербують лікарів, стараються мати своїх людей в адміністрації, щоб мати свободу рухів, дістати харчі, документи й хати.

В конспірації є вже деякі поступки, бо архів вже шифрують, одначе цей шифр знає ціла організація. Мають зв'язки або принаймні стараються мати з тим боком фронту. Були випадки, що для зв'язку вживали 13 літнього хлопця, а за це він одержав орден Леніна, або ще деякі ордени. Між іншим, той хлопець дуже гарно вив'язувався зі своїх завдань. Для членів немає жодної конспіративної підготовки.

В червні розкрито досить розвинену комуністичну підпільну організацію, викрито її при допомозі провокації.

Партизанки й розвідки мають досить часте підсилювання людьми при допомозі літаків. Партизанка існує по лісах. Харч і одяг та зброю одержують літаками. Для ліквідації невігідних типів існує боївка, що складається з кількох осібняків, що є дуже законспіровані. Живуть легально.

В кожному місці є резиденти – розвідчики, що мають інформаторів. Інформаторів мають переважно з молоденьких хлопчиків, бо такі все можуть знайти можливість десь всунутися, заглянути кругом і на них ніхто не звертає уваги. Такі хлопчики збирають інформації про всякі склади, автопарки, настрої населення, розкидають листівки. У відділах СС також всунені інформатори, які слідкують за настроєм «укр. СС» і агітують між ними, щоб ці переходили на совітську сторону. Інформаторам дуже добре платять, дають їм потрібні документи та проїзд поїздом й довідку праці. Всі інформатори для розпізнання мають між собою умовлені знаки. Розвідувальний штаб міститься біля лісових околиць, де є сильна большевицька партизанка. Мають зв'язки з тим боком фронту при помочі літаків. Розвідка є побудована на взір доброї підпільної організації.

Підпільна організація теж збирає інформації. Ці зацікавлюються працею ОУН, намагаються мати там своїх інформаторів. Для пропаганди серед поляків передано багато листівок на польській мові про польську дивізію в ССРСР. При арештах неможливо себе сиплять.

На терені Трансністрії позанимали теплі посади. Працюють легально проти українців. Сігуранца поборює їх при помочі провокацій. Видно роботу НКВД, яка залазить у Сігуранцу. В червні 1943 р. скинуто багато парашутистів. Є вони майже в кожній області. Одні пішли до партизанки, другі до розвідки з радіоапаратами.

В Мелітопольщині около 50 чоловік впало в руки німців. Більшість з них сама зголосилася зараз по скиненню, на найближчій поліційній станиці, тому що большевики їх в парашутисти мобілізували силою. Всіх розстріляно.

Жиди. До Дніпропетровська в червні-липні зі Львова втекло понад 20 жидів. Деякі із жидівками. Всі мали документи поляків. Тут вони на деякий час злегалізувалися. Направлялись на той бік фронту або в Одесу. Коло себе мали золото і американські долари.

Білогвардійщина. Союз русскіх офіцерів – це офіційна назва напівлегальної організації русскіх (зараз і всіх інших, навіть і старшин Червоної армії), офіцерів, що є підпорядкована (неофі-

ційно) РОВС. Центр її є в Болгарії. Сігуранца і військова розвідка слідує за СРО.

Власівщина. Білогвардійщина знаходить щораз більше попертя у німців. В останній час помічається сильний відворот в сторону русских. Росіяни стають упревіл[е]йованими більше за українців. Причина – це політична ставка на росіян, а не на українців. Завважається русифікацію в театрах, кіно, радіо, урядовій мові. Всіх добровольців СС-українців, переведено до РОА.

Російсько-білогвардійська інтелігенція намагається грати зараз роль утральояльних і п'ятнувати українців, як бунтарів і комуністів.

Є вказівки гештапо з Києва, що[б] помічно організов[увати] роботу російських націоналістів. Радять такі заходи:

а) не допустити до згоди [з] українцями націоналістами, а настроювати одних та других та винищувати обидвох.

б) військові чинники мають дивитись крізь пальці на діяльність російських націоналістів, а гештапо повинно їх винищувати.

Відповідальними німецькими чинниками обговорювалися помилки, зроблені в політиці щодо України.

а) Треба було Західну Україну включити до Райхскомісаріату, а не до ГГ. Треба було проводити суто українську національну політику (звичайно без Бандери і Мельника). Коли б це було зроблено, то українці ставилися б до німців краще.

Вищі німецькі інституції цікавляться інформаціями – думками знизу про те, чи повірили б українці тепер німцям, як в 1941 році, коли б німці ґрунтовно змінили свою політику щодо українців. Київ вимагає повідомити, що саме зробити в цій площині (які конкретні заходи), на думку місцевих відповідних чинників.

Дають пояснення з Києва, що ОУН не має можливості зв'язатися з Англією. Українці-емігранти поза тереном Німеччини, хоч і не мають зв'язки з англійцями, але не можуть встановити зносин з ОУН на Україні. В Україні є такі націоналісти, що говорять про свої зв'язки з Англією, але ці люди в дійсності до ОУН не належать.

Є розпорядження про необхідність ізоляції тих військових німців, які навіть жартома будуть говорити «капут кріпо» та інші противоєнні висловлювання.

Румунська контррозвідка в Одесі

В Одесі існує центр військової контррозвідки на Трансністрії, котра носить офіційну назву військової пропаганди. Їхні авта озна-

чені буквами ССА (спеціальна секція військова). Командантом (шефом) цієї розвідки є генерал з румунським прізвищем, який є російським білогвардійським емігрантом. По прізвищу кн. Абомалін Хаджибей. На саму Одесу існує окрема філія. Ця контррозвідка проявляє слабу діяльність, бо румунам на руку є, щоб англійська та турецька розвідка працювала свобідніше, бо ж вони (румуни) є англофінами й хочуть, щоб Німеччина чим скоріше програла. Більшу діяльність проявляють в поборюванні більшовиків. Мають около 250 сексотів, з того около 15 до справ українських. Інструкції, які давались відносно українців, голосили про обсервацію самостійників та збирання інформації про настрої серед українського населення. Деколи пробували послуговуватися провокацією, висилаючи своїх людей-українців в терен і другі пропагандивні речі, видані в Берліні.

Серпень 1943 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 116-119. Копія. Машинопис.

№ 37

ЗВІТ ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ У ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

Вересень 1943 р.

Характеристика українського населення на ОСУЗ.

Довголітня тяжка неволя та створенні нею умовини життя зродили в українському населенню ОСУЗ тип людини, що своїм характерним способом думання та взагалі життя помітн[о] різни[тьс]я від українців ЗУЗ. Наші вороги, які століттями поневолювали український нарід, знищили майже всі його культурні цінності, заперечивши і відібравши силою право на існування Самостійної Української Держави, хотіли шляхом обману, насильства та терору зробити з України свою кольонію, а її населення обернути на рабів. Всі зусилля ворогів, роблені в тому напрямі, не одержали однак, бажаного їм успіху. Наш великий український народ протягом історії видобув із себе стільки сили, що на кожную дію роблену проти нього зі сторони ворогів відповідав протестом, заховуючи свою національну відрубність та окремішність.

Все ж таки постійна частина української суспільності, шукаючи виходу з тяжкого положення, відказалась від свого народу та пішла в табор ворогів. Вона змінила свою орієнтацію, [не] створила віру у власні сили, а звернула свої очі на Москву чи на Берлін, шукаючи там порятунку та спасіння. В сьогоднішній всесвітній хуртовині цими україн[ськими] землями проходять ворожі армії, які приносять зі собою призначені для нашого народу кличі та ідеї. Вони хочуть приспати національну чуйність нашого народу, його дезорієнтувати та використати, як знаряддя праці для своїх імперіялістичних цілей. Тому зараз з особливою увагою треба слідкувати за подіями, що розгортаються на наших землях і сторожити, щоб український народ не попав у наставлені ворожі сили, а пішов на властивий у сьогоднішній час для нього шлях.

Щоб відповідно поставити організовану роботу на ОСУЗ, треба було в коренні цю землю пізнати. Большевицька дійсність, відібравши всю приватну власність, зробила з українського народу людей, що в своєму щоденному житті основну увагу звертають на покращення свого матеріяльного становища. На зовні виглядають вони пасивні, скриті, немов не інтересуються подіями, що докруги них відбуваються, а зазначену роботу виконують механічно. Коли почати говорити з пересічним українцем, він, не знаючи з ким говорить, зараз підозриватиме, що це якась «непевна людина». До розмов на політичні теми мало охочий. Не є при звичайний до точності. Пропаганді вірять мало, тому виходять зі становища, що це є один з засобів ще сильнішого їх використання та закріплення. Між поодинокими родинами відповідних суспільних верств розсіяна заздрість та ненависть. Трапляється багато одиниць продажних, що за один гріш готові продати свого рідного брата. Слабо розвинені інтелектуально. В щоденному житті вдаряють грубістю та простотою. Люблять обдурити та є спецами в крутістві і добре теж вміють красти (навчили большевики). Розвинені та виховані однобічно. Люблять багато філософувати. Старші мало грамотні, але молодь та середні віком в загальному мають покінчену загальну та середню освіту. В порівнянні з українцями ЗУЗ, добре тут є розвинені фахові та механічні кадри. Нарід незвичайно талановитий, має великий потяг до музики, співу та літературної творчості (найбільше молодь). Відзначаються гостинністю. П'ють багато алкогольних напоїв, зокрема горілки (самогонки). Цей наліг в теперішній час дуже поширився і помітно впливає на зубожіння населення та робив його байдужим до ходу політичних дій. В народі слідне розвинення усної пропа-

ганди. Село має велике прив'язання до землі та до рідної мови. Воно теж до сьогодні захвало та розвиває українську народну творчість. Великі міста зрусифіковані. Німців ніхто тут ненавидить і не вірить в їх перемогу. Тільки страх інтелігенції перед можливим поворотом большевиків спрямовує її орієнтацію на Берлін. Большевиків не хочуть, доказом чого є пригноблюючий настрій населення та події, що розвиваються в негативний для большевиків спосіб, в час їх зимової офензиви. Нарід у великій мірі згадує «золоті часи» російського царату. До нашого руху відносяться прихильно і тому в сьогоднішній час він має добрий ґрунт для свого розвитку. Мало вірять у свої власні сили, та в можливості створення Української Держави. До західників ставляться з пошаною та вважають їх за народ культурний та національно свідомий. Велику та основну боротьбу за Українську Державу приділяють саме ЗУЗ. З народом суспільно зв'язане є ім'я С. Петлюри. Нарід і сьогодні хоче бачити свого «Бога», що у відповідний час міг би здобути народню стихію.

Авторитет Провідника, добре поставлена пропаганда, хоча частинне зорганізування народніх мас запевнить нашу перемогу на тих землях.

Щоб краще схарактеризувати українське населення ОСУЗ, слід поділити його на три суспільна верстви, а саме: інтелігенцію, селянство та робітництво.

Інтелігенція. На шляху цілої нашої історії найбільш постійним елементом показалася саме українська інтелігенція. На кожний подув, що приходив з ворожої сторони, реагувало воно слабо, сприймаючи та засвоюючи ворожі кличі та ідеї. Кожна інтелігенція, як керівна верства свого народу повинна провадити його вперед до щораз, то більших здобутків та перемог. Українська інтелігенція, на жаль, свого завдання не виконала. Протягом історії вона тричі зрадила свій нарід, приймаючи російську і польську національність і в кінці приняла большевицьку ідеологію, яка несла смерть та загибель українському народові. В сьогоднішню пору вона кидається в різні сторони, шукаючи виходу зі свого важкого положення. Вона побачила, що всі до тогочасні ідеї, які вона приймала були їй чужі і ворожі. Але здешятована і тероризована большевиком зараз вона боязлива і лякається брати в руки політичну керму свого народу. Національна свідомість будиться в неї скоро, як теж скоро приймає наш рух, але в пару з тим вона готова зраджувати свій нарід. Вона є ще мало підготована на те, щоб зараженням свого життя виконувати забезпечені чини та зробити з себе героїв сьогоднішніх днів.

В загальному інтелігенцію можна поділити на сільську, або маломіську, [що] безпосередньо стискається з селом, та інтелігенцію велико-міську.

Поліція та різні мобілізовані частини.

Щоб краще можна було держати населення під терором, німці zorganizували всякого роду поліцію та військові формації.

Українська поліція (шущмани). Київ зараз адміністративно є поділений на 8 районів. В кожному районі є відділи шущманів (до 90 чоловік), що виконують накази німецької поліційної влади. Вони є ніщо іншого, як щось в роді худоби, яку німці переганяють з місця на місце по їх вподобі. Їм не довіряють. Шущмани ходять здебільшого з гумовими або дерев'яними палками. Національна свідомість в них дуже мала. В людей, що рятуючи себе від голодової смерті ходять по хліб в село, поліція все, що вони несуть, грабує і відбирає. Населення не любить їх гірш німців.

Баталійон зондердінсту складається з німецького населення. Вони держать варту біля карних лягрів та вживані до боротьби з партизанами. Військовий уніформ в них такий же, як у шущманів, хиба різниця та, що носять руду сорочку з чорним галштуком. Живуть в касарні при вулиці Мельника. Большевицькі літаки бомбардували ці касарні. Але нічого їм не пошкодили. Комендантами цього баталійону є німці і в більш[і] частині фольксдойчі, що підлягають наказам СД.

Поліція: ходила без зброї. Відзнакою є пов'язка з печаткою міської управи, яку носять на рукаві. На кожному базарі має свою станицю. Завдання її є розганяти базари та відбирати від населення продукти.

Біржева поліція: або «людолови». В більшості зброї не мають. Їх відзнакою є відповідні документи та була пов'язка, яку носять в кармані. Їхні завданням є ловити людей на роботи до Німеччини. В своїй праці підлягають управлінню Біржі Праці.

Козаки: є організовані з полонених. Складаються з трьох формацій. Одна для боротьби з партизанкою, друга для охорони різних військових об'єктів, а третя для різних будівляних та ремонтних праць. Однострої у них різні. В першій формації переважає колір зелений, в другій та третій – чорний, як у шущманів. На весну частина козаків хотіла переходити до большевицьких партизан. Про це довідалось СД і в більшості відібрало зброю та перевело серед них сильні арешти.

Щось в роді другої та третьої формації козаків, по часі змобілізовані є молодь міста Києва для охорони різних магазинів та будівельних праць. Ця мобілізація була переведена ніби

«добровільно», на час 3-12 років праці. Чим довше дана людина працюватиме в цьому напрямі, буде одержувати більше грошей та кращі умовини життя. Носять уніформи як шуцмани. Їхніми керівниками є німці. Коли німці ведуть їх вулицями, примушують співати. Характерний випадок був в Києві, коли то одною з більших вулиць ішов відділ, співаючи пісню про партизан, на переді якого ішов німецький старшина.

Від весни цього року на всіх дорогах, що йдуть до Києва мала стояти варта, завданням якої було придержувати та контролювати всіх людей, що ідуть або ходять містом. Крім того гештапо має своїх агентів по всіх урядах. Найбільше їх є по пунктах районних управ. По домоуправах та двірниках. [На] кожному домі висить розпорядження, в якому говориться, щоби населення доносило німецьким поліційним органам про всяких підозрілих людей, які заходять до загального будинку, або там непрошено ночують. За кожний такий донос одержать 1000 карбованців нагороди. Ті, що знають дещо про таких людей, і не донесуть, підлягають карі, згідній з воєнним законом.

Тюрми та карні лягри в Києві.

В Києві зараз є три тюрми. В двох сидять під слідством, а в одній вже засуджені. Слідчі тюрми є при вулиці Короленка 15 та Короленка 33. На Короленка 15 знаходиться кримінальна поліція та відділи СД. Арештовані сидять тут до двох тижнів. Камери є великі, поміщаються до 40 людей. З передач приймають тільки біля (раз на тиждень). В'язнів щоденно випускають на одногодинний прохід. З харчів дають в'язням пів літри каньдьюру, вечером 150 гр. ячмінно-гречаного хліба, на сніданок нічого. Сторожу на коридорі в'язниці держать шуцмани, з батальйону і зондердінсту. Працюють тут гестапівські агенти, набрані з цивільного населення. Їхніми керівниками є німці з СД. На Короленка 33 міститься головна команда СД на цілу Україну. Комендантом тут є оберсурмбомфюрер, блондин високого росту років до 40. Слідство ведуть по більшій часті такі гестапівські офіцери: шарфірер та підшарфірер при допомозі фолькскдойчів як переводчиків. З тортур, які застосовується після слідства, вживаються часті побиття до непритомності, карцер та голодова смерть в камері (більшість в підвалах). Тюрма тут має чотири поверхи з підвалом. Всіх камер є 75. В кожній камері міститься не більше як 10 чол. В підвалі, на першому та третьому поверсі сидять мужчини, а на другому поверсі – жінки. Зі східної сторони на третьому поверсі є т. зв. офіцерські камери. В 56 камері сидів Андреев з УНС, а [в] 58 – Роговський, керівник ПВО по ОСУЗ, в 60-ій – Прочко Мирон,

керівник ПВО на Донбас, Ростов та Кубань, в 62 та 64 камері – тільки райхсдойчі, в 66 – Могила¹³³, 68 – неznана мені людина, мабуть укр[аїнець] зі Сходу, на вигляд мовби 35 літ, добре збудований, кругле лице. В 70-ій – Петренко¹³⁴, провідник мельниківців на Сході. Сторожу на коридорі держать фольксдойчі. З тюрми при вулиці Короленка 33 на волю не випускають нікого. Хто попаде туди з невинних, того висилають до Німеччини на роботу, хто мало винен – того в карні лягри, а всіх інших розстрілюють або мучать в тюрмі. Варту тут всюди держать німці.

В гаражі, крім різного рода машин, є чотири танки. Майже всі гестапівці живуть на Короленка 33, у верхніх поверхах.

Лук'янівська тюрма частинно є розбита. В деяких квартах сидять засуджені на означений час в'язні. В'язнів звідсіля беруть до різних робіт в місті.

В Києві є три карні лягри: на Сирцю, в Дарниці та т. зв. Мишоловки за Деміївкою. Найбільший з них лягер є Сирецький. Тут знаходиться від 3-5 тисяч людей. Передач подавати не вільно. Охороняють його бальльйонці з зондердінсту. Деяких людей до 150 з того лягру беруть на роботу на подвір'я СД. Раз на тиждень (переважно в суботу) беруть з лягрів на розстріл. Багато людей, попрацювавши тут місяць – вмирає. Застосовують тут також тортури, закопування живих в землю тощо. Бабин Яр є місцем розстрілу людей, призначених на кару смерті. Маломиська або міська інтелігенція прийшла з села або з міста, щоби виконувати волю своїх зверхників. Та друга, що прийшла з більшого міста працювала скорше в роботі політичній, ніж в технічній. Вона мала бути розсадником тих чуж[и]нецьких ідей, які вперше закоріювалися в місті, а тоді впускала свої галузки в здорове українське село. Вона принесла з собою чужу культуру, мову, звичаї. Того рода інтелігенція є найбільш шкідлива для нашого руху в селі. Мова в більшій частині походить з великомиського, бідного, малосвідо-

---

¹³³ Сак Пантелеймон («Могила», «Всеволод», «Сила», «Коваль») (1905, Київщина – 12.1942, м. Київ) – закінчив історичний факультет Київського інституту народної освіти (1930), вчителював у київських школах. 1939 р. направлений у Західну Україну, був директором школи у Львові. Член ОУН (1940), учасник похідних груп ОУН (1941), восени 1941 р. арештований гестапо, втік з ув'язнення. Викладав історію в Київському університеті. Член Крайового проводу ОУН на СУЗ (1942), заступник крайового провідника. Редактор підпільного видання «За самостійну Україну» (Вінниця), автор брошур, статей та відозв, книжки «Україна, якою є і якою буде». З липня по грудень 1942 р. крайовий провідник ОУН на СУЗ. Загинув у грудні 1942 р. у в'язниці гестапо у Києві.

¹³⁴ Кузьмик Василь («Петренко» – крайовий референт пропаганди ОУН(м) на СУЗ у 1941-1942 рр. Загинув у в'язниці гестапо у Києві.

мого елементу. Такі інтелігенти є шкурниками матеріялістами і малонадійним елементом взагалі. На доказ цього хай послужить ось один з багатьох прикладів: в одному з більших міст України большевики підбрали [з] бідних родин кількадесять хлопців, дівчат, що закінчили 7 клас загальноосвітньої школи, а потім одержали 6-тижневий пропагандивний курс і були вислані як учителі в села. Вони були немов політруками села. Співпрацювали в більшій частині з НКВД. Жилось їм дуже добре. При наступі німців деякі виїхали з большевиками, а інші перейшли жити в місто і стали на услуги СД.

В розмові з одним цього рода «інтелігентом» я бачив, що в нього взагалі не має духовного життя. Він живе тільки сьогоднішнім днем. Для нього кожна влада, яка б не прийшла, буде добра, яка тільки заспокоїла б матеріальну сторінку життя.

Інтелігенція, яка виходить з села і тут виросла, до деякої міри є також большевицького духа, але більшість її є доброї думки, яка зіткнувшись з нашим рухом, стинає з себе давню замасковану шарлупу та вступає на правдивий та властивий під ту пору шлях.

Великоміську інтелігенцію з огляду на швидкість приймання національної ідеї та не спроможність праці для неї, можна поділити на три роди: 1) старшу поверх 40 років, що брала участь в Першій світовій війні у політичному життю, або тільки пам'ятають її, буду[чи] безпосередніми свідками тих подій; 2) до 40 років, що перейшла школу большевицького виховання та 3) молодь.

Старша інтелігенція. Головними її чертами є боязливість, політична спекуляція та драгоманівські погляди на життя. Своїм довголітнім досвідом вона повинна найскорше нашу ідею запрягти та віддати себе до праці для неї, щоби зараз, коли прийшов відповідний момент, оправдати свої ганебні вчинки в минулому. Справа, однак мається інакше. Вона ще не залишила своїх старих драгоманівських засад, які намагаються і на дальше, в сьогоднішньому часі примінути. Правда, зіткнувшись з нашим рухом, вона заявляє себе виразним нашим прихильником, живо інтересується та знакомиться з ним, але в дійсності зобов'язань не виконає, як також не відіграє в теперішній час цієї ролі, яку повинна б відіграти. Вона лякається таких слів, як революція, жертви. Чоловікові того рода інтелігенції я віддав на деякий час переховати револьвер. Він, беручи його, зразу запитав, коли по нього прийду, щоб назад його відібрати. Заховавши цей револьвер в землю в сараї свого сусіда, він цілими ночами не міг спати. Коли прийшов той день, в якому я мав прийти, щоб віді-

брати, в[же] нетерпеливо ждав в вікні, споглядаючи на годинник, чи ще залишилось багато часу. Коли ж віддав мені револьвер назад, тяжко при тому відітхнув, немовби скинув зі своїх плечей великий тягар. По цьому я бачив, що коли б був не прийшов в означений час, він напевно захворів би. Одержану літературу він старається «переглянути» зараз при мені, щоб віддати назад, бо у нього немає, де її сховати.

Коли приходилось такому інтелігентові переночувати підпільника, то виходить подібно. На це можна навести такий приклад: Заходжу я до одного старого інженера вечором, щоб переночувати. Він на зверх не виглядає з себе невдоволений, просить сідати, подає вечерю. Полагодивши свої організаційні справи, ми умовляємось на всякий випадок та лягаємо спати. Але він не спить. Майже цілу ніч з нетерпеливістю курить папіроску, стає заглядає у вікно, чи проходжується по кімнатах. Як тільки щось зашелестить або стукне, він зривається та будить мене. На другий день того ранку, коли виходжу, питаю чи можна буде ще коли в нього переночувати (бачу, що можна, небезпека не грозить, сам один він займає три кімнати з окремим входом). Він мені відповідає, що небезпечно, бо до нього може хто зайти, то побачить, або завважить дверник, а тоді можуть зробити ніччу облаву і він тоді пропав. Коли в кінці я почав вдаряти по моральній сторінці, він сказав, що ризикувати не хоче, бо життя для нього ще миле і дороге.

Серед того самого рода інтелігенції трапляється чи мало т. зв. «політичних спекулянтів». Для прикладу наводжу одного 60 літнього чоловіка, що за Центральної Влади¹³⁵ [працював] в консуляті. Зараз він був нашим членом. Всякі обов'язки, які на нього накладались, виконував справно сам, не вмішуючи до справи своїх дев'ятьох симпатиків, які для себе zorganizував. З тими симпатиками держав зв'язок тільки він сам і нікому не хотів передавати. Ними кермував він по своїй впадоби, залежно від ходу політичних подій. [З] одержан[ої] літератури склав собі підпільну бібліотеку. При сприяючих для нашого руху умовах він вів між своїми симпатиками просвітянську роботу. В той час, коли виступали большевики, літературу він брав з неохотою, а, лякаючись, що зараз він схоче вдержатися від організаційної праці.

Ось того самого роду другий приклад: був собі старий письменник, учнями якого, як він говорив, мали бути такі письменники, як Олесь і їм подібні. Він сам по своєму вподобанні заложив

---

¹³⁵ Має бути Центральної Ради.

гурт людей, якими сам керував. Через довгий час шукав зв'язку з нами. Коли в кінці знайшов, сказав, що хоче налагодити з ОУН співпрацю. Закликав мене зараз до закускової, бо як він то говорив, при столі краще можна дійти до порозуміння. З його розмови можна було пізнати, що його співпраця мала обмежуватись до чогось, щоби йому видрукувати деякі речі, постачати папером та всякими технічними приладами. На мій запит, чи він хоче помагати нам з літературної ділянки, він відповів, мовляв, до жодних організацій він ангажуватись не хоче, бо їх є кілька. Коли б українська організація була лиш одна – то що іншого, на це він міг би погодитись. А зараз чим розпоряжає одна організація, того бракує в другій, і протилежно, так, що не знати, котра з них в майбутньому перемаже.

По більшість часті інтелігенція веде роботу просвітянську. За її думкою, створення Української Держави є при дальшій еволюції українського націоналізму, деякі з них держаться таких форми слав'янофільства, прибраних [в] тризуб Володимира Великого, та ширять непорозуміння серед непоінформованих у цій справі. Лише невелика частина серед старших здорової думки ідеї. Нашими свідками.

Інтелігенція середніх літ. В більшій частині є забрані до совітської армії. Ті, що залишились, своїми політичними переконаннями є дуже різні. Большевиків в загальному не хочуть, бояться їхнього терору. В розмові звертають увагу на те, що нам є потрібний союз з воюючими державами. Вони йдуть за тими, за ким бачать силу. Перед страхом повороту большевиків звертають свої очі на Берлін. Переважно є за тим, щоби признати владу тих українців, яких надасть Німеччина. Майже це був Скоропадський та Мельник. Щоби трохи авторитетний українець, що питання свого народу розуміє скоріше, ніж якийсь чужинець. Позитивом, на їх думку, було б тут це, що вони б створили тут українську державу. Нехай в формі автономії, чи створення українського війська та інше. Повну самостійність можна буде досягнути [у] відповідний час та при відповідних обставинах. До деякої міри є вони кар'єристами. Вже в першій розмові хотіли в знати всі тайни Організації. Цікавляться за ким ідуть (чи за Бандерою чи за Мельником) звичайні українські громадяни, як письменники, композитори, історики та інші. Наложені обов'язки стараються виконувати. Та частина інтелігенції має одностороннє, але фахове вишколення. Цікавляться теж релігійними справами. Ходять до Автокефальної Української Церкви, яка має гарні перспективи для свого розвитку. Але чимало теж трапляється продавників,

нестійкого елемента, що для своїх шкурних інтересів вступили до всякого рода поліції[і], організованої німцями, щоб грабити та нищити населення.

Інтелігентська молодь: Як і кожна молодь, є головним та справжнім авангардом революції. Вихована большевиками, до деякої міри здеморалізована, розпущена, любить багато курити та пити. В неї більше здібності вести самостійне життя, ніж в молоді ЗУЗ. В більшості матеріялістична. Завважається велике потягнення до літературної творчості та мистецтва. Німців ненавидять більше за всіх. Але мимо того серед молоді є багато німецьких поліційних вислужників. Частина симпатизує большевикам. Ця входить в склад т. зв. ленінської молоді, що визнає ідеологію комунізму, писану Леніним, але сама є проти Сталіна та його співробітників. Всю вину заподіян[у] большевизмом різним народам, спихають на жидів. Не знаючи нас, і нас трактує як німецьких вислужників. При зустрічі з нашою літературою, з якої найкраще подобається «Прапор Молоді» та при кращому пізнанні нас, переходить на нашу сторону. Здебільшого молодь зіткнувшись з нами, приступає до нашого руху. Молодь можна поділити на активну та неактивну.

Активна в кількості дещо переважає неактивну. Вона скоро сприймає нашу ідею та включається в революційну роботу. В першій розмові вона ніби то ще не погоджується з нашим рухом, до деякої міри захищаючи навіть большевицькі інтереси. Вона відразу вже бачить нашу справу великою, могутньою і хоче чути за собою силу, карність, здисциплінованість. Зорганізована така молодь не хоче вже бездільно сидіти, а працювати, виконувати накази, жити небезпекою та ризиком. Суворість, карність, дисципліна та не насильна організаційна праця від самого початку її не залякає, а навпаки, збудить відвагу, сміливість та самопевність та віру в нашу перемогу і виховає справжній тип революціонера сьогоднішніх днів. Також молодь на зверху щира, отверта. Мало держиться конспірації. Одержавши деякі знання з організаційних праць, не може його вдержати в собі, її душить запал того знання, яким вона хоче поділитися зі своїми друзями і через таку неувагу в ряди її симпатиків скоро може прокрастись ворожий елемент. Така молодь хоче провідницьких постів, любить багато хвалитися, а зокрема перед дівчатами. Ворога пізнати скоро не вміють. Малу увагу звертають на добрих людей. Одержану літературу як слід не пророблює, а прочитавши, думає[є], що він все знає. Брак в неї зрівноваженого темпераменту та холоднокровності. Горить на спомин наших перемог, при невдачах охолоджується та траить віру в дальшу перемогу.

Пасивну молодь щодо політичних переконань важко розпізнати. На зовні вона виглядає немовби політичними справами взагалі не інтересувалась, беручи до уваги свої домашні, щоденні справи. Розмов слухає нерадо. Говорить мало. Новий рух сприймає важко, держачись сильно своїх старих засад, яких вперто боронить. Сприймаючи нову думку, хоче належно її умотивувати. При тому завдає багато питань, на які зараз треба відповісти. В більшості звертає увагу, хто з ними говорить. Одержану літературу перечитає по декілька разів, робить свої зауваги та критикує. В перших розмовах не треба її брати в тверді організаційні кадри, бо це до деякої міри їх страхає. Від провідницьких поступів відмовляється. [П]еред своїми друзями добре себе конспірує. Політичні зміни сильно переживає. До виконання якоїсь роботи приступає з обдуманим пляном. В великій мірі молоді люди є матеріялістами. Зі своїх справ люблять користати. Того рода молодь слід вжити до технічної роботи. До бойових акцій з зараженням життя, корисніше вжити молодь активну.

Щоб зорганізувати інтелігенцію, треба почати від стариків, які брали участь в українському життю в минулому. Через них треба намагатись відістати для себе інтелігенцію середніх років, головню молодь, на якій можна зорганізувати сітку та відповідно повести організаційну працю.

Селянство. Як протягом історії, так і зараз селянство залишалось найбільш здоровою верствою українського народу. Воно зараз є головною силою, яка буде рішати про наше бути чи не бути. Мимо большевицьких зусиль, терором знищити національно-здоровий елемент українського села, рух його залишився незломний, ні голод 1933, ні Соловки, ні Сибір не зломил[и] національного почуття села України. Червоні кати винищили все матеріяльне добро, відвернули на другий план увагу політичних справ, відсуваючи на перший план боротьбу за хліб і буття. Большевицька дійсність зробила з селян скритих, все задумливих, недовірливих. Мимо всього, село заховало чудову українську мову, пісні та звичаї. При зустрічі з нами вдаряють щирою гостинністю, є народом симпатичним. Українські селяни дуже сильно прив'язані до своєї землі. Німців не люблять. Большевиків не хочуть теж, одиниці, які їм симпатизують (бувши голови сільрад чи колгоспу) ширять усну пропаганду, що вмить розноситься (про Колашнікова). Народ пам'ятає та згадує Петлюру. В розмові з одним петлюрівцем на запит за що він боровся у визвольних змаганнях 1917-1920 рр. він відповів: «За це, що й наш Семен Васильович». Ім'я Петлюри для нього було ідеологією і програмою. Ім'я Степана Бандери теж

зараз помітно поширене серед народу. Ось приклад: До одного робітника в більшому місті зайшла знайома йому селянка з тяжким клунком на плечах. Сильно змучилась. Вона скинула з плечей клунок і сказала: «Хай би тих німців чорт забрав, коли вони так мучать нас. Говорять, що є якийсь Бандера. Хай би він прийшов та покрутив їм голови, щоб над нами не знущались». А от другий характерний приклад: Змучений далекою дорогою ішов один друг до малого містечка на Полтавщині. Він хотів дійти до залізничної станції, щоб далі їхати поїдом. Позаду його над'їхав селянин підводою, яку тягнули воли. Друг попросив в нього сісти, щоб чуть проїхати, але дядько, глянувши на нього з підозріння, відмовив. Той сей сказав, що заплатить. Дядько придержав воли, подумав та в кінці згодився за кілька карбованців провести його до місця в полі, кудю сам їде. Деякий час їхали мовчки, але в кінці друг почав нарікати на важкі умовини життя українського народу, висуваючи при тому потребу побудови Самостійної Української Держави. Дядько [с]першу слухав мовчки, а далі сказав: «Так це було б не плохо. Я чув, що зараз є якісь «будерівці», що борються зо всіма за Самостійну Україну і скільки я вже оце старався, щоб їх побачити, та ніде не мав змоги». Тоді друг підхопив цей вислів і тепер вже далі почав йому розказувати про ОУН, про Степана Бандеру, про потребу боротьби українського народу проти всіх гнобителів. Дядько слухав, а врешті сказав: «Е, козаче, мабуть ти і сам ним є», Тут вони саме минали те місце, де йому потрібно було бути. Заїхавши на своє місце, друг попитав дядька за адресою та хотів заплатити. Цей грошей не прийняв, але і не дав своєї домашньої адреси, кажучи тільки: «Скажи там своїм, що в нашому селі (тут називає село) ціла сотня таких, як ти, готових до боротьби та чекає на наказ». Після цього дядько завернув скоро воли та, не оглядаючись, завернув скоро назад.

На весну 1943 р. село не дуже голодувало. В селян на Лівобережжі здебільшого відчувався брак хліба, але на Правобережжі, зокрема, на Київщині, голодних не було. Були лиш бідні та багатирі. Багатими були ті, що накрадали. По селах зараз майже в кожній хаті гонять самогон, який п'ють до схочу. Коли зайти в них у хату, зараз частують нею, наливаючи, як вони говорять – по козацьки в стакан. Відмовлятихся пити дуже важко, бо в очах, що ще нічого не знають, збуджується, що ними гордимо. Грунт для нашої праці зараз на селі є дуже сприяючий. Маючи зацепні пункти, можемо в скорому часі розбудити організаційну сітку та незалежно від місцевих умов, добре поставити організаційну працю.

Робітництво. Робітництво є найтяжчим відтинком нашої праці, але безперечно важним. В більших промислових містах воно становить до 70% загального населення міста. Опанування як і майбутнє наших міст в більшій часті залежить від нього. З усіх суспільних українських верств, воно є найбільш зрусифіковане. Багато з них голодують, живуть в холодних мешканнях, в більшості в підвалах. Працюють тяжко і довго від 10-14 год. на добу, а то й більше, платню одержують низьку від 250-600 крб. в місяць. За цю заплату не можна було купити ні один кілограм хліба. Від голодової смерті рятують робітників їхні жінки та діти, що ходять на села та приносять дещо з харчів. Робітник, що змучений і голодний приходить пізно до холодної хати, немає часу думати про родинні справи, а лягає спати, щоб на другий день знову скоро світ виходить на роботу. Більшість не хотіла б працювати, але до цього заставляє їх страх перед виїздом на роботи до Німеччини. З місця праці крадуть різні речі, які пізніше перепродують та купують за здобуті гроші хліб. Щоденним харчем в них є т. зв. кандьор, чорна несолодка кава, яку одержують на харчеві картки та хліб (6 кг. в місяць), що складається з ячменю, просяної муки та каштанової муки. Ті робітники, що мають своїх рідних на селі, залишають місце праці і виїжджають сюди. Політичними справами цікавлять мало, або і зовсім ні, а свою увагу спрямовують на можливість покращення свого матеріального становища.

В порівнянні з большевицькою дійсністю і теперішньою, то за совітів жилось їм краще. Тому сьогодні робітництво загально симпатизує большевикам. Щоб заспокоїти своє горе, шукають рятунку в чарці. Вечером, після базару, в робітничих кварталах можна зустріти робітників, які напившись валяються на вулицях. Сильно поширюється неморальність. Вдаряють своєю грубістю та некультурною поведінкою. Після німецьких невдач на фронтах, большевики почали підносити свої голови, вести свою пропаганду та організувати робітництво. Цю роботу серед робітників здебільшого перепроводжують большевицькі політруки, які приходять з лісу з партизанських відділів. Большевицька партизанка є сильно розвинена в північній частині Київської області, в околиці Іванкова, де має свій центр та в Чернігівській. Ті політруки організують робітників по заводах та фабриках, навіть у великій кількості, створюючи там свої ячейки. Вони даліше ширять свою пропаганду про краще життя в лісі, заохочуючи всіх іти в партизани. Коли хтось з робітників не хоче іти в ліс, вони страхують, що в невдовзі вернуться большевики, що будуть їх судити як німецьких виступників. Ті, що рішуче не хочуть іти в ліс, зголошують

про це СД та стають на услуги гештапо. Ось, наприклад в Києві трапився один з багатьох випадків, коли то в шкірній фабриці гештапо виарештувало всіх робітників, оточуючи фабрику. Такі робітники йдуть в совітську партизанку мало з ідейності, а в більшості перед німецьким насильством та страхом перед поворотом большевиків, а що більше перед голодом.

Робітництво якогось більшого міста, яке щоденно бачить на своїх очах велику мілітарну силу окупанта, ніяк не вірить в можливість побудови нашої держави. Нам загально не довіряє, називаючи нас вислужниками та агентами буржуазії. На доказ свого твердження наводить події, які заіснували після відходу большевиків. Тоді, як вони говорять, разом з німцями прийшли українці з західних земель, позасідали на урядах та брали добрі гроші, їли, пили, а уваги на українського робітника на звертали.

Національна свідомість в них дуже мало розвинена, а то і жодна. Шляхом пропаганди нічого з них не зробиш, бо не повірять. В розмові говорять, що їм вже багато говорили та обіцяли, але ніхто не прийшов, положення їхнього не покращив, а то тільки обдурив. Щоб нам вони повірили треба їх захопити якимись чинами. Щоб їх зорганізувати та здобути треба ввійти в їх середовище, треба ділитися з ними добрими чи злими думками, а ніколи не можна як демагог, стати перед ними та рецитувати філософічні речі. Не слід починати організувати робітництво з його верхівки, бо тоді вкрадається думка, що в майбутньому, ця верхівка буда капіталістичною й надалі буде гнобити робітничі низи. Тільки тоді є добре добиратися до робітничих мас через управу фабрику чи заводів, коли вона тішиться серед них пошаною та авторитетом.

Опортуністи:

Мельниківці ОСУЗ своєю агентурною роботою держать під своїм впливом деяку частину українського громадянства. Стараються охопити більші міста. До уваги беруть зокрема Київ, говорячи, що доля України є сильно і нерозривно зв'язана з долею Києва. Тут мають організовану деяку частину інтелігенції. Робітництву прив'язують мало уваги. На провінції по селах проти них нічого не чути. Проявляються в Білій Церкві, в Полтаві, Прилуках, де симпатизують з ними одиниці. Організаційної сітки немає. Після арештів, які відбулися серед них осінню 1941 р. нового не видають майже нічого. В Києві переїхали до Боярки та Фастова, де створили щось в роді свого «центру». Це, мабуть, був перший випад на провінцію, де вони могли закріпитись. В своїй пропаганді послуговуються літературою з 1941 р., нового

не видають майже нічого. З нагоди нового року хотіли випустити листівку, але не мали матриці до цикльостилію. В пропаганді особливу увагу звертають на піднесення «авторитетності свого вождя», яким невимовно хваляться. Нас трактують в пропаганді як зрадників та кар'єристів. Прихильники їхнього руху складають відповідні членські вкладки. Їхнім фінансовим резервуаром є цукротрест та один з комісійних склепів. Крім цього перепроводжують грошеві збірки ніби на допомогу політв'язням і т. п. Але це є тільки обман населення, бо гештапо жодної допомоги для в'язнів не приймає. Здобуті гроші роздають різним родинам, як допомогу, щоб там здобути собі їхню прихильність. Але і це їх від політичної катастрофи не врятує, бо «плачене військо» нічого не вартує. Зв'язок з гештапо держить лікарка Ясеницька, мабуть через свою товаришку Славку. Та Славка говорить перед Зіною, що при кінці жовтні та в листопаді виїжджала зі своїм штабом до Полтави, в той час, коли там були арешти, виконати якесь завдання. Там були два тижні, а по їх виконанню вернулись в Київ. В загальному мельниківці об'єднують біля себе елемент нестійкий та мало революційний. При кінці 1942 р. відбулися в Києві сильні арешти їхніх людей. Арештовано одну жінку, що мала б бути особистою машиністкою їх краєвого провідника. Крім цього, було ще арештовано понад 20 людей, переважно з Богданівської районної управи. На весні 1943 р. арешти продовжувались далі, зокрема серед жіноцтва. В цей час був арештований Кравченко, в якого знайдено зброю. В зв'язку з тим арештовано ще чотирьох людей. В цей час арештовано теж одного інженера із заводу «Большевик», що був провідником одного району. Його гестапо держало в тюрмі кілька годин і випустило із заявою, що буде їхнім агентом. Гестапо говорило, що вони (СД) є за тим, щоб в крайньому случаю віддати Україну російським білогвардійцям, але ніколи бандерівцям. Хотіли зробити Мельника ніби «вождем» на Україні, але коли побачили, що в його організації є б[увші] енкаведисти, що держать безпосередній зв'язок з Москвою – не хотіли.

Краєвим мельниківським провідником на СУЗ має бути Олег Шмуть¹³⁶. В тюрмі в Києві лежить хорий на легені краєвий мельниківський провідник Петренко (Василь Лесюк¹³⁷ з Закарпаття), який пише до одного з гаупттортсфюрерів СД «благальні» листи,

---

¹³⁶ Має бути Олег Штуль («Жданович»).

¹³⁷ Насправді Василь Кузьмик («Петренко»).

щоб його випустили додому. СД говорило, що бувший краєвий провідник Андрій¹³⁸ був вбитий за допомогою мельниківців.

Щоб краще зорієнтуватися, що робиться в мельниківському проводі слід навести такий приклад: В березні 1943 р. я зайшов до одного священика, що був нашим симпатиком, щоб полагодити деякі справи. В той час зайшов до нього в німецькій уніформі якийсь чоловік. Це був Кравчук, ерей української православної церкви на ЗУЗ з вибухом німецько-більшевицької війни, він вступив до німецької армії, брав участь у боях під Сталінградом і звідтіля одержав трьотижневу відпустку додому, з якої саме вертав і тимчасово тут задержався. Довідавшись, що в тій місцевості є священик з Заходу, зайшов до нього, щоб досягнути інформації про місцеві релігійні відносини. По кількох словах я пізнав, що він є мельниківцем. Щоб здобути довір'я я відповідно підмаскувався, вдаючи з себе мельниківця. Ось наша розмова, що там нового чувати на Заході, питаю його.

«На Заході, – говорить, – стара біда. Німці наш нарід б'ють, нищать» – а що це «наш нарід», питаю. Він подивився на мене трохи з недовір'ям, але почав оповідати. «В часі своєї відпустки я був у Берліні в Мельника, щоб зорієнтуватися в теперішньому політичному нашому становищі та одержати директиви для дальшої організації праці, яку я, прикриваючись німецьким мундуром, тут на весну зможу провадити. Щодо політичного нашого становища Мельник сказав, що справа створення Української Держави зараз ще не є постановлена на арену світової війни. Треба ще дальше чекати поки хід воєнних подій сам поставить перед Німеччиною потребу будови Української Держави. Щодо директив та інформації на Сході, сказав, що зараз немає точно установленної лінії, по якій треба було б провадити організаційну роботу і орієнтуватись треба краще по обставинах. Дальше відослав мене до Львова до Сушка¹³⁹, який безпосередньо зани-

---

¹³⁸ Див. прим. Мирон Дмитро.

¹³⁹ Сушко Роман («Сич», «Кіндрат», «Кібіц», «Гіполіт») (09.03.1894, с. Ременів Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл. – 14.01.1944, м. Львів) – чотар, поручник 2-ї сотні 1 полку УСС, потрапив у російський полон 21.09.1916 р. в боях під Лисонею. Співорганізатор та командир підрозділів і частин формування Січових Стрільців у Києві, член Стрільцької Ради, командир бригади у повстанчій групі другого Зимового походу Армії УНР, полковник. Співорганізатор УВО, член Начальної Команди УВО, крайовий комендант УВО (1927-11.1928, кін. 1929-06.1930), неодноразово арештовувався польською поліцією. Учасник Берлінської конференції ОУН (3-6.06.1933), відряджений ОУН в США (1933-1938). Співробітник військової референтури ПУН (1938-1939), командир т. зв. Військових відділів націоналістів (ВВН), популярно названих «Легіоном Сушка» (1939), крайовий провідник ОУН(м) у Кракові (1940) та Львові (1941-1944), член ПУН. Застрелений на вулиці за нез'ясованих обставин.

мається тими справами. Але Сушко майже нічого нового та конкретного не сказав, бо це все – як він говорив – залежить від децизії Мельника. Від Сушка я хотів одержати літературу, бодай про вбивство в Житомирі¹⁴⁰, яке всі знають, але і цього навіть у нього не було. Дальше я був у Шептицького, який щодо цієї справи сказав мені: «Сину, в молоді – майбутнє нашого народу». Це все вистарчало, щоб я зрозумів, якому сучасному політичному руху він симпатизує та є прихильником. З цим від'їхав, з тим приїхав я назад на Схід». Коли вже скінчив говорити я попитав у нього чи Мельник є свідомий того, що він буде відповідати перед історією за волю нашої нації. «Так, – сказав, – він є свідомий, але що ж може зробити, коли зараз запанували такі обставини. Люди в нас змаліли, кожний боїться за свою шкуру. Бракує тої посвяти й ентузіазму, який був в Бесарабові¹⁴¹, Біласа¹⁴² і Данилишина¹⁴³. Як доказ бракує в нас людей, може послужити той факт, що Коникові¹⁴⁴ доручили Східню Україну. Але він на цей пост зовсім не надається. «На мою думку, – продовжує він дальше, – всі політичні угруповання українців повинні разом з'єднатися. Всякі скопромітовані повинні уступити, а провід доручити відповідальній людині, яка не мала б щодо теперішньої діяльності жодних закидів, а яка не була б скомпрометована перед народом». Я його попитав, хто в нас може бути такою людиною, що могла б підняти цього діла. Він трохи задумався, не хотів висказатись,

---

¹⁴⁰ Ідеться про вбивство радянським диверсантом провідних членів ОУН(м) М. Сціборського та О. Сеніка у Житомирі 30 серпня 1941 р.

¹⁴¹ Басараб Ольга Михайлівна – (24.07.1889, с. Підгороддя Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. – 12.02.1924, м. Львів) – одна з організаторів Пласту в Галичині, навчалась у Перемиському ліцеї, відтак у Торговій академії у Відні. Організатор жіночої чоти УСС, член Головної управи Союзу Українок, член УВО (1923), де виконувала функцію зв'язкової. Заарештована польською поліцією 09.02.1924 р., закатована у в'язниці. Похована на Янівському цвинтарі.

¹⁴² Білас Василь («Оса») (17.09.1911, м. Трускавець Львівської обл. – 23.12.1932, м. Львів) – бойовик УВО та ОУН. Разом з Д. Данилишином виконав атентат на керівника східного відділу Міністерства закордонних справ Польщі Т. Голуфка (19.08.1931). За напад на пошту в Городку 30.11.1932 р. засуджений польським судом до смертної кари і повішений разом з Д. Данилишином у тюрмі «Бригідки».

¹⁴³ Данилишин Дмитро (02.04.1907, м. Трускавець Львівської обл. – 23.12.1932, м. Львів) – бойовик УВО та ОУН. Разом з В. Біласом виконав атентат на керівника східного відділу МЗС Польщі Т. Голуфка (19.08.1931), провів ряд експропріаційних акцій. За напад на пошту в Городку 30.11.1932 засуджений польським судом до смертної кари і повішений разом з В. Біласом у тюрмі «Бригідки».

¹⁴⁴ Онуфрик Петро («Коник») – керівник «військового відділу» ОУН(м) у м. Києві (09. -10.1941), організатор мельниківської мережі на Полтавщині та Харківщині.

але потім відповів, що таким є Курманович¹⁴⁵. Щодо нашої праці, то він нашого руху взагалі не назвав, лиш сказав: бандерівці, мов ті мавпи, повлазили в кожную ланку організаційного життя, випираючи наших людей. Вони сьогодні мають всюди перевагу. Свою дотеперішню політику зуміли собі здобути, приєднати та zorganizувати народ».

Гетьманщина: Має в Києві прихильників серед старшої інтелігенції, яким подобається їх земельна реформа та традиційна форми влади. Гетьманський рух провадить кількох старшин б[увшої] української армії, які зараз працюють в Генерал-Комісаріяті в Києві. Літературу в довільній кількості спроваджують з закордону. Репресії зо сторони німців щодо їх роботи немає. Надіються на скорий прихід Скоропадського до Києва. В місяці лютому 1943 р. (тоді, коли большевики провадили офензиву), кружляли чутки, мовляв, німецький уряд мав звернутися до Скоропадського, віддаючи йому під заряд Лівобережну Україну, щоб тут підняв український нарід до боротьби з большевиками. Під його командуванням мало бути організоване українське військо, для якого вже в Берліні приготовлялось умундировання. Але Скоропадський на це не згодився. Більшого впливу серед населення не мають.

Штепа: Зараз жодного впливу та взагалі авторитету серед населення немає. Свою працю він зараз ограничує до писання передових статей до «Нового українського слова». В тих статтях намагається довести гетьманського походження нашого народу та намагається закликати до праці й боротьби в ім'я «Нової Європи». Нарід ті статті висміває, а його самого зве німецьким вислужником.

Німці його урядову канцелярію мали перенести з поверху в підвал. Населення, довідавши[сь] про це, стало сміяти, що «Майбутній Вождь України» до того дослужився у своїх «визво-

---

¹⁴⁵ Курманович Віктор («Торк») (26.11.1876, с. В. Вільшаниця Золочівського р-ну Львівської обл. – 18.10.1945, м. Одеса) – закінчив Військову академію у Відні (1912), в роки Першої світової війни командував полком на італійському фронті. Командир групи «Північ» в УГА (кін. 1918 – поч. 1919), відтак I корпусу УГА, начальник штабу Начальної Команди УГА (02.-06.1919), генерал-чотар УГА, член Ради уповноважених Диктатора ЗО УНР – ЗУНР Є. Петрушевича як головноуповноважений з військових справ (від 09.06.1919), генерал-квартирмейстр, заступник начальника штабу Головного Отамана об'єднаних українських армій (від 07.1919). Опісля на еміграції в Австрії, член ОУН (1933), референт військових справ ПУН (спільно з М. Капустянським). Почесний голова військової управи дивізії «Галичина» (20.04.1943-1944). Заарештований управлінням «СМЕРШ» 04.1945 у Відні, помер у тюрмі.

лителів», що перейшов урядувати в підвал. Його діти перебувають на кількомісячних кооперативних курсах, організованих Київською Вукоспілкою.

Дяченко¹⁴⁶: Полковник б[увшої] української армії зараз є гуртом зорганізованих біля себе людей, є ніщо іншого як зрадник нашого народу, вислужник німців та агент гештапо. Ціллю його є робити організування людей українців для боротьби з комунізмом, націоналізмом та всіма іншими рухами, що виступають проти Німеччини. До березня цього року він держав безпосередній зв'язок з Берліном, так, що про його київське гештапо нічого не знало. Свій збірний пункт вони мають на вулиці Саксаганського. Тут відбуваються їхні наради, гуляння, забави і т.[аке] інш[е]. Про це довідалося гештапо і арештувало самого Дяченка та 12 його співробітників. З одним його співробітником Григоренком, який за більшовиків працював в опері, я сидів у в'язниці в одній камері. Після перевірки в Берліні (це тривало 2 тижні) всіх їх звільнено. При кінці червня я в СД мав з ним розмову. Він покликувався на свій пережитий досвід, на свою сиво-волосу голову та сказав: «Я сам водив колись українські армії, також любив, як і зараз люблю неньку Україну, але бачу, що нам сьогодні одинокий шлях є тільки з німецьким народом, під проводом (показує на портрет Гітлера) отого чоловіка. На його наказ, ми маємо боротись, а коли вимагає потреба, то і умирати».

---

¹⁴⁶ Дяченко Петро Гаврилович (30.01.1895, с. Березова Лука – 23.04.1965, м. Філадельфія, США) – український військовий діяч, командир кінного полку Чорних Запорожців (1919-1920), учасник Першого Зимового походу Армії УНР (06.12.1919-06.05.1920), нагороджений Залізним Хрестом, полковник Армії УНР (з 23.06.1920), генерал-хорунжий (з 15.10.1929). У 1921-1924 рр. у таборах для інтернованих на території Польщі. 1928-1939 рр. – контрактний офіцер Війська Польського (ВП), випускник Вищої військової школи у Варшаві. У вересні 1939 р. брав участь у боях проти ЧА поблизу р. Німан, під час яких отримав поранення, був інтернований на території Литви, згодом у таборі для польських старшин під Кенігсбергом. Після звільнення входив до військового міністерства уряду УНР, був членом Української генеральної ради комбатантів. Влітку 1941 р. за завданням уряду УНР очолював штаб «Поліської Січі» отамана Тараса Бульби-Боровця на Поліссі. У березні 1944 р. взяв участь в організації Українського Легіону Самооборони на Холмщині (німецький 31-ий батальйон СД) і невдовзі очолив його. Приймав участь у придушенні Варшавського повстання АК (серпень-жовтень 1944). У лютому 1945 р. командир 3-го піхотного полку Українського Визвольного Війська (УВВ) у складі Вермахту. У лютому-березні 1945 р. організував Окрему українську протитанкову бригаду «Вільна Україна» при німецькій армії. На чолі бригади приймав участь у боях проти частин 1-го Білоруського фронту та 1-ої армії ВП під Бауценом (р-н Дрездена). Нагороджений німецьким Залізним Хрестом. У квітні-травні 1945 р. командир 2-ї української дивізії УНА. Здався в американський полон. Після війни жив у Мюнхені (Німеччина) та Філадельфії (США).

В тюрмі зі мною сидів якийсь Прочка (Мирон), що був провідником польської військової організації від Донбасу аж по Кубанщину. Крім інших справ, ще розказував мені, що в польському уряді, який находився в Лондоні, є два місця для українців з б[увшого] УНДО.

Культурно-освітний рух. Шкільництво.

З причин своїх невдач на фронті німці посилили свій терор, винищуючи все, що українське. Всюди можна бачити биття, грабування та винищування українського населення. Вище наведемо факт, що говорить про грабіжницьку та нищівну політику німців на Україні, зокрема в Києві.

З культурно-освітніх гуртків зараз ще поки що існують: 1) Дім вчених. Він об'єднує кілька сот визначних наукових працівників, головно там їхні зібрання. В своїй праці в[они] залежні від культурно-освітнього відділу при Генерал-Комісаріаті. В місяці лютому ц. р. вплинуло до нього від Розенберга письмо, в якому він сильно натискає, щоб український алфавіт негайно перемінити на латинський та провести його в життя. По цій справі зібралась спеціальна комісія зложена з дев'ятьох чоловік, мабуть під проводом Завідкевича. На першій засіданні цієї комісії більшість була за тим, щоб алфавіт перевести за планом Розенберга. Однак на дальших засіданнях з'явилися люди, які сильно були проти цього плану й справу цю відложено до переведення в життя після війни.

2) Міська опера об'єднує всяку частину драматичних сил. Вистави відбуваються щоденно. Вхід тільки для німців. Директором опери є німець. Вистави відбуваються на німецькій мові. В час офензиви більшовиків вступ до опери був дозволений на деякий час і для цивільного населення. На Новий Рік директор опери наказав визначним артистам та артисткам, щоби прибули до його дому вечором. Всі вони думали, що це директор з нагоди Нового Року буде справляти вечоринку, тому всі гарно повдягались, що тільки мали найкращого та зайшли до нього. Директора дома не було. Була тільки його жінка, яка сказала, що він незабаром прийде, нехай пождуть. До кімнати впустити їх не хотіла. Всі ждали на коридорі, минула година, дві, як біля півночі прийшов вже директор. Всіх їх тоді покликав в кімнату і, сівши разом зі своєю родиною, сказав своїм артистам співати, танцювати і грати. Над ранком «вечорок» закінчився. Артисти сердиті, зморенні, замурзані та голодні розійшлися до своїх хат.

3) Ансамбль Київської Консерваторії числить 16 осіб з другого і четвертого курсу бувшої київської консерваторії. Засновано

його в січні ц. р. та він набирає серед населення щораз більше популярності. Свої вистави відіграють або в будинку Вчених, або в міській Управі. Керівником його є один з професорів б[увшої] консерваторії.

4) Театр «Варіете».

5) Крім цього працює ще 8 кінотеатрів, в яких висвітлюють німецькі фільми з тижневиком, в якому представляють звіт-омлення з фронту.

Всі вони мають пропагандивний характер. Час-до-часу німці оточують кіно, а глядачів забирають до Німеччини на роботи.

6) При більших установах є зорганізовані бібліотеки. Книжки, які в них знаходяться були цензуровані німцями. Тому що в одній бібліотеці поширювались книжки національного характеру з українського видавництва 1941 р. (про Петлюру, Міхновського і інших) гештапо на деякий час її закрило, а її бібліотекаря арештувало.

Інститути: Були зорганізовані німцями лиш тому, щоб звід-сіль забрати молодь в Німеччину на роботи.

Медичний інститут розв'язано в листопаді минулого року. Перед його розв'язанням відбулися на подвір'ї університету збори студентів, на яких вони були повідомлені, що з огляду на політичний протинімецький рух, який поширюється в інституті, він є розв'язаний, а всі студенти можуть виїхати на роботи в Німеччину. В тій цілі був визначений збірний пункт перед виїздом, на який ніхто зі студентів не прийшов.

Ветеринарний інститут проіснував два тижні довше від Медичного. В кінці студенти цього інституту були мобілізовані до тяжких робіт у місті.

Консерваторія. Розв'язана в цей сам час, що два попередні інститути. Їх правління, як і професорський персонал, залишили ніби працювати. Були чутки, що з весною буде знову відкрита.

Сільськогосподарський інститут розв'язаний зимою. Багато студентів розіслано до праці на землі. Директор цього Інституту мав бути німецький економ, зовсім не фахова людина. Зі студентами поведився гірше, ніж з твариною. Бив прилюдно в лице, кричав, сварив і т. п.

Гідро-меліоративний інститут розв'язано в місяці лютому ц. р. Причиною розв'язання було нібито це, що приміщення, в якому він містився, було потрібне для німецького війська.

Водний технікум проіснував до весни ц. р. На весні студентів забрано до праці на Дніпрі.

Балетна школа існувала до останку.

Народні школи (4 кл.) проіснували до зими. З браку опалу були закриті. З першим квітнем ц. р. мали знову відкритись. Багато шкільних приміщень забрало військо, так, що мало виглядів на можливість їх відкриття весною. Для німецьких дітей по районах зорганізовані були дитячі їдальні, де діти за 1,30 крб. [могли] купити «кандьор», в першу чергу вчителям теж було дозволено користуватись з їдалень, але вкінці заборонено.

Крім цього існують різні курси, як: кооперативний, німецької мови, друкування, стенографії.

Існують два музеї: Леніна при вул. Короленка та ще один при вул. Кірова. Вступ до них заборонений.

Володимирський та Софійський собори закриті. З Софійського собору зробили музей, вступ до якого мають тільки німці. Вони говорять, що цей собор був побудований на взір одної церкви, що була в південній Німеччині. Гітлерівська молодь, будучи на екскурсії в Софії, оглядала, як висловлювався один з них, фрески та мозаїку, які мали зображати життя галів.

Вхід до Печерської Лаври є заборонений. Сама вона віддавна під заряд німецької військової команди. В деяких місцевостях Печерської Лаври знаходяться монахи, що відправляють Богослужіння на церковнослов'янській мові.

Один з більших німецьких офіцерів заявив, що український нарід немає своєї мови, а мова, якою говорить, походить з мови польської та російської.

Хрещатик німці перезвали на Ейнгорменштрассе.

Вересень 1943 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 119-129. Без підпису. Копія. Машинопис.

№ 38

ВІСТКИ З ТЕРИТОРІЇ РУМУНСЬКОЇ ТРАНШІСТРІЇ

3 вересня 1943 р.

Вістки з-під румунської окупації

Румуни щораз сильніше відчують подвійний натиск – з одного боку німців, з другого – англійців. Ці останні повели довкруги Румунії т. зв. війну нервів, що міцна зокрема в

політично-пропагандивній площині і то зі зовні, як і через свої агентури всередині Румунії. Фізичний натиск виявився в більшому воздушному налеті на Румунію з міцним бомбленням Букарешту та нафтових теренів, зокрема Плоешті, що ще до сьогодні горять. Напад і бомблення відбулися по часі, який був назначений Англією в ультиматумі про зірвання Румунії з Німеччиною. Після налету Румунія одержала другий ультиматум, що його час минає 1 вересня ц. р. Про налет загально відомо. Проте слід про нього ще дещо сказати. Він не був так аж дуже великий (всього 125 літаків), але румуни зробили з цього приводу великий крик, щоб витворити певну атмосферу – «нас б'ють англійці» – «Ми змушені щось зробити, боронитися» (у висліді не йти на східний фронт), з другого боку цей крик мав дати населенню заспокоєння, мовляв, нам німців нічого боятися, як теж большевиків, бо англійці вже близько. Під оглядом морально-психічним і пропагандивним англійці добилися тим налетом повних успіхів. Летунів зі збитих англійських літаків (20) румуни солдати прийняли більш по приятельськи, включно до цього, що носили їх на руках і, що цікавіше, про це писала поширено румунська преса.

Упадок Італії викликав у Румунії велике враження. Часто тепер порівнюється долю Італії та Румунії, натякаючи, що приходить черга на Румунію. Ходили чутки, що після уступлення Мусоліні Антонеску їздив інкогніто до італійського короля.

Англійці творять південний фронт і через це наближаються до Румунії.

Дипломатично-політичний і пропагандивний натиск на Румунію спричинив це, що Румунія не вислала і не думає вислати на східний фронт своєї одномільйонної армії, якої домагався Гітлер в Антонеску ще в квітні 1943 року.

Чим раз, то виразніше англійсько-большевицький конфлікт та слабкість совітів заспокоюють румунів перед приходом червоних.

Гостріший курс Англії проти Мадярщини, а в останньому часі зокрема проти Болгарії. Витворює в Румунії надії на те, що Англія буде супроти них ласковою.

Певний і недалекий програш німців, в що всі румуни непохитно вірять і говорять, відганяє від румунів цей великий донедавний жах перед німецькою окупацією. Коли б до цього навіть дійшло, то вірять румуни – тільки на дуже короткий час.

Все це впливає на те, що в Румунії зарисовується щораз ясніше політична лінія. Але події котяться інертно. Румуни нама-

гаються опиратись німецьким зазіханням і вимогам та ждати єдиноспасаючого для румунів приходу англійців. Кажуть, що теперішній час для них переходовий, мовляв, війни вже не ведемо, а з німцями поки що йдемо, бо «наше географічне положення не дозволяє вже цього змінити» (пише румунська преса). Румунія жде англійців. Що буде по тім, мало їх займає. Все ж таки деякі боряться й говорять про англійську окупацію і повну господарську експлуатацію Румунії.

Переходовий час хотіли румуни використати для: а) підготовки до поррахунків з сусідами, головно мадярами; б) закріплення румунськості Бесарабії і Буковини; в) переведення повного грабунку Наддністрянщини під оглядом матеріальним і фізичним (вивіз фахівців).

Все це впливає на те, що внутрі Румунії відчувається повний застій в площині виявів незадоволення та протестів. Бракує більшість демонстрацій. Залізні Гвардія рівнож жде подій зі зовні, мовляв, Англія скоро прийде і нам допоможе. Ждуть теж допомоги від турків. До послаблення гострих виявів надоволення спричинилася й постава теперішнього уряду, що чується більш вільним від німців і йде на певні уступки населенню і на домагання німців ставить своє «Ні». Румунів вдоволила зокрема відмова висилки армії на схід. В загальному населення Румунії в тривозі з певними надіями на щось кращого жде майбутніх днів.

Румуни критикують пакт трьох¹⁴⁷. Недавно сильно вдарили по Японії. В зв'язку зо змінами в Італії займаються питаннями демоліберального ладу. Що другий день румунські офіцери (Універсул, Курентул) друкують статті (гострі) проти мадярів.

2.09. ц. р. перший раз заговорили високі румунські урядовці про уступлення Антонеску та щоб всю владу перебрав король Михайло І. Заповідають на днях надзвичайні події в Румунії і в Одесі.

Румунська політика до українців є різна на різних землях. [В] Бесарабії й Буковині терор значно загострився й там в приспішеному темпі проводиться акція т. зв. румунізації, що позначається в першу чергу кольонізацією українських земель румунами.

---

¹⁴⁷ *Троїстий пакт (також відомий як Берлінський пакт 1940 р. та Пакт трьох держав) – договір, укладений у Берліні 27 вересня 1940 р. між Німеччиною, Італією та Японією, яким було створено «країни Вісі». Румунія приєдналась до Пакту трьох держав 23 листопада 1940 р.*

На Наддністрянщині під оглядом політичним без змін. Румунська адміністрація на селах зменшилась до одної третьої частини. Те ж саме із жандармерією. Армію, що тут стояла, демобілізують і засилають в Румунію. Частину однак залишили, а частину переставили для вивозки хліба й майна з Наддністрянщини. На підводах тут змобілізованих і присланих з Румунії, вивозять весь хліб – «під мітлу» – не залишаючи селянам нічогосінько. Одним словом, все що має яку-небудь вартість вивозять приспіненим темпом, залишаючи тільки дещо молдованам.

Забирають теж трактористів і комбайнерів разом з машинами: останньо списують всіх спеців і наказують приготувати собі документи на румунській мові.

Натиску на українців Наддністрянщини поки що немає, руских теж вже не авансують. Комуністів переєстровують наново – мабуть будуть їх арештувати.

В Жмеринці арештували 400 чоловік, ніби за комунізм і англійську розвідку. Арешти перевели гештапо й сігуранца.

Індивідуально всі румуни говорять про те, що тут буде Українська Держава, а не Росія (це їхнє побожне бажання).

Ще певний час румуни подають термін свого від'їзду з «Трансністрії».

1.09. проголошено мобілізацію бувших русских офіцерів-емігрантів. Це спричинило нову паніку. Всі дуже бояться мобілізації.

Румунська жандармерія розпочала льяояльні арешти українців в зв'язку з появою листівок «Український Народ» і «УПА».

По селах румунська жандармерія знущається і б'є селян.

Настрій селян в цілості протирумунський (кажуть «надоіли»), але також і протинімецький. Приходу німців дуже бояться. Хоч румунів всі ненавидять (навіть молдовани) визнають однак, що з румунами ще можна жити, бо з німцями вже ніяк. Большевиків бояться й не хочуть їхнього повороту, все ж таки ждуть на них, як на щось неминуче. Багато говорять про можливість десанту в Одесі англійців, а навіть турків.

Комуністична пропаганда обмежується головню до шептаної пропаганди, в якій подається вістки з фронту. Забріханість цієї пропаганди б'є по ній самій, зокрема по селах. Гірше є в Одесі. Самі комуністи нарікають на Англію і з цього приводу опускають свого носа долів.

Не бажаючи ні румунів, ні німців, ні большевиків, а навіть дивлячись скептично на англійців (це теж імперіялісти), населення

стоїть перед мертвою точкою. Про УССД думають, але одиниці й гуртки, загал знає мало. Про УПА доходять тут скромні вістки. Наша масова пропаганда, до якої ми прийшли по проломанні більших трудів, знаходить в масах зацікавлення, симпатії і скорий розголос. Акція румунів (арешти, ревізії) нам тільки сприяє.

3 вересня 1943 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 135-136. Копія. Машинопис.

№ 39 **ЗВІТ СБ ІЗ МИКОЛАЄВА**

25 жовтня 1943 р.

Вістки з Миколаєва

З причин слабого вироблення та орган[ізації] вишколен-ня місцевих кадрів не можна скоро розбудувати доброї сітки інформаторів та боївки СБ. Приходиться починати роботу з самого елементарного організаційного знання, переконування та вивчення законів конспірації. Так, що в першому місяці не вдалося повести поважніших акцій. Матеріал добрий. На про-веденені менш ризикованих праць люди виробляються так, що в другому місяці буде боївка. Значно легше було збудувати боївку, коли б її члени були в підпіллі. Але тут на це нема фондів ... З інформативною сіткою значно краще: інформатотами є всі дівча-та, та частина хлопців. Щоб краще поставити роботу приходиться: а) вишколювати теоретично та практично; б) проведення легких, але необхідних завдань, щоб втягнути хлопців з малої в більш серйозну роботу, себто загартовувати і виробити в собі орієнта-цію та рівновагу. Гірше стоїть справа з оперативною розвідкою. Ніяк ніхто тут не надається на доброго розвідчика. Це тому, що немає доступу природнього до таких людей, про яких нам треба мати докладні відомості. В слідуючому місяці справа мабуть покращає, бо ми затягнули зараз до праці в СБ майже всю сітку. Перешкоди лежать ще і в тому, що я тут один в одному місті, а роботи так багато, а з місцевих кадрів не можна нікого післати в округу. Тому організував втечі веркшудців-західняків з нафтобази. Між ними був один матурист, що є три роки членом. Висилаю

його в округу під фронт по роботі в СБ. Хочу стягнути тут одного зв'язкового до СБ, якщо буде нас більше, краще буде наставлена робота. Не завадило б, щоб ще когось сюди прислати по лінії СБ. Випадково зустрів я Андрія з Донбасу. Також робить по СБ. Напишіть, як це сталося, що він тут? (Він їхав разом з Марусею, «Юрчиком», «Шурою». Розгубився з Юрасем, що арештований разом з др. Грабом¹⁴⁸ 16.10.43 р.).

До місяці жовтня наша пропаганда була тут дуже слаба. Розповсюджували тут листівки ще з 1942 року. Не знаю, чому зараз все пішло в рух. Розповсюджуємо листівки за посередництвом базарних жінок, що завивають в них табак, гребінці і т. п. Маємо успіх. Переверено. Прбуємо розкидати і масово. Листівки мають серед населення помітний успіх. Між масами ходять чутки, що в Чорному лісі оперує сам Степан Бандера, дуже добрий полководець, бо б'є і німців і красних. Помітне зацікавлення нашим рухом.

Внутрішнє життя: Друзі-підпільники всеціло віддані справі. Ніщо не здержує їх в праці. Тільки одне: погані матеріальні умовини. Зокрема, зв'язкові роздіті і босі та майже не одержують грошей. А можливості дати існують. Друге те, що місцеві добачують в нашому проводі якусь значну вищість. Кажуть «пан», бо немає дружнього забезпечення милом, грішми та другими справами, як рівнож немає дружнього співжиття. Також потрібні дружні зустрічі з підчиненими, на яких докладно треба б вияснювати напрямні орган[ізаційної] роботи. Самі друковані інструкції не дають бажаного наслідку.

Арештування: в Новій Одесі арештовано друга районного Антона і господарського реф[ерента] з Миколаєва, Стоцького Александра, що поїхав туди по харчі. Докладніше не провірено, може і ще хтось впав. В самім Миколаєві арештований українець Боженко, мабуть за ОУН. Це все сталося 18.10.1943 р., отже на було часу провирити. Про інші арештування повідомить друг Довбуш. Дня 12.10. рано на вул. Потьомкінській арештовано друга Сокола, підпільника, агентом Бойком Александром. Люди говорять, що це большевицький партизан, тому, що як слід не поставлена пропаганда. При визволенні відібрано в агента ПТ.

В місті діє большевицька підпольна організація і розвідка під кермою Андрія Василевича. Він виїхав з дівчиною Люсею 25 верес-

---

¹⁴⁸ Петrenchко Ярослав («Граб») – керівник СБ ОУН на Наддніпрянщині у 1942-1943 рр.

ня в напрямі Києва і не вернувся. Мають зв'язки з гебітскомісаріятом та СД. Посуваються при допомозі добрих документів. Мають теж зв'язки з залізничниками, що помагають їм в подорожуванні з місяця на місце. Літератури в них немає. Діють при помочі легальної пропаганди. В квітні приїхало сюди з Києва 6 большевицьких підпільників. Де вони зараз, годі встановити. Хотіли зірвати Біржу Праці і навантажені збіжжям пароплави. Але СД передчасно, при допомозі провокаторів, виарештувало 30 чоловік (погана конспірація). Робота СБ зустрілась з ними в трьох зв'язках. Один з них центр. Граємо при допомозі одного провокатора. Є між ними такі, що скоро перейдуть до нас, а є і такі запеклі, що треба їх ліквідувати. Фактичної роботи не видно, ждуть свого провідника, що має в них авторитет. Ми використовуємо його відсутність. Від них одержуємо докладні відомості про СД. Слід признати, що підбір людей в них гарний. Ми пробували пов'язатися з агентами гештапо СД, але нічого не вийшло, бо агент хотів мене видати. Брак боївки не дає змоги ліквідувати.

Добровольці, коли читають нашу літературу, дивуються, чому на ній є тризуб, знак такий самий, як в газеті «Український Доброволець». Думають, що наша ідея – це німецька ловушка.

Дня 23.10. на заводі «Март» вечером зробили большевики два атентати на гауптмана Штольца, що на півдні кермує «Флюгмоторенверк»-ом. П'ять вистрілів попало не в нього, а в другого німця та ранили його в ліву руку. Атентатчики забрали револьвер і лампу з німця та втекли.

17.10. п'яний німець на станції в Миколаєві вночі вбив українця-добровольця. Коли зібралося багато добровольців, нім[ецький] офіцер сказав, що це партизан, бо при ньому знайдено було 4.000 крб. Однак – це брехня.

По селах багато евакуйованих фолькдойчів та українців з Донбасу. Для фольксдойчів призначені кращі хати, з яких вигнано українців. Настрої погані, самі фольксдойчі невдоволені, нічого робити не хочуть, кажуть – все одно треба з України втікати. Майже всі не хочуть евакуюватись. Селяни і робітники не знають, що їм робити. Не хочуть ні німців, ні красних. Шептана пропаганда большевиків поширює чутки про нім[ецькі] звірства при евакуації та про те, що большевики скоро будуть тут. Деяких фольксдойчів забрано в дивізію СС. Мають їх післати на італійський фронт.

Про евакуацію нічого не чути, але німці вивозять все, що вдається. Нічого тут не оставляють з сирівцю. Німці чуються непевні, сильно спішаються, бо кажуть, що так все зруйноване. СД метушиться, відчуваючи нашу роботу.

Нам треба: 1) повести широку масову пропаганду;
2) зорганізувати боївки, які на ділі показали б нашу силу, яку народ хоче бачити. Коротко – кричати й бити.

До нашого СБ потрібно матеріалів і літератури.

В Миколаєві вийшла нова газета на рос[ійській] мові «Новая Мисль». Видає «Пропаганда Стеффель». Характер газети віддає одна читата з неї: «Недалекий той день, когда встанет Русская земля от Тамири до Сибири ...». Виходить двічі на тиждень. «Українська думка» – газета має характер рабський, в якій про німців розписується Кокот-Соколовський з Миколаєва.

Лягер політв'язнів з Грейгово (32 км. від Миколаєва) три тижні тому вивезено до Німеччини в Ваймар (?). По дорозі втекло 5 в'язнів, 2 дівчини та охоронник Куценко. Це було в Західній Україні. Через тиждень оба два дні беруть з тюрми 300 чоловік і 526 або 530 з Грейгово і відвозитимуть в Німеччину. Про наших політв'язнів годі взнати. Жидів постріляно вже всіх.

Стан Автокефальної церкви досить поганий, священики п'ють, добрих мало. В Слов'янській церкві священики сваряться. Один священик обжалював на проповіді єпископа, мовляв, він большевик НКВД-ист.

25 жовтня 1943 р.¹⁴⁹

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 92-94. Копія. Машинопис.

№ 40 **СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА СХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ**

29 жовтня 1943 р.

Огляд суспільно-політичних подій на СУЗ

Коли большевики заняли Харків, події військового характеру почали посуватися в скорому темпі.

Перший удар пішов на Донбас. Від 1 до 10 вересня большевики заняли цілий Донбас. Німці, відступаючи, знищили ві

---

¹⁴⁹ Ймовірно, автором документу був референт СБ Південного краю проводу ОУН І. Білик («Кость»).

шахти і великі дома. Напр[иклад], у Сталіно зруйновано театр і кіно ім. Шевченка та цілу лінію (головну вулицю Сталіно). Народ майже не евакуювався. Евакувались лиш ті, що служили німцям, тобто зрадники советського народу. Всі наші люди, які рекрутувались з робітництва і селянства, остались на місці. Большевики скорим темпом пішли до Дніпра. На правому боці настали тривожні настрої. Причиною тривоги є те, що люди бояться насильної німецької евакуації, підпалів і руйнувань.

Не можна сказати, що люди були вдоволені наближенням большевиків. Большевиків всі бояться, але ще більше бояться німців. До приходу большевиків маса ставиться реально і знає, що тікати не має куди. Я бачив евакуйованих, що переправлялися через міст в Дніпропетровську. З них 60% були поліцаї і їхні родини, а решта урядовці управ, директори радгоспів та всяких установ, себто ті, що їм добре жилося. Німецька пропаганда, говорячи про евакуацію, згадала, що на відтинку одної армії перепроводились через Дніпро 13 тисяч підвод та 60 тисяч населення, понад 130.000 корів та 100.000 овець. Це на відтинку тільки одної армії. А на Україні оперували три армії, вже можна взяти приблизно, що з лівого боку німці евакували до 150.000 людей, 300.000 корів та 300.000 овець, значить, що на Лівобережну Україну німці пограбували цілком. Чого не могли взяти – спалили. Коли ж люди повернули до дому, хати їхні були зруйновані і пограбовані.

З Дніпропетровська я виїхав 24.11.43 р. До того часу людей з міста німці вигнали, а Нижнедніпровськ горів, підпалений зі всіх боків. Всі мости на Дніпрі німці розбили.

В Кременчузі большевики розбомбили міст і через те багато німецьких машин, танків та поїздів залишилось червоним.

Евакуйовані німці рушають валками на захід. Фольксдойчів вислали до Ліцманшафту.

З кінцем вересня фронт став на Дніпрі, а від Запоріжжя продовжувався суходолом до Мелітополя. В жовтні ситуація трохи стабілізувалась. Видний був лиш сильний рух німецьких військ місцевого характеру. Жодних резервів німці не одержали, лиш перекидали дивізіями, щоб латати фронт.

Штаб південного відтинку фронту (Геересгруппе Зюд-Фельдманшеф Майнштайн) станув в Кіровограді, а штаб тилу (Рікквертіге Геересгебіт – 31 (жовтня) в Умані. Головна дирекція залізниць з Києва і Дніпропетровська (Р.Ф.Д.) заїхали на захід.

Настрої серед німців невеселі. Вже ніхто не говорить про виграш, хоча теж дуже мало говорять про програш. В загальному мовчать. Всі мають досить війни, а навіть і пісні співають «лясе

уно Геїм іне Райх!». Солдати стали дуже ввічливими для населення. Беруть на поїзди і т. д. Рівночасно розказують багато жартів проти режиму.

Як же прийняв наступ большевиків український народ? Можна сказати, що досить пасивно. Українська маса розагітована, знищена війною і визволеннями, обдурена різнокольоровою ворожою пропагандою, жде кінця війни. Масі цікаво, коли скінчиться війна. Велика ненависть до німців, викликає вдовolenня, що німці втікають. Назагал можна сказати, що наша маса інертна. Маса уявляє собі, що боротись за Україну повинна Західна Україна. Якщо «западняки» не виборять України, то не виборять її і вони – східняки.

Коли сьогодні большевики стоять на Дніпрі і небезпека дальшого походу большевиків грозить з кожним днем, коли вимагає потреба організувати збройні відділи, щоб цілому народові стати до боротьби, то наша сільська чи міська інтелігенція заявляє: Ми будемо евакуюватись до Галичини, бо лиш у Галичині можна ставити збройний спротив. Коли говоримо, що треба боротись на Східній Україні, то ми можемо боротись, але вони не хочуть.

І так усюди – і в Холодноярщині, і в Чорномуллі в Криворіжчині, і в Миколаївщині. Маса думає, що хтось за неї буде боротись – УПА чи ОУН. Забуває, що і УПА, і ОУН – це нарід, це вони самі.

Ми мусимо в пропаганді сказати народові, що УПА – це нарід, а не щось чуже, чи там «западняцьке».

Тепер я бачу, що в нашій пропаганді щось бракує. Ми говоримо про власні сили, а нарід зрозумів, що цею силою є існуюча УПА, що її сили не слід було прибильшувати.

Коли сьогодні хочемо визнати це, що втратили, мусимо розвинути на Правобережжі ширшу і сильну пропаганду та втягти цілий нарід до боротьби.

Мусимо скінчити з усіма тими хуторянами – патріотами, бо вони доти нас держать, доки біля нас безпечно, поки ми служимо інформбюром та можемо їм уможливити переїзд на Захід. Коли ж ми кажемо боротись – їх уже немає. Молодь зовсім інакша. Боротьба для неї – принципом. Сьогодні ми опинились в Правобережних хліборобських центрах. Із робітничих скупчень остався лиш Миколаїв, Одеса і Кіровоград. Отже, коли ми зараз на селах, то треба іти між селян і їх розагітовувати. Показати їм це, що німці робили на Лівому боці і що робитимуть тут.

Коли розглядати політичні настрої в Україні, то можна сказати, що комунізм впливу на маси майже немає. Большевиків ждуть лиш ті, що їм під ними гарно жилось, себто партійці, активісти і

т. др. І хоч більшовики заняли вже половину України, не можна завважувати, що люди в якийсь спосіб реабілітувались в очах більшовиків. Не можна теж завважати, що люди бояться з нами працювати, лиш тому, що наближаються більшовики. Слід сказати, що ці люди, що вже з нами є, підуть з нами скрізь та будуть іти з нами до кінця. Сміло можна твердити, що наближення більшовиків не паралізує наших ідей, чи нашої пропаганди і роботи. Навпаки, люди розумні і заагітовані заявляють, ще більше за боротьбою проти більшовиків, наш паралізує лиш.

Київ зараз пустіє. Німці видали наказ, щоб до 29.10 все населення Києва покинуло місто і зразу таки почали виселювати поодинокими дільницями. Коли хтось залишився, не даючи забрати з собою навіть найпотрібніші речі. Залишається лиш робітники, що працюють по підприємствах зв'язаних з військовістю. Ці робітники носять пов'язки на рукавах. Без пов'язки не вільно ходити по місті. На молодих хлопців та дівчат відбуваються ловлі по вулицях та домах. Евакуйованим не дають жодних документів. До 15. ц. м. не радо приймали на поїзди, а від 15.10. приймають, даючи навіть окремі ешелони. Призначення виїзду не дають – їдь куди хочеш. В залишених хатах німці роблять обшук та забирають всі залишені речі, які вивозять на захід, мабуть в Німеччину. Всі установи з Києва виїздили в Білу Церкву. Фольксдойчерів окремими ешелонами везуть в Ліцман[шафт]. По дорозі багато з них втікає на найближчі села, не бажаючи собі їхати на місце призначення. Між собою говорять, що в Ліцманшафті ждуть їх примусові роботи та концлагери.

До 25. ц. м. боїв під Києвом ще не було. Німці кілька разів стріляли з далекобійних гармат на той бік Дніпра. Дня 24.10.-25.10. було чути сильні гарматні вистріли на півночі від Києва. Зараз через Фастів ідуть великий ешелон війська і амуніції на Схід. Починаючи від 13.10., більшовики в немилосердний спосіб бомбили Фастів та частково його околиці (села). Налети тривали до 23.10. через одну ніч. За цей час на Фастів скинено около 180-200 бомб. Вбито багато цивільного населення, а ще більше воєнних. В першу ніч бомби падали на воєнні ешелони і лиш на станції вбито 118 німецьких вояків, а 220 ранених. Зараз з казарм і шкіл військо вибралося на села, а в Фастові залишилась лиш мала частина. Цивільне населення рівнож залишає Фастів, зокрема ніччю. Менші налети були в Білій Церкві, в Сквирі та по залізничній лінії Фастів – Дніпропетровськ.

Партизанський більшовицький рух на Захід від Києва – слабкий. Комуністи та їх симпатички помітно попідносили голови та пускають багато брехні «про непереможну советську силу». Серед

населення симпатії до нас більші, ніж до большевиків, але важко ці симпатії заактивізувати. Всі труднощі у безвиглядності нашої справи між двома сильними імперіялізмами. Наша пропаганда сильно поширилась, зокрема останнім часом місцями. Наша література добра, але часто запізняється і через те тратить на актуальності («Селяни», «Боротьба за хліб і владу»). Відчувається брак такої літератури, яка вдаряла б більш переконливо на почуття національної справедливості, порівнюючи за «справедливістю», яку дали нам німці та давали большевики, а також літератури, яка виясняла б соціально-економічне питання. Цю ж літературу слід би підтверджувати життєвими фактами з минулої і теперішньої дійсності, даючи навіть відповіді на деякі відозви большевиків і німців до нашого населення. Часто зустрічаються серед місцевого населення (Київщина) відозви, що їх видали німці на Волині – Поділлі до українців. Ця німецька пропаганда діє на нас позитивно, бо вказує на силу українців на заході. Большевики також розкидали багато відозв з літаків на українській, білоруській та німецькій мовах, в яких пишуть про свою власну силу, про скоре визволення з-під гітлерівського чобота, про велику витривалість, яку виказав український народ під німецькими загарбниками і (о диво!) пишуть, що ту витривалість українці можуть завдячувати колгоспам, бо лиш колгоспна система врятувала український народ від німецького знищення. В відозвах на німецькій мові пишуть про створення німецького національного комітету, головою котрого є генерал артилерії фон Зайдвіц. В іншій відозві подали заклик якогось німецького полковника, щоб всі німці єдналися біля цього національного комітету в совітах для боротьби за нову Німеччину, без Гітлера, який є носієм війни. Цей німецький комітет можна порівняти з твором німців – Власовщиною.

На лінії Фастів – Здолбунів великий військовий рух. На схід їде багато німецьких воєнних ешелонів.

29 жовтня 1943 року

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 327. – Арк. 90-92. Копія. Машинопис.

№ 41 СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СИТУАЦІЇ В РУМУНСЬКІЙ «ТРАНСНІСТРІЇ» ВОСЕНИ 1943 Р.

Листопад 1943 р.

Політичний огляд Наддністрянщини
(за вересень, жовтень по 15 листопада 1943 р.)

Фронт – німці: Лінії фронту на цьому терені вправді немає та проте він в дійсності існує. Це на побережжі Чорного моря. З хвилиною перерізання совітами Перекопської залізниці (а через те і цілого Криму), відчувається в Одесі близькість фронту. Всі пристанні в Одеському порту переповнені різними кораблями, почавши від підводних човнів – через бистрохідні катера, до великих пасажирських включно. Рух в порті надзвичайно поживавлений: нагружують зброю й харчі для кримської армії, вигружують ранених з Криму, яких щораз більше, так що в Одесі денно відходить по кілька ешелонів через Румунію або через Жмеринку до Німеччини. Кількадесят великих транспортних літаків перевозять безперервно вдень і вночі ранених з Криму, Херсону, Кривого Рога. Транспортні каравани дуже часто бомблять совітські літаки, або нападають підводні човни. Спроба десанту з кораблів совітської армії в Миколаєві була розгромлена недалеко Очакова. Проте на Одесу не було досі жодного налету, полученого з бомбленням, від часу відступу червоних, себто з 16.10.1941 р. Рух війська в Одесі дуже поживавлений. Всі більші будинки (школи, зруйновані заводи) ремонтують і займають німецькі частини. Вулиці переповнені німецькими автомашинами. Все це робить на жителів Одеси враження сили, бо вони ще не бачили нім[ецької] армії.

Солдати, приїжджаючи в Одесу, сильно деморалізуються. Одеські базари зо своїм навалом харчів, сала, хліба, олії, ковбаси і іншого, притягують всіх німців, як рядових солдатів, так і молодших старшин. Все купують і тому одеські комерсанти піднесли ціни, зокрема на товщі. До кінця вересня, доки не було німців, 1 кг. сала коштував 20-15 РМ, а зараз 70 РМ. На базари селяни вивозять бочками вино, яке німці стоячи в черзі, п'ють до повного сп'яніння, це саме є по всіх т. зв. «одегах» (малі ресторани) і ресторанах, яких в Одесі дуже багато. Вечорами, цілими групами влаштовують бенкети на вулицях та вдома. Було кілька випадків, що п'яні німці на вулиці відобрали чоловікові дружину, забрали її з собою, а його, коли ставив опір, застрілили на місці. В виду цього, зо смерком завмирає на

вулицях всякий рух цивільного населення. Вояки чуються змучені війною, невдоволені з Гітлера й партії, явно всіх критикують, а по деяких «бодегах» стріляють до портрету Гітлера. Контролі немає майже жодної і тому солдати в білий день «базарують», скільки кому завгодно. Продають зі себе все: білля, чоботи, одіяла, шинелі, а навіть зброю. На передмістях грабують в людей свині, залишаючи посвідки на німецькій мові: «Німці теж вміють їсти сало».

Через Одесу, як взагалі через цілу Наддністрянщину (залізною дорогою), переходять дуже великі транспорти зброї і війська на фронт, в напрямі на Вознесенськ, Миколаїв, Кривий Ріг і Херсон. Вже працює безпосереднє отримання залізницею Одеса – Миколаїв (новозбудований міст на Бузі).

З німецьких частин зустрічається Вермахт і летунство. СС-ів зовсім не видно. Останнє наїхало багато т. зв. добровільців частин «українців», кавказців, а навіть РОА.

Німці підготовляються до оборони на Дністрі. Приїжджають з Бесарабії, розказують, що там щораз більше нім[ецьких] частин. Вістка ця неперевірена, хоч всіма повторювана.

У зв'язку з балачками румунських вищих урядовців та військовиків про їхню довірливість з аліянтами, як теж внаслідок політичних і воєнних дій (бомблення Румунії і Болгарії) аліянтів на Балканах, населення живе в атмосфері надії на англійців і турків, що мають скоріше бути в Одесі, як більшовики. Про це говорять теж і комуністи, виявляючи при тому своє невдоволення. Міжнародна агітація, дії на Балканах, а зараз після конференції в Каїрі¹⁵⁰ витворює в Одесі почуття атмосфери між двома фронтами.

Румуни: Політичне положення Румунії, як зовнішнє, так і внутрішнє, не зазнавало за останній час жодних більших змін. На Балканах поки що фронту немає, більшовики ще далеко, а в відношенні до Німеччини нічого нового. В румунській політиці без змін, вона й далі котиться по засаді інертності, що зараз характерне для румунської політики. Румуни ждуть зміни, чекають на англійців. Армії на фронт не дають, що раз більше про[ти] ставляючись вимогам Німеччини. Ще й досі відбува[ю]ться дуже великі зміни в румунській дипломатичній службі. Конференція в Каїрі відбулася в Румунії широким відгомонам.

---

¹⁵⁰ Каїрська конференція – зустріч президента США Ф. Д. Рузвельта, прем'єр-міністра Великобританії В. Черчілля і китайського генералісимуса Чан Кайші, що відбулась напередодні Тегеранської конференції 22-26 листопада 1943 р. у Каїрі (Єгипет). У Каїрській декларації, прийнятій 27 листопада 1943 р. та оприлюдненій по радіо 1 грудня 1943 р., говорилось про майбутні військові дії союзників проти Японії до її повної капітуляції

Ходять чутки, що Туреччина віддала Англії всі летунські та морські бази й морські проливи Босфору та Дарданели, а англійські десантні кораблі є вже в дорозі по Констанця або Одеси (на Середземному морі). Своїх знайомих румунські старшини заспокоюють, мовляв, в Одесі не буде ні німців, ні большевиків, а будуть англійці. В Румунії немає вже так великої паніки, яка була в лютому ц. р., а слід підкреслити, що румуни дуже скорі чинити паніку. Евакуйовані з Одеси в Румунію румунські комерсанти повертається (після конференції в Каїрі) знова в Одесу (мовляв, тут найбезпечніше).

Залізна Гвардія не робить враження серйозної сили. Їхні сили, зокрема, серед селянської маси, дуже малі (там переважають пробольшевицькі). Відчувається внутрішнє тертя та непорозуміння. Крім того З.[алізна] Г.[вардія] доволі сильно розбита через арештування й ростріли. Їхня політична лінія невиразна, про програму немає що й говорити. Під кінець жовтня була в Букарешті маніфестація, зорганізована Залізною Гвардією. Дух цієї маніфестації вже виразно проанглійський (жадала повороту старого короля Карла). Німецьке гестапо знову допомогло сігуранці виарештувати чільніших З. гвардистів, але на пропозицію гостріших кар (як досі смерть) Антонеску не пішов і всіх їх приміщено тільки в концлагерах, де панують досить гарні умови життя. Залізно-гвардійці числять це, як уступок зо сторони Антонеску.

Наші спроби пов'язатися до З.[алізної] Гв.[ардії] не дали жодних результатів по причині слабости та малої серйозності в тих справах З.[алізної] Гв.[ардистів].

Румуни не думають вже довго бути в Наддністрянщині (Трансністрії) і не думають її боронити. Про це говорять зовсім одкрито. На місце змобілізованої в серпні і вересні армії та жандармерії, не дають нікого. Румуни говорять, що в цілій Наддністрянщині є тільки три дивізії рум[унського] війська, розміщеного по всіх територіях. Одначе, по всякій імовірності, немає й того. В м[ісяці] жовтні в Одесу приїхала на зміну нова дивізія (самі молоді річники). Довезли її теж і зброю. Це свідчить про те, що румуни мають замір допомагати німцям в обороні Трансністрії.

Про дух румунської армії немає що нового додати. Зараз рум[унські] солдати голосно вихваляють комуністичні настрої.

Рум[унська] жандармерія, що була по селах і містах, зменшала до 1/3 стану попереднього. Зараз повизначувала допоміжну поліцію, але це не допоміжна укр[аїнська] поліція під німцями, а тільки один-два поліцаї на село, що мають глядіти, щоб в село не заходив хтось чужий. Сільська жандармерія – це темні рум[унські]

селяни, без ніякого політичного вишколу. Гострі (по причині дурности) у відношенні до людей, як теж скорі до підкупств і ласі на гроші. Дуже скоро зживаються з населенням. Їхнє відношення залежне від команданта станиці. В деяких районах (Голта, Ананів) жандарми діють, як грабіжницькі банди, в інших (Березовка) до сьогодні управляють криваві оргії.

Сігуранца, зокрема, в Одесі, займається зараз поспішним вивожуванням всього награваного. Кожний поліцай, що приїхав сюди з одним тільки потрфелем, вивозить по 3-4 вагони всякого добра і безперервно кожного тижня повні чемодани дрібних, але цінних речей. В самій централі сігуранци безлад у всіх справах, повна нехоть і лінивість в роботі. Коли до них попали наші справи, махнули тільки рукою і тільки сексоты НКВД брались за них. Арештованих на місцях випускають, щоб тільки погодились працювати проти більшовиків (без жодних гарантій). Найгірші справи (радіовисильні і зброю – ком. Пьотровський) можна викупити за гроші. В час посиленого совітського наступу на Херсон і Кривий Ріг, випустили з Одеської тюрми групу комуністів, в яких навіть знайдено літературу. Залишено тільки тих, що мали зброю.

В тюрмі великий безлад та на повний хід комуністична пропаганда. Доходить до того, що в слідчій тюрмі сігуранци – сводка московського інформбюра є поширеною ще таки цього самого дня. Військова розвідка держиться ще краще за сігуранцу, але помітне повне занедбання справ. Румунська адміністрація (губернаторство і міс[ька] управа) видає ще різні накази, яких однак ніхто не реалізує, а за виконанням ніхто не глядить. Зараз всі наживаються, «мобілізують чемодани» і більше нічого. Вийшов, нпр., наказ ремонтування всіх важніших будинків, що мав бути закінчений до 1 грудня, але вже 10 листопада все заперестали, а натомість приспішеним темпом вивозять все, що тільки можливе.

З нагоди роковин здобуття Одеси (16. 10.) підвищено платню на 50% всім урядовцям, так що зараз учителі одержують по 700 РМ в місяць (вища освіта). Зробили це не лише в Одесі, але й по селах. Населенню видано хліб на картки (1 РМ за 1 кг) та дозволено молотити пшеницю.

Військова влада видала в листопаді новий наказ, що відноситься до справи зборів і руху в терені. Без дозволу жандармерії не вільно справляти весілля, хрестини і т. д.

Німецько-румунські відносини в загальному у нічому не змінились. Німці підлабузнують до румунів у своїй пропаганді, дають різні нагороди та ордени, вихваляють рум[унські] порядки та рум[унських] солдатів. Виносять враження, що німцям дуже зале-

жить на вдержанні румунів біля себе. Але в дійності, Румунія щораз більше окупується німецькими військами, яких багато в Плоешті, Букарешті, Констанці. Перед англійськими воздушними налетами оборонялася там німецька зенітна артилерія. Проте натискають на Румунію добре, хоч ці останні, щораз більше протиставляються (справа армії на Схід, передача залізниці в Наддністрянщині, арешти 3.[алізної] гвардістів в Букарешті і т. п.). Випадки збройних сутичок між румунами й німцями в Одесі це вже щоденне явище. Румунські вояки зовсім явно виступають проти німців. Помічається, що з моментом наїзду німців в Одесі краще і свободніше можна порушатися на нім[ецьких] документах. Давніше вимагались рум[унські] підтвердження, а зараз румуни їх респектують. Тепер вистарчить сказати «немцешті», щоб румун до вас не причіпався. «Братерство зброї» не існує тут взагалі.

Італійський консулят майже зліквідовано. Військові, які заявили бадоліїстами, виїхали до Букарешту. Заступник консуля проф. Хлань, теж прихильник Бадоліо¹⁵¹, арештований в Італії. В Одесі залишається до кінця аж до приходу більшовиків теперішній заступник консуля Москвін і його секретарка-українка по батькові у своїх нац[іональних] почуваннях.

Дві невеликі частини італійців, що залишились в Голті і Балті, далі возять населення на машинах, в цей спосіб заробляють на життя і бензину.

Німецький консулят, а при цьому гестапо мало в половині листопада виїхати вже зовсім. СС-и, що там працюють в ролі гестапо, свої протигітлерівські настрої висловлюють стрілянням до портретів Гітлера в консульстві та різними балачками проти війни та Гітлера.

Не залежно від румунів, німці на власну руку підготовляють евакуацію фольксдойчів. Тих, що евакуювались з-поза Буга, в тому терені не приміщується, бо румуни не пропускають, хіба з німецько-військовими транспортами, що їдуть далі на захід.

Румуни видали наказ всім командантам ліквідувати свої підприємства та виїжджати. Всім урядовцям та військовим наказано вислати рідню й речі в Румунію.

---

¹⁵¹ Бадольйо П'єтро (1871-1956) – італійський політик та військовий діяч, маршал. Командував італійськими військами під час другої італо-абіссінської війни (1935-1936), відповідальний за використання отруйних газів під час ефіопської кампанії. Після падіння Б. Муссоліні 24 липня 1943 р. призначений італійським королем Емануїлом III на посаду прем'єр-міністра, підписав перемир'я із західними союзниками 3 вересня 1943 р. та оголосив 13 жовтня 1943 р. війну Німеччині. Очолював італійський уряд до червня 1944 р.

Серед цивільного українського населення, зокрема серед учителів та робітників-спеціалістів, проголосили добровільну евакуацію, чи радше підготовку до такої. Наразі дозволяють подавати тільки анкетні листки та прохання до губернатора, але в дійсності не думають переводити цього в життя. Забирають тільки визначних фахівців. Іншим виїздити не дозволяється.

Населення назагал не хоче евакуюватись, не враховуючи тут тих, що добре наживились під румунами (більші комерсанти, директори і т. п.).

Зарядження евакуації заводів та підготовка до вивозу спеціалістів викликала в Одесі повні хвилювання. Люди, які навіть не думають про евакуацію, голосяться до неї добровільно, боячись, щоб не закинули їм прихильності до большевиків. У зв'язку з тим повстає величезна дорожнеча. Непевність ситуації гонить людей до вина, якого тут цього року дуже багато. Місто п'є, гуляє, ходить в театр, кіно, якби нічого і ніде не сталося. Гуляє зокрема Одеська молодь. Патефон, кіно, вино – це основне її заняття, бо й «так життя пропадає».

Село хвилюється менше. Запаси харчів зроблено в дуже простий спосіб. Кожного дня, кожний працюючий брав стільки, скільки міг. Жандармерія рівно відносилась до цього масового забирання хліба. Деякі жандарми питали стрічних, [ч]ого так мало забрали; інші помагали самі брати. Тих, що перешкаджали у збиранні хліба, селяни брали за допомогою самогону. Дійшло до цього, що пуд пшениці коштував 15 марок. Посівної кампанії румуни не проводили зовсім. Де були розуміючі, там засіяно хоч дещо. Румуни всюди повивозили трактори та плуги, так, що не було чим зорати. Цього року засіяно тільки 50% всієї площі. В наступному ця справа буде ще гіршою.

Настрої населення: З кожним наближенням большевиків помітно зменшуються пробольшевицькі настрої. В загальному панує перед ними страх. Починають боятися та голосно висловлювати[ся] проти них навіть досі завзяті їхні прихильники-комуністи. Бояться кари за «зраду батьківщини». Протирумунські настрої теж скріплюються. Хоч всі румунів ненавидять (значну роль і відіграє тут расовий момент), проте говорять, що з румунами ще сяк-так порадиш, або обдуриш чи підкупиш, а вже з німцями чи большевиками не те. Румунська тактика одначе не приведе цієї ненависті до вищого ступеня, так що населення пішло на зворотний спротив. Румунським зазіханням протиставляться тільки північні терени.

В Томашпільському р-ні був навіть кількадевний штрайк; ціле село не вийшло на роботу, бо румуни арештували 13 людей, що їх зловлено на тім, що вони несли хліб додому.

Слід сказати, що в загальному північні райони є більше революційно настроєні і жвавіші, ніж південні, де крім різнонаціонального складу, переважає ще, психіка важкого та повільного чоловіка півдня. На півночі живе ще традиція боротьби проти большевиків. Там же і більша свідомість населення. Там питають часто, де є армія Бандери (відомість про УПА принесла похідна група і теперішня пропаганда). У висліді нашої пропаганди зростає в населенні надія, вони бачать вихід з того скрутного положення тільки в збройному спротиві-боротьбі і готові йти в ліс, в УПА. Річ ясна, трапляються й противники цього, але переважаюча кількість перших помітно росте.

Комуністи і червоні партизани: Комуністичне підпілля діє, але слабо. Одноставної організації немає. По селах тут і там, повстають ячейки, які потім шукають в Одесі за зв'язком. Для цієї роботи висилають часто молодь, ніби на студії. Ніяких терористичних акцій не проводили. Пропаганда при допомозі листівок незвичайно мала. За час цілого року всього видано тільки при листівки в Одесі і то писані рукою, або не машині і по кілька примірників. Зміст останніх проти добровольців та русских, українців і румунів, щоб творили партизанські відділи. Основна їх ця робота, це шептана пропаганда, про фронт зокрема. На цьому відтинку вже кілька разів пробрехались і тому щораз більше їм ніхто не вірить. З нагоди «октябрської» вивісили на соборі в Одесі червоний прапор. Агітують проти евакуації. В самій Одесі комуністичні підпілляники окуповують зараз при допомозі «девошок» та жулік[ів] зброю від німців. Говорять комуністи, що в одеських катакомбах живе 50 червоних партизан. В терені р-ну ніби-то мала втягнути до себе 150 румунських солдат. Зараз там зовсім тихо. В Жмеринці були більші арешти комуністів, з яких 16 засуджених на смерть в Терешполі, втекло з тюрми (мабуть їх викупили). В жовтні й листопаді появилися червоні партизани в районах Бершадь і Саврань, числа яких не можна устійнити. Це відділи, які приходять з-за Буга.

Білогвардійщина: С[оюз] Р[усских] Офіцеров в останньому часі нічим не проявився, його активність притихла зовсім. Зараз дискутують над проблемою Самостійної України (внаслідок нашої пропаганди) та УПА. Сігуранца поставилась до них вороже, затягнула [в] свою сітку і не дозволяє нічого писати про РОА в місцевих газетах. Через те русскі перейшли на більш тиху роботу. В них проголошено мобілізацію до легіону в Сербії, з приводу чого є сильне невдоволення.

Наші акції: Ми виступали проти переселенчої акції. Румуни зареагували на це в такий спосіб, що в губернаторській пресі

помістили заяву, що більше такої акції вже не буде. Серед населення наші ставлення до акції переселення знайшли повне зрозуміння і підтримку. Розпочали ми акцію: брали хліб, думаючи, що на цьому зіб'ємо капітал, тим часом румуни ніяк не протиставлялись цьому, що селяни брали хліб. Починаючи з серпня, ми перейшли на масову пропаганду і почали масово кидати летючки. В листопаді (7-8-го) тільки в самій Одесі ми розкинули 4 тисячі листівок, що викликало, річ ясна, величезне враження. Більше акцій масового розкидування листівок ми не змогли проводити по причині браку листівок, бо в половині жовтня впала наша типографія. Планових бойових акцій не перевели, хоч все вже було підготовлено, бо 14.10. румунська сігуранца перевела арештування в терені й Одесі між людьми, що ці справи мали проводити.

Арешти: В першій половині жовтня сігуранца арештувала в Одесі одну старшу жінку, в якій перед тим жив наш чоловік. Її арештовано на донос сусідки. Хазяйка сипнула адресу того чоловіка і типографії. Вдалося все урятувати, однак сігуранца це вже знала, що в самій Одесі є наша типографія. І тому, коли припадково в поїзді арештовано коло 6.10. трьох студентів і знайдено при них більшу кількість літератури, сігуранці вдалося видобути від них, де приміщена типографія. Внаслідок всипи, арештовано Віктора¹⁵² і Мірослава¹⁵³ і здобуто типографію. Віктора дуже

---

¹⁵² Павлишин Лука («Віктор», «Лісовський», «Матвій», «Вій», «Матвій Соколовський», «Олесь», «Павлов Олександр Михайлович») (1906, с. Маріямпіль Івано-Франківської обл. – 25.10.1946, м. Київ) – член ОУН (1940), військовий інструктор у старшинській школі Революційного Проводу ОУН у м. Кракові та на військових курсах ОУН на Лемківщині (1940-1941), військовий референт штабу III Південної похідної групи ОУН (літо 1941). Був причетний до створення Південного краєвого та мережі обласних, окружних та районних проводів ОУН на півдні України, виконував функцію молодіжного референта Криворізького окружного проводу ОУН. У січні 1942 р. разом із Т. Семчишиним був заарештований гестапо у Кривому Розі, втік з тюрми в Дніпропетровську. З жовтня 1942 р. по серпень 1944 р. виконував функції військового референта проводу ОУН «Трансністрія», заступника керівника цього проводу Т. Семчишина (з вересня 1943 р.), провідник м. Одеси та Одеської округи. Здійснював заходи по створенню відділів УПА на півдні України. У жовтні 1943 р. був заарештований румунською сигуранцою, випущений на волю після згоди на організацію переговорів з представниками ОУН. У 1943-1944 рр. учасник переговорів ОУН з військово-політичними колами Румунії. З березня по серпень 1944 р. обласний провідник «Трансністрії». 9 вересня 1944 р. арештований опергрупою Управління «СМЕРШ» 2-го Українського фронту в Бухаресті. 26 квітня 1946 р. Військовим Трибуналом військ НКВС Київської обл. засуджений до розстрілу, який був виконаний 25 жовтня 1946 р.

¹⁵³ Семчишин Тимофій («Річка», «Тиміш», «Мірослав Річка», «Сагайдачний», «Стогін», «Шимон Турчанович», «Шелест», «Ярема», «Білий», «Юрій Іванович»)

побили. Він перейшов всі роди тортур, одначе на всі питання і заходи рум[унської] поліції відповідали одне: «Все знаю, але вам нічого не скажу». Крім вище згаданих, арештували ще припадково одного чоловіка, що одержав від нас літературу. Він сипнув цього, хто йому давав. По двох тижнях всіх, крім сипачів, випущено на волю, на основні рішення Букарешту.

Можливості нашої роботи і потреба її виявляється з кожним днем. Засяг її більшає, на що складаються і настрої мас і послаблення румунського режиму та його ставлення до нас. Одначе ті широкі можливості можна використати тільки тоді, коли б цей терен скріпити: а) потрібними організаторами терену, б) боївкою, чи хоча б найменшим відділом УПА, в) технічно і матеріяльно (що в останній час дещо наладнано – крім постачання більшої кількості і на час пропагандивних матеріялів).

Занедбування у цьому конечному підсиленню є великим нашим недотягненням, що дуже перешкоджає в розгортанні й розбудові революційних сил в Україні.

Окремі вістки:

До Одеси прийшов на відпустку в м[ісяці] вересні один місцевий чоловік, що як полонений попав потім в Німеччину на роботу. Повернутися назад не схотів і тому по якомусь часі прийшли до нього німці з Ортскомандатури і на місці його розстрілили.

Ті, що мали в родинах німців, зараз після приходу німців вписалися у фольксдойчів. Коли тепер забирають їх у нім[ецьку] армію, вони всіма силами відпекуються від німецького походу. Є знаний випадок самогубства таких в Одесі.

(1915, с. Кульчиці Самбірського р-ну Львівської обл. – 25.10.1946, Київ) – навчався у Самбірській гімназії та Львівській політехніці, член Пласту та Юнацтва ОУН (1933), член проводу студентського сектора КЕ ОУН на ЗУЗ (1937-1939), заарештований польською поліцією у березні 1939 р., вийшов на волю у вересні 1939 р., окружний провідник ОУН Лемкіщини (кінець 1939-червень 1941), учасник II Великого Збору ОУН в Кракові (31 березня-3 квітня 1941), провідник III Південної похідної групи ОУН (літо 1941), з вересня 1941 по січень 1942 рр. заступник керівника Південного крайового проводу ОУН з центром у Дніпропетровську. У січні 1942 р. заарештований гестапо в Кривому Розі, втік з тюрми у Дніпропетровську 26 жовтня 1942 р. З листопада 1942 по березень 1944 рр. обласний провідник «Трансністрії». У жовтні 1943 р. ненадовго арештовувався румунською сигуранцою. У 1943-1944 рр. учасник переговорів ОУН з військово-політичними колами Румунії. 9 вересня 1944 р. арештований опергрупою Управління «СМЕРШ» 2-го Українського фронту в Бухаресті. 26 квітня 1946 р. Військовим Трибуналом військ НКВС Київської обл. засуджений до розстрілу, який був виконаний 25 жовтня 1946 р.

В деяких школах Одеси (2 ліцей) наказали дітям збирати податки на німецький Червоний Хрест.

На вулиці Одеси один румун побив жінку. Переходячий німець заступився за жінкою і побив румуна. На це надбігло двох румунів і добре побило німця. Після того всі розійшлися. Подібні сутички трапляються частіше.

Українці, що попали в нім[ецьку] армію і зараз переїжджають в Одесу, щораз більше поширюють вістки про УПА.

Охорона залізниці з 10.11. по ділянці Застава під Одесою перейшла до німців. В тих квартирах, де жили румуни, зараз живуть німці.

Румунський вартовий при електростанції в Тамасипільщині [Тираспільщині] одержав з дому листа, в якому сповіщалося про смерть брата на фронті. Тоді він кинув гвинтівку об землю та зірвав з себе пагони. Робітників електростанції називав братами, розповідав про важке життя селянства в Румунії, закликав бити офіцерів і скоріше кінчати війну. Другий румун з електростанції висловився, що треба повішати на одну гіляку Гітлера, Сталіна, Черчілля, Рузвельта, Антонеску і інших імперіялістів, а лише тоді людям добре буде жити.

Румунські солдати, проходячи вулицями Одеси, ховаються за брами воріт і стоять у цій сховці до того часу, поки не пройде повз них офіцер, ухилиються від привітання старшин.

На вул. Коблівська, ріг Торгова проти цирку, в Одесі, з третього поверху будинку викинувся суб-офіцер з вікна, маючи на увазі скалічитися і не йти на фронт.

В с. К. Голтянського р-ну одного разу наїхали румуно-німецькі агітатори, які після певної агітації, вимагали від селян вступити в «русську армію» Власова, але ніхто з селян на пішов на агітацію і не вписався.

З м. Кобиляки, Кременчуцького повіту, насильно було змобілізовано 29 юнаків в німецьку армію. По дорозі до Обоменькова втекли всі, крім трьох: зі станції Обоменьково втекли й останні, які говорили «краще, хай уб'ють тут, на Україні, ніж в Італії», куди їх мали взяти.

Під маскою потреб м. Могилеву [Могилів-Подільський] вивозять з Одеського радіоскладу всі найцінніші і найнеобхідніші радіодеталі, але до Румунії.

Румунські солдати, що живуть на периферіях Одеси, наділи німецькій сторожі мішки на голови й обікрали німецький продуктовий склад, що міститься в Аркадії. Румунська поліція вислідила винувників, але перед німцями їх прикрила.

З Румунії вивозять всіх циган, як зайвих. Багато їх попало до Голтянського повіту, де вони займаються грабуванням населенням.

В Могилеві-Подільському живе багато жидів. Лише з самої Бесарабії привезено їх до 12 000. Їм дозволено держати буфети і крамниці.

20 червня в м. Тирасполі жидів замкнули в гето, але через місяць, коли вони дали стільки золота, скільки хотіла сама румунська адміністрація, їм дозволено знову займати хати по всьому місту.

На станції Сартировозна [Сортувальна] б. Одеси, працює багато людей. Ріють окопи. Умови праці жакливі. На встигне людина розігнути спину, як дістає батіг наглядача-румуна, який стоїть над працюючими.

Колосівська жандармерія заарештувала хлопця за те, що бажав женитися з молдаванкою, і збили його так, що тиждень пролежав в постілі.

Оленівська жандармерія побила трьох дівчат за те, що не хотіли з ними зустрічатися.

В с. Войтовка поліція побила дівчат за укр[аїнські] пісні.

Румуни розказували, що укр[аїнські] повстанці запитали в м. Жмеринку. Румуни хотіли зупинити їх, але були побиті.

В Тульчині й Шпикові говорять люди, що на Україні діє армія Бандери.

Говорилось, що на Україні в вересні кружляв англійський літак, який розкидав летючки, в яких закликалось до боротьби за Самостійну Україну, проти німців і большевиків (насправді це були розкинені наші листівки).

Кінець листопада 1943 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 139-144. Копія. Машинопис.

№ 42

ВІСТКИ З ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Листопад 1943 р.

Вістки з північних теренів Східної України

Літній період рейдів відділів УПА в ці терени закінчився¹⁵⁴. В загальному симпатії населення виявились на стороні УПА. Однак в цьому перешкодило дальше наближення фронту. Зараз серед населення панує страх, молодь масово втікає в ліс, оправдуючись тим, що своє життя треба спасти, хоч їм і на душі сов[ітська] власть, вони змушені, мовляв, підкоритися силі, на їх гадку, визнавці націоналізму повинні мати свою армію, що прийде і заведе їх і накіне свої порядки. Тоді то підпорядкуються і визначатимуть. Рідко, коли населення розуміє справжню ціль нашої боротьби.

Німці: Німці показалися безрадними проти діяння партизанок. Виїжджають на села, збирають харчі і назад вертаються в міста. Хліб магазинують по містах, звідки не можуть вивезти, то палять, всюди відчувається хаос, немає жодного порядку. В одному селі роздають все між населенням. Німецькі вояки говорять, що війні скоро вже йде кінець і вони тільки ждуть наказу, щоб звернутись в Німеччину. В загальному видно між ними пригноблення.

Червоні: Червоні партизани з'єднуються в більші (групи 300 до 1000 чоловік), ходять по селах та переконують, що фронт не далеко і що всі повинні йти в партизанку. При тому ругаються, заставляють давати собі самогон, кури, свині і т. д. Бувають часті випадки насилування жінок (село Мельниківка [Меньківка], Королівка, Потіївського р-ну, Житомир[ської] області). Забирають все, що тільки попаде. Поліцаїв, що переходять на їхню сторону розстрілюють. Із зізнань полонених говориться, що наказ Сталіна, щоб приймати в партизани всіх, хто приходить зі зброєю, навіть німців, що після приходу сов[єтської] власті партизани на фронт не підуть, а остануться в запілллі наводити

---

¹⁵⁴ Впродовж весни-осені 1943 р. на територію Правобережної України було здійснено серію агітаційно-пропагандистських рейдів підрозділів 4-ої ВО «Тютюнник» УПА-«Північ», зокрема: першого (травень) та другого (вересень) відділів, підрозділів «Гордієнка» (15-29 липня), «Лева» (28 серпня – 6 жовтня), невстановленого відділу (24 жовтня – кінець листопада).

порядки, бо вони знають всіх «вредітелей» і нім[ецьких] вислужників. Червоні партизани боїв з німцями не зводять, а часто при зустрічі відступають. Узброєння: автомати (фінки, кулеметів в них мало). Їхнє вояцтво складається здебільшого з молодих хлопців (25-47 річники), багато з них мобілізовані силою. З нашими відділами намагаються рівнож боїв на приймати, а тільки де попаде винищать індивідуально, вживаючи при тому безоглядних методів. Ведуть проти нас пропаганду, намагаються переконати людей, що їм дорога тільки з большевиками. Серед своїх людей ширять чутки, мовляв, бандерівці слабо узброєні, не мають автоматичної зброї, хіба тільки самі кріси, а хто попаде до них в полон, того душать мотузками. Ніяких конкретних відомостей, річ ясна, про наші сили вони не мають. Все ж таки, респектують нашу видержливість у боротьбі і в загалі відчувають страх перед нами. Постачання червоних партизан є слабе, амуніції аж ніяк не достає. Полонені, що попали в наші руки, мали дуже мало патронів (15-25 шт.). Підривні матеріали, що ними послуговуються червоні, здебільшого англійські. З зброї із літаків скидають дуже рідко. Зброя в червоних стара, поржавіла, кріси різного типу – польські, німецькі, французькі, обрізи. В Л[уг]инецькому р-ні Житомирської обл., большевики вкинули партизанам літаком амуніцію та три гармати, з яких одну стратили в бою з німцями.

Як свідчать інструкції, надані ще політруку, червоні партизани намагаються зараз підтягнутися під оглядом моральним.

В документах, що попадають від червоних часто знаходяться молитвенники, іконки, попереписувані молитви, між бійцями ідейності і ваги комунізм не мав. Із листів пробиваються тільки страх перед німецькою та большевицькою нагайкою.

В кожному «отряді» є по 2-3-ох парашутистів, які на усі запити партизан мовчать, не даючи розв'язки питань про господарство, жидів і взагалі тих болячок, що відчувались за совітської власті.

Листопад 1943 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 181. Копія. Машинопис.

№ 43

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІСТКИ ЗІ СХОДУ УКРАЇНИ

12 березня 1944 р.

Вістки зі Сходу

20.02.1944 р. у м. Вижгородку квартирувалась група червоних партизан, 600-800 чоловік. При заходженні в квартири в першу чергу питали чи є Бандерівці і потім вимагали горілки. Горілку п'ють стаканами (за здоров'я Сталіна, як вони говорять).

Серед них є багато українців зі Східної України, які кажуть, що пішли в совітську партизанку тому, що німці спалили і знищили їхні оселі, а їх хотіли вивезти до Німеччини. Але якщо тільки повернуться в свої терени, то далше не підуть з совітськими партизанами, а приступлять до господарювання, бо вже надокучило годувати воші та даремно проливати кров.

Між партизанами-рядовиками а командирами є невеликий нелад. Стрільці відказують йти на варту, кажучи, що є командир такий самий як і ми, то нехай і він іде вартувати та чистити зброю, як йому треба, а я можу стріляти з нечищеного кріса чи фінки.

Один з партизанів, коли напився (п'яний) сказав: я вже не хочу йти воювати, але мене мій командир розстріляє. Це він говорив при командирові. А командир каже на це: так, я його можу розстріляти, однак мій командир з таким самим успіхом розстріляє завтра мене. На запит, чому їм партизанам, які два роки мучились і жили в лісах, Сталін не дає відпустки на кілька місяців, а посилає попереду регулярної армії, наражуючи їх на велику небезпеку. Вони відповіли, що трудно і це від них не залежить, та що не кожний з них дуже радо пішов би працювати в заплілі. З їхніх відповідей можна було зрозуміти, що вони самі про це знають і бачать як з ними поступати.

Серед них був один лікар-чех (змобілізований). Він сказав, що є багато хворих і ранених, а ліків і бандажів немає. Однак йому ні-чуть не залежить на їхньому здоров'ю, бо його думки біля дому, а не при хворих партизанах.

Ранені є в страшному запущеному стані. Їхні рани перев'язано якимись рукавами з під сорочок чи троянками. Перев'язки робляться самими хворими і рідко лікарями. Ранені дуже невдоволенні, що їх цілий час возять зі собою, але іншого виходу ніхто не хоче шукати – так вони кажуть. На запит, чому їхній уряд не влаштовує так, щоб хворих відсилати в заплілля до тих хворих, що є в регулярній армії та щоб утворити кращі умовини для них, що вповні на це заслужили, – не відповіли нічого, лише опустили голови і зітхнули.

На запит, чому їм не присилають такі убрання та чоботи, які має регулярна армія, вони також нічого не відповіли лише один командир взводу – росіянин сказав, що Сталін має багато турбот і ми не хочемо йому про це писати, тому ходимо такі обірвані.

В кожній хаті шукають за «бандеровцями», а при тій нагоді грабують. Ця партизанка скоріше нагадує банду. Правда партизани кажуть, що бандерівці хочуть якоїсь там України. Але чого їм ще треба. Вони ж уже мають своїх міністрів і будуть творити свою армію. Хіба ж треба ще іншої України. Якщо Бандера їх вождь, то чому ж ніхто ніде не бачить його портретів, а то ми навіть не уявляємо як виглядає їхній Бандера. Як у нас є вождь Сталін, то всі старі і малі бачать його портрети і знають, кому вірити і кого любити.

За надписом скрізь кажуть: ті бандерівці кажуть «Долой Гітлера і Сталіна», но вони не розуміють, що коли не буде Сталіна, то не буде кому правити державою. Що ж тоді може бути без Сталіна. Писати гасла бандерівцям вдається лиш на Заході, а на Сході бандерівці не зможуть писати своїх кличів, бо там не допустить НКВД. Із їх слів виходило, що в їхньому відділі є начальник НКВД і з своїм штабом, але він на заході сам нічого не зробить.

12 березня 1944 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 146. Копія. Машинопис.

Аналогічний документ, датований 4 березня 1944 р.: ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп.4. – Спр. 4. – Т. 106. – Арк. 99.

№ 44 **СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД** **КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

[Вересень 1944 р.]

Огляд суспільно-політичних подій
по Кам'янець-Подільській області

З вступом більшовицьких військ, в терені появилася численна кількість червоних «партизан» – самозванців. Це таких, які до часу панування німців сиділи тихо і мовчазно виконували всі вимоги ляндрівтів. Але з вступом більшовиків ці давні галасливі пустоголови

хильнули по чарці самогону, пограбували в сусідньому селі (а часом і в своєму рідному) кілька господарств і пішли в ліс, щоб зустріти з «партизанського» становища більшовицьких «визволителів» і цим самим заслужити собі довір'я в НКВД та далі провадити свою ганебну вислужницьку роботу. Появилось багато більшовицьких листівок, в яких схвалювалася дія червоних «партизан». Таких партизан було розставлено на керівні становища та розпочато загальну мобілізацію. Під страхом терору НКВД все населення чоловічої статі пішло в Червону Армію. Не зголосилися лише незначна кількість старостів і шуцманів, які перед і після в[ід]ступу німців емігрували в Галичину і звідти пішли до УПА. Людей, які були на керівних становищах за німців більшовики всіх покарали. Одну частину старостів і шуцманів вивішали на публічних місцях, а другу більшу частину їх змобілізували у т. зв. «карательні роти» і відіслали на передову лінію фронту. Є випадки, що бійці «карательних рот» вбивали червоних наглядачів – «командирів» і розбігалися поодинокі і групами, внаслідок чого більшовики робили облави. Зараз ці «роти» є знищені: або передовою лінією фронту, або розстрілом чи стратою. Є випадки, що бійці таких «рот» за боротьбу з німцями на фронті дістали нагороди (різні ордени і медалі), зістали раненими, але все ж таки були покарані за службу німцям карою смерті, або 15-ти річною тюрмою в теренах суворого клімату Сибіру з позбавленням виборчих і інш[их] прав.

В ділянці більшовицької «безпеки» НКВД створило в кожному селі т. зв. «істребительні батальйони» (стрибки) з юнаків 26, 27 пізніше 28 років народж[ення], завданням яких є нищити «неблагонадежний» для більшовиків елемент (родини розконспірованих укр[аїнських] повстанців, родини стар[о]стів і шуцманів), переловлювали поодиноких дезертирів та нищити самостійницький рух.

За останній час було в терені проведено багато арештувань голів колгоспів, бригадирів, голів сільрад та інших видніших одиниць старшого віку. Причиною арештувань є різні групи сексотів та «стрибків», які докладно знали про настрої багатьох одиниць для більшовицької влади за німців. Закидаючи арештованим пропагандивну роботу при німцях на адресу більшовицького режиму. На підставі доказів сексотів арештованим закидають можливість зв'язку з політичним рухом, ворожим для більшовиків, яким вважають нас. Людей, арештованих в справі такого закиду, засуджують на найменший термін 5 р., а найбільший 10-15 рр. далеких таборів. Арештованих на підставі точних даних про зв'язки з ОУН тримають без суду по тюрмах ще й до цього часу в досить важких умовах (передачу беруть 1 раз на тиждень, заборонено бачитися з родичами і знайомими). В пропагандивній ділянці роботи, на мітингах, зборах і

т. п. більшовики багато говорять про нас. В першу чергу закидують нам співпрацю з німцями і начебто ми сіємо ворожнечу між народами СРСР та всіма іншими народами Західної Європи. Більшовики кричать начебто ми намагаємось провести розклад Червоної Армії та роз'єднати дружбу народів СРСР і цим підготувати ґрунт для повернення влади фашистів. З кожним днем населення пізнає блага більш[овицького] «раю» і переконується на фактах про збереханість більшовицьких правд про «заможне і культурне життя». Населення одчайдушно і відверто говорить про нове більшовицьке кріпацтво ХХ століття та що день то все більше починає ненавидіти більшовизм. Щоденно приходять з фронту десятки нових ранених, над якими немає майже жодної опіки по шпиталях, які мусять лікуватися дома. Одночасно з раненими з фронту приходять дезертири, які розповідають, що зараз на передовій лінії фронту переважаюча більшість армійців з теренів Вінницької, Кам'янець-Подільської і рідше Київської областей. Коли ранений дома трошки відживає, його зараз знову відправляють на фронт. А котрий до фронту є нездібний, або НКВД вважає, що він тут дасть більше користі, ніж на фронті – такого залишають дома в «стрибках». «Стрибки» з ранених роблять засідки по селах, де проходила УПА, де були розкинені листівки, чигаючи на нас, як кіт на миш. Але при зустрічі з нашими відділами їм не приходиться ласувати над здобиччю, а ригнути ще торічним і піти в обійми сухореброї жалібниці, заснувши останнім сном (приклад і вислід бою в Доброволі [Добровілля] під Привороттям).

Культурно-освітній фронт більшовиків зараз знаходиться в дуже поганому стані. Брак фахівців учителів, лікарів і взагалі інтелігенції. Всіх мужчин цих фахів забрано до армії. Залишалися лиш самі жінки. Вчителями є дівчата, які закінчили 7-8 класів і перейшли 2-тижневі курси, не дивлячись на їх успішність. Біля половини вчителів працюють у дві зміни. По селах відкриті лише початкові (4-річні) школи, дуже рідко семирічки. Десятирічки є лише по містах. Підлітків віком 13-14 років заставляють до робіт в колгоспі. З лікарів є лише саме жіноцтво і то з гірших, бо кращих забрано для потреб фронту.

Починаючи ще з весни, більшовики вивозили робітників до Донбасу. Цими робітниками є зараз малолітні дівчата і почасти жінки, яких навіть відірвали від немовлят (дітей віком від 1-го року). З листів робітників Донбасу і уст втікачів з Донбасу чуємо прокльони кремлівській дванадцятиголової вусатій армії, яка годує робітників вареною кропивою і листям з буряків.

З початком вересня більшовицькі заправили проектують вивози на Сибір і начебто в Крим. Населення з ненавистю й обуренням

відноситься до таких вивозів. В окремих селах є вже визначені родини, які мають висилатися на Сибір. На село припадає в середньому на цей раз 8-10 родин до висилки на Сибір. Але висилку на Сибір і вивози до Донбасу населення зустрічає точно так само, як давніші вивози до Німеччини. Спочатку в Донбас (хоча під страхом), але їхали, а зараз і страх має дуже малий вплив. Є випадки, що сім'ї відмовляються від насильницької висилки до Сибіру, тікають з дому і переховуються, час від часу ходячи в ліс по гриби.

В загальному моральний стан населення є дуже сумний. Перевантаженість важкою працею, обтяженість величезними податками та різними обов'язками супроти влади. Серед населення повстає гостріше питання: «Як вижити та викріпити оцю нужду?». В багатьох селян позабирали худобу під закидом їх невірності більшовицькій владі, як напр. від родин шуцманів та осіб, які працювали в адміністрації за німців, та пасивних до всього селян. У колгоспах робоча сила складається в основному з жінок та підлітків, але дуже помітний великий брак її. Хід «уборочної кампанії» жнив проходив лише жіночими руками. Жінки самі косили, жали, возили та молотили, виконуючи при тому непосильну для себе працю вдень і вночі. Зараз частину збіжжя вимолочено і вивезено, більша половина збіжжя переростає в стиртах. Чорна маса населення, яка працює при цих умовах, починає поволі активізуватися, набирає більш рішучого характеру та відваги в справі щодо забезпечення себе хлібом. Але і тут на перешкоді стоять секоти. Тому не можна помітити лише частково в деяких місцях терену. Бо за одну жменю зерна засуджують на 6 місяців примусової праці. Можна не сумніватися, що частина, припадаюча на той важкий трудовдень колгоспника, є дуже замізерна. А ще до того і відібрано присадибну землю з посівом, яку було наділено за німців до висоти 1-го гектара, спираючись на законі введенім ще до війни 1941 року у справі приватного користування присадибною землею. Тому ця робоча маса перебуває у великій задумі, свідомо гіркої нужди. Постачання населення всього необхідного у його житті є дуже мале. В кооперації можна дістати на певний термін пару кілограм солі та сірників і то лише на німецькі «пункти».

В терені частково помічається великі рухи дезертирів з фронту, та дали відчутися населенню окремі групи наших відділів, очевидно, що це розсічні окремі групи з Батькового¹⁵⁵ відділу.

¹⁵⁵ *Грабець Омелян («Батько»)* (01.08.1911, с. Нове Село на Любачівщині – 10.06.1944, с. Микулинці Літинського р-ну Вінницької обл.) – навчався у Перемиській гімназії, активіст «Пласту». У 1938-1939 рр. організатор і виконавець демонстрацій українського населення Галичини проти польської влади на

Населення дуже голосно говорить про наш рух. Деяка частина населення реагує по відношенні до цих рухів бадьорим настроєм та бажає бачити щось поважнішого.

Вересень 1944 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 147-148. Копія. Машиннопис.

№ 45

ЗВІТ ВІДДІЛУ УПА «БИСТРОГО» ПРО РЕЙД ПО ТЕРИТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

13 листопада 1944 р.

Відділ Бистрого

Звіт з рейду по Кам'янець-Подільській області

Рейд відбувся від 3.09.44 та тривав до дня 8.11.44 розконспіровано, на підводах та верхах днями.

Під час рейду мали: 1) два бої; 2) п'ять акцій; 3) провели пропагандивну роботу в одинадцятьох селах; 4) роздано та розкидано літературу по домах та телефонічних стовпах.

Бої

1. Під час повороту з акцій в с. Нігин, Смотрицького р-ну, Кам'янець-Подільської обл. по дорозі із с. Нігина в с. Балинівку [Балин] 4.11.44 о год 13-ій загонів загородила більшовицька розстрільна, зложена з НКВД-истів та стрибків. Запримічено до 20 осіб. Попереднє обезпечення відкриває бій, відкидає ворога; решта відділу враз з табором поступається даліше по назначеному напрямі, тобто через с. Балинівку [Балин] (Дунаєвецький р-н) до с. Зеленча [Зеленче] того самого р-ну. Втрат з нашої сторони жодних ворожих – невідомо. Бій тривав від год. 16-ї до 17.

підтримку Карпатської України. У 1939 р. арештований польською поліцією. У вересні 1939 р. звільнений з ув'язнення. 1939-1941 рр. – керівник підпільного зв'язку Революційного Проводу ОУН у Кракові з осередками організації в Західній Україні. З 1941 р. член Головного військового штабу ОУН, провідник Генеральної округи ОУН на СУЗ. У 1944 р. обласний провідник ОУН Вінничини, командир Подільської групи («Схід») та групи УПА-«Південь». Загинув під час облави ВВ НКВС у складі 189-го, 203-го та 209-го батальйонів.

2. Другий з черги боїв на сході був дня 7. 11.44 в Турчинецькому лісі, р-н Сатанів, Кам'янець-Подільської області. Відділ впродовж цілої ночі заквартирувався на лісничівці в Турчинецькому лісі недалеко летунської бази (2 км.). До год. 12 відділ відпочивав без жодних перешкод. О год. 12-ій 30 хв. враз в той час, коли командир Бистрий дав наказ вирушати вглуб лісу над лісничівкою показався ворожий літак, який після кількакратного оточення лісничівки зник. Прискореним темпом відділ вирушив в ліс, прямує на другий кінець лісу від сторони Сатанівського лісу та, користаючи з нагоди втишення літаків – переднє забезпечення враз з командиром Бистрим вирушає до Сатанівського лісу. Не встигли заїхати під другий ліс, коли над одним і другим лісом почало кружляти ок. шість бойових літаків. Побачивши нагужені людьми підводи, почали сильно обстрілювати. Стрільцям однак, тому що було близько біля лісу, вдалося втікти до нього. Літаки невпинно стріляють, стрільці після розкочення зібралися в лісі та в повному порядку держали застави. О год 18-ій 30 хв. з північної сторони від хуторів надійшла більшовицька піхота. Застава, підпустивши її ближче, вдарила з кулемета по ній. Почалась стрілянина, після якої більшовики в паніці відступили та з далекої віддалі почали стріляти, однак їхні кулі для нас були вже не шкідливі. Перестрільна тривала до самого вечора. Літаки обстрілювали ліс до год. 17-ї.

Тяжко було задньому забезпеченню (Кравченкові), що лишилося в Турчинському лісі (літаки не давали передвигнутися до Сатанівського лісу, де був командир). Тут налетіли вісім літаків і безперервно обстрілювали, а від сторони летунської бази наступала більшовицька піхота в числі 120 чоловік. Стрільці, однак билися завзято. Стріляли з кулеметів по літаках та відбивали атаку більшовицької піхоти, що розстрільною сунула на ліс. Над вечір, залишивши табір та забравши з недалекого колгоспу коні, верхами переїхали до Сатанівського лісу, де був командир. Залишений в лісі табір однак вийшов ціло, бо вечером після зконтактування Кравченка з ком. Бистрим, частина війська Кравченка вернула до табору і забрала його. Бій закінчився без жодних своїх втрат, крім пораненого в руку булавного Андрія. [О год.] 20-ій вирушили в [на]казаному напрямі.

Акції

Пересуваючися сходом, відділ перевів декілька акцій. Першою з них була акція в Нігині, р-н Смотрич, 4. 11.44 р. Тут знято телефонічний обсерваційний пункт та забрано: телефон, 3 кавалерійські кріси, автомат, компас та інші дрібні річі. Вступили тут в колгосп і взяли для себе і коней поживу. В сільраді були назначені на Донбас люди, яких ми випустили, а заставу обстріляли і вона втікла.

Друга акція була в с. Тимне [Тинна], р-ну Смотрич дня 5.11.44 р. на почту. Забрано телефонічну централю та касу.

Слідуюча акція – в с. Куяви, Ярмолинецького р-ну 6.11.44 р. о год 16-ій відділ виїхав у село. Розвідка пішла до сільради, а решта в колгосп. З колгоспу забрали стрільці цукор, овес, з сільради Голуб приносить телефонічний апарат, касу та 3-х НКВД-истів, з яким зараз таки розправилися. З цього села знищено голову колгоспу, який був сексот.

7.11.44 р. в Липівка, Сатанівського р-ну забрано телефонічний апарат. Великий відгук та велике значення має проведена цим відділом пропаганда.

Перебуваючи та переїжджаючи селами, розліплювано летючки та лозунги. Особливо замітно проведено пропаганду в селах: Нігин, Ти[н]на, Мудриголови, Жищинці, Липівка. В Нігині в колгоспі при участі багатьох селян розвішано летючки. Для них розбито магазин зі збіжжям та дозволено забрати його.

В с. Тимне [Тинна] потрапив відділ, в той час, коли люди вертали з базару. Кожному з них давано летючку, а переходили цею дорогою люди з інших поблизьких сіл.

Переїжджаючи через с. Мудриголов[и], розвідка заїхала в колгосп, де застала голову колгоспу, учителя та кількох бригадирів, їх приведено до командира. Залякані думали, що їх зараз постріляєм. Сталося однак противно. Для них дали летючки та спеціальні інформації (головно учителеві та голові колгоспу) і після цього, побажавши їм успіхів, відпущено.

В с. Жищенцях, побачивши світло у великому самітному домі, кільком стрільцям удалось туди [зайти]. Там застали багато людей, що прийшли слухати доповідку: «Жовтнева революція», доповідачкою якого була учителька. На місці їхнього «Жовтневого доповідку» відбувся чисто український мітинг, після якого скомпромітована більшовицька доповідачка піддалася і признала наші правдиві кличі та ідеї.

Постій, дня 13.11.44 р.

Слава Україні!
Бистрий¹⁵⁶

ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 2. – Т.4. – Арк. 309-310. Фотокопія. Машинопис.

---

¹⁵⁶ Білинський Ярослав («Бистрий») (1921 – 1946) – у 1944 р. командир сотні та куреня групи УПА-«Південь», військовий референт проводу Кам'янець-Подільської обл.

№ 46

ЗВІТ ПРО РЕЙД ПОВСТАНЦІВ У ПІВНІЧНІ РАЙОНИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

[Січень 1945 р.]

Інформативний звіт з північних районів
Кам[']янець]-Подільської області

2.01. групка в кількість 3 чоловік проробила рейд по таких селах: Волоське, Сивки, Баймаки, Степанівка. Завдання рейду – чисто пропагандивне та розвідочне.

4.01. розкинуто й розклеєно листівки й кличі в с. Сивки. Крім того говорено з багатьма людьми особисто, вияснюючи їм нашу боротьбу. Розвідано про ставлення людей в сіл[']ьській адміністрації до сов[']єтської влади та до нас.

Цієї ж ночі розклеїно та розкидано літературу в с. Волоське. Говорено з окремими людьми на різні теми. Під час розмови з одною людиною на тему: управа села та ставлення людей села до більшовиків, він сказав таке: «це (управа) самі сволочі повламалися і крутять людьми як тільки знають...». «Загал більшість селянства проти більшовиків, але під страхом проклятого звіра мусять коритися...». Як в одному так в другому селі є багато різної сволоти, яка доносить до р-ну усі дрібнички. Про частину таких типів вдалося вже розвідати.

5.01. розкинено та розклеєно літературу в с. Баймаки. Крім цього проведено гутірки з деякими людьми села, у формі агітації та розвідки. Розвідано теж про стан села.

06.01. було розкинено, розклеєно та роздано безпосередньо в руки людям нашу літературу в с. Степанівка (Лях[']овецькому) р-ні).

Під час цього рейду зроблено багато в напрямку закріплення в цих селах.

Під час поворотного рейду провірено, які наслідки дав цей рейд (як довго висіли кличі), хто читав, хто зривав і що люди говорили.

В с. Степанівка кличів вже не було. Після перевірки виявилось, що їх зірвав начальник села та учитель. Учитель зірвав та спалив, а начальник відвіз до р-ну. Кличі в цьому селі висіли не довше, як пару годин, але все таки багато людей успіли їх прочитати.

Після перевірки в с. Баймаки показалося, що всі кличі були теж позривані. Розпитавшись, усталили, що кличі висіли приблизно 3-4 год. Після цього начальник села позривав. Одначе люди вспіли прочитати. Дітвора навіть вголос вигукувала кличі, йдучи до школи. Порозкидані листівки люди затаїли перед начальником. Один чоловік розповів таку сценку, яка відбулася рано після тої ночі, коли були вивішені кличі: на клуні одного старенького дідуня були вивішені кличі: «Задолженность СССР...», «Геть ганебні лови на людей...», «Долой сталінську політику ...», «Долой партийное руководство ...», «Трудящихся ...», дудісь, прочитавши, сказав: «Да ето правду пише. Воно то вже хотілося, щоб так було як пишуть, але що ти зробиш, коли голота зі всіх боків тисне».

Начальник села посилав дітей, щоб позривали кличі, але постарався це зробити так скоро, що мало людей встигло їх прочитати. Ті, яким дісталися летючки в руки, мовчали про це і заховали в собі. Між населенням говорили, що вночі було 2 фіри «бандьорів». Цілий день люди говорили про «бандьорів», що вони, мовляв, починають знов більше рухатися.

З причин вивішення кличів тут відбулася теж маленька сценка. Начальник села побачив, як один хлопчина ніс в руках клич, і викрикував на всю вулицю його зміст. Начальник підскочив до нього й хотів вирвати клича з рук, але той не давав. Почали шарапати один від другого, внаслідок чого, в руках начальника лишилась одна частина клича, а в руках хлопчини – друга, після цього хлопчина дістав кулаком в голову, втік.

В с. Волоське наслідків не перевірено ще.

27.12. в с. Уніїв, Ляховецького району побувало 2-х наших людей. Невідомо яким способом, НКВД з Ляховець довідалось про це. Приїхали рано в село, окружили ту хату, де були повстанці і половили живими, розброївши їх ще тоді, коли вони спали. Після цього вирушили до Ляховець. По дорозі один з повстанців вихопив гранату, яка була в нього захована під рукою і більшовики не знайшли, кинув назад себе. Граната вибухла і вбила двох НКВД-истів. Повстанці втікали, але більшовики їх половили, при чому ранили одного в ногу. Випадок наробив багато шуму в р-ні. Люди подивляють непримиренність повстанців з більшовиками.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 130-130 зворот. Копія. Машинопис.

№ 47
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗВІТ
З ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Березень 1945 р.

Інформаційний звіт з пів[денних] зем[ель] України

Листопад 1944-січень 1945.

Контроль. На цілому терені відчувається брак совітського контролю, як цивільного населення, так і військових. Це видно хоч би з того, що багато цивілів (головно жінки) їздять як поїздами, так і автами без жодних перепусток у всіх напрямках, навіть в терен Бессарабії. В обласних районах дуже обмежена кількість гарнізонного війська, а більшість районів зовсім немає ніякого гарнізону. Гарнізони розміщені переважно в р-нах, через котрі переходить залізниця і то в обмеженій кількості та лише [в] Кам'янець-Подільській і Вінницькій областях. Гарнізонні частини також одержали наказ з правом котролю всіх громадян і військових, а це по залізниці (хоч вони цього майже не роблять). НКВД-стів та НКГБ-стів обл. районів також є в невеликій кількості і то переважно інваліди. Напр., район Копайгород¹⁵⁷ (проходить залізниця, гарнізону немає) нараховує 25 осіб – це є НКВД, НКГБ і Воєнкомат. В районах, що прилягають до лінії «старого кордону», контроль посилюється і в поїздах і по терені (ближче західних областей України). У великих містах літом 44 р. перепроваджувано нічні контролі, але тепер того не роблять, бо населення не пускає з причин грабування цими контролерами. Цю форму контролю використовували в цілях наживи і грабунку дезертири з ЧА, офіцери, злодії.

НКВД провадить нальоти на базари і контролює цивілів, а з етапу заград-комендатури контролює військових на базарах. На улицах замість цього не робиться. Ходити дозволяється до 10-11 год. ночю. Охорони бракує скрізь – це видно з того, що з усіх станціях і містах (по установах) варту тримають жінки. Знову завели контроль при воротях будинків, при криницях і кранах: на мостах чи переправах жодного контролю. Контроль при будинках тримають цивілі, старі і діти, решта по черзі повних 24 год. на добу. Головно контролюють цивілів, питаючи: «до кого йдете?» – назвати прізвище, що мешкає в тому будинку й пропускають.

---

¹⁵⁷ Тепер смт. Копайгород у складі Барського р-ну Вінницької обл.

Військових в більшості не питають, а хоч і питають, то військові можуть не відповідати, але краще назвати фамілію до кого йдеться.

НКВД інколи хотять контролювати військових, то звертаються з проханням до якогось офіцера і при його допомозі контролюють. Офіцер контролює і про наслідки, як схоче, скаже НКВД-стові переконтролювати. Це переважно на залізничних станціях.

Контролю провадиться при білетних касах на станціях і в військових білетних касах по театрах. Контроль вояків, що без паса або пагонів. Контролюють тих, хто їде з-за кордону, сподіваючися наживитися, пограбувавши приїжджого. Це переважно роблять на станціях, через які проходять потяги з-за кордону.

Порушування в терені:

Для цивілів: кожний, хто їде потягом, мусить мати: паспорт, справку удостовіреніє з місця роботи чи навчання і командировку, певного формату (пасажирський), товарним можна їхати без жодного документу. В поїздах контрол[ю] робить опергрупа, що їде разом в цьому поїзді. По станціях контролі немає (хіба підозрілий). Автами можна їхати без жодних посвідок, але «законно» мусить бути теж перепустка, а для селян посвідка з сільради, котра дозволяє вести продукти до міста. Возами те саме. Пішому ліпше рухатися, але так само з документами.

Для військових. Мусять мати чи на залізниці, чи де інде – командеровочное предпісаніє, або відпускний лист, перевозний лист. Це головно по залізницях – по терені майже не контролюється.

Документи (до життя).

Військові: всі однакові.

Цивільні жінки: паспорт, посвідка з місяця праці чи навчання.

Цивільні чоловіки: а) паспорт (або без нього); б) військовий білет з вкладишем; в) обов'язкове бронь-посвідчення про отстрочку від мобілізації; г) довідка з місця роботи чи навчання.

Умови життя.

Жити в селі чужому чоловікові є ліпше вояку, ніби якийсь знайомий, що їде в командировку і завіз листа чи щось переказував. Цивільному гірше, але жінці також добре – з міста купує продукти.

Село. Назагал життя важке з матеріального боку. Селяни одержували дуже мало (45-90 кг) збіжжя, з якого більшу половину відобрали відразу, крім цього стягають по 80-100 кг. з тих же селян. Напр., Яришевський район, село Кукавка, Ірківці [Іракліївка] та інші. Правда це залежить від голови села, бо в с. Кукавці, напр., обклали колгосп податком 1500 ц. збіжжя,

а староста розподілив так, щоб колгосп дав 500 ц., а решту 1000 ц. селяни. Стягають так: ходить староста кількох стрибків і представник з райпарткому чи з виконкому по хатах і шукають, при цьому нерідко грабують, обкладають штрафами селян і за ці гроші пиячать. Цими грабежами довели до цього, що в такій багатій області, як Вінницька люди не мають навіть картоплі і є випадки, що пухнуть з голоду (с. Кукавка, Яришевського району, с. Митка Барський район і інші).

Місто: По містах життя не легше. В середньому робітник без спеціальності одержує 250 крб., а зо спеціальністю 500-1200 крб. З цього більшу половину вираховують на різні податки.

Ціни: (у великих містах).

Сало – 450 крб. кг.

М'ясо свиняче – 200 крб. кг (в більшості немає)

М'ясо волове – 100-1200 крб. кг.

Масло – 450-460

Мука пшенична – 1500-1800

Мука житня – 700-1200

Крупи гречані – 40

Крупи ячмінні – 20-25

Крупи пшеничні – 25-30

Горох – 30-35

Картопля – 28-35

Мука кукурудзяна – 400-600 пуд.

Заробітня плата мала, а ціни на продукти великі, отже все міське населення живе впроголодь, виключаючи сім'ї «туристів» та сім'ї НКВД-стів, а також спекулянтів. Населення живе з комерції та спекуляції. Спекуляція велика – в формі ресторану, буфету дозволяється, дрібна карається, тому що дрібні спекулянти не платять жодного податку за спекуляцію (заборона спекуляції підвищує ціни).

Настрої населення.

Населення виявляє і то сміливо протест, що давніше не помічалось. Протестують і селяни, і робітники. Протест проявляється і через війська у формі масового дезертирства. По базарах жінки вголос висказують своє невдоволення урядом і Сталіном, кленуть війну і того, хто її вигадав. Не рідко відбувається сварки жінок з НКВД-стами по базарах. Відверто називають євреїв жидами і часто по базарах їх б'ють (Одеса). Населення, чуючи про УПА («бандьор») каже: «Добре роблять і правильно роблять бандьори. Добре було б, щоб тут появилися бандьори». Великі сцени відбуваються при воєнкоматах, де жінки одержують пові-

домлення на смерть рідних. Клянуть воєнкомів, Сталіна, війну і кажуть: «Нема на вас бандьор». Селянство (самі жінки по селах) також протестують: не йде до колгоспів на роботу. Голови вживають палки: б'ють жінок – Яришевський¹⁵⁸ і Ярмолинський райони. Населення північних районів, що бачило відділи УПА, вітає, допомагає інформаціями, харчами, а то у вступає до відділів. Про це говорить НКВД, «Хоч не пускай хахлов до дому – там жаліються воєнкоми районів: Проскурів, Літин, Жмеринка і решти північних теренів, сектетар КП(б)У Деражнянського району сказав так: «...(матюк) з хахлами, они не хотят воювать за нашу родіну, а прячуться по селах в бандах, а їх женщины, которіе работают в колхозах носят їм харчі».

Дезертирство ЧА.

Дезертирство є масове, так серед рядових, як і офіцерів ЧА. Дезертири займаються переважно спекуляцією і грабунком, з чого і живуть. Декотрі (працюють «клерками»), мають печатки (виробляють в Румунії) і друкарські машинки. Часто підробляють документи і одержують гроші в банках (Одеський обл[асний] держбанк). Є випадки їх арештування етапо-заградкомандатурою (ст. Жмеринка).

Театри і преса.

В Одеських театрах знову настав «період українізації». Більшість річей ставлять на українській мові в оперних і балетних театрах (за винятком російських драматичних театрів, де все йде на російській мові), як: «[Ка]рмен», «Лебединне озеро», «Цікава дама» і інші.

Нові казки майже не виходять, газети обласні дуже бідні і малі, центральні важко дістати.

Крим.

Все татарське населення Криму частинно винищене, частинно вивезене на Сибір. Коли німці і румуни покинули Крим – населення поставило збройний опір більшовикам. Більшовики багато вистріляли, решту вивезли. Є випадки, що місцеве населення ховається в горах, багато повтікало на Кавказ.

Румунія.

Там велика кількість совітських дезертирів. В Букарешті серед білого дня совітські офіцери роздягають румунських громадян. Офіцери ЧА грабують квартири. Американські і англійські льотчики сміються з совітського війська, показують пальцями і свистять на офіцерів ЧА.

---

¹⁵⁸ Тепер в складі Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

В Букарешті є два англо-американські аеродроми і один на половину з совітами. Крім цього є англо-американські аеродроми в Плоешті і Констанці. В Констанці є теж совітське летунство і морський флот.

Березень 1945 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 166-167. Копія. Машинопис.

№ 48

ТЕРЕНОВИЙ ЗВІТ ІЗ ЛЯХОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

28 травня 1945 р.

Тереновий звіт (східних теренів Ляховецького р-ну)

1. Становище мас в даний момент.

Більші верстви народу знаходяться зараз дуже в критичному фінансовому стані. Великі обклади сільськогосподарськими, воєнними [податками] та особливо позики, на які зараз переходить насильницька підписка. Так, наприклад, у нас у с. Хорошів директор школи тов. Король (уповноважений по підписці позики) навіть не прохромив бідної жінки Мартинюк Наталки, чоловік якої зараз лежить у постелі ранений. Сам він говорив, що я би її заколов своєю палкою, щоб мене були до її пустили. З ним ходила бригада по позиці (5 чоловік), які заступились, обійшлося тільки одним ударом їй по носі за те, що вона сказала – немає звідки, немає грошей, сама слаба, чоловік ранений.

Ще більший натиск по позиці у селі Шуньках, де мучить усіх голова колгоспу Лободовський. Він пообіщав провести підписку на 54 тисяч крб., тоді коли в нас на 50 тис., а село мале. Ще більше фактів обурення мас неперелічених.

II. Політичний настрій народу.

Закінченням війни, про яке всі заговорили, нарід дуже задоволений, бо тільки говорять більшість так: «А який чорт йому вірить, що вона уже кінчилась, як он говорила мені Мокрина Горпина ..., що війська уже переходять на Японію». «Другі, я чула,

що он уже Америка об'явила Совітові війну і всі вони помилки говорять». «А бандери своє діло роблять, а то там були, а то те зробили, в афішах пишуть, ото аби їм Господь допоміг, щоб вони обох і Гітлера і Сталіна повішали на шибеницю, як вони пишуть, то може і життя було б, то ми тільки один рік прожили, побачили світа за Бандери. А так життя не було і не буде в тих проклятих колгоспах». Багато жінок, чоловіків, котрі побиті сині, в день мітингу на закінчення війни ішли і плачучи кричали: «Віддайте мені моїх діток, віддайте чоловіка, ви ідіоти, ви душогуби». Так як я спостерігав у Ляхівцях за німців, як одна жінка плакала, виломуючи собі руки, мліла за двома дітьми, які разом полонили. А німець каже: «Ніц не буде – война».

III. Політичні новинки та що говорить НКВД.

Внаслідок закінчення війни НКВД-исти мають змогу голосніше віщувати скрізь на виступах мітингу про [не]переможеність Червної Армії та про той Советський рай, на землі який уже ми перенесли на своїй шкурі.

Бандерів розгромили у один день на рівні з фашистами, але же народ політично настроений проти таких виступів, висловлюють свої думки, як протів війни.

IV. Господарська частина.

Сівба проходить дуже повільно, ще багато колгоспів недосіяли овса та ячменю. Насівні не достачило. Зараз сіють цукровий буряк. Огороди колгоспників засіяли після всього, тобто після обсіву колгоспної площі. Посіви надто погані. Озимини неможливо відрізнити від пирею (роллею). Ярина також погана. Коні виснажені до краю. Правління прагне таки всіма силами зорганізувати. Ходять в дядьків контракують телята, поросята, ягнята, курчата, гусята і навіть каченята. За колгосп чіпляють багато краще ще як до війни.

Слава Україні!
Героям слава!

Постій,
28.05.45 р.

Галайда¹⁵⁹

ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 3. – Арк. 202-203. Фотокопія. Машинопис.

---

¹⁵⁹ Решетин Григорій («Галайда») – у 1944-першій половині 1945 рр. командир бригади «Жовті води» ЗГ «33» («Завихвост», ім. Хмельницького) УПА-«Північ».

№ 49
ЗВІТ ЛЮДМИЛИ ФОЇ¹⁶⁰ ДЛЯ СБ ОУН
ПРО ПОЇЗDKУ В НКДБ УРСР

19 серпня 1945 р.

Отчет о поездке в Киев

19.08.1945 г.

19 июля 1945 года я возвратилась в Луцк и остановилась у сестры Калуженко Нины – Зисько Анастасии. Родителей Калуженко очень беспокоило отсутствие их дочери и мое. Я успокоила их сказав, что их дочь скоро будет дома.

Днем 20 июля я пошла наладить связь с НКГБ. Не имея в Луцке знакомых из НКГБ я на улице остановила одного майора в форме НКГБ и сказала ему, что по заданию НКГБ УССР я находилась в Волынской области, а теперь должна немедленно вернуться в Киев, но мой пропуск просрочен на два месяца. Этот энкагебист посоветовал мне обратиться в ДТО НКГБ, что я и сделала.

ДТО помещается недалеко от ж. д. станции и я скоро его нашла. Там имела разговор с ст. лейтенантом Тельпишем, которому рассказала, что в Волынской области я находилась по заданию Наркомата, а теперь должна немедленно ехать в Киев. Тельпиш внимательно просмотрел мои документы и спросил, почему я не имею никаких справок или удостоверения НКГБ. Верить он мне не может и что вообще мне нужно было обратиться не к нему, а в областное НКГБ. Я ответила ему, что в управление не пойду, чтобы не разконспирироваться и просила его помочь мне доехать до Киева.

За 20-25 минут Тельпиш связался с киевским Наркоматом, предварительно спросив меня, кого я знаю в Наркомате и какой я имею псевдоним. Брикера в Киеве не было, Тельпишу так же

---

¹⁶⁰ Фоя Людмила Адамівна – «Оксана», «М. Перелесник» – (1922, смт. Ставище Київської обл. – 19.07.1950, Невірківський ліс (Корецький р-н, Рівненська обл.) – учасниця підпілля ОУН у м. Києві (1941-1943), у квітні 1944 р. залучена до співпраці з НКДБ УРСР, після прибуття на Волинь увійшла в співпрацю з керівником референтури СБ Проводу ОУН на ПЗУЗ М. Козаком («Смок»), реалізувала успішну агентурну гру СБ ОУН проти радянських органів державної безпеки, внаслідок чого було припинено провокативну діяльність легендарного «Київського проводу ОУН». Працівниця референтури пропаганди Проводу ОУН на ПЗУЗ (1945-1950), автор численних літературних творів. Загинула в бою з чекістсько-військовою групою 446-го стрілецького полку Внутрішніх Військ МДБ УРСР.

не удалось найти в наркомате и Танельзона, а имел разговор Тельпиш с Ивенко¹⁶¹, которому рассказал о моем прибытии к нему. На вопрос Ивенко каким образом я попала к Тельпишу – он вначале ответил, что задержал меня в лесу. Это очень обеспокоило Ивенко и он поросил Тельпиша передать мне трубку. Первым вопросом Ивенко было: где я так долго пропадала, все ли в порядке и как я попала в ДТО. Я ответила ему что все в порядке, что в ДТО я попала за помощью по поводу отъезда в Киев, а о том, где я так долго была сообщу по приезде в Киев.

Ивенко предупредил меня, что будет ждать на квартире Брикера в 11 часов утра, как было условлено перед моим отъездом из Киева.

После разговора со мной Ивенко еще говорил с Тельпишем, который затем попросил меня рассказать ему о своем путешествии. Этого, якобы, требовал Ивенко, который будет еще разговаривать в 12 часов ночи с ним – Тельпишем. То, что я рассказывала, Тельпиш записывал. Я рассказала ему, что по приезде в Луцк я долгое время оставалась в Луцке. На связь сначала пошла моя напарница Калуженко, с которой я приехала из Киева.

23 мая Калуженко прислала за мной связную с запиской, в которой указывала, чтобы я шла со связной. Связную я знала с моего приезда в Луцк осенью 1944 года.

Это была Анна Федорчук из села Коршевцы [Коршів], Луцкого района.

Анна привела меня к себе домой, откуда ночью меня забрал какой то бандеровец. В эту же ночь я виделась с «Михасем»¹⁶². Тельпиш сказал, что о «Михасе» он много слышал и описал мне его внешность. Кроме того он спросил меня, не была ли я в селе Голышево [Голишів] у какой то Стаси. Это связная, о которой они тоже знают. Я ответила что не была и продолжала рассказывать.

С «Михасем» я виделась не долго – он только предупредил меня, что я должна несколько дней подождать. После встречи с «Михасем» я с двумя вооруженными людьми, по приказу «Михася», направилась в дорогу. Шли мы три часа, обходя хаты. Наконец пришли к месту назначения. Как потом я узнала это

---

¹⁶¹ Брикер, Танельзон, Ивенко – офіцери НКДБ УРСР, які відповідали за агентурно-оперативну операцію з використанням легендарного «Київського проводу ОУН».

¹⁶² «Михась» – комендант бойки СБ Луцького окружного проводу ОУН, ім'я та прізвище невстановлені.

было в селе Лаврове, недалеко от леса. Здесь, в кривке мы находились три недели, а потом уже с другими тремя я еще пять недель находилась в Лаврове.

Однажды вечером меня забрали из Лаврова и предупредили, что будем идти к месту назначения. Переправились через реку Черногузку, мы (со мной были еще трое незнакомых) первый день дневали в каком то селе, названия которого я не помню. Ночью снова шли, а дневали возле Стыря, в селе Не[свич].

На третью ночь, переправившись через Стырь недалеко от села Жидичи[н], к нам присоединились 5 вооруженных людей. Дальше дорога шла все время через лес. На пятый день, в лесу, мы встретились с отрядом в 52 человека. Наверное это было в Цуманском лесу, потому что часто повторяли название Цумань. Там от одного командира (командиров было два, псевдонимов не знаю) получила записку и литературу. Это был мужчина лет 40-45, блондин, роста низкого, одет в новую форму немецкого офицера, который сообщил мне, что моя подруга пошла в центральный провод и вернется не раньше, чем через три-четыре недели. Я могу сейчас ехать в Киев, но остановка только за документами, которых надо ждать еще недели три. Этот командир спросил меня, могла ли бы я, имея деньги, купить контролера в поезде и поехать по старым документам.

Не имея желаний дальше задерживаться, я согласилась на предложение этого командира. Получив у него 500 рублей денег, я тронулась в путь на Киев. Из лесу меня по приказу командира провожали 5 человек. 19 июля утром мы вышли на шоссе. Меня предупредили, что это шоссе Ровно – Луцк. Это было на 40-м километре от Луцка. Дальше я должна была добираться до Луцка сама.

Сначала я ехала случайной подводой, а потом пересела на машину и доехала до Луцка. Во время моего рассказа Тельпиш спросил – была ли я в Лаврове, в кривке, которая имеет вход из клуни и вмещает в себе 40 человек. Я ответила, что кривка в которой я была хотя и имеет вход из клуни, но вместить может не более 3-4 человек.

После моего рассказа Тельпиш заметил, что мое пребывание в Лаврове было не что иное, как проверка органами СБ, и я счастлива, что так легко отделалась. Возможно, что за этот период СБ узнавало обо мне и в Киеве.

Мы условились с Тельпишем, что встретимся 21 июля (первый раз я была у него 20 июля) в 10 часов утра у него на работе. А за это время он постарается мне достать пропуск.

21 июля кроме Тельпиша я виделась с начальником ДТО НКГБ (был в гражданском, фамилии не знаю). По их просьбе я показала им литературу, которую везла «Тарану»¹⁶³. Начальник был «кацап» и на украинском языке ничего не понимал. Читал Тельпиш.

Собственно его интересовали «Идея и чин». Листовка им очень не понравилась, особенно «Обращение», которое очень хорошо понял начальник-«кацап», хотя языка и не понимал. Подходили читать и другие НКГБисты, но скоро отходили, говоря что это «дрянь» и «хулиганство» (на листовки), и «где же это они сволочи печатают все это? Вот если бы узнать, да на горячем следу накрыть».

Удивлялись, как можно в условиях подполья выпускать такие журналы. Почти два часа читал Тельпиш нашу литературу, заметив что им еще не приходилось читать настолько новую литературу.

Получив пропуск и билет на поезд, я выехала в Киев, куда прибыла 22 июля.

С Ивенко встретила в 11 часов утра на ступеньках дома, где живет Брикер. Ивенко предупредил меня, что Брикера в Киеве нет, и что в связи с этим нам негде встречаться. 21 июля он говорил с Тельпишем по телефону и приблизительно в курсе моего дела. Попросил меня прийти на это же самое место через два часа, что я и сделала.

Встретив меня на лестнице, Ивенко предупредил, что мы должны подождать здесь одного человека. Через несколько минут к нам подошла девушка и что то сказала Ивенко, который затем предложил мне идти за этой девушкой. Мы вышли на улицу, где нас ждал легковой автомобиль, в котором сидели Ивенко и Танельзон. Поздоровавшись со мной, Танельзон предупредил меня, чтобы я по возможности пряталась в авто, чтобы никто из знакомых меня не заметил. Мы поехали вдоль Большой Житомирской, проехали через улицу Короленко, площадь Богдана Хмельницкого, по Михайловской, спустились на Крещатик, а потом на Печерск, где автомобиль остановился. Мы прибыли на квартиру той девушки, что ехала с нами. Это была сотрудница НКГБ. Оставив меня и Ивенко на квартире, Танельзон предупредил меня, что со мной хочет видеться зам[еститель] наркома НКГБ генерал-лейтенант Дроздецкий¹⁶⁴, Танельзон поехал за Дроздецким. Через 15-20 минут Танельзон

---

¹⁶³ Захаржевський Михайло («Таран») – провідник легендарного НКДБ УРСР «Київського проводу ОУН», ліквідований у серпні 1945 р. керівником рефентури СБ Проводу ОУН на ПЗУЗ М. Козаком – «Смоком».

возвратился вместе с Дроздецким. Зам. наркома был в штатской одежде, он кажется украинец, лет 40-45. Дроздецкий предложил мне рассказать наиболее подробно о моей поездке.

Я начала рассказывать. Дроздецкий и Танельзон слушали. Ивенко сидел в стороне. Его чин капитана не позволял ему сидеть рядом с генералом.

В общем я рассказала все то, что рассказывала Тельпишу, только более подробно: Калуженко с запиской и письмом Рыльскому¹⁶⁵ пошла первой на связь в село. Наладила связь и послала за мной. После этого я не виделась с Калуженко, она пошла в центральный провод. 7 недель я была в Лаврове, где меня проверяло СБ. Вполне возможно, что они и в Киеве узнавали обо мне. За 7 недель можно было многое узнать о человеке. В СБ расспрашивали подробно о моей работе в организации и вообще о моей жизни. Особенно интересовались, не была ли я арестована или хотя бы задержана НКГБ. Я отвечала так, как мне было выгодно.

Танельзон спросил меня, почему я как-нибудь не дала им знать о себе. Я ответила, что – «как? – меня проверяли на каждом шагу. Я написала домой два письма (я действительно писала) и мне их вернули перед отъездом в Киев». Назвала им несколько вымышленных псевдонимов друзей, которые были со мной в Лаврове: «Запорожец», «Береза», «Галайда» и «Андрей», описала внешность этих людей, так же вымышленную.

На вопрос Дроздецкого об отношении ко мне в Лаврове – я ответила, что сначала чувствовала полное недоверие, следили за каждым шагом, выражением и словом, а потом очевидно после проверки, отношение немного улучшилось.

С местным населением мне не приходилось встречаться, меня оградили от него. Имела книги, которые читала: прочла за это время «Вольнь» У. Самчука и несколько книг Кащенко. Дроздецкий спросил меня, правда ли, что они (повстанцы) не пьют водки? Я ответила, что за все мое трехмесячное пребывание

---

¹⁶⁴ Дроздецький Павло Григорович (р.н. 1903 – ?) – комісар державної безпеки СРСР III рангу, генерал-лейтенант (з 09.07.1945). У 1939-1940 рр. – начальник 2-го відділу УНКВС у Львівській обл., 1940-05.1941 – начальник 2-го відділу УДБ НКВС УРСР, 5-12.1941 – начальник 3-го Управління НКДБ УРСР, 12.1941-06.1942 – заступник начальника 3-го Управління НКВС СРСР, 06.1942-05.1943 – начальник Управління НКВС в Челябінській обл. РРФСР, 05.1943-03.1944 – начальник Управління НКДБ в Челябінській обл., 03.1944-07.1946 – заступник народного комісара – міністра державної безпеки УРСР, 07.1946-03.1948 – начальник 5-го Управління МДБ СРСР, з 12.1956 – в запасі.

¹⁶⁵ Написаний співробітниками НКДБ УРСР провокаційний лист письменнику М. Рильському нібито від імені Проводу ОУН.

я не видела ни одного пьяного и даже хоть немного «под мухой». Они были очень удивлены.

Интересовались, что делали эти семь недель моего пребывания в Лаврове те друзья, которые были со мной. Я ответила, что отлучались ночью на несколько часов, хотя одну меня не оставляли ни разу. А днем спали. Питание было хорошее, недостатка ни в чем не ощущала. Во время перехода в Цуманский лес делали каждую ночь по 30 км. По карте, которая висела в комнате, отметили мой путь, и Танельзон посчитал, что до Цуманского леса из Лаврова круговой дорогой я сделала 200 км.

Еще во время моего разговора с Тельпишем он заметил, что в Цуманском лесу был «Рудой», и еще после него некоторые банды бродят. Нужно будет немного от них оградить железную дорогу. Танельзон спросил меня, слышала ли я, а может и встречалась с такими командирами как «Богун» и «Бойко». Я ответила, что теперь не так легко узнать псевдонимы повстанцев. Даже между собой они называют друг друга начальными буквами псевдонимов.

Относительно отряда, который я встретила в лесу, расспрашивали подробно.

Одежда: все были в военном. Одежду имели всех армий мира: немецкую, советскую, английскую, латвийскую, польскую и т. д.

Командир, с которым я разговаривала, был в немецкой офицерской форме. На это Дроздецкий с иронией заметил «действительно украинско-немецкие националисты», и поинтересовался, что представляет собой этот командир. Я описала его таким, каким обрисовала Тельпишу.

Дроздецкий решил, что это «старый оуновский волк, не иначе как из Центрального провода». Второй командир отряда был в форме советского офицера. Все бойцы имели шинели, а некоторые плащи-палатки.

Оружие: в отряде было 52 человека: два командира, медсестра, машинистка с машинкой и 48 бойцов, вооруженных хорошо. На 50 человек было 32 автомата, 3 ручных пулемета, остальные винтовки. Каждый имел при себе короткое оружие, гранаты.

Продукты: В отряде есть люди, которые специально занимаются этим вопросом. Кроме продуктов, которые достают в селах, есть много заскладированного в лесу. Все есть – сахар, сало, масло.

Больше всего интересовались моральным состоянием. Я отвечала, что не могу сказать относительно всех бойцов, так как не старалась много с ними разговаривать, чтобы не вызвать подозрений, но в общем настроение бодрое. С иронией вспоминают 20 июля. Верят в самостоятельность Украины.

В тяжелые часы боя, заканчивающегося для них поражением, сдаваться живыми не хотят. Короткое оружие называют оружием для себя. Возможно это на словах, в страхе перед начальством, так как многие сидят опустив головы.

Возраст: большинство до 30 лет. Старше всех командир, с которым я разговаривала.

Отношение ко мне командиров и бойцов – за все время моего пребывания в Лаврове ко мне относились осторожно, и даже с недоверием, как будто враждебно. В конце было как можно лучше. Верили мне, как своему человеку.

Взгляды на международное положение – пророчат войну с Японией. Осведомлены о международном положении хорошо. Со дня на день ждут обострения и конфликта между союзниками, которые не имеют желания все время кормить СССР своими консервами. Это рассердило Дроздецкого и он сказал: а что они (повстанцы) думают, что только им можно есть сало и масло, а [нам] давиться одной постной картошкой?».

Местонахождение отряда: каждый день отряд менял место пребывания, делая ежедневно по 15-20 км., из Цуманского леса не выходили.

Культурно-образовательный уровень – в целом из села. Образование у большинства низшее, или незаконченное среднее, но жаждут науки. В свободное время читают по коллективно или по одиночке книги, газеты, как свои, так и советские. Больше всего критикуют Остапа Вишню.

Командир, с которым я разговаривала. С высшим образованием, всесторонне развит. Разбирается как в вопросах советской действительности, так и в научно-литературных не хуже любого советского научного работника или публициста.

Фигура командира особенно интересовала зам. наркома. Он все время допытывался хоть какойнибудь его псевдоним. Уверен, что это из центрального провода или по меньшей мере из краевого провода.

Интересовались, что собой представляет СБ. Я ответила, что мне никто не говорил, что «я из СБ», я могла только догадываться, что люди, которые были со мной в Лаврове – из СБ. «Мы ученики НКВД, разведка которого сильнейшая в мире», – говорят повстанцы об СБ, а очень часто ученики своими способностями перерастают своих учителей.

Это не понравилось Дроздецкому, который сказал: «Как бы не так? Еще не хватало, чтобы «ученики» своей работой превзошли нас. Постараемся приложить все силы, чтобы не допустить до этого».

Расспрашивали, как отнеслись к нашему приезду. Я отвечала, что как видно из последнего разговора с командиром, были рады нашему желанию связаться. Развернуть националистическую работу в Восточной Украине является основной целью организации.

Танельзон предложил мне описать мою поездку. Записку для «Тарана» и литературу я отдала Ивенко, который должен был вернуть мне на другой день. Мне приказали немедленно установить связь с «Тараном». Условились с Ивенко встретиться на лестнице у Брикера 24 июля.

Веером я посетила квартиру, через которую должна была связаться с «Тараном». От одного друга, который проживает в этой квартире, я узнала что в Киеве, в связи с моим отсутствием был большой переполох в группе «Тарана». Сам «Таран» в конце мая приехав из Кривого Рога или Днепропетровска оставил Киев, и устроился на работу в 40 км от Киева, на спиртзаводе. Ему устроили фальшивый паспорт.

Только 25 июля я увиделась с Миньковской, которой рассказала о своей поездке. С «Тараном» виделась 29 июля. Ни «Таран», ни Миньковская не интересовались подробностями моей поездки так, как НКГБ, были рады что я вернулась, рады что я наладила связь.

При встрече со мной «Таран» сразу согласился ехать, а потом в разговоре с Миньковской проявил страх и предложил ей ехать вместо него. Она доказала ему, что ехать должен только он, и никто другой. И он согласился. Все время до отъезда расспрашивал меня через сколько дней мы можем вернуться. Очень не хотелось ему бросать работу на спиртзаводе, где он работал бухгалтером.

Потом решил ждать возвращения Калуженко, но я предупредила его, что мы должны быть на связи не позднее 5 августа, ибо если опоздаем придется снова ждать долго связи.

Отъезд был назначен на 4 августа. Началась беготня за документами. «Тарану» пропуск сделали из какого то старого, а мне Миньковская достала за литр водки в редакции «Радянської України». Вообще поведение Миньковской довольно подозрительное.

Несмотря на то, что она лишилась квартиры и всего имущества, она имеет возможность довольно хорошо одеваться, хотя все время жалуется на тяжелое материальное положение. Говорит, что ее поддерживает её муж, с которым она разошлась. Она помогает деньгами «Тарану». Чтобы обеспечить нас деньгами на дорогу продала свои ручные часы.

Встречаясь с «Тараном» и его товарищами, я вместе с тем встречалась с Ивенко и Танельзоном. Встречались через один-два дня. Так как на лестнице у Брикера говорить много было

нельзя, мне назвали квартиру на улице Костельной, дом 3, квартира 8 (недалеко от Владимирской горки).

25 июля мне в НКГБ возвратили литературу и записку. Сожалили, что нельзя оставить себе хотя бы по одному экземпляру. Спрашивали почему так мало дали литературы и тут же объяснили это тем, что я, едучи без документов, рисковала.

Однажды Танельзон спросил меня. Смог ли бы «Таран» ехать на Запад сам – без меня. С какой целью он задал мне этот вопрос я не знаю, возможно с провокационной целью. Я ответила, что снова ехать на запад я не имею никакого желания, это они и сами понимают, но ехать мне необходимо, так как «Тарана» без меня не примут на западе.

Свою поездку я описала на 20 листках. Ивенко и Танельзон были недовольны, почему я так мало написала. Я объяснила это тем, что писать мне пришлось дома, крадучись, чтобы никто не видел.

С Ивенко я виделась 3 раза. 31 июля он ушел в отпуск. Его заменил Таневич, он был без погон, поэтому его звания я не знаю. С Таневичем приходил Танельзон, который предупреждал меня, чтобы я дома ни в коем случае не проговорила о своем сотрудничестве с ними, так как в скором времени они думают «поговорить» с моей сестрой. Которая недавно вернулась из немецкого концлагеря, где находилась, как было известно НКГБ, за принадлежность к ОУН. Танельзон сказал мне, что он подозревает, что моя сестра завербована немецким гестапо, так как из концлагеря немногие возвращались.

3 августа документы были готовы. «Таран» приехал в Киев. Остановка была за билетами, за это взялась я. Перед этим Таневич предупредил меня, что в случае, если я не достану билетов, НКГБ это сделает. Вечером 3 августа я передала Таневичу свои и «Тарана» [документы]. 4-го я должна была пойти за билетами.

4 августа я три раза ходила на Костельную на билетами и лишь в третий раз получила билеты и «благословение» Танельзона.

Узнав, что здесь я получила 500 рублей на дорогу, Танельзон с улыбкой заявил, что меня можно поздравить с оуновской зарплатой и на этот раз дал на дорогу 1000 рублей.

4 августа Танельзон имел со мной беседу, при которой присутствовал Таневич и еще какой то незнакомый мне капитан НКГБ, который принес билеты на поезд.

Танельзон заявил мне, что прежде всего я должна умело маскироваться и ни в коем случае, ни в какой обстановке не теряться.

Выйдя из вагона в Луцке, я должна была вести себя как настоящий член ОУН. До Луцка мы будем ехать спокойно, так

как с нами в одном вагоне будет ехать человек из НКГБ, который постарается сделать так, чтобы не было тщательной проверки документов. Этого человека я не знаю. Он меня тоже не знает. Это моя и «Тарана» охрана от НКГБ. «Тарана» я должна была оставить в Луцке, а затем проверить, все ли в порядке в Коршевце.

Танельзон предполагал арест Гани или облаву во время нашего пребывания в селе. Если я одна буду задержана, то могу сослаться на Наркомат НКГБ – Савченко¹⁶⁶, что нахожусь здесь по его заданию, и буду освобождена.

Особенно нужно остерегаться НКВД, который очень часто портит дело НКГБ. В случае, если меня задержит НКВД – должна буду говорить [с] не ниже старшего лейтенанта. Остерегаться ареста НКВД или НКГБ вместе с «Тараном» ибо это может провалить все дело, если кто либо узнает о нашем аресте, хотя бы кратковременном. В том случае, если я буду задержана НКГБ вместе с «Тараном», то в присутствии «Тарана» ни в коем случае не говорить, что послана сюда наркоматом. Если будет какая либо задержка – постараться оставить «Тарана», а самой на 2-3 дня приехать в Киев. В Луцке к Тельпишу являться в крайнем случае, и только вечером, остерегаться, не следит ли кто за мной.

В том случае, если мы с «Тараном» задержимся на долгое время и к возвращению в Киев будем иметь просроченные документы – оставить «Тарана» где-нибудь на связи в селе в безопасном месте и приехать в Киев, где получить для него документы.

В том случае, если я буду при отряде, который вступит в бой с большевиками – должна вести себя так, как каждый боец отряда. По возможности не брать оружия в руки, а выполнять работу медсестры. Если буду иметь оружие – «стрелять по воробьям» – но так, чтобы не было заметно. Если буду задержана органами Советской власти не одна, а с несколькими другими друзьями, постараться договориться с начальником, чтобы освободил всех или хотя бы нескольких вместе со мной. Одной не освобождаться – иначе буду расконспирирована. При случае написать письмо домой, которое они на почте проверят. Если все будет в порядке – на десятой строчке написать что-нибудь о птичках, а если будем иметь задержку – о ягодах. В случае полного провала писать о погоде.

---

¹⁶⁶ Савченко Сергій Романович (18.06.1904, м. Скадовськ, Херсонська обл. – 1966) – в радянських органах державної безпеки з 1922 р., закінчив Вищу прикордонну школу ОДПУ, служив на командних посадах в прикордонних військах. У 1943-1949 рр. народний комісар-міністр державної безпеки УРСР. 19.09.1949-05.01.1953 – начальник зовнішньої розвідки СРСР, з травня 1953 р. на керівних посадах в МВС СРСР. Генерал-лейтенант. Звільнений у відставку в 1955 р.

По прибытии в Киев связь с НКГБ восстановлю через квартиру по улице Костельной.

Я спросила Танельзона – должна ли Калуженко ехать в Киев или нет? Он ответил, что пускай едет – здесь ее устроят в университет. Вообще о Калуженко в НКГБ не расспрашивали и вообще мало интересовались.

Перед уходом Танельзон спросил меня, с большим ли желанием еду на запад. Я ответила, что меня удивляет его вопрос и вообще я хотела бы продолжать учебу в университете. Танельзон сказал, что сразу после установления связи с проводом я смогу продолжить учебу в любом институте, а если имею желание то и в институте НКГБ.

Кроме меня в этой «Тарановой» организации кто-то еще имеет связь с НКГБ, то есть от меня требуют только налаживания связи. Больше никаких указаний по этому делу не дают. С «Тараном», Миньковской и Качурой я встретилась 4 августа в 20 часов 30 минут.

Миньковская в разговоре со мной просила не оставлять «Тарана» одного, поддерживать у него настроение, так как он не обладает большой силой воли.

С «Тараном» была условлена квартира и кличка, по которой «Таран» в случае надобности мог прислать человека в Киев.

Ночью 5 августа мы выехали в Луцк. Всю дорогу «Таран» был беспокойный. В каждом пассажире он видел НКГБ. Вообще дорога прошла спокойно.

6 августа мы были в Луцке. Остановились на квартире, где я находилась во время моей последней поездки в Луцк. На этой квартире застали Николайчук Марию, которая в свое время жила в Луцке и работала в организации.

Весной 1945 г. Николайчук, боясь ареста, выехала в Киев, где через Калуженко установила связь с нами. Теперь Николайчук была в Луцке по своим личным делам. Днем, 6 августа, оставив «Тарана» на квартире, я пошла в Коршевец, где узнала, что Ганя арестована 26 апреля. Ночевала я в Коршевце и в эту же ночь установила связь с «Михасем». Утром, 7-го, я пошла в Луцк. «Тарану» сказала что все в порядке. Он сел писать письмо Миньковской, которое затем передал через Николайчук. Я пошла к Тельпишу и заявила, что мне ничего не осталось делать, (кроме) как вернуться в Киев. В таких условиях, где на каждом шагу свои мешают делу – работать невозможно, и сообщила об аресте Гани. Он пытался сразу же связаться с Киевом, но ему это не удалось. Поговорив по телефону с Нач.[альником Управления] НКГБ Луцка Тельпиш мне сказал, чтобы я пришла в 15 часов, дело будет улажено.

В 15 часов Тельпиш сказал мне, что все в порядке. Ганя с двумя подругами освобождена. Он говорил по телефону с Танельзоном, который приказал передать мне, чтобы я подождала в Луцке два дня. За это время он или зам.[еститель] наркома Дроздецкий приедут в Луцк.

Тельпишу я заявила, что имею намерение сегодня же ехать в село. «Таран» тоже настаивает на этом. Во время нашего разговора с Тельпишем присутствовал капитан НКГБ, который заявил мне, что советовать мне они не имеют права, так как я им не подчиняюсь, а ответственна только перед своим начальством и наркомом. В случае провала я должна знать, что меня ждет, как с одной, так и с другой стороны.

Тельпиш посоветовал мне одной ехать в село, а «Тарана» оставить в Луцке. Через два дня я должна вернуться в Луцк для встречи с тем, кто приедет из Киева.

Возвратясь от Тельпиша на квартиру, я застала полный переполюх. Дело в том, что здесь узнали, что у родителей Калуженко был обыск, и что отца Калуженко арестовали. Мы находились у сестры Калуженко, а поэтому каждую минуту можно было ждать проверки и здесь.

«Таран» очень нервничал, а потому я решила несмотря на запрещение Танельзона немедленно идти в село, что я и сделала.

Прибыв в село я узнала, что Ганя с подругами уже дома. «Таран» узнал о ее аресте и все время расспрашивал, за что она была арестована. Я ответила, что ее арест ничего общего не имеет с нашим делом, а Гане сказала, чтобы она в присутствии «Тарана» ничего не говорила о своем аресте. В эту же ночь мы виделись с «Михасем», который предупредил нас, что мы должны немного подождать.

12 августа мы оставили Коршевец.

Л. ФОЯ
19.08.1945 г.

Перевала с украинского – капитан Струнина¹⁶⁷ (Підпис)

*ГДА СБУ. – Ф. 2(Управління 2-Н). – Оп. 89(1951 р.). – Спр. 115. – Арк. 91-100.
Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську мову.*

---

¹⁶⁷ Дата перекладу у документі не зазначена. Очевидно, це трофейний документ, оригінал якого було знищено, а копія була долучена до звітних матеріалів радянських органів державної безпеки, які стосувалися СБ ОУН.

№ 50 ВІСТІ ЗІ СХОДУ

1945 р.

Вісті зі Сходу

Кисловодськ (Кавказ).

Серед населення страшний голод, недостача одягу і взуття. Вулиці наповнені жебраками (дорослими і дітьми), що від ранку до вечора облягають місцеву лічницю, ждучи на відпадки викидунані на смітник та на огрізки хліба, кинені з милосердя хворими.

Часті насильні вивози до робіт на заводи і копальні, де платня пересічно 80-100 крб. у місяць – причому ціни жахливо високі: 1кг. хліба – 70-100 крб., 1 літ. молока – 30 крб., черевики – 2 000 крб., корова – 70-80 крб.

В горах діють повстанські відділи, що ставлять кроваві спроти НКВД, яке намагається виселити тамошніх людей.

Ростов над Доном [Ростов-на-Дону].

На зал[ізничній] станції стоять товарні вагони, навантажені вщерть переселенцями з Холмщини, що вже два місяці в дорозі. Ограблені та нещасні, зморені голодом, жебрають у проїздних та з тривогою і розпаччю розпитують, чи хто не стрічав транспорту з їхніх мужів та молоді, яких насильно відділено на одній станції і повезено у невідомому напрямі.

На вулицях і в поїздах часті грабункові напади, а вбивства задля хліба та інших харчів – щоденне явище.

Ворошиловградська область.

Народ примирає з голоду на станціях пригнівають сотні центнерів збіжжя, транспортовані у невідомому напрямі.

Із-за недостачі одягу стрічається часто людей одягнених в гарячі дні в кожухи. В колгоспах (напр., в с. Лозова Павловка) забирають все молоко від кіз і коров для «держави», не оставляючи навіть для дітей. В колгоспах жадливі злидні, навіть їсти немає з чого – нужденну юшку їдять з черепків чи знайдених пушок від консерв. Пересічна кількість коров в колгоспах 10-15 на село, коней зовсім немає – забрано їх для армії, землю управляється здебільшого лопатами.

Київ.

7.08.1945 р. прохожі на вулиці Х. були свідками бурхливої сцени між енкаведистом з червоноармійцем. Червоноармієць

заохочуваний роз'яреною товпою заінтересованих вигукував обидливі слова на тих, які «зручно штовхали на передову на фронті солдатів, а самі ховалися за їхніми плечима». Підбадьорюваний вуличною товпою намагався застрелити енкаведиста. Такі случаи часті.

На залізничній лінії Ростов – Київ – Львів товпляться валки обдертих і босих, з вузликками, що тисячі кілометрів ідуть, або чіпляючись залізниці ідуть за жмінкою зерна.

При залізничному торі на лінії Львів – Київ видніють на швидку руку зроблені буди, в яких примішені брудні і обдерті переселенці, в яких при різних перевірках пограбовано майно, а самим наказано ждати на невідоме. При зупинці поїзду облягають вагони і не зважаючи на нагінку енкаведистів, просять милостині та жалуються на свою долю і плачучи прощають кожний поїзд, що їде в напрямі їхніх родинних околиць.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 206. Копія. Машинопис.

№ 51
ЗВІТ «РОМАНА» ПРО ПОЛІТИКО-
ПРОПАГАНДИСТСЬКУ РОБОТУ ОУН
НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

20 вересня 1945 р.

Звіт
політично-пропагандивна робота

Політично-пропагандивна робота переведена переважно серед колгоспного населення, яке майже в цілому української національності. Напр. в с. К. Н. Житомирської області, використовуючи зібраних людей, які на мали йти на очистку залізниці, була проведена бесіда, на якій обговорювано слідує: Що то УПА і за що бореться; чому вона шукає ту силу, яка має повалити сталінський [режим], плани Сталіна і його політику. Було присутніх 23 особи.

Зустріч зі службовцями є рідко, тому що вони живуть в більшості по містах, але була нагода балакати з директорами шкіл, які також цікавляться нашим рухом. Один директор з с. Я. Житомирської області через довірених йому осіб, які б не доне-

сли до НКВД каже: «нехай би ці хлопці з УПА взяли мене на кілька день зі собою, щоб з ними про все поговорити».

Живим словом охоплено 5% населення. Вислови і запити населення бувають різні, напр. «що ви зробите, вас так мало», «звідки ви берете зброю і виряд», «чи вам допомагає Англія», «вас розіб'ють тому, що війна закінчилась, Москва сконцентрує всі свої сили, щоб розбити вас».

Лозунгових акцій не переводили тому, що не було до цього спеціальних взірців.

Робота в Червоній армії.

Робота в ЧА майже не ведеться. Дуже рідко трапляється зустріч з червоноармійцями, або командирами, які приходили б на відпустку додому. Напр., в с. С. Житомирської області підслухано розмову одного капітана піхоти, в якій він нарікав на війну і бажав тихого сільського самостійного життя. Після того з ним говорили на різні теми. Між іншим пояснювали йому на чому обгрунтовуємо свою боротьбу за УССД. Обговорювали міжнародне положення ССРСР і революційний рух поневолених народів. Розклеєння кличів на переводив. Листівки серед бійців не розкидав, бо їх немає.

Боево-диверсійно-саботаж[ні] пропагандивні акції

Бойових акцій не проводили з огляду на брак амуніції. Протягом часу від 18.01. до 30.08.1945 р. було знищено 7 телефонічних апаратів, з чого кілька замагазиновано. Це було зроблено в с. Гута Потіївського р-ну Житомирської області. Один апарат знищено дня 15.02.1945 р., а другий 19.02.1945 р. в – Янівка того ж р-ну. Тут же знищено документи сільської управи. Дня 21.02.1945 р. в с. Янівка знищено документи і телефонний апарат та відкрито кооперативу та колгоспну камеру, роздаючи людям сіль, муку й збіжжя. Нищення телефонічних апаратів ми повторювали по кілька разів в одному місці, тому що після знищення одного апарату ставлять другого.

Від 30.04. по 05.06.1945 перебували в р-нах на Білоцерківщині та Таращанщині¹⁶⁸. Після повороту дня 15.05.1945 р. в с. Старики Чоповицького р-ну Житомир[ської] обл[асті] знищено одного нквдиста, від якого взято одного кріса, одного пістоля, полеву торбу разом з документами. Було знищено 3 сепаратори і молотарки (кількості не подають, тому що не подав к-р Марко¹⁶⁹).

---

¹⁶⁸ Київська обл.

¹⁶⁹ Див. прим. Піддубний Роман.

На які ворожі організації маємо впливи.

В терені тільки в деяких селах діє організація молоді «комсомол», на яку я не маю жодного впливу, але бачу висліди їхньої роботи. Напр., в с. Пугачівка в останній газеті в сільраді написано про одного хлопця, який виключився з комсомолу з причин страху перед бандерівцями. Вималювали його карикатуру в переляканому вигляді і написали: «Я боюсь бандьоровцев». В напрямку використання цих організацій для пропаганди революційних організацій, ідей, я нічого не зробив, тому що не мав до цього матеріалів.

Крім істребітельного баталіона НКВД, НКГБ, ніхто проти нас акцій не веде.

Ворожа відповідь на наші пропагандивні акції.

Після проведення нами якоїсь роботи НКВД проводить тільки слідства. Часто практикують засідки, якщо знають напрямок маршу нашої групи. Більших акцій поки що не переводять. Якщо через когось вдасться їм довідатись, до кого ми заходили, вони прививають цій особі співпрацю з нами і викликають в р-н, де грозять даній особі тюрмою. Такий випадок був в с. Ш. Житомирської обл. НКВД накинуло одній жінці, що вона передержує з собою бандерівський штаб. На це жінка відповіла їм: «Якщо ви знали, що в мене пересиджує бандерівський штаб, то треба було прийти і забрати їх, вони не відгородились від вас кордоном. НКВД більше нічого не питало, чуючи таку відповідь. Усну пропаганду ведуть таку «война закончена, ми их уничтожим». Задякували тим, що прийде Перший Український Фронт на відпочинок та виловить повстанців. Говорили, що повстанці здаються вже групами. Писаної пропаганди не застосовували.

Наслідки нашої пропаганди і ворожого наступу на населення

Населення приймає нашу пропаганду дуже радо і прихильно. Коли на постою здержимо кілька, а часом кільканадцять людей після проведення з нами розмови відпускаємо їх додому, вони однак не проявляють великої охоти розставатися з нами і кажуть, що «ми хочемо ще посидіти з вами, щоб ще дещо почути від вас». Це було в с. Р. Житомирської області Потіївського р-ну. Наслідки: активізація населення проявляється в с. Кропивниця [Кропивня] Новгород [Новоград-]Волинського р-ну Житомирської області, селяни застрілили голову колгоспу, який був шкурняком советським. Населення ставиться до нас прихильно і не боїться нас. Воно переконалось, що ми нікого не вбиваємо і без страху вночі відчиняє нам двері, щиро ділиться навіть останнім шматком хліба. Коли при зустрічі впевняться, що мають до діла з повстанцями, радо інформують про все, що питаємо. Напр., в с. Будки

Житомирської області після розмови зі селянином він сам каже: «хлопці візьміть мене зі собою, я вас поведу, куди вам треба!». Подібно було в с. Ш. Чоповицького р-ну, коли після збірки податку, який стягався більш примусово, чим добровільно і багатьом людям добре говорили: «ви завтра заквартируйте в селі [в мене] і як прийдуть сатрапи за грішми, то знищіть їх, тоді другі боятимуться їхати в село за податками.

III. Суспільно-політичний огляд терену

Мій терен діяння майже ввесь змішаний, а це по причині не прикріплення мене в одному терені, я оперував в р-нах: Коростень, Чоповичі, Потіївка і Малин.

Тяжкої промисловості в цьому терені немає, тільки легка фабрика паперу в місті Малині, тартак в с. Шершні Чоповицького р-ну, маслозаводи в Коростені, Житомирі, Потієвці, Чоповичах і Малині. Сільське господарство в 97% – колгоспне, а самостійне господарство мають іноді лише старики, або працівники р-ну. Населення цього терену майже все української національності, воно становить 98%, а решта – це інші національності, як москалі, поляки, і інші. Напр., в с. Шершні Чоповицького р-ну Житомирської області крім українців живе одна сім'я кацапів і дві сім'ї жидів. Все населення крім сільського активу, як голів сільради, колгоспів, бригадирів, комірників і рахівників, живе бідно півжебрацьким життям.

Положення національних меншин

Національні меншини є краще забезпечені тому, що вони в більшості знаходяться при керівних апаратах р-ну, чи якогось підприємства. Напр., в с. Шершні Чоповицького р-ну начальниками тартаку і смолярні є жиди. Соціальне положення селян є напівжебрацьке, тому що воно не користує продуктів своєї праці в колгоспі. Напр., в с. Я. Потіївського р-ну колгоспники працюють день і ніч, не дістали за це ні одного кілограма хліба, але крім цього мусіли дати ще по 20 кг. на контингент. Такий стан є в цілому терені. Хліб, що збирали в колгоспах до зернини вивозять на станцію. Куди везуть цей хліб покищо невідомо. Найкраще забезпечена матеріально інтелігенція. В м. Малин Житомирської області вчителі ходять по 4 км. в ліс за дрова. Пайок, який вони одержують, ніяк не вистачає на прожиття. Їм допомагають селяни, або родичі, які мають дещо більше продуктів. Це все в с. Я. Потіївського р-ну. Все населення мріє про приватне користування землею і повне користування продуктів своєї праці.

Соціальне положення сталінських вельмож

Це відомо, що життя партійного чи іншого вельможі не можна порівняти з життям колгоспника. Тому що вони все і скрізь контролюють й мають змогу скрізь дещо пограбити. Голова райпарткому з Потіївки при контролі млину в с. Рубинка [Рубанка] забрав «мірчука» і три мішки завіз додому. Коли мельник звернув на це увагу, його звільнили і негайно вислали на фронт. Подібний випадок був з тим партійцем у потієвському маслозаводі.

Духовне життя населення

Національної свідомості майже немає. Поміж собою населення говорить українською мовою, а при зустрічі з військовими, чи зі службовниками російською мовою. Національної гордості майже не мають, історії України не знають, за винятком тих, які конспіруються ще від визвольних змагань 1917-1920 рр. Загально в політичному відношенні населення несвідоме – в політичному положенні не орієнтується. Більшість населення є релігійне. Вони відвідують церкви і святкують православні свята. Церков є мало Матері вчать малих дітей молитись.

Участь населення в большевицьких організаціях

Населення не бере участі в жодних організаціях, крім деяких випадків, де в селах можна зустрінути організацію комсомолу. Інших організацій немає.

Торгівля

Район є поділений на т. зв. «сільські споживчі товариства», до яких на місцях привозять деякі товари: сіль, цукор, мило, цукорки, горілку, часом мануфактуру, але в так малій кількості, що з неї користує лише голова сільради, або голова кооперації. Колгоспники можуть продавати продукти, які він виростить в своїй присадибній ділянці. Такий базар відбувається раз в тиждень, в неділю. Є дуже розповсюджена спекуляція різними товарами.

Рух населення

Населення поки що не виселяють. Повертають фольксдойчі, які втікли з німцями. В с. Рубанка Потієвського р-ну прибули вже три сім'ї фольксдойчів. Прибувають також ті, які були за німецької дійсності примусово забрані на роботи в Німеччину. Цих, які прибувають з каторжної роботи з Німеччини, большевики зачисляють до ворогів народу і висилають на деякі роботи на другі села, на т. зв. «прориви». Це було в с. Сушки Коростенського р-ну Житомирської області. Вільних виїздів на роботу немає, а тільки примусовий вивіз. Напр., в с. Шершні Чоповицького р-ну голова колгоспу вдосвіта приїхав до однієї жінки (звичайно до тієї, яка не

хотіла активно включатись до роботи в колгоспі) і хотів її забрати на Донбас. Жінка ця, заговоривши його в хаті, непомітно висмикнулася на двір, ніби по своїм потребам і почала втікати в село. Голова, зауваживши це почав її доганяти, а догнавши її завів в м. Чоповичі. Там скориставши з цього, [що] с. голова пішов снідять, втекла в другий р-н, висмикнувшись від вартового.

Релігійні справи

Урядові чинники до церкви відносяться вороже. Коли голова сільради захочеться замкнути церкву, або перенести якийсь празник на друге число – він може це зробити. Таке було в с. Устимовка [Устинівка] Чоповицького р-ну. Коли в тому селі на Першу Пречисту зібралось в церкві багато народу, щоби відсвяткувати празник, то уповноважений від НКВД, хотів це все розігнати і церкву замкнути. З цим звернувся до священика, щоб цей наказав людям розійтись. Але старенький священик того села сказав: «Я тих людей не збирав, а щоб вони розійшлись говорити не буду, а якщо розійдуться самі, я Службу Божу докінчу».

Партійні, комсомольці проти церкви активно не борються. Всі священики, яких я знав, є старшого віку. Балакати з ними не довелося. Духовенство до населення відноситься добре. На проповідях підносять в народі віру в Бога і церкву, а ганьблять тих, які відреклись від хреста і віри. Це було в с. Турчинка Житомирської області.

Життя молоді

Молодь в більшості недосвідчена. Скінчила 4 класи сільської школи. За освіту ніхто не дбає, бо треба робити в колгоспі. Як один [школи] закрили аж до осені. Напр., в Потієвському р-ні в с. Янівка знаходиться 6 осіб, які мають середню освіту і вчаться в лісотехнікумі. Молодь є не вихована і займається хуліганством. Загально сучасна молодь, яка лишилася дома не цікавиться нашою революційною боротьбою.

Настрої населення

Населення говорить «що біда, що нам не дають зарплати і вивозять наш хліб». Населення мріє про те, щоб якнайскорше скинути зі себе колгоспне ярмо та щоб чим скорше настало мирне життя. Населення відноситься до нас дуже добре, радо відчиняють хату, коли ми застукаємо, річ ясна, якщо впевниться, що стукають дійсно повстанці, докладно інформують нас про те, чого питаємо.

Адміністрація районна і сільська і радгоспи

Як представляється районна адміністрація не знаю, бо я з районом зв'язку не маю, а сільська в 98% віддана советській владі. Свідчить про це ряд списків, захоплених в сільрадах і уповноважених Чоповицького р-ну НКВД. Службовці це в більшості назначені

і не місцеві люди. Вони в більшій мірі стараються в районі, директорами підприємств, головами сільрад звичайно призначають москалів, як «благонадьожний» елемент. Розпорядження р-ну є такі: виплатити на строк всякі податки (як культзбір, воєнний податок, на зиму не буде літака, чи танка чи інші). В розпорядженнях сільських управ кладеться особливий натиск на те, щоб ніякий колгоспник не пропускав ні одного дня праці в колгоспі, виконував і перевиконував норми праці. Населення всі обов'язки положені на нього виконує неохоче, а коли колгоспник не заробив призначеної йому норми, від нього забирають і присадибні ділянки, збіжжя чи корову, а це заохотити до праці не може.

Червона армія.

Командний склад в більшості становлять москалі. Відношення командирів до бійців є різне. В деяких місцях є випадки, що бійці стріляють командирів, українці москалів і т. п. Оповідав один демобілізований старик, що навіть поженуть до річки, після того є завжди один вбитий. Моральний стан армії є дуже низький. Під час перемаршу частини заградітельних отрядов в селі Подлубки [Підлуби] р-ну Емільчино Житомирської області, сержант, знасилував 67 літню старуху, говорячи: «молоді бояться ребьонка, а старші нет». Дизерція також є – про це свідчить документ взятий в сільраді с. Шершні, де начальник НКВД видав наказ голові сільради, щоб він стягнув трьох дизертирів з істребительного батальйона.

Різне.

В місяці лютому в Малинському технікумі, НКВД арештувало студента за те, що він писав вірші проти колгоспу та Сталіна.

20.09.1945 р.

Слава Україні!

Роман¹⁷⁰

ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп.4. – Спр. 77. – Арк. 171-174. Копія. Машинопис.

Аналогічний примірник: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т.3. – Арк. 45-47а. Фотокопія. Машинопис.

---

¹⁷⁰ Кудра Володимир Пантелеймонович («Заграда», «Орест», «ТМР», «Роман», «Бурлака», «Р. Бурлака», «Старий») – (1922, с. Малий Омеляник Луцького р-ну Волинської обл. – 08.07.1955, с. Сушки Коростенського р-ну Житомирської обл.) – походив із бідної селянської родини, закінчив Луцьку семирічку (1937), курси садівників-городників, педагогічні курси (1940), працівник Луцької авторемонтної бази. Член ОУН (1939), напівмілітарного формування «Січ» (1941) та «Господарської служби України». Кущовий Луцького р-ну

№ 52
ТЕРЕНОВИЙ ЗВІТ «ГАЛАЙДИ»
З КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

9 жовтня 1945 р.

Копія

Тереновий звіт СУЗ

Політичний настрій населення розсіяний. Маса невпевнена ні в що. Одні прагнуть того, другі – іншого. Одні кажуть, що буде зміна, другі кажуть, що мабуть так і прийдеться гнути спину у ненависному колгоспі, який остогид усьому народу. Верхівка сталінських правителів та багато інших керівників теж його не хочуть, коли добре і хитро подивитися. Але ще всі без жодного винятку заліплюють підкореній масі очі, як сидяче в розквашеній глині кошеня шерсть. В зв'язку з виданням нового указу про мобілізацію дітей у ФЗУ з 1927-29-29-30-31 років виникають великі незадоволення мас цілою мобілізацією їхні ще не вигляджених дітей та управителів колгоспів і установ, тож не довольні, бо цим зривається робота, за яку вони відповідають і яку виконували майже самі ті підростки. Господарська частина і справді на низькому рівні, осіння сівба ще не скоро закінчиться (за виключенням усяких колгоспів). Буряки, картопля ще не починали копати, лише комсомольсько-молодіжна ланка під

(1939-1941), комендант СБ (1941-1943). Чотовий та сотенний відділу УПА ім. Коновальця (03.1943-03.1944), брав участь у рейдах підрозділів УПА по території Житомирської, Кам'янець-Подільської та північних районах Київської області. Був командиром з'єднання «Базар» (ВО «Тютюнник» (ЗГ «44»). У березні 1944 р. відряджений на Холмщину для організації відділів УПА з метою охорони українського населення від польських нападів. Восени 1944 р. референтом СБ Проводу ОУН на ПЗУЗ С. Янишевським призначений на посаду коменданта бойових груп на СУЗ (Київська та Житомирська обл.). Провідник Малинського районного проводу, територіальних округ «Плацдарм» (північна Київщина) та «Роздоріжжя» (північна Житомирщина) (03-05.1945), Житомирський окружний провідник ОУН (1949-1955). У 1945-1955 рр. учасник багаторазових пропагандистсько-бойових рейдів на СУЗ. Отримав два важкі поранення у ногу (осінь 1948 та серпень 1949 рр.). У 1952 р. до його розшуку було залучено 1 тис. 700 осіб ВВ МВС та МДБ. Загинув 08.07.1955 р. під час проведення чекістсько-військової операції. За період діяльності в підпіллі у 1944-1955 рр. боївка ОУН «Романа» здійснила 227 антирадянських проявів (11 терактів, 112 нападів на колгоспи та магазини сільпо, 22 напади на сільради, 5 випадків затримування та звільнення радянського партійного активу, 77 випадків поширення підпільної літератури (1 тис. 500 вилучених екземплярів листівок та брошур).

безперервне гавкання секретарів ВЛКСМУ про безперервну працю на виділеній їм ділянці для того, щоб показати приклад усім колгоспникам, що можна працювати по стахановському і вдень, і вночі. Хлібопоставку вже деякі села витаскали, де сиділи грізні уповномочені. Культ-просвітньої роботи нема у там ту суботу з с. М-Калетинцях були стрибки і НКВД у усіх участків Лях[овецького] р-ну, бо в Плуж.[ненському] р-ні появилась група повстанців, то виїхали всі на захист, бо в Ляхівцях переїжджала 5-та кавалерійська дивізія ім. Котовського.

Постій, 9.10.45 р.
Галайда¹⁷¹

С[лава] У[країні]!
Г[ероям] С[лава]!

ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 3. – Арк. 208. Фотокопія. Рукопис.

№ 53
ЗВІТ ПРО РЕЙД БОЇВКИ ОУН «ОРЕСТА»
У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКУ ОБЛАСТЬ

12 жовтня 1945 р.

Кам[’янець]-Подільщина

Звіт про положення на СУЗ
на основі розвідочного рейду відбутого в днях 1-5.10.1945 р.

З огляду на неможливість закріпитися на довший час і дуже обмежену свободу рухів, заподані нижче відомості дуже обмежені.

Згідно з директивами большевицької верхівки, всюди ведеться натиск на господарчу відбудову країни, застосовуючи при тому сильні репресії проти всіх, що не виконують бодай на 100% настановлених норм. Успіх цього ставлення помітний – контингенти поздавані, лани під засів озиминних культур у великій час-

---

¹⁷¹ Див. прим. Решетин Григорій.

тині поорані, хоч кукурудзи й соняшники стоять ще на пні. Щоби виконати намічені плани, колгоспники працюють в день і в ночі, безпереривно, використовують до цього всякі заходи, включно з коровами, що становлять приватну власність поодиноких колгоспників.

Терен Кам'янець-Подільщини багатий, землі багато і вона урожайна, і тим можна вияснити собі факт, що навіть в час найсильніших криз, населення не відчувало злиднів до тої міри, що інші терени. Все ж таки при зустрічі з населення не вмовкають жалі про дуже погане матеріальне становище. Головною причиною цього є безконечні драчки, які практикує рад[янська] влада. І так кожний громадянин зобов'язаний платити: 1) подушне 260 крб.; 2) м'ясо: 40 кг (ціною 600 крб.); 3) яйця: 120 шт.; 4) молоко: 93 літр.; 5) продналог: 554 крб. за 0,56 га; 6) «страхівки»: 20 крб. Слід підкреслити, що за кожний день спізнення сплата наростає на 50% «пені». Найбільшим джерелом прибутків колгоспника являються присадибні наділи, не зважаючи на те, що вони звичайно порозкидані по найменш урожайних закутках (над рікою), між лісами, на північних схилах гір і їх обробляють у вільних хвилинах дуже запопадливо. Люди зовсім одверто твердять, що зі самих трудоднів ніяк не в силі вижити родину.

Постава широких мас до большевизму, спеціально до колгоспного ладу, ворожа. Проявляється це в більших потоках скарг при зустрічі з нами. Але на активну співпрацю і поміч цього населення нам не можна числити. Деякі люди залюбки згадують про Петлюру, жінки жаліються на колгоспи, дітям імпонує наша боротьба, але ніхто з них не відважиться безпосередньо чи посередньо приложитися до нашого діла. Причина цього переконання про непереможність ССРСР, впоєне большевицькою пропагандою, і відстрашуючі приклади долі «контреволюціонерів», які мають змогу досить часто бачити. Тому так на відлюдні, при принагідних зустрічах з нами, населення зразу відкриває нам свою душу, але вже в ночі до своєї хати ніяк не впустить. Так напр.: багато сексотів вихвалюється зовсім явно і перебільшено про доноси й протибандерівську роботу, яку вони робили під час німецької окупації й осінню-зимою 1944 р. Як овоч большевицької пропаганди – поняття «бандерівець» утотожнюють з «бандитом» і тим словом лякають жінок і дітей, що пускаються в дорогу в ліс, чи в ночі. Часто навіть не зі злости, а з «моди» доносять про те, що в тому, а в тому місці бачили бандерівців і ця вістка блискавично алярмує навколишні села. Один із сильних брехливих аргументів большевицької пропаганди проти нас має успіх фама,

що бандерівці на ЗУЗ вбивають багато червоноармійців і тих, що вертаються з роботи з Німеччини, а це з найрідніші тамошнього населення. Лиш деякі дядьки розпитують обширніше про нашу працю, програму й методи, ставлячи при тому питання, на які сили ми розчислюємо. По їхньому ясно, що самі не подужаємо большевизму. Цікавляться нашими взаєминами з іншими державами, а в першу чергу з аліянтами. Нашу літературу всі приймають радо, але який процент її того ж таки дня опиниться в канцеляріях РО НКВД, не відомо. Не будемо песимістами, коли припустимо, що більше як 50%. В розмовах потакують нам всі, але навіть налякані большевицькі урядники не в силі приховати скептичної усмішки. А русські, що навіть після кількадесятирічного побуту в українському морі, не затратили прикмет «старшого брата», дуже вдатно потрапляють прикинутися нашими прихильниками, ставлять найбільше питань, підохочуючи до відповіді мнимим співчуттям за долею українського повстання («ох, мой сын может быть, так как и они») – ясне, що це все на те тільки, щоб здобути найбільше матеріалів, які прийдеться їм використати не завтра, а ще сьогодні до звіту для НКВД. Ця масовість офіціальних і неофіціальних сексотів майже унеможливує якусь протибольшевицьку роботу в ширшому масштабі. Не диво, отже, що як не цього самого дня, то найдовше на наступний НКВД знає про нашу появу в терені, а за найменший прояв пособництва нашому рухові карає жорстоко. Як, наприклад, наведемо факт, що в с. [...] Орининського р-ну присудили Василеві Чорному (бригадир колгоспу) 10 літ Сибіру, а дочці Марії 15 літ в'язниці за це тільки, що вони заявили, що в них осінню 1944 р. квартирували українські повстанці. До присуду не враховано всіх засобів підсудного, що їх повиягало НКВД під час допиту і посічених плечей дівчини. Це було мабуть надпрограмово. Ясно, що майно їхнє підлягало конфіскації байдуже, що мати Марії виздоровляє щойно після допитів НКВД в тій же справі. Вона сподівається, що покращає її жалюгідне становище з моментом, коли вернеться її син – орденоносець з ЧА. Можливо, що вдасться їй тоді відібрати цих 2000 крб. і одержує, що при ревізії вкрали їй НКВД.

Можливості нашої роботи на цих теренах під сучасну пору дуже трудні. Ще поважнішою, а радше дошкульнішою, від наведених вище фактів, причиною є факт, що нема де переквартирувати дня. На поміч населення в тому випадку не можна числити, лише у виїмкових випадках, поля обсажені, а ліси, хоч місцями й великі, проріджені і вичищені до тої міри, що роблять вражіння парків.

Поважна частина і так нечисленних симпатиків, за яких можна було колись зачепитися, зараз арештовані, або обставлено їх до тої міри, що зараз використати їх не можливо. Це, у першій мірі, наслідок провокативної роботи деяких боєвиків зо східних груп, які з огляду на велике запотребування – з одної сторони, і велику недостачу і труднощі, з якими приходилось діставати їх від сітки ЗУЗ – з другої сторони, попали досить багато.

Роблячи підсумки, мильно було б думати про безвиглядність нашої роботи на СУЗ. В тому переконує нас загальна постава мас до большевизму, щирість у відношенні до нас, яку можна бачити і відчуту у гноблених колгоспників навіть тепер, коли СССР виробив опінію в інших держав на кріпкому фундаменті. Навіть тепер відповідно зредагована (не так, як для ЗУЗ), наша література промовила б [до] напівзбольшевизованих середніх і нищих прошарків суспільства, одурманюваного двома з половиною десятків років наполегливою пропагандою. Нам тому слід особливо підкреслити і розв'язати дві проблеми: а) як цю літературу редагувати; б) як її розповсюджувати на СУЗ.

План розв'язки цих проблем, опрацьований спільними силами, так нечисленних людей нашої округи пришлемо незабаром.

Постій, 12.10.1945 р.

Слава Україні!

Орест²³¹

ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп.2. – Спр. 80. – Арк. 385-386. Копія. Машинопис.

Аналогічний документ: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т.4. – Арк. 112-113. Фотокопія. Машинопис.

---

²³¹ Можливо, Кисіль Іван («Гор», «Орест») – у 1944-1945 рр. командир сотні загону «Котловина» («Хвастівський»), загону ім. Богуна, к-р бригади «Пилявці» (ім. Лисого). Провідник Любомльського надрайону ОУН (1946). Поручик УПА помертно від 9.07.1946 р. (за радянськими даними загинув 30.08.1946).

№ 54
УРИВОК ЗІ СПОГАДІВ ПІДПІЛЬНИКА
ОУН «ВАДИМА» ПРО РЕЙД ПО ТЕРИТОРІЇ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Без дати

Вадим

Підпільними стежками на СУЗ
(Уривок зі споминів учасника)

Осінь. День 28 вересня 1945 р. Мовчазний і задуманий стояв Поліський ліс. Тільки вітер стиха зривав з дерев поховклий лист і стелив ним землю та інколи потріскували, вилітаючи з вогню, іскри. Біля вогню скупчилась невелика група повстанців.

Сьогодні всі особливо в поважному настрої. Не було чути стрільні, жартів і дотепів, так властивих повстанцям. Є й причини до таких настроїв. Від сьогодні багатьом з присутніх доведеться починати нове життя в нових умовах – проводити свою революційну роботу на Східних Українських Землях.

І хоч нові, ще незнані обставини не здавалися бути легкими, вони, одначе, не страхали нас, а навпаки – згадка про те, що ми відходимо на Схід, викликала у нас якесь особливе вдоволення. Кожного вабило оте невідоме майбутнє, зв'язане з роботою серед населення України; кожного палила цікавість безпосереднього пізнання тої частини українського народу, що вже близько трьох десятків років томилась під большевицькою займанщиною.

Кожний вже знав про своє завдання, знав також, в який терен відходить, і нас до відходу кожний проводив у роздумуванні над тим, як то закріпитися в терені, як розгорнути найуспішнішу революційну роботу.

Нарешті прийшов час відходу в дорогу. Нас п'ятьох друзів, які в майбутньому мали ділити долю і недолю, стояли в одній лаві, слухаючи прощальних слів к-ра О.

Пам'ятаю, що була найбільш урочиста й пам'ятна в моєму житті хвилина. З гарячих і щирих слів командира ми відчули і зрозуміли, яким великим довір'ям наділила нас Організація, доручаючи нам таке важливе і почесне завдання. Ми тільки й думали, щоб з цього завдання якнайкраще вив'язатися, щоб це велике довір'я оправдати в праці. На кінець останні побажання, щирий потиск правиці і ми відійшли.

Ми хоч і знали, що терен, куди ми йдемо, збільш опанований ворогом, що треба буде багато зусиль, а то й жертв, щоб перебороти усі труднощі, закріпитися в терені і побудувати Організацію. Ми йшли прискішеним кроком у напрямі на Схід, щоб за ніч зробити якнайбільше дороги.

Переступивши межі Городницького р-ну і одночасно бувший большевицько-польський кордон, ми пристановилися на короткий відпочинок. Сонце вже викотилось поверх лісу. Кругом панувала тиша. Навіть найменший шелест не пройшов би мимо й так чутливого вуха партизана, даючи нам впевненість, що ворог зненацька не підійде, ані не наскочить. Незважаючи на пройдену дорогу, ніхто втоми не відчував. Настрій у всіх, як звичайно, був бадьорий, веселий. Група зупинилася на повному часі. При тій нагоді ми й поснідали. По сніданні рушили в дальшу дорогу.

Наш марш мав відбутися якнайбільше конспіративно аж до місця призначення. Йшло про те, щоб ворог передчасно не зорієнтувався про нашу присутність, напрям маршу і не підняв погоні. Тому ми не залишали за собою ніяких слідів і старалися не зустрічатися з посторонніми людьми при переході шляху чи просіки. Той, що йшов впереді, завжди уважно розглядав терен і коли не замітив нічого – усі скоро переходили. Стараючись ступати тільки на твердий ґрунт та старанно минати місця, де могли б залишитися відтиски стіп.

Коли сонце підійшло на південь, марширувати ставало чимраз важче. День був дуже гарячий і мучила спрага. Ноги вимагали відпочинку. Тому стрінувши по дорозі маленький струмочок, ми біля нього зробили довший відпочинок. До цього нас змушувала ще й та обставина, що недалеко в напрямі нашого маршу большевики робили прорубку лісу.

Знову маршируємо. Обвішані вантажем, який складався, крім озброєння, ще з запасів харчів та літератури, ішли ми повільно. Дійшовши до невеликого населеного пункту, ми вперше за час нашого маршу побачили якусь жінку, яка несла в торбі картоплі, зігнувшись під тягарем. Ми звернули вліво, щоб вона нас не побачила.

Під вечір небо закрилося темними хмарами, а згодом, коли зайшло сонце, зірвалася буря. Десь з простору раз-у-раз за страшним розгоном набігала сила стихії і з сильним виттям злітала на верхи дерев та зі стогоном то нагинала їх додолу, то розгойдувала, наче б хотіла вирвати їх геть з корінням. Слабі, змиршавілі, або зі слабим корінням дерева з тріском падали додолу. Сильні і здорові не давали себе ані зігнути, ані зломити.

Нараз хмари, якби прорвались і на землю поллявся густий дощ. Наступила страшenna темнота. Ми, однак, дальше марширували, беручи по компасі курс на схід. Стало ще важче йти, коли ми вийшли на якесь болото.

Так, бродячи болотом та стікаючи дощем, ми вийшли на залізницю Городниця – Олевськ, а дальше по годині ходу, підійшли під с. Березники.

Була вже сьома година вечора. Небо знову випогодилося. В хатах вже світилося. Ми зайшли до крайньої хати, з якої виблимувало тьмяне світло кагання. Хотілося зайти до хати не тільки тому, щоб розвідати про становище в терені і бодай трохи відпочити по тяжкій дорозі, але бажалося зустрічі з місцевими людьми, хотілося почути від них слово, відчути їхні настрої, довідатись про їхні болі і бажання. Бо ж серед цих людей, з ними і для них прийдесться нам працювати.

І ось ми вже в хаті. Зайшовши, як звичайно, чемно привіталися. Господиня так само прийняла нас чемно і попросила сідати. Обстановка в хаті говорила, що родина живе бідно. Хатчина сама обшарпана, старенька. У куточку стояв старий понівечений стіл. На долівці, на розстеленій соломі спали троє малих дітей, вкритих подертою рядниною. На стіні, як і в кожній українській хаті, висіли ікони, чи пак одна – і це все умеблювання хати.

Господиня спочатку хоч і прийняла нас чемно, проте якоесь недовірчиво на нас споглядала. Але коли ми з нею розговорилися і сказали хто ми і за що боремося, вона заговорила з нами з такою одвертістю, з якою людина в большевицькій системі може говорити з найвірнішими своїми друзями. Її наболіла душа, хотіла розказати все зараз. І з її уст лились слова акту обвинувачення зверненого проти большевицьких окупантів. Жінка все це говорила, немов перед яким трибуналом, який, вислухавши її, винесе присуд та покарає винних її горю. Вона говорила з чуттям, жалем, ненавистю до тих, що заподіяли таке лихо. Вона розкривала перед нами все страшніші й страшніші картини свого мученицького життя.

Народ мучився, тяжко працюючи в холоді й голоді, вічно в непевності за себе, за свою родину: прожив день – слава Богу, а що буде наступного дня – хто його знає. Люди все ждали якоїсь зміни – оповідала вона, хай гірший аби інший – так здавалося. Врешті, вибухла війна і прийшли німці. Ми сподівалися, що будемо вільно жити, що вже настав кінець нашим злидням і горю та ... перечислилися. Німці показалися такими самими, як і большевики. Почали розстрілювати людей, виганяти молодь на роботи в

Німеччину, палити села. Наше село також спалили і люди ще досі живуть в землянках.

Німці так допекли людям, що деякі почали мріяти про поворот большевиків, мовляв – це менше лихо. Деякі говорили, що большевики вже змінили свою політику, то колгоспів вже не буде – навіть в листівках про це писали, большевицькі партизани про це говорили. А тут тобі маєш. Прийшли ці большевики і стало ще гірше. Чоловіків погнали всіх на фронт, жінок знову загнали в колгосп, де заставляють на голодному пайку працювати від зорі до зорі. І яка то праця – це страшна каторга. У колгоспі немає ані коней, ані корів, ані тракторів. Нас запрягають у плуги і орють нами. А насіння... думаєте, дали нам хоч кілограм?... Наше власне, що ми за німців трохи придбали, від нас забрали, та й наказали тим сіяти. Люди з голоду і праці пухнуть...Ось так, люди добрі, живемо. І коли все скінчиться? – закінчила жінка сумовито своє оповідання.

Ось образ сталінського «раю». Вислухавши ці жалі, ми зі своєї сторони, розповіли жінці, як треба робити, щоб визволитися з цього ярма, і що ми є, власне, ці люди, що борються за такий лад, де не буде того страшного визиску і люди житимуть у добробуті – вільно працюватимуть і свobodно розпоряджатимуться плодами своєї праці. А це можливе тільки у власній самостійній державі, за яку повинен боротися увесь український народ. Розповіли ми їй, як живуть люди в інших країнах, в своїх власних національних державах. Жінка слухала уважно і поїдала кожне слово. В серці і в очах блиснув промінь надії. Вона повеселішала. Їй здавалося, що це життя, яке ми накреслили в устрої української держави, вже таке близьке і ось-ось вона у ньому заживе.

На відхід тітка вгостила нас молоком та дуже жалувала, що немає чим кращим вгостити.

Гостинне та щире прийняття тою жінкою, гутірка з нею – все це викликало в нас гарне враження. Ми, особливо «новики», наочно і з першої зустрічі з населенням переконалися, що не тільки в Західній Україні народ живе ідеєю визволення, але, що ця ідея так само дорога і рідна й тут, населенню східних областей. Тут, у цій колгоспній хаті, ми що більше зрозуміли вагу нашої революційної роботи, вагу й потребу нашого слова правди. Ми тепер [по]бачили, що нам тут необхідно бути, що нашим обов'язком – подати руку нашим східним братам, роз'яснити їм, як вийти з цього всенародного лиха, підготувати їх до рішучої і остаточної боротьби за здобуття і побудову Української Самостійної Соборної Держави.

Свідомість важливості цієї місії будила в нас почуття гордості, а одночасно й наказувала нам не гаяти ані хвилини часу і скоріше поспішати в призначені терени, щоб розпочати роботу. І ми йшли, здавалося, зовсім не відчуваючи втоми, ділячись між собою своїми враженнями.

– От, хлопці, нагода! Давайте накопаємо картоплі, будемо мати завтра добре снідання, – сказав хтось з друзів, коли ми переходили через лан колгоспної картоплі.

Цю думку одобрив к-р Г., який очолював нашу групу, і ми за кілька хвилин мали вже повний наплечник картоплі.

Тим часом проспівали вже останні півні і почало, як то кажуть, на світ благословитися. Приспішуємо крок, щоб завчасу добратися в «царство партизана» – у ліс.

Врешті перейшли ми невелику річку і добралися до лісу. Спочатку ліс був рідкий, але чим даліше вглиблювалися в нього, ліс густішав. Пройшовши кілометрів два лісом, ми пристановилися на відпочинок. До цього ми вибрали густий ліщинник, який не тільки скрив нас від випадкових очей, але також дозволив розвести невеликий вогонь.

Вогонь розклали ми таки зараз, бо треба було просушити онучки і одержу, яка ще від вчорашнього дощу була мокра, а крім того, треба було зготовити снідання. Було і з чого готувати: ми мали картоплю, солонину, а це вже майже празник в партизанських умовах. Та й смакувало ж нам те снідання, як ніколи до цього часу. А ще смачніше взяв сон. Змучене довгим і тяжким маршем тіло домагалося відпочинку. Спали, як звичайно, в убезпеченнях, яке повнили по черзі що дві години,

Сонце вже клонилося до заходу. Ми вирушили в дальшу дорогу. Дорога провадила через ліс. Ще не цілком смерклося і ми, зійшовши на край лісу, були змушені задержатися. Перед нами як на долоні, лежало село Сергіївка. На краю лісу рішили почекати, поки стемніє. Приглядались околиці ...

Стемніло. Командир вислав двох друзів до найближчої від нас хати розвідати про ситуацію в селі. Видно було, що к-р рішаний зайти в це село. Можливо, що він має в цьому селі знайомих, бо в цьому терені працює два роки.

В одну мить розвідчики буди вже біля хати. На подвір'ї зустріли дівчину, яку, привітавши, спитали:

– Що тут чувати у вашому селі? Воєнних немає?

Видно було, що дівчина відразу зорієнтувалася, що має справу з повстанцями, одначе, хоч сміливо і прихильно, але з обережністю відповіла:

– Не знаю, чи хто є, але пройти можна.

Зрозумівши це як те, що в селі большевиків немає, за кілька хвилин ми увійшли в село. Як виявилось, к-р Р.¹⁷² не тільки знав це село, але й мав тут своїх знайомих. При цій нагоді і зайшли до одної з його знайомих родин.

Господарі – старенькі дідусь і бабуся – прийняли нас, як давно побачених своїх дітей і, як це загально прийнято на Сході, дуже гостинно («чим хата багата»). Бабуня відразу попросила нас випити по шклянці молока, чому ми, звичайно, не відмовилися. Бо відмову, згідно з місцевими звичаями, уважають, як знак невдоволення або погорди з господарів.

З теплого прийому господарів, ми не довго користали, бо, треба було спішити в дорогу. Поговоривши про відповідні справи та діставши потрібні інформації, ми відійшли. Бабуня дуже жалувала, що не має з чим випроводити «своїх дітей», як вона залюбки нас називала, бо все пограбували большевицькі сатрапи. Вже ми рушили з подвір'я, як старенька задержала нас і «задокументувала», що в неї є десь заховані соняшники, і вона хоче бодай ними вгостити нас на дорогу. Мимо наших прохань, старенька забігла кудись і принісши соняшники у вузлику, геть усі роздала поміж нами.

– Візьміть, – каже вона, – собі хоч це на дорогу і пробачте, що не маю чогось кращого, та проте на забувайте за нас старих і частіше навідуйтеся до нас. Бо як довго не бачимо, то журимось, чи, бува, що погане не трапилось.

На подвір'ї біля сусідньої хати ми несподівано зустріли червоноармійця. Він приїхав недавно додому у відпустку. Побачивши нас, він настрашився, думаючи, що ми його вб'ємо. Але як він здивувався, коли замість стріляти в нього, ми дружньо заговорили.

В короткій розмові поінформовано його, хто це такі українські революціонери, чому їх називають «бандерівцями», за що вони борються, про наше ставлення до червоноармійців і т. п. Підкресливши, що, борючись зі сталінським режимом, ми поборюємо всіх його главарів і партійних паразитів. Бо ж вони безпосередньо винні у тому, що переносить український народ під їхнім ярмом. Вони це ярмо положили і в ньому силою наш народ держать. До червоноармійців ми відносимось, як до своїх братів, якщо вони українці, або як до союзників, якщо вони сини інших поневолених народів. Вияснили йому, що його обов'язком

---

¹⁷² Очевидно, йдеться про Володимира Кудру («Романа») – командира бойових груп ОУН на СУЗ.

є боротися проти тих, що врядили йому і його народові таке пекельне життя. Дали йому кілька листівок для червоноармійців та іншої літератури. Він обіцяв взяти це все до своєї частини і там поширити.

Дивним для нього було те, що ми червоноармійців уважаємо за своїх братів і не б'ємо їх.

– Нам в армії говорили замполіти, що бандерівці убивають всіх воєнних, – говорив він.

Тепер, коли ми відходили, він прощав нас, як своїх добрих друзів, побажавши нам «щасливої путі по своєму направленні».

Йшли степом, розтягнувшись стрілецьким рядом. Дорогу присвічувало нам «козацьке сонце» – місяць. Так, колись він був «козацьким сонцем». Але тепер настали інші порядки на землі. Для партизанів-підпільників місяць звичайно не дуже то мило бачений. Видно, – перехождаю в переходах. А ходження підпільними шляхами – це тобі не те саме, що стояти з Марусею під калиною, слухаючи соловейка. Це, звичайно, діло складніше.

Однак, у цьому випадку місяць робив нам певні послуги. При його світлі ми могли зовсім виразно оглядати околицю. Але ж і терен тут – куди оком не глянеш – степ. Степ, це радше пародія колишнього українського степу. Бо ж, як відомо, в Україні немає вже в сьгоднішні часи степів, порослих тирсою. Сьогодні під словом «степ» розуміється «рівнина». А цей степ, яким ми переходили, порослий не тирсою, ані українською пшеницею, а ... бур'янами.

Скільки вигодувала б ця земля людей, коли б була власністю тих, що працюють на ній, коли б на цій землі був свій закон і своя влада?! І насувається думка, споглядаючи на ці бур'яни.

Біля села Рудня Підлубацька, Ємільчинського р-ну, перейшли річку Уборть. Село Королівку обійшли. Над ранком стали на постій, вибравши на «хату» на сьгоднішній день – пустий березовий молодник.

Погода в ці дні була дуже гарна. Здавалося, то знову повернуло до літа. Тільки опадаючи з дерев, пожовклий лист та холодні ночі, особливо ранки, нагадували про те, що літо пройшло безповоротно, аж до слідуєчого року.

Настрій в групі був прекрасний. На перетомлення взагалі не можна було скажитися, хоч, правду, сказавши, перевтомлення не дуже то передрішує настрої повстанців. Вони і в марші, і в бою, і в холоді, і в голоді все веселі і дотепні. Таке то вже козацьке плем'я.

У лісі було тихо. Кожний шелест, навіть шелест спадаєчого з дерева листя давав про себе чути. А що тої тишини ніхто не

нарушував, то й ми теж у марші мусіли цього дотримуватись. Коротенький ланцюжок нашої групи посувався тихо, але скоро вперед. Лиш час-від-часу міг би зорієнтувати, що в цім напрямку хтось пішов.

На краю лісу ми пристановилися. Перед нами було село і відкритий терен, яким проходить було ще рано. Це було с. С[е]маківка. Кругом села виднілися колгоспні поля. На полях горіли великі вогнища. Від села долітали до нас монотонно-в'їдливе гудіння мотору. Це гудіння вказувало на те, що в колгоспі молотять збіжжя. Але, що означають ці вогнища – важко було догадатися. А ці, що он там працюють, тобто колгоспники, не звертають ніякої уваги на вогонь. Щойно пізніше вияснилося, що це геніальний большевицький метод швидкісної переробки соломи на гній. Просте – палять солому на попіл. А колгоспник мусить свою корову сніпкам зі стріхи годувати. Що «прогрес», то «прогрес».

Командир вирішив зайти до цієї групи колгоспників. Згромадження людей при молотьбі давала нам добру нагоду провести розмову та допомогти колгоспникам забезпечити себе в хліб. Як тільки смеркло, ми зараз [зайшли] у найближчій хаті, де командир мав своїх знайомих, поінформувалися про становище в селі, на току. Ми подалися туди. Молотьбу проводили колгоспники під наглядом уповноваженого з р-ну (нового економа нової панщини). Ми розсипалися в розстрільну і бойовим порядком наблизилися до місця молотьби. В одну мить тік був обвитий нашим кільцем. Робітники від такої несподіваної гостини на мить збентежилися, але як тільки пристановили мотор, на обличчі у них показалася малопомітна усмішка, – вони вже догадалися, що це за гості прийшли до них. «Економа» ми прикликали до порядку і придержали, а відтак перевірили усіх чоловіків, чи нема в кого зброї. Розпочали збори. Селяни-колгоспники з увагою слухали кожне слово нашого промовця. Він коротко розповів про боротьбу ОУН і УПА з німецькими та большевицькими окупантами, про Україну і її минуле і сучасне, про те, що і як повинен робити український народ, щоб стати вільним. Свій виступ наш промовець закінчив закликком, щоб населення розібрало для себе вимолочене збіжжя.

– Беріть, це Ваш хліб, ви на нього трудилися, кров свою і піт над його вирощенням проливали, і він до вас належить. Від вас ворог силою його забирає, щоб ми, ви і ваші діти з голоду пухли.

Колгоспників не треба було двічі закликати до цього, але їх здержувала присутність большевицька «економа». Вони раді б були розговоритися з нами, але обережність брала верх. За то вони засипували нас питаннями з боку, подальше від гурту. Один

якийсь вже літній колгоспник відкликав мене на бік та почав розказувати про свої болі та про тих, що найбільше допекли народу-ві. Похвалився мені, що в нього є захований кріс та 250 набоїв до нього і запропонував мені забрати його. Для повстанців, мовляв, він пригодиться, а для нього кріс непотрібний. За такий патріотичний вчинок і за переховування зброї я його похвалив, але порадив кріса дальше переховувати, бо він, як не йому, то його синові знадобиться. Моя відповідь здивувала старика. Він не міг зрозуміти, як це так, що партизан відмовляється від зброї. Він здивовано запитав:

– Хіба ж вам зброя не потрібна, чи що?

– Зброї у нас є досить і тому ми не потребуємо стягати з населення. Хай воно має зброю в своєму посіданні, вона йому потрібна.

А де ж ви її берете? – ще більше здивовано запитав дідусь.

У ворога відбираємо: німецьку зброю у німців здобули, а большевицьку здобуємо тепер у большевиків. Зброя кожного повстанця, – пояснюю йому, – вирвана в бою з рук ворога.

– То ви й з німцями билися?

– Звичайно! Хіба ж ви про це не чули? – відповів я, дивуючись з такого наївного, як мені тоді здавалося, питання.

– Я про це й не чув. Люди говорили між собою, що ви били німців, але советські партизани, а тепер різні партійні агітатори на кожному мітингу втовкмачують у голови людям, що бандерівці вислугували німцям, а тепер проти Червоної армії виступають. А як воно насправді є, мені важко второпати. Якщо ви за свою владу і проти колгоспів боретесь, думаю собі, що це добре, але якщо червоноармійців убивайте, то це погано. Вони ж бо такі самі колгоспники, тільки убрані у військову форму. От, партійних собак нищити, то це зовсім правильно. Вони нам добре сала залляли за шкуру – закінчував свій виклад старий.

Тут докладніше мусів вияснити своєму співбесідникові все і розкрити брехливість большевицької пропаганди. Після цього старенький задоволено і з полегшенням якби хто зняв з його плечей якийсь тягар, всміхнувся, а відтак, сплюнув сердито, сказав:

– Он воно як! А я так і думав, що все, що большевики кажуть – брехня. Ех, коли б настав той час! Коли б здійснилося, про що ви мені тут оповідали, то навіть з коцюбами виступали [би] проти большевиків – так вони вже нам допекли, прокляті! – запальчиво, майже вигукнувши, сказав він. – Чи коли б частіше до нас приходили, то ці начальники і всяка сволота трохи поспускали б голови.

Ми готувалися до відходу. Колгоспники докінчували справлятися з вимолочених збіжжям. На току догорала молотилка пана-держави [...].

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 14. – Арк. 398-409. Друкований примірник. Машинопис.

№ 55 **СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД** **КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОКРУГИ**

1945 р.

Общественно-политический отчет по Камянец-Подольскому округу за 1945 года

В начале 1945 года население еще не имело твердых взглядов на будущее. Не могло установить дату окончания войны, а также трудно было определить ее окончательный исход. Понесли большие человеческие жертвы, увидевши сотни возвратившихся калек, каждый с нетерпением скидал ожидал конца войны. Ибо многие думали, что после окончания войны возвратятся домой отцы, братья, сыновья, которые больше 4-х лет проливали кровь на фронте. Значительная часть населения верила также и в то, что после окончание войны произойдут изменения и внутри СССР, а именно будет ликвидирована колхозная система и освободится частная собственность, возобновится действительная свобода религии, улучшится материальное положение всех слоев населения.

Но после окончания войны с Германией, а позже и с Японией, население увидело, что оно ошиблось в своих взглядах. С армии возвратилось очень мало, колхозная система осталась нетронутой, стоимость трудодня осталась без изменения, материальное положение еще больше ухудшилось. Зато разные поставки и налоги еще больше стали возрастать. Домой возвратилось много калек, потерявших трудоспособность на фронте. Этим, так называемым «инвалидам отечественной войны» большевистская власть, только для замазывания глаз, дала мизерную помощь. И это только в начале, когда инвалидов было еще мало. Но когда их число немного увеличилось, выдача этого мизерного

пайка (единовременная помощь 9 кг. ржаной муки) прекратилась. Старицкий райвоенкомат откровенно сказал: «Вас таких еще много будет». После этого выдача пайков прекращена.

Еще хуже отношения к демобилизованным, и не только к рядовым, но и к командному составу. Для примера приведу интересную историю с одним демобилизованным майором в Сатановском районе. Демобилизованный майор возвратился домой. Это был уже пожилой мужчина, женатый, имел несколько детей. Дома застал свою семью в больших недостатках. В первые дни у него было еще кое-что, ибо майор привез некоторые трофеи, которые развязали некоторые вопросы нищенской семьи майора. Да трофеев хватило не на долго. Тогда майор обратился за помощью к правлению колхоза, от которого, вместо помощи, получил предложение идти на работу в колхоз и зарабатывать за трудодни. Майор на это обиделся и начал буйнить. Дошло до того, что этим заинтересовался райисполком. После долгих переговоров с майором, назначили его председателем колхоза.

Сейчас для населения стало совершенно ясно, что большевики вместо освобождения упрягли трудящихся еще в больший плуг. Поэтому, на сегодня, население в большинстве своем, таких взглядов, что мол, пусть кто бы не пришел вместо большевиков, лишь бы только они не остались. Поэтому большая часть населения смотрит в сторону Англии и Америки. По территории ходят даже разные поговорки о том, что большевики все вывозят с Украины потому, что они должны выбраться с Украины за 25 или 15 лет.

С Германии много возвратилось молодежи, которая была вывезена туда на работу. Эти люди целиком отличаются от тех, что постоянно находились в колхозах. Один физический вид, а также и одежда свидетельствуют о том, что этим людям, хотя они были и на каторжных работах, жилось лучше, чем в колхозах. Большевики относятся к ним с большим недоверием. Говорят, что все они заразились националистическим духом.

Возвращаются также демобилизованные и инвалиды. У них также сменился взгляд на мир, они убедились, что в мире люди живут лучше, чем в оспеванном большевистском «раю». Один раненый захватывающе рассказывал, как живут чехи. Между прочим его очень удивило, что хозяин не выгоняет скот к водопю, и имеет в стойле водопровод, навоз со стойни вывозит электрическим возком. Второй раз девушка говорила, что просто совестно было рассказывать своему хозяину-немцу про жизнь и хозяйство своих родителей. Вынуждена была говорить неправду. Большевики запрещают рассказывать про жизнь крестьян и

рабочих на западе. Одну девушку из с. Карачковец, Смотричского района арестовали за это и вывезли неизвестно куда.

После окончания войны с Германией, большая часть населения была того убеждения, что уже настал мир, но по истечении нескольких месяцев эти взгляды почти целиком изменились, ибо сегодня все говорят о новой войне и о переменах, а «мирная» жизнь, что может очень часто наблюдать, проходит, в воскресенье, но и в будни можно слышать. В основном, почти слишком много пьянствует молодежь. Пьет даже учащаяся молодежь. Каждое воскресенье на протяжении целой ночи слышны песни подвыпивших людей. Не менее пьют также и девушки. 7 ноября слышны были песни женщин, которые возвращались домой после празднования дня октябрьской революции. В одном доме, в который зашли повстанцы, встретили девушку, несколько раз выходившую во двор, чтобы освободиться от чрезмерно выпившей водки. Одного подвыпившего парня спросили, имели ли они хотя там хорошую закуску, на что он ответил: «только вода и лук без хлеба».

Вечерами заметно движение по улицам села такое, как в мирное время: люди ходят, ездят, работают. Можно часто встретить подростков, собравшихся в кружок, в котором поют песни.

Кроме этого, население еще как будто чего-то ожидает. Это можно наблюдать среди серьезных граждан. Они утверждают, что такой порядок, вернее беспорядок, долго просуществовать уже не сможет. Население недовольно сталинским режимом. Пожилые люди вспоминают царское время, когда каждый крестьянин мог себе самостоятельно хозяйничать; не было такой нужды и во время немецкой оккупации. Люди верят, что на Украине жить можно, только нужно каким-либо способом избавиться от наездника.

Очень популярным среди населения термин «милиционер». Большевистские милиционеры так въелись народу в кожу, что словом «милиционер» не только пугают детей, но и ругают кого либо. Это самое большое оскорбление, какое только может быть. Об этом лучше всего может свидетельствовать такой случай: между офицером – фронтовиком и НКВДистом произошла ссора. НКВДист назвал офицера: «Ты бандит» – «а ты милиционер» – был ответ офицера.

В последнее время в некоторых случаях заметное безразличное отношение отдельных представителей власти. Когда-то нельзя было даже выгнать на пастбище скот, то ли на озимые посевы или в лес, а также брать солому с колхозных скирд и дрова в лесу. Сегодня во многих селах председатели сельсоветов и колхозов,

видя, что в борьбе с вышеупомянутым «преступлением» они не могут дать себе рады, начинают смотреть на подобные этому случаи сквозь пальцы. В некоторых селах, даже истребки помогают населению воровать корм для скота. Да и население начинает каждый раз все смелее «наступать». На повышения цен и разную спекуляцию почти не обращают внимания.

Из Городка на несколько дней была убежала вся администрация района*.

Перевел с українського
Капитна Пугач.
Верно: (підпис нерозбірливий)

*ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 196-198. Фотокопія.
Машинопис. Переклад з української на російську мову.*

№ 56 **ВІДОМОСТІ З** **КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

17 листопада 1945 р.

К-П/О

Відомості про положення

Життєві умовини на СУЗ надзвичайно низькі. Все населення міста і села живе в крайній нужді. Вже сьогодні в 2-3 місяці по жнивах питання хліба – найважливіша життєва проблеми, яку кожний намагається розв'язати по своїм спроможностям. Навіть партійні і НКВД по р-нах відчують матеріальні браки, намагаючись унормалізувати життєві умови, спекуляцією і хабарництвом.

Село скрайньо ворожо наставлене проти колгоспів. Експлуатація колгоспників велика: трудовні дуже великі, зарплата – низька. Щоби виробити трудовдень треба працювати 4,5-6 днів, тоді, як за трудовдень можна заробити 30-50 кг. зерна.

---

* Документ обірваний.

Щадливі наділи зменшили, позістали обложили великим рад-налогом так, що він (радналог) зараз двічі перевищив збір. Були випадки, де працівники р-ну обчислили колгоспникам качани кукурудзи за пні. Крім цього присадибні наділи обтяжені гроше-вим податком в сумі 2.000-3.000 крб.

Деякі голови колгоспів, ідучи на руку колгоспникам, випла-тити їх по однім кг. зерна (в році можна відробити максимум 80 трудоднів). Влада покарала тих голів колгоспів за «розбазу-вання» державного майна. Часто голів колгоспів змінюють, посилюючи тим натиск на колгосп.

Цьогорічний урожай був невеликий. Багато ланів стояли пустою, поросли бур'янами. Зараз уживають в осінній посівній кампанії корів до обробітку, як також останньо привезли багато тракторів. Можна сподіватися, що вся озимина буде засіяна по-плану.

Колгоспники під час жнив і осінніх польових робіт не хотіли виходити на колгоспі поля. Заробіток в колгоспах ніяк не виста-чає на прожиток, тому багато колгоспників іде на заробітки на ЗУЗ, чи на спекуляцію. Тут заробляють, чи купують збіжжя, яке подають на СУЗ. Чим далі на схід, тим більша ціна на збіжжя про-порційно збільшується.

Населення потребує теж багато грошей, обтяжене подат-ками. Крім грошового податку платять ще подушне (300 крб.), позики (500-900 крб.). Большевики при здиранні податків вжи-вають всяких підступів, напр.: змушують окремо чоловіка й жінку (так, що одне про другого не знає) підписати позику. Відтак стя-гають позику окремо від чоловіка, окремо від жінки.

До кооператив привозять дуже мало товарів. Закуп можна зробити лише за яйця і то тоді, коли вже зданий назначений контингент. Тому роздача товарів кооператив повстанцями має надзвичайний успіх.

Більших робітничих скупчень немає. Є кілька цукроварень та дві фабрики мануфактури в Дунаївцях. Число робітників невідоме.

Все населення переконане про те, що наступить політична зміна. В основному орієнтуються на альянтів. Все ж таки є рівно ж значна частина таких, що орієнтується на нас, вбачаючи, одначе, наш успіх в співпраці з альянтами. Большевики знають про симпатії населення до нашого руху, тому в своїй пропа-ганді представляють нас у найгіршому світлі. Вперто поширю-ють вістки про те, що бандерівці на ЗУЗ вбивають всіх тих, що повертаються з Німеччини. Часто розповсюджують такі вістки через сексотів, що повертаються з Німеччини, які «на власні очі»

бачили як бандерівці пустили під укіс ешелон з поворотцями з Німеччини.

До всіх, що повернулися з Німеччини, большевики ставлять-ся з недовір'ям, тому зараз ізолюють їх, висилаючи на заводи в Донбас. З Донбасу доходять чутки, що німці, які там працюють, відмовляються від роботи понад норму, хоч би гинули через те з голоду.

В р-нах, де бачили попередньо наших повстанців коли-небудь, населення абсолютно симпатизує з нами. Мимо терору й зараз дає піддержку. В тих околицях прийнялися наші революційні пісні, які співають залюбки, навіть при спільних польових роботах.

Відрадним є явище, що нарід самочинно бореться з обрусінням мови. Напр. по селах висмівають тих, що вернувшись з ЧА, намагаються говорити по-руськи.

З ЧА, як і на ЗУЗ, повертається дуже мало людей. Лише інваліди та старики. По урядах та школах значне число жінок. По всіх жителів Кам'янець-Подільської області в армії ставляться з недовір'ям. Доказом цього може послужити факт, що нікого з Кам'янець-Подільської області не брали в «загряд отряд». Є частина таких, що зовсім в армію не пішли й скриваються дома, або в рідні. Таких, одначе, дуже мало і їх годі віднайти. Вони бояться токож контактуватися з повстанцями, боючись попасти на провокацію. Часто большевики, знаючи про симпатії населення до нас, підходять нічю, просять отворити. Якщо ніхто не відкриває, відходять. Таке поступання дуже дезорієнтує населення. Таку тактику застосовує НКВД, звичайно лише в селах, де були, чи заходять наші повстанці. В таких селах роблять токож засідки (20-30 стрибків), а токож роблять облави. Шукають по-«традиції» по шафах та скринях. Але біда, що красти так немає що.

До большевицької агітації ставиться населення з презирством і недовір'ям. Мітинги, звичайно, уникають, втікаючи хто-куди. Преси багато немає і то лише локальна. Читають її мало та зовсім не вірять в те, що там пишеться, мовляв, «якщо Сталін бреше, то вже всі і всюди брешуть».

Поляки, що живуть на СУЗ, можуть напряду добровільно виїздити до Польщі на захід.

Слава Україні!

Постій, 17.11.1945 р.

Примітка:

Відомості з Кам'янець-Подільської області подав д. Арсен, який з групою друзів подався в свої околиці, ще в місяці червні. Там перебували до кінця жовтня, перейшовши р-ни: Дунаївці, Солобківці та Ярмолинці. При тому вели бойову роботу (розбили кілька кооператив, зліквідували кілька сексотів, голів с/рад, чи колгоспників і т. п.). Як виходить із його звіту, то на СУЗ є зараз більші можливості робити і закріпитися.

В цілі перевірення, заподаних відомостей, в терен, де перебував д.Арсен вислано іншу групу людей, які в разі можливості повинні там закріпитися.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т.5. – Арк. 242-243. Фотокопія. Машинопис.

№ 57
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОКРУГИ

20 листопада 1945 р.

Суспільно-політичний звіт з Кам'янець-Подільської округи¹⁷³

Населення Кам'янець-Подільської округи скрайньо вороже наставлене до сталінського режиму, який тепер щораз то більше показує свої імперіалістичні пазури. Цю ворожу поставу населення до сталінського режиму можна пояснити з ідейності в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу, як через соціальний гніт, в якому знаходиться зараз український народ, безастережний грабунок населення, колгоспну систему, страшний терор, вивози на Сибір, Донбас, мінімальна допомога інвалідам і т. п. Оця грабінницько-реакційна політика большевиків наставляє маси населення проти себе.

---

¹⁷³ Документ був вилучений 20 листопада 1949 р. під час проведення військово-чекістської операції міжобласної опергрупи МДБ з ліквідації керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН Г. Левчука («Жван», «Гомін», «КВ-18») у Циганському лісі Скала-Подільського р-ну Тернопільської обл.

Міжнародні обставини, які тепер заіснували в світі примушують населення також застановитися над своєю долею в майбутньому. Про неминучість конфлікту вірять і говорять всі. Вже сьогодні маса живе майбутньою війною, хоча війни не хотіла б, маючи вже й так величезні матеріальні втрати і втрати в людях ще з [останньої] війни. Однак вірять в це, що лише [після] конфлікту між союзними [державами], нова війна мусить принести якісь зміни. Оці зміни дадуть можливість позбутися сталінського режиму, колгоспу, терору. Навіть партійні, що є певні своєї перемоги, так як це було рік, чи півроку тому взад. Такі вислови партійців, як «Чує моя душа, що так довго не буде» – це свідчить про те, що і до сталінських вельмож закрадається непевність про своє майбутнє.

Уважаючи, що конфлікт буде неминучий, населення вже сьогодні починає орієнтуватися на три табори, а саме:

1. Частина населення орієнтується на нас, себто на «бандерівців». Такі вислови, які можна дуже часто почути, а саме: «Коли б ті бандерівців швидше починали, то ми ту голоту граблями виженем», – свідчить про те, що населення вірить в нашу боротьбу та в те, що ми її будемо розпочинати.
2. Частина населення орієнтується на союзників. Вже тепер в деяких місцевостях ходять між населенням поговірки, що Америка дала Україні самостійність на 25 років і т. ін. Також при зустрічі й розмові з населенням дістанете обов'язково запитання, як до нашого руху поставиться Англія, чи Америка та яке ставлення наше до них.
3. На третій табір, себто на СРСР орієнтується дуже мало, це переважно партійні й большевицька адміністрація.

Може деяка частина населення, яка є засліплена большевицькою пропагандою, навіть ще вірить в непереможність СРСР, що придуть «якісь зміни», однак говорить, що придуть, бо большевицька влада вже так їм дошкулила, що вони волають, щоб над ними панував хто-небудь другий, щоб лиш не Сталін і його кліка. Великий вклад праці організації в Кам'янець-Подільської окрузі, як за німецької окупації, так і большевицької в рр. 1944-1945 не пішов не марно. Населення досить широко запізналось з нашим рухом, з нашою боротьбою. Мабуть немає такого села, де не чули б про «бандерівців», а мало є таких сіл, які не бачили б нашої літератури. Внаслідок цього ми здобули симпатії серед населення, а навіть прихильників нашої боротьби.

І сьогодні помимо того, що сьогодні і большевицька пропаганда розпропагує нас серед населення, як бандитів, які ріжуть невинних жінок, дітей, вбивають червоноармійців, а останньо й тих, що повертають з Німеччини з роботи, здобували щораз то ширшу популярність серед народніх мас, але не як «бандити», а як оборонці народа. Нижче наведені приклади показують нам за кого нас уважають та за кого нас мають селяни й робітники, Кам'янець-Подільської округи. Одна покривджена головою колгоспу жінка в с. Жалині Смотрицького р-ну, прилюдно заявила цьому ж голові: «Чекай, чекай нехай не прийдуть до нас бандерівці, я їм все розкажу. Вони тобі покажуть, як знущатись над бідним народом».

На базарі в Іванчику продавав інвалід військовій речі. До нього підходить міліціант і хоче його заарештувати. Між обома доходить до конфлікту. На поміч міліціантові прибігає ще кілька міліціантів, а інвалідові «хмара жінок з базару. Доходить між усіма до бійки, під час якої жінки заявляють міліціантові: «Чи наші чоловіки та сини за те проливали на фронті свою кров, щоб ви її тепер топтали. Ви сталінські злодюги, будете знищені українськими партизанами, як фріци ...».

На краю ліса біля с. Нестеровець, Дунаєвецького р-ну є могила повстанця Сливки з відділу Нечая. Сливка помер тут на цьому місці, будучи ранений в живіт в Барбарівці. Осінню 1944 р. висипало йому могилу населення, поставили хрест. Зараз навколо цієї могили ми можемо побачити навколішки стоячих людей, які приходять майже щоденно молитися за душу впавшого героя.

Ні одна бабуся не мине сьогодні цієї могили, щоб не стала на коліна і не відмовила молитви. Могила стр. Сливки стала святиною народа. Сюди кожного свята приходять люди гуртами, щоб помолитися та згадати про невідомого їм впавшого героя – повстанця Сливки.

Запитаємо, чи селяни висипають могили по впавших большевиках, які своїм трупом прямо вкривають українську землю, під німецьких та повтсанських куль. Чи бачив хто, щоб на могилу большевика ходили гуртами люди, ставали на коліна і молилися за душу впавшого, й чи є десь могили висипані народом – бандитам?

Може десь і є, але в Кам'янець-Подільській області поки що про це не чути.

Подібне було й з могилою Вітрика, який був похований біля Зеленча, цього ж р-ну. Біля його могили можна нераз бачити

50-100 людей, які молились. Німці його могилу розкопали, а тіло викинули з могили. Це було ще за німецької окупації.

Один бригадир в с. Рудка, Смотрицького р-ну (участковий НКВД) озброєний в автомат, нахвалявся, що людей на святого Миколи вижене на жнива. Насподіваний наскок кількох повстанців на с. Рудку і бригадир падає трупом, не хочучи здати зброї. Населення вже на жнива не пішло, а пішло до церкви. В церкві гаряче молилися тільки не за впавшого, а за те, що його вбито. Українських повстанців згадували, як своїх визволителів.

Таких актів є дуже багато, вони вказують нам ясно, як ставляться, як шанують народні маси нас, а як большевиків. При зустрічі з нами населення розкриває перед нами всі свої жалі, турботи та нарікає і проклинає большевицьку владу. Щирість та гостинність, з якою зустрічає українське населення українських повстанців, говорять нам про те, що народ знає вже про нас і вірить нам. Це zarazом є доказом цього, що намагання большевицької пропаганди очернити нас перед народними масами, зробити з нас бандитів – немає успіху. А навпаки, чим большевицька пропаганда старається нас більше очернити, тим більше населення говорить про нас і тим ширше говорить про брехливість пропаганди большевицької.

Широкої, активної, організованої революційної роботи серед населення не помічується. Однак поодинокі виступи трапляються навіть досить часто. Є випадки убійств нквдистів, стрибків, а грабунків – то навіть дуже часто. Ось в вересні місяці вбито 2-х стрибків в с. Жипинці [Ріпинці], розбито кооперативу в Смотричі.

Після певної пропагандивної роботи можемо здобути собі симпатиків. В такого симпатика можна заквартирувати, досягнути потрібну розвідку, харчі. Такий симпатик може виконати навіть деякі доручення, як бути тереновим працівником, розкидати літературу і т. д.

Одному такому симпатикові поручено розкинути літературу. Як опісля провірено, то він її порозкидав та порозвішував на сільраді канцелярії, колгоспнім будинку, молочарні і інших прилюдних місцях (Зеленче).

Таких, чи подібних симпатиків, чи прихильників можна здобути більше, чи менше залежно від виробленості терену, та чи даний терен не потерпів через провокацію.

Молодь співає наші революційні пісні. Там, де проходив наш відділ, там залишався слід – пісня. Вистарчить, щоб одна дівчина дістала переписану, чи вивчила яку-небудь пісню, як від неї відписують інші й співають навіть на прилюдних місцях (під час

сапання, молочення, або в свята, чи на вечорницях, не зважаючи навіть на заборону співати наших пісень советським активом.

На вечорницях молодь політикує, щораз висловлюють протирадянські думки, не зважаючи на більшу, чи меншу скількість слухачів.

З мітингів тікають. Большевицької пропаганди не сприймають навіть діти. В однім селі вчитель розказує дітям про голод в царській Росії і вихвалює ССРСР. Розказує, як то батьки дітей нераз голодували, а тепер дістають на трудовень по 2-3 кг. хліба. Діти на це відповідають прямо увічі: «А я не по 2 кг., а по 100 та 200 грамів».

Газет селянство майже не читає, бо кажуть, що Сталін бреше, то й газети брешуть.

З Кам'янець-Подільської області в загрядотряди не беруть, бо кажуть, що «коли ми вам дамо зброю, то ви повтікаєте в «бан-дерівці»».

Ті, які повертають з Німеччини з роботи, або таких, які більше світа побачили, об'їздили, по селах не тримають, а відтранспортовують в Донбас, або дають роботу в місцевій промисловості.

Демобілізованим стараються давати посади. Інвалідам також дають посади, одначе інвалідські допомоги дуже маленькі. Багато є випадків, коли головами сільрад, чи навіть колгоспів є жінки. Сторожами є переважно старики. Вони налогів не платять, одначе працювати мусять.

Населення борониться перед русифікацією мови. Тих, що повертають з армії і стараються говорити російською мовою – висмівають, так, що ці знова починають говорити українською мовою. Мова і так вже до певної міри є засмічена російськовими словами, а головно лайками.

Економічне життя

Посівну кампанію большевики проводять досить успішно. В терен повезли масу тракторів, поля майже всі поорані. Як тяглової сили вживають також корів, зокрема в молоченню. Молотьбу закінчено. Цьогорічний збір був дуже слабенький. Поля необроблені. Бур'яни ховали збіжжя. Вже вимолочене збіжжя алярмово вивозили. Молочення відбувалося надзвичайно скорим темпом, як ніколи досі. Залишено лише на посів. Населенню роздано дуже мало. На трудовень видають по 300-500 грамів. Один голова колгоспу видав по 1 кг на трудовень, за те НКВД його арештувало, обвинувачуючи в розтраті зерна.

Щоб виробити один трудовдень жінка мусить працювати 5-7 днів (жнива, в'язання). За рік рідко яка жінка виробить 80 трудовднів, а то переважно 50-60, за що дістане вона 16-30 кг. хліба. За те контингенту мусить вона здати 20-30 кг. Головні засоби харчування населення з присадибних наділів 50-60 сотих га, які останньо в багатьох селах пообтинали, то й ці ділянки є контрольовані большевиками і з них стягають контингенти. В одному селі порахували навіть стручки кукурудзи, щоб знати скільки взяти контингенту.

Населення сьогодні напів голодує. На переднівок можна сподіватися голоду тому, що хліб вивезений. На упевнення, що нема чого їсти, летять погрози: «ми знаємо, де таких як ти діти».

Дуже багато населення приходить в Галичину за хлібом. Приходить аж з Ново-Ушицького р-ну. Ціни хліба такі.:

Галичина – 100 крб – 16 кг

Оринін – 150 крб. – 16 кг

Дунаївці – 200 крб. – 16 кг.

Нова Ушиця – 250 крб. – 16 кг.

Чим дальше на схід (15-30 км.), тим на 50 крб. 16 кг. (пуд) хліба дорожче.

В кооператив привозять дуже мало, і то що ліпше розберуть активісти села. Колгоспник може купити лише тоді, коли здасть норму яєць, якої звичайно виконати не може.

Населення обкладають великими податками:

подушне – 300 крб.

на присадибну ділянку (5-30 сотих га) 2000-5000 крб., а то й кілька тисяч.

Часто практикують так, що жінка підписує позику на 500 крб. дома, а зараз після цього ловлять її чоловіка, десь при роботі і примушують теж відписати позику на 500 крб., однак про те, що жінка підписала зобов'язання заплатити 500 крб. – мовчать і у висліді мусять платити подвійно. Хто відмовляється заплатити, того б'ють, арештують й обвинувачують «за політику».

Крім платежів грішми, здають м'ясо, молоко, яйця, городовину.

Церкви та школи

Церкви відкривають. Однак там, де з церкви зроблений клуб, або магазин, там на церкву не відпускають його. В таких випадках церкви влаштовують в селянських хатах. Старші люди ставляться до церкви прихильно. Молодь менше, і як заходить до церкви, то не задля того, щоби помолитися, лише щоби поди-

витися. Стидаються один другого при хрещенню. Дальше ще є безбожники. Антирелігійна пропаганда діє.

В школах вчительський персонал це або старі, або інваліди, а переважно новоспечені вчительки, які звичайно не мають належної кваліфікації. Здоровий вчительський персонал в армії.

Ворожі сили в терені

Большевицькі сили в терені слабі. В Кам'янці-Подільському стоїть постійно 120 пограничників, як залога міста. Тут є також артилерійська школа. В районах переважно по 10-20 енкаведистів та по 20-50 стрибків ([19]28-30 річник).

По області виїжджають тільки за донесенням, або після якоїсь акції, яку зробили повстанці. Виїжджає звичайно кілька енкаведистів і 10-20 стрибків, а коли потрібно більше людей, то озброюють міщан і робітників, яких ловлять на мості чи беруть із фабрики. Міщани та робітники не хочуть їхати та втікають, а останньо вже є чутки, що їх цілком не будуть брати. Стрибки – це доростаючі хлопчиська, сильно бояться. Під час облави в с. Нестерівцях стрибки оставились ночувати дві ночі в недалекому лісі, запугував пугач. Стійковий заалармував усіх та казав, що це бандерівці козацьким звичаєм переक्ликаються і готуються до наступу. Вночі всі втікли до р-ну.

Облави роблять більше про людське око. Більше шукають по скринях та шухлядах. Під час облав крадуть. Населення проти цього сильно обурюється.

Найбільшим нашим ворогом, з яким приходиться повстанцям зустрічатися в терені – це сексотство. Воно поширене масово. Сексотів загально можна поділити на дві категорії:

- а. свідомих
- б. несвідомих.

Свідомі –це ті, які доносять з ідеї, уважаючи це свідомо на потребу доносити. Це будуть працівники заангажовані НКВД, або ті, які уважаючи себе громадянами СССР, при тому поборюють революційні рухи поневоленних народів.

До несвідомих можна зарахувати таких, які доносять лише тому, що НКВД каже їм доносити, чи прямо з моди, як там широко прийнято. Нераз такому здається, що коли він не донесе, то НКВД все таки буде знати і його покарає.

Наведу один приклад такого несвідомого донощицтва.

Переходячи біля однієї стирти, повстанці зауважили ховаючуся тінь і почали розмову на рос. мові, вдаючи большевиків.

Це був сторож біля стирт. В ході розмови цей дідок розкаже повстанцям, що він однієї ночі бачив 4 постаті, які переходили побіч стирти. Про це він доніс на НКВД. Тоді повстанці розконспіровуються і роз'яснюють дідові про його злочин, супроти повстанців (це саме якраз були ті самі повстанці, яких він бачив біля стирти переходячих). Вони роз'яснюють дідові, хто такі українські повстанці та завіщо вони борються. Дідок розплакався та просив вибачення, бо це зробив він несвідомо. При цьому просив повстанців заходити до нього додому. Опісля нераз повстанці користувались його гостинністю, однак дідок ні разу не доніс на НКВД. Таких несвідомих сексотів легко дається побороти пропагандою, роз'яснюючи про їх злочини. Однак треба взяти під увагу й те, що зі зростом нашого руху – зростає й число донощиків, яких різними способами буде старатися НКВД ангажувати.

Весною, коли наш рух в Кам'янець-Подільщині був притих, багато сексотів повилазило наверх, багато навіть почало вихвалюватися своїми вчинкам. Та після вбиття бригадира в с. Рудка, Смотрицького р-ну, коли то широко рознеслось по терені, що «появилися бандерівці» всі ті, що чули за собою деякі провини, ночували по бур'янах, не довіряючи нікому, щоб їх зрадив.

На НКВД завелось сильне хабарництво. Не помастиш, не поїдеш, за хабара можна викупити навіть ліпшого в'язня. Не раз бувають арешти голів колгоспів на те лиш, що одержати хабар. Навіть НКВД напівголодує, тому за харчами цілий час в погоні.

Голів колгоспів та сільрад часто заміняють. Це застосовують з цією метою, щоб наступні краще справувались, бо такий голова з втратою становища, тратить всякі привілеї і «доходи».

В багатьох випадках жінки забороняють бути своїм чоловікам головою й кажуть: «Ти в день головою, а в ночі де подінешся».

Трапляються випадки підпілля. Є такі, що криються перед арештом, перед Донбасом, чи Сибіром. Було навіть трохи дезертирів, однак після капітуляції Німеччини частина поголосилася, частину виловили, а частина криється, однак з тими останніми тяжко сконтактуватись, бо добре конспіруються.

Постій, 20.11.45 р.

Слава Україні!

Жван¹⁷⁴

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т.4. – Арк. 153-157. Фотокопія. Машинопис.

---

¹⁷⁴ Див. прим. Левчук Григорій.

№ 58

ЗВІТ «ГАЛАЙДИ» ПРО СИТУАЦІЮ НА СУЗ

7 грудня 1945 р.

Короткий отчет из СУЗ

Большинство демобилизованных и сельского населения очень недовольны настоящей обстановкой и нуждой в жизни. Каждый демобилизованный и прибывший из Германии думает, что пойдет на улучшение жизненного быта после войны, что придет и его радостно встретят и дадут привилегию, но хорошо разнюхав, уверенно говорит, что даром воевал и даром надеялся.

Каждый инвалид Отечественной войны с трудом добывается мизерной для него пенсии и помощи. Народ надеется на перемену, но не может знать на какую, ибо каждый говорит, – «Ну все равно, везде так не будет, как есть, Совета не будет».

Большая подготовка идет к выборам в депутаты Верховного Совета СССР. Еще осталось два месяца, а большевистские агитаторы уже давно начали агитацию масс, чтобы единогласно проголосовать 10 февраля 1946 года за желанного им агитатора. Выборы, хотя и тайные должны быть, но большевики стараются уговорить темную массу, как бы макогоном в лоб, чтобы [все] голосовали за «советского патриота», который должен обеспечить интересы человечества.

Своими подагитаторами и своей пропагандой пытаются добиваться больших успехов и своей пропагандой пытаются добиться больших успехов в своих выборах. К каждому подагитатору подкрепляется 10 хат с людьми, которых он должен обрабатывать и прорабатывать «Положение о выборах в кандидаты к выборам в Верховный Совет СССР», Конституция СССР и разные политический статьи из газет.

На десятихатку народ не хочет идти ни за какие блага. Каждый плачет и говорит, что у меня нет чем затопить, нет чего сварить и т. д.

Желание высказывают голосовать за того, кто бы дал «землю и хлеб».

Слава Украине! Героям Слава!
07.12.45 г. «Галайда»¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Див. прим. Решетин Григорій.

Копия верна:
Нач. 10 Отд-я 2 Отдела УНКГБ по КПО
Майор

Шамилев

*ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 3. – Арк. 207. Фотокопія. Машинопис.
Переклад з української на російську мову.*

№ 59
ЗВІТ ПРО РЕЙД ВІДДІЛУ УПА «ГУДИМИ»
ПО ТЕРИТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ
ОБЛАСТІ

10 січня 1946 р.

Информационный отчет от 3.11.45 г. по 15.11.45 г.

Проходили по территории, совершали акции, агитировали население. Когда проходили по территории первый раз, население боялось, так как большевики наговорили, что мы вырезаем население и грабим, а когда мы поговорили с населением и рассказали, кто мы есть и чего мы хотим, то население стало приветливей. Большевики поняли, что этим не запугают, а как узнают, что мы находимся на территории, то из районов передают по селам, чтобы население остерегалось проходящих групп немцев, чтобы население пряталось и прятало имущество, так как немцы эти грабят. Поэтому население не могло сориентироваться кто мы, до тех пор, пока не получили литературу, а когда мы распространяли литературу, то население к нам относилось очень хорошо, разоружали пред[седателей] колхозов и приказывали председателям, чтобы не посылали на Донбасс, а кто будет относится к населению враждебно, будет наказан.

После того, как шли люди в колхоз, чтонибудь брать, то председатели и бригадиры уславливались, мы будем кричать, а вы делайте свое, т. е. забирайте все подряд, а если кто еще не покаялся, то люди его предупреждают, подожди, придут еще к тебе и так каждое село, где мы не заходили. Как сойдутся женщины на базаре, то говорят: дай бог, чтобы к нам пришли. Были и такие, что их требовалось наказывать, настолько еще не воспитанные и поэтому могут думать[, что] все то, что говорят большевики, есть правда.

От 3 до 15 ноября проходили без литературы и совершали акции в таких селах: Лисковцы, Армянские Хутора, Приворотье, Суржа, Цыбулевка, Татарская [Татарски] и Фридривцы.

Информационный отчет от 8.11.-23.11.45 г.

В с. Лисковцах сделан налет. Уничтожены в сельском совете документы, телефон[ы,] разбили кассу, в кассе были облигации и деньги. Облигации сожгли, разные бумаги сожгли, составленные учеты трудодней и метрические справки. Уничтожены портреты и те рамки, где был портрет Сталина и другие, вложили туда карикатуры Сталин – Гитлер на штыке. Расклеивали литературу по заборам и раздавали по рукам людям. Литература была: Письмо от колхозников о Сталине, обращение к красноармейцам, за что ведет борьбу УПА. Литература была на русском и украинском языках.

В с. Суржа разбросали литературу, а также раздавали по рукам. Когда мы пришли и дошли до школы, в школе было собрание, мы зашли в школу, раздали по рукам литературу, выступали с речью и были такие, что плакали. На собрании было 50 человек, проводил собрание председатель колхоза, а колхозницы разбрасывали литературу. С большевиков никто не приехал, население не сообщало.

В с. Суржа, сколько мы были, население этого села никогда не доказывало на нас большевикам, всегда видели нас, как мы приходили днем, к нам приходили люди и приглашали в хаты. Очень нам население симпатизирует, говорят «пришли наши герои».

В с. Нагоряни уничтожен сельский совет, телефон, все в сельсовете сожжено, за исключением бумаг с учетом трудодней. В сельсовете были яйца, яблоки, лук, население собирало для раненых и было оставлено. Разбросали литературу.

В с. Княгинин разбросали литературу и уничтожили сельсовет, сожгли все бумаги, разбили телефон, оставлен учет трудодней и метрические справки, также сожгли дома и разграбили председателей колхоза и председателей сельсовета.

В с. Ластивцы уничтожили сельсовет, бумаги и телефон, разгромили молочную ферму, а также уничтожили сепаратор, сожгли все бумаги.

В сельсовете, где были портреты Сталина и других руководителей большевиков, в эти рамки вставили карикатуры Сталин – Гитлер на штыке. Разбили кассу, сожгли облигации и все остальные бумаги. Разоружили председателей колхоза и забрали в сельсовете 8 винтовок и две шинели.

В с. Цыбулевка разбросали литературу.

В селе Татариск[и], Татаринские хутора, Довжецкий хутор, Вермянские хутора [Вірменські Хутори] и в с. Великие Вермяны [Великі Вірмени] разбрасывали литературу. В сс. Цыбулевка и Татарисках квартировали. В лесу были из города рабочие, возили дрова, им была вручена литература. Разбрасывали литературу по селам за что ведет борьбу УПА, «Письмо от колхозников», «Обращение к красноармейцам», «Бойцы, командиры», «К рабочим», военную литературу по селам разбрасывали меньше, а ее направляли в Каменец через допризывников, которые ходили в военкомат на переподготовку.

Население нам стало немного больше симпатизировать, чем большевикам. Большевики, говорило население, что мы бандиты, то население говорит нам, что бандиты не так выглядят.

10.01.1946 г. «Гудыма»

Перевел с украинского
капитан

Олянский

*ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 2. – Т.4. – Арк. 307-308. Фотокопія.
Машинопис. Переклад з української на російську мову.*

№ 60
ЗВІТ БОЇВКИ ОУН «КАРМЕЛЮКА»
ПРО РОБОТУ В ЗАХІДНИХ РАЙОНАХ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Січень-лютий 1946 р.

Копия
Слава Украине!
Героям Слава!

Отчет работы от 25.12.45 года по 20.01.46 года
по пограничной полосе

25.12.45 года – рейд в станицу на границе.

27.12.45 года – обеспечение себя и окончание разных дел.

Мобилизовал на территории 3 коня и 2 кабана.

28.12.45 года – Встречался с людьми восточных территорий, которые ходили по людям, чтобы раздобыть себе кусок хлеба. Когда люди поняли, что мы из украинской повстанческой армии, то были очень довольны и проклинали жизнь, которой они живут. Рассказывают и дают указания, где имеются какие колхозы и с большим желанием просят нас, чтобы мы их уничтожили.

Один демобилизованный, который возвратился из армии говорил: «Пойдем и сожжем конюшню, в которой стоят колхозные кони, только лишь тогда, коней раздадут людям, и они хотя бы самую малость могли ими пользоваться. Другой говорил, который вез известь продавать на хлеб, что плохое наше житье потому, что мы проливали свою кровь на фронтах.

04.01.46 года – Рейд на село М-Калетинцы, восточной территории, где сделали маленькую работу, а именно: выпустили из помещений колхозную ферму, в которой стояло около 20 телят. Разбили магазин с хлебом, откуда взял 3 центнера пшеницы и тут же отправил ее для трудящихся той же территории. Разбил кооперацию, в которой взял немного для своего пользования, а остальное на ночь разобрал народ. Для себя взял соли 25 кг., 16 кусков мыла и 44 катушки ниток, из которых 15 катушек отдал хозяйки.

05.01.46 года – Ехали по нашим следам НКВД, где встретил[ись] с другим районом НКВД и начала сами с собой драться. [Со] стороны Ляховецкого района был убит один лейтенант и двое ранены. Но позже они опознали друг друга.

6.01.46 года – Был на временной конспирации на территории, не было возможности работать –в[сюду] было небезопасно.

8-9.01.46 года – Праздновал [Рождество] на территориях Острижчины с. Вилия.

10.01.46 года – Связался с другим участком села Вили[и] на восточные территории.

11.01.46 года – Сделал сходку в селе Заречье, где было 35 колхозников. Доклад сделал друг Орлик и один территориальный друг Тихий, который чересчур распространялся в широком масштабе. Народ был доволен нами на все сто процентов. После окончания друг Тихий сказал: «Слава Украине!». Все встали и также крикнули: «Слава!». Также обеспечили всех литературой, за которую все очень хватались и тут же читали. В конце говорили, что мы ее будем распространять около других сел. Речь друга Орлика прерывалась смешками над большевиками и над НКВД.

12.01.46 года – Рейд на другую станицу.

13.01.46 года – Проведение с восточниками вечера.

Справка:

а) Указанный текст представляет собой отчет работы банд-боевки надрайонного проводника ОУН «Кармелюка», написанный собственноручно «Кармелюком».

б) Военный отчет работы обнаружен в полевой сумке «Кармелюка», найденный после вооруженного столкновения между бандами «Кармелюка» и опергруппой Шумского РО МВД. Передан Белогорскому РО МВД для оперативного использования.

Верно: Ст. опер. уполном. ОББ Белогорского МВД

мл. л-т Новичков (підпис)

14.06.46 г.

ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 2. – Т.4. – Арк. 311-312. Фотокопія. Машинопис. Переклад з української на російську мову.

№ 61
ДОДАТОК ДО ЗВІТУ ПРО ГОЛОД
У ПРИЗБРУЧАНСЬКИХ РАЙОНАХ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ¹⁷⁶

4 лютого 1946 р.

Додаток до звіту про голод у призбручанських районах
Кам'янець-Подільської області

Грабунок хліба державою:

Рік 1946.

В с. Пилипи Олександрівські, Вінковецького р-ну, зібрано за 1946 рік всього урожаю 6072 ц. З того: населенню роздано около 140 ц. на насіння (весняне) і фураж залишено около 100 ц., – решту здано державі. На трудовень роздавано по 500 г.

В с. Мала Кужелівка, Мінковецького р-ну, колгосп здає державі біля 2000 ц., тоді як населенню роздано около 120 ц. На трудовень давали по 500 г., переважно жито й ячмінь. Село здало за 1946 р. 19 ц. зерна (від присадибних ділянок), 46 ц. м'яса, біля 20 000 л. молока, 100 000 крб. податків та позики.

---

¹⁷⁶ Див. документ № 70.

Рік 1947.

В с. Олександрів Великий, Віньковецького р-ну, колгосп ім. Шевченка, який має 800 га орної землі та 613 членів, виконав план зернопоставки й перевиконав його на 2000 ц. Населенню в кінцеворічному підрахунку вийшло по 810 г. на трудовдень. За рік колгоспники виробили 78 000 трудовнів, за які одержали 611,8 ц. зерна.

В с. Слобідка Балинська, Смотрицького р-ну, давали за 7 місяців по 200 г. на трудовдень.

В с. Пилипи Олександрівські, Віньковецького р-ну, за 8 місяців дано по 3,5 кг. на трудовдень, за інші місяці менше. У кінцеворічному розрахунку вийшло по 2,1 кг. на трудовдень. Багатьом людям дісталась надвижка, яку зараховано на слідуючий 1948 рік.

2. Смертність.

В с. Струга, Ново-Ушицького р-ну, померло понад 120 людей із голоду. За 1947 р. колгоспники дістали по 500 г. за трудовдень, внаслідок чого населення знову голодує. Багато йде в північні райони жебрати. В с. Вільхівці, того ж району, померло внаслідок голоду понад 300 чоловік.

3. Урожай у 1947 р. був надзвичайний. Такого урожаю люди вже давно не пам'ятають. Та більшовики «викачали» все. Населення знова залишилось животіти. Бідніші села вже голодують. Хліби не печуть майже нігде й ніхто. Формально, на колгоспи накладався план по хлібоздачі, закликаючи однак при цьому до «перевиконання» норм. Внаслідок цього, фактично забрали все. «Качали» доти, аж колгоспні магазини залишились пусті. Населенню роздано 2-3% від зданого державі. Більші колгоспи здають цього року по кільканадцять тисяч ц. хліба, тоді, коли населенню видається найбільше по кількості ц. Темпи збирання хлібоздачі цього року були шалені. Кукурудзу вивозили з колгоспних полів шульками відразу на станцію, чого в попередні роки не було. До перероблення кукурудзи вивозили шкільну дівтору з учителями на чолі. Навіть найбільші сталінські собачники від такого скоро[го] темпа й масового вивозу хліба жахалися. Багато хліба, особливо кукурудзи, нищилося на станціях; зерно зсипали прямо на перони, де воно замокало, а сира кукурудза, парилась на купках, чорніла.

З колгоспів, де не залишали зерна на насіння, на фураж зерна майже не призначувалось, або призначувалось менше, як у 46 р., коли був слабший урожай.

Постій, 4 лютого 1946 р.

Слава Україні!

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр.376. – Т.32. – Арк. 270. Копія. Машинопис.

№ 62
ТЕРЕНОВІ ВІСТКИ
З КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОКРУГИ

15 травня 1946 р.

Кам'янець-Подільська Округа

Вісті з терену
(загальний перегляд за 09.45-11.46)

Більше посилені дії НКВД помічається особливо в тих теренах, де ширше проявлялася наша робота в піднімецькій окупації. Большевики вважають, що й зараз ми там базуємося.

Терен большевиками зовсім опанований, так що кожній нашій акції (знищення с-ради, кооперативи, колгоспу і т. п.) зараз починається ширша большевицька протидія. На місці випадку проводять основно слідство, арештують цивільне населення, яке, на думку НКВД, могло б нам у даній акції пособляти, звичайно по якомусь часі арештованих випускають. Їздять демонстративно по деяких селах сусідніх, шукаючи в підозрілих їм місцях за винувниками».

На доноси про те, що зауважено наших повстанців – негайно наскакують та переводять труси. Кількість большевиків, в залежності від їхніх потреб (від доносу) 20-80 людей обкружує в такому випадку хати та основно провіряє. Якщо донос загальниковий, напр. зауважено повстанців при переході, большевики стягають з р-ну і сіл стрибків, НКВД силою 100 осіб, а то й більше, роблять в даному селі облаву. Звичайно розходяться по селі групами по 10-15 людей і роблять розшуки по цілому селі по стодолах, стріхах, хатах. Ревізії бувають не основні. Докладніше шукають в хатах, про які знають, що там коли-небудь перебували наші люде. При облавах водять такі групи звичайно бригадири і від них теж багато залежить якість розшуку.

По селах обов'язують нічні громадські варти. Особливо наполягають на тому по заміченні наших повстанців. Населення майже не виконує цього зарядження, хіба по наших акціях.

Актив села (голови с-р, секретарі, фін-агенти і т. п.) переважно носять довгу, або коротку зброю. Також мають зброю кращі сексоти. Крім того, до 15.12.45 р. в кожному селі було 5-10 узброєних стрибків, звербованих переважно з допризовників. Їх вживають до всяких посилок у сільраді (с-р), розшуків (м'ясо, самогон), охорони сільської управи, колгоспів, кооперативи і т. п, як теж і до облав.

Після 15.12.45 у зв'язку з нашими акціями і підготовкою до «виборів» НКВД зорганізувало й даліше намагається зорганізувати в кожному селі, де появилися «бандьори» скріплені станції стрибків силою до 60 чоловік-стрибків. Досі в багатьох їм селах мають по 10-50 стрибків. Станіці поповнюють демобілізованими та допризовниками. Демобілізовані йдуть на нову службу не радо, раз зі страху перед «бандьорами», по-друге – тому, що їм набридла вже військова служба та ще й побоюються, чи це не [но]ва військова формація під маскою стрибків. Все ж таки хоч не повністю і не всюди, але стрибків зорганізовано. Вони ніччю роблять стежі по селу, головню при виїздах, ходять на облави.

Всі стрибки повинні бути приміщенні на одній станіці. Харчування має забезпечити колгосп. Кожний стрибок дістає денно за службу 1 трудовень.

По селах є часті, хоч доривочні ревізії, головню останню шукають за призначеннями на виїзд до Донбасу, за апаратами до самогону, стягають поставки і т. п. Стяганням поставки займається актив с-ради з поміччю 5-10 стрибків.

Бувають випадки провокативних дій НКВД серед населення. Головню в часі наших акцій ніччю часто ходило 2-є нквдистів попід хати колгоспників, вдаючи повстанців. Теж при помочі активу села робили ніччю перевірки деяких хат, під претекстом контролі, чи не вариться самогон.

Грабунки є частим і постійним явищем не тільки на СУЗ, але в цілому СССР. Напр., у Кам'янець-Подільському є щотижня трупи-жертви грабунку. В місті часто грабують, вломлюються до хат по селах, містечках, придорожних станціях, по дорогах всякі подорожні, волоцюги (напр. з армії), голодуючі. Часто бандити роблять вломи свідомо під маскою повстанців. Населення в більшості не вірить в це, але [є] й такі, що вірять, що це наша «робота». Крадежі та грабунки прибрали зараз масовий характер. Цей стан викликаний важкістю прохарчування та загальною корупцією. Большевики навчили своїх дітей грабувати при поваленні Німеччини і зараз вони практикують набуття «знання» дома.

1.11.45 в м. Дунаївцях один робітник розвішав по телеграфних стовпах на станції наші листівки. При чарці похвалився про це перед знайомим, ще й показав осталу листівку. «Знакомий» заявив про це на НКВД, збрехавши, що бачив згадані листівки в робітника ще й скоріше. НКВД арештувало обох. Сидять вони й досі. Сексот арештований за це, що не доніс скоріше про те, що бачив листівки в згаданого робітника.

10.11.45 в с. Балин Смотрицького р-ну зловило НКВД молодого хлопця, що втік був з Донбасу. Зловлений вирвався був з рук нквдистів та скривався. Мимо пошукувань його не знайшли. Відтак цей хлопець сам виїхав на Донбас. До району боявся йти, то там посадили б у тюрму.

1.11.45 сторожеві кооперативи с. Нестерівці, Дунаєвецького р-ну дали кріса. Цей два дні ходив у с/раду, щоби кріса забрали, а коли с/рада не погодилась, він залишив кріса у с/радї, заявляючи, що ніколи не візьме його в руки.

15.11.45 перед вечером одна жінка повертаючись зі станції Балин домів, була нападена якимсь мужчиною у засмарованому одїжжі (машинїст), який нагрозив її ножем та відобрав коц, який ця жінка несла.

10.12.45 в с. Смотрич бійці, які стояли як сторожа станції напали ніччю на кількох голів колгоспів та сільрад і ограбили їх. При грабежі їх пізнали і арештували. Таких зорганізованих грабежей буває більше.

18.12.45 в с. Балин ходив ніччю один нквдист з місцевими активістами по колгоспниках. Вдаючи бандерівців, питали за свинками та добрими кіньми. Якщо колгоспна сторожа ставилась прихильно до них, нквдист гримав на сторожу і списував протоколи.

19.12.45 в с. Тинна, Дунаєвецького р-ну кількох нквдистів забрали ніччю коні з колгоспу й сказали відвезти себе під сусіднє село. Цілий час вдавали, що вони «бандерівців». Рано питало НКВД у колгоспників, хто був ніччю та їм відповіли, що були «бандерівці» й забрали коні. В селі переконані, що це дійсно повстанці, та ще й дивуються, що вони відважились зайти у колгосп біля самої станиці стрибків.

10.01.46. В Дунаївцях в одній хаті знайдено до половини обгореного трупа жінки, зі слїдами удушення. Причиною смерті – якісь грошеві справи.

23.01.46 повстанчий відділ під командуванням к-ра Х. розоружив станицю стрибків у с. Завалля, Довжокського р-ну. Стрибки здали зброю без одного вистрілу. З розоруженими стрибками переведено мітинг, роздано листівки й відпущено домів. Здобуто один кулемет Дехтярова, 2 автомати, 16 крісів, 16 гранат, запасні кружки, набої і т. п. Спалено приміщення, в якому містилась станиця стрибків, с/р та уполномоченого НКВД, що вислав на Сибір 20 родин.

03.02.46 в с. Зеленче та Залісці, Дунаєвецького р-ну, робили енкаведисти і місцеві стрибки силою до 100 осіб облаву. Облаву почали світанком, майже ніччю. Де заставали ранком засунені двері – розбивали. Бували по хатах та горищах. Ревізії були поверховні. Цього дня щоденно пошукують в тих селах за

повстанцями, часто під претекстом викривання самогоноварення. Ревізії роблять лише по підозрілих хатах. В ревізії беруть участь активісти с/р і колгоспів.

04.02.46 відділ повстанців під командою к-ра Х. зробив пропагандивний рейд по селах Довжокського р-ну. В селах Слобідка [-Рихтівська], Рихта була розкидана противиборча література та розписані кличі. Листівки було розліплено теж по телефонних стовпах при шляху. В обох селах винищено устаткування с/р та списки виборців.

В с. Рихта повстанці застали при праці виборчу комісію, провели з нею гутірку, роздали літературу та відпустили домів. В часі рейду здобуто: 8 крісів, 40 набоїв, 5 тис. крб., 8 кг. паперу, радіоприймач і ін.

Розповсюджено літературу ще в таких сс.: Княгинин, Жванчик [Жванець], Нагірна [Нагоряни], Ластівці, Ляшковиця, Ісаківці, Ходорівці. В зв'язку з виборами всюди скріплено безпеку та обережність, головно по селах, де сподіваються наших виступів. В деяких р-нах особливо понадзбручанських напередодні виборів були облави. В теренах над Збручем вибори проходили під охороною війська, яке тут заквартирувало.

09.02.46 вулицями с. Зеленче і Нестерівці переїхали два танки, а до самих виборів ці танки залишилися в обох селах, пострілюючи вряди-годи з кулеметів. Крім того охороняло «вибори» до 50 чоловік.

09.02.46 вечером в с. Бережанка Орининського р-ну відбувся передвиборчий мітинг, щоб все населення вже ранком пішло голосувати. Присутніх на мітингу передержали замкнутих в клубі аж до ранку 10.02.46. Випустили щойно коли переголосували.

В с. Слобідка, Сатанівського р-ну голосування відбувалось при активній співучасті НКВД. Один нквдист давав у руки виборцеві бюлетень, а другий відбирав зараз і сам кидав до урни. Кабіна була в марлі.

Зараз по виборах розпочали большевики посівну кампанію. Стан стрибків знова зменшився, з огляду на брак робочої сили. До сівби й оранки вживатимуть корів колгоспників. Кожна молода колгоспниця в Сатанівському р-ні має винести в поле 2 тони обірника, а кожний колгоспний двір повинен здавати весь попіл та 20-40 кг. лушпи бараболь на насіння.

Постій, дня 15.05.46 р.

Слава Україні!

ГДА СБУ. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 3. –Арк. 204-206. Фотокопія. Машинопис.

№ 63
ПРОТОКОЛ РОЗМОВИ ЧЛЕНІВ
ВЕЛИКО-ДЕДЕРКАЛЬСЬКОГО РАЙОННОГО
ПРОВодУ ОУН ІЗ САНІТАРКАМИ 3 СУЗ

25 жовтня 1946 р.

Протокол з розмови РРП з двома санітарками з СУЗ

Дня 25.09.1946 р. РРП¹⁷⁷ д. Руденко¹⁷⁸ з куцевим Беркутом вступили до хати, де мешкали дві східнячки медсестри (мати з дочкою). Мати (колишня полька), літ 63, вийшла заміж за українця, який помер. Дочка, літ 29, середня освіта, по національності українка.

Коли господиня повідомила їх, що до неї зараз хочуть зайти українські повстанці: то, щоб вона не перестрашилася, старша відказала: «Добрим людям і чесним нічого боятися бандеровців. Просіть хай заходять в хату».

Ми, зайшовши до хати, розпочали тут гутірку, як їм тут живеться. Вони відказали, що добре. У розмові ми звернули увагу, що там їм (цебто на СУЗ) напевно краще жилося як тут, бо там багатші землі та більш урожайні, і що напевно большевики їх примусово післали в Зах[ідні] області України на працю. Дочка відповіла: «Як у нас живеться на Україні і як там хорошо зараз про це, думаю, вам [не треба] говорити, бо про це ви непевно самі добре знаєте». Тут, хоч бараболь, хліба і всього потрібного можемо мати подостатком і як я запримітила, що навіть найбідніші громадяни мають, що їсти. У нас щороку майже весною народ не доїдає, а в цьому році почався голод ще с весною, а з передновок дійшов до великих розмірів. Мене до Зах[ідних] областей України ніхто силою не гонив, а я сама добровільно зголосилась, хоч в нас уряд і партія вели пропаганду, що в цих теренах є сильно поширений бандитизм, щоденно бандеровці вбивають мирних горожан, а спеціально східняків. Мені хоч початково може було і страшно, все таки я рішила виїхати, бо вдома приходилось перебувати на голодовому пайку, тим більше, маючи на удержанню

---

¹⁷⁷ Очевидно, йдеться про районного референта пропаганди Велико-Дедеркальський районного проводу ОУН на Тернопільщині.

¹⁷⁸ Сірко Василь Микитович («Дзвін», «Руденко») (1912-25. 11. 1949) – референт СБ Шумського району (1941-1945), провідник Велико-Дедеркальського районного проводу ОУН (1946-1949). Загинув під час проведення військово-чекістської операції РВ МДБ.

стареньку маму. Говорили нам також, що тут на заході загальнопоганий і нещирий народ. Приїхавши тут, я побула місяць і переконалась, що це все неправда, що народ тут добрий, помагає і бандеровці не є такі люди, як про них нам говорили. Тут ми довідались від населення, що вони не є звичайні бандити, тільки люди, які борються за Самостійну Україну і хочуть відірвати її від руського народу, а вбивають тільки партійних і енкаведистів. Після цього всього я рішила забрати свою стару маму і невдовзі я спровадила маму до себе і так зараз живем».

Я звернувся з запитанням до старої: «Ну, а як Вам живеться? Ви, напевно, пам'ятаєте ще колись кращі часи за царя?». Вона відказала: «Що були кращі часи, але і за царя добре не було, бо мусіла працювати тяжко у панів. А зараз ще гірше, бо тоді хоч їсти було доволі, зараз і того немає».

Я з браку часу коротко поінформував їх про програму нашої боротьби, за який лад у світі ми боремося і проти кого, що вони з цікавістю слухали. Після попрощав їх і відійшов.

Постій, дня 25.10.1946 р.

Руденко

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 221. Оригінал. Машинопис.

№ 64

ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПРИБУТТЯ ГОЛОДУЮЧИХ ЗІ СХІДНОЇ УКРАЇНИ У КАЛУСЬКИЙ РАЙОН СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

[1946 р.]

Спостереження з терену

Що оповідає приїзджий зі Сходу

Гром. Д. П. родом зі с. М. Калуського р-ну, що як військовополонений попав у І світовій війні на Схід, а замешкав у Харківській області, приїхав у червні ц. р. до свого родинного села і розповів таке:

У р-ні могого замешкання колгоспів, як таких уже нема, селяни місцями обробляють один-другий клапчик землі, але не колгоспним порядком. До останнього часу існував ще один колгосп у цілості. На нього напали озброєні групи голодуючих, роз-

грабили все майно, зруйнували забудування і устаткування. Така доля зустріла й інші колгоспи в околиці.

По всій Україні бродять більші або менші групи голодуючих, нужденних людей, часто озброєні, грабують харчі, де ще вони є, і зникають у невідомому напрямі. Досить часто трапляються тут і там випадки людоїдства. По всій Україні, головню по селах і дрібних містечках повний господарський хаос і розруха. Внаслідок посухи, градопадів і повеней цьогорічний врожай дуже бідний. Населення тим затривожене, бо сподівається нового ще більшого голоду в новому році.

Все це насуває громадянам СРСР думки в роді: «тільки новий Ленін умів би зробити з тим усім порядок».

Оповідуючий прибув в Галичину за харчами. В дорогу вибрався з одним сухарем і з одним яблуком. Більше харчів не брав з собою, головню тому, що маючи при собі більшу кількість їжі, можна розпрощатися з життям. Залізничі переповнені голодуючими до тієї міри, що якогось урядовця супроводжує і приміщує в поїзді досить сильний конвой міліції чи червоноармійців. Оповідуючий сам був свідком такого одного випадку. В дорозі харчувався в такий спосіб, як і всі йому подібні. Поїзд затримувався в більших містах по довше – часом виключно на бажання голодних пасажирів, які гурмою виходили на базар, насильно забирали харчі у продавців, розбивали магазини. Але при цьому всьому брали харчів лише стільки, скільки могло поміститися в кишнях, щоб через «завелику» кількість харчів не впасти жертвою іншого голодуючого. Оповідуючий був свідком ще такого випадку на одній зі станцій між Києвом і Збручем. У поїзд зайшов якийсь краще зодягнений громадянин з двома валізами. Два демобілізовані з ЧА намагалися перевірити вміст цих валіз. Коли їх власник опирався і не дозволяв на це, демобілізовані за допомогою вістря до голення (жилетка) осліпили його, схопили валізи й зчезли.

Внаслідок загрози ще більшого голоду в найближчому майбутньому багато громадян зі східних обл[астей] наміряються пересилитися в Західну Україну.

Що роблять в нашому терені голодуючі зі Сходу

В с. Підмихайля, Калуського р-ну на початку липня ц. р. трапився такий випадок. Одна жінка вийшла в поле до праці, залишивши вдома 5-річну донечку. В день до села зайшли групка голодних східняків, настирливо домагаючись харчів по хатах.

Згадана жінка, довідавшись про це, побігла додому. В хаті не застала вже дитини. Зразу вчинила алярм. Група місцевих селян кинулася за групою східняків, які відійшли у напрямі Добрівлян. Дагнали їх на мості біля цього села. При них була згадана дитина. Одначе, большевики людоїдів не притримали, дозволивши їх зникнути в терені. Голодуючі погрожували, що за цю відібрану дівчину з'їдять 10 людей зі села.

20.07.1946 р. в с. Камінь (р-н Перегінсько) трапилася така подія. [12]-річна дівчинка пасла худобу в лозинових корчах край села. В день по селі крутилася групка голодуючих східняків. Вони зайшли в лози, схопили дівчину, відрізали їй голову, тіло забрали зі собою і зникли. Коли дівчинка не повернулася на час до дому, в селі зробився алярм. На місці, де дівчинка пасла худобу, знайшли голову дівчини і калюжу крові. Не було сумніву, що це справа голодуючих бродяг.

Населення села Камінь зорганізувало з місця щось в роді самооборони. Узброївшись ломами, вилами й косами. Довкола села поробили застави. В один з наступних днів до села наближалась група військ НКВД. Селяни думаючи, що це голодуючі, вискочили із засідки й крикнули до большевиків: «Руки вверх!». Тоді большевики окружили селян і заарештували. Вони закинули селянам бандерівську роботу. Коли голова сільради вияснив в чому річ, большевики їх відпустили і заявили, що вони теж повстанці-власовці, радили селянам бити большевиків і зникли в лісі.

Взагалі під оглядом порядку і безпеки в терені панує повний хаос. Населення живе в постійній тривозі. Випадки людоїдства занотовано теж в Калуші і Рожнітові. Голодуючі схоплюють дітей, вбивають їх, ховають у мішки і відправляють на схід. Трапляється, що головно під час ярмарку арештовували їх, але по кількох днях відпускали. Від голів с-рад довідуємося, що большевицькі чинники влади голодуючих східняків називають «кадрами голодуючих».

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 319-319зв. Копія. Машинопис.

Аналогічний примірник: ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр. 398. – Т.4. – Арк. 184-185. Фотокопія. Машинопис.

№ 65
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО
РОЗМОВИ З ГОЛОДУЮЧИМИ КОЛГОСПНИКАМИ
З КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

9 січня 1947 р.

Голод і нужда на СУЗ

24.12. Іванов Василь Єфимович і
Бурдийний Іван Николаєвич із с. Колодіївка,
Старо-Уши[ц]ького р-ну Кам'янець-Подільської
області розповіли про тамошнє життя таке

Люди, з якими я стрічався, колгоспники, один старий, який пам'ятає про Першу світову війну (часи царські), другий молодший (1921 р.) демобілізований (був в німецькому полоні, а відтак в американському). Зустріли нас повстанців неожиданно. Старший зустрів нас з усмішкою, а молодший з деяким страхом. Заявили, що приїхали сюди за хлібом (мінють за сушені сливки).

Пояснивши їм, хто ми такі та коротко з'ясувавши нашу боротьбу і її ціль, попросив їх з'ясувати нам життя колгоспників в його селі та про рух і ставлення большевицької адміністрації до населення, як радить собі народ з голодом, як гадає запобігти неминучий голод.

На це старенький колгоспник майже зі сльозами в очах відповів: «В нас тепер люди кажуть таке – місяць грудень – то «журень», місяць січень – це буде «терпень», місяць лютий – це «пухлень». На підставі цього здаємо собі ясний образ, як колгоспники є забезпечені харчами.

Відтак цей самий почав оповідати найперше про сам колгосп. Колгоспні забудівлі зруйновані. Із колишньої конюшні поставляли стовпи. Із колгоспної стодоли остався тільки скелет та по кілька сніпків на даху, які до решти здирають та ріжуть на січку для двох коней, які ще не поздыхали. В літо було 16-теро і поздыхали. Біля стодоли стоїть дві скирти соломи, якої ніхто не сміє рушити (стоїть охорона). Інвентар поломаний стоїть у безладі на колгоспному подвір'ю. Стирчить також шпіхлір (комора), але цілком порожний, а ані зерна в ньому.

Під час робіт в полі колгоспники були голодні, але працювати йшли, думали, що одержать за працю бодай хоч трохи щось їсти, та розчарувалися дуже гірко. Після збору і обмолоту хліба,

в першу чергу мусіли здати поставку, яка була встановлена не залежно від урожаю і коли здали державі, то на населення залишився дуже малий процент, прямо смішний, а навіть жалюгідний.

Ось приклад: Одна колгоспна сім'я, яка складається з 7 осіб, заробила протягом рок[у] 1257 трудоднів і за це одержала 21 (двадцять один) кг жита, а зі свого городу площею 50 ар – здала державі 46 кг. кукурудзи, крім того певну кількість бараболі і м'яса.

Інша родина, а є їх більшість, які мали менше трудоднів, не одержали нічого. Одиноким хлібодавцем протягом літа для колгоспників були їхні городи, які ще й досі до деякої міри вдержують їх. Але і тут наступило страшне здирство. На колгоспників були наложені неймовірно великі поставки з їхніх огорудів. Більшість колгоспників немає корів, хіба козу, та проте поставки м'яса були наложені і то у залежності від площі городу. Хто немає грошей заплатити за м'ясо, то в того місто м'яса забирали із хати, що було, навіть сушені яблука, груші і сливки.

В одного колгоспника сталінський здижник домагався здачі контингенту збіжжя за город. Колгоспник відмовлявся, що нічого немає з городу, бо що було, то все поїли. Тоді згаданий почав шукати в хаті і інших забудівлях муку і забрав до сільради. Тоді відбувся загальний грабіж в цьому селі. Народ одностайно вийшов на вулиці і подався до сільради, до якої в той час прибув з р-ну прокурор, почав просити, щоб в них не забирали останнього куска хліба, бо скоро не будуть мати, що їсти. Тоді цей зняв руку в гору і сказав: «Воздухом будете житись». Народ побачив, що ворог невблаганний і з похиленими головами розійшовся.

В хатах колгоспників страшна біднота. Сам вигляд хат жалюгідний, стріхи пошарпані, діряві, яких нема чим пошивати, хати від долу позамикали і стіни облупляться. Крім хат трудно знайти в селі якусь іншу забудівлю. В хаті нужда. Брак одягу, а навіть полотна з власного виробу. Ні в одній хаті не стринеться соломи. Люди сидять на голих дошках. Нема навіть чим у печі розпалити.

Тепер майже ніхто не йде до роботи добровільно, хіба силою, або просьбою, голова колгоспу вижене когось до якоїсь роботи. Молодь стадами мандрує по селах голодна – навіть демобілізовані (трапляються майори). Усі ждуть чогось. Ждуть з дня на день, гейби мала впасти на них манна. Часто можна почути між ними антибольшевицькі розмови (одиноці, бо бояться одні других) та скоро їх мрії розвіються, бо бояться тих танків і літаків.

Цей розповідач заявив: якщо б у нас був хтось такий, що зумів би зорганізувати оту голодну молодь і вказати їй шлях

життя, то скоро міг би зібрати з їхнього села сотню людей здібних вести боротьбу. Весь народ бачить і пізнав як жорстоко його експлуатують, та страх перед НКВД, перед мілітарною силою, брав віри у свої сили, взаємне недовір'я зставляє його по-рабськи коритися, а внаслідку гинути без розуму і волі.

Тут НКВД б'є зразу за будь-який самовільний поступ, хоч би і належний і правний. Напр., голова колгоспу (демобілізований) із села Пижівка Старо-Уши[ц]ького р-ну Кам'янець-Подільської обл. без дозволу на власну руку, видав колгоспникам за 6-місячний строк на трудовень по 500 гр. (1/2 кг) збіжжя. За цей самовільний проступок зівстав арештований і засуджений на 3 р. тяжких робіт у східні області СРСР. Цей голова при видачі хліба заявив: «Хай згину, але зате будуть мої діти мати дещо хліба і врятуються від голодної смерті».

Один хлопець із місточка Старо-Ушинське [Стара Ушиця] під час виборів (дещо п'яний) сказав: «На кого підемо голосувати, на євреїв?». За це схопили його кількох енкаведистів, а суд засудив на 2 роки тюрми.

Настрої маси:

Маси душею ненавидять сталінський режим та кожний гнітить ту ненависть в собі, з ніким не поділиться своїми думками (сітка агентурна досить густа). Ждуть війни, кажуть, що наколи весною не вибухне війна, то вони пропадуть. Врятуватись самі, майже не думають. Про наш рух знають роздрібно, але часто сталінські пропагандисти згадують про «бандерівців», яких, мовляв, знищено. Характеризують наш рух, як бандитизм, який виник під час війни і опирається виключно на грабунку. Та проте народ хотів би радо довідатись про нас правду, головно старші. Молодь застрашена, бо їм щебечуть, що де тільки появиться людина зі Сов. Союзу, то її сейчас убивають, а хто знає про нас правду, то боїться сказати другому.

Наприкінці заявив оцей старенький колгоспник: «якщо у нас кількох повисло [би] на гиляці, тоді сміло можна починати роботу», а без того, то наш Рух не поширяться і ідеї приймуть тільки одиниці, але не передадуть другим.

Районна адміністрація складається виключно із москалів та жидів. Охорона району дуже слабенька (одиниці). Урядова мова тільки російська, всі зарядження та довідки пишуться російською мовою. (Сам бачив довідки та квитанції).

По своїм оповіданні старик глибоко задумався і попросив пояснити йому нашу програму. Я на підставі програмових постанов викрив йому наш суспільний лад у майбутній УССД та ціль

нашої боротьби. Викрив несамовиту грабіж України сталінськими вельможами та колоніальне становище України в ССРСР.

Наприкінці дав вказівки, як повинні колгоспники боротися за своє існування і як вести боротьбу проти визиску. При цьому цілий час закрещував своє пояснення національною окремішністю від Москви. Про самостійне життя України.

Врешті з'ясував кріпацьке та експлуататорське, грабіжницьке існування колгоспників та роль колгоспів, яких завдання* послабити український народ. Вказав, що треба самотім спасителем ЗУЗ перед таким страшним визиском, в якому вони опинилися є українські повстанці та їх невмируща боротьба. Беріть приклад від нас. Ми показали, що боротьба із НКВД та партією не страшна.

По цих словах старик та другий розплакались як діти. Багато відтак оповідали про нашу боротьбу, почавши за німців аж до сьогодні, та нашу високу ідейність ОУН та УПА, а навіть цілого українського народу в ЗУЗ.

По цих словах встав молодший колгоспник (Бурдийний) і сказав: «Тепер бачу, що бандерівці правильно поступають», за ним потакнув старий Іванов, який на кінці признався, що він навіть, ідучи сюди, мріяв тільки про розмову з нами, щоб упевнитись.

Дано їм таку допомогу: – 60 кг збіжжя, 10 кг м'яса та 80 крб. на дорогу. Старший, увидівши м'ясо та білий хліб і збіжжя, яке ми йому передали, впав на землю і прямо ридав, а в кінці зняв руки до гори та почав молитися. Люди колись багаті, сьогодні на вид хліба і інших харчів попадають в розпуку.

Прощання було дуже піднесене. Випроважали нас як спасителів. Подану літературу заховали (9 шт.) і приобіцяли, що ні одна з них марно не пропаде.

Розмова тривала 4 і пів години.

09.01.1947 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 262-264. Копія. Машинопис.

---

* «яких завдання» – дописано зверху синьою ручкою.

№ 66
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД
ВАСИЛЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

8 червня 1947 р.

Відпис

Суспільно-політичний огляд Васильківського району
за травень 1947 року

Загальна характеристика терену

а) адміністраційний розподіл. Васильківський р-н входить в склад Київської області, розподіляється на 37 сіл та таку ж кількість сільрад. Центр р-ну – це місто Васильків. Хуторів в терені мало, в більшості були знесені совітською владою в 1940 р. і переміщені до сіл, тому відповідно відносяться до того чи іншого села.

б) загосподареність терену. І. Рівень розвиненої промисловості: в терені розвинена впершу чергу промисловість по виробленню шкіри: хромової, юхти, бланку. Працюють такі шкіряні заводи: 1) 4 ДШЗ «Державний Шкіряний Завод» та 2-ий завдуб (по виробленню дубових екстрактів на одному і тому самому подвір'ї); 2) 5-ий шкірзавод; 3) 2-ий шкірзавод. Крім тих діють і інші; 4) машинобудівельний завод «Транспортер»; 5) Майоліковий завод; 6) Трубно-керамічний; 7) Перероб[ний] завод. Наряду з тим існує цілий ряд артілей: «Артіль Механік», артіль «Відродження», артіль «Деревообробник».

В місті єсть «Держмлин» (шестиповерховий, разом і міська електростанція) та млин на двигуні в околиці міста над річкою Стугна. Всі ці підприємства зосередженні в місті та його околиці. В місті єсть залізнична станція Васильків 2, яка сполучається з Київською залізничною магістраллю, одноколіною віткою до станції Васильків I; та друга також одноколійна вітка, що відходить зі станції Васильків і до військового містечка (6-сть чотирьох поверхових будинків та ряд дрібних) в село Западинки (має виключно військове призначення для аеродрому).

Терен перерізує ж-[елізнодорож]на магістраль, на відтинку станції Київ – Фастів. Шосейна дорога, що проходить через Васильків з Києва на Білу Церкву. З міста до станції Васильків I коротке шосе (8 кілометрів).

Рівень розвитку промисловості терену низький. Цілий ряд заводів та артілей міста працює незадовільно і фактично прова-

люють виробничі завдання, покладені на них. Машинобудівельний завод «Транспортер» план 1-кварталу 1947 р. в цілому хоч і виконав на 104,3%, проте по основних видах продукції всього на 39%, по капітальному будівництву на 80%. «4-ДШЗ» виробниче завдання на перший квартал виконав на 94,6%. Трубокерамічний завод – по видобуванню глини на 70%, а до виконання сировини ще й не приступав. Майоліковий завод кварталне завдання реалізував всього на 34,9%. Артіль «Деревообробник» виробничу програму виконав на 1/3; собівартість продукції перебільшилась, порівнюючи з плановою на 47%. Трохи ліпше працюють шкіряні заводи: 5-ий та 2-ий, але й там існують такі ж самі недоліки. Таке становище по підприємствах міста, Васильківський райком партії (секретар РК КП(б)У Т. Г. Сиротюк) трактує зі слідуючої точки зору: «Такий стан з виконанням виробничих завдань стався тому, що на низькому рівні партійно-політична робота. Партійні організації не очолили стахановський рух, не керують соцзмаганнями, первинні парторганізації погано мобілізують робітників, інженерів, техніків на подолання післявоєнних труднощів ...». В дійсності такий занедбаний стан на підприємствах стався тому, що: а) пасивний спротив всього робітництва проти існуючого режиму; б) цілковита байдужість та не заінтересованість до праці на тому чи іншому підприємстві; в) рабське задоволення елементарних потреб трудящих; г) звіряче відношення до працюючих адміністративних паразитів; д) тяжкі, непосильні стахановські норми виробітку.

II. Сільське господарство.

Вся земля терену, окрім невеличких клапчиків присадибних наділів (колгоспники – 60% га; одноосібник – 20% га, робітник і інтелігенція – 15% га) належать колгоспам. С/г знаряддя виробітку (комбайни, трактори, молотарки, навіть жатки – снопов'язалки і т. п.) окрім дрібного с/г інвентарю належать повністю до МТС. В терені є 60 колгоспів, які обслуговують двома МТС – Васильківська МТС (директор Т. Чалий) та Кожухівський МТС (директор Т. Третяков). Колгоспи слідує:

Назви сіл та сільрад	Назва колгоспів
1. с. Яц[ь]ки	«II п'ятирічка» «Більшовик»
2. с. Барахти	«ім. Во[р]ошилова»

	ім. Леніна
	«Промінь»
	«Хлібороб»
3. с. Кодаки	«ім. Ілліча»
	«ім. Леніна»
4. с. Застugna	«Червоний хутір»
5. с. Митниця	«Перемога»
6. с. Погреби	«ім. Шевченка»
7. с. Руликів	«Спільна праця»
8. с. Порадівка	«Нове життя»
9. с. Заріччя	«Радянська нива»
10. с. М. Бугаївка	«ім. Леніна»
11. с. Путрівка	«XVIII партз'їзд»
12. с. Западинка	«13 жовтня»
13. с. Здоровка	«12 р. РСЧА»
	«VII з'їзд рад»
14. с. В. Вільшанка	«ім. Сталіна»
	«3-тя п'ятирічка»
	«Червона нива»
	«Нове життя»
15. с. Петрівське [Петрівка]	«ім. Горького»
	«15 р. ВЛКСМУ»
16. с. Шевченківка	«ім. Шевченка»
17. с. Тростинка	«Комінтерн»
	«ім. Фрунзе»
	«Переможець»
18. с. В. Салтанівка	«Червоний шлях»
19. с. М. Салтанівка	«ім. Куйбишева»
20. с. В. Бугаївка	«2-а п'ятирічка»
	«ім. Молотова»
	«Інтернаціонал»
21. с. Гвоздів	«Нове життя»
22. с. Глеваха	«ім. Хрущова»
23. с. Данилівка	«13 р. жовтня»
	«Верховна рада»
24. с. Дуброва [Діброва]	«ім. Кірова»
25. с. Жорнівка	«ім. Петровського»
26. с. Забір'я	«Хлібороб»
27. с. Дзвонкова [Дзвінкове]	«ім. Калініна»
28. с. Княжичі	«Червона нива»
29. с. Кожухівка	«Соцперебудова»
30. с. Лип[овий] Скиток	«ім. Кагановича»

31. с. Малютянка	«ім. Кірова»
32. с. Мархалівка	«Спільна нива»
33. с. Перевіз	«ім. 1-го травня»
34. с. Іванковичі	«Нове життя»
35. с. Крушинка	«ім. Тельмана»
36. с. Присецьке ¹⁷⁹	«ім. 1-го травня»
	«15 р. жовтня»
	«25 р. ВЛКСМУ»
37. с. Рославичі	«15 р. жовтня»
	«Верховна рада»

Примітка. Безпосередньо до м. Васильків відносяться ще два колгоспи – «15 р. жовтня» і «Агроном». До с. В. Солтанівка [Велика Солтанівка] відноситься також один колгосп «9 січня».

Отже, у терені всього – 37 сіл, 60 колгоспів, 2 МТС.

Стан с/г в середньому в терені незадовільний. Посівна площа оброблена всього на 2/3, а 1/3 землі гуляє під бур'янами. Обробіток землі колгоспами надзвичайно низький. Роблять, як попало, аби день до вечора. Великі норми виробітку на трудовень вимагають темпів, а не якості в роботі. Тяглова сила колгоспів: коні, воли – на половину передохла. Зісталася квола та фізично виснажена. Наприклад, у плуг запрягають дві пари коней, боронують трьома кіньми. Корови, молодняк, вівці, свині – теж нічому. Трохи подохла зимою, а з тих, що зісталися, то користь мала. Колгоспну худобу селяни характеризують так: «вже з цього товару не буде ні Богові свічки, ні чортові кочерги». В посіві ярових культур притягували селянських корів під кличем «корів у ярмо». По рабськи використовується людська сила колгоспника. До роботи не йдуть, а гонять. Мабуть, скоро будуть облави, бо всі не хочуть більш робити та втікають, хто куди. Говорять: «ми вже не хочемо землі, ні своєї, ні державної. Хай на наше місце заступають жиди та комуністи. Ми вже наробилися, шукайте собі вже інших дурнів, хоч з Китаю привезіть. Як нам дурно робити на землі, та ще й здихати з голоду, то краще вже помрем без колгоспів». У зв'язку з цим уряд примінює примус. Судять, заставляють до примусової праці, відправляють на роботи. На села партія не дає переконати селянина пустими фразами тяжко. В цьому місяці тут діяли дві бригади: 1. Сорока, Піддубник, Пономаренка; 2. Пасіка К. В., Когута М. К., Кліменко М. Д. Цього року посів ярових відбувся запозиченим посівним матеріалом в держави. Привозили

---

¹⁷⁹ с. Плесецьке.

насіння з міста і зразу ж кидали в землю, щоб ніхто бува не вкрав. Під час сівби слідкували за сівачами. При посадці технічних культур: соняшник, бобові і т. д. слідкували навіть, щоб баби, садячи соняшник, не лузали насіння. Тепер в райкомі партії готуються до жнив. Заставляють ремонтувати потрібний інвентар під ключем «Зібрав урожай вчасно – виграв, запізнився – програв», то селяни говорять: «Нам не тяжко і не холоди, бо ми на цьому не виграємо. Хліба в нас нема і не дадуть, бо державі не буде чим заплатити, ще протягнуть і із наших наділів». Ремонт інвентаря йде мляво. В МТС-ах також. Встановлений графік ремонту молотарок, жниварок, не виконується. Васильківська МТС з плану 9 – відремонтувала 4 молотарки, Кожухівська МТС з 10 – всього 3. На колгоспи терену вже наложено державний податок за постановою № 794 виконавчого комітету Київської обласної ради депутатів трудящих – «про диференційовані норми обов'язкових поставок зерна державі колгоспам Васильківського району».

(в кілограмах з га пашні)

Група колгоспів	Річна норма обов'язкових поставок всіх зернових колгоспів обслуговуваних МТС						
		Пшениця	Жито	Бобові	Гречка	Просо	Кукурудза
I	65	14	25	7	7	5	–
II	60	13	23	6	6	5	–
III	50	11	19	4	4	5	–

Колгоспи, що не обслуговуються МТС, повинні здати на 25% вище даної норми.

Голова Виконкому Київської Обл. Ради ДТ З. Олійник
Секретар І. Попович
30.06.1947 р.

Держава всякими способами старається держати колгоспи та селян в своїх руках тому, що тут кинута її життєва ставка. Впроваджує різні суворі міри кар за невідповідне ставлення селян до праці, по друге, встановлює суворі закони охорони колгоспного майна та землі від розбазарювання та інших форми розтрати, по третє, веде інтенсивну обдурюючу підбиту брехнею політику, про конечність колгоспного ладу, запоруки «заможного» життя селян, що без колгоспу життя – не як життя, що без колгоспу не можна існувати і навіть дихати, по четверте – дає ніби то колгоспникам великі повноваження влади та прав на се і, по

п'яте – старається всіма силами втягнути їх в сумлінну та чесну працю, розвиває стахановщину, різні види соцзмагань, між колгоспами та районом (з Обухівським районом), старається прищепити селянам, якийсь ще патріотизм, ентузіазм, захоплення до виконання обов'язків, які реалізують через своїх добре платних агентів, всіх цих «патріотів» застрільників соцзмагань. В кінці місяця на селах були знов політрейди партії. Працівниками РК КП(б)У прочитано 6 доповідей в с. Митниця, Ячки і т.д. – рішення Пленуму ЦК ВКП(б) та XV Пленуму ЦК КП(б)У в питаннях піднесення с/г. Лектор з обласного лекційного бюро т. Литвак виступав в селах: Кодаки, Плисецьке, Кожухівка, Жорнівка, Княжичі на тему – «Героїзм і патріотизм радянського народу». Людей на ці лекції зганяли, більша половина поховалася. Взагалі партія звернула велику увагу на села, бо селянство вже починає розкладатися, і якщо НКВД не вдержить цей розклад, то ці лекції, що тепер тут читаються нічого не варті. Одноосібних господарств по селах мало. Одноосібник має 1/5 га землі, яка обложена непосильними податками. В селі він немає ніякого права, навіть не може пасти свою корову, тому, що земля вся колгоспна. Через таку справу одноосібники кидають села та йдуть в місто, де пролетаризуються. Робітники, службовці та трудяща інтелігенція має в селі 15% га землі, яка обложена також податками. На цьому клапті він зробити звичайно не може нічого, досить зробити через неї чи дві стежки, то й якраз останеться ще грядка під квіти.

III. Національний і соціальний склад населення

1. Соціальне і політичне положення національних меншин.

В національному складі населення терену переважно більшість становлять українці, меншість росіяни та єврейське населення. Щодо соціального складу, то тут справа стоїть так. Офіційно в соціальному відношенні населення терену поділяється на два класи – робітники та селяни і проміжну групу між ними інтелігенція. Фактично поділ інший. В загальному населення терену поділилося на два цілком ворожі одна одній групи. З одного боку, це сталінська група – адміністрація, партійні представники і т. п. (більшість євреї та росіяни, меншість українці). Це представники державних установ, військових, культурних, сільського та міського господарства і т. п. Всі партійні соціально добре забезпечені, бо все життя терену в їхніх руках. Ця група керує всім життям терену, проводить партійну політику і т. п. Примушує до послуху та виконання державних обов'язків силою

НКДБ, НКВД та міліція, на яких і опирається. З другого боку, це група трудящого, експлуатованого населення – робітники, селяни, інтелігенція (агрономи, вчителі, лікарі і т. п.). Ця група становить більшість в терені і сьогодні є вся проти совітського режиму, але цей ще спротив носить пасивний характер. Вона живе виключно з своїх мозолів, тому сьогодні дуже бідуює, кидається на всі сторони, спекулюють, крадуть, роблять різні шахрайські махінації, щоб тільки сяк-так прожити, не вмерти з голоду. Об'єднує всю цю масу горе та злидні. Партійних серед них мало, а які є, то ніякої ролі не грають. Нейтральна група терену є, але це одиниці – люди з високою кваліфікацією, техніки, інженери і т. п., але сьогодні й вони дивляться вороже на всякі заходи влади, тільки ця ворожість більш замаскована з зовні.

2. Переважна більшість населення терену – окуповані, що були під німецькою окупацією. Політично неблагонадійний елемент для совітської влади. Цих людей розцінюють, як завойованих, називають «трофейними мордами» і т. п. Старост, що були за німців, повисили в ссилки, з тих, що служили в поліції, частина повернулася, але за ними встановлена сліжка. При будь-якій мобілізації на роботи їх беруть перших.

б) евакуйовані – переважна більшість жидів та росіян. Тепер вони повернулись з евакуації в терен, повикидали з квартир місцевих жителів і там живуть. Сьогодні всі керівні посади на підприємствах в їхніх руках. Вся адміністрація майже повністю обсаджена жидами, а де й директор – росіянин чи українець, то політичну роботу партії все рівно проводить жид. Благонадійний елемент – всі партійці.

В терені є багато молоді (цивільних – дівчата, хлопці та бувших військовополонених), що повернулись з Німеччини. Неблагонадійний для влади елемент. Всі на строгому учоті в рай. НКВД. Паспорти мають на 3 місяці, після чого з'являються в НКВД для перевірки документів. В документі зазначено, що немає права виїжджати з даного терену в інший на роботу чи куди. Багато з них вислали на Донбас, решту кидають на перші ліпші мобілізаційні роботи. Є такі, що повтікали з робіт, тепер ховаються вдома.

Бувші партизани та офіцери, що демобілізувалися, впливу на життя в терені не мають. Більшість втягнула шию в загальне ярмо і тепер лише таким самим ворожим духом до влади. Переважно всі партійці, є багато шкідливих нам типів. Герої та полковники після демобілізації одержали квартири в околиці станції Боярки, де й поселяються. Держава за свій кошт строїть їм хати. Менші чином бідують, так само як і загал.

Сьогодні йде інтенсивна русифікація. В установах, підприємствах і т. п. Ділова мова – це русска. Населенню накидається старшинство русского брата, що зробив революцію і допустив українців, щоб вони користали з її благ. Населення терену ставиться до цього вороже. Антисемітизм на сьогодні загальне явище. Ненависть населення терену до жидівського елементу загальна.

Соціальне положення. А) Селяни. По всіх селах терену селянство належить до колгоспів. Інші одноосібники, інтелігенція та робітники. В середньому на село колгоспників 30%, решта інші. Становище селян надзвичайно тяжке. За працю з колгоспів селяни не одержували з 1943 р. і по сьогодні майже нічого. В деяких колгоспах по 200-300 гр. хліба, а в більшості соломю, полу і іншу непотріб, а то й зовсім нічого. Взагалі все життя селянина оперте на клаптику присадибної землі – 60% га, з якої він ще платить податок державі. Тепер тут по селах голод. Багато є пухлих. Часто кидають дітей в місті. Не зважаючи [на це], матеріальні умови заставляють працювати в колгоспі. Часто селяни відказуються робити державі. Не виходять на роботу, втікають, хто куди може. Під час весняної сівби, щоб заманити до праці людей, організовані були столовки, де варили баланду, але й це не допомагає. Багато йде в місто і там пролетаризується. Одноосібникам ще хуже. Майже всі вони втікають в міста. Селяни часто відказуються від своєї землі та на всі репресії з боку уряду говорять: «Луче беруть мене в тюрму, там дадуть мені шматок хліба, а в колгоспах робіть собі самі».

Б) Робітників. Некраще становище і робітників. Великі норми, мала зарплата, тяжкі матеріальні умови, голод і фізичне виснаження панує на всіх підприємствах. На «4 ДШЗ» робітник одержує в середньому 300 крб. та пред-хлібну картку (600 гр. хліба, 2200 гр. риби – м'яса, 1500 гр. крупів, 600 гр. жирів, 400 гр. цукру, 400 гр. солі, 3 коробки сірників) на місяць. На утримання 250 гр. хліба кожний день та 300 гр. цукру на місяць. Не тільки один завод, що одержує пайок з О.Р.С. (Отдел робочого снабження). Всі інші підприємства одержують виключно – 500 гр. хліба та 400 гр. солі на місяць і більш нічого, а на утриманців не одержують і хліб. На цю картку не завжди можна одержати ці продукти. Коли робітник не получит хліб за сьогоднішній день через якісь причини, то на другий день йому вже не дадуть. Говорять: «Ти не умер, прожил день, ну а севодня дадим і вот не умреш!». Крупи, жирів і т. п. часто не видають зовсім. Говорять: «Нет, ми із себя м'яса не зделали». Коли приходять продукти, то офіційно не оголошують,

дадуть своїм вдень, а коли робітники довідаються про це, то заявляють: «нет ничево, мы вчера давали, можете выбросить свою картку на мостовую, она уже пропала». Зарплати не дають часто місяцями. Нпр., на 5-му шкірзаводі не дали вже 4 місяці.

Є пухлі від голоду. В зв'язку з таким становищем, не зважаючи на суворі міри кари та поліцейного нагляду, крадуть все що попадеться під руки. На шкіряних заводах ловлять таких кожну неділю. Особливо на «4 ДШЗ». Пійманого вже не пускають з заводу, через 2-3 години відбувається тут же суд, зразу в тюрму. За 50 гр. бланку – пів року примусової праці, за 100-150 гр. – один рік тюрми, за один кілограм і більше – 3-5 років в'язниці.

В) Інтелігенція і службовці. Життя інтелігенції трохи краще від селян і робітників. Той, хто «вміє жити», то ще живе, хто ж не вміє, то той ви[хля]є також як і решта. В кінці життя заключається для них в тому, щоб користаючись зі свого становища, вони вигадують, обдурують, або крадуть собі від того ж таки трудящого. Спекуляція серед цієї верстви – це загальне явище. Учителі, агрономи, лікарі і т. п. працюють у відповідних умовах виключно для «отвода глаз», основне – це різні позакулісні шахрайські махінації. Тягнуть все, що попаде під руки, спекулюють на базарах, обдурують всіх підряд.

Примір. В лікарні міста лежать хворі тільки ті, які не мають за що лікуватися. Це звичайно кандидати в часовню. При огляді хворих лікарі просто напросто заявляють: ви маєте гроші? – Ні! – Ну, якщо ви дійсно не маєте грошей, то й хвороби у вас нема. Можете бути вільні. Слідуючий! – (лікар Погонський – селянка з села Путрівка). Лікування, прийом хворих, продаж ліків, проходить на квартирах за гроші.

Учительство, не маючи змоги прожити за свій власний фах, старається одержати грошеві подачки у виді подарунку від батьків учнів і учениць. Учень чи учениця може зле знати викладуваний матеріал, досить батькові заплатити відповідний хабар і все буде в порядку. Хто ж не вміє так «жити», той бідує так само, як і решта.

Г) Сталінських вельмож: різко відмінні умови життя сталінців. Адміністрація, НКГБ, герої вітчизняної війни користуються всіма закритими для інших розпрідільниками, звідки дістають все потрібне для розкішного життя. По закону, а частіше без закону з магазинів заводів і інших підприємств дістають все їм потрібне. Частину вживають самі, або продають на ринку по спекулятивних цінах, та наживають великі грошеві суми. НКВД, крім цих формальних махінацій, користуючись зі свого широкого повновластництва займається хабарництвом, провадить арешти, а потім

звільнює за великі гроші, слідує за спекулянтами, від яких одержує хабарі, даючи їм широку можливість дій на базарах, а часто займається спекуляцією саме (старший лейтенант НКВД Грішков). Вся ця група сталінців живе добре. Ця їхня нажива за кошти до крайніх меж низів йде під кличем: «жми й дави всех, на чем свет стоит! Власть наша!».

IV. Духовне життя населення

А) Національна свідомість населення. Хоча за 30 р. більшовики до деякої міри згладили та затушували національну свідомість мас, тепер зріст її є фактом. Населення вороже приймає накиданий їм інтернаціоналізм, російський шовінізм, антисемітизм – це загальне явище. Всяку замасковану більшовицьку тактику населення приймає вороже, вбачаючи в цьому нову форму рабства. Все трудяще населення терену сьогодні є проти світської влади, але на жаль цей спротив носить пасивний характер, до активних дій втягується рідко одиниці, а загал мовчить. Це, безумовно, обумовлено: а) страхом перед НКДБ та НКВД, що на СУЗ за 30 років наложив свій звірячий відпечаток; б) неорганізованість мас у відповідному напрямку; в) неправильна орієнтація в політичному становищі. 90% всі свої надії кладуть не [на] свої власні сили, а орієнтуються на допомогу з боку альянтів. Під впливом нашої пропаганди погоджуються з konieczністю боротьби з існуючим режимом та розуміють, що всі «визволителі» нічого не принесуть. Взагалі населення чекає якої-небудь переміни, війни і т. п. («Що вже буде, аби тільки не було совітської влади»).

б) релігійність: зростає потягнення народу до старовини, національних звичаїв і традицій, зокрема до церкви, баптистських зібрань (євангелісти, суботники, п'ятидесятники), в цьому народ бачить свій ідеал, щось таємне, просто правдиве і зрозуміле. Похорони, весілля, традиційні релігійні свята стають потребою дня. До 1940 р. рідко хто вінчався в церкві, а записувалися [в] ЗАГС, похорони відбувалися без священників, а з музикою, релігійні свята більшість не святкувала і не признавала зовсім. Сьогодні ці чинники невідкличні від потреб населення, стався крутий поворот, погоня за нашою національною традицією. Хто не додержується сьогодні цих актуальних чинників, того вважають за комуніста або за божевільну людину. Церков в терені мало. Багато знищили більшовики. В місті є дві – Миколаївська та Соборна, по селах є також, але не нові. В середньому одна церква на 3-4 села.

V. Участь населення в більшовицьких організаціях (процентово)

В середньому по терені у всіх організаціях втягнуто 80% населення, з яких в: а) політичних (партія, ВЛКСМ) – 50%;

б) громадських (профсоюзи, ОСОБВІАХІМ, МОПР і т. п.) – 25%;

в) культурних та спортових (театр, клуби, бібліотеки, футбольні команди та інше) – 5%.

До політичних (особливо ВЛКСМ) вербують всіх, переважно молодь, буквально заставляють. До громадських також. До культурних та спортивних вступ добровільний, тому що сюди примусу немає ніякого. Відношення населення до цих вербовок – вороже. Всяку більшовицьку організацію вважають як бандитську, підбиту брехнею та облудою, і тому погоджуються до вступу тільки в тому разі, коли адміністрація ставить таку людину перед доконаним фактом: «Ти советській громадянин, или немецко-украинский националист?». Звичайно заперта в такий куток людина погоджується до вступу. Звичайно є і добровільний, але таких мало, а йдуть вони туди не за совість, а за свої вигоди життя.

VI. Торгівля

Виключно державно-кооперативна. В місті є два магазини «Змішторг» і «Военторг» та «Райторг» – декілька ларків та всі сільські магазини (один на кожне село). В місті два ресторани та одна книгарня. По всіх магазинах тримають вивіски: «Советская культурная торговля, товары в большом ассортименте», прейс-курант на ціни та «книга жалоб», а товарів ніяких. Правда в «большом ассортименте» есть пудра, одеколон, кофе, чай, горілка, посуд і інший непотріб. Часто, як приходять такі товари, то вони цих магазинів не бачать, або просто з бази їх забирають та продають на ринку. Обслуговує магазини майже виключно жидівський персонал. По ларках продається горілка, вода та цигарки. Взагалі державна торгівля не грає ніякої ролі (служить для потреб купки хижаків). Основний вид торгівлі терену – це базар, широкий простір торговельних дій, де спекуляція роздута в повній мірі. На базарі є все і скільки хочете, тільки по високих цінах:

1 пуд житнього хліба – 850 крб.

1 пуд пшеничного хліба – 1250 крб.

1 пуд ярових культур – 650 крб.

1 пуд картоплі – 250 крб.

- 1 кілограм сала – 300 крб.
- 1 кілограм масла – 250 крб.
- 1 кілограм м'яса свин[ини] – 120 крб.
- 1 кілограм м'яса коров'я[чого] – 70-80 крб.
- 1 літра молока – 10 крб.

Одіж та взуття в порівнянні з харчевими продуктами далеко стоїть нижче. Все, що має щоденну потребу дуже дороге, а інше другорядне – дешевше. Товари ширвжитку держава не продає, а робить обмін (спекуляція не переслідується, а роздувається, це й не дивно, бо перші спекулянти – та ж сама совітьська адміністрація (начальник рай .торгівлі т. Сандакова).

VII. Рух населення

Помітного руху в терені немає. Мобілізації та вивіз на роботу в цьому місяці не було. Частина (в більшості селяни) виїжджають на роботи добровільно, де й пролетаризуються. Багато їде в Західну Україну за хлібом.

VIII. Релігійні справи

Релігійне життя в терені знаходиться в занедбаному стані. Церкви обкладені великими державними податками. Погрожують, що в разі невплати податків, будуть закривати. На українській мові відправ немає. Особисто сталін[ці] вважають церкву за свою трибуну, а до релігії ставляться байдуже. Зовсім інакше ставлення до церви населення. Постійними відвідувачами церкви є переважно старші віком, молодь ставиться по різному. Різні обряди (весільні, похоронні і інші) йдуть через церкву, окрім сталінців (через установи). Духовенство є різне. В м. Васильків старі священики, по селах більшість присланих, переважно молоді віком. Тяжке їх матеріальне становище заставляє часом до спекуляції і тому, під оглядом національним та моральним, священики серед населення терену не мають впливу, що у великій мірі приводить до компрометації церкви, як і релігії взагалі.

IX. Життя молоді

Загально стан молоді низький. Освіта переважно початкова та неповна середня, а вищу освіту вже вважають як непотрібну, що зумовлює: а) матеріальне тяжке становище; б) все рівно і з вищою освітою не проживеш, рано чи пізно треба буде йти в

колгосп працювати на жидів та комуністів. В середніх закладах учнів мало – 8-10 осіб на клас. Це переважно синки партійців та жидів, які мають змогу вчитися. ВЛКСМ – молоді 80%. Політично-громадські обов'язки виконують буквально з під палки. До віх заходів годні єсть вся проти совітської влади, але немає певного напрямку. До всіх заходів влади ставиться явно вороже. Партія старається прибрати до своїх рук, але сталося зовсім навпаки. Сьогодні її вже не захоплює будь-яка совітська пропаганда. Не маючи певного напрямку, молодь розкладається морально: поширюється хуліганство, п'янство, розпушта та бандитизм. Молодь сьогодні цілком відштовхнута від совітської влади і шукає виходу сама в собі. Ідейного напрямку немає ніякого. Нашу боротьбу оцінює як правильну та конче потрібну, зустрічає із захопленням та кладе не неї свої надії (особливо більше освічена). Потягнення до співпраці носить масовий, загальний характер. В боротьбі з більшовицьким режимом зголошується допомагати всім, чим зможе. Серед молоді не бракує й шкідливих нам типів. Таких суспільних виродків є небагато. Ввесь загал, вся маса трудящої молоді сьогодні – це симпатики нашої боротьби й зовсім ворожий совітській владі елемент.

Х. Настрої населення

Настрій населення в повному упадку. До існуючого режиму ставляться вороже. Всілякі заходи всюди сприймає як нову форму рабства. Всі чекають якоїсь зміни, чи перевороту, чи війни і т. п. – тільки не совітської влади: «якщо більшовики ще цей рік побудуть на нашій землі, то прийдеться всім згинуть голодною смертю, бо такий голод, як в 1933 р. цей раз не перенести нам усім». Дуже поширена чутка про війну. Чекають на американців та англічан, що прийдуть та поліпшать життєві умови. Вже навіть говорять, що війна почалася, а народу влада офіційно про це не об'явила, щоб не було в тилу паніки. Чоловіки заявляють прямо, що на мобілізацію до ЧА не явиться жоден: «хай жида та комуністи ідуть, а нам свої лоби підставляють за їх інтереси немає чого. Досить з нас і цих калік, що зісталися після війни та тепер тиняються з торбами по всіх дорогах». До нашої рев[олюційної] боротьби населення ставиться пасивно. Не вірять в успіх революції, хоча нашу ідею вважають за правильну. Розуміють всі, що альянти цілком не визволять їх. На це населення має вже практику німецької окупації та ЧА. Захоплюються рев[олюційною] боротьбою, але і боїться її. Без допомоги альянтів не вірять в успіх нашого руху.

XI. Адміністрація

Найвищим органом влади терену є Райрада депутатів тру-
дящих. Секретарем РК КП(б)У Г. Сиротюк. Голова Виконкому
Райради – т. Мацько; секретар Виконкому Райради –
т. Брацлавський, начальник райторгвідділу терену – т. Сандакова;
зав. Відділу сільського господарства – т. Черевко. Директор
заводів та парткомів: 1) «4 ДШЗ» – директор Андрій Григорович
Іваненко; секретар парторганізації т. Шехтман; головний інженер
Давид Натанович Іргінський; комерчиський директор Соломон
Абрамович Мейсон; 2) Завод «Транспортер» – директор
т. Клименко, секретар парторганізації т. Кривша. 3) Майоліковий
завод – директор т. Бородянський, секретар парторганізації
Т. Бібік. 4) Трубокерамічний завод – директор т. Дворядкін,
секретар парторганізації т. Карпов. 5) 5-ий шкірзавод – директор
М. Модельман (6.06. зняли і поставили – А. А. Андреева). 6) 2-й
шкірзавод – директор т. Генгер. 7) Артіль (Деревообробник) –
голова правління т. Перція. 8) артіль «Відродження» [...]

З внутрішніх військ (про кількість яких маю не точні дані, тому
і цей раз не подаю) – районове НКДБ, районове НКВД (начальник
майор Щерба) райміліція (начальник РО МВД капітан Ткаченко).

По селах збираю точні відомості й слідуєчий раз подам за
весь терен. Адміністрація по селах і місту вся партійна. В селах
живе чимало НКВД та міліції, бувші офіцери ЧА (всі комуністи)
та багато їх наймитів – фінагенти, бригадири, агрономи, рахів-
ники, секретарі і т. п. Як районна, так і сільська адміністрація
живе добре. Міська має все з міста, сільська – з сіл. В міській
адміністрації переважно жиди та росіяни, в сільській росіяни та
українці. В більшості по селах та місту адміністрація прислана,
менш місцева. Адміністрація по селах має зброю – кріси, пістолі,
дубельтівки, менше автоматичної. Всі розпорядження як в місті,
так і в селі виконуються за допомогою примусу, часто приїздить
й НКВД. Все населення держиться в їхніх руках, бояться навіть
один одного, але сьогодні влада їх слабшає [і] помітно вислизає
з їхніх рук.

XII. Червона Армія

В терені перебувають такі військові частини: 1) 25-ий десант-
ний полк з штабом в м. Біла Церква. Розташований в с. Западінка,
у військовому містечку; 2) Штаб авіаційного корпусу (маршал
авіації СРСР Голованов) також в цьому селі Западінка. Тут же під

цим селом – є великий аеродром, багато літаків, переважно бомбардувальники дальних дій (авіація Д. Д.) – дальнього действия). 3) Авіаційна школа під м. Васильків, розташована в двох чотирьохповерхових будинках та ряді дрібніших. Школа авіо-технічна має також свій учебний аеродром та учбові літаки. Підготує техніків авіації, молодших командирів ЧА.

Червоноармійці тримаються суворою дисципліною під наглядом офіцерів. Погано забезпечується та утримується рядовий склад. Відношення офіцерів до рядових суворе. Серед рядових існує розлад. Українці і інші з ненавистю дивляться на руських, але мусять добре заховувати свої зуби, бо зразу ж їх виб'ють. Всі звичайно знають, що чекає їх після демобілізації і тому в більшості співчувають населенню. Але є велика кількість і вороже наставлених. Звичайно такі розчаровуються тільки тоді, коли демобілізуються та повернуться до своєї хати. А коли вже втягнуть шию в загальне ярмо, то співають вже іншу пісню. Багато з них після демобілізації ідуть в НКГБ та міліцію, багато займаються бандитизмом. Серед солдат поширена розпуста, п'янство, грабежі. В цьому місяці ч[ервоноармій]ці з 25-го десантного полку, що стоять [в] Каплицькому лісі в гр[омадянина] з села Путрівки Подоляк Михайла вкрали корову. Курсанти з авіаційної школи на Залізному хуторі в с. Западинка, довідавшись, що селянин Ткаченко заколов кабана, прийшли в трьох його грабувати. Ткаченко мав наган і застрілив одного з них (сержант), два інші втекли. Скоро тут досягне вишня, черешня і інше, то селяни говорять, що ходять грабувати зі зброєю кожну ніч і нічого не зробиш. Тепер їх багато вештається по базарі. Продають одяг, ковдри, взуття, шинелі, які крадуть в своїй частині. Як відносяться ч[ервоноармій]ці до нашої боротьби, за це я тепер ще не можу сказати нічого певного. З 25.05. в с. Западинка помітний був рух. Упаковують все військове майно, жінки офіцерів, що живуть тут же продають все зайве і непотрібну мебель, кажуть, що будуть кудись виїжджати.

XIII. Шкільництво

В місті є три повні середні школи. По селах початкові та неповні – на три-чотири села, одна повна середня. Учительський персонал слабкий. Учителюють переважно дівчата, що закінчили до війни не повну середню (7 класів) та повну школу (10 класів). Старих учителів, що були до війни, мало. По селах учительство погано знає свій фах і тому досить кволе. Відношення вчительства

до народу взаємне, бо воно також вийшло з тих же низів, клопоти та турботи яких воно перенесло на власній шкірі. Матеріальне становище їх краще в сільській місцевості. Тут вони мають свій клапоть землі – 15 га, часом худобу та птицю, в місті тяжче, і тому міське вчительство кидається в спекуляції, а то й іде на різні махінації (дають за гроші різні свідоцтва, ставлять відповідно хороші оцінки і т. п.). З фаху не проживеш. Те вчительство вийшло з низів, до держави ставиться вороже, але більше приховане, ніж низи, з яких воно вийшло. Вчителі, що вийшли зі сімей сталінських вельмож, є тепер провідне у виконуванні державних обов'язків, це і сталінська інтелігенція. Між цими двома групами повне провалля, але ще досить приховане. В школах вчиться не вся молодіж. В старших класах зовсім мала кількість – 8-10 осіб. Починають з школи вводити старі, царські традиції – розділ на жіночі та чоловічі, за успіхи в навчанні нагороджують срібними та золотими медалями, вводиться спеціальна форма для хлопців і дівчат. З нового року буде введена нова дисципліна – логіки та психіки.

Політично-пропагандивна робота в терені

а) Робота над окремими людьми.

Зорганізував групу легальників (12 чол.), яких виховую політично. Приліплюю ненависть до більшовизму, а любов та відданість революційні ідеї. Всебічно знайомлю з нашою боротьбою. Включив в ряди борців (легально) з існуючим ладом. Провів такі політичні відправи: коротко ознайомив з історією України, більш зупинився на київському князівстві, козаччині, визвольних змаганнях 1918-1920 рр. Рев[олюційна] боротьба українських революціонерів: програма ОУН, універсал УГВР, платформа УГВР. «Шевченко – апостол незалежності України». Дав всебічні вказівки, що до підпільної праці легальника. Серед них один робітник з Мироцького спіртзаводу (директор Хігер) Бородянський р-н, одна робітниця з текстильної ф-ки м. Києва ім. Смирнова-Ласточкина (директор Глазман). Поки що їхня праця заключається головно у веденні розвідки. Уважно вивчають кожного, його думки, силу, нахили душі (характер), перевіряю на практиці, щоб дальше, оцінивши здібності кожного, дати відповідну роботу. Крім того, уважно придивляюсь до їх сімей та родин, що роблять за віщо живуть, як живуть, що думають і т. п.

2) форми політичної роботи в терені (серед населення).

Серед населення веду пропаганду в такий спосіб: добре знаючи життя, потреби, думки та прагнення кожної суспільної

верстви на СУЗ і т. п. роблю підхід з цієї точки. Промову будую в більшості на фактичному матеріалі і в залежності від людей, з якими маю справу. Що народу дошкульніше – це мені на руку, вказую й конечну можливість ведення цієї боротьби. Знайомлю з рев[олюційною] боротьбою ОУН та УПА, ціль цієї боротьби, програму, шляхи, що ведуть до здійснення цієї цілі та що вона несе народів України і іншим, в близькому майбутньому. Вказую, як дійсно виглядає історія українського народу, так як її перекрутила партія. Таким чином, відкриваю населення на дійсний стан речей. Провів гутірки з селянами в таких селах: Яцки, Барахти, Вільшанка, Западинка, Здоровка, Глеваха, Путрівка, Оленівка (під ст. Мотовилівка), Салтанівка, Кожухівка, Данилівка, Дуброва. Кількість учасників мала (1-2 сім'ї).

Серед робітників та інтелігенції:

4ДШЗ, «Транспортер», 5-ий шкірзавод, артіль «Відродження», Мироцький спиртзавод, ДОК №4 (директор Сесінкер); завод ім. Ленсе (директор Богомолів) м. Київ; та текст[ильна] ф[абри]ка ім. Смирнова-Ласточкина м. Київ.

3) Поширення нашої літератури серед населення.

Роздав по вище згаданих селах та підприємствах – 10 примірників «До української молоді Східної України». З прим. такі ж самі – на Мироцькому спиртзаводі (с. Мироцьке Бородянський р-н). «До земляків наших, що караються на далеких большевицьких засланнях, на каторжних роботах, до вивожуваних та насильно переселених» – 10 шт.

4) Лозунгові акції:

1.5. розліпив 18 листівок біля ст. Мотовилівка. Зміст: «Український селянин, не дозволяй Сталінові грабувати багатства твої землі, твоїх лісів. Твоє багатство він цілковито використовує для свого імперіалістичного наступу на Україну. Зривай сталінські пляни заготівель. Смерть Сталіну!». «Українці зі східних областей! Зв'яжуйтеся підпільним визвольно-революційними організаціями українського народу! Вступайте в лави Української Повстанської Армії (УПА)! Знайомтесь з програмою українського визвольно-революційного руху! Смерть сталінським окупантам!». «Селяни! Не працюйте на сталінських паразитів! Не дозволяйте грабувати у Вас Вашого майна! Смерть Сталіну і його агентам! Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава».

3.05. в м. Києві на Володимирській горі приколов 14 листівок та в Пролетарському парку (на Печерську) 10 листівок. Зміст: «Бійці і командири Червоної Армії! Не виступайте проти визвольно-революційної боротьби українського народу!

Допомагайте українським повстанцям, зброєю, амуніцією, розвідковою інформацією! Хай живе союз революційної проти-сталінської Української Повстанської Армії з революціонерами Червоної Армії!». «Українські робітники! Боротьба українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу – найсправедливіша боротьба в світі! Не зложимо зброї поки не здобудемо перемоги!». «Українська молоде! Піонерські та комсомольські організації виховують яничарів українського народу! Не вступайте в ряди піонерських та комсомольських організацій! Саботуйте їх роботу! Хай живе революційна боротьба українського народу проти Сталіна За Українську Самостійну Соборну Державу!».

«Ніхто не має права говорити закордоном від імені українського народу, окрім уповноваженого до того народом Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради (УГВР)! Смерть найлютішим ворогам українського народу, підлим лакеям окупанта Сталіна – Мануїльського, Петровського і інших!».

5.05. біля ст. Боярка на телеграфних стовпах виклеїв 8 листівок. Зміст: «Смерть новітній буржуазії в СРСР – сталінській правлячій класі», «Владу в руки справжніх представників народу!» та вище згаданого (мішані).

09.05. на ст. Ворзель виклеїв на вагонах товарного потягу, що ішов з Києва на Шепетівку 6 листівок. Зміст такий же (мішані).

12.-13.05. коло ст. Васильків II та Васильків I, понад залізнодорожним полотном кинута з поїзда 12 листівок. Зміст такий же (мішані) та 5 зміст «До земляків наших і т. п.». Брали на допит в районкагебе залізнодорожників з нічної зміни. Віддано на Мироцький спиртзавод та фабрику ім. Смирнова-Ласточкина 4 листівки. Зміст такий же (мішані). На 4 ДШЗ підкинули в день 6 листівок – 4 на подвір'ї, а 2 обвернули в газету та кинули під двері в кабінет гл. інженера Іргінського. Забрали в НКГБ робітника Дегедивка, якого впіймали тоді, коли він читав. На другий день його випустили. Зміст: «Трудящиеся! Борьба за свое освобождение – это значит саботировать четвертую пятилетку! Срывайте месячные и квартальные производительные планы! Провалите план 1947 г.! Смерть сталинским империалистам!».

На п'ятому шкірзаводі розкидали в день по подвір'ї 17 листівок. Приїжджало НКГБ, забрало листівки та радилося з адміністрацією.

На заводі «Транспортер» та артіль «Відродження» – 4 листівки. Тут зроблено тихо, листівки приховали робітники. Зміст той же. Підсунули начальнику НКГБ в коридор 4 – «До української

молоді Східної України», «Бійці і командири Червоної Армії – переможці гітлерівської Німеччини». З листівки приклеїли коло дому Васильківського НКВД.

28.05. віддав на руки в село: «Здоровка, Путрівка, Западинки – 12 листівок. Зміст: «Жінки! Зривайте сталінські молокопоставки! Не годуйте українським молоком сталінських гадів! Залишайте його своїм дітям! Смерть сталінським грабіжникам!».

14.05. послав анонімного листа голові Путрівського к[олгос]-пу Заїкі К. П.

Наслідки в пол[ітично-]масовій роботі серед населення.

В зв'язку з проведеною роботою, в терені ширяться чутки про наш рух. Ворожий елемент, як сільський, так і міський насторожуються. Те, що вони чують, що бандерівці десь тут вештаються по терені, заставляє їх тремтіти. Напроти, трудяще населення симпатизує нам. Між народом ходять різні чутки. Одні говорять, що вже Степан Бандера стоїть з військовим під Києвом і скоро бандерівці будуть в столиці. Другі запевняють, що бачили, як вони ішли шляхом і т. п. В кожному селі, взнавши, що це за людина, скражаться на своє тяжке становище, говорять, що обов'язково треба забити ту чи іншу совітську людину і т. п. Цікавляться, що дасть їм нова держава та влада. Селяни головно добиваються, як буде з землею, чи поділять її між ними, чи знову будуть якісь пани, інтелігенція і робітники цікавляться, яке буде їхнє становище в новій державі. Листівки часто здирають, приносять в своє село і там прочитують (ст. Боярка, селяни із с. Малютянка). Загалом, підсумовуючи, вже можна сказати, що наш рух дає населенню повну надію на близьке краще життя, воно бачить у нас свою рідну силу, яка може захистити їм перед сталінцями.

4) Робота в Червоній Армії.

а) гутірки з бійцями – не було, не маю ніяких зв'язків.

б) розповсюдження листівок серед ЧА.

Розкидав в Каплицькому лісі, де стоїть в літніх лагерах 25-й десантний полк 9 листівок. Зміст: «Бійці і командири ЧА і т. д.».

Скористав я з того, що тут пускають кіно і ходять дивитися хлопці та дівчата з навколишніх сіл. На другий день були розставлені варти, бійців стали не пускати в села гуляти. Вхід в кіно для цивільних став заборонений.

в) Висновки та замітки.

Серед ЧА вести нашу пропаганду мені поки не можливо. Всі вони тримаються в міцних руках і отруєні більшовицькою про-

пагандою (особливо росіяни). На мою думку, краще їх агітувати з автомата, це буде певніше.

Боеві-диверсійні акції.

Боев[о]-диверсійних акцій проведено не було.

Примітка. В раніше поданих інформаціях, село Каплиця, Березанщина, хутір Лагерний, Залізний Хутір, відносяться до села Западинки.

Село Черкаси – до села Здоровка.

Слава Україні!

Борис¹⁸⁰

8.06.1947 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 222-233. Копія. Машинопис.

№ 67

РЕПОРТАЖІ ПРО ЗУСТРІЧІ ПІДПІЛЬНИКІВ ОУН З ГОЛОДУЮЧИМИ КОЛГОСПНИКАМИ ЗІ СХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІЇ ДРОГОБИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

14 червня 1947 р.

«Тустань»

Репортаж

З розмови з голодуючими зі СУЗ

Хоч багато чужинців цікавить внутрішнє життя ССРСР, хоча безлічі обсерваторів хотілося й хочеться поглянути в большевицьку експериментальну атмосферу життя народу, щоб могли об'єктивно окреслити «так», або «ні» державности та порядку,

---

¹⁸⁰ «Борис» («Кулемет», «Святослав», «Остап», «Мартин») (? – 20.08.1952, хутір Пашуки Гощанського р-ну Рівненської обл.) – керівник підпілля ОУН на теренах Житомирщини та східної Рівненщини, виконував посередницькі та зв'язкові функції між проводом ОУН на ПЗУЗ та провідником ОУН на СУЗ В. Кудрою («Роман»). Спецдорученець та довірена особа В. Кука, керівник кур'єрської групи між В. Куком та проводом ОУН на ПЗУЗ (В. Галаса, І. Литвинчук, Б. Кузьма). Загинув у бою з чекістсько-військовою групою УМДБ Рівненської обл.

За іншими даними: Данило Шумук («Боремський», «Борис») (1914-2004) – керівник підпільної групи ОУН Білоцерківщини (Житомирська округа).

хоча безліч симпатиків большевизму силкується боронити надзвичайного положення в ССРСР, яке з кожним днем приймає щораз обширніші форми державного оформлюваного садизму, не бачучи при цьому мільярдів випадків, які стали альфою і омегою умовин існування людини в ССРСР, одначе не багатьом чужинцям довелось доглянути внутро большевицького режиму та добачити цих понаднормових недоліків, які тяготіть зловіщим маревом над 180 мільйонами населення на одній шостій частині земної кулі.

І не дивно ... Та ж большевики, які замкнулися в своїй «святая святых», спеціальне увагу звернули на законспірування і замаскування того, що їх дискредитує в очах всього демократичного людства. Праця Фішера, американського журналіста, уповноваженого ЮНПРА в Україні, – це лиш пролог до цілої низки страхіть і нужди трудящих у большевицькому ССРСР, це лише контури справжнього обличчя большевизму, це лише те, що день-у-день всисались в душу американця, який не звик глядіти на такі сцени. Це вже є для чужинця аж надто багато, а в большевицькій дійсності – один звичайнісінький випадок, біля якого проходить мимоходом, але який з гуманної точки зору з нечуваним потоптанням всякої людяності і викидання не тільки соток тисяч, але десятки мільйонів, на судьбу долі, на сором співчуття й допомоги тих, які не стратили людяності і тверезо дивляться на життя тих, які також без мінімального забезпечення свого існування, та погорд і глузування тієї горстки живе оргією і атракціями дня.

В м. квітня 1947 р. 24 числа рай[оновий] провідник, переходячи вечором через с. Кул[ьчиц]і Шляхот.[ські], Дублянського р-ну, Дрогобицької обл., стрінув у рові лежачого 12-літнього хлопця із Вінницької області. Вище згаданий хлопець був у жахливому, жалюгідному вигляді – лице виснажене, чорне від диму та немите, вбрання – одне лахміття, подерте, брудне ... Коли рай[оновий] провідник запитав його, хто він такий, що тут робить, хлопчина насилу підвів голову і слабеньким тихим голосом відповів: «Я хво-о-о-рий... Не мо-о-о-о-жу піднятись. Я приїхав сюди за хлі-і-бом ... Дядя, візьми мене звідси». Втім голівка впала вниз і слова ввірвались ... Вимушений промінчик юного погляду зник з виснаженого обличчя того, який не звик через жорсткі обставини радіти весною. Суворая дійсність обняла всеціло молоду людину, – радість весни стала її лише ворожим явищем, що мабуть породило в його ще більший біль... Але людина хоче жити, рветься до існування, може рембрандтівська картина ХХ ст. стала основою цілої ситуації життя.

Українські повстанці передали вище згаданого хлопчину до хати одного селянина, дали йому убрання, білизну. Ноги його були опухлі, а тіла майже не було, лише шкіра та кості ...

В цьому ж дні проходило біля цього хлопця двох МВД-истів. Запримітивши їх хлопчина, просив, щоб забрали його в лічницю та большевики кинулися на нього з лайкою, вживаючи, як звичайно, безлічі нецензурних слів, копнули хлопця в груди та пішли далі, говорячи: «Нічево – пусть конаєт». Такі саму опіку одержав хлопець від інших радянських людей. Туди проходила медсестра сан. пункту в с. Кульчиці Шлях.[оцькі], яку прохали селяни, щоб взяла хлопця та згадана відказала: «Ну, що ж я з ним зроблю?!» – і пішла швидкою ходою далі, не дивлячись навіть в сторону лежачого хлопчини. Хлопець цей – українець, якого батько згинув в теперішній війні.

Занотував дня 08.06.1947 р. (Тарас¹⁸¹) РРП

З розмови з українцем східних областей України, який працює в большевицькій адміністрації

Дня 3 травня 1947 р. приїхав до с. 4/6 6/6 8/0 2/7 3/5 5/6 6/7 2/7 4/6 4/8 з району 6/2 2/3 4/8 6/4 5/6 1/6 6/3 8/7 7/8 4/7 1/5 6/4 до голови с/ради 3/9 4/8 6/4 6/8 4/8 7/6 5/0 4/6 2/3 2/9 2/7 1/6 2/4 1/5 5/9 2/8 6/0 6/6 9/12 3/11 8/15 7/11, який працює по своїй професії в р-ні. Тому що голова працював на полі під лісом, пішов туди до нього. Полагоджуючи справи, – з ліса надійшов один повстанець, який рівно ж мав справу до цього голови. Він побачив на місці незнаомого йому чоловіка і почав питати його про його особу, а довідавшись, що це большевицький урядовець з р-ну перестав – став в крапці і не знав, що робити з ним, тому що тут він міг донести на МВД про те, що голова с/ради контактується з повстанцями. Голова рівно ж збентежився небажаною зустрічю в той час повстанця з большевицьким урядником,

---

¹⁸¹ Лужецький Йосип Васильович («Камінь», «Підкова», «Тарас», «948-ЛК», «5-Т-Р») (1923 (1924), с. Ступниця Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 19.11.1951, с. Райлів Стрийського р-ну Львівської обл.) – референт пропаганди Самбірського районного провуду ОУН (04.-09.1945), працівник (вишкільник) референтури пропаганди Самбірського надрайонного провуду ОУН (09.1945), референт пропаганди Старосамбірського районного провуду (1946-1948), референт пропаганди та організаційний референт Дрогобицького надрайонного провуду (1948-05.1951), провідник Дрогобицького надрайонного провуду ОУН (05.-11.1951).

який трохи змішався, а згодом успокоївся. Повстанець з ним поговорив і рішився, що робити, щоб не посадити голову с/ради. Бистроумний східняк пізнав думки повстанця і сказав: «Я знаю, що Ви самі не знаєте, що зі мною робити. Чи вб'ють його чи пустить ... Пустив би – може сказати на МВД і чистий клопіт для голови с/ради. Вб'ють ... нема дуже за що. Друже! Коли б Ви сиділи в моєму серці, то Ви б побачили, що я тим самим дишу, що й Ви. Мій батько згинув на Соловках за контрреволюційну роботу, як зараз багато гине народу із ЗУЗ. Я був ще тоді малим, однак це пам'ятаю добре і ще тоді я прирік помститись за батька і тепер, коли я приїхав на ЗУЗ до праці, я радію подвигами українських повстанців і нераз я радо був би їм допоміг, та зв'язку не мав.

Коли бачу, що ранком оці кати приходять із засідок на повстанців в р-н, то я ненавиджу їх так, як лише може когось ненавидіти людина. Чи думаєте, що я тільки тут сам такий, що ненавиджу большевиків? Оскільки я знаю, в нашому р-ні є таких більше, є їх коло 80% українців-східняків, які ненавидять з цілої душі большевиків, а симпатизують з українськими повстанцями. І не один з нас бажав би Вам допомогти, та не знаємо куди, а цивільним людям не довіряємо, бо у Вас народ не конспіративний. Ось, наприклад, – на военстрою стояв полк червоноармійців, де я мав кілька особисто знайомих, які також думали, як і я і не раз давали мені амуніцію, пістолю – кажучи, на та передай там нашим хлопцям, бо з нами вони не хочуть говорити, а навіть стрічатися. З вами цивільними скоріше вони нав'язуватимуть говоріння. Однак, що я мав робити з тим, коли сам з Вами ніколи не стрічався. Чи тільки цей один приклад? Ось не раз я сам візьму таких технічних засобів у своїм підприємстві, яких дійсно Вам потрібно – заховав, а поїду на село, та з кимсь з Вас думав стрінутися, а не стрінувшись, назад кладу до магазину, бо що буду з тим робити? І не раз, коли ми посходимось, то дуже багато говоримо про повстанців і радіємо з їх подвигів, або яких одчайдушних потягнень, але допомогти, не знати було куди. Друже! Як би Ви могли налагодити зв'язок з українцями-східняками, які працюють зараз в большевицькій адміністрації, то Ви все дістали б, чим тільки роз поряджав би даний урядовець з адміністрації. А так, що зробиш. Візьмеш що-небудь та нема куди занести. Я так багато Вам наговорив, що Ви подумаєте – справжній провокатор, бо гарно говорить і багато. Отже, знаєте, що – Ви самі бачите, що я тут не багато розповідав би при Вас, бо тут я говорив, а не Ви. Тепер, коли б я дійсно хотів голову посадити, то не дуже багато зробив би, бо голова тут не кликав Вас, а Ви самі прийшли, неві-

домо чого і в якій цілі. Чи вбити голову, чи говорити з ним. Отже, Ви зарискуйте на мене і побачите мою щирість. Пустіть мене в р-н, а завтра привезу для Вас цінного матеріалу. Повстанець задумався і справді побачив, що тут навіть в разі всипи не було б нічого злого і згодився. Повстанець запропонував йому стрічі в голови с/ради. Тоді східняк сказав: «Ні, я цього зробити не можу, бо якби большевики в той вечір зробили засідку на тому місця, де ми мали б стрічу, напевно Ви сказали б, що це я навів большевиків. Краще буде, як ми умовимось біля цього хреста – он за селом, і показав далеко в долині на хрест). Я приїду ровером, а Ви звідкіль хочете з цих лісів обсервуйте це місце, чи не буде провокація, а коли побачите, що під хрестом я буду чекати десь біля 11-ї год. перед полуднем, пішліть по мене любого цивіля, а я піду до Вас на стрічу, хоч би в найглибший ліс. Повстанець на це погодився і розпрощався з ним.

Другого дня повстанець сидів на верху в лісі і дожидав непевного гостя з большевицької адміністрації. І дійсно, біля 11-ї години згаданий приїхав і сів під хрест на умовленому місці. Повстанець показав одному цивільному хлопчикові цього східняка та приказав його покликати. Коли хлопець сказав йому, що його кличуть повстанці, цей заховав ровер в корчах, а сам з клунком прийшов до повстанців. Він приніс для повстанців товару на кілька сот карбованців, якого за гроші не можна купити. Він за те, нічого не хотів, однак повстанці дали йому 200 крб. і 1 кг. масла. Східняк за те подякував і від'їхав. З того часу він вже багато разів стрічався з повстанцями в тому селі, та завжди привозив такі гостинці для повстанців.

Останній раз він стрінувся з нашими повстанцями в тому селі 28 травня ц. р. і оповідав про засідку, яку повстанці зробили на большевицьких «спеців», які верталися з облави. Сказав він, що хай вони приймуть палкий привіт від одностумців в р-ну та гратуляцію за добре виконану засідку. Впало тоді двох сталінських опричників, а двох померло в лічниці, а два ще борються зі смертю. «Ось так завжди робіть з ними!». Опісля перейшли на політичні теми. Він орієнтував повстанців, які настрої серед большевиків. Інформував він, що большевики в 100% переконані, що війна з американцями буде і то вкортці. Большевики на своїх мітингах про те говорять явно. Крім цього за всяку ціну хочуть вони знищити українських повстанців, кажучи, що це найважливіша зараз робота, бо інакше не може йти планова підготовка до мирного будівництва. Ми радіємо, що в році буде війна, що тільки тоді зможемо свобідно виявити себе і оприділити себе там,

де хто по своїй волі захоче. Будучи на Сході на відпустці, я спостерігав, що народ в 100% відноситься вороже до большевиків та з великою нетерпеливістю очікує війни. Про повстанців вони добре поінформовані і переконані, що якби на Сході були такі «бандьори», як на ЗУЗ, то вони не допустили би до голоду. При тому наводить приклади, кажучи, «ось в Западній Україні всього дістанеш тому, бо там «бандьори» стоять за народом, а в нас їх немає і тому біда!».

Повстанці оповідали про наші успіхи закордоном, про успіхи наших дипломатів УГВР, взагалі говорили про УГВР, про Антибольшевицький Блок Народів, про великі успіхи наших повстанців за т. зв. лінією Керзона, про нашу програму. Він дуже радо слухав і розмовляв, взяв літературу і вечором відійшов. Просив, щоб по нього ще переказали, коли буде потрібно, що він все готов їм допомогти.

Записав Верховинець¹⁸² дня 1 червня 1947 р.

З розмови з групою українців зі СУЗ (7 осіб)

16.05.1947 р. вечором в с. Р. повстанці стрінулися з 7-ма голодуючими зі СУЗ. Між ними були 3 жінки і 4 чоловіки, а з того 3 інваліди другої групи та один робітник МТС-у.

Повстанець: «Хто ви такі й що тут робите?»

Східняк: «Ми з Харківської області з того ж району, а тут приїхали за хлібом».

П.: Чи ви знаєте, хто ми такі?

С.: Знаємо, що військові та напевно зі Зах[ідних] областей, що завважуємо по мові.

П.: Ми українські повстанці. Хочемо з вами дещо говорити. Може розкажете нам, що цікавого в Харківщині.

С.: Дуже радо. – Між тим одна господиня просить їх на вечерю. Східняки просять нас разом з ними вечеряти. По вечері східняки просять сісти в них.

П.: Чи ви мали нагоду зустрітися, коли з повстанцями?

---

¹⁸² Гаврилик Петро Михайлович («Верховинець», «Крук», «Шістка») (1921, с. Стрільбичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 26.11.1949, у районі сіл Райнова та Гуманець Старосамбірського р-ну Львівської обл.) – член ОУН (1940), організаційний референт Старосамбірського міського проводу ОУН (1943), референт пропаганди Старосамбірського районного проводу (12.1944 – 09.1945), референт пропаганди Самбірського надрайонного проводу (1946 – 11.1949), в.о. провідника Самбірського надрайонного проводу ОУН (03.-06.1949).

С.: Так, ми переходили одним лісом і стрінулися з укр[аїнськими] повстанцями. Вони нас запитали звідки ми і чого приїхали. Довго з нами не говорили, бо чогось спішилися.

П.: (Тут повстанці розговорилися про наш революційний рух, про нашу програму, як буде розв'язане соціальне питання, про опіку над інвалідами, якими опікується держава, як інвалідами).

С.: Я одержую 120 крб. відшкодування. З цього я не в силі прожити і тому бачите на якій я дорозі. Я повернувся з ЧА інвалідом і домагався, щоб наділено мені якусь хату, бо моя згоріла під час фронту та й кусок землі, щоб я міг якось прожити. Голова с/ради сказав мені принести й зложити 6 тис. крб. Коли я відповів, що грошей не маю, голова сказав, що ми навезли з Німеччини «барахла» і можу продати до зарплати. Тому, що я не в силі був заплатити такої суми, лишився далше без належного притулку.

П.: В такому разі скажіть, за що ви воювали?

С.: Тому, що нас гнали під наганами большевики – НКВД-исти і тому, що хотіли знищити німців, які поводитися з нами дуже жорстоко.

П.: Які зараз у Вас в Харківщині обставини?

С.: Зараз у нас страшний голод. Повторяються роки 1932-1933. Люди пухнуть масово з голоду та й помирають. Села подібні скоріше на пустирі. Життя нормальне завмерло. Вечорами не[ма] співу вже нам – так питомого нашим селам. Люди проходять, наче тіні. На вулицях [в] Харкові багато прошаків, яким він або фізичні сили не дозволяють їхати на західні земл[і].

П.: На вашу думку, яка властиво причина цього голоду?

С.: Одне те, що посуха, по-друге, тому що збіжжя, яке зібрано, большевики забрали, виплачуючи за трудовень по 200 грам зерна.

П.: Чи вам відомо, що большевики вивезли до Франції, Польщі і Югославії разом коло 1 мільйон тонн збіжжя?

С.: Ні, нам про це ніхто не говорив.

П.: Так, це правда. Тоді, коли мільйони українців помирає з голоду, большевики вивозять збіжжя, мовляв: «глядіть, яке у нас добро. Хліба стільки, що нікуди його дівать, колгоспник їсть, аж розперізується, а решту ще своїй державі дає, щоб за кордон для голодних вислати. Та це не одинока мета здирства хліба з України. Большевики мають більш диявольські пляни. Вони здирають, щоб витворити штучний голод на Україні, як це вже були зробили в 1932-1933 рр., щоб фізично винищити український народ, щоб його увагу відвернути від вищих ідеалів, а головну увагу звернути на хліб. Скажіть, чи не краще, було б, якщо б ті

мільйони українців, які загинули в 1932-33 рр. і зараз гинуть, замість гинути голодовою смертю, взялись за зброю проти цього ката – ненависної Москви, а тоді і світ широко заговорив би про Україну і ви хліб здобули б, а ті, що гинули б, то гинули б славно, а не ганебно.

С.: Ви говорите правильно. Ми багато не добачували й не знали. Нам ніхто про це не говорив. Ті голодуючі тому не в силі виступити активно проти влади, що по-перше, стероризовані до такої міри, що бояться власної тіні, по-друге, що у нас немає керівників.

П.: Чим пояснити те, що на СУЗ брак провідників. Українці – бойовий і здібний під кожним оглядом народ.

С.: Мені важко вам на це вияснити, але тут мабуть найважливішим є те, що в нас подекуди брат братові не вірить.

П.: Чи засіяні у вас цього року поля?

С.: Так, збіжжя гарно росте, бо перепадає дощ.

П.: В який спосіб вдалось большевикам перевести засіви?

С.: Колгоспникам за трудовень виплачували по 200 грам збіжжя. В той спосіб, кривдячи колгоспників, «заощадити» на засів, бо багато зерна вивезли в Москву. Весною почав даватися взнаки людям голод. Большевики, щоб використати людей, як робочу силу, зорганізували по колгоспах кухні, які видавали робітникам, які виходили на роботу, по 200 грам хліба денно і 2 рази вдень юшку-зупу. В той спосіб колгоспники, щоб прожити, йшли до праці.

П.: Чи українці зі СУЗ одержували в зв'язку з голодом якусь допомогу?

С.: Жодної. Одержали допомогу тільки області Російської Федеративної Республіки, що потерпіли дещо від посухи. Ми самі не знали, що найбільше терпить Україна, але не вся Україна, тільки українці, бо партійні від цього голоду не голодують.

П.: Отже, бачите, яка справедливість в СРСР. Де тут шукати того, що в СРСР будь-то би немає різниці між націями, немає між класових різниць. Старший брат – москаль ситий, а ти, українець, як молодший мусиш терпіти і своїм хлібом, своєю працею годувати «старшого».

– Чи на Вашу думку, якщо цього року буде врожай, квестія голоду буде розв'язана?

С.: Віримо, що він може бути тільки менший, але доки буде такий устрій господарчий, як зараз, то колгоспник і робітник буде обдертий і голодний.

П.: Чи у вас проходить акція збирання позики?

С.: Так, у нас не обійшлося без цього. Позику стягали і від нас голодуючих – відповідає робітник МТС-у. Приміром, я працював в МТС-і, при чому заробляв 130 крб. місячно. Тому, що не міг прохарчувати себе і рідні, кинув працю і пішов шукати кращої долі. Мені пощастило привезти зі ЗУЗ два рази трохи зерна. Місцева влада почала числити мене за спекулянта. Мені призначено 1000 крб. позики. Я не хотів такої суми дати, давав тільки 300 крб. Мене арештовано і придержано [на] МВД. Коли я виправдувався, що не маю грошей, начальник МВД сказав: «Ти скекуліруєш, продай стільки там стаканов зерна і получиш деньги». Мене придержано до вечора і змушено підписати на 1 000 крб., – даліше говорить, – біля мене жила одна сусідка, яка вм[и]рала з голоду. В неї домагався, щоби підписала на позику. Всі вияснення старушки були марними, молодий комсомолец наполягав безупинно. Коли старушці навірилася настирливість жовтодзюб – комсомольця, сказала: «харашо, синок, уміраючи, розпишусь», – і розписалась тремтячою рукою. На другий день продала спідницю і ще інші речі з хати, заплатила позику, а на третій ... вмерла.

П.: Чи ви свідомі того, що сплачуючи позику, відриваючи від своїх, ваших дітей і жінок уст помагаєте розвиватись большевицькій гидрі, щоби ще більше смоктати з вас та ваших братів соки. Завдяки грош[ам], які ви дали, большевики ширять пропаганду в світі, що СССР – це рай на землі. Завдяки тим грошам большевики вводять в блуд робітників і селян інших держав світу.

С.: Ми знаємо, що зле робимо, але чуємося безсилі супроти терору уряду.

П.: Повстанці пояснили їм про ціль нашої боротьби, проблему нашого визволення, де головну увагу звернено на те, що ведемо політику нічим не зв'язану з імперіялістами, про боротьбу інших народів поневолених СССР, про УГВР і інше.

Східняки слухали з великим зацікавленням і увагою. Одна з них добродушно сказала: «Ох, які ми ще дурненькі».

Приїжджим дано летючки: «Працюючі України», «Українська Молоде!», «Робітники» – які обіцяли поширити.

Прощали нас з невимовною теплотою і щирістю, обіцяючи прийти на умовлений день д нам на стрічу (з невідомих причин на стрічу не прийшли. Господиня, у якої ми стрінули українців зі СУЗ, відв[езла] згаданих на залізничну станцію. На станції МВД-исти відібрали їм збіжжя. Згадані переказали ще господареві: «Поздоровіть ваших панів і скажіть їм, що з нами виробляють».

Дня 09.06.1947 р. занотував Гайовий¹⁸³.

З розмови з голодуючою східнячкою – лікаркою з м. Одеси

В с. Р. в хаті одного господаря стрінулися повстанці з голодуючою східнячкою – лікаркою з м. Одеси.

Східнячка: Тут вже були одні повстанці та пішли вниз селом.

Повстанець: Ви місцева господиня?

С.: Ні, я походжу з міста Одеси й приїхала сюди купити харчів.

П.: Чи знаєте, що ми за люди?

С.: Так. Ви українські повстанці, які борються за Українську Самостійну Державу.

П.: Що за причини, що ви тут приїхали?

С.: Причини прямі. Мій муж працює на автозаводі шофером. Я працюю в лікарні. Батько й мати до праці не здатні. Молодші дві сестри зареєстровані до праці в колгоспі. Тому, що із цього спільного доходу ми не спроможні прохарчуватися і така доля загнала мене на ЗУЗ, промінати останній свій одяг за харч, на який нетерпеливо жде моя рідня.

П.: Добре, хто ж спричинився до тої голодної трагедії, яка зараз існує на СУЗ?

С.: Ось саме основне, про що я думала вам розказати. Голод, який панує на СУЗ спричинений головним чинником – колгоспним ладом. Щодо колгоспного ладу, то думаю, що ви добре знаєте. Маємо чистий образ, де мільйони людей зі СУЗ ожебрачені, виснажені й останні їх сили використовуються буржуазно-сталінською клікою і залишені без жодної опіки на поталу. Але голод, як кажуть, великий пан, та хоч людина немічна, шукає куска хліба, а знаходить його лише ось тут на ЗУЗ між своїми однокровними братами.

П.: Мене цікавить, як ви поінформовані про повстанський рух?

С.: Перше за все довідалася точніше на ЗУЗ, а тим більше, коли мала нагоду зустрітися з селянами, а опісля з повстанцями, від яких я довідалася, хто це бандерівці, за що вони борються і яка має бути Українська Держава. Чула я вже від кількох своїх земляків, що повстанці допомагають людям зі СУЗ та стараються їх урятувати від голодової смерти.

---

¹⁸³ Сенчишин Василь Іванович («Гайовий») (1920, с. Посада-Новоміська Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 24.07.1947, с. Верхній Лужок Старосамбірського р-ну Львівської обл.) – провідник Стрілківського районного проводу ОУН (07.1947).

П.: З'ясував їй нашу боротьбу, АБН, який спільно бореться проти сталінського імперіалізму.

С.: Ніколи не забуду сьогоднішньої розмови з вами, а коли верну щасливо додів, про все розкажу своїм землякам. Ця зустріч буде для мене пам'ятною. Вірю, що ваша боротьба надаремно не піде, а принесе вільне життя всім народам.
Дня 14 червня 1947 р. виготовив РРП (Шрам¹⁸⁴).

З розмов повстанців з учителькою зі СУЗ

В с. В. повстанці зайшли на квартиру учительок зі СУЗ. Між ними вив'язалась слідуоча розмова:

Питання: Ви недавно їздили додів у Полтавщину? Розкажіть нам, яке там зараз положення.

Відповідь: Так, я їздила додів і що ж я можу вам розказати, ви самі добре знаєте, що там великий голод.

Пит.: Чи у ваших околицях знають про наш повстанський рух в Галичині?

Від.: Як я приїхала додів, то зараз мене запитали про бандерівців та чи я їх бачила. Я про все їм розказала. Вони дуже цікавляться повстанським рухом в Західній Україні.

Пит.: Чи в Полтавщині нема таких людей, як ми?

Від.: Зараз ще нема, але поволі зачинають місцями появлятися. На Сході існують інші обставини і тому там нема такого повстанського руху, який існує тут.

Але, будь-ласка, розкажіть мені, що це може бути. – Мене большевицька влада виховувала через 15 років в комуністичному дусі, а коли я приїхала до с. В., де стрінулася з бандерівцями, вони протягом кількох тижнів перевиховували мене так, що я сьогодні вповні розумію, за що ви боретесь, знаю тепер, хто ми і, як вдруге поїду додів, то знаю вже, що маю я там робити. Я багато від вас навчилася.

РРП на ці слова відповів їй: Ви тому так скоро перевиховувалися, що ви є українка і у вас пливе та сама кров, що і в нас. Ми українці розуміємо себе і ви пізнали за що проливається українська кров. Ви є наочним свідком, як червона Москва винищує український народ і тому ви нині починаєте ставати в обороні його законних прав.

Дня 14 червня 1947 р. виготовив РРП (Шрам).

¹⁸⁴ «Шрам» («Орбіта», «№7») (1922 – 08.03.1949, с. Верхня Рожанка Сколівського р-ну Львівської обл.) – інструктор вишкільної ланки 5-ї ВО «Маківка» УПА-«Захід» (08.1946), референт пропаганди Турківського надрайонного проводу ОУН (05.1948-03.1949). Старший булавний УПА.

З розмови повстанців з учителькою зі СУЗ

В с. В. РРП стрінувся з демобілізованим капітаном ЧА, який зараз є учителем в згаданому селі.

Питання: Як довго вчите ви в цьому селі?

Відповідь: Недавно, сам по фаху учитель і мене демобілізовано. При армії я був капітаном і мав змогу побачити світі і як переконався наочно, що це все було неправдою, що писала радянська преса. У капіталістичних державах краще життя, як у нас.

Пит.: Отже, тепер бачите до чого стремить радянська влада. Большевики хочуть запанувати над цілим світом коштом мільйонів голодуючих українців і при тому хочуть якнайбільше знищити українців, які стають в обороні своїх прав та не бажають собі ніяких союзів з Москвою, а хочуть жити своїм самостійним життям.

Український народ виступив збройно проти окупанта і бореться на життя і смерть.

Кожний свідомий українець бере в цій боротьбі активну участь, мимомо страшного терору зі сторони окупанта.

Від.: Так, Москва хоче запанувати над цілим світом, а внутрі держави панує великий голод. Вона тільки себе знає і вивищує свій російський народ, називає його «старшим братом», «старшим російським народом», понижуючи інші народи; це дає багато до думання.

Пит.: В тім проявляється російський імперіялізм і расизм. Так само говорили і німці, що вони є «надлюди», які мають панувати на цілм світі. Однак провалилися, бо світ повстав проти них і це саме жде «старших братів». В тім провалі мусить повстати Самостійна Українська Держава.

Дня 14 червня 1947 року виготовив РРП (Шрам).

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 248-257. Копія. Машинопис.

№ 68
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД
ВАСИЛЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1 липня 1947 р.

Відпис

Звіт

Суспільно-політичний огляд Васильківського р-ну,
за м-ць червень 1947 р.

- 1) Загальна характеристика терену:
  - а) адміністративний розподіл. Подано в попередньому звіті.
  - б) Рівень розвиненої промисловості.

Кількість заводів та підприємств подано в попередньому звіті. Ступінь розвитку такий же самий, за місяць важливих змін не було. Виконання кварталних планів підприємствами оголошується в кінці місяця серпня.

I. Сільське господарство.

Кількість к-[олгос]пів в терені вже подано. Суттєвих змін за місяць не було. Проходила посадка овочевих культур. З плану засадити 1250 га, засаджено 950 га. Багато к-[олгос]пів не садило нічого: 1) в к-пі «Червоний щлях» с. В. Салтанівка з плану в 10 га не посадили нічого; 2) в к-пі «ім. XVIII партз'їзду» с. Путрівка з плану 7 га – посаджено 1,4 га; 3) в к-пі «ім. 12 РСЧА» с. Здоровка з плану в 22 га – посаджено 10,2 га і т.п.

Колгоспи терену готується до жнив. Ремонт інвентаря с/г проходить погано, зате агітаторів висилається багато. 28.06. був зроблений пробний вихід всіх в поле, де агітатори закликають селян швидко зібрати урожай (за 4 дні) «вам дамо по одному кг. на трудовень. Війни ніякої не буде». «Робіть і все, ми вам будемо варити їсти, а то ви їздили в Західну, та там напिताлися вільного духу і тепер збирати все трудно. Хто ж не буде слухатись, будемо карати» (с. Путрівка). Всіх колгоспників попереджено, що хто буде що-небудь красти з колгоспу, того буде засуджено від 5-20 тюрми за найменшу дрібницю. Хліб будуть молотити і зразу відправляти в місто. До роботи в колгоспах йде мало. Більшість має за півріччя по 5-10 трудовнів, багато таких, що не мають і жодного. Так у селі Тростинка, колгосп «Комінтерн» за півріччя вироблених трудовнів підраховано по 5-6 трудовнів на чол., крім тих, що не мають жодного.

II. Соціальне і політичне положення національних меншин.

Національний і соціальний склад населення подано в попередньому звіті, змін не має.

III. Соціальне положення:

а) Селян. Життя селянина погане. Не покращало, а тікати нікуди. Голодують, з колгоспів не ждуть нічого, хочать тільки відробити в колгоспі за ті податки, що накладаються на присадибні ділянки. На роботу багато не виходе зовсім. Тепер колгоспники ходять красти. Ріжуть колоски, копають картоплю, рвуть горох і інше. За цим слідкують. В к-пі с. Путрівка лановий Савріцький Іван побив 2 тітки, 3 дівчат. Одна лежить в лікарні. Дітей приводять до сільради, де скидають з їх одяг, крутять вірьовкою назад руки і ведуть прямо в місто в міліцію. Там дають по 3-5 р. тюрми.

За 1946 р. в с. Путрівка колгосп «ім. XVIII партз'їзду» – 700 га землі, оброблено було всього 486 га, дано колгоспникам по 200 гр. на трудовень тільки за 7 місяців. 27 осіб було засуджено на 1/2 року прим[усової] праці за невиконану роботу норму трудовнів. Тепер по селах деруть податки, в с. Плисецьке і в с. Дзвонковій багато селянських корів забрали до колгоспів за невиконання молопоставок (210 літрів на корову).

б) робітників. Життя робітника не змінилося на 5 шкірзаводі не виплачують вже зарплати за 5 місяців. Норми харчів такі самі. Обіцяли давати з 01.07. комерчеський хліб по 7 крб. за кг., але з якого року, то ще невідомо, як з 1947 р., чи 1950 р., поки не дають нічого. Встановлені дуже суворі закони щодо крадіжок. Від 5 до 20 років ув'язнення. Застерегли робітників, що коли і хто буде бачить, як хтось краде, а не скаже, то й його будуть судить. Але крадіжі продовжуються, бо нізащо жити. Тільки тепер в інший спосіб. Коли хто попадеться, то втіає в світі за очі. Так, на 4 ДШЗ піймали з шкірою робітника Сагана Анатолія, що їм вирвався від охрани і кудись втік. З 5-го шкірзавода втекло в такий спосіб три робітники.

в) інтелігенції.

г) сталінських вельмож.

Не змінилось, живуть ще лучче.

IV. Духовне життя населення:

а) національна свідомість;

б) політична свідомість;

в) релігійність подано в попередньому звіті, змін немає.

V. Участь населення в більшовицьких організаціях (проценто-во). Змін немає, подано за травень.

VI. Торгівля. Державно-кооперативна немає ніякої ролі, по магазинах немає нічого. Спекуляція по базарах не припиняється. Продукти подешевшали, ціни падають і далі. Так і пуд житнього хліба коштує 550 крб., жито – 400 крб. Так само і все – одяг, взуття і т. п.

VII. Рух населення. Руху населення в терені немає.

VIII. Релігійні справи. Змін в цьому питанні немає. Те саме, що й в тому місяці. Священик з церкви Соборна (в місті) об'явив своїм парахвіянам, коли дадуть з кожної хати по 120 крб., то податок сплатиться, коли ж ні, то закриють церкву.

IX. Життя молоді. Життя молоді не змінилося, суттєвих змін немає.

X. Настрої населення. Настрої населення в повному упадку. Мріяли всі, що буде війна, перемініться влада, тепер ця надія відпала. До заходів совітської влади ставляться вороже, всякий закон чи розпорядження приймається, як нову норму рабства. Нашого революційного руху бояться, хоч співчують всі, не вірять в перемогу, коли провадити боротьбу власними силами. Посилаються на 1918-20 рр., коли повставали всі тут села, навіть тітки йшли, а все рівно нічного не вийшло, тільки зісталися жертви.

XI. Адміністрація. Взяв на облік сільську адміністрацію з 16-ти сіл, але ще маю неповні дані, тому цей раз не подаю. Характеристики складаю по даній мені розвідковій формі.

XII. Червона Армія. В терені перебувають ті самі військові частини, що було подано за травень, крім 25-го десантного полку, який виїхав. Осталася одна в Каплицькому лісі та трохи в Дзвонківському лісі, де пиляють ліс. Помітного руху ЧА не видно. По селах не вештаються – заборонили. Відношення ЧА до нашої революційної боротьби вороже.

XIII. Шкільництво. Подано в попередньому звіті, змін немає.

1) Політично-пропагандивна робота в терені.

I. Робота над окремими людьми. Взяв в підпілля одного хлопця, працю, як над ним, так і над собою. З іншим зв'язався 30.06. У зв'язку з складеними обставинами працювати над ними не міг.

II. Форми політично-масової роботи в терені.

а) індивідувальні розмови з населенням: провів гутірки з селянами в таких селах: с. Плисецьке, Лип.[овий]-Скиток, Кожухівка, Данилівка, Дуброва, Дзвонкова, Путрівка, Здоровка, Застугна, Западенки, М. Салтанівка, Жорновка, Мостище (Бишевський р-н).

З робітниками тільки з 5-го шкір заводу та 4 ДШЗ. Кількість учасників мала (одна-дві сім'ї).

б) поширення нашої літератури серед населення: роздав по цих селах 28 пр. «До української молоді Східної України». Більш матеріалу немає.

в) лозунгові акції: лозунгових акцій проведено не було – немає листівок.

г) наслідки в політ-масовій роботі серед населення: в зв'язку з проведеною роботою населення терену симпатизує нам. Слідкує за нашими рухами, ловить кожне слово, цінить нашу діяльність, позитивно відгукується на нашу революційну боротьбу. Населення дивиться на нас, як на своїх рідних синів, всіляко застерігає від інших ворожих людей, але помагати нам боїться. Під впливом пропаганди погоджується на правильність та конечність ведення боротьби з більшовиками, в більшості складається враження на можливість ведення цієї боротьби. Часто говорять за потребу спалювати колгоспи, щоб вони не тирчали по селянських полях. Помагати ж нам бояться, тяжко навіть переховатися, який день. На мою думку, потрібно ширше розгорнути агітаційну роботу і цей пасивний опір, буде подоланий. Потрібно тільки багато впертої праці.

III. Робота в Червоній Армії.

а) гутірки з бійцями;

б) розповсюдження листівок серед ЧА;

в) висновки і замітки. Гутірок з бійцями ЧА не було, немає зв'язку. Листівок не мав. Тому і не розповсюдив. Думка, щодо ЧА в мене складається твердо: перш ніж знайти мені серед їх добру людину, прийдеться скоріш підставити свою голову під кулю, ніж мати яку з цього користь. Краще їх остерігати, а коли не доведеться, то нищити.

IV. Боево-диверсійні акцій.

Боево-диверсійних акцій проведено не було.

Примітка. Були ворожі акції (облави) в с. Застугна в с. Плисецьке та його околицях з 12.06.-23.06. включно. Слідів наших не знайшли, втрат жодних. Зв'язок був пірваний, тепер встановлений знову.

1.07.1947 р.

Слава Україні!

Борис

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 234-235. Копія. Машинопис.

№ 69

ЗВІТ ПРО РОБОТУ ТЕХ-ЗВЕНА БУКАЧІВСЬКОГО РАЙОННОГО ОСЕРЕДКУ ПРОПАГАНДИ ОУН

30 червня 1947 р.

Слава Україні

Район Ч.ІІ.

Звіт з роботи тех-звена за місяць червень 1947 р.

I. В місяці червні РОП з КОП не одержав жодної літератури.

II. У власному тех-звені виготовляємо слідувачу літературу і листівки:

1. Геополітичні проблеми України – 10 прим.
2. Відношення Лесі Українки до Москви – 10 прим.
3. Проблеми Британської імперії – 10 прим.
4. Англія і Сполучені Штати.
5. Катехизм українського націоналіста (виїмки) – 20 прим.
6. Оповідання про те, як больше[євицьку] революцію з'їли.
7. До всіх членів і кандидатів ВКП(б) – 20 прим.
8. За що бореться Українська Повстанська Армія – 40 прим.
9. Брати з-над Дніпра – 80 прим.
10. До укр[аїнської] молоді Східної України – 40 прим.
11. Українці – червоноармійці – 90 прим.
12. Українці, брати з східних областей – 20 прим.
13. Заклики проти колгоспу – 1100 шт.
14. Загальні пропагандивні лозунги – 2090 шт.
15. Збірник революційних пісень – 8 прим.

III. Літературу розприділено по членських звенах, як вишкільний матеріал, призначено для молоді, умасовлено в райцентрі, серед приїжджих голодуючих зі СУЗ, вислано на СУЗ. Заклики умасовлено в терені.

На райцентр Букачівці призначено і умасовлено:

1. Заклики проти колгоспу – 10 шт.
2. Загальні пропагандивні лозунги – 150 шт.
3. До всіх членів і кандидатів ВКП(б) – 20 прим.
4. До укр[аїнської] молоді Східної України – 5 прим.
5. Геополітичні проблеми України – 1 прим.
6. Відношення Лесі Українки до Москви – 1 прим.

На СУЗ призначено і вислано:

1. За що бореться Українська Повстанська Армія – 10 прим.
2. До української молоді Східної України – 19 прим.
3. Постанови III НВЗ ОУН – 3 прим.
4. Українці, брати зо східних областей – 13 прим.
5. «До голодуючих» – 60 прим.
6. Брати з-над Дніпра – 23 прим.
7. Чому ми боремося з московським больш[евизмом] – 1 прим.
8. Українська жінка в боротьбі за УССД – 1 прим.
9. Облуда – а демократія (ГУД). – 1 прим.
10. Процес денаціоналізації України – 1 прим.
11. Загальні пропагандивні заклики. – 150 шт. (Вінницька обл.).

Літературу вислано в такі області: Київська, Вінницька, Одеська, Харківська, Кам'янець-Подільська, Полтавська, Московська, Дніпропетровська, Запорізька, Ізмаїльська. Літературу вислано переважно через голодуючих та вчителів зі СУЗ, яким при передачі літератури і припоручені завезти її в означене місце наділювано збіжжям та іншими харчовими продуктами.

IV. В тех-звені є 1.000 арк. машинового паперу, 800 арк. кальки дереворит – заклик проти колгоспу, 2 л чорнила.

V. В тех-звені є одна машина до писання марки «Еріка» (в поганому стані).

VI. В тех-звені працює один чоловік – реф[ерент] пропаганди др. Руслан.

Постій, 30 червня 1947 р.

РОП
«Байрак»¹⁸⁵
Руслан (підпис)

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.73. – Арк. 18. Оригінал. Машинопис.

---

¹⁸⁵ У підпільному середовищі під псевдонімом «Байрак» фігурував у 1945-1947 рр. командир ТВ 23 «Магура» 4-ої ВО «Говерля» УПА-«Захід», а з липня 1947 до 1950 рр. керівник Калуського окружного проводу ОУН Я. Косарчин.

№ 70

ЗВІТ ПРО ГОЛОД У ПРИЗБРУЧАНСЬКИХ РАЙОНАХ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Жовтень 1947 р.

Звіт про голод
у призбручанських районах Кам'янець-Подільської області
(на підставі розказів голодуючих, що приїжджали
на ЗУЗ за хлібом)

1. Причини голоду.

У 1946-1947 рр. населення призбручанських районів, Кам'янець-Подільської області, пережило знову жахливий голод, штучно створений сталінськими вельможами. Сталінські посіпаки виправдовують голод неврожаєм, який спричинила засуха в 1946 р. Та в дійсності причиною голоду не був неврожай. Врожай, щоправда, був мешний від пересічного щорічного врожаю. В селах, поля яких розположені на горбах, особливо звернених до півдня (понад Дністер), урожайність була менша. Та в селах, поля яких положені на рівнинах, урожайність була немалою, но менша від звичайної. Були села, де деякі зернові культури (пшениця) цілком дорівнювали звичайному колгоспному врожаєві. В Солобковецькому та Дунаївецькому р-нах був недорід на ячмінь та зате пшениця була цілком добра. Загально збір зернових культур становив 50-85% урожайності 1945 р. А тому виправдування голоду посухою відпадає.

Де ж шукати дійсної причини голоду? Дійсна причина голоду криється в грабункові хліба державою. Досить порівняти цифри центнерів зданого хліба державі з цифрами, що роздано населенню, то й знайдено її. Ось вони цифри: в селі Корначівка, р-н Солобківці, державі здано поверх дві тис. центнерів, а колгоспникам роздано 150 ц. В с. Руда Гірчичнянська, р-н Дунаївці, державі здано 1700 ц., а населенню роздано 64 ц. У цьому селі давали по 300 гр. на трудовдень (село має 150 дворів і 445 га колгоспного поля). У с. Нестерівці, р-н Дунаївці (біля 1000 дворів) державі здано понад 7000 ц., а населенню роздано 420 ц. На трудовдень давали по триста грам. Та є багато сіл, де давали ще менше. В с. Івахнівці, р-н Чемерівці, в колгоспі ім. Ворошилова дали на трудовдень тільки за перших шість місяців по 110 гр[ам]. У с. Скотинянах, р-н Городок, дали за перших шість місяців по 200 гр. В с. Глібові, р-н Миньківці, дали тільки за перших шість

місяців по 105 гр. на трудовдень. До цього ще треба додати, що в першій половині року люди мало виробляють трудовнів, бо основна робота в другій половині року. Та за другу половину року вже не платили, а платню з першої половини розтягнули на цілий рік. Тоді вийшло по кількадесят грамів на трудовдень (за цілий рік колгоспник виробляв від 150 до 300 трудовнів). На трудовні виплачувано зерном. Збір з плантацій буряків, тютюну, колендри та картоплі, вповні відійшли для держави.

Що ж могла тоді заробити сім'я. Ось приклади: родина, що складається з трьох працездатних та трьох непрацездатних, заробила на рік 19 кг. жита і 18 кг. кукурудзи. Жінка, чоловік якої вбитий на фронті, та, яка має троє дітей, заробила за рік 15 кг зерна, 3,5 кг цукру та 1,5 м мануфактура. Родина з чотирьох працездатних та одного непрацездатного заробила за рік 32 кг. зерна. Так виглядає зарплата за цілорічний труд. Соломи на трудовні не видавали, а якщо десь і видавали, то так само на грами.

Та це було б ще півбіді, коли б колгоспники не були ще зобов'язані супроти держави. Колгоспників обкладають надмірним оподаткуваннями. Щоб зрозуміти тягар оподаткування колгоспників наведу як приклад оподаткування вище згаданої жінки. Цілорічний заробіток якої виносив 15 кг. зерна, 3,5 кг. цукру та 1,5 мануфактури. Ця жінка на протязі 1946 р. заплатила державі (перераховую контингенти на гроші. Ціни базарні за осінь 1946 р.):

1. Налог (від 0,35 присадибної ділянки) – 310 крб.
  2. Страховка – 39 крб.
  3. Самообклад – 22 крб.
  4. Позика – 150 крб.
  5. М'ясо – 40 кг. (заплатила грішми) – 800 крб.
  6. Молоко – 195 л. при жирності 3,8 здала 220 л. – по 5 крб. за одну літру.
  7. Яйця – 240 шт. (по 2 крб. штука) – 480 крб.
  8. Жита – 35 кг. (по 20 крб. за кг). – 700 крб.
  9. Картопля – 45 кг. (по 2 крб. за кг) – 90.
- Разом – 3691 крб.

Заробила: (перераховую на гроші)

1. 15 кг. жита (по 20 крб. за кг.) – 300 крб.
  2. 3,5 кг. цукру (по 70 крб. за кг.) – 245 крб.
  3. 1,5 м мануфактури (по 50 крб. за шт.) – 90 крб.
- Разом – 635 крб.

Вищенаведені цифри говорять самі за себе. Жінка не тільки нічого не заробила, а мусила ще доплатити державі 3 тис. 56 крб.

У цьому і криється основна причина голоду. Не в неврожайності, а в грабункові населення державою.

Щоб зібрати повністю врожай сталінські посіпаки взяли його під охорону. Для цього зорганізовано сторожів та стрибків – від 20-50 і більше на село. Стрибків і актив село узброєно. За крадіж зерна та колосків суджено. Зерна в присудах – один кілограм зерна – один рік тюрми. Колгоспник с. Цикова, р-н Смотрич, украв 15 кг ріпаку. На це засудили його на 15 років тюрми. Другий колгоспник в с. Балинівка [Балин] того ж р-ну вкрав 5 кг. ріпаку, за що дістав 5 років тюрми. За неявку на роботу судили: відрізували городи – єдине джерело прохарчування колгоспників, конфіскували майно. Якщо трапилось в районі таке село, де не було ані одного засудженого, в то село приїжджало начальство з району та ганяло день і ніч на полях, щоб зловити «зłodія».

Жнива проводилися в прискішеному темпі. На здачі хлібопоставок був сильний натиск. За наказом самого Хрущова, колгоспникам можна було роздавати на трудодні тільки 15 кг від зданого державі. Через поліційний спосіб [...] населення не могло «вкрасти» з колгоспних ланів майже нічого. Це все у великій мірі вплинуло на збільшення голоду.

Найбільшим джерелом прохарчування колгоспників являються присадибні ділянки (від 0,30-0,60 га). Та й в них колгоспник мусив платити «контрактацію»: має посіяти жито – мусить здавати жито; під 0,01га посаджених картопель треба здати 20 кг. картоплі; від городовини треба здавати городовину; від овочевих дерев – овочі. Дуже часто траплялось так, що колгоспник мусив за город більше здати зерна, ніж його заробив у колгоспі за цілий рік.

Незавидна доля була також [у] робітників та службовців адміністрації (не включаючи партійних верхводів, МВД, МГБ). Заробітня плата як робітників, так і службовців, виносила в середньому від 150 до 600 крб. плати вони діставали ще й пайки по 9 кг. в місяць. Родини робітників та службовців пайків не діставали. Пайки платні. На початку 1947 р. почали по деяких районах видавати на пайки замість муки печений хліб. У цьому хлібі була домішка жому (Кам'янець-Подільський). У 1946 р. припинено видачу пайків усім працівникам, що працювали в установах, які що-небудь спільного мали з харчовою промисловістю. Та хіба міг робітник нажитись зі своєї зарплати, коли весною 1947 р. пуд жита коштував 2000-1200 крб., качан кукурудзи – 5-10 крб.

---

* Нерозбірливо.

Селяни, не дивлячись на заборону, їхали в західні області на закуп хліба. Робітники цього робити не могли, бо були прикріплені до підприємств, на яких працювали й тому, що на місцевих базарах продаж хліба осінню 1946 р. була заборонена аж до повного виконання хлібопоставок, робітники не мали можливості запастися хлібом, ціни якого осінню були дешевші. Внаслідок цього всього робітникам та службовцям довелося голодувати.

II. Які засоби до життя мало населення?

З попереднього розділу бачимо, що населення в колгоспах не тільки нічого не заробило, а навпаки, що багато разів більше мусило сплатити державі. Що ж залишилося колгоспникам на прожиття?

Основним джерелом прожитку колгоспного селянства являється город – присадибна ділянка. На ньому колгоспник сів від 0,05-0,15 [кг.] жита, стільки ж картоплі, кукурудзи, грядку капусти. Оце і є головне джерело прохарчування колгоспника. Та при цьому слід згадати такі моменти: по-перше, городи колгоспників знаходяться переважно на найгірших землях, горбах, оброблювані в більшості вручну (коней на обробку городів більшість колгоспників не має), що й відбивається на їх урожайності; по-друге, з городів колгоспник платить «контрактації» та ще й дещо мусить продати, щоб сплатити позику та інші оподаткування, а тому після цього всього для прохарчування колгоспника залишається дуже мало.

Другим важливим джерелом прохарчування колгоспників являються корова. Однак і тут частину молока колгоспник мусить здати державі, частину продає на базарі для вторгування грошей. Та корова не могла себе повністю виправдати, бо вона була завжди голодною (соломи в колгоспах майже не видавали). При таких запасах колгоспники лишалися на зимівлю [без корму для худоби].

III. Наслідки голоду

Голод 1946-1947 рр. залишив по собі жакливі наслідки. Лихо, заподіяне нам, відбулося в усіх ділянках людського життя: у фізичному розвитку народу, моралі, шкільництві і т. д.

Найбільшим показником голоду являється смертність та опухлість населення. Рідко трапляються такі села, де б не було померлих з голоду, опухлі були в усіх селах призбручанських районів. Ось кілька прикладів смертності населення:

1. В с. Жердя, Орининського р-ну вмерло біля 200 осіб.
2. В с. Жабинці – 100 осіб.

3. В с. Ріпинці – 21.
4. В с.Фридрівці [Фредрівці] – 50.
5. В с. Привороття – 18.
6. В с. Мар'янівці – 22.
7. В с.Степанівка, Смотрицького р-ну – 25.
8. В с. Залучча – 80.
9. В с. Біла – 56 (в 1933 р. померло в цьому селі 264 чел.).
10. В с. Карачківці, Смотрицького р-ну – 27 (опухлих 30).
11. В с. Кадиївці, Кам'янець-Под[ільського району] – 80.
12. В с. Л[і]сківці – 25.
13. В с. Івахнівцях, Чемеровецького р-ну – 15 (опухлих 50).
14. В с. Вівся, Чемеровецького р-ну – понад 150.
15. В с. Драганівка – 30.
16. В с. Майдан Олександрівський, Вінковецького р-ну вмерло 11 осіб (опухлих 33%).
17. В с. Глібів, Мінковецького р-ну вмерло 14 (опухлих 50%).

Люди мерли не тільки вдома, але й по дорогах, на полі при праці, попід тинами. В с. Глібові, Мінковецького р-ну померла під плотом жінка з дитиною, жебраючи на хліб (сама була з Новоушицького р-ну). В цьому селі помер на полі при праці їздовий Зозуля Михайло, років 32, інвалід Вітчизняної війни. В с. Мар'янівка, Оринінського р-ну, померла під тином 10-річна колгоспниця – Вар'яниця Христя. В с. Вівся, Чемеровецького р-ну, померла з голоду 65-ти річна бабуса – колгоспниця Бевз Палагна Платонівна при праці на плантації буряків. Її тіло знайдено щойно після трьох днів та відвезено додому. В с. Біла, Смотрицького р-ну, помер зимою з голоду і холоду сторож колгоспник під час сторожування 70-ти річний дідусь Дудка Андрій. Такі і подібні випадки були дуже частим явищем.

На опухлих годі було дивитися. Такій жертві зразу пухли ноги, пізніше живіт, а далше й ціле тіло. Тіло сильно опухлої людини після деякого часу починало материзувати. На такій людині була мокра не тільки спідня, а й верхня одежа. Звичайно така людина після довших мук умирала. Загально по селах було більше й менше опухлих від 5 до 60%. Внаслідок голоду багато людей збожеволіло, як також поповнило самогубство. В с. Скотинянах, Городокського р-ну, збожеволіло три жінки-колгоспниці та учень 6-го класу Мелимуха Микола. В с. Біла, Смотрицького р-ну, повісився колгоспник Матій (прізвище невідоме).

В час голоду зросла серед населення страшна ненависть до всього. Сварня поміж людьми, навіть серед родини, була постійним явищем. Вмираючи, людина ненавиділа того, хто ще

міг ходити. Опухлий ненавидів опухлого. Мама сварилася з своїми дітьми, зненавиджувала їх, бо їй докучали проханням їсти. Чоловік ненавидів жінку з дітьми та йшов до такої, що ще мала що їсти. Розводи стали буденним явищем.

На протязі цілого періоду голоду сильно зросли грабунки. Від поодиноких крадіжок дійшло до гуртових. Крали все, від цибулі на городі, починаючи, на коровах, кінчаючи.

Голод допровадив навіть до людоїдства. В с. Біла, Смотрицького р-ну, Данилишин Марія Климівна з'їла свою [...] Кресків Оксану.

Збільшилось до нечуваних розмірів жебрацтво. Через одну хату переходило денно 20-60 жебраків. Ходили просити старі дідусі та бабусі, мужчини й жінки середніх літ, а навіть діти, від чотирьох років почавши.

Населення, яке пережило голод, страшно зубожіло. Випродало все, щоб тільки врятувати життя. Залишалось тільки в тому, що мало на собі. Випродувало корови, або різали їх, внаслідок чого від 25-50% колгоспників залишилося без корів.

Велика частина дітей перестала ходити до школи, бо не мала в чому ходити та що їсти. Замість йти до школи, діти йшли жебрати, або збирати бур'яни на прохарчування. З приходом жнив голод закінчився. Та рани, заподіяні ним, ще довго будуть ятритися. Смертність від голодового виснаження продовжується. Рани опухлих течуть ще сьогодні. Морального та матеріального упадку в більшовицькій дійсності вже не вдасться завернути хоч би до такого рівня, який був до голоду 1946-1947 років.

IV. Народ у боротьбі з голодом

Про те, що виступить голод, населення було свідоме вже зараз після жнив 1946 р. Сталінські вельможі ограбили колгоспи, забравши весь хліб, картополі, буряки. Стягнули «контрактації» з городів та інші драчки, після чого колгоспник залишився зимувати з кілограмами зерна та з кількома пудами картоплі. Опинившись в такому положенні, люди почали жити з «разчетом». Хліб рідко хто пік, а якщо й пік, то домішували картоплю, гарбуз та жолудь. Хліб заступали пляцки, або обходилися без нього. Варили «тирбу», «бевку», «кендьор» – мішанка з картопель, муки, часом закрашена молоком. Пекли цукрові буряки та їли їх. Діти брали печені буряки до школи на друге снідання. Їли два рази на добу, а то й раз.

Вже осінню 1946 р. колгоспники почали випродувати все своє домашнє майно та за вторговані гроші купували хлїб. Багато їхало за хлїбом в західні області. Та не всі колгоспники мали, що продати, а тим самим не всі могли щось купити. Тоді для заспокоєння голоду починали їсти все, що під руки попало. Їли собак, котів, падлину, жаб. В деяких колгоспах падлини навіть не заковували. Люди не давали її закопувати, бо не вспіла скотина здохнути, як з неї залишались тїльки кості. А якщо правління колгоспу вже й закопало, тоді її відгребували і розносили по кавалковї по домах. В с. Карачківці, Смотрицького р-ну, 27.07.1947 р. здохло три коні. Заки приїхав ветеринав з району для дослідження причини поздыхання коней, застав лиш кості. В багатьої селах по котях і собаках і слїду не стало.

З кінцем березня почали збільшуватись смертні випадки. Багато людей було вже опухлих, виснажених до крайності. Все ждало весни, бо тоді можна буде підживитись бур'янами. Як тїльки зліг сніг, люди громадами почали виходити на поля, де минулого року були посаджені буряки, або картопля, відгребували напівзогнилу картоплю та буряки, варили їх та їли. Відшукували місця, де колись були кагати з картоплею, відгребували землю, відшукували спарену картоплю, мили її, сушили, терли на муку і пекли пляцки. Не дивлячись на те, що вони смерділи до нечуванних розмірів, їли їх з великим апетитом. Як розпочалась посївна кампанія, люди почали виходити на засїяне поле і збирати по зернятку посїяний ячмінь чи овес. За день одна особа назбирувала шклянку-півтора посїяного зерна. Визбиравали також посажену картоплю. Ясна річ, все церобилося крадькома, бо за це можна було попастися під суд.

Коли попідростали бур'яни, люди почали живитися кропивою, лепехою. Їх варили, або смажили і так їли. Їли також молоде липове листя. Його сушили, терли, просївали і тоді варили на воді, часом забїлювали це молоком. Їли також липову кору. Її сушили, терли в ступах на муку і домішували до борошна, з якого пекли пляцки. Було багато родин, які цілими тижнями живилися бур'янами. Таким людям смерділо з рота, з хати несло нестерпним смородом.

Коли появились гриби, підлісні села почали харчуватися ними. Та тут знову був клопіт: голодна людина, наївшись недоварених, чи недосмажених грибів, божеволїла. Дуже часто божеволїла ціла родина, а в селі нераз по-кїлька родин. Цї ж збожеволїли були в дуже веселому настрої, вибігали часто напівголі на вулицю, співали, танцювали, кричали дикими голосами, лаялись, сварились. Шпиталї подібними були переповненні.

Борючись з голодом, люди кидались на всі сторони: одні займались спекуляцією, інші їхали в західні області за хлібом, ще інші йшли на жеври, а то й починали красти. Крали один в другого, в колгоспах робітники крали на підприємствах, хто де що міг, там крав. Селяни-колгоспники шукали роботи в містах на підприємствах, бо там можна було ще дістати горезвісний пайок – кг. муки.

Народ, бачучи повний і безконечний грабунок хліба державою, ще в жнива 1946 р. почав протестувати. В с. Почапінці, Чем[е]ровецького р-ну, селяни, діставши на трудовень по 300 гр, перестали ходити на роботу, домагаючись підвищення зарплати. Це саме зробили селяни в сс. Чічільник [Чечельник] (17.08.1946 р.) та Нігін, Смотрицького р-ну. Щойно після арештів та репресій зі сторони МВД, людей змушено йти на роботу.

По районах завважено також цілий ряд збройних виступів у здобуванні хліба. В с. Нестерівцях, Дунаївецького р-ну, в половині серпня 1946 р. шістьох озброєних в автомати людей вимолотило в присутності сторожа пів копи жита і понесло в невідомий напрям. В с. Петраки, Віньковецького р-ну в половині серпня 1946 р. кількох озброєних людей набрали на полі біля молотилки фіру збіжжя і завезли в невідомому напрямі. В с. Стрихівці, Солобковецького р-ну, невідомі люди під кінець листопада розбили кооперативну крамницю і забрали товарів на 18 тис. крб. З початком лютого 1947 р. чотирьох озброєних хлопців, що крилися від ФЗ[О], розбили кооперативний магазин в м. Деражня, набрали фіру товарів і від'їхали. МВД цієї самої ночі по слідах зайшло в село Божиківці, р-н Віньківці, де застали вищезгаданих хлопців у хаті. Зав'язався бій. В бою паде один хлопець, а трьох інших здаються.

Було багато випадків народної помсти над сталінськими собачниками. Дня 2.05.47 р. в лісі біля Віньковець невідомі люди вбили сталінського посіпаку лісника, який заборонив людям збирати сушник по лісі. На грудях вбитого була причеплена табличка: «Хто буде так робити, тому буде так само». В с. Міцівцях, Солобковецького р-ну в часі жнив 1947 р. невідомі люди побили [рог]ом від барана бригадира, який вийшов ніччю з села провірити, чи хто не краде збіжжя. В с. Нестерівцях, невідомі люди спалили в часі дня новозабудовану хату відомого сталінського посіпаки, завгоспа нестерівського колгоспу, який вишу[ку]вав у людей «вкрадені» колоски та збіжжя. В с. Вишнівчик, Смотрицького р-ну, невідома колгоспниця заріза[ла] серпом стрибка, який хотів відібрати в неї «вкрадене» зерно.

V. Допомога уряду голодуючим та більшовицька адміністрація

Не вільно нам забути теж про «допомогу», подану урядом для голодуючих. Дунаєвецький район дав весною 1947 р. 6 цент. зернодопомоги. Хто ходив до роботи, тому на вироблений трудодень давали по 100 гр. «допомоги». Віньковецький район видав у червні 1947 р. одноразову «допомогу» секретарям сільрад по три кілограми вівсяної муки. В с. Глібові, Міньковецького р-ну, за вироблений трудодень давали по 100 гр. меленої пшениці, фасоля, овес, ячмінь. При такій «допомозі» колгоспники мусили тяжко працювати. В цьому селі на кожного сапальника припадало просапати:

1. Кукурудзи – 0,75 га.
2. Картопель – 0,45 га.
3. Проса – 0,18 га.
4. Календри – 0,15 га.
5. Буряків – 0,10 га.
6. Соняшника – 0,10 га.

Разом – 1,73 га.

Це все треба було просапати два рази. Трудодень рахували від просапаних 0,12 гектара.

Щоб допомогти голодуючим, Віньковецький маслозавод вивозив на базар перегон і продавав по наступних цінах (4 крб. за шклянку), тоді коли від селян стягали молоко і платили по 25 коп. за літру. При деяких колгоспах варили під час посівної кампанії обіди для працюючих на полі. Давали по пів літри «кендьору». Звичайно колгоспник трохи з'їдав, а решту ніс додому для дітей, бо ці «допомоги» не діставали. По деяких селах дітям варили обіди. «Бідніші» за обіди не платили, а «багатші» мусили платити по 3 крб. за порцію супу.

Під час голоду показали своє обличчя сталінські посіпаки – голови колгоспів та інша сільська та районна наволоч. Стараючись догодити своїм верховодам, вони віддали весь хліб державі, а з рештою розпоряджались так, як їм було вигідніше та до вподоби. Між іншим, характерно є те, що найбільше людей мерло там, де є передові колгоспи. В с. Летава, Чемеровецького р-ну, передовий колгосп. Головою колгоспу Бойко, орденоносець, депутат Верховної Ради УРСР. В його колгоспі вмерло з голоду понад 150 чоловік. Тоді, коли люди ховали щоденно по два-три трупи, Бойко возив колгоспну пшеницю по базарах та продавали її по спекулятивних цінах. За вторговані гроші купив устаткування до радіопункту, за яке заплатив 40 тис. крб. та поророзпроваджу-

вав репродуктори по цілому селі. Купив для колгоспу тягареву автомашину. Продав по-спекулятивній ціні цукор, призначений для колгоспників, щоб «допомогти» колгоспникам заплатити позику. І тут Бойко наробив. За зароблені гроші вставив у своїй хаті підлогу. Таким способом депутат-орденоносець хутко підняв культурний рівень села Летава. Те, що поверх 50 чоловік померло з голоду, йому байдуже. Передовий колгосп і в селі Жердя, Оринінського району. Тут померло біля 200 чоловік. В с. Глібові, Міньковецького р-ну, головою колгоспу [був] відомий Гаврилюк Павло. Він теж посоромив себе перед владою. Тоді, коли люди його мерли з голоду, він возив по базарах і продав по спекулятивним цінам колгоспну картоплю. За вторговані гроші купив автомашину. 300 цент. картоплі продав в колгоспі с. Капустяни. Та про цього голову найкраще засвідчить такий факт: був в колгоспі с. Глібова їздовий, інвалід Вітчизняної війни, Михайло Зозуля, років 32. Працюючи з бичками на полі, Зозуля мліє з голоду. Його відвезли до госпіталя, де відрятовують. Коли Зозуля повернувся додому, на домагання сусідів голова колгоспу дає йому харчову допомогу – 1 кг. зерна. Зозуля виходить знов у поле. Та на цей раз при роботі таки помирає. Коли повідомили про це Гаврилюка, він з дива аж очі витріщив: «Зозуля помер! Та це неможливо! Я ж йому дав 1 кг. зерна «допомоги!».

Не кращі і районні вельможі. В час голоду народ мусив платити позики, здавати молоко, м'ясо, яйця та платити інші оподаткування. Коли сільські агенти по заготівлях жалувались начальникові райуповмінзагу Дунаївецького р-ну, Кліменкові, що годі з людей що-небудь стягнути, бо вони голодні, Кліменко сказав: «На те, що він голодний, нам не треба дивитись: нехай хоч і вмере, та з державою розплатитись мусить». При стягуванні позик та інших податків впущене з рук все: штрафи, ревізії, конфіскації майна, засуди та все інше, що тільки могла продумати більшовицька влада.

Хто ж умирав з голоду? Вмирили селяни – колгоспники. Ні один з сталінських вельмож не помер. Навпаки, вони за час голоду ще поживилися. Хліба вони не шукали, бо його брали з колгоспних магазинів завжди і скільки хотіли (вони ж господарюють в колгоспах і в магазинах). За гроші купували в селян за безцінь продаване майно. Для вищих й пайки видають.

VI. Коли був більший голод: у 1932/33 роках, чи в 1946/47 рр.

Коли проаналізувати голод в 1932-1933 рр. та голод в 1946-1947 рр., то побачимо, що між ними є деякі подібності, як також

відмінності. А чому голод у 1932-1933 рр. подібний до голоду в 1946-1947 рр.

Він подібний в:

1. Голод в 1932-1933 рр. і голод в 1946-1947 рр. відбувся в найбільш хлібородних областях України.

2. Жертвами голоду в 1932-1933 рр. і в 1946-1947 рр. були в основному селяни-колгоспники.

3. Як в 1932-1933 рр. і 1946-1947 рр. голод викликав штучний грабунок хліба державою.

Відмінний:

1. Голод в 1932-1933 рр. розпочинався весною 1933 р., а смертність в травні, тоді як голод в 1946-1947 рр. розпочинався осінню 1946 р., а смертність з березня 1947 р.

2. Смертність в голод 1932-1933 рр. була більша, ніж в роках 1946-1947 рр.

3. В 1932-1933 рр. було ще багато селян-одноосібників, в яких можна було ще купити або позичити збіжжя чи картопель, тоді, коли в роках 1946-1947 рр. всі селяни знаходились в колгоспі, а купити можна було тільки в селян-одноосібників [в] Західній Україні.

4. В 1946-1947 рр. урожай охоронявся багатьма сторожами та стрибками (Жердя, Оринінського р-ну) врожай охороняло понад 50 стрибків (чого в 1932-1933 рр. так масового не було).

5. В 1946-1947 рр. характерні жорстокими карами за крадіж зерна (в 1947 р. вийшов спеціальний указ Президії Верховної Ради СРСР «Про охорону соціалістичної праці»).

6. В 1932-1933 рр. селяни мали більше худоби, а тому могли більше харчуватися м'ясом. Так само мали більше каші для худоби. В 1946-1947 рр. худоби було менше, а каші селяни з колгоспів майже не діставали.

Загально, коли порівнюємо голод в 1932-1933 рр. з голодом в 1946-1947 роках, то побачимо, що голод був більший в 1946-1947 рр. Щоправда смертність в 1946-1947 рр. була менша, ніж в 1932-1933 рр. Це пояснюється тим, що селяни-колгоспники призвичаїлися за весь час існування колгоспної системи не жити, а животіти, завжди не доїдали, ї[л]и тільки раз добу і то будь-що. Як показав голод 1946-1947 рр., люди потраплять жити цілими тижнями самим бур'яном, тоді як в 1932-1933 рр. люди не їли, [бо не були] призвичаєні до такого животіння, а раптовий голод косив з ніг мільйони.

VII. Як народ сприймає нашу літературу проти голоду та матеріальну допомогу

Нашою літературою народ цікавиться, багато навіть захоплюється, читають поодиноким гуртом, передають з рук до рук, підкидають один другому. Поширюють листівки не тільки по своєму селі, але переносять на другі села, а теж й в міста. Дуже мало є таких селян, які б знищили б нашу листівку, або віднесли б на МВД. В с. Скотинянах, Городокського району, наша листівка висіла на будинку молочарні протягом тижня. В селі Лісоводах, того ж району, на стіні дитбудинку наша листівка висіла цілий місяць. Поява нашої літератури являється zarazом закликом до боротьби з окупантом, додає населенню віри та надії в близьку «зміну». В с. Вівся, Чемеровецького району, після розповсюдження нашої літератури дві молоді колгоспниці: Матвіївна Анна Миколаївна, віком 18 років, та Цвітун Ніна, віком 19 років, вирішили поспувати молотівку, щоб припинити молотьбу і тим самим дати можливість колгоспникам більше «вирости». Зав'язали в сніп букшу від воза і осягнули ціль. Роботу цих дівчат викрив машиніст і передав їх під суд.

Поява нашої літератури має також вплив та ділає застрашуючи на більшовицьких посіпак. Після поширення наших листівок в Дунаївецькому районі, сільські агенти від заготівель звернулись до району з заявою, що неможливо працювати, бо появились листівки (початок літа 1947 р.).

Та ще більше значення мають наші явні виступи. Народ хоче бачити нашу конкретну роботу. Після знищення відомого посіпаки – завгоспа Чижі Семена Микитовича в с. Гірчична, Дунаївецького р-ну, під час того, як він повідомив телефоном МВД про присутність в селі повстанців, населення в кількох районах широко почало говорити про наш рух: «Це бандеровці, вони щось роблять»; «Хтось за нас ще думає»; «Мстяться за народні кривди»; «Хоч трохи пострашать собак»; «Хоч нас душать, та коли б не вони, то гірше душили б», – чулось з усіх сторін. Населення ж після цього зробилось сміливіше, особливо в селі, де мала місце вищезгадана подія, як також по сусідських селах. В жнива почали більше «красти», бо вся адміністрація спала по бур'янах, боялася вийти в поле. Для населення була це велика полегша.

Величезне значення має і те, коли повстанець поділиться куском хліба з селянином чи робітником. Це ніби не замінна допомога, але вона робить багато. Вона споріднює нас з ними, зобов'язує їх до нас, а в прикрій для нас хвилині, вони завжди нам допоможуть. Та й гарні і прихильні після того поширюють

про нас вісті, нераз прямо легендарні, подібне значення має і грошова допомога.

Жовтень 1947 р.

Слава Україні!

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Сп. 376. – Т.32. – Арк. 265-269. Копія. Машинопис.

Фрагментарно документ був опублікований: Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1941-1955. Т.4. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 353-357.

№ 71 ПРОТОКОЛ ГОЛОДУ НА СУЗ

16 листопада 1947 р.

Протокол голоду на СУЗ в роках 1946-47

Область Київська, район [Василь]ківський, село Устимівка

Населення 2150 душ – українців, з того 9 – поляків, голова сільської ради Артимович Петро, українець, партійний. Заступник голови Мартиненко Степан, українець, партійний. Секретар Мартиненко Феодозій, українець, партійний. 15 або 16 комсомольців, які були заняті при праці на керівних постах в колгоспах.

Для агітації постійно відбували збори, мітинги, на яких закликали людей до вписування в колгоспи та покращення роботи в них. Населення відхияло[сь] від колгоспу, не вписувалось та не йшло до роботи. В згаданій місцевості є 2 колгоспи, до яких входить весь об'єм землі. Колгосп імені 8 березня і Більшовик. Колгосп імені 8 березня займає 400 га землі, голова Кравченко, українець, партійний, бригадир Мартиненко Юхим, українець, партійний. Інвентар: чотири трактори, 50 коней, 150 штук рогатої худоби, 50 штук свиней, 22 штуки овець, дробу (курей, гусей) 150 штук. Для власного користування колгоспники одержали по 60 га присадибної ділянки.

Урожай 1946 р. був середній, не менший від попередніх років. Селяни-колгоспники за вироблений трудовдень, на який треба було робити від ранку до пізньої ночі, а навіть і два дні, щоб виробити шалену норму, одержували по 15 кг. збіжжя, і в той час, коли треба було збирати урожай. По зібранім урожаю все збіжжя забирала держава, не виплативши колгоспникам нічого. Вона

залишала їх без куска хліба, заявляючи, що скоріше треба здати державі, а відтак ще залишиться для колгоспників.

По здачі заявили, що нічого не лишилось, та немає чим [...] вирівняння контингентів мусять здавати з присадибної ділянки буряки, цибулю, кукурудзу, платити податок від 250-100 рублів на рік, [...] яйця 120 штук, позики по 300 крб. Колгоспники були змушені здавати і продавати останки свого дорібку, числитись з державою.

В жовтні 1946 р. почав проявлятись голод. Частина мешканців, матеріально слабше забезпечених, почала відчувати голод, а заможніші громадянство зайнялось спекуляцією, випродовуючи своє останнє майно, щоби заробити на прожиток сім'ї. Короткий час проживали випрошеним у багатших, але врешті голод і в цих проявлявся. Громадяни під тиском голоду, який зростав щораз більше, нарікали на державні порядки, уряди та урядників, заявляючи їм, що прийде час коли вони повиснуть, як маса таких повиснула 1941 року. На такий великий голод влада зовсім не звертала уваги і не давала ніякої помочі. Старики, котрі зовсім не були здібні до мандрування за прошеним, не маючи жодної опіки від влади – гинули на кожному кроці попід плотами. Тому населення було змушене тим голодом на ЗУЗ мандрувати за прошеним хлібом.

На ЗУЗ за прошеним хлібом вимандрувала майже половина населення села (до 800 осіб). Молодь голосилась до війська, бо уважала, що тільки у війську буде можна прожитись і захиститись від голодової смерті. Так гнало страшне марево голоду цілі родини, стариків, матерей з малими дітьми, щоб тільки заховатись від смерті. На місці з голоду померло до 180 душ різного віку, а саме: Кравченко Сергій, 35 років, жінка Віра 30 років, донька 5 років, син Коля 2 роки, Коцупан Федір 45 років, син Яким 14 років, син Іван 5 років, донька 5 років, Губенко Славко 35 років, жінка Текля 30 років, і шість дітей у віці 2-14 років. Литвинський Григорій, донька Настя 18 років, син Микола 15 років, донька Таня [...] роки, донька Лікера 12 років, ще один син 2 роки, Коломиїць Ярина 48 років, Бондаренко Семен 35 років, жінка Оксана 25 років, і багато інших.

З осіб, котрі вимандрували за прошеним хлібом, згинули в дорозі до 60 осіб, а саме: Бондаренко Герасим, жінка і троє дітей, Гец Іван, жінка і троє дітей, Литвинський Іван, жінка і троє дітей та багато інших.

Населення виявляло, що голод був тільки зорганізований більшовиками, щоб помститись над українським населенням.

Протокол голоду на СУЗ в роках 1946-47

Громадянка замешкана в селі Іваньки, Маньківського району, Київської [Черкаської] області, зізнає:

Причина голоду – посуха, по-друге: влада, не дивлячись на неврожай, стягнула контингент зерна в такій висоті, як іншими роками, а навіть частинно не могли стягнути тому, що не стало, його розложили на будучий рік крім плану за цей рік, що наступить. Голодом було охоплене ціле село, окрім управи села, колгоспу та цих, які собі вкрали з колгоспу зерна, ще під час молотби, бо опісля все вивезли.

Померло мені відомих 15 осіб, а 2 пропало без вісти. За допомогою в Західні області України виїздило 60 % селян того ж села. Уряд не дав жодної допомоги крім відпусток в Зах[ідні] обл. України.

З присадибної ділянки стягають рівнож: якщо засіють збіжжя й беруть зерна, а якщо іншим, то від 30 арів присадибної ділянки беруть від 300-500 крб. (як можуть вирвати). На рік муситься виробити 281 трудовнів. Якщо не виробить цього одна людина – притягають до судової відповідальності. Як добрий урожай, то за [...] * один трудовдень одержить 1 кг. зерна. Якщо хоче звільнитися на працю державну – може, а коли на самовільну – невільно. Коли так зробить, відтинають присадибну ділянку, виганяють з хати або притягають до судової відповідальності.

Тяглова сила: 4 трактори, з того один добрий, коней 4 бригади та 12 коней, з того не виїздить на роботи.

Колгосп повстав 1928 р. ім. «Андримарів». Село Іваньки 250 господарств, Маньківський район, Київська [Черкаська] область.

Голови колгоспу не можна усталити тому, що від 1945 р. вже четвертий голова – причина у невідповідному держанні людей.

Протокол

Під час квартирування в полі в кукурудзі біля с. Дриня друг Калина в присутності моїй і друга Кармелюка сказав відносно пр. Семченка такі слова: [...] ** . Слова ці сказав друг Калина під час розмови зі мною. Це було зараз після перенесення друга Калини і друга Щирецького, і з ними говорилися про те, як він чується, про перенесення. Розмови не пам'ятаю дослівно, а переповідати

---

* *Нерозбірливо.*

** *Нерозбірливо.*

навгад не буду, бо не хочу вводити неясностей і непорозуміння. Друг Калина, кажучи ці слова, був знервований. Я раптом запитав його, що би то було, як би я кому повторив ці слова. Друг Калина сказав, що можу казати, але не уповноважував мене, ані не просив переказувати їх.

Дня, в якому це трапилося, не пригадую собі.

16.11.1947 р. КРУК

P.S.

Друг Калина покликався на мене, що я йому сказав, що пр. Семченко сказав до мене, що то він пр. Семченко постарався Калині, що того перекази пр. Семченко таких слів до мене не казав, а я їх не міг другу Калині казати. Чи говорили ми щось в подібному сенсі, чи ні – ручити не можу.

КРУК

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 24. – Арк. 179-181. Оригінал. Машинопис.

№ 72 **ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ ОУН** **НА СУЗ ВІД 1941 Р.**

1947 р.

ОУН на СУЗ від 1941 року

Вибух німецько-більшовицької війни прискіпив процес проникнення ОУН на СУЗ. Використовуючи німецьку незорієнтованість на СУЗ і в планах ОУН, організація смілою ідеєю «Похідних груп», що мала охопити всі СУЗ, протягом літа і осені 1941 р. станула сильніше або слабше на всіх етнографічних землях українського сходу, виключаючи Крим. Процес, що почався в 1939 р. у формі повільного організування і висилання на СУЗ, нагло осягнув своє завершення. Тепер перед ОУН стануло важніше завдання: розбудувати організаційну сітку і оформити ідейно-політичну роботу на СУЗ.

СУЗ зо всіма своїми проблемами станули перед нами на всю ширину.

Характеристика

СУЗ манили завжди кадри ОУН, що виховувались на ЗУЗ чи еміграції. Та за чисто емотивними моментами питання можливостей розбудови рев[олюції] стало дійсністю. Перед кадрами появились розлогі степи збіжжя, плантації буряків, помідорів, соняшників, баштанів, сади, рибні стави та пасіки. Учасники «походу» побачили степовий і гарячий південь з виноградом і рижом, лісо-степну середину України з садами і лісисту Київщину та північну Україну з поміркованим кліматом. Це все манило, було якесь близьке, однак одночасно нерозгадане, незрозуміле, немов чуже. Манив степ, ліси, ріки, яри, сонце, місяць, ночі, «синя далечінь», таємний був цей сірий колгоспний спів, незрозуміле, якесь чуже, радянське життя. Але все манило і ставало помалу близьке. СУЗ, на перший погляд, має сірий вигляд, говорячи по-східноукраїнському, – колгоспний.

Численні нові, не виправлені і важкі дома і кам'яниці, заводи, казарми, станції, забудування колгоспів, радгоспів, МТС, до того замаскований на час сірий колір, одіт[і] в стандартних картузах, куфайках чи звичайних костюмах і невибагливих ботінках чоловіки, жінки звичайно в зле пошитих платтях з несмаком достроєних панчохах і мештах, туфлях і калошах, а до якого широкі степові шляхи і «райдерми» веретуть подібний до ржі сірий колір і сірі думки. Особливо ця сіра краска домінує осінню, коли широкі лани збіжжя на зжатих ланах заступає стерня, або зорану ріллю в ясну погоду закриває туман, так частий в осінньому пейзажі України. Сірістю безперечно степенувало наше негативне наставлення до всього радянського. Коли по всій сірій красці оцінювати все життя на СУЗ, ми ніколи б до правильних заключень не дійшли. Ця зовнішня, непритягаюча форма, лиш форма. Такий більшовицький лад, ми застали якраз в час своєї стабілізації і будови основних будівель і робіт на форму ще не було часу і зовнішній вигляд мав характер непобіленого і неприкрашеного дому, а в деяких деталях і не добудованого.

Попри цю непритягаючу форму, об'єктивно дивлячись, тяжко знайти щось багато змістового, безперечно бажаного, або ні.

Національно-політичне життя

Щодо назви України, всі українці зуть себе українцями (до війни дуже рідко вживане і каральне). Почуття українськості має характер культурно-національної відрубності від національно-

політичної. Мусимо ствердити, що більшовики винищили фізично і так не дуже чисельну політично вишколену верству провідників СУЗ. Ще старих «націоналістів» осталося дуже мало, які знали б про визвольну боротьбу 1917-1920 рр.

Це річ ясна. Люди старі, дехто з них був учасником цієї боротьби, більшість пам'ятає ті часи, як обсерватор чи спостерігач. Серед цієї частини громадянства найсильніше проявляється почуття національно-політичної відрубності України. Вони справжні вороги комунізму по-національному і соціально-політичному змісті. Ці люди йдуть на всяку самостійність, щоби лише не бути залежним від Москви, а головно більшовиків. Це дуже нечисленна група, більш співчуваюча, ніж діюча. Стрінати їх можна серед усіх верств населення. Окрему групу націоналістів творять «радянські націоналісти». Це люди в силу віку сьогодні діючі. Світоглядом комуністи (більше або менше), ці, що виростили в час українізації, чули про Хвильового, Скрипника, Любченка, знають і співчують їх долю. Комуністи вони в соціальному питанні, головно в національному вони колись вірили в рівність націй в Радянському Союзі. Коли однак побачили, що сталінська рівність – це пропаганда, що національна політика більшовиків – це найбільший бруд, а Україна тільки по формі рівноправна, станули вони в опозиції до генеральної лінії і тому, зробились радянськими націоналістами.

Ця частина радянських українців досить численна, творча, без пересудів і мрійництва. Багато з них розстріляно, заслано, суджено, головно видатних, їхнє середовище ще національно найвартісніше, що творилось і оформилось в радянській дійсності. Цих людей треба здобувати. Вони захоплювались творами Сосюри, Тичини, Бажана, Ле, Корнійчука, гордяться піснями Явлошівського, Гайдея, Петрушенка, Петровського, у виробництві Демченка, Семиволоса, у військовій ділянці орденоносцями, генералами, маршалами, осягами Осипенка і др. Щоби їх здобути і заохотити у боротьбі з німцями, від яких спочатку сподівались чогось нового, Сталін пустив «качку» про самостійність по війні, створив українські фронти, орден Хмельницького, наркомати Закордонних справ й Оборони, одним словом створено атмосферу нової українізації.

Щоб їх розділити якнайсильніше від мас, більшовики, знаючи їх вороже наставлення проти німців, що зросло під час німецької окупації надали нам назву німецько-українські націоналісти, інспіруючи німецьку агентурність. Сьогодні багато з них в Червоній Армії [є] офіцерами, вірять, що по війні знайдуть якісь

політичні перемини і цим заспокоюють національне почуття, а німців б'ють щиро, бо бачили їх господарку в Україні.

Наймолодшу і сильну групу радянських українців в 1941 р. становила молодь приблизно двадцятилітня. Багато з них пішло в армію, багато евакуювалась, виконуючи наказ партії. Ця група найбільше радянськ[а] і благонадійна. Треба однак припускати, що більшовицька тактика Сталіна під час війни (союз з капіталістами, зміна в радянському житті), зустріч з практикою життя, де замість дружби народів, ожили ненависть і шовінізм, а вкінці зустріч з капіталістичним світом, де життя заможніше і вільніше, як в Радянському Союзі, захитала їх моральні сили і підстави. Частина з них, найкращі, почне шукати нових шляхів, а друга частина махне рукою і буде робити «що і не нада». Ця група радянських українців, що дозріває в час війни дуже не одноціла і невиразна.

Культура

Під владою Рад українська культура перейшла два основні періоди. Перший триває до 1933 р., другий до вибуху війни. Культурне життя першого періоду мало характер українського відродження, другий період можна назвати радянський, точніше русифікаційним.

До упадку УНР, по закріпленні радянської влади, радянські комуністи і українці, виходячи з заложення, що українська культура повинна бути українська по формі, соціалістичною по змісту – почали широку українізаційну працю. Радянська Україна в їх уявленні мала б бути дійсно українською державою, де український народ зможе вповні виявити свої культурно-духовні первні. Ця українізаційна стихія, з одної сторони, була причиною наглого зросту і розбудови українського культурного життя, а, з другої сторони, була причиною наглого зудару з центральною політикою Москви, що офіційно оформилась в ухилах Шумського¹⁸⁶, Скрипника, Хвильового – названих націоналістами.

---

¹⁸⁶ Шумський Олександр Якович (02.12.1890 – 18.09.1946) – член Української соціал-демократичної спілки (1908), Української партії соціалістів-революціонерів (1917-1919), входив до складу Української Центральної Ради (1917). У січні 1918 р. разом з лівими есерами готував у порозумінні з більшовицькими урядами в Петербурзі та Харкові державний заколот проти влади Центральної Ради. Один із лідерів боротьбистів (з 05.1918), член Української комуністичної партії (УКП) (1919-1920), а згодом КП(б)У. У 1919 р. нарком освіти в українському радянському уряді Х. Раковського, 1920 р. – нарком внутрішніх справ, 1921 р. – представник УСРР у Польщі. Редактор журналу «Червоний шлях» (1923-1924), нарком освіти (1923-1927) УСРР, брав активну участь в українізації. З його

Перший період на Україні дуже важний і характерний для українського життя й України взагалі. Він чекає належного прояснення і студювання істориків. Діяльність «Просвіт», драмгуртків, театрів, Спілок Письменників взагалі, а поодиноких письменників зокрема, діяльність СВУ, ВУАН, зокрема історичного факультету, діяльність наркомісарів, українізація наукового, педагогічного [життя], учительства всіх степенів і т. д. – все це дуже багато говорить про діяльність тодішнього творчого життя України і його генія.

Під дуже тонкою шкарлупою кипіло українське національне життя. Цей факт залякав Москву маревом сепаратизму і самостійності і тому прийшов другий період.

Другий період характеристичний русифікаційною політикою в українській культурі. Всі осяги попереднього періоду поставлено під осуд і то дуже суворий, дошукуючись всюди націоналізму. Мову зрусифіковано – поставлено під осуд правопис, виданий Українською Академією Наук і доручено створити новий русифікаційний. Розв'язано Спілки Письменників, театри, Державні Видавництва України, покарано і заслано ряд письменників, артистів, художників, учителів, педагогів, а головно іде[є]ю культури, треба було доказати домінуюче становище Москви і її вищість. Москві просвічувала ціль втопити в російському морі українську культуру, зробити її складовою частиною російської – офіційно радянської. У цьому періоді російська централізаційна ідея під українською формою почала пролізати в духовне життя України. Під кінець цього періоду почав проявлятися знова своєрідний національний ухил, що позначався появою Богдана Хмельницького (драма, фільми) Корнійчука, «України» – повість Ле. Українські письменники, поети, історики, художники, артисти знова почали шукати там історії у боротьбі України. Цей процес ще дужче посилювався по занятті ЗУЗ. Інтелігенція СУЗ стрінулася з культурним життям ЗУЗ, відкривши багато невідомих джерел і культурних здобутків, що тільки збагачували цю тему. Москва і сталінський Київ толірували цей процес, щоб послабити самостійницько-революційний рух на ЗУЗ, мовляв, українська

іменем пов'язаний національний ухил – «шумськізм». Під тиском розгорнутої проти нього політичної кампанії на червневому (1926) пленумі ЦК КП(б)У визнав «помилковість» своєї позиції. Звільнений з посади наркома освіти 1927 р. і висланий до Москви на другорядну роботу в профспілці. Заарештований 13.05.1933 р. за звинуваченням у приналежності до Української Військової Організації. Засуджений до 10-річного ув'язнення. Відбував покарання на Соловках та в Красноярську. Вбитий терористом Судоплатовим за розпорядженням Й. Сталіна по дорозі з Саратова до Києва.

культура має повну свободу і тому немає причин боротись за відокремлення. Цей процес залицяння до України триває і далше, особливо проявився він в час війни в боротьбі з Німеччиною. Більшовицькій Москві були потрібні українські вояки і дуже загрозливими стали самостійницькі настрої мас України. Щоби їх розрядити, Сталін поза конституційними тріками (Наркомат Оборони і Заксправ) толерує [в] українській культурі новий українізаційний ухил. Дозволяється писати про Україну, її історію, культуру, про великий український народ. Сосюра пише: «Любїть Україну», Тичина: «Я утверджаюсь», українська патріотична тематика дозволяється. Тяжко представити як довго буде тривати цей період, но треба ствердити, що він іде в розріз з генеральною лінією Москви, і нічого дивного не станеться, коли буде висказаний, як ухил. Можливо, що його буде толеруватися, щоб з'єднати маси до боротьби з українською революційною думкою – то значить «бандьорами».

Релігія

Релігійне життя в ССРСР по війні відіграло дуже значну роль. Церква Православна (Автокефальна, російська) перейшла на нелегальне становище. Лише в більших містах як Київ, Москва, Одеса були відкриті поодинокі церкви, де відправлялись Богослуження. Всі інші церкви, монастирі були переіменовані на антирелігійні музеї, магазини збіжжя, склади, театри, деякі стояли пустою. Зі всіх знято хрести, поховано образи, частину церков знищено. Попи опинились на засланні, або працювали на підрядних становищах, як: сторожі, дверники, бухгалтери. Частина з них нелегально відправляла Богослуження, хрестила, вінчала.

Релігійне життя, мимо дуже сильної антирелігійної кампанії при допомозі органів безпеки, не знищене. Майже всі старші віком люди, є особливо жінки, остались релігійними практикуючими. Віруючими осталась мала частина радянців поза офіційними чинниками. Релігія в масі не була приймає вороже, скорше поблажливо і з насмішкою. Село було релігійне, в хатах ще остались «Боги», святкували празники, свята, зберігали церковні ікони. З релігійного обряду: похорон, шлюб, хрестини, весілля. Сама адміністративна реєстрація не вистарчала, брак церкви і попа не дозволяв на переведення самого обряду, оставалось лиш тільки «гуляння» з більш або менш багатопобутовими формами. Треба однак ствердити, що мимо з народними обичаями, як «пересудками», культ їх не загинув, тільки ослаб.

Тверде радянське життя не давало розвинути народній фантазії. Культ мерців також ослаб, могили без хрестів і написів, дуже скоро забувані, звичайне явище. Кладовища забуті, опущені переважно по селах. Краще вдержані по містах. Під радянською дійсністю на могилах появились пам'ятники в формі стовпів, обелісків зі зіркою, рідше появляются з хрестом. В основному релігія в Радянському Союзі стратила свою притягаючу силу і навіть мимо переслідувань не здобула легенди мучеництва, річ ячна, як наслідок її бюрократичного експлуататорського характеру за царату.

Побут

На побут СУЗ поклала дуже виразне п'ятно радянська дійсність. Кращі обставини життя за НЕПу і до колективізації, українізації надавала побутові традиційно національний характер: українська їжа, пісня, ноша, образи, звичаї, родинне і особисте життя поза малими змінами мало національний характер. Основна зміна зайшла по 1939 р., побут став радянський, пролетарський. Місто старих форм, що розвивались на національному ґрунті, виходили з низів і давніх традицій, родилися нові. Побут під впливом нових матеріальних тяжких обставин і пропаганди став радянський.

Українську національну пісню почала випирати радянська частушка, яблочко, красноармейська пісня і всіма засобами пропаганди – радіо, патефон, кіно, театр, накинена російська пісня. З українських пісень осталися любовні, побутові, із заркою соціальної боротьби (Козак Голота), гостро заборонено українську історичну пісню. Пісенник під редакцією Хвилі ілюстрував новий напрям і був дуже гостро провірюваний і скоро його знято за ухил. Хвиля помістив кілька невинних історичних пісень. Українську національну ношу з багатими вишивками, брилями, баранковими шапками, широкими штанами, чоботами і т. д. заступив стандартний радянський костюм, але пошитий із низькоякісної матерії. Українську сорочку заступила фабрична майка або міська сорочка з низькоякісним галстуком, як сурогат вишивки появилась фабрична «Україна» – фабрична вишивка. Чоботи заступили «туфлі» – півчеревики, «ботінки» – черевики, а виїмково чоботи в «гармошку» з обов'язковими калошами в зимі або в болото. Дуже поширена стара російська гімнастюрка, що заступає камізелку, а часом блюзку. Костюм доповнює картуз-кашкет, в зимі шапка з готовими наушниками – «ленінка».

Появились зимою замість кожухів куфайка і ватяні штани. Замість різнотипового дорогого убору прийшов стандартний дешевий радянський всесоюзний.

Українську національну ношу можна було побачити лиш в театрі на сцені і то з меншою кількістю кольорів. Давніше в одезі села і міста була впадаюча в вічі різниця. В радянській дійсності ця різниця затерлася. У формі одезі – один фасон, натомість існувала різниця в якості матеріалів і викінченні. Колгоспник, робітник, а часто інтелігент не різнилися в одезі.

В їжі також наступило зубожіння щодо якості та родів. Осталися безперечно: старий український борщ, полтавські галушки, вареники, пиріжки і т. д., однак дуже «розкуркулени», убогі, подавані і споживані прихапцем, без тої традиційної української багатой начинням і напрутям форми. Старі українські форми прийняли і страв осталися головно по селах і серед учительства. Їх можна було стрінуті нечасто, а під час свят, празників і родинних прийнять. Звичайно в їжі почав собі здобувати найширші права пісний суп, борщ, варена картошка, гуляш, чай – страви більш міського, як народного походження.

У родинному і товариському житті радянські обставини звели своєрідну свободу, що переходила часом у розперезану грубість і «наплівательне» ставлення до приличності, припадають на роки революції і роки близькі до неї, пізніше радянський бон-тон почав ставати європейським, що було радше тенденцією і мало пропагандивний характер. В основному радянське товариське життя цінує вільність слова, поступування, одезі, смаку, що поза своїми скрайними негативними сторонами і виявами має позитивний додатний характер. Цією радянського побуту – це тенденція до знищення різниці між класами, між містом і селом, що зродило заіснування малих різниць і між цими середовищами. Перехід селян в робітників, інтелігенцію, чи, навпаки, був без особливих труднощів, явище звичайне. Звідтіля почуття рівності і свідомість своїх прав радянського громадянина. Журливе, тяжке економічне життя кидало радянських людей до різних професій фізичної і розумової праці. Звідсіля многопрофесійність і знакомість з фізичною роботою інтелігентів, а робітників сільського і фабричного типу з розумовою. Про поділ на «панів» і «робочих», в певному розумінні, зараз не можна говорити в широкому засягу. Поява однопрофесійного інтелігента чи закріпленого до одної роботи робітника, явище рідке. Можемо тільки пророкувати заіснування його в майбутньому, головно зараз після війни.

Дуже характерisticoю ознакою радянського побуту в приватному і товариському житті є гармошка і патефон, що треба розчислити, як зуніфікований засіб радянської пропаганди. Інструменти національного походження (бандура, кобза) зникають. Стрінати їх можна тільки на сцені.

Економічне життя

Націоналізація, точніше одержавлення землі, заводів, взагалі матеріальних багатств, власник – держава (народ, за більшовицькою пропагандою, є наємна сила). Більшовики побудували нову державу, яка ще дуже бідна, роблять всі заходи, щоб збагатити її коштом сили робітника і колгоспника. Носії державних інтересів – адміністрація і партійні керівники, яким, річ ясна, живеться краще, як робітникам колгоспів чи в промисловості. Тому радянський громадянин старається всіма засобами добитися на керівну роботу, як кажуть «добре устроїтись», щоб нажитись. Цею причиною незадоволення широких радянських мас. Соціальна нерівність й економічний гніт, визиск працюючих – це слабкість державного радянського ладу. Держава і її установи стали самоціллю. Інтерес народу – підкорятися державі, а [не] навпаки. Між цими обома елементами – це народ – «робоча сила» – і держава – «влада» іде завзята боротьба. Народ робить надужиття і краде, держава видумує різні способи та установи, щоб зберегти своє майно. Це спричинює, з одної сторони, репресії, кари, розбудову добреплатного і економічного, добре забезпеченого апарату поліцейщини. І тому, коли дивимося на економічне життя СУЗ, бачимо важке нужденне життя низових робітників села і міста, бачимо малооплачену працю, недоїдання, малі нужденні хатки, колгоспні, робітничі домики, гуртожитки, бачимо лихі забудовання колгоспів і відчуваємо стремління вирватися за всяку ціну на кращу роботу в селі чи в місті, а з другої сторони бачимо краще соціально-економічне життя керівників, кращі дома, одержу у голів колгоспів і всяких завідуючих, бачимо гарні і величаві забудовання радгоспів, МТС, заводів, державних установ, відчуваємо стремління державного апарату втримати за всяку ціну надалі керівні роботи або піти вище. Ця боротьба між згаданими обома елементами – силами є суттю економічного життя СРСР. Тому матеріальних багатств і їх накопичення треба шукати в державних установах, а не народних.

Організаційна робота Ідея похідних груп

Щоб у прискороеному темпі опанувати органіційно і пропагандивно СУЗ та створити і використати всі можливі обставини для побудови української державності в час Другої імперіалістичної війни на СУЗ в червні 1941 р. рушили похідні групи – кадри ОУН. Групи були організовані головно на еміграції. І посилалось нелегально чи легально, використовуючи дійсні чи фальшиві документи. На ЗУЗ (Галичина, Волинь) вони були частково переорганізовані і доповнені. З Буковини вислано окрему групу, що прибула на Вінничину і там осталась. Групи були поділені на краї і області, посувалися зараз за лінією фронту, вели по містах і селах широку самостійницьку пропаганду, підшукували на СУЗ організаційні кадри.

Прибувши на означені місця, жили легально, працюючи в установах, або нелегально. Групи рухалися пішки, роверами, кінно, підводами, машинами, поїздами, в основному використовувано підводи. Організовано, виминаючи більші міста і поліційні центри, групи підійшли до лінії Дніпра. В місяці серпні-вересні почалась дуже інтенсивна кампанія проти українського самостійницького руху, жертвою якої впали групи і «западники» взагалі. Від осені 1941 р. дальше поступування групи почалось вповні нелегально на фальшиві документи. Започаткована похідними групами акція мала повний успіх. Кадри осягнули всі українські етнографічні границі і почали роботу. Ідея «похідних груп» – одне з найсміливіших потягнень Організації, що її автора кваліфікує, як революціонера високої якості. Це прояв організаційного генія українського народу.

Німці спочатку не звертали уваги на «похідні групи», не знаючи про їх існування і ціль. Коли ж усвідомили їх роботу, почали арешти і розстріли, а в пресі пропаганду проти самостійності.

Додатні моменти походу – це організаційно-пропагандивне опанування СУЗ в короткому часі. Як від'ємний момент треба додати політичну неоднорідність, низьку якість оргчленів на СУЗ та деяку невиробленість кадрів «похідних груп», головно політично-пропагандивного характеру.

Появившись на СУЗ, ОУН, як протибільшовицька сила, звернула на себе увагу широкого загалу громадянства. До ОУН пристали всі, хто був проти більшовизму і його ладу. Тут були члени всіх політичних угрупувань (петлюрівці, СВУ, гетьманці), церкви переслідуювані більшовиками (репресовані), широкі селянські маси (проти колгоспів). На ОУН звернула увагу розгублена краща

молодь. До ОУН хотіли і приставали всі шкурницькі елементи, думаючи, що ОУН дозволена німцями і, що зв'язок і співпраця з нею дасть матеріальні користі. Окремо зацікавилися нею комуністи, як ворожою силою в загальному на початку походу її на СУЗ в 1941 р. ОУН в очах громадянства СУЗ, навіть в уяві низового членства, виступала як українська самостійницька сила, що знайшла та шукає союзу з міцними в боротьбі проти більшовиків. Дуже мала кількість громадян СУЗ знала про дійсне самостійницьке революційне наставлення ОУН і її неминучий зудар з гітлерівською Німеччиною.

Несподівана поява ОУН і її діяльність витворила вражіння легальності. Члени, що прийшли з ЗУЗ, довгий час зуміли вдержатися в легальному положенні, працюючи в адміністрації, господарці, поліції, що й піддержувало цей згогад. Вдержатись на легальному становищі дозволяла німецька незорієнтованість і недооцінювання ОУН.

Діяльність ОУН на СУЗ в час німецької окупації треба ділити на два етапи: перший – час походу і студіювання СУЗ – підготовчий етап близько весни 1942 р. і другий – підпільно-революційний етап.

Підготовчий етап

Основна робота спиралась на кадрах, що прийшли з ЗУЗ. Мала частина з них жила нелегально, більшість працювала легально. Кадри усвідомили собі дійсну ціль німців щодо України. Утвердилась свідомість тільки підпільної революційної роботи – боротьби, включаючи легальну форму. Німців треба було трактувати, як окупантів. З кадрів, що їх тоді було зорганізовано на СУЗ – це бувші «націонали», люди старші або середнього віку, в малій кількості молодь. Елемент мало боєвий і політично не свідомий, революційну боротьбу пов'язував з куркульством і германофільством. У цьому періоді на відтинку кадрів наступила селекція – кадри не здібні до революційної боротьби відпали. Ці, що походили з ЗУЗ, повернулись домів або полегалізувались. Кадри зі СУЗ налякались і відпали. Остались дійсні революціонери в малій кількості. Організаційна робота в цьому етапі мала випадковий характер. Організовано всіх, хто підвернувся під руку, не дуже то розбираючись і студіюючи кандидатів. Організаційна робота охоплювала переважно інтелігенцію міста і села. Багато допоміг у цьому сам «похід» – мітинги і збори, що далі скликувано, кватирування по містах і

селах, опісля легальна робота, ці перші знайомості були початком організаційної роботи. У початках були спроби творити оргсітку – це однак не давала бажаних успіхів. Створена сітка мала дуже кволий характер і при сильному напорі німців розліталась та була арештована з браку конспірації. Краще стояла справа з творенням самостійницьких середовищ, охоплюваних більш пропагандивно, з яких пізніше організовано кращі одиниці. Створення напр. досить широкої організаційної сітки на півночі України (Київ) з поділом на територіальні і керівні одиниці провалились внаслідок невироблення місцевих кадрів, по чому важко було її відірвати.

З самого початку залучено місцевий елемент до роботи, що з початку, поза малими виїмками, не давала особливих наслідків – місцеві кадри мусіли повірити в можливість підпільної боротьби.

У пропаганді в цьому періоді домінувала ідея української самостійності з тенденцією до імперіялізму і виключності («Україна понад усе», «Україна для українців»).

Ідея української самостійності серед мас СУЗ стала дуже приємливою. Тоді, коли національна виключність була незрозумілою, а навіть зле практикованою. Загально маси СУЗ були тоді переконані, що німці будуть ініціаторами української державності і армії, і Україна відіграє свою роль в боротьбі з більшовицькою Москвою.

Преса, що тоді виходила легально, і що була в більшій частині під нашим впливом, вела широку самостійницьку і протимосковську пропаганду. З приходом німецької адміністрації (гебітскомісари) на пресу положено руку. Вона стала німецькою на українській мові.

Підпільно-революційний етап

Цей другий етап роботи на СУЗ в часі німецької окупації був логічним продовженням першого. ОУН перейшла в повне підпілля. Гебітскомісари і СД одержали інструкції знищувати безглядно членів ОУН – бандерівців, примінюючи до них остріші міри покарання, як до комуністів. Організаційна робота в цьому етапі оперлась на підпільних «хатах». З місцевих кадрів відпали всі, кон'юктуристи, елемент небойовий, шкурники, угодовці – остала мала кількість дійсно бойових людей свідомих революціонерів. У цьому часі почалась організація організаційної сітки, що в'язалась до району, а навіть вище людьми, що жили легально. Область й вище, зв'язки і всі важніші організаційні

доручення вели і виконували, як законспіровані підпільники, місцевого елемента, що займали різні пости на всіх шаблях орг[анізаційної] роботи. У цьому етапі місцевий елемент дає нам людей бойових в силі віку і молодь (бувші комсомольці) – це люди, що вирости в радянській дійсності, тверді і відважні. Крім мужчин в підпільній роботі беруть участь жінки. Орг[анізаційна] робота, безперечно, опирається на старших знайомствах, поглиблюється і поширюється. Організація охоплює села і міста, заводи і адміністрацію, пролізає дуже глибоко в усе життя. Ріст орг[анізаційної] сітки відчувається вже і посторонні[ми]. Коли в першому етапі була це головно пропаганда, тепер можна було вчути рев[олюційну] силу, яка розросталась. Про ріст нашої рев[олюційної] свідчить діяльність УПА, СБ-боївки, повна часової підпільної літератури, діяльність наших підпільних клітин. У цьому етапі, як керівник рев[олюційної] роботи виростає революціонер-професіонал, людина всестороння, охоплююча все життя, несхопима органами безпеки окупанта, добре орієнтована в обставинах.

Військова робота

У початках військова робота на СУЗ не була зорганізована з браку організаційної підготовки терену і виглядів на ріст. Можемо сказати, в першому етапі орг[анізаційної] роботи, військова робота не провадилася. Щойно коли почалась в цілій Європі сильна протинімецька боротьба, а на СУЗ зросла наша мережа організацій, мимо німецьких репресій, виринула потреба організації військової роботи на широку скалю. Початки цієї роботи почались на Волині з початком 1943 р. На СУЗ – це питання стає актуальним літом 1943 р. Перешкодою в цій ділянці був: брак зброї, командирів, національної свідомості, наступ більшовиків. Все ж таки літом 1943 р. вдалось зорганізувати боївки на Київщині, Полтавщині, Вінниччині, Дніпропетровщині. Вони довго не проіснували з браку підготовки місцевого населення до національної партизанки. Запугував ріст більшовицької партизанки і більшовицький наступ.

Все ж таки ця акція не припинилася, росла, на що мав вплив великий ріст УПА на ЗУЗ. Під осінь 1943 р. появились боївки в Холодноярщині, Уманщині, почалась військова підготовка в Одещині. Осінь 1943 р. застала віськову підготовку на СУЗ в повному розгарі і рості. Ідея збройної боротьби з гітлерівцями і більшовиками стала зрозумілою і конечною. Ріст військової

роботи задержав наглий наступ більшовиків. Відділи-боївки розлетілись на Холодноярщині і Уманщині, що діяли ціле літо і осінь 1944 р.

Про військову роботу на СУЗ можна говорити, як про початки і підготовку. Вона не зуміла набрати ще своєрідного характеру. Це були відділи-боївки силою до сотні найбільше.

Пропагандивну роль відіграли рейди відділів УПА (куренів), що були на Київщині, Вінничині і Одещині.

Мельниківці

Мельниківці висилали на СУЗ своїх представників зараз за армією, головню як переводчиків, поліцаїв і взагалі як робітників в німецькій адміністрації. Похідних груп не висилали, не вірили у підпілля, мимо німецької окупаційної політики, вірили в співпрацю з німцями, вели широку «вождівську» пропаганду, ціллю якої було доказати, що Мельник вождь, а не Бандера – анархіст. До них прилучились всі угодовці і слабші морально елементи. Всі радо приймали, захоплюючись кількістю, тому, що не готувались до підпілля і революційної роботи, були виарештовані в більшій кількості (Київ), або пішли на повну зрадницьку співпрацю з німцями. Осталась дуже мала кількість не діяльних, що занимались тільки національною пропагандою. Елементи бойові, які були в них, 1943-1944 рр. перейшли до нас, побачивши свою помилку.

Мельниківці, як організація на СУЗ, не існувала. Мала тільки поодинокі точки серед місцевого населення, з собою не зв'язані, які вкінці махнули рукою на «вождя» і допомагали нам, бо бачили в нас роботу. Мельниківці на СУЗ не видавали ніякої підпільної преси. Користувались пресою виданою за границею або на ЗУЗ, або легальними виданнями.

Більшовики

З приходом німців, внаслідок краху, наступило в більшовиків розгублення і захитання. Причину краху приписували більшовики своїй невластивій тактиці і розв'язці соціального питання. Партійці почали критикувати політику партії, її керівництво і Сталіна. Народ тим більше поставився вороже до більшовиків, маси відсахнулися від партії. До партизанки, яку наказав творити Сталін, народ поставився ворожо. Були часті випадки доносів, всипів, провокацій. Народ поборював

більшовиків, думаючи, що гітлерівці принесуть щось нового, кращого. Це протибільшовицьке наставлення мас змінилось скоро під впливом окупаційної політики німців. Гітлер не приніс нічого нового, кращого – противно увів, як здавалось місцевому населенню, ще важчі обставини. Сталін використав це і почав уводити «нові порядки» (розв'язав Комінтерн, з армії усунув політруків, увів пагони в республіках). Маса про це довідались, почали ширитись поголоски, що Сталін змінився, знесе колгоспи, а всі республіки будуть мати самостійність. В цей спосіб почалась мобілізація настроїв мас до Сталіна. Стало менше провокацій, всипів, доносів на більшовиків, почала зростати партизанка.

Формою більшовицької боротьби в німецькій окупації є партизанська діяльність. Пропаганда більшовицька не творила спеціальної сітки і не видавала спеціальної літератури (дуже рідко). Діяльніст[ю] більшовиків на Україні керувала Москва – достарчала: людей, літературу, зброю, харчі, одягу, літаки тощо. Відносно нас більшовики ставились скрайне вороже. З тактичних причин старались ввійти з нами в контакт, маючи на думці, в першій мірі, розложити нас морально, а потому через своїх агентів, які грали ролю «наших», розсадити нас організаційно. Більшовики успіхів у цій роботі не мали.

Видання преси

Від самого початку поширення роботи на СУЗ під німецькою окупацією Організація зуміла розбудувати свій видавничий апарат. З самого початку використано друкарні, які оставили більшовики, по містах і містечках в час відступу. Передруковано ряд видань і листівок. Пізніше організовано друкарні і пресу. На півночі України виходила газета «За Самостійну Україну», на півдні появились «Вісті», а під румунською окупацією виходив «Чорноморський вісник». Крім цих газет появились листівки і окремі брошури. Крім типографії використовувано цикльостиль і пишучі машинки. Питання української рев[олюційної] преси було досить задовільно розв'язане. Крім місцевої преси, що появилась в окремих краях, транспортовано по всіх СУЗ видання централі. Українська революційна література на СУЗ появилась в потрібній кількості.

Перед новими завданнями

Завдання хвилі. Боз огляду, який вислід буде мати ця війна, стоїмо перед конечністю нової переоцінки цінностей у всіх ділянках нашої роботи, наші осяги за час війни – це капіталізація довгої підготовки і роботи попередніх літ. Сьогодні мусимо перечислити це, що маємо, усунути непотрібне, оставити цінне і усвідомити наші нові завдання, знайти нові цінності, які понесемо в дальшій боротьбі. Першим предметом переоцінки – це ідея нашої боротьби, наша ідеологія, зв'язана з цим філософія – це наш світогляд. Коли правильно хочемо поставити це питання, мусимо вийти з критики двох сьогодні воюючих ідей: імперіалістичного націоналізму, що проявився як фашизм і гітлеризм та замаскованого інтернаціоналізмом російського імперіалізму, що проявився як більшовизм. Всі ці ідеї спричинили сьогоднішню війну, здемаскувались і скомпромітувались, хоч до війни мали вплив більший чи менший на життя народів. Сьогодні людство очікує нової ідеї – ідеї волі – повинна перебрати на себе українська революція – найсильніша народна революційна сила в сьогоднішньому світі. Цього ми свідомі, чи зуміємо зробити і в якій мірі, від цього залежати буде наш майбутній ріст або зник. Розбудова нашої ідеї на філософському, господарському і політичному напрямку – наше найближче завдання.

Спроба оформити ідею української революції, безперечно, вже була, її виразником – книга Сціборського «Націократія», праця Орлика «Ідея і чин України» і др. Ми, безперечно, пішли вже в цьому напрямку (другий і третій ВЗ ОУН, Конференція Поневолених Народів), треба лише піти далі і розбудувати цю ділянку в ширину і глибину.

Теренодіяння

Безперечно будемо діяти на українських етнографічних землях – це основне, однак в наших ідейних і організаційних перспективах сягати мусимо на цілий ССРСР. В ідейній боротьбі вдарити мусимо в ідейні основи більшовизму, мобілізуючи цим і вишукуючи всі протибільшовицькі протимосковські сили ССРСР. Утворення і оформлення цього протимосковського фронту – це основна ціль нашої революційної стратегії. Мусимо звернути увагу на всі скупчення українців поза матірніми землями (Зелений Клин, Сірий Клин, Москва, Ленінград, Кавказ, Сибір і т. д.). Ці терени можна використати для творення наших точок,

а навіть баз, з огляду на слабу діяльність органів безпеки в цих місцях. Це ведення нашої боротьби на чужій території чужими силами буде вимагати переключення наших кадрів на нові шляхи в організаторській роботі і це далекі перспективи в роботі Організації.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 1-23. Копія. Машинопис.

Подібний документ опубліковано: Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: «Дніпро», 1996. – С. 294-309; Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941-1955. – К.,: «Видавнича Спілка» 2005. – С. 143-161.

№ 73 **ХРОНІКА-СПОМИН «У ЗЛАТОГЛАВОМУ»**

Січень 1948 р.

Перевод с украинского

«Наталка Тырса»¹⁸⁷

В ЗЛАТОГЛАВОМ¹⁸⁸ **(воспоминание – хроника)**

В первых днях апреля 1942 года я и две мои подруги вышли из Львова в одно, недалеко расположенное село, откуда после освещения должны были ехать, вернее, идти на Восточно-Украинские земли для ведения организационной работы. Моими подругами были: Анка П.¹⁸⁹ (из Львова) и Стефа¹⁹⁰ (Буковинка). Наши назначения были разные (первая – Проскуров, вторая –

---

¹⁸⁷ Романів Наталія – дружина командира УПА-«Захід» В. Сидора-«Шелеста».

¹⁸⁸ Документ був вилучений у криївці оперативною групою МДБ УРСР на горі Шипкован Болахівського р-ну Станіславської обл. 29 грудня 1949 р.

¹⁸⁹ Прокопович (за чол. – Гошовська, Лопатинська) Анна («Анка»; ? – ?). Керівник пунктів зв'язку у Львові Проводу ОУН (1941 – поч. 1942, кін. 1942 – 1944), працівник підпілля у Вінницькій і Кам'янець-Подільській обл. (1942). Дружина Миколи Гошовського, потім Юрія Лопатинського. На еміграції в Австрії, Німеччині та США.

¹⁹⁰ Можливо, Стефанія Понич

Днепропетровск, а я – Киев), но направление одно – восток. Поэтому некоторое время, мы представляли собою одну походную группу.

В условленном селе мы встретили еще двух друзей между ними «Запорожца», который должен быть мне попутчиком до самого места, чему я очень обрадовалась, так как он выглядел боевым и «своим» парнем, был знаком с обстановкой на восточных землях, несколько раз ездил в Киев, как связной Центра.

Совещание проводил «Легенда» (Иван Климив¹⁹¹ – «Легенда», замучен немцами 4 декабря 1942 года во Львове). Он в общем свете представил нам обстановку, в частности на востоке, разъяснил о работе и борьбе, которую будем вести мы – Организация Украинских Националистов. О важности Востока в настоящий момент и подходе к надднепрянцам говорил «Тарас», только что встретившийся из Киева, (Дмитрий Маивский¹⁹² – «Косарь» – «Тарас», погиб 17¹⁹³ декабря 1945 года на территории ЧСР). После инструктажа нам дали псевдонимы: «Анка», «Зирка», «Стефа» и я «Вира». Руководители пожелали нам успехов в рабо-

---

¹⁹¹ Климів Іван («Аридник», «Куліба», «Легенда», «Мармаш») (29.10.1909, с. Сілець Сокальського р-ну Львівської обл. – 04.12.1942, м. Львів) – один із творців ОУН на Сокальщині – окружний провідник, член КЕ ОУН на ПЗУЗ (1935-1937), політв'язень польських тюрем і табору у Березі Картузкій. Крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ (1940), крайовий провідник ОУН на всіх українських землях в складі СРСП (12.1940-07.1941). Організатор повстанського руху як комендант Української Національної Революційної Армії (літо 1941), лейтенант. Організатор української адміністрації (літо 1941), міністр політичної координації Українського Державного Правління. Член Проводу ОУН, організаційний референт Проводу ОУН (1941), відтак керівник організаційного відділу військової референтури. За його активної участі велась підготовка до антинімецького повстання. Заарештований гестапо 4.12.1942 р., замордований у німецькій в'язниці. Посмертно підвищений до ступеня генерал-політвиховника як перший організатор і політвиховник відділів УПА. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА.

¹⁹² Маївський Дмитро («Петро Дума», «Зруб», «Косар», «Курган», «Майченко», «Ом», «Тарас») (08.11.1914, с. Реклинець Сокальського р-ну Львівської обл. – 19.12.1945, Чехія) – член ОУН, повітовий провідник ОУН Жовківщини (1939), організатор повстанських загонів на Жовківщині (09.1939), обласний провідник Холмщини (1939-1940), окружний провідник ОУН Сокальщини (1940-1941), учасник похідних груп ОУН (1941), заступник крайового провідника ОУН на СУЗ у Києві (1941-1942), член Проводу ОУН (1942-1945), референт пропаганди і редактор журналу «Ідея і Чин» (1942), політичний референт (1943-1945), член Бюро проводу ОУН (13.05.1943-12.1945). Делегат від Проводу ОУН на українських землях до Проводу ОУН закордоном (1945), при переході чесько-німецького кордону перед загрозою арешту чеською поліцією застрелився. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (посмертно).

¹⁹³ Більшість джерел подають дату 19 грудня 1945 р.

те. С шутками, обрадованные тем, что реализуется наша мечта – быть в сердце Украины, мы разошлись.

На следующий день утром мы положили на подводу много организационной литературы и изданий, предназначенных для Волыни, замаскировали сеном, сели сверху и тронулись в «далекий путь». «Весеннее наступление ОУН на Восток», как мы шутя называли свое путешествие, началось. Мы ехали подводами от пункта до пункта связи, меняли подводу, что проходило относительно быстро. Все время мы встречали колонны голодающих людей из Карпат и Подкарпатья, которые шли на Волынь за хлебом, другие возвращались оттуда, некоторые везли хлеб даже возами. Это был известный украинскому крестьянству ЗУЗ «Голодный год», вызванный войной, неурожаем и горным наводнением.

Однажды нас задержала немецкая жандармерия, проверявшая движение на шоссе. Немец обратился к нам с вопросами: откуда мы, куда и зачем: Мы указали ближайшее село за нами исходное и ближайшее местечко, как цель нашей поездки, мы – учительницы, едем туда по служебным делам. На вопрос немца везем ли что, мы ответили, что ничего. Недоверчивый жандарм протянул руку к моему сиденью, коснулся моей ноги и спросил, что здесь будет. – Ничего, мои ноги – обернула я на шутку. Немец улыбнулся и уже заигрывая, спросил: – Сколько их. Две ответила я, скромно отстраняя руку немца. Смех моих подруг и подъезжающая грузовая автомашина, которая также должна подвергнуться проверке, прекратили дальнейший обыск. Мы поспешили отъехать.

Перед границей т. н. Генерал-Губернаторства и Райхскомиссариата Украины, т. е. на границе Галиции с Волынью, мы передали литературу руководству местными организациями, а они направляли ее дальше. Границу перешли мы без приключений и в дальнейшем немного на подводах, а больше пешком, мы дошли до с. А. возле Ровно, где тогда размещался краевой пункт связи ПЗУЗ.

Связавшись с краевым руководителем ПЗУЗ «Охримом» (Дмитрий Клячківський¹⁹⁴ – «Клим Савур» – погиб в бою с большевиками 5 февраля 1945 года под Клеванем), мы расположи-

---

¹⁹⁴ Клячківський Дмитро («Білаш», «Клим Савур», «Омельян Кримський», «Панас Мосур», «Охрім»)(04.11.1911, м. Збараж Тернопільської обл. – 12.02.1945, біля с. Суськ Костопільського р-ну Рівненської обл.) – член ОУН (1930-і), старший стрілець польської армії (1932-1934), політв'язень польських тюрем (1937), обласний провідник Юнацтва ОУН Станіславщини (1940), заарештований

лись на отдых. Здесь и простилась со своими подругами пути – они направились в свои места назначения. Вынужден был также немедленно выехать и «Запорожец», т. к. оказалось, что у него были срочные дела в Киеве. Я на всякий случай условилась с ним встретиться 10 мая в 17.00 возле университета, так как я рассчитывала к этому времени быть в столице. Встречу заказала на случай, если данные мне связи подведут меня. «Охрим» советовал мне ехать дальше с двумя женщинами, которые также должны были ехать в распоряжение Киевского края (так мы неофициально называли места нахождения руководящих центров). Это была краевая руководительница женской сети ПЗУЗ Ольга Васильків¹⁹⁵ – «Шуминка» (убита немцами в мае 1943 года на Винничине) и еще одна молодая девушка «Оленка»¹⁹⁶. Я решила обождать их прибытия. Пользуясь случаем сбора женщин, «Шуминка», ее преемница Олена Мостович¹⁹⁷ – «Верба», погибшая в 1945 году, и я, «Охрим» организовал совещание, где «Шуминка» официально передала свои обязанности «Вербе». Мы поделились мнениями о работе среди женщин и о конкретных возможностях ее ведения на ЗУЗ (уезжая из ЗУЗ, я

НКВС 10.09.1940 у м. Долина, засуджений на «процесі 59-и» 15-18.01.1941 до смертної кари, визволився з в'язниці в Бердичеві на початку липня 1941 р. Обласний провідник ОУН у Львові (друга половина 1941), крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ (01.1942-02.1945). Член Проводу ОУН, один з організаторів УПА, командир УПА на Волині (05.-11.1943), командир УПА-«Північ» (11.1943-02.1945). Майор (22.01.1944), полковник УПА (посмертно), відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА і Золотим Хрестом бойової заслуги УПА 1 кл. (посмертно).

¹⁹⁵ *Базильків Ольга («Шуминка»; 1.02.1913, м. Стрий Львівської обл. – 05.1943). Член Пласту – 8 курінь ім. кн. Ольги (Стрий), активістка «Соколоу та Союзу Українок. Член ОУН (1929), районного проводу Стрийщини. У 1939–1941 – на території Краківського Генерал-губернаторства (Краків, Володава). Учасниця Похідних груп ОУН, референт жіноцтва крайового проводу ОУН ПЗУЗ (до 04.1942), співробітник жіночої референтури крайового проводу ОУН ОСУЗ (весна–осінь 1942), референт крайового проводу ОУН ОСУЗ (осінь 1942–05.1943). Загинула від рук німців, за деякими відомостями – розірвала себе гранатою, щоб не потрапити до рук ворога. Загинула у Житомирській або Вінницькій обл.*

¹⁹⁶ *Ймовірно, Юрчинська Олена («Оленка»; 1921, м. Чортків Тернопільської обл. – 9.12.1995, м. Львів). Член ОУН з кін. 1930-х, в період німецької окупації працювала в підпіллі на Волині, в Житомирі, Полтаві, Харкові.*

¹⁹⁷ *Мостович Олена («Верба», «Медуна») (1915, м. Рівне, за іншими даними – с. Малин Млинівського р-ну Рівненської обл. – 13.02.1945, хут. Адамівка біля с. Оржів Рівненського р-ну Рівненської обл.) – член ОУН (1930-ті), провідник жіночої сітки крайового проводу ОУН на ПЗУЗ (1941-1943), організатор та керівник УЧХ на ПЗУЗ, член Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ (1943-1945). Відзначена Золотим Хрестом заслуги УПА (посмертно) і Срібним Хрестом заслуги УПА (посмертно). Загинула у бою з опергрупою НКВС.*

передала краєву референтуру женської сети «Филе»¹⁹⁸), ПЗУЗ і СУЗ.

За время недельного пребывания на Волини я могла убедиться, что Волинь, как говорил не без гордости «Охрим», «растет». Наше движение приняло широкий масштаб и небывалую массовость. С наступлением вечера кипела полным паром подпольная жизнь: собрания, встречи, учеба... Днем, конечно, по селу движения не было, чтобы избежать репрессий со стороны немцев на население. Время, о котором вспоминаю (апрель 1942 года) – это время еще перед «волинской самостоятельностью», когда ПЗУЗ повстанческо-вооруженной борьбой (осень 1947 года и позже) создали условия свободной, явной работы и борьбы. «Охрим», с которым я была знакома с 1941 года, когда он был руководителем гор. Львова, с удовольствием говорил мне, что Волинь растет, растут новые люди и мечтал об армии, которую еще даст Волинь.

Получив запасы связи к Киеву и продукты питания в дорогу из организованного склада, мы на подводе ехали в Корец. Некоторое время с нами ехал краевой организатор ПЗУЗ Остап Качинский¹⁹⁹ – «Самсон», позже первый организатор и командир УПА – Север (погиб в бою с немцами весной 1943 года). Именно «Самсон», как и многие другие, был типичным представителем революционера, которого бурная жизнь выдвинула на вершины организатора и руководителя масс. Этот человек вышел из простого народа, с народным образованием, но непреклонный интеллигент, идейный, с жизненным опытом и энтузиазмом в работе. Известный всем под именем «Иван», был душой волинских сел.

Мы остановились на хуторе под Корцом, ожидая областного руководителя Житомирщины, который по деловым вопросам выехал на Волинь и уже возвращался обратно. («Грыць Брук» – «Бульба»²⁰⁰, погиб в 1945 году в своих окрестнос-

---

¹⁹⁸ Ймовірно, Теофілія Бзова

¹⁹⁹ Качинський Сергій («Остап», «Щупак») (1917, с. Піддубці Луцького р-ну Волинської обл. – 10.03.1943, смт. Оржів Рівненського р-ну Рівненської обл.) – член ОУН (1930-ті), районний провідник ОУН у Піддубцях (1940), окружний провідник ОУН Рівненщини (1941), крайовий організаційний референт ОУН на ПЗУЗ (1942), крайовий військовий референт ОУН на ПЗУЗ (1942-1943), організатор перших збройних загонів ОУН(б), які стали завязком УПА, поручник УПА. Відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги УПА 1 кл. (посмертно). Загинув у бою з німцями.

²⁰⁰ Микола Васильович – обласний провідник ОУН Житомирщини (літо 1942–листопад 1943), родом з Галичини.

тях Золочивщины, человек, созревший в польских тюрьмах). В Корце мы достали автомашину, на которой помощником шофера немца был неопределенной национальности восточник – киевлянин Степа. За две пачки папирос и некоторую сумму денег он согласился отвезти нашего друга в Житомир, а нас троих («Ольга», «Оленка» и я) в Киев. В пути немец-шофер часто останавливался и за сыр, яйца, масло брал на автомашину женщин, ехавших в Киев на базар. Количество женщин увеличивалось пропорционально к аппетиту немца.

Около 3-х часов ночи мы прибыли в Киев и остановились на Галичском базаре. Здесь Степа встал с машины, автомашиншла в гараж. «А вы, девушки куда?» – спросил у нас Степа. Мы ответили, что нам ночью неудобно и некуда деться, так как ночью в городе ходить нельзя. Степа, который сдружился с нами в дороге, предложил переночевать у него, он женат и жена будет рада гостям. Он позвонил дворнику, тот открыл и сразу же запротестовал против того, чтобы ночевали в его доме. «Ночь, не пойду сейчас сообщать в полицию, а то еще застрелят, а без этого и нельзя». В Киеве гестапо запрещало пускать кого-либо на ночлег без разрешения полиции. Степа сказал, что работаем на его фирме в Ровном, что мы люди верные, и он может быть спокоен. Торг закончился в нашу пользу.

II. Лицом к новой обстановке.

Следующие два дня мы безуспешно обходили шесть связанных адресов. Это было время после арестов, связи нарушились вследствие арестов или смены их мест пребывания. Один раз мы еле не наскочили на гестапо и только громкая немецкая брань, которую мы услышали через дверь, спасла нас. Раз удалось зацепиться за человека, который стоял недалеко от Организации. Это был профессор университета, преподаватель мединститута в Киеве, член еще СВУ, который рад бы мне помочь, но как он сам говорил, уже две недели не встречал связанного с ним человека. Советовал мне, что если я каким-либо образом не найду связи, зайти к нему через несколько дней, возможно, что он кого-нибудь найдет.

Казалось, что с помощью адресов связей не достигнем цели. Мы днями ходили по улицам города с надеждой случайно встретить кого-либо из знакомых. Стоит вспомнить одно приключение со мной и «Оленкой» во время нашего путешествия по улицам: захотелось пить, и мы зашли в «закусочную», где спросили содо-

вой воды. Хозяева закуской переглянулись, женщина решила: «немки». Обе начали угадывать чего я хочу, наконец, хозяйка угадала: «хлебный квас». Одна дала мне две бутылки того напитка, нам было все равно что, лишь бы только мокрое. Она подала «немкам» еще два пирожка, мы съели и потребовали счет, разумеется по-украински. Хозяйка пыталась ответить по-немецки и в конце-концов дала счет. Я уплатила и уходя сказала «до свидания». Хозяева ответили: «ауф видерзейн».

Следовательно, в столице Украины тяжело было договориться украинским языком.

Блуждая целый день городом, я иногда ни разу не слышала украинского языка. Сам город, его расположение и архитектура произвели на меня большое впечатление. Я гордилась нашей столицей. Зато очень больно поражало меня цокотание его жителей русским языком.

Я пыталась разыскать дядю, который был священником в Киеве, чтобы иметь, хотя бы место ночлега. Мне удалось, но как на зло он выехал на две недели к родственникам на Волынь. В конце-концов мы решили ожидать спасительной даты 10 мая, когда согласно договоренности должна была встретиться с «Запорожцем». Тем временем продолжали искать дальше, рассчитывая на случай встречи наших людей, которые ходят теми же улицами, что и мы. С этой целью мы расходились на «три конца света», договариваясь о месте встречи в обед и вечером. С потемнением мы возвращались ночевать к Степе или на квартиру к дяде. Здесь я представилась церковной сестре, наблюдавшей за его квартирой, как племянница, прибывшая с Волыни на учебу в Киев, и должна была остановиться у него на квартире.

6 мая я шла бульваром Шевченко вниз по направлению к Галицкому базару. Неожиданно передо мной явился тогдашний руководитель ОУН на СУЗ Дмитрий Мирон-«Орлик». Его я знала еще с осени 1940 года по подпольной работе во время первой большевистской оккупации ЗУЗ. Увидев меня, он простился с шедшим вместе с ним и, кланяясь, подошел ко мне. Он удивился неожиданной встрече хотя, как говорил, ожидал моего пребывания (Львов сообщил ему, что я приеду). Я рассказала о наших поисках связи, но на каких квартирах я не была, все оказывались недействующими. «Орлик» удивлялся как мне удачно пришлось на них побывать и не попасть, а также очень радовался, что наконец мы связались. Рассказал об общих арестах, имевших место недавно в Киеве, в результате чего и

были нарушены связи. Он сообщил уже об этом в Львов и дал новые адреса, которые, однако, мне не были известны, т. к. мы разминулись с ними в пути. «Орлика» очень беспокоило отсутствие «Запорожца», который уже должен был быть с почтой, которую ожидал с нетерпением. «Запорожец» уехал от «Охрима» на неделю раньше меня, однако или не добился связи или в пути с ним случилось что-то плохое. Я должна была пойти на условленную встречу с «Запорожцем» и если бы он был, связать их обоих. Я рассказала ему о других мелких делах, интересовавших его и сообщила, что со мной две женщины. Об «Ольге» знал по рассказам. Она – старый член ОУН, имела за собою годы организационной работы. Эта та самая, о которой поют в думах о Лопатинском²⁰¹, она была его невестой²⁰².

Мы пошли на условленное с девушками место встречи на бульваре Шевченко против Владимирского собора и сели ожидать до полдня. «Орлик» сообщил мне свой новый псевдоним – «Сергей». Меня хочет окрестить «Мая». Я ему сказала, что перед самым уходом «Легенда» назвал меня «Ви́ра». Он не отрицал, мол, оно более соответствующее. Здесь не хватает людей для работы и каждый человек дорог. Работы так много, что я не буду иметь свободного времени даже на отдых. Я останусь в Киеве, о моей работе скажет в следующий раз, относительно девушек еще подумает. Некоторые дела перепутались, так как во время его отсутствия (ездил во Львов на конференцию²⁰³), были аресты, кроме того Люба Ш[евчи]к – «Галья»²⁰⁴, до того времени во многом помогавшая ему, выехала во Львов, оставив много

---

²⁰¹ Тимчій Володимир («Євгеній», «Володимир Зборівський», «Лопатинський», «Окулярний», «Сніг») (28.10.1911, с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. – кін. 02.1940, с. Устянів Нижньоустицького р-ну, тепер Польща) – член ОУН (1932), організаційний референт Стрийської округи (1936-1938) та КЕ ОУН на ЗУЗ (02.-06.1939), крайовий провідник ОУН (06.1939-02.1940), один із творців революційної ОУН, член Революційного Проводу ОУН. Загинув при переході кордону в СРСР.

²⁰² Ольга Базильків справді була нареченою В. Тимчія, але в пісні про його смерть («Дума про Лопатинського») мова йде про іншу жінку – Зиновію Левицьку-«Зену», яка і загинула разом з ним.

²⁰³ Ідеться про II конференцію ОУН, що проходила у квітні 1942 р.

²⁰⁴ Шевчик (за чол. Маївська, Штендера) Люба («Галья», «Ірма», «Міра»; 1920, с. Болехівці Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 5.12.2002, м. Оттава, Канада). Член ОУН з кін. 1930-х, зв'язкова і керівник зв'язку КЕ ОУН ЗУЗ (1940), заарештована НКВС, вела чекістів на зустріч з крайовим провідником Д. Мироном, по дорозі втекла. Учасник Похідних груп ОУН, працівник крайового проводу ОУН ОСУЗ (до весни 1942). Дружина Дмитра Маївського, згодом Євгена Штендери.

неоконченных дел. Работа принесет мне много удовольствия. Одновременно напоминал мне быть осторожной, ибо здесь следят за нами не только гестапо, но и замаскированное НКВД. А попасть в немецкую тюрьму, это значит подвергнуться тяжелому испытанию характера, это – смерть. Гестапо применяет к нам, галичанам, только такой метод. Надо обращать внимание на свой язык, чтобы на улице не выдать своего галицийского происхождения.

Дождавшись девушек, мы отвели их в дом по улице Саксаганского. Я остановилась в одной очень симпатичной семье по улице Обсерваторной. «Сергей» сказал девушкам – дочкам хозяев, что они имели в моем лице нового друга, что со мной они определенно сживутся и подружатся. Он условился о встрече со мной на следующий день и распростился.

Семья, в которой я стала жить, помогала чем могла в то время подпольщикам, работавшим на территории города. Например, когда их дом был под угрозой, они все же предложили мне переночевать у себя, а на случай полицейской проверки нашли место, где мне можно было бы скрыться. Это был балкон, который соединялся стенкой с балконом соседней квартиры «Фольксдойчера», там я могла скрыться. Отец кооператор, в возрасте около 55 лет, искренний украинец, хорошо помнил освободительную борьбу 1918 г., в которой он принимал участие и сумел воспитать свою семью в украинских традициях. Мать симпатичная и добрая женщина, болезненная, постоянно проживала на своей даче за Киевом с маленьким внуком и только изредка посещала город. За то вся семья каждое воскресенье ехала или вернее шла к ней, откуда приносили овощи и другие продукты питания, что давало возможность кое-как прожить в Киеве, где в то время материальное положение было очень плохое. Старшая дочь Г²⁰⁵... замужняя, педагог, работала кассиром в книжном магазине. Ее мужа большевики арестовали еще перед войной (также в 40-х годах арестовывали «сомнительных» украинцев) и след его пропал. Она и ее младшая сестра Л²⁰⁶... рассказывали о нем, как о твердом украинце. Л... студентка мединститута (...), член молодежной ОУН. Я зашла к ним в субботу как раз в то время, когда отец поехал на дачу, а Г... собиралась туда. Оставшаяся Л. говорила хорошим литературным

---

²⁰⁵ Галина Фоя – старша сестра учасниці підпілля ОУН у м. Києві Людмили Фой – «Оксани», репресована гестапо.

²⁰⁶ Ідеться про Люмилу Фою.

языком и пыталась учить меня говорить по-украински, как она говорила. Она научила меня определять время по-русски и другим необходимым вещам, чтобы не обращать на себя внимания. Л. Работала среди студенчества и во многом мне помогала. Г. мы позже привлекли к конкретной работе, она была связным пунктом на Львов. Кроме того Г. была нашим «добрым духом», стирала белье, гладила, на встречу всегда приносила пирожок или кусок хлеба.

Во время прогулок улицами города, пригородами, скверами, бульварами, парками, площадями в глаза бросалась красота Киева, выраженная в его чудесном расположении над широкими, местами километровыми заливами Днепра, на правобережных взгорьях и удельно-византийско-украинской архитектуре, гармонически связанной с западными образцами. Весь город тонет в зелени парков, скверов и садов. Когда станешь на Киевских горах, перед глазами растянется зелено-желтая лента Днепра, потерянная в необозримой синей равнине полей и небосклона. Киев, город многочисленных чудесных соборов привлекает и дальше к себе своими монументальными строениями, хотя купола и не золочены, а серые или зеленые. Большевикам не понадобился Златоглавый и они его перекрасили или содрали старые крыши. Несколько построенных ими стандартных зданий это не расширение города, а только введение дисгармонии в его стиль. Угнетающе действуют развалины, возникшие в столице в военное время. Большевистско-немецкие оккупанты как-бы сговаривались уничтожить древнейший город Восточной Европы. Большевики снесли с лица земли гордость старой украинской культуры – Святотроицкую церковь и Михайловский собор, сравняли с землей могилы крутянцев у подножья Аскольдовой могилы так, что мало кто знает где они были. С Печерской Лавры сделали антирелигиозный заповедник, выставив здесь кучу московской порнографии, спортивные нагие фигуры, что должно было показать зрителям «гниль классовой культуры» и «Достижения социалистической по содержанию», а потом, отступая, заминировали главный корпус Лавры. Ряд соборов и церквей превратили в склады продовольствия и одежды. Например: собор на пригорке – в склад луку. Некоторые исторические памятники, как например: Софиевский и Андреевский соборы, дом Шевченко они действительно оставили как исторические памятники, так как это шло вместе с их возвратом к традиционализму, истории «общей Руси» или пропаганды. Отступая, большевики заминировали здания Крещатика и прилегающих к нему боковых улиц в

сторону Печерска и среднего города, Лавру и ряд разбросанных по городу домов. Большевики знали, что минировав, уничтожат этим немного немцев, а если заверяли всех и вся, что возвратятся, то зачем же тогда минировали.

Немцы со своей стороны не забыли нанести столице дальнейшие разрушения. Прежде всего, они высадили в воздух заминированные объекты, хотя почти везде были указатели мин. Разминировать, например: здание Совнаркома предложил один местный инженер, но немцы не согласились с этим. Они ободрали внутреннюю обстановку этого здания вплоть до паркета, все вывезли, а скелет намеревались высадить в воздух. Чтобы спасти дом Шевченко (и все что было в нем), эту гордость и реликвию киевлян, жители предложили немцам большой выкуп и предполагали собирать – не помогло. Немцы перерыли всю Аскольдову могилу, хоронили там свои трупы «форбуедете». Аскольдову часовню обцементировали, перекрасили, повесили портрет Гитлера и кадили здесь «вечным огнем». Грабили и вывозили, что попадет под руки, даже растения из ботанического сада и зверей из зоологического парка.

Большевики, возвратившись, продолжают и сейчас известное хозяйство в нашей столице. Поставили памятник Ленину и Ватутину, на его могиле на Бессарабке – этого лучшим показателем.

III. Положение при немцах в 1942 году.

Искусственно созданный немцами «Райхскомиссариат» Украины во главе с райхкомиссаром Кохом включал в себя северо-западные украинские земли (ПЗУЗ), средние и южные украинские земли (УЗ) за исключением Галиции с Засяньем и Забужьем, входивших в состав «Генерал-Губернаторства», земель между Днестром и Бугом, т. н. «Транснистрии», Буковины, Бессарабии, отданных румынам, Закарпатье оккупировали мадьяры.

Райхкомиссариат административно делился на области, а они на уезды и районы. Центром его было Ровно, в Киеве чувствовали себя в опасности. Говорят, что на перенесение административного центра в Ровно, главным образом, подействовал инцидент с взрывом на Крещатике немецкой военной комендатуры во время вступления немцев в Киев.

Хотя немцы вели свою хищническо-террористическую политику везде на УЗ, но в сравнении с Галицией, например, обращались как с дикарями. «ОСТ» – которым немцы определяли

каждого восточника без различия национальностей, – это символ лишения элементарнейших человеческих прав существа, с которым немец имел право поступить так, как ему заблагорассудится. На принудительных работах в Германии отмеченные буквой «О» жители «СУЗ» по сравнению с другими находились в самых худших условиях. Им специально давалась тяжелая работа, плохое питание и особые рабские условия жизни и работы, например: жизнь, только в общих бараках, запрещение жениться, создавать свою семью и т. д.

Конечно, немцы, если им было нужно разрозняли национальности, а в первую очередь при осуществлении известной политики «дели и властвуй», если натравив одну национальность на другую, извлекали из этого определенную пользу, прежде всего так возвышали поляков в Галиции (во Львове поляк значил больше чем украинец), так и русских на СУЗ. В Киеве например, на доступные не для немцев посты ставились русские (ректор мединститута – русский), директор Софиевского собора – русская, вместо отстраненного украинца профессора Повотенко.

На Украине были запрещены все какие-либо культурные или гуманитарные учреждения, издательства. Правда в Киеве выходила ежедневная газета «Украинские ежедневные вести», под редакцией выслужника Штепы, где помещалось скупое обозрение политических событий мира, сообщения о положении на фронтах, велась широкая пропаганда за «добровольный» выезд на работу в Германию, помещались снимки улыбающихся «добровольцев», желающих строить «новую Европу», восхвалялась на все лады немецкая политика национального и социального угнетения на Украине. Все проявления самостоятельной мысли беспощадно уничтожались. Немцы поголовно ликвидировали или вывозили национально сознательную интеллигенцию. Например, в Киевской тюрьме вместе с мужем погибла известная поэтесса Олена Телига (в начале 1942 года) и многие неизвестные. К галичанам, которых на востоке, легально работавших, было мало, относились с подозрением. Арестованных, как правило, после кратких допросов без суда расстреливали в тюрьме или в известном по расправам над евреями Бабином Яру.

Созданная немцами обстановка была тяжелая и непригодная к работе среди широких масс. Отсутствие платформы, с которой можно было бы легально и непосредственно говорить с народными массами, полицейское преследование участников подполья и заподозренных в симпатиях к нашему подполью, были главными внешними факторами, утруднявшими работу.

На Украину наложили большие налоги – превратили ее в продовольственную базу голодной Германии и снабжающую фронт. Широко пропагандируемая земельная реформа, по существу, не вносила ничего нового и не исправляла положения обездоленного колхозами украинского крестьянства. Промышленность Украины, большей частью, разрушенная войной, не отстраивалась. Заводы, фабрики и мастерские, которые работали, были источниками эксплуатации украинской рабочей силы. В основном, всю рабочую силу (здоровую) – вывозили вглубь Германии и использовали в тылу на тяжелых работах. Украина обиралась до такой степени, что бедствовали и крестьянин и житель города. В городах были такие низкие нормы хлеба, что прожить на них было невозможно, притом они связаны с местом работы. Был черный рынок, достать можно было все, но по баснословным ценам, несколько не пропорциональным к низкому месячному заработку. Время от времени немцы организовывали облаву на базарах, тогда все становилось еще дороже, базар уходил в «подполье». Базаром становились углы улиц и квартиры отдельных спекулянтов. Жизнь большинства интеллигентов гор. Киева была скромна и неприглядная: порезанный тоненькими ломтиками хлеб, жидкий суп на завтрак и на обед, кое-что на ужин – ежедневное питание не только большинства интеллигенции столицы, но вообще всего населения. Жизнь сведена к борьбе за хлеб насущный.

IV. Встреча с местной средой.

Надднепрянцы, которые были связаны с нашим движением, избранные из общей массы, представлялись положительно. Вызывали впечатление направленных на верный путь людей, которые увидя нашу могущественную идею, зажглись желанием работы для масс, чтобы возратить себе утерянное время московско-большевистской оккупации, а то даже оправдать себя перед нацией, я обратила внимание на азарт, который зачастую превращался в фанатизм. Отрицательной чертой, что я замечала, была непостоянность. Восточник мягок и менее устойчивый при неудачах, чем западник. Неудачи часто вызывают у него душевную депрессию. Знакомая Валя²⁰⁷ ска-

---

²⁰⁷ Божиківська (Горбач-Горбатенко) Валентина Іванівна («Рая», «Зіна», «Валя», «Ангеліна») – у 1935-1940 рр. навчалась на філологічному факультеті Київського державного університету. Член ОУН у м. Києві (03.1942). У травні 1942 р. Д. Мироном призначена на посаду керівника жіночої сітки Краєвого проводу ОУН на СУЗ. 16 серпня 1942 р. у зв'язку з німецькими репресіями у м. Києві за дорученням Проводу ОУН виїхала до Львова, де працювала у

зала, что это является следствием того, что у восточника более тонкая душа, чем у западника. Потом осенью, когда Валя переехала в Галицию, она все время неудобно себя чувствовала, хотя, как член редакции «Идея и чин» имела много работы, нормальные, можно сказать хорошие товарищеские и бытовые условия. Скучала за востоком, конкретно за Киевом, говорила, что Галиция не ее стихия, что здешние люди – холодные, как бы без души, что здесь всегда хорошая форма, но души в ней нет. В отношении тонких, поэтических душ надднепрянцев, Валя была права, но с другой стороны мы вынуждены отметить наличие отрицательного противоположного явления, что вследствие большевистской действительности принято широкие массовые формы и проявления духовного оупения, равнодушия и фатализма, этого, собственно, «не сопротивления злу». Сами они киевляне, рассказывали об ужасных месяцах 1932-33 г.г., когда опухшие от голода колхозники тянулись в Киев и там умирали на улицах, что ставило человека в наплевательское настроение, мол «все равно жизнь пропащая»... Во время войны эта вторая деревянная душа чрезвычайно сильно показала себя среди бойцов Красной Армии, гонимая, она слепо шла по назначению на пушечное мясо.

Я была свидетелем одной картины: на улице умирал от голода старый человек. В этот момент проходила группа студентов, видела умирающего. Однако, это не возбудило никакого желания помочь, даже никакого интереса или сочувствия. Только одна проходившая старушка занялась им, но он вскоре умер.

«Владимир» видел, как немецкая автомашина переехала на бульваре Шевченко человека и, по немецкому обычаю, поехала дальше. Окровавленный человек лежал еще жив, но две женщины, проходившие мимо него весело разговаривая, даже не обратили внимания.

Массы в общем сильно денационализированы и русифицированы. Большевики – достойные последователи царской наци-

---

референтурі пропаганди, редагувала офіційний орган Проводу ОУН журнал «Ідея і чин», перекладала на російську мову листівки ОУН до населення Східної України, була диктором на радіостанції Проводу ОУН «Афродита» у с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл., дописувала статті у підпільні видання. Учасниця III ВЗ ОУН (21-25 серпня 1943), входила до складу секції (голова О. Логуш («Іванів») зі зміни пунктів програми про діяльність ОУН у східних областях України. У жовтні 1943 р. у зв'язку з німецькими репресіями проти членів ОУН у Львові була вивезена в Карпати. У 1945 р. виїхала у Бережани на Тернопільщину, вийшла заміж за Р. Божиківського. Арештована МДБ у 1946 р. Засуджена до 15 років виправно-трудоих таборів.

ональной политики, сумели в сравнительно небольшое время добиться того, что не удалось их предшественникам. За годы своего господства на Украине они денационализировали большинство украинцев до такой степени, что те считают предрассудками органическую связь со своей нацией. Украинец востока, проживая долгими десятилетиями в большой тюрьме народов, любит большое необозримое государство и ему удивительно, как можно говорить об ограниченной и сжатой границами Украину. Восточник скорее заинтересован в изменении общественного строя, который ему не по нутру, но не политического. Он, конечно, ставит вопрос – каким будет новый общественный строй, который вы хотите поставить на смену старому. Такими, прежде всего, без национального лица, являются города (связи с наличием русского элемента). Крестьянство, хотя также сильно подвергалось денационализации, все же в основной своей массе сумело удержать украинский дух. Здесь мы, люди ЗУЗ, где национальная сознательность и чувство самостоятельности стоят высоко, не понимали надднепрянцев. Выходили из положения тем, что начиная от пропаганды смены современного строя, доходили до изменения и политического устройства. Доказывали, что только в Украинской Самостоятельной Соборной Державе возможный и справедливый общественный строй, опирающийся на равных правах и обязанностях всех граждан этого государства. Это и было самой частой темой довольно горячих дискуссий.

Политику космополитизма большевики применили очевидно в целях достижения своей начальной цели – русификация украинцев. Надо признаться, что успехи были поразительные. Постоянное употребление русского языка вошло до такой степени в привычку, что многие украинцы вообще не знают своего языка. Часто можно услышать: «Хотя я и украинец, но мой родной язык русский». Разрушительный процесс денационализации проявляется, например, что большинство украинцев видят причину своей беды не в лице враждебного и порабощающего русского народа, а в плохом общественном строе, созданном партийной кликой.

Я знала одного епископа-украинца в возрасте около 60 лет, которые последние 8 лет укрывался от НКВД, разыскивавшего его, жил у одной женщины, за все время никогда не выходил из помещения. Все же при немцах он стал на сторону «старорежимников», но не украинской автокефальной церкви.

Процесс национального разложения особенно остро отразился на молодом поколении, которое не помнит или не знает

освободительной борьбы 18-х годов и вообще истории Украины и всецело попало под влияние партийно-комсомольского (казенного) воспитания.

Восточные украинцы вообще затерялись в русском море. Пропитанные русской культурой, восхищаются русской литературой, легкомысленно проходят мимо своего родного, ставя выше, кстати сказать, на много моложе русскую культуру. Припоминаю одну молодую девушку, мою знакомую Олю, которая в связи с войной не окончила политехнического института и в описываемый период работала официанткой в одной из столовых. Она хотя и говорила родным языком, любила украинскую песню, всегда подчеркивала свое увлечение русской литературой и произведениями ее классиков. Я давала ей сочинения Леси Украинки, Франко, Стефаника и др., что она читала, но не находила в них лучшего, например от произведений Лермонтова, или Пушкина. О Лесе Украинке говорила, что она «наша», то есть надднепрянка и не отброшена большевиками, любила ее. Тематика Франко ей нравилась, но язык читала тяжело, а Стефаника совсем не понимала (Валя увлекалась Стефаником, но Черемшину читала с трудом). Эта Оля в разговорах охотно вспоминала, что при большевиках было лучше жить, школы были всем доступны и она, способная стипендиантка и комсомолка, могла занять согласно ее образованию место в обществе, а так она только служанка. Отец ее был неплохо оплачиваемый инженер и семья жила материально хорошо. На утверждение, что так жилось немногим, отвечала, что кто хотел работать, тот мог и хорошо жить. Ясно, что она связана исключительно с узкой средой городской верхушки, не ориентировалась в жизненных вопросах народных масс. Голод 30-х годов объясняла неурожаем (что неправда) и еще что-то она сказала по адресу крестьянства. Олю типичную представительницу советского воспитания, не удалось привлечь в организацию, на нее не повлияло наше движение не потому, что она такой уже была, а потому, что не было возможности действовать доказательствами. И это не единичный случай. Тем более, что если в Оле, что-то оставалось, что определяло ее как украинку, то в большинстве своем, другие подобные ей были образцом «простых советских людей».

Упомянутый уже выше шофер Степа разговаривал исключительно по-русски, характеризовал себя «русским человеком», уроженец Киева, женат на белоруске и с тоской вспоминал времена, когда он – матрос плавал на широком море, бывал в портах, а теперь «наплевать». Как человек, Степа был добряк с

комплексом – «все хорошо, пусть будет»... При случайных встречах он спрашивал, как дела, ибо у него – «хорошо».

В семью, где я жила, приехала из села родственница, бывшая трактористка, примерно 22-х лет, дочь грузина и украинки, по паспорту «украинка», но национальное лицо ее совсем было стерто, т. к. по большевистскому обычаю национальность определяет не кровно органическое происхождение, а территория, где родился, следовательно, место пребывания. Говорила украинско-русской смесью, а вся интересованность этой крепкой физически женщины сводилась к платью, чулкам, туфлям и т. д. Когда я интересовалась ею в направлении эвентуального использования ее, хозяин безнадежно махал рукой.

Когда я, возвращалась из Львова, вышла с поезда в этот раз на Волынском вокзале и безнадежно стояла со своим большим чемоданом, не зная, что с ним делать, мне помогла одна встретившаяся молодая женщина, лет около 20. Она человек медвежьего телосложения, как я называла ее в мыслях – «баба, как гром», без труда отнесла мой чемодан на место. В пути мы говорили о разном. Она бывший железнодорожный машинист, самостоятельно водила поезда, имела двух помощниц. Во время войны ее мобилизовали водить воинские эшелоны, с чем она, с полным сознанием ответственности, справлялась. Однажды ее поезд был захвачен «немецкими летчиками», но она отвечая за судьбы бойцов, гнала поезд полным ходом и ее остановил только разрушенный путь. Эшелон попал в плен немцам. Она сбежала из лагеря военнопленных в Днепропетровске и сейчас сидит без работы у родных в селе, так как немцы не принимали на работу женщин ее специальности.

Как образец совершенно обрусевших молодых украинцев-интеллигентов могут послужить, например, дети великих украинских композиторов – внучка Николая Лысенко и сын Стеценко, оба студенты консерватории, он феноменально способный и с большим будущим, как ему предсказывали, она – замуж[ем] за русского. Среди сознательного в частности организованного студенчества, о них ходило мнение как о совсем погибших для украинского народа.

Большевистское воспитание, специально направленное на деморализацию и разложение людей (с точки зрения вековых приобретений человечества), сделало их послужным орудием своей вероломной политики. Остатки этого болезненно чувствовались при проведении нашей работы, когда надо было беречься и не «выглядеть» галичанином, которого сравнивали с членом

подпольной организации и которого восточник сейчас же старался выдать полиции. И когда гестапо было бессильно (примитивная разведка и агентура в сравнении с большевистской, незнание языка, слабая ориентация в новой и чуждой им обстановке), то собственно это единственная работа наших землячков давала себя почувствовать. Правда, позже была возможность на основании конкретных данных прийти к выводу, что оставленный на УЗ НКВД, бессильный во время немецкой оккупации, старался немецкими руками уничтожить все проявления самостоятельного движения, не пренебрегая правилом – «всеми способами к цели», то факт оставался фактом: массовое выслужничество перед врагом, что не приходилось всецело относить за счет действий НКВД, имеет одно название – измена.

В связи с этим можно бы привести сотни примеров, вот хотя бы собачья служба дворников, которые не только не пускали людей на ночлег, но и зацепали вечерами, если приходилось идти мимо ворот.

Между прочим, с «Запорожцем» произошло следующее: когда он впервые приехал в Киев для связи между Львовом и Киевом и не зная города, обратился к прохожему – куда идти на одну из улиц, получил очень вежливый ответ, что именно этот человек туда идет. «Запорожец» поверил в искренность и не видя подвоха, пошел вместе с незнакомым. В пути разговаривал, незнакомый интересовался им. «Запорожец» ответил, что приехал с Волыни, имеет здесь родственников, которых хочет после стольких лет большевистской оккупации посетить, хочет также узнать, не мог бы он учиться в Киеве, так как в Ровно нет высших школ и т. д. Разговор шел в дружественной форме и «Запорожец» даже не заметил как он очутился перед зданием «украинской полиции» по улице Владимирской. Незнакомый крикнул часовому: «Ловите, Ловите». Бежать уже не было времени и «Запорожец» попал в крепкие руки полицая. Незнакомый объяснил, что это подозрительный человек, галичанин, которого надо проверить. Все пошли к начальнику полиции. К счастью «Запорожца» тем начальником был его односельчанин²⁰⁸, который узнал старого знакомого и сказал, что этого человека знает и приказал выйти полицая и незнакомому. Начальник хотя и не был связан с нашим движением, но не хотел обижать своего знакомого, и отпустил его.

---

²⁰⁸ Начальником поліції в Києві був Анатоль Кабайда

Характеризуя местную среду, скажу также и о религиозно-церковном участке. Разыскивая дядю через епископский секретариат, и я впервые встретила и ознакомилась с борьбой и т. н. «старорежимниками» за «властвование душами» граждан православного вероисповедания. Борьба эта проявлялась в стремлении захвата приходов, а тем самым и верующих той и другой сторонами. При этом взаимно искали слабые стороны и компромат материалы ими друг друга. Немцы, которым на руку было отсутствие единства, относились к этому пассивно, иногда натравляя друг на друга. Автокефальная церковь в Киеве имела епископа Никанора с кафедрой в Андреевском соборе (Софиевский собор немцы не разрешили открывать, оставляя его в прежнем положении, осматривать его могли только немцы). Епископом старорежимников был Пантелеймон с кафедрой в Святопокровском монастыре.

Большинство населения не проявляло большого интереса к церкви, но все же церковное, а прежде всего хоровое искусство привлекало к себе многих любопытных. Каждое воскресенье Андреевский собор был до отказа переполнен людьми. Хорошая украинская литературная речь, которой славились богослужения, содержательные проповеди и подобранный хор привлекали к себе даже не разбирающихся в религиозных обрядах людей. Нельзя сказать, однако, что старорежимники пользовались меньшей популярностью. Причиной этого было обрусение киевлян, которым было все равно, или это своя народная церковь, или чужая – московская.

Наряду с религиозной индифферентностью надднепрянцев, вызванной уничтожением большевиками церквей и наряду с разрушением морально-этических основ, создавшейся пустотой на этом участке, отмечает отрицательные стороны морально-этического лица советских людей. При перечислении всех довольно известных нам, видов такого положения, особое место занимает т. н. половая свобода, как фактор, разрушающий семейную жизнь, а вместе с тем и жизнь национально-общественную, включает в себе еще ряд перворядных преступных моментов.

Например: дочь профессора Киевского университета инженер В. была вместе со своей семьей одной из тех, на которых наиболее повлияли наши идеи и от которой в праве требовать всего, что входит в правила националистической морали. Оказавшись в лагере украинских эмигрантов в Словакии, она проводила ночи на прогулках со словацкими офицерами. Позже,

в занятой большевиками Вене, спасаясь от угрозы ареста со стороны НКВД и вытекающих из этого последствий, она не дорожила собою по отношению к офицерам, в этот раз... НКВД, тем более, что можно было найти много других выходов.

Если речь идет не об избранных, а о массах, то упомянутые явления развились в более острой форме.

Надо отметить, что восточные украинцы в большинстве своем склонно встретили войну как факт, что изменяет до основания жесткую большевистскую действительность. Отношение к немцам вначале не было враждебным, даже благосклонным, хотя без всякого восхищения, так сказать, сдержанное. Однако относительно скоро немецкая колониально-грабительская политика сменила это настроение, оно чем больше приобретало формы ненависти до такой степени, что уже часто можно было услышать: «лучше большевики, чем немцы».

V. В разгаре работы.

Примерно на такой почве велась работа ряда членов организации. «Райхскомиссариат» в организационном отношении делился на крупные территориальные единицы: – края: ПЗУЗ, ОЗ с центром в Киеве, СУЗ, принадлежавшие фактически к Киевскому краю и южный Днепропетровский край.

Под руководством Дмитрия Мирона-«Орлика».

Киевский край растянулся длинной полосой от бывшей польско-советской границы до восточных рубежей наших земель. Край делился на области, области на округа и дальше – на районы. При разделе придерживались оккупационно-административного деления. Во главе отдельных территориальных единиц стояли руководители (проводники) – областные, окружные, районные и по мере возможности, если имели в распоряжении людей создавали аппараты для усиления работы. Но на восточных землях для работы не хватало людей и поэтому один человек исполнял несколько функций и был перегружен работой. Все области и округа имели своих руководителей, хуже было с референтурами указанных единиц, а районы создавались по мере освоения территории. В большинстве на руководящих постах стояли галичане, хотя немало было и надднепрянцев. Например: профессор Юрко²⁰⁹ – «проводник» Киева, позже краевой организационный референт, Валя краевой референт

---

²⁰⁹ Булат Юрій (? – 1942/1943, м. Київ).

женской сетки, «Могила»²¹⁰ – краевой проводник и другие. Существовала тенденция искать идейных людей на востоке, готовить их и давать им отдельные руководящие посты. Это имело бы положительные стороны: облегчить Западную Украину, которая представляла руководящих людей востоку и пополнить руководящие кадры, которые редели, а также с точки зрения конспирации надднепрянцам было легче работать (акклиматизация на территории, знание окружающей среды).

Руководителем О и СУЗ с самого начала (осень 1941 года) до 24 июля 1942 года был «Сергей»²¹¹, а после него «Могила». На постах краевых организационных референтов были: до весны 1942 года «Тарас»²¹², Ярослав Хомив – «Лемницкий»²¹³, «Птах»²¹⁴, все галичане, два последние арестованы гестапо весной 1942 года и погибли в киевской тюрьме. Профессор Юрко – киевлянин арестован в конце июля 1942 года, пропал без вести, вероятно расстреляли.

Работа организации шла, главным образом, в направлении овладения востоком, т. е. ознакомления широких масс города и села, всех слоев населения с нашим движением и идеей: Украинской Самостоятельной Соборной Державой. Вслед за ознакомлением надо было бороться за завоевание и закрепление симпатий к нашему освободительному движению. Очевидно, что первые попытки были направлены на организационное овладение территориями. Организация старалась проникнуть во все отрасли жизни, организовать и активизировать ее в борьбе за УССД, что частично удалось. Как обычно, возникали серьезные препятствия в работе, как внутреннего порядка, кон-

---

²¹⁰ Див. прим. Сак Пантелеймон.

²¹¹ Див. прим. Мирон Дмитро.

²¹² Див. прим. Маївський Дмитро.

²¹³ Хомів Ярослав («Лімницький») (1915, с. Гарасимів Городенківського пов. /тепер Тлумачького р-ну Івано-Франківської обл./ – 08.1942, м. Київ) – член ОУН (1930-ті), провідник Городенківської повітової езекутиви ОУН (1937), організаційний референт КЕ ОУН на ЗОУЗ у Кракові (1940-1941), учасник II ВЗ ОУН у Кракові (31.03.-03.04.1941), учасник Похідних груп ОУН (1941), член Крайового проводу ОУН на СУЗ у Києві (1941-1942), в. о. крайового провідника (08.1942). Заарештований гестапо у Києві, загинув у тюрмі.

²¹⁴ Ймовірно, Галаса Михайло («Птах»; 13(21).11.1909, с. Криве Козівського р-ну Тернопільської обл. – 26.05.1942, біля м. Київ). Закінчив Бережанську гімназію, юридичний факультет Краківського університету, магістр права. Член УВО, ОУН (1929), районний провідник у Кривому (від 1929), політ'язень польських тюрем (1928, 5.09.1930–03.1931, 09.1932), повітовий провідник ОУН Бережанщини (1939), окружний провідник ОУН Тернопільщини (до осені 1941), очевидно, член крайового проводу у Києві (ПСУЗ). Розстріляний гестапо.

кретно – постоянные аресты видных лиц, вследствие чего нарушались связи, возобновление которых забирало много времени и энергии.

Для эффективной работы по овладению разными слоями с их удельными особенностями работа велась в соответствующих секторах, например, молодежная сеть охватывала всю молодежь без различия пола, но делила на группы: студенчества, рабочих, крестьян. Лучше всех было организовано студенчество. Внутри молодежь делилась на ряд подсекторов, при этом принималось во внимание звание и пол. Это деление было вызвано необходимостью экономии работы, интеллектуального уровня и конспирации, чтобы большое количество организованных людей не знали друг друга и деконспирировали себя, не создавались крупные звенья потому, что ими трудно было руководить в этих условиях, например: тяжело собирать собрания, а в случае ареста одного из членов, угрожала бы опасность другим. Звенья создавались [из] 2-3-х человек, а во многих случаях применялся только одиночный подход.

Кроме молодежи важными секторами актива были женщины и рабочие.

Работа велась с помощью живого и печатного слова. Беседы, сборы, дискуссии, а с членами или симпатиками периодические собрания, – это постоянные занятия каждого члена.

Край имел свой печатный орган «За Самостоятельную Украину» или «За Самостийность» — точно не припоминаю название. Журнал печатался в подпольной типографии в Виннице и имел хороший вид²¹⁵. В нем помещались статьи общественно-политического содержания и на актуальные темы. Было выпущено много листовок в связи с ловлей людей немцами на каторжные работы, в связи с немецкой т. н. земельной реформой, листовки с обращением к молодежи и другие. В краткой форме в листовках информировали население об истинном лице нового оккупанта, сравнивая его с предыдущим, красным большевизмом. Указывали на единство целей обоих оккупантов, захват и эксплуатацию Украины и призывали к борьбе под знаменем ОУН, которая борется с национальным и социальным угнетением, за Украинскую Самостоятельную Соборную Державу под лозунгом: «Свобода народам», «Свобода человеку».

---

²¹⁵ Підпільна друкарня Крайового проводу ОУН на СУЗ функціонувала у м. Вінниці з серпня 1941 р. по 1943 р. під керівництвом Й. Позичанюка та П. Сака.

Листовки, информационные и учебные материалы обычно печатали на стеклографах, иногда в типографии.

Кроме этого в Киевский край приходила литература из Галиции и Волыни (обычно через Волынь), а иногда и непосредственно, приходили также все центральные издания ОУН. Для расширения национальной сознательности территории наводнялись и легальной литературой, обычно исторического и национального содержания. Край распределял ее по областям и складывал в соответствующие места, откуда ее переселяли в области, а они распространяли на территории. Литература передавалась нелегальными путями и люди приходили к усовершенствованию способов перевозки. Например: Житомир забирал свою литературу автомашиной, доставлявшей продукты для рабочей столовой Киева. Пачки с литературой укладывались в кузове машины между мешками. Иногда чемодан с литературой брала девушка и, едучи поездом предназначенным для немцев, ложила свой чемодан среди багажа военных и перевозила куда надо.

Для установления сотрудничества, руководства работой и для отчетности территории между собою, а также с Киевом, были связаны сетью связи. Связь осуществлялась с помощью специальных связных и связных квартир, через них курьеры направлялись куда надо. Вся организационная почта шла эстафетами связной сети. Практически это выглядело так: в г. Киеве каждая область, а также соседние края имели свои связные квартиры, обычно квартиры отдельных членов – киевлян или места их работы. Например: общеизвестный книжный магазин с разбитым «р» на вывеске по ул. Короленко, где работала «Г». Человек, который, обслуживал связной пункт, сообщал своему старшему (в том случае краевому связному), что кто-то приехал и хочет связаться, согласуя место и время встречи со своим непосредственным руководителем и приезжим.

Чтобы иметь возможность поездки между отдельными организационными ячейками и обеспечить людей соответствующими документами, например для уличных проверок, их изготовлял орг. технический отдел, так что по изготовленному им документу можно было передвигаться. Хуже было с поездками на Левобережье, т. к. до конца июля 1942 года там была военная администрация и ездить гражданским лицам было трудно. Однако, способы связи нашлись. Например: ездили на товарных поездах, подкупая машинистов, а иногда по поддельным военным документам, но этим не злоупотребляли. В связывании с восточ-

ной Украиной очень помогал «Л-О», курьер по линии Львов – Киев – Харьков. Он работал во Львове в отделе Красного Креста Украинского комитета. Красный крест тогда заботился о пленных украинцах. «Л-О» имел от соответствующих немецких властей разрешение на проезд по указанной линии по делам Красного Креста, что использовал также для связи с Центром Средних и Восточных Украинских Земель. «Л-О» ездил не меньше одного раза в месяц и это была самая верная связная линия.

На следующий день после встречи с «Сергеем» он принес на встречу несколько листов папиросной бумаги, где мелко были записаны адреса и клички разбросанных по всему краю связных пунктов. Мы условились о шифре, он предложил все это зашифровать, оригинал уничтожить, зашифрованное спрятать. «Сергей» поручил мне наладить связную сеть в городе, которая в то время почти не осуществляла. Мы согласовали ее схему – согласно выше наведенного образца. Он заявил, что передает мне связи и молодежь, информируя меня о нескольких организационных лицах. Поручил мне знакомиться с помощью девушек, членов молодежной организации (студенток) и входить в товарищеские связи с молодыми людьми, в которых тлеет еще хотя искорка украинского «я», путем бесед и соответствующей литературы пробуждать национальную сознательность и гордость принадлежности к украинской нации. Стараться проникать во все участки жизни и слои общества.

«Ольга» также остается в Киеве, а «Оленка» поедет в Харьков. (Спустя несколько дней «Оленка» выехала в Харьков с человеком, приехавшим оттуда). «Ольга» должна была работать среди женщин вместе с профессором Валеи, которая осталась краевым референтом женской сети. «Ольга» отчитывалась Вале, представляла ей проекты работы и последняя всегда была в курсе дела.

Для организации сотрудничества между нами (Валеи, Ольгой и мной) «Сергей» свел нас и познакомил. Мы втроем провели широкое 4-х часовое совещание в Ботаническом саду. «Валя» подробно информировала нас о существовании положении и передала «Ольге» связи к отдельным представительницам женской сети. «Валя» приняла женскую референтуру после Любы Ш[евчик] к «Гале» (галичанке), которая поехала во Львов. Раньше на этом посту была надднепрянка «Галина Ч[уйк]о»²¹⁶

---

²¹⁶ Чуйко (за chol. – Климів, Петренко) Галина (14.04.1921, с. Журбинці Бердичівського р-ну Житомирської обл. – 11.08.2011, м. Вашингтон, США). Студентка філологічного факультету Київського (1939–1940) та Львівського

(позже жена «Легенды»), которая зимой выехала в Галицию по болезни. Мы решили осуществлять тесное сотрудничество и оказывать друг другу взаимную помощь. Если я найду женщин, которых можно будет вовлечь в наше движение, буду передавать их «Ольге» и, наоборот. Они будут стараться давать мне людей пригодных к работе и связи. В работе на востоке мы руководствовались принципом качества членов, а не их количеством. В ряды организации привлекались только лучшие единицы, которые могли распространять наши идеи, с их помощью влиять на широкие массы и держать и в сфере нашего влияния. В будущем будем встречаться раз в неделю для обмена мнениями и опытом в работе. Такое сотрудничество между нами существовало все время без недостатков.

Профессор Валя оказалась идейным и преданным делу человеком. Точность и серьезное отношение к работе были ее главными чертами. Уроженка Киева, получила здесь высшее образование, она сильно сжилась с столицей, которую чрезвычайно любила, прекрасно знала ее жителей и часто давала хорошие отдельные советы относительно подхода к людям.

10 мая «Запорожца» на встрече не было. Он приехал вторично примерно на месяц позже поездом из Львова. Привез почту и рассказывал о неприятности, в которую он попал в предыдущий раз, зайдя на известную ему, (но не связную) организационную квартиру по улице Фундуклеевской у Скузя. Скузь молодой украинец – киевлянин, женат, познакомился с нашими людьми и нашим движением и предложил свое сотрудничество с нами. Его предложение принято и в его доме была устроена организационная квартира, где проходили организационные встречи. В начале апреля Скузь был арестован гестапо. Он на допросе признался о сотрудничестве с ОУН, выдал всех людей и дела, какие знал и начал сотрудничать с гестапо. Его освободили и он (о чем будет ниже сказано) верно служил немцам до самой своей смерти.

Скузь, якобы, очень обрадовался «старому знакомому», предложил «Запорожцу» погостить у него и чувствовать себя как дома. Сказал, что вечером у него встреча с «проводником» «Орликом» и он может его связать. Уходя, якобы, на встречу, Скузь закрыл за собой дверь на ключ. Это вызвало подозрение

(1940–1941) університетів. Член ОУН, учасниця похідних груп, обласна провідниця жіночої сітки Житомирщини (1941), крайова провідниця жіночої сітки ОСУЗ (кін. 1941–поч. 04.1942). Працівник підпілля у Львові (1942–1944), співробітник редакції радіостанції «Афродита» (кін. 1943). Донька Петра Чуйка, одружена з Іваном Климівим, відтак з Романом Петренком (Євгеном Татурою).

у «Запорожца». Недолго думая, решил не играть с судьбой, а бежать через окно, выходящее во двор на крыльцо. Не добившись ничего и в других адресах, «Запорожец» возвратился во Львов, откуда прибыл вторично и уже на новые, данные «Орликом» адреса.

Я связалась с людьми, с которыми должна была работать. Это были несколько студенток: Кроме Л., о которой я уже писала, припоминаю, что хорошее впечатление произвела энергичная, идейная и бойкая девушка, дочь профессора Леся, которая старалась, как могла полезно работать. От студенток я узнала обо всех школах, существовавших тогда в Киеве. Положение было следующим: кроме начальных 4-х классов школ работали некоторые факультеты университета, как мединститут, ветеринарный и консерватория с несколькими отделениями. Работал судостроительный техникум, шестимесячные бухгалтерские курсы. Средние школы не существовали.

Мои старания шли в направлении охвата всех школ и приобретения там хотя бы отдельных пунктов. На овладение молодежью возлагалось основное внимание, на что ежечасно указывал «Сергей». Молодежь – будущее нации, наиболее энергичный и революционный элемент, который готов стать на борьбу за высокие идеалы. Тем временем, эта молодежь, воспитана комсомолом в чужом враждебном духе, была равнодушна, а то и враждебно настроена к нуждам своей нации.

На совещаниях звеньев, кроме бесед на идеологично-политические темы, отдельные девушки рассказывали о своей работе и о ее результатах за неделю. Надежным людям они давали лично нашу литературу, а ненадежным, способным донести в полицию, подбрасывали. Испытанных людей я поручала знакомить со мной. Такое знакомство проходило в соответствующей товарищеской форме, ему не придавали организационно-официального характера.

До июля нам посчастливилось охватить, правда малочисленной, но активной сетью все школы. В июле начались школьные каникулы. Студенческая молодежь, чтобы иметь право продолжать учиться, вынуждена была ехать на принудительные полевые работы в села. Студенты были распределены и расположены в отдельных селах Киевщины на сельскохозяйственных работах. Это обстоятельство мы планировали использовать также для нашей работы. От полевой работы были освобождены только выпускники (абсолювенты), которые из-за выпускных экзаменов были оставлены в Киеве, и с ними можно было встречаться дальше.

Девушки получили задание проникать в другие отрасли жизни, организовывать людей, проверенных передавать в соответствующие сектора. Например: через студенток – уроженок села, мы проникали в села, передавали туда нашу литературу, листовки и пр. Студенток использовали также в практической работе, например, в связи (связные квартиры и связные лица), в распространении литературы, квартиры отдельных девушек часто были квартирами нелегального пребывания отдельных профессиональных революционеров, складами литературы и т. д.

Следует сказать, что женщины, члены молодежной организации, представлялась много раз лучше чем мужчины. Большевики мобилизовали и вывезли много мужчин, а те немногие оставшиеся в большинстве своем представляли обезличенную массу. Юношей, членов молодежной организации было очень мало. В этом не малую роль сыграл факт, очевидно, большого конспиратизма у женщин, что являлось одним из видов сопротивления против большевистского влияния.

В школах были замечены слабые проявления «мельниковщины». Мельниковцы, как полулегальная группа, были также на востоке, где конечно, легализовавшись, а то и сотрудничая с немцами (факты были), пытались действовать политически и закрепляться на территории Житомирщины и г. Киева. В нашей подпольной работе часто вредили и разделяли их как небольшой национальный лагерь на две части. Был случай, когда из моих членов, способная девушка Лена познакомилась с каким-то мельниковцем, попала под его влияние, что явилось причиной ее перехода к мельниковцам.

Во время каникул я несколько раз встречалась с девушками, приезжавшими в выходные дни ко мне в Киев. Мы обменивались мнениями о работе в селе. Все они подтверждали, что нашу борьбу легче популяризировать среди крестьян, чем среди студентов.

После каникул начался разгром немцами студенческой жизни: университет был закрыт, а студенты прямо с полевых работ вывезены в Германию. От работы на «новую Европу» спаслись побегом только «покорные». После каникул в 1942 году высшие школы в Киеве уже не существовали.

Организуя и руководя связью, я передавала одни дела на рассмотрение «Сергею», а потом по его директивам работала сама. «Сергей» обычно встречался непосредственно с областными, которые приезжали в Киев для устного инструктажа

и отчета: иногда с другими руководящими людьми. Часто приходилось исполнять технические требования данной территории, если она запрашивала, например: документы, печати и т. д. В июне «Сергей» передал в мое распоряжение «технику», чтобы я могла исполнять непосредственно все запросы. Техническим референтом в то время был молодой галичанин «Юрко». Он сам изготовлял все необходимое так хорошо и точно, что трудно было узнать подделанный им документ. К тому же имел все необходимое и несколько квартир, где жил и работал. Необходимые инструменты и принадлежности для работы доставляла сеть.

С людьми, обслуживающими отдельные пункты связи с связными, я соблюдая конспирацию, встречалась с каждым в отдельности. Эти люди были выделены из сети и принадлежали мне – по тем же причинам. Поэтому и учебную работу мы вели вместе. Между собой они также не были связаны.

Мы, почти все (подпольщики) жили нелегально, т. е. не были прописаны и имели паспорта, которыми пользовались только, например, при уличных проверках. По документам «Юрко» можно было даже прописаться. До весны 1942 года «Сергей» также был прописанным на чужую фамилию, но после весенних арестов отказался от этого. Я иногда заходила на его бывшую квартиру у одной старенькой женщины на Вознесенском спуске, чтобы проверить, не напала ли полиция на ее след, но она, или не расшифровала или может по каким-либо другим расчетам – туда не наведывалась. На этой квартире «Сергей» оставил большую библиотеку, которую не переносили и часто ею пользовались. Бабушка – хозяйка очень уважала «Сергея», любила его как сына всегда спрашивала о нем и беспокоилась как он живет. Я приходила, как его знакомая, которой он разрешил пользоваться своими книгами, она и ко мне относилась хорошо. Меня называла «Верой» и всегда приказывала заботиться о «Сергее». Я утешала ее, что он здоров, чувствует себя хорошо, но сейчас его в Киеве нет. Библиотеки без его разрешения забрать я не могу и поэтому прошу ее разрешения оставить книги у нее. Хозяйка охотно согласилась с этим, тем более, что желала и верила, что в квартире будет спокойно, а «Сергей», когда возвратиться, снова будет жить у нее.

Жизнь в Киеве не всегда сопровождалась вечным напряжением нерв, но иногда даже переплеталась с разными веселыми эпизодами. Припоминается, как мы все, особенно девушки переодевались, чтобы только не узнал никто. Однажды в дождливый день, я шла босиком Владимирской улицей, в изорванной юбчон-

ке, с мешком литературы за плечами. Меня встретил «Сергей», очевидно, «не узнал», а потом с удовольствием посмеивался надо мной по этому поводу.

«Сергей» всегда ходил прилично, даже изысканно одет – это также способ конспирации, так как он выглядел немцем, поэтому был неприкосновенный.

Помню случай, произошедший с «Владимиром»²¹⁷. Он также одевался безупречно, носил очки в роговой оправе, что среди киевлян было редкостью. Агенту гестапо он показался подозрительным и он начал ходить за ним по улицам города. Когда «Владимир» заметил это, подошел к овощному магазину, подождал пока его «хранитель» подойдет так, что может слышать разговор и попросил по-немецки у перекупки килограмм овощей. Перекупка, которая хорошо не поняла своего «немецкого покупателя», не могла понять чего он хочет. Тогда «Владимир» показал на овощи, килограммовую гирию, уплатил деньги и спокойно отошел. Сбитый с толку агент также удалился в противоположном направлении.

Тот способ питания, которым мы – девушки пользовались также имел свою специфику. Денег не хватало, так как на базаре все было дорого и мы вынуждены были комбинировать. На базаре у перекупок часто заказывали «тушеную картошку», садились на лавки среди них, и вкусно обедая, приглашали других. «Девушки, хорошая картошка? – спрашивали нас пролетарии, которые также питались. «Да, очень вкусна», – отвечали мы смеясь. Перекупки на базаре так нас знали, что как только мы появлялись, они наперебой звали нас к себе. Хуже было, когда немцы делали облавы. Тогда не только на базаре, но и во всех закусовых нельзя было ничего купить. Нередко приходилось есть только один раз в день. Однажды я конспиративно сказала, что очень люблю капусту (В действительности тогда мне все было вкусно), а «Г» об этом рассказала другим нашим девушкам. Это привело к тому, что мои знакомые приглашали меня на

---

²¹⁷ Прокоп Мирослав («Вировий», «Володимир», «Гармаш», «Мірко», «Остап») (06.05.1913, м. Перемишль, тепер Польща – 07.12.2003, м. Нью-Йорк, США) – член ОУН, повітовий провідник ОУН Перемищини (1932-1933), окружний провідник Перемищини (1933), редактор Української Пресової Служби (1939-1941). Член Політичної комісії Проводу ОУН (від 09.1941) – референт зовнішньої політики. Крайовий референт пропаганди проводу ОУН на СУЗ у Києві (05–09.1942), референт пропаганди Проводу ОУН і редактор журналу «Ідея і чин» (1943-1944). Член Ініціативного Комітету для створення УГВР і учасник ВЗ УГВР, член Президії УГВР. З 1944 р. – на еміграції.

капусту, так как все же кто-нибудь готовил ее и я, пользуясь этим случаем, иногда и два раза в неделю без забот наедалась.

Лучше было с питанием с июля, когда Волынский край начал доставлять в Киев «голодающим Киеву» некоторые продукты: масло, сало, крупу, мед и т. д.

Продолжительное время я жила у своего дяди-священника, но времена «благоденствия» не длились долго. В целях соблюдения конспирации должна была сменить квартиру и даже часто не показываться там. Тогда мы обе с «Талькой», которая позже приехала в Киев, шли в воскресенье на богослужение и удостоверившись, что дядя «еще» правит службу, заходили к нему на квартиру. Тетка давала нам разные продукты, и мы с полными корзинами возвращались.

Все организационные встречи надо было также маскировать, устанавливать алиби. Например: случайно встретились и завели разговор на какую-то невинную тему, брала книгу, сейчас отдаю, при этом разговорились, знает друг друга отсюда и отсюда и т. д. Встречи с мужчинами проводились в форме любовных свиданий и т. п. Большинство встреч осуществлялись на улицах, скверах, реже в помещениях. Для конспирации на улице пользовались украинским языком восточного диалекта, густо переплетенным русифизмами.

Однажды приехал из Галиции один человек, который потом работал в Полтаве. В беседе с ним я советовала ему прислушиваться к разговорной речи и усваивать ее. Он расспрашивал меня о большевистском господстве, голоде на Украине и пр. Я рассказала ему, что мне уже раз рассказывали. К концу беседы он сказал: «Когда я вас встретил, думал, что вы галичанка». – А теперь что думаете? – спросила я. «Теперь вижу, что вы восточница».

В середине июля в Киев приехал молодой жизнерадостный идейный парнишка «Бир», которого «Сергей» знал и задержал в Киеве. Он был очень трудолюбив, больше всего помогал «Юрко» в доставке разных технических материалов и занялся сбором литературы. По мере возможности исполнял все, что надо было, но было некому. Приехав, «Бир» пока связался со мной, должен был где-то переночевать. Связная не смогла ему предоставить ночлег. Он спокойно ответил: «Я найду что делать» и переночевал в кустах на Владимирской горке. В июле приехал в Киев на несколько недель представитель центра «Владимир».

Дни в Киеве бежали быстро, до отказа заполнены встречами. Много времени пропадало на хождения от встречи на встре-

чу, часто из конца в конец города, всегда пешком, т. к. трамваи вначале совсем не ездили, а позже хотя немного работали, то это длилось недолго, так что пользы от них никакой не было. Постоянные встречи назначались в одном квартале города, но все же приходилось переходить куда-либо дальше. Так, например, с «Сергеем», кроме встреч, где мы всегда договаривались в Тимофеевском сквере, всегда в 15.00. Это было постоянное место, если по каким-либо причинам нарушалась связь между нами. Такое «постоянное» место встречи мы иногда с целью конспирации меняли там разрешали все основные вопросы. Иногда встречались и по три раза в день.

«Сергей» интересовался моими успехами в работе, моими наблюдениями, давал советы. Когда я говорила, о общей переоценке киевлянами русской литературы, он советовал знакомиться с нею по мере возможности, чтобы в дискуссиях иметь возможность оперировать конкретным знанием материала и темы и этим отбрасывать неправильные, ничем не обоснованные утверждения о превосходстве русской культуры и литературы. Это поможет мне в беседах представлять более убеждающиеся аргументы, чем пользование только общими сведениями и при этом не даст подозревать, что незнание ее производит на меня слабое, незахватывающее впечатление. «Сергей» довольно хорошо знал русскую литературу, характеризовал мне отдельных ее представителей, указывал к чему в первую очередь приступить и что можно оставить. Русской литературе противопоставлять свою родную, искать образцы у больших умов Запада, но не Востока. «Прочь от Москвы, ориентация на Запад» – словами Хвелевого повторил «Сергей».

Это был вообще редкостный человек. В нем слились и гармонизировались все хорошие черты: без остатка преданный делу, трудолюбивый, «Сергей», собственно, сам вел и руководил всей работой. Был прекрасно сориентирован во всей работе. Имел большое доверие к людям, с которыми работал и все-таки сам интересовался всем и почти везде присутствовал – чувствовался везде. В работе никогда не чувствовал усталости, ни отдыха, хотя был сравнительно слаб здоровьем. Очень способный, с большим и редким талантом публициста (автор м. т. труда «Идея и деятельность Украины»²¹⁸), работал много над собой и любил помогать другим. Кроме официальных дел, «Сергей» делился со мною своими неиссякаемыми знаниями, стараясь повышать

---

²¹⁸ «Ідея і чин України».

и мои знания, указывая на обязанность каждого члена ООН постоянно работать над собой. Имел феноменальную память и нередко просто удивлял нас ею. К подчиненным относился дружелюбно, был требователен, был руководителем и отцом. Работа с ним была для каждого удовольствием, и его пример призывал к выдержанности и последовательности.

«Сергей» жил в Киеве и при моем пребывании никуда не выезжал.

В июле мы перенесли наше постоянное место встреч в Тимофеевский сквер. Почему-то это место было для нас самым лучшим. Здесь мы встречались две недели подряд ежедневно. Последнее время «Сергей» был в очень хорошем настроении и обещал по поводу имени «Ольги» 24 июля дать «выходной» и организовать втроем прогулку в Пущу Водицу. На той неделе было 24 число, но мы праздник нашей подруги перенесли на воскресенье у меня (я тогда жила у своего дяди) и пойдем на «дачи». Мы работу так распределили, чтобы воскресенье было свободным.

24 июля я пришла на условленное место встречи на 5 минут раньше. Села на скамейку и начала читать книгу. Случайно подошел «Бир» и спросил, не могла бы я связать его с «Сергеем», т. к. ему необходимо с ним увидеться. Я ответила, что он может подождать, т. к. «Сергей» скоро должен быть. Мы ожидали вдвоем, однако «Сергей» не приходил. Он иногда опаздывал, но это было очень редко, чаще он ожидал меня. В этот день я ожидала его до 15.45 минут, но так как его не было, оставила на месте «Бира», а сама пошла, чтобы успеть на вторую встречу. Ни в тот, ни на следующий день он не являлся на условленное место. Я боялась, как бы с ним что ни случилось, но успокаивала себя, что возможно он заболел. Но не могло быть, так как в этот день он чувствовал себя неплохо. Когда же и на третий день его не было, мы с «Ольгой» напрасно ожидали, у нас родилось убеждение, что все же с ним не все в порядке. Узнать что-нибудь было нелегко, т. к. «Сергей» сменил свою квартиру, и никто в Киеве не знал, где он живет.

В понедельник я встретила с Валей (она также знала, что «Сергей» уже три дня не приходил). Валя рассказала мне историю, которую ей рассказала ее родственница в ее квартире матери Вали. В начале спросила Валу, не хватает ли кого у нас. Родственница эта работала на бульваре Шевченко в медпункте. В пятницу 24-го июля 1942 года примерно в 15.15 машина скорой помощи привезла человека, который от потери крови умер в

пути. Сейчас же в медпункт ворвались гестаповцы, которые увидев мертвого человека, и посмотрев его документы, с бешеной злостью начали кричать: «Кто разрешил тому дураку стрелять по нему». Гестаповцы покрыли черным чехлом голову этого человека и забрали его. Медсестра по просьбе Вали указала фамилию того человека и примерно его приметы. На основании этих данных не было сомнения, что убитый мужчина – это «Сергей».

«Сергей» пользовался указанной фамилией в Киеве, сначала даже приписывался, а потом продолжал носить тот же паспорт. Эта медсестра дополнительно сказала, что тот человек был ранен в ноги, у него была перебита главная артерия, так что от потери крови в пути в медпункт – умер.

Подтверждения этой трагедии долго ожидать не пришлось. Во вторник 28 июля встречалась с проф. «Юрко», который тогда был руководителем города. Ему рассказывал его знакомый, который шел 24.07. по улице Фундуклеевской²¹⁹, что примерно около 15.00 на участке между улицей Тимофеевской²²⁰ и Короленко²²¹ на противоположном тротуаре от Владимирского собора к высокому и худощавому человеку в сером костюме, который нес в руке портфель (так обычно ходил «Сергей») и направлялся вниз в сторону Тимофеевской улицы, подошли два человека и потребовали у него портфель. Человек не согласился отдать портфель, тогда оба мужчины приказали ему идти за ними. Человек с портфелем, пройдя немного, бросился бежать, один из нападающих выстрелил из пистолета, после чего человек этот упал. Стрелявший удалился на минутку, видимо звонил по телефону, т. к. очень скоро явилась машина Красного Креста и забрала неизвестного.

Сложив эти две истории, мы получили полную картину смерти сл. п. «Дмитрия Мирона-Орлика» – «Сергея». Защищаться он не мог, т. к. оружия тогда, к сожалению, члены не носили.

«Юрко», стараясь найти кто виновен в гибели проводника, сразу же высказал предположение, что это работа агента Скузья, которого «Юрко» знал. Это предположение потом подтвердилось.

Киевский район потерял своего проводника. Потеря была тяжелая и болезненная.

Но революция не знает сантиментов. Надо было все улаживать как можно скорее, тем более, что у «Сергея» могли быть

---

²¹⁹ Зараз вул. Богдана Хмельницького.

²²⁰ Зараз вул. Михайла Коцюбинського.

²²¹ Зараз вул. Володимирська.

некоторые записки, раскрывающие определенные дела или людей. Грозную загадку представлял портфель, который попал в руки гестапо и блокнот. «Сергей» хотя и имел хорошую память кое-что записывал, следовательно была угроза провала связей (в моем присутствии несколько раз записывал нужные ему связные адреса). Поэтому надо было сообщить и сменить все связные адреса в городе и на территории. Мы догадывались, что в портфеле был последний номер краевого журнала и некоторые статьи к следующему номеру. «Сергей» что-то писал в эти дни в наши издания, следовательно, должен был иметь при себе.

В то время я не имела непосредственной связи ни с «Могилой», который находился тогда в Виннице, ни с «Владимиром», который приехал и находился в Киеве, поэтому самостоятельно решили дело смерти «Сергея» оставить в тайне, чтобы объявлением не поднять паники и не нарушить работы. Я хотела, прежде всего, сообщить центру, чтобы там, в связи с таким печальным происшествием, приняли соответствующие решения. Это удалось мне, так как примерно через неделю после происшествия приехал в Киев уже в обратной поездке из Харькова на Львов «Л-О», через которого я передала обширную записку об обстоятельствах, при которых погиб проводник, что связи уцелели, но их надо сменить, (что постараюсь сделать), и что хорошо было бы, если бы приехал кто-либо из руководящих лиц и занялся упорядочением дел на месте. Я указала для Львова новый адрес, а старый оставила, чтобы больше им не пользоваться. Кроме того я выслала курьерку на Волинь к «Охриму» с запиской, в которой просила, чтобы он со своей стороны, независимо от моей непосредственной записки, сообщил об этом во Львов.

В каждую область я выслала курьеров с краткими записками о том, что связь между нами может быть провалена, поэтому в г. Киеве даю им новые связные точки, чтобы они указали свои новые, а старых предупредили, чтобы остерегались. Работу на местах продолжать, в Киев пока не заезжать. В Киеве своей сети связи я поручила не принимать никого нового и прекратить связь до выяснения дела относительно угрозы связных адресов.

Примерно через неделю после смерти «Сергея» мне сообщил «Бир», что со мной хочет видаться «Владимир» и поэтому назначил встречу. «Бир» переказал от «Владимира», чтобы я остерегалась, так как полиция может следить за мной и удвоить бдительность, чтобы не привести кого-нибудь за собой. Я рассказала, что я предприняла и он одобрил. Под вечер мы встретились с «Владимиром». Он высказал предположение, что

«Сергей» погиб вследствие наблюдения гестапо, которое знало его по фотоснимкам и знало, что он был в Киеве, а поэтому разыскивало. Гестапо следит за людьми, которые с ним встречались, возможно, что и за мной, следовательно, не надо ходить улицами, обходить старые места встреч, внимательно следить, не провожают ли меня агенты, ибо тогда плохое дело: попадусь, а вместе со мной и люди, с которыми встречаюсь. «Владимир» предложил на всякий случай сообщить «Могила». Его необходимо и как можно быстрее вызвать в Киев. «Могила» был первым заместителем «Сергея» и его обязанность – сразу же принять край независимо от решений, которые поступят из Львова. Мы условились о постоянной связи, а независимо от того, я подала ему адрес «Ольги» на случай, если я буду ему нужна раньше условленной встречи или если по каким-либо причинам между нами нарушится связь. «Ольга» в течение дня могла разыскать меня и сообщить о времени и месте встречи.

2. Под руководством Пантелеймона Сак[а] – «Могила»

Очень скоро приехал из Винницы «Могила». Мы провели в квартире «Ольги» совещание в пригороде Куреневке, где присутствовали «Владимир», «Могила», «Валя», «Ольга» и я. Мы все три отчитались перед «Могилой» о нашей работе, чтобы таким образом детально ознакомить его с обстановкой. Он сохранил прежнее положение, не проводил никаких персональных изменений, за исключением проф. «Юрко», которого он перевел с поста проводника (руководителя) Киева на пост организационного референта «О-СУЗ» (средних и восточных земель Украины) с одновременным исполнением прежних обязанностей. Мы изменили наши псевдонимы: «Могила» – Петр Александрович, «Валя» – «Ангелина», я – «Светлана». «Могила» поручил нам переказать нам наши организационные отчеты не присутствующему «Юрко», чтобы его сориентировать в целости работы. Он радовался, что наши связи уцелели и похвалил мои доводы о возможности дальнейшего их использования. Относительно гибели «Сергея» он ничего конкретно выяснить не мог.

Референт СБ в Киевском крае представлялся слабо, так что нельзя было возлагать полную надежду на расшифрование им тайны смерти «Сергея».

На этом совещании «Владимир» представил проект моей поездки во Львов, для устного разрешения там дел. «Могила» согласился с этим. По этому вопросу мы говорили отдельно с «Владимиром». Он сообщил, к кому обратиться: исполнявшему

тогда обязанности проводнику «Рубану»²²² или «Днепровому».²²³ Добавил от себя свое мнение о новых кадрах края, в частности положительно высказался о «Могиле», который должен справиться со своей задачей. «Владимир» передать его мнение, которое было тогда нашим мнением – заявлять публично о смерти «Сергея» по тем же мотивам, что я упоминала выше. Соблюдая конспирацию, записки «Владимир» не давал.

Как-то на следующий день после совещания в Киев приехал из Львова курьер «Марко»²²⁴ и привез мне записку от «Легенды». «Легенда» сообщил, что получил мою записку и писал, чтобы любой ценой удержать связи, обеспечить себя новыми запасными адресами, удержать прежнее положение до разрешения вопроса Центром. Но все это уже было сделано. Хотя записка не давала ничего нового, я все же сообщила о ней «Владимиру» и сказала, что приехал «Марко», который остается в распоряжении нашего края, как он мне говорил. «Владимир» его не знал и расспрашивал меня о нем. Я дала общую характеристику положительную и согласилась на решение Центра оставить его для работы на вос-

---

²²² Лебедь Микола Дмитрович («Варяг», «Вільний», «Ігор», «Максим Рубан», «Чорт», «Ярополк») (11.01.1909, смт. Нові Стрілища Жидачівського р-ну Львівської обл. – 19.07.1998, м. Пітсбург, США) – член ОУН (1929), провідник Юнацтва ОУН в Академічній гімназії у Львові (1929), заступник бойового референта КЕ ОУН на ЗУЗ (1932). На Варшавському процесі (18.11.1935–13.01.1936) засуджений до смертної кари, замінені довічним ув'язненням, вийшов на волю у вересні 1939 р. Член Революційного Проводу ОУН (02.1941–04.1941), обраний другим заступником Провідника ОУН (04.–09.1941). Міністр державної безпеки Українського Державного Правління (07.1941), урядуючий провідник ОУН (09.1941–05.1943), організатор та керівник Референтури Зовнішніх Зв'язків Проводу ОУН. Учасник I Великого Збору УГВР (11–15.07.1944), генеральний секретар зовнішніх справ УГВР, виїхав на Захід, від 12.1949 проживав у США. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (20.10.1951).

²²³ Матла Зиновій («Дніпровий», «Святослав Вовк»; 26.11.1910, с. Містки Пустомитівського р-ну Львівської обл. – 23.09.1993, м. Філадельфія, США). Надобласний провідник ОУН (1933–1934), заарештований польською поліцією восени 1934 за участь у вбивстві поліційного агента, засуджений судом 28.11.1934 до смертної кари, замінені на довічне ув'язнення, вийшов на волю 09.1939. Учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1941), представник Проводу ОУН при Південній похідній групі ОУН (1941), крайовий провідник ОУН ПівдУЗ у Дніпропетровську (09.1941–03.1942), учасник II Конференції ОУН (04.1942) та III Конференції ОУН (02.1943), політичний референт і член Проводу ОУН (1942–1943), член Бюро Проводу ОУН (13.05.1943–07.1943). Заарештований гестапо 07.1943, політв'язень німецьких тюрем і концтаборів, вийшов на волю восени 1944. Член проводу ЗЧ ОУН, тереновий провідник ОУН у Франції, емігрував до США (1952). Член т. зв. «трійки», уповноваженої реорганізувати ЗЧ ОУН (1953–1954), член редколегії часопису «Америка» (Філадельфія), головний редактор (1971–1981).

токе. «Владимир» решил встретиться с ним лично. Сам «Марко» с многими недостатками, очень плохо соблюдал правила конспирации, но ловкий и достаточно интеллигентный, поэтому из-за неимения людей, очевидно, был нужен.

Я собиралась во Львов, «Марко» подробно рассказал о связи во Львове, а «Юрко» приготовил мне документы на проезд прямым поездом. Не помню, что явилось причиной подозрения, что «Валя» находится под угрозой. «Могила» начал опасаться за «Валю» чтобы эта не села (жаль способного человека), приказал ее взять с собой и передать в распоряжение Львова.

В первых днях августа мы выехали и благополучно прибыв, связались с центральным связным «Спартак»²²⁴. На следующий день я встретила с членом Центра «Синим»²²⁵, а на третий день вечером адъютант «Рубана» «Славко»²²⁷ повел меня на встречу к проводнику в Стрийском парке. На обеих встречах подробно обо всем отчитывалась, переказывала и разъясняла.

---

²²⁴ Марко Дмитро («Марко»; ?, с. Кам'янка-Лісна Жовківського пов. /тепер не існує/ – 1942). Головний зв'язковий крайового проводу ОУН ОСУЗ (1942), заарештований гестапо, пішов на співпрацю, ліквідований СБ.

²²⁵ Гошовський Микола («Гаркуша», «Помста», «Спартак», «Старик»; 1910, м. Стрий Львівської обл. – 28.03.1945, біля с. Ценів Козівського р-ну Тернопільської обл.). Член ОУН (поч. 1930-х), підстаршина Карпатської Січі. Член обласного проводу ОУН Дрогобиччини (1940–1941), заступник керівника зв'язку Проводу ОУН (1942), керівник зв'язку Проводу ОУН (1942–1945), в'язень німецької тюрми (1944).

²²⁶ Старух Ярослав («Вольт», «Гомін», «Дід», «Лав», «Максим», «Синій», «Стяг», «Ярлан») (17.10.1910, с. Золота Слобода Козівського р-ну Тернопільської обл. – 17.09.1947, біля с. Монастир на Любачівщині, тепер Польща) – член УВО та ОУН, член повітового проводу ОУН Бережанщини. Автор «12 прикмет характеру українського націоналіста». Член КЕ ОУН на ЗУЗ та КЕ ОУН на ПЗУЗ (1935–1937), політв'язень польських тюрем та табору у Березі Картузькій. Один із творців Акту відновлення Української Держави 30.06.1941. Член Проводу ОУН (1941–1942, 1945–1947). Заарештований гестапо 03.12.1942, визволений з тюрми СБ ОУН 09.1943, керівник радіостанції «Вільна Україна» («Афродита») у 1943–1944 рр., співробітник ГОСПу ОУН (1944–1945), крайовий провідник ЗОУЗ (Закерзоння) у 1945–1947 рр. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (07.10.1946), полковник-політвиховник УПА (посмертно). Оточений у кривіці разом з співробітниками, підірвав міну, щоб не потрапити до рук ворога.

²²⁷ Федик Ярослав («Роман Заревич», «Славко»; 9.10.1916, с. Мечишів Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 9.07.1981, м. Мюнхен, Німеччина). Член ОУН від початку 1930-х (можливо, від 1934), політв'язень табору в Березі Картузькій (1939), районний провідник ОУН (1939). Головний зв'язковий Миколи Лебеда як урядового провідника ОУН (1941–1943), відтак як члена Проводу ОУН і генерального секретаря закордонних справ УГВР (до 1949); старший булавний (1.07.1949), поручник УПА (30.06.1951); відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги I кл. (20.10.1951).

Существенным делом, разбираем[ым] тогда руководящими лицами, было занятие поста руководителя Киевского края Пантелеймоном Саком «Могилой». «Могила» имел за собой много положительного: был фанатиком, крайним идеалистом, горел желанием работать, трудолюбивый, изворотливый, к тому даже надднепрянец, имел возможность лучше держаться на востоке. Эти способности победили и «Могила» продолжал возглавлять Киевский край.

Руководитель сказал мне, что в Киев собирается по делам безопасности «Максим» – (Николай Арсенич²²⁸) – «Михайло», «Максим», погиб 23 января 1947 года в Бережанах), член Центра для расследования на месте ситуации и причин смерти «Сергея», вообще арестов и т. д. Между прочим, во время моего пребывания во Львове, пришло известие, что арестован «Марко» и вероятно, оба «Юрко». Я выяснила, что речь идет о проф. «Юрко» и технике «Юрко». Проводник сказал, что о смерти сл.п. «Орлика» в ближайшее время будет объявлено официально, некролог и его фотоснимок появятся скоро в ближайшем номере центрального органа «Идея и действие». Его смерть должна подбодрить и призвать к мщению тех, которых он вел и возглавлял, но не вызывать угнетения. Впрочем, это долго не удастся скрыть потому, что «Орлик» был видным человеком, и он [не] может незаметно отойти в забвение. И в конце немцы могут раньше нас опубликовать, что конечно может произвести хуже впечатление, чем своевременное сообщение нами.

Находясь во Львове, я узнала, что в Киев приехали Наталка Винниченко²²⁹ – «Талька» и Галя Б. для укрепления там местной сетки. «Тальку» я знала, мы дружили еще в годы учебы в гимназии. Это был очень хороший человек, идейный, испытанный. Во время первой большевистской оккупации Западной Украины

---

²²⁸ Арсенич Микола Васильович («Березовський», «Григір», «Дем'ян», «Максим», «Микола», «Михайло») (27.09.1910, с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. – 23.01.1947, біля с. Жуків Березанського р-ну Тернопільської обл.) – член УВО та ОУН, повітовий провідник ОУН Коломийщини. Референт Служби Безпеки Проводу ОУН (1941-1947), керівник відділу контррозвідки Головної Команди УПА (1943-1947). Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (08.02.1946), генерал СБ (посмертно). Загинув разом з дружиною, оточений військами МВС.

²²⁹ Винників Наталя («Талька»; 1920, м. Львів – 05.1943, м. Київ). Член Юнацтва ОУН (1939–1940), заарештована НКВС у Львові 4.09.1940, засуджена на Процесі 59-х 15–18.01.1941 до розстрілу, який був замінений на 10 років ув'язнення, втекла з групою в'язнів з Бердичівської тюрми 6.07.1941, зв'язкова крайового проводу ОУН ОСУЗ (1942–1943).

«Талька» в процессе 59-ти была приговорена к смертной казни. После так называемого помилования вместе с другими политзаключенными ее вывезли в Бердичевскую тюрьму, где во время перехода фронта ей вместе с другими друзьями по несчастью удалось разбить подоженную отступающими НКВД-истами тюрьму и возвратиться после многих приключений во Львов. Она давно собиралась в Киев, но подорванное тюрьмой здоровье и организационная работа задержали ее во Львове. Теперь мы разминулись.

Гали Б. я не знала. Мне ее характеризовали, как молодую и одну из лучших участниц молодежной организации Львова. Родители ее – надднепрянцы, благодаря чему она могла остановиться у родственников, проживающих возле Киева.

Я поспешила в Киев. Меня тревожила судьба чрезвычайно ценного человека, которым был краевой организационный референт надднепрянец проф. «Юрко», квартиры которого кроме меня не знал никто. Сделав все необходимое, я после недельного пребывания во Львове, села в военный поезд, который летел вихрем, как будто бы зная, что я спешу. Немцы пили ром, ели, курили, пахучие папиросы. В вагоне было полно дыма, пахло потом мужских ног. В Козятине мною заинтересовался один немецкий подофицер, по-видимому из Силезии, потому что говорил хорошо по-польски. Мой ответ о причинах поездки показался ему подозрительным, и он позвал немецкую железнодорожную полицию для проверки моих документов. Дело кончилось тем, что мои, хотя и фальшивые документы показались им достоверными, но все же меня ссадили с поезда и я вынуждена была ожидать следующего. В этот раз с трудом удалось моему чемодану влезть через окно, а мне через дверь в вагон, предназначенн[ый] «только для украинцев» – как гласила его вывеска. Вагон был переполнен человеческой массой и мешками. Я стояла на куче багажа, согнувшись, на одной ноге, подпирая плечами потолок вагона. Какой-то пассажир, видимо, теряя равновесие и боясь упасть другому на голову, схватился за тормоз. Поезд остановился среди поля, с дикой руганью бегали вокруг вагона, (так как в середине не было места) несколько немцев, кто и зачем задержал поезд. Сначала никто не хотел признаваться, но когда немцы начали угрожать, что перестреляют как собак, – бедная жертва объявилась и больше не возвратилась в вагон.

Едучи, я размышляла по поводу беседы во Львове с «Синим». Он сказал мне, что сейчас в ЗУЗ проводятся курсы практической работы на Востоке для молодых людей – лучших членов моло-

дежной организации. Я была такого мнения, что на Восток надо посылать скорее старших, опытных в работе людей, обучать их, принимая во внимание условия нашей работы на восточных землях. Молодым неопытным тяжело, невозможно будет вести самостоятельную работу именно на восточных землях, которая может на востоке сломить молодую, не закаленную душу, а после этого, никакой пользы. Не ознакомленные на практике с соблюдением правил конспирации, они будут проваливаться. Об этом «Синий» высказался совершенно противоположно. Он заявил, что молодежь это наш авангард, которой полезно пользоваться, тем более сейчас, когда она должна пополнять наши поредевшие ряды. Такая оценка была неправильной и такой подход к центрам украинских земель и столице в последствии имел отрицательные результаты. Ряды ОУН в Западной Украине сравнительно несильно поределели: сотни людей из походных колонн под натиском немцев первые же недели возвратились назад после первых неудач и здесь укреплялись, легализовались и т. д. часто слышалось: «стоит ли вообще посылать туда людей, если они там гибнут?».

Подъезжая к Киеву, я боялась проверки на главном вокзале, так как попался техник «Юрко» и я, не зная обстоятельств его ареста, подозревала, что вместе с ним могли попасть бланки на проезд поездом, чем можно было расшифровать меня. Я встала на Волынском посту, учитывая, что здесь или не будет проверки или будет поверхностная и менее тщательная, следовательно, у меня будут шансы ускользнуть.

Добравшись до города, я оставила чемодан по улице Желянского у одной киевлянки, которую в последнее время привлекли к работе в связи. От нее узнала немного. В тот же день я встретила с «Запорожцем», который приехал в Киев во время моего отсутствия. Он рассказал, что «Владимир» предыдущего дня уехал во Львов. «Могилка» есть и с ним есть связь. «Талька» и Галя разместились по квартирам. Хотя он их и не знает, но связь с ними есть. «Марко» попался следующим образом: шел по улице Львовской, доходя до сенного базара. «Запорожец» сидел в сквере, напротив базара, ожидал «Марко» и видел это происшествие, с противоположной стороны подошли два человека, один в штатском платье, другой в форме «украинского полица» и пытались задержать «Марко», он бросился бежать, по нему выстрелили, ранили в ногу, после чего схватили.

Есть серьезные подозрения – рассказывал «Запорожец», что попались оба «Юрка», но он до сего дня не имеет никаких

конкретных данных по этому вопросу. В связи с этим снова несколько квартир оказались под угрозой. «Запорожец» беспокоился этого. Уже был вечер, квартиры близко у меня не было, а далеко идти ночью не было времени. «Запорожец» предложил мне идти с ним к одному знакомому шоферу, который сможет меня где-нибудь поместить или они пойдут спать в автомашину, а я буду в квартире или наоборот. Шофер жил недалеко от Владимирского собора. Я осталась в сенях дома, а «Запорожец» зашел. К шоферу кто-то приехал из родственников и должен у него ночевать. Поэтому меня поместили в хорошем немецком «Лимузине», стоявшем на площади прямо против Владимирского собора. Меня закрыли на ключ, а я накрылась своим синим пальто, чтобы не было видно из под него белой блузы, ни лица, и согнувшись, уснула.

На следующий день я связалась с «Могилой». Мы обсудили все эти дела. Он поручил мне принять обеих приехавших девушек и назначить их куда следует. Сейчас он хочет сделать «Запорожца» краевым связным, так как думает, что этому человеку можно поручить такой пост, тем самым облегчить меня. Я должна была передать «Запорожцу» этот участок работы. «Талья» будет помогать ему и будет еще кое-что делать, так как жаль такого человека использовать только на технической работе. При этом я дала ей характеристику. С Галей я должна была познакомиться и решить с ней. Мне он дает работу среди молодежи. Это конечно будет связано с будущим с разными поездками в разные края, чтобы на местах наладить и контролировать работу, что заберет у меня много времени. Сейчас, пока обстановка не войдет в нормальное положение, я должна буду как и до этого работать очень много, заниматься даже такой работой, которая не связана с участком моей работы, чтобы не ослабить работу, а наоборот усилить.

Я сообщила «Могиле», о возможном приезде из Львова «Максима», с которым я условилась о связи и после приезда свяжу. Я сказала, что хочу проверить, что случилось с проф. «Юрко». Хозяева его меня знают и хорошо ко мне относились. Я предложила также перенести библиотеку сл. п. «Сергея», так как она продолжала оставаться на старой квартире, где «Сергей» был приписан и которая вероятно, была раскрыта, так как в паспорте «Сергея» была приписка. «Могила» согласился, но приказал быть осторожной и если мне что-либо покажется подозрительным, лучше оставить это дело, «ибо достаточно и так жертв за небольшое время». Он указал мне свою кварти-

ру, где сейчас будет жить, чтобы я в любое время могла найти. Улыбнулся и сказал словами проф. «Юрко»: «Хорошо, чтобы кто-нибудь знал о квартире, сможет проверить, что случилось, если бы не вышел на несколько встреч.

Я связалась с «Ольгой» и «Талькой», от которой узнала, что отпустила Галю Б. к ее родственникам, но что ее можно возвратить, что мы и решили сделать. «Талька» дала ей положительную характеристику, но отметила, что девушка молода, не была на самостоятельной работе и не подготовлена. Мы решили включить ее в работу среди студенток.

«Тальке» и Г. еле удалось записаться на чужие фамилии, как волынским, приехавшим учиться в мединститут, чтобы таким образом легализоваться.

Я предложила «Тальке» пойти со мной на квартиры «Юрка» и «Сергея», чтобы если я попадусь, сообщить об этом кому следует. Она согласилась, и мы пошли на улицу, прилегающую к улице Саксаганского, где жил «Юрко». Мы шли осторожно, на некотором расстоянии друг от друга, чтобы никто не догадался что мы идем вместе. Если бы полиция следила за квартирой и арестовала меня, она не привлекая на себя подозрения, могла бы удалиться. Мы условились, что она пройдет мимо каменного дома, в который я войду и завернет за первую боковую улицу направо, где обождет меня, гестапо, в основном, не практиковало ожидать на вскрытых квартирах, и мы предполагали, что в этот раз не будет исключения. В квартире я застала знакомого мне хозяина. Он был неприветлив и сразу же притворился, что не узнал меня. Когда я попыталась напомнить ему кто я такая, он нетерпеливо сказал: «Юрка» уже нет, если хотите жить, то уходите отсюда скорее, чтобы и вас не постигла такая же участь. Больше вам ничего не скажу». Так я и ушла.

Мы направились на квартиру «Сергея» возле Вознесенского спуска. Я зашла к знакомой мне бабушке, которую застала во дворе. Она увидев меня не то испугалась, не то удивилась. На мое приветствие ответила, что у нее уже несколько раз была полиция, последний раз три часа тому назад, забрала все книги и сказала, что «Сергея» уже нет в живых. Гестаповцы спрашивали, кто сюда приходил, а когда она сказала, что «Вера», они подробно расспрашивали, когда приходила, как была одета, как выглядит и т. д. Приказали, что если я появляюсь, она должна узнать, когда я буду и тогда, чтобы сообщила об этом гестапо. В дальнейшем, когда приходили, спрашивали обо мне. Сегодня

заявили, что я не приду, так как и не придет «Сергей». Я простилась с бабушкой и скоро ушла.

Время шло, а «Максима» не было. «Запорожец» рассказал мне тревожную весть: он шел по улице Столыпинской вниз, а впереди его медленно шел и оглядывался незнакомый человек среднего роста, в черном костюме. Напротив его шел человек в форме и спросивши о чем-то, выстрелил в него и потянул в парадное одного здания так, что лица застреленного не удалось рассмотреть.

У нас возникло плохое предчувствие, не был ли тем человеком «Максим». «Запорожец» сказал, что тот человек шел впереди его и был очень похож на «Максима». На встрече со мной во Львове «Максим» был одет в черный костюм и спрашивал можно ли в такой одежде ехать в Киев, на что я дала утвердительный ответ.

Но спустя несколько дней позже «Максим» счастливо добрался, доехал до Киева. Убийства в Киеве тогда были в порядке дня.

Тем временем из села от родственников приехала Галя и стала на квартире у знакомого своего, которого разыскала в Белой Церкви, где он работал на «Сахаротресте». Я связалась с ней и убедилась, что Галя хороший, но совсем сырой материал для самостоятельной работы. Все же она в связи с тем, что ей удалось поступить в мединститут, должна была работать среди студенческой молодежи. Когда приехал «Максим» и потребовал проверенного человека – связную, я передала ее ему, и она безупречно справлялась.

Примерно в то же время прибыла из Волыни в Киев «Зина». В записке руководство «провода», откуда она прибыла, характеризовало положительно и направляло на работу. Она поступила в мединститут, и передала ее «Могиле» в качестве связной. На этом посту она продержалась до ноября. В начале декабря на встрече с «Талькой», передавая ей организационную литературу, она была арестована вместе с ней. «Зина» вероятно, крепко держалась в тюрьме, так как о ней не было никаких слухов.

В конце августа «Ольге» рассказала одна организационная женщина «Катя», работавшая последнее время в связи и имевшая связь с «Запорожцем», что она случайно увидела, как «Запорожца» вели под руки, крепко держа два типа. «Запорожец» был очень бледен. «Катя», стараясь дать ему понять, что она видела это, перешла дорогу перед ними и дальше шла за ними до улицы Короленко, где в воротах гестапо арестованный

«Запорожец» исчез. «Запорожец» действительно не выходил ни на какие встречи, связные адреса, шифр и ключ к нему снова спаслись, в этот раз у «Тальки».

«Запорожец» новая загадка. Но все предыдущие случаи были подобны между собою, поэтому у «Максима» возникло подозрение, что здесь действует одна рука.

Кроме работы по безопасности «Максим» помогал «Могиле» в руководстве краем, тем более, что «Могила» иногда был нерешительный, у него часто возникали глубокие психические кризисы, иногда очень глубокие, которые держали его в угнетенном состоянии. Особое впечатление производили на него аресты. Однажды он условился о встрече со мной на его квартире от 15 до 17.00: у него был тогда «Максим» и узнав, что я приду, ждал меня, так как должен был разрешить какой-то вопрос. «Могила» забыл, что я должна прийти в течение двух часов и после 15.00 уверял «Максима», что если я не прихожу, значит уже попалась. Никакие успокоения «Максиму» не помогали. «Могила» нервничал и сильно волновался. Когда же я пришла перед 5-ью часами дня, он обрадовался, как ребенок и на радостях поцеловал меня в лоб.

После ареста «Запорожца» было решено некоторых членов киевлян, которые не были необходимы, но находились под угрозой ареста, перенести на Волынь, где они смогут ознакомиться с практической работой, пройти основательно обучение и подготовиться к самостоятельной работе и этим самым их можно сбереечь. Эту группу, состоявшую прежде всего из женщин, возглавила «Ольга», которая [должна была] достав[ить] их на Волынь, и дальше руководить и заботиться о ней. В начале сентября группа поездом выехала из Киева.

В сентябре связная «Максима» Галя Б. сообщила мне, что на ее квартиру (оказалось, что там когда-то проживал краевой организационный референт Ярослав Хомив-Лемницкий) зашел неизвестный человек и передал ее хозяйке записку, которую она прочитала Гале. Записку писал Лемницкий. В ней он просил передать ему что-нибудь из продуктов. Он сейчас работает с другими заключенными на расчистке Крещатика от развалин и там ему можно передать продукты. Галя сразу же кое-что приготовила и вместе с хозяйкой, так как сама не знала Лемницкого пошла на Крещатик. Они действительно разыскали Лемницкого, который показался Гале тенью человека (это был крепкий, здоровый, атлетического сложения мужчина). Охрана разрешила женщинам свободно говорить с заключенными. Галя советовала ему

бежать. Я условилась с Галей, что пойдем вместе, снова что-нибудь понесем и попытаемся склонить его к побегу. Мы пошли туда, но Лемницкого не видели. Галя узнала, одного из его товарищей, позвала его и он сказал, что Славко лежит тяжело болен в тюрьме на Лукьяновке. Мы передали ему принесенное. Когда Галя в следующий раз снова пошла на Крещатик, там ей сказали, что Славко умер в сентябре 1942 года.

Летом 1942 года был на востоке арестован, находился в киевской тюрьме и там погиб галичанин, член ОУН инженер Михаил Левицкий.

В сентябре «Максим», который своим вниманием обратил на разработку гестаповско-НКВД-истской руки, еле сам не пал жертвою не провокации (внутренней провокации не было ни разу), но допросов жителей – соседей. Он жил тогда в окрестностях улицы Нововасильковской. Уже лег спать, когда в дверь постучали гестаповцы. Пока хозяин открыл, «Максим» схватил материалы и босиком выскочил на балкон, а оттуда в сад. Гестаповцы проверив (только эту комнату) – ушли. На следующий день удалось добыть оттуда обувь «Максима» и доставить ему.

В октябре из Львова в Киев приехали два молодых студента, которых звали Славками. Один из них начал работать среди рабочих, а второй должен был работать среди студентов. Потом уже, когда меня не было, один из них был краевым организационным референтом.

В середине октября я зашла на свою первую хорошую квартиру по улице Обсерваторной. Здесь я узнала интересную весть. Вчера был «Марко», забрал оставлено им платье, сказал, что освобожден и едет во Львов. Не прошло трех дней, как снова туда же зашел «Запорожец» и обязательно хотел с помощью «Г» (ее сестра тогда была на полевых работах в селе вместе с другими студентами) встретиться со мной или с кем-либо другим из наших людей. Когда «Г» ответила, что может мне сообщить не раньше, как завтра он с жалем ответил, что для него это будет уже поздно. Он получил документ, на основании которого должен сегодня же выехать из Киева, так как его освободили только с тем условием, что явится во Львовское гестапо. Но этого он не сделает, а явится к нашим людям, так как имеет интересные материалы о причинах гибели «Сергея» и ряда арестов. От себя приказал «Г» быть осторожной.

Я уже давно запретила «Г» работать в книжном магазине, где продолжительное время был пункт связи, а теперь хотела вооб-

ще ее забрать из Киева, но она не хотела с этим согласиться и доказывала, что сумеет спрятаться в Киеве, потом во Львове и в Авшанце [Аушвіц]. Рассказывали, что в тюрьмах она держалась хорошо и вероятно погибла в концлагере Авшанц [Аушвіц].

Об упомянутых двух случаях я проинформировала «Максима» и «Могилу». «Максим» решил, что или он или я должен выехать по этому делу во Львов и на следующий день поручил мне ехать туда. «Максим» переказал все свои наблюдения по этому делу и поручил всех разобраться с ней. Он требовал, чтобы во время допросов присутствовала я.

Я собиралась и с большим трудом села на товарный поезд, который ехал на запад, на особый поезд мне не удалось сесть. Я взяла с собой два документа на проезд, один отмеченный в Ровно на проезд в Киев, а второй отмечен в Киеве на проезд в Ровно. Для безопасности я возле Киева пользовалась Ровенским свидетельством, а возле Ровно – киевским: разумеется оба были фальшивые. Все затруднение проезда нашими людьми, заключалось в том, что немецкие власти в связи с провалом средств проезда нашими людьми, могли установить на железных дорогах более строгий режим, изъяли старые бланки, а новых мы пока не имели и не могли добыть. Поэтому я не могла ехать непосредственно во Львов, а на Волынь, здесь связаться с местной сетью и с ее помощью пробиться в Галицию.

У меня была в Фастове неприятность с так называемой украинской полицией, которая сняла меня с товарного вагона, мол, документ «прострочен». Мне, однако, удалось убедить одного полицая, оставить меня и не таскать по проверкам: у меня документ в порядке, я упущу поезд, и вынуждена буду ночевать неизвестно где. Мне удалось снова сесть в вагон и для быстреего приезда на Волынь товарны[ми] поезда[ми], немного на платформах, немного на тормозных будках, мне удалось доехать до Здолбунова. Я там встала и направилась в село, где был пункт связи для нашего края. Связавшись, я встретила с «Охримом», который тогда там недалеко был. Я сообщила ему о «Марко», о «Запорожце», дала новый адрес связи в Киеве и попросила его как можно скорее помочь мне выехать во Львов. На следующий день вечером я уже ехала с курьером по фальшивым документам во Львов.

Во Львове я поделилась с «Сивачем»²³⁰ своими наблюдениями и переказала поручения его руководителя «Максима», «Сивач» принял их к сведению и сказал, что дело «Марко» и «Запорожца» уже кончили, рассказал мне о результатах след-

ствий для ориентации меня в их показаниях и возможного опровержения с моей стороны.

«Марко» не вынес физических пыток, рассказал о многом, известном ему. «Запорожец», которого арестовали позже, на следствии и на очной ставке с «Марко», чтобы только вырваться и проинформировать о действительном положении вещей подтвердил уже выданное им, скрывая то, чего не знал «Марко». Причиной смерти «Сергея», ареста обоих «Юрок», «Марка» и наконец его является Скузь.

Скузь, зная [пр]о нескольких руководящих лиц и методы нашего пребывания, когда он оказывал услуги своей квартирой, по улице Саксаганского зимой 1941-48 г.г., где проходили организационные встречи, как агент был очень активным, оперируя исключительно способом надзора. После ареста и освобождения никто из наших с ним не связывался, в частности Скузь не знал меня. Это он хотел выдать «Запорожца», когда тот, не зная о его аресте и вербовке, заехал к нему весной и спасся только побегом. Скузь искал связи к «Сергею». Помню, как кто-то из наших людей еще летом говорил мне, что Скузь ищет связи к «Сергею», которого об этом предупредила. «Сергей» сказал, что это вероятно агент и поручил мне путем сплетен распространить слух, который мог бы дойти до Скузю, что его нет в Киеве. Скузь ходил по улицам и арестовывал известных ему людей. Его помощником был его брат – энкеведист, которого он называл братуха Ленья. При арестах отдельных людей они действовали вдвоем. За заслуги гестапо называло Скузю своим учителем. Когда «Марко» указал всех руководящих лиц, которые при нем были в Киеве, указал приметы, Скузь очень жалел, что не знает всех нас в лицо, но утверждал, что как-нибудь справиться и с нами.

За измену народу и делу Скузь был приговорен к смерти. Два товарища по оружию (пор. К.[равс]²³¹ и хор. Юлиан

---

²³⁰ Федорів Петро («Дальнич», «Косич», «П'єр», «Сівко»; 21.11.1910, с. Криве Березанського пов. / тепер Козівський р-н Тернопільської обл./ – 11.04.1950, м. Варшава, Польша). Член ОУН (1929), член повітового, окружного проводу ОУН Березанщини, окружний провідник (03.1939–сер. 1939), політ'язень польських тюрем (1930–1931, 14.06.1934–1936, 30.10.1938–1939). Учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1941), учасник Похідних груп ОУН (1941), політ'язень німецьких тюрем (1941–1942), співробітник референтури СБ Проводу ОУН (1942–1944), заступник головного референта (1944–1945), крайовий референт СБ ЗУЗ (1945) та ЗОУЗ (1945–1947). Заарештований поляками 16.09.1947, засуджений 20.01.1950 до смертної кари, страчений.

²³¹ Сидор Василь («Вишитий», «Зов», «Конрад», «Кравс», «Крегул», «Лісовик», «Шелест»; 24.02.1910, с. Спасів Сокальського р-ну Львівської обл. – 14.04.1949,

Ковальський²³² – Гарпун, сотник «Гарпун», позже начальник штаба УПА–Север погиб в бою с немцами 13 мая 1943 года возле Деражне), отомстили за смерть незабываемого друга и проводника сл. п. «Дмитрия Мирона-Орлика» – Сергея, обрывая пулей ничтожную жизнь Скузя и братухи Лени 7 ноября 1942 года на улице Фундуклеевской – на противоположном тротуаре от места, где погиб «Сергей».

Через несколько дней после моего приезда во Львов (30 октября 1942 года) пришло известие об аресте «Тальки» и связной «Могилы» «Зины» на бульваре Шевченко во время их встречи. Об «Зине» я уже упоминала, очень хорошая в работе, крепко держалась в тюрьме и вероятно погибла. Наталку Винникив – «Тальку» немцы убили в Киеве, кажется в мае 1943 года, так как зимой ее еще держали по улице Короленко. В мае немцы провели массовые расстрелы политических заключенных. Тогда же вероятно погиб техник «Юрко».

Я не возвратилась больше в Киев – меня решили задержать во Львове, о чем мне было сообщено на встрече с «Синим».

С того времени прошло несколько лет. Многое в мире изменилось и на Украине также. Благодаря стечению разных обстоятельств в мире, московским большевикам удалось еще раз захватить Украину. Но грядут новые события, они указывают, что «мы вернем их, любой мир нарушим».

біля смт. Перегінське Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). Член ОУН від її заснування (1929). Член повітового проводу ОУН Сокальщини (до 1934), засуджений у Львові 02.1935 до 4 років ув'язнення, вийшов на волю 09.1936. Бойовий референт Сокальського повітового проводу ОУН (1936), член Сокальського окружного проводу ОУН (1937). Знову заарештований 5.08.1937, вийшов на волю 09.1939. Учасник ІІ ВЗ ОУН в Кракові (1941), викладач на старшинських курсах ОУН у Кракові (1940–1941). Командир сотні в батальйоні «Нахтігаль» (1941) і 201 батальйоні «Щуцманшафт» (12.1941–12.1942), поручник. Один з організаторів і керівників Української Повстанської Армії на Волині і в Галичині – керівник військового осередку при Проводі ОУН (02–05.1943), шеф КВШ УПА на Волині (05–08.1943) в ранзі майора УПА (8.07.1943), член ГВШ УПА (1943–04.1949), командир УПА-Захід (26.01.1944–04.1949), заступник Головного Командира УПА. Член крайового проводу ОУН ЗУЗ (поч. 1944–04.1949), член Проводу ОУН на українських землях (1947–04.1949), генеральний суддя ОУН, крайовий провідник Карпатського краю (1947–04.1949). Полковник УПА (1946), нагороджений Срібним Хрестом бойової заслуги 1 кл. (1945). Загинув у бою з спецгрупою МГБ при обороні криївки в долині Лімниці.

²³² Ковальський Юліян («Гарпун»; 24.11.1918, с. Липівці Перемишлянського р-ну Львівської обл. – 13.05.1943, с. Чорних Маневицького р-ну Волинської обл.). Член ОУН, вояк батальйону «Нахтігаль» (1941), чотовий 201 батальйону «Щуцманшафт» (12.1941–12.1942), хорунжий, поручник. Весною 1943 – шеф штабу УПА на Волині. Посмертно підвищений до ступеня сотника УПА.

ВЫВОДЫ:

Большеви́стская политика национального выхолащивания с социального грабежа Украины завершилась более-менее в годы голодной катастрофы (сталинской стратегии голода) полным разгромом организованных форм борьбы и сопротивления народа. Последние годы перед Второй мировой войной характеризовались неорганизованной стихийной борьбой народа за свое существование, за ежедневный хлеб и отдельными не связанными между собой самостоятельно-сепаратными тенденциями. Факт возникновения немецко-большеви́стской войны и всего с тем связанного вызвал среди украинской общественности СУЗ потрясения, вскрывал идейно-моральную распыленность и отсутствие каких-либо организационных общественных форм или даже попытки самоорганизации.

Однако почва для революционно-освободительной работы и борьбы на востоке, конечно, была. Было видно наглядно, что вследствие войны, развала большеви́стской партии и панического безладного отступления частей Красной Армии до Волги и Кавказа, рассеялся в глазах масс миф о непобедимости и силе СССР.

Поддерживая энкаведистским наганом партийная пропаганда о жизнеспособности большеви́стского строя, призванно-го придти на смену прогнившему капиталистическому строю, получи[ла] в лоб. Что больше – всплыли наверх возможности успешной борьбы с ним, что давало серьезный перевес в подходе к чувствам масс. Новая оккупационная политика еще раз наглядно показала общность целей каждого оккупанта, не принимая во внимание того, под какими знаменами и лозунгами он приходил на Украину.

Не зависимо от перманентной стихийной борьбы народа, эти моменты, как подрыв веры в силу СССР, возможности борьбы и общность целей империалистов, являлись надежной базой для развертывания, распространения и закрепления наших идей среди широких масс Востока.

Было очевидным, что в кровавой борьбе красного империалиста с коричневым, как выражались восточники, один из них падет. На Украине станет сапог победителя. Однако никто такое положение не принимал как постоянное, наоборот, конфликт мирового штаба натягивался, хотя бы война на Дальнем Востоке против третьей силы Японии относительно англосаксов. И это также в большей мере влияло на нашу национально-освободительную борьбу.

Военное время, беспорядок, неустойчивость пересекаемых Украину границ, пребывание народа под одной и той же немецкой оккупацией, создавала благоприятные, как никогда до этого условия идейного и организованного закрепления на Востоке. Постоянное общение с поработанными Москвой и Берлином народами, давало дополнительные шансы объединительной борьбы под лозунгом «Свобода народам и человеку».

Организация на восточных землях встретила с новыми обстоятельствами и своеобразной отличающейся средой, созданной оккупантами на изолированном годами востоке. Это своеобразное большевистское наследие, в борьбе с которым пришлось встретиться с глазу на глаз, было так многогранно, охватывающее все ее остро выделяющиеся черты, чрезвычайно резко бросились в глаза. Например: серьезно внедрена денационализация, космополитизм и русификация: большевизм стер национальную сознательность масс, отвлек их от исторических традиций и притупил волю к независимой жизни, путем космополитического дурмана парализовал украинскую идейность, набрасывая обществу русскую.

Материализм, как основа большевистской идеологии, собственно углубил материальные запросы жизни: постоянно жаждущей пищи, одежды и тепла. Восточник придает материальным благам большой вес, с другой стороны, хотя и не избавился от глубоко укоренившегося чувства частной собственности, но не привязан к месту, без стремления равняться экономически выше, не заботится о накоплении материальных благ. Переоценивает завоевания Октябрьской Революции, в результате большевистскую экономическую политику, конкретно – индустриализацию, а прижат в дискуссиях к стенке, отступает на последние позиции индустриализации сельского хозяйства.

Так называемая демократия (большевистско-восточная демократия) спустила мысль с крови и кости индивидуалиста надднепрянца, набрасывая ему диктат по линии монопартийности и восхваления вождя («Сталина убить, а кто будет нами руководить?»). С другой стороны – массы СУЗ, благодаря выше перечисленному, во много раз больше политически объединены, чем когда-либо раньше.

Особенно отрадное явление – это революционность восточной интеллигенции: если профессиональная интеллигенция Западной Украины оппортунистическая по причине не естественного роста и благоприятных условий, то интеллигенция Востока, возникла путем биологического подбора является фак-

тически избранной средой народных масс, с которыми она тесно связана. Если ядром ОУН на Западе являются дети села (рожденные или выросшие интеллигенты), то на Востоке этим ядром была профессиональная интеллигенция и на ней в первую очередь базировалось наше движение.

В связи с таким примерно, ранее все ж неизвестным нам положением, определенный длительный период был своего рода учебным периодом по отношению к Востоку, изучения методов подхода к реализации двух основных заданий – организационного и идейного закрепления. Следовательно, кроме идейного перевоспитания и мобилизации нам не приходилось говорить о втором этапе – о наших революционно-физических операциях и о третьем – о вовлечении масс в эти операции.

Несомненными достижениями работы и борьбы организации на Востоке было: познание Востока в самых конкретных чертах для присоединения его к себе и вовлечения в борьбу за УССД.

Знакомство с востоком, точнее с его активнейшими слоями с величественной идеей создания УССД со справедливым общественным строем в ней, с идеей борьбы поработанных народов против немецко-большевистских империалистов за Свободу, – было нашим вторым достижением.

В меньшей мере именно организация перечеркнула частично 20-ти летнее московско-большевистское наследство оставила на востоке свой след, результатов чего нельзя недооценивать с перспективами нынешнего положения в УССР. Одновременно организация сыграла серьезную роль в самообороне народа против немецкого террора. И это было очевидным нашим достижением.

С 1 сентября 1939 года на украинских землях не было ни одной организационной политической силы (исключая компартию, насажденную Москвой), кроме ОУН. Ее сила росла пропорционально к национальному движению народа и международных потрясений. В 1941 году ОУН, ранее ограниченная в рамках Западной Украины, заполнила собою почти все украинские этнографические земли и действовала на них. Во время трехлетней немецкой оккупации Украины не подали признаков жизни даже те украинские политические группировки, которые когда-то в 18-х годах решали наше «быть или не быть на Востоке Европы». ОУН, которая в это грозное и труднейшее в истории Украинской Нации была и есть постоянно с народом, добыла себе и имеет большую, если даже не исключенную популярность в народе.

Этот факт является серьезным нашим достижением в работе и в борьбе, в частности на Востоке.

Выиграв войну, московские большевики удвоили свой империалистический аппетит по отношению к странам Европы и даже мира. С другой стороны – открыли внутри СССР свое русско-шовинистическое лицо, при этом подымая шум о дружбе народов СССР, политическо-моральном единстве и советском патриотизме. Но вряд ли этот Терцет (трио) спасет их, когда при соответствующей обстановке еще раз скажут свое слово поработанные народы.

Январь 1948 года.

Перевела с украинского:

Оперуполн. отдела 2-Н УМГБ СО

м. лейтенант –

(Бездетко)

ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-8978. – Т. 3. – Арк. 51-90. Переклад з української на російську мову. Завірена копія. Машинопис.

№ 74

РОЗВІДУВАЛЬНІ ДАНІ ПРО ПРОМИСЛОВІ ОБ'ЄКТИ м. КИЄВА, ЗІБРАНІ ВІЙСЬКОВИМ РЕФЕРЕНТОМ КИЇВСЬКОГО МІСЬКОГО ПРОВІДУ ОУН І. ДЕНИСЕНКОМ

[Квітень 1948 р.]

ТЕЦ. Вхід з Толстого № 26 з 3-х боків оточений вулицями: Толстого, Жилинською і Комінтерна, з 4-го – залізниця.

Ленкузня. Суднобудівельний завод. Вхід з Жилинської навпроти Галицької лазні по вул. Жилинська (Жаданівського) № 146. Оточена вулицями: Комінтерна, Жаданівського, Степанкова, з 4-го боку – залізниця.

Жаданівська вулиця № 119. Завод «Трансигнал». Відноситься до Міністерства шляхів зв'язку.

Бульвар Шевченко № 74. Тютюнова фабрика.

Бульвар Шевченко № 92. Фабрика хімічної обробки паперу.

Ковбасна фабрика. вул. Менжинського № 39-41 (ріг Павлівської і Менжинського).

Павлівська № 27. Ремонтно-механічний завод.
Вулиця Галі Тимофієвої, напроти 21 номера цієї вулиці завод «Точприбор». Дуже великий завод виходить аж на Керосинну вулицю. (При ньому школа ФЗО).
Фрунзе № 100. Гіпсо-цементний завод.
Фрунзе № 102. Шиферний завод.
Ріг Фрунзе і Сирецької. завод [...] * відноситься до Міністерства кінематографії.
Сирецька № 19. Консервний завод.
Вишгородська № 21. Завод «Цепи[...]».
Овруцька № 27. Лісопильний завод.
Вулиця 9-го січня № 17ю Завод Укркабель. Величезний завод, відноситься до міністерства електропромисловості.

Ети сведения разведывательного характера я, как военный референт Киевского провода ОУН, собрал по заданию Пронькина²³³ в апреле 1948 г.

Ети сведения Пронькин должен был передать «Роману»²³⁴.

Денисенко²³⁵.

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72722-ФП. – Т. 7. – Арк. 7 (конверт). Оригінал. Рукопис.

---

* Слово нерозбірливе.

²³³ Пронькін Ігор Олексійович («Беркут») (1929, м. Козятин Вінницької обл. – ?) – студент фізичного факультету Київського університету, член ОУН (10. 1947), з березня 1948 р. керівник Київського міського проводу ОУН, утримував зв'язок з організаційним референтом ПСК «Одеса» С. Титко («Роман»). Проводив розвідувальну та пропагандистську роботу у м. Києві, готувався до здійснення замахів проти представників радянського партійного апарату, співробітників МДБ та МВС. Заарештований УМДБ Київської обл. 27 травня 1948 р. Засуджений до 25 р. виправно-трудоих таборів.

²³⁴ Див. прим. Титко Святослав.

²³⁵ Денисенко Ігор Васильович («Тур») – член ОУН (11. 1947), з березня 1948 р. військовий референт Київського міського проводу ОУН, відповідав за збір розвідувальних даних про адміністративні, промислові та військові об'єкти у м. Києві, підготовку замахів на представників радянського партійного апарату, співробітників МВС та МДБ. Заарештований УМДБ Київської обл. 25 травня 1948 р. Засуджений до 25 років виправно-трудоих таборів.

№ 75
СПОГАД СТРІЛЬЦЯ «НЕЧАЯ»
ПРО РЕЙД З'ЄДНАННЯ УПА «ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ»
У ЖИТОМИРСЬКУ ОБЛАСТЬ ВОСЕНИ 1943 Р.

Травень 1948 р.

Рейд двох куренів УПА на Східну Україну 1943 р.
під командуванням командира Кватиренка²³⁶

Боротьба українського народу немала вже меж. Полісся горіло полум'ям повстання. Корецький район хоч не по закону лічився Поліссям, був справді районом куди не сягала німецька влада. Корецьчина самостійна і незалежна – висловлювали не раз ми як боєвики УПА і наш вислів часто піддержували селяни, які вільно розігнули плечі і відчули себе вільними.

В цій Корецькій республіці, яка була ви[гад]овою базою групи УПА [в рейді на Схід], ми готувались до від[ход]у.

Кожний вояк наших куренів мусив мати слідуюче: зброю, відповідну кількість амуніції і добрий залізничний запас. Кожний вояк, в тому числі і я, приготовлював всі свої річі, щоб в дорозі з ними не мати клопоту. Робота кипіла. Час від часу ком[андир] Кватиренко проходив між стрільцями та приглядався до нас і роботи. Не один боєвик почув зі сторони ком[андира] Кватиренка милозвучне слово – діду або Іване.

Надвечір, не пригадую дня, в м. вересні 1943 р. вирушаєм 2-ма куренями довгим залізничним ланцюгом з Корецької республіки в напрямок Зв'ягля. Ціла ніч пройшла в марші. Над ранок заквартирувались на якомусь хуторі. На цьому хуторі затримались ми не менше тижня. Причини задержання для мене була не відома, я ж рядовий вояк УПА, а в УПА військова тайна мусить додержуватись якнайточніше.

В часі нашого задержання, одна сотня з нашого з'єднання під командуванням ком[андира] Лева влаштувала засідку на

---

²³⁶ Яковлів Яків («Кватиренко», «Юрко», «Карпо», «Распутін») (1918, – Жидичин Ківерцівського р-ну Волинської обл. – 25.10.1946) – у 1940-1941 рр. служив у ЧА, з березня 1943 р. в УПА, у травні став сотенним. Восени 1943 р. командир куреня «Хмельницький» групи «Тютюнник» (складався із сотень «Лева», «Буревія» та «Скирди»). У 1944 р. командир з'єднання «Хмельницький» групи УПА «Тютюнник» (ЗГ «44»). 1946 р. – референт тимчасового проводу ПСК («Степ», «Схід»), відповідальний за диверсійно-терористичну роботу. Поручник УПА від 24.04.1945 р.

німецьких садистів на соші, що йде на Зв'ягель. Засідку розположив сам ком[андир] Лев і цілою операцією сам командував.

Розположились. Ніхто не шешерхне. Ком[андир] Лев пройшов згинцем поміж становищами. Своїм поглядом наказував міцніше держати зброю в руках, бо ворог наближається.

Чуєм гуркіт моторів. З[-з]а обрєю напроти сонячного проміння показала машина. В кожного стрільця задріжали жилки, а в декого той матня пішла вітряком, мабуть, щойно вони будуть [на] перших боєвих христинах.

Машина наблизилась до нас на метрів 15. І раптом, мов ревіння Льва, почули команду свого командира.

Ураган вогню сипнувся по машині. Мотор жалісно заревів і припинив свій хід. Німці пробували зіскакувати з машини, але наші кулі змушували їх займати становища на машині, або [вали-тис]ь на соші.

На мушку, бач, на машині піднімав голову якийсь пузатий німець. Хтось викрикнув ззаду. Не одна куля, а мабуть більш як десять полетіло в напрямку машини. І німак, мов велетень, гримнув в машину.

Вогонь притих.

«Провірити машину!», – почулося ззаду.

Дехто почав підсовувати[ся] до машини.

Підлізши до машини, зразу зобачили вислід нашої операції. Німаки як залягли, так і не підводились. Збро[я], яку німці відкинули від себе, по нас сама не стріляє: видно хоче попасти в залізні повстанські руки.

Перші, які відвідали машину, донесли про свої спостереження ком[андиру] Леву. Лев наказав зібрати всі трофеї і відмарширувати з місця засідки.

Трофеї збирали не довше, як 10 хвилин. Німці, мов снопи біліли навкруги машини, а ми, мов залізна стіна помаленьку віддалялись від машини в напрямку свого хуторця.

Наслідки нашої засідки слідуючі: вбито 15-ть німців, здобуто одну сотню німецької амуніції, 170 мін до чотового міномета, одне МП-1, 2-ва пістолі, 13-ть німецьких крісів і сотню німецьких уніформ.

З нашої сторони утрат не було.

Долучивши до свого з'єднання, вирушаєм в дальшу путь. Йшли в напрямок Коростенського району, переважно селами. По селах робили мітинги і наші пропагандисти роз'яснювали східним українцям про нашу боротьбу. Без жодних перешкод з живим словом і ділом ми прибули в Барашівський район у с. Симони.

В с. Симони натрапили ми чи наша розвідка на червоних партизан. Всіх червоних партизан підступом забрали живими. Вони, ті синки Сталіна, думали, що наша розвідка походить теж із якоїсь із шайок червоних партизан. Від них здобуто один кулемет, 7 крісів і 3 автомати. Сталінових байстрюків з посвідками післали зголоситись в «Аврамове царство».

В с. Симони квартирувались ми два дні. Ком[андир] Кватиренко за час квартирування в с. Симони зробив розвідку про німецьку станицю у містечку Барашах і на початку жовтня 1943 р. зробили наскок на німецьку станицю. Наскок зробили цілим з'єднанням. І нашою другою операцією командував сам ком[андир] Кватиренко.

Час підходу до німецької станиці розпочався о 6-ій годині ранку. Сходяче сонце своїми проміннями освітило нам шлях. Одначе зараз сховалось, то знов визирало з-за хмар. Воно хотіло нам сказати, що наш бій, який має розпочатись, буде мати гарні – червоні сторінки і темні – смутні. Підійшли майже під саму станицю. Кватиренко на обличчі був змінений. Цілий час нагадував боеким, щоб без команди і на сліпо не випускали патронів. Завжди Кватиренко висловлював – ми повстанці, у нас фабрики не гудуть, кожний наш набій мусить принести втрату ворогові і на своє місце мусить здобути нові боеприпаси. Час від часу, мов би провір'ям ком[андир] Кватиренко і [за] його розпорядженням, проходив поміж рядками ком[андир] Василь²³⁷. Ком[андир] Василь був відмінний, як характером, так цілим вояцьким духом. Ком[андир] Василь був батьком нашого з'єднання, а ком[андир] Кватиренко був добрим тактиком і партизаном.

Бій розпочався о 8-й год. ранку і тривав через цілий день до 11-ї год. ночі. Хоч бій був затяжний, одначе ми успіхи мали. Розбили один бункер, забрано лікарню з медикаментами, вбито 7-м німаків, одного німецького полковника. 15-ть шуцманів і 2-а шуцмани зловили живими.

Нас жертви ворога не втішали. З поля бою з нашої сторони не вернули 1 ройовий, 1 чотовий і курінний. Негус²³⁸ та 6-ох стрільців зістались тяжко ранені.

---

²³⁷ Гудзоватий Петро («Вояк», «Очерет», «Очеретенко», «Василь», «Радич») (1912-1946) – у 1943 р. заступник командира куреня УПА «Хмельницький» Я. Яковліва, у першій половині 1944 р. шеф військового штабу групи «Тютюнник» (УПА-«Північ»). З 18 вересня 1944 р. шеф військового штабу ЗГ «44». У липні-серпні 1945 р. перебував у рейдах в Житомирській області. З вересня 1945 р. – військовий референт ПСК «Одеса».

²³⁸ Олеськів С. («Негус»).

В 11 год. ночі ми підбрали своїх вбитих і ранених і відступили в с. Симони. В цьому селі похоронили своїх друзів по зброї, похоронили незабутнього Негуса. На похороні були учасниками місцеві селяни. Наш міномет сумно заgrimів тр[и]чі і своїм звуком сповістив народу, що в могилу спустили 3-ох борців за волю України.

Наше з'єднання мало посуватись далше на Схід, одначе ранені були для нас тягарем, тому ком[андир] Василь відділяє рій людей і відсилає ранених на Зах[ідну] Україну – в Корецьку республіку.

На другий день ком[андир] Василь проводить деяку реорганізацію у з'єднанні. Авансував деяких нижчих командирів на вищі пости, а деяким стрільцям, а в тому числі і мені виносить похвалу за проявлену відвагу під час бою. Мене переведено в сотню ком[андира] Скирди і доручено рій людей під моє керівництво. За добру працю платять по закону, подумав я собі, і зразу взявся навести порядок в призначеному рої.

Над вечір 15.11.1943 р. вирушили далше на Схід. Над ранок 15.11. підійшли під село Велика Яблонка [Великий Яблунець], Барашівського району Житомирської області.

Козак не без щастя. В с. Велика Яблонка [Великий Яблунець] зустрілись з групою червоних партизан – 50 чоловік. Ком[андир] Кватиренко наказав окружити село і сталінських синків ми обеззброїли без стрілів. Один, в якого було серце обкипіле українською кров'ю, живим не здався. Він не хотів попасти в руки тим, які безоглядно карають своєю залізною рукою всіх із звірячою душею. Від червоних партизанів здобуто 20-ть крісів, 1 чеський кулемет, решта автомати. З нашої сторони втрат не було.

Розправившись по закону з сталінськими синочками, на другий день вертаємо на Захід і прямуємо в напрямку Корецького району. По дорозі зробили наскок на містечко Городниця. В містечку німців не застали, а знаних нам червоних партизан. Бій тривав 20.11.1943 р. Він тривав 4-и години. Нашим з'єднанням, як звичайно, командував ком[андир] Кватиренко. Червоних партизан розбито. Здобуто одного кулемета і не пригадую скільки крісів та автоматів. З білим світом попрощались 5-ть червоних, взято 12-ть їх живими і за комір зловлено одного капітана. З нашої сторони зістав тяжко ранений один стрілець, псевдо якого не пам'ятаю.

Після бою з червоними партизанами цілу ніч і майже цілий день були в марші на Захід. 21.11. надвечір форсували річку Случ. Над річкою Случ зробили невеликий відпочинок, а над ранок 22.11. вже були в Корецькій республіці.

Прибувши в Корецьку республіку, наша сотня, ком[андира] Скирди довго не відпочивала, бо 21.09. в с. Морозівка влаштували засідку на німців. Під час бою, який зав'язався, ком[андир] Скирда, не відомо з яких причин втік з поля бою. Це відповідно вплинуло на стрільців. Стрільці частинно захитались духовно, однак коли почули команду на мій наказ вперед – всі втішились. Мов з під землі пролунала команда. Роєвий Ключник перебрав на себе цілу сотню і повів на нові барикади. Пролунала і друга команда дг. Ключника – відступ. Друга команда др. Ключника вже не була така грізна. Він напевно жалував за тим сприятливим моментом, який пройшов, моментом в який можна було добре ударити на ворога. Відступаєм плавно. Наша засідка переключилась в затяжний бій, який тривав до 3-ох годин. Вслід нетактичного бою, який ми провели під командою ройового Ключника був слідуєчий: з ворожої сторони убито 35 німців, 25 польських шуцманів, зловлено німецького лядвїрта і одного француза; з нашої сторони впало 4 стрільців – і страчено одного кулемета.

Я безпосереднім учасником в цій засідці не був. Мені доручено тримати зі своїм роєм заставу від м. Корця й своє завдання виконав.

На початку грудня 1943 р. курінь ком[андира] Кватиренка квартирував в с. Клецька. Рано о 6-й годині на курінь Кватиренка наскочило 5 сотень німців і 2 сотні [в]ласовців. На село перед німецькою лінією посувалася німецька танк[етк]а. Своїм ревінням вона сповістила повстанців про наближення ворога. На наказ ком[андира] Кватиренка цілий курінь виходить на край села і займає лінію оборони. Перша з лісу показала танка. За танкою ішли густою розстрільною нащадки гунів. Перед кожним стрільцем нашого куреня стояло завдання йти до двобою з трьома ворогами. Однак нас це не злякало. Становища ми не зрушуєм. Танка, мов залізна гора, підсунулась до нас на метрів 50.

«Вогонь!» – прохрепів Кватиренко.

Відізався наш потсер. На німецьку лінію посипалось град куль. Чутно виразно, як виграють наші дьохтярики. Німецька лава захиталась. Танка зупинилась і почала в нашу сторону викидати невеличкі мінки. Бій тривав 2-і години. Після двохгодинного бою на команду Кватиренка відступаєм до ліса. В обідню пору ми вже були в лісі. Німецькі ряди хоч порідшали, однак заняли Клецьку республіку. Як звичайно, німці хочуть мати за собою якусь побіду. А щоб мати її запалюють з 4-х кінців село. Червоні язики полум'ям переходять з будинку на будинок. За півгодини тихе

українське село, яке не раз прийняло своїх оборонців – українських повстанців переключилось в справжнє пекло. Тріск вогню, рев худоби, крик німоти далеко-далеко повідомили про страхіття, яке відбувається в Клецькій республіці.

На захід сонця стояв темний ліс, який остався свідком німецького дикунства. Він багатьом може розказати, що німецькі садисти не пішли шукати в ліс за українськими повстанцями, а свою лють поклали на селі.

Сонце зайшло. Настала мертва тиша, по лісі розійшовся дим зі спаленого села. Німці зі заходячим сонцем залишили село і від'їхали в сво[є] кубло.

Відступивши в ліс, ми побачили, що з наших рядків пішло в відставку 4-х боєвиків – зістались ранені, а на полі бою залишилось наш славний «Максим». На обличчі, в кожного стрільця було видно невдоволення. Невдоволення стрільців не було спрямовано проти постанови Кватиренка, їхнє незадоволення вимагало вислідів бою з ворожої сторони. Коли другого дня довідались, що 35 німаків і 20 «козаків» своєю кров'ю зросили Клецькі піски – всі повеселішали. Хай знає ворог, що хоч ми відступили, але ми вийшли побідниками.

Після бою в с. Клецьках наш курінь відмарширував в Межирецький район. Місце кватирування обрали в селі Мала С[о]впа. Кватирувались ми 4-ри дні. На 4-ий день прибула до нашого куреня делегація від чеського, югославського і мадярського народів²³⁹. Цілої церемонії прийняття нами тієї делегації я описувати не буду. Лиш згадаю, що ми, як нащадки козацькі, перед представниками інших поневолених народів не осоромили себе. Коли при нас були ці делегати, то з нами зав'язали бій сотня власовців.

Зразу ж після бою почав командувати ком[андир] Василь. Правою рукою командування був ком[андир] Кватиренко. Кожний стрілець знав тільки те, що йому треба йти вперед, бо ж представники розкажуть своїм народам, яких то Україна має синів. Бій тривав більш 2-х годин. Ми вийшли повними побідниками, а з ворожої сторони впало 25-ть чоловік, а решта розбіглись в різні сторони. Делегати на кожному кроці фотографували наших умільчиків. Може і мене десь захватили на фото, як я перес[у]-вався з дьохтярем, взявши від кулеметчика.

---

²³⁹ Очевидно, йдеться про приїзд угорської військової місії на чолі з полковником Ф. Мартоном, яка наприкінці грудня 1943 р. – на початку січня 1944 р. перебувала у с. Бударж Здолбунівського р-ну Рівненської обл.

Другого дня чота з нашого куріня відпровадила делегатів до ком[андира] «Д.».

Хай знають чехи, мадяри, словаки і інші народи, що Україна і українці не тільки вміють робити на чорному українському чорноземі, а вміють зі зброєю в руках добувати волю для свого народу. По висліді бою напевно скажуть, що українські партизани – це партизани цілого світу. Вони можуть виступати не тільки проти малокваліфікованої армії. Вони можуть вступати в бій з регулярною армією, бо вони мають в бою того, що й вишколений не докаже. Делегати напевно признають нашим командирам і стрільцям кваліфікованість, бо з нашої сторони жертв не було.

Перейшов фронт. На українську землю, мов червона хмара, насунула дика Москва. Українські повстанці не опускають рук перед жодним наїзником, як би він не маскував свої цілі. Український повстанець знає, що хто «визволяє» і «освободжає», то той накладає ще сильніші окови.

З переходом фронту на початку 1944 р. я попадаю в сотню ком[андира] Чайченка і ця сотня з перших днів другої большевицької окупації дає ворогам про себе знати.

В березні 1944 р. сотня Чайченка зробила наскок на с. Метків Олександрійського району. В с. Меткові, мов в себе вдома, розквартирували 44-ох нквд-истів.

О 8-ій годині ранку розпочався бій. Бій тривав до 11-ї год. дня. НКВД-исти побачивши перших наших бoєвиків, думали себе обороняти. Одначе, коли відізвалися наші кулемети, коли загриміло ураганом наше Слава! То без жодної тактики панічно почали відступати до річки Горинь. Славна річка Горинь щоденно в свою пашеку може приймати таку жертву. Гріху вона не відчує, бо вона ж є українською річкою. І справді, річка – Горинь із задоволенням прийняла всіх їх. Дехто з нквд-истів думав переплести через річку, одначе або холодна вода, або наші кулі змушували ворогів спускатись на дно, щоб не тратити сили.

[У в]ище згад[а]ному бою наша сотня зігнала зі світу 44 нквдисти. Від них здобуто 35 крісів, 2 чотові міномети, 4 автоматів і 4 пістолі.

Наші втрати – один легко ранений.

Після Метківського бою ми перейшли в с. Коптовичі Олександрійського району і там розквартирували. Перш всього з двох кінців від колонії Мар'янівки і Олександрії поставили застави. Коло кожної квартири весело проходжувався вартовий. Веселі бoєвики розказували селянами про свої успіхи в с. Меткові. Селяни під час оповідання охкали та дякували Богу.

От 4-ій голині надвечір застава від м. Олександрії подає, що в напрямку до нас іде машина переповнена більшовиками. Ком[андир] Чайченко вислав першу чоту під командування дг. Кіса зробити засідку на приближених гостей.

Чотовий Кіс наказа виконав. Решта сотні і селяни села Коптович почули щебетання зброї та крик кацапні.

Стрілянина притихла. В село ввійшов чотовий Кіс із своєю чотою. Кіс при звітності Чайченкові сказав, що під час засідки з ворожої сторони зісталася розбита машина, 10 вбитими, 2-ох нквдистів взяли живими. Здобуто зброю: 6 крісів, 1-го кулемета, 3 автомати, 2 пістолі і 4 тисячі совітської муніції.

Увечері смачно повечеряли після двох операцій і з с. Коптовичі відійшли на північ.

При кінці березня 1944 р. сотня ком[андира] Чайченка зробила наскок на с. Чудви Деражнянського району, в якому квартирувалось 80 чоловік ковпаківців.

Під час наскоку ком[андира] Чайченка не було. Тому цілим боєм мав командувати чотовий Петрик.

Розпочався бій. Довго не протягнувся, як стрільці побачили, що вони зістались, без керівництва. Петрик з поля бою втік і військо залишив на поталу. Завзяті ковпаківці, побачивши, що на них наступає череда без пастуха, пішли в протинаступ.

Під натиском ворожих кулеметів сотня, чи стрілецькі сотні почали відступати. Відступ спочатку набрав характеру панічного. В ситуації зорієнтовується роевий Лоза. Незабутній східняк полтавець. Він перебирає під свою команду цілу сотню і своєю енергійністю змінює тактику бою. Він з відступу панічного перевів у відступ плановий, а потім голосним наказом вперед і змушує цілу сотню показати ковпаківцям справжнє обличчя українського партизана.

Стрільці, побачивши правдиву поставу ройового Лози, побачивши його завзятість, кидаються, мов вихор, вперед.

Захитались ворожі ряди. Одночасно і порідшали, а при кінці панічно розбіглись і наша сотня на чолі з ройовим Лозою вийшла переможцями. Упертість та завзятість приводять до перемоги – сказав Лоза до стрільців.

Після цих слів Лози кожний стілець, в тому числі і я мріяли про те, щоб нашим командиром надалі зістався дг. Лоза.

Внаслідок бою з ворожої сторони зісталось 25-ох вбитими і 6-ох важко раненими, які попали живими в наші руки. З нашої сторони з поля бою не вернулось 3-ох стрільців з того один

ройовий та вийшли зі строю двох – один стрілець і один ройовий.

Постій, травень 1948 р.

Писав: Нечай, нар. 1923, освіта 3 кл. НШ, соц[іальний] стан – рільник, 2-ва га землі, тракторист, вояк УПА від 1943 р. до 1945 р., останньо виконував роботу боєвика при зв'язковому звені.

Д-г. Нечай 31 березня 1948 р. гине в боротьбі з Гоцанським МВД-ем.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т.48. – Арк. 88-93. Копія. Машинопис.

№ 76

РЕПОРТАЖ ПОЇЗДКИ УРОДЖЕНКИ СХІДНОЇ УКРАЇНИ В ОДЕСУ

Вересень 1948 р.

С-20

Одеса

Репортаж східнячки, яка від 1944 р. живе на ЗУЗ і має постійний зв'язок з революційним підпіллям

Лікар поручив мені в літі поїхати на курорт в Одесу. Дорога моя в Одесу нічим особливо не інтерна. Оригінально виглядає хіба т. зв. посадка пасажирів в нумерований вагон, до якого кожний дістає т. зв. плацкарту, а багато з плацкартників не дістає сидячого місця, тому то пасажири товпляться через голови других, кричать, сваряться, відштовхують вагонвожатого і попід руки безрадного міліціонера вриваються остаточно в вагон, спітнілі, задихані, озлоблені. Мені не вдалось дістати сидячого місця та особливою ласкою обдарувала мене доля, що дозволила приміститися в коридорі біля вікна. Поїзд рушив, я обіцяла вагонвожатому хабаря і по його усмішці зорієтувалася, що місце буде. Та я вже трохи призабула тутешні звичаї, думала заплатити йому, аж він дасть мені місце, а він, мабуть, хотів грошей наперед. В кожному разі мені довелось аж до Жмеринки стояти, згл. присісти на мойому багажі.

Переїжджаємо Збруч. Ми вже на СУЗ. Людей в коридорі – багато. Розмови щохвилини сходять на «бандерівців». Всі, очевидно, говорять по-російськи, хоч деколи радше стараються говорити, та властиво не вміють. Я впевнена, що всі вони – українці. Їде декілька мужчин в цивільному одязі, вони розказують про свої «подвиги» над бандерівцями. З розмов б'є самохвальба і ненависть до колоніального народу, який посмів ставити опір. Хтось другий несміливо завважує, що народ на ЗУЗ – добрий. «Добрий він, то вдень, а вночі зразу вас видасть бандерівцям» – лунає заперечення. Якась жінка посварилася за місце з демобілізованим бійцем і в сльозах жалується, що вона їде аж в Сибір. Приїжджала на ЗУЗ до брата, партійного, на якого «бандеровці» вже два рази робили «покушення», двічі його поранили, якийсь старший віком колгоспник доказує залізничникові, що рекорди снопов'язальниць видумані, що людина ніяк не може в день зв'язати стільки снопів, – виказує точно, розраховує на мінути, на секунди, показує всі конечні рухи і всі переконані, що він говорить правду, а газета брехню. Він самотній говорить по-українськи, та йому відповідають по-російськи. Я заговорюю до своїх сусідів по-українськи, відповідають два-три речення чудовою українською мовою, а в дальшому переходять на російську. Наш вагон переходить контролю багажів (якщо важчі чим 10 кг., то треба заплачувати). Контроля ця проходить на касу, щоб пасажири доплачували, а ще 1-3 крб. контрольорові. Вкінці добиваємося до Жмеринки, де треба пересідати.

Пасажири, які пересідають, мусять «компастировать» білети, деколи така процедура триває 2-3 дні. Та я мала білет тільки до Жмеринки (випадково купила у виїздовій станції) і тут мусіла купувати новий білет. На станції і біля неї лежать в лахмітті подорожуючі колгоспники. Їх зовнішній вигляд такий страшний, що людина мимоволі відвертається від них. Лахміття висить на них до крайніх меж: брудні, апатичні, без жодних надій ждуть наступного дня. Вони не можуть заплатити за білет, мусять їхати «нормально», через те задержаться тут 5, 6, а то й 7 днів. Якась жінка жде 4 днів на поїзд до Львова питається мене, чи не краще їхати до Львова через Харків, бо там легше дістатися до поїзду. Я свідома, що за білетами не треба йти в касу, бо й так попереджають, що білети випродані на три дні наперед, отже прямо йду до носильника багажів і з ним «договорюся». Він обіцяє, що має знайомого кондуктора. Таким способом я попадаю в поїзд Київ – Одеса і за 100 руб. їду без білету на лежачому місці. До вагону приходить і контролер, і інші якісь урядовці, та всі вони, мабуть,

в змові – ніхто мною не цікавиться. В вагоні публіка вже не така, як до Жмеринки, мабуть в більшості їдуть курортники. Майже всі вони жида. Елегантно одягнені, чисті, з дорогими перснями на руках, читають, чи інакше культурно розважаються. Вони нічим не відрізняються від західноєвропейської буржуазії (про яку мені розказував мій батько, який колись подорожував по Європі). Та які вони недосяжні, далекі для нуждарів, що лежали біля Жмеринки. Невже одні з них ледачі, що не хотіли заробити на краще життя, а другі зуміли чесно запрацювати на прожиток і на розвагу.

Одеса найбільший порт на Чорному морі, місто велике і гарне. Одесити кажуть, що сьогодні живе тут коло 1 млн. мешканців (всі кажуть, що мешканців є більше, чим до війни). Війна сильно знищила місто, та сьогодні це вже не дуже помітно. Одеса назагал відбудована і далше відбудовується. Вже в дорозі я бачила кілька заводів огорожених колючим дротом, де під охороною МВД в'язні відбудовували «родіну». Найскорше відбудовано порт і промислові об'єкти, найменше – житлові будинки, тому сьогодні страшно мешканева тіснота.

Порт великий. Постійно стоїть тут кільканадцять кораблів і безупинно йде вивозка чи загрузка. Стоїть тут великий пасажирський пароплав «Росія». Всі кораблі советські. Заходять тут деколи й чужі кораблі, та мені не пощастило бачити ні одного. Кажуть, що тоді примінують окремі засоби осторожности. Кораблі ті причалюють в самих віддалених місцях, на близьку віддаль до них нікого з посторонніх не допускається. Коли вони відпливають, їх довго освітлюють рефлекторами і сторожать прикордонними моторівками, щоб хто-небудь з громадян Сов[етського] Союзу не схотів розпрощатися з «родіною» на повному морі і з парусника чи з лодки не пересів на корабель. Розказують, що знайшовся такий смільчак в 1927 р., то прикордонні моторівки задержали чужий корабель (нібито на советських водах) і завернули свого громадянина до «раю». Мені важко говорити про рух в порті, бо в мене немає порівняння в цьому питанні, та кожного дня видно приливаючі і відпливаючі кораблі. Цілий порт днем і ніччю суворо бережеться і моряками і прикордонниками, і окремою охороною порту. Пройти туди можуть тільки люди за окремими пропусками (робітники тощо). Біля вантажного порту є невеликий порт для каботажних кораблів (плавають по советських портах Чорного моря). Зараз біля нього военний порт, який помішає кільканадцять малих военных «катерів». Очевидно, туди й глянути зблизька не можна. От, нпр., з міста з вул. Гоголя є сходи вниз на вул. Приморську, якраз напроти военного порту (на віддалі

коло 300 м.), то на них є осторога, що проходим не вільно затримуватись на сходах. Всі будинки напроти воєнного порту нагорі (Одеса – місто розположене на рівнині, що підноситься коло 100 м. над поземом моря порту) зайняті воєнно-морськими установами. Розказують, що минулого року вечором нечаяно в порті появился Хрущов з кількома своїми прибічниками, зробив там страшну авантюру за недостатньо охорону порту і того часу охорона дуже поси[ли]лась. Всю ніч порт освітлюють рефлектори, що, як кажуть, і миш не пролізе. Перед війною в Одесі були чужі консулати. Містились всі вони в порті (щоб важче туди зайти). Тепер консулатів немає. Безпосередньо після звільнення Одеси від німців і зараз після Другої [світової] війни до Одеси приїжджають дуже багато чужинців, особливо американців. Чужу мову часто чулося на вулицях. Чужинці привозили різні речі і дешево продавали населенню. Було багато випадків, що вони допомагали сов[єтським] громадянам до втечі з ССРСР. Тепер вже чужинців не видати, а якщо приїдуть, то їх сильно сторожать. В місті є декілька готелів і ресторанів, спеціально для чужинців (фірми інтурист), які виглядають по-європейськи і в яких, мабуть, можна дістати незле їсти, та зате, кажуть, що ціни там фантастичні.

Майже кожного дня можна почути стрілянину на морі. Це постійно відбуваються морські маневри. Я декілька разів бачила, як проїздили різні менші воєнні кораблі, раз оглядала, як недалеко від берега вчилились стріляли до цілі, а в святковий день воєнно-морської флоти (15-го серпня) стояв біля порту на якорі крейсер, дві підводні лодки та кільканадцять катерів. Також кожного дня перелітали над Одесою групами літаки та гідроплани, які мають свою базу на Куяльницькому лимані. Взагалі в Одесі багато військових, пограничників та МВД-істів, а особливо багато очевидно, моряків.

Місто, як я вже згадувала, гарне, вулиці широкі, обсаджені деревами, роблять гарне враження. Жалюгідні тільки хідники з дірами, нерівно уложеними плитами так, що нічю багато безпечніше йти мостовою (їзднею), чим хідниками. Дерева дають деяку охорону від високої температури, яка тут буває літом (в цьому році була найвища температури дня 32 гр. в тіні, а 50 гр. на сонці). Головніші вулиці: Пушкінська, Леніна, Маркса. Особливо гарний Пролетарський бульвар, що тягнеться від центру міста аж на окраїну, де перед революцією були розмішені гарні вілли багатіїв. Сьогодні це вулиця санаторіїв, шпиталів, які одною стороною виходять на Пролетарський бульвар, а другою – на море. Появивши від Лермонтовського курорту, їх протягнулось немало аж до санаторію Аркадії. Біля цього бульвару й славна

окулістична санаторія Філатова, недалеко гарний ботанічний сад. В найкращих місцях цього прибережжя розмістилась санаторія Акалова (для відповідальних працівників) і санаторія МГБ ім. Дзержинського. Так «родина» опікується тими, хто з братів своїх шукає дере. Вступ до цих санаторій строго закритий. Навіть перехід берегом моря побіч них «воспещен», бо там є їхні закриті пляжі, де зібране товариство купається, їздить моторівками, ка[я]ками і парусниками. Думаю, що обстановка цих санаторій не дуже відрізняється від славних купальних місцевостей Європи, хіба тільки публіка дещо різна – в [них] не зложена з самих тільки поліцистів того чи іншого покрою.

Одесити зарозумілі на три речі: на свою оперу, на Філатова і Лисенка. Опера по-їхньому сьогодні найкраща в світі (архітектурою і внутрішнім устаткуванням). Була краща від неї опера в Відні та під час війни її знищено. Опера – будинок справді гарний, та чи аж найкращий в світі? Йдуть там постійно вистави опери і балету, очевидно в російській мові. Репертуар опер щонайменше в 50% складається з опер російських, позатим йдуть відомі італійські опери. Ні співаки, ні декорації, ні самі вистави не відмічаються нічим особливим. Вони навіть дуже пересічні. Публіки в опері повно.

Філатов творить свої «чуда» зі сліпими людьми якраз в Одесі. Про нього ходять легенди. Сторожить його постійно 2 енкаведисти, бо, як кажуть, «Сов[єтський] Союз має багато ворогів. По місті, а зокрема недалеко санаторії шляються групами сліпі або півсліпі попід руки, роблячи на оточення дуже пригноблююче враження.

В Одесі працював відомий біолог Лисенко, скромний, привітний чоловічок – сьогодні вже в Москві збагачує здобутки російської науки.

Транспорт в місті організований слабо. Трамвайних ліній відкрито всього лиш кілька і то на кожній з них проходить лише по кілька возів. Звідси неймовірно переповнення і дантейські сцени, які проходять при всіданні і висіданні з трамваю. Гарне враження викликає факт, що подорожні не стараються «зайцем», а передають гроші на білети кондукторові навіть через кілька рук. Добре зорганізована комунікація троллейбусами (2 або 3 лінії), зате вона багато дорожче від трамвайної.

Крамниць в місті повно та дістати з них щось путнього важко. Легко купити можна тільки різні сорти алкоголів. В ресторанах дуже рідко дістається що-небудь теплого з'їсти, звичайно є тільки горілка і проста закуска до всього. Гастроном теж в більшості заповнені винами, позатим вибір товарів дуже обмежений. Вибір

буває хіба тільки в комісійних склепах, де на виставах зустрінете найкращі заграничні шуби, одяги тощо. В книгарнях справила не дістанете того, що шукаєте. Повно там тільки комуністичної літератури. Видання українською мовою займають зовсім дрібненьке місце і на них майже ніхто не звертає уваги. Часописів ні в книгарнях, ні в будках не дістанете. Їх одержують виключно передплатники. За цілий час мого побуту в Одесі, мені доводилось кожного дня ходити читати «Правду», вивішену на вулиці. Склепів з хлібом багато. Хліб з смаку дуже поганий, чорний, клейкий, вимішаний з кукурудзою, можна чого дістати кожночасно по державній ціні. Деколи появляються білі булки (6-7 крб.), то за ними негайно уставляються довжелезні череді. Череді уставляються теж за бензиною до примусів, за дешевою мануфактурою. Населення заковує потрібні харчі на базарі, де можна все купити та, очевидно, в вищій ціні. Ось декілька базарних цін: 1 кг. пшеничної муки, 1-24 рб., 1 кг. гречаної каші – 15-20 рб., 1 кг. цукру – 27-30 рб., 1 кг. масло – 68-70 рб., 1 яйце – 2 рб., 1 картопля 4-5 рб., 1 кг. помідорів – 2 рб., 1 кг. огірків – 0,20 рб., 1 кг. риби – 26-27 рб.

Населення прохарчовується дуже скупко. В літню пору головною поживою є помідори, огірки (найдешевші речі) і хліб. По більшій часті харч зимний, попити тільки чаєм.

В центрі міста та в околицях курортів люди одягнені непогано, досить елегантно, хоч назагал скромно. Зрештою в пору великої жары одяг населення важко оцінити, бо всі одягаються так, щоб не було жарко, отже мало що потребують, будучи в більшості одягнені в заграничні (трофейні) матеріали. Елегантно одягнених мужчин не стрічається. Зовсім друга картина відкривається, коли увійти в пригороддя (передмістя). Там люди одягнені в лахміття, житла їх мають враження звірячих нор, діти обдерті, валяються в грязі як безроги. Живе тут, очевидно, міське робітництво. В самому місті також зустрічається немало мешкань нор, та не так масово, як на пригороддях, малі діти в місті роблять добре враження, виглядають веселі і добре відживлені. Про їхній одяг важко що-небудь сказати, бо вони вліті ходять тільки в плавцях. Багато з них ходить під час канікул в діточі садки т. зв. площадки, де вони мають добру опіку та кращий харч, чим можуть отримати вдома. За кожную дитину в садку платять батьки місячно 120 рб. Їх виховують, очевидно, в великоросійському дусі, незвичайно шовіністично. Я кожного дня чула, як на найближчій площадці діти кілька разів в день маршируючи, співали з ентузіазмом: «Москва, моя родімая...». Я запитала було одної

дівчинки, учениці 1 кл., українки, яка, зрештою, по-українськи не вміла говорити, чи вона знає, хто це був Пушкін і дістала зовсім вдовольняючи відповідь, зате про Шевченка вона не змогла мені сказати ні слова. Виправдувалась, біднячка, що в 1-му класі не вчать по-українськи, починають вчити щойно в другому. Очевидно, в місті дуже багато дітей, що не ходять в садки, вони бавляться на вулиці, виростаючи поволі на «жуликів». Взагалі місто відрізняється від якого-небудь капіталістичного міста, хіба тільки загальним обниженням життєвої стопи всіх людей, хоч і тут є багаті і бідняки: одні, що живуть, а інші тільки животіють. Багато стрічається прошаків. Вони жебрають біля церков, по вулицях, на пляжі. Міліція їх не трогає, отже це нормальне явище «соціалістичного» міста.

На вулиці зразу можна розпізнати колгоспників, зокрема дитину колгоспника. Це окремий клас паріїв, що немов примари снуються по місті в пошукуванні за кусником хліба. Все міське населення відноситься до них крайньо погідливо і слово «колхознік» вчується не раз, як обидливе слово. От, мама-міщанка держить малу дитину на руках. Дитина витягає ручки до корови, а мама злісно каже до неї: «Ти что калхозніца, что до корови дерйощся?». Лікарка в санаторії, якій селянка не вміє точно вияснити проявів своєї недуги, кривить губи, махне рукою і каже: «деревня ...». Якийсь жид, що жде на лікаря, побіч старого розпухлого селянина, відзивається до мене: «От відіте, калхознікі, сей час [на] курорти приехали, а хто будет уборку делать». І це ніяк, не випадкові явища, це правило. Колгоспники ходять голі, поштурхувані, вони рішуче в советському громадянстві творять окремий найнижчий клас. Коли всім і скрізь розказують про свою нужду, розказують скільки їх померло в селі в голодний рік, що в 1947 р. дістали за трудовень 300-400 гр. Захваляють румунську владу, за часів якої вони ділились з державою збіжжям пів-на-пів і т. д. В 1948 р. давали їм в Одеській обл. (дуже гарний врожай) коло 1 кг. за трудовень. Один колгоспник бухгалтер розказував, що в Одеській і Вінницькій областях багато колгоспників отримало по 2 кг. за трудовень. Затє в Жмеринці на базарі жінки мені розказували, що дістали знов по 300 гр. Мені особисто здається, що подіставали в середньому 1-2 кг. Молодь в колгоспах часто старається змагатися в праці, заохочувана медалями та іншими фокусами, та такий запал дуже швидко остигає, коли ця ж молодь переконається, що все це брехня і що при збільшення праці колгоспник хіба швидше втрачає сили, а зовсім краще не живе. Про соціальне забезпечення в селі нема чого й говорити. Захворів

від надмірної праці, то вмирай. В курортах колгоспників можна порухувати на пальцях. Якщо й попадають туди, то хіба продаючи останню корову, чи спекуючи, наражуючись при тому на риск опинитись в тюрмі. Одна колгоспниця розказувала, що коли їх тільки зорганізували в артіль (1931 р.), то зразу платили 4-5 кг. за трудовдень – згодом зменшили до 1 кг. і так осталося до війни. Друга розказувала, що в них перед самою війною добре платили (6 кг.) і збіжжя було вбрід. Тепер всі вони однозгідно нарікають. Їхнім самотнім ворогом є колгосп.

Торгівлею справила займаються жида. В кожній крамниці, в кожній будці – жид і жид. За кожне місце в торгівлі всі страшно побиваються і дають хабарі, бо воно стократно відплачується. Та звичайно здобувають ці місця жида, які постійно мають гроші і в хабарництві можуть всіх переліциувати. Торгівці ошукують покупця на всьому. Вони не доливають повної склянки содової води, частину вартісніших товарів з магазину пускають на базар і т. д. і т. д. Мабуть, саме тому, що жида позахоплювали всі місця, де можна ще найкраще заробити, їх ненавидять більше, чим де-небудь. Їм закидають, що їх не було на фронті, а всі крилися в тилу і все працювали в господарських частинах, вони найбільші приклоники сов[єтської] влади, найменше прямолінійні, з кожної ситуації витягують для себе користь. Ззовні приглядаючись, в Одесі є їх щонайменше 40%. Всі вони держаться разом. Незвичайно обок «старшого брата».

Розговірною мовою в місті є російська мова. Скільки разів я вичула українську мову, стільки раніше мусіла оглянутися за тою людиною, таке воно мабуть [...] характеристичне, що на курортах їх не менше 80% всіх курортників. Також санаторійні лікарі, медична обслуга в переважній більшості жидівська. Вони вдягаються найкраще. Чується, що в них є гроші. Вони безличні, нерідко провокуючі. На них спадає в першу чергу ненависть всіх міщунів, невдоволених з існуючого стану. На випадок революції вони мабуть найбільше поплатяться.

Місце розваги в Одесі не бракує: пляжі, парк, театри, кіно, зоопарк, музеї тощо. В кожний гарячий день одесити заповняють товпами пляж, що й обернутись нема куди. Ранком, коли ще мало людей купається, в більш затишних місцях жінки купаються і гриються на сонці зовсім голі. Не дуже турбуючись тим, що недалеко проходять мужчини та кидають оком на таке небу-

---

* Частина тексту документу відсутня.

денне видовище. Люди купаються навіть тоді, коли вже надворі зовсім темно. Вода тоді дуже тепла і гарно фосфоризує (морські животины), формально можна купатись тільки до 21 години (це ж границя ССРСР, ану хтось попливе ніччю до Туреччини), але стежі прикордонників, що зрідка проходять, не придержуються цього точно.

Театрів є кілька. Я відвідала оперу, російський драматичний театр, театр революції та літній театр. Це всі важливіші. Всі вони за виїмком театру революції, російські. Поза оперою найкращий є російський драматичний театр, бачила там постановку: «Анна Кареніна». Гра артистів дуже добра, декорації прегарні. Театр заповнений дуже різномірною публікою, одягненою зовсім свobodно. Мою увагу звернули два армійські старшини (майор і капітан) в льожі, які в товаристві виелегованих дам, преспокійно порозпинали свої військовій мундири і провітали себе полами мундирів на виду всієї залі. В цьому театрі йшла на зміну «Анна Кареніна» та сучасні радянські п'єси: «Госпожа міністерша» і ще якась друга. Літній театр – це театр під голим небом в найбільшому міському парку, т. зв. парку Шевченка. Там дають вистави різні опереткові ансамблі, там гастролюють переїзні циркові групи тощо. Я була там не оперетці і на цирковій виставі. Продукції мізерні, публіки не багато, і то велика її частина попадає сюди через пліт.

Одинокий український театр – «Театр революції» приміщається не в центрі (на відміну від російського драматичного), а близько периферії при вул. Пастера. В час мого перебування виставляли там «Наталку Полтавку», «Сорочинський ярмарок», «Вія», «Плятона Кречета». Я була на «Наталці Полтавці» і «Вієві». «Наталку» давали як денну виставу, отже на залі були переважно діти, тож і так заля була наполовину порожня. Гра артистів дуже пересічна, те саме і декорації. Особливо переяскравлені комічні місця п'єси робили враження блазнювання. В постановці не видно було пієтизму до тої, дорогої кожному українському серцеві драми. Дітвора майже вся жидівська, реагувала, очевидно, найбільше на комічні епізоди. Краще був поставлений «Вій», хоч також, на мою думку, переблазньований. На цій вечірній вже виставці театр був зовсім заповнений публікою і то, як я довідалась, білети продавались по підприємствах, бо в противному разі не було б, може, перед ким грати. Зовсім зрозуміло, що вся публіка говорила по-російському. Біля мене сидів якийсь старик з виглядом запорожця з жінкою і щось перешіптувались. Думаю, що вони шептались по-українськи.

Кінотеатрів багато. Грають там советські фільми, а також фільми теперішньої (підсоветської) німецької продукції. Як тільки появиться такий «заграничний» фільм, в кіно не легко дістатися. Советські фільми не мають популярності, бо всі вони являються півхудожньою пропагандою советського ладу.

Найбільший міський парк ім. Шевченка кожного вечора переповнений, хоч треба туди платити вступ. Там дуже великий і гарний спортивний стадіон, там згадуваний літній театр, там площадки для танців, там шаховий павільйон тощо. Там парк пре-гарний з видом на море і порт, місцями улаштований взірцево, а місцями повністю запущений. Кажуть, що там є статуя Шевченка. Я не бачила. Зате при центральному вході гарно освітлена статуя Леніна і Сталіна.

Музеїв є кілька. В одному з них, про який мені сказали просто, що це музей «русского художества», я бачила зі здивуванням чудові картини українських митців Левицького і Айвазовського. Ось так ми працюємо на культурний дорібок «старшого брата».

Розговорною мовою в місті є російська мова. Скільки разів я вичула українську мову, стільки разів мусіла оглянутися за тою людиною, таке воно небуденне явище в цьому великому місті Української РСР. По-українськи говорять колгоспники, які російської мови так і не знають. По-українськи говорять молоді селянські хлопці, яких щойно тільки позабирали до шкіл. Та вони стараються якомога швидше перейти на мову «найкультурнішої нації». Я була наче вражена громом, коли раз почула, як двоє молодих людей, добре одягнених, мабуть студенти, говорили між собою голосно свобідно по-українськи. Між курортниками зачуєш деколи український шепіт, та хто б тільки до такого не заговорив, він зразу переходить на «государственный» розговор. Із селянкою, яка вміє говорити по-російськи, будуть говорити по-українськи, та не, так би мовити, «з ласки», коли необхідно «знизитися до неграмотного». Я чула, як лікар-жид говорив до якоїсь жінки з ЗУЗ по-українськи, мабуть, щоб продемонструвати їй, що на Україні теж уміють говорити по-українськи. До людей з Західної України, які не говорять по-російськи, не один заговорить по-українському. Їх тут взагалі окремо вирізняються, називають в більшості, «поляками», та дуже добре до них ставляться та мають куди більше довір'я, чим до людей зі Сходу у всіх відношеннях. Українка-одеситка, до якої я зразу заїхала, добре вміла говорити по-українськи і до якої я постійно говорила тільки по-українськи, відповіла мені двома-трьома реченнями

по-українськи, а згодом переходила на російську мову. Всі одно-згідно кажуть, що «так привикли». Молодий українець, в якого багато російської літератури і одна українська книжка, прямо каже, що української книжки не читає, бо «з мовою йому важко». В поїзді їду з армійським капітаном, його жінкою і дитиною. Чую, що дитина говорить до батьків по-українськи. Вони ж до дитини і до пасажирів говорять в поїзді по-російськи, а тільки деколи шепотом скажуть щось синові по-українськи. Взагалі в цілому купе, в якому я їхала, сиділи самі українці, а між собою вели розмову тільки російською мовою. Українська мова пририта, принижена, нею люди виразно соромляться говорити, вона «колгоспна» мова, некультурна мова, нею говорять хіба тільки парії. Навіть селянки довколишніх сіл на базарі говорять по-російськи, а вже в поворотній дорозі додому, в трамваї по-українськи.

Так обстоїть справа з мовою. А що з почуттям національної приналежності? Всі українці, хоч і не говорять по-українськи, називають себе українцями. В мене є певність, що коли взяти не-жидівське населення Одеси, то українці творять в ній щонайменше 70%. Та мушу підкреслити, що це поняття треба розуміти як регіональне поняття. Нпр., у відношенні до жидів чи німців всі окреслюють себе як «руські». Кожний скаже: «На те місце руському важко попасти, його жиди держать для себе», – розуміючи під «русским» і себе самого. Якась жінка з ЗУЗ, до якої друга сказала: «Ето настоящая русская женщина», — а вона відповіла: «Ні, я не руська, а українка», — дістала з боку від жидівки епітет: «націоналістка». Це мабуть за те, що вона виразно відмежувалась від руських. Українці мають сентимент до всього українського, а особливо до пісні й українського краєвиду. Що за тим криється в їхньому серці, важко збагнути. Мені розказувала жінка з Західної України, що якийсь старшина військової маринарки, якого вона питала, чи не знає квартири на мешкання, зразу не звернув на неї уваги. Довідавшись, однак, що вона з ЗУЗ і не вмів добре говорити по-російськи, віднісся до неї дуже щиро та поміг відшукати квартиру та злегка випитував, як там в Західній Україні, радив, щоб говорити по-українськи і т. п.

В Одесі є кілька церков. Відбуваються там нормально Богослуження. Церкви заповнені слабо, переважно жінками, які припроваджують дітвору. Атеїзм мабуть не приймився, люди в загальному віруючі, хоч не практикуючі. Багато сприймає релігію як традицію і тому її держиться. Священики, особливо по селах живуть дуже бідно, бо зубожіле село ніяк не може прокормити священика. Майже всі вони співпрацюють з МВД. Про це гово-

риться відкрито. Які-небудь зовнішні признаки релігійності, як от медаліоники, збуджують зацікавлення, і радше симпатію.

Дуже рідко стрінете людину, яка була б задоволена з режиму, де найбільше обороняють його жида. Я входила дуже часто в розмови на тему життя-буття і завжди чула відкрити критику існуючого стану. З декількома людьми, так я прямо відкрито говорила, не називаючи тільки власних поглядів моїми, а впевняючи, що це погляди мешканців ЗУЗ, чи бандерівців. Чим більше ми розговорювали, тим люди ставали більше відкриті. Ще більше відкриті вони супроти корінних мешканців ЗУЗ. Сучасного режиму і Сталіна ненавидять, всі ждуть війни і вірять, що американці дадуть народові краще життя. Дуже багато слухають американські станції в радіо і повністю їм вірять. Всі заявляють, що поки людина ще зовсім молода, дівчак, доти ще захоплюється советським життям. Як тільки доросте, прозріває і вже починає ненавидіти владу. Дуже розчаровані всі демобілізовані, які сподіва[ли]ся після повороту з війни раю. В багатьох випадках злість виладнується на жидах, і вони всю владу називають жидівською, впевняючи, що Сталін – грузинський жид. Взагалі все населення мало надію, що по війні уряд дасть народові краще життя. Всі жахливо завелися. Найбільше здеморалізував мешканців СССР побут в окупованих країнах, де вони зустріли куди вищу життєву стопу. Мене впевняли, що дуже багато партійців є проти режиму, навіть один високий МВД-івський старшина сказав до свого товариша: «Руський народ дуже терпеливий, і злий, коли йому терпець увірветься, то не залишиться камені на камені». На питання, чого б населення хотіло, відповідають: «Приватної власності і демократії». Вони не можуть точно специзувати поняття приватної власності, бо нпр., вони проти поміщиків, проти великого капіталу, вони за механізованим обробітком землі – та при цьому всьому хочуть приватної власності. Треба думати, що вони за дрібну приватну власність. Під демократією розуміють, очевидно, свободи, знані в Західній Європі. З советської преси всі сміються, не вірять їй зовсім, читають звичайно тільки останню сторінку. Відомий маршал Жуков був до весни 48 р. командуючим одеською військовою округою. На весну перенесли його, мабуть, в Урал. Про нього і всіх людей, що в неласці уряду, ходять чудовищні легенди. Леніна оцінюють позитивно і дуже довго треба їх переконувати, щоб вони з цього погляду почали уступати. В останньому часі побільшилось число невдоволених, бо відбулось скорочення штатів і багато людей опинилось без праці. Від одного з таких «скорочених» почула я вислів: «У нас скрізь на самому

верху руські, а кругом нього жиди». Всі раді б поїхати на ЗУЗ і дістати там працю (звичайно, на колонії всім краще живеться). За мою допомогою всі доходили до ствердження, що в самостійній Україні було б краще жити. На запит, як населення поставилось в разі політичного плебісциту, чи належати до Росії, чи творити українську державу, я дістала відповідь, що люди голосували б за Україною.

Про бандерівців знають всі, та не всі правильно про них поінформовані. Багато не знає, що бандерівці боролися проти німців, дехто думає, що вони тільки проти колгоспів. Кожну людину, що побувала на ЗУЗ, випитують про бандерівців. Зацікавлення цієї проблемою велетенське. Мені розказувала про одного одесита, який працював в Дрогобицькій області в лісі, був в руках бандерівців, які його випустили, а вбили західняка-агента. Він незвичайно корисно про них висловлювався і відомість про його пригоду дуже швидко несеться по сусідстві. Мало хто розуміє, що західноукраїнські повстанці ведуть тепер пропагандивно-виховний бій, а не прямиий наступ на Кремль і тому песимістично оцінюють їх шанси. Після мого вияснення в цій матерії, погляди моїх співбесідників різко змінилися. Я розмовляв з одним демобілізованим лікарем, який в 44 р. їхав з військовим шпиталем через село Деренівку, Тернопільської обл. і там повстанці наскочили на шпиталь. Він, очевидно, був скрайньо ворожо наставлений до УПА. Переходячи попри будинок, де живуть молоді моряки, я сама зачула, як один сказав до своїх товаришів: «Ета самая бандеровская комната». В переддень мого від'їзду я побачила в парку двоє молодих людей, які розмовляли між собою по-українськи. Я прямо присілася до них і завела розмову. Вони обидвоє з Київщини. Вона педагог, він студент. З розмови про літературу, при чому я зразу почала передавати думки підпілля на літературну проблему, перейшла розмова на бандерівців, на ідею самостійної України. Студент виявив в цій матерії велике знання. Сам порівнював Україну до англійських колоній, він казав, що в 44 р. в Галичині зустрівся з бандерівцями, говорив з ними. Він був людиною повністю політично свідомою. Його товаришка, хоч і сказала зразу, що коли Україна не буде під Росією, то попадеться під іншого окупанта (проти чого він давав порівняння Бельгії, Голландії тощо), то опісля заявила, що героїзм бандерівців збуджує загальний подив і симпатії. З побажанням, щоб вони ніколи не цуралися рідної мови, я попрощалась з ними. Мій знайомий, який під час мого від'їзду відпроваджував мене до поїзду, заявив перед двірцем, що «він із щирим серцем

співчуває тим, що боряться» і просив мене переказати це, хоч я ні словом не зрадилася, що маю зв'язок з підпіллям.

З розповідей співмешканців довідалася я, що в Литві йде боротьба проти ССР, подібно як на ЗУЗ і там «лісні» вбивають партійних та власних донощиків. Кажуть, що в Вільнюсі литовець не відповідає руському на запит, поставлений російською мовою. Подібно і в Естонії. Населення Естонії дуже багате і погано ставиться до колгоспів. Кажуть, що в цілій республіці є ледве чи три взірцеві колгоспи. Після виселення татарського населення Криму спровадили туди поселенців з Тамбовської і Курської областей, а також з різних околиць Кавказу. Всі вони їхали туди на готові, покинуті хати і поля.

Всі одесити не можуть нахвалитися румунського режиму, в час якого було багато хліба і всіх інших продуктів. Зате тепер всі ті люди, які залишились під румунами, є в неласці, багато їх вивезли на Сибір. Також вивезли всіх репатріантів, які вернулися з Заходу. Та терор шаліє не тільки тепер, він був і перед війною, от нпр., виарештували і вивезли всіх співробітників чужих консулатів (від секретарів до прачок включно) громадян ССР.

Приходить мій день від'їзду з Одеси. За 8 крб. дістаю лежаче місце в вагоні (в ССР є приповідка: «блат вище міністра»). Одеса починає зникати з моїх очей. Сьогодні вона чуже місто, та я переконана, що в відповідній хвилині кинена українська іскра розпалить ці підсвідомі українські серця і злучить їх остаточно з Києвом. З Одеси вертаюся оптимісткою ...

Ніччю з метрополії з'їжджаю в колонію: Підволочиська. Якийсь хлопчик поза плечі вагонвожатого вривається в вагон, вагонвожатий кидається за ним, хватає його за обшивку, викидає і кричить: «От, западная бл...». Він каже, що в вагон вскочив ще один хлопець-«западняк». Советська публіка починає розшукувати «мурина», який попав між «білих». Я пригадала собі, як біля Проскурова така ж сама публіка поза плечі контрольора сховала якогось пасажира, що їхав «зайцем». Та це був «білий»...

Вересень 1948 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Акр. 276-283. Копія. Машинопис.

№ 77
ЗАПИС РОЗМОВ ІЗ ЖИТЕЛЯМИ с. ЛОЗОВАТКА
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Листопад 1948 р.

Відомості зі СУЗ

(Розповідь одного східняка про життя села Лозоватка [Лозоватка], Червонокам'янського р-ну, Кіровоградської області, з часу великого голоду в Східній Україні 1932-1933 рр. Подається точний відпис згідно з оригіналу, враз з усіма можливими похибками).

Село Лозоватка [Лозоватка],
Червонокам'янського р-ну,
Кіровоградської обл.

«За що ж, Боже
милосердний, нам терпіти муки».

Із старовинної пісні запоріжців

Частина I

Ген-ген, далеко аж на сім кілометрів розкинулось село Лозоватка. А яке ж воно було чудове! Всі будівлі села упорядковані: і хати закриті і стіни побілені, а внизу попідведені червоною глиною або сажою для більшої краси, а подвір'я, як все зроблено по-господарському.

І чого тільки люди не мають: корів, свиней, качок, гусей, курей, індиків. А садки! Які садки! В яку б хату не зайшов, господар вас не випустить з хати, не почастувавши гарним смачним обідом: борщем з свининою, варениками, а там чи кавунами, чи динями, чи медом, кіселем з ягід, яблук, слив, закусити дасть.

Куди не кинь оком, всюди видно повний достаток людей у всьому: людська праця, а Божою молитвою дійсно ошчасливила всіх українців. Та не довго людям прийшлося безтурботно жити. Рознеслась повсюдно вістка «колгосп!». В колгоспі «краще» буде «житись» людям. Колгосп – «щасливе і радісне життя».

Ну і почалось! До села, в сільраду приїжджають уповноважені жиди-комісари, «советські люди» – комсомольці, «різні представники влади». Дай їм гарну квартиру, добру страву, горілки, дівчат, молодиць гарних. І розпочалася колективізація, політика партії та уряду.

Почали з «куркулів». Дід Гнида Іван мав двох одружених синів, невісток, внуків. Жили всі вкупі. Було їх всіх 12 душ. Мали: 12 десятин землі, коней, корів, свиней, курей.

Мали молотарку кінну, сівалку, косарку, плуги, борони. Жили як справжні господарі. Не піячили, не грали в карти. Берегли кожну копійку, все дбали про господарство своє та свій достаток.

Нікого не наймали, ніким не експлуатували.

Цьому чоловікові наказ: «до вечора здати 800 пудів хліба. Ти куркуль! Не сдаси – Соловки!».

Гнида доводить, що стільки хліба немає. Зараз зимовий час (були Різдвяні свята) від жнив пройшло 5 місяців, за ці місяці 12 душ з'їло 200 пудів хліба, а коні, свині, корови теж їли. Тай не вродила, град був, днів десять під люцерною було. Де ж узяти стільки хліба! Та й він, уже після жнив державі весь податок здав. Ви ж люди, зрозумійте, все це.

Та де там! І слухать не хочуть. Де хочеш, там і бери. Брешеш! Закопав, у землю заховав хліб. У, гад, куркуль! «Я тебе покажу как ийти против советской власти!» — кричить гаркавим голосом придатний Янкель, стукаючи пістолем по столі.

Здав дід Гнида 500 пудів своїх та 300 пудів позичив у своїх братів, щоб не «розкуркулили» його. Всі документи-квити приносить і показує представникам.

Через день ще наказ: за 24 годин здати 100 пудів хліба і 200 крб. грошей.

І де його взяти? Ніде!

Через добу приходять поради і почалось «розкуркулювання» поміщика діда Гниди.

В чому сім'я сиділа, в тому була вся вигнана на вулицю на лютий мороз. І дорослі, і малі! Старі і малі! Всіх їх було взято під варту і замкнено у спеціально відведеному приміщенню, заздалегідь приготовленому: вікна заграбовані, без скла, не теплене.

А доля господарства цього господаря була така: що було кращого з вбрання (кожухи, свити, пальта, піджаки, сорочки різні, жіноче вбрання) було все це розібране в першу чергу представниками «влади» особисто для себе, свого споживання. Кращі коні, корови, брички також були взяті в розпорядження «цих представників влади», а насправді для особистого користування.

Інше майно як молотарка, сівалки, косарки, борони, плуги було забрано до тільки що утворених колгоспів.

Хатні речі: столи, лави, скрині, буфети і т. і. не потрібні колгоспам і різним установам (набрали цього досить) продавали поради з «американського а[у]кціона» (тоді називали так торгівлю).

Цей «американський аукціон» відбувався так:

Натовпу людей, який або зганявся спеціально, або під час зборів селян або мітингів (в той час, вони були майже кожен день) показувалась советами якась річ хатня: подушка, перина, кровать, люстра, лямпя і казали вартість її 6 крб. чи 3 крб.

І потім голосно кричить: «Кто больше?». Коли хто давав більше і найбільше ніхто не давав, тоді і продаваема річ переходила у власність тому, що найбільше заплатив. Ця процедура відбувалась справді як в Америці при дзвоні в гонг. Тільки гонг замінявся якимсь чавунним казаном або якоюсь іншою металічною річчю.

А як же селяни, взагалі нарід, купував ці речі! Яка думка була про це людей? Довгий час ніхто і не брав, не купував!

Всі казали: «На чуже добро зуби не гостри».

Більшість казали: «Нині я куплю, а завтра це буде зі мною».

Чужій біді не радуйся.

Але врешті-решт дехто спокусився чужим (не багато коштує) і почали «купувати» і так брати.

Це люди були з так званого «активу села», які по своїй темності, ледарству, жили і чужому заздрили, підпали під вплив большевицької агітації, стали активно допомагати вершити ці ганебні справи!

Що ж стало з родиною діда Гниди?

Прикладами рушниць, рукоятками пістолетів, кулаками і ногами були вони зігнані в те заздалегідь приготовлене місце, де вже було повно і дітей різного віку (починаючи з недавно народжених) і старих, хворих взагалі, а коли їх «розкуркулили» ще більше рохворілися.

Було людей, що і стояти тісно.

Крім сім'ї Гнидів були там і Коника Пилипа сім'я з ним, Левчинка Василя і Яцькового Федора і Гаймала Степана, Михайленка Петра. Це в той день.

А скільки було таких людей на протязі 1929-30-31-32-33 років? Та не в одному селі, а по всій Україні?

Зазначені люди на протязі 2-х днів пильно охоронялися до дня їх відправки. Ніхто не міг чимсь (ні їжею, ні чимсь другим) їм допомогти, до їх підійти.

А потім їх під пильною охороною було відправлено до залізниці, де цілими ешелонами в холодних вагонах без їжі, роздітих відправлено до Соловків (Соловецькі острови на Білому морі, Сибір, Казахстан, Далекий Схід). О, ненько Україно, о бідний український народ!

Чим же ти винен, чим же ти прогрішив, що стільки лиха, біди, горя ти переносиш?!

Ні один нарід у всьому світі не терпить стільки муки, як наш нарід України! На прикладі небіжчика діда Гниди Івана показую як провадилось «розкуркулювання» заможних господарів. Коли було покінчено з «куркулями» совети взяли до «середняків».

«Історія» колгоспів знає, що селянство було розбите на куркулів, середняків, бідноту.

Тобто на: заможні господарства, господарства між заможними і бідними (середняки, так наз[ивали] совети) і бідняцькі господарства. Доля господарів-«середняків» в більшості була і долею куркулів. Деякій більшості «середняків» було те, що їх було позбавлено «права голосу», тобто вони не мали ніяких прав ні нащо (ні людських, ні політичних, ні громадянства, нічого) і переживали дома.

Приведу приклад.

Самохліб Андрій мав коня і корову, землі 4 десятини. Чоловік жив справно. Добре їв, в достатку жив. На колгосп дивився не по-советському. Його позбавили «права голосу». Він не мав права голосу –це значить, він не мав ніде працювати (бо де не піде, скрізь дай довідку, хто ти такий, як ти позбавлений прав), діти його не могли ніде вчитися, не міг у крамниці купити навіть солі.

Ще до такої категорії віднесли таких людей:

1. Служивших в арміях царських генералів Денікіна, Колчака, Врангеля, Юденича звичайно в низьких різних чинах-званнях.
2. Служивших у Махна, Григорієва, Петлюри.
3. Різних службовців, які служили на різних посадах за царя.
4. Вчителі з вищих учбових, середніх і нижчих закладів, що зневажливо і вороже відносились до політики «влади рад».

Велика кількість цих людей була заморена голодом в 1933 році, а хто залишився живим, той у 1936 році був раптово заарештований і ні яких слідів не залишено про цих людей, де вони і що вони. Це провів сталінський соратник Єжов (бувший нарком ССРСР МГБ)²⁴⁰.

---

²⁴⁰ Єжов Микола Іванович (01.05.1895 – 04.02.1940) – генеральний комісар держбезпеки, нарком внутрішніх справ СРСР (1936-1938). Його ім'я відоме у зв'язку з так званою «Єжовщиною» – періодом в історії СРСР, коли сталінські репресії були різко посилені й доведені до максимальної інтенсивності («Великий терор» 1937-1938).

Частина II

В колгосп поступали «добровільно» люди. Велика більшість людей зовсім не бажали йти до колгоспу. Но були змушені. Була проведена велика агітація: вся преса (газети, журнали, книжки, радіо, кіно), різні збори, мітинги куди не піди, куди не подивись, де не почувеш – скрізь «колгосп – щастя людей».

Но саме головне, що примусили йти – катування. Середньовічне катування часів ієзуїтів. Вибивали щелепів, зубів, ламання рук, ніг, каліцтво людей. Це не замало? А скільки було заподіяно людям смерті.

Кличуть господаря до сільради: «пишись до колгоспу», – каже совіт.

«Не хочу», – відповідав селянин.

«Іди подумай», – примушує совіт.

До холодної хати забирають людей. Їх не пускають додому по декілька день, примушують «думати». Звичайно сидять голодні, холодні.

Люде не «надумують» вступати – відбивають легені, печінки, в кров розбивають обличчя, зуби вибивають, викручують руки, ноги.

Так не витримали «думання» Бондаренко Семен, Петренко Іван, Чабро Марина, Коваль Савко, Кіндратенко Гринько. Та хіба це всі?!

Вступивши до колгоспу, люди «здають» коней, корів, свиней, навіть курей. Люди «здають» сівалки, молотарки, вози, плуги, борони, збрую.

Все знаходиться в колгоспі в повному більшовицькому порядку: вся худоба голодна і в холоді. Коні, корови блукають поза стайнями, при «більшовицькому порядку», у худоби одні ребра. Настала весна, зійшов сніг, скільки кісток різної худоби лежало по степах.

«Навіщо нам коні?», – кажуть «представники», – «ми будемо робити технікою: тракторами».

І вийшло «тракторами» робили: люди лопатами копали землю, де в кого корова залишилась, то коровою.

Примусили людей плуги, борони тягати. Хліб, що був у людей, весь забрали для «армії робітників», для виконання п'ятирічки в чотири роки.

Приходять до Кравченка Івана і кажуть: «Чого і досі не розрахувався з державою».

«Ну, не розрахувався», – відповідає Кравченко.

«Ану дивіться». Дає купу різних квитанцій. А виходить, що Кравченко Іван розрахуватись то розрахувався, але «встречний план» (це п'ятий по щоту, що були, крім інших, що були) не розрахувався і: зараз негайно повинен віддати, як немає, то вони будуть робити трус і тоді буде йому гірше, як найдуть.

«У мене хліба немає ніякого, шукайте, самі їмо буряки», – відповідає челядь Кравченка.

Актив робе трус (не перший раз). Заглядають у комори, стайні, під дахівки, перекидають де що лежить. Вистукують стіни, долівки (чи не замуровано де). Бувають будівлі давні, старі і при вистукуванні вони дають глухий звук, нібито там щось замуровано.

«Ага, живемо, тут щось є!», – радісно вигукує «активний».

Стіну або піч зразу розбивають, долівку копають. Пилюка, мусору повна хата. Крику і плачу дитського і господарів. Перекопають, поломають, поневіряють і нічого не знайдуть.

Коли де що трапиться знайти, звичайно, заберуть під мітлу, до зернини.

Настав голод.

Зима. З 1932 року повернуло на 1933 рік. Рік смерті і людодства. Таких років, від коли скільки існує світ, не знало людство, не знав ні жаден нарід. Штучний голод!

Частина III

Весь хліб, все, що гідне було їсти, все було забрано.

За пшеницю, жито, кукурудзу, ячмінь – люди забували, які вони і на смак. Що люди їли? Чим люди живились?

Хто ще мав якесь теля, той його з'їв ще в 1932 році, в середині року, або в кінці. Після телят дійшла черга до корів. Звичайно свиней, овець в цей час не було давно і про їх не згадую. Коли худоба була з'їдена без хліба, звичайно, люди живились хто чим зміг. Така страва як буряк (кормовий для худоби) була розкіш. Хто ще мав якийсь кабак-гарбуз, той варив його і робив домішання. З нього чи кори з якого-небудь дерева, чи просто полови.

Люди з нетерпінням чекали весни. Кому пощастило діждатись весни, той рвав – найпершу траву, бур'ян, який тільки показався з землі, варив його і тим жив.

В колгоспі було так зване громадське харчування для тих, хто не в змозі був двигатися і хоть як-небудь рухати руками. Один раз на день (на обід) варилась страва. На полі, де провадилися роботи, у котлі варилась якась незрозуміла страва, що складалась з

великої кількості води і дуже незначної частини муки, картоплі, сала, звичайно, не було в цій страві.

Ось спогади колгоспника Ратенка Ананія: «Внаслідок загального голоду ми перестали бути схожими на людей, не одиниці людей, а всі всього села, уявіть собі людину з маленькою проріз'ю. В ногах відчутливо чуєш не кров, а воду. Чуєш, як та вода у твоєму тілі булькається, як у якійсь посудині. А на роботу гнали. Одначе ні я, ні моя сім'я не могли навіть піднятися з долівки (ліжок, подушок). Взагалі в хаті не було нічого, бо все було у місті раніше продано на їжу.

Заходить голова кол-пу Кохавський Петро і як я не благав, не молив його, що мені сьогодні особливо погано, хвороба, він мене носками з долівки хати аж на подвір'я котив. Як я залишився живим, одному Богові відомо».

Спогади другого кол-[госпни]ка Матвіїва Івана: «Бачите оті розвалини. Це там був проулок. Там було 25 хат. Колись цей куточок села називався Курганівкою, бо стояв там буграх-курганах. Це було найкраще місце у селі: хати були під білим залізом, сараї для худоби, різні господарські приміщення, садки гарні, а в них добрячі пасіки.

А тепер цих розвалин не пізнали: позаростали бур'янами, як тут ніколи і нікого не було.

І його сива голова задумливо спустилась на груди, в очах мертвий сум.

«Нема цих людей, з голоду померли, – продовжує він, – я їх мертвих витягав з хат і мертвих скидав з кручі у провалля. Тоді не ховали у могили, ні.

Не було сил копати ям, щоб в них хоронити мертвих. Ми були такі слабі, що нас 10 душ ледве-ледве могло не винести, а витягнути з хати мертвого, покласти на підводу і скинути його в провалля. Сьогодні ми так «ховали» мертвих, а завтра нас інші так само. Тоді дивного у цьому не було нічого. Бувало з вечора заходив у хату і бачиш, що вони до ранку не видержать. Значить ранком треба з'являтися на похорони.

Одного разу захо[жу] з вечора до Пуриса Микити, а він і каже, що до ранку вмере і щоб ми його поховали. Приходимо вранці, а він ще чуть-чуть живий і шепче губами, щоб ми його зараз виносили, бо все рівно йому, більше години не проживить. Ну, ми його напівмертвого й скинули до всіх».

Учитель цього села розповідає: «Яке тоді було навчання? Та ніякого. Учні, голодні, пухлі з голоду. У всіх одна думка: їжа! Їсти!

Я сам голодний. На місяць мені з колгоспу «давали» 5 кг. муки, та яка ця мука – не поймаєш! Справжня мука, а не мука. А скільки разів за нею приходилось ходити поки одержиш. Повинен одержать у серпні місяці, то дадуть аж у жовтні.

За рік десятки дітей-учнів умерло у школі, за партами. Навчання – обов'язкове для дітей, ось і виконували цей закон. Діти з голоду вмирають, а я мусив казати їм, що життя радянських дітей радісне і щасливе. Подякуємо рідному Сталіну за його турботи про нас. Вірно писав Ленін, що радянський учитель повинен стояти на такій височині, як ніде у світі. Так воно й було. Так воно й є!».

Спогади учительки Саєнко Марії.

«Ходив до мене у клас Ванька Коровник. Йому було лише 9-ий рік. Маленький, рухливий, цікавий хлопчик. Немає його день, немає два. Ну, гадаю сама собі, чого це його немає? Невже помер? Бо він теж дуже підупав був. Не піти, не взнати у чому справа, не можна. Учні мусять 100% відвідувати школу. А успішність теж повинна бути 100%.

Прийшла я до матері. Батько вмер від катувань, що не записався до колгоспу. Мати каже, що Ванька пішов до родичів у село Лихівку до тітки на гості. Буде вдома через 4-5 днів. Так що вона просить пробачення у мене, що він трохи не ходитиме до школи. А сама якось у вічі не дивиться, на що я спочатку не звернула уваги. Не знала в чому справа. Пройшло не 5 днів, а всім. Немає Ваньки у школі. Приходжу вдруге до цієї жінки. Виправдується тим, що не знає, що його так довго немає. І турботи у цій жінці на видно ні якої за своєю дитиною. Я раджу їй сходити самій за хлопчиком, це 12 км. до села, дитина мала, самій ідти їй ніяково. Згодилась вона зі мною: пообіцяла сходити. Одного дня приходджу ще я до цієї жінки все ж таки за свого учня. У неї сидить якась друга жінка.

Ну, були у Лихівці? Коли ж Ванька дома буде? – питаю я.

— Та, ще не була, – відповіла вона.

Тут я і починаю сваритись з нею. У нашу сварливу розмову вмішується ця, мені не знайома жінка. Вона ж і є тітка Ваньки, сама мешкає у Лихівці і Ваньки у них не було вже 2 роки. Ця ж жінка стає мені на підмогу і теж собі: де Ванька?

Мати в плач. Мене взяло в холод, потім в жар. Нічого ми не узнали про долю Ванька. Відповідь матері одна: його немає.

А де ж він, що з ним? Ні слова не каже. Я в сільраду до голови, до міліції. Довго не признавалась, а потім призналась: убила і з'їла. Матір рідна – власну дитину. Знайшли під час трусу кісточки з нього. Закопала їх.

Та хіба це тоді була новина! Ні, панове!

В цьому селі, яке нараховує 730 господарських дворів і 3500 населення (дорослого і малого) з голоду загинуло 337 чоловік людей. Життя на селах на стало! Всюди крокує смерть з косою. Хто був живий – не жива людина, а живий труп.

Земля не оброблена. Скрізь бур'яни. Вище людини. Розвились барсуки. Коти, що їх люди не з'їли, подичавили. Своім м'яуканням вночі наводять страх і сум.

Ще більший сум наводять сичі. І все це освічує сяйвом місяць. А було ... Було сміх, веселий, щирий сміх хлопців, дівчат. Було в садку Панасенків Соня альтом починає: «Зійшов місяць, зійшов ясний, з неба подивитись ...». А хлопці сумними басами: «Далі в хмари загорнувся, не хотів світити».

Або Сашко Пашкань високо починає: «Сонце низенько ...». Гармошки, гітари... Гуляють, співають од ранку і на роботу. На знали втому.

«Було колись на Україні ревіли грамати,

Було колись на Україні вмiли панувати.

Панували, здобували і славу, і волю,

Минулося, осталися моголи на полі».

Дійсно так.

А як же жилось «активістам», партійцям, уповноваженим, різним «советським» людям. Весь «тягар» колективізації вони зносили на собі. Кожен вибирав собі який йому подобався будинок з різними іншими приміщеннями. В ц[их] будинк[ах] «в порядку розкуркулювання советськими людьми» забиравось, що їм тільки подобалось, як з худоби різної, з різного вбрання, одежі, взуття, хатньої мебелі і всього останнього.

На все це їм ніяких норм не існувало. Ні один з цих з голоду не вмер. А навпаки: кожного вечора у розчинені вікна насеться гра-мофонна гра, дзвон гітари, п'яний регіт, запах смачної страви.

Скорик Марія розповідає: «Їсти хочу, як не знаю як. Не могу передати. Піду до Мариненка Тимофія, може дасть шматок хліба. Раз колгосп, значить всі повинні однаково жити. Приходжу та і прошу. А він мене, п'яний, червоний, скидаючи очима: «Ну, як даси... Переспимо у двох..., то дам їсти». Я й пішла геть.

Частина IV

Поруч з колективізацією почалась «індустріалізація» міст. Кругом «мобілізуєчі» маси людей на працю, лозунги: «Догнати і перегнати передові капіталістичні країни», «Виконаємо п'ятирічку

за 4 роки», «Електрифікація плюс індустріалізація ...», «Рівняйтесь до кращих стахановців-ударників». Яких тільки лозунгів не було, до чого тільки не «мобілізували» нарід.

Величезні кошти витрачали на лозунги, які були електрофіцровані на спеціальному папері, на дикті, на домен[н]их і мартеновських печах, на різних цехах, машинах, стінах.

Де не повернись, куди оком не глянь – скрізь лозунги, лозунги і лозунги!

Велике промислове місто – Дніпродзержинськ (бувше Кам'янське). Тут заводів: металургійний Дзержинського, вагоний завод «Правда», цементний завод, коксо-хімічний завод, ГРЕС, трест на реконструкції заводу Дзержинського.

На селі голод. Селяни (хто в змозі і політично, щоб не був «розкуркулений» і хто був ще більш менш фізично не виснажений) з дітьми і взагалі в своїми сім'ями приїжджали і приходили на виробництва на роботу. На виробництві було «краще», ніж селянству на селі.

Придивимось, чи дійсно було краще робітникам? Прибулий чоловік на працю до виробництва повинен був перш за все звернутися до відділу робсили, щоб оформитись, тобто заповнити декілька різних анкет з безліччю різних питань біографічного змісту, де навіть питалось за поступаючого до праці за його предків. Після цього прийняття цей чоловік чи жінка повинен їхати до коменданта гуртожитка. Гуртожитки в більшості були наскоро зроблені (по стахановськи), не були елементарно обладжені: часто були без вікон, як були вікна, то без скла, взимку хватало простору вітру заглядати у всі боки цих приміщень «новостроїв п'ятирічок», де людей було досить з торбами, дітьми, обідрані, вошиві, сморід, повітря зіпсоване, ліжок мало, люди на підлозі.

Головна бесіда людей – їжа.

Робітник з дітьми, з дружиною живе в такому приміщенні по декілька років.

Щоб одержати квартиру, або хоч кімнату, потрібно було бути «ударником», «стахановцем», на зборах, виробничих нарадах багато брати різних зобов'язань, що виконаю і перевиконаю, тоді лише той, кому пощастило, діста[вав] окрему якусь кімнату. До цього потрібно було ще з різним начальством випити досить горілки. Прибула людина домагається хлібної картки, яку одержує не зразу: то немає бланок-карток, то зовсім немає карток на цей м-ць, бо не «положено», за відсутністю ліміту, і люди роблять без хліба 4 і 5 днів, а то й весь м-ць. Це робітник не може одержа-

ти на самого себе. Звичайно, на сім'ю йому ще тяжче одержати: кому боляче, що діти голодні робітника.

Робітник одержує 800 грам хліба на день. Цей хліб сам він не з'їдає, бо йому треба дати своїм 3-4-5 і навіть бувало більше дітям.

Зарплатню затримували своєчасно давати по 3-4 місяці.

Картка на хліб є, а грошей немає, щоб купити хліб. Що робити? Позичити ні в кого: дуже рідко, хто має гроші. Робітник у крамничці бере хліб, не платє за його, бо немає чим і свою картку залишає у крамника тимчасово на 1-2 години. Від своїх 300 грам (що мусить їсти вся його сім'я) відрізає 200 грам і продає. Вертається до крамниці, виплачує борг і одержує назад свою картку. Це як знайома крамничка. А як не знайома? То грошей нема і хліба не одержати.

За сьогодні не взяв, значить завтра не одержиш. Бувало пекарня не спече хліба (чи муки не було чи дрів), то за цей день ти не одержиш, кажуть, ви прожили без хліба? Навіщо вам хліба? Не положено!

Робітники в середньому одержували 200 крб. на місяць. Жінки-робітниці ще менше по 150 крб. Хто був сам (без сім'ї), той ще якось тягнув своє існування. А хто мав сім'ю, той з дітьми був у тому ж самому становищі, що на селі.

Люди з величезною очайдушністю боролися за своє існування: від писка своїх дітей відривали 200-300 грам хліба, яка крохматина, що була дуже потрібна цій людині, якась з пайка їжа (що дуже несистематично з величезним запізненням крамницями надавалась робітникам): пшоно, олія, крупа –це все народом продавалось на базарах, щоб за продану цю можна було купити буряка, капусти, картоплі на борщ, на суп, щоб завтра було чим викупити хліб з крамниці. А цей хліб чи було в крамниці, чи ні, а все рівно його не вистачає і потрібно купити у спекулянтів.

Заробітної платні ні кому не вистачає і це породило «спекулянтів». Чого тільки робітники не продавали? Починаючи з шматочків хліба, який самі потребували, як повітря, різний одяг і свої вироби: відра, казани, бритви, табуретки і т. і. Матеріал для цього звичайно «крався» робітниками з виробництва.

Ще робітники брали в виробництві (хто біля чого працював) цвяхи різного розміру, бляха різна, вугілля, доски, електропровід, електролампи, різні слюсарські і столярські інструменти. Все це виносилось на базарі! Все продавалось за їжу!

Все це зазначене різними способами і різними шляхами виносилось з робітництва і на продаж!

Потім урядом була видана постанова про дрібні крадіжки, за якою винні в крадіжках засуджувались від 6 місяців до 5 років.

Робітникам, що по закінченню праці йшли додому, робились труси. По всім теренам виробництв було посилено варту. Внаслідок цього багато людей було засуджено на різні терміни ув'язнення.

З метою ще більшого піднесення «продуктивності праці» було застосовано «ударництво», а потім стахановство.

Голод примусив людину бути і «ударником» і «стахановцем». Ударництво і стахановщина було урядом примінено для більшої експлуатації робітників.

«Ударник» чи «стахановець» мав ще значні переваги над «не ударниками». Головна перевага була в тім, що «ударники» в той час, коли він перевиконав своє виробниче завдання, мав право їсти в їдальні для ударників – приміщенню, де було на декілька більше вивішено портретів «членів уряду» та різних гасел, ніж у «їдальні для не-ударників». Друга перевага ще була та, що ударники їли ложками, а «не ударники» сьорбали прямо з мисок ротом. Ложок в той час не вистачало по їдальнях і не кожному робітникові було зручно ложку носити зі собою.

Різниця в їжі «ударників» і «не ударників» була в тому, що в борщі для «ударників» було трохи більше буряка та капусти.

Люди перевиконували виробничі норми за рахунок своєї фізичної сили, а не якоїсь машинізації праці. В період з 1931 року 8-ми годинний роб[очий] день був лише на папері. Примушували людей працювати по 3-4 доби, не виходячи з терену виробництва, все «доганяли передові капіталістичні держави».

В той час чи боролись робітники за покращення своїх умов? Так боролись. Ось факт. Спогад робітника Меркулова.

«З Німеччини до заводу прибуло три турбіни фірми «Манн».

Установкою цих турбін керувало 5 німців, які приїхали теж з Німеччини. Нас 250 робітників, повинні були під керівництвом цих німців виконували всі роботи приналежні до цих турбін: провести монтаж турбін, провідку газопроводу гострого пару, м'ятого пару і т. і. Турбіни ставили у приміщенні силової станції, а різні паропроводи на подвір'ї на височині 12 м.

Жовтень 1933 року. Слякота. Німці приходять на роботу, як ніхто одягнені: добрячі плащі, костюми, в шляпах. Тут їм відведено спеціально приміщення, де вони переодягаються, їдять. Прийшовши на роботу, німці одягають робочу одягу (таку, що радянський інженер святкової немає) ріжуть по тоненькій скибі білого хліба, товсто намазують маслом, снідають добру страву:

яйця, какао, курятину, п'ють вина, мінеральні води (просту воду не п'ють, їдять виноград).

Нашим робітникам на снідання суп гороховий, на обід теж саме. Від гороху вода жовтого кольору, нагадує підроблену речовину хворого шлунка. Гидко дивитися. Цією стравою користуються п'ять місяців. Хліб їсть, хто зможе з дому принести. Ложки не подаються, немає. Перехилиш миску і з огидою п'єш його. Працюємо на дощі у своєму вбранні: спецодягу немає.

Одного разу прийшовши на обід, посідали, тай дивимось на суп цей. 3250 чоловік, ніхто не торкається до нього. Обідня перерва – година, яку ми просиділи, не обідаючи. Приходе «начальство», начальник цеха, його заступник (пом[ічник] начальника по праці, обов'язково комуніст), голова профкомітету, також комуніст і ще декілька.

Робітники їм скаржаться на їжу, що немає спецодяжі, у своєму власному під дощем працюють. [На] це начальство доводить про сучасні труднощі і треба свідомо це переносить. Кінчимо п'ятирічку – всім краще жити буде. Декілька робітників (старих кадровика, як їх називають), що працювали в тому з-[аво]ді за часів царату) пішли до телефону, як їх не можна. Тут же, на очах робітників, було зроблено зауваження, які завтра виконать повинно. І дійсно на другий день робочі їдять (снідання і обід) картоплю з курятиною.

Декому дали рукавиці брезентові, ботінки. Сидимо, снідаємо, тай бачимо, що немає Пархоменка Артема, Шицакіна Олександра, Опришко Савелія, Зубова Павла. Дізнаємось, що вночі після «забастровки», їх забрало НКВД, як «організаторів забастовки».

І пішло «снабженіє» таке як було.

Зачинили все це німці, тай сміються з робітників, які самі собою «не керують», які знаходяться у влади робітників та селян.

Частина V

Колективізація жидів не торкнулась: ні одного жида не було, немає і не буде в колгоспі. Взагалі з початком колективізації жиди по селах не мешкали, а тільки в містах. Не один жид з голоду не здох. Жиди пішли по таких напрямках – шляхах: навчання у вищих учбових закладах, керівні посади різних установ, торгівля.

Багато жидівської молоді вчилася і вчиться у держав[них] університетах, горних інститутах (щоб бути горними інженерами), будівельних інститутах (щоб бути інженерами будівельни-

ками), медичних інститутах, електромеханічних, металургійних, педагогічних і інших вищих навчальних закладах. Перебуваючи у цих інститутах жиди там були головами професійних комітетів, секретарями партійних і комсомольських організацій та на інших керівних посадах, що було для них прибутковим, матеріально цінним. За сім-вісім років (1930-1938) повно жидів було по різних наркомках, головними інженерами великих виробництв, бухгалтерами, лікарями, професурою у вищих навчальних закладах, не рахуючи середніх, на службі НКВД, секретарями партійних організацій районного, обласного і республіканського масштабів. Найдохідливіші роботи, найкращі роботи, найкращі квартири мали жиди і партійні. Для них були створені спеціальні крамниці, так звані «закриті розпреди» (закриті розподілітельні крамниці), спеціальні їдальні, буфети, де вони споживались без нормово. Різні лікувальні заклади (курорти, санаторії, дома відпочинку) – все для послуг жидів і партійних, серед яких більшість москалів.

В курортний сезон – травень, червень, липень, серпень – жидів і партійних на Кавказі, Криму, побережжі Чорного моря, у різних лікувальних закладах повно. Товстелезні жидівські тіла купають чародійні морські хвилі.

А шахтарі у глибоких шахтах Донбасу, Криворіжжя добувають чорне золото – вугілля, руду, копають сталінську п'ятирічку за 4 роки. Робітники вогню і металу біля домен, мартен, рейко-прокатних станів, бесемерів, де спека, де гріється руда, нагріваються величезні шмаття з заліза, де температура від 1800 до 5000 градусів, де з робітників тіла виходить сіль – укріплюють своєю працею країну трьох срулів і одного росіянина.

Після такої праці кожному робітнику прийти до дому і гадати де ж узяти 3 крб. Щоб у крамниці, постоявши півдня, заплатити за кіло хліба? А потрібно щось до хліба? А діти і дружина обідрані, босі. Завіщо дітей вчить? Стоять у черзі за хлібом. Чекають з раня до 5 години дня. Нарешті хліб привозять до крамниці. Люди, давля[ть] один одного, [щоб] узяти. Без черги беруть партійні, міліція, НКВД, жиди. Один робітник (видно що з роботи), одні зуби білим блищать, зробив жиду зауваження, що він без черги. Так жид йому: «Що ти бажаєш? Це не твоя справа?! Ти вже в мішку! Тебе тільки зав'язати залишилось!».

У 1940-41 рр. серед жидів по всій країні советів була утворена спеціальна золота позика, мета якої була скерована на ще більше покращення становища жидів. Зрозуміло, що ця золота позика була для більшості інших народів таємницею. Кожна облігація цієї позики вигравала досить великі гроші.

Частина VI

До цього всього ще було і є національне пригноблення українців з їх мови. Якщо дехто розмовляв українською мовою, з того сміялись москалі, жиди, міське населення, яке винуждене було раніше сільського населення засвоїти мову росіян.

Куди б українець не пішов би: у крамницю, у черзі, на базарі, у різних установах, на різних зборах, більшість газет, кінофільми – все це насичене найпередовішою мовою, мовою «старшого брата» – росіян, мовою Леніна, Сталіна.

Більшість (майже всі) пісень, які виникли за останні 20 років – всі вони російською мовою.

По різних учбових закладах (починаючи з початкової школи), скрізь велика мова росіян.

Крім цього, вимоги до знань російської мови були більші, ніж до української мови. Всі учні і студенти з середніх і вищих учбових закладів повинні були удосконалено володіти російською, добре знати морфологію, синтаксу, добре знати біографію письменників (особливо сучасних радянських), зміст їхніх творів та ідею.

Викладання української мови та знання з неї було позаду інших предметів. Різні предмети як математика, фізика і багато інших, викладаються рос. мовою, студенти ці лекції конспектували (за відсутність підручників) теж по-російськи і тому рос. мова стала основною, головною мовою України, а справжня українська мова висміювалась і занепадала. Українці зі Сходу не володіють справжньою українською мовою, бо за 30 років сталінської влади їм не прийшлося не тільки вивчати, не тільки читати, а навіть і чути [іі].

Листопад 1948 р.

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп.1 (1957р.). – Спр.23. – Арк. 91-100. Копія. Машинопис.

№ 78

ОГЛЯД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩЕ ШАХТАРІВ ДОНБАСУ

[1948 р.]

Шахтарі Донбасу – чорні невольники сталінського режиму

Курить, димить, скутаний в чорному поросі вугілля, рідний Донецький басейн. Клуби чорного диму колишуться низько над землею, тяжко гудуть сирени металургійних заводів та коксохімічних печей, тривожно перегукуються на далеких перегонах гудки паровозів, везучи в усі кінці тисячі вагонів з чорним золотом. Куди не глянь, – скрізь тягнуться в небо гори пустої породитереками: по них, гадюкою звиваючись, на тросах повзуть вагонетки, перекидаються, звільняють свій мертвий баласт і знову пірнають у надра землі за новою здобиччю. Рівномірно колишуться безконечні троси лебідок, чіпляючись за них, повільно, одна за другою позвуть вагонетки, на них з сизим блиском висвічуються груди донецького вугілля. На-гора і вниз, на-гора і вниз – щодень, щогодини, безконечно, безперестану ... А вночі загоряється небо. Величезні вогняні заграви стають над обрієм. Стовпи вогню вихоплюють з доменних печей, де плавлять метал, вогняні язики лижуть чорні прокурені вежі коксохімічних печей, яскравим блиском курять терикони, ревуть гудки заводів невпинно і монотонно. На-гора і вниз, на-гора і вниз – щодень, щогодини, безконечно, безперестанку.

Так, по цій щоденній невгаваючій музиці пізнаю тебе, Донбас України! Твої безлісі голі українські степи, порізані глибокими балками, твої родючі, тепер колективізовані, землі порослі бур'янами та чортополохом. Твої міста і села з численними «соціалістическими поселками», по пляну побудованими радянською владою, самі назви яких (Собакієвка, Роздавіловка, Нахаловка – околиці м. Макіївки) красномовно свідчать за себе.

Донбас – це найважливіший центр тяжкої і вугільної промисловості України, де найбільше скупчена чорна металургія: шахти, металургійні заводи – прокатні, коксохімічні та тяжкого машинобудування. Недаром большевики називають Донбас всесоюзною кочегаркою СРСР. І справді, – більше половина видобутку вугілля по СРСР припадає на Донецький кам'яновугільний басейн. Правда, за роки війни було зруйновано багато шахт та заводів німцями й самими ж большевиками, багато станків та різного

заводського устаткування вивезено за Урал, але з перших же років «визволення» нелюдськими темпами та большевицькими методами почалась грандіозна відбудова.

Большевики добре знають величезне значення невичерпних запасів чорного золота Донеччини, тому-то сюди кинули величезні трудові резерви, машини, станки та устаткування. Та ще й в даний період для прискорення відбудови Донецького кам'яновугільного району мобілізується ними всі наявні резерви та сили країни. День у день, не вгаваючи, кипить напружена каторжна праця. Мільйони чорних тружеників, обливаючись потом, виконують надмірно важкі стахановські норми, тисячі тонн вугілля йде на-гора, тисячі тонн чавуну, сталі, заліза, тисячі тонн коксу та різних машин вдень і вночі грузяться у вагони і відправляються в усі кінці СССР. Страшна примара большевицької відбудови нависла над степами Донеччини. Рідна земля стала нерідною, а праця – каторжною. Колючим дротом та численною вартою обпутані та обсновані донецькі степи України. Скрізь навколо промислових центрів, за дротом та по шахтарських «шангаях», большевики сконцентрували робочу, мускульну, безплатну силу, якою заповнюють шахти та заводи. Надмірною тяжкою каторжною працею та стахановськими нормами виробітку жорстоко експлуатують робітників, яких вони не цінують і не дорожать. Та й навіщо їм дорожити ними? Задля якої цілі? Навіщо радянській владі цікавитись якимись завербованими, засудженими чи змобілізованими? Адже їх доля й так спутана, невблаганна законом, приречена на повільне виснаження і смерть. Хіба не знають всі, що людські резерви «социалистической родины» невичерпні? Досить тільки черкнути пером, – і нові тисячі, «добровільно і [з] великою охотою та ентузіазмом» придуть на місце загиблих.

Большевиків цікавить тільки одне – вугілля, чорне золото, що глибоко лежить під землею, яке треба дістати звідти якнайбільше та якнайшвидше. А яким способом та чиїми руками, – це неважно, це зовсім нецікава, другорядна справа. Не дивно, що сам провокатор комунізму красномовно висловився, що «цель оправдывает средства», тобто, це значить, що щоб досягти якоїсь певної цілі, большевицька партія йде не все, хоча б з цією ціллю були зв'язані мільйони жертв «советских поданных». Таке большевике «гуманне» відношення до людини, таку сталінську програму ми вже перенесли за роки другої імперіалістичної війни, коли мільйони люду партія на чолі з «геніальним» полковником Сталіним гнала на убій, як сіру мікроскопічну масу, заздалегідь

призначену на буквальне знищення та каліцтво. Таку програму ми відчуваємо на своєму хребті і тепер, не трудовім фронті, на відбудові поневіченого та покаліченого господарства, де людина рахується за собаку, за живе тягло, прикуте різними «обязательствами» до того чи іншого підприємства, де природно-життєвий розвиток людини зведений до мінімуму, де мислити і скаржитись на своє важке життя суворо заборонено законом, терором міліції, НКВД і НКГБ, де говорити можна те, що скажуть, а робити те, що накажуть. Такий «гуманний» метод праці практикується більшовиками в теперішній період в усіх галузях промисловості і господарства взагалі. Особливо це яскраво видно в цей час на грандіозній відбудові Донецького кам'яновугільного басейну, де зосереджені мільйони людей різних професій та національностей, дорослих і підлітків, жінок і чоловіків, засуджених і «вільних» шахтарів Донбасу, німих невольників каторжних робіт підземелля. В основному, всю цю масу робітників, зважаючи на їхнє соціальне положення та причини, як примусили їх до праці у вугільній промисловості Донецького кам'яновугільного району можна розподілити на наступні категорії:

1. мобілізовані,
2. завербовані,
3. місцеві шахтарі,
4. робочі батальйони (РБ),
5. спецконтингенти («законспіровані»),
6. «розконспіровані»
7. військовополонені
8. частина цивільних осіб, обох статей, поляків і німців з-під Кракова, Катовіц, В[роцлав]а (Обершлезік [Нижній Шльонськ]), які були забрані та вивезені більшовиками під час «визвольного» наступу ЧА на Захід.

Розглянемо коротко кожну з цих категорій.

До 1) Мобілізовані – це ті люди, обох статей, що в період війни забрані, мобілізовані до роботи через воєнкомати:

а) чоловіки, що за станом здоров'я не могли йти до ЧА, та підлітки до 17 років;

б) жінки та дівчата з різних областей України, що були визначені та примусово мобілізовані до роботи через місцеві воєнкомати.

Мобілізовані строки їхньої мобілізації не оголошені. Переважна кількість їх мала надію на [де]мобілізацію після закінчення війни, але тепер розчарувались тому, що наказано їм бути до тих пір, поки не буде в основному відбудований Донбас.

До 2). Завербовані – це ті робітники, що добровільно зголосились до праці у вугільній промисловості (переважно селяни, що нічого не одержали в колгоспах), заключивши з вербовщиками договори на певні строки, а друга частина завербованих примусовим порядком. Переважна більшість завербованих заключала з агентами однорічні договори, дуже мала кількість на три роки. Становище завербованих ні чуть не гірше від мобілізованих (яким не вказані певні строки) тому, що в дуже багатьох випадках завербовані на один рік – працюють по півтора й два роки. Незважаючи на договір, вони не мають права кинути роботи, відбувши свій строк. Людина, яка відбула свій строк і кидає працю сама, потрапляє негайно за ґрати. Працює далі даром, не одержуючи тих копійок, які вона одержувала перед тим. Сюди також відносяться школи ФЗН (фабрично-заводського навчання) з підлітків 18-17 рр., визначених та виловлених з різних областей України, яких привчають до праці під землею. З них дуже багато втікає до рідних сіл. Пійманий такий втікач вважається за дезертира, одержує півроку примусової праці, а при другій спробі – один рік тюрми.

До 3) місцеві шахтарі – це місцеві жителі з близьких сіл та міст, частина з яких – фахові гірники. Вони перебувають на становищі «вільного робітника», прикутого та закріпленого до того чи іншого підприємства, на становищі ні чуть не лучшому від мобілізованого чи завербованого. Місцевих гірників дуже мала кількість.

До 4) робочі батальйони (ОРБ) складаються переважно з репатріантів, цивільних та військовополонених «возвращенцев». Цих людей затримували на кордоні, відбирали інвалідів – в кого не було руки чи ноги, формували в ОРБ (особые рабочие батальоны), набивали в товарняки й під автоматом везли на «рідину». На Донбасі такі люди перебували на становищі «вільного» робітника з військовою дисципліною. Строки праці цим робітникам не були вказані. Пізніше (з весною 1946 р.) ОРБ розформували, але репатріанти повинні були з підприємствами складати договори на 3-річні та 5-річні строки, а хто ж не хотів вербуватись, то все рівно мусить працювати так до повної відбудови Донбасу. Цих людей вважають вже за підозрілих, і вони тільки важкою стахановською працею можуть виправдатися перед державою. Вони мусять обережно ходити по «священній» землі і зовсім не думати про якісь кінцеві строки праці. Серед них дуже багато втікачів. Пійманий в дорозі такий втікач негайно відправляється назад, де одержує 1-2 місяці тюрми, або півроку примусових робіт, а той втікач, якому пощастило переховатися

3-4 місяці, пійманий, одержує 5 років в'язниці при закритім суді, а при показовім суді – 8 років.

До 5) Спецконтингенти («законспіровані») – це люди, засуджені законом на різні строки – 5-6-8-10-15-20 років. Серед них є велика кількість поліцаїв та старост (ще були за німців) та різний «неблагонадежный» елемент. Такі люди знаходяться в спецлагерах, за дротом і працюють під конвоєм. Біля кожного промислового центру завжди знаходяться десятки таких спецлагерів з тисячами мученого люду. Дуже часто ці лагери евакуюють, грузять у вагони, плombsують і відправляють на Сибір, Урал, але через кілька років вони знову набиваються тисячами в'язнів. Працюють «законспіровані» під справжньою большевицькою «хитрою» палкою. Весь зміст цих «хитрощів» заключається в обов'язковому виконанні стахановської норми кожним ув'язненим. В'язень, що через слабу фізичну силу та виснаження не може виконати норми, позбавляється «наркомівського пайка» (визначена урядом голодна норма харчування), тобто свідомо залишається на голодну смерть. Перебуваючи на такому становищі, людина змушена поневолі сама тягтися до виконання норми, тріпатися, як риба об лід. Але таке «тріпання» тягнеться не довго і в дуже частих випадках, не одержуючи їжі по кілька день, а працюючи, «законспіровані» гинуть, як мухи. Втечі зо спецлагерів бувають рідко, і майже всі вони кінчається для пійманого смертю.

До 6) «Розконспіровані» – це ті робітники, які відбули свій строк ув'язнення в спецлагерах і відправляються звідти на «волю», тобто не думайте, що на всі чотири сторони, борони Боже, а зразу ж негайно закріплюються за підприємствами та заключають з ними 3-річні або 5-річні договори. Коли «розконспірований» не хоче складати договору, то все одно і так мусить працювати до строку, відомого хіба ще большевиками. Дуже часто «розконспіровані» втікають до рідних сіл та міст. Пійманий такий втікач відправляється назад, де попадає під немилостивий, загальний для всіх караючий закон, тобто знову потрапляє у спецлагерах, за дріт.

До 7) Військовополонені – це переважно німецькі солдати, велика кількість яких, не видержуючи голодн[ого] пайку та важкої праці, гине кожний день. Військовополонені знаходяться у спеціальних лагерах і працюють під конвоєм. Втікають рідко. Для пійманого військовополоненого втеча, в більшості випадків, кінчається смертю.

До 8) цивільні німці та поляки обох статей, серед яких багато є сімейних, з дітьми з-під Катовіц, В[роцлав]а (Обершлезія [Нижня

Сілезія]), привезені більшовиками на Донбас в кінці 1944 р. Переважна більшість їх – це шахтарі Сілезького кам'яновугільного басейну. Знаходяться вони в спеціальних лагерах, обгороджених дротом та оточених вартовими. На роботу ходять організовані й під конвоем, одержують гроші, але дуже малу кількість, за яку не можна навіть викупити свій продовольчий пайок. Умови їхнього життя нелюдські. Так у місті Макіївка (шахтоуправління «Капітальная Марковка») поряд з лагерем виріс у два рази більший лагерь-цвинтар. Серед них є також чимало втікачів. Але всі ці втечі приводять до того, що втікача негайно ловлять, приводять в лагерь, де кулаками та підковами вбивають на смерть. В 1946 р. частину їх почали відправляти на батьківщину, перервано тих, що не могли вже ходити, а деяким, здоровішим, удавалось вийти за гроші, які давали офіцерам ЧА (500 крб.).

Соціальне положення

Вся ця армія рабів, загнута вмілою більшовицькою рукою та обдурена різними підлими методами, як мобілізація, вербовками та примусами, – становить основну рушійну силу соціалістичного господарства. Воно крутить до цього часу криваве колесо соціалізму, побудованого на «найдемократичніших» принципах жорстокого визиску та експлуатації людини, що доводить робітника до становища раба без власної ініціативи крайніх меж убогості та жебрацтва, «щасливу й радісну» працю – до каторжних робіт не тільки на Донбасі, а в усіх галузях промисловості і господарства взагалі. Вся ця маса робітників, запряжена до праці сталінськими головорізами, заповнює каторжні нори, розходиться по курних забоях та штреках. Там обливається потом, рубає вугілля, видаючи на-гора в чорних блискучих шматках свою працю, свою силу. Вся ця маса чорних рабів щоденно працює і виконує грандіозну роботу по експлуатації діючих та відбудові зруйнованих шахт Донеччини. За свій важкий труд одержує мізерну зарплату (в порівнянні з цінами на ринку), якої ледве вистачає на продовження жебрацького голодного існування. Так за виконання норм одержують:

забійники вугілля – 40 крб.

проходчики, прохідники й кріпильники по штреках – 32 крб.

підземні відкатники (вагонетки з вугіллям від лав відкачують переважно людською рукою) – 27 крб.

бурильники лав та штреків – 30 крб.

слюсарі, електромонтери – 25 крб.

лісогони, завальщики, будники – 27 крб.
машиністи врубових машин (в середньому на зміну) – 40 крб.

(До уваги взято норми виробітку та їх оплачування по шахтах м. Макіївки, тресту «Макіїввугілля», Сталінського вугільного комбінату).

При тому, за місяць при розплаті третя частина цих грошей відходить державі на різні податки, «позики» та здирки. Так, наприклад, із зароблених 600 крб. робітник при розплаті одержує 400, з 900 одержує 600 і т. п. А коли ще до того додати різні вирахування (вичоти), наприклад, за побиту лямпу, сітку чи скло від неї, що трапляється дуже часто (звичайна бензинова лямпа коштує більше як 200 крб., скло – 20, сітка – 75, пробка – 10), то при розплаті за місяць, в середньому, більша частина шахтарів одержує те, – як тут говорять, – «що з носа спаде».

Коли взяти до уваги, що в кооперації із харчових продуктів нічого не продається, то населення живе виключно з ринку, де ціни на товари слідує:

- 1 кг. чорного хліба – 40 крб.
- 1 кг. сала – 200 крб.
- 1 кг. м'яса – 60 крб.
- 1 кг. масла – 180 крб.
- 1 кг. цукру – 50 крб.
- 1 кг. картоплі – 12 крб.

З цього можна собі приблизно уявити «щасливе і радісне» становище робітника вугільної промисловості Донбасу. Правда, годувальні большевицькі прихвосні з цього приводу галасуватимуть, що нібито матеріальні умови шахтаря радянська влада забезпечує повністю продуктово-хлібними та промтоварними картками, що нібито шахтар не має потреби витратити свої кошти на ринку. Таких людей зовсім не цікавить, як можна жити з цієї картки, при цьому ще й працювати кожний день та виконувати надмірні стахановські норми виробітку. Вони позаймали «тепленькі» посади по розрісших адміністративних центрах управління, мають під своїми руками все необхідне для життя і обдурюють та обкрадають робітника на кожному кроці, живучи паразитами на шкурі чесного труженика, дістаючи «по блату» з ОРС-у (отдел рабочего снабжения) все необхідне для дійсно хорошого життя. Ця годована згряя сталінських паразитів не тільки не може, але й не хоче думати, що на таку голодну норму робітник не живе, а одживає, в буквальному розуміння цього слова.

На продуктово-хлібну та промтоварну картки, в порівнянні з каторжною підземною працею, прожити важко. Продовольчі картки вугільної промисловості ССРСР, що вважаються найлучшими, діляться відповідно до роду робіт підземних та надземних, на три категорії:

Першу категорію карток 1-Р-1 – одержують підземні робітники – забійники, вруб-машиністи, проходчики та кріпильники штреків, бурильники та будщики. На цю картку одержують:

хліба – 1, 200 грамів у день та

цукру – 1.000 грамів

трохи жиру (товщу) та крупи – на місяць.

Другу категорію карток 1-Р-2 одержують всі інші підземні робітники, на яку дається вже лише 1.000 грамів хліба на день.

Третю категорію карток 1-Р-3 одержують надземні робітники, на яку видають вже лиш 800 грамів хліба вдень.

Переважає більшість шахтарів – це люди приїзджі, привезені, які гніздяться у великій тісноті по гуртожитках (попідпіраних з усіх боків стовпами, щоб не розвалилися) – харчуються в більшості по шахтарських їдальнях. Це довгі похмурі бараки з декількома столами та полонаними стільцями, де варять баланду з кислотою капусти, буряка та зелених помідорів. Часом до такої «чортової юшки» попадає мерзла картоплина чи кусочок м'яса. Страву подають до столу в залізних коробках, зроблених з американських консервних банок (для того, бачите, щоб на побились!). Ложок тут немає. Правда, в празники, як 1-е травня, 7-ме листопада і т. п. можна побачити кілька щасливчиків, що дістануть тут ложку, а останні, коли не мають своєї ложки, залишаються без неї. Тут же видають хліб, коли можна назвати хлібом якесь місиво, від якого можна «дуба дати», як кажуть тут люди. На це адміністрація не звертає уваги, а коли сказати, – відповідають: «Поїсте, не дуже велике панство! В колгоспах вам і цього не давали!». Але не думайте, що й це все дістається легко: спершу «барішня» з накрашеними нігтями відріже у вашій карточці певну кількість талонів, заплатите гроші, а далі одну – дві години почекаєте в черзі. Коли взяти, в середньому, ціни на обіди та хліб, то за місяць це коштуватиме 300-350 крб. на одну особу. За картку прожити неможливо, тому робітники змушені докуплювати собі харчі з базару, коли мають м'ясо.

У зв'язку з недавнім «чрезвычайним постановлением правительства» про розгортання кооперативної торгівлі в місті та селі за «[сч]ет реквизиции излишков продовольствия в крестьян», яких обібрали до нитки та пустили з торбами по світу, свідомо лишивши їх на голодну смерть, – ще більше утруднилося життя робіт-

ників і службовців. Це «постановление» привело тільки до націнки на продукти харчування та промислові товари широкого вжитку. Хоч большевики посилили грабунок села, харчові продукти, на які знизились комерційні ціни (напр. хліб з 9 крб. до 7 крб.) не продаються, а на пайок робітника ціни підвищилися (за кг. хліба ціна зросла з 1 крб. до 3,2 крб.). Підвищилися ціни також і на інші харчові продукти. Таким чином, большевики заставили робітника нести останню сорочку на базар, щоб викупити свій пайок. Цим «постановлением» большевики за одним ударом, по суті, зрівняли становище селянина зі становищем робітника, тобто вщент розорили та пограбували село – з одного боку, та утруднили до крайніх меж життя робітника – з другого. Отже, цею постановою поліпшилось життя не робітника чи селянина, а тільки виключно поліпшився добробут упривілейованої верхівки сталінських дармоїдів, яким, по суті, відкрився ширший доступ до відкритості масової спекуляції та наживи з чорного ринку.

Не краще поставлена справа і з приміщенням. Робітники Донбасу переважно знаходяться у вогких, без світла та повітря, неумебльованих та непристосованих до життя приміщеннях-гуртожитках, а часто й у землянках, які розположені скрізь навколо промислових центрів у ярах, кар'єрах, де рвуть каміння, у старих, вироблених шахтах, де перебувають у нелюдських умовах, злиднях, тісноті та бруді. В кімнаті з житловою площею, розрахованою на 10 чоловік – живе не менше, як 40 осіб. При тому кожний житель повинен платити державі за таке помешкання, обслуговування, опалення, освітлення та воду 46 крб. у місяць, хоча в дійсності це «комфортабельне» большевицьке комунальне господарство поставлено так, що часто тижнями не дістанете й шклянки води, не те, щоб помитися, але й напитися! Такі випадки бувають часто зимою. Шахтареві, який прийшов до лазні помитися, заявляють:

— Воды нет. Трубы полопали или позамерзли. Чорт и знает!

— А як же бути?

— А нам что? Идите к заву комунхоза и спрашивайте; наше дело маленькое.

Знайшовши такого «зава», звертаєшся до нього:

— Шановний товаришу, як бути, – води нема.

І чуєте:

– А воды, воды, воды! У меня дела, вот голова трещит, а вам воды! Идите к начальнику шахтоуправления и не мешайте, не путайтесь здесь под ногами.

Тоді звертається до начальника шахтоуправління і чує переконливе:

— Как?! С такими мелочами ко мне? Кто вам разрешил? Вы, может быть, захотите еще министерство угля? Что же вы не сознаете трудностей! Вон! В сию же минуту, а то я вас, знаете, куда? ...

Одержавши таку «переконливу» відповідь, шахтар, подумавши та поміркуювавши, проклинає воду, Сталіна та його начальників з усіма їхніми порядками, мовчки залазить у свою конуру та лягає спати, бо завтра до роботи в шахту на важку підземну каторжну роботу. Їв чи не їв, пив чи не пив – ніхто не знає та не хоче знати, а працювати треба, та ще й як.

З одягом ще гірше. Спецодяг, який видають на певні строки – забійнику та вруб машиністам на півроку, всім іншим на рік – держиться на шкірі не більше 2-3 місяці, а останній час робітник змушений ходити, буквально, в ганчірках. Начальники не звертають на це жодної уваги. Коли ж такий робітник не виходить на роботу, то його звичайно судять (дають півроку примусової праці), позбавляють продуктивно-хлібної картки та 25% щомісячного вичоту з вироблених грошей. Він змушений іти на роботу голий, босий, в морози і сніг, бо ж «Москва [сле]зам не верит». Так же само, по-советськи, поставлена сангігієна та різне «культурне» обслуговування робітника. По шахтарських трущобах та гуртожитках, де велика тіснота і бруд, дуже часто виникають вогнища різних хвороб, що передчасно валять з ніг робітників та їхні родини, а до лікарні, коли ви не маєте грошей, приступитись важко тому, що всі справки та відпустки не даються, а продаються. Дійсно хворий робітник повинен працювати до того часу, поки його ноги носять. Дістати звільнення від роботи можна у двох випадках:

- 1) коли вам перебило руку або ногу;
- 2) купити його за гроші, «по блату», бо всім добре відомо, що в країні соціалізму «блат» вище «наркомата».

Такий «гуманний» підхід до робітника та забезпечення потреб його життя, таке «культурне» обслуговування його і большевицька опіка ним та його родиною не є виїмком, питомим якомусь окремому підприємству, а загальноведене правило по всіх підприємствах Донбасу!

Тракувати робітника, як худобу, – це давно заведена звичайнісінька справа. Адміністрація розглядає робітника, як раба, що народився тільки для того, щоб важко працювати та безоглядно виконувати накази зверхників-начальників, нібито вже

природно створених для того, щоб керувати сірою бездушною масою. Начальство розглядає робітника, як глину суспільного ладу, яку можна місити в який завгодно спосіб, не відповідаючи ні перед законом, ні перед народом за наслідки. Не дивно, що большевицька адміністрація робить з робітником, що хоче і як хоче. Робітник на підприємстві завжди повністю залежить від свого начальника, який відноситься до нього з лайкою, суворими наказами та матюками. Можна навести цілий ряд прикладів, які свідчать про «різке» відношення начальства до робітника. Для ілюстрації відносин хай послужить такий приклад: начальник шахтоуправління «Капітальная» тресту «Макієвуголь», Сталінського вугільного комбінату Семен Застава, бувший депутат Верховної Ради, нагороджений декількома урядовими нагородами, до своїх підвладних та робітників звертався завжди з лайкою, матюком та іншими нелюдськими брутальними словами. Робітників, що приходили до нього з тою чи іншою справою, спершу добре вилаяв та власноручно викидав за двері свого кабінету. Ніхто не бачив його в тверезому вигляді, завжди п'яний або опухлий з похмілля. Як повний хазяїн підприємства, він робив, що хотів і навіть дійшов до того, що в кінці лютого 1946 р. власноручно пристрілив в нічому невинного прохожого чоловіка. Такі ж самі були його заступники: Волошин, Білохвостов і др.

Такий характерний підхід та відношення до робітника «советских хозяйственников» не є винятком для того чи іншого підприємства, для тої чи іншої галузі господарства та промисловості. Ні! Зміст такого відношення лежить глибше, він є захований в корені більшовицької економічної політики, в божевільній системі соціалістичного господарства, де виключним господарем є большевицька держава-паразит, а її люди – безплатні робочі руки, без власної ініціативи, думки та волі.

Праця під землею та методи виробітку

Умови праці шахтаря під землею – дуже важкі. Хто не пробував працювати на «социалистическом предприятии», тому важко буде уявити жажливі форми і методи большевицької експлуатації людини. Большевицька банда ніяк не зацікавлена в поліпшенні та зменшенні тяжкої праці гірника. Навпаки, вона ще більше її утруднює, даючи такі норми, що за зміну (за 8-годинний робочий день) справитися з ними неможливо, затягаючи таким чином робочий день до 12-ти і більше годин. При тому надстрокові години не оплачуються. Загалом, кажучи, сталінські експлуататори розгля-

дають людину, як бездушний механізм, живу машину-автомат, з якої треба якнайбільше взяти і видушити, цілком не входячи в її важке становиш раба. Жахлива експлуатація розтягається не тільки на чоловіків, але на жінок та підлітків. Адже ж СССР – це одна з найбільш демократичних і найщасливіших країн і підлітки мають права нарівні з чоловіками трудитися «на благо социалистической родини». Так у період війни на шахтах Донбасу працювала більшість жінок і дітей, та ще й як – по 16 годин на добу в забоях, де жінці взагалі не можна бути, а до того, ще й виконувати важкі, не під силу їй, стахановські норми. Щоб посилити експлуатацію, радянська влада всілякими способами та методами підходить до робітника: впроваджує по підприємствах різні норми, стахановщину, соцзмагання, старається якнайбільше і якнайповніше одержати даремний продукт праці чесного труженика. Щоб мати ще більше даремної сили, большевики за законом з 1940 р. цілком і повністю закріпили робітника за його підприємством. За 20-хвилинне спізнення його «законно» карають судом, запихують до тюрми або висилають відбувати кару на примусових роботах.

Дуже цікава нововведена форма експлуатації шахтаря Донбасу, т. зв. «день підвищеної добычи», яка тепер практикується большевиками. «День підвищеної добычи» відрізняється від других днів тим, що в цей день треба нарубати вдвічі більше вугілля, тобто кожному робітникові приходиться виробити дві норми. Через те, що в «день підвищеної добычи» практикується через день-два-три і обов'язково на всі свята, то багато шахтарів відпочивають не чотири дні в місяць, а два або й один, тому що в «день підвищеної добычи» повинні працювати всі.

Вся праця під землею розподілена на норми, не звичайні людські, а стахановські, розраховані на те, щоб за 8-12 годин здерти з шахтаря 10 шкір. Так на низьких пластах вугілля, приблизно 80-100 см із 20-ти сантиметровим прошарком породи, вручну забійник повинен нарубати 2,5-3 тони вугілля; проходчики штреків – 1 м штрека з закріпленням; забійник у прорізці нової лави – 2,5 тони вугілля; бурильник – 12 кв. метрів (норми шахт тресту «Макієвуголь»).

Зважаючи на те, що кожний шматок породи, кожний шматок вугілля береться вручну, переважно «напуа», до виконання такої норми, здебільшого витрачається до 12 годин праці шахтаря під землею. Большевицька брехлива преса галасує, що робота під землею цілком механізована, упрощена та полегшена механічним знаряддям виробництва, в дійсності – ця механізація або відсутня цілком, або ж діє в дуже обмеженій кількості. Рубають

вугілля, здебільшого, не вибійники молотом, а обушком, часто не на зрубі, а по цілику, у зв'язку з простоями врубмашин, яким тяжко пересуватися по лавах, що держаться тільки на «авось проедем». Тяжка праця в забої пов'язана ще з новим методом виробітку – «собакеевським», за яким забійник не тільки рубає вугілля, але й мусить його викидувати на рештаки, протягнувши лісу та закріпивши за собою. В разі ж не закріплення чи поганого кріплення, забойщик, вирубавши 2-3 тони, не одержує ні копійки. При тому забійники лави повинні не тільки виконати свою норму, а ще й нарубати на десятника та бригадира, що поставлені тут за собак та підгавкувачів. Так само «механізована» праця і других підземних робіт, бурильників, що бурять у переважній більшості вручну відкатників, де завжди (з-за відсутності коней) використовується тяглова сила, жінки та др.).

Надзвичайно приміт[ив]но поставлена справа з безпекою підземних робіт. Шахтарі називають шахти мишоловками та пастками, бо під цими словами криється страшна правда. По шахтах не вистачає кріпильного лісу, через що простоюють або й зовсім розвалюються лави, тягнучи за собою людські жертви. Дерево недоброякісне та непідігнане. Щоб поставити стійку лаву, – треба її ще підкопувати та підрубувати. Закріплена таким лісом лава тільки рухається закріплена, а в дійсності вона держиться на якійсь чудодійній Божій силі. Не згірше від лав виглядають й відкатні штреки, по яких доводиться, буквально, пропихати вагонетки з вугіллям. Кріплення цих штреків проходить сяк-так, аби швидко. Часто при зривах бурення робляться завали, вилітають зі своїх місць палі, колеться кривля, готова щохвилини звалитися на голову необережного робітника. Не краще налагоджена й вентиляція. Вентиляційні штреки завалені до такої міри, що навіть дихати важко, а у випадку катастрофи чи завалу пробратися таким штреком або неможливо, або ж це пов'язане з великим ризиком для життя. Так же само поставлена справа з освітленням. В шахтах здебільшого практикується звичайні бензинові ляmpi зі шклом або й без нього, які гаснуть при першому подуві вітру з вентиляційних штреків та дають дуже мало світла. Таку ляmpу шахтарі називають «чортовою ляmpою» або ж «сталінською свічечкою», яку потрібно заправляти два рази на зміну та глядіти, як зіницю ока, щоб борони Боже, не згасла, до доведеться навпомацки добиратися до центральних штреків, де тільки і є електроосвітлення.

Таке жахливе большевицьке відношення до умов підземних робіт, така механізація та гарантія від нещасливих випадків дуже

часто тягнуть за собою смерть та каліцтво шахтаря. Недаром у пісні співають:

«шахтар в шахту спускається,
з білим світом прощається».

Бо ж справді, спускається під землю, шахтар мусить прощатися з білим світом, а вилізши не поверхню, радіти з того, як мала дитина. Правда, перебуваючи в таких каторжних умовах життя, людина не боїться смерті, а лякає каліцтво, тобто друга, ще й голодна смерть. Ставши калікою та віддавши всі сили «соціалістичній батьківщині» шахтар мусить брати торбу і йти в світ, бо ж тепер він нікому не потрібний.

Шукаючи якийсь вихід з цього страшного становища, щоб хоч на мить забути реальну дійсність, переважна більшість шахтарів струюють себе алкоголем, в горілці топлячи своє горе. На Донбасі п'янство – це загальноприйняте правило. Одержавши гроші, в поті зароблені копійки, шахтар спішить віднести їх у буфет, де крім московської «горької» не знайдете нічого. Тепер шахтаря лучше не чіпайте! Підпивши, йому і смерть не страшна, він не боїться нічого: кляне, на чім світ стоїть, большевицьку владу, шахти, порядки. Ця гульня тягнеться доти, аж поки у кишені шахтаря не залишиться ні копійки. Бо ж навіщо йому залишати ці копійки, коли, може бути, що завтра, чекає його смерть, яка привалить у забої, або, ще гірше, зробить калікою. Зганяючи один на одному накипілу злість, починається бійка, різанина і т. п., аж поки таких горе-гуляк не затягне марево щасливих ілюзій – реальна буденна дійсність, гонить робітника на шахту, в забій, в підземні каторжні нори працювати «на благо отечества» – експлуататора.

Партії большевицьких дармоїдів потрібне чорне золото – вугілля, тисячі і мільйони тон його, а все інше – ніщо. Правда, за нас, робітників, є кому турбуватися, забезпечувати наше життя, по-сердешному відноситись до наших потреб та вимог. Адже ж більшовицька партія оставила за нами пресу, яка жодня «по-батьківськи» турбується за нас, одягає, годує та підносить наш добробут на висоту, близьку до запаморочення. Хіба не доволі з нас цієї радянської преси, яка щодня на своїх сторінках «розпинається» за нас, «правдиво» висвітлюючи, «показуючи» і «доказуючи» про «щасливе і заможне життя» донецького шахтаря? Хіба ж мало в нас радіо, яке з 6-ї години ранку до 12-ої години ночі безперебійно галасує про великий зріст свідомості радянського шахтаря, який з величезним піднесенням та ентузіазмом кує перемогу соціалізму під землею? Хіба ж не досить байок сталінських наймитів, що за гроші продали свій рідний

народ большевицькій владі, які у своїх старих пісеньках повністю, «поліпшили» життя й добробут шахтаря, піднесли до невиданих висот його культуру та кваліфікацію, повністю упростили та цілком механізували тяжку працю підземних робіт?! Хіба мало в нас кандидатів на лауреатів 100.000-ї сталінських премій – різних композиторів, артистів та підспівувачів, які «турбуються» за нас, «поліпшують» наше «заможне» життя та «добробут», всіяко фантазують про дійсне наше жебрацьке становище?! Хіба ж не «турбується» за нас большевицька партія на чолі з «любимим батьком» Сталіном, «геніальним» провокатором комунізму, яка всіякими методами старається виховати нас у дусі божевільних ідей Маркса – Енгельса – Леніна – Сталіна, заставляє нас на біле казати – чорне, жебрацьке животіння – називати радісним та заможним життям, а реальну дійсність заступати фантастичними видумками та побрехеньками?

Так, з нас цього досить! Агітуйте і галасуйте, скільки хочете, – вам не замазати, не приховати святої правди! Не обманути вам народ, потоптаний та понівечений вашими руками, бо ж він судить не по крику та галасу, а по ділах ваших. Не переконають його ваші обіцянки, не повірить він большевицькій владі. Досить з цього 300-річного важкого досвіду, досвіду, набутого в процесі нелюдських умов життя та праці, переконливого досвіду власного життя. Та й як вам вірити, коли ви відібрали від нас нашу волю, людські права, зробили з нас рабів, позбавили прав на існування! Неподільно користуючись продуктами нашої каторжної праці, ховаючись та маскуючись різними соціалістичними й демократичними принципами, по суті завели політику рабовласництва, політику визиску й закріплення. Ви надаремно йдете на всілякі методи агітації та видумок, стараєтесь всіма способами затерти та приховати від народу жахливі сліди свого господарювання! Народ не обманути! Разом з жахливим способом експлуатації людини зростає її свідомість, щораз загострюються відносини експлуатованих до правлячої большевицької верхівки експлуаторів.

В широких, зритих каторжними норами, степах Донеччини, де у велетенському котлі сконцентровані мільйони робітників, людей найрізноманітніших професій і національностей, чоловіків і жінок, дітей і підлітків, насильно забраних та засуджених законом, де в найбільшій мірі поставлена експлуатація людини людиною, разом зі зростом жахливого визиску та нелюдських умов життя зростає свідомість експлуатованого, формується думка і кріпиться воля проти рабського сталінського режиму. Глибоко під

землею, в курних забоях та штреках, в жажливих умовах каторжної праці, кується ненависть, свята ненависть чесного трудівника до влади-паразита, до влади упривілейованих сталінських дармоїдів та їх прихвоснів. Зріст і удосконалення форм експлуатації працюючих повсякчасне збільшення норм виробітку, щоденне збільшення вимог до робітника та жажливий матеріальний стан шахтарської сім'ї, доведеної, буквально, до жебрацтва, зовсім законно викликає велику ненависть експлуатованих до правлячої кліки, яка по-своєму, по-большевицькому користується продуктом праці робітника, цілком виключаючи труженика з участі в розподілі матеріальних дібр, нагромаджених за рахунок цієї праці. Такий стан видвигає врешті перед робітником дилему: жити чи не жити, і штовхає його на боротьбу з большевицькими експлуаторами. Отже, большевицька форма господарства, що опирається на експлуатації людини, цілком природно, – тягне за собою народження нової сили – сили експлуатованих, яка кінець-кінців вилетіться у велику народну революцію і знищить радянський лад, що її породив.

Наближається доба великого історичного перелому, яка мусить в корені змінити сучасний світогляд та існуючий лад, яка мусить поставити експлуатованого в дійсно людські права, яка мусить привернути право на існування кожній нації. Сталінським катам не заховати жажливих слідів свого господарювання! Не остерегтися їм величезного піднесення свідомості та зросту революційних настроїв і збройної боротьби поневолених народів, зокрема українського народу, який у глибокому комуністичному тилу в загонах Української Повстанської Армії (УПА), під проводом ОУН, зі зброєю в руках підняв гасло боротьби з большевизмом, гасло волі та незалежності не лиш свого народу, а всіх народів, поневолених та закріпачених Москвою.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 24. – Арк. 536-563. Друкований примірник. Машинопис.

№ 79
ФОРМУЛЯР ЗВІТУ ПІДПІЛЛЯ ОУН у м. КИЄВІ

1948 р.

(Форма звіту)

Звіт

з міста Києва за місяць ____ 1948 р.

I. Організаційні справи.

1. Організаційний поділ міста (кількість районів).
2. Склад проводу міста (кількість членів проводу).
3. Проводи окремих районів, назви та кількість членів проводу в кожному з них (призначення провідників, перенесення їх з одного місця на друге та взагалі всі справи, які торкаються організації).
4. Загальне число членів і симпатиків.
5. Рівень організаційної роботи.
6. Праця серед організаційних кадрів (переведені відправи, на які теми, яку пол[ітичну] орган[ізаційну] літературу вивчали, відсвяткування українських народних свят і т. д.

II. Суспільно-політичний огляд.

1. Кількість адміністративних районів міста, з них охоплені Організацією, кількість населення.
2. Промисловість міста (заводи, фабрики, їх розміщення, кількість zatrudнених робітників на кожному зокрема (дрібна промисловість (млини, тартаки і т. д.). Стан промисловості, національний стан робітників.
3. Сільське господарство (одноосібне, колгосп, радгосп, підсобне), стан господарки, якими силами обробляється.
4. Збройні сили ворога (НКВД, НКГБ, міліція), їх розміщення, спосіб боротьби з рев[олюційним] рухом.
5. Національний склад населення міста.
6. Соціальний склад населення (робітники, хлібороби, інтелігенція). Матеріальний стан, заробітня платня, одержування допомог і т. д.
7. Національна і політична свідомість мас (ставлення до сов[єтського] режиму, антагонізми між українцями та іншими національностями, на якому тлі, чого хотять маси, арешти за що?
8. Національна і політична свідомість молоді та заняття (зацікавлення молоді, моральний стан і приналежність до політ[ичних] партій).

9. Большевицька адміністрація міста (хто стоїть на вищих адміністративних посадах, спосіб ведення адміністрації, нові розпорядження і т. д.).

10. Торгівля (державно-корпоративна, приватна, базар, спекуляція).

11. Шкільництво (кількість шкіл початкових, середніх, вищих) стан шкільництва, забезпечення кваліфікованими силами, приладдям, забезпечення матеріальне учителів, учнів і т. д.

12. Церква, кількість діючих церков і замкнених, ставлення влади до церкви і на відворот. Інтелектуальний стан священства, адміністрація церкви, відвідування вірними її і т. д.

13. Регулярні частини Червоної Армії. Розіщення частин ЧА, роди зброї, чисельність, націоналість командного і рядового складу, партійність в частинах ЧА, моральний стан війська, які відгуки про минулу і будучу війну між командним і рядовим складом.

III. Політично-пропагандивна робота.

1. Праця серед населення (розповсюдження революційної літератури, шептана пропаганда. Індивідуальні бесіди з певними людьми).

2. Бойово-диверсійна робота (атентати, ушкодження державних підприємств і т. д.).

ГДА СБУ. –Ф. 6. – Спр. 72722-ФП. – Т, 7. – Арк. 6 (конверт). Оригінал. Машинопис

№ 80

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІСТКИ ПРО СТАНОВИЩЕ НА ЖИТОМИРЩИНІ

20 липня 1949 р.

Вістки з районів Житомирської обл[асті]*

1. Розміщення ворожих сил в терені:

По райцентрах: Чоповичі, Малин, Базар, Народичі, Лугини є по 15-20 енкаведистів, 325 емгебістів. По селах немає гарнізонів, ні «істребітельних батальйонів» (прим. стрибків по селах роззброїли в 1948 р.).

В північній частині р-ну Коростень в сс. Васьковичі та Ігнатполь та північно-східній частині р-ну Лугин по сс. Солов'ї, Бовсуни та Дуброва [Діброва] розположений полігон, на якому стоять частини ЧА. Частини ці – це переважно артилерія і танкові з'єднання. На полегоні провадяться маневри, в яких беруть участь і літаки, аеродром міститься в м. Коростень.

На кожне село в районах є призначений участковий МВД, але в селах буває тільки по якихось справах.

2. Робота МВД:

а) МВД в поборюванні українського рев[олюційного] руху:

На початку червня (2-5) 1949 р. в с. Гута Логанівська, р-н Малин ходила група МВД в числі 7 чол. на чолі з нач[альником] РО МВД Воронцовим. Ця група прийшла вночі до одного інваліда і, вдаючи бандерівців, просила селянина, щоб впустив до хати. Але селянин був обережний, сказав, що нічого не знає, а тим більше ще вночі ніяким «бандерівцям» не відчинить. Цей селянин впізнав по акценті мови і голосі нач[альника] Воронцова. МВД побачило, що не вдасться спровокувати селянина виявило своє справжнє обличчя і тоді селянин впустив їх до хати.

В сс. Обиходи, Владовка, колг[осп] Шевченко, р-н Чоповичі, група МВД в числі 15 чол. робила акцію 15.06. по житі і корчах. Шукали бандерівців.

В сс. Любарка [...] і В. Кліщі р-н Базар ходила по ліс група МВД в числі 7 чол., розпитували стрічаючих людей про бандерівців.

---

* Документ був вилучений 24 листопада 1949 р. під час проведення військово-чекістської операції силами УМДБ Рівненської обл. та ВВ МДБ з ліквідації члена Краєвого проводу ОУН на ПЗУЗ Г. Семенюка («Мручко», «Микола») та керівника Корецького надрайонного проводу ОУН Ю. Беднарчика («Слюсар») з охороною у лісовому масиві між сс. Мала Совпа Межиріцького (тепер Корецького) р-ну і Велика Совпа Соснівського (тепер Березнівського) р-ну Рівненської обл.

12.07. по лісі біля с. Медведеве р-н Ємільчино їздила група МВД на машині і шукала бандерівців.

б) Терор МВД супроти населення:

В с. Фортунатівка, р-н Чоповичі в колгоспі ім. Сталіна засуджено дві жінки за те, що не виробили назначено норми трудоднів, цих жінок засудили на 5 років, їх подав голова колгоспу Свінцінський Федір М.

В с. Березів Груд, колгосп ім. Петровського, р-ну Лугини, колгоспниця Остапюк Ульяна, якої чоловіка розстріляли німці, не мала що їсти і «вкарала» в колгоспі відро картопель, за що її засуджено на 8 років ув'язнення. Це було осінню 1948 р.

В цім самім селі в 1948 р. в жнива дві дівчини (одна ще не мала 14 років, а друга повернулась з Німеччини з роботи, не маючи що вдома їсти, назривали на колгоспному лані житніх колосків 2-4 кг. Хтось їх завважив і доніс до голови колгоспу. Голова подав цих дівчат до суду. Одну з них – Туровську Антоніну (ту, що приїхала з Німеччини) засуджено на 8 років ув'язнення, а другу звільнено (малолітня).

В с. Підлуби, р-н Ємільчино, бухгалтер з колгоспу (комуніст) відслідив у ліс, як селяни з цього самого села гнали самогон. Він заявив на МВД, яке заарештувало 10 чол. Всіх позасуджувано по 4 роки в'язниці. Це було на весні 1949 р.

В с. Медведеве, р-н Ємільчино, на початку липня 1949 р. був такий випадок: на колгоспників прийшов податок в дуже великій сумі (400-1200 крб.). Але згідно з постановами Міністерства фінансів СССР, громадяни, які мають понад 60 років життя і не є працездатними та не мають в родині нікого працездатного, то продналогу не платять (доходовий податок). Але мимо цих «постанов» на громадянина Євстаф'єва Ф., який повинен мати цю пільгу, цей продналог прийшов. Промадянин Є. Ф. пішов у вій справі до голови с/ради Волітовського Миколи К. (голова цей присланий в село з району).

Голова для громадянина Є. Ф. сказав в цій справі коротенько: «це не моє діло, а справа прокурора» і направив старого громадянина Є. Ф. в район. Коли Є. Ф. прийшов до м. Ємільчине і зайшов до прокурора в нарсуд. Коли цей громадянин прийшов в нарсуд, почув цікаві слова: «Це не наше діло, а фінвідділу». Громадянин Є. Ф., не маючи сили ходити по цих установах, і бачить, що з нього старого тільки сміються, повернувся в своє село, не полагодивши справи, і зайшов в с/раду до голови. До голови Є. Ф. каже: «То ти голова, що маєш обстоювати інтереси селян, насміхаєшся з мене старця сліпого. Ви всі паразити

народні – від найменшого до найбільшого, тільки й мучите нещасний народ, який вважаєте гіршим худоби». Мж головою і громадянином Є. Ф. дійшло до сварки і голова, взявши за комір Є. Ф., не дивлячись на його старість, хотів викинути його з с/ради. В той час на крик в с/раді прибіг син Є. Ф., який жив на одділі, Є. Лазар. Побачивши, що голова штовхає старого батька, він йому загрозив, щоб лишив батька, бо інакше, то він (Лазар) покладе тут голову трупом. В цій справа не кінчилась, голова с/ради подав старого гром[адянина] Є. Ф. і його сина Лазаря до суду. Через 5 днів цих обох громадян – батька і сина посудили по шість місяців карних робіт і вивезли.

Примітка: Ці два громадяни – батько і син Євстафієви по-національності росіяни.

Протибольшевицькі виступи населення

В с. Нітино [Нитине], р-н Ємільчино, в якому живуть майже всі росіяни, населення цього села цілий час большевицької окупації боролось проти заснування в селі колгоспу. І мужня стійкість населення з цього приводу не дала большевикам закласти в селі колгосп. Щойно в 1945 р. після війни большевики таки зорганізували колгосп. Населення з цього села на роботу до колгоспу ходить дуже рідко, не дивлячись на різні репресії. Населення живе з присадиб.

В 1949 р. в цій самім селі населення відмовилось дати большевикам позику. І позики не дав жодний колгоспник, за винятком колгоспного і сільського начальства.

19.06.1949 р. в р-нах Базарським і Народичським було скликано голів с/рад до району. В районі для голів с/рад сказали, що в цих двох районах появилися бандерівці. Отже, треба, щоб голови с/рад зібрали по селах мітинги і пояснили селянам, щоб допомагати радвладі знищити бандерівців. Голови с/рад, приїхавши з району, на другий день зібрали мітинги. Селяни, довідавшись, в якій справі скликають мітинг, почали ховатися і тільки на мітинг вдалося загнати тих, яких запроваджено силою. Коли голова с/ради с. Лозниця, р-н Народичі, сказав до селян, щоб творили самооборони, при появі бандерівців, щоб стріляти в них, селяни від цього категорично відмовились. Це саме було і по селах Буда Кліщівська, В. Кліщі і Любарка, р-н Базар. Після мітингу селяни поміж собою говорили: «хай большевики вартують себе, ми не маємо чого вартуватись, ми бандерівців не боїмося, ми проти своїх виступати не будемо».

В с. Гута Логанівська, р-н Малин, до одного громадянина зайшла група повстанців. Коли повстанці поговорили з громадянином, хто вони та проти кого борються, зайшла розмова на тему: «Колгоспи – новітня панщина». Селянин, який був обережний цілий час в розмові, сказав: «Не знаю, хто ви такі, чи НКВД, чи бандерівці, але щодо цієї теми, то я скажу вам правду в очі, що весь народ колгоспів не хоче, бо колгосп – це голод, нужда і вічні злидні селянина, він – це заміна старої панщини, яка несе повну загибель селянству».

В с. Медведеве, р-н Ємільчине, в 1949 р. на весні большевики брали молодь на роботи на Донбас. Багато хлопців зовсім на роботи не поїхали – ховаються. Большевикам вдалося зловити 8-ох хлопців і відправити на роботи в Донбас. Побувши на роботі два місяці, 7-ох хлопців утекло. Большевики двох з них зловили і засудили на два роки в'язниці.

В с. Фортунатівці, р-н Чоповичі, в 1949 р. на весні молодь відмовилась їхати на роботи на Донбас. МВД на хати тих юнаків, які ховались, робило наскоки. Кільканадцять юнаків МВД-істам вдалося зловити. З них 6 втекло з роботи.

В с. Обиходи, р-н Чоповичі, на роботу в Донбас було забрано 25 юнаків. Один з них втік три рази. За третім разом його зловили і засудили на один рік ув'язнення.

З політичного життя

По лісах Житомирської області по лініях (головних) понад шляхом стоять таблиці, в яких громадян перестерігається, щоб не крали лісу. Таблиці писані російською мовою, зміст їх такий: «Лес – государственный фонд! За нищения или хищение леса гражданами – судится на шесть месяцев принудительных работ, или 200 рублей штрафа!».

По селах вивісили на кооперативах і сільрадах писані російською мовою [таблиці]. Всі накази та інструкції з району до с/рад та фінагентів пишуться також російською мовою.

Населення побачило, що большевики, які обіцяли «зміни» конституції, а найбільше «знесення колгоспів» в період т. зв. «вітчизняної війни» спеціально большевики робили на тому, щоб притягнути до себе народ. Сьогодні населення говорить: «Вже багато «визволителів» бачив український народ, багато «опікунів» «будували» для українського народу «самостійну Україну», а все брали в неволю. Тепер вже ми українці научились по цих визволителях і знаємо, що тільки тоді визволимось і побудуємо

справжню Самостійну Україну, коли український народ прол'є свою кров, але не за окупантів». (Примітка: з вислову колгоспників).

При зустрічі з повстанцями населення розпитує, що робиться на інших землях України. Говорив один громадянин з с. М., р-н Ємільчине: «Ми чули, що наші брати на Західній Україні провадять боротьбу з большевиками, що вони в боротьбі мають успіхи, що свідчить про це той факт, що большевикам не вдалося навіть закласти по всіх селах колгоспів».

Загально все населення свідоме, що Зах[ідна] Україна, Закарпаття і Східна Україна – це одна Соборна Україна. «Колись, – говорив селянин з К., – нам казали большевики, Західна Україна, то Польща, а тепер стараються так само поділити українців – східних називають большевиками-колгоспниками, а західних – бандерівцями. Але ми свідомі, що ми всі сини одної Матері-України і тому між собою ми є братами, а большевикам розділити нам не вдасться».

В р-ні Є[мільчине] повстанці зустріли одного громадянина з м. Києва. Не маючи часу з ним поговорити, вони спитали, чи він має бажання почитати бандерівської літератури, на що він висловив велику охоту. Коли повстанці йому давали літературу, а в тім числі брошуру «Чи большевики ведуть до комунізму», то він сказав: «Знаємо ми, до якого вони «комунізму» ведуть, будують всесвітню Росію. До якого большевики «комунізму» ведуть знає цілий Київ, а переважно большевики-українці».

Населення на міжнародні події дивиться і реагує так, що в невдовзі мусить вибухнути війна, бо для чого ж союзники роблять довкруги ССРСР і взагалі на головніших світових стратегічних пунктах свої воєнні бази, що Атлантичний пакт так само ніщо інше, як підготовк до війни з ССРСР.

Населення певне, що большевики цю війну програють, а тому що: «в ССРСР підніметься революція та що ССРСР є слабкий і до війни не підготований, про що свідчить факт знаття берлінської бльокади. (З розмови з колгоспником).

З соціального життя

Населення по колгоспах живе дуже бідно, помимо того, що мало присадибної землі, з якої треба платити великі поставки і податки. Колгоспники з колгоспу на трудовні дістають дуже мало або нічого. Про погане соціяльне життя колгоспників можуть посвідчити такі факти:

В с. Медведеве (колгосп «П'ятирічка в чотири роки»), р-н Ємільчино, з 150 дворів. Колгосп має 15 пар коней, 140 штук рогатої худоби, 150 овець і 50 свиней. Колгосп, як населення каже, «багатий» (примітка: бо в інших колгоспах є менше). Колгоспники в 1948 р. отримували на трудовдень по 300 гр. хліба і більше нічого.

Тому що в цій колгоспі брак тяглової сили, а з Ємільчанської МТС дали для польових робіт на весні в 1949 р. тільки одного трактора, який поорав від ранку до півдня та й став на ремонт, що протягнувся цілий період весняних робіт. Ремонт переводився за рахунок колгоспу. Хоч бракує тієї тяглової сили, правління колгоспу по «пляновій інструкції» з району заставило колгоспників копати поле мотиками на овес, ячмінь і просо (з оповідання колгоспника з цього села).

В с. Дубники, р-н Городниця, колгоспники отримали в 1948 р. по сто грам хліба і більше нічого.

В с. Ковалі, р-н Коростень, колгосп начислює 140 дворів. В колгоспі є 3 пари коней і 30 штук рогатої худоби. Колгоспники в 1948 р. отримали на трудовдень по 100 грам хліба. Від місяця березня 1949 р. 90% колгоспників у цьому селі не мають хліба.

В с. Фортунатівка (колгосп ім. Сталіна), р-н Чоповичі, колгоспники з 1948 р. на трудовдень одержали по 200 грам хліба і більше нічого. Голова колгоспу Свенцінський Федір М., якого прислали большевики з району, гонить на роботу в колгосп старих непрацездатних людей, як напр. гром. Д. М., який має 67 років.

В с. Гута Логанівська (колгосп ім. Ворошилова), р-н Малин, колгоспники в 1948 р. отримали по 700 грам хліба на трудовдень. На роботу до колгоспу голова Панченко Грицько (присланий большевиками з району) гонить старих і калік. Гонив на роботу сліпого громадянина, який має 58 років життя і до роботи неспосібний. Колгоспники в цьому селі мають від 0,30 до 0,60 га присадибних наділів. В кооперативі в цьому селі є: папироси, горілка, вино, одеколон, дитячі забавки, залізо і мала кількість шитого одягу (примітка: дуже дорогий, бо один мужеський костюм коштує 800 крб., суконка – 200 крб. і тому лежить, аж поцвів, бо бідний колгоспник немає за що купити). Харчів до кооперативів взагалі не привозять, за винятком для сільського начальства і вчителя.

В колгоспі ім. Шевченка, р-н Чоповичі, колгоспники в 1948 р. отримали на трудовдень по 950 грам хліба і більше нічого. Кожна колгоспна родина має по 0,60 га присадибної землі, з якої річно треба здати 35 кг. зерна, 200 кг. картопель, 35 кг. м'яса, 180

шт. яець, 150 л. молока від корови, 200-400 крб. позики, 200-800 крб. продналогу (доходовий податок). Контрактація молодняка триває даліше. Голова колгоспу заставляє до роботи дітей від 8 років і старих до 70 років (прим.: з оповідання юнака з цього села).

В с. Плещівка (колгосп XVII партз'їзду), р-н Коростень, колгоспники від 1944 р. включно 1948 рік на трудодні з колгоспу не отримували нічого. Правління колгоспу говорило, що колгосп ще зістався ще винен державі, бо не перевиконав пляну, а колгоспники можуть прожити з присадибної землі (говорив це голова колгоспу). Норма трудоднів на кожного колгоспника, яку мусить виробити в цьому колгоспі така на чоловіка – 250 трудоднів, а на жінку 200. За те, що колгоспник не виробить норми трудоднів, його вивозять з цілою родиною. За те, що колгоспник не піде на роботу один день, відраховується у нього 5 трудоднів.

На північ від с. Плещівка, р-н Коростень, розміщений полегон, на якому стоять частини ЧА, що провадять маневри. Голова колгоспу «XVII партз'їзд» в 1948 р. на цім полегоні виділив колгоспникам присадибні землі. Колгоспники там засіяли збіжжя (прим.: огородини і картопель не вспіли ще посадити, бо з весни приїхала ЧА). Тепер голова колгоспу з ким посвариться, то йде до офіцерів, щоб ті з'їздили танками його присадибу. Червоноармійці робити це відмовляються, але під час маневрів нищиться і збіжжя.

З с. Буда Кліщівська, р-н Базар, одна жінка-колгоспниця пішла в м. Народичі до кооперативи. Ця жінка хотіла купити два кілограми цукорків, про що й спитала крамарки. Крамарка, почувши, що колгоспниця хоче купити «аж 2-кг. цукорків» здивувалась і каже: «Що ви маєте змогу купити 2 кг. цукорків, ви ж колгоспниця». Цей факт свідчить про заможність колгоспників.

В с. Дуброва [Діброва] (колгосп «Політодел»), р-ну Лугини, колгоспники в 1948 р. отримали на трудодень по 120 гр. хліба і більше нічого.

В с. Березів [Березовий] Груд (колгосп ім. Петровського), р-н Лугини, колгоспники за роботу в колгоспі на трудодні у воєнний і післявоєнний час включно 1948 р. не отримали нічого, ні хліба, ні грошей.

Кожна колгоспна родина в цьому селі має по 0,50 га присадибної землі, з якої річно треба здати поставок і податків на суму 3000 крб. Від 1944 включно до 1949 рік проходить контрактація молодняка. Голова колгоспу говорив для колгоспників, що будуть забирати телята в них аж в колгоспі, дорівнюється довоєнний стан худоби.

В цім самім колгоспі норма трудоднів на працездатні особу така: на чоловіка 150, а на жінку 120. Коли колгоспник не виробить назначеної норми трудоднів – судиться.

В багатьох селах Лугинського р-ну, так і по інших районах, як: Коростень, Ємільчино, Базар і другі населення дістало дуже мало на трудодні, а на присадибних був малий урожай, бо земля неврожайна, хоч колгоспники кажуть: «щоб нас не чіпали, то ми якось прожили б». Але колгоспники мусять з присадиб здавати великі поставки і податки, внаслідок чого населення живе впроголодь, а особливо перед жнивами. До кооператив по селах большевики не привозять нічого. На базарах все продається по спекулятивних цінах, наприклад, в м. Коростені і Лугинах пуд жита коштує 120 крб., муки – 150 крб., 1 кг. м'яса – 50 крб., пуд картопель – 25 крб. (примітка, тому що в цих теренах садиться багато картопель), шклянка пшона 10 крб.

Колгоспники вже в початках липня 2-го зривали на своїх присадибах колоски і пекли «хліб».

Тому що населення немає що їсти, часто з колгоспних ферм зникає худоба і забирають колгоспні магазини. 30.06.49 р. в с. Буда Литківська [Будо-Літки], р-н Лугин, було забрано все (харчі) з колгоспного магазину.

В с. Остапи (колгосп «Перемога»), р-н Лугин, колгоспники в 1948 р. «отримали» на трудодень 400 грам хліба, більше нічого. Але, коли колгоспники уже забрали свої «зарібки», то правління колгоспу по директиві з району «омилилось», що «забагато» хліба видали колгоспникам. Це правління колгоспу видумало, що зробити. Воно обчислило, що колгоспникам «належало» тільки 200 грам на трудодень і тому других 200 грам перенесено на рахунок 1949 р. Так що в цім колгоспі «Перемога» колгоспники в 1949 р. за роботу не отримують нічого.

В с. Косяк (колгосп ім. Кірова), р-н Ємільчино, колгоспники в 1948 р. отримали на трудодень по 300 грам хліба і більше нічого. В колгоспі норма трудоднів на одну особу така: на чоловіка 120, а на жінку – 30. В колгоспі до роботи заставляють і старих непрацездатних людей. Сторожами біля біля колгоспної ферми є два старих чоловіки: одному 70 років (сліпий), другому 65 років (глухий).

В с. Чмелі [Чміль], р-н Ємільчино, колгоспники в 1948 р. отримали на трудодень по 1 кг. стоколосу. Все збіжжя в колгоспі перев'яло і чисте зерно віддано на поставку, а стоколос віддали колгоспникам (примітка: трудодень в колгоспі, хоч в кожному неоднаково, але переважно колгоспники виробляють за півтора-два дні, рідко в якому за день).

В с. Плещівка, р-н Коростень, робітник робить на залізниці на станції Подольська. Місячна зарплата цього робітника 300 крб. Родина цього робітника складається з 6-ох осіб: жінки і четверо дітей (одна дитина має 6 місяців, а найстаршому хлопцеві 10 років). Цього робітника хата стоїть на хуторі, тому що проходить по всіх районах знесення хуторів на села, то й для цього робітника треба було знести й свою хату в село. Але, не маючи за що перенести хати, яка є дуже стара, він живе в ній даліше. Жінка цього робітника на роботу до колгоспу не ходить, бо має мале дитя, голова колгоспу, не дивлячись на це гонить цю жінку в колгосп на роботу, бо каже що в противному разі забере присадибу і розкидає хату. Помимо погроз голови, жінка на роботу не йшла, бо не мала змоги. Голова колгоспу в червні цього року приїхав зі своїми прибічниками до цього робітника і розкидав верха у хаті та забрав 0,30 га присадибної землі, залишивши 0,15 га. Родина ця живе в тій самій розкиданій хаті під голим небом.

Біля с. Остапи, р-н Лугин, копається торф. Робітники, залежно від роботи заробляють 100-500 крб. місячно. Продуктів споживання для робітників дають зовсім мало, бо всього 500 грам. хліба на тиждень і на кіло круп і то рідко.

Правління колгоспів і сільрад по всіх районах, крім того, що мають всі можливості брати з колгоспу скільки хочуть всього, дістають місячно по 300-700 крб. Для них кооперативи привозять з району продукти харчування як хліб, ковбасу, сало, масло, мед і інші товари, яких звичайний колгоспник навіть і в районі купити не може. З цих привилеїв користають ще родини правління і прибічники голів (Примітка: з оповідання колгоспника).

З культурного життя

В кожному районі по селах є клуби. Переважно молодь, а навіть старші громадяни відвідують клуби майже кожного вечора. Особливо багато молоді і старших сходиться до клубу в суботу і неділю. Старші громадяни в клубі грають в шахи і читають газети, натомість молодь організовує танці. (В кожний клуб большевики дали гармошку). Газетами молодь цікавиться мало, за винятком середньошкільної. Щодо большевицьких книжок, то молодь читає їх дуже мало. (З оповідання юнака).

Кінопересувки в село приїжджають пересічно два рази в місяць. Кіноустановки є тільки по районах, тоді коли по селах їх нема.

По клубах є гуртки, як: драматичний, співочий, гурток по вивченню біографії Леніна – Сталіна (молодь до цього гуртка по

селах майже зовсім не вступає – є дуже рідкі винятки). Вистави по селах роблять тільки по більш[их] свята[х] (большевицькі).

Церква

Церква є тільки по райцентрах і то не в кожному. По селах трапляються дуже рідко. Населення до церкви ходить, але переважно старші громадяни, натомість молодь – рідше.

Партія, молодь і піонери

По селах голови сільрад, колгоспів та дехто з правління бувають комуністами і комсомольцями. Так, наприклад, в с. Підлуби, р-н Ємільчино, голова с/ради і колгоспу – комуністи; в с. Владовка, р-н Народичі, голова с/ради і колгоспу – комуністи.

Первісні комсомольські організації є в кожному селі, від 3 до 15 чоловік. Комсомолец є зав. клубу, учитель, лікар, бухгалтер і кооператори (але не всі).

В кожній школі є піонерські організації, але багато дітей до піонерів не належить.

Сільська адміністрація

Більшість по селах голів сільрад і колгоспів прислані, большевиками з району. Голів по селах вибирається дуже рідко. Прислані большевиками голови служать по кілька років, тоді коли вибраний селянами голова часто міняється.

В с. Гута Логанівська, р-н Малин, голова колгоспу Панченко Григорій присланий большевиками з району, служить від 1945 р.

В с. Ришавка, р-н Коростень, голова с/ради і колгоспу прислані большевиками з району, служать від 1944 року.

В с. Богущівка, р-н Коростень, голова колгоспу присланий большевиками, служить від 1947 року.

В с. Медведеве, р-н Ємільчино, голова с/ради Волітовський Микола присланий большевиками з району 1947 року.

В колгоспі ім. Шевченка [Шевченкове], р-н Чоповичі, голову колгоспу «вибрало» населення (голова місцевий), але його окружує все правління, прислане большевиками з району.

В с. Лозниця, р-н Народичі, від 1944 р. большевики змінювали три голови сільради і два голови колгоспу (голови були місцеві).

В с. Остапи, р-н Лугини, голова с/ради присланий большевиками з району в 1945 році.

Радянська армія

В північній частині Коростенського р-ну в сс. Васьковичі, Ігнатполь і Плещівка та в північно-східній частині Лугинського р-ну в сс. Солов'ї, Бовсуни та Дуброва [Діброва] стоять частини ЧА. Частини ці – це переважно артилерія і танкові з'єднання. На полегоні провадяться маневри, в яких беруть участь і літаки (аеродром в м. Коростень).

Школи

В Ємільчинському, Коростенському, Лугинському і інших р-нах по селах більшість шкіл 4-ри класові (Шевченко[ве], р-н Чоповичі, Гута Логанівська, р-н Малин і інші). Десятирічкі є тільки по райцентрах, в селах натомість дуже рідко (с. Скурати, р-н Чоповичі). Прим.: по більших селах є семирічки. В селах, де є тільки чотири класи, вчить два вчителі (Шевченко[ве], р-н Чоповичі). В с. Скуратах, де є десятирічка, є 10 вчителів.

В м. Малині, р-н Малин, є лісний технікум, в якому навчається 1.200 студентів (технікум, 4-курсний). Стипендію студенти отримують по 150 крб. на місяць. В столовій для студентів харчі погані, але й на ті харчі бракує грошей. Студенти повністю мусять жити на утриманні родини. В технікумі треба вчитись 4 роки. До технікуму приймається людей, які закінчили 7 клас. Вступний іспит до технікуму є з таких предметів: російська мова, конституція та математика.

В 1949 р. був перший випуск студентів з цього технікума. Випускників було 370 чоловік. Студентам під час навчання говорено, що по закінченні навчання, роботу собі може вибрати кожний, де тільки захоче (по фаху). Але сталося інакше: 370 студентів-інженерів большевики забрали на роботу в Сибір.

Цей факт дуже застрашив молодь і тепер зовсім мало молоді подало заяви вступу до цього технікуму (молодь подає заяви в електричний технікум в м. Житомир). (Прим.: з оповідання студента цього технікуму).

Вчителі по початкових і середніх школах місячну зарплату дістають від 300 до 900 крб. (залежить від вчительського стажу і кваліфікації).

Вчителі, якщо є комсомольцями чи комуністами, краще ставляться до комсомольської та піонерської молоді. Для них ставиться кращі оцінки і «не зрізується» на іспитах. До учнів некомсомольців і непіонерів вчителі ставляться багато гірше.

В Скуратівській СШ до одного учня (з 7-го класу) батько якого за німецької окупації був головою району і втік з німцями, вчителі

ставляться дуже погано, називаючи його бандитом і кажуть, що йому місце на Сибірі (з оповідання учня цієї школи).

Молодь

Наші революційні ідеї сприймаються молоддю з великим захопленням, що рідше було помітно назад кілька років тому. Молодь радо, прямо жадібно прагне читати нашу літературу та висловлює своє бажання допомагати нам в революційній роботі (в першу чергу в поширюванні літератури).

В Лугинському р-ні ми мали змогу говорити з одним юнаком, який побачивши нас та переконавшись по певних фактах, що ми дійсно бандерівці (примітка: з конспіративних причин фактів не навожу) заявив, що має бажання з нами бодай трохи поговорити. Коли ми на це погодились, то він сказав своє ім'я і прізвище та що він є комсомольцем. Він говорив: «Я знаю, що бандерівці комсомольців не вбивають, тільки навчають їх, що робити під час большевицької окупації і виводять на правильний шлях життя. Я, – говорив він далше, – так само, як і всі інші комсомольці з мого села, яких я добре знаю, ненавидимо сьогодні большевиків тому, що ми старі комсомольці і знаючи добре конституцію СРСР та устав ВЛКСМ і взагалі займаємось біжучою політикою, зі всього зробили собі такий висновок, що большевики не ведуть до ніякого комунізму, а будують «єдиную, невідимую Росію», про те, що большевики горляють в своїй пропаганді і написали в конституції, в житті не реалізується. Ми, комсомольці, яких саме большевики спочатку «вчили» й «наказували» боронити завоювання жовтня, не шкодуючи власного життя ставати в обороні народу, сьогодні вони заставляють його нищити, слідити за народом, наганяти колгоспників, щоб швидше і понадпланово виконували поставки й податки, а найважливіше викривати революційні настрої серед населення. Цим ми (комсомольці) маємо «допомогти» й «оборонити» народ. Большевикам в період т. зв. вітчизняної війни ще раз вдалося нас (комсомольців) обманути тим, що будьто би в СРСР після закінчення війни настануть «зміни» в ладі й конституції. Це вони робили з ціллю, щоб заохотити нас йти на гарматне м'ясо з надією на будучі «зміни». Сьогодні такі комсомольці як я, що вміють розкрити большевиків і брехливу большевицьку пропаганду, побачили, що ці всі обіцянки – це брехня. Сьогодні в брехливу большевицьку пропаганду можуть повірити хіба тільки молоді комсомольці, яким не розкрилися очі й вони нічого не бачать, що діється довкруги них. В моєму селі можна поговори-

ти з кожним комсомольцем, бо всі чесні комсомольці, шкурників між нами немає і вам це, що говорив я, скаже кожний.

Цей комсомолец з дуже великою увагою слухав те, що ми йому говорили, за що борються бандерівці, чому ми боремося проти большевиків і інше. Дуже просив нас, щоб ми взяли його зі собою, бо він каже: «я відчуваю на собі обов'язок стати на боротьбу за визволення свого народу, а правильний шлях цієї боротьби можна знайти тільки в лавах бандерівців. Мені не шкода згинуть, – говорив він далі, – але, щоб моя праця пішла на добро і визволення свого народу, бо дотепер на користь свого народу я не зробив нічого, а будучи задурманений большевиками нищив його».

Коли ми для нього давали нашу літературу, він дуже зрадів та ховав її обережно, щоби не понижити. Шкодував за тим, що ми не маємо часу поговорити з ним довше. Про отриману літературу сказав так: «цю літературу, яку мені дали, що несе в народ світло правди, в першу чергу прочитаю сам і дам читати для комсомольців мого села та для всієї молоді. Я є певний, що цю літературу будуть переписувати і передавати з хати в хату, з села в село, з району в район».

Коли ми з ним розходились, поцілував нас всіх, побажав нам успіху в боротьбі та щасливої дороги, а також просив, щоб ми частіше відвідували його село.

(Примітка: На мою думку, цей комсомолец був чесний і не вживав жодного підступу. З нами говорив прямо і нічого не боявся. Про ніякі тайни не розпитував. Я думав, що агентом МВД він не був).

В липні 1949 р. ми зайшли в с. Медведеве, Ємільчинського р-ну. В першу чергу, ми заходимо до будинку, де містилась с/рада (в тому будинку був і клуб), щоб пошкодити телефон, який є сполучений з райцентром. Була субота. В клубі ми застали багато молоді й старших громадян (приблизно 100 осіб), які танцювали. Перепросивши присутніх, ми використовуємо цей момент для переведення мітингу. Зваживши те, що з присутніх є найбільше молоді, було прочитано летючку «Українські юнаки і дівчата») в цьому селі якраз проходив набір молоді на Донбас). Читаючи летючку, молодь обступила тісним колом і стояла тихо і з великою увагою слухала. Дехто з молоді був на дворі, але почувши, що в клубі щось читається, вбігли в середину. По прочитанні листівки ми, знаючи, що в цьому селі живе багато росіян і поляків, пояснили для всіх присутніх наше становище до російського і всіх інших народів. По закінченні розмови я поцікавився, чи хтось з присутніх скаже щось на прочитану листівку і на вияснену тему. Я запитався, чи правильно пише в летючці і чи взагалі

ми бандерівці правильно навчаємо молодь як боротися з большевицькими окупантами за збереження здоров'я і життя молоді та за побудову Самостійної України і незалежних держав інших народів. З присутніх ніхто не відізався, лише з обличчя можна було прочитати: «Так, правильно!». Побажавши для молоді, щоб поступала згідно з вказівками в летючці – я сказав «Добраніч!». Всі присутні, що були в клубі в один голос відказали: «Добраніч!», а за цим словом друге голосніше: «Щасливої Вам путі!».

В місяці липні зайшли ми в с. Охотівка, р-н Лугини. Була неділя. В село ми ввійшли відразу по заході сонця. Ми мали докладну розвідку, що в селі є спокійно. В центрі села біля кооперативи ми застаємо гурт молоді (до 60 осіб). Але, коли ми йшли селом, то за нами йшли дівчата і хлопці, а також і старші, щоб побачити, що за гості прийшли в їх село. Ми використовуємо цей момент і робимо мітинг. Коли я почав говорити хто ми та за що бореться Українська Повстанча Армія, чому ми боремося проти большевиків, правління с/ради і колгоспу мусить бути на услугах народу, а не вислужниками большевицьких окупантів, то до гурту почало сходитися щораз більше людей. В час, коли говорено, з гурту вибігло кілька малих дітей і побігло селом (скликати людей). Через деякий час зійшлося до 120 людей. Усі присутні стояли тихо і слухали з увагою, особливо молодь.

В районі Л. ми зустрілися зі студентами Малинського лісного технікуму. Не маючи змоги з ними довше поговорити, даємо їм літературу і пояснюємо їм, яке завдання має наша література. Студенти нам сказали: «[Цю] літературу будуть читати всі студенти технікума, бо всі її ждуть так, як і ми. Її будуть переписувати і переказувати по цілій Україні».

Наша протибольшевицька боротьба переродила молодь Східної України, зреволюціонувала її. Тоді, коли назад тому кілька років молодь і загально все населення Східної України боялося висловити[ся], а навіть подумати щось проти большевиків, сьогодні, помимо висловлювання і ненависті проти большевицьких окупантів, молодь чинно виступає проти них (большевиків). Про це свідчить той факт, що багато молоді по селах ховається від мобілізації на роботи на Донбас (не боячись, що большевики зловлених судять).

Наслідки большевицького виховання і «вщеплення вищої культури старшого брата» серед східної молоді можна помітити. Часто молодь вживає брутальних слів (московських), співає московські брутальні «частушки».

В с. Плещівка, р-н Коростень, стоїть недалеко ЧА. Дівчата з цього села гуляють з червоноармійцями. Три дівчини з цього

села мають діти. Населення вчинок цих дівчат нап'ятовує, висміюючи їх. Ці дівчата самі тепер побачили свій неморальний вчинок і стидаються вийти на двір. Цієї моральної свідомості не можна [було] тут помітити кілька років тому назад .

Примітка:

Взагалі: по всьому, що помітно на Сході серед молоді я виношу такі висновки: революційність молоді росте, як серед юнаків, так і серед дівчат. На Сході треба тільки організаторів, пропагандистів та літератури, то ґрунт для нашої революційної боротьби і роботи цілком придатний. Тому, що молодь дуже захоплюється нашою революційно-визвольною боротьбою, а коли ще поговорить з нами, зовсім перероджується і відразу заявляє своє бажання йти з нами і боротися за УССД. По настроях серед молоді можна також визначити революційність серед неї. Коли я поговорив з одним юнаком і спитав його, що думає він і взагалі вся молодь, робити, коли вибухне війна, то почув від цього юнака таку відповідь: «По-перше, жоден з нас не піде на мобілізацію, а будемо ховатись, по-друге, будемо творити партизанські відділи і бити большевиків на власну руку, по-третє, будемо старатись нав'язати з організованою силою – бандерівцями, які керують боротьбою тепер і, на мою думку, будуть керувати в будучому та створять з усіх дрібних партизанських загонів одну українську армію. Ми, хоч будемо творити партизанські відділи, – говорив юнак свою думку, – будемо старатись не допустити до отаманщини, як це було в 1918 р., будемо старатися мати одного провідника, з яким є і буде Степан Бандера».

(3 розмови з юнаком).

Постій, 20.07.1949 р.

Слава Україні!
Семен²⁴¹

Підписано вдруге: В м. листопаді 1949 р.

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 59 (1953 р.). – Спр. 16. – Т.3. – Арк. 138-148. Копія. Машинопис.

---

²⁴¹ Берездень Тимофій Пилипович («Семен», «Григор») (1924 – ?) – до червня 1948 р. організаційний референт окружного провуду ОУН «Крим» (Торчинський, Локачинський та Луцький р-ни Волинської обл.), згодом організаційний референт Білоруського окружного провуду ОУН. Влітку 1949 р. Краєвим провудом ОУН на ПЗУЗ був направлений в якості емісара у Житомирську обл. для активізації тамтешнього націоналістичного підпілля. Невдовзі у зв'язку з хворобою повернувся у Рівненську обл. для лікування. Подальша доля невідома.

№ 81
ІНФОРМАЦІЙНІ ВІСТІ ПРО СТАНОВИЩЕ
У СХІДНІЙ УКРАЇНІ

5 червня 1950 р.

Слава Україні!

Вісті зо Східноукраїнських земель

Громадянство СУЗ відвідує часто в неділі і свята церкву. Під цим кутом окупантський московсько-большевицький уряд не перешкоджає громадянству після закінчення т. зв. вітчизняної війни у підправленні і плеканні р[елігій]них культів та не вів широкою антирелігійною пропаганди. Але під кінець 1949 р. і на початок 1950 р. почали большевики перешкоджати громадянству у плеканні релігійних культів та повели широку політичну акцію проти релігії. Вони приминили активні антирелігійні виступи. Такі виступи, одначе, громадянство не за[трону]ли і воно дальше горнеться до церкви. Так, наприклад, під свята Водохрещі забороняла окупантська влада йти походом до річки святити воду. Громадянство СУЗ, одначе, на цю заборону не зважало, але демонстративно йшло над Дніпро і інші річки, де відправляно богослуження та свячено воду. Таким виступом задокументували українці зі СУЗ, що вони зберігають свій обряд, свої вірування і українську традицію. Такі вислови можна було почути тайком від щирих друзів.

Замітним явищем на СУЗ є те, що церкву відвідують не тільки безпартійні українці, але й українці – комсомольці і члени КП(б)У, при чому таке відвідування відбувається тайком перед оком і вухом місцевих партійних керівників, які, якщо дізнаються про релігійного «комуніста», потягають його до відповідальності, поміщують його карикатуру і деякі дотичні епітети щодо його особи і праці у стінгазетах і газетах тощо. Так, наприклад, на одному підприємстві в південній області т. зв. УССР, у якому керівником однієї частини був українець з ЗУЗ, в день Водохрещі 13.01.1950 р. підійшов у часі праці до цього керівника один робітник – українець зо СУЗ, комсомолець, та просив його на 2-3 години відпустки для палагодження поза підприємством деяких справ. Це діялося тоді, коли з церкви в тому місті виходили люди на церковний майдан і зб[и]ралися йти демонстративно над Дніпро святити воду. Керівник цієї частини підприємства – українець з ЗУЗ, зорієнтувався зразу в чому справа, і звільнив цього робітника з праці. Вернувши назад, робітник цей зізнався керів-

никові тайком, що він ходив над річку святити воду, бо йому туди наказувала йти його мати. Він говорив: «Моя мати є релігійна і вчить мене тайком заховувати національний обряд, молитися, колядувати та щедрувати. Моя мати інакше розуміє все і знову, як партійні большевики брешуть – вона знає про все. Моя мати вчить мене, що Бог є, і тому я не можу виступати проти релігії...». Під кінець розмови просив цей робітник керівника, щоб цей нікому про те все не говорив, бо його могли б покарати, або висміяти в газеті окремим фейлетоном чи карикатурою.

Московсько-большевицькі окупанти слідкують пильно за настроями східноукраїнських мас та за впливами старших за віком українців на українську молодь. Під цим кутом примінують большевицькі поліційні органи на підприємствах і заводах СУЗ пильну обсервацію щодо будь-яких проявів українців – інженерів, начальників, майстрів та робітників. Тут функції слідження сповняють парторги і секретарі комсомольських організацій, які вештаються всюди, щоб вичути прояви негативного ставлення до праці і цілої большевицької системи. Найбільше підозрівають большевики старших віком українців та слідкують за тим, щоб вони не вели жадних розмов з молоддю. Якщо такі люди на деяких підприємствах є, і відкриті гутірки з молоддю проводять, їх большевики ізолюють на даному підприємстві від зустрічі з молодими робітниками, а більш авторитетних і впливових усувають зовсім з даного середовища. До молодих робітників звертаються часто большевики таким наклепницькими фразами: «Послушайте старіков, што ані болтают вам тайком – ето все лож». В останньому часі, тобто під весну 1950 р. большевики звільняються з праці старших віком українців – спеціалістів, вільні місця обсаджують молодими спеціалістами. Велику увагу звертають большевики на виховання молоді в большевицькому дусі, заставляючи її вивчати твори Леніна і Сталіна та приводячи лекції і виховані доповіді на партійних і комсомольських зібраннях.

Українці зо СУЗ примінуються до обставин, якщо йде про обережність перед большевицькими поліційними органами. На заводах і підприємствах робітники-українці в часі виконання праці на говорять між собою на політичні і подібні теми. Якщо в таку гутірку запримічено, то його зразу закинули протидержавну і проти заводську змову. Такі гутірки проводяться крадькома між добрознайомими – чесними друзями і такі гутірки важко зачути чи запримітити. Органи МГБ слідкують, слідять ще більш посилено за українцями з ЗУЗ, що приїхали на СУЗ, працювати. Так, наприклад, якщо такий прибулий українець з ЗУЗ не відвідує

кіно, забав, не вештається, не курить, не приділяє великої уваги ...* (гуляння тощо), то його підозрівають, називаючи справжнім націоналістом «з двома розумами – позаду і спереду». Большевики звертають також пильну увагу і на те, чи дає керівник на якомусь пості – українець з ЗУЗ, за порушення «трудової» дисципліни робітників під суд. Якщо такий керівник на віддає робітників під суд, то большевики глядять на його як на ворога.

Українці зо СУЗ, щоб відрізнити себе від росіян, носять вишиті сорочки, чого росіяни дуже ненавидять. Якщо росіяни побачать українця у вишій сорочці, так зразу назвуть його націоналістом, а сорочку – націоналістичними залишками.

Тракування і поведження большевиків і росіян з українцями з ЗУЗ на СУЗ є зовсім інакше. Запеклі большевики і росіяни вистерігаються різних актів терору і вульгарних непорозумінь у привяності українця зі ЗУЗ. Перед українцями з ЗУЗ вони хочуть показати «консолідацію і дружність». Так, наприклад, коли заіснували деякі непорозуміння на одному заводі Херсонської області між начальством і робітниками, то секретар обкому КП(б)У говорив: «Нам треба оминати всяких непорозумінь і поганого наставлення, щоб цей западник не бачив, що тут діється і не писав у Західну Україну про такі неподобства туди, де ми установлюємо нашу власть ...».

Між українцями з СУЗ і ЗУЗ є велике братання і взаємна дружба. Українські інженери, майстри й робітники зо СУЗ шанують дуже українців зі ЗУЗ, на початку побуту українця з ЗУЗ на СУЗ вони скоро простудійовують його і інформують регулярно про способи ведення себе, щоб не наражатись на небезпеку зі сторони МГБ. Після того пізнаються наддніпрянці українці з ЗУЗ ближче і починають з ним вести дискусію на різні теми. Нарікає на большевицьку партію і керівну еліту, що причинює сьгоднішню катастрофу на Україні. Так зав'язується побратимство. Тепер усе говориться гладко, тобто про всю брехню, яку проповідують большевики, про опертя большевицької влади на терорі МВД і МГБ та про катастрофальне становище на Україні. Така гутірка зводиться завжди до того, що «Україна така багата, а народ мусить голодувати».

Один інженер, 55-річний українець зо СУЗ, обсервував також одного українця зі ЗУЗ, що працював на СУЗ, а після того говорив до нього: «Вас видно по зовнішньому вигляді, що ви з Західної України, – такий чорний, гарний молодець – цілком такий, як

---

* Слово нерозбірливе.

були тут в 1918 р. з Петлюрою. Петлюра був привів тоді зі собою коло 40 тисяч таких молодців завзятих із Західної України, які тут воювали і багато дечого доброго зробили ...». Цей говорив рівно ж про те, що деякі українці з СУЗ бояться говорити з українцями з ЗУЗ, що приїхали працювати на СУЗ, на протибольшевицькі [теми], щоб ці українці з ЗУЗ не були спеціально вислані більшовиками на СУЗ розслідувати за українцями з СУЗ – ворогами московського більшовизму на Україні.

Старші віком українці, головні інтелігенти, стараються кристалізувати в українському середовищі національний патріотизм і наставляти українців проти Московщини та скерувати їх на боротьбу проти окупантів. Так, наприклад, на одному з промислів на СУЗ літній українець-інженер, що знав напам'ять Шевченків «Кобзар», ходив постійно в часі праці між робітниками і цитував голосно революційні рядки поем. Це робив він постійно, при чому мімікою підтверджував цитоване. Пояснень до цих цитат він не давав, та всім робітникам було дуже зрозуміле. З приводу того інженера більшовики ним поцікавилися основніше і напровесні 1950 р. його звільнили з праці, а опісля перекинули в невідому місцевість.

Національний патріотизм і окремішність щодо росіян є сильно вкорінені серед українців з СУЗ. Українці з СУЗ ненавидять росіян, а головні тих, які називають себе «старшим братом», а українців – «молодшим братом». Цих назв українці з СУЗ дуже не терплять. Так, наприклад, один українець – комсомолец з Києва, говорячи дружньо з українцем з ЗУЗ, пояснював: «Но, бачиш, яка на світі правда та де вона ... Після Другої світової війни росіяни називають нас, українців, «молодшими братами», а себе – «старшими». Но, і які ж «старші» вони брати, – як я знаю, що була Київська Русь, а про росіян в цей час і згадки немає. Тут дорога не до комунізму, але до російського імперіалізму і націоналізму ...». Українець з ЗУЗ спитав його ненароком, чи в такому поганому становищі України невинні дещо жиди, але співбесідник йому категорично заперечив, кажучи: «Ні! Не жиди вин[ні] в цьому, – винуваті російські шовіністи.

Українці з СУЗ живо цікавляться становищем на Західній Україні. Вони уболівають над гнобленими окупантом західними братами, але також радіють з того, що західні брати ведуть геройську боротьбу проти Москви. Так, наприклад, один українець з Київщини, гуторячи в часі праці з українцем з ЗУЗ, питав: «Я чув, що органи МГБ проводять на Західній Україні звірські методи терору щодо українців, які співпрацюють з бандерівця-

ми, – печуть в часі допитів вогнем і примінують інші методи». Українець з ЗУЗ, не знаючи як слід свого співбесідника – комсомольця, кинув ненароком: «Но, і добре роблять» Згаданий українець зо СУЗ глянув тоді з обуренням на українця з ЗУЗ і сказав: «Так не робиться з народом, який домагається свого! А на цьому возі большевики далеко не зайдуть».

Між громадянством на СУЗ кружляють чутки, що на ЗУЗ є великі з'єднання бандерівців, яким допомагає США; бандерівці б'ють здорово большевицьких вислужників, МВД-истів та МГБ-истів. Часто почути можна такі вислови: «Ех, коли б в нас були такі, – бо вже не можна видержати від цих проклятих партократів і комсоргів, які натискають на людей працювати в поті чола та виконувати і перевиконувати різні норми, помираючи з голоду». Прибувши знову партійні большевики з ЗУЗ поширюють чутки, що бандерівці вбивають тих, кого хочуть – для вподоби. Такі реакційні версії дезорієнтують деяких непоінформованих як слід людей і в їх зроджується страх перед бандерівцями. Панічний страх опановує головно цих партійних, яких висилають на працю в ЗУЗ. Т[о]й страх бував такий великий, що стрічалися випадки здачі членами партії партійних білетів, щоби лише не їхати на ЗУЗ.

Українці зо СУЗ проводять часті розмови з українцями з ЗУЗ, в яких стараються дізнатися про бандерівців як людей і про боротьбу бандерівців. Вони подивляють геройські вчинки бандерівців в боротьбі з большевицькими наїзниками та покладають великі надії на українське революційне підпілля. Вони радіють і подивляють те, що бандерівці гарно зодягнені, першокласно харчовані – «їдять те, що захочуть», і володіють першоякісною зброєю, якою доказують геройських вчинків. Та найосновніше за все таки те, що повстанці мають багато грошей, якими допомагають бідним.

Чесні українці з ЗУЗ, що приїхали працювати на СУЗ стали дуже задоволеними українцями зо СУЗ, що стали їм довіряти та симпатизувати з ними. При запізнаванні одних українців з одними важливу роллю відігравали такі риси характеру українців з ЗУЗ, за якими здобули собі довір'я і симпатиків з українців з СУЗ: особисте скромне життя, взірцева мораль і поведінка, звичайна (не надмірна) заінтересованість політичним життям та дружнє ставлення до робітників зо СУЗ, а рівно ж оборона їх перед сваволею партії і начальників (в міру можливостей, тобто не подавання їх під суд). Про те, чим дише українець з ЗУЗ, українці зо СУЗ самі питатимуть його після обсервації. Також вони питатимуть українця з ЗУЗ про його життя та про життя на ЗУЗ, ділитимуться з

ним своїми болями та виказуватимуть свої малі і всі недоліки, вказуючи, що причиною всього лиха є большевицький лад. Так, наприклад, один українець з ЗУЗ, що працював на одному підприємстві на СУЗ, виробив собі своєю взірцевою поведінкою і вчинками авторитет і велике довір'я до себе серед українців з СУЗ – технічних працівників і комсомольців цього підприємства, а головно серед старших віком українців, які просили його дуже часто до себе в гостину. Такі прохання вони виявляють до цього українця з ЗУЗ у кожную вільну від праці хвилину. А коли цей українець з ЗУЗ захворів і лежав у своєму мешканні, приходили його відвідувати навіть старики і молоді робітники, дуже жалуючи його. Такі відвідини проводили вони аж до його вилікування. Слід згадати, що цей українець з ЗУЗ користувався на тому підприємстві таким загальним довір'ям і повагою, що навіть деякі партійні і комсомольці звир'ялись йому про те, які справи порушували большевики на партійних зборах та які винесено рішення. Вони часто перестерігали його, щоб він нічого не говорив проти большевицької влади, бо він є пильно сліджений органами МГБ. Так, наприклад, коли на підприємстві повстав дефект біля його машини, покликано його працівниками МГБ в контору, щоб устійнити причину аварії. Заки, одначе, він пішов у контору, дав йому поради, поінформував про способи поведінки і будівання відповідей, та перестеріг як слід один інженер. Він говорив йому: «Уважай! Роби так, як я тобі говорю, бо ти ще молодий і не знаєш, що большевики вміють, – а то можеш попасти, що світа не побачиш». Також, коли він уже вийшов з контори, перепрошувала його ця працівничка – дівчина, яка його викликувала в контору. Вона просила його, щоби він не гнівався на неї, що вона його не попередила перед тим, що на його ждуть працівники МГБ, – бо вона ж і сама не знала цього. – «Мені говорили, – оправдувалась вона, – що це викликав вас начальник заводу... Якщо б я була знала, що то викликає вас МГБ-ист, то я була б вам сказала».

Молоді українці – комсомольці вороже наставлені до большевицької партійної зграї. Вони не хочуть відвідувати партійних та комсомольських зборів, розтікаючись після праці додому. Часто можна почути такі вислови на большевицький лад: «Ну, і [на] чорт[а] то все говоріння здалось! Там ні крихітки правди немає – тільки брехня ...». Ці молоді українці – комсомольці захоплюються всім, що небільшовицьке – навіть гуляти воліють західноєвропейські танці, [а не] у російські плясання, і тому большевики заборонили зараз на СУЗ гуляти на забавах західноєвропейські танці. Також заборонили вони носити гольфи-чоботи і райтки, шиті на

англійську моду. Вони вказують, що треба любити все вітчизняне, тобто «руські ботінки і галіфе».

На СУЗ доволі помітно зарисовуються протиросійські настрої мас. Так, наприклад, після того, як доручили большевики батькам відправляти по церквам богослужіння в 70-му річницю Сталіна за його здоров'я, населення СУЗ говорило, що не варто йти сповідатися до таких батюшок – большевицьких вислужників, бо вони можуть донести про деякі дані зі сповіді большевикам.

Становище України в большевицькому ССРСР погіршується в тому напрямі не корисному для України, про який вказували колись Хвильовий і Волобуєв²⁴². Це відноситься головню щодо національного обличчя України і її індустрії. Щодо національного обличчя України, то тут є велика прірва між містом і селом. По містах на СУЗ чути скрізь російську мову, а українська мова з'являється тут великою рідкістю. По селах діється навпаки – село є українське і воно відділює українською мовою на місто в часі базарів і торгів. Таке відділювання села на місто в часі базару є помітніше і тим, що тоді в місті чути скрізь українську мову, якою говорять не лише колгоспники, але й жителі міста – українці. Це є немов би хвилини відродження міста під національним оглядом. По містах і селах поширюються вістки про те, що зникають большевицькі активісти, а деякі одиниці говорять, що на СУЗ діє підпільна ОУН. Такі вістки є дуже будуючими для українців з СУЗ під національним оглядом.

Важку промисловість розбудовують большевики на СУЗ у мінімальних розмірах і для потреб Московщини. У кожному помітнішому заводі на СУЗ не можна одержати всіх частин до даної машини, які цей завод продукує. Так, наприклад,

---

²⁴² *Волобуєв Микола Симонович (11.01.1903, м. Миколаїв – 20.06.1972) – український економіст, професор політекономії Харківського механіко-машинобудівного інституту. У 1928 р. в журналі «Більшовик України» опублікував статтю під назвою «До проблеми української економіки», в якій спростував тезу про повну єдність дореволюційної російської економіки, відстоював економічну самостійність України, стверджував, що Україна має власні шляхи розвитку, викривав колоніальний характер господарювання царського режиму в Україні, критикував нерациональне використання більшовицькими центральними плановими установами природних і економічних ресурсів України. Його погляди були кваліфіковані як економічна платформа «націонал-ухильництва» й піддані публічному остракізму, а сам Волобуєв був змушений покаятися. З його ім'ям було пов'язано одну із форм національного ухилу – «волобуєвщину». Заарештований 07.12.1933 р. за обвинуваченням в участі в «українській контрреволюційній організації», рішенням судової трійки при колегії ДПУ УСРР від 08.05.1934 р. був засуджений до 5 років ВТТ (вирок замінений на заслання до Кавказу). У 1957 р. реабілітований, останні роки життя на викладацькій роботі.*

Харківський тракторний завод виробляє лише менше вартісні частини до тракторів, а деякі основніші деталі спроваджується з Московщини і щойно після того складається трактори на місці. В загальному українці зо СУЗ розуміють, чому так побудувала Москва промисловість на Україні. Вони вказують, що Москва це зробила тому, щоб в кожную хвилину, коли вона тільки захоче, могла вона вивести з ладу українську важку промисловість і цим узалежнила Україну від себе, або від фабрикатів інших держав.

Переселенці з ЗУЗ на СУЗ, головно з Волині, які виїхали на СУЗ зимою 1950 р. є залишені большевиками без жодного забезпечення. Вони голодують та дуже бідують. Большевики забрали від їх уже на СУЗ всі їхні дома і інші забудівлі, які вони привезли на СУЗ, і з цього дерева будують большевики колгоспні будинки, а переселенцям говорять, що держава заплатить їм грішми за те. Багато з переселенців, пізнавши справжнє обличчя большевицького переселювання, тікає назад на ЗУЗ, залишаючи всю свою мізерію, яку ще большевики не покрали.

Большевики студіюють пильно молодь на СУЗ, а головно цікавляться тими, які голосяться добровольцями в большевицьку армію. Так, наприклад, в березні м-ці подало в один райвоєнкомат на СУЗ добровільні заяви поступити в армію двох юнаків зо СУЗ і один юнак з ЗУЗ. Через декілька днів після того покликано цих юнаків на воєнкомат та допитувано їх, з чиеї намови вони голосяться добровільно в армію. Такий допит був досить широкий і основний, та після його закінчення большевики відмовили юнакам забрати їх в армію.

На ЗУЗ перекидають большевики багато частин внутрішніх військ МГБ, які пиячуть по дорозі, викрикують на адресу євреїв та творять шумиху. Так, наприклад, коли проїжджав у березні м-ці 1950 р. один українець з ЗУЗ через місто Кишинів і зупинився на головному з/д двірці, ждучи відповідного поїзду, побачив транспорт внутрішніх військ МГБ, який стояв на двірці, а большевики розбіглись з його по буфетах, хоча були вони вже дуже п'яні. Підійшовши в один з буфетів біля з/д станції, в якому обслуговував буфетник – єврей, большевики викрикували між собою: «Зараза, надо всех порезать в СССР!». Коли почув це буфетник – єврей, він подзвонив негайно про таку поведінку військ МГБ на МГБ. У скорому часі прибули автомашиною на місце МГБ-істи та почали проводити допити цих солдатів МГБ, які були в буфеті. Ці, одначе, які так викрикували, втекли вже до цього часу у свій ешелон і всі розслідування прибувших МГБ-істів були безрезультатні. Один з прибулих МГБ-істів говорив при тому до інших: «Цього

тільки й потрібно почути диверсантові, – а вже будуть про це знати за кордоном, що війська МГБ зб[и]раються різати євреїв ... і чия це робота!». Після того МГБ-істи від'їхали.

Большевики, як і комсомольці, що зв'язані родиною з МГБ-істами, слідкують за відношенням начальників заводів і підприємств до робітництва і їм підлеглих службовців та звертають основну увагу на те, чи начальники не застрашують підлеглих їх службовців і робітників органами МГБ. Якщо вони почують про такий випадок, так зразу звертаються до такого начальника і заявляють йому, що він погано поступає, бо «МГБ не є для терору, але для виховання народу» і «якщо він цього не знає, то його цього навчуть». Після звернення такої уваги начальник став дуже «добрим», щоб його не прийшли МГБ-істи провчати.

По заводах і підприємствах є дуже великий протекціонізм со сторони партійних вищого порядку, при чому не бракує також хабарництва.

Примітка: Вістки одержані райпровідником Дрогобицького р-ну²⁴³ від одного українця з ЗУЗ, що працював на СУЗ, нашого симпатика.

Слава Україні!

Героям Слава!

Постій, 5.06.1950 р.

За 62-8б ...* (підпис)

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.32. – Арк. 342-347. Оригінал. Машинопис.

№ 82

ВІСТІ ПРО СУЗ

20 липня 1950 р.

Вісті про СУЗ
за 1.07. по 20.07. 1950 р.

Вже в дорозі на СУЗ в поїзді було велике переповнення, так що, приміром, в м. Тернопіль треба було чекати три дні, щоб провести компостацію білетів. Багато на СУЗ їхало східних працівників – це переважно з «путьовками» в відпочинкові оселі на Крим і

---

²⁴³ *Ідеться про Дрогобицького районного провідника «Сухого» («Садовий», «Чмола»), який обіймав цю посаду у 1947-1951 рр.*

* *Нерозбірливо.*

т. п., всіх пасажирів можна було поділити на дві групи: одна – це гарно вбрані з випащеними черевами, з сумками через плечі, з течками і «чемоданчиками» в руках партійні працівники адміністрації на ЗУЗ; і друга – це українці зі ЗУЗ, робітники, селяни, учителі з СУЗ (слід відмітити, що їхали українці мужчини з ЗУЗ, шукали роботи в фабриках і заводах на Сході. З розмови я виніс переконання, що ці селяни втікають перед репресіями МГБ).

По дорозі розмов майже жодних не вів.

Вагони далекобіжних поїздів є трьох сортів: м'який сидячий (перша кл.), м'який сидячий (друга кл.) і твердий (третья кл.). Вагони особові, освітлення електричне, в кожному вагоні є два-три репродуктори – грає Москва, часом Київ. Є вагон – клуб, де можна танцювати, є буфет, але це дорого коштує і я туди не заходив. Поїзд стає лише на більших станціях. Білетів у вагонах в час дороги не контролювали, тільки як входить до вагону на двірках стоять по два службовці і перевіряють білети. Так що, всівши до вагону можна їхати аж до пересадки (пересадки є: Ходорів, Львів, Київ, Сталіно). Зі собою кожний пасажир може взяти пакунок вагою 16 кг. в вагоні без оплати. Коли пасажир висідає, то на станції міліціонери спроваджують до ваги, де кожний пасажир не розпакує пакунки і коли виявиться, що має звиш 16 кг, то за кожний кілограм платить штраф по 5 крб. (прим. за 18 кг пакунок платить 10 крб. штрафу). Документів і пакунів в дорозі я не бачив, щоб перевіряли. На кожній станції є міліція, яка береже порядку. З людьми поводить грубо. Наведу приклади: на станції Сталіно пасажери в черзі пхалися до каси за білетами. Міліціонер пхнув цілу чергу людей і одна дівчина, яка стояла на кінці, впала до каменя і розбила собі голову, кров облила її, люди зараз її забрали, але міліціонерові нічого не сталося за це. На станції Тернопіль на лавочці сидів п'яний інвалід, східняк без обох ніг і говорив про Сталіна, партію і уряд, що тільки міг. До нього підійшов міліціонер і спитав за документами. «От мій документ» – і показує милицю. Міліціонер хотів силою забрати його на команду, але інвалід вдарив міліціонера милицею по голові, міліціонер впав, а відтак встав і побіг ще по двох. Інвалід кинув за ними милицями, а вони взяли і занесли їх на команду, а відтак вернули ще і почали силою тягнути інваліда на команду. Цей вчепився руками за поруччя лавки і кричав: «Віддайте мені мою ногу, мені держава ногу забрала, Ви на фронт ідіть свою силу показувати, а не тут. Ви мені самі принесете милицю». Міліціонери не могли його відтягти від лавки, залишили, а відтак пізніше принесли йому милиці. Партійні черевачі на станціях не стають в чергу, а як відкриється

каса заходять до віконця з боку і купують білета. На станції в Тернополі в час продажу білету один мужчина з ЗУЗ сказав: «Ох, щоби вже ті чере[ва] потріскали, то було би легше жити на світі». Військові купують білети в окремих «військових касах».

Тому, що було переповнення на Схід, то багато пасажирів чіплялося без білетів на дахи, східки вагонів (каса продає стільки білетів, скільки в поїзді є вільних місць).

Коли поїзд приїздив на станцію, то міліція ловила тих, що їхали на східках і дахах. В час моєї подорожі в Києві в мене перевіряли документи. Було переповнення на станції і тому, що не було, де спати, я і ще 3-ох хлопців зі СУЗ лягли на боці. До нас підійшов міліціонер і спитав за документами, провірив документи і одного забрав зі собою (Сподіваюсь, що молодих пасажирів контролювали тому, що там ловлять на Донбас). Бачив я рівнож в Києві, що забрали були всіх, що товклися ночувати на станції на поверх і там перевіряли і пусклали. Говорили, що перевіряли за білетами, бо багато на станціях ночує без білетів. Одна жінка зійшла до сина, який стояв коло пакунків і взяла собі документи, а на запит відповіла: «Ти думаєш що так легко закомпостірувать» та пішла до компостаційної салі.

Станції обладнані погано, декуди тільки дах над головою і стіни. Дощ і сніг може завивати. В м. Київ станція обладнана люксово. Салі почекальні великі, стіни розмальовані, крісла і ліжка до spanня [...]*.

На станції є ресторан, де можна купити одним словом все: яблука, інші овочі, м'ясні вироби, печиво, напитки (вина, горілка) і т. п. Товари деякі майже наполовину танші, як на інших станціях, булка – 55 коп., ковбаса від 50 до 19 (пісна) крб. за кг. Хліба чорного в Києві на ресторані не бачив я, тільки білий, так як по районах наоборот. Також є клуб – вступ на кіно 2 крб., саля на танці. Кіно демонструє історичні фільми «Падіння Берліна», «Сталінградська битва» та ін. Коли висісти на якій-небудь станції в райцентрі або в іншому місті, то в буфеті крім водки, чорного хліба, майже нічого нема. Хто хоче купити з'їсти, то перекупки виносять печені курята, булки, молоко і т. п. Станції брудні, необладнанні. Мова скрізь урядова – російська, але пасажири звертаються, як хто хоче, в більшості по-російськи. Східні українці говорять по-українському, замішуючи російські слова. Матюки чути на кожному кроці.

В дорозі на Схід їхало два учителі, східні українці. Один вчителював на ЗУЗ, а другий в Житомирській обл. Цей, що вчите-

---

* Текст згасає.

лював в Вінницькій обл. спитав: «Ну, а як там бандерівці?» – той зі ЗУЗ відповів: «Дальше роблять за ними облави і чорт їх не викоринить».

На Схід зі мною їхали з відпустки хлопці з Поділля в Донбас. Розказували: «Одним словом, біда, харч дорогий. Хліб можна купити тільки на паску, а в крамницях нема. За саму квартиру кожний платить 100 крб. Щоб витримати, то треба добре робити. На залізничній станції Розовка (обл. Запорізька) бачив я як міліціонери стерегли около 20 молодих хлопців майже з 1933-1935 рр. народження, їх загнали до товарного вагону і повезли в напрямі Сталіно. Зі сходу втікало в поїзді кілька хлопців з ЗУЗ з Донбасу. На одній станції в Вінницькій області не минали дівчат східних в товарних вагонах, які їхали на Донбас. «Давайте обратно» – гукали до них хлопці. Один сказав: «От які гарні, округлі, а поїдуть в Донбас, то там за тиждень-два стане кожна з них така фігурна як патичок».

Я їхав в час жнив. З поїзду видно було лани збіжжя. В Вінницькій обл. я бачив на полі косили косами збіжжя. Дві дівчини їхало в вагоні і одна сказала: «От, то робота, а то як піде комбайн, то половину потолочить». Я висів був в Запорізькій області. В райцентрі Розовка я не міг купити ніде білого хліба, ковбаси, вина, цукорків, цукру, – є тільки чорний житній хліб, водка, а одиноким присмаком є «пряніки» (це щось в роді медяника з житньої муки, трохи солодкий, чорний, посипаний зверху цукром). Стільки скільки в Києві коштує пиріг з м'ясом, то в Сталіно коштує стільки пиріг з капустою чи бараболею. Розказували мені, що тут (Запорізька обл.) тяжко дістати цукру, приділ цукру на магазин рахується на кілограми. Гроші тут дорогі.

Запорізька область – це рівнина. Видно кілька сіл та безкраї лани пшениці та ячменю. Жита тут дуже мало сіють, бо виляже. Садять рівно ж кукурудзу. Цього року пшениця вродилася гарна, є урожай. Все поле обробляють машинами. Одиноке підвищення в полі – це могили, порослі травою. Земля – чорнозем. На могилах видно добуту зі споду глину. Я не бачив, щоб хто тут косив косою або жав. Комбайн косить і молотить, збіжжя звозять на колгоспний тік, де його ще млинують і відвозять у райцентр. Більш як 1/3 поля стоїть облогом, на яких випасаються колгоспні стада. Я бачив колгоспну худобу в районі Розівки, всю червоної масти (польська раса за Польщі в нас).

Опишу життя в колгоспі «Побєда» (колгосп 14) в с. Новомлинівка (стара назва Терменчик), район Розовка, обл. Запорізька. Цей колгосп є на хуторі. Як хутір, так і село – це

німецька колонія спалена в час відступу німців, господарств около 50, в кожному живе два господарі. Господарства гарні, великі, доми муровані, обсажені деревами. З розвалених румовищ можна брати цеглу і будуватися. Розговорна мова на цьому хуторі – російська, школа початкова – з російською мовою навчання, а в селі є дві НСШ, одна з українською, а одна з російською мовою навчання. На цій колонії є переселенці з Білорусії: 2, один молдаван, кілька татар, 3 родини греків, 3 родини німців, 3 родини з ЗУЗ, около 30 родин східних українців. Майже як половина всього населення – москалі. Хоч всі говорять російською мовою і більшість українських дітей ходять до російських шкіл (кажуть, що легше вчитись по-російськи, бо це є розговорна мова), то в житті і сварці поділяються на «хахлів» і «кацапів». Себе взаємно ненавидять. Як швидко говоритиме західний українець, то його не розуміють. Все правління колгоспу і сільради захопила одна родина москалів. (На зборах голова колгоспу назвав українця з ЗУЗ «От западна банда». Цей відповів: «А ти, кацапе, чого хочеш в мене». Голова колгоспу і голова с/ради партійні. Молодь майже 90% комсомольці. Я знаю дві дівчини-німки-некомсомолки. На запит чому вони не комсомольці, ті відповіли, сміючись – «Не хочемо».

Недалеко є 15-ий колгосп (число колгоспу в р-ні) – це ново-закріплений колгосп. Є тут 105 родин переселенців зі ЗУЗ з Львівської області, 15 східних українців, кілька руских. Всі хати новопобудовані з цегли. Моральний рівень молоді низький. Рівень свідомості годі визначити: «Один комсомолец спитав мене чи я комсомолец. Я відповів, що ні. Він спитав: «А чому?». Я відповів: «Комсомол – це добровільна організація, а я не хочу вступати». «А знаєш, я вступив, дурак» – сказав він. «А то чому так кажеш?» – спитав я. Він відповів: «А ти не знаєш, як то є ...». Комсомольцям на зборах кажуть слідити за всіма протирадянськими виступами. Хлопці зі ЗУЗ (один є комсомолец) ідуть вечером вулицею і співають повстанські пісні «Там на Півночі на Волині» і т. п.

Колгосп «Победа» (1-ий) має 200 голів рогатої худоби, свиней, 100 штук (пасли два пастухи) і 15 свиноматок з поросятами в стайні. В жнива в степу колгоспникам давали обід, варила кухня, зарізали одну свиню і одного бика, а снідали і вечеряли вдома. Кожний колгоспник мусить виробити 120 трудоднів. Поля обробляють машинами, полять жінки. Взагалі тут дуже мало мужчин в середньому віці і старших, бо вигинули на фронті. Багато вдів. Можна на день заробити 1,5 трудодня (коло винограду), коваль –

2 трудодні. Колгосп вже здав контингент самою пшеницею і з району на тік був приїхав представник та казав видати тільки по 500 грамів на трудодні, бо треба державі робити запаси, бо буде війна, яка вже розпочалась в Кореї²⁴⁴. Правління помимо того виплатило колгоспникам по 1 кг. пшениці на трудодень. Минулого року дістали спочатку по одному кг. пшениці, опісля пшеницю з ячменем, а відтак кукурудзу. Бараболі тут дуже мало (не родиться через посуху). В селі є всього одна керниця з водою до пиття, а решти води солоно-гіркава.

Переселенці минулого року як приїхали, одержували з колгоспного магазину допомогу: муку (по 16 коп. за 1 кг.), м'ясо, олія, все по державній ціні).

Цього року одна родина (2 особи) за 170 трудоднів одержала 170 кг. пшениці, друга родина (4 особи) за 780 трудоднів – 780 кг. пшениці. Один тракторист (комбайнер) найбільше заробив – 20 центнерів (але трактористам платять подвійно).

Кожний колгоспник має корову (може мати корову і ялівку), 10 кіз, 10 овець, свиню на годовання, свиноматку. Вівці і кози пасуться в колгоспному табуні, за що від кожного колгоспника відраховують по 4 трудодні для колгоспного пастуха.

Контингент: 600 гр. вовни від вівці, 220 л молока, 40 кг. м'са, податку навіть і 1,500 крб.

Колгоспник має 50 арів присадибної ділянки, а переселенцями дали по 60 арів. Садять городину. Хліб мають цілий час пшеничний. Колгоспники хвалять колгоспний лад: «добре, бо не наробишся, а хліба хватить», розказують, що колись був такий час, що одержували по 5 кг. збіжжя на трудодень, «а тепер вже щорік, то гірше». Голоду великого 1946 р. тут не було. Питались як живуть на ЗУЗ люди. Коли дізналися, що люди не хочуть колгоспів і що на ЗУЗ побоями організують колгоспи, одна жінка сказала: «У вас земля гірша і буде біда в колгоспі». «А що це за бандити у вас є?» – питала одна родина. І, коли одержала пояснення, спитала: «А якої самостоятельної України вони хочуть?», на що одержала вичерпну відповідь.

Західних українців люблять і поважають. Дуже гостинні. В 15-ому колгоспі що неділі запрошують східні українці українців з ЗУЗ в гостину до себе. Приїзджих просили оставатися там і

---

²⁴⁴ *Корейська війна (25.06.1950-27.07.1953) – збройний конфлікт між Республікою Корея (підтримуваною Об'єднаними Націями на чолі з США) та Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР, підтримуваною КНР за військового і матеріального сприяння СРСР). Результатом війни стало закріплення поділу Кореї на Південну та Північну по 38-ій паралелі.*

вступати до колгоспу. (Наведу дослівно слова інформатора: «На загал хвалять колгоспи і радвладу, кажуть, що їм добре, а її чоловік загинув на Сибірі, а два сини на Сибірі в ляграх і про це вона нічого не згадує».

В Києві на станції один малий хлопець (молодий і малий ростом) купував білет і бракувало йому 70 коп. Цей оглянувся може є який знакомий, щоб позичити. «Ти чого малий оглядаєшся?» – спитав мужчина українець зі СУЗ, який стояв в черзі позаду. «Бракує мені 70 коп. і не буду міг купити білета» – відповів цей. «А ти западнік?» – пізнав по мові. А коли хлопець сказав, що так. Добув 70 коп. і дав хлопцеві.

Молодь з 1927, 1928, 1929, 1930 рр. до армії не покликали. Німців взагалі не беруть до війська, а переселенців звільнили на два роки. Молодь 1932, 1933, 1934, 1935 рр. беруть в Донбас.

Коли ми приїхали там, то після привітання першим, що спитали східні українці було: «А як там війна, буде скоро війна?».

Гарнізонів нема. В райцентрах тільки міліція. По селах міліції нема. Ціни весною: 100 кг. пшениці – 350-400 крб., 100 кг. кукурудзи – 150 крб., 100 кг. бараболь – 150 крб.

В повище згаданому колгоспі вчителем в школі є східний українець з того таки району, партійний, був секретарем в райкомі комсомолу в районі Жаб'є. Тут він хвалиться, що ходив на облави за партизанами, вбивав їх: «вони там в більшій кількості ходять і навіть в райцентрі не є безпечно» — розказував; розказує, що бандити вбивають мирних жителів, грабують і т. п. Тому, що на ЗУЗ небезпечно, він примудрився втекти на схід. Він був поїхав на курс, а жінка його східна українка (люди кажуть, що вона більше вчена, як він, але вона не вчительює) вродила дитину і охрестила. Тому що при хрещенні дитині дають медалик, він зараз пізнав і сварив на жінку, що вона охрестила дитину. Вона розказувала: «от поругав, поругав і нічого». Зарплата вчителя – 400-800 крб. Вчитель має присадибну ділянку і господарство, корову, свиню, вівці, кури і т. п.

Церкви в тому селі нема, бо в війну завалилася баня і переробили на клуб. Церква є в райцентрі. Люди в жнива в неділю йшли до роботи, тільки не йшли переселені.

Люди бояться красти збіжжя: «Я був при праці на току і в черевики насипалося пшениці. Я прийшов на подвір'я, визувся, а зерно з черевик виспав курам. Господар це побачив і сказав: «Ти того не роби, бо, коли б побачив хто, то засудили би на кількаканадцять місяців або кілька літ». Розказували мені «на ухо», що начею, хто має знакового сторожа на току, то набере собі пшениці скільки хоче і беруть багато людей».

Двоє москалів (хлопців) спитали мене: «А як там є бандіти в вас?» – спитав один. Я відповів: «В нас жодних бандитів нема». Другий сказав: «Не бандіти, а бандеровці, вони в вас вбивають людей?». Я сказав: «Бандерівці в нас є, але нікого в нас не вбили, а сам бачив їх як пас худобу, лісом переходили». Один спитав: «Ну, а як они одети». Я сказав: «Так як і військові і зі зброєю». Вони оба від мене відійшли і я чув як один сказав: «От ..., його мать, хвалить бандеровцов».

В райцентрі Розовка в магазинах можна купити папіроси, водку, гуму, перкаль, дреліх.

Колгоспники там поза фуфайкою, затінками, дреліхом іншого убрання не знають. Зимою ходять в валянках, чоботах битих з вати і сукна і в кольошах, або дві-три пари вовняних панчіх і кальоші.

Молодь ходить до клубів на забави і танці. Кіно рідко буває не то на селі, але і в райцентрі.

Зібрав: Віктор

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 348-351. Копія. Машинопис.

№ 83 **ІНФОРМАЦІЇ З СУЗ ТА КРИМУ**

Літо 1950 р.

Інформація про СУЗ і Крим
Літо 1950 р.

В вагоні на Схід їхало багато східних українців-працівників і вчителів на ЗУЗ. Розмов цікавих не запримітив. В загальному розмови вели на ділові і буденні теми.

Через вікна вагону я оглядав околицю. Днем ми їхали вже через Вінницьку область. По обох боках залізничного шляху навіть до 300 м нічого не засіяне, ростуть буряки. Дальше вже поле, росте збіжжя. Збіжжя мало, є неврожай. Характерним є, що я не завважив до самого кінця ніде на полі комбайну. Урожай збирають вручно. В Вінницькій області з вікна вагону видно села. Село бідне. Видно маленькі хати, старі, перехилені часто, вулиці

(широкі не бруковані). В селі видно також декількох мурованих чи кращих хат під бляхою чи дахівкою. На господарствах крім хати є також часто маленька стайня. Одним словом – біднота вражає на перший погляд. Вже ближче до Києва видно по селах розпочаті будівлі нових мурованих хат, а також і вже збудовані нові хати.

Київ. Станція гарна, обладнана. На станції пасажирів не товпляться. На інших станціях я скрізь бачив голоту. В місті я не був. На станції всі розмовляють по-російському, урядова мова російська.

Зараз за Києвом краєвид різко змінюється, лісів щораз менше, рівнина, видно гарне збіжжя, є урожай, особливо гарне збіжжя в південних областях (Полтавська, Запорізька). На полі збіжжя збирають комбайнами.

Харків. Станція гарно обладнана. Їсти тут, як і не всіх більших станціях, є що вкупити, але все дороге. В місті на вулиці чути розговорну мову російську. Написи всі по-російськи.

Переїжджаємо через Запоріжжя. Місто велике, індустріальне.

Вздовж по-дорозі аж до Криму ніде не провіряли документів, тільки раз в ваонах провіряли білети.

Сімферополь. На станції відразу як я висів з поїзду в усіх пасажирів провіряли документи. Сіл досі з поїзду я не бачив (в Криму), тільки одинокі господарства порозкидані по узбіччях гір. В Сімферополі іду на турбазу (туристична база), де організується прогулянка по місті і в гори. На тур-базі стрічаю багато студентів-туристів в більшості з «путівками» зі шкіл. Студенти переважно москалі, з Москви і інших міст, з України мало. Харч прямо люксовий і то стільки, хто хотів. Харч на державний кошт. Організується прогулянка і я іду оглядати місто. За містом на горбі науково-історична експедиція розкопала старе скитське місто з другого тисячоліття до Хр[иста]. Екскурсивод цілий час нам пояснювала. Бачив я великі грушкоподібні з вузькими входовими створами в камені викуті ями. Таких ям було кільканадцять разом, обгороджені муром – це зернохосовище. Дальше ми бачили могилу скитського царя з другого тисячоліття до Хр. Могила також грушкоподібної форми, викнута в камені, вхід малий, що ледве пролізе чоловік. В могилі відкопали дуже багато дорогоцінностей. Між іншим шолом з самого золота, зброя, дорогі грецькі вази, багато золота. Все це вивезено до Москви до музею. Стіни могили в середині розмальовані фарбами, різні малюнки: скит на коні стріляє з лука і т. п., малюнки примітивні. Коло могили царя знайдено чотирьох вершників з кінями і зброєю. Це закопали чоти-

рьох дружинників царя живцем в землю як хоронили царя. Також відкопано могилу жінчини – кажуть, що це жінка цього царя. В могилі також знайдено дуже багато дорогоцінностей. Відкопано мури міста. Це місто – це столиця скитського царя. Ціле місто буде мати 150 м. в квадрат (не квадратних м). В Сімферополі тільки російська мова. Тата ніде не видно. Населення – москалі, видно рідко вірмен, греків, але вони губляться між москалями. Ідемо в гори оглядати схід сонця. Над морем дуже тепло, а в горах так зимно, що під двома коцями годі видержати. Як ми сходили з гори, то стрічали жінок, переселених в Крим з України і Росії, які пасли корови. Корови паслися коло стежки. Один студент москаль спитав, чи корова б'є. Жінка відповіла з фуком: «Ви думаєте, що вони (корови) такі, як ваші». Москаль-студент сказав до всіх: «От бачите, як ворожо наставлені до нас».

Ми зайшли в село. Село бідне. Замешкують виселенці з Росії і України, є також переселені вірмени і греки, аде дуже мало. Ми ходили по хатах і хотіли вкупити молока. Ніде нам не продали, казали, що нема. Ми посиділи на подвір'ю, відтак пішли знову до хати і почали просити, що це студенти приїхали на прогульку, що студенти з України, – тоді продала господиня молока.

Мене спитав один москаль з Москви: «Ви з Західної, а як там бандіти, що то за люди?». Другий москаль-студент сказав: «Я тобі поясню. Це такі люди, що всіх б'ють. Були поляки, били вони поляків, били німців, а тепер б'ють наших». Я 1945 року був в Чорткові, то їх так багато було, що в селі вели бій з нашими військами зранку до полудня і наші мусіли відступати». «А чого вони хочуть» – питав москвич. Цей другий відповів: «Воюють за суверенну Україну, щоб під ніким не бути». – «Це неможливо – тягнув москвич, – бо коли б Україна вийшла з СРСР, то зараз її поглинуть капіталісти». Ї ще довго доводив про «нереальність» самостійної України.

Всі між собою говорили по-російськи. В Сімферополі я вдягнув чисту сорочку-вишив[ан]ку. Всі зробили великі очі. Підступив один студент і спитав по-українському: «Ви з Західної, ви українець? Я також українець (це був східний українець)». Рівно ж підступила одна дівчина і сказала: «То ви українець, я також українка-студентка зі Львова». Вже опісля ми між собою говорили по-українському».

Ялта. Це курортно-відпочинкове місто, положене над морем. Припирає до гір і тут не то щоб було гаряче, але є дуже парно. Повітря здорове, прим., як я їду вдома, то задихаюся, а як ходив в Ялті скоро, то не задихався так. Санаторії розкидані по збочах по

лісі, так що вечером видно скрізь по лісі світла. Будівлі всі гарні, на західний стиль. Вулиці асфальтовані. Я ходив дивитися на дім²⁴⁵, де відбувалася Ялтинська конференція, але мене і інших до середини не пустили, взагалі нікого з прогульковців не пускають. Зараз в сусідстві є великий будинок з надписом «Санаторій міністерства ССРСР». На рогах і на брамі стоять стійки по два бійці з автоматами і нікого туди близько не пускають. В Ялті прямо на кожному кроці контролювали документи. Приміром, всідаєш на пароплав, щоб поплавати по морю – контролювали документи, висідаєш вже з пароплава – контролюють, висідаєш з поїзду – контролюють, купуєш білет на поїзд – контролюють, їдеш автобусом – контролюють. Нам говорили, що появився «американський шпіонаж» і тому така сильна контроля. Ночою по морі не можна їздити, тільки при березі (пароплавом), бо кажуть, що ще по морю плавають міни. Поза Ялтою ніде не було такої контролі за документами.

Бахчисарай. Це старе татарське місто, а татарина ні на лік ніде [не] видно²⁴⁶ (слова інформатора). Бачив я славний «фонтан сліз», палац хана, гарем. Сам гарем навіває смутком і холодом. Кімнати пусті, обладнання все забране. Екскурсовод пояснював все: «Фонтани сліз» збудував хан на пам'ятку, що одна жінка хана вбила другу, яку він дуже любив (дочку Потоцького), в фонтані сліз я бачив дві рожі: одну білу, а другу червону. Нам пояснював, що Пушкін як був в Криму в якомусь там році (рік забув сам інфор[матор]), то в фонтані сліз поставив дві рожі, одну білу, а другу червону. І тепер цілий час змінюють на цю пам'ятку завжди свіжі рожі. Ми оглядали мечеть. Екскурсовод сказав: «Ми його (мечеть) скоро розберемо, щоб тут і духом татарським не пахло».

Багато будинків побудовано на західний стиль. Є ще багато будинків і вулиць на татарський стиль: вулички вузькі, дома одноповерхові з вузькими високими вікнами. Але тепер я бачив,

---

²⁴⁵ *Ідеться про Лівадійський палац.*

²⁴⁶ *Татарське населення було примусово депортоване з території Криму за постановою Державного комітету оборони (ДКО) СРСР від 11 травня 1944 р. Операція була проведена 18-20 травня 1944 р. силами військ НКВС (32 тис. чол.). Загалом у райони Узбекистану, Таджикистану та Марійської АРСР було виселено 183 тис. 155 кримсько-татарського цивільного населення. Під час переселення від голоду, хвороб та виснаження загинуло 16 тис. 52 особи (10,6% із загального числа переселенців). Протягом 1945-1946 рр. додатково було депортовано 8 тис. 995 кримських татар – ветеранів ЧА, з них 524 офіцери та 1392 сержанти. До 1956 р. кримські татари мали статус спецпереселенців.*

що ці будинки розвалюють або перебудовують вікна і двері на європейський стиль.

Севастополь. Руїни з війни вже мало видно. Місто відбудовують скоро.

В Криму, як я вичув, то переселене населення не любить радвлadı. Населення міст майже цілковито російське. Мова на Криму російська.

В поворотній дорозі ніде документів не перевіряли.

На станціях скрізь сильне переповнення. Місць в поїздах бракує. Багато пасажирів їде на дахах. Приміром в Жмеринці я стрічав людей, які чекали вже і по чотири дні на станції і не могли вкупити білетів.

Скрізь на станціях на Україні я бачив інвалідів т. зв. Вітчизняної війни. Це часто без руки, ноги, я бачив і без очей з хлопчиками, які їх водять. Ці інваліди просять милостині.

24.А.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 366-368. Копія. Машинопис.

№ 84 **РЕПОРТАЖ ПРО ПОДОРОЖ** **ПРОПАГАНДИСТКИ ОУН У СХІДНУ УКРАЇНУ**

[Літо 1950 р.]

Подорож «Г»²⁴⁷ на Схід

24.06.1950 р. я вибралась в далеку дорогу і зовсім новий для мене світ, маючи із собою полотняну торбину із сухарями та бідненькою одежею. В кишені маю 130 крб., випрошених у добрих людей та метрику, зроблену на одну переселенку із-за лінії Керзона. З тим я вибралась в далеку дорогу.

25.06.1950 р. вечором приходжу на станцію Р. і заходжу під білетну касу, щоб довідатись, коли буде відходити поїзд Львів – Харків. Там довідуюсь, що на цей поїзд трудно взяти білет, бо він

---

²⁴⁷ На основі архівних документів можна припустити, що автором документу була працівниця референтури пропаганди Проводу ОУН на ПЗУЗ Л. Фоя («Оксана»), яка записала розповідь про подорож невідомої підпільниці ОУН на СУЗ.

завжди переповнений пасажирами. В цей момент стрічаю одну знайому, яка обіцяє взяти мені білет на вище згаданий поїзд. Просить дати їй 94 крб., бо така ціна білета з тої станції на Харків. Даю їй ці гроші і дожидаю білета. Вернувшись, знайома дає мені білет, але тільки до Києва, і каже, що далі не дають, а заплатила вона 74 крб. Справляйтесь мені з нею не було коли, бо поїзд вже від'їжджав. Попрощавшись із нею, я сіла в вагон.

Була 2 год. ночі, поїзд від'їжджав на Харків, рівно ж і я.

В вагоні, я застала майже усіх сплячих людей, а дехто сидів дрімав. Не знайшовши нікого знайомого, я сіла на призначене місце. Біля мене спало двоє якихось воєнних. Пробудившись, вояків зацікавило, що це за сусідка у них. Почали мене розпитувати, що я за одна, куди і чого їду. Відповіла я їм коротко, що я волинячка, а їду в гості на 1 травня. Рівно ж спитала я їх, що вони за одні і куди їдуть. Сказали, що вони москвичі та льотчики, а служать вони в Бродях, Львівської обл. і їдуть в відпустку до дому в Москву. По мові почали вони вгадувати, що я за одна і з яких сторін. Називали мене «хохлушка» і почали сміятись з мене, чому я говорю «хохлацькою» мовою, а не російською. У відповідь я їм сказала чому вони не говорять мовою українською, а тільки російською. Сказала їм, що я інакшою мовою говорити не вмію, бо я українка, а українська мова ще не заборонена. Ці два московські дикуни багато почали говорити на цю тему і казати мені що російська мова є краща від української, а українці це «хохли».

Оповідали, як вони в нас ходили на облави, як збирали «контингент», як у нас люди втікають від них, як почують, що машина згазує, то в селі вже нема нікого, всі в лісі, що наші люди їм не дають їсти, а все тримають «бандьорам», і що ми всі бандьори. Я їм на це відповіла, що наші люди ще не привикли до того, що там діється, бо ще на своєму житті ніхто з селян не бачив озброєних людей із автоматами і списками, щоб приїздили до села за «контингентом» або чим іншим, а якщо привикнуть, тоді втікати не будуть.

Цю розмову слухав один хлопець галичанин і один харків'янин. Щоб мене забрати від цих нахабних кацапів, які причепились [до] мене, цей галичанин попросив мене, щоб я сіла біля нього. Я послухала його просьби. Розмовляючи з ним, я довідалась, що він за один і куди їде. Рівно ж сказала йому, що я за одна, куди і чого їду, тільки на цю ж метрику, яку я мала, так і говорила. Причину свого виїзду пояснила йому, що я сирота, живу при дядькові, а дядько має свої діти і їх вбирає краще чим мене, а мені завжди те, що лишиться. В цій розмові я побачила, що цей хлопець відчув

моє пережиття, його зацікавила моя бідна «валізка», що я в ній везу, з чим я їду, чи маю гроші. Оповідаю йому правду, скільки я мала грошей, яка справа з білетом, як мені знайома допомгла, що забрала останні гроші, бо білет до Києва коштував 40 крб. Кажу йому, що мені треба їхати ще далеко, а маю тільки всього 56 крб. Цей хлопець дав мені 60 крб., порадив куди, на які станції буде ближче їхати, і щоб білет дальше брати з місця на місце, куди маю їхати і т. д. Харків'янин вислухавши розмову з кацапами і тим же хлопцем, прийшов і сів біля нас. Познайомившись з нами, почав розповідати, що він за один, що їде він зі Львова з якого то часу. Мужчина гарний, високий і дуже гарно говорить по-українськи, має 35-40 років. Зразу звернувся до мене і сказав, що я вже [...]*

Сказав мені, що у нього є така сама дочка, як я і йому мене дуже жаль, що ядесь їду сама в світ без родини і навіть знайомих. Погостив нас яблуками та булочками і звернувся до нас обох, що ми всі земляки і не повинні одно одного цуратись чи посміхатись, якщо комусь з нас біда, то ми повинні допомогти одне-другому в біді. До цього хлопця він сказав, що він не повинен мене покинути тут, де я нікого і нічого не знаю, повинен мене забрати зі собою і там жити в згоді.

Отак галичан[ин] сказав йому, що мій білет тільки до Києва, а поїзд їде дальше, він порадив, що обидва мене сховають під лавку, коли буде ревізія, а про це сказати провідникові вагона, щоб знав. Зайшовши в кабінет провідника, я йому розказала, яка справа зі мною і даю йому 50 крб., щоб провіз до Харкова, бо я тут нікого не знаю. Провідник цей сам львів'ян[ин] і, попавши в лють, прогнав мене від себе. В Києві я побігла на станцію, але біл[ет] не взяла і рішила їхати дальше так на пораду харків'яна. Доїхавши до Конотопа, провідник прийшов до мене і почав мене виганяти з вагона на станцію. Харків'ян і галичан заступились за мене перед ним, пояснюючи йому, яка справа, але він нічого не признавав, тільки визивав міліцію. Бачучи харків'ян, що не може нічого, вийшов за мною разом з тим хлопцем з вагона – порадив куди їти на станцію і де переночувати та на який поїзд брати білет, щоб скоро приїхати до Харкова, а там він буде ждати, а хлопцеві сказав, щоб дав мені адрес, бо може мені де буде біда то, щоб могла приїхати до нього. Одержавши від них це все, попрощавшись, я відійшла.

12 год. ночі я вже на станції Конотоп. Всюди бачу багато воєнних та міліціонерів. Варта біля будинку станції, хто без білета

---

* *Нерозбірливо.*

до будинку не впускають, хіба в кого багато грошей, щоб добре заплатив, то того пропустять, а у мене цього нема. Я осталась на дворі ночувати. Був сильний вітер і дощ. На дворі, де ночую, я бачу тільки бідних та обдертих колгоспників чи робітників, які так, як і я не мають, чим подвійно платити буржуям.

Рано пішла я в станцію, щоб взяти білет. Там бачу я велику чергу людей, які стоять і беруть кудись білети. В цій черзі бачу також більшу частину бідних нуждарів, а всі інші більшовицькі вельможі, сказавши щось міліціонерові, той бере його і ставить першим в черзі, помимо того, що був останнім, або іде і сам бере йому білет. Так що, поки дійшла моя черга, то була ніч.

Взявши білет з Конотопа аж на місце, я їду все робочими поїздами, і дуже часто мушу робити пересадки. Їдучи, зустрічаю багато різних людей, яких можна відрізнити, хто чим є. Бачу бідних, обдертих колгоспників, які везуть останній шматок хліба на базар чи, що друге, де міліція їх контролює і називає шпекулянтами і всього рода різними більшовицькими глупствами. Колгоспники не мовчать, а відповідають їм відважно: кажуть, що коли б не колгоспники, то і ви поздыхали би з голоду, бо ви буржуї-вельможі і т. д. Не раз приходило до великої драчки, що бились до крові між собою, а колгоспник не дав того, що віз. Береш це останнє, бери і мене, бо мої діти голодні, до того ще й голі. Бачила бідних виснажених робітників, які працюють на залізниці, не випростуючи спину, без огляду чи жінка, чи мужчина, а над ними стоять більшовицькі гайдуки з великими черевами і добре одіті. Також бачила багато-багато цих більшовицьких вельможів, які з великими дорогими валізками їхали на курорти, заливаючи свої пики вином та іншими дорогими напитками, посміхаючись і показуючи пальцями в цих бідних нуждарів. В останнім поїзді, яким я вже заїхала на місце, провідничка вагону, в яким була я, підходить до мене і питає звідки я їду, я їй оповіла менш більш, сказала їй місце, куди їду, і спитала чи ще далеко. Ця провідничка сказала, що вона теж українка і що її батьки працюють в колгоспі, але що з того колгоспу неможливо вижити, то вона рішила поступити на цю роботу, яку провадить зараз. Каже думала, що може тут буде краще, але для бідного колгоспника всюди добре, що ним всюди поганяють. Вона сказала, що має тільки сім класів середньої школи, а дальше вчитися не має змоги. Бо нема за що і хоч ще молода, а мусить на себе вже сама заробляти. Зарплата її 250 карбованців на місяць, а то відраховують їй якісь державні драчки та одержує 200-150 карбованців. От каже і живи, вберись і їж. Сказала мені, що сусідка того села, куди я їду. Почастувала

я їй своїми сухарями і салом, розказала їй як колись жили в нас люди, і як живуть зараз, як в нас тепер забирають останній кусок хліба і усе, що має селянин, щоб наші люди писались до колгоспу, казала їй, що ніхто з людей добровільно не пишеться до колгоспу, тільки заганяють силою, б'ють, мордують, вивозять людей на Сибір. Вона говорила, що в них також так робили, пока загнали до колгоспу. Оповідала як в них був голод в 46-47 роках і її батько їздив в Западну за хлібом та, вернувши, розказував, як в нас добре живуть люди і дуже помагають східнякам. Заїхавши на місце, вона мені розказала куди йти, я, попрощавшись із нею, подякувала за пораду і відійшла.

Було 1 травня, 12 год. дня, як я рушила йти вже куди мені було потрібно. Йти аж на місце було 3 км., але, що я була дуже перемучена і невиспана цілотижневою дорогою та ще й дуже хлопотною, вже зовсім була обезсилена, так що 3 км. мені здавалися дуже далекими і поки я дійшла на місце був вечір. Йдучи дорогою, зустрічаю різних людей і питаю, куди йти до цих людей, яких мені потрібно, кажучи їм їхню фамілію, але не знаючи їхньої вулиці, бо село це має більш, як 3 тисячі номерів, а таких фамілій є багато. По перших стрічних я побачила, що тут люди дуже ввічливі і привітні, бо кожне з них хотіло мені розказати, як тільки знало, щоб мені не ходити на даром.

Кожного цікавило, що я за одна, а довідавшись, що я з західних областей, кожне було втішене і просило зайти до нього, переночувати, а на другий день йти аж на місце.

Я дякувала за їх добродушність і прямувала далше, думаючи що буде далше зі мною, тому [що] у мене нема паспорта і йду до людей, яких зовсім не знаю, а йду по направленні других. Думка у мене, що напевно ці люди і не приймуть мене до хати, але сталось інакше.

Вже зовсім під вечір приходжу я до вище згаданих людей, хата у них замкнена, нема нікого дома. Зайшла я за хату і сіла біля города, аж дивлюсь там сусідка, щось робить на городі. Підійшла до неї, поздоровила і питаю, чи не знає, де люди з цієї хати. Вона відповіла що пішли справляти 1 травня десь до родини. Ця ж жінка попросила мене зайти до неї, поки вернуть мої господарі. Зразу ж я замітила велику радість і задоволення в цієї жінки мною. Вона запитала ще дорогою, що я за одна і ще раніше, поки я стала їй розказувати, вона попередила, що я, як там говорять, з Західної і що я напевно своячка цих людей, які від них живуть в нас. Про все я їй розказала так, як мені підходило, щоб не розконспіруватись. Нарешті заходжу в хату, в хаті застаю стареньку, а ще й до

того каліку, її матір. А ще є у неї хлопець, який ходить у 6 клас, чоловік її згинув на фронті. Привітавшись ввічливо зі старенькою, я побачила в них обох сльози на очах. Вони попросили мене роздітись, дали зараз води [на]питись і попросили сісти. Зробивши це все, я побачила у них в хаті все бідненьке, але скромне і чисте, також ікони святих на стінах. Це все: їхня ввічливість, рідна українська мова, ікони і що не говорять усе згадують Бога, усе це викликало [в] мені велику радість – я чулась дуже щасливою. Вони зразу почали турбуватись, чим би мене вгостити, але зразу ж кажуть, що у них нема хліба, ні корови, поставивши м'яса, що їм його дала сусідка. Виняла я їм своїх сухарів і сала, щоб хоч чим маю, то їх почастувати. Взявши білі пшеничні сухарі, вони почали їх цілувати і казати, що у них вже пам'яті нема, коли вони таке бачили. Стали мені оповідати про своє бідне колгоспне життя, що вона одна мусить виробити на всіх, робить від ночі до ночі, і ніколи не мають навіть хліба, що у 46 році вони були вже спухлі з голоду, тільки якісь свояки їх врятували від смерті. Чоловік згинув на фронті, але їй не дають жодної помочі. Багато вони оповідали і все плакали, проклинаючи партію і радянську владу. Також і я їм розповіла, як колись жили люди в нас, а як зараз. Як большевики знущаються з нас над нашим народом, як арештують і вивозять на Сибір і т. д. Нарешті я лягла, щоб трохи відпочити і ввечір зайти до намічених господарів.

Вечером зайшла я до своїх господарів. На подвір'ї стрінулася з господарем, здоровлю його і кажу йому, що я за одна. Господар заговорив до мене по-російськи, і сказав, що таких, як я він не знає, бо вже ніч, але запросив до хати, щоб в хаті зі мною розправитись.

Зайшовши в хату, я застала його жінку по-святочному одіту. Привітавшись з нею, я сказала, що я за одна і хто мене спровадив, даючи їм записку від їхнього швагра, щоб мене десь дали на роботу. Розказавши їм про все, як живуть їхні свояки в нас, і що я їхня сусідка, аж тепер я побачила в них радість, що мають так з далека гостя. Почали мене гостити хлібом та чаєм. Виняла я усе своє, що привезла і поклала на стіл. Господарі були дуже втішені з моїх хоч бідних, але щирих подарунків. Під вечір вони сказали йти мені спати, бо знають, що я зморена, а рано будем говорити. Спати дали мені осібну кімнату і чисте гарне ліжко. Я спала дуже міцним сном і не знала, коли зробивсь день. Тільки чула через сон, як відвідували мені господарі та жаліли мене розбудити, все говорили: хай спить, вона бідна змучена. І тут я відчула вдруге добродушність тих же людей.

Пробудившись, я прибрала своє ліжко і кімнату, в якій я спала, також і в другій кімнаті. Я побачила, що це господиню дуже вдовільнило і з першого дня господина мене дуже полюбила, господар був на роботі. Цілий день я провела з господинею на розмові, розповідаючи їй, як жили і живуть люди в нас, а вона мені про своє.

Вечором, вернувши господар з роботи, господиня зразу приставила йому, що я вже сьогодні зробила і про що їй оповідала. Він також питав мене про Вас, питав чому у мене нема паспорта, бо він дуже шукав сьогодні мені роботи, але без паспорта не приймуть. Щоб зробити паспорт ще до метрики потрібна справка зі сільради.

На другий день поприходило до них дивитися багато людей, який у них гість з Західної. З присутніх підійшла до мене одна учителька, яка зайшла зі мною розмову на всякі теми, я їй відповідала коротко, щоб себе не розконспірувати. Розказала їй, як жили колись у нас люди і як тепер відноситься до нас більшовицька влада. Також питала мене чи немає у нас бандерівців, бо вона чула, що у нас в Західній є їх дуже багато і що вони борються за Самостійну Україну. Відповіла я їй на це, що колись були і може ще десь є, говорять самі радянські урядовці, що ще є їх дуже багато, але я їх не бачила, бо біля нас нема ліса. Дальше вона сказала, що чула, що у мене нема паспорта, то вона знайде мені роботу без паспорта в одній учительки і агронома, я погодилась на це.

Вечором прийшла вона з однією учителькою, яка говорила по-руськи і почали зі мною радитись чи я буду робити в неї за 100 крб. в місяць, не питаючи мене про паспорт. З цим я погодилась, щоб мати спокій з паспортом.

Попрощавшись зі своїми господарями, йду з цею ж росіяною на хутор за село в совхоз на її квартиру. Там застаю її двоє дітей, сина який ходить в 8 кл. і дівчину, яка ходить в 2 кл. Поздоровивши їх, вони попросили мене сісти, а господиня почала лагодити вечерю. Зготовивши яечню, оселедець та чай, вона попросила широко до вечері. Повечерявши спільно з дітьми і з нею, я помила посуду, а господиня видоїла корову та полягали всі спати. З того дня я стала в них на роботі.

Тут коротенько згадаю про своє життя та ставлення людей до мене.

Вставши рано, я взялась до роботи, питаючи господині, що і як у неї робиться, бо в нас може інакше. Господиня дещо сказала, а решта каже роби так як у Вас, бо у Вас напевно все краще

роблять. Так я і робила. Вийшла по воду, а назустріч і сусіди собі по воду. Поздоровивши їх по-українськи, вони стали питати мене, що я за одна, говорячи до мене також по-українськи. Мене це вдовило, що хоч чую між сусідами свою рідну мову. Я їм розказала коротко, що я за одна, не знаючи їх, хто вони такі. Помало я щораз більше знаходила знайомих, які мене вважали як свою рідну, за моє добре ставлення до них та тому, що я з західних обл., бо Західна Україна їх урятувала від голодної смерті. Оповідали мені, як вони жили колись, які мали великі господарки, а за ці ж господарки були на Сибірі, Уралі і т. д., тепер у них нема нічого, тільки де в кого одна корова чи коза і маленька хата. Та що вони старі люди і мають виконувати норми, бо інакше вони б повмирили з голоду, бо на старість ніхто ними не опікується. Кожного цікавило життя в нас, як колись жили люди, а як тепер. Про Вас я їм розповідала так, як всім попереднім. Проживши кілька місяців, пізнали вони мене більше і кожного цікавило, щоб стрінати мене, де я сама, щоб їм розказувати дещо більше про життя в нас і щоб їх не боятись, бо вони також українці, які воювали за Україну ще в 1918 р. проти комуністів. Батько мого господаря, маючи около 70 років працює бухгалтером в совхозі та є хористом в церкві. Живе собі окремо від сина із жінкою. Дуже це добрий також і розумний чоловік, який цікавиться політикою і вірить, що ССРСР провалиться. Моя господиня – його ж невістка заборонила мені з ним говорити, казала що він є націоналістом і може мене перевести на свою руку, коли б не батько, то вона і його давно віддала на МГБ. Вона просила, щоб про це я не говорила нікому, бо це секрет.

Цей старий батько дуже часто приходив до мене, як її не було, або закликав мене до себе, щоб зі мною поговорити, як оперують в нас червоні. Цьому ж дядькові я все розказувала точно як у нас є. Він оповідав, що 1918 р. він воював біля Чорткова в Галичині і має охоту побачити ще раз це місце. Приходив до нас із своєю жінкою, щоб співати зі мною українські пісні, а навіть церковні, оповідаючи ще про козацькі часи та співаючи різні пісні про козаків, часто згадуючи слова Т. Шевченка, І. Франка, оповідаючи як воював Хмельницький та інші. Дуже мене ще задовольняло, що я тут стрічаю щораз більше добрих українців, які прагнуть також нового, хочуть почути слово Правди, але не мають від кого, я тут побачила велику дружність між народом, тут рятує один одного, не показуючи пальцем один на одного, що забирають з колгоспу чи совхозу, не видає один одного, якщо їх хтось слідить, бригадир чи хто інший. Вони самі його засуджують на кару смерті і такий знайдуть спосіб, що ніхто з них не відповідає.

Маю також одну подругу, яка з батьками жила в Волинській області з 1939 до 1946 р. Вона оповідала, що бачила повстанців, що її мама шила усе повстанцям, питала чи вони ще є, бо то дуже гарне військо і дуже добре, що вона хотіла б їх бачити. Я їй сказала, що десь є, кажуть люди, тільки я не бачила.

На свято Жовтневої Революції вона запросила мене, щоб я йшла із нею в школу на їхню нараду. Вона ходила в 6 кл. серед. школи, на її просьбу я пішла з цікавістю подивитись на молодь.

Після наради була музика для комсомольців, всі останні можуть йти до дому. Ця ж подруга з 1933 р. та ще не комсомолка, а щойно піонерка, тому що в 6-м класі, то потанцювати їй хотілось, бо числила себе вже дорослою і рішила піти, що буде рівною і з цікавістю з нею, що вийде з того.

Побувши трохи, піонервожата звернулась до нас чому ми тут є, якщо ми не комсомольці. Подруга оправдовувалась тим, що ми вже дорослі і можемо бути, коли вже оправдання не помогло, подруга сказала до неї, що більше в школі її ніхто не побачить, забравши мене – зачинила із гуком двері і ще в коридорі почала «прозивати» всяко піонервожату і всіх останніх комсомольців і учителів. Йдучи дорогою до дому, подруга Л. почала мені оповідати про советську правду, але дуже з великою ненавистю, що аж зубами скригала. Каже до мене, от бачиш яка правда в Радянським Союзі: хто є перший всюди, тільки партійні і комсомольці всюди перші, а бідним колгоспникам ніде нема права. Почала прозивати своїх подруг, які вислуговуються перед партійними вчителями і наговорюють на других перед ними, щоб лише бути передовими. Каже вона, що тут така правда, це зайшли і побачили, хто всюди перший, що той хто не є партійним чи комсомольцем, то хоч який був свідомий, то ніколи не дадуть йому доброї роботи, а хто партійний, чи вже хоч комсомолец, той є всюди начальником і має добру роботу, хоч її навіть не вміє робити. Говорить вона і лає, що та клята комуністка та б... більше мене в школі не побачить і комсомолкою мене ніхто вже навіть не заставить бути, а я їй цього не подарую, ще може колись буде нагода, то я її розчавлю, як жабу цю клятву паразитку і що всі партійні, то паразити.

Коли я побачила, що подруга Л. ненавидить радянської влади, я їй сказала правду, що вже скоро буде Україна державою самостійною, вільною де будуть українці мати рівні права до всього, що командувати вже тоді не будуть большевицькі вельможі, а самі українці, і що вона тоді буду вчитись у школі вільно і буде учитись правди не так, як тепер тільки учать про одну Росію

та Сталіна, а про Україну правду не хочуть сказати, також сказала, що большевики плямлять історію України, а всі культурні надбання, бо хочуть поступенно перевести українців на свою руку, хочуть її знищити, щоб загарбати нашу багату країну для своїх вжитків і т. д.

Почувши це все, подруга Л. вхопила мене в обійми з великою радістю і почала цілувати, що аж тепер я її не боялась і розказала правду і тепер вона вже буде знати, що їй робити, що в школу не піде і комсомолкою не буде і що дуже хоче бачити цих, яких вона бачила в 1943 р. на Волині і що хотіла б дальше там жити. З цього ж дня подруга Л. дійсно не пішла в школу, почала зі мною ще більше дружити, і хоч я їй розказувала більше про життя в нас і про українських повстанців.

Господиня моя росіянка, а господар українець. Говорили вони завжди по-руськи, діти їхні по-українськи вдома, а вже в товаристві син говорив по-російськи, бо так наказувала мама. Син цей комсомолец і дуже часто зі мною говорив: чому я не говорю по-російськи, чому я молюсь, коли Бога нема, що Бог – це Сталін і Радянська Армія, бо вони нас визволили від польського гніту, від польських панів, що ми вже не робим на панщині, також від німців, які мордували нас і вивозили на роботи, що ми тепер вільні, маємо українські школи, можемо піти в кіно, в театр, і т. д. Що Сталін об'єднав усі українські землі, які були під поляками, в одну Українську Республіку, що культура прийшла до України від Росії, бо Росія набагато років витворилась раніше від України, що українці були б завжди в неволі під поляками, коли б не Росія і т. д. Називав мене фашисткою, що я обстоюю за фашистами, які мене виховали в своєму дусі, та виступаю проти Советського Союзу та що мене ще треба довго вчити, щоб я зрозуміла радянську владу, яка вона добра, що усі рівні. Казав, коли б я в них [не] робила, то віддав би мене на МГБ, то там мене скоро навчили б, а то йому ще жаль, що я сирота і невинна, що так виховали фашисти, може я сама зрозумію.

Господиня все мене припрошувала записатись до комсомолу, казала, що хоч я не маю великої освіти, але як буду комсомолкою, то дадуть там трохи на курс і я зможу працювати на добрій роботі, а не бути тою засмарованою колгоспницею і т. д. Також те саме твердила і говорила, що [і] її син про Україну і нарід.

На це все я їй відповідала так, щоб не розконспіруватись, і щоб хоч трохи доказати правди.

На це чому я не говорю по-російськи, а [по]-українськи, я їм сказала, що я українка і від коли народилась то тільки говорю

українською мовою, і мені ніхто не заборонив і не заборонить нею говорити, бо вона мені є найкраща.

Звернувшись до нього, я спитала, чому він цурається рідної мови, якщо він українець, і ми маємо вільну Україну, де можемо говорити, як хочемо і робити що хочемо, як то він казав. І чому ти не любиш, що своє рідне тільки, що чуже. Чому росіян не похвалить, що наше тільки доказує, що все їхнє правдиве. Про польську панщину я їм сказала, що її в нас не було, може була, але вже десятки років її ніхто не пам'ятає, а люди в нас жили вільно, і кожен був господарем-самостійником і т. д. Порівняла їм життя сьогоднішнє з польським і доказала їм про «рівність» у Радянському Союзі. Бо коли одного разу я їхала з нею з базару, то вона мені показувала колгоспників і робітників, дуже брудних та обдертих і почала дуже з них насміхатись. Приїхавши додому, вона сказала до сина, що учись, бо будеш тут дурним, засмарованим «хахлом», що робить в колгоспі, і т. д. Власне цим фактом я їй доказала цю ж «рівність», кажучи якщо в Радянському Союзі всі рівні і всіх однаково вважається, то чому ви самі боїтесь, щоб ваш син не згинав колись спину, тільки стояв іншими командував. Якщо то є рівність, то може бути він колгоспником чи іншим робітником і його однаково будуть вважати, так що видно, яка то є рівність всюди.

Цей вищезгаданий старичок – їхній батько, часто з ними і своїм сином змагавсь на цю тему та інші, наводячи їм різні факти та приклади, а ті свої, так що не раз приходило між ними до великої сварки, не уступаючи один одному дороги.

Господарі мої стали мене підозрювати і почали вимагати від мене паспорт, кажучи, що будуть дзвонити в мій район за справою із сільради.

Щоб цього не було, я сказала їм, що я напишу до сестри і вона мені пришле, на це вони погодились.

До людей, які знали всю мою справу, що зі мною є і що було, я пишу їм лист з інформаціями, як мають мені написати лист, щоб мені вирватись звідти, і щоб цей лист не викликав ще більшого підозріння на мене. Про писання листів я поінформувала цих людей ще перед тим, як мала їхати, бо я цього сподівалась, що може прийдеться вертати.

В скорім часі я одержую лист, щоб алярмово їхати додому, бо сестра смертельно захворіла і дуже хоче ще мене побачити і т. д. На цей лист господарі мене відпустили з договором вернутись до них назад вже зі справою. Я їм обіцяла вернути, щоб уже скоріше звідти виїхати.

Попрощавшись ввічливо із сусідами і господарями, подякувала всім за їхню прихильність до мене, кожний прощав мене зі сльозами на очах і просив вернути назад та привезти ще більше від нас хлопців та дівчат. Та просив кожний писати до них лист і не забувати за них. Дехто дарував мені подарунки та пам'ятку, що я була на Сході, просив вислати дещо, щоб вони мали пам'ятку із Західної.

Відпровадивши мене до поїзда, попрощавшись ще раз – я від'їхала. Їдучи назад, взявши білета з місця на місце, я їхала більш спокійно і скоріше. В Харкові, стрінувшись з одним супутником, якого зацікавило куди я їду, я сказала, що на Львів, він із задоволенням забрав свої валізки від товариша, з яким був, і сів біля мене, оповідаючи, що їде до Львова на курс і радий, що знайшов попутника. На станції в Харкові нам треба було робити пересадку і компостирувати білет. Прийшовши на станцію, ми застали велику чергу, що трудно буде цього дістатись. Він поставив валіжку біля мене, знайшов якогось міліціонера, щось поговорив з ним, той забрав від нас білети та скоро приніс вже закомпостовані. За це ми заплатили 40 крб. Скоро сіли в поїзд і від'їхали, за два дні я була на місці.

В цім поїзді бачила одного колгоспника десь з Закарпаття, який відвозив колгоспних коней на Сибір, був уже 20-й день у дорозі, дуже чорний і нагий. В вагоні ходить босий, а на полиці стоять личаки і онучі. Відповідає про свою подорож і про життя в колгоспі, та оповідаючи про те, як йому хтось витяг документи і білет, проклинаючи всіх урядовців. Не боючись нікого. Це все слухало багато різних людей, трохи дальше сиділо кілька вельмож, також підставляючи вуха, щоб щось почути. Почали оглядати з далека його постіль, сміялись, аж заливатись з його взуття, також і з нього, що брудний і обдертий. Нарешті хтось скинув один постол на підлогу, а провідник вагону якраз замітив і заніс його на смітник, показуючи і сміючись сам і всі останні. Дядько, попавши в лют, почав з ним сваритись та всяко називати тих, які найбільше сміялись, кажучи що вам добре сміятись, коли самі повбирались та повзувались, що ми на вас робимо цілими днями і ночами, і ви наживаєтесь тільки собі, їздите, а ми голодні і обдерті. З тим забрав личак і взувсь та сів зі сльозами на очах не відізавшись ні слова до нікого. Так і заснув, щоб не дивитись на це все. Також їхав один кацап з Уралу, з жінкою і двома малими дітьми – жінка з Білої Церкви – гарна і дуже спокійна молодиця, а він дуже поганий та жорстокий. Не звертаючи уваги на те, що багато різних людей, цілу дорогу сварився із жінкою та дітьми за

найменшу дурницю, називаючи її, на слово б... і мати твою й... ти, «хохлушка», уб'ю тебе як с..., паразитка і т. д. Також і до дітей всякого роду різними більшовицькими лайками, що аж люди плювали на його слова і казали дикун, азят і т. д. Більше не було нічого такого цікавого.

Друже П. прошу Вас вибачте, що так погано написала, бо Ви мою освіту знаєте самі, тому думаю, що не повинно бути для Вас нічим дивним і смішним, що зле, прошу Вас справите сам[им]. Щиро здоровлю Вас.

Підпис

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 24. – Арк. 104-120. Оригінал. Рукопис.

№ 85

ЗВІТ «ЯСТРУБА» З ЗАПОРІЖЖЯ

[15 квітня 1951 р.]

До провідника Кременецького округу
Чиж²⁴⁸ від співробітника УПА Яструба

Звіт

За Вашими вказівками я організував в Запоріжжі групу із 6-ти чоловік, котра готова піти на різні протибільшовицькі роботи. Останнім часом, під моїм керівництвом, були розкинуті по Запоріжжі протибільшовицькі листівки.

В сучасні дні я веду пропаганду між робітниками і завербовую їх на свою сторону. Так що в скорому часі я надіюсь побільшити свою групу до 15 чоловік.

Прощу Вас, друже, передати мені вказівки дальшої роботи, передати літератури і перевірити учасників моєї групи, адреси котрих я подаю нижче:

---

²⁴⁸ Особа «провідника Кременецького округу Чиж» вигадана автором звіту.

Тернопільська область, Скала-Подільський район, село Вербівка – Бабій Йосип С.

Тернопільська обл., Скала-Подільський район, село Турильче – Поливка Петро.

Тернопільська область, Скала-Подільський район, село Бордячівці [Бурдяківці]– Лялюк.

Тернопільська область, район Бережани, село Урмань – Кулик Василь.

Тернопільська область, Бережанський район, село Урмань – Наконечний В.

Тернопільська область, м. Кременець, вул. Дубенська – Челядин Ніколай.

Яструб

Запоріжжя, 15.04.1951 р.

Справка: Указанный документ передан Петруком П. В.²⁴⁹ нашему агенту «Павлову» для передачи бандиту ОУН Чиж, с которым агент по заданию Петрука должен встретиться в Кременецком районе, Тернопольской области через связь Петрука Гилюк Софию.

Верно: Зам нач отд. 2 отдела УМГБ
Запорожской области
ст. лейтенант

Вершина

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е управління). – Оп. 29 (1956 р.). – Спр. 8. – Арк. 73.
Завірена копія. Машинопис.*

---

²⁴⁹ Петрук Павло Верламович («Ворон», «Яструб») (1931 р.н., уродженець с. Шпиколоси Кременецького р-ну Тернопільської обл.) – учасник підпілля Кременецького окружного проводу ОУН (1948-1949), у 1950-1951 рр. легалізувався, працював в тресті «Запоріжжяліумінбуд». За завданням ОУН проводив у Запоріжжі пропагандистську та організаційну роботу, створив підпільну групу з 6-ти осіб. Намагався встановити зв'язок із підпіллям ОУН у Кременецькому районі. У січні 1951 р. дезертирував із виробництва, перейшов на нелегальне становище, переховувався у Кременецькому районі, був затриманий органами міліції, після повернення в Запоріжжя засуджений до 3 місяців примусових робіт. З кінця березня 1951 р. став об'єктом агентурно-оперативної розробки УМДБ по Запорізькій області. Арештований 20 серпня 1951 р. під час спроби повернутись у Кременецький район.

№ 86
ПОВІДОМЛЕННЯ М. КРИСИ
З КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

[Не пізніше 21 квітня 1952 року]

Перевод с украинского

Сообщения с территории

1. В райцентре Ставищи во время похорон начальника МГБ (которого убили д. Б. и О.) к его гробу пришел контуженый инвалид Отечественной войны, который увидел жену начальника, начал очень плакать за начальником. Заметив это, жена начальника говорит: «Хватит старик, давай гроб в квартиру». Отдала инвалиду мундир начальника, 50 рублей и хорошо выпить и покушать. Выйдя из квартиры, инвалид начал смеяться и говорит: «что б вас ежедневно по пять хоронили, то я хорошо зарабатывал бы».

2. В с. Иванковцы [Іванівка], Ставищанского района, народ говорил, что бандеровцы это одни поляки – «Почему среди них нет ни одного нашего украинца». Они хотят, чтобы были помещики и били плеткой, так как они-то сами сынки помещиков.

3. После похорон начальника МГБ (которого убили наши друзья) в райцентре Ставищи был общий митинг, на котором выступал эмгебист из Киева. Он говорил, что это прорвались два диверсанта, которые уже уничтожены. Один эмгебист показывал народу, какие у тех диверсантов были знаки отличия – зигзаг и две белых полоски (как бы похожий на американский доллар). Говорил, что «диверсанты» имели при себе 15000 рублей денег и иностранные автоматы, которые стреляют беззвучно и скорострельнее наших, звук только ш ш ш ...

4. Один ученик 9 класса спросил у учительницы – является ли Украина отдельной нацией от России. Учительница сразу покраснела и ничего не ответила, а позже сказала, что когда-то Украина было отдельно, но Б. Хмельницкий присоединил.

Тогда этот же ученик спросил, что такое шовинизм. Учительница спросила его, где он это узнал и кто об этом ему говорил, на что ученик заявил, что он вычитал в книгах. Учительница попросила принести посмотреть эти книги.

5. 24.10.1951 г. Около с. Иванковцы [Іванівка], Ставищанского района ездовой из с. Иванковцы брал на поле солому и обнаружил там бункер. Тогда он поехал в село и заявил в сельсовет, а сельсовет позвонил в МГБ, откуда вскоре к бункеру приехала группа. На расстоянии открыли огонь по бункеру. Боясь подойти к нему сами, послали туда дядька. Дядько проверил и в бункере никого не обнаружил, тогда подошли «герои».

Рассказывали, что в бункере нашли два пуда сала, керосин и книгу «Кобзарь» Шевченка, на которой были надпись студента из с. Иванковцы. Студента вместе с отцом арестовали.

Работники МГБ говорили, что не могут догадаться, кто в нем сидел, так как он оборудован больше чем на 6 человек.

Около бункера делали засады во время которых из бункера кто-то украл пилку.

После того, как был вскрыт бункер, в прилегающем населенном пункте Полковничий хутор МГБ производило обыск.

6. Около с. Кривы, Таращанского району в ноябре 1951 г. в лесу кто-то убил двух евреев и забрал их чемоданы, а подводу на которой они ехали, отпустили.

4 декабря около Таращи неизвестный человек напал на 4-х студенток и разул их.

7. Около 9 декабря с Озиринского сахзавода, Б[ело]-Церковского района, возвращались с работы в другое село 3 девушки. На них напали два рабочих с этого же завода, которые хотели отобрать деньги. Двух девушек убили, а одна убежала. Она зашла в Озерну и случайно попала в квартиру одного из этих бандитов и рассказала все его жене, которая спрятала ее на печи. Возвратившись домой, бандит рассказал своей жене о неудаче. Жена ему сказала, что девушка эта сидит на печи и оба вышли в сени договорится как ее убить. В это время девушка слезла с печи и через окно убежала. Обоих бандитов арестовали.

8. 10 октября на восток от Таращи бандиты ограбили хлопца и двух женщин, отпустив их только в одном белье.

9. 28.12.1951 г. в Таращанском районе около с. Станишевка кто-то застрелил сторожа железнодорожной будки под скирдой соломы. Один председатель сельсовета говорил, что американцы спустили двух парашютистов, которые крутятся около сел и это наверно [они убили] сторожа. Далее председатель заявил: «Ничего, мы их словим. Устроим облавы по селам и на поле».

Позже люди говорили, что видели то тут, то там 8 вооруженных человек.

10. 17.12.1951 года около Таращи кто-то ограбил двух женщин на машине. Забрали у них деньги и раздели. Люди говорят, что это ни кто иной, как милиция, так как только милиция знала, что эти женщины ездят в Киев.

11. 9.02.1952 г. осудили на 8 лет тюрьмы девушку из с. П. Она не хотела идти на постоянную работу дояркой в колхоз, тогда правление колхоза у нее сделало обыск, нашли мешок свеклы, за что и осудили. У этой девушки отец погиб на фронте.

12. Почти весь народ высказывает недовольство плохой жизнью – на трудодень дали мало (в среднем по 500 гр., на полгода и самое большее по 1 кг.).

25.02.52 г. один дядько говорил (я сам слышал своими ушами) «Вот дожились. Зачем я вернулся с фронта. Лучше уж было там погибнуть. Говорили, что жизнь будет лучше, что промтовары подешевеют [должны], а черта с два подешевели, они-то есть, а есть ли за что купить. Вот хитро построено».

13. К одной женщине в с... пришел представитель из района взыскать с ее дочери налог за бездетность. Женщина ему говорит: «на знаю как вас называть, или так как когда-то панов называли или может товарищ, но какой же вы мне товарищ? Я бедная женщина, говорите давать бездетные за мою дочь. А где взять мужа – Вот в колхозе есть клетки, где стоят быки, бараны, кнуры. Еще нужно сделать одну клетку для мужчины и например поставить туда Вас, так как вы такой упитанный. Тогда б моя дочь и другие женщины ходили бы туда и были бы дети. Представитель повернулся и убежал.

Одни женщины жаловались, что тяжелая жизнь, большие налоги и что корову при советской власти держать нет смысла – налог за нее дай, молоко сдай, а кормить ее нечем. Молоко сдай и еще будь у государства в батраках, сам его утром отнеси на пункт.

14. Колхозы и крестьяне не имеют корма для скота. В Ставищанском колхозе еще в начале марта роздали всех колхозных коров по дворам колхозников, чтобы колхозники их кормили до 1 мая, а за это имеют право брать от коровы молоко для себя.

15. Цены на промтовары: пуд ржи – 75-80 руб., пуд пшеницы 90-100 р., кило сала 30 руб., фунт масла 15-18 р.

Перевел с украинского
ст. оперуполномоченный Упр. 2-Н МГБ УССР
ст. лейтенант Богатырев (підпис)

Справка: Записи взяті 21.04.52 г. у захваченого бандита ОУН «Кобзаря»²⁵⁰.

Ст. оперуповноважений Упр. 2-Н МГБ УССР
ст. лейтенант Богатырев (підпис)

ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління) – Оп. 39 (1956 р.). – Спр. 3. – Арк. 273-277. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.

№ 87

ОГЛЯДОВА ПРАЦЯ В. БЕЯ «СУЗ ТА НАША НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРТЬБА»

[1952 р.]

Перевод с украинского

Улас Василенко

руководитель ОУН на О и СУЗ²⁵¹

СУЗ и наша национально-освободительная борьба

Что представляют собой сейчас Восточно-украинские земли (СУЗ) вообще и что представляют собой с точки зрения потребности и возможности современной национально-

---

²⁵⁰ Криса Михайло («Блуд», «Кобзар») – (1922, с. Велика Березовиця Тернопільського р-ну Тернопільської обл. – рік смерті невідомий) – з жовтня 1943 р. член ОУН. У 1943-1944 рр. перебував у сотні УПА «Буйного», у 1944-1945 рр. убоївках Микулинецького районного проводу ОУН під командуванням В. Мельника («Орлича») та «Олексія». Влітку 1946 р. у складі боївки ОУН Й. Демчука («Лугового») був направлений у Кам'янець-Подільську обл. для проведення організаційної, пропагандистської та диверсійно-терористичної роботи, де перебував до травня 1951 р., член Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. З червня 1951 р. на чолі боївки ОУН перейшов у Київську обл. Займався підбором конспіративних квартир та створенням допоміжної бази із числа місцевого населення у Таращанському, Ставищенському, Богуславському та Рокитнянському р-нах, поширював листівки, здійснював диверсійні акти на колгоспи та магазини сільпо, теракти проти представників радянського партійно-функціонального активу. Заарештований 22 квітня 1952 р. УМДБ Київської обл. у Ставищенському р-ні. Засуджений до 25 р. позбавлення волі.

²⁵¹ Документ був вилучений 23 травня 1952 р. під час проведення військово-чекістської операції МДБ з ліквідації організаційного референта Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН В. Бея («Улас Василенко») біля с. Чернихів Великоглибочецького (тепер Зборівського) р-ну Тернопільської обл.

освободительной борьбы украинского народа против русско-большевистских оккупантов в частности – это вопрос, который интересует каждого украинца, который никогда до сих пор на СУЗ не бывал, и каждого украинца, который покинул эту территорию в связи с возвращением на Украину русско-большевистского оккупанта. Этот вопрос интересует каждого украинца тем более потому, что много среди них на Западно-украинских землях (ЗУЗ) и особенно в эмиграции, привыкли в угоду большевистской лживой пропаганде трактовать нашу освободительную борьбу, как явление региональное, присущее только Западной Украине. Этот вопрос интересует каждого украинца еще потому, что многие из них на ЗУЗ и особенно в эмиграции привыкли, согласно внушению большевистской лживой пропаганды, считать что в подсоветских условиях никакая революционно-подпольная борьба на СУЗ невозможна.

Поэтому, прежде чем дать ответ на поставленный выше вопрос, опирающийся на непосредственные наблюдения кадров ОУН, которые действуют весь послевоенный период в разных областях на О и СУЗ, – необходимо, хотя бы в общих чертах, сказать и о самой этой революционно-подпольной деятельности, которая осуществляется в Восточной Украине со стороны ОУН.

Общий взгляд на революционную работу ОУН на СУЗ

Всем известен тот факт, что в период гитлеровско-немецкой оккупации Украины ОУН в условиях тяжелой борьбы против гестапо и против замаскированных агентов Кремля, которые действовали чаще всего через гестапо, построила на территории СУЗ довольно сильную подпольную революционную сеть, опирая ее на МЕСТНЫЙ революционный элемент. Из СУЗ вышли такие выдающиеся революционные руководители, как Сак-Могила²⁵² (Киевщина), Позычанюк²⁵³ (Винничина), инженер Шерстюк²⁵⁴ (Кривой Рог).

---

²⁵² Див. прим. Сак Пантелеймон.

²⁵³ Позычанюк Йосип («Шаблюк», «Шугай», «Євшан», «Стожар», «Устим», «Чубенко», «Рубайгада») (1911(1913), с. Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл. – 21. 12. 1944, с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.) – навчався на філологічному факультеті Ніжинського педінституту, член ВЛКСМ, працював у комсомольській газеті у Вінниці. Восени 1939 р. ЦК ВЛКСМ направлений у редакцію Львівської обласної комсомольської газети. Член ОУН (1941), державний секретар Міністерства інформації та пропаганди Українського Державного Правління (06-07. 1941), учасник Похідних груп ОУН (літо 1941), заарештований гестапо поблизу Василькова на Київщині у складі похідної групи В. Кука (08. 1941).

Если с возвращением на Украину русско-большевистских оккупантов организационная сеть ОУН на СУЗ, как таковая, перестала существовать и значительная сеть местных революционных кадров перешла на ЗУЗ или в эмиграцию, а на СУЗ остались только кое-где отдельно действующие подпольные группы или единичные законспирированные члены, то для этого сложился ряд серьезных причин.

Организационная сеть ОУН на СУЗ была в момент нового приближения русско-большевистских оккупантов еще очень молода, не укрепившаяся в местности и не обеспеченная опытом революционной борьбы, чтобы она могла иметь силу, как целость, как система устоять в новой советской обстановке. Понятно, что за короткое время революционной работы ОУН на СУЗ (два-три года), невозможно было в условиях подполья и оккупационного террора и при относительно небольшом организационном аппарате создать сильную организационную сеть, опереть ее на широкие массы симпатизирующих в разных сферах, и, наконец, вооружить молодые еще кадры опытом революционной борьбы и закалить их в самой борьбе. Это три генеральные и до некоторой степени разные задачи, реализация которых требует многолетней кропотливой работы. В начальном периоде революционной борьбы ОУН на СУЗ главное внимание уделялось и, понятно, должно было уделяться, прежде всего, организационному расширению сети, т. е. изысканию революционного элемента и выращиванию из него подпольных кадров, особенно кадров руководящих, которые стали бы в будущем костяком сильной и разветвленной организации. Это, в свою очередь, заставляло искать соответствующий для будущих революционных задач элемент там, где его можно было быстрее всего и соответ-

---

Утримувався у тюрмах і таборах Львова та Кракова (1941-1942). У 1942 р. під час перевезення із Краківської тюрми до Аушвіцу втік, повернувся в Україну. З 1943 р. в УПА. Публіцист, письменник, автор численних видань ОУН, редактор підпільних газет: «За самостійну Україну», «За Україну», «За Українську Державу», радіопередачі «Вільна Україна». З весни 1943 р. політичний керівник УПА. Учасник ІІІ НВЗ ОУН (21-25.08.1943), на якому був обраний членом Головної Ради. Співорганізатор Конференції поневолених народів (11.1943, с. Будараж Здолбунівського р-ну Рівненської обл.). Шеф Бюро інформації УГВР (07.1944). Загинув у бою з ВВ НКВС 21.12.1944 р.

²⁵⁴ *Шерстюк Сергій – народився у Кривому Розі, закінчив інженерні курси в Харкові. Після приєднання Західної України до УРСР працював у Львові, де встановив контакти з ОУН. У 1941-1942 рр. – Криворізький окружний провідник ОУН (КП ПдУЗ), водночас голова міської управи. Заарештований гестапо у лютому 1942 р. Загинув у в'язниці внаслідок тортур 28.04.1942 р.*

ственно с качественной стороной подобрать, т. е. в городах, в среде студенческой молодежи, интеллигенции и т. д. Поэтому большие города, в силу вышеупомянутых обстоятельств, стали первыми опорными пунктами подпольных клеток ОУН на СУЗ. При направлении на работы незначительного организационного аппарата для создания и расширения подпольной сети и при произвольной локализации ее в полных вражеского элемента городах для идейного овладения украинскими крестьянскими массами нельзя было в данный период обратить больше внимания, нежели этого требовали текущие организационные потребности. Поэтому, понятно, подпольная сеть ОУН на СУЗ с момента возвращения московско-большевистских оккупантов на Украину не могла еще иметь такой широкой и прочной опоры в местностях (подпольные хаты, кривки и т. д.) которая была необходима, чтобы успешно вести борьбу против большевистской полицейской системы. Опять же украинский город, принимая во внимание насыщенность враждебным украинскому освободительному делу элементом и особенность подпольных форм борьбы в советской системе, должна была в условиях затяжной антибольшевистской борьбы – как ОСНОВНАЯ БАЗА СОПРОТИВЛЕНИЯ – отпасть, подрывая тем самым возможности сохранения самой подпольной сети.

Как видно, ряд серьезных внешних причин, которые обусловили неблагоприятную обстановку, а не идейный провал ОУН или невозможность вести подпольную борьбу на СУЗ в большевистской действительности, вообще привели к тому, что подпольная сеть ОУН на СУЗ, как таковая, с момента возвращения московско-большевистских оккупантов на Украину не могла удержаться.

При данных условиях, когда организационная сеть была еще молода и неопытна, когда она в силу обстоятельств опиралась в основном на чужие украинскому освободительному делу и непригодные для более широкой революционной работы в большевистской системе городах, когда она не могла еще найти широкого и прочного идейного и, прежде всего, практически организационного укрепления и опоры в массах, необходимых для продолжительной борьбы с московско-большевистскими оккупантами, – иначе быть и не могло.

Что причиной вышеупомянутой неудачи был не провал и неприемлемость на СУЗ идей ОУН и не абсолютная невозможность вести здесь, в большевистских условиях, подпольную революционную борьбу, а только неблагоприятная вне-

шня обстановка, – убедительно свидетельствует тот факт, что сейчас на восьмом году существования большевистской террористическо-полицейской системы на СУЗ, здесь такая борьба со стороны ОУН успешно ведется.

Революционная работа ОУН за идейно-политическое и организационное освоение СУЗ началось с организационных позиций Западной Украины и с сохраненных позиций на самих СУЗ сразу же, с первых дней новой московско-большевистской оккупации Украины. С этого момента по сегодняшний день эта работа не прекращается.

Неоценимые заслуги здесь имела та часть кадров ОУН, которая в период немецкой оккупации работала на СУЗ, в частности, восточные украинцы и с возвращением большевиков на Украину скрылась в подполье или временно покинула эту территорию.

Подпольную революционную работу ОУН на СУЗ во время второй большевистской оккупации можно поделить на два периода, хотя в практике они не очень заметны. Первый период (1944-1945 гг.) это период разведывательно-пропагандистских рейдов на СУЗ. Надлежащей базой для таких рейдов и вообще для широкой организационной деятельности ОУН стали смежные с СУЗ территории Западной Украины, в частности, Воынь и Тернопольщина, где сразу же после продвижения немецко-большевистского фронта были реорганизованы или заново сформированы с этой целью соответствующие руководящие центры. Сами рейды проводились, в зависимости от времени, местности, потребностей и задач, – силой от куреня до маленькой группы-звена (три-четыре человека). Известные с того времени рейды и бои куреня УПА им. Богдана Хмельницкого и др. в районе Овруч – Чернобыль – Коростень, продолжительные операции отрядов УПА руководителей БАТЬКА²⁵⁵ и САБЛЮКА²⁵⁶ на Винничине (районы Литин – Жмеринка – Винниц[а] и Калиновка – Турбов), операции групп УПА в районе Гайсин – Умань и др. Меньшие группы революционеров рейдовали со специальными разведывательно-пропагандистскими заданиями и на Левобережье (Черниговщина, северная Полтавщина). Шире об этом

---

²⁵⁵ Див. прим. Грабець Омелян.

²⁵⁶ Качан Остап Григорович («Саблюк», «Косар», «Остап», «Шаркан»)(1910, с. Теслулів Радивилівського р-ну Рівненської обл. – 1944) – у 1944 р. командир рейдучої групи УПА у Вінницьку обл. та куреня з'єднання УПА-«Південь». Нагороджений у 1946 р. Золотим Хрестом Заслуги II класи, сотник УПА від 12.10. 1952 р.

изложено в подпольной публикации под названием «ОУН на СУЗ с 1941 г.»²⁵⁷.

В первый период революционной работы ОУН на СУЗ речь шла, прежде всего, о том, чтобы, используя существующее еще военное положение, широкой политпропагандистской деятельностью, с одной стороны, поднимать настроение среди массы украинского народа в момент его новой угнетательной встречи с московско-большевистским оккупантом и, с другой стороны, как можно шире ознакомить это общество с нашими освободительными идеями и борьбой, и тем самым указать ему единственно правильный путь выхода из сложившейся ситуации в создании собственной державы или, в данный момент, в борьбе за нее. Если учитывать, что в течении двух-трех лет трижды менялись оккупанты на Украине, не принося с собой ничего облегчающего для народа, – такая политическая деятельность не могла быть безнадежной. И действительно, благодаря этой деятельности украинский народ на СУЗ возможно впервые после освободительных действий 1917-20 гг. в таком массовом масштабе подошел близко к познанию, или, по крайней мере, ощущению этой правды. Украинский народ на СУЗ, благодаря этой деятельности, подошел возможно также впервые за много лет, в таком массовом масштабе близко к познанию и другой правды, – что антибольшевистская борьба за собственную державу уже ведется и что такая борьба против московско-большевистского оккупанта вообще возможна. Именно в этом последнем заключается наибольший успех нашей политической деятельности того периода.

Но политико-пропагандистская и вооруженная деятельность – это лишь одна сторона задачи, которая была положена в основу тогдашней революционной работы на СУЗ, вторая сторона задачи – это изучение общего положения на СУЗ, которое сложилось после возвращения большевистских оккупантов на Украину. Исследовательско-информационные сведения об отношениях на СУЗ в новой, большевистской, обстановке имели немаловажное значение, особенно с точки зрения установления правильной линии революционной работы в этих местах. Необходимость таких исследовательско-информационных сведений ощущалась тем более, что возвращение большевиков не было только обычной сменой оккупанта оккупантом. На

---

²⁵⁷ Див. документ № 72.

СУЗ в лице большевиков приходил оккупант, который прежде в течении 20 лет угнетал, разлагал и ломал украинский народ; оккупант, который до сих пор успешно расправлялся со всякими попытками внутреннего политического сопротивления на Украине. Он приходил не на чужую, а на «свою» территорию, ведя за собой свору знакомых с конкретной обстановкой прислужников и заставляя такую же самую свору прислужников на местах. Ситуация осложнялась еще и тем, что немецкая оккупационная политика на Украине вызвала разочарование и недовольство даже у немногочисленных людей, симпатизирующих немцам, и укрепила тем самым в обществе просоветские настроения, последовательно обрабатываемые на местах большевистской нашепывающей пропагандой.

Учитывая такую общую обстановку, важно было установить и на ряде примеров проверить, какие отношения стабилизируются после возвращения московско-большевистских оккупантов на Украине и какая тенденция развития этого существующего положения отношений. Для этого мало было одного рейда, оторванной информации или эпизодического известия. Нужно было время, попытки, разнообразные исследования и проверки, чтобы на основании этого мог сложиться общий правильный образ современного положения СУЗ, чтобы могла сложиться общая правильная линия революционной работы ОУН на СУЗ.

Основное изучение отношений на послевоенных СУЗ и практические попытки показали, что здесь существуют реальные возможности не только для поверхностной политпропагандистской деятельности, рассчитанной на политический фермент и создание желаемых, но временных, настроений в народных массах; но и на более глубокую подпольно-организационную работу, рассчитанную на закрепление постоянных очагов революционной борьбы, – так органически назревал второй период (1945-1946 гг. и до сих пор) революционной работы на СУЗ, – период подпольно-организационного укрепления революционных позиций на восточном фронте и постепенного включения этих территорий во всенародную освободительную борьбу. Эксплуататорско-политическая политика большевиков, практикуемая после их возвращения на Украину, дальше без изменений, с одной стороны, и решительное антибольшевистское отношение общего населения СУЗ, вызванное этой большевистской политикой и глубокими духовными и политическими изменениями, которые начали существовать здесь в результате последней войны и в особенности в результате

нашей освободительной борьбы, с другой стороны, – создали реальные возможности для осуществления задач этого второго периода организационной работы ОУН на СУЗ. Об этом периоде, о его направлении и методах работы, о его достижениях и успехах сегодня еще рано говорить. Но чтобы эти строки о современной организационной работе ОУН на СУЗ не казались пустым звуком, придется напомнить о некоторых наших «неудачах», которые стали известны большевикам и тем самым могут быть на этом месте опубликованы. Выражения «неудачи», сознательно взятые в кавычки, несмотря на огромные положительные морально-политические результаты, которые приносит в условиях СУЗ каждое наше громкое расконспиривание, бой с МГБ и тем более кровавая жертва, их такими никак считать нельзя. Такие события встряхивают и пробуждают целые области. Так:

23 июня 1946 года в с. Межирич, на Каневщине, Киевской области, во время случайной стычки с большевиками погиб друг ЧУМАК (Лаба Василий). Другие революционеры из этой группы вышли из обоюдной перестрелки без повреждений, убив при этом нескольких большевиков.

25 июня 1948 года погиб в с. Калиберды [Келеберда], Гельмязовского района, на Полтавщине, друг Яков Жбурляй (Алексей Я-ко), родом из СУЗ. Будучи окружен войсками МГБ в крестьянской риге, где вместе с другом О. был расквартирован, бросился с криком – «Будь проклята коммуна» – на прорыв, но получил смертельное ранение и сам себя дострелил.

Революционер О. пробился из окружения и благополучно возвратился на свою подпольную базу.

23 ноября 1949 года в с. Вербка, Каменец-Подольского района, погибли окруженные большевистскими полицейскими органами в хате электротехника друзья: ЛОБОДА-ЧЕРНЫШ (Бескоровайный Иван), и СЕРЫЙ-ОВОД (Ф-ив Андрей) – курьеры краевой связи на СУЗ. На предложение МГБистов сдаться, ответили гордо, что украинские революционеры не сдаются, и приняли неравный затяжной бой. Выстрелив все патроны и уничтожив подпольную почту, спели национальный гимн и последними патронами покончили собственную жизнь.

28 ноября 1949 года в Пятничанах, Васильковской волости, была раскрыта органами МГБ краевка окружного центра ОУН на СУЗ. В краевке погибли после продолжительного боя друг Тарас – Гравер, творец многих листовок-плакатов, которые распространяются на СУЗ, и машиністка Тамара.

В декабре 1949 года в с. Ходаки, Барского района, на Винничине, были окружены органами МГБ в крестьянской хате друзья Сергей и БУГ. Первый из них был сразу смертельно ранен и весь бой на себя принял БУГ. Во время этого боя, будучи сам легко ранен, он убил четырех МГБистов (в том числе начальника РО МГБ), после победного боя революционер БУГ забрал раненого друга, который по дороге умер, и все трофейное оружие, и начал отступать, но вследствие ранения и истощения, вынужден был, в связи с МГБистской погоней, дострелиться. За это, удивления достойное, поведение БУГ был посмертно награжден «Боевым Крестом Заслуги».

7 мая 1950 года была случайно раскрыта органами милиции краевка у рабочего ГРОБОВСКОГО Павла в предместьи Каменец-Подольска – Козак. В краевке, которая находилась в распоряжении краевой связи, в это время никого не было.

9 февраля 1951 года друг СУРМАЧ, будучи окружен войсками МГБ на постоянной подпольной квартире (краевка) у гражданина НЕМИРОВСКОГО Осипа в с. Зарванцы возле Винницы (со стороны Пятничан), завязал успешный бой и под прикрытием ночи благополучно вышел из окружения.

Фактов о стычках и успешных боях революционеров с органами МГБ на территории СУЗ можно было бы привести больше, но эти говорят сами за себя.

В чем же источники возможностей и успехов революционной работы ОУН на СУЗ?

Весь секрет нашего успеха, прежде всего, в тех глубоких переменах и подъеме, которые возникли в духовной жизни и убеждениях массы населения СУЗ в результате последней войны и послевоенных советских отношений.

Последняя мировая война и далеко идущие, в результате события этого периода, позорное отступление большевиков из Украины, немецко-гитлеровская оккупация украинской земли со всеми ее последствиями, массовый вывоз украинской рабочей силы в Германию и вообще в Западную Европу, большие возможности контакта между Восточной и Западной Украиной, революционная борьба ОУН на СУЗ во время немецкой оккупации, возвращение большевиков и их поход в Европу, наконец эксплуататорско-угнетательская послевоенная политика большевиков на СУЗ и продолжение нашей освободительной борьбы, – вот единичные звенья бесконечной цепи причин, которые по-новому стали формировать духовное и политическое лицо восточного украинца. Предыдущие достоинства,

воспитываемые большевиками, упали под влиянием их милитаристского и политического краха и в столкновении с новой действительностью и новыми идеями, создавая в обществе советских граждан идейную пустоту. Колоссальное передвижение и смешение людей разных миров, обмен между ними идеями и взглядами, обмен жизненным опытом и культурными достижениями разных цивилизаций привели к тому, что мысль восточного украинца, особенно в политическом и национальном вопросах, значительно углубилась и конкретизировалась, побуждая его к идейному исканию. Революционная борьба и ее национально-освободительные лозунги, включение восточных украинцев в эту борьбу, громкая и широкая антибольшевистская борьба народов Западной Украины и на самих СУЗ повлияли на заполнение этой идейной пустоты в восточно-украинской среде самостийничскими взглядами. Именно такими глубокими изменениями определяется духовный облик восточного украинца вообще, его национальный и политический облик, в частности, создавая тем самым первое условие для развертывания национально-освободительной борьбы на СУЗ. Весь секрет нашего успеха на СУЗ, как и на Украине вообще, – в силе и жизненности освободительных идей нашего движения. Сила и жизненность наших освободительных идей заключается не только в раз удачно выбранных правдивых лозунгах и постулатах, не только удобным для всего народа разрешением жизненных вопросов, но, прежде всего, в той, постоянно прогрессирующей, идейной эволюции, которая органически вытекает из жизни народа и глубоких жизненных потребностей; в той большой способности обогащать нашу идейную сокровищницу лишь тем, что мы сознательно берем из жизни и отбрасываем все то «популярное» и «желаемое», что выбрасывает нам жизненная бурная волна и проходящее настроение масс; в том непосредственном умении схватывать основные тенденции жизненного развития и, в связи с этим ставить такие задачи, которые идут в направлении прочных и глубоких, а не минутных интересов народа. Идейный капитал нашего движения нагромождался до сих пор и нагромождается дальше в постоянной борьбе, в непосредственной встрече с живой жизнью. Наше движение, в частности, чутко прислушивалось во время немецкой оккупации Украины и прислушивается сейчас ко всему новому и прогрессивному, что встречается на СУЗ, делая соответствующие, широкие, но свои собственные выводы из этого.

Постановления III НВЗ ОУН в 1943 г., постановления конференции ОУН с 1950 г. – это итоги и синтетическое собрание

всего того, что молодого и здорового принес процесс жизни и борьбы воюющей нации. Поэтому доискиваться в этих документах с догматической точностью нашего «левения» или «правения», значит не улавливать существа, быть далеким от понимания нашего движения и той жизни, которая пульсирует сейчас под его руководством на Украине. Сила национализма вообще, а также и сила нашего освободительного движения, в умении выдвигать действительно жизненные задачи, пожизненному подходить к их разрешению, а не хвататься за каждую минутную «новость», которую бросает капризная жизнь, или судорожно держатся раз принятых, хотя уже и устаревших, основ и установок. Именно этим, этой жизненностью, и живой силой наших идей объясняется отрадный и безусловный факт, что, как утверждает практика долголетней борьбы на СУЗ, буквально почти нет (вне круга декларирующих большевиков) случаев критического отношения к нашим освободительным идеям и программам, и уже вовсе не встречаются опровержения нашей освободительной концепции, как целого. Весь секрет нашего успеха на СУЗ, как и на Украине вообще, далее, в соответственно применяемой тактике борьбы. Долголетний и богатый опыт, который приобрела ОУН против всех оккупантов Украины, и особенно опыт антибольшевистской борьбы на ЗУЗ, не мог быть и не был механически перенесен оттуда на территорию Восточной Украины, общественно-политический облик которой формировался в очень сложной и отличительной на ЗУЗ обстановке. На базе приобретенного на ЗУЗ опыта, как и на базе опыта борьбы ОУН на СУЗ во время немецкой оккупации, пришлось искать и находить свою тактику и свои методы, которые отвечали положению и возможностям современных СУЗ. Попытки и проверки, успехи и неудачи позволили выработать ясную тактическую линию, которую, каждый раз встречаясь с новыми проблемами, возникающими в тракте работы, проверяем и корректируем. В направлении выработки соответствующей тактики и методов революционной работы на СУЗ и в направлении умелого и гибкого их применения, неоценимые заслуги внесли, прежде всего, низовые клетки ОУН на СУЗ, которым больше всего приходится встречаться в процессе революционной работы на СУЗ с новыми и не раз совсем непредвиденными проблемами и ситуациями. Изобретательности и предприимчивости украинского революционера в этом случае можно удивляться, а объяснить их можно единственно беззаветной преданностью украинскому освободительному делу и высоким революционным горением.

Наконец, весь секрет нашего успеха на СУЗ, как и на Украине вообще, в плановости и целенаправленности всего процесса революционной работы. Если украинское освободительное движение удержалось в большевистских условиях и продолжает вести успешную борьбу вообще, если оно удержалось и продолжает существовать в большевистских условиях на СУЗ в особенности, то, прежде всего, благодаря той целенаправленности планов и последовательности действия, с которыми проходит вся наша борьба. Отсутствие генерального плана действий, отсутствие постоянных конкретных поэтапных задач, отсутствие постоянной проверки жизненности этих планов и задач и, наконец, отсутствие последовательной реализации этих планов и задач – означало бы неминуемый провал нашего движения вообще и его провал на СУЗ в частности. Именно на СУЗ в лице постоянно возникающих новых проблем и ситуаций, оперативное и плановое руководство – необходимое условие существования и успеха.

Поэтому только на базе духовной жизни и взглядов восточного украинца наша национально-освободительная борьба на СУЗ выдвигает прогрессивные и приемлемые освободительные идеи, применяя соответствующую и проверенную тактику, действуя целенаправленно и планомерно, имеет возможность удержаться и еще развернуться, имеет возможность включить в себя все СУЗ.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБЛИК СУЗ

Дать сколь-нибудь исчерпывающую и правильную характеристику политического положения послевоенных СУЗ очень тяжело. Вся сложность заключается, прежде всего, в том искусственном раздвоении политической жизни на официально внешнее, которое ведет режим и должны поддерживать граждане, и на внутреннее, закрытое для режима, которым в форме невыявленных политических стремлений, взглядов и тенденций живет общество. В результате этого ни одна антирежимная политическая мысль или тенденция не в состоянии при советской диктаторской системе проявляться открыто внешне и в такой форме непосредственно влиять на формирование и ход легальной политической жизни. Вслед за этим внешние признаки политических отношений ни в какой мере не могут отразить действительного их положения и не позволяют тем самым делать им правильную оценку.

Вся сложность заключается в том, что за послевоенный период здесь произошло и происходит в вышеупомянутой области

много глубоких перемен, на которые действовало и еще раз действует много разнородных причин. Это шаткое еще положение обусловило во многих случаях незавершенность, аморфность и неясную направленность процесса развития политической жизни на СУЗ. Эта особенность очень затрудняет, а иногда и делает невозможным, исчерпываемость оценки политического положения послевоенных СУЗ.

Политическое положение на СУЗ в послевоенный период складывалось, в основном, под влиянием причин социально-экономической природы, т. е. под влиянием угнетательно-эксплуататорской политики, осуществляемой здесь московско-большевистскими оккупантами (прежде всего негативная сторона положения – антибольшевистское настроение), и причин политической природы, т. е. под влиянием идейно-политических последствий войны, нашей национально-освободительной борьбы и большевистско-национальной политики (прежде всего – позитивная сторона положения – искание путей разрешения современной ситуации вне большевизма, самостийнические стремления). И одни, и другие причины выступали неразрывно и действовали непосредственно на формирование сегодняшнего политического положения на СУЗ. Поэтому целесообразнее всего будет показать сначала сначала общий процесс развития этого положения на фоне вышеупомянутых причин, а потом дать подтверждающую оценку того или другого существующего положения.

Московско-большевистские оккупанты, возвращаясь на Восточную Украину, застали здесь уже далеко не тех, с духовной и политической точки зрения, людей, которых оставили они на произвол судьбы в 1941 г. Изменение духовного и политического облика широкого общества восточно-украинского населения отметилась и в возрожденном чувстве взаимодоверия и гражданской взаимопомощи, и в активной заинтересованности политическими вопросами и в более критическом и откровенном восприятии большевистской действительности. Впрочем, возобновление советского строя массы населения СУЗ приняли с некоторой надеждой, а многие и с радостью. Слишком много причин создалось для таких пробольшевистских настроений. Учитывая эти причины, такое пробольшевистское настроение нельзя было расценивать иначе, как явление минутное и относительное. Последняя война дала восточно-украинскому населению, между прочим, достаточную возможность сравнения абсолютной и относительной ценности советской системы для

того, чтобы оно перестало восхищаться ею, как таковой, и слишком разбудила и расширила его политическую мысль, чтобы оно было не в состоянии принципиально не видеть другого выхода вне московско-большевистской оккупации или вне Москвы вообще. Если же общество восточно-украинского населения, оказавшись среди двух бед, гитлеровско-немецкой и московско-большевистской – склонно было принять меньшую, по его мнению, беду, а не искало третьего и единственно правильного выхода в активном стремлении создавать собственную державу – такое положение при данных условиях полностью понятно. Оно, это положение, сложилось не столько из-за отсутствия на СУЗ самостийнических взглядов вообще, а, скорее, из-за отсутствия политической подготовки общества восточно-украинского населения и борьбе из-за бесперспективности при тогдашних международных условиях такой борьбы, если бы даже она была подготовлена. Поэтому не отсутствие самостийнических взглядов, не принципиально-благосклонное отношение к советскому строю и вообще тяготение к Москве, а что то другое решало в то время пробольшевистские настроения восточно-украинского населения. Еще в 1943 году подпольная пресса ОУН писала, что военные успехи большевиков вытекают, прежде всего, из политических ошибок немцев. Этот взгляд нашел свое полное подтверждение и в нашем случае: невраждебное отношение населения СУЗ к большевикам порождалось из ненависти к немцам, вызванной их особенно жестокой террористически-эксплуататорской политикой на Украине, а не из врожденной склонности и преданности делу большевизма, как это утверждала и утверждает сталинская пропаганда. Что своеобразная благосклонность восточно-украинского населения в сторону большевиков накануне их возвращения на Украину имела как раз такой характер, как раз такое основание, – ярко говорит тот факт, что оно, особенно крестьянские массы, разочаровавшись в большевиках, сегодня, при сравнении тяжелых жизненных условий немецкой оккупации еще более тяжелыми современными условиями, прежде всего, как правило дает положительную оценку отношениям материальным, которые существовали при немцах. Значит, благосклонное отношение населения СУЗ к большевикам накануне их возвращения на Украину имело конъюнктурный, а не основной характер, и оно резко изменилось позже, когда исчезли причины, благоприятствующие пробольшевистским настроениям. Все надежды населения Восточной Украины в связи с возобновлением здесь

советской системы, скрепленные горьким опытом советского господства, полагались не на эту систему, как таковую, а как раз на изменения, которым она, по словам самой большевистской пропаганды, добровольно подчинилась. Народ надеялся и ждал не тех большевиков, которые господствовали на Украине до 1941 года, а совсем других: тех, которые должны отменить колхозы (такие утверждения в спекулятивных целях выдвигала неофициально большевистская нашептывающая пропаганда), принять ясный украинский курс национальной политики (такие надежды опирались, снова-таки, на нашептывающей пропаганде и на том патриотическом курсе радиопередач, которые вела радиостанция «Днепро»), разрешить церковь, дать лучшие условия жизни. В свете этого понятен тот резкий оборот в отношении восточно-украинского населения, который стал существовать в очень скорое время после прихода большевиков, т. е. тогда, когда все надежды и стремления на изменения развеялись. Действительно, московско-большевистские оккупанты, возвращаясь на Восточную Украину, не только не оправдали в какой-либо мере чаяний населения, но и сделали практически все, чтобы его оттолкнуть и настроить против себя. Их угнетательно-эксплуататорская политика с первых же дней после возвращения на СУЗ не только не изменилась, но и обогатилась новыми чертами, которые ярко характеризовали ее предыдущую сущность. Если сравнить оккупационную политику большевиков на Украине перед и после военного периода, то отличительными чертами этого «нового», которое они принесли с собой, стали не угнетение и эксплуатация – вечные спутники большевистского строя, а, прежде всего, откровеннейшие формы и методы в небывалых до сих пор размерах, в которых угнетение и эксплуатация проявлялись. Вся антинародная угнетательно-эксплуататорская политика большевиков, проводя которую когда-то они старались «заворачивать в бумажечки» законности – выступала теперь и продолжает выступать в значительно более откровенных формах и в несравненно больших размерах. Возможно, что как раз неслыханные до сих пор размеры эксплуатации восточно-украинского населения со стороны восточно-большевистских оккупантов лишают их возможности маскировать соответствующие таким размерам эксплуатации формы и методы и вынуждают аппарат угнетения к более откровенному действию.

Именно неограниченная в размерах и, вслед за тем, формах и методах эксплуатации – это первая и найхарактернейшая особенность всей послевоенной оккупационной политики больше-

виков на СУЗ – непосредственно и сильнее всего повлияла на формирование антирежимного отношения общества восточно-украинского населения. Возобновление колхозов с первого дня возвращения московско-большевистских оккупантов, насильное стягивание крестьян-колхозников, колхозного инвентаря (лошадей, телег, скота и др.), налоговое обложение в натуре за период отсутствия советской власти, непосильные новые налоги, разгул в колхозе колхозной и государственной администрации и т. п. – все это сразу погасило какие-бы то ни было надежды на перемену, охладило пробольшевистское настроение и дало первый толчок к антирежимному настроению. Охлаждение этих настроений и рост антирежимного настроения вызвала мобилизация, которой охватывали всех, за исключением разве полных калек, и многочисленное уничтожение новомобилизованных и в военном отношении почти никак не подготовленных восточных украинцев на фронтах. Окончательно завершило в это время и в дальнейшие годы неблагоприятное отношение восточно-украинского населения к московско-большевистским оккупантам на социальном фоне невольничье положение украинского крестьянства в колхозе: непосильная и постоянная работа в колхозе, боронование людьми, ношение целыми километрами навоза на поля и др., неслыханная низкая оплата за работу (как правило выдавали в первые годы послевоенной оккупации на трудодень в среднем 200-300 гр. зерна) и большие налоги за приусадебный участок (колхозник часто должен больше сдавать государству поставки с приусадебного участка – 0,30 га, нежели он зарабатывал в это время за целый год в колхозе). Социальное положение рабочего с первых дней возвращения большевиков усложняли, с одной стороны, высокие нормы, стахановщина, и, с другой стороны, тяжелые условия труда на уничтоженных шахтах и заводах, тяжелые бытовые условия и низкая, в сравнении с покупательной способностью, зарплата.

В политическом отношении нарастало разочарование и негодование на фоне неофициального, но практически всюду осуществляемого разделения граждан на тех, которые остались на Украине во время немецкой оккупации, и тех, которые свою верность советскому строю проявили в бегстве перед немецкими захватчиками на Восток. Сравнительно незначительная группа этих беглецов, которые набирались преимущественно из партийного и советского актива, противопоставлялась незаурядно, горделиво-враждебно и недоверчиво массе населения, которое в войну своей земли не покидала. Под таким общим

разделением граждан на две категории, которые в большевистской полицейской системе и при ее патологическом недоверии к людям имели глубокие жизненные последствия даже для совсем лояльных граждан, скрывалась и национально-политическая подоплека. Трагедия недвусмысленно, хотя и не совсем откровенно, тех, которые оставались на СУЗ во время немецкой оккупации, как изменников, русские шовинисты из парт. и сов. актива относили такую оценку, прежде всего, ко всем украинцам. Этот неофициальный раздел граждан на категории по степени их благонадежности еще более наглядно проявился по отношению к репатриированным. Они, побыв некоторое время в Германии и вообще в Западной Европе, внесли с собой очень много новых элементов в политическую жизнь восточно-украинского населения и особенно в формировании патриотических и самостоятельных стремлений. Поэтому заслуженно они явились опаснейшей категорией советских граждан и выслались непосредственно из чужбины на восстановительные работы на Донбассе или Сталинград и только оттуда, после «перевоспитания», значительная часть отпускалась домой, «неблагонадежные» из них были осуждены и депортированы.

Большой фермент непосредственно в политическом отношении на СУЗ внесли также демобилизованные красноармейцы, особенно инвалиды. Они, составили наиболее активную и уверенную в себе, с точки зрения своих заслуг перед «родиной», часть общества, совсем критически отнеслись к существующим дома отношениям, особенно социально-экономическим, и едва ли не более всего, повлияли на формирование и кристаллизацию сегодняшних общеполитических взглядов. Вообще замедление большевиков с демобилизацией армии и постепенное ее осуществление следует отнести не только к потребностям политического овладения захваченной ими Восточной Европы, но и к стремлению «перевоспитать» воинов КА, которые, в результате их участия в войне, являлись неопределенным для большевистского режима элементом. Вышеупомянутый фермент, в связи с возвращением демобилизованных домой, увеличивался еще и по своим противоположным причинам. Дело в том, что во время войны в партию, через армию, нахлынуло очень много спекулятивного элемента, который, демобилизовавшись, бросился использовать свое партийное положение для шкурных интересов. Угнетательно-эксплуататорская политика большевиков, выполняемая такими партийцами, приобрела еще более острые углы и углубила диссонанс между советским режимом и его

гражданами. Понятно, что на фоне всех этих событий и отношений начального периода большевистского послевоенного хозяйничания в Восточной Украине быстро назрело резкое изменение настроения населения: с относительно пробольшевистских они стали ярко антибольшевистскими. Настроения эти все чаще проявлялись во внешних формах сопротивления, не раз группового. В этот период встречается на всех территориях нашего действия на СУЗ ряд таких случаев, как общее чтение всей бригадой (10-20 чел.) найденных в поле наших революционных листовок, передача этих листовок из рук в руки, подбрасывание их колхозному и партийному активу, обсуждение их содержания в доверенном кругу людей, полный невыход на полевые работы в воскресенье и праздники, явные выступления против администрации на митингах и т. п. И хотя это сопротивление возникало часто только на производственном, социальном фоне, – его источники и последствия были значительно глубже и непосредственно влияли на заострение внутривластных отношений и активизацию политической мысли в народе. Угнетательско-эксплуататорская политика большевиков, применяемая на СУЗ и в последующих годах, принимая все более острые формы, только углубила вышеупомянутое положение настроений и отношений и усилила их внешнее проявление.

Угнетение и эксплуатация, ярко прогрессируя во времени, достигли своего высшего проявления в 1947 г., когда в результате безжалостного грабежа зерна в колхозах и колхозников, возник третий по очереди на Украине большой голод и весной 1948 г., когда начались массовые репрессии, во время которых «народный суд» осуждал в каждом селе по несколько жертв на 8 лет заключения за срыв «трудовой дисциплины» и невыполнения минимума трудодней.

Впрочем, голод в 1947 г. и репрессии весной 1948 г. следует расценивать не только как важный фактор, под влиянием которого окончательно завершалось враждебное отношение населения СУЗ к советской власти, но и как санкцию этой последней против своих граждан в связи с существованием среди них такого настроения. О таком взгляде убедительно говорит тот факт, что голод 1947 г., оправдываемый единственно засухой, был только на СУЗ, тогда как еще неколлективизированная Западная Украина, несмотря на незначительный урожай, имела достаточно хлеба и спасала Восточную Украину в ее голоде и катастрофе. Что же касается репрессий, то их жертвой падали не столько нарушители трудовой дисциплины, сколько неблагонадежные

в политическом отношении люди, и, прежде всего, совершенно невинные граждане (женщины-вдовы и т.д.). Большевиков интересовало не наказание виновников, которые в данном случае составляли бы большинство крестьянства СУЗ, а терроризирование общества в целом и политическом отношении под видом трудовых репрессий.

Но планово организованным голодом московско-большевистские оккупанты, желая с его помощью в корне убить проблески духовного и национально-политического возрождения Восточной Украины, произвольно получили противоположные последствия. Массовый голод вызвал зимой и летом 1947 г. бесконечный поток голодающих, которые разными путями, поездом и пешком, ринулись в Западную Украину за прошеным хлебом. Случилось то, о чем говорит восточная пословица: «Если Магомет не идет к горе, то гора идет к Магомету». Если революционная деятельность ОУН не могла проникнуть в каждый дальний уголок СУЗ, то массы восточных украинцев сами пошли на ЗУЗ и в непосредственной встрече с западно-украинским населением и в встрече с тамошними повстанцами познали и поняли многое.

Буквально почти нет в Восточной Украине села, от которого хотя бы один-два человека не были в голодный год на ЗУЗ и не принесли оттуда не только скромный узелок выпрошенного хлеба, но и правильные взгляды о нашем освободительном движении, новые мысли, новые идеи.

МГБ, не имея возможности остановить угрожающего для них стихийного «похода на Запад» запрещением выхода из родных околиц без документов (таковых никому из колхозников не выдавалось), или нагрузкой колхозников работой в колхозе, удалось обычным их методом – разнообразной провокацией, – чтобы таким образом вызвать взаимное недоверие между широкими массами восточных и западных украинцев и не допустить обоюдного обмена мыслями и расширения освободительных идей на СУЗ. Но, несмотря на такие попытки, – успех был колоссальный во всех отношениях. Именно к этому времени относится наибольший рост антибольшевистских настроений, направленных к самостоятельным направлениям. Репрессии весной 1948 г. пришли в значительной мере как способ ликвидации морально и социально-политических последствий голода. Нельзя сказать, чтобы вышеупомянутые репрессии испортили то, что было достигнуто на СУЗ в области духовного и национально-политического возрождения. Больше того, репрессии прошли,

как показалось бы на первый взгляд, бесследно и не терроризировали никого в политическом отношении. Никого не судили за какие-то антирежимные настроения или самостийнические стремления, а исключительно за нарушения «трудовой дисциплины».

Поэтому и изменения существовали, казалось бы, не в политическом отношении населения, а совсем во второстепенном – соответствующем отношении колхозников к труду в колхозе, покорнейшем исполнении трудовых заданий. Конечно, таким образом укрепились позиции колхозной и государственной администрации, и она постепенно начала прибирать к рукам известными большевикам методами население. В результате этого формы сопротивления начали постепенно суживаться, лишая антирежимные и самостийнические тенденции, которые везде существуют и до сих пор, практических возможностей путем внешнего проявления и свободного обмена мыслями кристаллизироваться и в той или другой форме реализоваться.

Прикрывание массовых репрессий 1948 года причинами борьбы с нарушителями трудовой дисциплины, хотя они имели глубокие политические причины и далеко идущую политическую цель, показывает сознательную тенденцию большевиков к перестановке нарастающего политического напряжения в обществе в выгодную им плоскость социально-бытовых конфликтов. Благодаря этому они хотят лишиться антирежимные настроения целеустремленности и политической остроты, а то и совсем аполитизировать их и уже тогда, без вредных для себя последствий, ликвидировать. Такой маневр тем легче осуществить, что сами политические конфликты в условиях советской нетерпимой эксплуатации нарастают чаще всего именно на социальном фоне. В связи с этим не вся проблематика политической жизни на СУЗ, которая приобретает внешне или которой большевики дают только социальную окраску, – является такой в действительности. Поэтому стремление большевиков направить антирежимные политические конфликты, порожденные, прежде всего, их неограниченной в размерах, формах и методах эксплуатацией, – эту вторую характернейшую особенность всей их послевоенной оккупационной политики на СУЗ, – всегда следует учитывать при оценке общественных и политических явлений постсоветской жизни.

Особого внимания в формировании политических отношений и в укладе внутривнутриполитических сил на СУЗ во время второй большевистской оккупации Украины заслуживает тот откровенный курс русификационной политики московско-большевистских

империалистов, который так буйно расцвел во время последней войны не только в русских империалистических кругах, но и среди народных масс, (например, в армии антагонизм между рядовыми бойцами русской и украинской национальностей в связи с великорусским шовинизмом проявлялся очень остро) и нашел свое окончательное официальное выражение в известном тосте СТАЛИНА в честь русского народа. Как показывает наблюдение и анализ национально-политической жизни в СССР и, особенно на СУЗ, – русификационный курс большевистской национальной политики является ясно направленным не только на денационализацию поневоленных Москвой народов, но и, и это, прежде всего, на прочное политическое привлечение к себе русского народа. Последняя война ярко убедила большевистскую правящую клику, какими ненадежными оказались советская армия, советский народ и пролетарский солидаризм. Поэтому сейчас, готовясь к новой войне, большевики ярко стремятся к опоре на русский народ. В этом направлении они достигли до сих пор куда лучших результатов, чем в направлении денационализации угнетенных Москвой народов. Это совсем понятно: русский народ, избалованный московско-большевистскими шовинистами, ловится на заманчивые крючки «национальной возвышенности», тогда как угнетенные народы стихийно защищаются перед своей национальной гибелью. Такое, собственно, регенерирующее влияние на подъем уровня национальной сознательности, вызванное большевистской русификационной политикой, выразительно видно и на СУЗ.

Безусловно, сталинская русификационная политика уничтожала и уничтожает наш народ в национально-политическом отношении. Но на фоне этого большого вреда, который, получается, от русификации, заметно одно утешительное проявление. Русификация сейчас по духу не отличается ничем от той «национальной политики», которая осуществлялась еще в царской России, но она применяется сейчас уже не к тому украинскому народу, каким он был в царские времена. Комплекс «малороссийщины» – это уже не СУЗ анахронизм, поэтому сталинской русификационной деятельности далеко не все поддаются. На фоне большевистской русификации возникает здоровая национальная реакция, еще не утратившая своего национального облика, которую следует расценивать уже не как патриотически-культурное мечтание, а как полноценный внутренний бунт, который развивается в прочные национальные чувства. Это относится особенно к студенческой молодежи и

значительной части интеллигенции. Размежевание между украинцами и русскими вырисовывается все более выразительно и в рабочей среде (Донбасс), особенно благодаря наплыву (насильному, разумеется), в промышленность молодых рабочих сил из украинского села, а также благодаря шовинистическому отношению русских. Эксцессы поэтому приобретают нередко очень острые формы (избиение до крови, а иногда и на смерть и т. д.). Они показывают, с одной стороны, отношение русского шовинистического общества, охваченного шовинистически-мессионистской дурью и, с другой стороны, фон, на котором возрождаются национальные чувства украинцев. Большевистскую русификационную политику, на базе которой вырастают две противоположные – режимная и антирежимная – политические силы, – эту третью, характернейшую особенность, всей послевоенной оккупационной политики большевиков – всегда следует иметь в виду при оценке уклада политических сил и тенденции развития политического положения на СУЗ.

Дальнейшие выдающиеся события внутренней советской жизни общественно-экономической и политической природы, как, например, укрупнение колхозов, так называемый план преобразования природы, пропаганда «перехода к коммунизму», политическая кампания «борьбы за мир» и другие – не отличаются никакими такими особенностями, которые бы коренным образом изменили развитие внутривнутриполитических отношений и настроение украинского населения СУЗ к московско-большевистским оккупантам. Это развитие, начавшееся с возвращением большевиков на Украину, и своими корнями, уходящее еще в давнишнее прошлое, изменяется с течением времени и неблагоприятного режимного давления только в разгоне, формах и силе проявления, но не основном направлении. Эти изменения в разгоне, форме и силе проявления общего развития политических отношений на СУЗ являются, к сожалению, в большей части отрицательного для нее порядка. Хотя продолжительное существование сегодняшней ситуации не может уничтожить антирежимной политической тенденции развития, то, впрочем, являются в силе свести его возможности к минимальным границам. Так, приблизительно, складывался и складывается общий процесс развития политического положения на СУЗ в послевоенный период московско-большевистской оккупации Украины.

На фоне этого общего процесса развития политического положения послевоенных СУЗ можно отметить сейчас характеристику морально-политических особенностей этого поло-

жения. Политическое положение на СУЗ характеризуется, в основном, тремя морально-политическими особенностями, которые имеют постоянное и решающее для этого положения значение. При этом в целом процессе развития политических отношений на СУЗ заметны два отдельных периода, переходя через которые вышеупомянутые морально-политические особенности соответственно развивались. Первый период до 1948-49 г.г. приблизительно отличается довольно живым ростом неоформленных еще политических тенденций. Другой, после 1948-49 г.г., который совпадает во времени с более стойким укреплением угнетательно-эксплуататорского аппарата, характерен суживанием и замедлением форм развития, но укреплением и большим направлением политических тенденций.

Первая морально-политическая особенность политического положения на СУЗ – существование среди восточно-украинского населения на всех СУЗ отрицательного отношения к советской власти и общих антирежимных настроений. Эти настроения прошли за время послевоенного господства большевиков на Украине сложную эволюцию от социального недовольства к отрицанию советской политической системы как таковой, а в значительной мере и к кристаллизации положительных политических взглядов. Нельзя сказать, чтобы такое состояние развития было уже завершено, но оно развивается именно в этом направлении. Когда сначала все недовольство населения СУЗ большевиками имело в большинстве своем социальную окраску и своим острием обращалось в сторону непосредственных виновников угнетения и эксплуатации – колхозного правления на селе и начальников на производстве, т.е. против орудия угнетательно-эксплуататорской системы; то со временем это недовольство принимает политический характер и его острие обращается уже чаще против самой системы. Все выразительнее и шире принимается среди общего населения мнение, что для улучшения современного социального положения недостаточно отменить вредных народу сталинских ставленников, но самую систему. Такие мысли можно услышать сейчас уже и от средней колхозницы в каждом селе на СУЗ. Если учитывать постоянное стремление большевиков перенести всю вину за равные жизненные недостатки с системы, которая по их словам, является самой идеальной в мире, на несоответственных ее низовых представителей, т.е. этих, собственно, всяких ставленников, то такая эволюция политической мысли, присущая широкой массе населения СУЗ, – большой успех.

Для ясности и справедливости надо указать, что по отношению к современной политической обстановке на СУЗ приходится говорить, собственно, о росте политической мысли, о развитии антирежимных настроений и ничего больше. На СУЗ еще не назрели и, надо признать, при современных условиях советско-диктаторской системы, никогда сами по себе не созреют, внутренние и, тем более, внешние предпосылки, необходимые для того, чтобы вышеупомянутые мысли и настроения могли приобрести формы реально действующей силы. Современное общество на СУЗ, как и в целом СССР, является еще слишком раздробленным и неразбуженным (внутренние предпосылки), а диктаторский режим слишком централизован и жизнеспособен (внешние предпосылки), чтобы оно могло самопроизвольно подняться на борьбу с ненавистным режимом. Как раз этой особенностью объясняется факт, что на СУЗ, кроме революционно-освободительного действия ОУН, нет никакой антирежимной политической борьбы не только среди украинского крестьянства, но и среди рабочей и интеллигентной украинской и русской среды. От антирежимного настроения, хотя бы даже крайнего, решительного, прочного и сознательного, до антирежимной политической борьбы (за какие угодно идеалы) в условиях СССР еще далеко. Разгул «черных кошек», одесских уркаганов и других групп имеет чисто криминально-бандитский, а не политический характер и является признаком коррупции чиновничьего и производственного аппарата, из которых они черпаются. Если же под влиянием нашей борьбы и возникали кое-где стихийные попытки организации революционных групп для национально-политической деятельности против оккупанта, (например, в Киевском университете в 1948 г.), то они, как правило, кончались провалом. Но для этой же ясности и справедливости, ради которых указывалось ранее на суть антирежимных настроений, – надо указать сейчас еще на одну их особенность. Если они только настроения и ничего больше, то, исходя из буквального понимания этого слова, они остаются такими, лишь в понятии неактивности, неупорядоченности, но уже никак не в понятии непостоянности, изменчивости. Именно политическим антирежимным настроениям на СУЗ присуще яркое постоянство, глубина ощущений и в этом отношении они что-то большее, чем минутное настроение. Они не в состоянии при данных неблагоприятных условиях реализоваться, но целиком возможны прочно существовать. Безвозвратное разочарование в большевистской системе и неверие в возможность улучшения

жизненных условий в ней – это первая положительная перемена в сознании современного восточного украинца. Если он когда-либо имел надежды на улучшение жизни в советской системе, если больше всего такие надежды он возлагал непосредственно перед возвращением большевиков на Украину, то как раз и, больше всего, обманул себя в надеждах после их возвращения. Можно надеяться, что ни один спекулятивный шаг большевиков в направлении приобретения настроений не может дать сейчас и в будущем прочных результатов.

Прочный характер антирежимных настроений на СУЗ, хотя и не дает при данных условиях возможности развиваться им самим по силе в реальные формы открытой антирежимной борьбы, то, впрочем, создает все возможности разворачивать на базе этих настроений нашу борьбу, организованную существующим уже революционным центром. Итак, как видно два фактора – соответствующие внешне условия и наличие революционного центра имеют решающее значение в возникновении и развертывании будущей национально-политической борьбы на СУЗ.

Развитие политической мысли на СУЗ и антирежимные настроения не остановились, впрочем, на одном только отрицании советской системы, а развились и в положительном направлении. В этом, собственно, заключается вторая морально-политическая особенность политического положения на СУЗ – пробуждение и развитие самостийничьих стремлений среди восточно-украинского населения. Под влиянием глубоких духовных и политических сдвигов последней войны, под влиянием нашей громкой освободительной борьбы на СУЗ и ЗУЗ круг политических проблем у восточного украинца значительно расширился и лишился вредной стандартизации. Его не удовлетворяет сейчас сознание того, чего он хочет, а он ищет признания того, чего он хочет. Более широкий политический взгляд на мир – это вторая очередная положительная перемена в сознании современного восточного украинца. Значение ее не только в том, что она облегчает ему критическую оценку большевизма как политической системы, но и в том, что подрывает основы большевизма, как идеологии мировоззрения, что будит веру в возможность построения лучшей жизни и не на социалистических основах. Только основной подрыв предыдущих идейно-политических ценностей, безразлично признавались ли они сознательно или только признавались как навязанная необходимость искания новых путей. Поэтому и самостийнич-

кие стремления на СУЗ прошли процесс, который зародился во время последней войны, и по сегодняшний день он медленно, но ясно прогрессирует от идейно-политического искания и нецелеустремленного желания (первый период послевоенной большевистской оккупации СУЗ), к яркому взгляду и даже активному действию определенного круга передовых людей (второй период послевоенной большевистской оккупации СУЗ).

Безусловно, говоря о самостийнических стремлениях среди восточных украинцев, нельзя подходить к расценке данного вопроса огульно. Правда, самостийнические стремления в первом периоде большевистской оккупации СУЗ можно было бы охарактеризовать вообще. Они выступают скорее как желания, которые находятся еще в дремлющем, хотя уже здоровом состоянии, а не как сознательные взгляды и установки. В то же время самостийнические стремления во втором периоде послевоенной большевистской оккупации СУЗ заметно отличаются. Они выступают как чувственная, стихийная и малоосознанная сила среди общества украинских крестьянских масс, которые сохранили еще и до сих пор здоровый национальный характер; воспринимаются как сознательное, хотя и мало еще конкретизированное и систематизированное понятие в рабочей и особенно интеллигентской среде, прежде всего, на основании нового понимания политической и общей жизни в современном СССР; схватываются уже не как идея, а как всесторонняя политическая концепция в наиболее политически и национально выработанных кругах, особенно среди революционно настроенной молодежи; наконец, реализуются в активной политической подпольной (самопроизвольной) борьбе наиболее идейными и революционными кружками молодых патриотов (кое-где самопроизвольные подпольщики – одиночки, революционные кружки студенческой молодежи, как, например, в Киеве, Каменце и др.). Понятно, что здесь дополнительно надо было бы учесть еще значительную группу восточно-украинских самостийников – членов и симпатизирующих ОУН, которые борются за наше национально-освободительное дело о легальных или подпольных позиций.

Но если, несмотря на такую дифференциацию в области самостийнических стремлений на СУЗ, все-таки обратиться к общей их характеристике, то, безусловно, слишком оптимистически было бы говорить сегодня об их полном и глубоко сознательном характере. О полноте и глубоком сознании самостийнических стремлений еще нельзя говорить сейчас не потому, что они восточному украинцу чужды по духу и нежелательны, а пото-

му, что у него сейчас еще нет достаточной веры в их осуществление. Хотя выражение «самостийна Украина» сегодня можно услышать везде на СУЗ, то это скорее родное выражение, которое воспринимается на звук, на чувства, а не как осмысленная и продуманная политическая концепция. Но в таком восприятии скрывается уже не усыпленный аполитизм, а неизмеренная потенция, которая требует только измененной обстановки и наглядности своего величия и возможностей, чтобы освободиться от дремлющего потенциального состояния. Лозунг самостийной Украины, и не только он, может найти на СУЗ прочную поддержку. Если же другой такого порядка лозунг, брошенный когда-то с отчаянием ХВЫЛЕВЫМ – «Прочь от Москвы» вызывает сегодня среди украинцев на СУЗ удивительное непонимание, то не потому, что эти люди тяготеют к Москве, а что они мало, а то и совсем не верят в возможность оторваться от нее. Восточному украинцу слишком долго и настойчиво вдалбливали русские империалисты разных мастей в голову о могуществе и силе России, о невозможности устоять Украине перед внешним (?) врагом, о непобедимости России и т. д., чтобы он сразу почувствовал в себе силу и веру освободиться от Москвы и стать на собственные ноги. Восточный украинец привык воспринимать «объединение» с Россией, как какую-то тяжелую, фатальную, но само собой понятную необходимость. В этом случае он напоминает хронически больного человека, который уже привык к своей болезни, не верит в ее излечение и поэтому даже не может представить себя без этой своей тяжелой спутницы. Но достаточно, чтобы данный человек услышал о лекарстве для своей, казалось бы, неизлечимой болезни, чтобы поверил в успешное действие этого лекарства и тогда он готов со своей энергией и с тем большей ненавистью к своей болезни броситься на ее уничтожение. Лекарство от нашего национального угнетения восточный украинец уже имеет и название его (лекарства) – «самостийна Украина» – не сходит сейчас с уст народа. Он уже даже верит (в понятии скорее надежды, нежели твердого убеждения) в его успешность, только еще слабо верит в возможность его получить при своих собственных, по его мнению, очень незначительных, возможностях. С этой точки зрения всякая внешняя морально-политическая поддержка украинского освободительного дела и прежде всего такая официальная морально-политическая поддержка со стороны западных держав, имела бы первостепенное значение для роста на СУЗ самостийнических стремлений и антибольшевистских сил вообще.

Наконец, третья морально-политическая особенность политического положения на СУЗ – относительно открытые формы проявления антирежимных настроений и самостийнических стремлений. Это, как на прибольшевистских условиях и как на СУЗ, совершенно новое и очень важное, в своих последствиях для нашей освободительной борьбы и ее перспектив, явление.

Оно имело возможность возникнуть и развиваться при двух условиях: во-первых, в украинском народе на СУЗ еще до возвращения сюда русско-большевистских оккупантов зародился процесс духовного и национально-политического возрождения, что должно было отразиться и на его сопротивленческой установке против власти, и на его гражданских отношениях вообще; во-вторых, советская власть, застав на СУЗ такую «неблагодарную» почву для применения своей диктаторской политики, не могла сразу, тем более в военный период, прибавить, по старой привычке, все к рукам. Эти два условия являются решающим для всего формирования политических отношений на СУЗ и в СССР. Только при полном отсутствии первого условия и при одновременной полной силе второго условия был бы возможен полный разгром советского общества. Само же укрепление второго условия при существовании первого может привести только к сужению в той или иной мере развития и форм политических отношений. Именно такое явление заметно сегодня на СУЗ. Первый период, когда возможности режима были неполные, политические антирежимные отношения проявлялись довольно сильно. Во втором периоде, когда организационные позиции режима укрепились, а процесс возрождения общества не исчез, эти отношения, их толчковая сила развития и внешние формы проявления пошли на постепенное и дальнейшее сужение. Причем это сужение имеет границы, обозначенные признаками возрождения общества, и опирается, прежде всего, на возрожденное доверие человека к человеку.

Возрождение подорванного когда-то большевиками в собственном обществе доверия человека к человеку – это третья, очередная положительная перемена в духовной жизни современного восточного украинца. Это взаимодоверие, которое в русском обществе всегда стояло очень низко, а в последнее время большевистской неволи подорвало даже семью, теперь во время войны и после нее ожило и распространилось из области социально-бытовой в политическую. Несмотря на стремления МГБ снова полностью развалить основы гражданского взаимодоверия, все показывает на то, что хотя при существующей сейчас

обстановке МГБ может значительно расширить психоз недоверия, – основной цели ему достичь не удастся. Идеиные позиции большевизма в народе слишком поколеблены и утрачены, чтобы не находились единицы, а то и группы, которые верили бы в себя, несмотря на террор и преследования. Кажется, что бывший глубокий психоз недоверия вытекал не так из террора, хотя и он играл в этом отношении значительную роль, как из возможности повсеместного существования советских патриотов и преданных, но замаскированных слуг режима. Только при таких условиях недоверие могло пробраться и в семью. Поэтому время неизменной внешней обстановки может действовать в направлении сужения доверия между людьми, но не для его исключения.

Такое предположение находит свое подтверждение в действительном положении на СУЗ. Доверие между людьми даже в политическом отношении не затухает, зато проявляется сейчас исключительно в узком кругу доверенных людей и внешних антирежимных проявлений почти не замечается. (Например, сейчас не видно того упрямого и массового уклонения молодежи от призыва в школы ФЗО, как это было вначале, когда в каждом селе скрывалось несколько, а то и десятки призывников и на них административный аппарат вынужден был делать специальные облавы. Правда, здесь причина еще и в том, что сейчас вся молодежь призвана в армию). Такое положение и такая тенденция к сужению не является важной преградой в развертывании организационной подпольной работы ОУН на СУЗ. Но оно становится тормозом в общем расширении освободительных идей и в кристаллизации тех политических направлений, которые распространяются в народе. Поэтому чем дольше будет продолжаться существующее положение большевистской оккупации на СУЗ, тем глубже будет воспитываться свободная мысль советского человека. Но эта мысль разбужена, жива, и она уже только скрывается перед нежелательным глазом и ухом, находит более определенные и целесообразные формы проявления, а не гибнет в немом молчании. Обмен мнениями между людьми ограничивается, суживается, но не исчезает, и потому не может исчезнуть тот процесс национально-духовного возрождения, который совершенно ясно зародился на СУЗ.

Для более полной характеристики политического положения СУЗ в послевоенный период необходимо еще рассмотреть, как формируется и вырисовывается с национальной и политической точки зрения в восточно-украинском обществе внутренний политический уклад сил.

Под национальным углом зрения внимания в нашем рассмотрении заслуживают украинцы и русские. Население других национальностей на СУЗ, в частности поляки, которые сконцентрированы, прежде всего, в селах Правобережной Украины (Житомирщина, Винничина, Каменец-Подольщина), не могут здесь выступать как отдельно действующий политический фактор. Поляки на СУЗ сохранили свою национальную обособленность сильнее всего только в области религии (все ярко определяют себя католиками в противовес украинским и русским как православным), кое-где (единицы) в области общественной (шляхетство), но почти не видно их в области культурно-бытовой и тем более политических тенденциях. Более того, у них заметна полностью очерченная привязанность к украинской земле, как их родной, и они готовы поддерживать украинское дело, тем более, если сохранить для них религиозное терпение и общественное равноправие.

Что же представляет собой, как политический фактор, современное украинское общество на восток от Збруча? Частичный ответ на этот вопрос можно найти уже в предыдущем разделе, а в некоторой мере дополнить его рассмотрением политического уклада сил в политическом аспекте. Здесь важно только подчеркнуть, что современное украинское общество на СУЗ – это уже оживленная и медленно прогрессирующая, хотя еще и малоактивная и не вполне разбуженная, политическая сила. Украинская проблема в понятии восточного украинца перестала выступать уже лишь как культурно-бытовая своеобразность. Исчез здесь с горизонта мировоззрения «малороссийский комплекс» и в понятии политического тяготения к Москве и в понятии аполитического проявления культурно-бытовой обособленности. Для эволюции и в одном и в другом направлениях многое сделали, помимо своей воли, сами же большевики. Признание ими национальной и политической обособленности украинского народа и терпимость национальных форм общественной жизни, рядом с другими факторами, привело к тому, что понятие украинец и русский воспринимается здесь под каждым углом зрения, в том числе и политическим, обособленно. Украина в понятии современного украинца и прежде всего украинца молодого советской эпохи, это уже не какая-то этнографическая единица или обычная провинция России вроде «Юго-Западного края», но отдельная республика, отделенная от РСФСР «государственной» границей. И хотя этот взгляд фальшивый и даже вредный, он имеет и некоторое положительное значение. Если

современный украинец, особенно молодой, который на основании своего фальшивого взгляда привык смотреть на вопрос украинской державности как на существующую уже давность, убедится любым способом, что так называемая «Украинская советская держава» – это фикция, у него наступает не мечтательное разочарование, а стремление к собственной державе, в праве на которую и в возможности существования которой, независимо от России, он уже убежден. Опять-таки постоянная борьба большевиков с национальным содержанием, с украинским патриотизмом во всех направлениях общественной жизни привела в большой мере не к его уничтожению, а к перестановке на современные, политические рельсы. Бичуя источники украинского патриотизма вообще, которые очень часто скрывались в культурно-бытовых, а не политических традициях, большевики подрывали нередко не корни самого патриотизма, а разрушали лишь аполитичную обывательщину и романтическую экскурсию в прошлое. В результате этого окончательно выцвел на СУЗ дух театральной казатчины, который так буйно вырос в 17 г.г. и для современного определения патриота одних лишь национальных атрибутов уже недостаточно.

В связи с этим, рядом со старшим возрастом украинцев, которые глубоко понимают наше национальное угнетение и с патриотизма, который опирается у них прежде всего на историческое прошлое, видят необходимость отделения Украины от России, – встречается тип молодых, советской эпохи украинцев, которые меньше понимают всю сущность нашего национального порабощения, но имеют ясное политическое разграничение между Украиной и Россией, и патриотизма, который у них вытекает не из героики давних времен, а прежде всего из современной конкретной силы украинского народа и украинской земли, – видят возможность отделения Украины от России. Те из молодых украинцев, которые под влиянием разных причин и разным способом осознали уже наше действительное национально-политическое положение в большевистской России, а таких сейчас относительно много, видят и необходимость, и возможность отделения Украины от России. Они тем самым самый жизненный, с точки зрения потребности нашего национального освободительного дела, тип патриота. Суммируя все, можно сказать, что общая масса украинского народа, являясь сейчас только потенциальной и не вполне еще разбуженной политической силой, станет в более удобное время и в более удобной политической обстановке на борьбу за

свое национально-политическое освобождение и уже ни в коем случае не выступит против него.

Что касается русских, они являются самым многочисленным и с политической точки зрения (с точки зрения политического воспитания и фактического политического положения СССР) самым сильным национальным меньшинством на СУЗ. Они составляют преобладающее большинство населения городов и промышленных центров СУЗ, а в селах живут лишь единицами в административном аппарате или кое-где в отдельных селах, которые имеют у украинцев презрительное название «кацаповки».

Хотя русские занимают везде командные посты и даже русская часть рабочих – это в большинстве рабочие высшей квалификации, то, впрочем, было бы несправедливо говорить, что социальное положение рабочего – русского и рабочего – украинца одного разряда является неодинаковым. Также несправедливо было бы утверждать, что все русские довольны большевиками. Но если учитывать привилегированное, в сравнении с украинцами, национально-политическое положение каждого рядового русского, которое позволяет ему относиться к ним покровительственно даже в производственных отношениях, если учесть характер этого недовольства русских большевиками, – становится очевидным, что в отношении украинского и русского общества к большевистскому режиму есть основная разница. Фактически, когда речь идет о недовольстве, то оно проявляется у относительно, незначительной части русских. Остальные же, имея лучшее обеспечение, материально-бытовые и национально-политические позиции, ярко поддерживают большевистский режим. Но и недовольство большевиками той части русских, о которой упоминалось выше, сводится исключительно к материальной, социальной, а не политической плоскости. Если речь идет о политической ориентации русского общества, то она ярко сводится к идее «единой неделимой». Но ошибочно было бы думать, что эти «единонеделимые» идеи концепционно ничем не отличаются от таких же идей кануна 30 г.г. В «единонеделимой» концепции теперешних подбольшевистских русских поражают именно две особенности: она, во-первых, действительно связана с большевистским режимом и, во-вторых, рождает из себя больше, нежели когда-либо до сих пор мессианистические стремления. Современные советские русские, даже отрицательно настроенные к большевистскому режиму, в своей основной массе совсем не желают возвращать-

ся к старым порядкам. Это, наконец, явление, присущее всем, без исключения, народам СССР. Но не нежелание возвращаться к старому, т.е. социальные мотивы связывают наиболее русских с большевистским режимом, а мотивы политические.

«Единонеделимые» и мессианистические идеи во взглядах современных советских русских так тесно сплетены, что выступают как две стороны одной и той же медали. При этом русский мессианизм проявляется сегодня сильнее чем русский шовинизм. Это понятно: проблема «единой неделимой» – сейчас не ставят цели, а являются достигнутым данным, поэтому все внимание обращается только на то, чтобы ее не потерять в будущем; «освобождение» (читай завоевание) мира – это непосредственные задачи, которые только нужно реализовать, поэтому в данном направлении направляются все интересы. Большевики действуют сейчас и в одном и в другом направлении очень сильно и совсем ярко. Возможности такого действия увеличивает тоталитарный режим и в этом скрывается его выгодность русским империалистическим целям. Но наибольшее созвучие находит русский, роскошно выросший мессионизм с большевистскими идеями коммунизма, под которые он маскируется. «Освобождение» мира от капиталистического рабства – это девиз современного русского мессионизма, который создает колоссальные практические политические возможности, ибо оправдывает империалистический подрыв извне и разлагает противников изнутри. Эти именно сугубо политические причины привели к тому, что русский шовинизм и мессионизм нашли полное объединение с большевизмом. Социальное недовольство большевистским строем, которое к тому же присуще только русскому крестьянству и части рабочих, не может более важно повлиять на разгром вышеупомянутого объединения и уже никак не может быть направленным к свержению существующего политического режима, который сейчас действует исключительно по линии русского мессионизма. Именно таким отождествлением национальных интересов современных советских русских с интересами большевистскими в сознании значительного большинства современного поколения русского народа объясняется тот факт, что, несмотря на сильные технические кадры среди русских, несмотря на их высокую национальную и политическую осведомленность, нигде на территории СУЗ и, как мы знаем, на территории всего СССР нет никаких проявлений антирежимной политической борьбы за какую-нибудь новую, пусть бы даже империальную Россию. В то же время проявления

такой антибольшевистской, в то же время антирусской, политической борьбы существуют среди угнетенных Москвой народов. Уже само это утверждение говорит, что в политической жизни СССР формируются и действуют две противоположные силы – русская, которая, объединяясь вокруг большевистского режима, стремится к осуществлению через него своих империалистических планов, – и антирусская, т.е. антибольшевистская, которая стремится к разрушению СССР и вообще России как империи. Нарастанием и формированием этих двух сил характеризуется сегодня вся политическая жизнь в СССР.

При рассмотрении современного политического уклада сил на СУЗ в политическом аспекте вырисовываются два, под каждым взглядом – количества, политической активности, правового положения и т. д. – неравных группирований. С одной стороны стоит незначительная привилегированная партийная группа, с другой, лишенное прав и возможностей политической деятельности беспартийное (в сущности антибольшевистское) большинство общества. Партийная среда на СУЗ не представляет собой с идейной и политической точки зрения единства. Вообще надо заметить, что в идейно-политическом процессе партии произошли глубокие изменения как в направлении открытого идейного отхода от основ коммунизма на позиции русского империализма (партийные и вообще советские верхушки), так и в направлении идейного недоверия, а иногда и морального упадка (партийные низы). Время, когда партия нагромождала в себе в верхах и в низах, исключая определенное число спекулятивного элемента, людей, преданных идеям коммунизма, именно коммунизму, давно ушло в прошлое. Идеологически-политическая практика сталинской клики привела к тому, что идейные коммунисты, разочаровавшись, или были разным образом исключены из партии (в партийных верхушках) или сами покинули партию, оставаясь в стороне от официальной политической жизни (партийные низы). Факт, что бывшие партийцы и старые закаленные коммунисты крайне враждебно настроены к большевистскому строю, хотя и не отрекаются от своих коммунистических взглядов, – явление на СУЗ везде присущее.

Первых сразила, прежде всего, национальная политика большевизма, вторых – социально-экономическая. Все, что осталось в партии «приспособилось» или сознательно пошло по линии, которую сейчас держит большевистский Кремль. Если же и есть в партии ряд людей, не согласных с теперешним поли-

тическим курсом, они пока что своей несолидарности внешне никак не проявляют и для такого проявления не имеют никаких практических возможностей.

Также и комсомол давно перестал быть организацией, которая притягивала в свои ряды активнейшую часть молодежи только по идейным мотивам. Его пополнение осуществляется сейчас в селе исключительно, а в городе (прежде всего в учебных заведениях) почти исключительно по количественному, а не по качественному принципу. Если же туда попадет и лучшая часть молодежи, в частности, средне-школьная и студенческая, то не по ее внутреннему призванию, а в результате массового и коегде насильственного набора. Поэтому принадлежность молодежи СУЗ к комсомолу совсем не отражает ее пробольшевистских взглядов и такую принадлежность следует трактовать очень часто как чисто формальную.

В связи с таким положением партийную среду на СУЗ можно разделить на три группы. Первая группа – это весь почти партийный аппарат до района включительно и значительное число руководящего персонала в разных отраслях государственной жизни, особенно в государственной администрации, в промышленности, армии и прежде всего в полиции.

По национальному происхождению это в преобладающем большинстве русские и некоторая часть тех украинцев, которые таковыми являются только формально, а на деле являются русскими патриотами. Их идейную связь с большевизмом никак нельзя расценивать, как служение и преданность делу коммунизма. Понятие коммунизма уже давно покрывается русским великодержавным мессионистским патриотизмом, который выступает под официальным названием советского патриотизма. Собственно, все дело в том, что сталинская клика сумела насытить приведшие к краху коммунистические идеи живучими идеями русского империализма и таким образом привлечь к себе всех партийцев – русских патриотов. Поэтому люди этой группы не являются безыдейными, хотя в идейном отношении они фактически не являются коммунистами. Они идейно стоят не за коммунизм вообще, а за русский «коммунизм», созданный сталинской кликой, который является первосортным идейно-политическим оружием русского империализма. Именно этой насыщенностью идей коммунизма русским шовинистически-империалистическим содержанием объясняется и определяется вся преданность этой партийной группы большевистскому строю. Эта преданность значительно глубже обычной доктри-

нерского единогласия взглядов. Материальная связь этой партийной группы с большевистским строем определяется тем привилегированным социально-правовым положением, которое она занимает. Благодаря этому положению средние и высшие партийные и государственные круги живут во всех отношениях по великобарски. Сейчас на СУЗ ясно пробиваются их стремления к аристократизму, сытой жизни, к наживе. Безусловно, это определенный признак ожирения, загнивания, но он не является таким глубоким, чтобы делать уже или сделать в будущем людей этих кругов неспособными к борьбе за защиту своего политического строя и к самопожертвованию для него.

Под вышеупомянутую характеристику следует подвести и значительное число формально беспартийных людей, особенно среди русских, так называемой технической высококвалифицированной интеллигенции, которая именуется обычно советским активом. Эти люди, будучи созвучными той линии русской империалистической политики, которую сейчас проводит сталинская клика, стоят и будут стоять за большевистский режим. Именно из этой категории людей все время пополняется партия.

Вторая группа в партийной среде – это прежде всего квалифицированные и более или менее в разных отраслях государственной и общественной жизни выдвинутые профессиональные кадры, которые оказались в партии большей частью как ее рядовые члены в силу своего общественного положения или же из спекулятивных соображений. Принадлежность к партии одних и других надо расценивать как чисто формальную. Первые определяются обычно меньшей активностью и в профессиональной и тем более в партийной работе. Они – люди довольно честные, не безыдейные, несогласные с линией партии, но в большинстве своем податливые и пока что пассивные. Среди них преобладает большинство украинцев, особенно в армии, которые не разделяют прежде всего национальной политики Сталина против Украины. Эта категория людей готова в критической для СССР момент бросить большевиков и значительная ее часть решительно и преданно поддержать нашу борьбу. Другие сами пошли в партии, чтобы благодаря партийному билету сделать карьеру в общественной иерархии и всегда готовы бросить большевиков, если это будет для них выгодно.

Наконец, третья партийная группа – партийные низы. По количественному составу они составляют самую большую часть в партии. Их идейно-политическая и моральная ценность

довольно низкая. Это положение особенно сильно снизилось после войны, во время которой в партию через армию поступило много несоответственно отобранного и иногда шкурного элемента. Эта группа связана с советским строем прежде всего в материальном отношении и сейчас является слепым, но верным орудием сталинской правящей клики в ее угнетательно-эксплуататорской политике на селе и в промышленности. В критической для большевистского строя момент люди этой группы будут поддерживать его прежде всего из страха перед новой властью за свои антинародные действия. Призыв военного противника СССР к рядовым членам партии прекратить поддержку большевиков за счет амнистирования их за политические провинности, брошенный своевременно, может иметь успех.

Что касается беспартийного общества на СУЗ, то кроме определенной группы так называемого беспартийного советского актива, о котором уже была речь, оно, это общество, настроено к большевистскому строю враждебно или по крайней мере безразлично. Высшие украинские общественные круги, которые сохранили себя вне партии прежде всего благодаря второстепенным административным и производственным положениям, являются сознательными, хотя еще сейчас и не активными приверженцами украинского дела. В общественных низах от вступления в партию рядом с общей массой серых граждан уклонилось также и подавляющее большинство национально – и общественно-здорового элемента. Он сознательно не проявляется и уклоняется от вступления в партию. В общем, бросается в глаза такая особенность: в общественных низах, которые являются в основной массе украинскими, пробольшевистскую силу составляет исключительно элемент сомнительной общественной ценности и принадлежности к партии в глазах народа – это сейчас вовсе не честь.

На основании вышеприведенного рассмотрения политического уклада сил на СУЗ и в национальном и в политическом аспектах, можно сделать такие выводы: во-первых, с национальной точки зрения политические силы на СУЗ и в целом в СССР формируются в два лагеря – русский, империалистический, который свои шовинистически-мессионистские идеалы объединяет с целями большевистского режима, – а антирусский, освободительный (на СУЗ – украинский), который, за исключением ренегатов и безыдейного необщественного элемента, представляет собой силу пока еще только потенциальную, которая в большей или меньшей мере будет стоять за

собственное освободительное дело; во-вторых, с политической точки зрения антибольшевистские силы формируются на базе партии с тем, что в общественных, национально-смешанных верхах часть партийных, в частности украинцы, выходят из пробольшевистского лагеря, а включается в него в то же время часть непартийных так называемого советского актива, из русской общественной среды.

В то же время в общественных национально-однородных украинских низах представителями пробольшевистского лагеря является чаще всего малостоящий, с общественной точки зрения, элемент. Все остальное составляет антибольшевистские силы на СУЗ. Из этого сопоставления ясно видно, что решающим в формировании и укладе современных политических сил на СУЗ является прежде всего фактор национальный, а не политический. Сегодняшний СССР – это только Россия, о чем совсем откровенно говорят и сами большевики и что понимает каждый русский. Поэтому и политические силы внутри СССР складываются сейчас в национально-, а не идеологически-политическом направлении. Этот уклад углубляется, укрепляется, и он является определяющим для современных и тем более для будущих политических отношений СССР.

Процесс политического уклада сил в СССР, особенно на СУЗ, конкретнее, возможность окончательного развития и возможность практической политической и военной деятельности антибольшевистской и тем самым антирусской освободительной силы, становится зависимым от двух факторов – внешнего, – войны, и внутреннего – наличия внутри СССР сильно организованной революционной силы, которая сумела бы подготовить массу народа к антибольшевистским освободительным задачам и самую войну использовать в целях освобождения. Войну необходимо выставлять в этом случае как центральную проблему потому, что только при внешнем вмешательстве могут начать существование основные изменения внутренней обстановки и отношений СССР, создавая возможность выровнять ту огромную диспропорцию, которая существует сейчас между силами и возможностями антибольшевистского лагеря. Дело в том, что нарастающую антибольшевистскую силу на СУЗ следует расценивать сейчас и следует расценивать в будущем, при соответствующих условиях, как силу потенциальную и сейчас даже в полном понимании этого слова еще неорганизованную. Существование и деятельность на СУЗ нашей организованной революционной борьбы в настоящий момент, дальнейший рост

революционного антибольшевистского лагеря, пока еще ситуации, в основном, не изменяет, ибо значение существующего на СУЗ организованного революционного лагеря, невзирая на его теперешнее силовое состояние, заключается прежде всего в будущих политических задачах, подготовка к которым проходит сейчас, но осуществление их делает возможным в главной мере война. Беря во внимание современную политическую ситуацию в СССР вообще и на СУЗ в особенности, вся диспропорция сил и возможностей большевистско-русского и антибольшевистского антирусского лагерей заключается в том, что: во-первых, явные силы большевистского режима определяются здесь не опорой на благосклонные народные массы, а величайшей возможностью насильно заставлять эти массы, которые в потенции составляют антибольшевистскую силу, действовать в интересах режима и русского империализма; во-вторых, явные силы нашего действующего уже теперь революционно-освободительного лагеря определяются, в свою очередь, общей благосклонностью широких масс, но сравнительно незначительной возможностью использовать активно уже в данный момент эту благосклонность в интересах революции; в-третьих, явное положение этих потенциальных освободительных сил в конфликте обоих – большевистского, империалистического, и антибольшевистского, освободительного лагерей заключается поэтому в том, что они, являясь потенциальным резервуаром сил нашей освободительной революции, действуют сейчас против своей воли в направлении интересов русско-большевистского империалистического режима. При большевистском тоталитарном режиме имеет применение основа, которую и сами большевики всегда подчеркивают: «Кто не с нами, тот против нас». Поэтому в СССР только тот действует против власти, кто в соответствующих формах активно и последовательно выступает против нее. Кто же хочет проявить свое антибольшевистское отношение только немой оппозицией против власти, того она силой заставляет действовать в ее пользу. При сегодняшнем большевистском режиме можно или в соответствующей форме активно бороться против власти, несмотря на жестокие для себя результаты такой борьбы, или хоть и против своей воли, слушаться ее.

Именно такой уклад сил и такое их соотношение, несмотря на рост антибольшевистских настроений в массах, и, тем самым, на рост потенциальных освободительных сил вообще и даже на прогрессирующее расширение нашего действующего уже сейчас революционного лагеря, – будет существо-

вать вплоть до момента радикального изменения внутренней обстановки, обусловленной фактором внешнего порядка – войной. Этот первый важный для внутривнутриполитических отношений момент только создает возможность, с одной стороны, освободить потенциальную антибольшевистскую силу, которая заключается в решительных антибольшевистских настроениях, от навязанного ей действия в пользу большевистского режима и, с другой стороны, выбить из рук большевистского режима эту силовую позицию, которая заключается в больших ее возможностях заставлять враждебно настроенные массы действовать в желаемом ему направлении. Но эта новая возможность коренного изменения внутривнутриполитического уклада сил, которая возникает в результате внешнего конфликта, может быть использована лишь при наличии существующего уже и в данное время действующего революционного лагеря, который сумел бы воспользоваться данной обстановкой. Иначе большевистский колоссальный аппарат угнетения, опираясь на русское общество так называемых советских патриотов, несмотря на потрясение внешним конфликтом, сам добровольно не выпустит вождей из рук, на которых ведет миллионные народные украинские массы; ни эти массы, являя собой в потенции огромнейшую освободительную силу, не будут в состоянии сами по себе и без соответствующей организационной подготовки освободиться от ненавистных им угнетателей. Полагаться на то, что колоссальная потенциальная антибольшевистская освободительная сила народа все-таки сумеет в критический для большевистского режима момент освободиться от преград, созданных для ее остановки большевиками, и своим размахом развалить русско-большевистскую тюрьму народов, т. е. полагаться на стихийность исторических событий так же вредно и опасно, как вредно и опасно надеяться на способность антибольшевистских народных масс показать самим из себя руководящий центр, необходимый для зарождения и успешного проведения организованно-политического и военного противодействия большевистскому режиму в критическое для него время. Если же эта последняя возможность в подсоветских условиях на СУЗ вообще осуществима, то она создает опасность утратить самый критический момент и дать возможность большевикам овладеть ситуацией. Последняя мировая война – это лучшее доказательство того, как большевики сумели овладеть внутренней ситуацией и заставить народ воевать за свои интересы благодаря тому, что не имели против себя, хотя бы и немногочисленного,

но организационно-сильного внутреннего политического противника, который уже заранее повел бы соответствующую подготовку к действию и выступил бы решительно и планомерно в самый критический для большевиков момент войны.

Отсутствие организованной освободительной силы внутри СССР в момент его столкновения с внешним противником обязательно привело бы в будущем, как привело во второй мировой войне, к насильственному втягиванию народов СССР в войну, и к внутреннему, хотя и в значительной мере опирающемуся на насилие, укреплению собственной обороной – боеспособности. Если же добавить, что опора большевиков на русских будет иметь никак не насильственный характер, то вся безосновательность утверждений, что КА разлетится от первого внешнего удара, становится очевидной. Безусловно, нельзя упускать из виду того значительного факта, что КА больше, нежели какая-нибудь другая организация в СССР, сохраняет черты внутреннего национального размежевания. Известным фактом является то, что очень много национально-здоровых и граждански-честных украинцев из СУЗ оказались именно в армии, занимая там разные положения. Армия притягивает честных людей, прежде всего потому, что она дальше стоит от непосредственного практического осуществления внутрисоветской угнетательской политики. Что же касается рядового состава армии, то он тоже комплектуется с учетом национального принципа: сыновей всех поработанных Москвой народов перебрасывают далеко за пределы их родины. Так, например, почти все украинцы отбывают свою войсковую службу в Сибири и на Дальнем Востоке. В связи с этим целые полки, состоящие из нацменов, могут отказаться от подчинения большевикам, проявляя этим самым помощь внешнему противнику СССР, хотя и не все могут иметь возможность, из-за отдаления от своей родины, оказывать непосредственную помощь освободительным силам своего родного края. Но нельзя также упускать из виду того факта, что русские в армии и вне ее проявляют патриотизм, связанный с большевистским строем постольку поскольку этот последний связан с родиной, т. е. с Россией, и с ее империальными интересами. А известно, что большевики делали раньше и сделают в будущем все возможное, чтобы интерес большевизма и интерес России отождествить. Патриотические порывы русских они уже сумели и сумеют в будущем использовать, как это сделали в последней войне, (кстати, названной отечественной). Собственно, послед-

няя война больше, нежели что-либо другое, сделала понятие большевизма и русского отечества неотделимыми. В понятии современного подсоветского русского никто иной, как именно большевики «спасли» Россию от порабощения внешним врагом. Поэтому полностью ошибочно думать, что современному советскому русскому будет более близким в будущей войне внешний противник только потому, что он несет демократию, чем родное большевистское правительство, хотя оно является в своей сущности диктаторским и деспотическим, (кстати, когда Россия была вообще без диктатуры и без деспотизма?). В свете этого и действия новых власовых едва ли могут рассчитывать на успех.

В свете этого выявляется вся ошибочность оценки нашего движения, его силы и возможности на основании только поверхностно-количественных, только современно-проходящих данных о нем. Весь вес нашего организованного революционного подполья на Украине вообще и на СУЗ в особенности, не в современном количестве кадров, имеющихся сейчас в запасах боевой техники, в возможности выполнить то или иное вооруженное действие, но прежде всего в качественном, с политической и организационной стороны, уровне кадров, плановом морально-политическом и организационно-техническом процессе подготовки себя и общества к решительному моменту, в потенциальной антибольшевистской национально-политической силе народа, и, наконец, в наших возможностях использовать эту потенциальную силу в соответствующее время для освободительных целей. Этих факторов, казалось бы слишком нереальных, нельзя недооценивать, ибо мы все же живем в век, в котором решает моральная, а не механическая сторона вопроса.

Социальные отношения на СУЗ

Разительные социальные противоречия, являющиеся неотъемлемым признаком всех жизненных отношений в СССР, проявляются ярче всего на фоне материальных условий существования колхозного крестьянства – этого наибольшего, но в крайне нуждающегося, самого бесправного общественного класса большевистской России. Вся материальная жизнь колхозного крестьянства на СУЗ проходила всегда и, сейчас в особенности, проходит под знаком беспощадной эксплуатации граждан государством. Эта эксплуатация приобрела в послевоенный период московско-большевистской оккупации Украины, особенно резкие формы и величайшие размеры.

Украинский колхозник на СУЗ эксплуатируется государством двумя путями – непосредственным, через административный аппарат, и посредственным, через колхоз. Непосредственная эксплуатация колхозника государством заключается, прежде всего, в непосильных обложениях его усадьбы и приусадебного участка. Сдача поставок натурой (зерно, картофель, овощи, фрукты и т. д.), сдача молока, мяса, яиц и т. д. от живого сельскохозяйственного инвентаря, налоговые платежи (налог, заем, страховка, бездетность и т. д.) – вот неполный перечень той материальной нагрузки, которую должен каждый колхозник сдавать из года в год государству. Размеры этих нагрузок таковы, что они превышают часто заработную плату, получаемую колхозниками за годовую непосильную работу в колхозе. За своевременным выполнением всех этих платежных обязательств следят специальные агенты из района, которые находятся в постоянном разъезде по селам. Вторую возможность своевременного грабежа крестьянина государством дает колхозная система. Всякие платежные обязательства колхозника перед государством просто отсчитываются от его заработка в колхозе и непосредственно отдаются государству. Это касается и поставок натурой и денежных обязательств. Почти не бывает случаев, чтобы, например, колхознику выдавали деньги, заработанные им на трудодни. Их держат в колхозе, вернее, в банке на счету колхоза и отсюда высчитываются на налоговые и другие платежи. Остальное, что остается, засчитывают весной, как «добровольный» заем государству. Материальное положение колхозника усложняется еще более в результате существования двойных – государственных и кооперативных цен на сельскохозяйственные продукты и товары широкого потребления. Деньгами, полученными за сданную государству в счет обложения сельхозпродукцию колхозник не в состоянии оплатить и десятой части денежных платежей, подлежащих тому же государству. Колхозник, наконец, выносит на своих плечах всю тяжесть сталинского пропагандистского снижения цен на товары широкого потребления. Все затраты государства в связи с этим снижением балансируется за счет повышения налогооблагаемости сельского населения и за счет увеличения «добровольного» займа. С другой стороны, такое снижение цен бьет по рыночным ценам на сельхозпродукты, т.е. возможно по самому основному источнику существования и добывания денег на повседневные нужды колхозника.

Но это только один путь эксплуатации колхозника государством. Еще ужаснейшая эксплуатация осуществляется через

колхоз. Без преувеличения можно сказать, что колхоз – это сегодня государственный станок рабского труда и источник денежных прибылей. Оплата за тяжелую, не определенную часами и условиями, работу колхозника, – разительно низкая. Так, например, средняя оплата за трудодень, не считая мелких копеек, составляла в 1948-49 г.г. в среднем 200-300 гр. зерна (исключительно ячменя и ржи), а в 1950-51 г.г. повысилась преимущественно до 1 гр. Конечно, это только средние и более частые цифры, ибо нормы оплаты в разных колхозах регулируются по-разному. Следует отметить, что устанавливаются они обычно не в связи с урожаем, общим доходом колхоза и т. п., а согласно с планом райцентра, который заинтересован единственно в перевыполнении государственного плана хлебозаготовок, назначенного ему сверху. Поэтому высота натуроплаты трудодня при современных условиях никак не вытекает из уровня урожая, интенсивности труда колхозников и экономической силы колхозов, а зависит исключительно от воли колхозной и государственной администрации. Этим, собственно, объясняется факт, что колхозники в передовых колхозах и в так называемых колхозах – миллионерах живут значительно в большей нужде, чем в колхозах отсталых. Но, регулируя по такому принципу заработную плату колхозника, райаппарат никогда не забывает оставить в своем районе один колхоз, в котором норма оплаты на трудодень значительно выше средней. Это делается для того, чтобы иметь пропагандный материал для газет, который говорил бы о благосостоянии колхозного села и еще более для того, чтобы низкую плату за работу во всех других колхозах оправдать лодырничеством самих колхозников и создать тем самым стимул к еще более усиленной работе. Вообще надо признать, что большевики непревзойденные мастера в создании «потемкинских деревень».

Низкая оплата трудодня, которая является первоочередным показателем эксплуатации колхозника государством, прикрывается при этом не только усилением «образцовых колхозов» и низкой продуктивности работы самих колхозников. Она прячется и под искусственно преувеличенными цифрами оплаты. Дело в том, что указанную выше натуроплату за трудодни выдают авансом, т.е. не в конце года, когда подводятся все прибыльные счета колхоза, а сразу же после уборки. Эта норма является поэтому непостоянной и она зависит от окончательных годовых подсчетов. По ней оплачивают только за имеющиеся трудодни первого полугодия. А что в первом полугодии

количество реализованных колхозом трудодней значительно меньше половины (наибольшая затрата трудодней относится как раз на уборку и осенние работы), то и при незначительном абсолютном количестве выданного колхозникам авансом зерна норма оплаты трудодня будет в данном случае относительно высока. Когда же осенью после полного ограбления колхозов государством и отделении всяких зерновых фондов (посевного, фуражного и т. д.), незначительный остаток зерна выдается на трудодни, реализованные уже за целый год, то предыдущая норма натуроплаты за каждый трудодень в общих годовых итогах значительно снижается. Количество осенней оплаты никогда не равняется предыдущей авансовой, а были и такие случаи, в частности в 1947-49 г.г., когда колхозники, взяв зерно авансом, «перебрали» столько, что при годовом расчете оказывалась их задолженность перед колхозом. Поэтому норма натуральной оплаты трудодня, выданная авансом, всегда снижается при годовом расчете, и она является действительным показателем оплаты за труд колхозника. Конечно, сталинские эксплуататоры склонны об этом молчать.

Вторая сторона эксплуатации колхозника заключается в больших нормах работы на трудодень. Здесь речь идет не о большой разнице между количеством труда, вкладываемого в трудодень, и его оплатой, ибо в современных колхозах они всегда большие и нормирование работоемкости трудодня их не исключает. Дело в том, что при существующей системе оплаты труда в сталинском колхозе вообще и при современном неограниченном грабеже колхозов государством в частности, – не трудодни, их количество и работоемкость регулируют зарплату, а этот мизерный натуральный фонд, который составляет для колхозников государство, после полного грабежа колхоза и после отделения фондов, необходимых для самого колхозного хозяйства. Колхозники, если их брать в целом, всегда получают только то, что, несмотря на количество вложенной ими общей работы и количество сообща выработанной продукции, сколько выделило для них государство. Если затрата годовой работы колхозников выявится в большом количестве трудодней, то и работоемкость (норма) каждого такого трудодня и его натуроплата, понятно, будут незначительными. И, наоборот, при той же затрате годовой общей работы колхозников, проявленной в относительно меньшем количестве трудодней, – работоемкость и натуроплата каждого такого трудодня будут относительно большими. Но в общей сумме выйдет одно и то же, определенное рамками этого

мизерного, оставленного государством, натурального фонда. Поэтому, показателем эксплуатации при данных условиях не являются размеры трудодней, а непомерно низкая оплата за работу вообще, о чем было уже сказано выше.

Но при увеличении государством нормы выработки на трудодень, т.е. при увеличении его относительной оплаты, осуществляется новая эксплуатация колхозника, на этот раз уже со стороны колхозного руководящего аппарата, в угоду которому действует государство. Дело в том, что колхозный руководящий аппарат, который также берет свою долю из оставленного для натуроплаты фонда, оплачивается постоянным количеством трудодней. Поэтому в повышении нормы выработки на трудодень он непосредственно заинтересован, ибо, чем выше выработанная норма трудодня и тем самым больше его оплата, тем большую часть оставленного государством натурального фонда получит руководящий аппарат на свои трудодни, и тем меньшая часть из этого фонда придется на массу колхозных работников. И как раз в этом заключается суть другой стороны эксплуатации колхозника.

Третья сторона эксплуатации колхозника государством через колхоз заключается в тех многочисленных государственных внеколхозных работах, которыми часто загружаются колхозы (вырубка леса, постройка электростанций, дорог и т. п.). Выполняются ли такие работы колхозниками с учетом их трудодней или без этого, – дело, в основном, как показано выше, не меняется.

Безусловно, на этом эксплуатация колхозного крестьянства СУЗ не исчерпывается. Здесь были показаны только самые отменные моменты этой эксплуатации.

Вытекает вопрос: за счет чего живет колхозник, если доход из колхоза очень низкий, а обложение приусадебного участка неимоверно высокое. Такой вопрос ставили кадры ОУН на СУЗ колхозникам не раз и не каждый из них мог сам дать на него удовлетворительный ответ. Прежде всего, если говорить об общей массе колхозного населения, оно не живет, а существует в нужде. Это показывают и бедные жилища, и рваная одежда и нездоровый вид лица. Итак, как не удивительно может выглядеть такая мысль, из-за постоянного недоедания и низкокачественной пищи, у людей выработалось значительное сопротивление к голоду и нетребовательность, и скромность в пище. Это ярко было показано, например, во время голода в 1947 году: голод, как подтверждает само население, был более

длительным и более сильным, чем в 1933 году, но смертность была ниже; наконец, немаловажное значение в материальном положении колхозников имеет их способность, как можно больше все возможные источники дохода расширить и умение этими скромными запасами пользоваться как можно рациональнее. Жизнь и ее материальные недостатки научили украинского крестьянина на СУЗ жить с расчетом. Именно врожденное уже умение соответственно и экономно распределять имеющиеся пищевые запасы, а не интенсивная работа в колхозе, определяют конкретный жизненный уровень каждого колхозника на СУЗ.

Какие же это источники дохода? Первый источник обеспечения колхозника – приусадебный участок (0,25 – 0,30 га) и корова, если таковая имеется. Зимой 1950–51 года, в результате недостатка корма (колхозы уже несколько лет почти нигде не выдают колхозникам соломы), много коров колхозники вынуждены были резать. Продукты из приусадебного участка сохраняются, как основа прожиточного минимума, (заработок в колхозе идет почти весь на покрытие налогов приусадебного участка) и в некоторой мере (молоко, овощи, фрукты) продаются на базарах, особенно в пригородных селах. Мелкая продажа сельхозпродуктов на рынках – это единственный способ колхозника раздобыть деньги на собственные скромные потребности и на государственные платежные налоги. Поэтому такие базары, открытые каждую неделю не только в городах, но и некоторых больших селах, бывают очень живые, особенно летом. Государство и тут не остановилось перед возможностью грабить своих, до предела уже ограбленных, граждан и по большим городам получают от продавцов-колхозников оплату за место на рынке. Бывают трагикомические случаи, когда колхозник не выручит за день даже столько, чтобы покрыть рыночный сбор.

Второй источник существования – это работа в колхозе, вернее возможность, которую такая работа создает, получить из колхоза незаконным способом дополнительные средства существования. Фактически колхозник вынужден брать незаконно только незначительную частицу того, что ему должно было бы справедливо принадлежать и именно так свой поступок расценивает. Поэтому никто не стыдится признаться другому о такого рода «злоупотреблении» и никто из колхозников их не осуждает. В то же время пропаж между своими колхозниками почти не бывает, и они находят острое осуждение общества.

У сталинских эксплуататоров эта называется «расхищением социалистической собственности» и таких «нарушителей»

очень строго преследуют. За выявление у восточно-украинского колхозника, который возвращается с работы (такие отдельные обыски часто проводятся) горстки зерна, нескольких штук свеклы и даже за соби́рание оставленных в поле колосков осуждают на несколько лет заключения. В каждом селе на СУЗ по этой причине осуждены десятки людей, но тяжелые жизненные условия не останавливают других перед опасностью «нарушения социалистической собственности». Как глубоко в колхозной системе укоренилось это явление, – свидетельствует соответствующая поговорка: «в колхозе, не украдешь – не проживешь». Ее по своей популярности на СУЗ можно смело ставить в первый ряд народных антисоветских поговорок, которыми современный фольклор здесь необычайно богат.

Отдельный источник существования составляет в лесных окрестностях лес (летом соби́рание ягод, грибов и т. д., зимой незаконная рубка дерева для отопления), а также большие колхозные и государственные сады. Все продукты, незаконно добытые из этих источников, идут на рынок и кое-как удовлетворяют прожиточный минимум колхозника. В безлесных окрестностях население живет значительно беднее.

Такой был бы, приблизительно, общий ответ на вопрос – за счет чего живет украинский колхозник на СУЗ. В его правдивость тяжело поверить даже тогда и, быть может, тем более тогда, если бы он был подробнее и конкретнее. В него тем более тяжело было бы поверить иностранцу, который на жизнь и гореизвестные бедствия в СССР смотрит с полным непониманием, ибо везде очки собственной действительности. Здесь даже напрашивается привести один пример такого трагикомического непонимания. В январе, кажется, 1949 года «Голос Америки» передал беседу о жалкой жизни колхозника. В беседе было все – и нарисована нужда, и показаны недостатки и приведены даже допускаемые цифры. Не было только одного – сколько-нибудь правдивого отображения действительного материального положения колхозника. «Голос Америки» предусматривал тогда все несчастье колхозника в том, что он, израсходовав деньги на запасы хлеба, мяса и др. продуктов для существования семьи, на ее одежду и т. п., никак уже не мог позволить себе на расходы для культурного развлечения. Возможно, что такая пропаганда «берет», как говорят, американского гражданина, для которого отказ от тех или иных развлечений – своеобразное несчастье. Но для советского гражданина здесь, на СУЗ, тем более для колхозника, – несчастье не в том, и такая, с позволения сказать

пропаганда, – это злостное издевательство и насмешка над его беспросветной судьбой. Никто не возражает, что украинский колхозник на СУЗ заботится из года в год, например, о закупке мяса, но не для собственного потребления, а для сдачи (в количестве 40 гр. ежегодно) государству. Никто не возражает, что он из года в год заботится о множестве других потребностей. Но об одном он наверно не заботится никогда – о расходах на культурные развлечения. Он достаточно бесплатно развлекается (и это бесплатно в двойном понимании) тяжелой колхозной работой. Счастье «Голоса Америки» в том, что такую беседу он передал еще перед открытием украинских радиопередач, которые значительно расширили круг радиослушателей на СУЗ, а то известие об этом могло дойти и до колхозников и сделало бы пропаганде «Голоса Америки» очень плохую репутацию.

Такой общий жизненный уровень колхозного крестьянина на СУЗ не исключает, впрочем, определенной социальной дифференциации в крестьянской среде, наоборот, если вникнуть в глубину жизни восточно-украинского крестьянства, – ясно замечается в этой среде, несмотря на одинаковое социально-правовое положение, одинаковые источники материального дохода и т. д., определенное расслоение с точки зрения материального положения. Понятие «зажиточный колхозник», как противопоставление «незажиточному» колхознику, действительно официально не определяется нигде, как идеологически и пропагандистки невыдержанное. Согласно большевистской пропаганде, незажиточного колхозника быть не может. Но действительно такое определение находит свое применение и в быту и в административной практике. На «зажиточного колхозника» налагают всегда более высокие ставки государственного займа, его больше нагружают другими дополнительными платежами. Вся его зажиточность заключается лишь в лучших бытовых условиях, (имеет большой запас пищи, не умирает от голода перед новым урожаем, не разваливается жилище и т. п.), а секрет ее прежде всего во врожденном жизненном превосходстве данного колхозника над другим. Он, не желая или не имея возможности проявить себя колхозной иерархии (там проявляются чаще всего бесчестные, шкурники и верные режиму служаки), умеет лучше других эксплуатировать источники своего дохода, умеет экономнее использовать свои скромные средства, умеет, наконец, лучше и определеннее найти пути дополнительных, незаконных доходов. Но такое его жизненное превосходство не всегда на этом исчерпывается. Практика революционной работы

ОУН на СУЗ показала, что люди, которые имеют относительно лучшее материальное обеспечение, очень часто проявляют более широкую и глубокую заинтересованность к освободительной проблеме, нежели те, которые живут на дне материальной нужды. Но делать на основании этого поверхностный вывод, что вся их заинтересованность становится зависимой от материальных условий существования, – значит допустить ошибки. Действительно, эти люди проявляют более активную и глубокую заинтересованность политическими вопросами не из-за своей лучшей материальной ситуации, а прежде всего потому, что они с каждой точки зрения сами по себе лучше, поэтому и сумели создать более подходящую материальную ситуацию. Бывают на СУЗ и среди крайне нуждающихся люди, которые проявляют широкую заинтересованность и такое же понимание нашего дела. Между тем, факт, что люди на СУЗ, которые находятся в лучшем положении, проявляют больше заинтересованности в политической жизни – ни лишенной, при существующих здесь условиях, неправдивости, ни особенной выразительности, ни, в конце-концов, более глубокого практического смысла. Кажется, нужен какой-то жизненный минимум, не доходя до которого, человек может отдавать предпочтение собственной духовной жизни над материальной. В таком случае каждое, хотя бы медленное и ступенчатое приближение его к этому минимуму, обусловленное социальной политикой существующей власти, вызывает у него живую реакцию и политическое неудовлетворение. При таких условиях действует снова основа: чем хуже (живется под каждым – социальным, политическим и другим взглядом гражданам в определенной политической системе), тем лучше (для противоположного политического лагеря, который заинтересован в сломе этой системы). Вместо этого большевики своей угнетательно-эксплуататорской политикой сознательно создали условия, при которых этот жизненный уровень уже давно превзойден и он еще дальше снижается, лишая вышеуказанную основу всякого значения. Жизненный уровень советских граждан на СУЗ такой, что все их внимание приковано борьбой за существование, за ежедневный хлеб и вне ее выпадает из виду все другое. Сама жизнь и биологические законы заставляют человека руководствоваться большим инстинктом и требованиями желудка, чем разумом, душой и сознательной волей. Каждое дальнейшее снижение жизненного уровня ниже возможного не вызывает уже здоровой реакции в корне политического сопротивления, завершенной больше-

виками социальной несправедливости, а только дальнейшее угнетение и выискивание новых возможностей прожиточного минимума. При данных условиях более соответствующей будет основа: чем хуже, тем хуже. Это прекрасно понимают большевики, поэтому сознательно и последовательно создают ужасные жизненные условия гражданам и не допускают частичного хотя бы улучшения, даже там, где могли бы это сделать без особого труда. Например, преследуют за собирание колосков в поле, которые предназначены к сгниванию, не выдают соломы для коров колхозникам, которая в большей мере и так портится и т. п. Не желая и по своей империалистической природе будучи неспособными поднять жизненный уровень массы граждан к удовлетворительному уровню, они не идут на малейшее частичное улучшение, чтобы не создавать из-за этого возрастание большого политического недовольства в массах в связи с социальной несправедливостью. Что такие их опасения не лишены почвы, показывает, собственно, тот факт, что советские граждане на СУЗ, которых жизненные условия не вынуждают беспокоиться исключительно о собственном материальном обеспечении, имеют возможность направить свои интересы в безопасную большевистскому режиму политическую плоскость. Если же рассматривать крестьянскую среду на СУЗ со стороны социально-правовой, т. е. со стороны производственной иерархии, то она совсем четко разделяется на две неравномерные группы. Граничащими здесь являются бригадиры колхозов. Часть из них вместе с председателями колхозов, часто с колхозным правлением – это самое низкое непосредственное орудие государства, его эксплуатации народа; вторая часть бригадиров (иногда большинство, в частности, до 1950 года, и колхозных функционеров, стоит с народом в немом сопротивлении большевистской эксплуатации и эксплуатационной политике). В первые послевоенные годы эта граница, которая разделяет антинародную и народную силу в деревне, проходила еще выше, потому что и некоторые председатели колхозов (старики и другие) проявляли выразительные антигосударственные социальные настроения, (утаивали зерно от государства, помогали колхозникам тягловой силой в обработке приусадебного участка и т. д.). Позже, в частности, после укрупнения колхозов, эта граница значительно снизилась и имеет тенденцию к еще большему снижению. Параллельно такому расслоению колхозного крестьянства сохранилось на СУЗ еще до сих пор своеобразное определение людей на основе того положения, которое они занимали в материальном

отношении еще до коллективизации. Крестьяне, которые считались когда-то лучшими хозяевами, еще и сейчас пользуются авторитетом среди колхозников. Ошибочно было бы увязывать этот авторитет бывших зажиточных в прошлом крестьян с их теперешней лучшей материальной ситуацией, потому что если такая и существует, то при сегодняшних условиях она не дает им малейших возможностей делать зависимой от себя массу колхозников. Этот авторитет, поэтому определяется, прежде всего, их тогдашним и теперешним врожденным преимуществом.

Особого внимания заслуживает то социально-правовое положение, которое занимает украинский колхозник СУЗ в советском обществе. Очевидно, что в современной большевистской России нераздельно господствует диктатура сталинских вельмож, а так называемая диктатура пролетариата, – это только выгодная ширма и «теоретическое обоснование» тоталитарного большевистского режима. Но хотя в каком тяжелом и бесправном положении находится советский рабочий, он сравнительно лучше обеспечен и в материальном и в правовогражданском отношении, чем крестьянин-колхозник. Правда, рабочий, прикрепленный к заводу, подвергается жестоким наказаниям за отклонение от режима труда, его заедает стахановщина, соцсоревнование и очень низкая, по сравнению с жизненной необходимостью, заработная плата, (например, одно только питание рядового рабочего равняется 50-75% его средней зарплаты) Эти, собственно, факторы характеризуют социальное и материальное положение советского рабочего, но мало чем отличаются от такого же положения колхозника. Поэтому понятны сплошные антибольшевистские настроения, пробуждения и рост самостийнических стремлений, свойственные и украинской крестьянской массе, и украинским рабочим на СУЗ. Поэтому, если принимать во внимание социально-правовое положение рабочего, – оно стоит куда выше такого же положения крестьянина. Закон все-таки обеспечивает за рабочим значительное количество часов труда, установленную заработную плату, некоторое социальное обеспечение, не отягощает рабочего чрезмерными налогами, не обяывает остальной части семьи к труду и т. д. Зато колхозник вынужден работать «от зари до зари», работать почти даром и он никогда не знает, сколько может заработать. Высота натуроплаты за трудодень определяется сейчас не интенсивностью сельскохозяйственных работ и уровнем урожая, а наличием зерна в колхозном магазине после полного и ничем не ограниченного грабежа колхоза государ-

ством. Он полностью зависит от своеволия колхозного управления и на практике лишен всякого социального обеспечения (то социальное обеспечение в связи со старостью, трудовой инвалидностью и т. п.), которое должен дать колхоз, – не имеет, дословно, малейшего практического значения и его нигде не осуществляет. Такая разница социально-правового положения рабочего и крестьянина-колхозника имеет в значительной мере влияние и на неравные материально-бытовые условия жизни обоих. Тяжелые жизненные условия рабочего благодаря этому еще сравнительно легче, чем та беспросветная доля, которая выпала крестьянину-колхознику.

Такое фактическое социально-правовое положение украинского крестьянина на СУЗ нашло свое отражение и в отношениях между городом и деревней вообще и трактовании колхозника и колхозного труда городским населением (интеллигенцией, а также рабочими) в частности. Наблюдается и это – кадры ОУН на СУЗ совсем выразительно на основе ряда фактов из разных мест, утверждают парадоксальное при социализме общественное явление: к колхознику везде относятся с пренебрежением, считают его ограниченным а труд в колхозе «черным», низким. Вообще антагонизм между городом и деревней – ненависть у крестьян к горожанам и гордое отношение этих последних к колхозному крестьянству при советских условиях очень сильны. Но при сталинском «социализме» всякое явление возможно.

Для дополнения характеристики социальных отношений на СУЗ целесообразно указать еще на такую одну особенность. Создается убедительное впечатление, что большевики ищут здесь опору среди интеллигенции, яснее, в широком государственном и производственном аппаратах, и выразительно культивируют и выращивают сословие своеобразной советской буржуазии. Жизненные условия людей этой среды, по советской действительности, высокие и достаточные и этот достаток пробивается очень ярко наружу. Контраст между убогостью крестьян и превеличенной неоднократно пышностью горожан, отображенный во внешности одних и других, такой разнообразный, что модная сейчас фраза большевистской пропаганды о приближении к коммунизму и о ликвидации границы между городом и деревней превышает в цинизме всю их теперешнюю ложь.

Расчет российско-большевистских оккупантов на чиновнический и производственный аппараты в целом, т. е. на всю своеобразную советскую буржуазию, как на сильное орудие угнетения и эксплуатации крестьянских и рабочих масс, но

был безосновательным, и он сильно укрепил угнетательно-эксплуататорскую политику Кремля.

Экономическое положение СУЗ

Последняя война очень сильно отразилась на экономическом положении СУЗ. Вся промышленность была почти совсем уничтожена большевиками и немцами, когда одни и другие бросали, в результате военных неудач, Украину. Сильное разрушение потерпели также и города. Основы коллективного сельского хозяйства были в результате войны целиком подорваны.

Надо признать, что сейчас же после возвращения на Украину московско-большевистские оккупанты горячо взялись за восстановление и подъем экономического состояния СУЗ, в отдельности за восстановление разрушенной промышленности. Надо признать и то, что они в этом отношении много сделали. Но в целом послевоенном реконструктивном процессе видна одна ярко намеченная линия, которую осуществляли большевики до сих пор и осуществляют сейчас с суровой последовательностью. Все восстановление экономики пошло не в направлении закладывания сильных ее основ, а в направлении скорейшей и полнейшей ее эксплуатации.

Это первая особенность реконструктивного процесса. Например, по данным шахтеров и работников угольной промышленности, при очистке разрушенных шахт и их восстановлении, не рассчитывалось на то, чтобы при этой работе ввести новейшее средство горной техники, которое обеспечивало бы в будущем высокую продуктивность и облегчение труда, а сразу же применяли разные, самые выгодные при данных условиях, виды техники, чаще всего примитивные, чтобы только как можно скорее дать продукцию.

В результате такой поспешности, обрывы в шахтах и другие катастрофы, которые причиняют огромный вред и затрату неисчислимых средств на их исправление, – обычное явление и по настоящий день. По таким причинам, например, выгорели осенью 1946 года колоссальные запасы подземного газа в Дашаве. Другая особенность реконструктивного процесса заключается в том, что он разворачивается исключительно с учетом интересов государства, в частности его военных нужд и с одновременным, почти полным, пренебрежением к нуждам населения. Значительно восстановлена индустрия Донбасса, Криворожья, пущен в эксплуатацию ДнепрогЭС и т. п. Также в

рекордный срок (до 1947 г.) построен газопровод Дашава – Киев и началось в 1948 году строительство военной магистрали Одесса – Киев. Также в относительно короткое время восстановлены почти все сахарные заводы в Восточной Украине. Правда немцы, отступая, не успели всех их уничтожить, в частности на Винничине и Каменец-Подольщине, а в Каменце оставили даже ими построенную большую табачную фабрику. Но, выясняя размах и последовательность в восстановлении промышленности на СУЗ, которая должна обеспечить государственно-военную машину всем необходимым для осуществления ее империалистических планов в новой войне, большевики мало беспокоятся в то же время о восстановлении разрушенного жилищного строительства. Города СУЗ и на сегодняшний день почти не восстановлены, а голод на жилплощадь очень сильный. Например, в Киеве, кроме некоторых государственных домов, почти ничего больше не восстановлено. Строительство киевского метро застряло в самом начале, а на разрушенном Крещатике большевистские «реконструкторы» умудрились убрать начисто груз и этим способом «расширить» площадь.

Третья особенность реконструктивного процесса заключается в насильственном и бесплатном почти втягивании в восстановительные работы огромнейшей рабочей силы, которую дала возможность поставлять большевикам их тотальная система. Донбасс восстанавливался преимущественно за счет молодежи, насильно призванной в «школы» ФЗО. Каждое село на СУЗ давало ежегодно, в частности в 1945-1949 гг., приблизительно по 10-20 юношей и девушек. Кроме этого, в Донбасс были отправлены все репатриированные, искупать свою «измену» перед «родиной». Рабочие кадры при восстановлении промышленности пополнялись, наконец, осужденными, которых доставлял и доставляет каждый район по неписанным, но определенным сверху нормам. Наконец, большевистские эксплуататоры употребили еще один метод насильственного втягивания масс населения в необходимые им работы. Это так называемые народные стройки. В этом случае сгоняется население на стройку «добровольно» и каждый должен отработать там полностью бесплатно, «с патриотизмом», назначенную норму. Так, например, строился газопровод Дашава – Киев. Для копания прохода сгоняли колхозников из сел, прилегающих к линии, на расстоянии десятков километров. Таким же способом проходят земельные работы на магистрали Киев – Одесса, на которой каждому колхозу широкой примагистральной полосы

выделен участок земельных и грузовых работ (сто – сто пятьдесят метров). Как видно из теперешней «судебной политики», согласно которой сейчас очень часто осуждают граждан за что-нибудь на 5-10 лет лишения свободы и высылают в район Каховки на так называемые «стройки коммунизма», которые имеют и пропагандистское и хозяйственно-эксплуатационное значение, будут осуществляться, прежде всего, за счет заключенных, т. е. за счет дешевой и невольничьей рабочей силы.

Все это показывает, что реконструктивные мероприятия большевиков, рассчитанные прежде всего на экономическую подготовку к новой войне, могли дать такие успехи только при условии большевистского тоталитарного устройства, которое обеспечивает полное и максимальное распоряжение всеми наличными материальными и физическими ресурсами и бесконтрольное направление всего процесса восстановления в желаемом им направлении. При таких условиях время, безусловно, действует в пользу большевиков на укрепление их экономическо-военной мощи.

Немалых успехов достигли большевики и в отрасли подъема сельского хозяйства. Конечно, эти успехи являются такими только в сравнении с тем катастрофическим положением, в котором находилось сельское хозяйство в первые послевоенные годы. Восстановление и развитие индустрии, пошли в направлении полного обеспечения интересов государства, полного пренебрежения интересами колхозника и, наконец, полного закабаления и использования его. В отрасли сельского хозяйства это проявилось еще нагляднее, чем в отрасли промышленности. Сталинские колхозы – это основа большевистской сельскохозяйственной системы – в послевоенный период фактически потеряли на СУЗ всякую надежду добровольного производственного объединения людей и переменились в обыкновенные государства латифундии. В этом можно наглядно убедиться, рассмотрев процесс целого послевоенного восстановления сельского хозяйства и его направления, с одной стороны, и размеры и формы эксплуатации колхоза государством, с другой. Над обоими этими делами мы в дальнейшем и остановимся. Сталинские колхозы на СУЗ, которые начали возобновляться сразу же после прихода фронтовых частей на данную территорию, представляли собой вначале полную хозяйственную разруху. Весь колхозный инвентарь состоял фактически из того, что осталось после немецких громгоспов, или что удалось забрать у крестьян-колхозников. Из вывезенного с Украины в

1941 году на Волгу имущества и инвентаря ничего, или почти ничего, обратно возвращено не было. Самый большой недостаток ощущался в тягловой силе колхозов, тем более, что в существовавшей военной ситуации и в результате военного уничтожения, МТС могли только в незначительной мере обслужить колхозы сельскохозяйственной техникой. Отправка на СУЗ большого количества «трофейного скота» с Запада, в том числе и большого количества лошадей, не дала ни малейшего результата. Тяжелые условия перетранспортировки (весь скот перегоняли целыми стадами без малейшего обеспечения кормом из самой Германии и до СУЗ) привели к значительному падежу скота по дороге, а плохие условия кормления и ухода колхозами за остатком измученного несколько месячным переходом скота привели к полному (в буквальном понятии) его упадку. Событие с «трофейным скотом» может служить примером той бесхозяйственности, которая присуща всей большевистской сельскохозяйственной системе и по сегодняшний день. Для дополнения образа того катастрофического положения сельского хозяйства на СУЗ, в котором оно было в первые послевоенные годы, следует указать на значительный недостаток в рабочей силе колхозов и на невысокую продуктивную ценность той, которая существовала (преимущественно женщины). Та и эта незначительная и малопродуктивная рабочая сила была ослаблена постоянным, насильно организованным, отплывом части ее из колхоза на восстановление промышленности, но с учетом голода на рабочую силу и в сельском хозяйстве и в промышленности большевики для овладения пригожей им ситуацией и в Юго-Восточной Европе и на Дальнем Востоке, и для «упорядочения» собственных воинов-граждан, которые под влиянием войны «расшатались», не проводили в первые послевоенные годы какой-нибудь демобилизации. Окончательно подорвала и так расшатанные до предела экономические основы сельского хозяйства на СУЗ политика безжалостного и ничем не ограниченного разграбления колхоза государством в виде поставок, «добровольной» продажи государству, фондов и т. п. эта грабительская политика имела двояко-вредные последствия для данного положения сельского хозяйства. С одной стороны, она лишала колхоз даже тех ресурсов, которые были необходимы для поддержания и улучшения его собственного экономического положения и тем самым загоняла развитие сельского хозяйства в тупик. Каждый новый послевоенный год логически приводил экономику колхозов все к худшим результатам. Так, например,

из-за отсутствия каких-либо кормовых фондов (даже сена и соломы), животноводческие фермы (лошади, коровы) потерпели зимой в 1946-1947 и 1947-1948 гг. величайшие (50% и больше) потери, и то из колхозного скота, что выжило, находилось в жалком положении и еще долго не могло представлять собой какого-нибудь эксплуатационного значения. Доходило до того, что к весне 1947 и 1948 г.г. большинство колхозных животных надо было поднимать и поддерживать. «Русский изобретательский дух» и здесь проявился, создав специальные станки для поднятия и поддержания колхозных лошадей и коров. Это не ирония, а горькая правда, которая отразилась тогда во многих остроумиях и анекдотах колхозного крестьянства. Второе катастрофическое для колхозного хозяйства последствие в грабительской политике заключалось в том, что она, эта политика, убивала в колхознике всякий стимул к работе в колхозе и тем самым очень резко снизила ее и так невысокую продуктивность. Понятно, что при условии, когда уровень заработка колхозника решает не его продуктивность труда и не уровень урожая в колхозе, а исключительно то, сколько государство будет считать необходимым оставить зерна в колхозном магазине, – иначе не могло и быть. Потеря стимула к труду в колхозе имела тем более практические последствия, что колхозный надсматривающий аппарат был еще тогда куда слабее, чем это есть, например, сейчас, и не был способным заставить колхозника интенсивно работать.

Большевицкие эксплуататоры сами прекрасно видели болезненные последствия своей грабительской политики, которые тормозили развитие сельского хозяйства и очень снижали его продуктивность. Такое положение было равнозначно дальнейшему упадку уровня товарности сельскохозяйственной продукции, и именно это, а не что-нибудь другое ударяло прямо по интересам большевиков и их военным планам. Доля колхозов, их экономическая сила интересовали тогда и интересуют теперь сталинских эксплуататоров только с точки зрения возможностей повысить товарность сельскохозяйственной продукции. Поэтому они подняли в целом СССР и на СУЗ прежде всего, потому что положение здесь было на данном участке особенно сложным, ряд мер, рассчитанных на экономическое укрепление колхозов, на подъем колхозной продукции вообще и на увеличение ее товарности в частности. Но ошибочно было бы думать, что большевики, подорвав своим неограниченным грабежом колхоза экономические возможности дальнейшего такого гра-

бежа, вышли из тупика, который сами создали, благодаря тому, что ограничили размеры своей грабительской политики и, как следовало бы сделать, повысили продуктивный уровень колхоза путем его экономического укрепления и увеличили оплату труда колхозника. Они поднимали до сих пор и поднимают сейчас экономическую силу колхоза не за счет ограничения его эксплуатации, а за счет полного пренебрежения интересами колхозника и за счет его еще дальнейшего использования. Это сегодня характернейшая черта социально-экономических отношений украинского села на СУЗ. Вся тяжесть вытягивания сталинского колхоза из того катастрофического положения, в котором он находился в первые послевоенные годы, легла исключительно на плечи украинского колхозника. Даже в 1946 году, в год засухи и неурожая, большевистские эксплуататоры не остановились в своем неслыханном грабеже колхоза, сознательно вызывая голод на СУЗ.

Все меры большевиков в части экономического укрепления колхозов отразилось в нити государственных законов, постановлений, и проявилось в организационных начинаниях, а то и в терроре. Самым ярким примером такого террора были репрессии 1948 года, направленные на покорение и насильное привязывание украинского крестьянства к колхозу. Такая мера была тем необходимее, что расшатывание так называемой трудовой дисциплины было более глубоким, чем обыкновенные второстепенные социальные конфликты, и имела политический характер. Этим способом большевики стремились достичь двоякой цели: под видом трудовых репрессий прибрать к рукам украинское крестьянство на СУЗ и запретить его всецело для укрепления фундамента разрушенной колхозной экономики и таким косвенным способом остановить рост среди него противоречивых настроений. В том же самом направлении действовала борьба с так называемыми рваческими элементами, т. е. с теми колхозниками, которые имели счастье во время войны увеличить свой приусадебный участок (всего на несколько сотых га), и ряд других ограничивающих изворотливостей. Другая мера большевистских эксплуататоров в части экономического укрепления колхозов на СУЗ заключалась в чистке и соответственном подборе колхозной администрации, в частности председателей колхозов. Здесь большевики подбирали лучших не в сельскохозяйственном отношении людей, с точки зрения их специальных знаний и возможностей, а прежде всего с точки зрения их слепой преданности режиму. Возможность

такого подбора все увеличивалась в связи с наплывом на село демобилизованных из армии коммунистов.

Но обе эти широкие меры большевистских эксплуататоров, направленные на экономическое укрепление колхозов, еще далеко не решали полностью дела. Нажим на колхозника со стороны власти и колхозной администрации вынуждал его в действительности чаще и больше работать в колхозе, но при существующих дальше условиях грабежа и эксплуатации не мог пробудить в нем ни малейшего интереса к труду. Поэтому большевики, будучи верными своей эксплуататорской политике и желая ее еще больше укрепить, поступили проще простейшего: они перенесли стимул высокой продуктивности труда с колхозника-исполнителя на колхозное управление – надсмотрщика. В связи с этим был издан ряд законов, которые материально заинтересовывали председателя колхоза и его приспешников-надсмотрщиков в поднятии продуктивности труда и хозяйственной силы колхоза (например, дополнительная оплата председателям и всяким заведующим за перевыполнение плана развития животноводства, за сверхплановый уровень урожая, за успех в садоводстве; дополнительная оплата председателям колхозов за выслугу лет на этом посту и т. д.). Эти законы направляли таким способом весь процесс экономического развития существующих колхозов в желаемом большевистским эксплуататорам направлении – в направлении повышения товарного уровня колхозной продукции. Целесообразность таких законов заключалась еще в том, что большевистский эксплуататорский режим связывал собою через них в материальном отношении колхозный актив и прежде всего председателей колхозов, опираясь на них в осуществлении своей антинародной грабительской политики на селе. Ничего удивительного, что современные председатели колхозов живут, если только умеют, лучше, чем жили в прошлом помещики; разъезжают на собственных легковых автомашинах и делают все возможное, чтобы укрепить экономическую силу колхозов, как государственной латифундии.

Эта, третья мера, большевистских эксплуататоров в направлении подъема хозяйственной мощи колхозов, завершенная путем нити законов и реформ, является основной как в укреплении экономической базы сталинских колхозов, так и в направлении целого процесса экономического развития сельского хозяйства.

Для более полной характеристики развивающихся процессов сельского хозяйства на СУЗ в послевоенные годы надо,

хотя бы между прочим, вспомнить о некоторых организационных мерах большевиков в самой системе производства. Как известно, в 1950 году был разрешен закулисный спор сталинских вельмож – что должно составлять производственную основу в колхозе – звено или бригада? – в пользу бригады. В том же году началась кампания за так называемое укрепление колхозов. И одному и другому делу большевики сознательно придают идеологически-политическую окраску, поднимая их до уровня важнейших проблем в настоящем этапе перехода к коммунизму. Конечно, такое искривленное толкование вышеупомянутых дел сталинским вельможам выгодно со всех сторон. По сути, оба эти дела имеют для них прежде всего практическое значение и рассчитаны на более высокую и удобную эксплуатацию колхозов. «Конфликт», связанный с производственными формами в колхозе, в котором, по словам большевистской пропаганды, скрывалась «опасность» укрепления индивидуалистических тенденций среди колхозников и т. д., не находит своего подтверждения в действительной обстановке, которая существовала в то время и существует сейчас на СУЗ. Таким же самым способом – тяготением к собственности – объясняли они первые послевоенные годы, например, потребность борьбы с «рваческими элементами», тогда как в действительности за таким действием скрывалось обыкновеннейшее стремление «упорядочить» колхозника и подорвать все его собственные возможности жизненного уровня вне колхоза. Абстрагируясь от того, есть ли сейчас у украинского колхозника на СУЗ тенденция собственности, – ни одному теперешнему протягиванию за куском земли нельзя приписывать такой тенденции, как нельзя тенденцией собственности объяснять стремление рабочих (слесарей, электротехников и других) устанавливать у себя дома (вне принужденности работой на заводе) тайный собственный станок.

И колхозника и рабочего здесь интересует не желание владеть, иметь большую собственность, потому что каждый из них слишком сознает, насколько такое затаенное право собственности иллюзировано, а желание сколько-нибудь облегчить этим способом условия существования. Поэтому не инстинкт собственности, а прежде всего жизненная нужда толкает его искать дополнительных средств к существованию. Украинский колхозник на СУЗ слишком трезво смотрит на жизнь, и как он лично не стремился бы к собственности, не может видеть ее ни в приусадебном участке, с точки зрения расширения ее размеров, ни в труде на колхозном поле, с точки зрения формы производства.

Известный «спор» по поводу превосходства звена или бригады в формах колхозного труда не назрел, поэтому, как органическое явление советских сельскохозяйственных отношений, и не отражает ни малейших развивающихся тенденций в самом обществе, а является обыкновенным внутренним спором «власть имущих» над тем, как лучше и на каких производственных и социологических основах удобнее поднять продуктивность труда в колхозе и вслед за этим увеличить его эксплуатацию. Преимущество в этом «споре» получила «бригада» над «звеном» не из идеологических мотивов, а просто потому, что она, а не звено, как слишком мелкая производственная единица, является удобнее с точки зрения той централизации в сельском хозяйстве, которая появилась вскоре после этого так называемого укрупнения колхозов.

Поэтому и действие так называемого укрупнения колхозов, которому большевистские вельможи тоже стремятся приписать прежде всего идеологически-политическое значение, (переход к коммунизму, агрогород и другое), преследует такую же практическую цель – удобную и более высокую эксплуатацию колхозов. То практическое значение, которое увязывают официально большевики с делом укрупнения колхозов, – возможность лучше применить сельскохозяйственную технику, обеспечить колхоз лучшим квалифицированным персоналом, это только средство вышеупомянутой цели, с которой они и не заикнулись. Что так называемое укрупнение колхозов – это никак не более глубокое изменение в сельском хозяйстве, а обыкновенное улучшение с точки зрения эксплуатационных интересов государства предыдущей производственной машины, – показывает до настоящего времени практика в этом деле на СУЗ. Здесь объединено в один по два, три, а то и четыре колхоза.

Представителями укрупненных колхозов назначены (именно назначены, а не избраны колхозниками) те из предыдущих председателей, кто лучше всех выполнял обязательства перед государством и больше всего пренебрегал интересами колхозников, не обращая внимания на их специальные данные.

Сократилось количество штатных колхозных работников и организовано одно колхозное правление. Остальные остались пока еще по-старому, если не считать того факта, что до некоторой степени поднялась роль бригадиров колхозов, в частности в селах, отдаленных от колхозного центра. Не произошло также ни малейших изменений на технически-производственном участке; серьезных изменений этого порядка не может, кажется, быть до

тех пор, пока не будет сведено воедино и перестроено жилье укрупненного колхоза, т. е. не может быть никогда, потому что строительство так называемых агрогородов – обыкновеннейший блеф. До них большевикам так же далеко, как и до самого коммунизма. Согласно тому, что пишет сама большевистская пресса, – один такой агрогород начали строить на Киевщине и... обрабатывают проекты двух, кажется, таких агрогородов на Винничине. Возможно, что пресса приводила и больше таких примеров. Фактически, сегодня каждый – ни укрупненный, ни не укрупненный колхоз, при существующей эксплуатации его со стороны государства, не в состоянии не то, что строить агрогород, но и как-нибудь отремонтировать жилища колхозников, которые совсем разваливаются. В результате, в этом направлении ни сам колхоз, ни тем более государство не направляется. Нет нигде случая на всей территории СУЗ, контролируемой кадрами ОУН, чтобы были приняты какие-нибудь меры для построения агрогородов. И именно этот факт, наряду с другими, указывает, что и агрогорода, и идеологическая аргументация укрупнения колхозов, – это выгодная ширма, за которой скрываются действительные эксплуататорские меры сталинских вельмож.

Зато укрупнение колхозов имеет свое преимущество с точки зрения практических интересов большевистских эксплуататоров. Прежде всего, это делает более удобным оперативное руководство такими укрупненными колхозами из района и облегчает вмешательство во все внутренние колхозные дела. Такая неизбежность наступает тем более потому, что на СУЗ было очень много мелких колхозов, часто три – четыре в одном селе.

Это дает возможность еще раз пересекать правления колхозов и опереться на, сокращенный до требований укрупненного колхоза, штат вернейших колхозников. Наконец, это дает больше возможности специально подготовить определенное число людей, необходимых для возглавления сокращенного количества укрупненных колхозов и при их помощи поднять уровень земледелия и увеличить продуктивность самих колхозов. Эта последняя возможность практически еще далека от реальности. Ее значение нельзя преувеличивать с точки зрения отсутствия большого числа вспомогательных специальных кадров, необходимых в хозяйстве таких больших масштабов даже тогда, если председатели укрупненных колхозов после обучения стояли бы на высоте своих задач. Пока еще все эти изменения, в связи с укрупнением колхозов на СУЗ, сводятся к тому, что

делают более удобным оперативное руководство колхозами из района, дают более сильную опору партийному и административному центрам на колхозное руководство и облегчают бесконтрольную и «укрупненную» эксплуатацию колхоза. Словом, укрупнение колхозов дает возможность государству полностью претворить колхоз в государственную латифундию, только оно завершило окончательно процесс такого претворения. Если бы укрупненный колхоз принес изменения и в части технико-производственного усовершенствования, чего сейчас на СУЗ никак не видно, и увеличили бы уровень продуктивности колхоза, – это открыло бы перед большевистскими эксплуататорами еще одну возможность, возможность увеличенной по размерам эксплуатации своей латифундии.

В свете этого все организационные меры большевиков в системе колхозного производства, хотя как им не придется вид глубоких социально-экономических процессов и прикрывается идеологическими фразами, нельзя расценивать иначе, как эксперименты сталинских вельмож, рассчитанные на то, чтобы как можно удобнее и как можно больше сельскохозяйственной продукции, нужной прежде всего для ведения новой войны, выкачать из колхоза. Такие или другие «споры», такие или другие тенденции с одной или другой стороны, это ни не одна принципиальная противоположность внутри общества, ни не одна оппозиция в руководящих кругах, как кто-то хотел бы себе данный факт объяснить, это даже не «бунт на коленях», а простое выискивание сталинским и верховодами разных путей, которыми все они идут к одной цели – максимальной эксплуатации колхоза государством.

Когда речь идет о другом вопросе, который определяет сегодняшний сталинский колхоз, как обыкновенную латифундию государства – о размерах и формах экономического грабежа колхоза государством, то он, этот грабеж, осуществляется в нескольких формах. Особенно говоря, эти разнородные формы, которыми осуществляется грабительская политика колхоза, разрешают сталинским эксплуататорам значительно увеличить ее размер.

В послевоенные года размеры грабежа колхоза государством значительно увеличились, безусловно, прежде всего в связи с подготовкой большевиков к новой войне. Они увеличились и благодаря повышенным нормам налогов и благодаря беспощадному выкачиванию из колхозных кладовых, под разными видами, последних зерновых запасов. Первая форма грабежа –

это приписанные законом натурпоставки колхозу. Их увеличили и унормировали сейчас так, что все виды поставок назначаются от наличия колхозной земли. Такой прием, с одной стороны, заставляет колхозное правление расширять всесторонне колхозное хозяйство и, с другой стороны, повышает количество поставок. Вторая форма грабежа колхоза государством – МТС. Вся техническую работу, которую выполняет МТС для колхоза, последний оплачивает натурой по твердым ценам. В послевоенный период ярко видна тенденция большевиков целиком сделать колхозы технически зависимыми от МТС (уменьшение тягловой силы колхоза, мелких сельскохозяйственных машин), что означает еще большее ограбление колхоза. Третья форма грабежа колхоза государством – «добровольная» продажа государству «излишков» зерновых запасов. Под таким скромным названием кроется окончательное разорение колхозной кладовой. Подобные продажи применялись и до войны, но сейчас норму продажи определяет не общее собрание колхозников и даже не колхозное правление, а райпартком, совсем не считаясь с материальными нуждами колхозников и учитывая экономические нужды колхоза настолько, чтобы не подорвать его экономической способности. Поэтому ничего удивительного, что на СУЗ бывали случаи, в частности в 1948-49 г.г., где председатели колхозов, даже верные большевики и собачники, старались утаить целые скирды хлеба, чтобы им подкрепить натуроплату трудодня и хозяйственные нужды самого колхоза. Такую широкую и беспощадную эксплуатацию колхоза могло осуществить государство только благодаря введенной после войны 4-й формы грабежа. Ею являются государственные автотранспортные организации. В каждой области размещена так называемая автоколонна, которая разделяется на автороты, прикрепленные к районам. Они все время осуществляют разнородные автоперевозки, а во время вывозки зерна и свеклы закрепляются сезонно за колхозами для доставки хлебопоставок на заготовительные пункты или свеклы на сахарные заводы. Всю оплату за эти перевозки колхоз также производит натурой. Эффективность этого нового способа значительно шире, чем одно только дополнительное вытягивание хлеба из колхоза в счет оплаты транспорта. Фактически он облегчает полную и неограниченную выкачку зерна из колхоза. В довоенное время колхозы на СУЗ доставляли хлебопоставку на заготовительные пункты собственным рабочим скотом. Это давало возможность затягивать сроки хлебопоставки и задерживать значительное количество зерна в колхозных кладовых

до осенних годовых расчетов и общих собраний колхозников. На этих собраниях, учитывая наличие зерна, устанавливалось направление его окончательного расходования. Колхозники в этом случае имели хотя бы частичное влияние на определение натуроплаты за трудодень. Сейчас, правда, дальше ведутся окончательные общие собрания колхозников, но им разве только приходится утверждать, что кладовые, в результате грабежа в форме «добровольной продажи» и т. д., пустые.

Поэтому, благодаря этим разным формам грабежа, государство имеет возможность увеличить его размеры до желаемых ему границ и распоряжаться в колхозе, как в собственной латифундии. Интересы колхозника здесь совсем обошли, и он получает за свой невольничий труд только то, что фактически назначит ему безраздельный собственник колхоза – государство.

При таких условиях в экономическом росте колхоза заинтересовано сейчас исключительно государство, потому что это дает ему широкие эксплуататорские возможности, а не колхознику.

Для них рост колхозной экономики означает только усиленный труд, а не большие материальные доходы. Общеизвестным является, например, факт, что именно в самых экономически сильных колхозах, так называемых колхозах-миллионерах, колхозники живут в самой большой нужде. Эти миллионы рублей в колхозном балансе означают не что иное, как то, что колхоз отдает в колоссальном количестве сельскохозяйственные продукты почти даром государству. Что это именно так, – лучше всего показал голодный год. Из года в год колхозники в колхозах-миллионерах умирают от голода больше, чем колхозники в так называемых отсталых колхозах, но степень этого голода не была наглядной. Смертность в результате голода 1947 года, которая в колхозах-миллионерах была очень большой, – осветила это дело. Так, например, в славном Летовском колхозе-миллионере на Каменец-Подольщине, отдаленному всего в 10-15 км от Збруча (поэтому колхозники могли еще сравнительно очень легко достать хлеба в Западной Украине), умерло от голода в 1947 году около 200 человек. Следует добавить, что колхоз этот имеет несколько «героев социалистического труда», а председатель его разъезжает в собственной легковой автомашине. Показательным для настоящих экономическо-социальных отношений в колхозах на СУЗ, следовательно, является то, что экономическая мощь и материальное положение колхозника – это не только две разные, но и кое-когда противоположные стороны.

Правильное разрешение аграрного вопроса по отношению к СУЗ имеет большое значение не только с точки зрения практической стороны дела, (т. е. что в его правильности и пригодности заинтересовано преобладающее большинство восточно-украинского населения), но и с точки зрения социологической стороны дела, (т. е. что оно может указывать на развивающиеся тенденции современного общества вообще).

В связи с аграрным вопросом существует взгляд, в частности у посторонних наблюдателей, что на СУЗ, в результате долголетних и закрепленных уже не только в быту, но и в сознании людей, форм коллективизации, вопрос частной собственности на землю не стоит так остро, как, например, в Западной Украине. Взгляд этот, если принимать во внимание тенденцию о частной собственности на землю, среди восточного и западно-украинского крестьянства вообще, лишен основания. Вся отдаленность в основном не в разном направлении тех или иных крестьянских масс, а в разном понимании самой собственности и в равной степени теперешней актуальности этой проблемы здесь и там. Безусловно, долгие годы коллективизации сделали отпечаток своего пятна и на навыках и на сознании колхозного крестьянства на СУЗ. В связи с тем, что на СУЗ есть много молодых людей, которые с начала своей трудовой жизни батрачат в колхозе под постоянным присмотром бригадиров и других наставников, поэтому ни их частное отношение не может быть очерченным и ясным, ни специальная подготовка к ведению индивидуального хозяйства достаточной. В связи с этим все без исключения колхозники и те, что были когда-то собственниками, и те, которые знают только теперешний коллективный способ сельского хозяйства, – не желают возвращения на Украину старых помещичьих порядков. Но все без исключения колхозные крестьяне СУЗ хотят также и уничтожения современных сталинских колхозов и подавляющее большинство их хочет заменить существующую сейчас коллективную систему – системой частных хозяйств. Правда, есть среди колхозного крестьянства на СУЗ и такие, в частности более сознательные крестьяне – бывшие члены правлений колхозов, агрономы и т.д., которые, понимая преимущество крупного хозяйства над мелким, не сопротивлялись бы замене сталинского колхоза на коллективное сельское хозяйство, перестроенное на здоровых безэксплуатационных основах. Между тем, ни число таких людей незначительно, ни их отношение к индивидуальным формам пользования землей не враждебно. Наоборот, среди массы колхозного крестьянства

на СУЗ уже само понятие «коллектив» полностью скомпрометировано большевистской практикой, исключает опережение и неспособность видеть под коллективным хозяйством что-то другое, как копию сталинского колхоза. Это убеждение привилось, тем более, что такую копию восточно-украинские крестьяне имели возможность уже видеть в виде немецких громгоспов.

Также в высшую рациональность и рентабельность крупного коллективного хозяйства над хозяйством мелким, частным, украинский крестьянин на СУЗ, наученный опытом сталинского колхоза, не верит и на основании словесных убеждений никогда не поверит. Сталинские колхозы на деле убедили крестьянские массы, что они рациональнее и рентабельнее сейчас исключительно с точки зрения интересов государства, если под государством понимать тоталитарную машину подготовки к войне. Зато с точки зрения интересов крестьян и государство, если бы под этим понимать экономическую мощь и высокий жизненный уровень массы граждан, – сталинские колхозы плохо оберегают принцип рациональности и рентабельности. При современной, относительно низкой, агрокультуре, общей бесхозяйственности и экстенсивности, которыми определяются, как правило, колхозы, – они не дают больше, чем дали бы в этом случае мелкие частные хозяйства. Между тем, колхозная система разрешает значительно повышать уровень товарности. Поэтому преимущество современного колхоза по сравнению с частным хозяйством заключается не в абсолютно большей продуктивности, а в большей возможности искусственно и насильно поднять товарность продукции за счет снижения жизненного уровня колхозников. Потому, что украинские крестьяне на СУЗ прекрасно понимают всю эту эксплуататорскую природу сталинского колхоза и всю бесхозяйственность в нем большевистских наставников, – им трудно поверить в преимущество крупного коллективного хозяйства над мелким, частным. Однако, не исключено, что когда-либо убедившись на собственном опыте в большей рациональности и рентабельности крупного хозяйства, восточно-украинские крестьяне сами стали бы создавать свободные сельскохозяйственные организации. Но такой процесс, если он мог бы быть органическим и здоровым, должен бы обязательно пройти через полную отмену современных колхозов и через установление системы индивидуальных хозяйств. При таких условиях эти сельскохозяйственные организации трактовались бы самими членами организации, наверно, только как выгоднейшая форма сельскохозяйственного производства

на своей собственной земле и размеры этих организаций не имели бы, кажется, тенденции к чрезмерному расширению.

Вовсяком случае, возможность возвращения к коллективным, но новым и здоровым, формам сельского хозяйства становится в дальнейшем более реальной на СУЗ, чем на ЗУЗ, хотя и здесь, и там господствуют одинаково выразительные противоклхозные и частные тенденции. Восточно-украинские крестьяне показали под этим взглядом такой же консерватизм, как и крестьяне западно-украинские. Но говоря о праве собственности на землю, украинские крестьяне на СУЗ не понимают под этим понятием неограниченного и неприкосновенного права, как например, склонно расценивать это право большинство крестьян на ЗУЗ. Уже само нежелание возвращаться к старому строю исключает из этого такое понятие. Они хотят иметь право на землю в понятии пользования ею, понятии владения ею, а не самовольного распоряжения ею. Как раз в этом разном понятии права собственности на землю крестьянами СУЗ и ЗУЗ, а не в тенденции к собственности вообще заключается первая разница в разрешении аграрного вопроса. Совсем исключено, чтобы такая разница требовала в основном разного разрешения его для обеих территорий. Поэтому ОУН в целом процессе ее работы на СУЗ в послевоенный период трактовала крестьянский вопрос в принципе также, как и на ЗУЗ, т. е. согласно соответствующим пунктам постановлений III НВЗ ОУН.

Если же и была какая-нибудь разница по этому поводу, то она имела и могла иметь только тактический, а не принципиальный характер. Она диктовалась исключительно разницей конкретной обстановки на СУЗ и ЗУЗ, а не принципиальной разницей в тенденциях этих или тех крестьянских масс. Понятно, что в коллективизированных СУЗ лозунгом ежедневной борьбы не мог быть до сих пор и не может быть еще в ближайшем будущем призыв к разорению колхозов и захвату земли, потому что это совсем нереальная при этих условиях, хотя и желанная цель. На повестке дня со всей остротой здесь стояло и стоит не право владеть собственным хозяйством, а право владеть продуктами своего труда в нежеланном коллективном хозяйстве. На ЗУЗ вместо этого существовала еще недавно совсем другая обстановка на участке сельского хозяйства. Крестьяне стояли там перед опасностью колхозного закабаления и лишения собственности, а не перед эксплуатацией в существующем уже колхозе. Поэтому со всей остротой там стоял, и не мог при данных условиях не стоять, вопрос борьбы за собственность, а не вопрос

борьбы против эксплуатации, как это было на СУЗ. Именно в это, разной в данный момент, актуальности вопроса частной собственности на СУЗ и ЗУЗ, поэтому и в разном тактическом, а не принципиальном разрешении текущих дел нашей борьбы на земельном участке в Западной и Восточной Украине, заключается вторая разница в оценке аграрного вопроса. Сейчас кажется уже и на ЗУЗ подполье, учитывая существующее положение в коллективизации, выдвигает перед крестьянством такие боевые лозунги ежедневной борьбы, как это было и есть здесь, на СУЗ, и непосредственная актуальность борьбы за право собственности отходит на второй план.

Переход тем более спешный от коллективной формы хозяйства и индивидуальной безусловно вызовет экономические осложнения в сельском хозяйстве и первым долгом обусловит резкий упадок сельскохозяйственной продукции. Но все эти трудности, которые так или иначе можно обойти, нельзя слишком преувеличивать. А уже совсем ошибочно думать, что процесс перехода от коллективной и индивидуальной форме хозяйства вынужден будет остановиться хотя бы на первое время по техническим причинам. Кажется, что будущая война, при условиях которой только может такое изменение сельскохозяйственной системы произойти, обусловит на СУЗ как раз противоположный процесс: технические трудности могут здесь подталкивать к переходу на индивидуальный принцип землепользования, но ни в коем случае не могут его остановить. Говоря о больших технических трудностях переходного момента в сельском хозяйстве и о наличии большой и развитой сельскохозяйственной техники (МТС), которая утратила бы при данных переменах применение, часто упускается из внимания тот факт, что в результате войны и упадка большевизма, МТС и всякая техника, так или иначе, перестанет совсем, или почти совсем, существовать, и какая бы форма землепользования – коллективная или индивидуальная – не осталась бы после упадка большевизма, ей всегда придется переживать большие осложнения и кризис. Это явно показала практика с немецкими громгоспами на СУЗ и также с большевистскими послевоенными колхозами.

А надо допустить, что большевики, бросая в ближайшей войне Украину (под напором внешнего противника или под ударом внутренних сил – все равно), сумеют в значительной мере уничтожить технику, как это сделали в последней войне и как Россия вообще привыкла делать. В такой ситуации перед крупным коллективным хозяйством всегда встанут большие технические трудности, чем

перед мелким индивидуальным, которое имеет некоторые виды сберець и обновить необходимый ему для эксплуатации мелкий сельскохозяйственный инвентарь. Пример 1941 года, когда восточно-украинские крестьяне самовольно или по призывам ОУН организовывали на руинах колхозов собственные хозяйства и относительно скоро обеспечивались всем необходимым для их движения, – говорит за это. Вообще опыт последней войны и удвоенная смена оккупантов на СУЗ показали, что крупное хозяйство, опирающееся на развитую технику, действует эффективно в мирное время и для войны, но в самую войну показывает далеко меньшую жизнеспособность, чем хозяйство индивидуальное. Поэтому надо надеяться, что будущая война и упадок большевизма в своих последствиях создает обстановку, которая с технической, физической, материальной и социальной точки зрения будет способствовать в сельском хозяйстве индивидуальным формам землепользования. Во всяком случае, очень серьезных экономических усложнений на этом участке, несмотря на то, какие изменения могут начать существовать, так или иначе первые послевоенные годы не минуют.

Религиозная жизнь и церковь на СУЗ

Вопрос развития и теперешнего состояния религиозной жизни на СУЗ – один из тех, который, возможно, больше всего интересует постороннего зрителя. Между тем, на эту тему много говорить не придется. Преследование религии, запрещение церкви перед войной не убили среди народных масс, в своей массе, набожности, веры в бога. Более того, преследование религиозной практики привело к тому, что с момента упадка большевиков придушенные религиозные чувства проявились со всей силой.

Появление церкви в период немецкой оккупации успокоило голод религиозных чувств и обновление церкви после возвращения большевиков на Украину приняли на СУЗ, как самопонятное и уже перед тем достигнутое желание. Обновление церкви радовало здесь людей больше потому, что такое изменение политики большевиков в деле религии обещало изменение их природы во всех других отношениях. Энтузиазма в проявлениях религиозных чувств теперь уже не было и, понятно, не могло быть; большевики только подтвердили право на то, что было достигнуто при немцах. Возможно это первая из причин, благодаря которой вся религиозная жизнь на СУЗ в послевоенный период как бы остановилась на полдороге. В самой среде веру-

ющих не нашлось достаточно сильного проявления религиозных чувств, которые могли бы захватывать собой и духовно пробуждать более широкий круг. Эта слабость не могла также противостоять всем тем препятствиям на пути развития церкви, которые сознательно ставили все время большевики.

Второй причиной недоразвития религиозной жизни на СУЗ является локализация религиозных чувств почти исключительно в той среде, удельный вес которой в советском обществе сейчас – второстепенный. Как правило, религиозных и практикующихся крестьян можно найти в селе прежде всего среди старшего поколения женщин. Конечно, этим людям тяжело сейчас, при общем упадке общественных моральных основ (уважение к старшим, уважение к традициям, стойких основ семьи), быть примером для массы и вести ее за собой. Это тяжело им сделать отдельно по отношению к расшатанной большевистским воспитанием молодежи и еще тогда, когда у них самих религия проявляется скорее чем преклонение перед старым, давним, как отдача предпочтения традиции, а не как глубокая всепобеждающая духовная сила, как что-то духовно вечное.

Дальше, причина недоразвития религиозной жизни на СУЗ кроется в самой церкви, как религиозной организации. Можно смело сказать, что современная церковь на СУЗ не возымела никакого влияния не только на общественную, но и на духовно-личную жизнь своей паствы.

Примитивный интеллектуальный и культурный уровень духовенства, его неавторитетность в народе, с одной стороны, и полная оторванность религии от жизни, (потому что по определению большевиков запрещено вмешательство церкви не в свои дела) и непонятный материалистическому молодому поколению мистицизм, с другой, отталкивают даже верующих, а не только тех, которые идут не раз в церковь с какой-то более глубокой внутренней заинтересованностью или по необходимости искать правду. Всесторонняя отсталость теперешнего духовенства на СУЗ поражает и сама по себе и тем более в сопоставлении с культурно-образовательным уровнем восточно-украинского общества, которое под этим взглядом мало уже напоминает прошлое население Юго-Западного края. Сегодняшние сельские священники набираются преимущественно из старичков, бывших дьяков и т. д. Если и встречаются молодые священники, то они чаще всего являются агентами МГБ и посланы в церковь для диверсии и внутреннего ее разложения (служба в церквях за здоровье Сталина, призывание к услугам власти, деморализующее

поведение самих священников и т. п.). Конечно, при таких условиях церковь в восточно-украинском селе помимо воли создает вид последнего островка отмирающего старого, которому никто очень не мешает ни доживать последних дней, ни умирать.

Больше всего постарались в недоразвитии религиозной жизни и церкви на СУЗ сами такие большевики. Чего они не могли dokonать в части опустошения религиозной жизни путем запрещения и преследования церкви и через антирелигиозную пропаганду, то довершили через внутреннее разложение формально разрешенной религиозной жизни. Они, используя высшее духовенство в своих политических целях (поездки митрополитов на разные конгрессы мира, русификация церкви в сателитных государствах и т. д.), сделали все зависимое от них для того, чтобы не допустить к развитию нового здорового сословия низового духовенства и полностью подорвать авторитет тому, что уже есть (служба в церквях за здоровье Сталина, призыв к услугам власти, деморализующее поведение самих священников и т. п.).

Значительно лучше обеспечены духовенством церкви в городах, а при соборах бывают даже собственные церковные хоры (преимущественно из периферийных горожанок). Между тем, во время богослужения церкви в городах стоят полупустыми и посещают их преимущественно серые горожане, в большинстве женщин[ы].

Более стойкие основы веры замечаются среди значительного числа религиозных сект (штундисты, адвентисты и др.), которых сейчас МГБ «перефильтровывает» под углом возможности американского шпионажа. Но надо признать, что и у сектантов нет сейчас той стойкости, которая была им свойственна в довоенные годы. Большую религиозность проявляют также римо-католики, т. е. поляки (они так и определяют себя католиками, а не поляками), которых на правом берегу живет значительное количество. Костелы их и священники, однако, встречаются только по некоторым большим городам.

Между тем, состояние современной церковно-религиозной жизни СУЗ несправедливо было бы расценивать как неспособное в развитии и процессе вообще.

Понятно, это возможно, однако при новых, способствующих, условиях и на новых, здоровых, основах. Роль церкви в религиозно-освободительной или хотя бы только в антибольшевистской борьбе на СУЗ сейчас, как кажется, очень минимальна в моральной плоскости и совершенно никакая в плоскости практической. Зато ее значение и задачи могут значительно возрасти в обновленном украинском государстве, если, конечно, церковь

сумеет тогда ликвидировать все причины, которые ее сейчас разлагают, и сумеет стать на здоровые национальные позиции. При таких условиях украинская национальная церковь могла бы сделать значительную работу в направлении национально-морального возрождения восточно-украинского общества.

Окончание

Есть одна особенность в общей обстановке и отношениях на СУЗ, если их приравнять к таким же отношениям и обстановке на ЗУЗ. На ЗУЗ проводится на глазах всего народа и при его широком участии богатая в кровавых жертвах борьба, которая носит яркий национально-политический характер. Первое, что бросается в глаза при общей обстановке, обусловленное этой борьбой, – разгул и политический террор МГБ, который поглощает немало жертв из числа революционных кадров у народа. На СУЗ, вместо этого, при поверхностном анализировании отношений, всего этого как будто бы нет. Все сопротивление, которое при угнетательно-эксплуататорской политике большевистской системы не может, хотя бы в стихийных формах, не существовать, очень старательно сводится большевиками в узко социальную плоскость и сознательно аполитизируется. Поэтому первое, что бросается в глаза при общей обстановке на СУЗ, обусловленный этим стихийным и неопределенным политическим сопротивлением, – не террор МГБ, потому что он очень глубоко маскируется, а угнетение и эксплуатация народа со стороны колхозной и государственной администрации. Там льется кровь, здесь – пот, там создается жизнь, здесь – труд и здоровье. Поэтому у тех, которые подходят только поверхностно к оценке отношений и делают только поверхностное определение ситуации на СУЗ и ЗУЗ, законно может возникнуть вопрос: целесообразно ли развивать национально-освободительную борьбу на СУЗ и переносить сюда все ее последствия – политический террор и кровавые жертвы?

Утверждающий ответ на этот вопрос сводится к двум таким аргументам: во-первых, СУЗ несли до сих пор и несут сейчас, помимо отсутствия организованной общей политической борьбы, большие жертвы, возможно больше, чем ЗУЗ, и во-вторых, эти жертвы идут напрасно, а то и имеют отрицательное значение для освободительного дела противоположно тем жертвам, которые их дают ЗУЗ; в связи с этим расширение на СУЗ национально-освободительной борьбы не только целесоо-

бразно, но и необходимо. Необходимо оно прежде всего с точки зрения переключения неминуемого при советской системе конфликта между народом и режимом в политическую плоскость и соединение тем самым неминуемых при советской системе жертв для дела освобождения.

Выше было ярко подчеркнута, что особенностью отношений на СУЗ является не отсутствие борьбы и сопротивления или, вернее, конфликта, как такового, а стремление большевиков свести этот конфликт и сопротивление в социальную плоскость, не отсутствие политического террора МГБ, а глубокое его маскирование, потому что уже сама природа большевистской угнетательно-эксплуататорской системы такова, что она (система) находится в постоянном конфликте с народом. Этот конфликт приобретает в разное время разные формы, разный характер, но никогда не прекращается, как не прекращается его источник – угнетение и эксплуатация, с одной стороны, и сопротивление такой политике, с другой.

Поэтому причины такого постоянного конфликта между советской системой и ее гражданами кроются в самой террористически-эксплуататорской природе ее. Постоянно противодействуя всегда существующему сопротивлению, большевистская система уничтожает не только тех, которые непосредственно сопротивляются, но и тех, которые могут в будущем, по мнению МГБ, делать сопротивление. В этом случае она хочет избежать возможное сопротивление. Она побеждает и тех, которые совсем ни в чем не являются и никогда не могут быть виновными, чтобы тем самым держать в покорности гражданскую массу. Наивно было бы утверждать об отсутствии такого перманентного конфликта между советской системой и ее гражданами и об отсутствии такого беспощадного и одностороннего уничтожения только потому, что нет в настоящее время выразительных и резких форм такой борьбы. Террор, замаскированный и тихий, или открытый и громкий, в зависимости от конкретных потребностей и возможностей, всегда является попутчиком и единственно гарантированной опорой большевистской политики порабощения и эксплуатации. Если же выразительных внешних форм такого террора не видим, то не потому, что его нет, а это означает только, что большевики имеют в данном случае возможность и формы самого террора, и его численные жертвы старательно припрятать. Они делают так всегда, если существует только для этого возможность, потому что всю безопасность для себя видят не в самом

уничтожении сопротивления, не в самом количестве жертв, а регенерационных последствиях такого уничтожения, прогрессирования неочерченного конфликта в сознательно политическую борьбу на базе этих жертв. Что именно оно так, убедительно свидетельствует опыт современной революционной борьбы на ЗУЗ: большевистские поработители ставят себе там выразительной целью не физическую ликвидацию революционного движения, а уничтожение его в морально-политической плоскости и полное удушение в народе каких-нибудь самостоятельных тенденций.

Но куда более легким примером постоянного острого конфликта между советской системой и ее собственными гражданами в паре со стремлением не допустить и нерегенерирующим его последствиям могут служить именно СУЗ. Результаты, собственно говоря, такого, сведенного в несоответствующую плоскость, конфликта, как показывает опыт на СУЗ, с точки зрения физической и моральной, прямо ужасные. Они так ужасны не потому, что народ шел на борьбу вообще, потому что ее миновать при советских условиях невозможно, а именно потому, что большевики сумели свести ее и с политической плоскости в безвредную им узко-социальную плоскость.

Уничтожение целых миллионов восточных украинцев голодом в 1933 и 1947 г.г., уничтожение и ссылка, так называемого, раскулаченного элемента, долголетнее осуждение за социальное сопротивление, массовое и плановое уничтожение украинской интеллигенции – вот далеко неполное перечисление тех физических жертв, которые потерпел украинский народ в период московско-большевистской оккупации. И самое ужасное здесь не в самих жертвах, а в том, что они обошлись большевикам безнаказанно и почти ничем не являлись для развития политической борьбы украинского народа за его окончательное освобождение. Сам голод в 1947 году и «трудовые» репрессии 1948 года обошлись украинскому населению СУЗ значительно дороже, если брать физические жертвы, чем жертвы всей современной национально-освободительной борьбы на ЗУЗ. Но тогда, когда национально-освободительная борьба на ЗУЗ активизирует весь украинский народ и все народы, поработанные Москвой, когда она принимает все большее международное значение, – последний голод и репрессии на СУЗ старательно аполитизированы большевиками, хотя политическая сущность за ними скрылась, – прошли бесследно не только для внешнего мира, но и для самого украинского народа. След остался только в потерях, а не в положительных последствиях.

Но физическое уничтожение, к которому большевики прибегают значительно реже, и физическое ломание народа путем долголетних осуждений, депортаций, школ ФЗО, работы на «стройках коммунизма» и т. п., – это только одна сторона той ужасной в жертвах и последствиях борьбы, которую применяют последовательно большевистская система против своих граждан. Вторая сторона вышеупомянутого дела в искривлении политического сознания украинского народа. Кто имел возможность сколько-нибудь ближе рассмотреть влияние большевистского воспитания на восточно-украинское население, в частности на молодежь, – тот никогда не может данное дело недооценивать. Факт, что большевизм не находит на СУЗ общего идейного определения, ничего удивительного в данном случае не говорит. Предупреждение ко всему советскому, которое свойственно сейчас на СУЗ, тогда имело бы практическую силу иммунитета против влияния большевизма, если бы восточный украинец, в частности молодой, имел возможность познать какую-то другую, небошевистскую идеологию и навязываемым односторонним идеям большевизма противопоставить свое собственное мировоззрение. При существующих условиях ему приходится, к сожалению, пережевывать то, что хотя и опротивело и невкусно, однако для него доступно. Влияние большевистского воспитания и пропаганды, в частности среди младшего поколения, значительно сильнее, чем это кажется на первый взгляд. И хотя это влияние выявляется не в форме привития советским гражданином глубоких убеждений, а в их одностороннем восприятии и несостоянии найти другую, желанную правду, – это дело практически не очень изменяет, потому что, хотя вся сила такого влияния опирается, прежде всего, на монопольное владение сознанием людей и облегчает привиться другому делу, если такое стало бы советским людям известно, то, между тем, препятствует самим по себе им прийти к ней. Но сила влияния большевистского воспитания на этом не исчерпывается. Дело в том, что ни один советский человек, тем более молодой, будучи даже очень враждебно настроен к советской власти, не способен отрицать в большевизме все то, что заслуживает такого отрицания. Советский человек чрезмерно с уважением относится к науке и к ее правдивости, чтобы мог опереться на «научные положения» всяких большевистских «измов». Поэтому он довольно часто теоретически принимает за правду то, что считает ложью в большевистской практике. Он воспринимает критически все конкретное, реальное, в чем имеет сравнение с

окружающей его жизнью и одновременно относится бескритично ко всему абстрактному, теоретическому, в чем возможности такого сравнения лишен. Как далеко укоренилась, под влиянием большевистского воспитания и пропаганды, эта односторонность, в частности среди среднешкольной и студенческой молодежи, хорошо видно на тех, которые поплыли за общим течением, а также и на тех, которые решились плыть против волн и причалили к нашему берегу: те из восточных украинцев, которые в теперешней подбольшевистской обстановке включились в наше движение, и даже те, которые перешли в подполье, еще очень долго воспринимают явления жизни, в частности явления мировоззрения идеологического и даже политического характера, через призму большевистских коммунаров и проявляют беспомощную неспособность находить последовательное увязывание между большевистской теорией и практикой. Собственно, в этом кроется самый большой вред, который приносит украинскому народу большевистское воспитание и пропаганда. Как раз благодаря этому большевики имеют возможность локализовать весь критицизм советских граждан, разбуженный советской лживой противонародной практикой в сфере непосредственных материально-бытовых проблем и не допустить к его обобщению и распространению на теоретическую, политическую часть.

Но больше всего, кажется, опустошения допускает большевистское воспитание и пропаганда в моральном отношении. Последствия этого морального ломания и уничтожения народа, в частности молодого его поколения, очень болезненны в части личной и еще более болезненны в части общественной жизни на СУЗ. Собственно, деморализующее влияние большевистского воспитания и советского строя вообще, а не сам по себе террор, довело перед войной до полного разрушения и упадка общественной жизни. Полный подрыв доверия человека к человеку, расшатывание собственного достоинства и веры в себя, моральное обезвластие и притеснение высоких порывов, уничтожение моральных добродетелей – это последствия большевистского воспитания на СУЗ, которые обеспечивали им в тот период полное господство на Украине. Если же сейчас замечаются в этом отношении признаки улучшения и возрождения, то прежде всего потому, что восточно-украинское население имело счастье освободиться во время последней войны от вредного влияния большевистского воспитания и их деморализующих порядков, а не от террора МГБ (его не хуже терроризировало и немецкое гестапо). Голый террор несостоятелен там, где встречает мораль-

ную стойкость и решительное, хотя и не имеющееся в данное время, сопротивление, которое стоит не раз и физических жертв, возвышает в моральном и политическом отношении все общество, создает морально-политический капитал для дальнейшей борьбы. Пример Полесья и Лемковщины, которые еще недавно считались, с любой точки зрения, наиболее отсталыми частями украинской земли, и благодаря долголетней интенсивной национальной освободительной борьбе совсем переменялись в духовном и национальном отношении, – убедительно говорят об этом. Вместо этого приспособление к обстоятельствам и немое сопротивление всегда создают возможность для безнаказанного применения террора, который не раз приносит значительно большие физические жертвы, чем открытая борьба, и всегда ужасные моральные последствия. Это прекрасно понимают большевики, поэтому так боятся духовного возрождения СУЗ и поэтому так старательно аполитизируют здесь сегодня каждое нарастающее здоровое сопротивление, поэтому так стремятся свести его в плоскость немого, узко-социального сопротивления. Сегодняшнее большевистское воспитание, широко распространенное после войны с целью загладить его регенерирующие последствия, и вся советская система с ее стремлением разными методами оставить по-старому всю общественную жизнь, – далее приносят сильный вред нашему народу в моральном отношении, как и в отношении политическом и физическом.

Исправить эти убытки, уберечь от них можно не путем пассивного выжидания, которое, как молох, пожирает бесчисленные физические и морально-политические жертвы, и не создает ни малейших перспектив для освобождения. Их можно направить, однако, путем переключения этого постоянного конфликта, который в корне безнаказанного террора и деморализации, с одной стороны, и немого неотделения сопротивления, с другой стороны, проходит между большевистской системой и народом в плоскости яркой национально-политической борьбы. Для СУЗ (и только для них) не страшна сейчас национально-освободительная или хотя бы только политическая антибольшевистская борьба, а соединение большевиками этого постоянного при советской системе конфликта между антинародным режимом и народными массами в плоскость мелких социальных споров, в результате чего народ становится беззащитной жертвой режима.

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 1-167. Копія. Машинопис.
Переклад з української на російську.*

РОЗДІЛ III.

ОБЛІКОВО-СТАТИСТИЧНІ ДОКУМЕНТИ

№ 88
СПИСОК ЗАГИБЛИХ ЧЛЕНІВ ОУН ТА УПА НА СУЗ
У 1945-1949 РР.

Лютий 1950 р.

Листа впадших зі СУЗ від 1945-1949 рр.

1. Др. Чорнота – бувший сотенний УПА. Впав під час рейду на СУЗ в лютому 1945 р. в с. Дерманка, р-н Чоповичі, Житомирської обл. Попав на засідку.

2. Др. Оксамитний – член ОУН. Впав під час рейду на СУЗ в лютому 1945 р. в с. Дерманка, р-н Чоповичі, Житомирської обл.

3. Др. Іван-Першина – окружний реф[ерент] СБ. Впав під час рейду на СУЗ в серпні 1945 р. в с. Шершні, р-н Чоповичі, Житомирської обл. Попав у засідку.

4. Др. Блакитний – з відділу СБ. Впав у засідці під час рейду на СУЗ в серпні 1945 р. в с. Шершні, р-н Чоповичі, Житомирської обл.

5. Др. Ривай – впав у бою з ковпаківцями в серпні 1945 р. в с. Нова Богушівка, р-н Коростень, Житомирської обл.

6. Др. Жулік – бойовик УПА, родом з Межирічського р-ну, Рівненської області. Впав у бою з ковпаківцями в червні 1945 р. в с. Дерманка, р-н Чоповичі, Житомирської області.

7. Др. Семушка – надрайоновий ОУН. Впав у бою з НКВД в грудні 1945 р. в с. Раївка, р-н Радомишль, Житомирської обл.

8. Др. Гріша – бойовик УПА. Впав з рук НКВД в грудні 1945 р. в с. Раївка, р-н Радомишль, Житомирської обл.

9. Др. Андрій-Жук – член ОУН. Впав через зраду дядька Вереса (прізвище) в лютому 1946 р. в Іванківському р-ні, Київської обл.

10. Др. Лукаш – бойовик УПА. Впав через зраду Вереса в лютому 1946 р. в Іванківському р-ні, Київської області.

11. Др. Коцюбенко – член ОУН, родом з Корецького р-ну, Рівненської обл. Впав під час акцій НКВД перед голосування[м] в 1946 р. в м. лютому в лісі під селом Стара Богушівка, р-н Коростень, Житом[ирської] обл.

12. Др. Деркач – член ОУН, родом з Клеванського р-ну, Рівнен[ської] обл. Згинув у серпні 1947 р. з рук агента НКВД (Сашка, село Ушиця, р-н Коростень) під селом Сушки, Баранівського р-ну, Житомирської обл.

13. Др. Кравець – бойовик УПА. Впав з рук вищезгаданого агента, в тому ж самому часі і місці, що др. Деркач.

14. Др. Голуб – бойовик УПА, родом з с. Ставище, р-н Коростень, Житомирської обл. Впав з рук вищезгаданого агента (разом з друзями Деркачем і Кравцем).

15. Др. Шевченко – бунчужний УПА, родом з Рожищанського р-ну, Волинської обл. Впав через зраду родини с/о в Іванківському р-ні, Київської обл. у вересні 1948 р.

16. Др. Морозенко – член ОУН, розвідчик, родом з Костопільського р-ну, Рівненської обл. Впав через зраду с/о в Розважівському р-ні, Київської обл., в жовтні 1948 р.

17. Др. Кучер – бойовик УПА, родом з Деражненського р-ну, Рівне[нської] обл. Впав у бою з більшовиками в с. Дублинки, р-н Городниця, Житомир[ська] обл. в січні 1949 р.

18. Др. Коля – бойовик УПА, родом з с. Кобильні, р-н Корець, Рівн[енська] обл. Впав під час оточення в криївці під селом Глочівка [Голичівка], р-н Корець, Рівн[енської] обл. в лютому 1949 р.

19. Др. Куц – бойовик УПА, родом з с. Миколовичі, р-н Емільчине [Ємільчине], Житомирської обл. Покінчив самогубством в с. Голичівка, Корецького р-ну, Рівн[енської] обл. в лютому 1949 р. (був оточений ворогом).

20. Др. Марко – член ОУН, працював у референтурі СБ. Впав через зраду с/о на Фастівщині в липні 1947 р.

21. Др. Пташка – підрайоновий господарник, родом з С[е]нкевичівського р-ну, Волинської обл. Впав в бою з більшовиками в с. Голичівка, р-н Корець дня 23.07.1949 р.

22. Др. Обух – бойовик СБ, родом з Луччини. Впав у бою з більшовиками в с. Даничів, р-н Межиріч, Рівн[енської] обл. в серпні 1944 р.

23. Др. Дубрівський – бойовик УПА, родом з Луччини. Впав у бою з НКВД в с. Даничів, р-н Межиріч, Рівн[енської] обл. в серпні 1944 р.

24. Др. Ярема – підрайоновий господарчий, родом з с. Кобильня, р-н Корець, Рівн[енська] обл. Впав на засідці НКВД під селом Суховоля, Ярунського р-ну, Житомир[ської] обл. в квітні 1948 р.

25. Др. Леся – медсестра, родом з Крем'янецьчини. Впала на засідці НКВД під селом Суховоля, Ярунського р-ну, Житомир[ської] обл. в квітні 1948 р.

26. Др. Валя – зв'язкова, родом з с. Юзефівка, Корецького р-ну, Рівненської обл. Впала на засідці разом з Лесею і Яремою під селом Суховоля.

27. Др. Галя – зв'язкова, родом з с. Даничів, р-н Межиріч, Рівн[енської] обл. Впала на засідці НКВД під с. Кобильня, Корецького р-ну, Рівн[енської] обл. в червні 1948 р.

28. Др. Калина – бойовик СБ. Впав заскочений більшовиками в селі Франкопіль, р-н С.[основе], Рівн[енська] обл. в листопаді 1947 р.

Др. Панас – вояк УПА. Впав заскочений більшовиками в с. Франкопіль, Соснівецького р-ну, Рівн[енської] обл. в листопаді 1947 р.

Др. Юрко – вояк УПА. Впав оточений більшовиками в с. Франкопіль, р-н Соснівці [Сосновецький], Рівн[енська] обл. в листопаді 1947 р.

Лютий 1950 р.*

Роман²⁵⁸

ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління). – Оп. 4 (1957 р.). – Спр. 8. – Арк.4 (пакет). Оригінал. Машинопис.

---

* *Дописано від руки синьою ручкою.*

²⁵⁸ *Див. прим. Кудра Володимир.*

РОЗДІЛ IV.

ДІЛОВЕ ЛИСТУВАННЯ ТА ОСОБИСТІ ДОКУМЕНТИ ПІДПІЛЬНИКІВ

№ 89
ЛИСТ В. БЕЯ ДО Г. ЛЕВЧУКА

29 жовтня 1945 р.

Друже ЖВАН!²⁵⁹

1. Як виходить зі звіту, можливості роботи у Вас менші, як Ви досі припускали. Ясним є, що в таких обставинах Вам буде неможливо розгорнути ширше роботу, опираючись на боївки, чи чоти, що йшли би в рейд на СУЗ. Таку групу скоро викриють, втягнуть в бій і зліквідують. Я згідний з Вами й в тому, що Вам треба провідних одиниць, які могли би вести малі групки людей (4-5) в розвідочно – пропагандивні рейди. Але в парі з цим я висуну такі питання:

а) де взяти більше число таких провідних людей?

б) чи якщо б такі люди знайшлися, не маючи зараз практики в роботі на СУЗ – зуміли б там багато зробити?

в) чи спорадичні лише випадки на СУЗ (хоч б і часті) дадуть нам можливість глибше вросли в терен і основно пізнати його потреби?

2. Беручи на увагу вищевисунуті питання, мусимо нашу роботу на СУЗ повести під таким кутом:

а) закріпитися таки на терені СУЗ бодай 2-3 малим групкам, очолюваним провідними одиницями, що вже мають практику в цій роботі, і є зараз у Вашій розпорядимості;

б) створити на базі в ЗУЗ вишкільно-виховний центр, який вів би постійну підготовку нових людей до праці на СУЗ;

в) намагатися ангажувати до роботи зараз не цілі чоти, але обмежитися до втягнення невеликої групи людей з кращими вартостями, яких заправлятиметься до роботи на СУЗ.

3. До:

а) Завданням групок, що закріпилися би на СУЗ є – основно пізнати терен, вросли в нього, пізнати середовище, та виділити з нього співзвучний нам елемент, працюючи над ним. Робота цих групок не повинна наробити зайвого шуму, а послідовно підготовляти нам ґрунт під ширшу акцію в будучому.

При цьому, такі групи, закріплені на СУЗ, мусять інформувати нас постійно про відносини на СУЗ, подаючи свої завваги і висновки, щодо розгорнення нашої роботи там.

---

²⁵⁹ Документ був вилучений під час проведення військово-чекістської операції УМДБ у лісі поблизу с. Русилів Золотополицького (тепер Буцацького) р-ну Тернопільської обл. 12 вересня 1950 р.

Кожна така групка поза практичним вже провідником, повинна складатись з двох-чотирьох найкращих боевиків, новиків у роботі на СУЗ, щоб там практично заправлятися. Цих людей можна періодично чи не періодично зміняти для практичного вироблення в тому напрямі теж і інших.

б) При творенні виховно-вишкільного центру не маю на думці розбудовувати окремих осередок з безліччю людей, щоб крутились один поза одного! Такий виховно-вишкільний центр мусите творити самі, при допомозі Шури²⁶⁰, та Чміля (останнього висилаю). Вишкіл треба поділити на: – теоретичний (ідеологічно-політичний, під кутом потреб СУЗ), – практичний (практичні завдання, рейди на СУЗ).

Тоді, коли теоретичний вишкіл проходив би в базах на ЗУЗ, заздалегідь до цього підготовлених, то практичний вишкіл заключався би в неперіодичних рейдах малих групок на СУЗ, чи в прикріплюванні кількох нових людей до працівників, що постійно перебувають на СУЗ (як під «а»).

Така постановка в поважній мірі розв'яже нам проблему допливу кадрів та дасть в майбутньому працівників, які будуть продуктивні в роботі на СУЗ.

Вам потрібно більше число провідних одиниць, яких ЗУЗ, на зараз, та згодом не в силі дати. Цих людей, яких від нас одержите й так, мусите довше підготовляти до роботи в себе. Тому проблему допливу кадрів в себе розв'яжете позитивно лише тоді, коли самі собі такі кадри виростите! Завдання ЗУЗ – дати Вам добрий елемент, який Ви зуміли би підготувати до майбутніх завдань і такий елемент ми при добрій волі оргсїтки видвигнемо (про це я від себе подбаю).

в) Вам приділено, окрім одержаних чот, ще 40-50 добрих людей. На Ваш терен вони могли б прибути щойно пізніше й до зими не могли б закріпитися в терені. Тому краще взяти з цієї групи лише яких 10 найкращих людей та через зиму перешколити їх і підготувати до роботи на СУЗ. Мале число людей, кращих під якісним оглядом, дасть Вам можливість краще їх проглянути, пізнати та вишколити.

---

²⁶⁰ Соколянський Олександр («Шура») – народився на Дніпропетровщині, у 1939 р. закінчив факультет іноземних мов Харківського педагогічного інституту, під час німецької окупації працював викладачем німецької мови у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, а після його закриття німцями перейшов у підпілля ОУН. З вересня 1945 до травня 1946 рр. член Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Загинув 26 травня 1946 р. у бою з опергрупою МДБ поблизу Кудринського лісу.

4. Підсумуючи все вищесказане, вказую – використати осінь і зиму на:

а) підготовку ґрунту на СУЗ до ширшої нашої дії весною чи літом (через закріплення ґрупок, окремі короткі рейди, розповсюдження нашої літератури і т. п.).

б) підготовку кращих кадрів до керівної чи допоміжної роботи на СУЗ. Щойно весною, чи літом є можливість передати Вам 2-3 чоти, які опираючись на підготовлений кадр можуть зробити корисну роботу (ці плани треба теж поважно узалежнювати від політичної ситуації).

5. Придержуватися у Вас поділу терену на оргодиниці (надрайони) і зв'язувати цим поділом у роботі нечислених ваших людей – це не практично! Своїм людям приділюйте роботу, маючи на увазі цілий Ваш терен, а то й виходить поза межі, якщо є до цього сприятливі умовини! Так напр. ХМАРУ²⁶¹ і ГРОЗУ²⁶² найрадше закріпіть в різних околицях СУЗ (байдуже, чи це їх надрайони, чи ні), Чародієві²⁶³ доручить в різних місцях і різному часі проводити доривочні рейди на СУЗ в пропагандивних цілях, ЧМІЛЯ і ШУРУ запряжіть до вишкільної роботи і т.п.

При цьому ШУРУ і ЧМІЛЯ зобов'язать писати проекти матеріалів, статей, листівок, що їх по справленні й апробаті видаватимемо на СУЗ.

29.10.45 р.

Сл[ава] Україні!
ЄВШАН.

---

²⁶¹ Рак Анатолій – («Хмара», «Славута», «Боженко») – (1922, Волочеський р-н Хмельницької обл. – 13.07.1948, Скала-Подільський р-н Тернопільської обл.) – керівник Чемеровецького районного проводу ОУН, у 1946-1947 рр. заступник Кам'янець-Подільського окружного провідника ОУН Г. Левчука («Гоміна»), організаційний референт цього проводу. 12.07.1948 р. у передмісті Скала-Подільська отримав важке поранення у бою з АБГ та опергрупою Чортківського МДБ. Помер від ран 13.07.1948 р.

²⁶² Слюсар Микола («Андрій», «Гроза», «Данько») – з 1944 по вересень 1945 рр. керівник Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Організатор та учасник багатьох рейдів по призьбручанських районах. Заарештований МДБ у 1946 р.

²⁶³ Щикульський Іван («Чародій», «Рубач») – командир сотні куреня УПА «Сірі Вовки» (1945), згодом виконував функції організаційно-мобілізаційного референта Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. У 1945-1947 рр. – керівник Проскурівського (Ярмолинецького) надрайонного проводу ОУН. Заарештований 11.03.1949 р. у м. Львові.

СПРАВКА

1. «ЖВАН», он же «ГОМИН» – бывший руководитель Восточной группы ОУН, укрывался на границе Тернопольской и Каменец-Подольской областей в Скала-Подольском районе, ликвидирован в декабре 1949 р.

2. «ЕВШАН», он же «УЛАС» – руководитель Краевого провода ОУН – «ПОДИЛЛЯ».

3. «ХМАРА», он же «СЛАВУТА» и «ГРОЗА» – бывшие руководители Окружных проводов ОУН в Каменец-Подольской области. Первый убит в 1948 году, второй захвачен в 1946 году и осужден.

4. «ЧАРОДИЙ», он же «РУБАЧ» – бывший сотник УПА, позже руководитель Проскуровского надрайонного провода ОУН, захвачен УМГБ в 1948 году и осужден.

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 303-306. Копія. Машинопис.

№ 90 **ЛИСТ НЕВІДОМОГО ДО В. КУДРИ**

10 листопада 1946 р.

Відпис

Лист східняка-обласного службовика
до одного з наших др.

Шановний Друже Роман²⁶⁴!

Вашого листа одержав, щиро дякую за відповідь та бажаю відповідати Вам як могу найяскравіше, щоб дати Вам повне розуміння моїх думок, бажань і стремлінь. Вперше за все хочу Вам відповісти на питання щодо Сходу, підходів до українців Сходу та для розуміння їх та підняття на боротьбу. Є дуже багато даних, що резолюція стримує найбільшу піддержку в цю аксіому – це в житті завжди так. Чим народ більше пригнічений, тим

---

²⁶⁴ Див. прим. Кудра Володимир.

більше всіма силами він тягнеться до життя. Народ, що перебуває у таких життєвих умовах, як це в СРСР, не потребує занадто великого поштовху, щоб піднятися до повстання. Народ зubo-жілий до безкраю, в праці виснажений до знемоги, дуже добре розуміє політику УПА, борців за УССД. Це стосується як до селян, так і до робітників, як до старих, так і до молоді. В яких умовах перебуває селянин? Кожний селянин і кожна селянка працюють від зорі до зорі круглий рік в полі чи в господарстві колгоспу і вже кілька років без оплати їхньої праці. Дають їм на один трудовдень, і то вповні загрузений 10-годинний день при виробітку норми 100-200 гр. зерна. При тому колгоспник для прожитку дня праці споживає 600-800 гр. хліба та останні, які має продукти.

Це вводиться до того, що селянин робить на державній землі без оплати та ще й на своїх харчах.

За який же рахунок селянин поповнює продукти прохарчування. Колгоспник має 40-60 сотих га городу, на цьому городі він працює до зорі, рано-вранці йде до роботи в колгоспі і не спочиває навіть в святочні дні. Що правда, селянина обкладають податками за цей город, але дещо селянин все таки зберігає, хоч на час роботи, щоб не впасти зовсім. А зараз голодні зовсім майже всі. Якщо селянин має корову, то мусить за неї на рік дати 38 кг м'яса і 500 л молока. Отже, він майже не має для власного вжитку цього молока, а теля, що знайдеться, він здає на м'ясопоставку. Тому не можна прожити з зарплати. В СРСР кожна людина мусить красти. Крадіжка має місце в у всіх галузях господарства і являється таким вкоріненим суспільним злом, що з ним навіть і неможливо боротися. Повторюю, майже жодна людина в СРСР не живе за рахунок зарплати, бо остання така мізерна, та ще при відсутності продуктів і товарів, що вона абсолютно нічого не варта. А це привело до т. зв. блату, тобто кожен мусить красти для себе, близьких, знайомих, отримуючи від них в заміну те, що він сам не міг вкрасти, а що вкрали вони. Це найвища форма соціалізму. Це плоди «мудрої» вигадки Сталіна. З такою системою «зовсім недалеко до комунізму, коли «блат» той переросте в щось інше, і один одного будуть грабувати за державною системою грабежу, під «мудрим» сталінським керівництвом. А до цього здається не далеко, бо в Москві, Києві і в других містах СРСР у ввечері ходити, Боже борони. Обов'язково спіймають, роздягнуть – ще в кращому разі, а хто спіяманий буде міцно сперечатися, то того живим не пустять.

Оце така сталінська система. Правда, я трохи відійшов від теми, але, гадаю Вам не зашкодить познакомитися з цим ближче

і по суті, бо це характерна система, яка для закордонної преси, певно, не доступна, але має велика значіння в визначенні сталінської політики взагалі, бо Сталіна не цікавить те, що робиться в народі, як нарід живе взагалі. Сталінові досить, коли його агенти в Кремлі і всі разом загаласують «Добре». Отже, я хотів цим описом сказати, що народ, навіть незалежно від того, що за 25 років його мордували, ідейно ламали, все ж скоріше піде на боротьбу, щоб забезпечити собі людське існування. Тільки треба йому допомогти стати на рівний шлях боротьби – в спосіб роз'яснювальної, агітаційної роботи, становити в його пам'яті ідею гідності українського народу. А на що народ наставляє вуха, бо надто йому однотонний агітголос, що за його муки, страждання, тяжку працю, голод примушують кричати «Слава Сталіну, ура!».

Українці дуже добре розуміють, яка йде тут в Західній Україні, визвольна боротьба і ніякі прозивання українських революціонерів «українсько-німецькими націоналістами» до східних українців не прищеплюються, хоч НКВД аж із шкіри вилазило, щоб цими прозиваннями затаврувати їх. Але зараз і енкаведисти мовчать, а коли доводиться з ними говорити там на сході, то вони тихенько питають: «а скажи правду, що то вони там є».

В бесіді з селянами з Житомирщини, Вінничини, Проскурівщини, Кам'янець-Подільщини мені вдалось дізнатися, що про боротьбу українців в Західній Україні вони багато дечого знають від демобілізованих і військових, що тут були, але в основному свої надії зв'язують з вибухом війни між англо-американцями і ССРСР. Будь-які міжнародні ускладнення визивають у людей різні турботливі розмови, вичікування на щось таке, що мусить змінити в майбутньому нинішню неволю на незалежність.

Молодь здебільшого перебувала в різних країнах Західної Європи, бачила життя і зараз стоїть на роздоріжжі між тим, що їм тлумачили на протязі всіх років їх виховання та тим, що бачили на власні очі. Такий же стан між демобілізованими. Кожен демобілізований, приїхавши додому і подивившись, що у сім'ї велике лихо, лишив її, пішов собі куди-небудь, щоби тільки не в колгоспі.

Справу підняття народного гніву та незадоволення «мудра політика» також підтримує та дає великі поштовхи, тільки треба їх використати. От хоча б взяти таке явище. Є багато колгоспників, що їх сини стали в армії капітанами, майорами, генералами, особами, що можуть забезпечити сім'ї і ці сім'ї одержують їх підтримку, в колгоспі не працюють і взагалі ніде не працюють.

За останнім наказом сім'ї, що не працюють, направити в Сибір, як людей антирадянського настрою. НКВД, не залежно від того, чи сім'я військового, що служить в армії (а сім'ї їх залишалися під час німецької окупації), чи не військового, забирає її також в Сибір.

Військовослужбовців сім'ї повідомили про це, ті взяли відпустки і їдуть додому (випадок на Вінниччині), але мені не вдалося дочекатися їх, зараз пішов туди один знайомий, мусить узнати.

Є факти гоніння і помсти над українцями, що були під окупацією.

Але це є тільки початок і не дай Бог не зміниться міжнародна обстановка, Сталін оцей план виконає: «Україну поступо пере-слати на Сибір, росіян на Україну і тим на віки покінчити з намаганнями до самостійності України». А поки що Україну спішить нищити разом з її людом на місці.

Зараз в Київській і Вінницькій областях я на власні очі бачив голодуючих, опухлих від голоду людей, а їх на працю гонять до колгоспу.

От так то, бачите, я Вам багато написав про те, про що Ви не питали, а може і нецікаво воно Вам, але в мене все те, що вже докладно вивчив у гнилі цієї «системи» та бачив на власні очі, відбирає сон і робиться не по собі... Я дуже гостро ставив перед собою питання: чи знає про це все закордон, в Америці. А коли знають, то чи є в них людяності хоч крапля, щоб так довго придивлятися до людських мук. Чи може, вони чекають доки не посадять на гарячу сковорідку.

Я багато дечого не розумію: як може мовчати закордонна преса про всі злочини большевизму. Невже ж не знають. Невже ж це повинні записати лише в книгу історії. А представників ЮНРРА повезли в Москву, Київ, Мінськ, Одесу та з тим і до Америки, а в життя українського народу ніхто не заглядав.

Сталін бачить американських безробітних, що на автах їздять на прогулянку, критикує Америку за безробіття, а Америка не бачить, як працюючи народи ССРСР вмирають з голоду, мовчать.

Та чим, прошу я Вас, цей факт об'яснити. Де ж міжнародна конференція профспілок. Де мужні люди, що поставили б це питання на міжнародний розгляд. Де ті люди, що осудили в світі час капіталізму і зараз вивчають його як страхітливий устрій, а не бачать стало большевицької системи, що його безпощадним визиском надто перевищила [...]*

---

* Текст пошкоджений.

У відповідь стає одне: «ситий голодного не розуміє», так що про людяність будуть говорити тоді, коли бідний стане багатим.

Ви пробачте мені, що затруднюю Вас питаннями, що повстають переді мною, але це я по-дружньому їх виклав перед Вами, бо не знаю з ким поділитися ними, а серце не витримує, коли Сталін кричить про голод в Індії, а не бачить, як голодують українці.

Надійшов час розплати. От-так, Вам, може скаже кожен «східняк», коли Ви пізнаєте його ближче.

А звідси, мені здається, Ви зробите свої висновки про методи зближення з українцями зі Сходу.

Про останнє напишу пізніше.

До побачення.

З щирою пошаною – я і сім'я

10.11.1946 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 3. – Арк. 62-64. Фотокопія. Машинопис.

№ 91

ЛИСТ С. ЯНИШЕВСЬКОГО ДО Р. ПІДДУБНОГО

22 березня 1947 р.

Перевод с украинского²⁶⁵

Друг Марко²⁶⁶!

Ваше письмо от 17.03.47 года я получил 21.03.47 года. Благодарю. Радует меня, что Вы благополучно добрались, а также Вы окончательно закрепили мои убеждения о больших возможностях переездов поездами без большого риска.

---

²⁶⁵ Документ був вилучений під час проведення операції МДБ з ліквідації керівника підпільного осередку ПСК «Одеса» у с. Плесецьке Васильківського р-ну Київської обл. 8 червня 1947 р. Р. Піддубного («Марко»).

²⁶⁶ Піддубний Роман Миколайович («Марко») – бойовик ПСК «Одеса», керівник Васильківської підпільної групи ОУН (1946-1947), один із емісарів ОУН на СУЗ. У 1946-1947 рр., використовуючи часті приїзди мешканців Київщини за продуктами харчування у Гошанський р-н, разом з О. Рябунцем («Грач») створив підпільний осередок ОУН у сс. Плесецьке та Дзвінкове Васильківського р-ну

Сообщением о Ваших материальных потребностях я не удовлетворен. Я просил Вас, чтобы определили свои средние расходы-потребности в месяц, однако Вы написали, что и сколько Вам нужно, но не указали на какой срок, на месяц, или на полгода.

Для меня это очень важно при распределении наших материальных ресурсов, поэтому в следующий раз это сделайте.

Относительно Вашей поездки в Одессу могу сказать, что дело очень интересное и полезное, однако:

1. В связи с тем, что те Ваши знакомые подробно не знают, чем занимаются их родственники и где они работают и

2. Я сейчас никак не могу выслать Вам соответствующую сумму денег, поэтому прошу сделать так:

Человека, который поедет к ним в гости, хорошо проинструктировать о сборе о них основных сведений, а именно: род занятий, где служат или работают, где живут, имя, фамилия, возраст и т. д. и возможности сориентироваться чем они дышат.

Это все нам может сообщить человек, который поедет к ним, как родственники, только предупреждаю еще раз, при тщательном инструктаже.

После этого будете иметь возможность поехать Вы, или кто-либо другой и сделать все необходимое.

После получения этих первых объективных сведений, прошу подробно мне написать об этом деле.

Все, что будет возможно послать Вам сейчас через людей, прибывших от Вас, друг «Демьян»²⁶⁷ получил распоряжение выслать фамилии людей, которые Вы просили узнать от друга «Павла» я еще не получил, однако на днях надеюсь получить. В следующий раз вышлю.

Счета по Вашим расходам прошу сообщить точнее.

Заканчивая, прошу:

1. Оберегать себя.

2. Узнать, как можно больше людей.

3. Выяснить возможности в работе и в итоге использовать свои силы для достижения наших близких и окончательных целей.

Київської обл. Підпільна група займалась збором зброї, боєприпасів і продовольства, здійснювала напади на колгоспи та магазини сільпо. Загинув у с. Плесецьке 8 червня 1947 р. у бою з опергрупою МДБ. В ході операції було виявлено 4-і криївки та 6 конспіративних квартир, арештовано 15 осіб з числа місцевого населення.

²⁶⁷ Див. прим. Смолюк Степан.

Желаю Вам хорошего здоровья и новых успехов в революционной работе.

22.03.1947 года

Слава Украине

Богослов²⁶⁸

Р.С. Друг «Грач»²⁶⁹ от друга «Тищенко» взял для ремонта часы, прошу их обязательно возвратить.

Перевел с украинского   подполковник Каганович (підпис)

ГДА СБУ. – Ф. 2 (Управління 2-Н). – Оп. 73 (1953 р.). – Спр. 19. – Арк.66-67. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.

---

²⁶⁸ Янишевський Степан Павлович («Далекий», «Погорілий», «Семен», «Сидоренко Семен», «Юрій Богослов») (1914, с. Витвиця Болехівського р-ну Станіславської обл. – 29.11.1951 р., м. Київ) – закінчив Перемиську гімназію (1934) та греко-католицьку духовну семінарію м. Станіслава (1939). У 1939-1941 рр. працював учителем історії у середній школі с. Витвиця. Член ОУН (1940), учасник Похідних груп ОУН, брав участь у державотворчих заходах ОУН у м. Вінниці. У листопаді 1941 р. за завданням керівника Вінницького обласного проводу ОУН «Левка» був направлений в український охоронний батальйон при німецькій поліції, де обійняв посаду заступника начальника кримінально-адміністративного відділу, а з лютого 1942 р. працював заступником керівника кримінальної поліції м. Вінниці. Продовжував підтримувати зв'язки з підпіллям ОУН, за вказівками якого збирав інформацію про структуру німецьких каральних органів, передавав матеріальні цінності (гроші, одяг, зброю та їжу), проводив агітаційно-інформаційну діяльність, залучаючи нові кадри до лав організації. Восени 1942 р. уведений до складу Вінницького обласного проводу ОУН. З березня 1943 р. на нелегальному становищі, референт СБ УПА-«Північ» (05.1943-02.1944), референт СБ Крайового проводу ПСК «Одеса» (08.1944-03.09.1945). Після організаційного конфлікту з Проводом ОУН на ПЗУЗ (осінь 1945) створив самопроголошений Крайовий провід «Одеса», що поширював свою діяльність на територію Корецького, Межирицького та Костопільського надрайонів Рівненської обл., а також Житомирську, Київську, частково Вінницьку та Кам'янець-Подільську обл. У 1948 р. заочно засуджений організаційним судом ОУН до «смертної кари без права реабілітації». Захоплений в полон органами МДБ 13.08.1948 р. під час проведення чекістсько-військової операції у Совпенському лісі, поблизу с. Медведівка Соснівського р-ну [тепер Ведмедівка Березнівського р-ну] Рівненської обл. 27-29.08.1951 р. рішенням Військового Трибуналу Прикарпатського військового округу засудженій до вищої міри покарання. Розстріляний 29.11.1951 р.

²⁶⁹ Рябунець Осип Іванович («Грач») – у 1946-1947 рр. Гоцанський підрайонний провідник ОУН (ПСК «Одеса»).

№ 92
ЛИСТ С. ЯНИШЕВСЬКОГО ДО Р. ПІДДУБНОГО

28 квітня 1947 р.

Перевод с украинского

Друг Марко!

Ваш отчет я получил. Благодарю. Постараюсь все то, что Вам необходимо доставить.

В дальнейшем сообщайте и переписывайтесь с другом «Павлом»²⁷⁰, ибо со мной связываться будет очень тяжело.

Думаю, что Вы уже знаете какое страшное несчастие постигло на Гощанщине, погиб друг «Труба»²⁷¹, «Подкова» и «Вихорь».

Обо всем обстоятельно будет писать к Вам друг «Павло».

Желаю Вам крепкого здоровья, много сил для работы и хороших успехов.

С.У.

Богослов

28.04.1947 г.

Верно: (підпис)

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 73 (1953 р.). – Спр. 19. – Арк.71.
Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.*

---

²⁷⁰ Мельник Микола («Головка», «Дмитро», «Микола», «Онищенко», «Павло», «Федя») (1918 – 1952) – у 1944-1945 рр. – командир з'єднання «Базар» (ЗГ «44» УПА-«Північ»), заступник Ф. Воробця («Верещака»), політичний референт з'єднання УПА «Хмельницький», провідник Житомирської округи НВРО («Б», «4444»), окружний провідник ОУН Житомирщини та Київщини. У вересні 1944 р. створив 11 бойових груп з повстанців для проведення бойової та пропагандистської роботи на території Житомирської та Київської обл. Внаслідок військово-чекістської операції у Котівському лісі на Житомирщині 23 вересня 1945 р. потрапив у полон, пішов на співпрацю з радянськими органами. У 1947 р. зголосився до С. Янишевського, став членом самопроголошеного проводу ПСК «Одеса», входив до складу організаційної референтури, був відповідальний за діяльність ОУН на СУЗ.

²⁷¹ Усадчук Павло («Труба») – у 1945-1947 рр. комендант СБ і водночас провідник Гощанського районного проводу ОУН (ПСК «Одеса»).

№ 93
ЛИСТ «БОРИСА» ДО «ВАСИЛЯ»

5 травня 1947 р.

Відписи листів Бориса до Василя – Миколи

Відпис

Друже Василь! Повідомляю Вас, що я прибув в терен 29.04, в дорозі обійшлося все спокійно. З першого дня взявся до праці. Обставини тут тяжкі і тому не сприятливі для організації партизанки. Закріпитися можна в тому селі, але це нічого не дасть, тому що тут голод, в дядьків цього року нема нічого, обібрали всіх, а в колгоспах половина землі, гуляють рідко. Зразу привозять з міста зерно (переважно овес) і кидають в землю, щоб бува хто не забрав. Діставати продукти з міст в двох чи трьох не під силу, а набрати більше людей не можна, тому що не буде за що існувати, бо жити тільки з того, що дістанеш з бою, можна вже сталій організації, а початковій не під силу. Тому зваживши всі ці сторони, я поки залишив цю думку до того часу, коли хто-небудь з Ваших людей не прибуде сюди зі мною та особисто приглянеться до тутешніх обставин та подій. На мою думку, далеко краще і лучше в теперішній час організувати рейдуючі групи по 2-3 чол. для ведення агітації та пропагуючи, а під осінь закріпитися. Тепер я веду агітаційну роботу по селах живим словом та закріплю друкованими матеріалами. Обставини для агітації тут сприятливі, переважна більшість людей проти радянської влади, але сталінських запродавців хватає також. Про нашу боротьбу тут не чути пока нічого і тому моя робота дає дуже великий ефект, слухають уважно, а листівки беруть на розхват, кажуть, що це якесь чудо з неба прийшло. Був я вже в таких селах: Барахта, Вільшанка, Яцьки, Западенки, Залізний хутір. Першого травня в вечері приїхав на ст. Мотовилівка, де наліпив 18 листівок, а звідти повернув в мале с. Оленовка, де провів бесіду, роздав трохи літератури і переднював. 02.05. був в селі Салтанівка Велика і Мала, Черкаси, Добрава, Велика Здоровка, де провів короткі бесіди та роздав літературу. 03.05. був в с. Кожухівка і Данилівка, а звідти перед вечором виїхав в Київ. На Володимирській горі приклеїв 16 листівок – 4 на пам'ятнику Володимирі Великому та 10 в пролетарському парку на Печерському. Зчинилась чимала метушня, почали всіх задержувати та перевіряти документи, тому я спустився

на бережну, перейшов по цепному мосту Дніпро та цілий день просидів за Дніпром у Слободці в одній розваленій хаті, яких багато по лівому боці Дніпра. Вечері перейшов Дніпро, обійшов Київ та машиною приїхав в с. Каплиці до Юрчика. Був в нього від 11 до 12 години. Звідти за годину дістався до с. [Гле]ваха, де в колгоспі викрав поросля, так пудів на два, та за ним пока живу, бо засобів для життя немаю ніяких. 05.05. був знову в Гливісі та Каплиці, де роздав трохи літератури, ночью обійшов аеродром і під хутором в Лагерне уперше зустрівся з трьома енкаведистами. Після окрику «Стой!» я почав втікати. Вони випустили 6 ракет та стріляли з півгодини, гнались за мною, але не щастя удалось втекти цілому. Я випустив два диски набоїв та вскочив в Оленівський ліс, в який вони побоялися іти, та аж перед ранком прийшов до дому, щоб передати Юрчиком пошту. Цеї ночі думаю відійти в ліс і побувати в селах Дзвонкова, Плисецьке, Жорновка, Лип.-Скиток, та на якомусь полустанку хочу дістати в когось «бобіка», бо кріс носити мені дуже погано, бо здорово помітно, а щоб «бобік», то було б дуже добре, в кошик положив і пішов куди потрібно. Я приховував трохи листівок, які думаю виклеїти в м. Васильків на день «Победы» 09.05. і тої ж ночі від'їхати в Київ, або ж під місто Тетерів, де в одному селі у мене є знайомі свої люди, в яких можна буде переховатися, бо зчиниться велика метушня. Тут зосереджені великі військові сили та численні внутрішні війська, які вони в разі потреби перекидають з Василькова, Києва та Білої Церкви. В Василькові стоїть десантний полк та штаб авіаційного корпусу та авіашкола. Звідти я думаю добратися до Вас та взяти з собою ще якогось одного хлопця, щоб він сам особисто познайомився з усіма умовами життя та праці та повідомив про те Вас. До того ще мені буде легше, бо одному дуже тяжко. Але якщо Ви маєте якийсь наказ, то передайте Юрчиком, а я, як буду живий, то ще може до нього підскочу, бо мені все рівно, де працювати. Друже Василь! Основне, що мені сійчас дошкуляє, се те, що я не маю військової практики та те, що нема за що жити, а зо всім остальним можна боротися.

Повідомляю Вас, що за мною встановили слідство: в с. Путрівка – 3 таємні агенти з селян, яких я не знаю; Черкаси – 3 та Мала Здоровка тоже 2, яких де мені не вдалося взнати. З свого боку, я підготвую атентати на старшого лейтенанта міліції Гришкова та лейтенанта міліції Чупракова, що обидва живуть у с. Путрівка, яких в добрий момент для мене знищу, а папери та документи, які будуть при них передам Вам. Це я і думаю до

«Победы» 09.05, не відходити в села, а вислідити їх та знищити після 09.05. Думаю, як удасться добратись до Вас, то тоді все обговоримо докладно. Якщо можете, то передайте Юрчиком з пів пуда хліба, бо приходиться тепер дуже тяжко.

Наразі поздоровляю Вас та всіх хлопців та бажаю всім найкращого в нашому нелегкому житті та боротьбі.

05.05.1947 р.

Слава Україні!
Героям Слава!
Борис

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 236-237. Копія. Машинопис.

№ 94 **ЛИСТ «БОРИСА» ДО М. МЕЛЬНИКА**

29 травня 1947 р.

Відпис

Друже Микола! Вашого листа, літературу та хліб одержав, за що Вам дякую. Літературу опрацював, матеріал саме в час. Ті вказівки, що Ви подали від себе, щодо моєї роботи, цілком правильні, я вже з початку взяв це до уваги. Моя праця пока іде добре. У зв'язку з тим, що в мене є вже свої люди, мені тепер далеко легше працювати, а успіх більший, тому, що я сам багато зробити не міг би. За цей час я зосередив свою увагу на місто. Налагодив зв'язок з заводами та почав діяти. Розповсюдив листівки на заводі машинобудівельному «Транспортер», на п'ятому кожевному, на 2-4 Держшкірзаводі та в артілі «Відродження». Зчинився великий шум. Опишу все не по порядку. Спершу мої хлопці серед білого дня прийшли в 2-4 Держшкірзавод і приліпили 6 прокламацій, а два завернули в газету та підсунули головному інженерові (помічник директора заводу Іргінський – жид) в його кабінет під двері. Це було в обідній перерив. Робітники, користуючись з того, що начальство пішло на обід, почали читати, а після розбіглися (листівки: «Трудящі боротьба за своє і т. д.» інженер прочитав в себе ці дві підкинуті листівки, став слідкувати. Один робітник Дегидивка, побачивши прокламацію, став читать. Тоді цей жид прискочив до нього, вхопив його з цією лис-

тівкою, позбігалася вся адміністрація та підняла лемент, говорять: аж ось таки, голубчику, ми тебе спіймали. Тепер, бандите, ми тобі покажемо прокламацію, ми тебе научимо, як виступати проти совітської влади. Ми каже, думаємо, хто це може тут такий бути, невже, думаємо, який бандерівець із Західної проліз до нас на завод? А це кажуть ти!». Забрали цього робітника і гуртом повели в НКГБ. Там він був два дні, а після його пустили і тепер він мовчить, наче води в рот набрав. На заводі посилили варту, почали перевіряти в усіх пропуски. Я попередив своїх хлопців, щоб були обережні і дав відповідні до цього вказівки, бо тут вже не без того, що є таємні донощики. Тепер тільки обідній перерив, то хлопці слідкують за робітниками, що вони говорять і т. д. То, кажуть вони мені, що нічого не вдасться підслухати (тут молодий робітник). Говорить, що збирається по 3-4 чоловіки і ведуть якісь балачки, а коли він до них підходить, то зразу переривають тему і починають говорити про роботу і про те, що зтягують зарплату. А то прямо кажуть: «Тікай звідси, хлопче, немає тобі діла до нас стариків, а то поб'єм, то будеш нас пам'ятати!» (думають, що якийсь сексот). На 5 шкірзаводі було так: в день один мій працівник (50 років) розкидав по дворі 18 листівок. Ну, всі кинулися зразу читати і покидали всі роботу, директор заводу жид Нодельман вхопив одну листівку, прочитав і бігом кинувся в контору, вхопив телефонну трубку і скричав, мов навіжений: «Галло, Васильковське НКГБ: Ви мене слішите! Здесь 5-й кожевний завод!», але телефон як раз не працював, бо за нього за прошлий квартал не заплатили грошей і його виключили з сітки. То говорять, цей жид побілів і сів на підлогу та наказав покликати бухгалтера. Коли вскочив туди бухгалтер, то цей жид зразу до нього: «Я тебе сукіного сина завтра ж в тюрму, в Сібір, на каторгу! Ти – говорить, – мерзавец, что думаєш? Полний Васельков бандеров[цов], в меня на заводі тоже, а телефон не работает!». Вискочив він з кабінету і подався в місто. Через хвилин 20 приїхала легкова машина з майором НКГБ (нач. НКГБ м. Васильків) та ще з одним енкаведистом. До робітників не говорили нічого, забрали ті листівки, а потім замкнулися з адміністрацією в кабінеті і говорили там дві години і після від'їхали. На другий день приїжджали знову також і радилися з адміністрацією. На заводі «Транспортер» та в артілі «Відродження» пройшло все тихо. Листівки робітники поховали, а опісля поприносили додому і знають вже всі. Тепер в місті стільки балачок, що за бандерівців: з робітниками я сам говорив особисто. Становище їхнє тяжке. Зарплати не виплачують по 2 місяці,

норми виробітку збільшуються, а кожним днем матеріальне забезпечення погане. Я думаю, що можна буде втягнути їх до опору, тобто якщо вдасться, то можна буде zorganizувати страйк. Пока цього здобути не можна, тому я тепер застосовую інший метод. На роботу нехай йдуть, бо як не вийде хто, то піде в тюрму (а це треба зробити так, щоб всі не вийшли, що січас ще не можливе), а до праці, щоб не приступали. Тепер так і роблять (особливо 5 Шкірзавод). Багато робітників на роботу з'являються, посідають, та й сидять. Говорять, щоб виплатили їм гроші, поліпшили матеріальне становище, бо нам, кажуть, вже все рівно, в тюрмі буде ліпше, чим на волі. За це з 5 заводу забрали шість робітників і пока ще не випустили. Взагалі, я думаю, на місто зосередити більшу увагу, бо тут робітництво більш свідоміше, чим селяни, і їх швидше можна втягнути до активного опору.

24.05. ходив з одним хлопцем до квартири начальника Васильківського НКГБ. Хотів кинути йому гранату. У вікнах світилося, але його не було видно. Тоді ми позаягали в нього на городі та чекали до першої год. ночі. Чекали даремно, бо його не було два дні вдома. Тоді я звернув в трубочку 4 листівки, одну «до бійців і командирів ЧА» і т. д., та один «До молоді СУЗ» та всунув їх крізь щілину в дверях, в коридорі. Другий хлопець приклеїв три листівки на будинку нач[альника] Васильківського НКВД (майор Щерба). На другий день ми замітили, що номери на будинку їх обох були переіменовані і поставлена варта. Після цього в місті було таємне засідання адміністрації всіх підприємств, на якому були присутні з НКВД та НКГБ. Про що говорили, то невідомо, але мені зрозуміло про що вони балакали, тому я хлопцям дав відповідні вказівки, щоб подвоїли відповідно обережність. В місті, я думаю, крім своїх людей на підприємствах, zorganizувати маленьку (з 2-3-ох чоловік) диверсійно-терористичну групу, щоб прибирала непотрібних нам людей. Я ще думаю звідси брати, друже, «по формальних документах» шкіру, хліб і інше. Треба мати тільки на підприємствах своїх людей, а взяти можна буде і без шуму.

26.05. був у Каплицькому лісі, де розташований десантний полк. Були там вдвох. Тут вони пускають кіно і ходять всі. Ми це використали, пішли, побачили ще кінокартину «Щорс», а після розсіяли по лісі ті всі листівки, що передали «До бійців і командирів ЧА». На другий вечір вже в кіно не пустили нікого, а солдатам заборонили ходити гуляти. Та це й добре, бо їх вешталосся по селах, як тих собак. В місті це недавно з'явився один цікавий тип, бувший совітський партизан (був ще якимсь там командиром, сидів ще два роки у тюрмі за халатне

відношення до праці та антисемітизм. Тутешній уродженець – бувша дуже енергійна совітська людина, а тепер нібито розчарувався. При «освобожденні» працював директором в МТС, звідки попав у тюрму. За ним я встановив нагляд. Останнім часом ми замітили, що він з деякими іншими брали хліб з «Держмагазина» та шкіру з 5-го заводу нелегальним порядком і відправляли її в напрямі по шосейній дорозі на Білу Церкву. Цей тип пропадає з дому дуже часто, не буває по три дні, а потім знов з'являється. Я підіслав до нього одного свого хлопця, щоб можна було про дещо довідатися. Зайшли в них розмови про ці листівки і він каже, щоб коли б уже швидше що було, то жидів і комуністів вибив би у Василькові всіх відразу, тільки говорить, чи що вийде з того, що ці люди, що вже січас діють, що зроблять, чи їх виловлять. Той хлопець йому нічого не сказав і вдав з себе байдужого. Я наказав дуже пильно слідкувати за ним і більш ні в які розмови з ним не входить, щоб він бува чого не підозрів, бо ці «розчаровані» партизани бувають всякі. Може і вони вже думають партизанити, але чорт їх знає. Якщо, я ще дещо пронюхаю, то прийду до нього з хлопцями на квартиру та поговорю з ним, подивлюся, то як, що то можна їх буде тут в місті використати. Вони мене не обдурять, я їм роботу дам в місті, перевіру їх роботу, а як їх тут розтрощить НКГБ, то чорт з ними, вони завоювали собі владу. За цим типом я налагодив добру спіжку і про це буду Вас повідомляти, бо може бути, що це нам хочуть підкинути свого агента, якщо він агент, то я йому дам таку роботу, що він її не зроби, а тоді він [від] віршовки не втече. Але я ще поки з ним не стрічався, подивлюся, що воно за птичка, а поки за ним слідкую, не відступлю. Ті вказівки, що Ви дали від себе цілком вірні. Я так і зробив, ніхто не знає один другого (крім двох). В підпілля я ще пока не брав нікого. За кількістю я не женуся, бо може звичайно так статися, як Ви писали. Людей цих я знаю особисто і не то, щоб я перевірів їх в роботі. А взагалі я навіть і не думаю пока брати собі до помочі більше (чим два). Те, що вони не знають один другого, по-перше тому, що при виявленні когось із них не провалилися інші, по-друге, я ще немаю криївок і остерігаюся, щоб НКГБ бува нас не розтрощило на початку. В дальшому, звичайно, буде видно, що потрібно, а тепер треба бути дуже обережним. Про все це і Вам напишу разом зі звітом, бо тепер не маю часу, криївок я ще не копав. Заготовляю матеріал, бо тут з цим справа не легка. Маю дві конспіративні квартири де, як готовий буде матеріал, то викопаю там схрони. Ці листівки, що Ви передали якраз вчасні – прямо б'ють в серце, тому надалі було б добре друкува-

ти їх на здобу дня. Було б добре, коли б Ви цим разом надрукували з десять спеціальних до енкаведистів, мені будуть потрібні. Тепер, якщо, що в мене буде, то я Вам напишу, що є те і те, і чи потрібно, а Ви не пишть більше мені, що ми купимо, пістолів пока зайвих нема, якщо будуть, то вишлю. Юрко з Прокопом налякані в смерть і казали моему старому, що до Вас більше не поїдуть. Ті листівки, що були розкидані понад залізницею – наші. Розсипав їх мій хлопець з поїзда. Листівок висилайте як побільше та кажіть старому дурню, хай добре ховає, бо тут на станції вже можуть і перевірити. Його там довго не задержуйте, бо він мені ще буде потрібний. Передайте цим разом обов'язково круглий диск, а гранати, якщо маєте, то приготуйте з десятка, а я Вам вишлю пістолів. Диск же вишліть обов'язково. Тепер тут ходять все слухи за війну, за мобілізацію до ЧА, то якщо з цього, що може бути, то на всякий випадок не мішало б приготувати листівок, щоб нарід не йшов в ЧА. Може Ви маєте які книжки з диверсійно-терористичної роботи, то вишліть, Друже Микола! Скажіть, якщо Ви бачили мого хрещеного батька, щоб він що-небудь написав. Не обижайтесь, що мало написав і погано, тому, що пишу на коліні. Напишу про все разом із звітом²⁷² та передам слідуючий раз. Передавайте всім хлопцям від мене щирий привіт. Бажаю Вам всього найкращого в роботі.

Слава Україні!

29.05.1947 р.

Борис

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 237-239. Копія. Машинопис.

№ 95

ЛИСТ «БОРИСА» ДО М. МЕЛЬНИКА ТА «ВАСИЛЯ»

[Травень 1947 р.]

Відпис

Друже Микола! Вашу пошту я одержав 12.05., за що Вам дякую. Літературу та хліб (2 пуди) 13.05. Літературу опрацював – матеріал цінний. Ті вказівки, що Ви подали від себе цілком слушні.

---

²⁷² Див. документи № 66 та 68.

Моя робота пока проходить успішно, але, на мою думку, займатися виключно пропагандою замало, можна дати багато більше користи, якщо закріпитися в терені, наладити свою сітку, зорганізувати нарід та вивішати сталінську банду, що почуває себе тут вільно і роблять, що хотять, а наш нарід бідує. Безперечно, що агітація дає нам велику користь, але в цей час потрібно конче, щоб наш нарід побачив за собою ще й своїх оборонців. Отже, зваживши це все, я вирішив за всяку ціну закріпитися та зорганізувати протиокупантські боївки, оволодіти всіма селами району та містом. Грунт тут сприятливий, наших симпатиків збільшується, ворогів також. Головне, що тут нарід до нашої боротьби ставиться пасивно, співчуває нам, надіється на нас, але до активних дій приступати пока боїться. Але чимало і таких, що хоч би, каже, і зараз починати. Також я зразу втягную до праці. Звичайно на моєму шляху багато є перешкод, але все можна зробити. Своїх ворогів я не боюсь, а ненавиджу і за нашу ідею радо віддам своє життя, тільки охота, щоб воно «старшому братові» обійшлося не даремне, од своєї цілі я не відступлюсь ні в якому разі, а якщо може не вдасться мені, то сам себе знищу, бо тоді життя мені непотрібне. Спочатку я думаю взяти з собою три хлопці та зробити криївки в околицях міста та км. з 12 в селах від міста, а після поступово в процесі праці хлопців з 30, розбити їх на групи по 5 чол., бо район великий. Те, що до планів ми зможемо якимось перекрутитися, а там харчами забезпечимося на місці з колгоспів, то тоді зможемо буде включити в підпілля інших. Тепер я маю 12 хлопців, серед яких є чимало таких, на яких я можу покладатися цілком. Вони згодилися працювати пока легально, а в разі виявлення кого-небудь – перейти в підпілля. Тепер далеко я нікуди не відходжу (12-18 км.). Підшукую надійні квартири та буду закріплюватися, отже, щоб заздалегідь мене не виявили, то нехай поживуть, поки будуть готові криївки, а тоді в пекло. Нашукою дядьків, які поприховували зброю та переховую в друге місце (кріси і набої), а це мені сказали, що дуже хитрує гад, нічого не дістав, але бачу що щось є, то я все рівно від нього відберу, вишліть цим разом круглий диск, якщо маєте набої, то з набоями, а якщо ні, то пустий, але обов'язково, бо з ним я можу ходити вдень, положивши його в кошик, бо у ночі тут дядки не пускають в хату, думають, що злодій (крім тих, що все знають). Маю брошури, де докладно описано всі роди зброї ЧА, всі типи гранат та пляшок з горючою сумішшю, які докладно вивчаю. Якщо зможете, то вишліть мені військові правильники УПА (Дисципліна, обов'язки, команди). Щодо літератури, то висилайте при кожній нагоді скільки зможете агітаційної, та якщо буде яка для праці над

собою. Розповсюдити тепер багато я не зможу, але пригодиться на пізніше. Я можу займатися пропагандою і без літератури, але, бачите, друк дає більший ефект, показує нашу силу. Може маєте «Платформа УГВР», «Задачі і цілі», то вишліть, бо в мене немає. Якщо буде у Вас час, то цим разом вишліть також вказівки, в яких вкажіть з пару способів, як ліпше було б зробити криївки (особливо хід на верх). До Вас я не приїду, звіт підготовляю за місяць і передам. Свою людину висилати пока тоже не конче потрібно, ліпше я використаю місцевих, а взагалі це не моя, а Ваша справа. Було б добре, щоб Ви вислали цим разом ще одну гранату (якщо маєте, то ліпше було б, щоб репанку Ф-1), але дивіться там самі, а диск вишліть обов'язково. За цей час був у селі Малютянка, де в одній хаті провів бесіду, а в ночі виїхав на ст. Боярка, де думав відняти «бобіка», але не дістав. День просидів у Боярському лісі, а перед вечором по дорозі до станції почав клеїти листівки на телеграфних стовпах. Якраз підійшов потяг, повиходили люди, а я забрався у рів та став стежити. Спочатку йшли якісь дві жінки і чоловік. Побачивши листівку, але не звернули увагу, після чоловік вернувся та каже, що треба прочитати, може яка нова (листівка) постанова, або де продають хату. Підійшов, прочитав, роздивився на всі сторони, зірвав і віддав жінці, яка заховала її в пазуху. Тоді я виліз з рову та на тому самому сповбі наклеїв другу, заховався і став стежити дальше. Так хвилин через 20 бачу йдуть 4 селянки. Стали читати в голос, коли бачу одна перехрестилася та каже: «Господи, царице небесна, заступився й оборони нас та, щоб, кати, вас перша куля [не] поминула». Другі почали її смикати, щоб замовкла, та хотіли вже втікати. Листівку зірвали. Тоді я підійшов до них та запитав, навіщо вони зривають прокламації. То вони мені кажуть, що їм ніхто не повірить в селі, що вони таке читали. Я їм дав ще чотири листівки та відійшов в противну сторону від станції, а опісля змінив напрям, підійшов до ст. Боярка і від'їхав під Київ, ст. Пост Волинський. Тут пересів на товарний і подався під м. Тетерів. На ст. Ворзель, де потяг стояв дві години, виклеїв на вагонах остальні листівки, а сам заховався на платформу під катки дроту. Не доїжджаючи ст. Немешаєво (5 км) скочив на ходу, спинивши потяга і приліг з боку залізничного насипу. Один якийсь залізничний дорожник підійшов до того вагона, де я зірвав стоп-кран і став з ним возитися, проклинаючи в голос. Каже: «щоб тому руки й ноги поламало, хто це робе», це каже: «мабуть не з проста, бо мені вже другий раз трапляється на цьому перегоні така акція». Другий, що йшов до нього з ліхтарем, замітив листівки і став читати. Згодом і каже: «Тихоне Трохимовичу, навіщо Ви так лаєтесь», каже: «Ви зна-

ете, яких ми хлопців везли. Ми, каже, везли самих бандьоровців. Якщо не віриш, то от маєш свіжі листівки». Другий запитав, про що в їх пише. Цей каже, що тут пише: «Смерть ворогам українського народу, Петровським, Мануїльським і іншим». Тоді той виліз з під вагона і пішов світити по других вагонах та говорить, що тут їх на кожному вагоні, хоч обривай, пропали, каже наші голови. Але каже, що мати їх розтак, не наше діло слідкувати за людьми, моя справа, каже, молоток і більше нічого. Жалко, говорить, що ми нічого не знаємо, охота була б побачити їх живих. Я, кажу, знаю, куди вони їдуть, вони їдуть на Західну, а перед великими станціями злазять та обходять їх пішки. Жалко, каже, а то я б їх довів якраз би до самої Шепетівки. Згодом зібралася вся бригада та почала плести різні нісенітниці, хто, де, коли бачив бандерівців. Та такі докладні видумки, що я зі сміху качався під насипом. Раптом до них підійшов головний, а, взнавши в чім справа, почав кричати й наказав, щоб негайно замазувати листівки мазюкою, бо каже «на першій станції я вас всіх одведу в НКВД». Говорить «чорт вас знає» я у вас по кишнях не лажу, може це зробили і ви». Сам виняв з букші шматку і почав замазувати. Тоді я приготував до стрілу пістоль і скочив на насип. Вони хотіли спочатку розбігтися, але я їх попередив, що буду стріляти. Підійшов поздоровкався. Всі полякалися в смерть, а коли я почав з ними говорити мирно, то осміїли. Запитують: «чи ти бандьоровець?». Кажу, що так. «А чого ти, кажуть, без вусів, ми думали, що всі бандьоровці з вусами?». Ну, щоб з наших хлопців хто був, то б умер зі сміху. Головному дав два рази в морду і наказав не чіпати листівок, бо я, кажу, за тобою давно сліджу і, якщо то ти – з моїх рук вже не вирвешся. То він божився, говорить, що: «якщо, де причепиться НКВД, то скажу, що це не моя справа слідкувати за людьми, нехай, як хочать, то на кожний вагон садовлять по енкаведисту». Потяг стояв з півгодини. Друже Микола! Клеїти прокламацію на вагонах поїздів – річ легка і дає багато користі, бо тепер вештається по них сила народу і із всіх областей, а також з/д транспортом можна легко пересуватися і на великі віддалі, тоді коли, щоб пересуватися автотранспортом, то треба мати гроші. На поїздах не можна їхати безплатно і я маю вже чималу практику, бо сам залізничник, на безплатний проїзд маю право, бо вже в Сталіна нарубав собі вугілля на паротяг на Донбасі. Коли той потяг відійшов, я пройшов 5 км. до ст. Немішаєво, звідти звернув в бік (1/2 км) в с. Мироцьке, Бородянського р-ну, де в мене є свої люди. Тут я був 11.05. Зіставив там 4 прим. «До укр[аїнського] населення східних областей» та наказав роздати кращим своїм сусідам. В 6 год. вечора

пасажи́рським поїздом від'їхав у Київ, а звідти у свій терен та прийшов перед ранком додому. Мій старий сказав, що приїхав Юрко та лаяли мене там, як хотіли. Вони дуже бояться, що тут ведуть пропаганду і хочуть, щоб мене тут не було. Отака то дружба в мене рідня. В них я був за весь час один раз, а тепер мене туди і вірвовкою ніхто не затягне. За рідню я Вам напишу окремо.

13.05. в с. Черкаси. Там мене повідомили, що хтось порозкидав якісь листівки по землі понад залізною дорогою Васильків II – Васильків I та на короткому відтинку Васильків I – в напрямі на Фастів. Вони думали, що це моя робота, але я там тоді не був. Що за листівки, поки не взнав, але факт той, що всіх залізнодорожників визивали в м. Васильків в НКВД. Може, це яка Ваша група проходила, якщо попадуть мені в руки ті листівки, то я Вас повідомлю. 14.05. послав анонімного листа голові колгоспу Заїкі Карпу с. Путрівка. Копія в мене, якщо потрібно, то надішлю. На другий день підійшов до нього мій селянин, нібито за справою до лікаря. Він мені розказав, «що кожен, як побачив мене, витріщив очі і не пізнав та говорить, чи це ти, чи не ти?». Каже, «що ви вже з мене хочете, я вже і так нещасна людина!». Справки йому не дав, та сказав, щоб передали в сільраду, що він сими днями в колгоспі не буде, бо захворів на катар шлунка. Він здоровий, сукин син, але я ще побачу, як він буде лікуватися від того катару. Тепер я далеко не відходжу. Ходжу тільки вночі. Кручусь по близьких селах: Путрівка, Каплиця, Березанщина, Черкаси, Здоровка. Своїх хлопців розбив по два чол. та дав завдання, щоб несли розвідку (слідкували за ворогом, місцевих брали на замітку, підшукували надійні квартири, щоб можна було там закріпитися та стягували де-в-кого поприховувану зброю). В місті Васильків встановив зв'язок з 2) та 4) заводом шкіряним, 5 шкіряним заводом та Переробзаводом. Згодом налагоджу зв'язок із остальними підприємствами. В Києві маю зв'язок з заводом ім. Ленсе та текстильною фабрикою ім. Смірнова-Ласточкіна в Бородянському р-ні, з Мироцьким спиртовим заводом в Києво-Святошинському р-ні, з військовим заводом в Белігах «ДОК». Взяв на облік всі села свого терену та всі підприємства міста. Встановлюю кількість дворів та мешканців в кожному селі та кількість робітників в підприємствах. Це подав в звіті за місяць. Пока я вирішив діяти тихою дорогою пока закріплюсь. Акцій з боку ворога не було, але рух помітний. НКВД починає шукати наших слідів, переважно в лісовій смузі, селах: Плисецьке, Перевіз, Жорновка, Лип.-Скиток, Дзвонкове, Данилівка, Забір'є, а тут пока тихо. Нюхають, як гончі собаки, але не знають ще за

що вчепитися. Після 20.05. я відійду на ці села, бо тут думаю зробити теж з пару криївок та підшукати надійні квартири. По тих селах в 42-43 рр. товклися совітські партизани і мабуть можна буде там дістати чимало зброї, бо населення приховувало. Ці селі і тепер на обліку в НКВД і щитають неблагонадійними, так що може натраплю на добрих людей. Тепер я поставив собі за мету закріпитися за всяку ціну на сталі, щоб мати точку опору під собою, а потім діяти активно. Якщо може які вказівки від себе, то висилайте. Щодо частин ЧА, то повідомляю, що десантний полк з військового городка з с. Каплиця перейшов на літні лагери і стоїть вже в Каплицькому лісі. Недавно вони вкрали в одній господарки в с. Путрівка корову. Інших немає. Щодо до свого одягу, то те, що Ви пишете, це почати вірно. Частково через одяг я не можу тепер ходити вдень, бо боюся, щоб не розпізнати. Потрібно було б мені два одяги, щоб в разі потреби можна було б маскуватися. Думаю придбати собі військовий одяг ЧА та сумку носити папери, бо тут вештається багато червоноармійців, на яких не звертає ніхто уваги. Тряпки тут дешевші, але пока нема засобів завіщо купити, то обійдуся і так. За Прокопа і Юрчика напишу обов'язково слідуючим разом. Щоб перебути в них один день, то немає чого і думати, бо повтікають всі і з хати, а їсти не дадуть ні в якому разі. Юрчик веде подвійну групу, поза очі говорить одне, а ввічливі – друге. Був я в нього один раз після того, як я приїхав з Києва, де просидів цілий день голодний, а він мені не то, що не дав їсти, а втік із хати. Боїться мене, як вогню. Ту жінку, яка дала йому шрифт, мені не показав, а було б добре мати своїх людей в типографії. Через них я б міг дістати шрифт або ж прибрати пресу до своїх рук, щоб час від часу вставляти в газеті свої замасковані фейлетони. Та я ще доберуся туди і без кацапів. Перед Юрчиком я прикидаюсь дурачком, піддаюся під його зверхність, щоб мені було його краще розпізнати. Ціль я його знаю – нажива і більш нічого. Бо дальше свого корита він нічого не бачить. Хто має гроші, вважає за розумних, а хто немає – за дурних. Він навіть уже хоче себе забезпечити в разі якого перевороту і ми прийдемо до влади. Тобто, він хоче мати від Вас документ, що він також працює. То я йому кажу, що такий документ давай я тоді напишу, бо я маю на те повноваження, але він хоче бачити запечатану. Взагалі, сміх та й годі. Літературу Вашу, він закопав у погребі, каже до «слухного часу». Загітував, він говорить, двох, того що продав йому пістоль і ту тітку, але я знаю, що і ті нічого не знають про нашу боротьбу. Тим, що я веду пропаганду серед народу та не їду до Вас, налякані вони всі на смерть і, коли не

зайде до них мій старий, то питають: «Боже, чи ще твій дурень не поїхав, чи що він собі думає». Ти, каже, як коли він приїде додому, то не пускай його в хату, бо й тебе вб'ють через нього, але як його вб'ють, то він вже того достиг, бо, мабуть, вже і сам не одного замучив. Мій двоюрідний брат, той, що приїздив до Вас, також п'ячка, з нього нічого путнього не буде. Взагалі я Вам скажу, що вони всі люблять тільки доходи та бариші, а все останнє їм непотрібне. Я дуже добре знаю, що вони хочуть і чого хочу я і тому з ними в мене нічого спільного немає. Заявити куди на мене вони не заявлять, бо бояться за себе, то нехай собі живуть, як хочуть, а до них не мішаюся, бо вони мені не потрібні. Юрчик казав моєму старому, «скажи своєму сину, що он там агітує народ, его нада спочатку накормити. Вот я поеду в Корець і напишу хлопцям, чтобы дали ему, когда он приедет, шомполов, бо я через него не могу работать. Какой я дурак, что показал его хлопцам, пускай би сам делал, что хотел, то до сего время, наверно вбілі би». Мені ж він не сказав нічого, бо знає, що я б його вже живого не випустив би. Почасти через таку справу я рішив послати до Вас свого старого, дав йому на дорогу 200 крб. та нехай же зразу вертає назад, бо дома ще при йому два пацани і в цей час я хочу де вчому використати і його, що пока тихо, не упустити з рук золотого часу. Хай вертає зразу з Юрчиком та Прокопом. Якщо може Ви, чи хто з хлопців, хоче пошити чоботи, то він зможе тут все купити і пошити, а привезти готові. Тепер тут все дешевше, чим там у Вас, та доброякісне. Напр., чоботи вже готові з простої шкіри, взагалі найкращі – 1000 крб., трохи хужі – 500-600 крб. Хромові найкращі – 1200 крб. Військовий літній одяг – 500 крб. Військовий костюм (штани галіфе та кітель (коверкотовий або з американської шерсті цілком новий 1500 крб. (колір зашитий – хакі), шинеля нова англійська – 700 крб. Цивільний, найлучший костюм – 2000 крб. Білизна – 120 крб., пара нова. Простий костюм – 300 крб. Бабські тряпки – не почім. Хліб житній – 750 крб. пуд, пшеничний – 1250 крб. Кіло сала – 250 крб., кіло масла – 200 крб., молока – 10 крб., під картоплі – 200 крб., кг м'яса свинячого – 80 крб.

Друже Василь! Мені написала, що ті книжки там згоріли в грубі і я знаю, що Ви мене за їх будете проклинати скільки житимете, але це сталося цілком не по моїй вині. Перекажіть тій господарці, що вона велика свиня, коли вона хоче себе вигородити з винуватого. Справа була зовсім інша. Я, як пішов од неї вдень, то я заховав їх не вгрубі, а в печі за дрова, а ту послідню, що Ви дали мені читати, заткнув на вишках під стропом. Ввечері я зай-

шов до неї, поліз на вишкіл, дістав ту книжку, заглянув в неї, але книжок вже там не було. А її запитав: «де ті книжки, що я заховав в печі?». Вона мені каже, що вже вона переховала. Тоді я положив ту останню, що зняв з вишок на стіл і її приказав, мабуть, разів з чотири, щоб вона положила ту книжку до остальных, замотала їх в якусь шматку та добре заховала. А якщо Ви туди навідаєтесь, то, щоб зразу віддала Вам. Вона мені говорить, що не треба цьому мене вчити, я їх заховаю добре і передам, а вийшло так, що вона заховала їх в грубу, а після забулася та й спалила. Як бачите, я тих книжок сам даже не заховував, а Ви мені пишете, що виходить так, нібито я їх заховав в грубу, а вона зовсім нічогісінського не знає. Так, що нехай там не відрікається, а говорить правду, чи вона може думає, що мене вже й живого нема і я туди ніколи не прийду. Звичайно втраченого не повернеш, книжок шкода, бо таких нігде не дістанеш і не купиш. Ви, мабуть, мені і написати нічого не хотіли через ті книжки, але я втім нічуть не винен. Цим разом напишіть чи всі згоріли, чи ні, бо я тепер весь час за їх буду думати. Через ті книжки я спеціально і заходив до неї, щоб дістати ту послідню ту з вишок та наказати, щоб вона їх добре заховала, а сталося так, що я ще й залишився винний. Пісенник взяв в мене Петро та казав, що передасть Вам, якщо не передав, то заберіть (хлопець).

Пока все. Справи мої йдуть поки добре. Хоч Ви мені дуже і не допоможете, то вже мені звідси і шомполом не виженете. Яюсь перекручусь, не здохну. От своєї мети не відступлюсь доки житиму, а як впаду, то прищеплю другим хлопцям продовжувати начате. Думаю, що до кінця цього місяця закріплюся, а як ні, то до половини другого. Сталінська банда тут сильна, але як я тут засяду, то кацапні припечатаю та покажу їм їхню «родіну».

Ви ж, якщо маєте диск з набоями або пустий, то вишліть обов'язково (круглий). Старого висилайте назад з Юрчиком, бо я його де в чому хочу використати. Юрчику і Прокопу поки не кажіть нічого, але майте собі на увазі, а я його ще сам нагодую, дам йому зразу і багатство і кар'єру і інше. Щоб у Вас були там у селі такі люди, то прийшлося Вам бити їм вікна кожную ніч, або вже давно б повісили. Хай поки живуть, чорт з ними. Пишіть, чи всі хлопці живі та передавайте від мене щирий привіт. Бажаю Вам всіх успіхів у нашій загальній справі.

Борис

Слава Україні!

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 239-242. Копія. Машинопис

№ 96
ЛИСТ «БОРИСА» ДО М. МЕЛЬНИКА

[Червень 1947 р.]

Відпис

Друже Микола! Вашого й Василевого грипса та диску я одержав 05.06. Дякую Вам за вказівки ті, що Ви написали. З усіх Ваших грипсів я бачу одне те, що Ви думаєте, що я живу і дію виключно за тими вказівками, а сам ні бе, ні ме. Знайте, щоб я виключно користався з тих вказівок, то мені скрутили б голову на перший день і в любому селі. Щодо підбору людей, то вважайте, що я остерігаюся їх краще, чим Ви думаєте. Зв'язок маю тільки з тими, яких я добре знаю з дитинства і сьогодні, крім того ще й їхні всі родини. Вважайте, що мене провести трудно, бо я вже крутився між всякими людьми, чужими і своїми і розумію їх з першого погляду. Щодо організації, то це Ви пишете вірно, що я не маю ще доброї практики, та не вишколений досить в політичному відношенні, але в підпілля одну людину я візьму, бо мені потрібний дуже помічник (за це пишеть обов'язково й одверто). Зате, що я вдержався в цьому р-ні, то будьте певні, викурити мене звідси вже трудно. Василь пише, що в разі чого перекинутися до другого р-ну та повести розвідку. Щодо цього, то вважайте, що це не дасть ніякої рації: а) треба буде мати кошти, щоб жити; б) загальна моя вартість в роботі там буде – ноль без палочки. На це треба мати час. Таке перекидання потрібно буде в найкритичніший момент, коли не буде ніякого виходу. Тепер краще було б потрібно 300-400 шт. листівок. Я б від'їхав в сусідній район і розповсюдив. Це була б ворогу загадка. Якщо можете, то перешліть 200 шт. до селян і 100 шт. для робітників та проти уряду, а їх з м. Києва сійну. Стод і вони подумають, де шукати і кого шукати.

06.06. одержав нарешті від Юрка Ваш грипс. Бачив особисто. Розмову передаю точно в словах:

- Ти був у хлопців?
- Бил.
- Нічого мені не передавали?
- Нет, чось далі, вот держі! – Передає мені купу зібраних паперів.
- Оце в такому вигляді тобі передали?
- Нет. Оні билі запечатание, но я их розкидал по карманах на ст. Новоград-В[олинський], бо меня хотелі обискать.

– То ти не міг сховати в муку?
– Я забил.
Ну, а ти читав, що там таке, може є який лист?
– Письмо тебе єсть, но я его не читал, оно мне неінтересно.
– Добре, нічого ти не чув у Василькові?
– Нет, ти же знаєш, что я там редко биваю и мне оно не нужно.
– Питали, що тебе хлопці за мене?
– Спрашивалі, я їм сказав, що он ходит по селах.
– Яке ж ти маєш право казати, як я тебе др[угий] раз бачу і ти нічого не знаєш.
– А что я їм скажу, что тебя відел дома?
– Так, кажи їм, що я сиджу вдома, бо боюся, щоб мене не убили. По селах я нікуди не ходжу.
– Хорошо, скажу. – Я хотів зразу ж його тут кропнути, але вийшла б погана справа, бо вони знають куди він пішов. Ще як раз, де побачу, то буде йому все, мені контролери непотрібні. Хоче перше сам знать все, а тоді, щоб я знав. Я не маю програми, платформи УГВР, 12 прикмет характеру, 44 пр[авил] життя, «Прапор українського націоналіста». Це мені вишліть обов'язково. Я бачив дещо в Юрка, то якщо Ви не маєте, то скажіть йому, хай мені принесе і то швидко, а я тоді побачу чи вони ще в його є, чи досі дрова ними підпалив. Звіт передаю. Др[угий] раз писатиму коротко і стисло, бо я там трохи розписався, тому пишеться як, так, чи ні, бо це мій перший звіт. Тепер, що до розвідки. Це добре, що Ви передали, але я їх одержав запізно, щоб до 15.06. зібрати потрібні відомості. По-перше, Ви друже, зрозумійте, що я працюю на СУЗ, а не на ЗУЗ і сьогодні. По-друге, Ви невірно уявляєте дійсний стан речей. Колгоспник чи робітник на своїй підприємствах не знає абсолютно нічого. Один говорить одне, другий – друге, третій – третє і т.д. Виходить в загальному абсурд. Уважайте, що точні дані даватимуться тільки з бою, за які я буду відповідати, а за ті дані, що я дістав від людей я не відповідатиму, та я їх Вам і не подам, бо за кожне слово я несу сувору відповідальність, як перед Організацією, так і перед народом. І тут строків ставити не можна. До 15.06. я можу взнати тільки в такий спосіб: взяти олівець та папери, зайти в сільраду і сказати – «а ну дайте я перевіру вашу бухгалтерію?». Або з'явитися в НКВД чи НКГБ та сказати, «ану скільки вас тут сидить, а дайте я вас всіх порохую». Чому вважаєте, що на це потрібен час, певний стик з відповідними людьми, ліквідація документів і т. п. Основне знаєте, що це СУЗ і беріть на увагу моє становище. Це Ви легко зрозумієте, бо маєте революційну практику і тому

пояснень тут непотрібно. Що до мого приїзду, так плануйте, щоб це було після жнив, бо мені треба готуватися до урожаю і це буде найсерйозніша справа. Тепер візьміть на увагу віддаль, це буде для мене також певний ризик і затрата часу. Це обдумайте. Краще тепер пересилайте вказівки і накази. Твердо й суворо. Уважайте, що я людина чесна і цілком віддана справі. За кожний свій вчинок і слово, несу суворо відповідальність перед Вами, тому в разі якого непорозуміння – пощади для себе не бажаю. Ті книжки, що Ви за їх писали, отримаєте слідуючий раз всі. Посилаю Вам 19 ракет та той матеріал. Якщо можете, то допоможіть матеріально. Мені на цей місяць потрібно буде 5 пудів хліба. Якщо у Вас є змога дати, то пока допоможіть, якщо ні, то пишіть, що ні, тоді я буду орієнтуватися. Саме мені тяжче з цим, куди не кинся, то треба кошти, а їх чорт ма. Тепер, що даєте, то беріть на облік, я веду строгий запис і знайте, що я Вам не віддам не їм, то чимсь другим. Батька, як можете, то відсилайте до неділі. Пишіть, бо я буду брати у підпілля, бо мені дуже потрібен помічник, це Ви самі розумуєте.

Як у Вас змога, то вишліть 300-400 шт. листівок (потрібні будуть дуже). Знайте, що мені звідси вигнати ворога тяжко, хіба що де вб'ють.

Поки що немає часу описати, а писать є чого багато, то напишу другим разом. Накази висилайте чітко й твердо.

Революційний привіт всім друзям!

Слава Україні!

Борис

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 243-244. Копія. Машинопис.

№ 97

ЛИСТ «БОРИСА» ДО М. МЕЛЬНИКА

1 липня 1947 р.

Відпис

Друже Микола! Вашого грипса я одержав сьогодні, тобто 01.07.1947 р. В зв'язку з деякими обставинами, через як я не міг прийти, одержав я його запізно. Ну, це нічого. Погано, що Ви мені не передали кілька листівок, бо довелося мені в цьому місяці дуже скрутно. Правду мені Василь радив, довелося втікати в

Бишевський район²⁷³, без нічого та ще й босому. Захворів і валявся в житі під селом Мостище 4 дні. Не їсти нічого не було, в село йти боявся, бо ослаб, то думав, що піймають, знаєте мабуть добре самі як тут ходить по селах та ще коли і не можна ніде дістати і поїсти. Не раз вже думав дострілитися, та мені ще трохи повезло. Думав вже палили підряд всі колгоспи, хай уже вбили б та вже більше не мучився. Коли й прийшов знову у Васильківський р-н, то довідався, що батько злякався і кудись утік з дому. Два дні був у своїх родичів, так вони в мене забрали сумку з паперами і пістолет та казали, щоб я не «строїв дурня» та ішов на роботу, бо кажуть, тебе вб'ють, як ту собаку. Ну, мені з ними говорить було нічого, я потребував тільки, щоб віддали мою сумку і пістоль. Вони відмовились. Хоч і я кипів увесь, але нічого не зробиш. Діждався ночі, а тоді попередив, що добре беріть моє собі, тільки не попадайтеся мені на очі, а хату вашу спалю до тла і пішов. На другий день мені хлопець приніс сумку, а пістоль розібрали і викинули, одержав я з його кілька частин. Ну, в мене є наган, правда всього дев'ять набоїв, а то був добрий пістоль і було чимало набоїв. Хлопців своїх найшов деяких, а то полякалися і тепер бояться і мене, і НКВД. Це добре, мені слабодухів не треба. Інші поховалися і вдалось їм виявити по селам багато сексотських морд, що підпили свою голову і цим себе викрили. Я їх січас взяв на замітку і тепер мені буде легше обходити, а вразі чого знищити. Вони думали, що мене зловлять, та й у всьому кінець, а получили дулю, то тепер оправдовує перед сусідами, що вони нічого, побігали по житі з крісами, та й усе, а каже, щоб я його і побачив, то не стріляв би. Маскуються бляді, але вже пізно, хай тепер трусяться кожну ніч, я їм ще не одного півня пущу. Тепер вони по цілих ночах не сплять, бо каже йому, що придуть і сплять, а то ще й і вб'ють, а міліція собі сидить в районі, та і усе, а ми отвічай за їх. Погано, що січас у мене немає нічого їсти, щоб мати якийсь запас на днів 5 чи 6, то я б вже коло їх заходився, а то мушу тільки скріпити зубами. Ну нічого, ще 2-3 неділі і я за їжу вже не буду думати нічого. Сам дістану у жнива, а їсти дадуть в першій ліпшій хаті. Я вже був і склав план кого вбить, кого спалити, палить усі колгоспи, а там ще буде. Ну, знаєте, всякі думки, коли опинишся в такому становищі, але 30.06. явився старий дурень, то я його взяв в роботу, ну що з його взятъ, плаче, та й годі, каже, щоб у мене був пістоль, то я б не втівав, а то заберуть і будуть мучить. Треба було дістать, хай може справ-

---

²⁷³ Київська обл.

ді, як хто прийде, то вб'є хоч одного, та й сам не буде муситися. Ну, він у мене нічого, можна миритися. Це його я думаю послать до Вам. Я маю дещо для Вас з зброї, але він боїться цей раз везти, бо, кажуть, на дорогах і грабить і трусить, хай проїде так, а слідуючий раз забере. Тепер, друже Микола, якщо Ви даєте, може, трохи хліба, то допоможіть, а через дві неділі, я буду мати вже свій. Ну, якщо не маєте, то вже так і буде, як не будь, не здохну. Це головно тільки відірве мене від роботи і більш нічого, не пропаду. Книжок Вам не купив, хоч обійжатеся, хоч ніч, бо мені було не до книжок, та не було за що купити і свою одну вже збувся. Чоботи й френч покинув в с. Плисецьке, а то продав, пока що не до нього. Правда в селі Дзвонкова розділи червоноармійця, то я забрав в нього чоботи і пілотку. З зброєю получилось погано. В с. М. Салтанівка знайшли нашу сховку, де було два карабіни, один ручний кулемет, дві диски до нього, 1600 крісових набоїв, 90 ракет, два ракетники. Тепер у мене зісталось – 3 карабіни, 260 набоїв, 4 пістолі, 1 автомат і 60 ракет, 1 ракетник, 20 мін, 12 кг. толу, було в мене до автомата 164 набої, 120 вистріляв, зісталось 40, викинув одну гранату і та не розірвалась. Я це продав шинелю, віддав хлопцям гроші, то мають принести мені 300 шт. авт. набоїв і пістолет. Гранату може маєте лишню, то дайте. Ваш грипс і ті матеріали, що Ви передали через Юрка я одержав повністю все, але як я Вам писав в попередньому грипсі, я їх одержав розпечатані – купу паперу. Я Юрка попередив, щоб він не був таким цікавим, а Ви також грипси не передавайте ним. Що до розвідкових даних, то я в цьому місяці правильно повести розвідку не міг, Ви там нічого поганого не думайте, бо мені було не до розвідки, і ганяли мене, як ту собаку і їсти сам мусів доставать і взяти нема звідки. Чуть сам не здурів. За 1946 р. взнати все навряд чи вдасться, спробую. Ліквідувати документи, тоді побачу, як воно там є, бо всі звіти відсилаються в райземвідділ. На окремих людців я складаю докладні характеристики по даній мені від Вас формі, але ще не повні, тому тепер ще не подам. Я держу щоденник, де записую все за кожний день, що роблю, що думаю, спостереження, буду відсилати до Вас. В підпілля взяв одного хлопця. Потрібно буде дістати їжу і інше, то помічник потрібний. Хлопець добрий. Я вже виконав одну сховку, а це почав другу. Як старого одправляю, то візьму з хати трохи дерева та й кончимо тоді, вже буде легше, можна буде куди ховатися, та й переховувати, що інше. Якщо маєте, які літературу чи листівки, то відсилайте, бо може перерватися зв'язок на місяць чи скільки там. Ті матеріали я в Юрка не взяв, та й не знаю, чи вони в нього де є чи

не немає. В цьому місяці провів гутірки з селянами в таких селах: Плисецьке, Лип.-Скиток, Кожухівка, Данилівка, Діброва, Дзвонкова, Путрівка, Здоровка, Застугна, Западненки, М. Салтанівка, Жорнівка. Над окремими людьми не працював, бо не було змоги. Як поперли мене з с. Застугна, то опинився аж в Бишівському р-ні км з 25 від міста Васильків. Хлопців своїх бачив за весь час два рази, а деяких не знаю і тепер, де вони чи дома, чи чорт їх знає. В с. Плисецьке я думав задержатись, але сюди зразу кинулося НКВД. Втікали з хати через вікно. Я став бити з автомата, кинув гранату. Мій хлопець тим часом вистрибнув в друге і заліг на городі, кинув дві ракети і відкрив по селі вогонь. Тоді я вискочив також. НКВД почало втікати на ст. Мотовилівка, може думали, що нас тут багато. Два дні ховалися в житі під селом, а тоді знов пішли ж туди. Селяни нам сказали, що втікайте хлопці, бо два дні підряд були, окружували хати, шукали скрізь, забрали три родини, чотири молодих хлопців, другі молоді хлопці повтікали кудись до лісу і тепер їх ловлять. Тут нишпорило НКВД з 12.06. по 23.06. включно кожний день. Відійшли ми в с. Дзвонкову, там напоролось на солдат, що пиляють тут дерево. В їх зброї не було, пару раз вистрілили і вони розбіглися. Одного піймали, то я забрав в нього чоботи і пілотку, бо свої покинув в с. Плисецьке. Тут ми розійшлися, я став його чекати і послав до одного хлопця у село Здоровка взнати, як там справи. Чекав два дні і думав, що його вбили, та перейшов річку Ірпінь в другий район. А там саме були облави, то він не міг вернутися назад і там переховувався в колгоспній скирті сіна. Зв'язався я з ним 29.06., тепер копаємо. НКВД не знайшло нічого, говорять «нада их доганять, они на Западную удирают». Це добре, хай собі думають. Тепер ми поведимось тихенько, треба буде потягти з колгоспів хліба, бо скоро жнива. Зробити ще одну криївку, щоб сидіти в їх весь час на ночі, а вони собі хай трохи подумають. Бачите, вони собі ще не вклали в голову, що тут під столицею можуть засісти наші хлопці. Отже, погано, що немає чого їсти, а куди поткнемося, так зразу себе і виявимо. Це для їх шанс, через пару неділь, як буде в селя, що їсти, та трохи самі потягнемо, то не знатимуть вони нічого, хто як повертається, позбудуться вони всякої орієнтації про наші рухи. Тепер, друже Микола, наказуйте палити колгоспи, то після жнив, можна буде їх висмалити до тла, хай отвозять знов. Коли ми зробимо маленький запас їжі, можна буде десяток, другий пустити їх за вітром. Листівки передавайте обов'язково, будуть конче потрібні, щоб після кожної акції розклеювати їх, щоб народ знав, що це роблять наші люди.

Передавайте поради, накази і інше. Може маєте ті матеріали, що я Вам за їх писав. Батька відсилайте по змозі швидше, щоб він там довго по селі не путався, якщо маєте хліб, то трохи допоможіть, якщо не маєте, то так уже як-небудь буде. Передавайте привіт всім хлопцям!

З революційним привітом.

Слава Україні!

Борис

01.07.[1947]

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 244-246. Копія. Машинопис.

№ 98

ЛИСТ «БОРИСА» ДО М. МЕЛЬНИКА

21 липня 1947 р.

Відпис

Друже Микола! Вашого грипса, літературу та листівки я одержав, дякую. Спинюся трохи на Вашому грипсі. Що до листівок, то це Ви робите правильно. Криївку я вже маю і як буде в нас вільний час, то займуся цим ділом, будемо відбивати кличі самі. Отже, цим разом, якщо будуть у Вас готові листівки, то дайте, а як що ні, то відпишіть відповідні зразки від руки. Дивіться, щоб ці кличі відповідали народу на СУЗ, бо деякі з тих, що Ви мені передавали, повністю не відповідали даним умовам. Що до забезпечення хлібом, то тут справа стоїть так. Брати хліб дуже тяжко, стережуть токи по 5-10 чол. Відправляють в місто тільки в день і то з зброєю. На машині 3 чол., два кріси, на фурманці один кріс. Ви пишете, щоб заохочувати населення розбирати хліб. Це добре, але знайте, що ніхто, ні за яку ціну не наважиться і жмені, тому що за 4 колоски дають по 6 років ув'язнення, а люди тут, як і Ви знаєте, різні, один візьме, а десять на нього заявлять. Тут кого спіймають за дрібницю, напр. яблука чи що, дають через дві години 5 років тюрми. Державного бояться всі, як вогню, і чорт із ними нехай дохнуть. Не то, щоб вони брали, а навпаки, вони гоняться всім селом за тим, що хтось візьме щось з колгоспу. Ще їх Сталін мало видно не навчив, як на світі треба жить. Конячки чи

воза тут в дядьків нема ні в одного, тому що б потягти треба вибрати добрий момент і погоду. Так з току можна нам потягти, ну не більше, як 4 пуди, бо нести чи втикати треба самому. Сторожать зі зброєю і гоняться, як озвірілі дурні, приходиться вбивати, чорт з ними. Тепер ми робимо так. Діємо у двох, беремо 3 мішки, де вдасться розігнати сторожів, берем 4-5 мішків і йдем. Тоді пересипаємо в один мішок і закопуємо в землю. Пізніше переносимо. Тепер часто чатували по дорогах на машини, як в ночі попадеться, то заберем, мій товариш вміє їздити і ми можемо легко її зловити, але в ночі пока не бачили ніде, щоб возили машиною. З харчами дуже трудно. Як жить виключно з державного тут, де тверда влада і такі дурні її охороняють, то більш приходиться ловити, ходити по зубах, поки щось попадеться в руки, їсти ж тепер легше. Ми знаємо, в любій хаті дадуть, а де не дадуть, то самі берем, нічого не зробиш, з голоду вмирати не має [сенсу], а голодний довго не покапариться. Якщо вдасться чимало потягти, то свою родину забезпечу, а якщо ні, то мабуть старий піде на роботу, а ми собі дістанем, де поїсти, це ще буде видно, як і що. З цими тут людьми боротися трудно, вже деякі понаїдалися картоплі і тепер йому нічого не потрібно: слухать нічого не хоче. Отакі то гади. До Юрка я не ходив, бо туди остерегаємося йти, там багато лазе солдат, та й немає коли. Старий був і казав, що він віз приймач, так він каже, що скоро приїде, вижидає поки що у Вас буде. Він із Прокопом, говорив старий, роблять тепер в колгоспі, помагають «стране» убрать хлеб. Він не хоче, щоб хто туди від нас ходив, та я старому заборонив туди ходить. Якщо він не привезе Вам приймач, то Ви мені напишете, то я піду до нього і заберу в його і душу. Чортів кацап до бандерівців їздив за хлібом, а йде в колгосп збирати хліб. Старий нам сказав, що сміялися там вони з нас, як з дураків, кажуть, бігає як собака голодний, а для чого і для кого, дурний та й годі. Та я їм написав записку, щоб не попадалися мені під руки, бо постріляю як собак. Вони вже за любую ціну хотіли, щоб я звідси втік, та вже нічого не зроблять, а я до їх тепер можу прийти, коли хотіли мені сподобається. Колька, мій брат, той, що у Вас був, послідне стерво, боїться мене і навіть не ходе в село гулять, а в місто. Паразити, та й все.

Ви пишете, щоб я Вам написав характеристику тих осіб, що зо мною співпрацюють. За того хлопця, що ходить зі мною, я Вам передам, хлопець хороший, ідейний і рішений на все. За останніх ще чекайте, бо я ще побачу, який буде з їх толк. Напишіть мені шрифт, бо той я загубив десь. Ви пишете, що можна тут дістати в магазинах гроші. То так. В с. Путрівка ми залізли в магазин,

забрали 60 крб. грошей, а посуд та парфумерію, що були тут, нам непотрібні. Пока торгівлі тут немає ніякої і грошей тоже. В фінагента гроші є тоді, коли він бере податки, це вже треба його стерегти, щоб злапати, як попадеться десь нам в руки, то вже не помилуй. Згодом по колгоспах гроші будуть, бо почнуть торгувати за сади та городи, а поки що немає. Тепер ми пока не починали палити колгоспів, бо треба дістати, що їсти. Бо, як почнуть за нами ганятися, а в нас не буде нічого поїсти, то довго не виживеш. Хай трохи потерплять, а після жнив будемо палить. Лозунгових акцій не робили, листівки поки що придержали, частину віддали по руках. За цей час були в селах: Жорнівка, Застugna, Здоровка, Западєнки, Путрівка, Діброва, Лип.-Скиток, Плисецьке, де провели гутірки з селянами. Ховатися тепер трудно. Поля оголилися, це пересиджуємо день в хаті, то в більшості до ночі задержуєм її мешканців. На ст. Мотовилівка розпломбировували 4 вагони, але такого, щоб нам було потрібно, нічого не було. Приходиться тут з цими людьми дуже трудно, це нічого, можна боротися. Звідси я вже не відступлю і кроку. Як-небудь будем крутитися, якщо неможна буде, то я вже Вас писав: кулю в лоб і крапка. Основне, як заготовим їжу, то буде все в порядку, а як ні то прийдеться ще бідувать. За книжками для Вас послав одного хлопця в Київ. Дістали трохи грошей. Якщо маєте, може, літератури, то вишліть. Може маєте, які поради чи накази, то висилайте. Якщо маєте, може, зайві два тризуби до шапок, то дайте батьку. Ну, пока що все. Передавайте привіт від нас всім хлопцям. Пізніше, якщо це у Вашій змозі, перекинуть тре сюди з пару хлопців, хай подивляться, як ми тут живем та дієм.

21.07. [1947]

З революційним привітом.

Слава Україні!

Борис.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 246-247. Копія. Машинопис.

№ 99 ЛИСТ С. СМОЛЮКА ДО КОМАНДИРА

24 грудня 1947 р.

Др. Командир²⁷⁴

Ми возвратились из СУЗ по той причине, что боевики, которых дал мне командир «Роман»²⁷⁵, хотели дезертировать. В доказательство этого привожу следующие факты. Когда нас в с. Снигуровка, Золотоношского района, Полтавской области обстреляли²⁷⁶, эти боевики не пошли вместе с нами, а вдвоем пошли отдельно и на пункт встречи в ту ночь не явились.

Как предполагал я, так и получилось, они не явились потому, полагая, что мы их долго ждать не будем, а они возьмут себе вещи, которые были там, а именно мануфактуру, гражданские брюки и уедут, в чем позже они друг друга выдали.

Когда нас обстреляли второй раз, на стоянке в лесу около села Коробовка вышеуказанного района²⁷⁷, то мне «Гриша» сказал откровенно «чего я тут буду сидеть, чтобы меня убили, мне жизнь дороже всего». Поэтому я решил перейти на правый берег Днепра и обещал им идти рейдом на ЗУЗ, полагая, что в это время пришлете боевиков, за которыми в той время выехали связные.

Для переправы через Днепр мы взяли с собой лодочника, который должен был нас перевезти на правый берег. При подходе к реке кто-то впереди нас зажег фонарик и ругаясь скомандовал «руки вверх». Я приказал стрелять. «Ястреб» дал три очереди из автомата. Ответного огня не было. Местный житель и «Микола» убежали, а мы втроем я, «Ястреб» и «Гриша» вернулись назад в село. За нами никто не гнался и мы возвращались шагом.

В селе «Гриша» от нас отстал. Он имел с собой некоторые вещи, мануфактуру и кожу. Мы пошли на пункт, откуда выходили. Там обождали, но никто не пришел и мы с «Ястребом» решили сами идти на правый берег Днепра.

Так, как ночью невозможно было перейти, ми переоделись в гражданскую одежду, взяли пистолет и гранаты, направились

---

²⁷⁴ Документ був вилучений 13 січня 1948 р. УМДБ Житомирської обл. під час проведення військово-чекістської операції з ліквідації боївки ОУН у Городницькому р-ні.

²⁷⁵ Див. прим. Кудра Володимир.

²⁷⁶ Ідеться про засаду УМДБ Полтавської області 26 серпня 1947 р.

²⁷⁷ Засада пошукової групи УМВС Полтавської області 28 серпня 1947 р.

к переправе, сказав симпатику, чтобы он утром пришел к нам на переправу и поинформировал, что случилось в селе и не возвратились ли боевики.

Ждали мы его до 10-ти часов утра, но он не пришел и мы переправились на правый берег, ушли на базар в г. Черкассы, Киевской обл., полагая, что там сможем кого-нибудь встретить.

В Черкассах мы ждали до полудня и так, как никто не пришел, мы ушли из города, боясь там оставаться, не зная, что случилось с боевиками.

Заходили к тому местному жителю, который нас вел, но его не застали дома. Оказалось, что он во время обстрела сбежал и сидел в кустах до утра. Утром заходил на пункт, откуда мы ушли. Он вместо с тем лицом, которому мы поручили вести разведку и утром явиться на переправу, пришли туда и не застав нас, направились в город.

В городе они встретили «Гришу», он им рассказал, что за ним была погоня и стрельба. На это ему возразил местный, заявив, что он там был и все слышал. «Гриша» сделал следующее: те вещи, которые он имел, часть истерял, а сам хотел идти на полустанок, но заблудившись, ходил по берегу Днепра, дал какому-то рыбаку подошвы и он перевез его через Днепр. После этого «Гриша» пришел на базар, продал кожу и купил гражданскую фуражку.

Там же его встретил местный и привел на пункт, куда заходили мы. Вечером там мы встретились с ним.

Что делал «Микола». Он рассказал, что пошел на полустанок и сидел там, ожидая поезда. Не дождавшись, т. к. не все поезда там останавливаются, он вернулся обратно на пункт, откуда мы ушли, и его привели к нам.

«Гриша» свой автомат бросил в копу сена на левом берегу Днепра и мы [с] большим трудом его нашли.

Поэтому я решил идти на ЗУЗ, т. к. видел, что они дезертируют, а связные почти расшифрованы и посылать их к Вам было невозможно, а других, кому бы можно было доверять не было.

Направляю отчет о нашей работе на СУЗ.

О том радиоприемнике, который Вам обещал купить командир «Роман», я постараюсь сделать как можно быстрее.

Он уже был куплен, но из-за обмена денег, я этого сделать не мог.

В магазинах гор. Киева радиоприемников «Победа» не было. Если посылать людей, то нужно искать такие приемники у

радистов. Поэтому постараюсь как можно быстрее кого-нибудь послать.

С[лава] У[країні]! Г[ероям] С[лава]!

Демьян²⁷⁸

24.12.1947 г.

Верно: Нач отделения Управления
2-Н УМГБ Ров[енской] обл.

майор Атаманюк

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. –Т. 29. – Арк. 10-11. Завірена копія.
Машинопис. Переклад з української на російську мову.*

---

²⁷⁸ Смолюк Степан Йосипович («Дем'ян», «Юзьків») – (1909, с. Майків Гощанського р-ну Рівненської обл. – 28.03.1950, с. Бочаниця Гощанського р-ну Рівненської обл.) – референт СБ Гощанського районного проводу, за деякими даними керівник цього проводу, член ПСК «Одеса», командир бойових груп ОУН на СУЗ. Влітку-восени 1947 р. на чолі боївки ОУН здійснив рейд по території тодішніх Золотоніського та Іркліївського р-нів Полтавської обл. (тепер в скл. Черкаської обл.), ряду районів Київщини, Черкащини та Кіровоградщини з метою створення організаційної мережі ОУН на згаданих територіях, поширення пропагандистської літератури та виконання господарських диверсій (пограбування колгоспів та магазинів сільпо). Для проведення рейдів «Дем'яном» були використані родинні зв'язки уродженця Полтавської області М. Туза, який у березні 1947 р. приїздив у Гощанський р-н за продуктами продовольства у зв'язку з голодом в Україні. У 1948-1950 рр. Корецький надрайонний провідник ОУН. Здійснював організаційну, пропагандистську та диверсійно-терористичну роботу на території Гощанського та Острозького р-нів Рівненської обл., а також Славутського та Берездівського р-нів Кам'янець-Подільської обл., утримував зв'язок з підпіллям ОУН на Київщині. Організатор та учасник ряду рейдів боївок ОУН по території Житомирської, Вінницької, Кам'янець-Подільської та Київської обл. Загинув 28 березня 1950 р. у бою з ЧВГ УМДБ Рівненської обл. За результатами операції було викрито 14 криївок, вилучено 20 одиниць вогнепальної зброї та вибухівки, більше 3 тис. примірників націоналістичної літератури, документи та щоденники підпільників, арештовано 58 осіб, звинувачених у посібництві, з яких 36 у Кам'янець-Подільській обл.

№ 100
ЛИСТ І. ПРОНЬКІНА ДО С. ТИТКА

24 червня 1948 р.

Друже Роман!²⁷⁹

Ваш лист і листівки (600 шт.) одержав 22.05.48 р.

Картаєте мене за неповний «поскубаний» звіт. Каюсь... винний, але ж запевняю вас, що по «недосужності і по должності, і за другими клопотами» ну ніяк кращого подати не міг.

Кажете ділити роботу з членами звена (провідного). Ділю. Діло це тепер не важке – ділити, позаяк, рахуючи й мене, членів тих два. Власне три, але з галичанина поки «малий вей», як то кажуть: ще не досить акліматизувався («па-руські» не вміє, по-галицькому довірливий, і взагалі виглядає не на пересічну «савецьку» людину, а на таку, що лишень учора народилась або щойно впала з місяця).

Тепер про горезвісного «провідника» Орлика²⁸⁰.

Я його з проводу, грубо висловлюючись, «випер, аж загуло» (не могу вдержатись від варваризму – звичка. Даруйте, дуже прошу). Зараз вправляю на ньому свої ораторські здібності. Але, правду кажучи, це заняття мені вже трохи надійло, бо по effect (він, не вам кажучи, трохи дурень, пробачте на слові). Взагалі моя суб'єктивна думка про цього «мужа велого» така, що він у наших рядах явище випадкове. Попав він до Організації трохи через

---

²⁷⁹ Титко Святослав Васильович («Роман», «Твердий») (1921, с. Могиляни (Мошаниця) Острозького р-ну Рівненської обл. – 12.07.1948, біля с. Самостріли Межирицького (тепер у скл. Корецького) р-ну Рівненської обл.). – член ОУН (1938), у період німецької окупації працював директором середньої школи с. Янівка Межирицького р-ну (1941), згодом за завданням ОУН влаштувався перекладачем жандармерії, звідти перейшов на службу в Цукротрест, а з літа 1942 перекладач кримінальної поліції м. Рівне. У підпіллі з літа 1943 р. Заступник референта СБ Корецького надрайонного проводу ОУН (08.1943-02.1945), слідчий референтури СБ Генеральної округи ОУН на ПЗУЗ (02.-11.1945), референт СБ крайового проводу ОУН «Одеса» (кінець 1945-02.1946), організаційний референт ПСК «Одеса» (02.1946-07.1948), деякий час виконував функції провідника цього проводу. Координував діяльність підпілля ОУН на території Житомирської та Київської обл., включно з м. Києвом. Загинув під час проведення чекістсько-військової операції на Самострілицьких хуторах.

²⁸⁰ Бенедюк Петро Микитович («Орлик») (1929, с. Милятин Острозького р-ну Рівненської обл. – ?) – студент філологічного факультету Київського університету, член ОУН (1947), у листопаді 1947-березні 1948 рр. заступник керівника Київського міського проводу ОУН. Заарештований УМДБ Київської обл. 27 травня 1948 р. Засуджений до 25 р. виправно-трудоих таборів.

виховання, трохи через те, що «савецька влада» до нього не з обіймами кинулась. Тримається зараз надією на дуже швидкий розв'язок. Таким чином на цьому «діячі» крапка.

Коротко про Юхимця²⁸¹. Досить порядна людина, гідна для роботи, але, на жаль, не у провідному звені. Но йому бракує інтелекту і волі. З проводу я його офіційно не виключав, думаю провести це шляхом еволюційним.

Торкнуся одного з пунктів Вашого листа до мене: «Члени провідної клітини Організації ні в якому разі не повинні бути членами ворожої нам організації», – пишите Ви. Коли це наказ – підкоряюся безумовно.

Коли ж пункт уможливилює дебати, то ось мої скромні міркування.

1. Комсомол на Східній Україні не бойова ворожа організація. Властиво, це «некоє сборище», а не організація. Вступають туди, хто з посереднього примусу, хто з «дурного розуму», хто з «доброго дива», хто з міркувань, що «всі так роблять». Отже розглядати комсомольця *a priori*, як ворога – безпідставно.

2. Перебування членів Організації у «лавах лєнінсько-сталінського і т. д.» значно полегшує конспірацію. І чим «активніший» буде цей «комсомолец» («активіст» *abrim* на зборах, відвідування гуртків, тощо), тим краще, бо комсомолу ця «активність» допоможе рівно стільки, скільки допоможе мертвому кадило, за приказкою, а людина може бути цілком спокійна.

Про вихід з комсомолу не може бути і речі, коли хочеш мати легальне становище. Вихід тягне за собою:

а) Поліційний нагляд, б) [...] слідування, в) виключення з учбового закладу. А мати у Організації кількох членів, за якими сліdkують (а тим самим вже дезактивовані), та ще й які не мають ні певного становища, ні засобів до життя (у даному разі мізерної стипендії), аж ніяк не раціонально.

Ігнорування комсомольців теж не дасть добрих наслідків, бо серед них є багато таких, що рвуться до роботи.

---

²⁸¹ Велігурський Іван Семенович («Юхимець») (1930, с. Тесів Острозького р-ну Рівненської обл. – ?) – член ОУН (1947), емісар організаційного референта ПСК «Одеса» С. Титка («Романа»), у 1947 р. за завданням останнього поступив на навчання у Київський гідромеліоративний інститут, створив навколо себе групу симпатиків та членів ОУН з числа студентів Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, у листопаді 1947 – березні 1948 рр. заступник керівника Київського міського проводу ОУН, член цього проводу. Заарештований УМДБ Київської обл. 27 травня 1948 р. Засуджений до 25 р. виправно-трудоих таборів.

* Нерозбірливо.

Не дати такій людині її, та ще й до того, як вона розумна і має волю, на мою думку, злочин перед Батьківщиною.

На ці міркування прошу Вас негайно ж відгукнутись.

Відносно П.[ереяслава]-Х.[мельницького.] Буду там не раніше 23.06.

Причина – єдиний адресат, що я у нього можу зупинитись зараз тут і буде там по цій даті.

Хотілося б раніше, але це до мене не залежить.

Просите докладно інформацій про групу під «R» (про яку я Вам, між іншим, нічого не писав).

Ось вони ті інформації: властиво, групи ніякої там нема, а особа, що має інтерпретувати ту групу напівзлодій, напівспекулянт і хотіла б бути ще й політичним аферистом, так що я страшенно радий, що цей «діяч» не бачив мене у обличчя.

До плану.

До першого і другого пункту і здається коментаріїв не треба.

До третього. Оскільки маємо людей, які цілком ні в чому не обізнані (а тому справу революції кожний провідник тлумачить «як бог на душу покладе. Оті ніх же пїрвый аз есьм» – між іншим), то першорядним питанням є зарадити цій справі. На мою думку, конференція буде найкращим засобом погодити всіх.

Для цього необхідно з вашого боку вислати вишкільну літературу, а також історичні відомості про Український визвольний рух (протягом від 1917 до наших днів).

Таким чином, прошу дозволу на скликання такої конференції і в разі одержання останнього прошу вислати необхідну літературу. В разі дістану дозвіл, подробиці (дата, місце, хто, скільки – заздалегідь сповіщу).

II.

На додаток до посланого Вам плану міста вважаю необхідним зробити фотографічний опис міста (залізниця, найбільш важливі об'єкти). На здійснення цього потрібні кошти в розмірі вказанім у плані.

Подробиці щодо цього др. О.[стап] подасть Вам усно.

Про транспорт. «Стукайте і отверзеться Вам» – сказано у Євангелії, отже, стукаю ще раз. **ПОТРІБНОВЛАСНИЙ ТРАНСПОРТ!** Нащо? Хоча б на те, щоб не залежати від часу матеріальних умов при поїздках у райони (бензина коштує у 8-10 разів дешевше квитка). Крім того мотоцикл дуже зручна річ при розкиданні листівок на селі. At first, не залежати від розкладу поїздів, at second швидко заберешся у разі небезпеки.

Подробиці також д-гом О[стапом].

Останнє не потребує коментаріїв:

Хоча б один кавалок зброї.

P.S. Маю нового члена (Вороний), дуже розумна, серйозна і віддана справі людина «поважного» (у порівнянні зі мною) віку. Думав згодом провести у провід. Але почувши Ваше «табу» на комсомольців злякався і пишу про нього у P.S. Чекаю на інструкцію.

Тепер випадок безпрецедентний, як висловлюються юристи.

Натрапив на людину (не провокатор, то факт), що заявила мені, що належить до ОУН і має зв'язок (з ким саме не сказав).

Твердить, що у 1943 р. його зверхником був Крук²⁸². Оце і все, що можу сказати про цю особу.

Чекаю інформацій.

24.06.48

Слава Україні!
Беркут²⁸³

План роботи на червень-липень 1948 р.

I.

1. Створити централізований провід усіх існуючих груп.
2. Провести конференцію провідників («Наші теоретичні і тактичні засади»)

II.

1. Фотографічний опис міста.
2. Адміністративний поділ міста.
3. Розташування міліції.
4. Відомості про молодь.
5. Церква.

III.

Надсилання дописів і текстів листівок, звернень, відозв тощо.

1. фотоапарат. Кошти необхідні для фотографування
  - а) Фотоплівки – 150 крб.
  - в) Хемікати – 300
  - с) Фотопапір – 900 (5 друкованих з негатива)
  - д) Побільшувач – 800

Всього – 2150

---

²⁸² Очевидно йдеться про І. Климишина – командира Кременецького куреня та загону УПА-«Північ» (весна-осінь 1943 р.), а у 1944 р. командира куреня УПА-«Південь».

²⁸³ Див прим. Пронькін Ігор.

3. Транспорт (мотоцикл) – 800 крб.
(Придатні типи мотоциклів – 1) Харлей-Давидсон (амер.)
2) Індіан. (амер.) 3) ДКW (нім.) 4) BMW (нім.)
5) М-72 (рад.) ИЖ – 350 (рад.)
4. Коротка зброя²⁸⁴.

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72722-ФП. – Т. 7. – Арк. 6 (пакет). Оригінал.
Рукопис. Фіолетове чорнило.

№ 101
ВИПИСКА З ЩОДЕННИКА КЕРІВНИКА
КОРЕЦЬКОГО НАДРАЙОННОГО ПРОВОДУ ОУН
М. КЛИМУКА ПРО РОБОТУ ОУН НА СУЗ

1948 р.

Выписка

из личного дневника руководителя Корецкого надрайонного
проводника ОУН «Максима»²⁸⁵ убитого 12.11.48 г.

1. Связаться с востоком.
2. Выслать людей на восток для работы:

---

²⁸⁴ На кожному аркуші документу від руки синіми чорнилами написано:
«Изъято у меня при обыске 24/V-48 г., подсунутье мне в вагоне. Гордийчук А.».

Гордійчук Олексій Микитович («Остап») (1928, с. Тесів Острозького р-ну Рівненської обл. – ?) – з січня 1944 р. в УПА, двічі був поранений, весною 1947 р. за власною ініціативою створив у Гощі Рівненської обл. молодіжну групу ОУН, був призначений організаційним референтом ПСК «Одеса» С. Титком («Роман») провідником Гощанського кущового проводу ОУН. З осені 1947 р. за завданням «Романа» утримував зв'язок із Київським міським проводом ОУН, доставляв літературу та пропагандистські видання для поширення у м. Києві, курував організаційну роботу зі створення оунівського підпілля в столиці України. У березні 1948 р. за вказівкою С. Титка готував теракти проти співробітників МВС та партійно-радянського активу в Києві. Заарештований МДБ 24 травня 1948 р. Засуджений до 25 р. виправно-трудоих таборів.

²⁸⁵ Климук Микола Максимович («Максим», «Матрос») – (1924, с. Крилів Корецького р-ну Рівненської обл. – 12.11.1948 р. в Межиріцькому р-ні Рівненської обл.) – референт пропаганди Корецького районного проводу ОУН (до весни 1947 р.), у 1947-1948 рр. керівник Корецького надрайонного проводу ОУН. Застрелився після поранення у ногу під час проведення військово-чекістської операції МДБ.

[а] Донбасс; б) Киев и т. д.
Особенно связаться с Донбассом, отправить туда литературу.

Верно:
Оперуполномочен[ный] Управления 2-Н МГБ УССР
Лейтенант Богатырев (підпис)

7 декабря 1948 года

ГДА СБУ. – Ф. 2. (Управління 2-Н). – Оп. 48 (1953 р.). – Спр. 17. – Арк. 125. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.

№ 102 ЛИСТ М. ЯРЧУКА ДО М. ШТОЙКА

[1950 р.]

Слава Україні!

До Е/12²⁸⁶!

1. Згідно з найновшою вказівкою Ви повинні прозвітувати по старому з пропагандивної роботи за III і IV кв. 1950 р. В ту точку пропагандивного звіту звітувати так:

1. в селі.
2. в місті.
3. серед східних українців.
4. серед представників інших національностей.
5. в інших середовищах (робітники, службовці, інтелігенція, молодь, діти, школа тощо).
6. вислано в східні області ССРСР.
7. вислано в інші райони ССРСР.

Форма звіту з політпропагандивної роботи, яка зобов'язувала зобов'язує і надалі. Звіт можна писати слівдел, щоб не забирати

---

²⁸⁶ Штойко Микола Петрович – («Богун», «Е-12») (1924, с. Іванків Скала-Подільського (тепер Борщівського) р-ну Тернопільської обл. – 15.08.1951 р. межа Орининського р-ну Кам'янець-Подільської обл. та Скала-Подільського р-ну Тернопільської обл.) – пров. Скала-Подільського районного проводу ОУН, водночас утримував лінії зв'язку КП «Поділля» на СУЗ. За наказом Крайового проводу у вересні 1951 р. мав перейти на організаційну роботу на СУЗ. Загинув під час проведення цільової чекістсько-військової операції УМДБ Тернопільської області.

часу машиністам. Висилати один примірник, залишаючи в себе копію.

2. Щоби випродукувати членські кадри і відділити здорове зерно від голови, треба:

а) всіх членів, що пройшли перевірку і до яких є цілковита певність заприязності. Через зиму Ви повинні приготувати кадри до присяги. Пояснення значіння присяги члена ОУН і відповідальність.

Д-2²⁸⁷

ГДА СБУ. – Ф. 2. (Управління 2-Н). – Оп. 49 (1953 р.). – Спр.4. – Т. 3. – Арк. 218. Фотокопія. Рукопис.

№ 103 ЛИСТ «ЗІРКИ» ДО НЕВІДОМОГО

[1950 р.]

Друже ...

Маю до Вас прохання, а саме: опишіть, будь-ласка, процес укр[аїнських] студентів в Одесі, про який тут оповідали мені з переказу того, що повернувся звідтіля. Описати прошу те, що пам'ятаєте. Буду вдячна. Цього для нас конче потрібно.

Чуюся винною, що відразу з Вашого оповідання не написала. Дозвольте пригадати: при писанні прошу змінити почерк, а найкраще було б друкованим.

Якщо у Вас були б подібні цікаві відомості, то прошу про них також писати.

Що нового біля Вас? Чи всі живі – здорові? Прочу поздоровити від мене наших «Маленьких друзів» (щоб часом не

---

²⁸⁷ Ярчук Михайло Васильович («Гарт», «Дубовий Сук», «Клим», «Нотар», «Д-2», «Д/2», «Р-5») (1921, с. Іванків Скала-Подільського р-ну Тернопільської обл. – ?) – член ОУН (1940), перейшов у підпілля у 1944 р. Слідчий СБ Чортківського районного проволу (1945-1948), слідчий і водночас заступник референта СБ Чортківського надрайонного проволу (1949-1950), провідник Чортківського надрайонного проволу (1950-05.1951). Захоплений 29.05.1951 р. за допомогою АБГ.

образились за таке псевдо, але через конспірацію не знаю, як і звати). Біля мене, як звичайно, нашому братові завжди добре.

Дружній привіт
С.У! Зірка

ГДА СБУ. – Ф. 2.(Управління 2-Н). – Оп. 49 (1953 р.). – Спр.4. – Т. 3. – Арк. 227 (пакет). Оригінал. Рукопис.

№ 104
ЛИСТ «ВОРОНА» ДО «СОНИ»

Квітень 1951 р.

Здоров подруго Соня!

З перших слів повідомляю тебе, що податель цього грипса²⁸⁸, що одягнений в синьому плащі, в англійських чоботах, в сивім кашкеті і передній зуб золотий – є чоловік свій. Він є працівник УПА й по рейду він був в Запоріжжі, тут зі мною і ми разом проводили наші роботи.

Від мене просьба така: направ яким небудь способом його до теперішніх керівників УПА і як можна то чим поскорше. Якщо до тебе вони тепер рідше заходять, то направ туди, де знаєш, де вони заходять. Якщо можливо, то направ до Чижя, або хоть так до якого небудь провідника, бо я не знаю, хто тепер [є] провідником по Кременецькому округу.

Так, що ще раз прошу від себе, зроби як получче, щоб він зустрівся з хлопцями. Про зраду не бійся, це людина є дійсно своя і допомогу йому роби впевнено.

До побачення!

Ворон

Справка: Подлинник указанного документа, передан Петруком П. В²⁸⁹. нашему агенту «Павлову», для вручения Гилюк Софии, которая должна связать его с подпольем ОУН в Кременецком районе, Тернопольской области.

---

²⁸⁸ Див. документ № 85.

²⁸⁹ Див. прим. Петрук Павло.

Копия верна: Зам нач отд. 2 отдела УМГБ
Запорожской области

ст. лейтенант Вершина

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е управління). – Оп. 29 (1956 р.). – Спр. 8. – Арк. 74.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 105
ЛИСТ М. КРИСИ ДО П. КОЛЕСНИКА

10 липня 1951 р.

Перевод с украинского

С. У.!

Друг, будем встречаться на том месте, где выходя с квартиры, в которой мы квартировали, когда приходили за банкой и задержались через трактор.

Туда Вы выходите на встречу.

Имейте ввиду засады.

А если здесь не встретимся, так выходите туда, где мы варили вишни.

На этом месте, под камнем, я буду оставлять записки и Вы оставляйте.

Коб[зари]²⁹⁰

Перевел с украинского: Ст. оперуполномоченный
Управления 2-Н МГБ УССР
лейтенант Малишевский (підпис)

Справка: Документ изъят у захваченного 21.04.52 года оуновского бандита «Кобзарь».

Ст. оперуполномоченный Управления 2-Н МГБ УССР
лейтенант Малишевский (підпис)

22 апреля 1952 года

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління) – Оп. 39 (1956 р.). – Спр. 3. – Арк. 266.
Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.*

---

²⁹⁰ Див. прим. Криса Михайло.

№ 106
ЗАПИСКИ КЕРІВНИКА БОЇВКИ ОУН
М. КРИСИ («КОБЗАРЯ»)

Червень – липень 1951 р.

Рейд Ш. Г. УСМ на Схід

Ми заходимо на останню квартиру за станцією Н. П. Сьогодні [...] червня 1951 року перейдемо на свій терен. Починає розвиднятися. Друзі, шукаймо місце.

Ми йшли залізницею. Др[уг] «Б»²⁹¹ вилетить справа, а я полечу вліво. Якщо знайдете, то свисните і я тоже.

Я злітаю в долину і вилітаю до гори, знаходжу пшеницю і даю знак. Направо в долині, мабуть, пасуть коні, бо хтось закричав, я присідаю і слухаю. В цей момент летить друг «О»²⁹².

Якби то йому дати знати, щоб він скривсь, що тут є пшениця; тихше і присядьте, бо там коні пасуть.

«О» присідає і ми слухаємо, не чути більш нічого, що на той стороні – є жито і на горі буряки, але дньом можуть нас побачити.

Полетить, але сюди вліво і прикличте д[руга] «Б» – там є сіно, я візьму та на чорта смітити – буде нам здаватися, що ми вже в новім терені здобули хату і спимо на сіні.

Приходять друзі. Др[уг] «О» приносить в палатці сіно. Ви, друзі, лізьте в пшеницю і робіть леговисько, а я тут ще трохи послухаю. Починає співати жайворонок, це нам найкращий годинник. Він все тоді співає, коли ми летимо задихані і шукаємо квартири.

Починає розвиднятися. Я лізу в пшеницю, друзі ще не знайшли місце. Др[уг] «Б», о тут буде добре, я – зле там, бачите, стерня, а тут гора, підемо, хлопці, далі на рівніше. Др[уг] «О», о тут буде добре. Др[уже] «Б», давайте де-небудь, бо вже видно.

---

²⁹¹ Старенький Володимир («Богун») – у 1951 р. член боївки ОУН «Кобзаря», учасник рейду по території Київської обл. (06.-07.1951). Загинув 7 липня 1951 р. у с. Ожегівка Володарського р-ну Київської обл. у бою з опергрупою МДБ.

²⁹² Мельник Віталій («Орлич», «Василь Орел») (1930 – 07.07.1951, с. Ожегівка Володарського р-ну Київської обл.) – районний провідник (1948-1950), член Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Брав участь у розбудові організаційної мережі ОУН на Київщині. Учасник рейду боївки ОУН «Кобзаря» по території Київської обл. (06-07.1951). Застрелився під час бою з опергрупою УМДБ Київської обл.

Я побачив трохи більшу пшеницю, давайте, друзі, тутво, але зважаємо не робити великого логовиська, щоб не витолочити цієї великої пшениці, бо буде видно з тієї гори, з буряків.

Ми лагодимось до снання. Друзі, кому нині припаде стійка. Др. “О” – мені. Ми лягаємо з мрією, як би найкраще пройшов день, бо ми з вечора переходимо в свій терен.

Ми повставали і не можемо сісти, бо на другій горі сапають буряки і ще др[уг] “О” чоботами і сумкою витолочив трохи пшеницю Ми навлежачи вичистили зброю і почали снідати, наш пайок з десять сухарів.

Зараз на буряках хтось [вилаявся] триповерховим [...]. Це, мабуть, бригадир до якоїсь жінки. Тоді якась жінка почала співати якусь вульгарну пісню. Друзі, ми мусимо перенестись в друге місце, бо ще хтось із нас забудеться і піднесеться і нас помітять.

Ми полізли в друге місце. “Б”, – я візьму сіно, та нащо сміється. Я поліз вперед, за мною “Б” і також “О”. Пождіть, друзі, я зроблю логовисько. Друже “О”, вилізайте, не лягайте так [...], бо щоб ми знову так не витолочили. Я роблю логовисько і ми знову лежимо.

Др[уже] “О”, валяйте, не ставте так чобіт за плечима, ставте їх поближче в рядок, щоб ми знову не витолочили. Др[уже] “О”, ви хочете сказати, що я там витолочив і щоб ще тут не витолочити. Починаєте звертати забагато уваги на дрібнички.

Друже, я тут не кажу, що ви якийсь злочин зробили, ми зразу пили воду на паях, але почалось хмарити і ми почали воду пити так, як вже напились, тоді почули, що вона смердить і побачили, що вона жатва.

Др[уг] “Б” поліз по сіно і приніс. Ми знову полягали на сіно. Др[уже] “Б”, ви щось робите, нічого, то ми, друзі, дещо собі обговоримо і пригадаємо собі дещо.

Межу, що ми нині переходимо, є кордон, ідемо в свій терен, про котрий ми тільки мріяли. Ми казали, що як прийдеться згнути, краще в своїм терені, якнайдалше на схід в тих історичних місцях, тому що ми на своїм терені і мусимо бути обережнішими, будемо мусити дещо змінити. Хотя нам треба всюду цього прирешуватись.

Візьмемо таке: квартирування нам треба робити якнайменші логовиська, не нести нічого стелити, бо пізніше не годин замаскувати. Нам треба якнайменше робити стоянок, сміття скидати в одне місце і закопувати дальше вид логовиська, щоби пізніше не помітили, бо як ми будемо так дальше робити, то нас будуть знаходити під кожним селом, а жнива близько.

Тепер щодо стійки. Нам треба буде вважати не спати, бо ми будемо квартирувати в нових хатах і по полю стійку держати сидячи, бо лежаче не можна вдержатися від сну.

Тепер щодо харчів. В нас харчів є мало і не знаємо, як в новім терені. Нам треба буде харчі економити, їсти так, щоб жити і буде так, доки не здобудемо хатів, де зможемо харчі діставати.

Тепер квартирування в нових хатах. В нові хати треба якнайменше докучати людям. На цім будемо кінчати. Може, хтось має що сказати.

Др[уг] “О”. “То все нічого, але мені здається, що ви тому говорили, що я витолочив пшеницю Таке, друже, тому, тож ви самі знаєте, що ми в новім терені мусимо більш тримати конспірацію.

Дальше дивимосся в карту. В котрій годині ми перейдемо кордон. Тепер, друзі, визначаємо собі стрічу. На випадок стрічаємось за річкою Руською на залізній дорозі в ста метрах від моста. Кличка – ми зброю несемо.

Ми почалися лагодити в дорогу. Взавши сумки на плечі, ми в половині 10 рушили в дорогу. Ідемо залізницею.

Друзі! Ви ж собі уявляєте, де ми нині будемо? Ми ж там будемо, де багато друзів мріяло.

“Б.”, цікаво, чи це ще далеко, де мав бути хутір, о там його видно, о, там наша земля.

Ми ідемо дальше, стрічаємо якогось хлопця, перепитуємо дорогу.

О, бачите, це типовий сільський парубок, такий, що нічого не думає. Д[руже] “О.”, дайте йому спокій, він їсти хоче, бачите, як летить додому.

Ми ідемо дальше. Починається смеркати. Друзі! Чуєте, вже інакший вітер повіває.

Б. Дійсно, ось, ось і ми пройдемо кордон.

Дванадцять годин. Ми переходимо кордон.

Друзі, увага!!!

Сьогодні 8.VI штурмгрупа переходить кордон Київщини. Це є історичний день, слава!

Ми йшли бадьоро і перейшли кордон. Ми доходим до станції С., кождий щось багато мріяв, пригадував собі, що читав про козаків. Ми на станції зайшли до почекальні, не було там нікого, тільки сторож. Ми напились води і спитали, чи нема буфета і пішли далі.

Б. до О. : чи то всюду по почекальнях поприв'язувані квартиланчугами, а баки по воду молотками позасувані?

О.: майже всюду. Це крок до комунізму. Ми переходимо залізничний міст через Рось (це був тільки доплив Росі річка Руська).

Ви, друже О., ідіть вперед, бо тут є сторож. Говоріть до нього по-руськи. Ми пройшли міст спокійно. Збігаємо до Росі (Руської), до цієї історичної річки, щоб і похлюпатися, і з неї води напитися. П'ємо воду, набираємо на дорогу і йдемо далше.

Я вириваю правдиву осоку і ховаю в записник. О, це колись, друзі, передамо провідникові.

Ми ідемо далше поперек полями. О, бачите, друзі, цю долину? Тут десь колись козаки стояли табором.

Починається розвиднятися. Ми летимо, бо немає де заквартирувати. Знаходимо жито і заквартируємо. Ми переспали і встаємо. Сонце пригріває. Тільки жайворонок звився вгору і кричить.

Що кричить? Тільки знає кричати, та не знає, що робиться на землі, бо він історії не знає, а тут серце рветься, бо ми на цих місцях, де ходили козаки, може, й на цім місці, де і ми квартирували. А найгірше сумно, коли народ ходить по цій землі і нічого не знає, не бачить розритих могил.

Б. Дійсно. Уявіть собі на годину, що ми на цих дорогих місцях починаємо вкладати план на вечір.

Я, друзі, піду в село на розвідку, бо нам треба сконфіскувати якісь банки, щоб заховати речі. Ви вийдете на цей шлях, як буде їхати підвода, то заберете банку. Якщо за півгодини не буде підводи, ідіть під село і там стрічаємось.

Я пішов в село, іду селом. Село вийде деякі зміни – з хатами разом хліви. В колгоспах брами з з гімблованих слупів, на кожній брамі червона шмата і боги повивешають. Іду далше, іде 11 річний хлопчина, кланяється по-російски і каже мені “здравствуйте”.

Ох, думаю собі, то має бути нащадок козацький, це раб московський.

Я находжу молочарню, йду *растрічу*. Ідемо, забираємо банку й ідемо далше, вона тяжка. Ми падаємо в якійсь долині, сміємось і ідемо по долині, заквартируємо в житі, робимо масло і сміємося, згадуємо провідника, що десь гр[изеть]ся нами.

Перед вечором збираємось і ідемо далше. Під річкую положимо масло. Тоді заходимо на квартиру до ліса, бо нам треба перетопити масло, топимо і вже розвидняється.

Б. пішов на розвідку. Прилітає. Друзі, та ми тільки в балці. Друзі, скоро збираємось, ідем в жито.

Це було 11.VI. Ми переквартирували. Перед вечором вкладаємо план роботи.

Друзі, я піду сам в село на розвідку, бо мене цікаве майбутні жилища, в одній хаті не були і шкода часу. Ви заховайтесь десь тут і вийдіте там настрічу на ріг ліса, я три рази свисну.

Я іду в село, іду полем. Ох, прекрасний партизанський терен, самі балки. Дальше вітер, хмари, блискавка. Я перемагаю вітер. Мене цікавить, що там в селі.

Село пряме, довге, степові вулиці. Ось тут багато родин. Підходжу під першу хату. Б'ється серце, загавкав пес. Я втік, хтось з хати вийшов. В другій хаті таке ж саме і в третій. Якийсь крепкий парубок слухає детоктори (вже знаю яких багато радіїв).

В хаті чисто, на образах висять вишиті рушники. Підходжу ще під пару хат і лечу настрічу поперек полями. Пускається дощ, я мокрий по пояс. Долітаю недалеко до стрічі, свищу, не чути нікого, може не потрапили, але чую десь далеко свист. Лечу в той бік напрямки і стрінулись.

Це було під ранком 11. Ідемо квартирувати в жито. Ділюсь з друзями враженнями. Днём ідуть друзі в розвідку і кажуть, що гарний партизанський терен, аж жалко його покидати.

По дев'ятій виходимо з жита, йдемо. Поле, рів, балки, а там і дерев немає. Степ. Нам привиджуються козаки на конях. Ми почали співати "Там на горі жінці жнуть".

Нам здавалось, що ми тоже козаки і ідемо на конях. Хотілось кричати, як ті козаки. Ох, Москва ненаситна. Це ж твоя робота. Входимо в село. Маленькі хатки стоять рядком, коло кожної хатки плетений пліт.

Бачите, д[руже] О., я бачив колись на сцені.

О.: дійсно, там ще криниця, а там козак з дівчиною.

Ви, друг Б., лишайтесь тут на полі, а ми підемо в село. Ми ідемо з биттям серця. Що ми зараз здобудемо? Підходимо під одну хату. Замкнена. Під другу – таке саме. Заходжу до однієї хати – є тітка і 13-річний хлопець. Хлопець слухає детектора. Дивлються на нас підозріливо.

Тітка стягає з нас протокол. Ми кажемо, куда йдемо. П'ю воду і виходжу. Тітка виходить за мною і дивиться куди пішов. О. негоден вийти з хати, бо стоїть жінка. Я іду вулицею. Здоганяє мене дядько і питає, куди я іду. Я йому кажу, він каже, щоб я заночував в селі. Я кажу, де буду ночувати, а він – було би в тої жінки заночувати.

Я пішов до друзів і ми пішли далі.

13. Ми заквартирували в пшениці під селом К. У нас виходять харчі. Ми мусимо йти по харчі. Радимось і вирішили. Ви, др. Б., лишаєтесь, а ми підемо. Пишемо записку і сміємося, ох буде читати.

Ми вилізаємо з пшениці рачки на дорогу і ідемо по дорозі. Іде якась інтелігентка р[ов]ером. Др. О., то що він варте, як його треба їхати, засміялася міцно. Ідемо даліше. Бачимо, жінки сапають буряки. О., цікаво, нам добре придивляйтесь, що як вони вбрані. Це може нам багато дати.

О. Бачите, спідниці широкі, подерті, є й обдерті, а там бачите, якась лучше убрана, це, мабуть, ланкова.

Я. А там бачите дві могили? Цікаво, чи про них хто що-небудь знає?

О. Широкі ці могили, де легко опочить козацьке тіло біле.

Я. Ох, кацапня. Ще й говорять, що вони за народом. Друже, козаки за кого боролись. Ми не хочемо, що[б] вороги їх [розор]ували, але сумно, коли наш хохол, нічого не знає, не бачить, як вороги нищать нашу історію. Але нічого. Хотя ох нищать, заорують, але все ж не знати, що це могили.

Ці могили було видно з дороги на кілометр, але ми прибули кроком і я крикнув: “Слава, герої козацькі, спіть спокійно, ми ідемо кінчати ваше діло і стократно помстимо ворогові за ваші розорені могили”.

Ми йшли далі мовчки. Доходимо до місця, бачимо, іде якийсь сталінський аристократ з мамою, убраний впершєрядно і то по закордонному. Це має бути пролетар. Він навіть на людей не дивиться. Ми далі же бачим більше таких. Я дивлюсь здивованими очима, як це все вбранє по західному.

Ми зайшли до чайної. Бачимо, як сліпий старик виїдає зі столів те, що аристократи позалишали. Я шепчу другові, щоб дав йому моє ситро. Друг дає. Старик розкланявся. Друг питає, що його заставило на таке. У старого постали сльози на очах. Я робив колись рахівником в райісполкомі, а тепер бачите, коли робив, тоді знали. Він спитав друга, з якого села; др[уг] – З вашого району, з цього села, але це село було другого району, др[уг] помилився і я почав кликати, д[руг] Ванька, давай, ідем, бо нам час і запомни, ззаду якийсь задовго їв, мабуть, що слідкував.

Ми вийшли, купили харчі і пішли. Ідем до річ[ки], купаємось, дещо собі беремо і сміємось, там собі думають, що ми бідуємо і ідемо даліше.

В останній хаті якась жінка копає на городі. Підемо, дещо розпитаємо. Ми попросили у неї води, вона послала дівчинку і та нам винесла води. Вона каже, що вона з другого села, наріка на колгосп.

Ми питаємо, чи має чоловіка, каже, що в колгоспі чоловіка не треба. Питаємо, скільки в її селі получили на трудовень, по п'ять кіло. Ми кажемо, що дуже багато, вона каже, що вже мусили

дати, бо людей мало, а поля багато, люди тяжко робили і ті вже мусили дати.

Ми попросились і пішли даліше.

Спинаємо машину і сідаємо. На машині їде дві жінки, дорога недобра і кидає машину. Кажу, ми не дурно гроші платимо на позику, на налоги, бо нам гарно дорогу справляють. Вони сміються, але нічого не кажуть.

Ми питаємось, чи знають, що це за горбки? Вони мовчать. Ох, як хотілось би їм сказати, що це за могили і яка причина, що вони, може, і не знають, що це за могилки. Ми кажемо їм, що вони хорошо живуть, вони кажуть нам – добре, де нас немає, да ми прийдемо, да людей почуємо.

Вони зразу нас боялись, пізніше почали говорити, але нам був час злізати і ми злізли. Друг іде до шофера, щоб йому заплатити і торгується. Шофер питає, якої ми нації, що так торгуємось. Ми пішли далі по пості, ділимось з другом цим, що бачили і що чули. Смеркається, ідемо під друге село.

Ви, д[руже] Б., лишаєтесь тут в житі і підете по воду там в долину, бо ми будемо тут квартиувати. Ми пішли в село з биттям серця, що то ми здобудемо. Пораз зривається вітер, хмаріє, дощ. Я тішуся, що добре під хати підходити. Людей багато полягало спати, де є світло, там замкнемо.

Ми пройшли пару кілометрів попід хатами, не знайшли нічого. Вже нема світел. Бачимо далеко в темряві світло. Летимо до нього. Підходимо під вікно. Якась жінка. Кажу, ідем до хати. Друг бачить, що я тривожусь, сміється і каже: “Я ще можу цього переживати”.

Приходимо до хати, п’ємо воду, жінка просить сідати. Питає, звідки ідемо. Ми кажемо. Питаємо її, по скільки дали на трудовень, вона нам каже, що по півтора кіло. Я питаю, що, добре живете. Вона каже, що добре, но не всі. Я кажу, що в нас всі рівні. Вона каже, що рівні на цвинтарі, каже, що партійні добре живуть, бо тільки вони мають посади.

Ми розкриваємось, хто ми, питаємось, чи не чула про таких людей. Каже, що були за німців, стояли з вінтовками в городі. Попросили хліба, подякували і пішли далі. Питаю, чи краще було б мати свою землю? Тітка – хто б то не хотів на себе робити і то тоді, як сезон.

Питаємо, чи були тут повстанці по 20-х роках, та були якісь банди. Наказуємо, що[б] нікому не казала, хто б на вас заявляв, як ви стоїте за таких, як ми. Ми попросились і вийшли.

Тішимо, що ми багато пізнали нам не відомого. Летимо до друга, щоб йому розказати.

14. Квартируємо тут в житі і дальше вода пайок, міряємо коробкою з мила. Кілограм хліба на сніданок і обід, на вечерю 10 сухарів (печені).

О, сонце пече грішне тіло, як писав ВИШНЯ, але ми чекаємо вечора, майбутнє. Вечір, дощ. Ми навіть не накриваємось палатками, но тільки летимо. Бачимо, що не долетимо, бо вже нема світел в це саме село в другий кінець, заходжу до одной хати, дивлюсь, є хлопець. К[р]омсаю в двері, замкнено. Він крикнув з хати, то хто? І не виходив, я їду далі. Вітер шумить. Там замкнено, тут собака, тут небезпечно.

Заходжу до однієї хати, прошу води напиться, а там є тип, питаюсь, куди дорога. А ви звідки, що не знаєте, куди їдете, я йому кажу, одну станцію – хіба там є станція. Я почув, що його жінка говорить по-руськи і щоб ще не витягати пістоля, я чим скоріше вийшов. Розповідаю друзям, якого я стрінув робітника. Набираємо зо става води, ідемо під друге село і заквартируємо в житі. Це було 15. VI вечером, йдемо в село.

Друг Б. лишається коло речей, ми йдемо в село. Вулиці прямі, село в зелені, багато хатів, хлів з хатою вкупі. Заходимо до однієї хати, замкнено. Якась людина спитала, хто, ми кажемо, що хочемо води напиться, ідіть далі, в мене немає води. Ми пройшли ще десять хат і так заходимо до однієї хати, є тітка з дівчиною, тітка хвора.

Питаємо, як живе, тітка на власть нарікає. Я хотів розкритись, але було тяжко, бо тітка щось здогадувалась і мовчала, а тут ще малі ці з кимось. Я подумав, що краще вийти, колись ще заїдемо і ми вийшли. Др[уг] О. каже, що його це не задовольняє, що ми не розкрилися. Нічого, друже, ця хата ще не пропада. Ми йшли далі. Пройшли ще з 10 хат і вже не було світел. Ми пішли в жито. Розповідаємо другові, повторяємо слова тітки.

Сміємось, що тут легко так навчитись, бо замітна різниця. Др[уг] Б. каже, що приніс води, но з кольбою, бо інакшей не було. Сміємось. Кажемо, що буде подольше. Дньом бачимо недалеко могили. Ох, ми на тих місцях, де козаки бились. Про ті місця колись тільки мріяв, а тепер я тут. Щось не хочеться вірити, що ми тут в таких історичних місцях.

Др[уже] О., то десь бились козаки, то читаємо в історіях, то це ж Правобережжя, тут було найбільш подій. Перед вечером збираємось. Ви, друг О., візьміть сумки і ідіть в другий кінець села і там стрінемося по дорозі, а ми ідемо назад в це село, бо це гарне село і ми мусимо щось здобути.

Ми пішли, перейшли пару хатів, ідемо під третю, бачимо, якийсь дядько. Кажу другу, ідем. Давайте ідем. Добрий вечір, сідайте хлопці, звідки ідете ? Ми сідаєм. Тітка дає нам води, каже, що хліба немає. Кажу, то ви робите, напевно, якимось рахівником, або бригадиром і ви не маєте хліба, а що має казати простий колгоспник?

А, ну його, робив рахівником і бригадиром, не хочу більше, народові не платять, народ не хоче робити і на тебе відказує. Дядько відказує на владу, але ми вийшли, пішли далі, пішли до другого дядька. Попросили води, каже, що немає води, ходіть на подвір'я, я принесу, ми кажемо, що не треба трудитися, але дядько пішов, приносить воду. Ми напились, кажемо, чи немає що з'їсти, хочемо зайти в хату. Каже дядько, що кріпко бідує, ідіть до сусіда, він має все.

Ми бачимо, що дядько до хати не зайде, ми пішли. Думаємо, він зайде до хати, тоді ми прийдемо. Ми пішли, вертаємось. Дядько в хаті. Ми приходимо і розкриваємось. Дядько нарікає на партійних. Ми наказуємо, що[б] нікому не казав, виходимо.

Стрічаємось з другом, розповідаємо й ідемо прямою дорогою на село О. Хочемо заквартирувати, нема де. Назад вертатись задалеко. Ми ідемо через село по другу сторону. В селі розвиднялось нам. Вийшли за село, почало сонце сходити і ще нема де заквартирувати.

Проїшли ще з кілометр, побачили пшеницю. Йдемо, сміємось, хоча і наплечники трохи врізались в плече. Споминаємо друзів, що там десь в житі послухають, чи їх сторож не бачив, а ми днем ідемо, залізаємо в пшеницю, вона як море, кінця їй не видно. Радимось, як би то дістати харчі, бо вже вийшли. Це було 17. VI. 1951р.

Др[узі] Б. і О. ідуть по харчі, я лишаюсь на місці. Пригадую друзям, щоб вважали щоб і довго не крутились, Б. відповідає за дорогу. Друг голосить відход – Слава, Слава! А сливо там, друзі полізли рачки, як лиси. Лишаюсь сам, не сплю, но послухаю друзів, щоб там що не случилось. Пізніше мрію, *плени*. Пізніше полетів до друзів знайомих, далеко до провідника, що десь собі думає, як ми господарюємо. Пораз чую в пшениці свист, ми зброю несемо, це друзі, подаю[ть] кличку. Я злегенька відсвистую. Прилізають друзі. Слава! Слава. Друзі з таким піднесенням, так, ніби Україна вільна.

Розповідають, що навіть інженери, яких стрічали, говорять по-українськи. Говорять, що до однієї крестьянки говорили по-руськи, та дивилась на них кривим оком, але вона, зачувши,

що друзі між собою говорять по-українськи, приступає до них і приносить їм тепер обід, котрий трохи затримають і каже тоді, я бачу, що ви щирі українці. Друзі з нею пожартували, але були обережні. Кажуть, ох, як хотілось би поговорити, але що ж, обставини не вимагають – більшовицька дійсність. Кажуть, покупались в історичній річці, що говорили з пацанами, дуже щиро з ними розговорились. Кожен сказав свій літопис. Один пацан каже до другого – твій батько кацап. Др[уг] Б казав, що він молдаван. Друзі скупались і пішли, їхали машиною. Говорять, що дуже дядьки жартівливі, що всі говорять по-українськи.

Я, бачите, друзі тишились, прямо радіємо, що ми на Україні, стрінули одне місце з цього всього, що ми знаємо, що українці говорять по-українськи. От до чого довів старший брат. Ох, ми щоб стрінулись з провідником, мали б що говорити.

Розповідають далі, що заходили до *одной тьотки*, купили молока. Дуже добре поставила, не пізнала, хто вони такі, нарікає на владу. Каже, дочка робе бухгалтеркою, але вона тільки на себе заробляє, а я тут бідую.

Починає вечорити. Ви, друже Б., лишайтесь тут, принесете води і огляньте той ліс. Ми ідемо з другом в село, що до чого, стрічаємось там і там.

Ідемо, говоримо, кого можна здобути, оглядуємо місце, де можна було б квартирувати. Пізніше підходимо під село, смеркається. Чути співи, музику. Це, мабуть, тому, що неділя. Входимо в село, вгадуємо прямо на весілля. Ідемо далі, минаємо стоящих гуртами дівчат, хлопців. Бабки посідали собі в кружок коло хати і щось розповідають, мабуть, яка баба да в кого була.

Ми бачимо, що то ще за скарб, лізимо через загородку в жито, але [пес] нас ви[пх]ав своїм гавканням, ми пішли в друге місце на город. Якась дівчина коло хати, співає дуже сумну любовну пісню. Сміємось з другом. Це вона нас так кличе. Ми хотіли іти, але вона пішла до хати і замкнула двері. Ідемо. Спів по селі. Співають майже по-українськи. Люди трохи позаходили спати.

Ідемо під хати. Зайшли під пару хат. Замкнено. Ідемо до другої хати. Відчинено. Просим молока продати. Баба за печі кричить нас, думає собі, що ми жартуємо, що ми з цього села, але молодиця тітки каже, що то справді чужі люди.

Баба втихає. Тітка нас запроваджує до другої хати, де за хвилину приймала гостей. Каже нам сідати і приймає нас. Розповідає про своє життя, нарікає на владу, що не платить їй за сина, що загинув на фронті.

Ми розкриваємось, наказуємо і їмо. Тішимося, що нашли щирі титку. Летимо до друга.

18. VI. Переквартируємо на тим самим і вечором з д[ругом] Б. йдемо в с. О. Перейшли пару хат, заходимо до одної, п'ємо воду і сідаємо, бачимо, що люди добрі. Батько одстоює старі погляди, а молода орієнтується на нові, ми сміємося, питаємо, скільки дали на трудовні і як люди живуть, каже мало, да село неначе погоріло, люди подуріли. Я кажу, німі на панщину ідуть, вона сміється.

Нічого, кажу, скоро в комунізмі лучше заживемо, батько починає сміятися з комунізму, молодь то ніби заперечує, йде "запекла" дискусія, молодь каже, нічого, татко, сто год проживем, до комунізму не дойдем.

Кажу, але ми всі рівні, як рівні колись на пана робили, то лучше жили. Колись за панщини то пан бив, як хліба не було, а тепер побудував собі хату під бляхою, до тебе говорити не хоче, а як їде машиною, то тебе не візьме. В мене ночували подорожні, то один казав, що його батько поучав: не йди, сину, де хата гарна, бо тебе не приймуть на ніч.

Питаємо, чи люди крадуть і кажемо, яка причина, що крадуть, що люди наші колись не крали. Каже батько, що якби була така сторожа в советі, як за пана, люди совет за пару днів розібрали. Питаємо молоді, чи чула що про бандерівців, каже, що чула, що є в Западній, а тут не чути; чи знають люди, за що вони борються, знають, що за самостійну Україну.

Батько хотів нас вгостити і дуже неприємно, що нічим. Наказуємо, щоб нікому не казали і виходимо.

На цім місці квартируємо ще й 18; перед вечором, годині о півдесятій, виходимо з квартири, йдемо на село "Ч", по дорозі любуємо[сь] краєвидом, рівнина і рівнина, пізніше скручуємо на поперек жита, яким йдемо майже годину. Смеркається, входимо в село, хати малі, є навіть курні, багато хатів разом з хлівами, люди сидять купками на подвір'ї, а то навіть по краю дороги по мураві і щось говорять. Йдемо далі, стоїть купка хлопців по дванадцять років, мають якусь розтарахтану балабайку і стоять. Д[руг] О. каже, здрастуйте, парубки, вони дуже важно відповіли. О, каже, чому не гуляєте, давайте якого козака. Один пацан каже, що заграй, заграй; скоро ми пішли далі. Заходимо до однієї хати, є сама дівчина; пізнали, що дуже тяжко наробилась в колгоспі; вечеряла цибулею з якоюсь паляницею. Але як ми ввійшли до хати, вона усе сховала. Ми напились води, питаємо про колгосп, нарікає, питаємо, по скільки на трудовень получають, нарікає, що мало.

“О” каже, як ви ланкова, то ви більше получаете, вона каже, що так само, як і всі. Тільки треба більше знаходитись. Ми бачимо, що вона дуже боїться в хаті і вийшли; йдемо дорогою, бачимо тих самих парубків, но вже їх є до п’ятнадцяти і такі самі дівки. Др[уг] “О” каже: бери дівку за підпаху і вчись, на старість як знайдеш; один каже: я вже вмю і хотів схопити дівку, але підійшла, мабуть, якоїсь дівки мати і всі парубки, як один, зникли в городі.

Ми йдемо далі, вже нема світел, бачимо, в одній хаті ще світло. Йдемо, підходжу під вікно, якась жінка молиться, клацаю в двері, кричить, хто там, прошу води напитись, ідіть, там є криниця, кажу, що, жалієш води, питає скільки нас, я кажу двоє, виносить з відром воду і дає кружку, ми п’ємо, вона каже, що ми западники, ми сміємось, питаємо, по чім вона пізнала, але вона заперла двері і пішла до хати, ми пішли до друга і тоді пішляємо через село і за селом заквартирували в житі, це було 20. VI.

З харчів ще маємо пару паляниць хліба, починаємо їсти менше, як буханець на день, сала маємо ще менш – півкілограма на два дні. Сонце пече так по лісостеповому, вітру майже нема. По полудню падає дощ, тішимось, що можна буде скупатись, бо ми вже чорні від сонця і від бруду. Пада дощ, беру я з собою чобіт, щоб було в що сховати кальсони, щоб не змокли. Вертаюся з жита, сміємося, що коли біда зробиш, білизну самі собі виперемо, в житі скупаємось.

Починає смеркатись, підходимо під село П. Враз посунули такі чорні хмари, що стало зовсім темно, тішимось, що буде добре під хати підходити, почали бити громи. Йдемо селом, прямо громи б’ють, недалеко блискавка нас осліпляє. Підходимо під одну хату, є якась сусіда, йдемо далі, перейшли з десять з хат, позамикано, в одній хаті клямкнув, жінка спитала, хто там є, я сказав, що подорожні, хочу води напитись, каже, що прийдіть дньом. Ми пішли далі, ще зо п’ять хат позамикано, кажу до друзів, тут романтика, дощ, темно, блискавка то присвітить, то засліпить, йдемо по Україні так, як по Німеччині. Що ж, народ такий замучений, тут разом не підеш, тут ноччю трудно, більшовицька демократія, то не так, як Гарібальді²⁹³ пропонував свої ідеї в ресторанах, але ми горді, що нам припала така робота, ми горді, що нас організація вислала туди, де багато друзів мріють.

Ми пройшли з кілометр, не заходили під хати, бо вже не було світла, я йшов вперед, побачив дядька на подвір’ї, заходжу, друзі

---

²⁹³ Гарібальді Джузеппе (1807-1882) – герой визвольної війни в Італії, один із лідерів Ріссорджіменто.

ховаються, дядько починає протоколювати: куд а йдьош, откуда, зачим. Я кажу, питаю, скільки на трудодні тут дали, дядько зразу говорить гостро, але щось пізнав по розговору і зм'як. На власть нарікає; дядько хоче іти до хати, я кажу, піду з ним води напиться, дядько ложе кролів в руки і стає на порозі і до хати не йде. Я починаю дядькові говорити, хто я і чого хожу, дядько зо всім согласен, оставив кролів вбік, каже, що боїться, щоб я до хати йшов, бо малі діти, виніс мені півбуханця хліба, три яйця і я пішов.

Ми пройшли ще з пару кілометрів селом, це було вже світ[ло], ми пішли на поле, пішли під друге село і заквартирували в пшениці 21.VI.

Ми були зовсім мокрі і лягли на мокре ліжко, коло полудня показалось сонце і ми висушились. Смеркається, йдемо в село. Др. "Б" лишається за селом, ми йдемо на перше світло, кламкаю, хата замкнена, питається тітка, хто там, ми кажемо, що води хочемо, тітка відчиняє, п'ємо воду і сідаємо відпочить. Питаємо, по скільки дають на трудодень, нарікає тітка на таку платню, каже, доки ми будемо так мучитись. Ми їй кажемо, хто ми, яка наша ціль, кажемо, що ми можемо зробити, скільки то вже боролись, та й нічого не вибороли, ми їй кажемо, що не було організації сильної і одної такої, як зараз в нас, тим більш, що народ тепер невдоволений, тим більше, що ми не самі будемо здобувати Україну, а весь український народ, ми тільки народові показуємо правильний шлях. Каже дочка, може якраз щось вибереш. Каже дочка, що ми прочули, що ви прийдете, я вийшла в сад, мені щось привижалось і снилось карі коні і червона корова, карі коні – це гості, а червона корова – це кров.

Десь там спалили клуню колгоспну з хлібом, вбили козака; тих всіх гадів побити, а хліб роздати людям. Ми наказуємо, щоб нікому не казали і виходимо. Тітка дає нам половину хліба, каже: більш дала б від серця, не маю, бажають нам щасливої дороги, дуже нами тішиться і тішиться, що є така організація. Ми питаємо тітку, чи б вона не купила де сала, каже, що піде купить. Ми підємо, почекаємо в кінці города, а будете йти, то кашляніть. Ми чекаємо, кажемо, що така раз на рік попадає. Ох, кажу, що це для тьотки буде роман[т]ично.

Ох, якби вона побачила ще автомати, вона тільки бачила пістолі, то як вона *вийшилась*. Нараз іде тітка, дає нам сало, наказує нам куди добре –[й]ти і каже нам, щоб ми були обережні, ми попрощались і пішли, йдемо скоро до друга, що[б] йому розказати, беремо сумки і йдемо далі. Багато втіхи, знаходимо ліси, вже розвиднілось, ми ще йдемо, нараз знаходимо пшеницю. Це було 22.VI.

Заходим на квартиру. Др. “Б” лишається, а ми йдемо по харчі, йдемо прямою дорогою, багато врожаю, бачимо ліси, мрії, плани. Оцією дорогою, напевно, колись козаки ходили, а по двадцятій йшли повстанці. Йдемо, купуємо харчі, бачу багато людей, стою собі, дивлюсь на них, слухаю говорення, дивлюсь, скільки по-українськи говорять і скільки по-руськи, більшість говоре по-українськи, а паршиві по-руськи, кажу до друга, що то для мене велике і багато мені це дасть. Я ж вже восьмий рік не бачу стільки людей, кажу, що до вбирання, то великі зміни. Зовсім вбираються по західньому, але дивіться, друже, які ті більшовицькі сукині сини, кажуть, що народ піднесли дуже культурно, приходять така паршива, така сталінська аристократія і кажне пхає палець в масло і купляє, та це ж не гігієнічно, вона ж може бути венериком.

Друже, або дивіться, там м'ясо продають самі жиди і жиди привозять звідкись м'ясо, якусь руську, що продавала хліб, обзивають кацапкою. Одна жінка, що в неї купували хліб, каже, що ми з западу, бо вона бачить, що ми якогось інакшого калібру, ми почали сміятись з калібру, я кажу другові, щоб заговорив до неї по-руськи. Др[уг] почав говорити по-руськи, що ми звідси. Тітка каже, я собі гадала, що ви здалека, бо в мене зять є в Западній. Ми спитали тітку, скільки в селах на трудовні дають і пішли.

Йдемо, стрічаємо купу студентів, ах, як би хотілось з ними поговорити. Вони вже на нас дивились, мов відчували. Др. “О” каже мені, вони дечого нагадують, кажу, не один нас колись ще пізнає, а ви бачили, я[к] якась студентка до мене рукою махала з вікна, ох, як би ми тепер зустрілись з провідником, могли б вже що повідатись.

Йдемо на квартиру, по дорозі зустрічаємо дядька, який там працював, п'ємо воду і сідаємо відпочити. Питаємо, скільки в його селі дали на трудовень, дядько нарікає, що мало, бо дали по три кіло, не можемо налогів сплатити. Кажу, це ж народна власть, наші батьки знищили капіталістів, ми ж всі рівні, але жити трудно-вато, каже дядько, так все є, но волі нема. Кажу, робітникам ще трохи краще живеться, дядько – тим краще, що получають гроші на руки, колгоспник робить, а що получить – не знає. Дядько – нема правди, правда заіржавіла.

Ну, наприклад, ви воювали, були десь за кордоном, чи так всі живуть, як ми. Еге, каже дядько, де там всі, розкажу вам, як втікали красні. Вступили німці, приходять до мене один німець, та й і ходе по хаті, та й свище, копає землю ногою і сміється. Щось вміє трохи по-польськи “ні[хт] гут, не знам жи[це]”. Я щось

трохи догадався, коли попав в Німеччину і побачив, як вони живуть. Хати поверхові, всюди підлога, тюфлеві печі, навіть там, де худоба стоїть, то чистіше, як у нас в хаті. Там так, приходиться до жолоба худоба, надаве, там є таке в жолобі, і тече вода, в кожній хаті даже водот[яг].

Питаємо дядька, як в нього позика, чи так, як в нас, бо в нас за позику б'ють, в нас тоже позику збирають добровольно. Він хоче спрямувати нас на правильну путь, думає дядько, якісь чужі, треба їх добре навчити. То звідки ви, хлопці, ми йому кажемо, що з Вінницької області, хотіли в школу поступити, бо тяжко в колгоспі. Дядько – я так і гадав, що ви зі школи. Ото таке, хлопці, ми воювали, вони обіцяли, що розпустять колгоспи, як побили германців, нас послали, щоб скріпляли колгоспи, а самі лишилися чепуритись.

Каже дядько, що є тут банди недалеко в лісах, питаємо, що вони роблять, візьмуть, зловлять чоловіка і прив'яжуть до дерева, як дасть гроші, то пустять. Позапрошлий год спалили автомашину і міліція не може їх зловити, їм що, одна дорога, а міліції десять.

Ми попрощались з дядьком, ах, кажемо перед вечором були б пішли до нього. Заходимо на квартиру, розповідаємо другові свої пригоди. Вечором йдемо в с. С., йдемо під двадцять хат, не здобуваємо нічого, миємось в ставі. Я ще поправ білизну, бо вже з пару днів не прав, йдемо на квартиру, квартируємо на тій самій квартирі.

23.VI. дньом др [уг] “Б” йде на розвідку шукати село, а др. “О” йде оглядати ліс, вертаються, кажуть, що все перевірено, ввечері йдемо під с. У. Село романтичне, хлопці і дівчата співають по-українськи пісні. Дівчата співали, а козак чує, серденько рве, це мене трохи здивувало, тому що я ще ніде не чув, щоб тут ні співали. Ми зайшли до однієї хати, де була сама тітка, але вона хотіла вийти з хати ніби за кимсь, я побачив, що вона переполохана, пішов далі. В другій хаті таке саме, пройшли ми ще якихось з десятків хат, було позамкнено, ми лишили село і пішли далі. Заквартирували в житі – 24.

Я йду на розвідку, щоб знайти село, бо ми не маємо точної карти, тільки адміністративну, не можу вилізти із жита, бо люди ідуть з базару дорогою, я підсовуюсь на край жита і вискакую, як дідько з конопель. Людей було повно на дорозі, але ніхто не звернув уваги. Слухаю, що люди говорять, нарікають на податки. Каже один дядько, що за царя були менші податки, іду в село, оглядаю село, іду в став, купаюся, купаються пацани, я показую

всякі штуки в воді, вони собі повторяють, підійшли до мене, хотіли щось говорити, но я не зачіпав.

Коло мене проходять жінки, кажуть, здрастуйте. Я іду назад, вступаю в друге село П. купити молока. Я так, щоб скрутити, бо побачив воєнних на шляху, це були телефоністи, я пішов до тітки, прошу молока щоб продала, вона мені виносить літру, я сідаю під черешнею, на якій хтось рвав вишні. Воєнний приходить пити води, я прошу його, щоб випив молока, він каже, що йому зашкодить молоко і чогось дуже на мене дивиться. Він іде назад, я дивлюсь, що мій наган з кишні виліз майже весь. Я плачу за молоко, іду і думаю, чи там друзі не бились з телефоністами, по дорозі стрічаю тітку, кажу, щоб винесла води напиться, вона виносить, питаю скільки дали на трудовень той рік, каже, що її чоловік отримує по 500 карбованців, але то все мало, питаю, чи краще було колись за старе врем'я, вона каже, що колись заробляла пуд за день, а тепер пуд за рік.

Приходжу на квартиру, друзі кажуть, що воєнні коло них проходили на 10 метрів, що вони вже лежали на бойовій споготовку. Вечором йдемо в село. Йдемо під якихось 15 хат, позамкнено, то знову ми пішли далі, перейшли через село, пішли далі, почало розвиднятись, ми заквартирували в ячмені. 25.VI.

Перед вечором дивлюсь з ячменю: перед нами це село, до якого ми гадали йти, ввечері йдемо в це село, з д[ругом] О., заходимо до одної хати, питають, звідки йдемо, [відповідаємо], що з Дніпропетровська, хотіли там на роботу устроїтись, але там тяжко. Дядько каже, щоб ми ставали тут в колгоспі, питаємо, скільки платять, дядько каже, що получив півтори тонни збіжжя, питаємо, чи вистачає на рік, каже, що продати і сплатити податки, то на хліб мало що лишається. Ми подякували за воду і пішли далі.

Заходимо до другої хати, люди нарікають на колгоспи і на владу, нас приймають, ми розкриваємось і наказуємо і йдемо. 26 заквартирувались в житі, недалеко ячмінь. Днем я іду на розвідку, щоб знати це село, в яке ми думали йти. По дорозі питаюся якогось дядька, він мені каже, які села, питаю, по скільки в них дали на трудовень, каже, що по півтора кіло, кажу, досить багато, мабуть люди добре живуть, дядько в злості – все і пішов.

Ввечері йдемо в це село. Д[руг] О. лишається варити картоплю, бо в нас харчів мало, ми зайшли в село, зайшли до якогось крупнішого, напились води і вийшли, пізніше ще зайшли до однієї хати, просимо води, дядько просить сідати, питає, звідки йдемо, кажемо, що з Дніпропетровська на роботу, каже дядько, що не

йдіть, там тяжко, з нашого села там були, то повтікали, та ще й документів їм не хочуть віддати.

Кажу, чому-то, щоб наша Україна така багата і на роботу не можна устроїтись. Так, так, каже дядько. Дядько порівнює владу. Ми розкриваємось. Ха, каже дядько, що йому повідав один, що в Дніпропетровськ приїжджають кацапи і називають наших бандерівцями. Каже далі, що народ знає, що бандеровці борються за самостоятельну Україну. Розповідаємо йому, що тут, отже, були повстанці по двадцятих годах і найгірше сумно, що народ про них не знає. Більшовики вмисно до того вели, щоб молодь не виховувалась. Питаємо, чи ви знаєте що про повстанців. Да, знаю, – Юденич, Зелений, Махно, Колчак, Керенський, Денікін і [про Х]олодний Яр, да, знаю, там самі буржуї сходились, каже, тут було таке, що не розбереш, кажу йому діло, народ першого питати, показати йому правильний шлях і тоді ми з народом будемо здобувати волю. Каже, чи ви зможете зайти до кожної хати і розказати.

Так, ми це знаємо, що добре було б, якби ми зайшли до вас, а ви ще комусь розказали, але це більшовицька дійсність, тут нема демократії, тільки на попередтому ми вам показуємо, щоб ви були обережні і нікому не казали. Ми попрощались, вийшли, йдемо до друга, бо треба вечерю варити. Друг під вербою господарить, варить горнець картоплі, бо нема часу, бо ніч мала, каже, буде більша, кажемо, щоб ще сіль була, помащет першорядно, йдемо на квартиру і вечеряємо, квартируємо тут же 27.VI.

Вечером йдемо в друге село, не здобуваємо нічого, заходимо до пару хат, але не розкривались. Дуже [гарне] село, але йдемо далі.

28 [червня] заквартируємо під лісом, днём я іду в ліс на розвідку. Вечером друзі лишаються варити вечерю, я іду в село здобувати хату. Перейшов я ціле село, ще було з вечера, ще люди не[ш]вендялись, пішов далі, почали світла гасити, пішов під одну хату, слухаю, що говорять, слухав, доки не загасили і нічого не почув путнього, пішов під другу, кляцаю, замкнено, питає, хто, я йому кажу, що подорожній, щоб дав води напитись.

Я пішов далі, аж тут я побачив самітного дядька, як я шов дивом. Захожу, відчинено, почав я з дядьком говорити, перехожу поволі на політичні теми. Тітка виходить з хати, я кажу, пробачте, зачекайте, я вам скажу, хто я такий, дядько[:] нічого не бійтесь, тітка пішла до другої хати, взяла хустку і заслоняє вікно, просить мене вечеряти, вечеряю, розкриваюсь і виходжу і лечу до друзів.

29.VI. квартируємо на тім самім місці. Ввечері не заходимо ніде, минаємо село і йдемо квартирувати аж за с. П. Тут 30 [червня] заквартирували в житі. Дньом друг “Б” іде по речі, які захова-ли звідси за тридцять кілометрів. Маємо ще буханець хліба, який зекономили, бо варили бараб[о]лю, чвертку їмо, чвертку друг бере з собою, чвертку хліба, масла він собі дістане там, де йде. Він там день переквартирує і приходиться на стрічу. Ми мали піти ближче стрічі закопати речі і пішли по харчі купити дньом, бачимо багато могил. Друг “О” нарахував їх аж 17. Ах, кажу, тут наше козацтво було, священе місце таке, про яке я колись мріяв і нині я тут, чогось навіть не годен собі уявити. Ох, широкі ці могили, де легко спочить козацьке біле тіло.

“О”, як ми колись стрінемося з провідником, розкажемо, де ми квартирували, де 17 могил кругом нас. Ввечері йдемо в село, я заслаб, ледве лізу, але йду, бо шкода ночі. Заходимо до однієї хати, виходимо, йдемо ще пару хат, так же там замкнено. Йдемо далі, заходимо, до хати, просимо продати хліба, тітка дає нам половину задурно, питаємо про колгосп, нарікає, що по гектару буряків припадає на жінку, каже нам, до котрої хати не йти, бо там недобрі люди.

Приходе син десятикласник, ми ще не розкриваємося, питаємо, чому так бідно на Україні, чому наш народ так зле живе. Він каже, тому, що наш народ знає тільки робити і не вміє політику вести, але він йде в кіно, ми його перепрошуємо, щоб він зачekaв, ми йому скажемо, що ми за люди. Він чекає, ми розкриваємося і виходимо, тітка каже, раз так, то нате вам ще половину хліба, каже, що дала б щось до хліба, але немає, ми прощаємося і йдемо. Минаємо друге село, дорога по карті має скручуватись вправо, а тут ще от вже переорана, ми поперек. Каже тепер почнемо мимо йти, але як буде рілля, так і полянками пройти, що буде гей, то гей.

Заходимо в якісь печери, зайшли до половини кінця не видно, йдемо вперед, якимось вилізли, налапали р[а]ків. Ми йдемо далі, лани і лани. Я ще сильніше заслаб, кажу, що ми по харчі не підемо, бо ледве лізу, до визначеного місця ще далеко, вже розвидняється, каже друг, квартируємо тут в пшениці і заквартируємо під селом У. Це було 1.VII.

Ввечері йдемо в село, щоб знайти де-небудь купити хліба, а пізніше зайдем до здобутої хати. Переходимо дорогу, замітний рух одного дядька. Мені стало дивно, заходимо до однієї хати, просимо хліба купити, тітка каже, що немає, кажу, підіть до сусіда і купіть, але тітка щось собі в кутику пошепчується з другою тіт-

кою і що це зле і думаю чого зла, вона ж не знає, хто ми, між тим питаємо, по скільки дають на трудовень. Бачимо, що люди добрі, розкриваємось.

Вони розповідають, що десь десанта спустила Америка, уся міліція за ним гналась, казала, що мусить зловити, що в селі партійні сторожують, каже, що люди тільки про те в ланці говорять. Питаю, чи кажуть, що то американці чи ми, бандерівці, кажуть, що то ви. Питає мене тітка зтихенька, чи ще хліб заберуть, питаю, як лучше мати свою землю чи в колгоспі. Каже, хто б не хотів на себе робити. Питаю, чи ви що знаєте про визволення змагання, коли ще був Петлюра, Махно, якісь були, питаю, чи були про нас давно, не тільки чотири дні раніш, говорить, що є по больших лісах, дає вечеряти і на дорогу пару кусків хліба, бо нема більше і кусень сала. Ми виходимо, не йдемо до здобутої хати, а йдемо на стрічу. Чекаємо, друга нема.

Др[уг] "О" летить на другий пункт і приходиться з другом, вже розвидняється. Ми летимо, щоб десь заквартирувати, знаходимо пшеницю і квартируємо. 2.VII. недалеко від могили, на якій росте пшениця, я виструнчуюсь і кричу: «Слава героям козацьким!» Друзі теж виструнчуються і кричать «Слава!».

Кажу, бачите в яким порядку могили, чи нема за що боротись. «О», ці могили – це наша історія, кров'ю писана. Я кажу, вже найгірше більш, коли наш брат не знає, що це за могили і хто в них похований.

Він якби знав, то скоро побачив би, що Україна в неволі і ще найгірше болить, коли цілий тяг боротьби пропадає марно. Молодь на них не виховується. Ще можна молодь на тих могилах виховувати. Я сам мріяв, як би побачити ці могили і тут наш брат пшеницю сіє на таким святім місці.

Др[уг] "О" цитує слова Ш... гречку сіють... д[руг] "Б". Я кажу, ми ще тепер колись поставимо хрест на могилі і напишемо, що тут спочивають козаки, які боролись за народ. А як більшовики скинуть, то хай народ знає.

З вечора йдемо під друге село с. Г. Смеркається, йдемо в село, щоб знайти, де здобути хати, але там був хтось чужий і ми вертаємось назад, копаєм колгоспні бараболі і йдемо варити, бо на день хліба вже не маємо, йдемо квартирувати [на] ж.д.с. З. Ввечері йдемо до здобутої хати, не хоче тітка відчиняти, каже, що нема дядька вдома, я кажу, щоб продала нам хліба і подала через вікно, вона подає хліб через вікно, я кажу, щоб відчинила і дядько відчиняє двері, ми заходимо до хати, каже тітка, що не знала, що він є дома, бо вона прийшла з

роботи. Вечеряємо і йдемо. Виходимо з села і заквартируємо під селом У.

4 [липня] вночі йдемо в це село, заходимо до здобутої хати, стукаю, не обзиваються, стукаю голосніше, обзивається дівчина, я кажу, щоб відчинила, вона каже, що нема мами і вона боїться. Я не хочу вірити, щоб вона збрехала, прошу її, щоб відчинила, щоб не боялась, ми не червоні партизани. Кажу, як ви не співчуваєте тим людям, що за вас ходять і свої голови кладуть. Вона відчиняє двері, ми заходимо до хати, один лишається на стежці. Ми почали говорити, вона каже, що нас боїться, боїться, щоб хтось не підглядав, ми їй кажемо, що ми в неї заквартируємо, вона зразу боїться, пізніше годиться. Ми заквартируємо, 5 [липня]. Вона ранком вилізає до нас і сміється.

Ми не маємо вже хліба, просимо, щоб вона нам продала, вона дає нам так півтори буханки, ми вечором виходимо, походили по селу, але нічого не здобули, бо боялись розконспіруватись. Виходимо з села і йдемо от за ліс, в лісі варимо картоплю, вже розвидняється, кажу до друзів, заквартируємо в лісі. Найдемо десь корчі, друзі кажуть будемо ходити, ще хтось побачить, хто знає, де ці корчі, йдемо в соняшни[ки], а дньом один вскочить і розвідає. Я не хочу сперечатись, бо тут нема над чим.

Др[уг] “Б” каже, наломим гілок постелити. Ми ламаємо гілки і йдемо в соняшник, до нього було півкілометра. Вже зовсім розвиднялось, ми долітаємо до соняшнику, робимо логовисько і лягаємо спати.

6.VII. стійку перший держить др[уг] “О”, другий др[уг] “Б”, я пробуждаюсь коло десятої години. Др[уг] “Б” хропить, я його бужу і кажу, друг, ви не спіть, пізніше др[уг] знову заснув. Др[уг] “О” його будить, др[уг] “Б” каже, що він так від сонця зажмурих очі.

Коло першої години йдуть три жінки в нашу сторону, недалеко від нас скручують. Каже одна, ходім там вправо. Я вже вбрав блузу і взяв наган в кишеню і думаю, як будуть іти на нас, то я їх пожену якимсь способом, бо я тут боявся дуже, щоб ми не розконспірувались, думаю, їх нажену, щоб не бачили всіх, а самі закопаємо речі та й підємо дньом. Але вони нас минули і пішли далі, ми говоримо між собою, чи бачили вони нас, чи ні, мабуть, що не бачили кажемо, але до ліса на розвідку вже ніхто не йде, ми вже більше настожені. Пізніше я лежу вже вбра[н]ий, бо гадаю, що ще хтось піде, бо через цей соняшник баби ходять на буряки.

В шостій годині я лежу головою в долину, др[уг] “Б” скричав до мене, лети, лови якусь бабу, бо бачила нас, приходила сюди.

Я зірвався і хильцем доганяю, кажу, бабко, зачекайте, вона оглянулась і скрикнула з переляку, я їй кажу, не бійтесь, сядьте, не бійтесь, вона хреститься до мене, як до чорта, я їй кажу, я тільки хочу вам сказати, щоб ви нікому не казали, не кричіть, щоб хто не чув; баба негодна собою опанувати, я бачу, що з шляху можуть побачити робітники, [які] там недалеко кладуть скирду, а соняшники невеликі і соняшником, напевно, може ще хтось іти і баба ніяк не йде, я їй кажу не кричіть, сядьте, щоб хтось не бачив, бо ми в[т]ікаємо з Донбасу і кажу, щоб вона нікому не сказала, каже, що нікому не скаже, хреститься, каже, йдіть собі до ліса чи де хочете, я нікому не скажу.

Питаю, як її фамилія, вона каже ДОВГАЛЕВСЬКА, я їй кажу, щоб присіла, баба ніяк не хоче, трясеться, то ідіть, та нікому не кажіть. Я нікому не скажу, питаю, чи вона нас бачила, каже, що ні.

Приходжу, кажу друзям, що вона казала, що не бачила нас. Др[уг] “Б”, як не бачила, я бачив, як вона сюди глянула, як переходила [...], стара баба десь 75 років, а так боїться, ще я такої не бачив, ах дурна *хацемерья*, то що такий бабі довіруватись, каже др[уг] “О”.

Ми збираємось і сидимо напоготівлі, чуємо, якась баба заговорила в соняшнику, ніби до тієї баби. Радимось, що робити. Др[уг] “О” каже, може, нікому не скаже, почекаємо трохи, люди з[а]беруться з буряків і з шляху, тоді підемо до лісу. Думаю, можна вже йти, але тут вже кожний зверне увагу, бо в одному селі голова колгоспу говорив, що є 4 лісовики і ходять з ліса в село.

Починають люди збиратися з буряків, кажу, закопуйте *ліста* і ходім, це було половина дев'ятої, каже др[уг] “Б”, ще трохи почекаємо і візьмемо *ліста* з собою. Чекаємо, вже половина десятої. Беремо *ліста* і ліземо на край соняшника, хочемо йти до ліса, в соняшнику є якась жінка, по полю теж є якісь жінки. Кажу, друзі, зачекаймо трохи, вони підуть додому, кажу, йдемо туди до гори, там ближче ліс і там підемо до ліса, але там поперед ще якісь дві жінки вже лагодяться додому. Др[уг] “Б” каже, а там під лісом ще кілька жінок і якась фіра за сіном. Поврозь сіна щезає, ніби перекинулась і жінок чим раз більше, я кажу, може, то облави по нас роблять, він ще в соняшнику сміявся, що вже оточують соняшник, но раз бачимо кацапів чим раз більше і летять до соняшнику.

До соняшнику було віддаль десь до км. Я кажу, відступаймо до шляху, ми почали відступати, я кажу, ну і що як нас мало, а їх так багато. Др[уг] “О” каже, аж тепер я переконався, як то скоро облава може бути; ми дійшли до шляху, шляхом ідуть люди. Др[уг]

“Б” каже, зачекаймо, хай перейдуть, я кажу, нема вже конспіруватись, нам треба як скоріше відступати, ми виходимо на шлях. Якраз люди перейшли, але ще якийсь дядько з косою перетнув нам шлях і йде штр[е]кою напрямик; хоча б, думаю, щоб він їм не розказав, ми зк[р]учуємо вліво по штр[е]ку і йдемо штр[е]кою, бачимо, бачимо далеко по штр[е]ці іззаду нас йде один кацап, ми йдемо кроком, відійшли з півкілометра, др[уг] “Б” вилізає на скирту, каже, що кацапів не видно, ми пройшли ще з кілометр, побачили там три кацапа на цій саме скирті, де друг дивився, я кажу, летимо трохи д[алі], “Б” каже, не летим, бо помучемось; ми минаємо міст колійовий, но при нас переходять люди, йде якийсь дядько колами, ми летимо ще в долину штрекою, бачу, що ззаду нас нічого не видно, а поперед нас соняшник, який примикав до села Насташки.

Я кажу, що летимо соняшниками в село, на краю села зустрічаємо людей, дивляться на нас, перелітаємо городами, виходимо на дорогу, йдемо дорогою, пізніше скручуємо попід рів [до] річки, яка доходить до штреки. Переходимо кладкою на другий бік, виходимо на дорогу. Йдемо дорогою, люди і так бачать в нас пістолі, бо негодні добре полами замаскувати, на краю дороги стоять якісь двоє інтелігентів, один в очках. Др[уг] “Б” каже до мене, держіться за наган, бо мій в пилюці, а автомати завернені в палатці, бо я ніс наплечники, а др[уг] “Б” два автомати (завернені в палатці).

Минаємо отих двох і співаємо “Ми зброю несемо”, пізніше “Реве та й стогне Дніпр” і також “Думи мої”. Йдемо недалеко клубу, тому що ми хотіли перейти село, йдемо коло млина, там є до 15 людей, скидають збіжжя з возів, ми рівняємось з ними, вони на нас дивляться, я кричу “Слава Україні!” Дядьки всі повставали, дивляться на нас і сміються. Я кажу до них, ми є українські повстанці – революціонери, називають нас бандерівцями, тому що наш провідник по фамилії БАНДЕРА. Ми боремось за народ, за самостійну Україну, тому що Україна в неволі, ми боремось також проти більшовиків, бо вони грабують наш народ. Наш народ так тяжко робить коло хліба, а хліба мало їсть, бо більшовики вивозять до Москви, а з Москви за кордон.

Якихось пару дядьків крикнуло: правильно! Більшовики кажуть, що вони знищили капіталістів, вони самі тепер поробились капіталістами, такі начальники получают тисячі, роз’їжджають льог[к]овими, що це другі капіталісти. Якись дядьки знову – Правильно!

Др[уг] “О”, вони нас низивають бандитами, вони самі бандити, ми є політична організація, котора бореться за само-

стійну Україну. О[це] так бандитизм! Помиляєтесь, тому що ми боремось за свою рідну землю! Я кажу другові, друже, витягніть швидше листівки, друг пішов витягати листівки. Я[:] дивіться, які великі налоги, ви ж більше платите за рік, як заробите.

Нараз їде підвода, дивлюсь на підводі ніби кацап, я оглядаюсь до друзів, вони поскидали верхні маскіровки і автомати повісили на груди. “Б” дає мені автомат. Кацап скаче з підводи і кричить бандити і стріляє в нашу сторону і зникає враз з людьми за млин. Люди зникали до млина, а я кричу, залягайте в рів. Один із друзів пустив серію за кацапом, де заліг. Я натягнув автомат, кацап був за млином, не було по ким стріляти, оглядівсь, друзів нема. Я хапаю наплечник, що др[уг] “О” залишив, кацап ще раз за мною вистрілив, я скручую поміж верби, куди полетіли друзі. Кричу за ними, не чути; ми мали умовлення по пальця свист, свищу, не чути, скручую по городі, наплечник кидаю, бо тяжко нести два, вертаюсь на дорогу, на дорозі повно людей всюду. Я кричу, що ми є українські повстанці, котрі борються за народ, боремось за те, що[б] наш народ мав землю, щоб хліб не вивозили до Москви.

Нараз з якоїсь артілі повилітали вс[і] на двір і показують мені, куди ті двоє полетіло, стрічаю людей по дорозі і всім кричу хто, хто я такий; на подвір’ї стояло повно людей і питаються, хто я такий, я їм кажу, нараз ідуть якісь, мабуть, вчительки, я їм кажу, хто я такий і [за що] ми боремось, ті дивляться на мене і сміються. Підійшли якісь студентки, я тоже їм кажу, ті стали слухати, але [я] скоро йшов, йде якась інтелігентка, я їй кажу, хто я такий, то зразу сміялась, а пізніше побіліла, бачу по дорозі підводи і десь до 6 хлопів.

Я стискаю автомат в руках і лечу проти них, кажу їм, хто я такий, за мною позбиралось до десяти пацанів малечі по 10-13 років, йдуть за мною і слухають здаля, що говорять. Питають мене, дядю, а що у вас на плечах, я собі думав, що моя банка з маслом пробита кулею, кажу, куля, вони, мабуть, думали, що я радіти маю. Я кажу до пацанів, щоб вертались, бо там на краю села можуть бути кацапи і я можу з ними стрілятись. Вони ще побігли за мною і зупинились, я тоді скритив на подвір’я, через город вилетів на поле, лечу ячменем, думаю якнайскоріше долетіти далі, а тут так поволі смеркається, оглядуюсь, чи не летять за мною і чи не перепинають.

Долітаю до кінця ячменю. Смеркається, сідаю, бо вже трохи змучився. Гадаю про стрічу з друзями, щоб ми час не ходили друг поза другом. Іду далі. На пасовиську кидаю листівку, далі кидаю в сівалку, пізніше кидаю на дорозі.

Тоді роблю партизанський стрибок і скручую вбік, лечу наперек полем, минаючи села. Розвидняється, залізаю в жито цілий, мокрий, сідаю, не сплю, думаю, що з друзями. Ми думали повідомити, що маємо маленькі успіхи, слухаю, чи не лізуть кацапи.

Народ іде в поле на роботу. Дівчата співають, регіт. Ах, контрасти, але це життя. Косарки косять, мабуть, жито, а з цього кінця жінки жнуть, коло десятої години втихають жінки і косарки і так тихо аж до вечора, тільки жайворонок співає, ще темно трохи, мене це нервує, я чомусь був неспокійний і не міг спати.

Вечором іду в село І. Автомат і сумку лишаю на краю села в рові, сам іду до здобутої хати. Стукаю. Тітка скоро відчиняє, вносить мені молока й хліба. Ой, як ви так ходите, бо тут повно міліції. Дає мені половину плецька і кусник сала на дорогу. Я лишаю записку, визначаю стрічу і лишаю їм 100 карбованців і йду по автомат, шукаю, нема. Та ж само вулиця, ну, думаю, пропав автомат, перейшов раз рів, нема, перейшов другий – нема, я побудив всіх псів. Думаю, як який сексот підглянув та заніс до кацапів, та це прилетять сюди, іду на поле, дивлюсь, то не ця вулиця. Я втомився, лечу на другу вулицю, беру автомат, минаю село і йду на стрічу. Доходжу до стрічі, подаю кличку, нема нікого. Іду далі дорогою, може, друзі не зрозуміли.

Пораз на мене світить машина, я скрутив в жито, вона світить в жито, тоді їде і минає мене, я встаю і іду. Відійшов якихось 200 метрів, пораз[:] Стей! Хто йде! Я залягаю і розвиваю автомат і потягаю. Їх стояло двоє за тридцять метрів. Питають мене, куди йдеш, хто ти такий. Я кажу, боюсь. Кричать до мене[:] Кругом! Я обертаюсь і втікаю. Наперед мене їде машина, я скручую на ріллю і залягаю. Машина їде до тих двох і назад вертає. Я піднімаюсь і лечу. Пролетів з чотири кілометри і заквартирковую під селом В. в пшениці, бо вже розвидняється.

Це було 8.VII. Вечером знов йду на зустрічу. Слухаю, на стрічі нема нікого. Іду дорогою. Знов щось зашелестіло, я скручую наперек полями і йду назад на квартиру.

Це було 9.VII. Йду по воду, маю ще кусок плецьки, що мені тітка дала, кусочок вже з'їв дньом. Масла маю досить. 7 [липня] не мав нічого, тільки масло, та й ще води не мав. Дньом коло восьми годин вилізаю з пшениці в соняшник рачки. Речі закопую в соняшникові, сам йду, де малась бути стріча, але ще заскоро лежу вже в кукурузі, бачу, вже сонце низько, йду через овес, свищу умовлену пісню. Іду далі стрічі, свищу попри овес, нема нікого, знаходжу гніздо, де кацапи лежали... Вертаюсь до речей. Смеркається, йду до села І.

По дорозі чую, що в мене болять коліна і прилипають до шта-нів, я дивлюсь, а у мене з колін злізла шкура. Я засипаю землею по козацьки і пішов далі. В селі заходжу до тітки під вікно, вона вже стоїть у вікні і побачивши мене, відчинила скоро двері і виходить на двір і кличе мене за хату. Я питаю, що з нею, що вона дуже боїться. Каже тихо, сідайте. Ви не знаєте, що ваші хлопці мали бій десь там в якимсь селі. Вони залетіли до стодоли, а хлопчик заявив. Вбили двох міліціонерів зі Ставищ і дядька вбили. Міліція наз'їжджалась, були з Києва, Білої Церкви і Ставищ, було їх до 300 машин.

Ох, як ви так ходите, тож ті діти, які вони тепер незда[рі] або теж десь бачили пастухи п'ятьох, що лежали, теж заявили. Я нині увечері жала жито, дожинаю, а там хтось сидить в житі. Я втікла до хати і замкнулась. Тому то я у вікні стояла, дивилась, чи не буде вилізати. Думаю, може, це ви, ні, то не я, ну, та хтось слідить. Ой, уважайте, не йдіть зпереду стукати, бо вже хтось підмітив, йдіть під заднє вікно і до хати не йдіть, я вам винесу все, бо мої дітоньки бояться. Ой, пропали мої дітоньки. Не бійтесь нічого, як там хтось заявив, я гадаю, що ви не заявите. Тітко, може би я у вас заквартирував, я буду цілий день нагорі. Ой, пропали мої дітоньки. Ніхто вашим дітям нічого не робить. Хто буде знати, що я у вас квартирую.

Ой, дайте я вас в руку поцілую, в ноги, ой, я боюсь. Ходіть до хати, я пішов до хати, сів на лавку, вона так трясеться, що аж лавка дрижить і дивиться цілий час в жито. Думаю, може справді хтось був в житі. Іду на поле, дає мені два буханця хліба і кусок сала, лишаю їй гроші, щоб купила мені бритву, помазок і мила. Каже, що купить. Квартирую в пшениці. Сушу буханець хліба на дорогу, але ще не вірю, що друзі впали. Пишу ще записку, щоб лишити в другій хаті.

Ввечері йду в друге село Г., заходжу до дядька, не хоче зраз відчиняти, але я клепаю і дядько відчиняє. Питаю, чи кому казав, каже, що нікому. Питаю, що чути, каже, що був бій під Озерною, десь там бандеровці зайшли до пасіки і там був голова райісполкому і спросив їх документи і ті застрілили і забрали нагана, тоді наїхало воєнних з Києва, Білої Церкви, Ставищ і оточили їх в лісі і був бій. Забили чотирьох воєнних, зо Ставищ начальника політбюро, рядового, з Києва лейтенанта і рядового.

Їх забрали в Київ, а тих в Ставище, хлопців забрали в Київ. Питаю, як говорять люди, чи то були бандеровці, так, бандеровці, кажуть, кріпко озброєні і кріпко б'ються. Кажуть, не бандити вони, бо мали б щось награвоване і гроші, а то ні копійки, тільки один мав кусок хліба і пару яблук.

Бачите, як б'ються, за кого, за народ, не шкодуючи свого молодого життя і є гади, що заявляють, нічого, на них ще прийде час. Я кажу, у кого я заквартирую (дядько боїться, ніяк не годиться). Висилає мене на город в жито. Кажу, що я на горі перележу, не годиться, кажу, що не піду, бо вже розвидняється. Якщо не хочете по добру, то під наганом полізете і буду вас держати аж до вечора – не годиться. Ви червоних то приймали, бо боялись теж їх, а я прошу, то ви відпираєтесь. Такі люди молоді гинуть, а ви боїтесь, тут нема чого боятись.

Лізу сам на гору, кажу дядькові, щоб подав сумку, не подає. Я говорив з десять разів. Злізаю, беру сумку і кажу, якщо заявить, бачиш, як бандеровці б'ються, а тоді друзі помстилися би за мене. Дядько не обзивається.

Я сплю, вилізає дядько днём, каже, що тихо. Сплю, приносить мені молока і хліба, я йому даю гроші, щоб купив цукру, виносить чаю, я п'ю. Даю йому 50 карбованців допомоги, бо бачу, що бідує. Це було 11.VII.

Вечером іду в село І. до тітки, приходжу, поперед дивлюся в жито, а там здорові лопухи. Стукаю, виходить тітка, вже не так боїться, питаю, що говорять про хлопців, каже, що вони їхали підводою в якесь село ранком і хтось заявив. Тоді начальник міліції спитав їх за документи, ті його застрелили і почали втікати, тоді наїхало міліції з Києва, Білої Церкви, Ставищ і їх доганяли, вони почали стріляти по міліції і вбили чотирьох і тоді їх вбили.

А під яким селом це було, десь під хутором Межівкою [Межове], коло Озерної, точно не знаю. А хлопців забрали до Києва, бо не годні пізнати, чи то американці, чи хто, і воєнних забрали двох у Київ, двох у Ставища. Кажуть люди, що лишилось ще двоє – якийсь кривий кучерявий і санітарка коло нього, а другі кажуть, що лишився один і втік в одне село і дзінь, дзінь, я є тут в селі таким то таким.

Я їй кажу, що хочу заквартирувати. Хреститься, молиться, говорив зо дві години. Вона все одно – пропали мої дитяточки. Тітка зо страхом божим згодилась, щоб я ліз на хлів, каже, що піде з дому, бо боїться, не видерже.

Коло полудня приходе тітка, не трясеться і усміхається. Приносить мені їсти. Я даю їй прати штани і сорочку. Вона випрала. Кажу, щоб дістала де кошика, я заплачу, вона дає свій. Питаю, чи купила бритву і мила, каже, ще ні, кажу щоб дала мила. Я маю дві жилетки, беру, розколюю патик, запихаю жилетку, заплітую, не маю помазка, ми[л]ю рукою. Прибираюсь в дорогу. Ввечері рушаю в дорогу. Йду поперек полями, вже розвиднілось, ще йду.

Заквартиривую в пшениці під селом Г. Коло 12 годин мене виполохує косарка, я вилізаю непомітно і йду. Сонце пече, я вже весь мокрий, поперед мене якийсь хутір, щось по карті не так, але ця карта неточна, спитаю тітки.

ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр. 73487фп. – Арк. 27 (конверт). Завірена копія. Машинопис.

Опубл.: Даниленко В. М. Діяльність ОУН на Київщині: записки «Кобзаря» // Історичний журнал. – №5. – 2005. – с. 103-122.

№ 107 **ЛИСТ В. НИКОЛИНА ДО М. КРИСИ**

16 жовтня 1951 р.

Перевод с украинского

Слава Украине!

Друг Кобзарь!

Сегодня имею возможность передать Вам записку, а вместе с этим выразить свои чувства (за весть, полученную от пр.) о том, что Вы счастливо дошли на место и что имеются успехи в работе.

Как ни есть, но эта радость, а тем более, после такого случая.

Хотя условия тяжелые, босяки гонят, но мы идем и работаем там где надо.

Пусть знают все, что нас и сам чорт не пугает. Мы украинские Донкихоты, которые не против овец или мельниц ведут войну, а бой со светом ведем и в бою побеждаем.

Потому, что мы, друг, те «... что не спросит их буря, ни тучи ...», те «... что поклялись судьбу припереть, разодрать присуд смерти вам, боги ...».

Если бы панки из-за границы (мельниковцы и др.) пришли к [нам] на работу, тогда, вероятно, сказали бы, что Украина – это утопия и мы черти, а не люди. Но если мы умеем сегодня работать, так сумеем завтра научить их как-то владеть.

Делюсь с Вами большой и печальной вестью. Мои два друга-сотрудника «Сурмач» и «Коваль» 28.11. погибли в Старой²⁹⁴ (об остальном расскажет пр., так как я сам обстоятельно не знаю). Особенно жалко мне «Сурмача», потому что это был революционер, которого поискать и найти тяжело. Это, друг, был тот революционер не на словах, о которых не раз говорили. Сейчас, друг, я личного приятеля не имею. «Луговой»²⁹⁵ погиб, а он ведь был моим пров[одником], личным другом и братом.

Вы и Черник²⁹⁶ отошли – вот и все мои личные друзья. И, говоря правду, друг только воспоминание о прошедшем, о нашей «группе фанатов» осталось, как золотой жемчуг у меня на душе. Не говорю, что у меня сейчас нет заинтересованности в работе и энтузиазма, который когда-то был, все оно у меня так и есть, но тогда эта заинтересованность дополнялась и другим, и оно осталось праздничным. Так, друг, работайте, добивайтесь новых успехов для организации и Украины, берегите свое надломленное здоровье и учитесь, а если будем живы, так еще встретимся, если не сейчас, так тогда, когда «Запоем песню славы железом, кровью и огнем» (а этого времени я жду).

Вот тогда, когда встретимся, так, вероятно, будем братьями (хотя мы и сейчас ими есть), но еще лучше, как родные.

---

²⁹⁴ Насправді підпільники «Коваль» та «Сурмач» загинули 27 вересня 1951 р. у с. Мала Кужелівка Миньковецького р-ну Кам'янець-Подільської обл. (тепер Дунаєвський р-н Хмельницької обл.) під час перестрілки з опергрупою МДБ.

²⁹⁵ Демчук Йосип Васильович («Стріла», «Яструб», «Луговой», «111», «733») (1923, с. Петриків Микулинецького р-ну Тернопільської обл. – 22.10.1952) – член ОУН (1941), у липні 1941 р. закінчив підстаршинські курси ОУН у Помор'янх Львівської обл., наприкінці 1941 р. був заарештований гестапо. З липня 1942 р. провідник молодіжної мережі ОУН Микулинецького р-ну, у 1942-1943 рр. працівник референтури СБ Тернопільського обласного проводу ОУН, у 1943-1944 рр. референт СБ Гримайлівського районного проводу та Тернопільського повітового проводу ОУН, перебував у загоні УПА «Бистрого». У 1944-1945 рр. перебував в охороні Кам'янець-Подільського обласного провідника ОУН Зенона Голуб'яка («Борис»), заступник референта цього ж проводу «Олексія». З серпня 1946 р. до червня 1949 р. керівник Дунаєвського надрайонного проводу ОУН (Миньковецький, Новоушицький і Дунаєвський р-ни Кам'янець-Подільської обл., а також деякі села Муровано-Куриловецького та Барського р-нів Вінницької обл.). Захоплений в полон МДБ у травні 1951 р. 22 вересня 1952 р. засуджений до розстрілу. Загинув від катувань у вінницькій внутрішній тюрмі МДБ.

²⁹⁶ Колесник(Колісник)Петро Михайлович («Гор», «Черник»)(1927, с. Великі Чорнокінци, тепер Чортківського р-ну Тернопільської обл. – 16.01.1953). – член ОУН, у 1943-1945 рр. ройовий курень УПА «Сірі вовки» (командир Петро Хамчук («Бистрий»). З серпня 1945 р. на підпільній роботі на Крем'янецьчині, а з 1949 р. перебував на території Вінницької обл. За деякими даними, надрайонний провідник ОУН у Вінницькій обл. Заарештований 29 квітня 1952 р. УМДБ Кам'янець-Подільської обл. Розстріляний у внутрішній тюрмі МДБ УРСР у м. Києві.

Работайте, друг, и стремитесь к тому, чтоб через века был слышен наш клич: «На Востоке мы! Украина прежде всего».

Поэтому, вперед к вершине!

Вы, кажется, взяли с банки брошюру «К вопросу организации», возвратите ее, пусть я хоть конспект себе сделаю.

Сердечно поздравляю Вас и друга.

[Слава Україні!] Героям слава!

16.10.51 года

Богдан²⁹⁷

Перевел с украинского:
Ст. оперуполномоченный Упр 2-Н МГБ УССР
лейтенант Малишевский (підпис)

Справка: Документ изъят у захваченного бандита «Кобзарь»
21.04.52 года

Малишевский (підпис)

ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління) – Оп. 39 (1956 р.). – Спр. 3. – Арк. 284-285. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.

№ 108

ЛИСТ М. КРИСИ ДО П. КОЛЕСНИКА

5 січня 1952 р.

Перевод с украинского

Сообщаю, что под Медвином в поле большевики делают засады. Нашли кривку, вероятно, через плохо замаскированную на поле землю.

24.11.51 года около с. Иванковцы, Ставищанского района обнаружили вторую кривку. Эта кривка был[а] также на поле. Нашли ее ездвые, которые приезжали в поле.

---

²⁹⁷ *Николин Василь Петрович («Мороз», «Богдан», «Хмель») (1924, с. Олексинці Борщівського р-ну Тернопільської обл. – 20.11.1951, с. Майдан Олександрівський Віньковецького р-ну Кам'янець-Подільської обл.) – у 1948-1951 рр. керівник Віньковецького надрайонного проводу ОУН.*

В этой кривке пропал «Кобзарь», который был позаимствован в студента, о котором я Вам говорил, он рассказывал об истории.

Большевики по подписи на «Кобзаре» разыскали и арестовали этого студента.

Мы живем романтической жизнью.

Зимы не боимся. Возможности в работе имеются большие, есть хорошие люди. Однако, как обычно, зима останавливает работу.

В с. Пол[к]овниче, Ставищанского района большевики, кажется, делают засады и ревизии. Перевернули все село.

В с. Поправка, Б[ело]-Церковского района кто-то ограбил кооперацию, так большевики делают ревизии на поле, где были скирды, в скирдах, колхозе, в таких местах, где нашли бункер под Иванковцами.

Сердечно поздравляю Вас. Поздравьте от нас всех друзей.

05.01.52 года

Перевел с украинского: ст. оперуполномоченный
Упр[авления] 2-Н МГБ УССР лейтенант
Малишевский (підпис)

Справка: Документ изъят у оуновского бандита «Кобзарь» захваченного 21.04.52 г. и исполнен его рукой.

Ст. оперуполномоченный
Управления 2-Н МГБ УССР лейтенант
Малишевский (підпис)

22 апреля 1952 года

ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління) – Оп. 39 (1956 р.). – Спр. 3. – Арк. 264-265. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.

№ 109
ЛИСТ М. КРИСИ ДО НЕВІДОМИХ

[Не пізніше 21 квітня 1952 р.]
Перевод с украинского

С. У!

Друзья, если мы не встретимся 7 и 8 на обусловленном месте, так выходите 3, 10, 11 по местному, где мы 2.07., выходя с квартиры, задержались через трактор.

Здесь оставлю Вам 100 рублей.

Приветствую

Кобзарь

Перевел с украинского
Малишевский (підпис)

Справка: Документ изъят у захваченного 21.04.52 г. бандита «Кобзарь».

22 апреля 1952 года

Малишевский (підпис)

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління) – Оп. 39 (1956 р.). – Спр. 3. – Арк. 283.
Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.*

№ 110
ЛИСТ П. КОЛЕСНИКА ДО М. КРИСИ

[Не пізніше 21 квітня 1952 р.]
Перевод с украинского

С. У!

Друг К[обза]рь!

Если мы с Вами не встретимся сегодня, то есть 20.04. в таком случае выходите на встречу 23.04. (время 11-1) на то место, куда Вы должны были прийти 19-20.04. с Ма-ком²⁹⁸.

Если Вы не успеете на это место к 23.04., так мы будем искать Вас 24-25.04. в обмощенного.

Было бы очень хорошо, если б с Вами пришел пров[одник] или кто-либо другой, который мог бы отыскать Мат-ка.

Поздравляю сердечно!

Черн[ик]

Перевел с украинского л-т Малишевский (підпис)

Справка: Документ изъят 21.04.1952 у бандита «Кобзаря» при его захвате. Исходит он от бандита «Черника».

Малишевский

22 апреля 1952 года

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління) – Оп. 39 (1956 р.). – Спр. 3. – Арк. 263.
Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.*

---

²⁹⁸ Ліщинський Іван Антонович («Граб», «Матвій», «Матюшенко») (1921, с. Залісся Чортківського р-ну Тернопільської обл. – ?) – член ОУН (1939), у квітні 1941 р. був арештований НКВС, у червні 1941 р. очолив підрайоновий провід ОУН на Чортківщині, згодом легалізувався, навчався у Чортківській гімназії, з червня 1942 р. знову на нелегальному становищі, у 1943-1945 рр. – працівник технічної ланки Чортківського окружного проводу ОУН, з 1945 р. по 9 травня 1948 р. – референт пропаганди Скала-Подільського районного проводу ОУН, згодом очолював Кам'янець-Подільський надрайонний провід ОУН (1948-1952). У 1949 р. приїздив підпільно у Київ на лікування. Захоплений МДБ у полон разом з охороною 5 лютого 1952 р.

№ 111
ЩОДЕННИК М. КРИСИ («КОБЗАРЯ»)
ЗА ЛИПЕНЬ 1951-ЛЮТИЙ 1952 РР.

[Початок 1952 р.]

Перевод с украинского

29.07. Украина – святая мать героев. 30.07. ЧУ. 31.07. Укр.
1.08. Путь к свободе. 2.08. За горками вечером опасность, от хлопцев мы ориентируемся и идем дальше. 3.08. Уже светает. Заквартировываем в леску. Нас обнаруживают, мы убегаем благополучно и идем на поперек. 04.08. Горох, перед вечером убегаем. Вечером у меня так болят почки, что я вынужден ждать рассвета, не могу идти. 05.08. Светает, идем кукурудзой. 6.08. Подсолнухи. 7.08. Подсолнухи. Перед вечером ... еще больше температура, идем до дядька. Дает нам кушать. Идем дальше. Температура. Немогуидти. 08.08. квартируем, вечером добываем сухари, стучим к тетке, кушаем и берем яичек на дорогу. 09.08. Снова заквартировываем ... я целый день лежу с температурой. Меня друг натирает. Вечером не могу идти, но я ползу. 10.08. гречка, температура, солнце, сухари, нет воды, идем, однако не могу идти. Отдыхаем, вместо воды едим сахарную свеклу. Она такая горькая, что аж задыхаешься. Идем, пьем воду у хлопца, тетка дала кушать и яичек на дорогу. 11.[08]. Дядько дал нам яблоч и меду. 12.[08]. Квартируем на горе. 13.08. Также на горе. Дождь сокращает нам дорогу. 14.08. у трусов, вечером у симпатиков. 15.08. вечером заходим к Штунде и идем дальше. 16.08. заквартировываем в гречихе, волы, опасность. 17.08. На горе. 19.[08]. Настя. 20.[08]. На горе. 21.[08]. Также вечером заходим к поляку. 22.[08]. Гора, вечером дядька. 23. [08]. Опасность через детей, но мы мотаемся, бритвы и выходим целы, вечером без успехов. 24.[08]. Гора, вечером без успехов идем дальше. 25.[08]. Без успехов. 26.[08]. Опасность, бежим в кусты. 27.08. Пьяный. 28.[08]. Достали хлеба у хлопцев. 29.[08]. Гора, вечер без успеха. 30.[08]. Тоже самое, гора, вечер По. 31.[08]. Та же гора, вечером достаем продукты у По, дальше без.

1.[09]. Идем на ветер, квартируем под горой. Вечер без. 2.[09]. Там же, вечер О.З.[09]. Квартируем там же, вечер Голый. 4.[09]. Квартируем там же, вечер теплый, идем дальше, черная территория по дороге. Заквартировали на горе. 5.09. вечер. Простой. 6.[09]. Квартируем в «Бутька» – вечер без. 7.[09].

Там же, вечер О. 8.[09]. Квартуем у По, вечер военный и заставил нас дядька за хатой. 9.[09]. Снова квартуем у П., достаем продукты. 10.[09]. Гора, вечер, бабы, которые говорили, что нужно объясниться. Этой же ночью кажется заходили к пьяному, девки, за нами собаки. 11.[09]. Та же гора, вечером наткнулась на арбузы. 12.[09]. Квартуем у дядька на скирде. Вечером идем в дорогу за банкой. 13.[09]. Квартуем около ст. 14.[09]. Квартуем около банки, вечером берем банку. 15.[09]. Заквартуем у баб, вечером идем до Сукиры, закапываем банку. 17.[09]. Квартуем у симпатиков, вечером заходим к Штунде. 18.[09]. Идем, квартуем недалеко от повстанки. Вечером хотим зайти к ней и встречаем наконец ее и заходим к ней. Но там неблагополучно, идем квартировать в недалекий лесок, это было 19 вечером. Лес и интересное место. 20.[09]. Квартуем там же. Вечером идем дальше, дождь. 21.[09]. Заквартуем на чердаке под Ч. Вечером идем в село. О. 22.[09]. Заквартуем у банки, вечером идем в село О.и 23.[09]. Заквартуем у дядька. Вечером идем в село О. и 24.[09]. Квартуем под Плотниковым селом. Вечером добываем плотника и идем. 25.[09]. Квартуем под селом известным по случаю с бабами, добываем сознательного и идем квартировать к П. Там квартуем 26,27,28. О. 29. Квартировали, из-за железа не удалось. 30.[09]. УП.

1-го На горе П., вечер, железо гремит. 2.[10]. Квартуем там же, ночью заходим к П. и 3.[10]. Около пьяного ночью бьем лопатой. 4.[10]. Квартуем около либерала. Ночью заходим до самогонки. 6.[10]. Квартуем около дядьки. Заходим в село О. До дядька. Он – «Пуцу когда придете, но?». 7.[10]. Квартировали там же, вечером заходим к плаксивой. 8.[10]. Квартуем около либерала, приводимся в порядок и идем заквартуем около П., идем Но? Квартуем в П., берем и идем квартировать на гору М. Ночью заходим до П., забираем продукты и идем на работу. Работаем до 17. 20-го заходим в село О. и квартуем. 21-го у П. берем продукты и идем, за нами кто-то летит. 22.[10]. Квартуем за селом. 23.[10]. Около дядька. Ночью заходим до плаксивых, испуганы. 24.[10]. Квартуем в СИМ. 25.[10]. Около ЛОБ. 26.[10]. Около Кол. 27.[10]. Около? 28-29.[10]. Квартуем на ст. Ночь без происшествий. 30.[10]. Заквартуем за Н.П., вечером идем по хатам, ужинаем и идем дальше. 31.[10]. Квартуем под Гол. Вечером гонится за нами подвода, мы убегаем, идем через села Ч. И Л. Ночью ничего не случилось. Идем через Т. ничего не использовали. Нужно было вести длительную

разведку, но мы были плохо одеты и замерзли, по мне веял ветер.

1.[11]. Заквартировываем у испуганных. Вечером д. идет по вещи, что около симпатика, а я иду до Сукиры. Относятся очень хорошо. Оставляю «Холодный Яр» и иду под П., там охватываю одну хату и там встречаюсь с д. 2-го Квартируем у космополита. 3-го квартируем около либерала, берем немного сала и идем к П. д. пристаёт (занимает лошадь). 4.[11]. Квартируем около т., что друг не хотел через силу идти. Вечером заходим, я себе не верю, но факт остается фактом. 5.[11]. Квартируем у П., ночью лают собаки, вечером мы их перехитрили и иду дальше пьяный к тому же еще и температура. Сапог мне так натер мозоль до крови, я иду до отказа. Дальше не могу идти и 3-го заквартировываем под Либ. с вечером идем как пьяные, я в одно только сапоге. 7.[11]. Заквартировываем за Р. 8.[11]. У симпатика и он соглашается, но мы вечером идем дальше, идем до Сук., но там пьют. Идем на П., тетки упорные, идем дальше. 9.[11]. Заквартировываем за П., вечером ищем и находим утерянное и от 10 до 10 отдыхаем. 17-го квартируем у Сукиры. 18 и 19 под По. Вечером удаётся нам штуки. 2-го Квартируем немного дальше от того места, где днем приводились в порядок. 21-го квартируем на месте. Вечером д. идет за одной вещью, я немного заболел, остаюсь на месте. Друг заблудился и 22-го квартировал сам, а вечером пришел. Тогда идем, я иду до Сук., а д. назад, так же и 23-го – я остаюсь у Сукиры, так как не были готовы вещи. Вечером сходимся. 24.[11]. берем примус и идем дальше. 25-го квартируем у космополитки, вечером идем в другое село. Охватывать хаты О. 26.[11]. Квартируем у кумы. 27.[11]. Под Нос. Вечером по дороге заходим в пару хат в Ост., переплываем лодкой и переходим романтическим лесом. Дальше идти не удастся, разбрасываем листовки и возвращаемся назад. 28-го в П. заходим к портному, забираем платья. 29-го квартируем под П. Днем горим, но как-то огонь погасили, обошлось счастливо. Ночью ослабели, еле идем по дороге. Встречаем места боев, а на утро д. остается один, а я иду дальше. 30-го квартируем по отдельности. Я вечером иду по запрятанные вещи. Начинает падать снег и я их не нахожу.

1-го квартирую в Ку., вечером приходит д. 2-го квартируем еще в Ку. и вечером идем до О. Дальше идем, немного бледнеет, уже светает и 3-го заквартировываем недалеко от вещей. Вечером находим и идем до Ку. у Ку. квартируем. 4 и 5 идем до плотника по ящик и устанавливаем вещи. 6.[12]. Заквартировали под Ч., вечером, не достав ничего, идем до дядьковского села

и там добываем «революционера». 7. [12]. Квартируем под Ло. Вечером О. 8-го квартируем там же месяц, возвращаемся до Ку. и квартируем. 9, 10, 11, 12 ... 28. 12. – друг ходил по ... и не принес, так как расконспировался. 03.01.52 г. идем от Ку. по литературу, но снег сковал намерения. Квартируем 2 дня в с. и возвращаемся назад. 14.02.52 г. идем снова по литературу, берем ее, квартируем в звонких Кутах и возвращаемся назад.

Перевел с украинского:
Ст. оперуполномоченный Управления 2-Н МГБ УССР
ст. лейтенант
Богатырев (підпис)

Справка: Дневник принадлежит захваченному 21.04.1952 года главарю бандгруппы «Кобзарю»

Ст. оперуполномоченный Управления
2-Н МГБ УССР ст. лейтенант
Богатырев (підпис)

25 апреля 1952 года

ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е Управління) – Оп. 39 (1956 р.). – Спр. 3. – Арк. 267-272. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української на російську.

РОЗДІЛ V.

ПРОПАГАНДИСТСЬКІ МАТЕРІАЛИ

№ 112
ЛИСТІВКА КРАЙОВОГО ПРОВІДУ ОУН НА СУЗ
«ДО РОБІТНИКІВ-УКРАЇНЦІВ»

Квітень 1942 р.

Листівка видана до робітників на ОСУЗ

До робітників-українців

Робітники-українці

Справжні господарі українських міст. Жидо-московські пролетарі, втікаючи з України, зруйнували наші житла, фабрики, заводи і варстати, знищили міста, щоб приректи Вас на голод і злидні, щоб і Ви гинули, як 1932-1933 рр. гинуло українське селянство. І це зробили наші «брати» – московські пролетарі і жиди! Тепер до Вас прийшли німецькі пролетарі (бо партія в Німеччині зветься робітничою) і принесли Вам знову неволю, голод, злидні і зневагу до Українського робітника і Українського народу.

Український робітник! Пам'ятай, який би пролетар не прийшов тебе визволяти, то зробить тебе невільником, бо кожний пролетар визволяє і бореться за свою націю. Тому потрібно самому себе визволяти, бо вільним можна стати лише тоді, коли буде вільною Укр[аїнська] Нація, бо, як бачите, пролетарі советські і німецькі не подають Вам руки допомоги. Вас вважають гірше худоби, тримають півголодними і гонять на роботу, мов невільників або масово вивозять з рідної України до чужого краю.

За волю Укр[аїнської] Нації і людське життя Укр[аїнського] робітника, за Українську Велику Соборну Самостійну Державу – бореться на Україні єдина сила – Організація Українських Націоналістів (ОУН) самостійників під проводом Степана Бандери.

Робітники-Українці! Єднайтесь під прапором ОУН, що бореться за Велику Соборну Українську Державу, бо без неї не має життя укр[аїнському] робітникові, Укр[аїнському] народові.

Без своєї власної держави не має волі, немає хліба, немає роботи, немає української школи, немає життя Українському Народові.

Слава Україні! Героям Слава!

Квітень 1942 р. Крайовий Провід ОУН на Східних Українських Землях.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 21. – Арк. 44. Машинопис. Друкований примірник.

№ 113
ЛИСТІВКА ОУН «УКРАЇНЦІ!»
ВИДАНА Й ПОШИРЕНА В
ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

1942 р.

Листівка ОУН видана й поширена на ОСУЗ

Українці!

Своєю грубою колоніальною політикою в Україні німці викликали справедливе обурення серед усіх верств нашого народу. Засліплені і зарозумілі завойовники забувають, що легку перемогу над більшовиками в 1941 році вони завдячують у великій мірі українцям. Наш нарід не тільки не боронив московсько-більшевицького криваво-кріпосницького колоніального режиму, але й допомагав його валити, розраховуючи на здоровий глузд німецького державного проводу і на визнання ним Української Держави.

За короткий час німецького панування від цих сподіванок залишився один дим. Тим краще. Тепер кожен українець мусить зрозуміти, що в нас є єдиний шлях до людського вільного державного життя – це шлях організованої революційної боротьби широких народних мас за Самостійну Незалежну Україну, шлях, по якому веде український нарід Організація Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери.

Українці! Наш час гряде! Світ перебуває в огні велетенської війни. Стікає кров'ю і конає наш наймогутніший історичний ворог – московський імперіалізм. Дедалі більше вичерпує свої резерви, виснажується і знесилюється Німеччина. Напружує до решти свої сили у тяжкій війні також Англія. Разом з цим зростають і з триванням війни усе зростатимуть наші шанси. Ми мусимо готуватись, щоб не втратити сприятливого моменту. Успіх залежатиме від нашої готовності і згуртованості, від нашої сили й боротьби.

Українці! Будьте мудрі й організовані. Не давайте передчасно волі своїм почуттям. Не робіть жодних політично недоцільних анархічних виступів. І найголовніше – не піддавайтесь большевицькій провокації. Москва, відчуваючи наближення свого кінця, спритно використовує безглузду політику німців в Україні. Большевики через своїх агентів масово розповсюджують чутки

про виправлення політики советів, про те, що «Совети уже стали іншими, розумнішими», що жидівського насилля вже не буде», що «дадуть землю, свободу віри» й інші подібні брехні. Одночасно через свої листівки й газети вони закликають український нарід до партизанської боротьби, диверсій і проти німецького саботажу. Цим самим підступна і хитра Москва хоче вбити [одразу] двох зайців. По-перше, викликавши передчасні анархічні виступи українського народу, вона руками ще досить міцних німців хоче знекровити й ослабити наші національні сили. Адже за кожну незначну свою жертву німці знищують десятки і сотні українців.

По-друге, нашими руками Червона Москва і її агенти хочуть ослабити німців і врятувати своє життя або принаймні відтягнути свою загибель.

Та цього не буде.

Українці! Будьмо політично свідомі. На даймо себе обманути. Не станьмо сліпим знаряддям чужинців. Нехай наші пани б'ються самі, нехай кривавляться і виснажуються. Наше діло поки що єднатись і збирати сили у всеукраїнську революційно-політичну організацію, якою є ОУН, щоб в слушний час виступити зорганізованими могутніми рядами і здобути свою власну ні від кого не залежну українську державу. Цей час визначить провід ОУН.

Українці! Усі, хто свідомий і гордий. Усі, хто чесний і сміливий. Ваше місце – не серед большевицьких партизанів, а в організованих рядах ОУН, на прапорі якої стоїть горде прекрасне гасло: Здобудемо Самостійну Українську Державу або згинемо в боротьбі за неї.

За Самостійну, ні від кого незалежну Українську Державу! За Українську Владу на Українській землі! За землю і волю! За хліб і вільну працю! За власну силу й перемогу!

Слава Україні!
Героям Слава!

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.21. – Арк. 56-57. Друкований примірник. Машинопис.

ЗВЕРНЕННЯ УПА-«СХІД» ДО СЕЛЯН УКРАЇНИ*Червень 1944 р.*

За Самостійну Соборну
Українську Державу!

Воля народам!
Воля людині!

СЕЛЯНИ УКРАЇНИ!

Три роки шаліє війна. Три роки сходять кров'ю, золоті сонячні лани чорноземної України. Ось минає півроку, як накивали п'ятами з України гітлерівські людолови. Залишили після себе горе й сльози, згарища й кров, проклинає їх і ненавидить цілим серцем скатована наша земля. На місце берлінських діловодів Розенберга й Коха в Україну принесли порожні торби голодний Сталін і його «повожатий» Хрущов. Ще не загоїлися рани від кривавих бандитських ножів гітлерівських душоубів, а вже свіжу гарячу народну кров хлещуть вірні сталінські собаки. Мільйони українців сталінські хорти погнали під німецькі кулі. Повернуться борці «За Родіну, за Сталіна» каліками без ніг, без рук, без очей... А скільки ж не повернеться? Останнє зерно, що чудом вдалося приховати від завидючого ока Кохових посіпак, видерли міхonoші Сталіна. Останнє зерно. Останню картоплину! Остання копійчина пішла на військовий «заєм». Залишається віддати ще душу і буде по всьому. Але чого ж, чого ж іншого можна було ждати від тих, що насильно гнали Вас на колгоспну панщину, що на Ваших очах крали й жерли більше ніж двадцять років солодкий плід Вашого поту й горя – вагони золотої пшениці, або продавали їх майже за півдарма капіталістичним країнам, щоб викликати там господарську кризу, селянські заворушення і створити догідний ґрунт для пролетарської революції. Яких добродійств можна було сподіватися від злочинців, що 1933 р. тисячами косили Вас преспокійно страшною косою штучно організованого голоду, що примушували Вас потайки, по-злодійському, з нелюдським болем і гнівом у душі зрізувати ночами нужденні колоски на власних ланах.

Селяне України! Не ждiть спасіння ні від Гітлера, ні від Сталіна! Що можуть дати Вам імперіалістичні голодранці, коли самі вони обдерли Вас трохи не догола. Якщо український народ не спасе себе сам, то не врятує його жодна сила ні на землі, ні на небі.

Пригадайте собі святі слова нашого пророка Тараса, замученого імперіалістичною Москвою: в своїй хаті – своя правда, і сила, і воля.

На порятунок нашій скривавленій землі зродилась Українська Повстанча Армія (УПА). Ще з ранньої весни 1943 р. трощить вона гітлерівських волоцюг, а від зими 1944 р. громить гробокопателів з НКВД та інших лакеїв Сталіна. Вона бореться проти всіх, що зазіхають на Україну і зброї своєї не складе доти, доки на українській землі не буде створено Української Самостійної Соборної Держави. Держави без поміщиків, без колгоспної панщини, без бригадирів і трудоднів, держави вільної людини і вільного труда. Допомагайте ж їй чим лише зможете! Забезпечуйте її домівками, поділіться із нею окрайцем хліба, повідомляйте її про рухи й наміри місцевих сталінських челядників! Викривайте й знищуйте сталінських блюдолизів.

Колгоспники України! Не легковажте загрози голоду! Ворог нещадно грабує Україну. Не дайте себе до нитки обдерти імперіалістичним московським торботрясам! Зберігайте харчі, в першу чергу збіжжя, і приховуйте їх про чорну годину. Домагайтеся розподілу колгоспів, підривайте всіма силами і способами ненависну колгоспну систему. Не давайте дітей Ваших в «істребительние батальони». Ворог хоче нацькувати їх на УПА. Йому вигідно, щоб ми самі проливали свою кров.

Крепітесь брати! День національної революції всіх поневоєних червоним Кремлем народів не за горами. В потилицю женить волоцюг із хати! Кулею, а не хлібом-сіллю зустрічайте кривавих гостей із Кремля. Чорну могильну яму приготуйте Ви їм, а не достойне місце на покутті!

ГЕТЬ З ІМПЕРІАЛІСТАМИ КРЕМЛЯ Й БЕРЛІНУ!
СЛАВА БОРЦЯМ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ
СЛАВА БОРЦЯМ ЗА НАЦІОНАЛЬНІ САМОСТІЙНІ ДЕРЖАВИ
НАРОДІВ ЄВРОПИ Й АЗІЇ!

Червень 1944 р.

КОМАНДА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ «СХІД»

ДРУКАРНЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ «СВОБОДА
НАРОДАМ»

Наклад 40 000

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 40. – Арк. 12-13. Друкований примірник. Машинопис.

ЗВЕРНЕННЯ УПА-«СХІД» ДО РОБІТНИКІВ УКРАЇНИ*Червень 1944 р.*

За Самостійну Соборну
Українську Державу

Воля народам!
воля людині!

РОБІТНИКИ УКРАЇНИ!

Більше, ніж двадцять років стогне Україна під чоботом червоної імперіалістичної Москви. Більше, ніж двадцять років тисячі вагонів збіжжя, вугілля, залізної руди та іншої промислової сировини котяться з України в країну голодного ненаситного загарбника – імперіалістичну Москву. В шахтах Донбасу, в рудниках Криворіжжя, на заводах Харкова, Дніпропетровська та інших промислових містах ллється рясно гіркий, кривавий піт, тануть останні сили українських робітників, закріпощених сталінською клікою. Щоб награвувати сировини якнайбільше, більшовицькі дурисвіти вимагають від них стахановських темпів роботи, виконання, перевиконання та постійного підвищування норм, соцзмагань, одним словом використовують їх не гірше, далеко не гірше від капіталістів. Що ж отримує робітник України за свій тяжкий труд? Чи забезпечено його як слід хоч харчами, яких в Україні, молоком, медом текучій, повинно бути, здається вдосталь? Ні! Промисловою сировиною вивезеною з своєї колонії України московські імперіалісти постачають переробні заводи й фабрики метрополії – імперіалістичної Москви, а награвованим в Україні хлібом харчують робітників тих же заводів і фабрик.

Ще гіршу експлуатацію робітничого труда завів в Україні, жадібно дорвавшись до її багатств, підземних надр, Гітлер. Ще тяжчі норми, ще гірші харчі, звіряче відношення до людини – ось його дарунки робітництву України. Зайвим уже буде розповідати про те, як забезпечує робітника, повернувшись в Україну, Сталін.

Однак усім загарбникам український народ сказав своє рішуче годі. В окупованих Гітлером і Сталіном країнах все більше й більше розгоряється полум'я національно-визвольних рухів. Поневолені народи борються за створення самостійних національних держав. Боротьбу українського народу очолила Українська Повстанча Армія (УПА). Більше ніж рік зводить вона запеклі бої з гітлерівськими й сталінськими посіпаками. Ціль її – збудувати українському народові на його етнографічних землях

державу без національного і соціального гніту, без поміщиків і капіталістів, без партійних галапасів. Щоб забезпечити робітникам нормальне життя і працю в майбутній Українській державі, УПА бореться за те, щоб велика українська промисловість була національно-державною, а дрібна – кооперативно-громадською, за фаховий, а не комісарсько-партійний принцип у керівництві підприємствами. За загальний восьмигодинний [робочий] день, за справедливу оплату праці, за участь робітників у прибутках підприємств. За вільний вибір професій і місця праці, за свободу профспілок, за знищення стахановщини, соцзмагань і підвищення норм. Який же не достаток терпітиме робітник України, коли багатства України не буде грабувати чужинець – імперіаліст, коли всі вони йтимуть на забезпечення добробуту населенню України? Україна стане знову країною текучою молоком і медом.

Робітники України! Включайтеся в боротьбу за Українську Державу. Пов'язуйтеся з загонами УПА. Не давайте окупантові грабувати добуту Вами сировину. На воєнних заводах приховуйте зброю та амуніцію, творіть робітничі національні революційні підпільні загони, готуйтеся до остаточної розправи з грабителем. Час визволення надходить! Тріщать і валяться імперії – тюрми народів. На їхніх руїнах стануть нові будівлі – національні держави поневолених досі народів.

Геть з імперіалізмом Гітлера і Сталіна!

Слава борцям за Українську Державу!

Слава борцям за національні держави Європи і Азії!

Червень, 1944 р.

КОМАНДА
УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ
«СХІД»

ДРУКАРНЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ
«СВОБОДА НАРОДАМ»

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64. – Арк. 51. Друкований примірник.
Машинопис.*

№ 116
ЗВЕРНЕННЯ УПА-«СХІД»
ДО ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ

Червень 1944 р.

ЗА САМОСТІЙНУ СОБОРНУ
УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ!

ВОЛЯ НАРОДАМ!
ВОЛЯ ЛЮДИНИ!

РОБІТНИКИ ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ!

Сталінсько-гітлерівські тюрми народів розвалюються. Поневолені народи Європи й Азії виступили вже на священну боротьбу з імперіалістами Кремля і Берліну за свої національні самостійні держави на етнографічних землях. Таку боротьбу веде й український народ, очолений Українською Повстанчою Армією (УПА).

Українська Повстанча Армія бореться з кровожадним гітлеризмом та забріханим сталінізмом за Самостійну Соборну Українську Державу в якій не буде ні національного, ні соціального поневолення, державу без пана і капіталістів, та без напасницької партійної кліки, державу, побудовану виключно на землях, які заселявав і заселяє український народ. Вона стремиться до того, щоб кожний народ мав свою національну, на власних землях організовану самостійну державу. Тільки в таких державах не буде поневолення слабшої нації нацією сильнішою.

Робітники транспорту! Включайтеся й Ви в цю боротьбу! Нав'язуйте зв'язки з УПА! Допомагайте їй усіма можливими засобами транспорту. Повідомляйте про рухи ворога! Саботуйте на залізницях під час вивозу з України сировини та хліба. Перешкоджайте пересуватися частинам НКВД! Об'єднуйтеся в групи і з наявними засобами транспорту переходьте до УПА!

Час визволення вже недалеко! Наближайте його своєю активною участю в боротьбі всього українського народу!

ГЕТЬ З ІМПЕРІАЛІСТАМИ КРЕМЛЯ Й БЕРЛІНУ!
СЛАВА БОРЦЯМ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ!

Червень 1944 р.

КОМАНДА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ «СХІД»

ДРУКАРНЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ
«СВОБОДА НАРОДАМ»
Зам. 89-44. Наклад 40 000.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64. – Арк. 50. Друкований примірник.
Машинопис.

№ 117
БРОШУРА ОУН «МОЛОДЬ СХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ У БОРОТЬБІ ЗА УССД»

21 жовтня 1945 р.

МОЛОДЬ СХІДНИХ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В БОРОТЬБІ
ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ²⁹⁹

Ні один свідомий українець, який зацікавлений майбутнім України, не може бути байдужим до цього питання, питання національної свідомості Східних Українських Земель. Схід з його Наддніпрянщиною, Вінниччиною, Поділлям, Донбасом і Півднем, з серцем усієї України – Києвом, однаково цікавить і волиняка, і галичанина, і гуцула, і поліщука, і лемка, цікавить він і східняка, цікавить кожного, в грудях кого б'ється українське серце, в жилах кого грає кров українська, яка кличе до боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, кличе до помсти над ворогом за наругу над всім святим і дорогим нам. Схід, який дав українському народові стільки борців за Вітчизну, як в 1918 р., так і після 1918 р. відомих і невідомих нам, який дав Шевченка, Лесю Українку і др. – тепер мовчить. Схід, з майже 40-мільоновим українським населенням цілком пасивно відноситься до національно-визвольної боротьби українського народу. Так, це може сказати кожний, хто тільки був стороннім глядачем і пізнав Східну Україну тільки з боку, спостерігаючи її тільки підчас короткотривалої подорожі або з преси. Треба було вирости в тому середовищі, або принаймні зростися з ним, пізнати добре, полюбити «щирим серцем велику руїну», полюбити голодні, напівоберті села й ще

---

²⁹⁹ Автором брошури була Л. А. Фоя («Оксана», «М. Перелесник»).

більш голодні міста, щоб зрозуміти Схід й сказати слово правди про нього, треба було лише побачити радісне обличчя пересічного українця-східняка в 1941 р., коли большевицько-московська орда з ганебним соромом котилася на схід, щоб зрозуміти, що за 20 років свого панування на Україні большевизм не добився бажаних для нього наслідків. З хлібом і сіллю, з радісними сльозами в очах, з щирою Українською довірою зустрічав народ тих, в кому так жорстоко пізніше помилився – зустрічав німців. Не тому, що це були німці, а тому, що це були ті, які били большевизм, принісши стільки горя, сліз і наруги нашому народові. Народ, звичайно, всякого, хто б'ється проти його ворога, рахує своїм першим другом, союзником. Німецька дійсність показала протилежне. Доказала вона народові також те, що сила його перемоги лише в силі його самого.

Не будемо згадувати тут про відродження національної свідомості українців старших віків, які виховувалися ще в царській Росії, а боевий гарт одержали в огні Визвольної боротьби українського народу 1918 р., а згадаємо про тих, які родилися, вирости і виховались в большевицькій дійсності, яких виховували в школі любити большевизм з всіма його ідеями і вбивали найменшу національну свідомість дитини. Здавалось би, що большевики з цього покоління виховали потрібних собі яничар, які за большевизм, за його ідею готові віддати життя. Але факти доказують протилежне. Війна відкрила багатьом юнакам та дівчатам, осліплених большевицькою ідеєю, очі і показала справжнє московсько-імперіалістичне обличчя большевизму.

За німецької дійсності в період 1942 р. в Києві відкрився медичний інститут. Сотні міської та позаміської молоді наповнили аудиторії інституту. Треба було належати до числа студентів, щоб побачити яка щаслива національна боротьба велася за стінами інституту. Студенти розділилися на два ворожі табори: російсько-большевицький з одної сторони, а український з другої, що яскраво доказує про тотожність російщини й большевизму. В перших днях організації інституту національно-свідомих українців серед студентів були лише одиниці, а після кількох місячного існування інституту вже була переважаюча частина студентів. Щоб не було це голословство ми наведемо факт:

Весною 1943 р. професор ботаніки російський шовініст Чорноярв, який спочатку читав лекції на українській мові, вирішив читати на російській, але був з таким протестом зустрітий аудиторією слухачів, що був змушений не докінчити своєї лекції і більше ніколи не повторяв подібного експерименту. Зразу ж,

коли з кафедри полунали перші слова Чорноярва російською мовою, всі слухачі розділилися на дві групи – групу противників і прихильників Чорноярва. Большевицький елемент був на стороні Чорноярва і одержав разом з [ним] російською поразку.

Вже той факт, [що] після приходу большевиків до Києва 1943 р. майже половина студентства медінституту була арештована, або послана на найтяжчі відтинки фронту доказує, наскільки небезпечним рахує большевицька влада національно-свідому молодь і як намагається ізолювати її від мас, від народу. Не безвідомо большевикам також те, яку велику роботу в національному питанні зробили студенти Київського Медінституту під час свого перебування на польових роботах в селах багатьох районів України. Жашківщина, Київщина, Білоцерківщина, Сквирщина, Звенигородщина, частина Вінничини, Уманщини і деякі райони Лівобережжя, де й тепер, напевно, пам'ятають студентів, не тих большевицьких, що приїздили в село 1943-45 рр., а тих, що несли в народ зерно правди, розкриваючи очі селянам, заохочували їх до боротьби, як проти німецьких, так і большевицьких займанців. Не зважаючи на те, що непристосованість студентства до польових робіт часто викликала усмішку іронії у селян, що вирости на полі та виховались і скріпли на польових роботах, селяни полюби цю молодь, що так багато розповідала їм про Україну, про їх предків, про їхню землю, молодь, яка нарівні з ними, народом, любила цю святу землю, хотіла бачити її вільною і радісною, хотіла бачити народ щасливим та заможним. Слова про свободу та незалежність українського народу студенти закріплювали літературою, як художньою так і нашою пропагандивною, бо всі вони не були незорганізованою самопливною масою, а вміло керувались Організацією Українських Націоналістів, що існувала в Києві під час німецької окупації. Ця боротьба була нелегкою не лише тому, що молодим носіям правди приходилось вступити в боротьбу з большевицькою пропагандою, а ще й не раз приходилось остерігатись і навіть боротись з опуртністичною групою мельниківців, що також існувала серед студентської молоді і на кожному кроці намагалася шкодити нам, скеровуючи на це всі свої сили, всю свою увагу.

Молодь не тільки вміла боротися, вона вміла і вм[и]рати за Українську Самостійну Соборну Державу, не зрадивши перед обіймами смерті своїх друзів.

Хто з студентів лікувального факультету не пам'ятає Лесі Коляди, цеї чорнявої життєрадісної дівчини? Леся народилася в 1923 р. в сім'ї професора і науковця Київського Педагогічного

Інституту Григорія Коляди. Виросла і виховалась в Києві. В кінці 1941 р. налагодила з ОУН зв'язки і була вірна її донька до останніх хвилин свого життя. В пробудженні національної свідомості серед студентства Медінституту, де вчилась Леся, вона приймала активну участь і була першим сіячем ідеї УССД серед молоді. Літом 1942 р. Леся, як і всі студенти, була в селі на польових роботах на Звенигородщині. Зерно правди, сіяне цією дівчиною серед міської молоді, ще краще вийшло в чорноземних степах Звенигородщини. Гестапівські кати не дали розцвістися цій молодій, повній життя та радості істоті. Лише неповний рік працювала Леся в ОУН – восени 1942 р. вона була арештована і по зв'язчому замучена в катівнях гестапо по вул. Короленка, 33, у будинку, де до неї і після неї приймали терновий мученицький вінок як від гестапівських звірів, так і від большевицьких кровопивців сотні свідомої української молоді. Леся загинула, не зрадивши ні одним словом ні однієї тайни організації, про яку знала. Не знала вона, що через рік після її смерті в тих самих стінах по вул. Короленка 33 буде мучитись її батько Григорій Коляда. Будинок залишився той самий, лише змінився господаря – доньку катували гестапівці, а батька НКГБ-сти. Леся загинула, щоб, як і всі Герої нашої визвольної боротьби, вічно залишитися в серцях тих, хто знав її, в серцях тих, для визволення кого поклала своє молоде життя – українського народу.

Кого з свідомих молодих українців Медінституту не схватили в свої кігті гестапівці, того загребли криваві лапи НКГБ.

Ігор Дехтяр, дуже здібна, але хворовита молода людина, доживає свої останні дні в НКГБ-івській катівниці. Несправедливо засуджений, підбитий тяжкою хворобою фізично, він не заломився морально. В листі до своєї матері, переданому з в'язниці нелегально, він писав: (слова листа передані дослівно) «Дорога мамусю! Життя з кожним днем покидає мене. Вже не підвожусь з ліжка. Судили мене, Ти, напевне, знаєш про це. Заспокойся, не плач. Твої сльози занадто дорогі, щоб виливати перед тими, хто не зрозуміє Тебе. Я не винен, мамо, не винен, бо правда на моїй стороні. За мене можуть бути спокійні. Відходячи від життя, я залишусь вірним тому, чому був за життя» (далі лист має родинний зміст).

Батько Розпутнього Петра в період Визвольної Боротьби 1918 р. був в армії головного Отамана С. Петлюри, і після придушення національно-визвольного руху на Україні повернувся додому в с. Підгайці [Підгайне] на Київщині. З часом батьки переїжджають до Києва. Підрісши і навчившись розбиратись в

нац. питаннях, Петро не раз докоряв батькові, що той повернувся додому: «Треба було або здобути Україну, або згинути зі славою, чим вік терпіти таке життя, яке ми маємо зараз». Стоячи не раз на варті на лінкорі в Баку на Каспійському морі, де вчився в морському училищі, Петро не раз згадував рідну Україну і рвався до свого Дніпра, до українського народу. З вибухом війни 1941 р. дезертирує з училища і добирається до України з ясною думкою і ціллю – добитися за всяку ціну волі українському народові. Неясною він уявляв собі цю боротьбу, бо ніхто ще не підготував його до неї. По приході німців та зв'язку з ОУН став Петро одним з активних членів організації. Борщагівський район Києва, Білоцерківщина та Ставищанщина нераз бачили цього юнака, що знав самі болючі питання народу, з якого сам вийшов. Доля більшості української свідомої молоді Сходу спіткала Розпутнього – зимою 1943-44 рр. він був арештований органами НКГБ.

Микола Оберемко зі Святошина, Леонід Тарасюк родом з с. Самгородок на Сквирщ[и]ні розділили долю Розпутнього.

Це вихованці Київського Медінституту, що стали на вірний шлях боротьби визволення українського народу і загинули в цій боротьбі. Не вони перші, не вони останні. Вони не одинокі, згадка про них є тільки підтвердженням факту, що існує і зараз на СУЗ.

Ми згадали про місто. А село? Як воно віднеслось до розвалу большевизму на Україні? В 5-ти кілометрах від ст. Фастів є село Веприк. В цьому селі родився і виріс Володимир Косовський. Перед самою війною закінчив середню школу в Фастові. З вибухом війни і приходом німців на Київщину, Володимир, щоденно спостерігаючи злиденне життя свого народу за большевицької дійсності, вирішив, що для народу настала хвилина волі і треба покласти всі свої сили, щоб покращити добробут українського народу. Не знаючи з чого почати працю, Косовський пішов до Києва, щоб придивитися до нового життя і дечого навчитися. Побачивши німецьку дійсність, Володя дуже скоро втік з Києва. Цілий ряд питань турбували його. Ясно пробачив, що й від німців, як і від большевиків, немає чого чекати кращого життя українському народові. Треба боротися самостійно за самостійність, але як? Направила на вірний шлях Володимира Організація Українських Націоналістів, з членами якої він зустрівся в Фастові. Володя розгорнув національну роботу спочатку тільки у своєму селі, а потім і поза його межами. Контррозвідка передової большевицької лінії 1943 р. арештувала Косовського і направила в прифронтовий концтабір, з якого Володя втік і продовжував свою роботу в умовах большевицької окупації, продовжував сам, без

ніякого керівництва, з власної ініціативи. В 1944 р. його арештовано вдруге і засуджено разом з його 16-річною сестрою Олею.

Арсен Шевченко народився в 1920 р. в с. Гребінках на Білоцерківщині. Ненавистю пройнявся до большевиків ще з ранніх дитячих років. До большевиків, які зруйнували господарство його батьків, заставили батька кинути рідне село і мандрувати по Білорусі, Кавказу, щоб не бути арештованим, що однаково не спасло його. 1934 р. батька арештували і більше нічого не чула про нього сім'я. Ще більше загострилась ненависть у Арсена на ворогів, коли, закінчивши неповну середню школу, він виявив бажання вчитися далі. Двері школи перед хлопцем були закриті, бо він син «бувшого куркуля». Кидає рідне село і мандрує по Україні. Скрізь бачить таке саме горе і злидні, як і в рідному селі. Під чужим прізвиськом вступає до Полтавського Педінституту і організовує коло себе молодь з антирадянськими поглядами. Це було перед війною 1941 р. Розконспірований Шевченко залишає Полтаву і повертається в рідне село, але не перериває зв'язку з групою молоді, яку організував в Полтаві. Війна 1941 р. застає Арсена в рідному селі. Тепер він може вільно виступати проти ворогів свого народу. Молодь швидко згуртовується навколо Арсена. З часом Арсен нав'язується з ОУН і являється одним з провідних членів і організатором визвольного руху на Білоцерківщині, Ставищанщині та Богуславщині. Це він («Оскілко», «Балка») справедливою рукою народного месника карав большевицьких шкіролупів і їх посіпак. Карав зрадників народу. Це він намагається зорганізувати відділ УПА на Ставищанщині восени 1943 р. Після переходу фронту, цілком відірваний від організації Оскілко в умовах большевицької окупації продовжує вести перед боротьби за УССД. Караючи зрадників та запроданців, Балка не знав, що далеко ходити за ними не треба, що рядом з ним під одною кришою живе один з найбільших зрадників українського народу, який передав Арсена в жовтні 1944 р. в руки НКГБ.

Недалеко Ставища є село Янишівка, на цвинтарі якого спочивають останки сл. п. Івашка Андрія, що загинув на посту борця-революціонера в боротьбі з німецькими окупантами. Андрієм його звали в с. Янишівка, в якому він виріс, а члени ОУН знали його, як свого окружного Провідника під псевдо «Степового». Загинув він в бою з німцями в с. Балках над Россю, вода якої бережно схоронила від німецьких зайдій його тіло, яке віднайшли його односельчани і з любов'ю поховали у себе на цвинтарі. Не було багато розмов та промов над могилою покійного. Всього кілька слів сказав його старий батько. Він сказав за що боровся

його Андрій і за що згинув. Незважаючи на непогоду та весняний дощ, це було в квітні 1943 р., люди з сусідніх сіл прийшли віддати останню шану покійному.

А через рік рядом зі Степовим поклали в могилу доньку його сестри 20-літню Шевчук Віру. Смерть любимого дядька, що не набагато був від неї старший, запалила ще більше віру до боротьби. Зимою 1943-44 рр., коли переходив німецько-більшевицький фронт, Вірі та ще одному другові з с. Гребінок було доручено доставити кулемет та іншу зброю в село, що було в декількох кілометрах від її Янишівки. В Янишівці були вже більшовики і, виконуючи завдання, Віра не знала, що в Потіївці, куди мали вони тримати напрям, були ще німці, які затримали проїжджаючих. Господар хати, до якого німці ввели затриманих, через 2 місяці розповідав, як німецький офіцер, вказуючи на зброю, що знайшли в санях, щось дуже кричав. Господар міг розібрати слово «партизан». Це обурило дівчину, яка дивлячись в вічі смерті, сміло заявила йому: «Так, партизан, але знай, німаку, що не більшевицький, ні, а український!» Для німця це було все рівно – він розстріляв Віру і того друга, що був з нею. Останніх хвилин життя цих друзів господар не бачив – його не випускали з хати. Після відходу німців селяни Потіївки поховали побитих. Лише через 2 місяці сім'я Віри віднайшла її тіло і поховала в рідній Янишівці, рядом зі Степовим. Її старша сестра Надія, не володіючи собою від втрати сестри, не пустила до тіла покійної односельчан, що були в червоній партизанці, а на запропонування взяти на похорон духовий оркестр, заявила: «Що вам потрібно? Вона за своє життя вас не любила і не хочу нічого від вас для неї після її смерті. Будем ховати її з священником». За це більшевицькі елементи села агітували односельчанці Віри, щоб блокувати похорон покійної, а Надія, переслідувана ними, повинна була залишити рідне село.

Багато ще про кого персонально можна згадати з молоді Сходу, що боролися і загинули в боротьбі за УССД або караються, але не каються по тюрмах та засланнях СРСР. Арцімович Ада з Рокитного на Білоцерківщині, Тонковид з Гребінок, Міценко Віктор з Фастова, Бичок Михайло з Білої Церкви, Кравченко Василь з с. Острійок на Білоцерківщині, Косовський Анатолій з Святошина – це тільки сота доля тих, яких більшовики відірвали від життя, кинули гнити до в'язниць, які чекають від нас, що залишилися на волі, продовження їхніх дій та перемоги над ворогом і здобуття для українського народу Української Самостійної Соборної Держави.

Прочитавши ці кілька сторінок, ілюстрованих прикладом боротьби молоді на Східних Українських Землях, можна сміло сказати, що Схід не спить, ні! Він сьогодні продовжує вирожувати людей таких, як Коляда, Оскілко, Віра, Косовський, що в потрібний момент зриву Національної Революції поведуть східняків до перемоги. Чим сильніший буде терор НКГБ, тим більше буде таких людей, тим більш свідомий буде кожний українець на Сході, кожен юнак, кожна дівчина. Треба тільки оперувати розвиток передової молоді Сходу, віднайти ці повні квіти серед пустоцвітом та шумовинням.

Хай вічним сном спочивають ті, що полягли в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу! Смерть одиниць за Правду повинна запалити десятки та сотні молоді, у грудях якої б'ється вірне ідеї Самостійності України серце, на нові подвиги, які приведуть до Перемоги.

21. жовтня 1945 р.

Слава Україні!
Героям Слава!

*Слава не поляже,
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чий ми діти.*

Тарас Шевченко

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 186-190. Друкований примірник. Машинопис.

Аналогічний документ: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 18. – Арк. 186-192. Друкований примірник. Машинопис.

№ 118
ЗАКЛИК ОУН ДО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

Серпень 1946 р.

УКРАЇНЦІ, БРАТИ ЗІ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ!

Сталін готує нову війну! Ця війна мусить стати його загибеллю!

Хай живе революційна боротьба українського народу за своє справжнє національне і соціальне визволення!

Хай живе єдиний революційний фронт боротьби всього українського народу від Тиси по Кавказ і хай живе Українська Повстанча Армія (УПА) – оборонець священних прав українського народу!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава – єдиний гарант справді щасливого нашого життя!

Не дожидаймо спокійно голодної смерти! Це ганьба! Берем зброю в руки!

Смерть поневолювачам і експлуататорам – Сталіну і його партійній кліці!

Українці західних областей

Серпень 1946 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк.. 218. Друкований примірник. Машинопис.

№ 119
ПРОПАГАНДИСТСЬКА БРОШУРА
«СЛОВО ДО УЧИТЕЛІВ, БРАТІВ
ЗІ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ»

30 серпня 1946 р.

Воля народам!
Воля людині!

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

СЛОВО
до учителів, братів
зі східних областей України.

У своїй дикій імперіалістичній люті і злобі, у своїй шовіністичній заїлості сталінські імперіалісти не спиняються перед найпідлішими, перед найпідступнішими засобами, щоб розбити єдність українського народу, щоб заплямувати український самостійницький рух, щоб не допустити до народних мас революційне слово правди. Особливо намагаються вони відгородити східних українців від західних, щоб перші, які вже далеко довше поневолюються сталінською клікою і тому більше стероризовані, не об'єдналися із західними українцями у спільній боротьбі проти сталінських поневолювачів і експлуататорів. Не випадково ж після «приєднання» Західної України до т. зв. УССР кордон та Збручі залишився такий же, як і перед 17-го вересня 1939 р.

Сьогодні цей кордон не існує. Під час війни східні українці і західні зустрілися між собою і мали змогу як найширше пізнати одні одних. Та сьогодні сталінські мерзотники і далі намагаються духовно роз'єднати східних і західних українців. Звідси такі скажені атаки на українських революціонерів, на все, що справді щиро українське. Тому також вони за будь-яку ціну хочуть знищити Українську Повстанчу Армію (УПА) – носія визвольних ідей українського народу. В цій огидній, злочинній роботі, за браком інших засобів, вони послуговуються найбезсоромнішою брехнею, найнахабнішою фальсифікацією, найперфіднішим крутіством, брудною лайкою, нечуваним в історії терором і насильством.

Вас, учителі, які виховуєте молоде покоління, сталінські поневолювачі стараються в першу чергу залякати і опутати тенетами своєї брехливої пропаганди, щоб зробити Вас сліпим і слух-

няним знаряддям своєї реакційної політики. Але, Ви, учителі, які вийшли з народної гущі, які найближче стоїте до народних мас, маєте найбільшу змогу переконатися вповні о забріханості сталінської пропаганди. Ви, живучи між своїми братами – західними українцями, маєте нагоду дізнатися всю правду про УПА, про її героїчну боротьбу.

Тут Вам навіть кожна дитина скаже, що українські повстанці – це борці за волю України, що українські повстанці боролися проти гітлерівських загарбників, так же, які сьогодні борються проти сталінських окупантів. Вони боролися тоді, коли сталінські вельможі, всякі партійні секретарі, виконкомівські голови і інші паразити, які сьогодні найбільше кричать, залишивши народ на поталу, повтікали за Урал і Уфу.

Українська Повстанча Армія зародилася і зросла в боях з гітлерівцями. Тут Вам кожний покаже численні сліди цієї завзятої боротьби. В Рівному Вам покажуть місце, де гітлерівці масово розстріляли представників української самостійницької інтелігенції. Біля Чорткова в селі Ягольниця Вам покажуть могилу, де лежать українські революціонери, розстріляні гестапо. У Станиславові біля театру Вам покажуть площу, зрошену кров'ю, розстріляних німцями борців за Волю України. У Львові Вам покажуть місця буцегарень, на яких озвірілі гестапівці вішали українських революціонерів.

Ви, учителі, що живете між народом, легко можете переконатися, що в лавах УПА борються найкращі сини і дочки усього працюючого народу. Сини і дочки селян, робітників, інтелігенції. Українські повстанці борються за визволення народу, за щастя працюючих, за знищення сталінських імперіалістів, за Українську Самостійну Соборну Державу, в системі вільних держав всіх народів, за безкласове суспільство в Українській Державі. Ви бачили з якою рішучістю і погордою українські повстанці відкинули чисельні «звернення» т. зв. уряду УССР. Ви бачите масовий героїзм українських повстанців, які не ломляться ні в постійних боях, ні в труднощах і невігодах партизанського життя і які в безвихідному становищі розривають себе гранатами, стріляються останнім набоєм.

Хто ж їх змушує до цього? Тільки їх власна моральна сила, любов до народу і гаряче бажання служити народові. На підлі закиди сталінських вельмож ми можемо відповісти словами Шевченка, який обороняючи гайдамаків від таких же закидів з боку царських імперіалістів, писав: «Брешеш, людоморе, за святу правду, волю розбійник не стане....»

Ви, учителі, які щодня живете з народом, бачите, з якою любов'ю народ ставиться до нас, повстанців, як жервтенно помагає нам усім, чим тільки може. Ви також бачите, з якою ненавистю він відноситься до сталінських імперіалістів. Ви бачите нелюдські облави і знущання, які сталінські опричники проводять на наші села, як мордують і грабують мирне населення. Ви на власні очі бачили, як народ солідарно бойкотував «вибори» 10 лютого 1946 р., як він у цей день могутньо заявив свої справжні прагнення до Самостійної України, як він у цей день здер облудну маску зі «сталінської демократії». В школі запримічуєте, що шкільна молодь живе тільки боротьбою УПА, що вона так само протиставиться сталінським імперіалістам, як і все старше громадянство. Ви слухаєте пісні, в яких народ оспівує своїх оборонців-местників – українських повстанців.

Ви, учителі, будучи того усього свідками, не можете не знати на чийому боці правда, по чийому брехня, не можете не бачити, хто за народом, хто боронить народ, а хто проти народу, хто поневолює його.

Учителі, Ви мусите пізнати правду. Ви мусите проповідувати правду, мусите прищеплювати її в серцях шкільної молоді. Ви мусите йти з тими, хто бореться за правду. Ви мусите служити народові, благородне покликання кожного учителя це велике завдання дійсно народної школи.

Та не так воно є в ССРСР, де школа не служить народові. Школа в ССРСР цілковито поставлена на послуги сталінських вельмож, класі нових експлуаторів, що прийшли на місце знущених поміщиків і селян. Школа ССРСР стоїть на послугах сталінської реакційної політики, що привела не до побудови соціалізму, а до створення системи, в якій існує найжорстокіша експлуатація людини людиною, заснована, що правда не на приватній власності на необмеженому привілеї сталінських вельмож, яким вільно розпоряджатися всіма знаряддями, засобами і продуктами виробництва, що привела до знищення всякої демократії і встановлення диктатури партійної кліки, опертої на багнетях широко розбудованого енкаведівського апарату насильства, що привела не до національної рівноправності, а до національного поневолення.

Школам в ССРСР накинена реакційна сталінська теорія, що являється грубим перекрученням Маркса і Енгельса, рівно ж і Леніна. Це перекручення сталінські вельможі називають «дальшим розвитком вчення Маркса». Очевидно, що його розривають так, що від дійсного марксизму нічого не залишається. До шкіл

сталінські вельможі не допускають нічого такого, що суперечить, їхній теорії, бо все воно нібито ненаукове. В той час вони самі топчуть всяку об'єктивну науку, послуговуючись фальсифікацією, брехнею, натягуванням, щоб тільки показати «безпомилковість» своєї теорії, щоб тільки обґрунтувати свою реакційну політику.

В советській школі дозволяється бачити світ тільки у вузьких рамках, причому через такі шкла, щоб сталінські експлуататори виходили, не як п'явки народу, а як його добродії.

Школам в ССРСР призначено виховувати слухняних, покірних наймитів сталінських вельмож. З цією метою під виглядом науки шкільній молоді прищиплюється переконання про «доконечність» існування сталінської імперіалістичної зграї, переконання про її «передову», «мудру», «народну» політику. Під виглядом науки примушується молодь вірити, що сталінська експлуаторська система – це соціалізм, примушується її вірити, що в той час, коли ССРСР щораз сильніше котиться по шляху імперіалізму, відбувається перехід до комунізму.

В советській школі заставляється молодь любити таких катів народу, як Сталін і його кліка, всіляко в той час очорнюючи справжніх борців народу. Сталінські вельможі багато кричать про те, що школи ССРСР стали загально доступні. Очевидно, зараз не старі часи. Величезний розвиток техніки в господарському житті армії і взагалі на кожному кроці, ставить вимоги, як і до загальної так і до фахової освіти громадян. Сталінські вельможі змушені були широко відкрити школи, щоб задовольнити свої потреби у фахівцях, щоб грамотно майбутніх робітників і солдатів піднести до тих вимог, які ставить сучасна техніка. Та, що ми бачимо сьогодні?

Бачимо, що сьогодні навчання у вищих класах середніх шкіл вже оплачується. Чому? Тому, щоб утруднити доступ до середніх шкіл сином працюючого народу і обмежити їх навчання неповно-середньою школою. І зрозуміло, що жадливо експлуатований робітник, вбогий інтелігент не мають змоги платити за навчання, ще й до того, коли їм приходится посилати в середню школу кілька дітей. За те без перешкоди матимуть посилати своїх дітей всякі партійні паразити, енкаведівські начальники, словом, сталінські вельможі.

Таким чином, школа в ССРСР стає монополією сталінських вельмож не тільки з погляду накиненої сталінської теорії, а також з погляду обмеження до неї доступу дітям працюючих з погляду першочергового забезпечення середньої і вищої освіти за пануючим сталінським експлуаторським класом.

Сьогодні, коли сталінські вельможі зовсім одверто станули на шлях великоруського шовінізму і проповіді вищості російського народу, вони зовсім також одверто роблять школу знаряддям русифікації українців, знаряддям асиміляції українського народу. Тому вони сьогодні ведуть таку скажену нагінку на українську історію, культуру, мову, ці три найосновніші елементи, що найбільш яскраво говорить про окремішність кожного народу, що найсильніше наштовхують на боротьбу за самостійність народу. В школі вони думають русифікувати шляхом викривлення до решти сфальшованої історії України, української літератури, шляхом засмічення русизмами української мови і поставлення в привілейоване становище російської мови.

Ви бачите ту шалену нагінку, яку сталінські вельможі ведуть сьогодні на авторів літературних творів і наукових праць, зокрема на «Короткий курс історії України», «Нарис історії української літератури», закидуючи їм «ненауковість» і ніби те, що вони не можуть вилізти «з багна школи Грушевського і Єфремова». Та справа не в тому, що вони не можуть «вилізти», і не в «ненауковості», а в тому, що ці праці і так уже дуже вихолощені зі всякої науковості і об'єктивності, не відповідають сьогоднішньому курсові русифікації сталінської політики. В них ще не так багато, не на кожному кроці говориться про «допомогу російського народу», в них ще не говориться про поневолення України царськими імперіалістами, яке прийшло в наслідку Переяславського договору (1654 р.), як найбільше щастя України. Вони взагалі не збудовані за останніми відкритими сталінськими теоретиками «законом розвитку», за яким призначення України є на віки «возз'єднатися» з «великим російським народом», тобто назавжди стати жертвою сталінського імперіалізму.

Науковий підхід сталінських вельмож є не такий, що відповідає дійсній науці, а такий, що відповідає їхній кожноразовій політичній лінії. Тому він так часто міняється. Бо чи ж в нашому випадку треба так багато часу, щоб закинути згаданим працям «ненауковість»? Ні, в час своєї появи ці праці не викликували закиду, бо це ще не так гострий і одвертий був курс сталінської русифікаційної політики, як це дається сьогодні.

Ви, учителі, мусите це все добре знати. Ви мусите ясно пізнати якими засобами сталінські вельможі здійснюють свою політику русифікації.

Перш усього в галузі історії, літератури і взагалі культури вони говорять про «керівну роль» і «допомогу» російського народу щодо всіх інших неросійських народів. Не важко побачити, що

це часто реакційна протинародна теорія. В житті не має вищих і нижчих народів, не має ніякої керівної ролі поодиноких народів. Вся проповідь «керівної ролі», вже неодмінно веде до імперіалізму, або доводить, що цей імперіалізм вже існує. Тільки в тупоголових лобах гітлерівців зродилася теорія керівної ролі німецького народу, а сьогодні така ж сама теорія проповідується сталінськими імперіалістами. Така теорія має на меті оправдати імперіалізм і знайти в даному народі, в нашому випадку в російському народі, оперття для імперіалістичних зазіхань сталінської кліки. Ця теорія розрахована на розпалення шовінізму в російському народі, на формування почуття меншевартості в неросійських народах, того відчуття, яке має полегшити процес асиміляції цих народів.

Бо що ж нпр., означає твердження Сталіна, що «керівна роль» російського народу виявилася особливо під час війни з німецькими загарбниками?

Ніщо інше, як безсоромне підлезування російському народові, як розпалювання шовінізму в російському народі, як намагання применшити роль інших народів.

Всім відомо, що якщо йдеться про участь народних мас у війні проти гітлерівців, то участь українського, білоруського та інших народів зовсім не менші від участі російського народу, що тут не було жодної «керівної ролі», що перемога була досягнута спільною боротьбою всіх народів. Трагедія лише в тому, що цю перемогу капіталізувала лише сталінська кліка, що вона монополює користується всіма плодами цієї народної перемоги.

Про яку також «допомогу» російського народу українському приходиться говорити? Такої не було, хоч би вже тому, що російський народ, придушений своїми власними експлуататорами не міг її подати. Та сталінські брехуни, підставивши під російський народ царських імперіалістів, а сьогодні себе, такі докази змайстрували. В першу чергу, мав сліпий плота, вони чіпляються за Богдана Хмельницького, а його політичний союз з московськими царями, який останні потім використали для повного поневолення України, називають «допомогою» російського народу «воз'єднанням» українського народу з російським.

Ми ж питаємо, яку роль в керівництві російською державою в цей час відігравав російський народ? Ніхто не відважиться заперечувати, що жодної, а в усьому вирішували самодержавні царі, які з інтересами народних мас нічого спільного не мала. Не може, тим самим, бути і мова про якусь «допомогу» російського народу.

Де ж логіка коли казати, що союз з Хмельницьким – це «допомога» російського народу, не сказавши цього самого

про Андрусівський мир? Такі самі руки підписували договір в Переяславі, які потім ділили Україну з польськими магнатами в Андрусові (1667 р.). Якщо війна Петра I – це «допомога», то чому нею не є зруйнування Січі, гордості українського народу, знесення Гетьманщини – рештків самостійності українського народу, здушення на спілку з польською шляхтою гайдамаччини – могутнього визвольного руху українського народу? Де ж тут логіка? Та ж у всіх тих випадках діяли ті самі головні особи – царські імперіалісти. Це ж про них і їх «допомогу» писав Шевченко: «це той первий, що розпинав нашу Україну, а вторая доконала вдову сиротину...»

Не видно у всьому тому логіки, але зовсім добре видно виразне намагання сталінських імперіалістів натягнути історичні факти на своє імперіалістичне копито, узгіднити їх із сьогоднішнім курсом своєї русифікаційної політики.

Сталінські вельможі твердять, що російський народ «допоміг» українському народові визволитися з ярма поміщиків і капіталістів. Та тут треба сказати, що російський народ ставши слухняним знаряддям большевицьких імперіалістів, допоміг поневолити український народ. В результаті цієї «допомоги» Україна являє собою сьгодні звичайну колонію, в якій на місці царських імперіалістів господарюють сталінські імперіалісти, в якій на місце поміщиків і капіталістів прийшли нові експлуататори – сталінські вельможі.

Не має жодної допомоги з боку російського народу і сьгодні. Російські народні маси взагалі не приймають сьгодні ніякої участі в керівництві державою, не мають жодного впливу на державну політику, бо це все належить до сталінської імперіалістичної кліки. Але треба ствердити, що саме з російського народу в більшості походять сталінські імперіалісти – експлуататори, що саме російський народ дає найбільше виконавців для сталінської, хижацької, імперіалістичної політики.

Скільки також вереску піднімає большевицька пропаганда про т. зв. «культурну допомогу» російського народу українському. Якщо прислухатися до цього крику, то виходить, що без цієї «допомоги» ми не мали б ні Шевченка, ні Франка, ні Лесі Українки, бо без «дружби» Коцюбинського з Горьким, Коцюбинський взагалі не був би Коцюбинським. Очевидно, що раз станувши на шлях брехні, ще й не до таких нісенітниць можна договоритися. Ну, а коли вже йде про радянський період, то ця «допомога» вже таки найбільша.

Та на ділі ми знаємо, що якби не ця «допомога» раніше царських, а сьгодні сталінських імперіалістів, ми б не такий мали культурний дорібок, ми б сьгодні не одержували замість висо-

кохудожніх творів коростяві пісні про Сталіна «Партія веде», «Приїздить у Дзвонкове» і всяку іншу агітаторщину, ми б не мусіли платити за цю «допомогу» смертю найкращих наших науковців, поетів, письменників, художників, композиторів, ми б не мали замість талановитих поетів і письменників купи спроституйованих корнійчуків, тичин, вишень, бажанів.

Ми, українці, любимо й цінимо свою культуру, поважаючи водночас культуру інших народів. Так учив нас безсмертний Шевченко. Ми горді своєю культурою і нікому не дозволимо применшувати її цінності. Ми свідомі величавості нашої культури в часах Київської Держави, в часах Козацької Держави, в період нашого бурхливого відродження. Ми гордимся «Словом о полку». Ми знаємо, що за Хмельницького грамотність в Україні була так висока, що викликувала захоплення і подив у всіх чужинців, які відвідували тоді Україну. А в Росії в той час під владою самодержавних царів панувала тьма кромішня і чорна безпросвітність. Ми ж знаємо, що друковані книги скоріше появилися в Україні, ніж у Росії, де їх уважали за твір диявола. Ми знаємо, що всі свої культурні реформи Петро I, проводив за допомогою таких високоосвічених українців, як Теофан Прокопович, Яворський і інші. Ми знаємо, що не хто інший, а саме Б'єлінський, той якого сталінські вельможі ставлять в ряди найкращих «друзів» українського народу, найгрубішою лайкою прийняв Гребінчину «Ластівку», Шевченкових «Гайдамаків». Це той самий Б'єлінський, якого сталінські вельможі звеличують сьогодні як великого демократа, писав у листі до п. Анєнкова в 1847 р. з приводу Шевченкової поеми «Сон»: «...здоровий розум повинен бачити у Шевченкові осла, дурня і нікчемну людину, а ще надто гіркого п'яницю, аматора горілки й хохлацького патріотизму. Той хохлацький радикал написав два пасквілі, один на государя імператора, другий на государиню імператрицю... Шевченка заслали на Кавказ в солдати, мені його не шкода: якби я був суддею, я зробив би не менше. Я почуваю особисту ворожнечу до таких лібералів. Вони вороги всякого успіху. Своїми зухвалими дурощами вони роздратовують уряд... Одна скотина з хохлацьких лібералів, якийсь кулеш (що за свиняче прізвище?!) – це так про Пантелеймона Куліша – (прим. наша) в журналі «Звездочка», що його видає Ішімова для дітей, надрукував історію Малоросії, де сказав, що Малоросія мусить або відірватися від Росії, або пропасти. От що роблять ті скоти, безмізкі ліберальчики. Осоружні вони мені ці хохли. Що ж, барани ліберальничають в ім'я галушок і вареників із свинячим салом».

Які ж, отже, є підстави говорити про культурну «вищість» і «допомогу» російського народу українському? Таких зовсім не має. Ми свідомі, що всі ці теревені про «допомогу» мають тільки метою прищепити в нас почуття меншевартості. Ми будемо проти цього боротися.

Також своєю злочинною політикою сталінські вельможі намагаються русифікувати українців. Вони, з одного боку, затирають усі відмінності української мови, якою вона різко відрізняється від російської мови, штучно наближають її до останньої, з другого боку, на кожному кроці ставлять перед нами російську мову, як мову «вищу», як «мову культурнішу», як мову, яку кожний повинен знати.

Серед нас поширюється російська книжка, російською мовою видається майже всі наукові підручники, випускаються газети. Невже ж ми не можемо читати кращих російських творів в українському перекладі, невиче ж українська мова така вбога, що нею не можна видавати всіх, без винятку, наукових праць? Для чого ж в Україні випускаються газети російською мовою? Навіщо це все? Все це робиться тільки з метою русифікувати нас.

В школі ставиться фактично сьогодні російську мову у привілейоване становище, ставиться її перед рідною мовою, бо це, мовляв, вона – мова Леніна – Сталіна, Пушкіна, Чернишевського, Тургенева, Горького. Ідучи за таким міркуванням; можна б спитати: чому ж би не поставити в становище російської мови французьку мову, мову Руссо, Мольєра, Вольтєра? Чим же вона гірша за російську? Що ж промовляє проти цього? Ні, зразу видно, що сталінська аргументація – це безглуздя. Зразу видно, що проповідь вищості російської мови і ставлення її на першому місці – це така брудна і підла робота, що для неї навіть сталінські крутії не могли придумати менш безглузлого аргументу, як той, що це мова Леніна – Сталіна. Ми шануємо всі чужі мови, ми радо вчимося цих мов, але любити ми можемо тільки свою рідну мову. Ми не бачимо ніяких переваг на боці російської мови, як і ще інші, ми не бачимо ніяких причин ставити цю мову на першому місці. Всі спроби поставити чужу мову перед рідною, всі спроби створити штучні переваги на боці російської мови, як і ще інші намагання русифікувати нас, мусять стрінати рішучий супротив від усіх чесних українців. Ви, учителі, насамперед повинні опинитися в числі тих, що йдуть попереду всенародної боротьби проти сталінських імперіалістів. Будьте вірні славним традиціям українського вчительства, яке тісно зв'язане з народом, завжди

йшло разом з ним, завжди жертвенно боронило його право, яке дало численні кадри для Української Національно-Визвольної Революції.

Боріться за справжню народну школу, за справжню народну освіту і не допускайте до того, щоб школа стала місцем задурманювання молодих душ сталінською блекотою, знаряддям русифікації української молоді. Ви повинні всіма силами подбати про те, щоб молодь якнайбільше засвоїла знань але в той час Ви мусите вміло відвіювати всю сталінську полову, яка нічого з наукою не має спільного.

В першу чергу цілковито зривайте вивчення Конституції ССРСР – цього збірника сталінської брехні, нахабности, крутітства і цинізму. Піддавайте самі і допоможіть зрозуміти молоді, що ця конституція – найреакційніша в світі, що вона не забезпечує а, навпаки, брутално топче народні свободи, що вона гарантує не вільний розвиток народів ССРСР, а закріплює національне поневолення цих народів, що так зв. УССР – це не самостійна держава, а звичайна колонія сталінських імперіалістів, що т. зв. уряд УССР – це підла згряя сталінських агентів, які нічого спільного з українським народом не мають.

При вивченні історії народів ССРСР передусім підкреслюйте героїчну боротьбу цих народів, проти сталінських імперіалістів. Підкреслюйте, що поневолення цих народів царським, а сьогодні сталінським імперіалізмом на сторіччя спиноло політичний, економічний і культурний розвиток цих народів, спричинилося до величезного фізичного їх винищення і жакливого колоніального визиску. При тому всіяко викривайте брехню про т. зв. благородну місію російського народу і про його «допомогу» всім неросійським народам, бо такої взагалі не було, а був хижакський царський імперіалізм і лишився ще більш звірський большевицький імперіалізм.

Будьте зокрема уважні при вивченні історії України і в жодному разі не притримуйтеся останніх русифікаційних настанов цієї дисципліни. Історія України – це історія величезної боротьби за національне і соціальне визволення. Ні один з народів не має такої чистої історії, як український, історії без загарбницьких війн, без поневолення інших народів. У цій святій боротьбі проти татарських наїзників, проти турецьких султанів, польських королів, російських царів і всіх інших загарбників, український народ стояв сам, увесь тягар тієї боротьби він ніс на власних плечах, ні від кого не отримав він жодної допомоги. Навпаки, наші сусіди користувалися кожним нашим послабленням, щоб поневолити

нас. Так польські королі, використовують наше виснаження в боротьбі з татарською навалю, поширили за кошт України свої володіння далеко на схід. Московські царі використавши стомлення України в боротьбі з Польщею, порозумілися з польськими магнатами і поділилися Україною.

Ви, учителі, і наша шкільна молодь це все повинні знати. Ви не смієте допустити, щоб цю молодь обдурювано всілякими байками про «допомогу» російського народу.

Ви, учителі, і наша молодь повинні також знати, що Київська держава – це держава тільки українського народу, а ніяка спільна з російським народом. Цю правду визнає як українська, так і чужоземна наука. Проти цього заперечували тільки царські імперіалісти, а сьогодні до цього додумалися сталінські імперіалісти, щоб виправдати своє загарбання українських земель.

Ви учителі і наша шкільна молодь повинні знати, що союз Богдана Хмельницького з російським царем – це був тільки політичний союз, а не якийсь «возз'єднання» України з Росією, що цей союз в наслідку підступу і збройного натиску московських царів привів до повного поневолення українського народу московськими царями.

Ви, учителі, і наша шкільна молодь повинні знати, що Мазепа, це не зрадник, а український самостійник, який боровся проти поневолення України з найбільшим імперіалістом Петром I.

Ви, учителі, і наша молодь також повинні знати, що радянський період, це не період визволення і возз'єднання українського народу в українській державі, а що це період найжахливішого поневолення сталінськими імперіалістами українського народу по всіх, без винятку, українських землях.

Учителі, ваше завдання – плекати в шкільній молоді гордість з нашої героїчної історії, любов до нашого минулого, ненависть до поневолювачів України.

Викладаючи історію української літератури, показуйте її могутність, її величавість, національно самостійницький і народно-демократичний характер. Рішучо поборюйте накидувані останнім часом намагання, як найтісніше пов'язати розвиток української літератури з російською. Вказуйте на те, що українська література розвивалася самостійно, дбайте про те, щоб шкільна молодь як найбільше читала в оригіналі твори наших класиків. Ні в якому разі не подавати до цих творів штучних натягнених пояснень, зладжених сталінськими фальсифікаторами. Коли молодь вивчить Шевченкових «Гайдамаків», «Сон», «Кавказ», «Послання», «Великий льох», «Розриту могилу», «Чигирин», «Холодний яр» і

інші, вона вірно зрозуміє ті твори і без пояснень. Зрозуміє їх так, як хотів, щоб його розуміли великий поет-революціонер, а не як цього сьогодні хочуть сталінські вельможі. Це саме відноситься і до Івана Франка, Лесі Українки, Коцюбинського і всіх інших, бо всі вони гаряче любили свій народ, а ненавиділи його поневолювачів, прагнули самостійності для українського народу, розуміючи, що тільки «В своїй хаті – своя правда, і сила і воля».

Якнайменше місця в програмі приділяйте т. зв. українській радянській літературі, бо шкода часу на таку антимилицьку, безхребетну, безідейну, коростяву і підлу літературу. До речі її взагалі не можна називати українською літературою, бо поза мовою вона нічого в собі українського не має. Ставте викладання цієї «літератури» так, щоб молодь сама легко зрозуміла всю її безвартісність. З другого боку, читайте самі і підсувайте молоді твори тих поетів і письменників, яких сталінські імперіалісти розстріляли чи заслали, або які на знак протесту самі пострілялися як: твори Чупринки, Підмогильного, Хвильового, Зерова, Антоненка, Фальківського, Косинки, Куліша, Влизька, Івченка, Слісаренка і ряду інших творів тих письменників, і поетів, які писали поза межами ССРСР: Лепкого, Олеся, Самчука, Антоновича, Маланюка, Липи, Теліги і багато інших. Ці всі твори ще можна в Західній Україні дістати.

Учителі, рідна мова – це наш найбільший скарб. Високо ставте її навчання і домагайтеся від Ваших учнів високої успішності. Зanedбування в цьому випадку – це національний злочин. Плекайте в молоді любов до рідної мови. П'ятуйте цих з-поміж себе і своїх учнів, хто соромиться рідної мови. Ні в своєму особистому житті, ні в школі не віддавайте переваги російській мові, не прищеплюйте молоді неправильного поняття про «вищість» російської мови, бо цим помагаєте сталінській кліці русифікувати українців. Ні, самі, ні Ваші учні в жодному випадку не повинні вживати російської мови. На кожному кроці тільки говоріть рідною українською мовою і дбайте про її чистоту. Високо ставте навчання фізико-математичних і природничих дисциплін. Дбайте про військове і фізичне виховання української молоді, бо вона мусить бути готова і здібна бити сталінських гадів.

Виховуйте своїх учнів на вірних синів України, на полум'яних патріотів своєї батьківщини, а не на тупих і задурманених наймитів сталінських вельмож. Виховуйте високоідейних і повноцінних людей, вольові, крицеві характери. Вчіть своїх учнів пізнавати справжню істину і плекайте в них любов до правди, до всього

великого, героїчного, справедливого і гарного, а погорду до всього низького, підлого, мерзенного і зрадницького. Вчіть їх любити людину, шанувати її права, вчіть їх ненавидіти катів, які топчуть її права. Учителі, не організуйте в школі піонерських і комсомольських організацій, бо завданням цих організацій є виховувати яничарів і зрадників народу. Зривайте цю злочинну роботу. Не беріть участі в т. зв. політично-виховній роботі ні в школі, ні поза школою. Всіляко відмовляйтеся від виступів в ролі сталінських пропагандистів і агітаторів, бо в протилежному разі, помагатимете баламутити народ. Розкажіть своїм західним братам про життя у східних областях України.

Учителі – комсомольці, не слухайте і не виконуйте наказів своїх верховодів, бо вони повністю стоять на услугах сталінської імперіалістичної кліки. Цурайтеся цієї організації, до якої Вас ошуканством втягнули. Ваш обов'язок служити власному народові, а не сталінським експлуаторам. Поривайте з комсомолом і ставайте на шлях боротьби за добро і щастя народу, на шлях боротьби проти сталінських імперіалістів.

Учителі, деяких з Вас НКВД і НКГБ намагається завербувати на агентурну сексотську службу. Знайте, що це найганебніша зрада, якої тим, що її допустилися, народ ніколи не простить, за яку народна справедливість суворо покарає. Не піддавайтеся жодним намовам і залякуванням НКВД і НКГБ.

Учителі, у своїй боротьбі будьте безстрашні, мужні і послідовні. Гидуйтеся трусливості і плазуванням перед ворогом.

Це злочин сьогодні дбати тільки про себе, коли сталінські окупанти палять наші села, мордують невинних людей, запрошують у сибірські концтабори, коли по Україні снуються валки голодних братів наших. Це злочин спокійно сидіти, закривши руки, коли сталінські знахабнілі бандити топчуть нашу національну честь і гідність. Вогнем і залізом випаляють все, що дійсно українське. Це злочин спокійно сидіти сьогодні, коли кипить жорстока боротьба проти сталінських імперіалістів і коли щодня найкращі сини народу віддають своє життя в його обороні. Сьогодні, в час посиленого сталінського наступу на український народ, ніхто не сміє стати осторонь, ніхто не сміє заплющувати очі на нашу сувору дійсність. В дні, коли вирішується доля українського народу, його бути чи не бути, ніхто не сміє покинути народ, всі мусять іти разом з ним, йти за його голосом, який каже:

«Всі на боротьбу проти сталінських поневолювачів України!

Всі на боротьбу за знищення сталінських експлуаторів!

Всі на боротьбу за волю і незалежність України!

Всі на боротьбу за справжній демократичний лад, за безкласове суспільство в «Українській Державі»!

Учителі, вслухайтесь в цей голос, ідіть за покликом народу, цілковито віддавайте себе Україні. Віддавайте їй всі свої сили, пориви, знання, здібності. Будьте готові кожної хвилини віддати своє життя. Пам'ятайте, що краще згинуть у святій боротьбі за свій рідний народ, ніж животіти рабом і ходити в ярмі.

Боріться спільно з Українською Повстанчою Армією. Шукайте і читайте українську революційну літературу, а вона допоможе Вам пізнати правду, допоможе стати на шлях служіння народові.

Ми, українські повстанці, віримо, що Ви батьки і близькі, яких на фабриках і заводах жорстоко експлуатується сталінськими паразитами, батьки і близькі, які ради шматка хліба змушені продавати своє звання, що Ви зрозумієте справедливість і святість нашої визвольної боротьби проти сталінської імперіалістичної кліки. Ми, українські повстанці, віримо, що Вас страшною ганьбою палить поневолення України, що Ви всією душею прагнете до визволення і щастя свого народу, що Ви не скоритесь перед сталінським окупантом.

Досить ганьби і наруги, досить становища поштурхуваного «молодшого» брата, досить постійно жити впроголодь і періодично вмирати з голоду на багатій українській землі, досить бути повоєм для імперіалістичних клік.

Вистарчить всяких «опік», «допомог», «визволення», від яких нам аж шкіра облазить.

Ми повноцінний народ. Ми хочемо жити вільно і заможно. Ми хочемо і можемо користуватися справжніми демократичними свободами, а не такими, які дає сталінська конституція. Ми хочемо й можемо жити в справжній дружбі з усіма вільними народами, а не в сталінській тюрмі народів.

Смерть сталінським імперіалістам!

Хай живе вільна наука!

Хай живе справжня вільна школа!

Хай живе революційне українське вчительство!

Хай живе революційно-визвольна боротьба українського народу!

Хай живе Українська Повстанча Армія!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Прочитай і передай другому, до якого маєш довіру.

Якщо не маєш довіри, передай так, щоб він про це не знав.

Обов'язково перешли у східні області, де на українську революційну літературу чекають тисячі таких як ти.

30 серпня 1946 р.

Українська Повстанча Армія

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64. – Арк. 121-139. Друкований примірник. Машинопис.

Передрук за 1948 р.: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк. 298-307.

№ 120
ЗАКЛИК ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ
СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

[1946 р.]

УКРАЇНСЬКА МОЛОДЕ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ!

Не забувай, що ти належиш до Українського Народу, який зараз веде запеклу боротьбу з червоним більшовицьким наїзником!

Всі свої зусилля віддавай для боротьби з червоними імперіалістами!

Одностайно виступай з молоддю Галичини проти намагань червоної Москви знищити твою душу!

Не вступай в піонерські та комсомольські організації, що мають ціллю виховати з Вас яничарів-зрадників Українського Народу!

Вивчай велике минуле Українського Народу та не дозволяй приховувати його в більшовицькій школі та в книжці!

Смерть Сталіну та його ви служникам!

Хай живе Українська Революційна Молодь!

Хай живе Революційно-Визвольна боротьба Українського Народу!

Хай живе Українська Повстанча Армія /УПА/!

Хай живе вільна українська школа в Українській Самостійній Соборній Державі!

ГДА СБУ. – Ф. 2 (Управління ББ). – Оп. 91 (1951 р.) – Спр. 21. – Арк. 190. Друкований примірник. Машинопис.

№ 121
ЛИСТІВКА ОУН «БРАТИ З-НАД ДНІПРА!»

[1946 р.]

З хати до хати, з рук до рук!

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

Воля народам!
Воля людині!

БРАТИ З-НАД ДНІПРА!

Боротьба за волю, свободу, повноту прав народів і людини – це поступ. Здавлювання і переслідування всіх ідей, що окрилюють цю боротьбу – це чорна реакція.

За передові, поступові ідеї боролися народи під час Великої революції 1918 р. Здобутки Лютневої і Жовтневої революції були великі і неоцінені. Народи знищили царську неволю і гніт, розправилися з поміщицько-капіталістичною експлуатацією і визиском.

Большевицька кліка зі Сталіним на чолі приборала владу до своїх рук, заняла місце царських імперіалістів і капіталістичних експлуататорів, установила ще гірший терор, експлуатацію і національний гніт: словом створила свою імперію – СРСР, з усіма її жахливими наслідками, значить, Сталін із большевиками обікрали, знасилювали революцію, ограбивши народні маси з її здобутків. Від хвилини, коли большевики загарбали державну владу до своїх рук, аж до сьогодні поборюють вони всіма засобами всі визвольні рухи волелюбних народів. Виходить, большевики – це найбільші гнобителі і поневолювачі, це найчорніші реакціонери в світі.

Методи, якими послуговуються большевики, щоб вдержатись при владі, реакційні в своєму зародку і жахливі у своїх вислідках. Побіч поліційного терору з донощицтвом, тюрмами, розстрілами, концтаборами і каторгами, побіч скаженої пропаганди з брехливою конституцією, радами, монополістичною пресою і насилуваням мистецтвом, большевики примінують штучно організований голод. Большевики організували голод кількакратно до 1930 р. Але найбільш жахливим у своїх наслідках був голод створений штучно в 1933 р. в Україні. Метою цього нелюдського прийому було вимусити на українському народі «добровільну» колективізацію.

З точно окресленою ціллю організували большевицькі людомори голод на українських землях і на цей рік. Цьогорічний голод – це останній засіб большевиків здавити визвольно-революційний

рух українського народу. І цьогорічний голод об'являє себе у всіх найбільш страхотливих формах, до людоїдства включно.

Причиною цього страхіття і упадку є виключно Сталін і його кліка та їхній грабіжницький режим. Народи не сміють допустити більше до такого насильства над собою. Український народ зрозумів це, щоб рятувати себе від нехибної загибелі в лабетах кремлівських нелюдів, український народ схопив за зброю і на кожному кроці сталінське насильство і людожерство. На західних українських землях боротьба не вгасає до сьогодні.

Цьогорічний голод в Україні большевики намагаються оправдати наслідками війни. Це звичайний большевицький викрут. У родючій, урожайній Україні, доки ще є руки для обробітку землі, голоду не може бути. При найгірших кліматичних обставинах (посуха, град, повіддя) на Україні все ще може вродитися стільки хліба, що на прохарчування її 50-ти мільйонів жителів продовж одного року вистачило б доволі.

Значить у східних і центральних областях України голодує тепер населення тільки тому, що сталінські гайдуки і здирщики згорнули з України забагато хліба і інших харчів. Українська пшениця відправляється сьогодні з українських портів до Франції на пропаганду. Український хліб вивозиться сьогодні до Польщі й інших країн, до східної та південно-східної Європи теж на пропаганду. Український хліб іде на виживлення багатомільйонної Червоної Армії, якої чомусь то не демобілізують в основному, і на виживлення велетенського, роздутого апарату поневолення в цілій сталінській імперії. Цього року в наслідок посухи урожай убогий, отже, якщо большевикам вдалося цього року бодай незначну частину хліба з України, то на наступний рік голод прибере ще грізніші розміри, мільйонам населення України грозить голодова смерть у нелюдських муках.

Брати з-над Дніпра! Вже гонять голод в Західну Україну в надії, що вдасться тут здобути дещо харчів. Голодова смерть заглядає Вам у вічі. Нещастя Ваше таке безмірне, що докорів Вам робити не можемо. Але знайте, що в Західній Україні народ не пухне ще дотепер з голоду лише тому, що збройним і пасивним опором не дозволив видерти в себе врожаю. Ми тут, в західних областях, наплювали на «першу заповідь – хліб державі» і всіма можливими способами, жертвуючи в багатьох випадках життям і проливаючи кров, відбирали в большевицьких грабіжників «свій, не свій» хліб.

БРАТИ!

Чи довго ще мусить наш народ розплачуватись мільйонами трупів за досвід і життєву науку? Досвід, який здобули ми і про

добрі наслідки, якого Ви переконуєтесь тепер наглядно, приїжджаючи до нас за хлібом, тим твердим досвідом повинен скористатись весь наш народ, від молоком і медом текучої Кубані до убогих скалистих Карпат.

Досвід цей наказує нам твердо і невблаганно поставитись цілим народом як один чоловік гостро до сталінської грабіжницької «першої заповіді – хліб державі». Наказ хвилини для всього нашого народу, для всього визискуваного і голодуючого населення України сьогодні – ніяк не допустити до вивезення хліба з України. Хліб – це сьогодні найдорожчий скарб для нашого народу, це життя. Дозволимо ограбити себе з хліба – згинемо! Збережемо якнайбільше хліба для себе – будемо жити!

На іншому місці ми, українські повстанці, закликаємо населення західних областей допомагати Вам, Брати з-над Дніпра, у Вашому невольному нещасті. А мусите зрозуміти, що у вбогій Галичині далеко до родючих ланів Поділля, Волині і південної України. Її харчеві спроможності – невеликі. Вбога маленька Галичина так-чи-сяк цілої України не прохарчує.

БРАТИ ЗІ СХОДУ, всі, що трудитесь і голодуєте, всі що страждаєте від сталінського режиму! Пора гаряча! Час не жде! Не засліплюйтесь моментом! Запасайтесь у харчі і вертайте чим скоріше на Схід! Не гаючи дорогого часу організуйте всемірну боротьбу за хліб проти сталінських здирижків! Переповідайте, що бачили тут, пропагуйте наші єдино правильні заклики! Творіть кріпкий фронт в обороні свого хліба – свого життя!

Трапляється часто-густо, що деякі з поміж голодуючих вдаються до людоїдства, схоплюють дітей чи молодих людей, вбивають їх і вивозять із собою. Розуміємо, що до цього стану морального упадку довів людей большевицький режим з усіма його звироднілими засобами влади. Одначе, людина навіть у найбільшому своєму упадку, не сміє забувати на основні людські закони моралі і здобутки багатьох сторіч цивілізації. По-друге таке поступовання доводить до непотрібної ненависті серед рівних долею жертв сталінських катів. Нападайте на магазини, розбивайте харчові склепи, бакалії. Грабуйте партійних і квдівських сволочів!

БРАТИ З-НАД ДНІПРА!

Боротьба за хліб – це сьогодні одна з дуже важних ланок у суспільній боротьбі народу проти сталінсько-большевицьких імперіалістів, за волю і незалежність, за права людини і народів. Міжнародна обстановка сприяє цій нашій боротьбі. Конфлікт між большевицькими імперіалістами і англо-американськими капі-

талістами назриває з незвичайною швидкістю. До війни між ними мусить дійти і дійде напевно, скоріше чи пізніше. Незалежно, одна-че, від цієї війни народи сталінської тюрми народів можуть скоріше покінчити зі сталінським ярмом. Тим більше, що сьогодні під обух сталінського імперіалізму попали нові народи, народи Польщі, Румунії, Болгарії, Югославії, Мадярщини і інші. Вони з місця розпочали визвольну боротьбу проти большевицьких загарбників і не думають ніколи вирікатись свого права на незалежність і самостійність. Включатися у революційно-визвольний фронт поневоленних большевицьким імперіалізмом народів основне і генеральне завдання хвилини. У цьому фронті Ви будете боротись за основні права людини і народів, за самостійні держави всіх народів світу, за мирне життя і співпрацю між ними, за цілковиту рівноправність людської одиниці, громадянина тих держав. Ви будете боротись за повне знищення всякого насилля над робітником і всякої експлуатації його праці. Ви будете боротись за свої народні школи, в яких наука не буде стояти на услугах імперіалістів. Ви будете боротись за знищення нової колгоспної кріпаччини і за те, щоб селянин міг свобідно розпоряджатися плодами своєї праці і своєї землі. Ви будете боротись за те, щоб селянин, робітник і інтелігент мали повне право на свобідне громадянське життя. Ви будете боротись за те, щоб всі люди мали всі інші права і свободи, людські і правдиво демократичні. Це програма фронту поневоленних народів. Це одинока в світі найпередовіша програма боротьби поневоленних.

БРАТИ!

Хоч третя світова імперіалістична війна напевно вибухне – про це говорять і досвіди американців, і скріплювання американцями своїх воєнних баз довкола земної кулі, і взагалі всі гарячкові воєнні приготування – поневолені народи не сміють вижидати це [з] заложеними руками, наставляючи покірною головою під щораз то нові удари большевицько-імперіалістичного обуха. Цьогорічна боротьба за хліб мусить послужити нам, як прекрасна нагода до зреволюціонування найширших народних мас, до мобілізації всіх гноблених і експлуатованих на боротьбу за краще життя, за волю.

БРАТИ З-НАД ДНІПРА!

Не давайте хліба большевицькій державі! Не дозвольте вивезти хліба з України, бо хліб сьогодні – це бути чи не бути всього народу, цілої нації.

Знищуйте всі засоби і середники, що можуть послужити ворогам до вивозу хліба! Ховайте, скільки і де лиш вдається, дорогоцінний скарб народу – хліб і інші харчові засоби. Бо в противному разі голодова смерть [в]стелить трупом родючі лани України! Бийте

всіх сталінських «організаторів» хлібозаготівлі, агентів з партії і заготзерно! В крайності краще вже згинути чесно і по-геройські в боротьбі з імперіалістичним грабіжем, ніж пізніше з голоду!

Хліб з української землі – тільки для працюючих, голодуючих і визискуваних мас України!

Не даймо хліба на реакційні, імперіалістичні цілі сталінської кліки!

Не будемо годувати нашим хлібом большевицьку кліку експлуататорів і катів народу, яка несе народам нужду, голод, каторгу і смерть!

Хлібний фронт – дуже важливий відтинок суцільного фронту революційно-визвольної боротьби народу! Рішуча і активна боротьба дає далеко, далеко більшу запоруку рятунку і життя, як пасивне вичікування! Боротьба дає можливості виграти, здатися на волю загарбника, ката – значить безславно згинути!

До боротьби за хліб! До боротьби за права народів і людини! До боротьби з експлуатацією і гнітом! До боротьби з сталінсько-большевицьким імперіалізмом!

За єдність почувань, думок і волі всього народу від Кавказу по Сян!

За одностайне і суцільне хотіння всього народу знищити ворога-ката!

Хай безмірне терпіння і бездонне нещастя, спричинені большевицькими виродками, об'єднає і зцілить всіх нас, всіх що страждають від сталінської неволі, на активну збройну боротьбу проти насильства і терору!

Смерть сталінській кліці грабіжників і імперіалістів! Смерть тирану і кату народів, найлютішому хижаків в людській подобі – Сталіну!

Воля народам і людині!

Хай живе революційно-визвольна боротьба українського народу!

Хай живе визвольна боротьба всіх поневолених народів!

Хай живе дружба гноблених і визискуваних всіх національностей в Україні!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк.. 272-273. Друкований примірник. Машинопис.

№ 122
ЛИСТІВКА ОУН «ЧИ БУДЕ ГОЛОД?»

1946 р.

ЧИ БУДЕ ГОЛОД?
СЕЛЯНИ!

Большевицькі грабіжники, що правлять Україною, одержали з Москви спеціальні інструкції по грабунку цьогорічного урожаю на українських землях. Згідно з тими інструкціями, сталінські злодюги ведуть шалену підготовчу акцію, що би якнайбільше пограбувати в українських селян збіжжя й завезти його ненаситній Москві.

БОЛЬШЕВИКИ ХОЧУТЬ ВИКЛИКАТИ В УКРАЇНІ ГОЛОД, ПОДІБНО, ЯК ЦЕ БУЛО В 1930-1933 р., ЩО ЗГИНУЛО ПОНАД 7 МІЛІОНІВ УКРАЇНЦІВ.

**ЧИ ХОЧЕТЕ, ЩОБИ ЖИЛИ ВИ І ВАШІ ДІТИ?
ЧИ ХОЧЕТЕ МАТИ ЧИМ ПРОГОДУВАТИ ЗИМОЮ ХУДОБУ?
ЧИ ХОЧЕТЕ, ЩОБ НЕ БУЛО КРИВАВИХ ВІЙН?
КОЛИ ТАК – ТОДІ Є ВИХІД ОДИН:
ВСЕ, ЩО ТІЛЬКИ МОЖЛИВЕ – ХОВАЙТЕ!
НЕ ДАВАЙТЕ НІЧОГО З УКРАЇНИ ВОРОГОВІ!
ДОПОМАГАЙТЕ СУСІД СУСІДОВІ!**

Це одинокий рятунок, коли не хочете гинути з голоду, чи просягати благальні руки за шматком хліба. Це одинокий рятунок, коли не хочете, щоб Ваші діти пухли з голоду. Це одинокий засіб не допустити до ведення нової розбишацької війни, що пожерла б за собою нові жертви, принесла б за собою страшну руїну, нужду і голод. Це передумова до повалення ненависного сталінсько-большевицького режиму та шлях до вільного життя.

ВАША ПРАЦЯ – ВАШ ХЛІБ!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Друкарня УПА «Воля народам» 1946 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64. – Арк. 151. Друкований примірник. Машинопис.

№ 123
ЛИСТІВКА ОУН «ГОЛОДУЮЧІ!»

Червень 1947 р.

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ
СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

ВОЛЯ НАРОДАМ!
ВОЛЯ ЛЮДИНІ!

ГОЛОДУЮЧІ!³⁰⁰

Вже в 1946 р. Сталін і його кліка – бандитська зграя, так ограбили в Україні хліб, що населення мусило голодувати. В 1946 р. кремлівські розбійники, незважаючи на велику посуху, також забрали весь хліб і цим шляхом прирекли український народ на новий голод. В цьому їм допоміг сталінський колгоспний лад, який являється найкращим знаряддям грабежу хліба і визиску селян.

Сталінські вельможі не подали голодуючим ніякої допомоги.

Українська Повстанча Армія (УПА), Організація Українських Націоналістів (ОУН), керовані Степаном Бандерою, закликали і закликають населення Західної України, що в нього єдиного ще збереглося трохи хліба, допомогти голодуючим братам. В той же час сталінські кати заборонили вивозити хліб з Західної України. А якже ж часто енкаведівські собаки відбирають від голодуючих все, що тільки вони дістають від своїх братів в Західній Україні.

Отже ж, голод Сталін зорганізував нарочно!

Сьогодні Сталін прислав на Україну катів Кагановича і Патолічева, щоб прибрати до рук український народ. Це означає, що винищення українського народу буде ще сильніше. Та ми не сміємо дозволити безкарно нищити себе.

Ми мусимо відповісти посиленою боротьбою!

БРАТИ ГОЛОДУЮЧІ!

Включайтеся до боротьби проти сталінських бандитів – організаторів голоду в Україні! Беріть зброю в руки! Громіть сталінських виродків! Хай партійно-енкаведівські собаки знають, що поки Ви загинете з голоду, Ви вперед розпорете годоване черво хоч одного з них!

---

³⁰⁰ Листівка вилучена співробітниками Управління 2-Н МДБ УРСР у серпні 1948 року у поштовому конверті, який був надісланий Авраму Яковичу Охрімюку, мешканцю м. Бровари Київської обл. Адреса відправника: Іщук Микита Калістратович, с. Грозів, Острозький район, Рівненська область.

Знищуйте зненавиджених енкаведівських посіпак, вислужників, сексотів! Знищуйте заготпункти! Зривайте хлібоздачу! Самі беріть хліб з колгоспів!

СМЕРТЬ СТАЛІНУ!
ГЕТЬ СТАЛІНСЬКІ КОЛГОСПИ!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Червень 1947 р.

О. Олесь

ГОЛОД

Слухайте, слухайте, крик із безодні!
Нашу молитву гарячу...
Ви, що обідали й ситі сьогодні,
Киньте хоч шкуру собачу!

Землю укрили ми трупом холодним,
Чорна земля посиніла...
Хліба нам, хліба нам, хліба голодним,
Вашої крові і тіла!

Як, ви не знали, що впала посуха?
Як, ви не чули нічого?
Де ж ваше серце і очі і вуха?
Де ж у вас крихта людського?!

М'ясо ви! М'яса нам! М'яса нам вволю!
Падло давно ми поїли... -
Гляньте, по нашому чорному полю
Всюди розриті могили.

Землю укрили ми трупом холодним,
Згляньтесь, о згляньтесь на муки...
Хліба нам, хліба нам, хліба голодним,
Хліба нам, хліба, звірюки!

ТІЛЬКИ БОРОТЬБОЮ ЗДОБУДЕМО КРАЩЕ ЖИТТЯ!
БЕРІМО СВОЮ ДОЛЮ В СВОЇ РУКИ!
ХЛІБ ПРАЦЮЮЧИМ!

СМЕРТЬ СТАЛІНСЬКИМ ОРГАНІЗАТОРАМ ГОЛОДУ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ!
ХАЙ ЖИВЕ СТЕПАН БАНДЕРА!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

Друкарня ім. Київського

*ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 48 (1953 р.). – Спр. 21. – Т. 1. – Арк. 166 (Конверт).
Друкований примірник. Машинопис.*

№ 124
ЛИСТІВКА ОУН «ДО ГОЛОДУЮЧИХ!»

Літо 1947 р.

Воля народам!

Воля людині!

ДО ГОЛОДУЮЧИХ³⁰¹

Які мусять бути думки у Вас, колгоспники, коли замість орати на своїй землі за машиною чи плугом, мусите кидати свої рідні сторони і йти далеко в світ, рятувати себе і своїх дітей від голодної смерті.

Голод! Страшний голод! Ось сила, яка змушує сотні тисяч українських, російських і молдавських селян забивати дошками вікна в рідних хатах, брати останній свій маєток на плечі і часто разом з маленькими дітьми йти на Захід за хлібом.

Ви не думаєте над тим, що покидаєте землю, яку не буде без Вас кому обробити. Вам це байдуже. Ви добре знаєте, що таке колгоспне господарство: нащо Вам тяжко працювати коло хліба, коли Ви й так не будете їсти. До праці в колгоспі Вас змушують, а за працю нічого не дають, або дають стільки, що прожити трудно.

Хіба ж в часі останніх жнив не було хліба? Правда, було його менше, як в інших руках, посуха своє зробила, але все таки було

---

³⁰¹ Листівка вилучена співробітниками Управління 2-Н МДБ УРСР у серпні 1948 року у поштовому конверті, який був надісланий Авраму Яковичу Охрімюку, мешканцю м. Бровари Київської обл. Адреса відправника: Іщук Микита Калістратович, с. Грозів, Острозький район, Рівненська область.

його стільки, що голоду не повинно було бути. А, однак, голод почався – почався зараз восени.

Чому це так? Де ж дівся хліб? Пригадайте собі, що було з зерном. Хто над ним працював, а кому і куди треба було його віддати? Всіма способами: примусом, терором, обманом забирала у Вас зерно «рідна» радянська влада і забирала його доти, поки Ви не мусили кинути своїх хат і піти за хлібом.

Цього, що останній рік був посушливий, ця «рідна» радянська влада і «батько» Сталін до уваги не взяли – поставок зерна не зменшили ні на кілограм. Тягар посухи повністю переклали на Вас, колгоспники. Чи не ліпше було б, беручи до уваги посуху, зменшити поставки зерна державі, а не виконувати план на 100 і більше процентів коштом недоїдання і голодування трудящих? Панове партійці, енкагебісти, генерали, голови різних урядів про колгоспників і не думають. Їм байдуже, хай колгоспник з голоду вмирає аби лише їм віддав останній кусок свого хліба, останній кілограм зерна.

Пригадайте собі, скільки зерна здав колгосп у вигляді обов'язкової поставки зерна державі, скільки пішло як натуроплата для МТС-ів, як Вас примушував не один голова колгоспу, а його підручні та всякі уповноважені заготзерна чи райпарткому здавати не раз більше, як 100 проц. зерна, а відтак ще оголошували в районі, що в колгоспі є залишки, і знову йшла грабіж Вашої крові і Вашого поту. Ця грабіж тягнулася аж до самої весни, коли то знову почали організовувати позичку державі з особистих запасів колгоспників. Наслідком цього грабежу колгоспного майна було те, що щораз більше селян мусило кидати свої хати, бо загрожувала їм смерть з голоду. «Рідна» радянська держава допомагала трудящим лише скоріше вмерти з голоду.

Трудящі не раз запитують, де ж поділося зерно, яке ми виростили? Відповідь одна – держава взяла. Не всі, одначе, знають, що радянська держава з ним робить. Радянська держава годує тим збіжжям своїх наймитів: партійців, енкагебістів, адміністративну верхівку та прерізних голів та секретарів, щоб вони, краще відгодовані, вміли краще грабувати трудящий народ. Радянська влада відгодовує збіжжям всяких генералів, маршалів, полковників, даючи їм змогу робити збіжжеві запаси для підготовки слідуєчої світової війни проти Америки. СРСР висилає за кордон, у Францію, Румунію, Болгарію, Польщу сотні тисяч тонн зерна, скрізь вигукуючи, що в країні рад такий добробут, що СРСР може продавати своє збіжжя напівдаром за кордон. За збіжжя голодуючих купується зброя, гармати, літаки, йде підготовка до війни

з Америкою, Англією, в якій знову мільйони трудящих будуть класти свої голови за те, щоб під владу сталінської кліки підпав цілий світ.

Ось що дає у висліді більшовицька колгоспна система: працюйте більше, працюйте довше, працюйте тяжче, а одержуєте щораз менше, одержуєте так мало, що приходиться з голоду гинути, не то, що по-людські жити.

Посуха була і в західних областях України, та, однак, там такого голоду немає. Навпаки, ці області частиною своїх запасів допомагають братам зі східних областей України, чим тільки можуть. Це тому, що там весь народ згуртувався проти колгоспних, проти більшовицьких почуваннях, там іде жорстока боротьба проти грабунку і проти колгоспів, там існує революційний протибільшовицький рух, який об'єднує усі верстви в боротьбі проти сталінсько-більшовицьких паразитів.

Тому беріть собі приклад з західних областей України в їхній боротьбі проти голоду, експлуатації сталінсько-більшовицьких паразитів.

Саботуйте розпорядження більшовицької влади, не віддавайте свого зерна радянській державі, МТС-ам, а лишайте його для себе і своїх дітей! Поширюйте між усім населенням СРСР наші кличі боротьби проти голоду, партійців і нкб-істів!

Пам'ятайте, що лише самостійні народні держави будуть дбати за інтереси трудящих! Хай живуть самостійні держави всіх народів! Воля народам і людині!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Прочитай і дай друзям своїм прочитати! Дбайливо заховай листівку від ворога!

Друкарня імені Кліма Савура

ГДА СБУ. – Ф. 2 (Управління 2-Н). – Оп. 48 (1953 р.). – Спр. 21. – Т. 1. – Арк. 166 (Конверт). Друкований примірник. Машинопис.

№ 125
ЛИСТ ДО СТУДЕНТІВ ВІД ГРУПИ КОЛИШНІХ
КИЇВСЬКИХ СТУДЕНТІВ, ВОЯКІВ УПА

[1947 рр.]

Воля народам!

Воля людині!

Лист
до всіх студентів-українців

Друзі студенти-українці! Протягом останнього століття культурне і національне відродження українського народу, його безперервна боротьба за визволення від соціального і національного гніту, боротьба за незалежне життя нерозривно зв'язані з славною діяльністю українського студентства.

В умовах жорстокого свавілля російських царів на Україні українські студенти з подиву гідною посвятою працювали для свого народу – несли в народ освіту, правдивим словом про величне наше минуле пробуджували в ньому національну свідомість, ширили національно-визвольні гасла, організували національні політичні партії, підготовляли до визвольної боротьби народ і разом з ним боролися проти російсько-царського поневолення. Студенти були членами першої на Україні політичної організації – «Кирило-Мефодіївського Братства»³⁰², яке рівно 100 років тому ставило за мету відновити колишню славу Києва і українського народу, студенти організували загальновідомі недільні школи для народу; протягом цілих десятиліть студенти-народники залишали аудиторії своїх шкіл і йшли в народ проповідувати слово прав-

---

³⁰² Кирило-Мефодіївське братство (1846-1847) – українська таємна політична організація, що виникла за ініціативою В. Білозерського, М. Гулака, М. Костомарова, П. Куліша та О. Маркевича у Києві. Членами товариства також були Т. Шевченко, Г. Андрузький, О. Навроцький та ін. (загалом 12 осіб) Програмними документами братства були: «Книга буття українського народу» та «Статут Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія» (автор М. Костомаров). Головна мета товариства полягала у побудові майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення реформ, створення демократичної федерації слов'янських народів на чолі з Україною на принципах рівності та суверенності; ліквідація царизму та самодержавства, скасування кріпосного права, встановлення демократичних прав і свобод. У березні 1847 р. за доносом провокатора О. Петрова діяльність товариства була припинена, а члени заарештовані. Створення та діяльність Кирило-Мефодіївського братства було першою спробою української інтелігенції в Наддніпрянській Україні у ХІХ ст. вдатись до політичної боротьби на основі широкої програми національно-визвольного руху.

ди; об'єднані в організацію «Братство Тарасівців»³⁰³ студенти в 1900-х роках вперше проголосили гасло Самостійності України; з студентських рядів вийшов і перший полум'яний борець за Українську Самостійну Соборну Державу – Микола Міхновський. Широкою революційною роботою, частими протицарськими студентськими демонстраціями українські студенти наблизили день національно-визвольної революції. А в 1918 р., коли треба було зі зброєю в руках захищати щойно повсталу Українську Самостійну Державу від російсько-більшевицької навали, молоді українські студенти вкрили себе вічною славою в боях з большевицькими бандами під Крутами.

Служити рідному народові, боротись за його права – стало традицією українського студентства.

Ці славні революційні традиції українських студентів, вже в сучасних большевицьких умовах перейняли передові студенти, що об'єднались були в Спілку Української Молоді (СУМ), для боротьби за визволення України від влади російсько-більшевицьких окупантів.

Студенти-українці! Жовтнева революція не принесла українському народові ні соціального, ні національного визволення. Звиродніла сталінсько-більшевицька кліка, захопивши владу в свої руки, запровадила ще страшніший, ніж за царських часів, режим нещадного визиску трудящих. Колгосп-панщина, незчисленні податки, контрактації, безконечні позики, стахановські методи праці – все це большевицькі способи нечуваної навіть і в капіталістичних країнах експлуатації і грабунку трудящих.

В російсько-більшевицькій імперії – СРСР – український народ поневолений і національно. Українська радянська державність – це лише особлива форма російсько-більшевицької окупації України. В УССР український народ позбавлений всяких

---

³⁰³ *Братство Тарасівців – українська таємна організація, заснована влітку 1891 р. під час відвідин могили Тараса Шевченка у Каневі В. Боровиком, Б. Грінченком, І. Липою та М. Міхновським. Окрім культурної діяльності (поширення української мови в родині, установах, школах, проповідування ідей Т. Шевченка) члени товариства висунули політичні постулати визволення українського народу з-під російського панування, повної автономії для всіх народів Російської імперії та соціальної справедливості. Згодом висунули гасло повної самостійності України. Ідеологічні основи «тарасівців» були закладені І. Липою у творі «Profession de foi молодих українців». Осередками організації були Харків, Київ, Одеса, Полтава та Лубни. Серед членів товариства були: В. Боржковський, М. Дмитрієв, М. Кононенко, М. Коцюбинський, В. Самійленко, В. Совачів, В. Степаненко, Є. Тимченко, О. Черняхівський, В. Шемет та інші. Припинило своє існування у 1898 р. під тиском репресій з боку царського уряду.*

політичних прав, т. зв. Український уряд складається з присланих з Москви російсько-більшевицьких шовіністів і поодиноких зрадників українського народу – різних гречух і корнійців. Всі інші важливі державні пости на Україні займають також росіяни. Російсько-більшевицькі окупанти безоглядно вивозять з України природні багатства, проводять загальну русифікацію українського народу, позбавляють його права творити свою справді національну культуру.

В наслідок такої імперіалістичної політики російсько-більшевицьких окупантів український народ живе в неймовірній нужді і злиднях. Як і за царських часів, коли писав великий народний трудівник Грінченко, так і тепер на Україні можна бачити лише ті ж самі убогі села, ті ж самі убогі ниви, той самий убогий, обшарпаний люд!

Український народ з першого ж дня, коли вже на вільну Україну вступила нога нового червоного окупанта, вважав російсько-більшевицьку владу чужою для себе і тому став на шлях рішучої боротьби за незалежне державне існування. Кількарічна героїчна боротьба українських повстанців зразу ж по упадкові нашої держави, культурна боротьба української інтелігенції в часі т. зв. Українізації, економічна боротьба селян в часи колективізації, рух хвильовізму проти культурного і політичного поневолення України, боротьба Союзу Визволення України (СВУ), Спілки Української Молоді (СУМ) – все це етапи одної безперервної боротьби українського народу проти російсько-більшевицьких окупантів.

Ні навмисне організованим в 1932-33 рр. голодом, ні загальним фізичним знищенням української інтелігенції – провідника народу, ні виселенням мільйонів українців у Сибір російсько-більшевицьким окупантам не вдалося припинити визвольної боротьби українського народу. Не зважаючи на численні жертви в цій боротьбі, не зважаючи на величезні втрати і шкоди, що їх зазнала Україна внаслідок антинародної сталінсько-гітлерівської війни, український народ і далі бореться за своє національне визволення.

В сьогоднішніх неймовірно важких умовах революційно-збройну боротьбу з російсько-більшевицькими окупантами веде Організація Українських Націоналістів (ОУН) і славна наша Українська Повстанча Армія (УПА) в той час, коли сталінські лжепрофесори затуманюють Вам голови різними псевдонауками, щоб зробити Вас послухними холуями російсько-більшевицьких імперіалістів, сотні тисяч таких, як Ви молодих юнаків і юна-

чок зі зброєю в руках в рядах ОУН і УПА героїчно борються з цими гнобителями нашого народу, борються за своє і Ваше щастя, борються за Українську Самостійну Соборну Державу. Ця боротьба своїм героїзмом не має рівної собі в нашій історії. В цій боротьбі не знають слова – полон. Як юнак, так і юначка в боях, з завжди переважаючими в силах сталінсько-енкаведівськими бандами б'ються до останнього набоя, а, щоб не здатись живим останнім набоем кінчають своє життя. Лише завдяки безмежній відданості Україні і безприкладному героїзмові революціонерів і повстанців українські революційні збройні сили успішно ведуть боротьбу зі стократ чисельнішими сталінсько-енкаведівськими бандами.

В рядах революціонерів і повстанців борються і студенти зі всіх кінців України. Бувші студенти з Києва, Полтави, Львова, Дніпропетровська і інших міст серед тих, що проявили великий героїзм і віддали вже своє життя за волю Батьківщини, як і також серед нагороджених найвищими орденами УПАрмії. Так, зокрема, бувший полтавський студент сотник Дмитро Карпенко-Яструб³⁰⁴ за вмiле командування повстанськими з'єднаннями і прославлений особистий героїзм одержав найвищу нагороду УПАрмії і перший дістав звання Лицаря Золотого Хреста Бойової Заслуги.

Ми, бувші студенти – українські повстанці, також любимо науку, любимо мистецтво, літературу, але понад все ми любимо свій рідний народ, свою Україну. Ми не могли спокійно дивитися, як російсько-большевицькі гнобителі топчуть права українського народу, як десяткують наш народ, не могли залишитися байдужими до безкінечних страждань і терпінь його, і тому залишили свої інститути, залишили лабораторії, читальні і пішли в ліси і села, щоб безпощадно боротися з окупантами. Ми замінили книги на зброю, щоб боротися за Українську Самостійну Соборну Державу, в якій вільний наш народ не знатиме ні страждань, ні знущань і принижень, в якій заживе щасливим і заможним життям.

---

³⁰⁴ Карпенко Дмитро («Яструб») (? – 17.12.1944) – народився на Полтавщині, майор ЧА, у 1941 р. потрапив у німецький полон, з якого втік у 1943 р. Встановив контакти з Одеським обласним проводом ОУН, був направлений у військову школу ОУН «Тигри» в Карпати. Після її закінчення вступив до куреня УПА «Сіроманці» (3 ВО «Лисоня» УПА-«Захід»), що складався виключно з членів ОУН. Згодом командир куреня, координатор інтернаціональних відділів при штабі УПА. Майор УПА. Перший серед старшин УПА отримав найвищу нагороду – Золотий Хрест Заслуги 1 кл. (посмертно). Загинув 17.12.1944 р. після бою за Нові Стрілища від рук агента НКВС.

Друзі студенти! Радість з того, що Ви учитеся, хай не робить Вас глухими і сліпими до життя рідного Вам народу. Не через наскрізь брехливі брошури сталінських агітировщиків, не через різні ленінсько-сталінські псевдонауки, а своїми власними очима придивіться, своїми вухами прислухайтеся до життя народу. Ви побачите, в якому жахливому безправ'ї живе український народ, яку крайню нужду переносить він, побачите, як на кожному кроці свідомо топчуть національну свідомість українців. Ви почуєте, як народ справедливо нарікає на російсько-більшевицьких гнобителів, почуєте й те, як московські зайди пихато хваляться своїми злочинними успіхами на Україні. І коли Вас, щоб легше було обдурити, що український народ нібито існує лише з великодушною ласки російського – «старшого брата», позбавляють навіть права вивчати самобутню тисячолітню історію українського народу, то вчитайтесь добре хоч в того ж таки Шевченка. Добре вчитайтесь в відомий його «Дружнє посланіє».

Це ж до нас, тоді ще ненароджених, звертається трибун з гнівним закликком розібратись добре у всьому, та й спитати «тоді себе: що ми? Яких батьків? Ким? За що закуті?». Глибоко задумайтесь над цим болючим питанням, задумайтесь над сучасним становищем українського народу, над його майбутнім – своїм майбутнім!

І тоді коли Вам сталінські «інженери душ» не встигли ще до кінця отруїти свободолюбної української душі, коли Ви не втратили ще почуття особистої національної гідності, коли Вам дорога доля української нації, Ви з властивим молоді запалом і вірою в торжество справедливості станете на шлях непримиренної боротьби з російсько-більшевицькими окупантами!

Студенти-українці! Шлемо Вам дружній повстанській привіт і звертаємось до Вас з палким закликком:

Не відгороджуйтеся товстими мурами своїх шкіл від народу, розкривайте перед ним безсоромну брехливість сталінсько-більшевицької пропаганди, широко несіть в народ правду про російсько-більшевицьких гнобителів, масово поширюйте в народі гасла української національно-визвольної революції; відновіть славні традиції своїх попередників – від всієї душі полюбіть свою розтерзану Україну і боріться віддано і мужньо за визволення з російсько-більшевицької тюрми народів!

Знайте! У вільній Україні, в УССД, буде ще більше різних технікумів, інститутів, університетів, в яких безкоштовно, одержуючи високі стипендії, можна буде вчитись кожному, вчитися рідною мовою, в яких вивчатимуться справжні науки, вивчатиметься і героїчна історія нашого народу.

Ще не забулись страхіття недавньої війни, а сталінсько-більшевицька кліка готує нову війну, нові страждання для нашого народу. Та український народ не воюватиме за інтереси російсько-більшевицьких імперіалістів, а разом з іншими поневоленими народами піднесе прапор національно-визвольної революції. В рядах Української Повстанчої Армії, під проводом Української головної Визвольної Ради український народ виборє свободу і збудує свою Самостійну Соборну Державу!

Друзі студенти! Сьогодні переддень української національно-визвольної революції! Сьогодні переддень ганебного кінця російсько-більшевицької імперії!

Пам'ятайте! На Вас, молоду українську інтелігенцію, історія покладає почесне і відповідальне завдання: організувати і очолити визвольну боротьбу українського народу. І тому всюди, де б Ви не були в ці великі, рішаючі долю України дні, Вашим єдиним гаслом хай буде «Воля народам і людині!», Вашою єдиною метою – Українська Самостійна Соборна Держава!

Хай живе українське революційне студентство!

Хай живе українська національно-визвольна революція!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Смерть російсько-більшевицьким окупантам!

Група бувших київських студентів
– старшин і стрільців УПАрмії

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64. – Арк. 112-113. Друкований примірник. Машинопис.

№ 126
ЛИСТІВКА ОУН «БРАТАМ УКРАЇНЦЯМ
ЗІ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ!»

[1947 р.]

Воля народам!
Воля людині!

БРАТАМ УКРАЇНЦЯМ ЗО СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ!

Як німецький наїзник був під Сталінградом, і Сталінові грозила велика небезпека, він почав чіплятися останньої дошки рятунку. Той кат українського народу Сталін і його мерзенна нквдівська кліка почала підлабузнюватись до українського народу. Горлала, що відкриють церкви, розпустять колгоспи, ввела погони в армію, словом обіцяли українцям рай. Та пригадайте собі, брати з східних областей тих українських націоналістів, за якими проклята німота гонялася, заарештовувала, мучила у 1941 році. Коли Вас готували до боротьби й підпільної праці проти німців. Також вони вам казали, що Сталін свого терористичного режиму не змирить, а буде й далі таким самим катом і людоджером. Бо тільки боротьба, відважна, справедлива, проти насильства дасть краще життя.

І ось тепер ви переживаєте страшний голод і холод, мимо того, що Ви в рядах Червоної армії прогнали німецького окупанта – Ви створили ту перемогу, якою тепер нахваляється Сталін. Ви розбили ту, до зубів озброєну Німеччину, своєю силою, силою боевого українського народу. Ви зуміли доказати перед світом, що українець є лицар, перед яким [...]. Та нажаль, після перемоги, Ви, переможці, дали себе загнuzдати кучкою нквдівських паразитів, сталінських вислужників, які тепер на Україні творять штучний голод. Вони доведуть Вас до того, що ви, обдерті, голодні змушені йти за кусочком хліба у Західну [Україну], сотнями замерзати у дорозі, пухнути з голоду, не користати з багатств своєї рідної землі, за яку Ви проливали кров. Сталін Вас обдурує, що все це зробила війна, неврожайний рік і інше. Добре. Але воював майже цілий світ. То чому немає такого голоду в інших потерпілих від війни народів? Чому навіть німці, програвши війну, не пухнуть з голоду? А чому ті паразити нквд-исти, хрущови, мануїльські, гречухи й інші сталінські задолизи не нуждаються в хлібі, займають найкращі будинки, гарно одягаються й користа-

ються з усіх життєвих благ? Це тому що вони бачать Вашу покiр-
нiсть, бачать i смiються, дивлячись, як Ви, нещаснi, з торбою за
плечима, ледве живi, йдете на кусок хлiба. В коморах, магазинах
є всього багато, але не для народу. I знай, Рiдний Брате, що
покiрливiстю i рабством нiколи не здобудеш собi життя. Не сльо-
зи, не рабство, не покiрливiсть розiб'є ворога, а тiльки геройська
постава, твердiсть i боротьба, допоможе тобi скинути ярмо i
вiльно зажити.

Ми, бiйцi Української Повстанчої Армiї, повстанцi, пiд про-
водом Органiзацiї Українських Нацiоналiстiв, вже четвертий рiк
боремося зi сталiнськими хижакими за волю народiв i людини.
Ми гуртуємо всiх поневолених народiв до боротьби проти iмперi-
ялiстiв тиранiв, якi не дають людям вiльно жити. Хоч в [...] бороть-
би багато пiде жертв, але боротьба це одинокий шлях, i тiльки
тим шляхом можна визволити себе з-пiд ворожого ярма.

Тому дорогий Брате, не жди ласки, не жди поки Тебе голод
зажене в грiб чи сталiнськi кровопивцi-нквд заберуть тебе i хату
i повезуть на Сибiр. Завчасу пiдшукай собi таких самих пев-
них, щирих українцiв, здобудь де тiльки можна зброю, творiть
повстанськi вiддiли, розбивайте магазини з добром та разда-
вайте населенню, знищуйте сталiнських вислужникiв. Не бiйтеся
смертi в бою, жертв, не лякайтеся облав, якi буде робити нквд.
Вас прикриють лiси чи пiдземнi тунелi, яких нквд не знайде нiко-
ли, як нiхто не вкаже. Краще боротися, нiж гинути з голоду холоду
рабом або у кайданах нквд. Органiзуйтеся в малi пiдпiльнi гуртки,
допомагайте населенню розiбрати колгоспне майно, хлiб з кол-
госпних комор, не дайте себе винищити голодом сталiнським
посiпакам.

**ХАЙ ЖИВЕ БОРотьБА З ОКУПАНТОМ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАїнська САМОСТійНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!
ХАЙ ЖИВЕ ОРГАНіЗАЦіЯ УКРАїнських НАЦіОНАЛіСТів!**

УКРАїнські ПОВСТАНЦі

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 32. – Арк.. 333. Друкований примірник.
Машинопис.*

*Аналогічний примірник: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64. – Арк.. 183.
Друкований примірник. Машинопис.*

№ 127
ВІДОЗВА ПРОВодУ ОУН НА СУЗ
«ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ»

Травень 1948 р.

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

Воля народам!
Воля людині!

ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

*“... Готуйся у бойові лави,
козацьке плем'я молоде...”*

Боротьба українського народу з найлютішим ворогом людства, червоною Москвою на чолі з бандитом Сталіном – це свята війна за життя, за Самостійність України.

30-ть років цієї нерівної і жорстокої війни яскраво доказали життєву вартість і незламність сил Української Нації і до дна розкрили перед цілим світом всю гниль московсько-сталінського більшовизму.

Намагаючись зламати силу українського народу, Сталін і його московська кліка постановили знищити цвіт України – Її Молодь.

Поза фізичним винищуванням через розстріли, тюрми, концтабори, Сибір, планові голодівки і ФЗО (чит.[ай] примусові каторжні роботи на шахтах), в методах навчання радянської школи, у комсомолі, клубах та всякого рода інших «організаціях» і «товариствах», вони організували для молоді катівні духа, з яких за їх розчисленням мали б вийти невільники, раби – духові каліки нездібні до творчого життя, до дальшої боротьби за визволення України.

Плани ворога не здійснились. Кат Сталін перечислився. Не мовчазні невільники стали перед ним зі спущеними головами, а зі словом правди на устах горді і незламні сини і дочки славного народу, не раби навколішках, а твердою стопою народні месники – Воїни Української Революції з багнетами на крісах.

УКРАЇНСЬКІ ЮНАКИ Й ЮНАЧКИ!

Не в неволі, а під хвилевою, безправною окупацією України, якої український народ не визнав і не визнає, і не з невільників батьків, а з славного козацького роду Ви родились. Не в неволі, а у вирі боротьби на лоні Матері-України Ви виростили, і саме тому

Ви вирости у своїй основній масі, поза окремими одиницями. здоровими духом і тілом сильними.

Ви вирости... А на боротьбу з Вами московсько-сталінська кліка вислала цілі псярні тренованих нею собак – нквд-стів, озброєних від стіп до голови, які з піною на мордах ганяються по містах, селах і лісах України. Падають стріли... ллється кров... тут і там перестає битися молоде українське серце... і це в їхній собачій морді називається вербовка молоді до ФЗО. Лютує ворог, бо бачить у Вас суддів своїх.

Радіє Україна, бо тільки від Вас надіється дійсного визволення і повернення їй давньої слави, **а Організація Українських Націоналістів (ОУН), як єдиний Політичний провід українського народу, Вам наказує:**

ЮНІ ДРУЗІ. ХЛОПЦІ І ДІВЧАТА!

Повні фізичних сил, запалені всенародним гнівом до ворога, осяяні промінням Ідеї Самостійності і Соборності України, продовжуючи розпочате Вашими батьками Велике Діло, йдучи за прикладом невмирущих Крутянців, за голосом українського генія Т. Шевченка: «... Борітеся!» і виконуючи заповіт вождя Української Національної Революції Є. Коновальця: «Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за неї» – Ви:

1. Кожночасно і на кожному місці, вдень і вночі, в селах і містах, в сільському господарстві, промислі і на транспорті, в школі, уряді і Ч[ервоній] Армії, зриванням роботи, нищенням знаряддя праці і продукції, саботуванням урядових розпоряджень, організовано і індивідуально завдавайте нищівних ударів ворогові.

2. Точно, на папері зафіксуйте всіх шкідників, зрадників і лизунів сталінського свинячого корита. Ні один з них не сміє оминати справедливої кари.

3. Добре вивчайте і масово поширюйте політичну літературу ОУН.

4. Будьте готовими кожночасно, на перший заклик ОУН стати у бойових лавах Української Повстанчої Армії, щоб під революційним Прапором Волі завдати рішучого удару ворогові, а на його трупі відсвяткувати свято Перемоги. **Дружньо і безстрашно, друзі! Ні трудів, ні крові не жалійте! Хай ворог пиниться, його хвилини почислені. З нами правда – з нами Бог, а перед нами світле майбутнє і слава України. Здобудемо!**

СМЕРТЬ МОСКОВСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ БАНДИТАМ І ЇХ БАТАЖКУ СТАЛІНУ!

ХАЙ ЖИВЕ АВАНГАРД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ –
ЗДОРОВА ДУХОМ І ТІЛОМ УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОЛРНА ДЕРЖАВА!

Травень 1948 р. Провід ОУН Східньо-Українських Земель

*ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72722-ФП. – Т. 7. – Арк. 5 (пакет) Оригінал.
Друкований примірник.*

*Інший примірник: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41. – Арк.. 174.
Друкований примірник. Машинопис.*

№ 128
**СТАТТЯ З ЖУРНАЛУ «РЕВОЛЮЦІОНЕР-
ПРОПАГАНДИСТ» ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ КЛИЧУ**
«ЛИЦЕМ ДО СХОДУ»

1949 р.

Послідовно реалізувати клич «Лицем до Сходу»
(Передрук з журналу «Революціонер-пропагандист»
Ч. [...]. 1949 р.)

Наш визвольно-революційний рух вже від певного часу реалізує у своїй пропагандивно-політичній роботі клич «Лицем до Сходу». Проте, треба підкреслити, що значення здійснювати цей клич ще сьогодні не дооцінюється деякої кількістю нашими революціонерами. І через це ми не добилися в цьому напрямі того успіху, якого могли добитися.

В чому ж саме незрозуміння чи недооцінювання ваги здійснення цього клича?

Насамперед в тому, що ця деяка кількість революціонерів не надає йому глибокого політичного значення. Вона ще не розуміє або малодостатньо розуміє, що саме здійснювання клича «Лицем до Сходу» спроможне розв'язати питання мобілізації сил, які мають повалити ворога і побудувати Українську Самостійну Державу та наблизити нас до того часу, коли буде здійснена наша концепція, означена словами: «Воля народам і людині» – це значить повести нашу політично-пропагандивну роботу в напрямі створення якнайширших умовин для росту

потрібних нам основних сил. Умови ці будуть створені, якщо ми опануємо під ідейно-політичним оглядом: а) ту значну частину східно-українських мас, яка ще не опанована або мало опанована; б) усі інші поневолені народи і експлуатовані маси СРСР.

До а) Щоб під ідейно-політичним оглядом опанувати усі наші маси, повести нашу роботу так, щоб потреба в здійсненні ідеї української держави була усвідомлена цими масами як їхня необхідна, найбільша життєва потреба. А для цього не вистачить лише сухе розуміння того, що здійсненням державної незалежності України може бути вповні забезпечене соціальне визволення українського народу, можуть бути вповні гарантовані усі демократичні права українських громадян. Тут такого розуміння, холодного розрахунку замало. Ідея Української Самостійної Соборної Держави для свого здійснення потребує ще наявності цілої гами національних почуттів, патріотичних емоцій у прихильників і визнавців цієї ж ідеї, в усіх українських людей. Наявність патріотичних почуттів, як: національна гордість, любов до своєї національної традиції, відчуття національної солідарності в усіх змаганнях, ненависть до рабства і приниження, ненависть до гнобителів та неугасиме прагнення до боротьби за своє визволення, за краще життя, за справедливий лад – ось ті найважливіші елементи психологічного стану людини, які є спроможні кожночасно підносити її на визвольну боротьбу, повести її в остаточний переможний бій. Не виплекавши в народі патріотичних почуттів в якійсь, не кажемо в найвищій мірі, не можна також серйозно говорити про властиві йому прагнення до державної незалежності. Ідея УССД може набирати реального значення у всеукраїнському масштабі тоді тільки, коли весь народ, в тому [числі] і українське населення СУЗ, стане національно свідомим, коли серед нього стануть оживати і посилюватися патріотичні почуття. Осягнути це можна, якщо ідеться про східно-українські маси, за допомогою довгої і впертої нашої революційно-пропагандивної роботи серед них. Що справа духовного переродження народу не є питанням тільки декількох років, про це яскраво нам говорить національне переродження, що мало місце в Західній Україні на протязі кількох останніх десятиріч. Всім відомо, що досить висока національна свідомість населення західно-українських земель не прийшла сама собою. Вона потребувала наполегливості праці (громадських і політичних товариств, партій, нелегальних революційних організацій) щонайменше двох поколінь. Справді, неясність боротьби нашої нашої революційно-підпільної організації (ОУН) в дуже великій мірі приспіщила національно-психічне

переродження нашого населення західноукраїнських земель. Але треба сказати, без відповідної національної свідомості того ж населення [до] цього часу не могло б бути й мови про таку пожвавлену активність і великий розмах визвольної боротьби. Тому наш визвольно-революційний рух, хоч діє сьогодні в дуже тяжких умовах, мусить протє тривалою муравлиною працею серед східноукраїнських мас причинитися до їх національного й ідейно-політичного освідомлення.

Героїзм впертості в боротьбі на довшу мету, героїзм дрібної муравлиної праці серед населення східноукраїнських земель з метою створення реально-політичних передумов серед цього ж населення для його активної участі в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу – ось головна передумова успіху нашого клича «Лицем до Сходу».

До б). Наша революційна пропаганда створить відповідні ідейно-політичні передумови серед поневолених СССР народів для їх активної боротьби проти московського імперіалізму тоді, коли вона, розвиваючи ідейно і так вже скомпрометований російський большевизм, доведе до найкращого відома громадян СССР ідею найсправедливішого і найбільш прогресивного ладу в світі, який повинен бути побудований згідно з нашим кличем «Воля народам і людині». Виходячи з факту існування найжахливішого національного гноблення усіх поневолених большевицькими окупантами народів і з того, що в світі виникають і розвиваються національно-визвольні революції, не можна не бачити надійних перспектив також і для національних революцій підсоветських народів. Бо там, де є національне гноблення, там неодмінно мусять існувати боротьба проти такого гноблення, там мусить виникати спротив такому гнобленню. Кожна дія, кожна акція викликає завжди відповідну реакцію. Такий вже закон природи.

Якщо йдеться про ідейний крах т. зв. большевицького соціалізму, то тут зайвим є доказування, бо він є найочевиднішим фактом. Для всіх є ясным, що на місце знищення експлуататорських клас – поміщиків, капіталістів прийшла нова експлуататорська класа сталінсько-большевицьких вельмож, що в жахливий спосіб визискує селян за допомогою кріпацької колгоспної системи в сільському господарстві, а робітників промисловості – за допомогою большевицьких державно-капіталістичних підприємств, фабрик, заводів. На місце царського деспотизму прийшов сто разів гірший деспотизм сталінсько-большевицької диктатури, опертий на нечуваному терорі і свавіллі поліцейського апарату.

Немає, отже, сумніву в тому, що соціальне гноблення працюючих [в] СССР і позбавлення їх найелементарніших прав людини і громадянина не залишиться без спротиву з боку цих же мас, при цьому не залишиться без відповідного розголосу ім'я Української Національної Революції, яка саме шляхом видвигнення клича «Воля народам і людині» і боротьбою за його здійснення поставила перед широкими масами працюючих СССР програму найсправедливішої розв'язки соціальних питань, тобто програму створення справді безкласового суспільства і встановлення справді демократичного, справді народного ладу.

Добитися того, щоб наша пропаганда мала якнайбільші успіхи в розкритті і цілковитій компромітації большевизму та піднести до незалежних висот наш прогресивний клич «Воля народам і людині» в очах найширших мас працюючих СССР – це зн[ачить] виконати до певної міри завдання, яке ставить перед нами наш рух, згідно з актуальним зараз кличем «Лицем до Сходу».

Чи можемо ми справу послідовного здійснювання клича «Лицем до Сходу» трактувати як другорядне питання, виходячи хоча б [з] того, що, мовляв, наші успіхи в умовах большевицького терористичного режиму зовсім не компенсуються (не поплачуються, не покриваються) з затратою наших сил для такої роботи? Ні і ще раз ні. Насамперед, ми мусимо здати собі справу з того, що наша боротьба, наша організаційна робота існує лише для реалізації нашої великої мети – здобуття Української Самостійної Соборної Держави. А хіба може ідея ця здійснитися, коли за неї не стане боротися увесь український народ, в тому [числі] східноукраїнські маси? Звичайно, ні. Для чого ж, отже, могла б здатися наша боротьба, як би вона, замість того, щоб розвиватися (для чого є реальні спроможності), замість поширюватися на неохоплені ще зараз терени, замкнулася б певними межами, злокалізувалася б на деяких наших землях. Тоді перед нами стояла б не проблема визволення України зі столицею в Києві, а питання животіння чи збереження нашої організації на певних тільки теренах. А тоді, річ природна, ми практично зійшли б з наших революційних позицій на рейки опортуністичні. Ми б відреклися почесного імені авангарду революційних зрушень на Сході Європи і зсунулися б у багно політичних спекулянтів, що прислуховуються до голосів з-за кордону та примінюються до кожночасної міжнародної обстановки. Тут хочемо відзначити, що наш розрахунок на війну СССР з англо-американським бльоком держав, у зв'язку з цим наші надії на сприяючі умови для розгортання нашої революційно-визвольної боротьби трактується в нас

як справа другорядна, яка не має нічого спільного з питаннями мобілізації наших основних сил, якщо б ми не здійснювали клича «Лицем до Сходу» і розраховували на те, що в час війни (яка, річ ясна, є неминуча) нашому революційному рухові вдасться опанувати всеціло східноукраїнські маси і повести національно-психічну революцію швидкими темпами, було б ознакою наших спекулянтських настроїв, гідних не революційної організації, а політичних кон'юктуристів. Що такі спекулянтські настрої могли б нас грубо завести, просто немає чого й спорити. Ніхто не може бути певний того, що ми, коли б нам не вистачало, нпр. відваги й впертості в боротьбі за ідейно-політичне і далі організаційне опанування східноукраїнських мас у сьогоднішніх умовах, могли б бути спроможні таку боротьбу успішно вести завтра, хоча б і в змінених, можливо, легших обставинах. Де ж гарантія в тому, що в такому разі, ці східноукраїнські маси у відповідний час не будуть охоплені впливами інших сил, неспроможних довести справу визволення українського народу до успішного завершення, або прямо ворожих цій справі. Або, де гарантія в тому, що в такому разі, нібито у відповідний час не будемо являтися для цих же мас незрозумілими, відчуженими. Отже, пекучої справи нашої пропагандивно-виховної роботи серед населення східноукраїнських земель не можемо відкласти до завтра, до сприятливіших умов. Таким відкладанням цієї важливої справи ми торували б шлях національній смерті нашого народу, або якійсь його невеличкій частині, оскільки немає певності в тому, як ще довго житимуть у практиці всі наслідки большевицької деморалізуючої політики у відношенні і до українського народу. А треба признати, що наслідки цієї політики показалися вже надто жакливі. Наприклад, на підставі статистичних даних (большевицької енциклопедії) ми бачимо, що загальне число українців у усьому СРСР зменшилось зі 31 [млн.] 195 тис. в 1926 р. до 28 [млн.] 070 тис. в 1939 р., замість того, щоб згідно з властивою українською народною розмножувальною спроможністю, зрости за той же час до 37 [млн.] 870 тисяч чоловік. Зрозуміло, що відсутність понад 8 млн. українців у статистичних даних 1939 р. треба також у значній мірі пояснити фізичною смертю – наслідком большевицького терору і штучного голоду, проте не можна забувати, що тут багато зробила національна смерть, зумовлена денационалізаторською політикою російсько-большевицьких імперіалістів. Очевидно, без наявності нашої пропагандивно-виховної роботи, спрямованої на національно-психічне переродження населення східноукраїнських земель, денационалізація і асиміляція його росіянами прибирала б щораз більші розміри. До цього ми не можемо допус-

тити ані з погляду нашої боротьби, що ведеться за революційну перетворення в світі взагалі і за перебудову Сходу Європи зокрема. Тому то наша постава щодо повної реалізації клича «Лицем до Сходу» не може бути нерішеною в практиці, наша робота серед населення східноукраїнських земель не може проходити мляво, без впертості і завзяття. Клич «Лицем до Сходу» мусить в нас проводитися послідовно і до кінця. Про позитивні наслідки його здійснювання говорять нам ось такі типові випадки:

Одна українка зі східноукраїнських земель, член ЛКСМУ, після двох стріч з українськими повстанцями, на яких вони їй розповіли про наш революційно-визвольний рух, і після прочитання деякої нашої літератури написала до повстанців листа про своє цілковите національно-духовне переродження. В листі між іншим пишеться:

«Віднині я вірю в щасливе майбутнє, вільне життя. Камінь рабської покори, всі большевицькі звички і закони скотилися з душі... Я бачу, що ви, українські повстанці-революціонери, в крові вирощуєте волю до рідного народу ... Я простягаю свою руку. Спільно рушаймо до великого і вічного – до мрій, ідеалів і мети людства ... (Виписка із листа від серпня 1949 р.).

В одному селі (СУЗ) група учнів, переходячи коло директора школи, поздоровила його: «Здрастуйте». У відповідь на це поздоровлення директор запитав: «Чому позичаєш мови?». Здивовані учні зупинилися і поставили запит, як мають здоровити. Директор відповів, що треба здоровити: «Добрий день», або «Добрий ранок».

В одній школі (СУЗ), в якій учні можуть давати запити у формі записок, кинутих до урни, хтось з учнів поставив таке запитання: «Чи було голосування про приєднання України до Росії, а якщо так, то скільки процентів було за, а скільки проти, та чому російський народ називається «старшим братом».

В іншій середній школі (СУЗ) на годині конституції учень поставив учителеві таке запитання: А як ми схочемо жити самостійно і відділитися від Росії – чи отак можна зробити».

В одному містечку з Кам'янець-Подільської обл. група селян критикувала і висміювала українських театральних артистів за те, що вони розмовляли між собою російською мовою. Коли один з артистів став виправдувати вживання ним російської мови нібито вищістю російської мови над українською, другий артист став в обороні української мови, признав реакції селян і гостро засудив всіх тих, що соромляться своєї рідної мови, що стають ренегатами, одразу в культурному, а пізніше в національному відношенні.

Це кілька з багатьох випадків, які нам говорять, що східно-українські маси, в тому [числі] українська молодь в першу чергу, є надто вразливі на наші революційно-визвольні ідеї, а гарячими прихильниками всіх революційних перетворень у напрямі національно-духовного переродження.

Нижче подаємо [кілька] випадків, які підтверджують яксраво, що рівночасно з національним освідомленням східноукраїнських мас, разом з їх духовно-національним переродженням іде постійне зміцнення ненависті до російсько-більшевицьких окупантів як до головних спричинників національно-культурної темряви українського народу, як до жорстоких душителів усіх проявів вільної національної і політичної думки.

Директор одної большевицької установи звернув увагу машиністці-українці на похибки, які вона робила, переписуючи текст в російській мові. При цьому він говорив, що російської мови треба якнайбільше вчитися. Поденервована дівчина відповіла: «Я не вмію по-кацапськи писати, не вмію і не хочу, я – українка...».

В одній середній школі в час лекції учень поставив такі запитання учителеві: «Чи може Україна відокремитись від СРСР як самостійна політична одиниця?». Коли учитель дав негативну відповідь, заявляючи, що на такий акт потрібна згода большевицької партії і уряду, учень сказав: «Подумайте, скрізь по Україні позасідали кацапи ... ще й жида».

07.08.1948 р. в с. Вівсю, Чемеровецького р-ну, Кам'янець-Подільської обл., скликано до клубу збори. На зборах студент московської сільськогосподарської академії Іплітов Лев Сергійович хотів зробити доповідь на тему: «Как строилась Москва». Коли він тільки заповів, що буде говорити доповідь на цю тему, присутні повставали і вийшли з кімнати. Залишилось всього трьох хлопців і дві дівчини. Студент збентежився такою поставою учасників зборів. Він, замість доповіді на заповідіжену ним тему, сказав кілька слів докору на адресу українського ніби шовінізму у відношенні до всього російського і сам вийшов з приміщення.

Стоючи на позиції послідового і впертого здійснювання клича «Лицем до Сходу», ми хочемо не цьому місці ще раз загадати, в який сам спосіб можна успішно цей клич здійснювати. Для цього треба застосувати такі методи:

- 1) Принагідні гутірки з певною (більшою і меншою) кількістю громадян-наддніпрянців.

- 2) Індивідуальні розмови в час принагідних або вмисне владжених стріч.

3) Ведення кореспонденції, оскільки це в той час можливе, з поодинокими українцями зі східноукраїнських земель і з поодинокими громадянами ССРСР взагалі з метою їх виховання і вишколу.

4) Підкидування або передавання їм наших листівок індивідуального чи загального характеру.

5) Підкидування або пересилання (не поштою, бо це сьогодні неуспішне або майже неуспішне) нашої революційної літератури поодиноким особам-наддніпрянцям.

6) Сприяння заіснуванню дружніх зносин між українцями зі східноукраїнських земель і українцями з західноукраїнських земель, з метою зхопити цих перших революційними впливами.

7) Використовування подружніх зносин між українцями СУЗ і ЗУЗ для братнього єднання між собою інших людей ЗУЗ і СУЗ.

8) Сприяння тому, щоб українці західноукраїнських земель і охоплені революційними впливами українці східноукраїнських земель та навіть [ін]ші громадяни ССРСР, перебуваючи серед населення СУЗ і ССРСР взагалі (завод, фабрика, шахта, підприємство, установа, Червона армія і ін.) поширювали наші революційні впливи на інших людей.

9) Сприяння зближенню між середньошкільною і студентською молоддю ЗУЗ і СУЗ.

10) Використовування примусового большевицького виселення нашого населення в глиб ССРСР так, щоб це населення на нових місцях розгортало нашу революційну пропаганду серед місцевого населення.

11) Проблема стосування таких або інших метод нашої революційної діяльності серед українців східноукраїнських земель і людей ССРСР взагалі є до певної міри складною і тонкою, так що тут неvistачальними є жодні письмові вказівки, тут не можна придержуватись невилічно жодного шабльону. Щоб в цій проблемі непогано розбиратися, треба проявити якнайбільше особистої ініціативи, винахідливості, новаторства – наполегливої праці в теоретичному і практичному відношеннях. Це не приходить легко для тих, хто не живе пристрасним бажанням піднести нашу роботу на відповідний рівень, надати їй широкого розмаху. Тут треба самому горіти вогнем невсипущої праці і треба вміти запалювати до неї інших.

Лише пристрасне здійснювання клича «Лицем до Сходу» пристрасними революціонерами-пропагандистами може принести плідотворний успіх.

№ 129
ФОРМУЛЯР ЛИСТА ОСЕРЕДКУ ПРОПАГАНДИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВодУ ОУН

Січень 1949 р.

ТП – 5357*

Другові ...

В залученні передається відпис листа п. н. «Шановна Евдокія Якимівно!». Покористуйтеся ним в міру потреби як взірцем, висилаючи заінтересованим особам на СУЗ повідомлення про те, що в боротьбі з нами загинув хтось з їх близьких чи знайомих. У багатьох випадках таке повідомлення побажане й може принести позитивні не раз наслідки.

Вправді легенди, навмисно поширювані большевицькою пропагандою про те, що «бандерівці» вбивають усіх без різниці советських людей, уже в значній мірі розвіяні й багато людей з СУЗ знає правду про нас. Все ж таки, є ще багато людей, в яких на підставі большевицької пропаганди, залишилося переконання про наш мнимий бандитизм. Таке явище дуже шкідливе для нашої боротьби та для їх розгорнення, бо люди, що вищезгадані переконання поділяють, не тільки будуть ставитися індивідуально до нашої справи, не тільки важко буде прихилити їх на сторону нашої боротьби, але вони якраз завдяки цим неправильним переконанням про нас, бороняться перед мнимою небезпекою з нашої сторони, штовхані власним інстинктом самозбереження, завжди будуть духовно змобілізовані проти нас, а то й готові йти на поборювання нас. Тому нам дуже повинно залежати на цьому, щоби кожний громадянин СРСР знав і був переконаний про те, що ми ніколи нікого невинного не вбиваємо, якщо ж убиваємо кого, то поступаємо правильно, справедливо і доцільно.

Часто в боротьбі з нами гине якийсь емведист чи інший сталінський служака. Большевики зараз же демонстративно повідомляють про цей випадок рідню, що живе на Сході, сільраду тощо. Про цю подію говорить не раз ціле село, а то й знає околиця. Буває так, що вбитий нами большевик, хоч тут на ЗУЗ, поведився дуже погано – вдома міг вести себе колись не зле й тим самим більшості односельчан цей вчинок буде незрозумі-

---

* Цифровий криптонім осередку пропаганди Тернопільського окружного проводу ОУН (Крайовий провід ОУН «Поділля»).

лим, вони його не схваляють. Шкідливе переконання про те, що ми вбиваємо невинних людей, відповідно роздуте більшовицькою агітацією і підтверджене наявним фактом, закріпиться серед населення даної місцевості, а то й околиці. Тому в подібному випадку, маючи домашню адресу вбитого, було б доцільно висилати до його рідні, до сільради, управління колгоспу і т. п. листи з повідомленням про смерть даного осібняка з наших рук та з виконанням цього факту. При помочі такого листування можна проробити деяку корисну роботу, тому не належить припускати мимо уваги, поза іншим, і цього пропагандивного прийому.

Відпис листа («Шановна Евдокія Якимівно!») має послужити лише взірцем, який треба довільно зміняти, в залежності від даних, які маємо про вбитого, про його родинні відносини, про поодиноких адресатів і т. п.

Застосовувати і висилати такі листи дозволяється п[ровідни]-кам і кращим р[айо]новим.

Січень, 1949 р.

Слава Україні!

ГДА СБУ. – Ф. 2 (Управління 2-Н). – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 340. Копія. Машинопис.

№ 130
ФОРМУЛЯР ЛИСТА УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ
ДО МАТЕРІ (ЖІНКИ, СЕСТРИ) ЗАГИБЛОГО У
БОРОТЬБІ З ПІДПІЛЛЯМ ОУН СПІВРОБІТНИКА
РАДЯНСЬКИХ СИЛОВИХ СТРУКТУР

[Січень 1949 р.]

Відпис

Використати як взірець

Шановна Евдокіє Якимівно!

Дня ... (подати дату), в ... (подати місцевість, район, область) в боротьбі з українськими повстанцями загинув Ваш син (муж, брат) – ... (подати ім'я, прізвище, функцію в поліційних органах чи на іншій роботі).

Ми не знаємо, що спонукало його вести з нами збройну боротьбу. Якщо він робив це з примусу МВД – він впав жертвою

емведівського терору, яке обмануло його (як і багатьох інших) і кинуло на одверту боротьбу проти нас. Якщо ж Ваш син (муж, брат) боровся з нами сам із власної волі, то поніс за це належну йому кару, як і десятки тисяч інших емведівських служак, які теж загинули марно в боротьбі з нами.

Ми боремося за повалення ССРСР, за побудову на його руїнах такого політичного і соціального ладу, який забезпечував би добро всіх трудящих. Так усіх, які борються за підтримання існуючого зараз ладу, які виступають проти нас активно – ми поборюємо і знищуємо.

Ми читали Ваші листи до сина (мужа, брата). В них Ви пишете, що у Вас голод, немає що їсти, немає в що одягнутися, всі магазини порожні, а якщо і є які товари, то вони такі дорогі, що Ви не спроможні їх купити. Живете Ви у вічному голоді і нужді. Щоденно голодні і обдерті мусите йти до колгоспу на працю, за яку Ви отримуєте таку плату за трудовні, якою годі вижити одній людині, а не то цілій сім'ї (Цей абзац в залежності від відомостей про адресата, належить відповідно змінити).

Так живете не лише Ви, але всі працюючі в ССРСР. Добре живе лише МВД, МГБ і партія. Вони розпоряджаються усіма багатствами і користуються всіма правами. Вони заняли собі добрі, високооплачувані посади, а всіх інших примусили працювати на себе за дуже низьку зарплату, з якої ніхто не може винити. Вони користуються спеціальними магазинами, в яких можуть дістати всі потрібні їм товари по дуже низьким цінам. Внаслідку цього всього їхній життєвий рівень дуже високий, а всі працюючі примусені жити в жахливих життєвих умовах.

Шлях до покращення житєвих умовин працюючих, до забезпечення їхнього добробуту – веде через повалення існуючого режиму, через знищення пануючої експлуататорської большевицької кліки і побудови нового політичного та соціального ладу. Лише після повалення існуючого ладу працюючі ССРСР зможуть побудувати такий політичний і соціальний лад, який забезпечить їм високий життєвий рівень, створить необхідні умовини для покращення їхнього існування. Без повалення існуючого зараз ладу зробити це не вдасться.

Значить усі громадяни і народи ССРСР заінтересовані у якнайшвидшому поваленні існуючого ладу, бо лише після цього вони зможуть подубувати такий лад, який забезпечить усім добробут.

І таку власне боротьбу за повалення сталінського режиму й встановлення нового, справедливого ладу ведуть українські повстанці і революціонери в лавах Української Повстанчої Армії

(УПА) і Організації Українських Націоналістів (ОУН), під керівництвом Степана Бандери.

Нам дуже прикро, що Ваш син (муж, брат), знаючи добре в якій нужді живеете Ви, як живуть усі працюючі ССРСР, ще він боровся і загинув у боротьбі з нами, тобто з тими, що змагають до справжнього добробуту і щастя працюючого народу. Нам прикро, що він, замість того, щоб помагати нам у нашій боротьбі, в боротьбі за наше спільне добро, активно виступав проти нас, зі зброєю в руках поборював нас. (Тут можна перелічити кілька фактів, якщо такі є). Тим самим він боровся за підтримання існуючого ладу, боровся за те, щоб над нами всіма і надалі панувала купка большевицьких політичних бандитів, об'єднаних у ВКП(б). Тим самим, він активно піддержував новітню класу експлуататорів, в яку перетворилася сталінська правляча верхівка, активно піддержував тих, які загарбавши владу в свої руки, відібрали у Вас землю і всі добра, змусили Вас працювати на себе за мізерну винагороду, які є єдиною причиною Вашої величезної нужди і недостатків.

Ваш син (муж, брат) загинув не в боротьбі за наше спільне добро, як це повинно б бути, але за ворожі нам і Вам інтереси. Ми, українські повстанці, висловлюємо Вам, матері (дружині, сестрі) погіблого, своє співчуття. Ми розуміємо Ваш (материнський) біль з цього приводу. Та не ми винні в його смерті. У всьому винна пануюча большевицька кліка, яка крім того, що створила Вам, близьким погібшого (як і всім громадянам ССРСР), жадливі життєві умовини, змусила Вашого сина (мужа, брата) померти за чужі й ворожі нам усім, про[ти]народні інтереси.

З пошаною
Українські повстанці!

ГДА СБУ. – Ф. 2 (Управління 2-Н). – Оп. 43 (1953 р.). – Спр. 1. – Т.2. – Арк. 342-343. Копія. Машинопис.

№ 131
ВІДОЗВА ДО УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНИХ
ТА СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

1949 р.

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

Воля народам!
Воля людині!

ДО УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНИХ І СХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

В Західних Українських Землях (ЗУЗ) є багато українців зі Східних Українських Земель (СУЗ). Це люди різного полу, віку, інтелігенції. Вони виконують тут всяку роботу. Одні з них працюють у різних большевицьких установах, як кооперація, фінвідділи, землевідділи, відділи освіти і ін[ше], другі – як учителі, лікарі, фельдшери, інші фахівці (напр. ремісники), робітники фабрик, заводів, і щоб жити, торгують деякими речами чи просять у місцевого населення хліба. Ще інші, яких небагато на партійній, політичній, і т. н. роботі, і про ту частину українців, яка, за дуже малими винятками, вже давно втратила зв'язок з народом і яка дійсно вислуговується большевикам, не будемо тут говорити.

Всі ці люди є однакового соцпоходження, як напр. селянського, робітничого, різне їхнє і їх родин минуле. Багато з них має родини на каторзі в Сибірі, Соловках, Казахстані і других диких і напівдиких місцях ССРСР. Інші втратили батьків, братів, сестер, жінок, чоловіків, дітей через помордування їх катами з мвд чи мgb в тюрмах і концтаборах. Багато з них, цілком невинних, було карано протинародною большевицькою владою. Через це вони втратили майно, здоров'я. Немало між ними і таких, що і зараз на кожному кроці переслідуються большевиками. Всі вони, за дуже незначними щасливими виїмками, живуть під матеріальним оглядом погано. Бо і хто ж, крім катів народу – енкаведистів, емгебистів, партійних, сталінських вислужників в ССРСР живе непогано?

Відношення цих людей до большевицької влади не однакове. Але воно не є прихильне. Одні з них менше, а другі більше вороже наставлені до тієї влади. Ще інші відносяться до неї майже байдуже. (Все це не значить, що між цими людьми немає зрадників народу – агентів (сексотів, донощиків) мвд, мgb. Вони є (де ж в ССРСР агентів немає!), але їх відносно небагато. Зрештою, тут немає потреби про них говорити.

Чи є, отже, будь-яка підстава, чи можна всіх тих людей вважати якими небудь прихильниками большевицьких бандитів? Ні, рішуче ні. Бо цим ми робили б велику кривду багатьом чесним невинним людям. І, нажаль, багато хто з-поміж населення Західних Українських Земель робить їм, звичайно через свою несвідомість, таку кривду, вважає їх за прихильників сталінського режиму, називає їх «советами». А сьогодні вже так є, що загал українського населення за «советів» вважає саме большевиків і тих, хто є їхнім прихвоснем. Отже, називати українців-східняків «советами» – це значить ображати їхню особисту і національну гідність. Тому не диво, що багато хто з них перед свідомими українцями на ЗУЗ і, найчастіше, перед українськими революціонерами висловлює з цього приводу свій жаль і невдоволення. Вони домагаються, щоб освідомити тих несвідомих в тому, що вони (східняки) не большевики, не большевицькі прихвосні і тому – не «совети», не «москалі» (а так їх часто називають), а українці, наші рідні брати, які вже тридцять років поневолюються большевицькою владою.

Що ж таке «совет», «советський»? Чому взагалі така назва існує?

Коли большевики прийшли до влади, то вони, намагаючись прикрити своє протинародне обличчя плащем демократії, з різних своїх прихвоснів створили численні «ради» – совети (по-російськи), які існують і до цього часу. Ці «совети» – це цілком послухне сталінській кліці зняряддя в її боротьбі проти народів і працюючих в ССРСР – про це ми всі знаємо. Але большевики безсоромно говорять, що совети і їхня діяльність – це виразник волі народних мас. А раз так, кажуть вони, то, мовляв, у нас все советське (тобто нібито демократичне, народне), большевицьке – і держава (ССРСР), і народні маси.

Але так не є. Народи і працюючі ССРСР ненавидять большевиків, бо вони їх поневолюють, і стають на шлях боротьби з ними за своє вільне існування. Тому вони не большевицькі, не советські. Отже, не можна називати українців СУЗ «советами», советськими, бо советське – це большевицьке.

Правда, багато хто з українців СУЗ сам винен, що його називають «советом». Це тому, що він, як такий, що вже давно знає большевиків, замість того, щоб постійно зазнайомлюватися з добрими людьми на ЗУЗ, розказувати їм правду про ССРСР, про довголітнє большевицьке гноблення на СУЗ, про сталінську злочинну політику і так шукати зв'язки з революційною боротьбою, стоїть збоку, тягне закладене на нього большевицьке ярмо, чекає,

щоб звідкись спала для нього неможлива допомога, сама скинула з нього то ярмо і зробила його вільною і щасливою людиною. Це також тому, що він не раз говорить російською, або майже російською мовою, чи, в кращому разі, в рідній мові цілком без потрібно вживає багато чужих російських слів, не називає себе завжди і всюди прямо українцем.

УКРАЇНЦІ ЗУЗ!

Прикожній нагоді зустрічайтеся зі своїми братами-східняками, зазнайомлюйтеся з ними, пізнавайте їх. У чесних, добрих, хоч вони і були тимчасово національно не свідомі, розпитуйте, що їх хвилює – дізнавайтесь про їхні досягнення і настрої, розкажіть їм про свої болі, свої прагнення, про нашу революційно-визвольну боротьбу, про окремі геройські вчинки українських революціонерів і повстанців, про що Ви немало знаєте. Освідомлюйте їх в тому, що українські працюючі маси можуть зажити дійсно вільним і заможним життям лише в Українській Самостійній Державі. Але ця держава сама не народиться. Її треба здобути. Для того необхідно, щоб всі українці, як один, брали участь у боротьбі проти сталінських загарбників, знищили їх та цілком розвалили російську імперію. Без цього неможлива вільна Україна. А боротьба проти російсько-большевицьких поневолювачів зовсім можлива. Це видно на прикладі нашої дотеперішньої визвольної боротьби. І знищення СРСР не тільки потрібне, але і цілком можливе. Брати, допомагайте їм, українцям-східнякам, усім, чим можете, а це дуже наблизить їх до Вас, спричиниться до прискішення взаєморозуміння і об'єднання між нами, а тим самим прискішить нашу перемогу, якої ми всі так прагнемо і на яку ми всі з нетерпінням чекаємо.

Отже, не називайте українців-східняків ні советами, ні большевиками, ні москалями. Українець ЗУЗ, який не прагне зазнайомитися з українцями СУЗ, допомогти їм чим-небудь, об'єднатися з ними для спільної боротьби за велику Справу – Українську Самостійну Соборну Державу, а ще до того погано називає їх – негідний великого імені українця.

Ганьба всім тим українцям ЗУЗ, які не називають і не хочуть вважати українців СУЗ своїми братами.

УКРАЇНЦІ СУЗ!

Опинившись між населенням ЗУЗ, нав'яжуйте з ними зв'язки, зазнайомлюйтеся з ними, розкажіть про свої болі і прагнення, інформуйте їх про катів народу – большевиків, про яких Ви більше знаєте, про їхні злочини, йдіть назустріч повному об'єднанню українського народу для якнайширшого розгорнення і успішного

завершення нашої священної боротьби і створення Української Самостійної Соборної Держави. Не замикайтеся в собі, як це багато хто з Вас робить і досі. Геть викиньте з себе ту надмірність страху, покори і непротивлення злу, які витворила у Вас тяжка большевицька дійсність. Ці прикмети – це прикмети раба. Доки рішуче не почнете самі в собі поборювати їх, доки, хоч би й частинно, не позбудетеся їх, доти не може бути й мови про Ваше визволення, про покращення нашого життя, доти будете терпіти й бідувати так, як терпіли й бідували колись. Так як терпите і бідуєте зараз. Ті українці СУЗ, (та й не тільки СУЗ), які не виявляли колись, не виявляють сьогодні і, нарешті, не виявлять пізніше намагання усунути свій страх, свою покору перед ворогом, не стануть рішуче противитися злу, – ніколи не дочекаються визволення. Бо раби не гідні визволення, – вони так і залишаться нікчемними рабами.

Нехай ніхто з нас не говорить чужою, російською мовою, ані не вживає в рідній мові російських слів. Ворог намагається прищепити українцям російську мову, щоб вони втратили своє національне обличчя і стали зрадниками своєї Батьківщини в користь його протинародних імперіалістичних інтересів. Говоріть чистою українською мовою. Ті з Вас, що, наприклад через довше перебування у ворожому оточенні призабули рідну мову, повинні негайно засвоїти собі її. Геть чужу російську мову з українських хат, сіл і міст! В Україні має бути чути лише прекрасну нашу рідну українську мову, так як у Росії чути лише російську мову. Там ніхто не говорить по-українськи. При кожній нагоді підкреслюйте, що Ви українці. Плекайте свою національну українську гордість!

УКРАЇНЦІ ЗУЗ І СУЗ!

Ви рідні брати. Ви діти одної матері – України, яка має славу історію. Відомо ж бо, що колишня наша держава – Київська Русь, була однією з найбільших, наймогутніших і найсильніших держав тодішнього світу. Наше козацтво своєю героїчною боротьбою в ім'я України, своїм лицарським життям взагалі було прославило свою Батьківщину у всьому світі. Ми, українці, були тоді сильні. Але довголітня неволя, кордони, якими вороги на протязі століть краяли живе українське тіло, ворожа політика, спрямована на роз'єднання українців між собою, – усе це спричинилося до того, що українці одної частини наших земель трохи відчужилися від українців другої частини земель.

Сьогодні, коли в Україні ведеться революційно-визвольна боротьба проти окупантів, в однаковій мірі катів українців в СУЗ і ЗУЗ, як і всіх народів і працюючих в СССР, Вам як найтісніше

об'єднатися треба для успішного завершення цієї боротьби. Без такого об'єднання не може бути мови про її остаточний успіх – здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

Негайно всі, як один, ставайте на шлях об'єднання, на який уже раніше стала певна кількість українців східних і західних земель України. Йдіть за їхніми прикладами!

Російсько-большевицькі розбійники знають, що відсутність повного об'єднання українців між собою – це наша слабкість, яка їм є потрібна для їхнього існування і панування. Тому вони докладають усіх зусиль для того, щоб не допустити до того об'єднання.

Ось яскравий приклад цього.

29.7.47 р. с. Бунів, р-н Краківець, Львів[ська] обл[ась]. Боївка ОУН зловила агента МВД Войцева Еміліяна, що стояв на чолі енкаведівської банди, що мала завдання доконувати вбивства місцевого населення під маскою голодуючих українців зі СУЗ і вбивства голодуючих українців зі СУЗ під маскою українських повстанців, щоб таким чином утруднювати зближення між українцями СУЗ і ЗУЗ. Згаданий тип, виконуючи це завдання МВД, замордував 11.7.47 р. в селі Наконечне II, під маскою голодуючих, селянку Обух Тетяну і її 9-ти річну доньку Катерину, а 19.7.47 р. в селі Селиська 3 жінки, 3 чоловіка і 9-ти річну дівчину з поміж приїжджих голодуючих зі СУЗ. Вбиваючи під маскою «бандерівців» голодуючих зі СУЗ, він у кожному випадку робив так, щоб хтось із намічених для вбивства втік, щоби потім міг розповідати, що нібито «бандерівці» убивають східняків.

Але, щоб ворог не робив, йому не вдалося перешкодити зближенню і повному об'єднанню українців СУЗ і ЗУЗ між собою. Вони, завдяки українському революційно-визвольному рухові, вже вступили на шлях здійснення цього. І таке об'єднання буде здійснене. Це ж бо природна і життєва справа нашого народу.

ХАЙ ЖИВУТЬ І ПОСИЛЮЮТЬСЯ ЗБЛИЖЕННЯ І НАМАГАННЯ ВСІХ УКРАЇНЦІВ СУЗ І ЗУЗ ЯКНАЙСКОРИШЕ І ЯКНАЙТІСНІШЕ ОБ'ЄДНАТИСЯ МІЖ СОБОЮ!

ГЕТЬНАДМІРНИЙ СТРАХ, РАБСЬКУ ПОКОРУ ПЕРЕД ВОРОГОМ І НЕПРОТИВЛЕННЯ ЗЛУ!

ГЕТЬ УСЕ, ЩО ПЕРЕШКОДЖАЄ УКРАЇНЦЯМ СУЗ І ЗУЗ СКОРО І ТІСНО ОБ'ЄДНАТИСЯ МІЖ СОБОЮ!

ХАЙ ЖИВЕ РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ (УПА)!

ХАЙ ЖИВЕ ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
(ОУН) І ЇЇ КЕРІВНИК СТЕПАН БАНДЕРА!

ХАЙ ЖИВЕ ЄДИНИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ УРЯД УКРАЇНИ –
УКРАЇНСЬКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛЬНА РАДА (УГВР)!

ХАЙ ЖИВЕ АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКИЙ БЛОК НАРОДІВ (АБН)!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА
(УССД)!

1949 рік.

*ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41. – Арк.. 227-230. Друкований при-
мірник. Машинопис.*

№ 132 **ВІДОЗВА ОУН «УКРАЇНЦІ!»**

1949 р.

Залучник Ч. 2

За Самостійну Соборну
Українську Державу!

Воля народам!
Воля людині!

УКРАЇНЦІ!

Ділити нас, сіяти роздор між нами – це стара практика всіх поневолювачів. Не відстають в цьому і російсько-большевицькі гнобителі. Горлаючи про «воз'єднання» всіх українських земель, в той же час вони роблять усе, щоб поділити, порізнити українців Західних і Східних областей України: Вистачить згадати, що в 1946-47 р., коли тисячі опухлих голодних братів наших з-над Дніпра мандрували в Західну Україну за шматком хліба, сталінські гнобителі висилали між голодуючими перебраних агентів-енкаведистів, які по селах Західної України чинили крадіжки, грабунки, а що більше, допускалися звірських убійств. Емгєбівсько-емведівські бандити робили це за вказівками своїх кремлівських обернатів для того, щоб наставити українців Західних областей вороже до українців Східних областей України і навпаки. Вони робили це для того, щоб населення Західної України не допомагало своїм голодуючим братам. Вони робили це для того, щоб не допустити якнайширшої вимі-

ни думок та до затіснення спільних прагнень і боротьби східно- і західноукраїнських народних мас.

Чи може бути щось більш ганебне, підле і злочинне? :

І чи можемо всі ми, українці Східної і Західної України не продіяти цій бандитській роботі сталінських загарбників?

Ми мусимо якнайширше і якнайактивніше протиставитись большевицьким намаганням наставляти одних українців проти других. Непохитна і всебічна єдність всього українського народу у боротьбі проти російсько-большевицьких загарбників – ось клич сьогоднішнього дня.

УКРАЇНЦІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: Серед Вас живе багато братів Ваших зі Східної України. Це робітники, трудова інтелігенція, студенти, червоноармійці. Лише частина з них стоїть на послугах російсько-большевицьких загарбників. Більшість з них ненавидить сталінських гнобителів так же само, як і Ви. Тому не відокремлюйтесь і не замикайтесь від них. Не називайте їх «советаи» і «москалями». Ставтеся до них приязно, приймайте гостинно як братів своїх. Шукайте зв'язків з ними, постійно затіснюйте і поглиблюйте свої знайомства з ними. Чи то в селі, чи на підприємстві, чи в школі живіть з українцями зі Східних областей дружньо і близько. Допмагайте собі взаємно, по-братньому.

Не закривайте перед ними свої душ, а Вони відкриють Вам свої. Розкажіть їм про своє життя і свою боротьбу проти всіх загарбників, а зокрема проти німецьких, а зараз російсько-большевицьких. Розповідайте їм про УГВР, ОУН, УПА. Залучайте їх до боротьби за вільну незалежну, справді демократичну українську державу. Роз'яснюйте їм, що єдино власна держава може забезпечити всебічний розвиток і повний добробут українському народові.

Не відокремлюйтесь від українців – комсомольців, в тому числі навіть від активних. Багато з них стало комсомольцями з несвідомості. Змагайте до того, щоб переродити їх.

Всім тим українцям, які говорять російською мовою або засмічують нею рідну мову показуйте ганебність такого поступовання.

УКРАЇНЦІ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ: Не піддавайтесь большевицькій підступній роботі, метою якої є порізнити Вас зі західними українцями. Якнайширше вступаєте в зв'язки з ними. Розкажіть їм про життя у Східній Україні і про бандитську большевицьку політику. Завжди і на кожному кроці виступайте з українцями західних областей разом, дружньо і організовано. Спільно ставайте на шлях боротьби за повалення большевицької тюрми народів, за побудову нового ладу, при якому всі народи житимуть у справжній дружбі з іншими народами у своїх власних

самостійних державах без большевицьких п'явок і без поміщиків та капіталістів.

**СМЕРТЬ РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ ГНОБИТЕЛЯМ:
ХАЙ ЖИВЕ ЄДНІСТЬ ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

1949 р.

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 29. – Арк.. 335. Друкований примірник. Машинопис.

№ 133
ЛИСТІВКА ОУН
«ДЕМОБІЛІЗОВАНІ БІЙЦІ ТА ОФІЦЕРИ!»

[1949 р.]

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

Воля народам!
Воля людині!

ДЕМОБІЛІЗОВАНІ БІЙЦІ І ОФІЦЕРИ!³⁰⁵

Ще донедавна у Вас була зброя в руках. Ще недавно Ви, як переможці гнали гітлерівських загарбників з нашої землі. Вам тоді співали славу. Вам обіцяли ще найкраще життя. Може Ви тоді і вірили сталінським обіцянкам. Може Ви надіялися, що, повернувшись додому зможете влаштувати своє життя щасливо й спокійно.

Та не так сталося! Сталін ніколи не думав про Ваше забезпечення і Ваше щастя. На фронт йому потрібна була Ваша кров для здійснення його загарбницьких планів. Зараз йому потрібна Ваша праця – кривавиця для підготовки нової війни, на яку він думає знову погнати Вас.

Ви здобули перемогу, але нею користуються сталінські вельможі – партійно-енкаведівсько-чиновницькі годованці. Їм припали всі матеріальні блага, слава і становище. А Ви, демобілізувавшись, не отримали навіть змоги влаштуватися на таку працю, яка б забезпечила Вам і сім'ї Вашій належне по праву, гідне життя. Ще

---

³⁰⁵ Листівка була виявлена 17.02.1949 р. у м. Красний Луч Ворошиловградської обл. військовослужбовцями 319-го полку МВС УРСР.

більше – за Вашу хоробрість, кров і невігоди на фронтах Сталін відплатив Вам голодом. І Ви сьогодні з розпукою дивитесь на те, як пухнуть від голоду Ваші матері і жінки, як вмирають Ваші діти, яких Ви стільки років не бачили. Ви, щоб рятувати сім'ю і себе, одягаєтесь в лахміття і продаєте свої останні чоботи, свій останній мундир. А коли цього не вистачає, багато з Вас, переможців гітлерівської Німеччини, мов жебраки, випрошуюте шматок хліба.

Демобілізовані! Чи ж можете Ви допустити до такої ганьби і наруги над собою?! Чи будете Ви, які стільки років заглядали смерті у вічі, сьогодні вмирати німо і без спротиву?! Ви ж умієте володіти зброєю! Ви ж знаєте її ціну і розумієте її силу!

Ми, українські повстанці, які ще й досі не випустили зброї з рук, закликаємо і Вас вхопитися за зброю! Бийте сталінських гадів так, як Ви громили гітлерівських загарбників! Око у Вас цільне, а руки тверді. Ні один сталінський мерзотник не повинен вийти з них живим. На кожному кроці і при кожній нагоді знищуйте партійно-енкаведівську сволоч, яка цілком загарбала плоди Вашої великої перемоги.

Демобілізовані! Організуйте боротьбу за повалення сталінської тюрми народів, за знищення сталінської зграї поневолювачів і експлуататорів! Ідіть попереду всенародної боротьби за визволення України, за побудову Української Самостійної Держави! Тільки в Українській Самостійній Державі український народ матиме змогу вільно і повно розвиватись. Тільки в Українській Самостійній Державі ми побудуємо справжній демократичний лад без експлуататорів та експлуатованих, заживемо щасливо, заможно.

Без сталінських грабіжників, без партійно-енкаведівських паразитів Україна не тільки забезпечить український народ своїм хлібом і багатствами, а й їх у Вас залишатиметься.

**СМЕРТЬ СТАЛІНУ І ЙОГО КЛІЦІ – ОРГАНІЗАТОРАМ НОВОГО ГОЛОДУ ГЕТЬ СТАЛІНСЬКУ ТЮРМУ НАРОДІВ!
ГЕТЬ СТАЛІНСЬКИЙ КОЛОНІАЛЬНО-ЕКСПЛУАТАТОРСЬКИЙ ЛАД!
ХАЙ ЖИВЕ СТЕПАН БАНДЕРА!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!**

Українські повстанці

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (Управління ББ). – Оп. 92 (1951 р.). – Спр. 15. – Арк. 15.
Друкований примірник. Машинопис.*

№ 134
ПРОПАГАНДИСТСЬКА БРОШУРА ОУН
«ПРОМИСЛОВІ РОБІТНИКИ УКРАЇНИ!»

Вересень 1950 р.

ПРОМИСЛОВІ РОБІТНИКИ УКРАЇНИ!

Вам живеться погано. Це ви добре знаєте.

Ваша реальна зарплата низька – з неї годі вам вижити. За продуктами вам треба вистоювати в довжезних чергах. Та й як же часто їх для вас не вистачає! В їдальнях дещо кращий обід – не на вашу кишеню. Власне кажучи, вам весь час доводиться жити на голодному пайку. Як слід одягнутися – вам нема за що. Так широко рекламовані большевицькими ворогами народу знижки цін майже нічого не змінюють у вашому злиденному становищі. Найбільше виграють від цих знижок большевицькі верховоди.

Ваші життєві умови – в переважній більшості випадків майже цілком погані: квартир обмаль, в них тісно, погані, брудні бараки, будь-як зведені вами до купи буди. Умови вашої праці, особливо в шахтах Донбасу та рудниках Кривого Рогу – такі ж самі. Часто відсутні самі елементарні вимоги технічної безпеки. Тисячі вас скалічують, а то й гинуть [в] донбаських «заячих норах», в «ате-чественних» шахтах... Більшості з вас приходиться працювати цілком відсталими з технічного погляду засобами, примітивними методами. В той же час назначувані вам норми виробітку – явно непосильні.

Над усім цим – безжалісний батіг індивідуальної «трудової дисципліни»: за незначне спізнення до праці, за будь-яку аварію, часто цілком від вас незалежну – сурове грошове стягнення, суд, «трудо-поправчі» табори.

Над усім цим – безжалісний батіг індивідуальної та групової стахановщини, соцзмагань, «урочистих зобов'язань» та їм подібних засобів витискати з вас останню каплю поту, вимагати останні рештки ваших сил, висмоктувати все ваше здоров'я.

Над усім цим – безпощадний, жорстокий терор большевицької охоранки: багатомільйонна сітка таємних шпиків, цілковите придушення всякої свободи, тюрми, енкаведівські тортури, заслання, фізичне винищування мільйонів людей...

На вашому поті, шляхом нещадного вашого пригноблення, за рахунок нечуваного вашого визиску виросла в ССРСР нова кляса суспільних паразитів і експлуататорів – кляса партійних та

по-лакейському партії відданих чинуш різного роду та ранг[у], кляса большевицьких вельмож. У підсоветському суспільстві ця кляса займає таке ж політично й економіно упривілейоване становище, як в умовах капіталістичного ладу займала буржуазія. Вони мають незвичайно високі ставки зарплати, прекрасні квартири, різні привілеї в галузі постачання продуктами та промтоварами, для них курорти, дома відпочинку, люксові ресторани і т. д. В їхніх руках вся політична влада. Їхнє «керівництво» полягає головним чином у нелюдському підганянні вас до щораз більших зусиль, у виконванні ролі гайдуків над вами. Вони – нові большевицькі пани, нові паразити і визискувачі, ви – їхні безправні, жорстоко пригноблені та визискувані піддані, їхні раби.

На місце визиску робітничої кляси і всіх працюючих окремими капіталістами прийшов сьогодні в СРСР визиск робітників большевицькою державою, тобто точніше кажучи, визиск клясою большевицьких вельмож: большевицька, нібито соціалістична держава є нічим іншим, як тільки знаряддям панування большевицьких вельмож над працюючими. За рахунок цього визиску большевицькі паразити, насамперед, забезпечують собі розкішне життя. Далі, за рахунок цього визиску вони готуються о підкорення під своє панування усього світу: розбудовують воєнну промисловість, армію, продукують озброєння, використовують закордонні компартії як агентуру свого імперіалізму, проводять широку підривну та пропагандивну роботу.

Ось один приклад на те, в якій мірі большевицькі вельможі визискують робітничу клясу і працюючі маси взагалі. За приблизними підрахунками, сільзавод в м. Долина, Станісл. обл., в м. вересні 1948 р. дав большевицьким вельможам 1 млн. 377 тис.руб. чистого прибутку. Розподіляючи цю суму на кількість зайнятих у цьому заводі робітників та службовців (110 чол.), побачимо, що кожен зайнятий на цьому заводі працюючий дав за місяць своєю працею большевицьким вельможам більше ніж 12 тис. руб. чистого прибутку. В той же час пересічний місячний заробіток робітника на цьому заводі виносив 319 руб., службовця – 510 руб., а кг. солі продавався населенню по 2,60 руб.!! І хиба ж така експлуатація робітників, службовців та всього населення з боку держави сумісна з поняттям справжньої «держави робітників і селян?» Хіба ж це – а таких прикладів можна наводити мільйони – це прекрасна ілюстрація на те, що большевицька держава – це знаряддя гноблення і визиску робітничої кляси та всього працюючого народу з боку большевицьких вельмож, знаряддя панування большевицьких вельмож над працюючими?

І проти цієї жорстокої експлуатації, проти цього нелюдського пригноблення робітнича кляса в умовах большевицького ладу не має ніяких засобів оборони! В ССРСР не існує такий могутній засіб боротьби за покращення становища працюючих, як право страйку. Не існує тут теж такого засобу оброни робітників, як вільні профспілки. Советські профспілки – це тільки додаткове знаряддя большевицької кліки для придушення і експлуатації робітників!

Та цим, брати робітники, картина вашого пригноблення і визиску ще не вичерпується. В Україні, для робітників-українців цю картину треба ще доповнити національним гнетом і експлуатацією.

З економічного погляду Україна в системі ССРСР – типова колонія: типова база сировини і ринок збуту для високоспеціалізованої промисловости Центральної Росії, типовий терен колонізації для російського елемента, в першу чергу для технічних і наукових кадрів та для кваліфікованих робітників типове джерело дешевої робочої сили, занятої головним чином на чорних, фізично найважчих роботах.

Ось факти:

Перший автобудівельний завод в Україні заплановано побудувати щойно в останні роки, планом четвертої п'ятирічки. Дотепер всі автомашини завозили в Україну з Росії. Там вони будувалися з українського заліза, з українського марганцю, на українському вугіллі. Що це означає для українських робітників? Ось що: 1) що у виробництві автомашин на долю українських робітників випадала фізично найважча і в той же час найнижче оплачувана робота – видобуток залізної руди, марганцю і вугілля, виплавка чавуну і сталі. В той же час на долю робітників Центральної Росії випала куди легша і далеко краще оплачувана праця: виробництво з видобутого і виплавленого українськими робітниками українського металу та на видобутому українськими робітниками українському вугіллі готових автомашин; 2) що український народ, в тому числі і українська робітнича кляса, мусив платити за привезені з Росії автомашини куди більше, ніж як це воно було б, коли б ці машини продукувалися в Україні.

Так само воно є і в цілому ряді інших галузей промисловости. Частка високо спеціалізованої індустрії в усій промисловості України непропорційно мала. Товари високо спеціалізованої індустрії переважно заводяться в Україні з Росії. Україна постачає в першу чергу сільськогосподарську та промислову сировину. Промисловість України побудована і розбудовується в першу чергу під кутом забезпечення постачання тієї сировини для промисловости Центральної Росії. Далі, більшість кваліфікованих

робітників, більшість майстрів, техніків та інженерів у всіх галузях промисловости України, більшість науково-технічних кадрів – це росіяни. Взяти б до уваги у цьому відношенні хоч би західні області України. До 1939 і, потім, до 1944 рр. тут цілком не було росіян. Тепер тут їх повно. І всі вони – на керівних постах, на кваліфікованих роботах. Так само, а в деяких випадках далеко гірше є воно і у всій Україні. Це означає, що і в самій Україні, в існуючих тут галузях промисловости, українські робітники в своїй масі спихаються московсько-большевицькими окупантами на підрядне, упосліджене становище – на становище низькокваліфікованої, найгірше оплачуваної, найжорстокіше визискуваної чорноробочої сили. За рахунок українських робітників, української технічної інтелігенції московсько-большевицькі гнобителі упривілейовують колоністів-росіян. В той же час сотні тисяч українських робітників в характері чорноробочих висилаються поза межі України, до різних галузей промисловости в усьому СССР.

Питаємо: чому воно так є? Невже українські робітники, українські люди взагалі, не здібні до того, щоб опанувати і складні спеціальності? Невже ми якийсь недорозвинутий, меншевартий народ? Невже в Україні не вистачає людей, щоб обсаджувати ними всі, в тому числі і складні спеціальності та керівні пости? Вже більше як 30 років минуло від повалення царизму. Для того, щоб виховати українські робітничі та технічні кадри часу не бракувало. Чому ж це й надалі, чому ж це й до сьогодні на керівних становищах і на кваліфікованих роботах в українській промисловості таке величезне число росіян? Відповідь може бути тільки така: тому, що як раніше російсько-царськими імперіалістами, так і тепер російсько-большевицькими загарбниками України трактується виключно тільки як колонія.

Про під'яремне становище України з політичного і культурного погляду ми й не говоримо. Воно для всіх думаючих людей цілком очевидне.

Таким чином, брати робітники, ви терпите подвійний гніт і подвійну експлуатацію. Як робітники – внаслідок злиденного і невірального становища робітничої кляси в усьому СССР, і як українці – внаслідок підневільного, колоніального становища всього українського народу, всієї України в системі большевицького СССР.

І хіба ж за те в 1917-20 рр. боролися робітники всієї Росії, в тому числі і робітники та працюючі України? Ясно, що не за те. Большевицькі злочинці підло обманули працюючі маси, і в першу чергу робітничу клясу, підло обманули поневолені народи СССР. Одержимі божевільною мрією про розтягнення свого пану-

вання на весь світ, вони побудували в ССРСР нову гнобительську і експлуаторську систему, нову тюрму народів.

ПРОМИСЛОВІ РОБІТНИКИ УКРАЇНИ – РОБІТНИКИ УКРАЇНЦІ ТА РОБІТНИКИ ДРУГИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ!

Єдиний шлях до зміни того нестерпного і трагічного становища, що в ньому опинилися ви, весь український народ і всі працюючі ССРСР внаслідок протинародної політики більшовицьких гнобителів – активна боротьба проти більшовицьких поневолювачів та експлуаторів, боротьба в Україні та в усьому ССРСР!

В теперішній обстановці вам таку боротьбу треба вести в трьох напрямках: 1) за розхитування економічної сили більшовицького ССРСР; 2) робітникам-українцям – за збереження свого національного українського обличчя, за національне існування українського народу, проти русифікації; 3) за підготовку до цілковитого повалення більшовицького режиму.

Розхитувати економічну силу ССРСР і таким чином наближувати день його розвалу ви будете тоді, коли: а) не включатиметеся в стахановський рух в будь-яких його формах; б) не виконуватимете планів по соцзмаганнях, зобов'язаннях і т. д.; в) саботуватимете виконання виробничих планів підприємств; г) не працюватимете понад обов'язкову норму.

Вам не вистачає грошей – це відомо. Але пам'ятайте: пере-виконуючи норми, ви зміцнюєте економічне становище більшовицьких гнобителів і через те ще міцнішим робите те ярмо, в яке вони вас запрягли і в якому видушитесь! Це не є, отже, шлях до покращення вашого становища – це шлях до ще важчої вашої неволі! Краще вже жити будь-як, аби тільки не затискати ярма на власній шиї, аби тільки наближувати день повалення більшовицького ладу!

Таємно знищуйте запродааних більшовицьким вельможам вислужників з-поміж вас та з-поміж вашого начальства! Вам буде тоді краще, свободніше жити!

Боротися за збереження власного національного українського обличчя, за національне існування українського народу в теперішніх умовах для вас українські робітники, значить, насамперед говорити скрізь і завжди тільки українською мовою, виховувати в душі українського патріотизму та української національної самосвідомості своїх дітей, національно освідомлять зросійщених своїх друзів та знайомих, протиставитися у всіх

можливих формах русифікації, що її тепер посилено проводять московсько-біолюшевицькі окупанти України.

Це зрада Україні і українському народові відрікатися чи забувати українську мову, російщити свої власні українські прізвиська, нехтувати український патріотизм! А зрада власному народові, власній батьківщині – найбільша ганьба для людини! Плекають свій патріотизм росіяни, всі інші народи світу – чому маємо бути гіршими в цьому відношенні ми, українці? Що ми – якась окрема – позбавлена власних національних почуттів, людська порода в світі? Народ ми, чи ні? А раз ми народ ,то й будьмо ним, то й жиймо, як пристало народові, то й не дозвольо російським гнобителям нас зрусифікувати!

Проводити підготовку до цілковитого повалення большевицького режиму, до повного визволення народів і працюючих в умовах большевицького ССРСР можна лише шляхом підпільним – шляхом розбудови підпільної визвольної політичної організації, шляхом розгортання підпільної визвольної боротьби.

Такою визвольною політичною підпільною організацією, що розгортає активну визвольну протибольшевицьку боротьбу, є сьогодні українське революційне підпілля. Наша програма така: 1. Національно-державна незалежність України, національно-державна незалежність усіх підсоветських народів; 2. Справжнє безкласове суспільство; 3. Справжня демократія.

Перебудови ССРСР на принципі незалежних національних держав вимагають інтереси всіх народів і працюючих мас ССРСР. Доки сьогоднішній ССРСР буде єдиною, багатонаціональною державою, доти правлячі кліки цієї держави будуть мати всі умови для ведення імперіалістичної політики і внаслідок цього доти тут ніколи не буде справжньої ні національної ні соціальної волі, справді заможного і щасливого життя. Гасло державної самостійності України ми висуваємо прагнучи до рівноправності українського народу з усіма народами світу, в тому числі і з народом російським, прагнучи до справжнього і повного визволення українського народу.

Тільки боротьба за такі цілі є боротьбою за справжнє визволення української робітничої кляси, за справжнє визволення України та українського народу. За справжнє визволення працюючих усього ССРСР.

В таких умовах найважливіше завдання українських робітників і всього українського народу – дати українському революційному підпіллю якнайширшу, всебічну та відважну підтримку: підтримати його квартирами, грішми, інформаціями, виконувати всі його вказівки та доручення і т. д. Таку підтримку українсько-

му революційному підпіллю повинні дати і працюючі всіх інших національностей, що прагнуть до повалення гнобительського большевицького ладу. Поширювання визвольних ідей, розповсюдження підпільної літератури – одна з найважливіших форм допомоги українському революційному підпіллю!

Брати робітники-українці! Брати робітники інших національностей!

Не ждїть безчинно на війну, на «визволення» з боку західних противників СССР! Справжнє визволення український народ і всі працюючі СССР можуть здобути тільки в результаті власної боротьби! Майбутню війну український і всі інші народи СССР зможуть використати для свого визволення лише в тому випадку, коли будуть до того як слід підготовлені. Таку підготовку провадить сьогодні українське революційне підпілля. Наше визволення залежить від його успіхів!

Хай живе визвольна боротьба робітничої класи і всього українського народу за національне і соціальне визволення!

Хай живе визвольна боротьба поневолених народів і працюючих мас усього СССР!

Хай живе національно-державна незалежність України – єдина справжня гарантія вільного і щасливого життя українських робітників і всього українського народу!

Хай живуть незалежні держави всіх підсоветських народів, соціальна справедливість і справжня демократія!

Смерть московсько-большевицьким окупантам України та їхнім українським вислужникам!

Смерть большевицьким гнобителям та експлуататорам!

Вересень, 1950 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
на Українських Землях

Надруковано в друкарні ОУН ім. Арпада-Золотара
м. серпень, 1951 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 51. – Арк. 327-340. Друкований примірник. Машинопис.

Аналогічний документ: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т.41. – Арк. 289-294. Друкований примірник. Машинопис.

№ 135
ПАМ'ЯТКА ДЛЯ УКРАЇНЦІВ
ЗІ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Травень 1950 р.

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

Воля народам!
Воля людині!

Пам'ятка для українців зі східних областей³⁰⁶

1. Україна не вільна, Україна в ярмі, Україна під чоботом окупанта.

2. Окупант України – большевицька Москва, російські большевики. Вони – ворог українського народу номер 1.

3. Немає в Україні «вільного, радісного і щасливого» життя. Український народ у жорсткій національній, політичній і соціальної неволі. Російські большевики готують Україні повну національну загибель.

4. Допомагають московсько-большевицьким окупантам поневолювати Україну і гнобити український народ большевики української національності. Це підлі лакеї і наймити большевицької Москви. Вони – ворог українського народу номер 2.

5. Зустрічай московсько-большевицьких окупантів та їхніх вірних українських наймитів ненавистю і боротьбою. Це священна ненависть і священна боротьба! Ми маємо право на свободу! Московські окупанти нам її зграбували! Смерть московсько-большевицьким окупантам та їхнім українським агентам! Геть їх панування з України!

6. Говори в Україні тільки українською мовою. Це зрада Україні говорити на своїй землі мовою російською – мовою окупанта!

7. Не допомагайте большевицьким сатрапам гнобити український народ. Допомагайте народові боронитися перед ними. Саботуйте усі большевицькі пляни.

8. Не вступай до партії, до комсомолу. Не зв'язуй себе з тими, що допомагають большевицькій Москві розпинати Україну!

9. Знай: тисячі українських патріотів у підпіллі, головним чином в Західній Україні, ведуть сьогодні активну визвольну революційну боротьбу проти большевицьких гнобителів, їх активно підтримують мільйонні маси українського народу по всій Україні.

---

³⁰⁶ Документ був виявлений співробітниками МВС 16 серпня 1951 р. на станції Братешки Решетилівського р-ну Полтавської обл. Його автором був керівник Головного осередку пропаганди Проводу ОУН П. Федун («Полтава»).

Ніколи не вдасться московсько-більшевицьким окупантам підкорити український народ.

10. Не вір большевицькій пропаганді, що нібито бандерівці – це бандити. Революційне збройне підпілля в Західній Україні – це політично-визвольна організація. Наша програма така: 1. Національно-державна незалежність України. 2. Суспільна власність в промисловості і торгівлі, на транспорт і банки. 3. Приватна власність селян на землю в рамках трудових господарств, право творити колективні господарства, коли б цього селяни хотіли; 4. Справжня демократія. 5. Система вільних національних держав усіх народів світу.

11. Не виступай проти українського підпілля, не виступай проти визвольного руху власного народу! Не мачай своїх рук і крові тих, що борються за визволення українського народу, в тому числі і за визволення твоє.

12. Пам'ятай: українське революційне підпілля знищує тільки вірних виступників большевицьких верховодів, а більше нікого. Коли ти український патріот, коли ти не служиш по-лакейському московсько-більшевицьким окупантами – тоді нічого [тобі] не загрожує з боку підпілля.

13. Не дозволяй МГБ гнати тебе на фронт боротьби проти підпілля, бо тоді можеш загинути і невинно: кулі не перебирають. Ми щиро жаліємо з приводу таких жертв: ми в них не винні. В них вивуває тільки МВД.

14. Не бери зброї до рук, коли ти, як службовець виїжджаєш на села на території дій підпілля. Якщо ж тебе примушують брати зброю, знайди спосіб повідомити населення і підпілля, що ти не ворог українського визвольного руху. Тоді тобі нічого не загрожує.

15. Шукай підпільну літературу, читай і передавай прочитане своїм добрим друзям. Поширюй революційні визвольні ідеї, підкидай прочитану літературу іншим. Помножуй її, переписуючи хоч би рукою.

16. Допмагай підпіллю чим можеш. Шукай зв'язки до підпілля, виконуй всі його доручення, включайся згідно з його вказівками у всенародну визвольну боротьбу. Тоді ти будеш справжній патріот України.

Травень 1950 р.

Організація Українських Націоналістів
на Українських Землях

*ГДА СБУ. – Ф. 2 (4-е управління). – Оп. 29 (1956 р.). – Спр. 6. – Арк. 239.
Друкований примірник. Машинопис.*

ДОДАТКИ

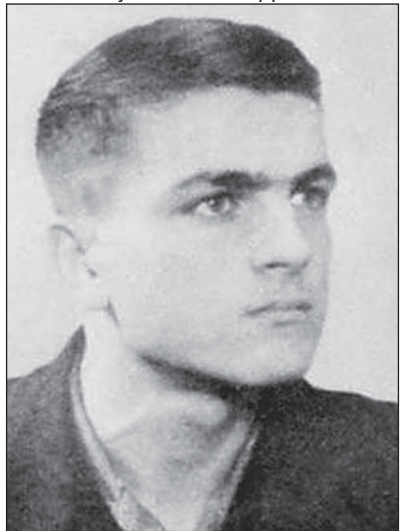
Дужий Петро («Д. Арсен», «Крученко
«Сергій Михайлович», «Сергій Білий»),
орг. реф. Крайового проводу ОУН
Південно-Східних Українських Земель
у 1942—1943 рр.

Федорук Юрій-Костянтин («Лемко») — орг. реф. Дніпропетровського обл.
проводу і провідник Юнацтва ОУН у
Дніпропетровську у 1942—1943 рр.,
край. реф. Юнацтва ОУН ПСУЗ
у 1943—1944 рр.

Кук Василь («Юрій Леміш», «Степан»,
«полковник Коваль», «Юрко Медвідь»,
«Ромко», «Куркуль») — голова КП
ОУН ПСУЗ з червня 1942 р., останній
головкомандувач УПА

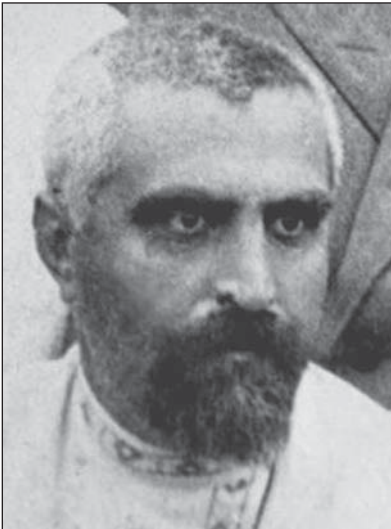
Перепада Петро — підпільник ОУН у
Нікополі, остарбайтер у Штутгарті,
військовослужбовець Радянської
армії, політичний в'язень радянських
концтаборів у Мордовії

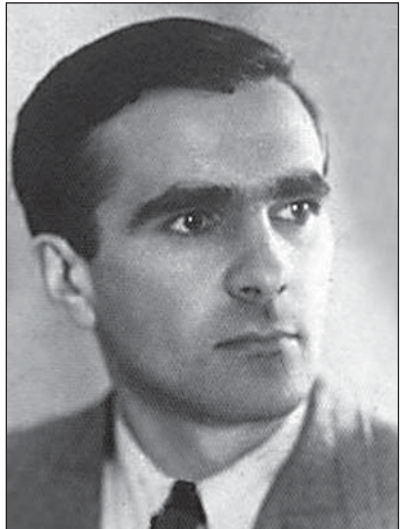
Пронченко Михайло — поет, редактор газети «Дзвін» (м. Кривий Ріг), розстріляний німцями 1942 року за приналежність до підпілля ОУН

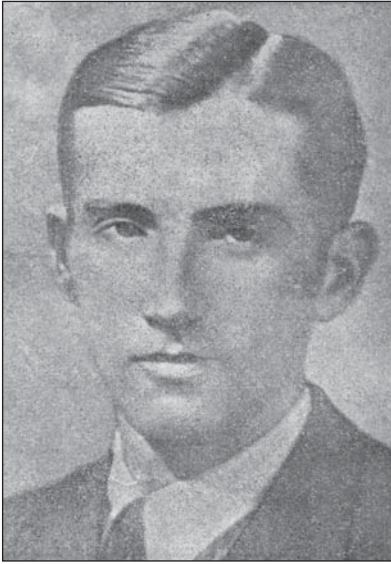
Регей Василь («Кіт») — перший голова Дніпропетровського обласного проводу ОУН 1941 року, організатор Дніпропетровської обласної управи

Вовк Федір («Голубенко») — голова земельного відділу Нікопольської міської управи під час окупації, член ОУН, ймовірно, тереновий провідник ОУН (б), «праведник світу» за врятування єврейської родини

Самотовка Ярослав — член ОУН(м), перекладач при Дніпропетровському університеті в роки німецької окупації, зник безслідно у 1943—1944 рр., очевидно, знищений німцями

Мирон Дмитро («Орлик») – керівник
Крайового проводу ОУН на СУЗ
(1941-27.07.1942)

Козак Микола («Смок») – обласний
провідник ОУН Кам'янець-Подільщини
(1941) та Вінничини (1941-1943).

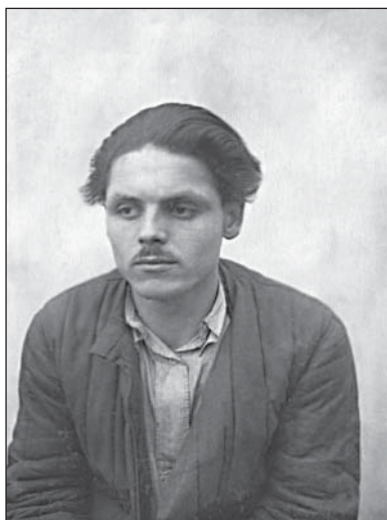
Свистун Микола («Лисий») –
командир з'єднання «Холодний Яр»,
провідник 1-ї Київської округи, ШВШ
ВО «Богун» УПА-«Південь»

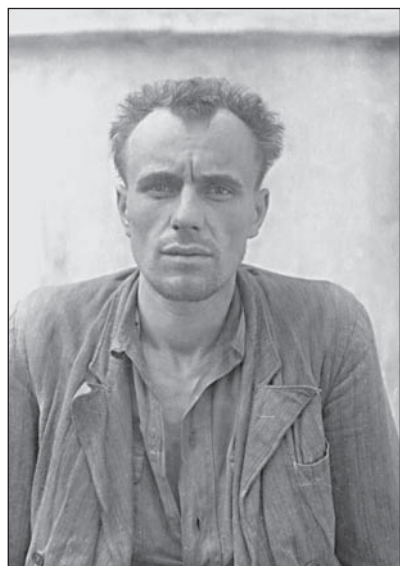
Кук Василь («Леміш») – керівник
Південного крайового проводу ОУН
(1942-1943), командир УПА-«Південь»
(1944-1945), ГК УПА.

Бей Василь («Улас») – Провідник КП ОУН «Поділля» (1947-1951), к-р ВО-3 «Лисоня» УПА-«Захід» (1947-1951).

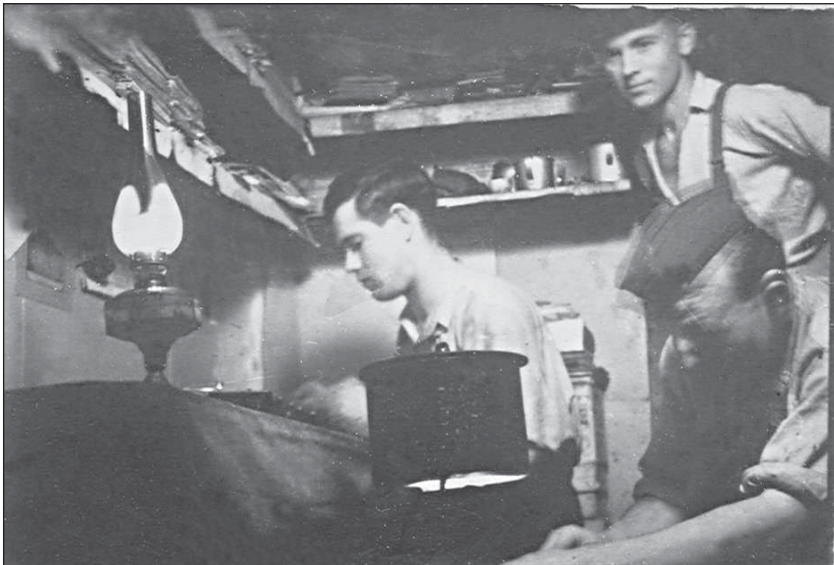
«Шепель» – підпільник ОУН з Вінницької обл. Друга половина 1940-их – початок 1950-их рр. В'язничне фото.

«Олег» – підпільник Вінківського надрайонного проводу ОУН, заарештований УМДБ Кам'янець-Подільської обл. 25 вересня 1951 р. В'язничне фото.

«Тарас» – підпільник ОУН з Кам'янець-Подільщини. Друга половина 1940-их – початок 1950-их рр. В'язничне фото.

Підпільники Кам'янець-Подільського окружного провуду ОУН.
Друга половина 1940-их рр.

Підпільники Кам'янець-Подільського
окружного провуду ОУН

Пиріг Михайло («Хмель», «Сокіл») –
підпільник ОУН з Кам'янець-
Подільської області.

Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН.
Друга половина 1940-их рр.

Янишевський Степан («Далекий») –
керівник самопроголошеного
проводу ПСК «Одеса» (1945-1948).

Галина Голояд – працівниця ГОСП ОУН,
яка у 1950 р. за завданням П. Федуна
здійснила поїздку до м. Києва, Канева
та Ічнянського р-ну Чернігівської обл.

Криса Михайло («Кобзар», «Блуд») – керівник боївки Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН.

«Сурмач» – бойовик ОУН, який загинув 27 вересня 1951 р. у с. Мала Кужелівка Миньковецького р-ну Кам'янець-Подільської обл. під час перестрілки з опергрупою МДБ.

Колесник Петро («Черник», «Гор») – рой. куреня УПА «Сірі вовки» (1943-1945), надр. пров. на Вінничині (1949-1952). В'язничне фото.

Юркевич В. («Змагун») – підпільник ОУН, заарештований 29 квітня 1952 р. УМДБ Кам'янець-Подільської обл. разом з «Черником». В'язничне фото.

Криса Михайло («Кобзар», «Блуд») – керівник боївки Кам'янець-Подільського окружного провуду ОУН. В'язничне фото.

Оліярник Михайло («Богдан») – член боївки ОУН «Кобзаря» (1951-1952)

Зброя, вилучена у членів боївки ОУН «Кобзаря» поблизу с. Іванівка Ставищенського р-ну Київської обл. 22 квітня 1952 р.

Дидик Галина («Анна») – зв'язкова Проводу ОУН, яка влітку 1949 р. супроводжувала головного командира УПА Р. Шухевича під час його лікування та відпочинку у м. Одесі.

Ільків Ольга («Роксоляна») – зв'язкова Проводу ОУН, скерована у 1948 р. за завданням Р. Шухевича в східні області України. В'язничне фото.

Крюченко Уляна – уродженка Дніпропетровщини, референт Юнацтва Криворізького окружного проводу ОУН (1942-1943), дружина останнього ГК УПА Василя Кука.

Фоя Людмила («Оксана») – підпільниця ОУН у м. Києві (1941-1944), працівниця реф. пропаганди реф. КП ОУН на ПЗУЗ (1947-1950).

Штойко Микола («Богун») – провідник Скала-Подільського районного проводу ОУН, утримувач лінії зв'язку КП «Поділля» на СУЗ.

«Лариса» – друкарка Кам'янець-Подільського ОП ОУН. Друга пол. 1940-их рр.

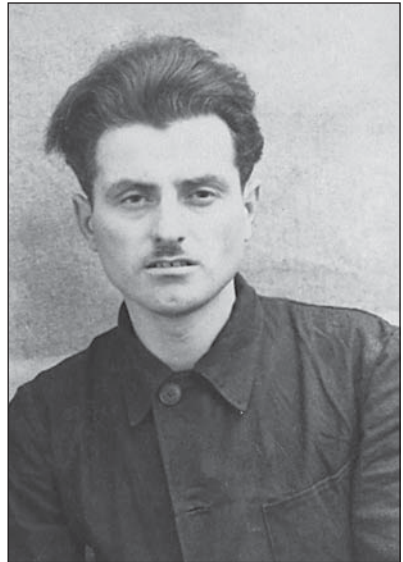
«Оксана» – підпільниця Кам'янець-Подільського ОП ОУН. Друга пол. 1940-их рр. В'язничне фото.

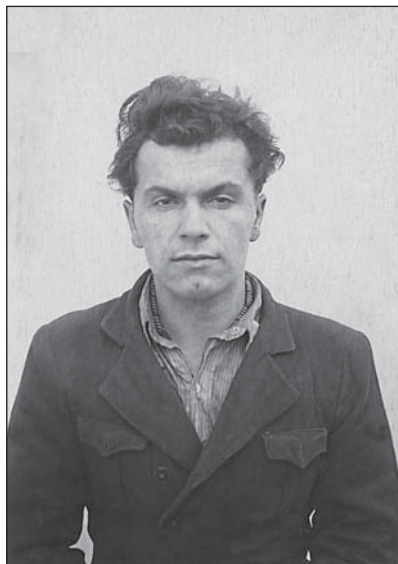
Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН.
Друга половина 1940-их рр.

«Мирон» – зв'язковий кур'єр
Кам'янець-Подільського окружного
проводу ОУН. В'язничне фото.

«Роман» – зв'язковий кур'єр
Кам'янець-Подільського окружного
проводу ОУН. В'язничне фото.

«Олесь» – кур'єр Кам'янець-Подільського ОП ОУН. В'язничне фото.

Кур'єри Кам'янець-Подільського ОП ОУН «Олесь» та «Роман».

Мартюк Хома («Алгід», «Охрім») – керівник Дунаєвського надрайонного проводу ОУН Кам'янець-Подільської обл. (1949-1951). В'язничне фото..

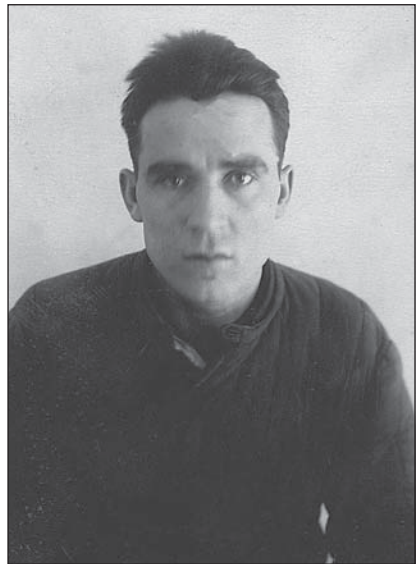
Гаргат Іван («Липкевич») – скерований Коломийським ОП на Схід. У 1950-1951 рр. при Дунаєвському надр. проводі, заарештований МДБ 21.09.1951 р. В'язничне фото.

«Клим» – працівник технічного звена Кам'янець-Подільського окружного провуду ОУН. В'язничне фото.

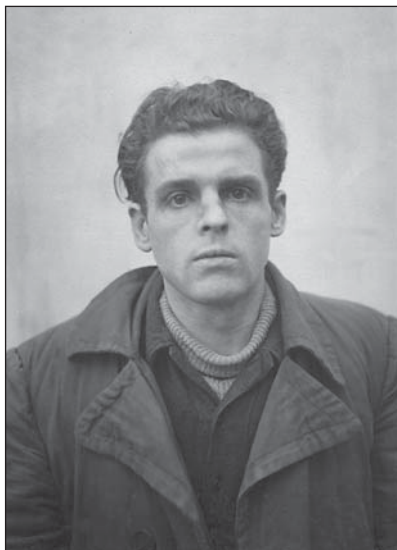
«Мирон» – бойовик ОУН з Кам'янець-Подільської обл. В'язничне фото..

«Голуб» – бойовик ОУН з Кам'янець-Подільської обл. В'язничне фото..

Ліщинський Іван («Матюшенко») – Кам'янець-Подільський надрайонний провідник ОУН (1948-1952).

«Ромко» – бойовик ОУН з Кам'янець-Подільської обл. В'язничне фото.

«Круча» – член боївки ОУН «Гейниша» (Тихон Нагірний), загинув 7 травня 1952 р. в Кам'янець-Подільській обл. Посмертне фото.

«Кузьма» – рай. провідник ОУН на Кам'янець-Подільщині. Загинув 15 червня 1952 року в с. Дубова Старосинявського р-ну Кам'янець-Подільської обл. Посмертне фото.

Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН.
Друга половина 1940-их рр.

Зброя, вилучена МДБ у членів Кам'янець-Подільського
окружного проводу ОУН. 1951 р.

Майно підпільної друкарни Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН, виявленої співробітниками МДБ УРСР 26 грудня 1949 р.

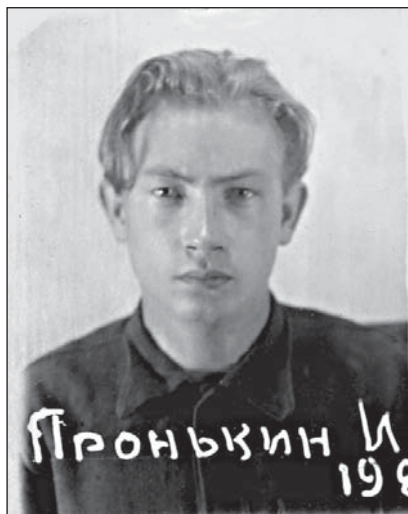
УКРАЇНСЬКІ ІНТЕЛІГЕНТИ І РОБІТНИКИ ІЗ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ!

Це ганьба говорити в Україні російською мовою — мовою московсько-більшевицьких окупантів! Скрізь у світі кожний народ на власній землі говорить тільки рідною мовою! Чому ми маємо бути гірші від інших? Говорім в Україні тільки українською мовою!

Смерть московсько—більшевицьким русифікаторам в Україні!

Пропагандистські листівки ОУН

Пронькін Ігор («Беркут») – керівник Київського міського проводу ОУН (1947-1948). В'язничне фото.

Бенедюк Петро («Орлик») – заступник керівника Київського МП ОУН (1947-1948). В'язничне фото.

Гордійчук Олексій («Остап») – зв'язковий ПСК «Одеса». В'язничне фото.

Велігурський Іван («Юхимець») – зв'язковий ПСК «Одеса», заст. пров. Київського міського проводу ОУН (1947-1948). В'язничне фото

С п р а в к а

об антисоветских проявлениях в Житомирской области
за период с 1 сентября по 1 декабря 1947 г.

В Эмильчинском, Городничском, Радомышльском, Дзунском, Олевском и других районах Житомирской области действует банда "ЯРОСЛАВА" в количестве 9 человек и ряд других оуновских банд, проникших из Ровенской области.

В течение последнего периода указанными бандами убит председатель колхоза имени XVI партсъезда, Городнянского района КОСТИК и военнослужащий Советской армии - майор БОРЩ.

Совершая нападения на сельсоветы и колхозы, бандиты уничтожали телефонные аппараты, документы и разбрасывали антисоветские листовки.

Всего ими за этот период совершено около 20 ограблений.

Антисоветские проявления, направленные против выборов в Житомирской области имели место 25-го ноября с.г. в Эмильчинском районе, когда группа бандитов вошла в село Горбово и уничтожила списки избирателей и другие документы.

В результате принятых мер УМГБ за указанный период было арестовано 5 участников банд и 57 активных бандпособников.

За это время ликвидировано 10 скронов и изъято оружие.

Розыск бандитов продолжается.

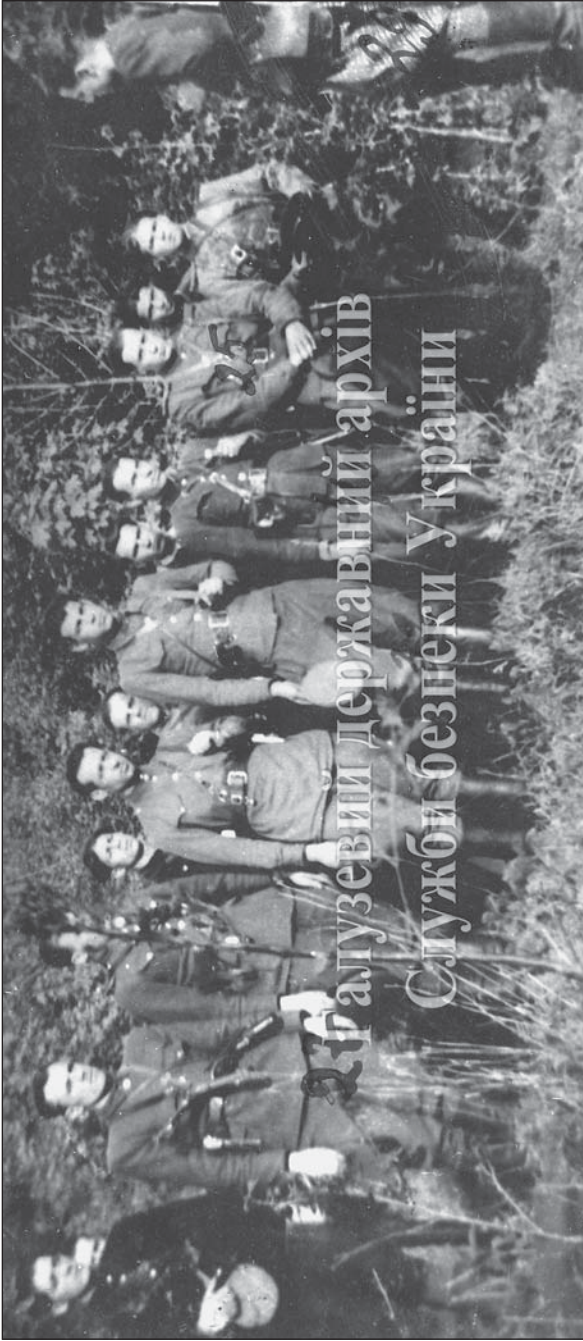
ЗАМ. МИНИСТРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
УКРАИНСКОЙ ССР

12 декабря 1947 года.

(П О П Е Р В К И)

Довідка МДБ УРСР про боротьбу з рейдуючими боївками ОУН
в Житомирській обл. за четвертий квартал 1947 р.

Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Друга половина 1940-их рр.

ПОКАЖЧИК

- «0360» 161
«111». *Див.* Демчук Йосип Васильович
«1197» 181
201-ий, поліц. бат. 199, 392, 663
«24.А.», підп. 758
«33», ЗГ УПА. *Див.* УПА, ЗГ «Завихост» («33»)
«3826», польова пошта 206
«44», ЗГ УПА *Див.* УПА, ВО (ЗГ 44) «Тютюнник»
«4444». *Див.* Мельник Микола
«5-Т-Р». *Див.* Лужецький Йосип Васильович
«733». *Див.* Демчук Йосип Васильович
«918». *Див.* Левчук Григорій
«948-ЛК». *Див.* Лужецький Йосип Васильович
«№7». *Див.* «Шрам» («Орбіта», «№7»)
- А**
А., с. Рівненської обл. 618
АБГ 865, 906
АБН 114, 195, 572, 577, 1017
Австралія 165
Австрія 436, 616
Адамівка, хут. с. Оржів Рівненського р-ну 619
Азія 143, 145, 176, 951, 953, 954
Айвазовський Іван Костянтинович 686
АК 437
Акт 30 Червня 114, 412, 652
Алексіану Георгій, проф., губ. 350, 359, 375
Алексей, екзарх 368
«Алکید». *Див.* Мартюк Хома
Алма-Ата, м. (Казахстан) 93
Альбрехт, нім. проп. 398
Альянти (аліянти) 42, 79, 453, 504, 519, 557, 560
Америка 103, 135, 163, 314, 315, 480, 516, 522, 693, 869, 927, 988, 989. *Див. також* США
«Америка», часопис 651
Американці 247, 478, 560, 568, 571, 680, 688, 773, 927, 934, 982. *Див. також* Англо-американці
Ананіївський, уїзд (Трансністрія) 350
Ананьїв, м. Одеської обл. 455
«Ангеліна». *Див.* Божиківська (Горбач-Горбатенко) Валентина Іванівна
Англійські, колонії 689
Англійці 122, 418, 440, 441, 442, 443, 453, 454, 478, 560. *Див. також* Англо-американці
Англія 135, 163, 183, 324, 380, 411, 418, 441-443, 454, 495, 516, 522, 583, 948, 989
Англо-американці (англо-американський блок) 868, 1003. *Див. також* Англійці; Американці
Англосакси 664
Англофіни 419
Андреев А. А. 561
Андреев, з УНС 423
Андрій Боголюбський, рос. князь 115
«Андрій» 485
«Андрій» («Жук»), др. 857
«Андрій», бул. 471
«Андрій», з Донбасу 445

- «Андрій». *Див.* Мирон Дмитро Данилович
- «Андрій». *Див.* Слюсар Микола Андрузький Г. 990
- Андрусове, с. Монастирщинського р-ну Смоленської обл. (Росія) 970
- Андрушівщина 17, 55
- Аненков Павло Васильович 971
- «Анка» 617
- «Анка». *Див.* Прокопович (Гошовська, Лопатинська) Анна
- «Анна». *Див.* Дидик Галина
- «Антон», рай. пров. 445
- Антоненко-Давидович Борис 975
- Антонеску Йон, рум. марш. 347, 349, 356, 379, 380, 441, 442, 454, 461
- Антонович Володимир 975
- Апша Долішня (Нижня Апруша), с. *Див.* Діброва, с. Тячівського р-ну
- Аргентина 165
- «Аридник». *Див.* Климів Іван
- Арійці 359
- Аркадія, передм. Одеси 461
- Армавір, м. (Росія) 370
- Армія УНР. *Див.* УНР, Армія
- «Арсен Д.» . *Див.* Дужий Петро
- «Арсен», др. 521
- «Арсена», б-ка 27, 42, 78
- Арсенич Микола Васильович («Березовський», «Григір», «Дем'ян», «Максим», «Микола», «Михайло») 653
- Артемівськ, м. Донецької обл. 316
- Артимович Петро 597
- Арцімович Ада 961
- Аскольдова, могила (Київ) 625, 626
- Атаманюк, май. МДБ 899
- Аушвіц, нім. концтабір 661, 777
- «Афродита», радіовисильня. *Див.* «Вільна Україна» («Афродита»), радіовисильня ОУН
- Б**
- Б. Галя 653-660
- «Б.», др. 772
- «Б.-Ч.», авт. 321
- «Б». *Див.* Мельник Микола
- «Баба». *Див.* Бандера Степан Андрійович
- Бабин Яр, урочище 330, 424, 627
- Бабій Йосип С. 771
- Баварія, фед. земля (Німеччина) 114
- Багазій Володимир Пантелеймонович 113, 327
- Бадолісти 456
- Бадольйо П'єтро 456
- Бажан Микола 602, 971
- Базар, с. Народицького р-н 116, 724
- «Базар», ЗГ УПА. *Див.* УПА, ЗГ «Базар»
- Базарський, (тепер в скл. Народицького) р-н Житомирської обл. 724, 726, 730, 731
- Базарці 116
- Базильків Ольга («Шуминка») 619, 623
- Байда Вишневецький, гет. 391
- Баймаки, с. Білогірського р-ну 473, 474
- «Байрак». *Див.* Косарчин Ярослав

- Баку, м. (Азербайджан) 93, 959
«Балабана», з'єднання УПА.
Див. УПА, ЗГ «Балабана»
- Балатівка, передм. Харкова
390
- Балин, с. Дунаєвецького р-ну
470, 538, 587
«Балка». *Див.* Шевченко Арсен
- Балкани (Балканські країни)
298, 453
- Балкаш, др. 350
- Балки, с. (над Россю) 960
- Балта, м. Одеської обл. 352,
456
- Балтійські, держави. *Див.*
Прибалтика (Прибалтійські,
країни)
- Бандера Степан Андрійович
(«Баба», «Бийлихо», «Донат»,
«Степан Попель», «Сірий»,
«Ярич») 99, 114, 203, 340,
402, 418, 427, 429, 430, 445,
458, 462, 466, 480, 566, 613,
738, 930, 947, 948, 985, 987,
1011, 1017
- Бандерівці (Бандерівські пар-
тизани) 24, 41, 42, 44-46, 49,
53, 59, 62, 77, 79, 81, 82, 86,
220, 243, 245, 340, 341, 358,
369, 433, 436, 464-466, 474,
478, 480, 482, 496, 503, 504,
511, 512, 514, 519, 520, 522,
523, 525, 527, 528, 537, 538,
540, 541, 546, 547, 566, 576,
577, 596, 605, 611, 678, 688,
689, 724, 725-728, 735-738,
742, 743, 750, 754, 764, 772,
877, 883, 895, 919, 925, 927,
930, 933, 934, 1008, 1016,
1020, 1029. *Див. також* УПА
- Банська Бистриця, м. (Словач-
чина) 347
- Баранівський, р-н Житомирсь-
кої обл. 857
- Барановський Ярослав
Володимирович («Борис»,
«Лімницький», «Макар»,
«Оскар») 124
- Баранський, авт. 304
- Барахти, с. Васильківського
р-ну 549, 564, 874
- Бараші, с. Ємільчинського р-ну
671
- Барашівський, р-н Житомирсь-
кої обл. 670, 672
- Барбарівка, с. *Див.* Варварівка,
с. Дунаєвецького р-ну
- Барвінкове, м. Харківської обл.
385
- Бардахівський Роман 363
- Барський, р-н Вінницької обл.
475, 477, 783, 936
- Басараб Ольга Михайлівна 435
- «Батька», вд. 18, 55, 469
- «Батько», к-р. *Див.* Грабець
Омелян
- Бауцен, м. (Німеччина) 437
- Бахмач, м. Чернігівської обл.
402
- Бахмут, м. *Див.* Артемівськ, м.
Донецької обл.
- Бахчисарай, м. АР Крим 410,
757
- Бевз Палагна Платонівна 589
- Беднарчик Ю. («Слюсар») 724
- Бездетко, мол. л-т МДБ 667
- Безпалько Осип («Остап») 26,
63
- Бей Василь Іванович («Бескид»,
«Вадим», «Євшан», «Молдо-
ван», «Улас», «Улас Василен-
ко», «Г. Гулий») 26, 27, 39,
47, 64, 75, 84, 199, 255, 775,
863, 865, 866, 1037

Бельгія 689
Бендери, м. (Молдова) 354
Бенедюк Петро Микитович
(«Орлик») 900, 1051
Бердичів, м. Житомирської
обл. 619
Бердичівська, тюрма 653, 654
Бердичівський, р-н Жито-
мирської обл. 639
Бердичівщина 17, 55
Бережани, м. Тернопільської
обл. 401, 629, 653
Бережанка, с. Борщівського
р-ну 539
Бережанський, пов. Тернопіль-
ського в-ва 662
Бережанський, р-н Тернопіль-
ської обл. 222, 401, 652, 653,
771
Бережанщина 636, 652, 662
Береза Картузька (Береза-
Картуз), пол. концт. 199,
617, 652
«Береза» 485
Бережанщина, с. Васильківсь-
кого р-ну 567, 884
Берездень Тимофій Пилипович
(«Семен», «Григор») 46, 83,
738
Берездівський, р-н Кам'янець-
Подільської обл. 899
Березівка, м. Одеської обл. 455
Березівський, уїзд (Трансністія)
350
Березники, с. Ємільчинського
р-ну 508
Березнівський, р-н Рівненської
обл. 724, 872
Березова Лука, с. Гадяцького
р-ну 437
Березовий Груд, с. Лугинського
р-ну 725, 730
«Березовський». *Див.* Арсенич
Микола Васильович
«Беркут», кущ. 540
«Беркут». *Див.* Пронькін Ігор
Олексійович
Берлін, м. (Німеччина) 111-
113, 123, 347, 398, 406, 415,
419-421, 427, 434, 436, 437,
442, 665, 749, 951, 954
Бершадь, м. Вінницької обл.
458
Бесарабія (Бессарабія) 115,
374, 375, 442, 453, 462, 475,
626
«Бескид». *Див.* Бей Василь
Іванович
Бескоровайний Іван («Лобода»,
«Чорниш») 782
Белінський Віссаріон 971
Бзова Теофілія («Філія») 620
«Бийлихо». *Див.* Бандера
Степан Андрійович
«Бистрий», кур. *Див.* Білінський
Ярослав
«Бистрий», кур. *Див.* Хамчук
Петро
«Бистрого», вд. 43, 80, 470,
936
Бичок Михайло 961
Бишівський, (тепер в скл.
Макарівського) р-н Київської
обл. 581, 891, 893
Бібік Т., парторг 561
Біла Церква, м. Київської обл.
432, 450, 548, 561, 658, 769,
875, 879, 933, 934, 961
Біла, с. Чемеровецького р-ну
589, 590
Білас Василь («Оса») 435
«Білаш». *Див.* Клячківський
Дмитро
Біле, море 693

- «Білий Сергій». *Див.* Дужий Петро
- «Білий». *Див.* Семчишин Тимофій
- «Білий». *Див.* Шухевич Роман Йосипович
- Білик І. («Кость») 447
- Білінський Ярослав («Бистрий») 17, 55, 471, 472
- Білогвардійці (білогвардійщина, білоемігранти, біломосквини) 41, 77, 324, 334, 345, 356, 358, 369, 376, 377, 407, 408, 417-419, 433, 458
- Білогір'я, смт. Хмельницької обл. 474, 480, 502
- Білогірський, р-н Хмельницької обл. 473, 474, . 479, 502, 533, 534
- Білогорща, с. (тепер в скл. м. Львова) 37, 74, 199
- Білозерський В. 990
- Білоруси 109, 141, 200, 205, 331, 334, 335, 631, 969
- Білорусія (Білорусь) 37, 73, 142, 191, 192, 196, 197, 372, 751, 960
- Білоруське, підпілля 196
- Білохвостов, зам. дир. 716
- Білоцерківський, р-н Київської обл. 773, 938
- Білоцерківщина 495, 567, 957, 959-961
- Більшовики (большевики) 96, 97, 102, 103, 105, 111-114, 123, 126, 130, 134, 136, 139-143, 159, 163, 176, 182, 193, 194, 200, 203-207, 209, 215, 232, 233, 245, 246, 260, 261, 268, 269, 272, 283, 286, 287, 289, 291, 292, 295-297, 299, 300, 306, 310, 313, 315, 316, 318, 319, 322, 329, 331, 332, 334, 340-346, 349-352, 355, 357, 358, 362, 364, 370-374, 377-379, 381, 383-391, 394, 396, 398, 400-408, 410, 414, 416, 417, 419-421, 425-428, 431, 432, 436-438, 441, 443, 446-451, 453-458, 462, 464, 466-468, 471, 473, 474, 478, 490, 498, 507-509, 511, 513, 514, 516, 519-521, 524-527, 529-533, 535-537, 539, 540, 543, 557, 560, 568-575, 578, 582, 598, 602, 608-610, 612-614, 618, 624-626, 629-631, 635, 642, 667, 676, 706-708, 710, 711, 714, 717, 726-729, 731-747, 763, 767, 779-785, 788-799, 805, 806, 810, 812, 814, 815, 824, 828-838, 844-851, 858, 859, 925, 927, 930, 937, 938, 948, 956-961, 979-984, 1008, 1012-1014, 1022, 1025, 1028
- Більшовицька (большевицька), армія (війська). *Див.* ЧА
- Більшовицька, партизанка (большевицькі партизани). *Див.* Радянські, партизани
- «Бір», підп. 645, 647, 649
- Бірзуля, м. *Див.* Котовськ, м. Одеської обл.
- Благоївський, р-н (Молдова) 351
- «Блакитний», з СБ 857
- «Блуд». *Див.* Криса Михайло
- Бобровицький, р-н Чернігівської обл. 105
- Бовсуни, с. Лугинського р-ну 724, 734
- Бог, р. *Див.* Буг, Південний, р.
- Богатирьов, л-т, ст. л-т МДБ 774, 775, 905, 944

- «Богдан». *Див.* Николин Василь Петрович
- «Богдан». *Див.* Оліярник Михайло
- Богодучів, м. Харківської обл. 397
- «Богослов Юрій». *Див.* Янишевський Степан Павлович
- «Богун», ВО-2 УПА. *Див.* УПА-Південь, ВО-2 «Богун»
- «Богун», к-р 486
- «Богун». *Див.* Старенький Володимир
- «Богун». *Див.* Штойко Микола Петрович
- «Богуна», ім. заг. (ЗГ) УПА. *Див.* УПА-Південь, ВО-2 «Богун»
- Богуславський, р-н Київської обл. 775
- Богуславщина 960
- Богушівка (Нова і Стара), с. Коростенського р-ну 733. *Див. також.* Нова Богушівка, с. Коростенського р-ну (тепер в скл. м. Калинівка); Радянське, с. Коростенського р-ну
- Боженко, з Николаєва 445
- «Боженко». *Див.* Рак Анатолій
- Божиківська (Горбач-Горбатенко) Валентина Іванівна («Рая», «Зіна», «Валя», «Ангеліна») 628, 629, 631, 635, 639, 640, 647, 648, 650, 652
- Божиківський Р. 629
- Божиківці, с. Деражненського р-ну 592
- Бойко Олександр 445
- Бойко, гол. колг. 593, 594
- «Бойко», к-р 486
- Болгари 351, 407
- Болгарія 358, 418, 441, 453, 982, 988
- Болехівський, р-н Станіславської обл. 616, 872
- Болехівці, с. Дрогобицького р-ну 623
- Большеовецький (Більшівцівський), р-н Станіславської обл. 191
- Боляновський Андрій 23, 61
- Бондаренко Герасим 598
- Бондаренко Оксана 598
- Бондаренко Семен 598, 695
- «Боремський». *Див.* Шумук Данило
- Боржковський В. 991
- «Борис» («Кулемет», «Святослав», «Остап», «Мартин») 567, 582
- «Борис», підп. 48, 85, 874, 876, 880, 887, 888, 890, 894, 896
- «Борис». *Див.* Барановський Ярослав Володимирович
- «Борис». *Див.* Голуб'як Зенон
- «Борис». *Див.* Качурівський Роман
- «Борис». *Див.* Шумук Данило
- Боровець Тарас Дмитрович («Тарас Бульба») 437
- Боровик В. 991
- Бородянський, дир. з-ду 561
- Бородянський, р-н Київської обл. 563, 564, 883, 884
- «Боротьба», газета 134
- Боротьбисти (Боротьбісти) 134, 603
- Борщагівський, р-н м. Києва 959
- Борщівський, р-н Тернопільської обл. 905, 937
- Босфор, протока 454
- Бочаниця, с. Гоцанського р-ну 899
- Боярка, м. (зал. ст.) Києво-Святошинського р-ну 432, 554, 565, 566, 882

- Боярський, ліс 882
Братешки, с. Решетилівського р-ну 1028
«Братство самостійників» 92
«Братство Тарасівців» 991
Брацлавський, секр. РВК 561
«Бригідки», тюрма (у Львові) 435
Британська Імперія 583
Брікер (Брикер), пр. НКДБ 481, 482, 484, 488
Бровари, м. Київської обл. 985, 987
Броди, м. Львівської обл. 759
Бродівський, р-н Львівської обл. 292
«Брук Гриць». *Див.* Васильович Микола
Брюлов Карл 382
«Бувалий Роман». *Див.* Нагірний І.
Буг, Західний, р. 341
Буг, Південний, р. 341, 347, 350, 359, 377, 453, 456, 458, 626
«Буг», др. 783
«Буг», окуп. газета 356
БУД 104
БудаКліщівська, с. Базарського р-ну 726, 730
Будераж, с. Здолбунівського р-ну 674, 777
Будки, с. 496
Будо-Літки, с. Лугинського р-ну 731
«Буйного», вд. 775
Букачівці, смт. Рогатинського р-ну 583
Буковина 115, 223, 235, 340, 374, 375, 378, 442, 609, 626
Буковинці 616
Булат Юрій (проф. «Юрко») 635, 636, 648, 650, 653-657, 662
Булдаєв, ред. 408
«Бульба Тарас», от. *Див.* Боровець Тарас Дмитрович
«Бульба». *Див.* Васильович Микола
Бунів, с. Яворівського р-ну 1016
Бурдийний Іван Миколайович 544, 547
Бурдяківці, с. Борщівського р-ну 771
«Буревія», сотня 669
«Бурлака» («Р. Бурлака»). *Див.* Кудра Володимир Пантелеймонович
«Бурлан». *Див.* Прокопишин Іван
«Бурун». *Див.* Колодзінський Михайло Франевич
Бурштинський, р-н Станіславської обл. 191
Бутко Сергій 22, 60
«Бутько». *Див.* Примак С.
Бухарест (Букарешт, Бухарешт), м. (Румунія) 347, 356, 357, 441, 454, 456, 459, 460, 478, 479
«Бухарешт», радіовисильня 356
Бучацький, р-н Тернопільської обл. 191, 863
Буща, с. Здолбунівського р-ну 18, 56
«Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ», підп. в-ня 114
«Бюлетень», окуп. газета 315
«Бюлетень», підп. в-ня 402
«Бюро Військової Пропаганди». *Див.* Румунська, контррозвідка

В

- В., інж. 634
В., с. (Київщина) 932

- В., с. Дрогобицької обл. 577, 578
- В'ятрович Володимир 51, 88
- «Вадим», чл. ОУН 45, 82, 506
- «Вадим». *Див.* Бей Василь Іванович
- Валі-Ібрагімовича, крим.-татар. табір 411
- Валки, м. Харківської обл. 394
- Валківський, р-н Харківської обл. 394
- «Валя», зв. 858
- «Валя». *Див.* Божиківська (Горбач-Горбатенко) Валентина Іванівна
- «Ваньки», б-ка 27
- «ВАПЛІТЕ» 93
- Вар'яниця Христя 589
- Варварівка, с. Дунаєвецького р-ну 523
- Варшава, м. (Польща) 330, 335, 437, 662
- Варшавське, повстання 437
- «Варяг». *Див.* Лебедь Микола Дмитрович
- Василевич Андрій 445
- «Василенко Улас». *Див.* Бей Василь Іванович
- «Василь» 48, 85, 874, 875, 880, 886, 888, 890
- «Василь». *Див.* Гудзоватий Петро
- Васильків 1, зал. станція 548, 565, 884
- Васильків 2, зал. станція 548, 565, 884
- Васильків, м. Київської обл. 548, 551, 559, 562, 776, 875, 877, 879, 884, 889, 893
- Васильківська, волость 782
- Васильківський, р-н Київської обл. 48, 85, 197, 548, 552, 579, 597, 870, 891
- Василько, школяр 238
- Васильович Микола («Гриць Брук», «Бульба») 620
- Васьковичі, с. Коростенського р-ну 724, 734
- Ватутін Микола Федорович 626
- Вашингтон, м. (США) 639
- ВВН 434
- Ведмедівка, с. Березнівського р-ну 872
- Веймар, м. (Німеччина) 447
- Велика Березовиця, с. Тернопільського р-ну 775
- Велика Бугаївка, с. Васильківського р-ну 550
- Велика Вільшаниця, с. Золочівського р-ну 436
- Велика Вільшанка, с. Васильківського р-ну 550, 564, 874
- Велика Здорівка, с. *Див.* Здорівка, с. Васильківського р-ну
- Велика Совпа, с. Соснівського р-ну. *Див.* Совпа, с. Березнівського р-ну
- Велика Солтанівка, с. Васильківського р-ну 550, 551, 579, 874. *Див. також* Солтанівка (Велика і Мала), с. Васильківського р-ну
- Великий Олександрів, с. Віньковецького р-ну 535
- Великий Яблунець, с. Ємільчинського р-ну 672
- Великі Вірмени, с. *Див.* Великозалісся, с. Кам'янець-Подільського р-ну
- Великі Кліщі, с. Базарського р-ну (тепер не існує) 724, 726
- Великі Чорнокінці, с. Чортківського р-ну 936

- Великобританія (Велика Британія) 135, 165, 453
- Великоглибочецький, (тепер в скл. Тернопільського і Зборівського) р-н Тернопільської обл. 199
- Великозалісся, с. Кам'янець-Подільського р-ну 532
- Величківський Микола 323, 324
- Велігурський Іван Семенович («Юхимець») 27, 901, 1051
- Веприк, с. Фастівського р-ну 959
- «Верба». *Див.* Мостович Олена
- Вербівка, с. Борщівського р-ну 771
- Вербка, с. Кам'янець-Подільського р-ну 782
- Верес, дядько 857
- Веретенченко Олекса 398
- «Верещака». *Див.* Воробець Федір
- Верещаки. с. Лановецького р-ну 413
- Веркшуц (веркшуци) 370, 444
- Вермахт 113, 223, 329, 352, 354, 366, 370, 382, 387, 392, 402, 403, 414, 434, 437, 439, 448, 452, 453, 456, 460, 461
- Верхній Лужок, с. Старо-самбірського р-ну 576
- «Верхньодніпровська газета», окуп. газета 368
- Верхня Рожанка, с. Сколівського р-ну 577
- «Верховинець». *Див.* Гаврилик Петро Михайлович
- Верховинський, р-н Івано-Франківської обл. 753
- Вершина, ст. л-т МДБ 771, 908
- Веселова О. 19, 57
- Весняне, с. Корецького р-ну 858
- Ветухів, проф. 395
- Веденєєв Дмитро В. 24, 62
- Вибрашку, заст. міськ. голови 355
- Виговський Іван, гетьм. 282
- Винників Наталя («Талька») 645, 653-659, 663
- Винниченко Володимир Кирилович 94, 96
- «Вировий». *Див.* Прокоп Мирослав
- Витвиця, с. Долинського р-ну 872
- «Вихор», др. 873
- Вишгородок, с. Лановецького р-ну 465
- «Вишитий». *Див.* Сидор Василь
- Вишнів, с. Рогатинського р-ну 292, 293
- Вишнівчик, с. Чемеровецького р-ну 592
- Вишня Остап 487, 916, 971
- Вівся, с. Чемеровецького р-ну 589, 596, 1006
- Відень, м. (Австрія) 124, 435, 436, 635, 681
- «Вій». *Див.* Павлишин Лука
- «Віктор», підп. 754
- «Віктор». *Див.* Павлишин Лука
- Вілія, с. Острозького р-ну 533
- Вільгельмін, др. 415
- «Вільна Україна» («Афродита»), радіовисильня ОУН 629, 640, 652, 777
- «Вільна Україна», бригада УВВ 437
- «Вільне козацтво», орг. 337
- «Вільний». *Див.* Лебедь Микола Дмитрович

- Вільнюс, м. (Литва) 690
Вільховець, с. Новоушицького р-ну 535
Вільчеську, полк. 350
Вінницька, обл. 15, 17, 19, 25-27, 41, 49, 53, 55, 57, 63, 70, 78, 81, 86, 199, 468, 469, 475, 477, 478, 568, 584, 616, 619, 668, 683, 750, 776, 779, 869, 872, 899, 923, 936, 1037
Вінницька, тюрма 936
Вінницький, р-н Вінницької обл. 779
Вінниця, м. 19, 20, 57, 58, 199, 402, 424, 637, 649, 650, 776, 783, 872
Вінничина (Вінниччина) 19, 20, 34, 45, 57, 58, 199, 282, 315, 384, 470, 609, 612, 613, 619, 776, 779, 783, 804, 829, 868, 869, 955, 957, 1036, 1040
Вінницька, обл. 754
Вінцковський Т. 21, 59, 60
Віньківці, смт. Хмельницької обл. 592
Віньковецький, р-н Хмельницької обл. 534, 535, 589, 592, 593, 937
«Віра». *Див.* Коновалець Євген Михайлович
«Віра». *Див.* Романів Наталка
Вірмени 334, 390, 407, 411, 756
Вірменія 411
Вірменські Хутори, с. *Див.* Залісся Друге, с. Кам'янець-Подільського р-ну
Вісбаден, м. (Німеччина) 114
«Вісник інформаційний», підп. в-ня 402
«Вісник», підп. в-ня 387
«Вісті», підп. в-ня 614
«Вітрик», повст. 523
Україна. *Див.* Україна
Владивосток, м. (Росія) 93
Владівка, с. Малинського р-ну 724, 733
Власов Андрій Андрійович 163, 383, 408, 461
Власовці (власівці, власовщина). *Див.* РОА
Влизько Олекса 975
Вовк Олександр 17, 43, 55, 80
«Вовк Святослав». *Див.* Матла Зиновій
Вовк Федір («Голубенко») 1035
Вознесенськ, м. Миколаївської обл. 340, 344, 346, 352, 453
Войтовка, с. 462
Войцев Еміліян 1016
Волга, р. 664, 831
Волинська, обл. 186, 481, 500, 663, 669, 738, 766, 858
Волинь (Волинський край) 17, 36, 43, 55, 58, 61, 73, 79, 366, 370, 451, 481, 485, 609, 612, 618-620, 622, 633, 638, 645, 649, 658, 659, 661, 663, 746, 751, 767, 779, 981
«Волинь», окуп. газета 347
Волиняки (волиняни) 110, 759, 955
Волітовський Микола К. 725, 733
Волобуєв Микола Симонович 745
Волобуєвщина 745
Володава, м. (Польща) 619
Володарський, р-н Київської обл. 909
Володимир Великий, князь 122
«Володимир». *Див.* Прокоп Мирослав

Володимирська, гірка (місц.
Києва) 489, 564, 645, 874
«Володьки», вд. 18, 56
Волоське, с. Ляховецького
р-ну. *Див.* Міжгір'я, с. Біло-
гірського р-ну
Волочиський, р-н Хмельницької
обл. 865
Волошин, зам. дир. 716
«Вольт». *Див.* Старух Ярослав
Вольтер, фр. письм. 972
«Воля народам», підп. друкар-
ня УПА 984
Воля Якубова, с. Дрогобиць-
кого р-ну 114
«Волянський». *Див.* Федун Петро
Ворзель, смт. (зал. ст.)
Ірпінської м/ради 565, 882
Воробець Федір («Верещака»)
17, 55, 873
Ворожба, м. Білопільського
р-ну 397
«Ворон». *Див.* Петрук Павло
Варламович
Воронеж, м. (Росія) 369
Воронежська (Воронізька),
обл. (Росія) 202, 310
«Вороний», підп. 903
Вороніжчина 37, 74, 201
Воронцов, нач. РО МВД 724
Ворошиловград, м. *Див.*
Луганськ, м.
Ворошиловградська, обл. *Див.*
Луганська, обл.
«Вояк». *Див.* Гудзоватий Петро
ВП 437, 618
Врангель, рос. ген. 694
Вроцлав, м. (Польща) 708, 710
«Всеволод». *Див.* Сак Панте-
леймон
Всеукраїнська Національна
Рада 324

ВУЧК 24, 29, 50, 62, 66. *Див.*
також ЧК

Г

Г., с. (Київщина) 927, 933, 935
«Г.», к-р 510
«Г.». *Див.* Фоя Галина
«Г», проп. 758
Гаврилик Петро Михайлович
(«Верховинець», «Крук»,
«Шістка») 572
Гаврилук Павло, гол. колг.
594
«Гай Марта». *Див.* Голянд
Галина
Гайдамаччина 970
Гайдей Сергій, співак 602
Гаймала Степан 693
«Гайовий». *Див.* Сенчишин
Василь Іванович
Гайсин, м. Вінницької обл. 779
Гайсинський, р-н Вінницької
обл. 779
Гайсинські, ліси 384
«Галайда» 485
«Галайда». *Див.* Решетин
Григорій
Галаса Василь («Орлан») 29,
65, 567
Галаса Михайло («Птах») 636
Галичани 110, 223, 406, 624,
627, 632, 633, 636, 643, 645,
660, 759, 760, 900, 955
Галичина 21, 24, 59, 62, 99,
104, 124, 183, 319, 370, 435,
449, 467, 469, 526, 542, 577,
609, 618, 620, 626, 627, 629,
638, 640, 645, 661, 663, 689,
765, 978, 981
«Галичина», дивізія 406, 436
Галли 440
«Гая», зв. 858

- «Гая». *Див.* Шевчик (Маївська, Штендера) Люба
Ганя, з с. Коршів 491, 492
Гарасимів, с. Тлумацького р-ну 636
Гаргат Іван («Липкевич») 1045
«Гаркуша». *Див.* Гошовський Микола
«Гармаш». *Див.* Прокоп Мирослав
«Гармаша», вд. 18, 56
«Гарпун». *Див.* Ковальський Юліян
«Гарт», літ. об'єдн. 93
«Гарт». *Див.* Ярчук Михайло Васильович
Гвоздів, с. Васильківського р-ну 550
«Гейниша», б-ка 1047
Гельмязівський, р-н Черкаської обл. 782
Гемм, фольксдойч 332
Генадій, архієпископ 338, 347
Генгер, дир. з-ду 561
«Генерал». *Див.* Колодзінський Михайло Франевич
Генерал-губернаторство (Генеральна Губернія, ГГ) 115, 418, 618, 619, 626
Гермайзе Йосип Юрійович 104
Германія. *Див.* Німеччина
Германці. *Див.* Німці
Геспріпського, крим.-татар. табір 411
Гестапо (гештапо, гестапівці). *Див.* Гестапо
Гетьманщина (Гетьманський рух, Гетьманці) 312, 323, 436, 609, 970
Гец Іван 598
Гилюк Софія («Соня») 771, 907
Гинько Г. 134
«Гіполіт». *Див.* Сушко Роман
Гірчична, с. Дунаєвецького р-ну 596
Гітлер Адольф 139, 151, 298, 322, 323, 345, 346, 382, 389, 398, 405, 406, 437, 441, 453, 456, 461, 466, 480, 531, 614, 626, 950, 952, 953
«Гітлерюгенд», нім. мол. орг. 352
Глазман, дир. ф-ки 563
Глеваха, с. Васильківського р-ну 550, 564
Глібів, с. Новоушицького р-ну 585, 589, 593, 594
Гнида Іван 692, 693, 694
«Говерля», ВО-4 УПА. *Див.* УПА-Захід, ВО-4 «Говерля»
Гогенцоллерн-Зігмарінген, династія 356
Гоголь Микола Васильович 93, 298, 409
Голандія 93, 689
Голичівка, с. Корецького р-ну 858
Голишів, с. Луцького р-ну 482
Голованов, рад. маршал 561
«Головка». *Див.* Мельник Микола
Головченці, с. *Див.* Кармалюкове, с. Жмеринського р-ну
«Голос Америки», амер. радіо-висильня 822, 823
«Голос Крима», окуп. газета 362, 408
«Голос Полтавщини», окуп. газета 325
Голяд Галина («Марта Гай») 1039
Голта, м. *Див.* Первомайськ, м. Миколаївської обл.

- Голтинський (Голтянський),
уїзд, пов. (Трансністрія) 350,
361, 462
- Голтянський (Голтинський),
р-н. *Див.* Первомайський,
р-н Миколаївської обл.
- Голуб'як Зенон («Борис») 26,
64, 198, 936
- «Голуб», б-к (Кам'янець-По-
дільщина) 1046
- «Голуб», б-к (Київщина) 858
- «Голуб», стр. 472
- «Голубенко». *Див.* Вовк Федір
- Голуфко Тадеуш 435
- Голяндці 323
- Гомзяк Ігор Д. 51, 88
- «Гомін». *Див.* Левчук Григорій
- «Гомін». *Див.* Старух Ярослав
- Гоновці 340
- Гончаренко Олександр 21, 59
- Горбатюк Василь І. 22, 60
- Горбач-Горбатенко Валентина.
Див. Божиківська (Горбач-
Горбатенко) Валентина Іва-
нівна
- Горбуров Євген Г. 23, 61
- «Гордієнка», вд. 17, 55, 463
- Гордійчук Олексій Микитович
(«Остап») 27, 902, 904, 1051
- Горинь, р. 675
- Горія Сіма 349
- Горлівка, м. Донецької обл.
315, 316, 318
- Городенківський, пов.
Станиславівського в-ва 636
- Городницький, (тепер в скл.
Новоград-Волинського) р-н
Житомирської обл. 507, 729,
858, 897
- Городниця, смт. Новоград-
Волинського р-ну 508, 672
- Городок, м. Львівської об. 435
- Городок, м. Хмельницької обл.
518
- Городоцький, р-н Хмельницької
обл. 589, 596
- Горький Максим 93, 972
- Горьковська, обл. (Росія) 303
- «Господарська служба України»
500
- Гошовська Анна. *Див.*
Прокопович (Гошовська,
Лопатинська) Анна
- Гошовський Микола («Гарку-
ша», «Помста», «Спартак»,
«Старик») 616, 652
- Гоща, смт. Рівненської обл. 904
- Гощанський, р-н Рівненської
обл. 567, 677, 870, 899
- Гощанщина 873
- ГПУ. *Див.* ГПУ (ГПУ)
- «Граб». *Див.* Ліщинський Іван
Антонович
- «Граб». *Див.* Петречко Ярослав
- Грабець Омелян («Батько»)
469, 779
- Грабовець, с. Стрийського р-ну
623
- «Гравер». *Див.* «Тарас» («Гра-
вер»)
- «Грані», в-ня НТС 113
- «Грач». *Див.* Рябунець Осип
Іванович
- Гребінка Євген 971
- Гребінки, с. Васильківського
р-ну 960, 961
- Грейгове, с. Жовтневого р-ну
447
- Греки 351, 377, 407, 411, 751,
756
- Гречуха Михайло Сергійович
105, 114, 992, 996
- «Григір». *Див.* Арсенич Микола
Васильович

Григор'єв, пр. КДБ 29, 66
«Григор». *Див.* Берездень
Тимофій Пилипович
Григоренко, пр. 437
Григорієв Матвій, отаман 694
Григоріопільський, уїзд (Транс-
ністрія) 350
Гришине, с. Красноармійського
р-ну 386, 387
Гришинський, (тепер в скл.
Красноармійського) р-н
Донецької обл. 386
«Грім». *Див.* Качурівський
Роман
Грінченко Борис 991, 992
«Гріша», б-к 857, 897, 898
Гришков (Гришков), ст. л-т НКВС
557, 875
Гробовський Павло 783
Гродно, м. (Білорусь) 191
«Гроза». *Див.* Слюсар Микола
Грозів, с. Острозького р-ну
985, 987
«Громовий М.», авт. 349
Грузини 109, 364, 632
«Група Помощі Союзним
Войскам», рос. орг. 376
Грушевський Михайло Сергі-
йович 115, 183, 968
Губенко Славко 598
Губенко Текля 598
Губиниха, с. Новомосковського
р-ну 388
Губининські, хут. с. Губиниха
Новомосковського р-ну 388
«Гудима», к-р 532
«Гудими», вд. 43, 80, 530
«Гузар». *Див.* Колодзінський
Михайло Франевич
Гулак М. 990
«Гулий Г.» . *Див.* Бей Василь
Іванович

Гуманець, с. Старосамбірсь-
кого р-ну 572
Гуни 673
Гурин Василь Й. 20, 58
Гута, с. Потіївського р-ну.
Див. Гута-Потіївка, с. Радо-
мишльського р-ну
Гута-Логанівська, с. Малинсь-
кого р-ну 724, 727, 729, 733,
734
Гута-Потіївка, с. Радомишльсь-
кого р-ну 495
Гуцули 94, 955
Гуцулія (Гуцульщина) 94

Г

Гарібальді Джузеппе 920
Гестапо 25, 63, 99, 114, 117,
199, 313, 324, 366, 367, 368,
369, 378, 384, 393, 402, 408,
410, 414, 416, 418, 423, 424,
432, 433, 437, 439, 443, 446,
454, 456, 459, 460, 489, 617,
621, 624, 633, 636, 640, 644,
648, 649, 650-652, 657, 658,
660, 662, 776, 852, 936, 958,
965
ГПУ (ГПУ) 24, 29, 50, 62, 66,
117, 362, 398, 490, 745
Гудзоватий Петро («Вояк», «Оче-
рет», «Очеретенко», «Василь»,
«Радич») 671, 672, 674

Д

Д. М., з с. Фортунатівка 729
Д. П., з Калуського р-ну 541
«Д.», к-р 675
«Д-2» («Д/2»). *Див.* Ярчук
Михайло Васильович
Дадилюк, худ. 142
«Дажбог», програма ОУН. *Див.*
ОУН, програма «Дажбог»

- Далекий Схід. *Див.* Схід, Далекій
«Далекий». *Див.* Янишевський
Степан Павлович
«Дальнич». *Див.* Федорів
Петро
Данилевський Григорій Петро-
вич 409
Даниленко Василь М. 20, 32,
51, 58, 69, 88, 935
Данилишин Дмитро 435
Данилишин Марія Климівна
590
Данилівка, с. Васильківського
р-ну 550, 564, 581, 874, 884,
893
«Данило». *Див.* Шанайда Іван
Даничів, с. Корецького р-ну
858
Данія 287
«Данько». *Див.* Слюсар
Микола
Дарданели, протока 454
Дарниця, р-н Києва 424
Дашава, смт. Стрийського р-ну
829
Дашів, с. Іллінецького р-ну 776
Дворядкін, дир. з-ду 561
Дегедивка (Дегидивка), роб.
565, 876
«Дем'ян», к-р б-ки. *Див.*
Смолюк Степан Йосипович
«Дем'ян». *Див.* Арсенич Микола
Васильович
«Дем'яна», б-ка 48, 85
Деміївка, с. 424
Демченко Марія 602
Демчук Йосип Васильович
(«Стріла», «Яструб», «Луго-
вий», «111», «733») 775, 936
Денисенко Ігор Васильович
(«Тур») 46, 83, 667, 668
Денікін Антон, рос. ген. 694,
925
Деражне, с. Костопільського
р-ну 663
Деражненський, (тепер в
скл. Костопільського) р-н
Рівненської обл. 676, 858
Деражня, м. Хмельницької обл.
592
Деражнянський, р-н Хмель-
ницької обл. 478
Деренівка, с. Тереховлянського
р-ну 689
Державний центр УНР в екзилі.
Див. УНР, ДЦ в екзилі
«Деркач», др. 857, 858
«Деркача», б-ка 27
Дерманка, с. р-н Чоповичі.
Див. Луки, с. Малинського
р-ну
«Детский листок» («Дитячий
листок»), окуп. дит. газета
356, 361
Дехтяр Ігор 958
Джанкой, м. АР Крим 363, 364
«Дзвін», окуп. газета 1035
«Дзвін». *Див.* Сірко Василь
Микитович
«Дзвін». *Див.* Шухевич Роман
Йосипович
Дзвінківський, ліс 581
Дзвінкове, с. Васильківського
р-ну 550, 580, 581, 870, 875,
884, 892, 893, 971
Дидик Галина («Анна») 1042
Директорія УНР. *Див.* УНР,
Директорія
Діброва, с. Васильківського
р-ну 550, 564, 581, 874, 893,
896
Діброва, с. Лугинського р-ну
724, 730, 734

Діброва, с. Тячівського р-ну 99
«Дід». *Див.* Коновалець Євген
Михайлович
«Дід». *Див.* Старух Ярослав
Діденко 159
«Дідько». *Див.* Коновалець
Євген Михайлович
Дінець, р. *Див.* Сіверський
Донець, р.
Дмитрієв М. 991
«Дмитро». *Див.* Мельник
Микола
Дніпро, р. 26, 49, 86, 87, 243,
252, 338, 342, 373, 384, 415,
439, 448, 449, 450, 583, 584,
609, 625, 739, 875, 897, 898,
930, 959, 979-982, 1017
«Дніпро», вд. 18, 56
«Дніпро», рад. радіостанція
789
«Дніпровий». *Див.* Матла
Зиновій
Дніпрогес 135
Дніпродзержинськ, м. Дніпро-
петровської обл. 414, 415,
700
Дніпропетровськ, м. 21, 23-25,
37, 103, 125, 194, 227, 331,
333, 334, 338, 339, 345, 347,
372, 374, 389, 415-417, 448,
450, 459, 460, 488, 617, 632,
651, 924, 925, 952, 993,
1034
Дніпропетровська, обл. 15, 21,
25, 83, 86, 134, 366, 373,
407, 414, 584
Дніпропетровці 21
Дніпропетровщина (Дніпро-
петровський край) 21, 24,
45, 337, 612, 635, 864, 1042.
Див. також Катеринослав-
щина
Дністер, р. 341, 348, 350, 453,
585, 626
Добрівляни, с. Калуського р-ну
543
Добровілля, с. Кам'янець-
Подільського р-ну 468
Добровольський Олександр
22, 60
«Довбуш», др. 445
Довгалецька, селянка 929
Довжецький, хут. (с. Довжок,
Кам'янець-Подільщина) 532
Довжокський, р-н Кам'янець-
Подільської обл. 538, 539
«Дойче Україна Цайтунг», окуп.
газета 347
Долина, м. Івано-Франківської
обл. 619, 1022
«Донат». *Див.* Бандера Степан
Андрійович
Донбас 19, 22, 37, 41, 46, 57,
60, 74, 78, 83, 115, 125, 135,
137, 156, 168, 186, 187, 194,
202, 314-321, 342, 366, 368,
371, 404, 405, 424, 438,
445-469, 471, 499, 520, 521,
525, 528, 530, 537, 538, 554,
704, 706-709, 711, 712, 714,
715, 717, 719, 727, 736, 737,
749, 750, 753, 791, 796, 828,
829, 883, 905, 929, 952, 955,
1021
Донець, р. 404
Донецьк, м. 37, 63, 73, 316,
317, 369, 448, 748, 750
Донецька, обл. 15, 19, 22, 25,
53, 58, 60, 303, 315
Донеччина (Донецький регіон)
22, 37, 46, 60, 61, 83, 201,
202, 707, 711, 720
«Донецький веснік», газета 316
Донці 200, 202, 205

- Донцов Дмитро Іванович 92, 93, 100, 142
 Донщина 23, 62, 74
 Дорошенко Дмитро 302
 Дорошенко Петро, гетьман 311
 Достоевський Федір Михайлович 93, 94
 ДПУ. *Див.* ГПУ (ГПУ)
 Драганівка, с. Чемеровецького р-ну 589
 Дрезден, м. (Німеччина) 437
 Дриня, с. 599
 Дрогобицька, (тепер у скл. Львівської) обл. 44, 81, 567, 568, 689
 Дрогобицький, р-н Львівської обл. 114, 569, 623, 747
 Дрогобич, м. Львівської обл. 99, 156
 Дрогобиччина 99, 652
 Дроздецький Павло Григорович 484, 485, 486, 492
 Дроздов В., пр. МДБ 30, 66
 Дублінки, с. Новоград-Волинського р-ну 858
 Дублянський, р-н Дрогобицької обл. 568
 Дубники, с. Новоград-Волинського р-ну 729
 Дубова, с. Старосинявського р-ну 1047
 «Дубовий Сук». *Див.* Ярчук Михайло Васильович
 «Дубовий», к-р. *Див.* Литвинчук Іван
 «Дубрівський», б-к 858
 Дубровський Василь Васильович, проф. 393, 399
 Дудка Андрій 589
 Дужий Петро («Д. Арсен», «Крученко Сергій Михайлович», «Сергій Білий») 1034
 Дука-Вода, гетьм. 357
 «Дума Петро». *Див.* Маївський Дмитро
 Думітрашку, гол. ред. 350
 ДУН 199. *Див. також* «Нахтігаль», курінь
 Дунаєвецький, р-н Хмельницької обл. 521, 523, 538, 585, 592-594, 596, 936
 Дунаївці, смт. Хмельницької обл. 519, 526, 537, 538, 585
 Дунай, р. 316, 399
 Дурдуківський Володимир Федорович 104
 Дяченко Петро Гаврилович 437
- Е**
 «Е-12». *Див.* Штойко Микола Петрович
 Європа 93, 117, 135, 139, 143, 145, 155, 171, 172, 176, 260, 386, 612, 667, 679, 681, 783, 951, 953, 954
 Європа, Західна 96, 260, 261, 287, 468, 688, 783, 791, 868
 Європа, Нова 111, 113, 114, 124, 333-337, 339, 346, 398, 436, 627, 642
 Європа, Південна 143
 Європа, Південно-східна 831, 980
 Європа, Східна 118, 119, 141, 142, 146, 300, 625, 666, 791, 980, 1003, 1005
 Європа, Центральна 143
 Європейські, народи 178, 298
 Еккмері, радник 415
 Еллан-Блакитний Василь 134
 Емануїл III, італ. король 456
 Емведисти. *Див.* МВД (МВС)
 Емгебісти. *Див.* МГБ (МГБ, МДБ)

Енгельс, Фрідріх 100, 195, 720, 966

Енгельсівський, р-н (Молдавія) 351

Енкаведисти. *Див.* НКВД (НКВС)

Енкагебісти. *Див.* НКГБ (НКГБ, НКДБ)

Естонія 197, 690

Є

«Євген». *Див.* Мельник Андрій

«Євгеній». *Див.* Тимчій Володимир

Євпаторія, м. АР Крим 364

Євреї 94, 111, 116, 123, 309, 325, 339, 342, 345, 351, 352, 357, 359, 362, 378, 390, 405-407, 415, 417, 428, 447, 462, 464, 477, 497, 546, 551, 553-555, 558, 560, 561, 627, 679, 683, 684, 686-689, 691, 703-705, 742, 746, 747, 773, 876, 877, 879, 922, 947, 1006, 1035

Європа. *Див.* Європа

Європейські, народи. *Див.* Європейські, народи

Євстаф'єв Лазар 726

Євстаф'єв Ф. 725, 726

«Євшан». *Див.* Бей Василь Іванович

«Євшан». *Див.* Позичанюк Йосип

Єгипет 453

Єжов Микола Іванович 694

Єлизавета, рум. королева 380

Ємільчине, смт. Житомирської обл. 725

Ємільчинський, р-н Житомирської обл. 45, 82, 500, 512, 725, 727-729, 731, 733, 734, 736, 858

Єрьоменко (Еременко) Юрій 22, 60

Єфремов Сергій Олександрович 104, 115, 142, 968

Ж

Жаб'є, р-н Станіславської обл. *Див.* Верховинський, р-н Івано-Франківської обл.

Жабинці, с. Чемеровецького р-ну 588

Жалин, с. Смотрицького р-ну 523

Жашківщина 957

Жбурляй Яків («Олексій Я-ко») 782

«Жван». *Див.* Левчук Григорій

Жванець, с. Кам'янець-Подільського р-ну 539

«Жданович». *Див.* Штуль Олег Жердя, с. Чемеровецького р-ну 588, 594, 595

Жидачівський, р-н Львівської обл. 651, 776

Жиди. *Див.* Євреї

Жидичин, с. Ківерцівського р-ну 483, 669

Жилюк Вікторія М. 20, 23, 58, 61

Жипинці, с. *Див.* Ріпинці, с. Дунаєвецького р-ну

Житомир, м. 324, 435, 497, 619, 621, 638, 734

Житомирська, обл. 15, 17, 18, 25, 27, 34, 37, 42, 45, 46, 53, 55, 56, 63, 71, 73, 78, 82, 83, 193, 463, 464, 494-501, 506, 619, 669, 671, 672, 724, 727, 738, 749, 857, 858, 872, 873, 897, 899, 900, 1052

Житомирщина 20, 22, 23, 27, 34, 45, 46, 47, 58, 61, 70, 84, 116, 312, 366, 367, 372, 501,

- 567, 620, 640, 642, 724, 804,
868, 873
- Жищинці, с. Городоцького р-ну
Хмельницької обл. 472
- «Жіноча служба України», орг.
367
- Жмеринка, м. Вінницької обл.
352, 452, 458, 443, 462, 478,
677-679, 683, 758
- Жмеринський, р-н Вінницької
обл. 282, 779
- Жовківський, р-н Львівської
обл. 93
- Жовківщина 617
- «Жовті води», бр. УПА. *Див.*
УПА, бригада «Жовті води»
- Жорнівка, с. Києво-Свято-
шинського р-ну 550, 553,
581, 875, 884, 893, 896
- «Жук». *Див.* «Андрій» («Жук»), др.
- Жуків, с. Бережанського р-ну
653
- Жуков Георгій, рад. марш. 688
- Журбинці, с. Бердичівського
р-ну 639
- З**
- З., зал. станція 927
- «За Самостійність», підп. в-ня
637
- «За Самостійну Україну», підп.
в-ня 424, 614, 637, 777
- «За Українську Державу», підп.
в-ня 777
- «За Україну», підп. в-ня 777
- Забір'я, с. Києво-Святошинсь-
кого р-ну 550, 884
- Забужжя (Забужанщина) 347,
348, 350, 359, 626
- Завалля, с. Кам'янець-Поділь-
ського р-ну 538
- Завалюк Костянтин В. 20, 58
- Заведюк Василь 21, 59
- Зависний, коз. сот. 391
- «Завихост» («ЗЗ»), ЗГ УПА. *Див.*
УПА, ЗГ «Завихост» («ЗЗ»)
- Завідкевич 438
- «Заграва». *Див.* Кудра Воло-
димир Пантелеймонович
- Задністров'я (Задністрянщи-
на). *Див.* Трансністрія
- Заїка Карпо П. 566, 884
- Зайдвіц, фон, нім. ген. 451
- Зайцев Юрій 21, 59
- Закавказзя 37, 73, 411
- Закарпатська, обл. 99
- Закарпаття 99, 115, 235, 433,
626, 728, 769
- Закерзоння 29, 65, 401, 652
- Заксенгаузен (Заксенхаузен),
нім. концтабір 99, 114
- «Залізна Гвардія» (залізногвар-
дисти), рум. орг. 348, 349,
380, 442, 454, 456
- Залізний хутір, хут. с. Западинки
(Васильківщина) 562, 567,
874
- Залісся Друге, с. Кам'янець-
Подільського р-ну 531, 532
- Залісся Перше, с. Кам'янець-
Подільського р-ну 531, 589
- Залісся, с. Чортківського р-ну
940
- Залісці, с. Дунаєвецького р-ну
538
- Залуччя, с. Чемеровецького
р-ну 589
- Заньковецька Марія 142
- Западинки (Западенка), с.
Васильківського р-ну 548,
561, 562, 564, 566, 567, 581,
874, 893, 896
- Западники. *Див.* Українці,
західні

- Запоріжжя, м. 21, 23, 47, 59, 61, 84, 227, 387, 448, 755, 770, 771, 907
- «Запоріжжя», терен ОУН 156, 170
- Запорізька Січ 141, 170, 172-174, 970, 971
- Запорізька, обл. 15, 21, 25, 53, 59, 63, 365, 407, 584, 750, 755, 771, 908
- «Запорожець», уч. ПГ 485, 617, 619, 622, 623, 633, 640, 641, 655, 656, 658-662
- Зарванці, с. Вінницького р-ну 783
- «Заревич Роман». *Див.* Федик Ярослав
- Заріччя, с. Білогірського р-ну 533
- Заріччя, с. Васильківського р-ну 550
- Застава Семен 716
- Застава, зал. станція (Одеса) 461
- Застугна, с. Васильківського р-ну 550, 581, 582, 893, 896
- Засяння 626
- Захаржевський Михайло («Таран») 484, 488-492
- Захід 33, 37, 70, 74, 93, 97, 98, 112, 113, 117, 292, 325, 374, 402, 434, 448-451, 456, 466, 489, 491, 517, 520, 646, 651, 661, 666, 672, 690, 708, 793, 801, 987
- Західна Європа (Європа). *Див.* Європа, Західна
- Західна Україна. *Див.* Україна, Західна
- Західники (західняки). *Див.* Українці, західні
- Західні області України. *Див.* ЗУЗ
- Зашків, с. Жовківського р-ну 93
- Збараж, м. Тернопільської обл. 618
- Збаражчина 363
- «Зборівський Володимир». *Див.* Тимчій Володимир
- Збруч, р. 15, 24, 47, 97, 274, 275, 539, 542, 678, 804, 840, 964
- Збруч, с. Кам'янець-Подільського р-ну 539
- Звенигородщина 957, 958
- Звягель, м. *Див.* Новоград-Волинський, м. Житомирської обл.
- Згурівський, р-н Київської обл. 92
- Здолбунів, м. Рівненської обл. 451, 661
- Здолбунівський, р-н Рівненської обл. 674, 777
- Здорівка, с. Васильківського р-ну 550, 564, 566, 567, 579, 581, 874, 875, 884, 893, 896
- Зелений Клин, укр. поселення 615
- Зелений, отаман 925
- Зеленський, проф. 335
- Зеленче, с. Дунаєвецького р-ну 523, 524, 538, 539
- «Зеня». *Див.* Левицька Зиновія
- Зеров Микола 975
- «Зиновій Карбович». *Див.* Стецько Ярослав Семенович
- Зисько Анастасія 481
- Зіна, тов. 433
- «Зіна» 658, 663
- «Зіна». *Див.* Божиківська (Горбач-Горбатенко) Валентина Іванівна

Зіньків, м., зал. станція Полтавської обл. 403
«Зірка» 617
«Зірка», підп. 906, 907
«Зірко», підп. 186
«Змагун». *Див.* Юркевич В.
Знаменівка, с. Новомосковського р-ну 373, 387, 388
«Зов». *Див.* Сидор Василь
Зозуля Михайло 589, 594
Золота Слобода, с. Козівського р-ну 652
Золотоніський, р-н Черкаської обл. 48, 85, 897, 899
Золотоноша, м. Черкаської обл. 323
Золотопотіцький, (тепер у складі Бучацького) р-н Тернопільської обл. 191, 863
Золочівський, р-н Львівської обл. 436
Золочівщина 621
Зондерінст 391, 422-424
ЗОУЗ 199, 636, 652, 662
Зруб, хут. с. Вишнів Рогатинського р-ну 293
«Зруб». *Див.* Маївський Дмитро
Зубов Павло 703
ЗУЗ 38, 43, 44, 49, 71-73, 75, 99, 100, 114, 142, 149, 150, 158, 161, 163, 169, 187, 191, 193, 199, 205, 207, 212, 213, 218, 222, 225-227, 245, 249, 252, 257, 258, 260, 270-272, 274, 278, 281-283, 312, 384, 392, 400, 401, 407, 411, 419, 420, 421, 428, 432, 434, 460, 475, 504, 505, 519, 520, 540, 547, 570, 572, 573, 575, 576, 585, 588, 591, 592, 598, 599, 601, 604, 609, 610, 612, 613, 618, 619, 622, 623, 630, 651,

652, 654, 662, 663, 677, 678, 686-690, 739-744, 746-754, 762, 765, 776, 777, 785, 793, 799, 843, 844, 848, 850, 863, 864, 889, 897, 898, 963, 980, 981, 989, 1001, 1002, 1007, 1008, 1012-1017, 1024
ЗУНР 436

I

I., с. (Київщина) 932, 934
ІБ 30, 150, 165, 214, 216, 219, 231, 233, 246, 248, 467, 468, 477, 496, 500, 518, 520, 524, 527, 536, 537-539, 587, 592, 595, 724, 951
«Іван». *Див.* Качинський Сергій
Іваненко Андрій Григорович 561
«Іванів». *Див.* Логуш Омелян
Іванівка, с. Володарсько-Волинського р-ну 495, 499
Іванівка, с. Корецького р-ну 900
Іванівка, с. Ставищенського р-ну 772, 773, 937, 938, 960, 961, 1041
Іванків, м. Київської обл. 431
Іванків, с. Борщівського р-ну 905
Іванківський, р-н Київської обл. 857, 858
Іванківці, с. (Ставищанщина). *Див.* Іванівка, с. Ставищенського р-ну
Іванковичі, с. Васильківського р-ну 551
«Іван-М.», авт. 319
Іванов Василь Єфимович 544, 547
Івановська, обл. (Росія) 303
Івано-Михайлівка, с. Новомосковського р-ну 414

- Івано-Франківськ, м. 21, 24, 191, 302, 872, 965
Івано-Франківська, обл. 44, 80, 81, 99, 191, 222, 223, 292, 293, 435, 459, 541, 616, 636, 653, 667, 872, 1022
«Іван-Першина», окр. реф. СБ 857
Іванущенко Геннадій М. 20, 22, 58, 60
Іванченко Ігор 21, 59
Іванчик, с. 523
Іваньки, с. Маньківського р-ну 599
Івахнівці, с. Чемеровецького р-ну 585, 589
Івашко Андрій («Степовий») 960, 961
Івенко, пр. НКДБ 482, 484, 485, 488, 489
Івченко Михайло 975
Ігнатпіль, с. Овруцького р-ну 724, 734
«Ігор». Див. Кисіль Іван
«Ігор». Див. Колесник (Колісник) Петро Михайлович
«Ігор». Див. Лебедь Микола Дмитрович
Ігрень, м. (тепер в скл. м. Дніпропетровськ) 415
«Ідея і Чин», підп. в-ня 484, 617, 629, 644, 653
Ізмаїльська, (тепер в скл. Одеської) обл. 15, 53, 202, 584
Ізмаїльщина 227
Ілієску, гол. 357, 358
Іллінецький, р-н Вінницької обл. 776
Ільїн Пауль, субпрефект 350, 351
Ільків Ольга («Роксоляна») 1042
Індія 165, 870
«Інформатор», підп. в-ня 371
Іплітов Лев Сергійович 1006
Іракліївка, с. Могилів-Подільського р-ну 476
Ірвінгтон, м. (США) 324
Іргінський Давид Натанович 561, 565, 876
Іркліївський, р-н Полтавської обл. (тепер у скл. Чорнобаївського р-ну Черкаської обл.) 48, 85, 899
«Ірма». Див. Шевчик (Маївська, Штендера) Люба
Ірпінь, р. 893
Ісаківці, с. Кам'янець-Подільського р-ну 539
Італійські, війська 456
Італійці 318, 373, 386, 387, 388, 402, 456
Італія 99, 441, 442, 456, 461, 920
Ічнянський, р-н Чернігівської обл. 1039
Ішімова Олександра Йосифівна 971
Іщук Микита Калістратович 985, 987
Іщук Олександр С. 23, 29, 51, 61, 66, 88
- К**
К. Н., с. Житомирської обл. 494
К., с. (Київщина) 913
К., с. Голтянського р-ну 461
К., селянин 728
Кабайда Анатоль 633
Кавказ 118, 150, 194, 362, 370, 377, 478, 493, 615, 664, 690, 704, 745, 960, 963, 971, 974, 983

- Кавказці (кавказькі народи) 364, 453
- Каганович Лазар Мойсейович 985
- Каганович, пполк. МДБ 872
- Кадіївці, с. Кам'янець-Подільського р-ну 589
- Казахи 305
- Казахстан 114, 116, 305, 693, 1012
- Каїр, м. (Єгипет) 453, 454
- Калашніков, к-р рад. партиз. 372
- «Калина», б-к 859
- «Калина», др. 599, 600
- «Калина». *Див.* Лопатинський Юрій
- Калинівка, м. Вінницької обл. 779
- Калинівський, р-н Вінницької обл. 779
- Калнишевський Петро, гетьм. 115
- Калуженко Ніна, агент МДБ 481, 482, 485, 488, 491, 492
- Калуський, р-н Івано-Франківської обл. 99, 541, 542
- Калуш, м. Івано-Франківської обл. 543
- Калущина 99
- Кам'янець, м. *Див.* Кам'янець-Подільський, м. Хмельницької обл.
- Кам'янець-Подільська, (тепер Хмельницька) обл. 193, 198, 199, 466, 468, 470-473, 475, 479, 501, 502, 515, 518, 520, 521, 523, 525, 530, 532, 534, 544, 546, 584, 585, 616, 775, 866, 872, 899, 905, 936, 937, 1005, 1006, 1038, 1040, 1045, 1047, 1053
- Кам'янець-Подільський, м. Хмельницької обл. 104, 324, 527, 532, 537, 587, 783, 800, 829
- Кам'янець-Подільський, р-н Хмельницької обл. 589, 782
- Кам'янець-Подільщина 34, 42, 43, 47, 57, 63, 80, 84, 340, 412, 502, 503, 528, 804, 829, 840, 868, 1036, 1037, 1047
- Кам'янка-Бузький, р-н Львівської обл. 434
- Кам'янка-Лісна, с. Жовківського пов. 652
- Кам'янське, м. *Див.* Дніпро-дзержинськ, м. Дніпропетровської обл.
- Камінь, с. Рожнятівського р-ну 543
- «Камінь». *Див.* Лужецький Йосип Васильович
- Камчатка, півострів 316
- Канада 93, 165, 623
- Канів, м. Черкаської обл. 991, 1039
- Канівщина 782
- Канкринівка, с. *Див.* Малокатеринівка, с. Запорізького р-ну
- Каплиці, хут. смт. Калинівка Васильківського р-ну 567, 875, 884, 885
- Каплицький, ліс 562, 566, 581, 878, 885
- Капустяни, с. Новоушицького р-ну 594
- Капустянський Микола, ген. 436
- Караїми 351, 407
- Карачківці, с. Чемеровецького р-ну 517, 589, 591
- «Карбович». *Див.* Стецько Ярослав Семенович

- Карл XII, швед. король 298
 Карл, рум. король 454
 Карлсруе, м. (Німеччина) 323
 Кармалюкове, с. Жмеринсько-го р-ну 282
 Кармелюк (Кармалюк) Устим, гайд. ватажок 282
 «Кармелюк», др. 599
 «Кармелюк», надр. пров. 42, 78, 534
 «Кармелюка», б-ка 27, 532, 534
 Карпати, г. 118, 293, 618, 629, 981, 993
 Карпатська Січ 99, 199, 652
 Карпатська Україна 99, 199, 470
 Карпенко Дмитро («Яструб») 993
 «Карпо». *Див.* Яковлів Яків
 Карпов, парторг 561
 Каспійське, море 118, 959
 Катерина II, рос. цариця 282
 Катеринославщина 405. *Див.* також Дніпропетровщина (Дніпропетровський край)
 Катовіце, м. (Польща) 708, 710
 «Катя» 658
 Каховка, м. Херсонської обл. 830
 Качан Остап Григорович («Саблюк», «Косар», «Остап», «Шаркан») 17, 55, 779
 Качанівка, передм. Харкова 390
 Качановський Микола («Качур», «Скоб», «Старий», «СК-9») 26, 36, 64, 73, 191
 Качинський Сергій («Остап», «Щупак», «Самсон») 620
 «Качур». *Див.* Качановський Микола
 Качура, агент НКДБ 491
 Качурівський Роман (Легкий Григорій, «Борис», «Роман», «Рибак», «Грім») 222, 235
 Кащенко Адріан Феофанович 485
 «Кватиренка», курінь 673
 «Кватиренко», к-р. *Див.* Яковлів Яків
 КДБ (КГБ, КГБ) 16, 24, 29-32, 50, 54, 62, 65-68, 99
 Келеберда, с. Канівського р-ну 782
 Кенігсберг, м. в Пруссії (тепер Калінінград, Росія) 437
 Керенський Олександр Федорович 925
 Керзона, лінія 572, 758
 Керч, м. АР Крим 362, 407
 Києво-Святошинський, р-н Київської обл. 884
 Київ, м. 17, 18, 24, 25, 37, 43, 45, 46, 49, 50, 55-62, 73, 74, 79, 82, 83, 85, 87, 92, 95, 103-105, 111, 115, 116, 125, 163, 165, 194, 202, 309, 311, 313, 322, 323, 324, 327-330, 338, 340, 362, 367, 372, 390, 401-403, 415, 418, 422-424, 432-436, 438, 446, 448, 450, 459, 460, 481-485, 488, 489, 491, 493, 494, 542, 548, 563-566, 604, 605, 611, 613, 617, 619-629, 631, 633-636, 638-641, 643-645, 647-651, 653-655, 658-661, 663, 667, 668, 678, 690, 722, 728, 742, 748, 749, 753-755, 759, 760, 772, 774, 800, 829, 867, 869, 872, 874, 875, 882, 884, 885, 888, 896, 900, 904, 933, 934, 936, 940, 955-959, 990, 991, 993, 1003, 1039, 1043

«Київсоюз», КООП 327
Київська Русь (Київська
Держав) 141, 171, 295, 296,
742, 971, 974, 1015
Київська, обл. 15, 17, 18, 20, 25,
27, 34, 41, 42, 46, 48, 53, 55,
56, 58, 59, 63, 71, 78, 83, 85,
92, 197, 199, 431, 459, 468,
481, 495, 501, 548, 579, 584,
597, 599, 668, 772, 775, 782,
857, 858, 869, 870, 871, 872,
873, 891, 898, 899, 900, 901,
909, 985, 987, 1033, 1041
Київська, тюрма 627, 636, 660.
Див. також Лук'янівська,
тюрма
Київські, гори 625
Київщина (Київський край) 20,
23, 26, 32, 34, 44-49, 58, 69,
70, 80, 81, 84-86, 231, 235,
315, 323, 328, 340, 343, 424,
430, 451, 601, 612, 613, ,
635, 638, 641, 650, 653, 689,
742, 776, 837, 870, 873, 899,
909, 911, 935, 957, 958
«Кирило - Мефодіївське
Братство» 990
Кирпиченко, пр. КДБ 29, 66
Кисіль Іван («Ігор», «Орест») 505
Кисловодськ, м. (Росія) 493
Китай 143, 551
Кишинів, м. (Молдова) 358,
746
Кияни 626, 629, 634, 636, 640,
644, 646, 655, 659
«Кібіц». *Див.* Сушко Роман
Ківерцівський, р-н Волинської
обл. 669
«Кіндрат». *Див.* Сушко Роман
Кіндратенко Гринько 695
Кіровоград, м. 227, 347, 448,
449
Кіровоградська, обл. 15, 25,
44, 53, 63, 81, 105, 347, 691
Кіровоградщина 339, 340, 899
«Кіс», чот. 676
«Кіт». *Див.* Регей Василь
Клеванський, р-н Рівненської
обл. 857
Клевань, смт. Рівненського
р-ну 618
Клерво, м. (Люксембург) 114
Клецька (Велика і Мала), с.
Корецького р-ну 673, 674
«Клим», прац. тех.-звена 1046
«Клим». *Див.* Ярчук Михайло
Васильович
Клименко, дир. з-ду 561
Климишин Іван («Крук») 412,
413, 903
Климів Іван («Аридник», «Куліба»,
«Легенда», «Мармаш») 617,
623, 640, 651
Климук Микола Максимович
(«Максим», «Матрос») 49,
86, 904
Клинове, с. Городоцького р-ну
Хмельницької обл. 585, 589,
596
Кліменко М. Д. 551
Кліменко, нач. райуповмінзагу
594
«Ключник», рой. 673
Клячківський Дмитро («Білаш»,
«Клим Савур», «Омелян
Кримський», «Панас Мосур»,
«Охрім») 45, 82, 618-620,
623, 649, 661
КНДР 752
КНР 752
Княгинин, с. Кам'янець-Поділь-
ського р-ну 531, 539
Княжичі, с. Києво-Святошинсь-
кого р-ну 550, 553

- Кобеляки, м. Полтавської обл.
461
- «Кобзар». *Див.* Криса Михайло
«Кобзаря», б-ка 20, 32, 49, 58,
68, 86, 909, 1041
- Кобильня, с р-н Корець.
Див. Весняне, с. Корецького
р-ну
- Ков'яги, с. Валківського р-ну
394
- Ковалі, с. Коростенського р-ну
729
- Коваль Савко 695
- «Коваль» 936
- «Коваль», полк. *Див.* Кук Василь
Степанович
- Ковальський Юліян («Гарпун»)
663
- Ковальчук Володимир 18, 23,
24, 48, 50, 56, 62, 85, 87
- Ковпаківці 676, 857. *Див. також*
Радянські, партизани
- Когут М. К. 551
- «Кодак», загін УПА. *Див.* УПА,
заг. «Кодак»
- Кодаки, с. Васильківського
р-ну 550, 553
- Кодреану, Корнель Зеля 349
- Кожухівка, с. Васильківського
р-ну 550, 553, 564, 581, 874,
893
- Козак Микола («Смок») 19, 43,
57, 79, 481, 484, 1036
- Козар, шк. інсп. 336
- Козацька Держава.
Див. Запорізька Січ
- Козелецький, пов. Чернігівської
губ. 105
- Козівський р-н, Тернопільської
обл. 662, 636, 652
- Козятин, м. Вінницької обл.
321, 654, 668
- Кокін Сергій Анатолійович 51,
88
- Кокот-Соколовський, авт. 447
- Колашніков 429
- Колесник (Колісник) Петро
Михайлович («Ігор», «Чер-
ник») 49, 86, 908, 936, 937,
940, 1040
- Колодзінський Михайло Фран-
цевич («Бурун», «Генерал»,
«Гузар», «Кум») 99
- Колодіївка, с. Кам'янець-Под-
ільського р-ну 544
- «Колокол», окуп. журнал 356
- Коломиєць Ярина 598
- Коломийщина 231, 653
- Колосівка, с. Веселинівського
р-ну 352
- Колчак Олександр, рос. ген.
694, 925
- «Колька» 895
- «Коля», б-к 858
- Коляда Григорій 958
- Коляда Леся 957, 958, 962
- Комінтерн 134, 135
- «Комітет визволення народів
Росії» 163. *Див. також* РОА
- Компіцер, юрист 415
- Комсомольське, м. Старобе-
шівського р-ну Донецької
обл. 317, 318
- «Конашевич». *Див.* Коссак
Зенон Миколайович
- Коник Пилип 693
- «Коник». *Див.* Онуфрик Петро
Коновалець Євген Михайлович
(«Віра», «Дід», «Дідько») 92,
93, 104, 115, 122, 142, 144,
402, 999
- «Коновальця, ім. », вд. УПА. *Див.*
УПА, заг. «ім. Коновальця»
- Кононенко М. 991

Кононенко, май. МДБ 205
Конотоп, м. Сумської обл. 282,
760, 761
«Конрад». *Див.* Сидор Василь
«Константинівські Вісті», газе-
та 315
Констанца, м. (Румунія) 454,
456, 479
Копайгород, смт. Барського
р-ну 475
Копайгородський (тепер у скл.
Барського) р-н Вінницької
обл. 475
Коптовичі, с. Олександрійсь-
кого р-ну (тепер в скл. с.
Волошки Рівненського р-ну)
675, 676
Корець, м. Рівненської обл.
620, 621, 673, 886
Корецька, республіка УПА 669,
672, 673
Корецький, р-н Рівненської
обл. 27, 86, 481, 669, 672,
724, 857, 858, 900, 904
Кореччина 669
Корея 752. *Див. також* Південна
Корея; КНДР
Корначівка, с. Ярмолинецького
р-ну 585
Корнійці 992
Корнійчук Олександр Євдоки-
мович 93, 105, 114, 346, 602,
604, 971
Коробівка, с. Золотоніського
р-ну 897
Коровник Ванька 698
Короленко Володимир Галак-
тіонович 93, 298, 409
Королівка, с. Єльчинського
р-ну 512
Королівка, с. Малинського р-ну
463
Король, дир. школи 479
Коростенський, р-н
Житомирської обл. 497, 498,
500, 670, 724, 729-734, 737,
857, 858
Коростень, м. Житомирської
обл. 372, 497, 724, 731, 734,
779
Корсовський, зав. друк. 340
«Корчик», стр. 127
Коршів, с. Луцького р-ну 482,
490-492
«Косар». *Див.* Качан Остап
Григорович
«Косар». *Див.* Маївський
Дмитро
Косарчин Ярослав («Байрак»)
584
Косинка Григорій 975
«Косич». *Див.* Федорів Петро
Косівський, р-н Івано-Фран-
ківської обл. 222, 223, 653
Косовська Оля 960
Косовський Анатолій 961
Косовський Володимир 959,
962
Коссак Зенон Миколайович
(«Конашевич», «Сакко»,
«Тарнавський») 99
Костомаров Микола 990
Костопільський, р-н Рівненсь-
кої обл. 627, 86, 18, 858
«Кость». *Див.* Білик І.
Костюшка, ім., пол. дивізія 417
Костянтинівка (Константинів-
ка), м. Донецької обл. 315,
316, 318
Косяк, с. Ємільчинського р-ну
731
Котівський, ліс 873
«Котловина» («Хвастівський»),
заг. УПА. *Див.* УПА, заг.

«Котловина» («Хвастівський»)
 Котовськ, м. Одеської обл. 352
 Кох, Еріх 322, 337, 626, 950
 Кохавський Петро 697
 Коцупан Іван 598
 Коцупан Федір 598
 Коцупан Яким 598
 «Коцюбенко», др. 857
 Коцюбинський Михайло 142, 215, 970, 975, 991
 К-П/О. *Див.* Кам'янець-Подільська, (тепер Хмельницька) обл.
 «Кравець», б-к 857, 858
 «Кравс». *Див.* Сидор Василь
 Кравченко Василь 961
 Кравченко Віра 598
 Кравченко Іван 695, 696
 Кравченко Коля 598
 Кравченко Сергій 598
 Кравченко, гол. колг. 597
 Кравченко, мельниківець 433
 «Кравченко», к-р 471
 Кравчук Роман («Петро») 29, 65
 Кравчук, ієрей 400, 434
 Краків, м. (Польща) 114, 199, 329, 401, 434, 459, 460, 470, 619, 636, 662, 663, 708, 777
 Краківська, тюрма 777
 Краковецький, р-н Львівської обл. 1016
 Краматорськ, м. Донецької обл. 315, 316, 318, 385, 386, 389
 Краматура, г. 222, 235
 Красний Кут, хут. с. Ліпляве Золотоніського пов. 323
 Красний Луч, м. Луганської обл. 1019
 Красні. *Див.* Червоні
 Краснодар, м. (Росія) 370
 Красноярськ, м. (Росія) 604
 «Крегул». *Див.* Сидор Василь
 Крем'янець, м. *Див.* Кременець, м. Тернопільської обл.
 Крем'яниччина. *Див.* Кременеччина
 Кременець, м. Тернопільської обл. 413, 771
 Кременецький, курінь УПА. *Див.* УПА, Крем'янецький курінь
 Кременецький, р-н Тернопільської обл. 47, 83, 84, 771, 907
 Кременеччина 413, 858, 936
 Кременчук, м. Полтавської обл. 384, 403, 448
 Кременчуцький, пов. Полтавської губ. 461
 Кремль 689, 776, 808, 828, 868, 951, 954. *Див. також* СССР (СРСР)
 Кресків Оксана 590
 Крива, с. Таращанського р-ну 773
 Кривбас 135, 137
 Криве, с. Козівського р-ну 636, 662
 Кривий Ріг, м. Дніпропетровської обл. 37, 73, 74, 103, 194, 321, 380, 415, 452, 453, 455, 459, 460, 488, 777, 1021, 1035
 Криворіжжя (Криворіжчина) 156, 202, 449, 704, 828, 952
 Кривша, парторг 561
 Крилів, с. Корецького р-н 904
 Крим (Кримський), півострів 15, 19, 23, 25, 37, 53, 57, 63, 74, 201, 202, 227, 347, 362-364, 368, 372, 407-411, 452,

- 468, 478, 600, 690, 704, 747,
754-758
- Кримське, ханство 410
- «Кримський Омелян». *Див.*
Клячківський Дмитро
- Криса Михайло («Кобзар»,
«Блуд») 20, 27, 32, 46, 49, 59,
69, 83, 86, 772, 775, 908, 909,
935, 937-941, 944, 1040, 1041
- Кріпо 418, 423, 872, 900
- Кропивницький Марко 142
- Кропивня, с. Новоград-Волинсь-
кого р-ну 496
- Круглик, ліс 413
- «Крук», повст. 600
- «Крук». *Див.* Гаврилик Петро
Михайлович
- «Крук». *Див.* Климишин Іван
- Крути, с. Ніжинського р-ну 116,
991
- Крутянці 116, 625, 999
- «Круча», б-к. *Див.* Нагірний
Тихон
- «Крученко Сергій Михайлович».
Див. Дужий Петро
- Крушинка, с. Васильківського
р-ну 551
- Крюченко Уляна 23, 61, 1042
- Кубанські, козаки 370
- Кубань (Кубанщина) 25, 37, 63,
74, 201, 202, 424, 438, 981
- Кубійович Володимир, проф.
200, 406
- Куделя Дмитро 21, 59
- Кудра Володимир Пантелеймо-
нович («Заграва», «Орест»,
«ТМР», «Роман», «Бурлака»,
«Р. Бурлака», «Старий») 27,
42, 47, 78, 84, 494, 500, 511,
567, 859, 866, 897, 898
- Кудриницький, ліс 864
- Кузьма Б. («Кайдаш») 26, 64, 567
- «Кузьма», рай. пров. 1047
- Кузьмик Василь («Петренко»)
424, 433
- Кук Василь Степанович («Юрій
Леміш», «Степан», «полков-
ник Коваль», «Юрко Медвідь»,
«Ромко», «Куркуль») 23, 25,
26, 29, 39, 61, 63, 65, 75, 199,
567, 776, 1034, 1036
- Кукавка, с. Могилів-Подільсь-
кого р-ну 476, 477
- «Кулемет». *Див.* «Борис» («Куле-
мет», «Святослав», «Остап»,
«Мартин»)
- Кулик Василь 771
- Кулик Микола 51, 88
- «Куліба». *Див.* Климів Іван
- Куліш Микола 975
- Куліш Пантелеймон 971, 990
- Кульчиці Шляхотські, с. Дуб-
лянського р-ну. *Див.* Кульчиці,
с. Самбірського р-ну
- Кульчиці, с. Самбірського р-ну
460, 568
- Кульчицька Олена 142
- Кульчицький Станіслав, проф.
19, 57
- «Кум». *Див.* Колодзінський
Михайло Франевич
- Купчинський О. 23, 61
- «Курган». *Див.* Маївський
Дмитро
- Курганівка, діл. с. Лозуватка 697
- Курентул, рум. офіц. 442
- «Куркуль». *Див.* Кук Василь
Степанович
- Курманович Віктор («Торк») 436
- Курськ, м. (Росія) 325, 397
- Курська, обл. (Росія) 202, 310,
690
- Курщина 37, 74, 201, 315
- Куценко, охор. 447

«Кучер», б-к 858
Кушугум, с. Запорізького р-ну
373
«Куц», б-к 858
Куюви, с. *Див.* Соснівка, с.
Ярмолинецького р-ну
Куюльницький, лиман 680

Л

Л., р-н Житомирської обл. 737
Л., школярка 766, 767
«Л-4». *Див.* Левчук Григорій
Лаба Василь («Чумак») 782
«Лав». *Див.* Старух Ярослав
Лаврів, с. Луцького р-ну 483,
485, 486, 487
Лагерний, хут. с. Зададинка
(Васильківщина) 567, 875
Лакштанов, май. МДБ 199
Ла-Манш, протока 406
Лановецький, р-н Тернопіль-
ської обл. 413
«Лариса», друк. 1043
Ластівці, с. Кам'янець-Поділь-
ського р-ну 531, 539
Латвія 197
Латиська, поліція 384
Латиші 351
Ле Бен, фр. соц. 277
Ле Іван, письм. 602, 604
Лебедин, м. Сумської обл. 325
«Лебединський Вісник», окуп.
газета 325
Лебедь Микола Дмитрович
(«Варяг», «Вільний», «Ігор»,
«Максим Рубан», «Чорт»,
«Ярополк») 651, 652
«Лев», к-р сотні 669, 670
«Лева», вд. 17, 55, 463, 669
Левицька Зиновія («Зеня») 623
Левицький Михайло 660
Левицький, худ. 686

«Левко», обл. пров. 872
Левчинко Василь 693
Левчук Григорій («Жван»,
«Гомін», «Л-4», «918») 26, 42,
47, 64, 79, 84, 198, 521, 528,
863, 865, 866
Легар Франц 399
Легкий Григорій. *Див.* Качу-
рівський Роман
«Легенда». *Див.* Климів Іван
«Легіон Архангела Михайла»,
рум. орг. 349
«Легіон Сушка». *Див.* ВВН
«Леміш». *Див.* Кук Василь Сте-
панович
Лемки 955
Лемківщина 459, 460, 853
«Лемко». *Див.* Федорук Юрій-
Костянтин
Ленін (Ленін) Володимир Ілліч
94, 100, 111, 115, 135, 144,
195, 416, 428, 440, 542, 626,
686, 688, 698, 705, 720, 732,
740, 966, 972
Ленінград, (тепер Санкт-Пе-
тербург), м. (Росія) 615
Лепкий Богдан 975
Лермонтов Михайло Юрійович
631
Лесюк Василь 433
Леся, киянка 641
«Леся», медсестра 858
Летава, с. Чемеровецького
р-ну 593, 594, 840
Лена, киянка 642
Липа Іван 991
Липа Юрій 975
Липівка, с. Городоцького р-ну
Хмельницької обл. 472
Липівці, с. Перемишлянського
р-ну 663
«Липкевич». *Див.* Гаргат Іван

- Липківськ Василь Костянтинович, митр. УАПЦ 312
- Липківці (Липківщина) 312, 377
- Липовий Скиток, с. Васильківського р-ну 550, 581, 875, 884, 893, 896
- Лисенко Микола 632
- Лисенко О. 19, 57
- Лисенко Трохим Денисович 681
- «Лисий». *Див.* Свистун Микола
- «Лисого, ім. », бр. УПА. *Див.* УПА, бригада «Пилявці» («ім. Лисого»)
- Лисоня, г. 434
- «Лисоня» ВО-3 УПА. *Див.* УПА-Захід, ВО-3 «Лисоня»
- Литва 197, 437, 690
- Литвак, лектор 553
- Литвинів, с. Підгаєцького р-ну 199
- Литвинська Лікера 598
- Литвинська Настя 598
- Литвинська Таня 598
- Литвинський Григорій 598
- Литвинський Іван 598
- Литвинський Микола 598
- Литвинчук Іван («Дубовий») 567
- Литовці 334, 351, 690
- Лихівка, смт. П'ятихатського р-ну 698
- Лібкнехтівський, р-н (Молдавія) 351
- Лівицький Андрій Миколайович 323
- Лівобережжя (Лівобережна Україна). *Див.* Україна, Лівобережна
- «Лімницький». *Див.* Барановський Ярослав Володимирович
- «Лімницький». *Див.* Хомів Ярослав
- Лімниця, р. 663
- Лісківці, с. Кам'янець-Подільського р-ну 531, 589
- «Лісовик». *Див.* Сидор Василь
- Лісоводи, с. Городоцького р-ну 596
- «Лісовський». *Див.* Павлишин Лука
- «Літаври», літ.-мист. дод. 330
- Літин, смт. Вінницької обл. 478
- Літинський, р-н Вінницької обл. 469, 779
- Ліщинський Іван Антонович («Граб», «Матвій», «Матвій») 940, 1047
- «Л-О», кур'єр 639, 649
- «Лобода». *Див.* Бескоровайний Іван
- Лободовський, гол. колг. 479
- Логуш Омелян («Іванів») 629
- «Лоза», рой. 676
- Лозниця, с. Народицького р-ну 726, 733
- Лозова Павлівка, с. Кадіївського р-ну (тепер у скл. м. Брянка Луганської обл.) 493
- Лозова, м. Харківської обл. 397
- «Лозовський Роман». *Див.* Шухевич Роман Йосипович
- Лозуватка, с. Олександрійського р-ну Кіровоградської обл. 44, 81, 691
- Локачинський, р-н Волинської обл. 738
- Лондон, м. (Великобританія) 438
- Лопатинська Анна. *Див.* Прокіпович (Гошовська, Лопатинська) Анна

- Лопатинський Юрій («Калина») 616
 «Лопатинський». *Див.* Тимчій Володимир
 Лохвиця, м. Полтавської обл. 113
 Лошицький Олександр 51, 88
 Лубни, м. Полтавської обл. 991
 Луганськ, м. 22, 53, 368
 Луганська, обл. 15, 22, 25, 53, 60, 63, 303, 366, 493, 1019
 Лугини, смт. Житомирської обл. 724, 731
 Лугинський, р-н Житомирської обл. 464, 724, 725, 730-735, 737
 «Луговий». *Див.* Демчук Йосип Васильович
 Лужецький Йосип Васильович («Камінь», «Підкова», «Тарас», «948-ЛК», «5-Т-Р») 569
 Лук'янівська, тюрма 424, 660. *Див. також* Київська, тюрма «Лука». *Див.* Стецько Ярослав Семенович
 «Лукаш», б-к 857
 Луки, с. Малинського р-ну 857
 Луцьк, м. Волинської обл. 413, 481-483, 489-492
 Луцький, р-н Волинської обл. 482, 500, 738
 Луччина 858
 Львів, м. 21-23, 37, 59-61, 74, 95, 114, 115, 124, 198, 199, 292, 302, 324, 363, 398, 401, 406, 417, 434, 435, 494, 616, 617, 619, 620, 622, 623, 625, 627, 628, 632, 633, 639-641, 649-654, 656, 660, 661, 663, 678, 748, 756, 758, 760, 769, 777, 865, 965, 993
 Львів'яни 760
 Львівська, обл. 93, 114, 292, 324, 434, 435, 436, 460, 485, 569, 572, 576, 577, 617, 619, 623, 629, 651, 652, 662, 663, 751, 759, 936, 1016. *Див. також* Дрогобицька, обл.
 «Львівські Вісті», окуп. газета 362
 Лявоня, енкаведист 662, 663
 Любак Михайло 363
 Любарка, с. Народицького р-ну 724, 726
 Любачівщина 469, 652
 Люботин, м. Харківської обл. 394, 403
 Любченко Аркадій 398, 602
 Люксембург 114
 Люксембург, с. (Маріупольщи́на). *Див.* Рози Люксембург, с. Новоазовського р-ну
 Люся 445
 Лялюк, з с. Бурдяківці 771
 Ляхи. *Див.* Поляки
 Ляхівці, м. Кам'янець-Подільської обл. *Див.* Білогір'я, смт. Хмельницької обл.
 Ляховецький, р-н Кам'янець-Подільської обл. *Див.* Білогірський, р-н Хмельницької обл.
 Ляховеччина 43, 80, 412, 413
 Ляшковиця, с. *Див.* Збруч, с. Кам'янець-Подільського р-ну

М

- М., с. Ємільчинського р-ну 728
 М., с. Калуського р-ну 541
 Маврах, др. 408
 «Магура», ТВ-23 УПА. *Див.* УПА-Захід, ТВ-23 «Магура»
 Мадяри 94, 115, 442, 626, 674, 675

Мадярщина. *Див.* Угорщина
Маєрове, с. *Див.* Нечаївка, с.
Компаніївського р-ну
Мазепа Іван, гетьм. 115, 122,
141, 296, 391, 402, 974
Мазепинці 302
Маївський Дмитро («Петро
Дума», «Зруб», «Косар»,
«Курган», «Майченко», «Ом»,
«Тарас») 155, 617, 623, 636
Майдан-Олександрівський,
с. Вільковецького р-ну 589,
937
Майків, с. Гощанського р-ну
899
Майнштейн, Еріх фон, нім. ген.
448
«Майченко». *Див.* Маївський
Дмитро
«Макар». *Див.* Барановський
Ярослав Володимирович
Мак-Даффі М., амер. полк.
165
«Маківка», ВО-5 УПА. *Див.* УПА-
Захід, ВО-5 «Маківка»
Макіївка, м. Донецької обл.
316-318, 706, 711, 712
«Максим» 656, 658-661
«Максим». *Див.* Арсенич
Микола Васильович
«Максим». *Див.* Климук Микола
Максимович
«Максим». *Див.* Мирон Дмитро
Данилович
«Максим». *Див.* Старух
Ярослав
Мала Бугаївка, с. Васильківсь-
кого р-ну 550
МалаЗдорівка, с. *Див.* Здорівка,
с. Васильківського р-ну
Мала Кужелівка, с. Дунаєвець-
кого р-ну 534, 936, 1040
Мала Совпа, с. Корецького
р-ну 197, 674, 724
Мала Солтанівка, с. Василь-
ківського р-ну 550, 581,
874, 892, 893. *Див. також*
Солтанівка (Велика і Мала),
с. Васильківського р-ну
Маланюк Євген 975
Малеве, с. Демидівського р-ну
18, 56
Малий Омеляник, с. (згодом
військ. містечко, тепер у скл.
Луцьку) Луцького р-ну 500
Малин, м. Житомирської обл.
497, 500, 734
Малин, с. Млинівського р-ну
619
Малинський, р-н Житомирської
обл. 497, 724, 727, 729, 733,
734
Малишевський, л-т МДБ 908,
937-940
МаліКалетинці, с. Білогірського
р-ну 502, 533
Малокатеринівка, с.
Запорізького р-ну 373
Малороси. *Див.* Українці
Малоросія. *Див.* Україна
Малютянка, с. Києво-
Святошинського р-ну 551,
566, 882
Мамонтов Я. 399
Маневицький, р-н Волинської
обл. 663
Мануїльський Дмитро Заха-
рович 145, 565, 883, 996
Маньківський, р-н Черкаської
обл. 599
Мар'їнка, м. Донецької обл.
318
Мар'янівка, кол. Олександрійсь-
кого р-ну 675

- Мар'янівка, с. Чемеровецького р-ну 589
- Марганець, м. Дніпропетровської обл. 386
- Мариненко Тимофій 699
- Марійська АРСР 757
- Маріупільщина 374
- Маріуполь, м. Донецької обл. 316, 317
- Маріямпіль, с. Галицького р-ну 459
- Маркевич О. 990
- Марко Дмитро («Марко») 651-653, 655, 660-662
- «Марко», пр. реф. СБ 858
- «Марко». *Див.* Марко Дмитро
- «Марко». *Див.* Піддубний Роман Миколайович
- Маркович Василь 21, 59
- Маркс, Карл 100, 195, 720, 966
- «Мармаш». *Див.* Климів Іван
- «Мартин». *Див.* «Борис» («Кулет», «Святослав», «Остап», «Мартин»)
- Мартиненко Степан 597
- Мартиненко Феодозій 597
- Мартиненко Юхим 597
- Мартинюк Наталка 479
- Мартон Ференц, угор. полк. 674
- Мартюк Хома («Алکید», «Охрім») 1045
- «Маруся» 445
- Мархалівка, с. Васильківського р-ну 551
- Марчук Ігор 18, 22, 56, 60
- Масленніков (Масленіков), журналіст 357, 376
- Матвіїв Іван 697
- Матвіївна [Матвіїва] Анна Миколаївна 596
- «Матвій». *Див.* Ліщинський Іван Антонович
- «Матвій». *Див.* Павлишин Лука Матій, з с. Біла 589
- Матла Зенон («Дніпровий», «Святослав Вовк») 25, 63, 651
- «Матрос». *Див.* Климук Микола Максимович
- Махно Нестор, отаман 405, 694, 925, 927
- Махов, пр. КДБ 29, 66
- Мацько, гол РВК 561
- «Мая». *Див.* Романів Наталка
- МВД (МВС) 29-31, 65-67, 165, 181, 189, 234, 490, 501, 534, 561, 569, 570, 575, 587, 592, 596, 653, 668, 677, 679, 680, 687, 688, 724, 725, 727, 736, 741, 743, 904, 1008-1010, 1012, 1016, 1019, 1028, 1029
- МГБ (МГБ, МДБ) 25, 27-32, 36, 37, 41, 65-68, 74, 78, 165, 174, 186, 191, 197-199, 205, 221-223, 226, 231, 234, 235, 244, 255, 279, 481, 501, 521, 540, 567, 587, 616, 629, 663, 667, 668, 681, 694, 724, 741-744, 746-748, 765, 767, 771-775, 782, 783, 793, 802, 803, 846, 848, 849, 863-865, 870-872, 897, 899-901, 904, 905, 908, 909, 936-938, 940, 944, 985, 987, 1010, 1012, 1017, 1029, 1040, 1045, 1048, 1049, 1052
- Медведеве, с. Ємільчинського р-ну 725, 727, 729, 733, 736
- Медведівка, с. Соснівського р-ну. *Див.* Ведмедівка, с. Березнівського р-ну
- Медвин, с. Богуславського р-ну 937

- «Медвідь Юрко». *Див.* Кук Василь Степанович
- «Медуна». *Див.* Мостович Олена
- Межирицький, (Великі Межирича, тепер в скл. Корецького) р-н Рівненської обл. 27, 197, 674, 724, 858, 900, 904
- Межирич, с. Канівського р-ну 782
- Межове, с. Білоцерківського р-ну 934
- Мейсон Соломон Абрамович 561
- Мелимуха Микола 589
- Мелітополь, м. Запорізької обл. 93, 368, 403, 448
- Мелітопольський, р-н Запорізької обл. 21, 59
- Мелітопольщина 417
- Мельник Андрій («Євген») 114, 124, 323, 427, 418, 433, 434, 435, 613
- Мельник Віталій («Орлич», «Василь Орел») 775, 909-914, 916, 917, 919, 920, 922-924, 926-931
- Мельник Микола («Головка», «Дмитро», «Микола», «Онищенко», «Павло», «Федя», «Б», «4444») 27, 48, 85, 873-876, 880, 883, 888, 890, 892-894
- Мельниківці. *Див.* ОУН(м)
- Меншікови 302
- Меньківка, с. Радомишльського р-ну 463
- Мерефа, м. Харківського р-ну 394, 397
- Меркулов, робітник 702
- Метків, с. Рівненського р-ну 675
- Метківський, бій 675
- Мечишів, с. Бережанського р-ну 652
- Мечніков Ілля Ілліч 298
- Мизак Нестор С. 22, 60
- «Микола», б-к 897, 898
- «Микола». *Див.* Арсенич Микола Васильович
- «Микола». *Див.* Мельник Микола
- «Микола». *Див.* Семенюк Григорій Єфимович
- Миколаїв, м. (обл.) 21, 41, 53, 59, 77, 227, 345, 352, 354, 444-447, 449, 452, 453, 745
- Миколаївка, с. 373
- Миколаївська, обл. 15, 21, 25, 59, 63, 351
- Миколаївщина 21, 59, 340, 449
- Миколовичі, с. р-н Емільчине 858
- Микулинецький, р-н Тернопільської обл. 936
- Микулинці, с. Літинського р-ну 469
- Милятин, с. Острозького р-ну 900
- Миньківці, с. Дунаєвецького р-ну 585
- Миньковецький, р-н Кам'янець-Подільської обл. 589, 936, 1040
- «Мир», окуп. газета 377
- Мирон Дмитро Данилович («Орлик», «Андрій», «Максим», «Піп», «Роберт», «Свенціцький», «Сергій») 25, 46, 63, 83, 99, 401, 434, 615, 622-624, 628, 635, 636, 639-650, 653, 656, 657, 660, 662, 663, 1036
- «Мирон», б-к 1046

- «Мирон», зв. 1044
 Миронівка, м. Київської обл.
 328
 «Мирослав Річка». *Див.* Семчи-
 шин Тимофій
 Мироцьке, с. Києво-Свято-
 шинського р-ну 564, 883,
 884
 Митки, с. Барського р-ну 477
 Митниця, с. Васильківського
 р-ну 550, 553
 Михайленко Петро 693
 Михайличенко, дир. 396
 Михайло, еп. 347
 «Михайло». *Див.* Арсенич
 Микола Васильович
 «Михась», к-р б-ки 482, 491,
 492
 Мишоловки, д-ця Києва 424
 Міжгір'я, с. Білогірського р-ну
 473, 474
 Мінськ, (Білорусь) 869
 Міньковецький, р-н Кам'янець-
 Подільської обл. (тепер
 в скл. Дунаєвецького р-ну
 Хмельницької обл.) 534, 593,
 594
 Мінковська, агент НКДБ 488,
 491
 «Міра». *Див.* Шевчик (Маївська,
 Штендера) Люба
 «Мірко». *Див.* Прокоп Мирос-
 лав
 Містки, с. Пустомитівського
 р-ну 651
 Міттельстелле 352
 Міхай I, рум. король 347, 356,
 442
 Міхновський Микола Іванович
 92, 115, 122, 142, 144, 171,
 439, 991
 Міценко Віктор 961
 Міцівці, с. Дунаєвецького р-ну
 592
 Міщенко, проф. 399
 Млинівський, р-н Рівненської
 обл. 619
 «Могила». *Див.* Сак Пантелей-
 мон
 Могилів-Подільський, м. Він-
 ницької обл. 461, 462
 Могилів-Подільський, р-н
 Вінницької обл. 478
 Могиляни, с. Острозького р-ну
 900
 Модельман М., дир. з-ду 561
 Мокрина Горпина 479
 «Молва», окуп. газета 356, 376
 Молдавани (молдовани) 200,
 351, 354, 355, 357, 359, 378,
 443, 462, 751, 918, 987
 «Молдавское Общество», мол.
 орг. 378
 Молдавська АССР 351
 Молдавська, обл. 227
 «Молдавські Культурні ТОВА-
 риства», молд. орг. 378
 «Молдован». *Див.* Бей Василь
 Іванович
 Мольєр, фр. письм. 972
 Монастирок, с., прис. с. Верх-
 рата (Любачівщина) 652
 Мордовія 1034
 Мороз Володимир 51, 88
 «Мороз». *Див.* Николин Василь
 Петрович
 «Морозенко», др. 858
 Морозівка, с. Корецького р-ну
 673
 Мороко Валерій 21, 59
 Москаленко, коз. 337
 Москалі. *Див.* Росіяни
 Москва, м. (Росія) 92, 93, 97,
 99, 107, 111-113, 123, 135,

- 141, 142, 151, 158, 163, 170,
178, 182, 183, 195, 202, 205,
298-301, 304, 305, 312, 320,
322, 372, 406, 410, 420, 433,
495, 547, 574, 577, 578, 583,
602-605, 611, 614, 615, 646,
665, 666, 675, 681, 682, 715,
721, 742, 746, 748, 755, 756,
759, 788, 795, 801, 804, 808,
815, 850, 867, 869, 913, 930,
931, 948-950, 952, 978, 984,
992, 998, 1006, 1028
- «Москва», ПЗК 37, 73, 192
- Москвини (москвичі, московини). *Див.* Росіяни
- Москвін, заст. конс. 456
- Московська, обл. (Росія) 303, 584
- Московщина. *Див.* Росія
- Мостище, с. Бишівського р-н 581
- Мостище, с. Макарівського р-ну 891
- Мостович Олена («Верба», «Медуна») 619
- «Мосур Панас». *Див.* Клячківський Дмитро
- Мотовилівка, зал. станція (Велика Мотовилівка Фастівського р-ну) 564, 874, 893, 896
- Мошаниця, с. Острозького р-ну 900
- «Мручко». *Див.* Семенюк Григорій Єфимович
- Мудриголови, с. Городоцького р-ну Хмельницької обл. 472
- Мунтяни. *Див.* Румуни
- «Мур.», авт. 364
- Мурманськ, м. (Росія) 93
- Муровано-Куриловецький, р-н Вінницької обл. 936
- Мусоліні (Муссоліні), Беніто 441, 456
- Мюнхен, м. (Німеччина) 99, 114, 437, 652
- Н**
- Навроцький О. 990
- Нагірний Іван («Роман Бува-лий», «Чорний») 19, 25, 58, 63
- Нагірний Тихон («Круча») 1047
- Нагоряни, с. Кам'янець-Подільського р-ну 531, 539
- Наддніпрянці. *Див.* Українці, наддніпрянці
- Наддніпрянщина (Наддніпрянська Україна). *Див.* Україна, Наддніпрянська
- Наконечне Друге, с. Яворівського р-ну 1016
- Наконечний В. 771
- Наполеон Бонапарт, фр. імператор 298
- Народицький, р-н Житомирської обл. 726, 733
- Народичі, смт. Житомирської обл. 724, 730
- Насташка, с. Рокитнянського р-ну 930
- Нахаловка, окол. м. Макіївки 706
- «Нахтігаль», курінь 199, 663. *Див. також* ДУН
- Національна Оборона Карпатської України 199
- «Національно-Трудовою Союз Нового Покоління», рос. орг. 376
- НВРО 873
- НВРО, Житомирська округа 873
- Невірківський, ліс 481
- «Негус». *Див.* Олеськів С.

Немешаєво (Немішаєво), зал.
 станція 882, 883
 Немировський Осип 783
 Неплюєв Іван Миколайович 302
 Несвіч, с. Луцького р-ну 483
 Нестерівці, с. Дунаєвецького
 р-ну 523, 527, 538, 539, 585,
 592
 Нечаївка, с. Компаніївського
 р-ну 105
 «Нечай», рой. 46, 83, 669, 677
 «Нечая», вд. 523
 Нижній Березів, с. Косівського
 р-ну 653
 Нижній Шльонськ, місц. (Поль-
 ща) 708, 710
 Нижньодніпровськ, ст. (м.
 Дніпропетровськ) 448
 Нижньоустрицький, р-н Дро-
 гобицької обл. (тепер в скл.
 Польщі) 623
 Нижня Сілезія, місц. *Див.* Нижній
 Шльонськ, місц. (Польща)
 Никанор, еп. УАПЦ 634
 Николайчук Марія 491
 Николин Василь Петрович
 («Мороз», «Богдан», «Хмель»)
 49, 86, 935, 937
 Нитине, с. Ємільчинського р-ну
 726
 Нігин, с. Кам'янець-Подільсь-
 кого р-ну 470, 471, 472, 592
 Нідерланди. *Див.* Голандія
 Ніжин, м. Чернігівської обл. 402
 Ніковський Андрій Васильович
 104
 Николаєва Наталія Б. 23, 61
 Никольський Володимир М. 19,
 22, 57, 60
 Нікополь, м. Дніпропетровської
 обл. 1034
 Нікульча Ігор 21, 60
 Нікуляску, полк. 353
 Німан (Неман), р. 437
 Німецька, армія (війська).
Див. Вермахт
 Німецька, жандармерія 384,
 455, 618, 900
 Німецька, поліція 23, 334, 381,
 401, 415, 621, 654, 872
 Німецький національний комі-
 тет 451
 Німецький Червоний Хрест
 461
 Німеччина 41, 77, 99, 114, 115,
 139, 156, 177, 178, 260, 261,
 312, 317, 320-322, 324, 326,
 328-330, 335, 337, 338, 340,
 342, 344, 349, 352, 363, 366,
 367, 373, 383, 388, 392, 394,
 398-400, 406, 407, 409, 415,
 418, 419, 422, 424, 427, 431,
 434, 437, 439-442, 447, 450,
 452, 453, 456, 460, 463, 465,
 469, 498, 504, 509, 515-517,
 519, 520, 523, 525, 528, 529,
 537, 554, 566, 573, 605, 610,
 616, 627, 628, 642, 652, 702,
 725, 783, 791, 831, 920, 923,
 947, 948, 996, 1020
 Німці 45, 46, 83, 94, 113-115,
 122, 123, 140, 163, 165, 261,
 309-313, 317-337, 339-342,
 344-349, 351, 352, 354-356,
 358, 362-374, 378-382, 384-
 391, 394-399, 401-418, 421-
 425, 428-430, 432, 434, 436-
 443, 445-458, 460-469, 478,
 480, 508, 509, 513, 514, 516,
 520, 524, 530, 547, 554, 573,
 578, 602, 603, 609-611, 613,
 614, 617-622, 626, 627, 628,
 630, 632, 634, 635, 637, 638,
 640, 642, 644, 653-655, 663,

- 670-674, 680, 687, 689, 702, 703, 706, 708, 710, 725, 734, 751, 753, 756, 767, 781, 788, 828, 829, 845, 864, 915, 922, 923, 948, 949, 956, 959-961, 965, 969, 996, 1035
- Німці, прибалтійські 311
- НКВД (НКВС) 24, 29, 30, 34, 41, 42, 46, 50, 62, 65, 66, 71, 78, 83, 93, 113, 117, 126-128, 130, 131, 143, 145-148, 150-152, 156, 157, 161, 189, 293, 315, 329, 358, 368, 373, 384, 385, 390, 392, 404, 408, 413, 417, 425, 433, 447, 455, 459, 466, 467, 470, 472, 474-477, 478, 480, 485, 487, 490, 493-496, 499, 500, 504, 517, 518, 520, 524, 525, 527, 528, 533, 536, 537, 538, 541, 543, 546, 547, 553, 554, 557, 561, 566, 573, 619, 623, 624, 630, 633, 635, 653, 654, 660, 662, 675, 676, 681, 703, 704, 708, 722, 724, 727, 757, 777, 857, 858, 868, 869, 875, 878, 883-885, 889, 891, 951, 954, 976, 981, 993, 940, 996, 997, 999, 1012, 1017
- НКГБ (НКДБ) 29, 42, 43, 65, 78, 79, 143, 145, 146, 150, 151, 161, 197, 475, 481, 482, 484, 485, 489-492, 496, 530, 554, 556, 557, 561, 562, 565, 708, 722, 877-879, 889, 958, 959, 960, 962, 976, 988, 989
- Нова Богушівка, с. Коростенського р-ну (тепер в скл. м. Калинівка) 733, 857. *Див. також* Богушівка (Нова і Стара), с. Коростенського р-ну
- «Нова доба», в-во 398
- «Нова доба», окуп. газета 357
- Нова Європа. *Див.* Європа, Нова
- Нова Наварія, передм. Харкова 390
- Нова Одеса, м. Миколаївської обл. 445
- Нова Україна, місц. 340
- «Нова Україна», в-во 393, 398
- «Нова Україна», денник 398, 399
- «Нова Україна», тижневик 398
- Нова Ушиця, смт. Хмельницької обл. 526
- Новаківський Олекса 142
- «Новая Мисль», окуп. газета 447
- «Нове життя», газета 315
- Нове Село, с. Любачівського пов. (тепер Польща) 469
- «Нове слово», окуп. газета 330
- «Нове Українське Слово», окуп. в-ня 113, 312, 398, 436
- Нові Стрілища, смт. Жидачівського р-ну 651, 993
- Новіцкій, ком. підп. 409
- Новічков, л-т МВС 534
- Новоград-Волинський, м. Житомирської обл. 496, 669, 670, 888
- «Новое Слово», окуп. газета 408
- Новоекономічне, с. Красноармійського р-ну 386
- Новомлинівка, с. Розівського р-ну 750
- Новоморське, с. 373
- Новомосковськ, м. Дніпропетровської обл. 337, 373, 388, 389
- Новомосковський, р-н Дніпропетровської обл. 373, 414
- Новоушицький, р-н
- Ново-Ушицький, р-н Кам'янець-Подільської обл. *Див.* Новоушицький, р-н Хмельницької обл.

Новоушицький, р-н Хмельницької обл. 526, 535, 589, 936

Нодельман, дир. з-ду 877
«Нотар». *Див.* Ярчук Михайло Васильович

НТС 113

Нью-Йорк, м. (США) 113, 644

Нюрнберг, м. (Німеччина) 322

О

О., с. (Київщина) 919, 942

«О.», др. 772, 782

«О.», к-р 506

Обгів, с. *Див.* Соснівка, с. Дубенського р-ну

Оберемко Микола 959

Обиходи, с. Коростенського р-ну 724, 727

Обух Катерина 1016

Обух Тетяна 1016

«Обух», б-к 858

Обухівський, р-н Київської обл. 553

Овідіопольський, уїзд (Трансністрія) 350

«Овод». *Див.* Ф-ів Андрій

Овруч, м. Житомирської обл. 779

Оглоблин Олександр Петрович 113

Огороднік Валерій 48, 51

Одеса, м. 37, 73, 95, 103, 116, 125, 194, 344, 345, 348, 350-359, 361, 375-380, 417, 418, 436, 442, 443, 449, 452-461, 477, 576, 605, 677-682, 684, 687, 690, 829, 869, 871, 906, 991, 1042

«Одеса» («Одесса»), окуп. газета 356, 361. *Див. також* «Одесская Газета», окуп. газета

«Одеса», ПСК 18, 26, 27, 34, 42, 46, 48, 56, 71, 78, 83, 85, 197, 668, 671, 870, 872, 873, 899-901, 904, 1039, 1051

Одесити 679, 681, 684, 686, 689, 690

«Одесская Газета», окуп. газета 350, 356, 361, 377. *Див. також* «Одеса» («Одесса»), окуп. газета

Одеська, обл. 15, 21, 25, 53, 59, 63, 227, 351, 584, 683

Одеська, тюрма 455

Одеський, уїзд (Трансністрія) 350

Одещина 21, 115, 342, 612, 613
ОДПУ. *Див.* ГПУ (ГПУ)

Ожегівка, с. Володарського р-ну 909

Озерна, с. Білоцерківського р-ну 773, 933, 934

«Озерський». *Див.* Стецько Ярослав Семенович

«Оksamитний», др. 857

«Оксана». *Див.* Фоя Людмила Адамівна

«Окулярний». *Див.* Тимчій Володимир

Олевськ, м. Житомирської обл. 508

«Олег», підп. 1037

«Олег», програма ОУН. *Див.* ОУН, програма «Олег»

Олександрів Великий, с. *Див.* Великий Олександрів, с. Вінковецького р-ну

Олександрійський, (тепер в скл. Рівненського) р-н Рівненської обл. 197, 675

Олександрія, м. Кіровоградської обл. 347, 349

- Олександрія, с. Рівненського р-ну 675, 676
- Олексинці, с. Борщівського р-ну 937
- Олексій, архієпископ 312
- «Олексій», к-р б-ки 775
- «Олексій», реф. ОП 936
- Оленівка, с. Фастівського р-ну 564, 874
- Оленівський, ліс 875
- «Оленка» 621, 639
- «Оленка». Див. Юрчинська Олена
- Олесь Олександр 426, 975, 986
- «Олесь», зв. 1045
- «Олесь», підп. 248
- «Олесь». Див. Павлишин Лука
- Олеськів С. («Негус») 671, 672
- Олійник З., гол. 552
- Олійниченко, гол. управи 333
- Оліярник Михайло («Богдан») 1041
- Ольга, княгиня 391
- «Ольга», підп. 621, 623, 639, 640, 647, 650, 657-659
- Оля, студ. 631
- Олянський, кап. НКДБ 532
- «Ом». Див. Маївський Дмитро
- «Омелька», б-ка 27
- Онишкевич Мирослав («Орест») 32, 68
- «Онищенко». Див. Мельник Микола
- Онуфрик Петро («Коник») 435
- ООП. Див. ІБ
- Опришко Савелій 703
- «Орач». Див. Стецько Ярослав Семенович
- «Орбіта». Див. «Шрам» («Орбіта», «№7»)
- «Організація Тодт», нім. орг. праці 381
- «Орден Георгієвських Кавалеров», рос. орг. 376
- «Орел Василь». Див. Мельник Віталій
- «Орест», к-р. Див. Онишкевич Мирослав
- «Орест». Див. Кисіль Іван
- «Орест». Див. Кудра Володимир Пантелеймонович
- «Ореста», б-ка 27, 42, 78, 502
- Оржів, с. Рівненського р-ну 619
- Оринин, с. Кам'янець-Подільського р-ну 526
- Орининський, (тепер в скл. Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) р-н Кан'янець-Подільської обл.
- Орининський, р-н Кам'янець-Подільської обл. (тепер в скл. Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) 504, 539, 588, 589, 594, 595, 905
- «Орлан», пров. Див. Галаса Василь
- «Орлик» др. 533
- «Орлик», такт. схема ОУН. Див. ОУН, програма «Орлик» («Харків»)
- «Орлик». Див. Бенедюк Петро Микитович
- «Орлик». Див. Мирон Дмитро Данилович
- «Орлич». Див. Мельник Віталій
- Орлівщина, с. Новомосковського р-ну 388
- «Оса» («Оса-1»), інструкція ОУН. Див. ОУН, інструкція «Оса»
- «Оса». Див. Білас Василь
- Осадчук Іван 363
- Осипенко Михайло Степанович 602

- «Оскар». *Див.* Барановський Ярослав Володимирович 124, 125, 129, 130, 142, 144, 153-155, 157-159, 161, 171,
- «Оскілко». *Див.* Шевченко Арсен 176, 184, 186, 191, 192, 195, 197, 199, 203, 207, 209, 210,
- Основа, передм. Харкова 390 216-218, 221-223, 227, 230,
- «Останні Вісті», окуп. газета 231, 233, 236, 237, 240, 241, 327 244, 247, 248, 253, 257, 258,
- «Остап». *Див.* «Борис» («Кулемет», «Святослав», «Остап», «Мартин») 260, 292, 293, 314, 330, 334, 341, 401, 417, 418, 424, 427, 430, 434-436, 445, 449, 459,
- «Остап». *Див.* Безпалько Осип 460, 467, 470, 481, 482, 489,
- «Остап». *Див.* Гордійчук Олексій Микитович 492, 494, 500, 506, 507, 511, 513, 532, 534, 540, 547, 563,
- «Остап». *Див.* Качан Остап Григорович 564, 567, 569, 572, 576, 600, 601, 609-611, 614, 616-619,
- «Остап». *Див.* Качинський Сергій 621-624, 628, 636-638, 640, 647, 651, 653, 660, 663, 665-668, 721, 722, 745, 758, 771, 775-785, 788, 798, 800, 803, 820, 824, 827, 837, 843, 845, 857, 858, 864-866, 872, 873, 889, 897, 899-901, 903-906, 935-937, 947-949, 957-960, 963, 985, 992, 993, 997-1001, 1008, 1009, 1011, 1016-1019, 1021, 1027, 1028, 1033, 1035-1045, 1048-1052
- Остапи, с. Лугинського р-ну 731, 732, 733
- Остапюк Ульяна 725
- Остарбайтери 113, 1034
- Остріжчина 533
- Острійки, с. Білоцерківського р-ну 961
- Острозький, р-н Рівненської обл. 899, 900, 901, 904, 985, 987
- «Ост-Фронт», окуп. видання 398
- ОСУЗ 15, 16, 18, 20, 24, 25, 27, 34, 49, 53, 57, 62, 63, 86, 200, 201, 218, 223, 309, 311, 312, 314, 322, 326, 365, 370, 371, 380, 399, 419-421, 423, 432, 447, 619, 623, 626, 635, 636, 639, 640, 650, 652, 775, 776, 947, 948, 980
- Оттава, м. (Канада) 623
- ОУН 16-32, 34-50, 53-87, 93, 99, 100, 104, 109, 114, 121, 124, 125, 129, 130, 142, 144, 153-155, 157-159, 161, 171, 176, 184, 186, 191, 192, 195, 197, 199, 203, 207, 209, 210, 216-218, 221-223, 227, 230, 231, 233, 236, 237, 240, 241, 244, 247, 248, 253, 257, 258, 260, 292, 293, 314, 330, 334, 341, 401, 417, 418, 424, 427, 430, 434-436, 445, 449, 459, 460, 467, 470, 481, 482, 489, 492, 494, 500, 506, 507, 511, 513, 532, 534, 540, 547, 563, 564, 567, 569, 572, 576, 600, 601, 609-611, 614, 616-619, 621-624, 628, 636-638, 640, 647, 651, 653, 660, 663, 665-668, 721, 722, 745, 758, 771, 775-785, 788, 798, 800, 803, 820, 824, 827, 837, 843, 845, 857, 858, 864-866, 872, 873, 889, 897, 899-901, 903-906, 935-937, 947-949, 957-960, 963, 985, 992, 993, 997-1001, 1008, 1009, 1011, 1016-1019, 1021, 1027, 1028, 1033, 1035-1045, 1048-1052
- ОУН(б) 15, 19, 21-26, 50, 57, 59, 60-63, 87, 1033. *Див. також* ОУН
- ОУН(м) 24, 41, 45, 62, 77, 81, 124, 313, 323, 324, 330, 337, 339, 340, 341, 358, 359, 364, 424, 432-435, 613, 642, 935, 957, 1035. *Див. також* ПУН
- ОУН, «Крим» ОП 738
- ОУН, «процес 59-и» 619, 653, 654
- ОУН, 2-а Конференція 176, 623, 651
- ОУН, 2-ий ВЗ 114, 144, 401, 460, 615, 636, 651, 662, 663

ОУН, 3-й ВЗ 144, 154, 615, 629
ОУН, 3-й НВЗ 155, 176, 584, 777, 784, 843
ОУН, 3-я Конференція 651
ОУН, Білогірський надр. провід 26
ОУН, Білоруський ОП 738
ОУН, Букачівський рай. провід 44, 81, 583
ОУН, Буковинський ОП 38, 75, 222, 236
ОУН, Бюро Проводу 199, 617, 651
ОУН, Варшавський процес 99, 651
ОУН, Васильківська група 48, 85
ОУН, Велико-Дедеркальський рай. провід 44, 80, 540
ОУН, військ. школа «Тигри» 993
ОУН, Вінницький надр. провід 26
ОУН, Вінницький обл. провід 19, 872
ОУН, Віньковецький надр. провід 26, 49, 86, 937, 1037
ОУН, ГО на СУЗ 470
ОУН, Городенківський пов. провід 222, 636
ОУН, ГОСП 35, 36, 50, 71, 73, 156, 179, 188, 231, 293, 652, 1028, 1039
ОУН, Гощанський кущ. провід 904
ОУН, Гощанський рай. провід 873, 899
ОУН, Гощанський, підр. провід 872
ОУН, Гримайлівський рай. провід 936
ОУН, Дніпропетровський обл. провід 1034, 1035
ОУН, Дрогобицький надр. провід 569
ОУН, Дрогобицький рай. пров. 747
ОУН, друкарня «ім. Київського» 987
ОУН, друкарня «ім. Клима Савура» 989
ОУН, друкарня ім «Арпада-Золотара» 1027
ОУН, Дунаєвецький надр. провід 22, 26, 60, 936, 1045
ОУН, Житомирський ОП 18, 56, 501, 567
ОУН, ЗЧ 114, 234, 651
ОУН, інструкція «Оса» («Оса-1») 37, 74, 200, 205
ОУН, Калуський ОП 44, 80, 584
ОУН, Кам'янець-Подільський надр. провід 26, 86, 940, 1047
ОУН, Кам'янець-Подільський обл. провід 198, 936
ОУН, Кам'янець-Подільський ОП 19, 22, 26, 27, 36, 38, 42, 47-49, 57, 60, 64, 73, 74, 79, 84-86, 191, 198, 515, 521-523, 536, 775, 864, 865, 909, 1038-1041, 1043-1046, 1048, 1049, 1054
ОУН, Карпатський КП 222, 223, 663
ОУН, КЕ на ЗОУЗ 636
ОУН, КЕ на ЗУЗ 99, 114, 199, 401, 460, 617, 623, 651, 652
ОУН, КЕ на ПЗУЗ 652
ОУН, Київський міськ. провід 27, 32, 36, 43, 46, 48, 69, 72, 79, 83, 85, 174, 667, 668, 900, 901, 904, 1051

ОУН, Коломийський ОП 38, 74, 75, 217, 222, 223, 235, 1045
ОУН, Коломийський пов. провід 222
ОУН, Конференція поневоленних народів 615, 777
ОУН, КОП 231
ОУН, Корецький надр. провід 49, 86, 197, 724, 872, 899, 900, 904
ОУН, Корецький рай. провід 904
ОУН, Костопільський, надр. провід 872
ОУН, КП «Поділля» 22, 26, 27, 39, 47, 48, 61, 63, 75, 84, 86, 199, 866, 905, 1008, 1037, 1043, 1053
ОУН, КП «Трансністрія» 459
ОУН, КП на ЗУЗ 663
ОУН, КП на ОСУЗ 25, 322, 619, 652, 653
ОУН, КП на ПдУЗ 777
ОУН, КП на ПЗУЗ 45, 46, 49, 192, 197, 481, 484, 501, 567, 617, 619, 724, 738, 758, 872, 900, 1043
ОУН, КП на ПСУЗ 1034
ОУН, КП на СУЗ 19, 20, 45, 46, 49, 322, 424, 617, 628, 636, 637, 644, 947, 998, 1036
ОУН, Кременецький (Крем'янецький) ОП 46, 83, 770, 771, 907
ОУН, Криворізький ОП 459, 777, 1042
ОУН, Луцький ОП 482
ОУН, Луцький рай. провід 500
ОУН, Любомльський надр. провід 505
ОУН, Малинський рай. провід 501
ОУН, Межиріцький, надр. провід 872
ОУН, Микулинецький рай. провід 775
ОУН, Одеський обл. провід 993
ОУН, Одеський ОП 459
ОУН, Олександрійський рай. провід 197
ОУН, ПГ 18, 19, 21, 24, 44, 56, 57, 59, 62, 81, 197, 424, 458-460, 600, 609, 613, 617, 619, 623, 636, 640, 651, 655, 662, 776, 872
ОУН, Південний КП 447, 459, 460, 1036
ОУН, Провід 29, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 49, 114, 156, 176, 188, 199, 206, 293, 401, 485, 616, 617, 619, 628, 629, 644, 651, 652, 662, 663, 1028, 1042
ОУН, програма «Дажбог» 209, 211, 218, 221, 230, 236, 237
ОУН, програма «Олег» 192, 193, 219, 237, 240, 242, 244, 245
ОУН, програма «Орлик» («Харків») 38, 39, 74, 75, 218, 219, 222, 223, 236, 243
ОУН, Проскурівський надр. провід 865, 866
ОУН, РЗЗ 651
ОУН, Рівненський обл. провід 197
ОУН, РП 99, 114, 199, 401, 459, 470, 623, 651
ОУН, Самбірський надр. провід 569, 572
ОУН, Самбірський рай. провід 569
ОУН, СБ 41, 43, 77, 79, 213, 215, 220, 224-226, 230, 234,

- 238, 239, 242, 244, 251, 253,
254, 444-447, 481-485, 487,
492, 501, 540, 612, 650, 652,
653, 662, 857-859, 872, 873,
899, 900, 936
- ОУН, Скала-Подільський рай.
провід 48, 86, 905, 940, 1043
- ОУН, Сокальський ОП 663
- ОУН, Сокальський пов. провід
663
- ОУН, Старосамбірський міськ.
провід 572
- ОУН, Старосамбірський рай.
провід 569, 572
- ОУН, Стрийський ОП 623
- ОУН, Стрільківський рай. про-
від 576
- ОУН, Тернопільський обл. про-
від 199, 936
- ОУН, Тернопільський ОП 26,
50, 63, 87, 1008
- ОУН, Тернопільський пов. про-
від 936
- ОУН, ТО «Плацдарм» 501
- ОУН, ТО «Роздоріжжя» 501
- ОУН, Турківський надр. провід
577
- ОУН, Чемеровецький надр.
провід 26
- ОУН, Чемеровецький рай. про-
від 865
- ОУН, Чортківський надр. про-
від 48, 86, 191
- ОУН, Чортківський ОП 26, 63,
199, 940
- ОУН, Юнацтво 23, 114, 199,
223, 292, 401, 460, 618, 651,
653, 1034, 1042
- ОУН, Ярмолинецький надр.
провід 26, 865
- Оунівці. *Див.* ОУН
- ОУН-р 99, 623
- ОУН-СД 371, 379, 383
- Охотівка, с. Коростенського
р-ну 737
- «Охрім». *Див.* Клячківський
Дмитро
- «Охрім». *Див.* Мартюк Хома
- Охрімюк Аврам Якович 985,
987
- Охтирка, м. Сумської обл. 325
- «Охтирський Вісник», окуп.
газета 325
- Очаків, м. Миколаївської обл.
452
- Очаківський, уїзд (Трансністрія)
350
- «Очерет». *Див.* Гудзоватий
Петро
- «Очеретенко». *Див.* Гудзоватий
Петро
- П**
- П., с. (Київщина) 920, 924, 926
- П., с. Київської обл. 774
- «П.», др. 770
- «П'ер». *Див.* Федорів Петро
- П'ятихатки, м. Дніпропетровсь-
кої обл. 415
- П'ятничани, дільн. м. Вінниці
782, 783
- Павленко Ірина 17, 55
- Павленко, пр. КДБ 29, 66
- Павлишин Лука («Віктор»,
«Лісовський», «Матвій», «Вій»,
«Матвій Соколовський»,
«Олесь», «Павлов Олександр
Михайлович») 459
- «Павло», др. 871
- «Павло». *Див.* Мельник Мико-
ла
- «Павлов Олександр Михайло-
вич». *Див.* Павлишин Лука
- «Павлов», агент МДБ 771, 907

Павлоград, м. Дніпропетровської обл. 384, 389
Павлоградщина 387
Павлушков Микола 104
Пагіря Олександр 51, 88
«Панас», стр. 859
Панасенко Соня 699
Пантелеймон, єп. 368, 634
Панченко В. 24, 62
Панченко Григорій 729, 733
«Панька», вд. 18, 56
Панькевич Степан 363
Парадинський Олекса 398
Париж, м. (Франція) 93
Пархоменко Артем 703
Пасіка К. В. 551
Патолічев Микола Семенович 985
Патриляк Іван 19, 23, 51, 88
Пашкань Сашко 699
Пашуки, хут. Гоцанського р-ну 567
ПВО 423, 424, 438
ПдСУЗ 370, 371, 380
ПДУЗ 15, 16, 19, 24, 25, 53, 57, 62, 341, 342, 365, 475, 626, 651.
Див. також Україна, Південна
Первомайськ, м. Миколаївської обл. 347, 356, 455, 456
Перевіз, с. Васильківського р-ну 551, 884
Перегінське, смт. Рожнятівського р-ну 663
Перегінський, р-н Станіславської обл. (тепер у складі Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) 543
«Перелесник М.». *Див.* Фоя Людмила Адамівна
Перемишль, м. (Польща) 644
Перемишлянський, р-н Львівської обл. 663
Перемищина 644
Перепадя Петро 1034
Перещепине, с. Новомосковського р-ну 388
Переяслав-Хмельницький, м. Київської обл. 296, 300, 902, 970
Перція, гол. пр-ня 561
Петербург, м. *Див.* Санкт-Петербург, м. (Росія)
Петлюра Симон Васильович 92, 93, 115, 122, 134, 142, 144, 176, 372, 421, 429, 439, 503, 694, 742, 927, 958
Петлюрівці 315, 327, 369, 429, 609. *Див. також* УНР, Армія
Петраки, с. Віньковецького р-ну 592
Петренко Галина. *Див.* Чуйко (Климів, Петренко) Галина
Петренко Іван 695
Петренко Олександр С. 20, 58
«Петренко Петро Петрович», авт. 33, 69, 91, 125
Петренко Роман (Євген Татура) 640
«Петренко». *Див.* Кузьмик Василь
Петречко Ярослав («Габ») 445
«Петрик», хот. 676
Петриків, с. Тернопільського р-ну 936
Петрівка, с. Васильківського р-ну 550
«Петрівський», авт. 125
Петро I, рос. цар 115, 302, 970, 971, 974
«Петро Олександрович». *Див.* Сак Пантелеймон
«Петро» 887
«Петро», пров. *Див.* Кравчук Роман

- Петров О. 990
Петровський Григорій Іванович
145, 565, 883
Петровський, композ. 602
Петрук Павло Варламович
(«Ворон», «Яструб») 47, 84,
770, 771, 907
Петрушевич Євген Омелянович
436
Петрушенко 602
Петрушенко, арт. 142
ПЗУЗ 15, 18, 24, 26, 36, 43, 45,
56, 73, 79, 82, 83, 86, 197,
370, 481, 501, 567, 617-620,
626, 635, 652, 738, 758, 872,
900
Пижівка, с. Новоушицького
р-ну 546
Пилипи-Олександрівські, с.
Віньковецького р-ну 534,
535
«Пилявці», бр. УПА. *Див.* УПА,
бригада «Пилявці» («ім.
Лисого»)
Пинтя, Герман 350
Пиріг Михайло («Хмель»,
«Сокіл») 1038
Південна Корея 752. *Див. також*
Корея
Південна Україна. *Див.* Україна,
Південна
Південний Буг, р. *Див.* Буг,
Південний, р.
Південні області України. *Див.*
ПдУЗ
Південно-східна Європа. *Див.*
Європа, Південно-східна
Південь 20, 21, 227, 228, 955
Північ 113, 117, 374, 751
Північна Корея. *Див.* КНДР
Підволочиськ, м. Тернопільсь-
кої обл. 690
Підгаєцький, р-н Тернопільсь-
кої обл. 199
Підгайне, с. Іванківського р-ну
958
Підгороддя, с. Рогатинського
р-ну 435
Піддубний Роман Миколайович
(«Марко») 27, 48, 85, 495,
870, 873
Піддубник, бриг. 551
Піддубці, с. Луцького р-ну 620
Підкарпаття 618
«Підкова», др. 873
«Підкова». *Див.* Лужецький
Йосип Васильович
Підлуби, с. Ємільченського
р-ну 500, 725, 733
Підмихайля, с. Калуського р-ну
542
Підмогильний Валеріан 975
«Піп». *Див.* Мирон Дмитро
Данилович
Піски, с. Бобровицького р-ну
105
Пітсбург, м. (США) 651
Піщанка, с. Новомосковського
р-ну 388
«Пласт», скаут. орг. 401, 435,
460, 469, 619
«Плацдарм», тер. округи. *Див.*
ОУН, ТО «Плацдарм»
Плесецьке, с. Васильківського
р-ну 551, 553, 580-582, 870,
871, 875, 884, 892, 893, 896
Плещівка, с. Коростенського
р-ну 730, 732, 734, 737
Плзень, м. (Чехословаччина)
163
Плоєшти (Плоєшти), м. Румунія
441, 456, 479
Плужне, с. Ізяславського р-ну
412

- Плужненський, р-н Кам'янець-Подільської обл. (тепер в скл. Ізяславського р-ну Хмельницької обл.) 502
- Повотенко, проф. 627
- Погонський, лікар 556
- «Погорілий». *Див.* Янишевський Степан Павлович
- Погреби, с. Васильківського р-ну 550
- Подебради, м. (Чехія) 330
- Поділля (Подільські р-ни) 17, 19, 39, 42, 55, 57, 75, 79, 238, 451, 597, 750, 955, 981
- «Поділля», КП ОУН. *Див.* ОУН, КП «Поділля»
- Подольська, зал. станція 732
- Подоляк Михайло 562
- Позичанюк Йосип («Шаблюк», «Шугай», «Євшан», «Стожар», «Устим», «Чубенко», «Рубайгада») 637, 776
- Поливка Петро 771
- Полісся 17, 55, 94, 437, 669, 853
- «Поліська Січ» 437
- Поліський, ліс 506
- «Політфронт», орг. 93
- Поліщуки 94, 955
- Полковниче, с. Ставиченського р-ну 773, 938
- «Полтава Петро». *Див.* Федун Петро
- Полтава, м. 93, 325, 397, 403, 404, 432, 433, 619, 645, 960, 991, 993
- Полтавська, обл. 15, 25, 27, 48, 53, 63, 85, 113, 584, 755, 897, 899, 1028
- Полтавська, губ. 323
- Полтавці 676
- Полтавщина 45, 81, 315, 323, 430, 435, 577, 612, 779, 782, 993
- Полуботок Павло, гетьм. 115
- Польова Юлія 22, 51, 60, 88
- Польська, поліція 114, 401, 434, 435, 460, 470
- Польське, військо (армія). *Див.* ВП
- Польський, народ. *Див.* Поляки
- Польща 123, 130, 140, 143, 171, 257, 295, 330, 335, 435, 437, 520, 573, 603, 623, 644, 652, 662, 728, 750, 974, 980, 982, 988
- Поляки 94, 95, 123, 142, 150, 151, 200, 323, 326, 331, 334, 335, 351, 390, 411, 415, 417, 497, 520, 540, 597, 627, 662, 686, 708, 710, 736, 756, 767, 772, 804, 847, 941
- Поморяни, смт. Золочівського р-ну 936
- «Помста». *Див.* Гошовський Микола
- Понадзбручанські, р-ни. *Див.* Призбручанські, р-ни
- Понич Стефанія 616
- Пономаренко, бриг. 551
- «Попель Степан». *Див.* Бандера Степан Андрійович
- Попов, проф. 393
- Попович І., секр. 552
- Попович, полк. 353
- Поправка, с. Білоцерківського р-ну 938
- Попрад, м., р. (Словаччина) 118
- Порадівка, с. Васильківського р-ну 550
- Посада-Новоміська, с. Старо-самбірського р-ну 576
- «Посев», в-ня НТС 113
- Посівнич Микола 51, 88
- Пост Волинський, зал. станція 882

- Потіївка, с. Білоцерківського р-ну 961
- Потіївка, с. Радомишльського р-ну 497, 498
- Потіївський, (тепер в скл. Радомишльського) р-н Житомирської обл. 463, 495-499
- Потічний Петро Й., проф. 18, 51, 56, 88
- Потоцький, пол. граф. 757
- Поточиська, с. Городенківського р-ну 99
- Почапінці, с. Чемеровецького р-ну 592
- Правобережжя (Правобережна Україна). *Див.* Україна, Правобережна
- «Православна Місія», рум. церк. орг. 377
- Прага, м. (Чехія) 114, 124, 330
- «Прапор Молоді», підп. в-ня 428
- Прибалтика (Прибалтійські, країни) 37, 73, 142, 143, 194, 206, 298, 327
- Прибалтійські німці. *Див.* Німці, прибалтійські
- «Прибугські Вісті» («Прибузькі вісті»), окуп. газета 347, 356
- Привороття, с. Кам'янець-Подільського р-ну 468, 531, 589
- Придніпрянці. *Див.* Українці, наддніпрянці
- Призбручанські, р-ни 44, 534, 539, 585, 588, 865
- Прилбичі, с. Яворівського р-ну 324
- Прилуки, м. Чернігівської обл. 432
- Примак Сильвестр («Бутько») 27, 941
- Прокоп Мирослав («Вировий», «Володимир», «Гармаш», «Мірко», «Остап») 629, 644, 645, 649-652, 655
- «Прокоп» 880, 885-887, 895
- Прокопишин Іван («Бурлан») 26, 63, 64
- Прокопович (Гошовська, Лопатинська) Анна («Анка») 616
- Прокопович Теофан 971
- Пронченко Михайло 1035
- Пронькін Ігор Олексійович («Беркут») 27, 48, 85, 668, 900, 903, 1051
- «Пропаганда Стеффель», в-во 447
- «Просвіта», т-во 315, 316, 318, 336, 367, 393, 399, 604
- Проскурів, м. *Див.* Хмельницький, м.
- Проскурівщина. *Див.* Хмельниччина
- Прочко Мирон 423, 438
- ПСУЗ 636, 1034
- Птатлінг, ст. (Німеччина) 114
- «Птах». *Див.* Галаса Михайло
- «Пташка», підр. госп. 858
- Пугач, кап. НКДБ 518
- Пугачівка, с. Коростенського р-ну 496
- ПУН 99, 114, 124, 330, 434, 436. *Див. також* ОУН(м)
- Пурис Микита 697
- Пустомитівський, р-н Львівської обл. 651
- Путрівка, с. Васильківського р-ну 550, 556, 562, 564, 566, 579-581, 875, 884, 885, 893, 895, 896
- Пушкар, ст. л-т МДБ 198
- Пушкін Олександр Сергійович 93, 335, 631, 683, 757, 972

Пушкін, кап. МДБ 222, 235, 255

Пуща Водиця, місц. (Київ) 647

Пуя Віссаріон, митр. 378

Пьотровський, ком. сігуранци 455

Р

Р., зал. станція 758

Р., с. Дрогобицької обл. 572, 576

Р., с. Житомирської обл. 496

«Р.», к-р 511

«Р-1197». *Див.* ОУН, ГОСП

«Р-5». *Див.* Ярчук Михайло Васильович

Радивилівський, р-н Рівненської обл. 779

«Радич». *Див.* Гудзоватий Петро

Радомишльський, р-н Житомирської обл. 367, 857

Радянська Україна. *Див.* УРСР

«Радянська Україна», рад. газета 488

Радянська, армія. *Див.* ЧА

Радянське, с. Коростенського р-ну 733, 857. *Див. також* Богушівка (Нова і Стара), с. Коростенського р-ну

Радянський Союз. *Див.* СРСР

Радянські, партизани 41, 45, 46, 77, 81, 83, 323, 325, 340, 362, 372, 384, 387, 394, 401, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 413, 416, 417, 422, 431, 432, 445, 450, 458, 463, 464, 465, 466, 467, 509, 514, 612, 671, 672, 878, 879, 885, 928, 949, 961. *Див. також* Ковпаківці

Раївка, с. Радомишльського р-ну 857

Рай, с. Бережанського р-ну 401

Райлів, с. Стрийського р-ну 569

Райнова, с. Старосамбірського р-ну 572

Рак Анатолій («Хмара», «Славута», «Боженко») 865, 866

Раковський Християн 603

«Распутін». *Див.* Яковлів Яків Ратенко Ананій 697

«Рая». *Див.* Божиківська (Горбач-Горбатенко) Валентина Іванівна

Револуційний Провід ОУН. *Див.* ОУН, РП

«Револуціонер-пропагандист», підп. в-ня 50, 87, 1000

Регей Василь («Кіт») 1035

Рейх (Райх), III-ій 326, 349, 378, 380, 449

Рейхскомісаріят Україна (Райхскомісаріат Україна) 40, 77, 115, 418, 618, 626, 635

Реклинець, с. Сокальського р-ну 617

Ремель, с. Рівненського р-ну 197

Ременів, с. Кам'янка-Бузького р-ну 434

Репіще, с. 18, 56

Репнін 93

Республіка Корея. *Див.* Південна Корея

Решетилівський, р-н Полтавської обл. 1028

Решетин Григорій («Галайда») 480, 501, 502, 529

Репін Ілля Юхимович 142

«Рибак». *Див.* Качурівський Роман

- «Ривай», др. 857
 Рильський Максим Тадейович
 105, 485
 Рим, м. (Італія) 401
 Рихта, с. Кам'янець-Подільського р-ну 539
 Ришавка, с. Коростенського р-ну 733
 Рівне, м. 20, 23, 58, 61, 115, 347, 399, 483, 618, 619, 621, 626, 633, 661, 900, 965
 Рівненська, обл. 27, 197, 481, 567, 618, 674, 724, 738, 777, 779, 857, 858, 859, 872, 899, 900, 904, 985, 987
 Рівненський, р-н Рівненської обл. 619
 Рівненщина 567
 Ріпинці, с. Кам'янець-Подільського р-ну 589
 «Річка». *Див.* Семчишин Тимофій
 РККА. *Див.* ЧА
 РОА 113, 163, 166, 167, 418, 451, 453, 458, 461, 543, 673, 674. *Див. також* «Комітет визволення народів Росії»
 «Роберт». *Див.* Мирон Дмитро Данилович
 Ровенська, обл. *Див.* Рівненська, обл.
 Ровно, м. *Див.* Рівне, м.
 «РОВС» 358, 376, 418
 Рогатинський, р-н Івано-Франківської обл. 292, 293, 435
 Роговський, кер. ПВО 423
 Рожищенський р-н Волинської обл. 858
 Рожнятів, смт. Івано-Франківської обл. 543
 Рожнятівський, р-н Івано-Франківської обл. 663
 Розважівський, (тепер в скл. Іванківського) р-н Київської обл. 858
 Роздавіловка, окоп. м. Макиївки 706
 Роздільна, м. Одеської обл. 352, 354
 «Роздоріжжя», тер. округи ОУН. *Див.* ОУН, ТО «Роздоріжжя»
 Розенберг, Альфред 322, 438, 950
 Рози Люксембург, с. Новоазовського р-ну 374
 Розівка, с. Тельманівського р-ну 374
 Розівка, смт. Запорізької обл. 750, 754
 Розівський, р-н Запорізької обл. 750
 Розпутний Петро 958, 959
 Рокитне, смт. Київського р-ну 961
 Рокитнянський, р-н Київської обл. 775
 «Роксоляна». *Див.* Ільків Ольга
 «Роман», зв. 1044, 1045
 «Роман». *Див.* Качурівський Роман
 «Роман». *Див.* Кудра Володимир Пантелеймонович
 «Роман». *Див.* Титко Святослав Васильович
 «Романа», б-ка 501
 Романів Наталка («Наталка Тирса», «Світлана», «Віра», «Мая») 45, 82, 616, 623, 643, 650, 657
 «Ромко», б-к 1047
 «Ромко». *Див.* Кук Василь Степанович
 Ромпель, зондерфюр. 391, 402

- Російська Імперія 15, 53, 93, 202, 525, 991
- Російський, народ. *Див.* Росіяни
- Росія 33, 39, 69, 76, 93-95, 97, 116, 142, 182, 265-267, 286, 294-298, 300, 302-304, 330, 335, 346, 358, 362, 363, 370, 383, 384, 443, 447, 689, 728, 735, 742, 745, 746, 756, 766, 767, 772, 795, 801, 804, 805, 807, 808, 812, 815, 816, 826, 844, 956, 971, 974, 1005, 1015, 1023
- Росія, царська. *Див.* Російська, імперія
- Росіяни 94, 95, 111, 115, 116, 122, 123, 136, 139, 141, 150, 162, 182, 183, 185, 186, 200, 202, 205, 206, 213, 223, 226, 245, 253, 264, 265, 283, 296, 298-306, 311, 312, 315-321, 324-327, 331-334, 336-338, 340, 348, 351, 354, 356-358, 362-364, 367-370, 372, 375-379, 382-385, 391, 407-411, 416-419, 443, 458, 466, 497, 500, 504, 541, 546, 553, 554, 561, 562, 567, 574, 578, 627, 630, 632, 676, 687-690, 704, 705, 726, 736, 741, 742, 751, 754-756, 758, 759, 760, 764, 767-769, 795, 796, 798, 804, 806, 807, 809, 812, 815, 816, 869, 885, 914, 918, 922, 925, 930, 932, 968, 969, 970, 972-974, 987, 992, 994, 1004, 1005, 1013, 1014, 1018, 1024, 1026
- Рославичі, с. Васильківського р-ну 551
- Роспутний Петро. *Див.* Розпутний Петро
- Ростів (Ростов), м. *Див.* Ростов-на-Дону, м. (Росія)
- Ростов-на-Дону, м. (Росія) 424, 493, 494
- Рось, р. 912, 960
- Роттердам, м. (Голандія) 93
- РРФСР (РСФСР) 15, 305, 485, 574
- РСЧА (РККА). *Див.* ЧА
- «Рубайгада». *Див.* Позичанюк Йосип
- «Рубан Максим». *Див.* Лебедь Микола Дмитрович
- Рубанка, с. Малинського р-ну 498
- «Рубач». *Див.* Щикульський Іван
- Руда-Гірчичнянська, с. Дунаєвцького р-ну 585
- «Руденко», рай. реф. проп. 540, 541
- «Руденко». *Див.* Сірко Василь Микитович
- «Рудий». *Див.* Стельмащук Юрій
- Рудка, с. Дунаєвцького р-ну 524, 528
- Рудня Підлубацька, с. Ємільчинського р-ну 512
- Рузвельт, Франклін Делано 135, 453, 461
- Руликів, с. Васильківського р-ну 550
- Румуни 115, 318, 341, 343-345, 347, 348, 350-357, 359, 361, 374-380, 390, 419, 440-444, 453-459, 461, 462, 478, 626, 690
- Румунія 156, 341, 348, 349, 356-359, 375, 440-443, 452, 453, 454, 456, 459-462, 478, 982, 988

- «Румунська Православна Місія» 347
- Румунська, армія (війська) 341, 349, 354, 380, 443, 454
- Румунська, держава. Див. Румунія
- Румунська, жандармерія 341, 353, 354, 375, 377, 443, 454, 455, 457, 462
- Румунська, контррозвідка 375, 418
- Румунська, поліція 340, 349, 353, 359, 376, 460, 461
- Румунський, народ. Див. Румуни
- РУП 92
- Русилів, с. Буцацького р-ну
- Русилів, с. Буцацького р-ну 191, 863
- Русичі (руси). Див. Українці
- «Руслан», рай. реф. проп. 584
- Русначенко Анатолій 24, 62
- Русські (руські, русские, руські). Див. Росіяни
- «Русській Комітет», рос. колаб. орг. 383
- Руссо, Жан-Жак 972
- Русь. Див. Україна
- Руська, р. 911, 912
- Рябунець Осип Іванович («Грач») 27, 870, 872
- С**
- С., Житомирської обл. 495
- С., зал. станція 911
- С., с. (Київщина) 923
- «С-20» 677
- «Саблюк». Див. Качан Остап Григорович
- «Саблюка», вд. 18, 56
- Саврань, смт. Одеської обл. 458
- Савріцький Іван 580
- «Савур Клим». Див. Клячківський Дмитро
- Савчак Василь Миколайович («Сталь») 38, 75, 223, 236
- Савченко Сергій Романович 490
- Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний) Петро, гетьм. 391
- Сагайдачний Петро, ред. 398
- «Сагайдачний». Див. Семчишин Тимофій
- Саган Анатолій 580
- «Садовий». Див. «Сухий» («Садовий», «Чмола»)
- Саєнко Марія 698
- Сак Пантелеймон («Могила», «Всеволод», «Сила», «Сила», «Петро Олександрович») 25, 46, 63, 83, 424, 636, 637, 649-653, 655, 656, 658, 659, 661, 663, 776
- «Сакко». Див. Коссак Зенон Миколайович
- Самбірський, р-н Львівської обл. 460
- Самбірщина 363
- Самгородок, с. Сквирського р-ну 959
- Самійленко В. 991
- Самокіш Микола Семенович 142
- Самостійна Україна (Самостійна Українська Держава). Див. УССД
- «Самостійна Україна», брош. 92
- Самостріли, с. Корецького р-ну 900
- Самострілицькі, хутори (Коречина) 900

- Самотовка Ярослав 1035
Самохліб Андрій 694
«Самсон». *Див.* Качинський
Сергій
Самчук Улас 485, 975
Сандакова, нач. рай. торгівлі
559, 561
Санкт-Петербург, м. (Росія)
116, 330, 603
Сараєв Р., МДБ 30, 66
Саратов, м. (Росія) 604
Сатанівський, ліс 471
Сатанівський, р-н Кам'янець-
Подільської обл. (тепер в скл.
Городоцького р-ну Хмель-
ницької обл.) 471, 516, 539
Сашко, агент НКВД 857
СБ ОУН. *Див.* ОУН, СБ
Свенцінський Федір М. 729
«Свенціцький». *Див.* Мирон
Дмитро Данилович
Свистун Микола («Лисий»)
1036
Свінцінський Федір М. 725
«Світлана». *Див.* Романів
Наталка
Світличний, бургомістр 394
Світова Антикомуністична Ліга
114
«Свобода Народам», підп. д-ня
УПА 951, 953, 955
СВУ 104, 105, 134, 315, 401,
604, 609, 621, 992
«Святослав». *Див.* «Борис»
 («Кулемет», «Святослав»,
«Остап», «Мартин»)
Святошин, с. Жовтневого р-ну
(тепер в скл. Києва) 959,
961
СД (SD) 23, 392, 415, 416, 422-
425, 432, 433, 434, 437, 446,
611
Севастополь, м. АР Крим 407,
411, 758
«Север». *Див.* Федун Петро
Селиська, с. (Яворівщина) 1016
Семаківка, с. Ємільчинського
р-ну 513
«Семен». *Див.* Берездень
Тимофій Пилипович
«Семен». *Див.* Янишевський
Степан Павлович
Семенко Олександр
Платонович 391
Семенюк Григорій Єфимович
 («Мручко», «Микола») 27, 37,
73, 192, 197, 724
Семиволос Микола, стаханов-
ець 602
Семистяга Володимир 22, 60
«Семченко», пров. 599, 600
Семчишин Тимофій («Річка»,
«Тиміш», «Мирослав Річка»,
«Сагайдачний», «Стогін»,
«Шимон Турчанович»,
«Шелест», «Ярема», «Білий»,
«Юрій Іванович») 459
Сеник Михайло Федорович
391
Сеник Омелян 435
Сенкевичівський, (тепер в
скл. Горохівського) р-н
Волинської обл. 858
Сенчишин Василь Іванович
 («Гайовий») 576
Сербія 376, 458
Сергіївка, с. Ємільчинського
р-ну 510
«Сергій», др. 783
«Сергій». *Див.* Мирон Дмитро
Данилович
Сергійчук Володимир 18, 19,
23, 34, 46, 56, 57, 60, 61, 70,
83, 173, 597, 616

- Середземне, море 454
Середін А. 24, 62
Середня Європа. *Див.* Європа, Центральна
«Семушка», надр. 857
Сибір 116, 162, 186, 238, 249, 322, 429, 447, 467-469, 478, 504, 521, 528, 538, 615, 678, 690, 693, 710, 734, 735, 753, 762, 763, 765, 769, 815, 869, 877, 992, 997, 998, 1012
Сибіряки 385
Сивки, с. Білогірського р-ну 473
Сидор Василь («Вишитий», «Зов», «Конрад», «Кравс», «Крегул», «Лісовик», «Шелест») 45, 616, 662
«Сидоренко Семен». *Див.* Янишевський Степан Павлович
«Сила». *Див.* Сак Пантелеймон
Симони, с. Ємільчинського р-ну 670, 671, 672
Синельникове, м. Дніпропетровської обл. 414
«Синій». *Див.* Старух Ярослав
Сирець, р-н Києва 424
Сиротюк Т. Г., секр. РК 549, 561
«Сич». *Див.* Сушко Роман
«Сівач». *Див.* Федорів Петро
Сіверський Донець, р. 315
«Сівко». *Див.* Федорів Петро
Сігуранца (сигуранца, сігуранца) 344, 353, 357, 359, 375, 376, 379, 416-418, 443, 454, 455, 458-460
Сілезія (Сілезький кам'яновугільний басейн) 654, 711. *Див.* також. Нижній Шльонськ, місц. (Польща)
Сілець, с. Сокальського р-ну 617
Сімферополь, м. АП Крим 362, 408, 755, 756
Сірий Клин, укр. поселення 615
«Сірий». *Див.* Бандера Степан Андрійович
«Сірий». *Див.* Ф-ів Андрій
«Сірі вовки», курінь УПА. *Див.* УПА, кур. «Сірі вовки»
Сірко Василь Микитович («Дзвін», «Руденко») 540
«Сіроманці», курінь УПА. *Див.* УПА, кур. «Сіроманці»
«Січ», т-во 367
«Січ», т-во (Луцьк) 500
Січеслав, м. *Див.* Дніпропетровськ, м.
Січові Стрільці (СС). *Див.* УСС
«СК-9». *Див.* Качановський Микола
Скадовськ, м. Херсонської обл. 490
Скала-Подільська, смт. Борщівського р-ну 865
Скала-Подільський, (тепер у скл. Борщівського) р-н Тернопільської обл. 198, 521, 771, 865, 866, 905
Сквира, м. Київської обл. 450
Сквирица 957, 959
«Скирда», к-р сотні 672, 673
«Скирди», сотня 669, 673
«Скоб». *Див.* Качановський Микола
Сколівський, р-н Львівської обл. 577, 629
Скорик Марія 699
Скоробагатов А. В. 22, 60
Скоропадська Настя 391
Скоропадський Павло Петрович, гетьм. 41, 77, 114, 427, 436

- Скотиняни, с. Кам'янець-Подільської обл. *Див.* Клинове, с. Городоцького р-ну Хмельницької обл.
- Скрипник Микола Олексійович 134, 138, 602, 603
- Скрібан, о. 377
- Скузь, киянин 640, 648, 662, 663
- Скурати, с. Малинського р-ну 734
- Слабченко М. 104
- Слав'яни. *Див.* Слов'яни (слов'янські народи)
- Славгород, с. Синельниківського р-ну 388
- Славка, тов. 433
- Славки, студ. зі Львова 660
- «Славко». *Див.* Федик Ярослав
- «Славута». *Див.* Рак Анатолій
- Славутський, р-н Хмельницької обл. 899
- «Сливка», стр. 523
- Сліпченко Микола Степанович 391
- Слісаренко Олекса 975
- Слобідка, с. Сатанівського р-ну 539
- Слобідка-Балинська, с. Дунаєвського р-ну 535
- Слобідка-Рихтівська, с. Кам'янець-Подільського р-ну 539
- Слободянюк Микола А. 21, 59
- Слобожанщина 390
- Слов'яни (слов'янські народи) 115, 118, 990
- Слов'янськ (Слав'янськ), м. Донецької обл. 22, 60, 315, 386, 389
- Слов'ятин, с. Бережанського р-ну 222
- Словаки 675
- Словаччина 634
- Случ, р. 672
- Слюсар Микола («Андрій», «Гроза», «Данько») 26, 64, 865, 866
- «Слюсар». *Див.* Беднарчик Ю.
- СМЕРШ 436, 459, 460
- «Смех», окуп. гумор. газета 361
- «Смок». *Див.* Козак Микола
- Смолюк Степан Йосипович («Дем'ян», «Юзьків») 27, 48, 85, 871, 897, 899
- Смотрицький (Смотрич), р-н Кам'янець-Подільської обл. 470-472, 517, 523, 524, 528, 535, 538, 587, 589, 590-592
- Смотрич, с. Кам'янець-Подільського р-ну 531, 532
- Смотрич, смт. Дунаєвського р-ну 524, 538
- «Сніг». *Див.* Тимчій Володимир
- Снігурівка, с. Золотоніського р-ну 897
- Собакиєвка, окол. м. Макіївки 706
- Совачів В. 991
- Совети (совіти) 332, 386, 389, 409, 431, 441, 452, 479, 692-695, 949, 1013. *Див. також* Червоні
- Советський Союз. *Див.* СССР (СРСР)
- Советські, партизани (совітська партизанка). *Див.* Радянські, партизани
- Совпа, с. Березнівського р-ну 197, 724
- Совпенський, ліс 872
- Сокальський, р-н Львівської обл. 617, 662
- Сокальщина 617, 663

- «Сокіл», др. 445
«Сокіл», т-во 619
«Соколовський Матвій». *Див.*
Павлишин Лука
Соколовський, др. 372
Соколовський, інж. 332, 335
Соколянський Олександр
(«Шура») 864, 865
«Солідний» 248
Солобківці, с. Ярмолинецького
р-ну 585
Солобківцівський (Солобо-
вський), р-н Кам'янець-
Подільської обл. (тепер в
скл. Ярмолинецького р-ну
Хмельницької обл.) 521, 585,
592
Солов'ї, с. Лугинського р-ну
724, 734
Соловки (Соловецькі острови)
105, 116, 429, 570, 604, 692,
693, 1012
Солотвино, смт. Тячівського
р-ну 99
Солтанівка (Велика і Мала), с.
Васильківського р-ну 564.
Див. також Велика Солта-
нівка; Мала Солтанівка, с.
Васильківського р-ну
«Соня». *Див.* Гилюк Софія
Сорока, бриг. 551
Сортувальна, зал. станція
Одеси 462
Соснівка, с. Дубенського р-ну
18, 56
Соснівка, с. Ярмолинецького
р-ну 472
Соснівський, (тепер у скл.
Березнівського) р-н Рівненсь-
кої обл. 197, 724, 859, 872
Соснове, смт. Березнівського
р-ну 859
Сосюра Володимир Миколайо-
вич 602, 605
«Союз Русських Офіцерів», орг.
358, 376, 417, 418, 458
Союз Українок 435, 619
«Спартак». *Див.* Гошовський
Микола
Спартаківський, р-н (Молдавія)
351
Спасів, с. Сокальського р-ну
662
Сполучені Штати. *Див.* США
СССР (СРСР) 16, 30, 31, 37, 38,
54, 66-68, 73, 74, 93, 97, 105,
111, 113, 114, 134-137, 139,
140, 142-148, 156, 161-163,
165, 167, 169, 176-178, 181-
183, 191, 193, 194, 196, 200,
202, 206, 209, 214, 231, 260,
300, 302-305, 317, 332, 385,
406, 417, 468, 474, 480, 485,
487, 490, 495, 503, 505, 515,
522, 525, 527, 529, 537, 542,
546, 547, 565, 567, 568, 574,
575, 595, 602, 603, 605, 606,
608, 615, 617, 623, 664, 667,
679-681, 685, 688, 690, 694,
706, 713, 717, 725, 728, 735,
745, 746, 752, 756, 757, 765-
768, 795, 798, 800, 802, 806,
807, 808, 810-813, 815, 822,
832, 867, 868, 869, 905, 961,
966, 967, 973, 975, 979, 988,
989, 991, 1001-1004, 1006-
1008, 1010, 1011, 1013,
1015, 1021-1027. *Див. також*
Кремль
Ставищани, с. Білогірського
р-ну 474
Ставищанщина 959, 960
Ставище, с. Коростенського
р-ну 858

- Ставище, смт. Київської обл.
481, 772, 933, 934, 960.
- Ставищенський, р-н Київської
обл. 772-775, 938, 1041
- Сталін Йосип Вісаріонович
94, 97, 100, 111, 123, 124,
133, 135, 136, 139, 140, 144-
153, 163, 177, 189, 345, 398,
403, 406, 428, 461, 463, 465,
466, 477, 478, 480, 494, 500,
520, 522, 525, 531, 564, 565,
602-604, 613, 614, 665, 671,
686, 688, 698, 705, 707, 715,
720, 732, 740, 745, 748, 767,
795, 810, 846, 847, 867-870,
883, 894, 950-953, 963, 967,
969, 971, 972, 978-980, 983,
985, 986, 988, 996, 998, 999,
1019, 1020
- Сталінград, (тепер Волгоград)
м. (Росія) 369, 404, 434, 791,
996
- Сталіно, м. *Див.* Донецьк, м.
- Сталінська, обл. *Див.* Донецька,
обл.
- Сталінці (сталіністи) 131, 136,
138, 139, 556, 557, 566
- «Сталь». *Див.* Савчак Василь
Миколайович
- Станиславів, м. *Див.* Івано-
Франківськ, м.
- Станиславівщина 44, 618
- Станишівка, с. Таращанського
р-ну 773
- Станіслав, м. *Див.* Івано-
Франківськ, м.
- Станіславська, обл. *Див.* Івано-
Франківська, обл.
- Стара Богушівка, с. *Див.* Радянсь-
ке, с. Коростенського р-ну
- Стара Ушиця, смт. Кам'янець-
Подільського р-ну 546
- Старенький Володимир
(«Богун») 909-913, 915-919,
921-923, 926, 928-931
- Старий Угринів, с. Калуського
р-ну 99
- «Старий». *Див.* Качановський
Микола
- «Старий». *Див.* Кудра Воло-
димир Пантелеймонович
- «Старик». *Див.* Гошовський
Микола
- Старики, с. Коростенського
р-ну 495
- Старицька-Черняхівська Люд-
мила Михайлівна 104
- Старицький Михайло Петрович
393, 399
- Старосамбірський, р-н
Львівської обл. 572, 576
- Старосинявський, р-н
Хмельницької обл. 1047
- Старосольський Володимир
277
- Старо-Ушицький, р-н Кам'я-
нець-Подільської обл. 544,
546
- СтарухЯрослав («Вольт», «Гомін»,
«Дід», «Лав», «Максим»,
«Синій», «Стяг», «Ярлан») 652,
654, 655, 663
- Стася, з с. Голишів 482
- Шашинський Богдан 99
- Стельмашук Юрій («Рудий»)
486
- «Степ», ПСК 18, 56, 669
- «Степан». *Див.* Кук Василь
Степанович
- «Степан». *Див.* Шухевич Роман
Йосипович
- Степаненко В. 991
- Степанівка, с. Білогірського
р-ну 473

Степанівка, с. Чемеровецького р-ну 589
 Степова Україна. *Див.* Україна, степова
 «Стефа», буковинка 616, 617
 Стефаник Василь 215, 631
 Стеценко Кирило 632
 Стецько Ярослав Семенович («Зиновій Карбович», «Лука», «Б. Озерський», «Орач») 114
 Стецюк Т. В. 20, 58
 Стир, р. 483
 «Стогін». *Див.* Семчишин Тимофій
 «Стожар». *Див.* Позичанюк Йосип
 Стороженко, дир. 396
 Стоцької Олександр 445
 Стрибки. *Див.* ІБ
 Стрий, м. Львівської обл. 22, 60, 220, 619, 652
 Стрийський, р-н Львівської обл. 569, 623
 Стрийщина 619
 Стрихівці, с. Ярмолинецького р-ну 592
 «Стріла». *Див.* Демчук Йосип Васильович
 Стрілецька Рада 434
 Стрільбичі, с. Старосамбірського р-ну 572
 Строганови 302
 Струга, с. Новоушицького р-ну 535
 Струніна, кап. НКДБ 492
 Стugna, р. 548
 Ступницький, проф. 393, 399
 Ступниця, с. Дрогобицького р-ну 569
 Стюпа, киянин 621, 622, 631
 «Стяг». *Див.* Старух Ярослав
 Судоплатов Павло Анатолійович., рад. терорист 93 604
 СУЗ 15, 16, 19, 23, 24, 27, 33-39, 43, 44-49, 53, 70, 74, 76, 86, 87, 91, 94, 95, 98, 100, 107, 125, 129, 133, 137, 138, 140, 142-145, 149, 154, 156-162, 180, 183, 184, 187-189, 192, 193, 196, 199-201, 207, 212-214, 217, 220, 223, 225-227, 231, 234, 236, 243, 244, 252, 256-265, 267, 270-272, 278, 279, 281-285, 288-290, 294, 296, 299, 301, 306, 309, 311, 312, 314, 319, 322, 365, 380, 396, 397, 399, 401, 402, 424, 433, 447, 501, 502, 505, 506, 509, 511, 518-521, 529, 533, 537, 540, 542, 544, 557, 564, 567, 569, 572, 574-578, 583, 584, 597, 599-602, 604, 606, 608-614, 617, 620, 622, 627-629, 635, 636, 639, 644, 650, 655, 664, 665, 678, 691, 739-749, 753, 754, 775-817, 820-853, 857, 863, 864, 865, 870, 873, 878, 889, 894, 897-899, 904, 905, 947, 955, 959, 962-964, 976, 978, 980, 989, 996, 998, 1000-1002, 1004, 1005, 1007, 1008, 1012-1017, 1028, 1036, 1042, 1043, 1053. *Див.* також Україна, Східна
 СУМ 104, 991, 992
 Суми, м. 20, 22, 58, 60, 325, 402
 Сумська, обл. 15, 20, 21, 25, 53, 58, 60, 63
 «Сумський Вісник», окуп. газета 325
 Сумщина 20, 22, 282, 323, 324, 325
 Суржа, с. Кам'янець-Подільського р-ну 531

«Сурма», в-ня УВО 104
«Сурмач» 936
«Сурмач», б-к 1040
«Сурмач», др. 783
Суськ, с. Костопільського р-ну
618
«Сухий» («Садовий», «Чмола»)
747
Суховоля, с. Новоград-Волинсь-
кого р-ну 858
Сушки, с. Коростенського р-ну
498, 500, 857
Сушко Роман («Сич», «Кіндрат»,
«Кібіц», «Гіполіт») 434, 435
Схід 20, 21, 24, 27, 35-39, 46,
48, 50, 53, 55, 57, 62, 64,
71-75, 84, 85, 87, 91, 93, 97,
114, 123, 125, 154, 157, 158,
160, 161, 191, 212, 213, 218,
223-225, 228, 234, 243, 245,
257, 263, 366, 374, 377, 389,
406, 407, 412, 413, 424, 434,
435, 450, 451, 456, 465, 466,
493, 506-508, 511, 519, 526,
541-543, 572, 577, 617, 618,
627, 629, 636, 640, 642, 646,
653, 655, 660, 664-667, 669,
672, 686, 705, 738, 748-750,
753, 754, 758, 769, 790, 866,
868, 870, 904, 909, 910, 937,
955, 956, 959, 961, 962, 974,
981, 1000, 1002-1008, 1045
Схід, Далекий 664, 693, 815,
831
«Схід», ПСК 669
Східна Європа (Європа). *Див.*
Європа, Східна
Східна Прусія 322
Східна Україна. *Див.* Україна,
Східна
Східні області (землі) України.
Див. СУЗ

Східняки (східноукраїнське
середовище, населення).
Див. Українці, східні
Сціборський Микола 435, 615
США 113, 135, 165, 183, 434,
437, 453, 583, 616, 639, 644,
651, 743. *Див. також* Америка
Сян, р. 150, 983

Т

Таджикистан 757
Так Анатоль 398
«Талька». *Див.* Винників Наталя
«Тамара», маш. 782
Тамбовська, обл. (Росія) 690
Таневич, пр. НКДБ 489
Танельзон, пр. НКДБ 482, 484-
486, 488-492
«Таран», агент МДБ. *Див.*
Захаржевський Михайло
«Тарас» («Гравер») 782
«Тарас», підп. 1037
«Тарас». *Див.* Лужецький Йосип
Васильовип
«Тарас». *Див.* Маївський Дмитро
Тарасюк Леонід 959
Тараща, м. Київської обл. 773,
774
Таращанський, р-н Київської
обл. 773, 775
Таращанщина 495
«Тарнавський». *Див.* Коссак
Зенон Миколайович
Татари 351, 751
Татари, кримські 362, 363, 372,
407, 409-411, 478, 690, 757
Татариска, с. *Див.* Смотрич,
с. Кам'янець-Подільського
р-ну
Татариські, хутори (хут. с.
Татариска, Кам'янець-
Подільщина) 532

- Татарський (кримсько-татарський), народ. *Див.* Татари, кримські
- Татура Євген. *Див.* Петренко Роман
«Твердий». *Див.* Титко Святослав Васильович
- Теліга (Шовгеніва) Олена Іванівна 330, 627, 975
- Тельпіш, ст. л-т НКДБ 481-484, 486, 490-492
- Теофіл, митр. 399
- Теплинські, ліси 404
- Терешпіль, с. Хмільницького р-ну 458
- Терменчик, с. *Див.* Новомлинівка, с. Розівського р-ну
- Терновий, ред. 398
- Тернопіль, м. 21, 59, 114, 747-749
- Тернопільська, обл. 29, 47, 63, 65, 84, 191, 198, 199, 222, 401, 413, 521, 618, 636, 652, 662, 689, 771, 775, 863, 865, 866, 905, 907, 936, 937
- Тернопільський, р-н Тернопільської обл. 775
- Тернопільщина 44, 80, 114, 199, 540, 629, 636, 779
- Тесів, с. Острозького р-ну 901, 904
- Теслугів, с. Радивилівського р-ну 779
- Тетерів, зал. станція 875, 882
- «Тигри», військ. школа ОУН. *Див.* ОУН, військ. школа «Тигри»
- «Тиміш». *Див.* Семчишин Тимофій
- Тимченко Є. 991
- Тимчій Володимир («Євгеній», «Володимир Зборівський», «Лопатинський», «Окулярний», «Сніг») 623
- Тинна, с. Дунаєвецького р-ну 472, 538
- Тираспільський, уїзд (Трансністрія) 350
- Тираспільщина 461
- Тирасполь (Тираспіль), м. (Придністров'я, Молдова) 350, 352, 359, 375, 462
- «Тирса Наталка». *Див.* Романів Наталка
- Тиса, р. 118, 963
- Тисменицький, р-н Івано-Франківської обл. 223
- Титко Святослав Васильович («Роман», «Твердий») 27, 48, 85, 668, 900, 901, 904
- «Тихий», др. 533
- Тихон Трохимович, залізничник 882
- Тичина Павло Григорович 93, 105, 602, 971
- «Тищенко», др. 872
- Ткаченко, кап. МВС 561
- Ткаченко, селянин 562
- Тлумацький, р-н Івано-Франківської обл. 636
- «ТМР». *Див.* Кудра Володимир Пантелеймонович
- Тобілевичі, брати 142
- Тодт О. 344
- Толстой Лев 94
- Томашпільський, р-н Вінницької обл. 457
- Тонковид, з Гребінок 961
- «Торк». *Див.* Курманович Віктор
- Торонто, м. (Канада) 17, 18, 55, 56
- Торчинський, р-н Волинської обл. 738
- «ТП-5357», осередок пропаганди КП «Поділля» 1008

- Трансністрія 21, 40, 60, 77, 340-344, 347, 348, 350, 352, 356, 358-361, 374-378, 384, 416-418, 440, 443, 452, 454, 459, 460, 626
- Третьяков Т., дир. МТС 549
- Тростинка, с. Васильківського р-ну 550, 579
- Тростянець, смт. Сумської обл. 93
- Трофимчук В. В. 21, 59
- Троянівський, (тепер у скл. Житомирського) р-н Житомирської обл. 367
- Трускавець, м. Львівської обл. 435
- Труш Іван 142
- Туз М. 899
- Тульчин, м. Вінницької обл. 462
- «Тур». *Див.* Денисенко Ігор Васильович
- «Тур». *Див.* Шухевич Роман Йосипович
- Турбов, смт. Липовецького р-ну 779
- Тургенєв Іван Сергійович 972
- Туреччина 408, 410, 411, 454, 685
- Турильче, с. Борщівського р-ну 771
- Турівка, с. Згурівського р-ну 92
- Турки 442, 443, 453
- Туркменія 305
- Туровська Антоніна 725
- «Турчанович Шимон». *Див.* Семчишин Тимофій
- Турчинецький, ліс 471
- Турчинка, с. Володарсько-Волинського р-ну 499
- «Тустань», терен 567
- «Тютюнник», ВО (ЗГ 44) УПА. *Див.* УПА, ВО (ЗГ 44) «Тютюнник»
- Тячівський, р-н Закарпатської обл. 99
- У**
- У., с. (Київщина) 923, 926, 928
- УАПЦ 312, 347, 368, 399, 427, 434, 447, 605, 630, 634
- Уборть, р. 512
- УВВ 437
- УВО 93, 99, 104, 114, 124, 199, 434, 435, 604, 636, 652, 653
- УВО, Крайова Команда 104, 124
- УВО, Начальна Команда 104, 114, 434
- УГА 436
- УГВР 158, 176, 203, 293, 563, 572, 575, 652, 882, 889, 995, 1017, 1018
- УГВР, БІ 293, 777
- УГВР, ВЗ 644, 651
- УГВР, ГС 199, 651
- УГВР, ЗП 145, 565
- УГВР, ІК 644
- УГВР, Президія 644
- УГКЦ 324
- Угорщина 441, 982
- УДК 113, 402
- УДП 114, 199, 617, 651, 776
- Узбеки (узбецький народ) 305, 385
- Узбекистан 305, 757
- «УК», пресова агенція 347
- УКП 603
- Україна 15, 16, 18, 19, 21-25, 27-37, 39-42, 44, 45, 49, 50, 92-95, 97, 101-104, 106-109, 111-113, 115-117, 119-125, 134, 135, 141, 142, 144-148, 152-155, 157, 158, 160, 165,

168, 170, 171, 173-175, 178,
182-184, 190, 191, 193, 195,
196, 200-204, 206-209, 214,
218, 223, 244, 245, 255-257,
260, 261, 266, 282, 295-300,
304, 305, 309, 311-313, 316-
324, 326, 328, 332, 335, 340,
341, 344, 348, 356-358, 362,
365-372, 374, 378, 380-386,
389, 390, 397-402, 405, 407-
411, 414, 418, 419, 423-425,
429, 432, 433, 438, 442, 446,
448-450, 460-462, 466, 472,
475, 480, 486, 498, 500, 502,
505, 506, 512, 513, 516, 517,
520, 522, 528, 529, 532, 539,
540, 542, 547, 563, 564, 567-
569, 573-575, 582-584, 595,
597, 599, 601-606, 610, 611,
614, 615, 618, 622, 625-628,
630, 631, 633, 637, 645, 646,
663-666, 672, 674, 675, 686,
689, 693, 694, 699, 705-709,
727, 728, 737-739, 741, 742,
745-747, 752, 755, 756, 758,
765-768, 772, 776-781, 783-
786, 788-790, 792, 794, 796,
797, 799, 801, 805, 810, 816,
828, 830, 844, 845, 852, 865,
869, 872, 873, 876, 880, 887,
890, 894, 896, 899, 903-905,
907, 908, 917-921, 925-927,
930, 931, 935-937, 939-941,
947, 948, 950-960, 962, 964,
965, 968-977, 979-985, 989-
994, 998, 999, 1001, 1003,
1005, 1006, 1009, 1014-1017,
1020, 1021, 1023-1029, 1042
Україна, Західна 16, 26, 35,
37-39, 43, 44, 53, 54, 71-73,
75, 80, 81, 104, 123, 163,
188, 258, 261, 270, 302, 311,
418, 424, 447, 449, 470, 509,
542, 559, 572, 577, 579, 595,
636, 653, 655, 665, 666, 672,
686, 687, 728, 741, 742, 756,
762, 764, 765, 769, 776, 777,
779, 783, 784, 792, 793, 840,
841, 844, 868, 877, 883, 893,
919, 922, 964, 975, 980, 985,
996, 1001, 1017, 1018, 1028,
1029. *Див. також* ЗУЗ
Україна, Лівобережна 322, 323,
328, 329, 342, 347, 380, 384-
386, 399, 430, 436, 448, 449,
638, 779, 957
Україна, Наддніпрянська 15,
18, 21, 23-26, 34, 36, 38, 41,
44, 46, 49, 53, 56, 59, 63, 72,
75, 78, 81, 83, 92, 173, 243,
442, 443, 445, 452-454, 456,
616, 955, 990
Україна, Південна 15, 23, 28,
32, 33, 38, 39, 40, 41, 42, 44,
47, 53, 218, 223, 339, 341,
363, 367, 459, 475, 981 *Див.*
також ПдУЗ; ПдСУЗ
Україна, Південно-Східна 25
Україна, Правобережна 17,
22, 33, 34, 41-43, 45, 55, 60,
69-71, 78, 80-82, 309, 329,
373, 380, 384, 430, 449, 463,
804, 916
Україна, степова 341
Україна, Східна 17, 19, 23 24,
25-28, 32-42, 44-47, 49, 50,
55, 57, 62, 69-75, 81-84, 86,
87, 91, 94, 95, 97, 98, 125,
156, 179, 188, 189, 199, 218,
320, 435, 449, 463, 465, 488,
541, 566, 567, 581, 583, 584,
629, 639, 669, 677, 691, 728,
737, 739, 758, 776, 783, 785,
787-789, 792, 793, 804, 829,

- 844, 846, 901, 955, 963, 1018.
Див. також СУЗ
- Україна, Центральна 20, 23-28,
32-34, 37-41, 44, 47, 50, 63,
86. *Див. також ОСУЗ*
- Україна, Центральна-Східна
15, 28, 37, 63. *Див. також
СУЗ; ОСУЗ*
- Українка Леся 122, 142, 215,
583, 631, 955, 970, 975
- Українська Автокефальна
[Православна] Церква.
Див. УАПЦ
- Українська генеральна рада
комбатантів 437
- Українська Демократично-
Хліборобська Партія 92
- Українська Держава.
Див. УССД
- Українська Допоміжна Поліція.
Див. Українська, поліція
- «Українська думка», окуп. газе-
та 447
- Українська Козацька Держава.
Див. Запорізька Січ
- Українська Народна Партія 92
- Українська Національна Рада
115
- Українська Соціал-Демокра-
тична Спілка 603
- Українська Центральна Рада
603
- Українська, поліція 316, 317,
325, 329, 333, 369, 384, 388,
, 392, 454, 554, 422, 610,
613, 633, 655, 661
- «Українське Слово», окуп. газе-
та 327, 330
- «Український Визвольний Комі-
тет», кол. орг. 383
- «Український Доброволець»,
кол. газета 446
- «Український Донбас», тижне-
вик 315
- «Український Засів», окуп. жур-
нал 398
- Український Легіон Самобо-
рони 437
- Український, народ (нація,
населення). *Див. Українці*
- «Українські Вісті», підп. в-ня 40,
77
- «Українські щоденні вісті»,
окуп. газета 627
- Українські, землі (терени).
Див. Україна
- Українці 33, 36, 38, 39, 41, 49,
50, 77, 86, 87, 91, 92, 94-96,
101, 102, 105-107, 109, 110,
113-124, 132, 134-136, 139,
141-151, 153, 154, 158, 159,
161-163, 168, 170-173, 175,
176, 183-186, 188, 189, 193,
197, 200, 201, 203, 205, 212,
226, 244, 246, 255-258, 260,
265, 266, 272, 273, 294-296,
298-301, 303, 304, 306, 309,
311-313, 315-326, 331-336,
339, 344, 345, 348, 351, 352,
354-356, 358, 361-368, 370-
373, 375-378, 380, 382, 387-
391, 393, 394, 398, 400, 402,
405-407, 409-411, 413-415,
417-421, 424, 427, 429-432,
435-438, 440, 442, 443, 445,
446, 449, 451, 453, 456-458,
461, 465, 478, 485, 494, 497,
500, 501, 506, 509, 511, 513,
521, 524, 533, 540, 547, 553,
554, 555, 561, 562, 564, 565,
569, 573-575, 577, 578, 583,
584, 597, 598, 601-603, 605,
609, 611, 615, 624, 627, 630-
632, 639, 640, 654, 666, 669,

675, 678, 683, 686, 687, 691,
693, 705, 721, 722, 727, 728,
739-744, 746-748, 753, 756,
759, 761, 765-768, 772, 776,
780, 781, 783, 791, 795, 801,
804-806, 809, 812, 814, 815,
850, 852, 866, 868-870, 883,
918, 921, 947-950, 952, 954-
959, 961-964, 968-980, 983,
985, 987, 990-992, 994-999,
1001, 1003-1007, 1012-1020,
1023-1029
Українці, західні 35-37, 72, 73,
81, 91, 92, 188, 193, 224-226,
270, 271, 421, 444, 449, 609,
628, 629, 689, 690, 728, 741,
751-753, 793, 841, 920, 964,
965, 1018
Українці, наддніпрянці 110,
224, 225, 231, 234, 236, 244,
253, 617, 628-631, 634-636,
639, 653, 654, 665, 1006,
1007. *Див. також* Українці,
східні
Українці, східні 33, 35-39, 43,
44, 47, 48, 71, 73, 74, 76,
80, 81, 84, 86, 87, 91, 92,
94, 96, 107, 124, 130, 149,
158, 159, 180-188, 191, 193,
194, 196, 212, 222, 224, 225,
227, 231, 243, 255, 258-275,
277-286, 288-291, 294-299,
301, 305, 306, 449, 533, 540,
542, 543, 569-573, 575, 576,
621, 627-631, 633, 635, 645,
664, 665, 670, 676, 677, 728,
740, 741, 747-749, 751-754,
756, 762, 779, 784, 786-791,
793, 797, 799-802, 804, 822,
823, 841, 846, 848, 850-852,
868, 870, 905, 955, 956, 962,
964, 1001-1004, 1006, 1013,
1014, 1016, 1018. *Див. також*
Українці, наддніпрянці
«Улас». *Див.* Бей Василь
Іванович
Уліков Олег Борисович 391
Уманський, р-н Черкаської
обл. 779
Уманщина 22, 23, 45, 61, 81,
328, 367, 612, 613, 957
Умань, м. Черкаської обл. 23,
61, 347, 366, 367, 448, 779
УНА 437
УНДО 438
Універсул, рум. офіц. 442
Уніїв, с. Ляховецького р-ну.
Див. Ставищани, с. Біло-
гірського р-ну
УНР 15, 53, 104, 114, 134, 141,
171, 437, 603
УНР, Армія 93, 104, 114, 116, 323,
437. *Див. також* Петлюрівці
УНР, Армія, 1-ий Зимовий похід
437
УНР, Армія, 2-ий Зимовий похід
116, 434
УНР, Директорія 93, 323
УНР, ДЦ в екзилі 41, 77, 104, 323
УНР, ЗО 16, 53, 436
УНР, Центральна Рада 296,
297, 426
УНРА 617
УНРада 324
УНРРА 165, 166, 869
УНС 423
УПА 15-17, 19, 20, 22-24, 28-30,
32-35, 39, 40, 43, 45-50,
53-62, 64-71, 74-77, 80-88,
114, 125, 133, 142, 146-150,
153, 154, 158, 159, 171, 176,
177, 199, 203, 260, 293, 412,
413, 443, 444, 449, 458-461,
463, 467, 468, 477, 478, 494,

- 495, 501, 505, 513, 531-533, 547, 564, 565, 577, 583, 584, 612, 613, 616-619, 651, 663, 669, 671, 677, 689, 721, 737, 770, 777, 779, 857, 858, 865-867, 881, 904, 907, 951-954, 960, 963-966, 977, 978, 984, 985, 987, 990, 992, 993, 995, 997, 999, 1010, 1011, 1016, 1018, 1020, 1034, 1036, 1042.
- Див. також* Бандерівці
- УПА, бригада «Жовті води» 480
- УПА, бригада «Пилявці» («ім. Лисого») 505
- УПА, ВО (ЗГ 44) «Тютюнник» 17, 18, 26, 34, 55, 56, 70, 463, 501, 669, 671, 873
- УПА, ГВШ 234, 293, 663
- УПА, ГК 23, 37, 198, 199, 653, 663, 1034, 1036
- УПА, заг. «Кодак» 413
- УПА, заг. «ім. Коновальця» 501
- УПА, заг. «Котловина» («Хвастівський») 505
- УПА, ЗГ «Базар» 501, 873
- УПА, ЗГ «Балабана» 18, 55
- УПА, ЗГ «Завихост» («33») 480
- УПА, ЗГ «Холодний Яр» 1036
- УПА, ЗГ ім. Хмельницького 18, 46, 56, 83, 480, 669, 671, 779, 873
- УПА, КВШ 293, 663
- УПА, Крем'янецький курінь 413, 903
- УПА, кур. «Сірі вовки» 865, 936, 1040
- УПА, кур. «Сіроманці» 993
- УПА, Подільська група («Схід») 470
- УПА-«Захід» 34, 45, 71, 82, 199, 293, 577, 584, 616, 663, 993, 1037
- УПА-«Південь» 17, 26, 33, 34, 43, 55, 69-71, 80, 413, 470, 472, 779, 903, 1036
- УПА-«Північ» 17, 18, 33, 34, 43, 49, 55, 56, 69, 70, 80, 86, 463, 480, 619, 663, 671, 872, 873, 903
- УПА-«Схід» 17, 49, 55, 86, 669, 950-954
- УПА-Захід, ВО-3 «Лисоня» 198, 199, 993, 1037
- УПА-Захід, ВО-4 «Говерля» 584
- УПА-Захід, ВО-5 «Маківка» 577
- УПА-Захід, ТВ-23 «Магура» 584
- УПА-Південь, ВО-2 «Богун» 18, 56, 505, 1036
- УПС 644
- УПСР 134, 603
- Урал, г. 688, 707, 710, 765, 769, 965
- Урмань, с. Бережанського р-ну 771
- УРСР (УСРР, УССР) 15, 16, 24, 25, 29-32, 35, 36, 43, 44, 49, 53, 55, 66, 93, 102, 104, 105, 134, 135, 144, 146, 198, 200, 202, 205, 222, 235, 255, 284, 303, 325, 390, 481, 482, 484, 485, 490, 593, 603, 616, 666, 686, 739, 745, 774, 775, 777, 805, 905, 908, 937, 938, 944, 964, 965, 973, 985, 987, 991, 1019, 1049, 1052
- Усадчук Павло («Труба») 873
- УСС 93, 114, 434, 435
- УСС, Стрілецька Рада 93
- УССД 37, 38, 49, 86, 94, 102, 112, 114, 116-124, 145-149, 152, 153, 158, 171, 178, 193, 195, 201, 203, 205, 208, 213, 218, 227, 247, 270, 310, 318-

- 320, 324, 341, 348, 363, 371,
372, 383, 409, 412, 419, 421,
427, 430, 434, 443, 444, 458,
462, 495, 509, 521, 541, 546,
564, 565, 576, 578, 584, 609,
630, 636, 637, 652, 666, 689,
728, 737, 738, 752, 756, 764,
801, 867, 947-955, 957, 958,
960-966, 974, 977-979, 983,
985, 987, 991, 993, 994, 997-
1003, 1012, 1014-1017, 1019,
1020, 1028
- Усташі 99
«Устим». *Див.* Позичанюк
Йосип
Устимівка, с. Васильківського
р-ну 597
Устинівка, с. Малинського р-ну
499
Устиянів, с. Нижньоустрицького
р-ну (тепер Польща) 623
Уфа, м. (Росія) 965
УЧХ 619
Ущиця, с. Коростенського р-ну
857
- Ф**
Фальківський Дмитро 975
Фастів, м. Київської обл. 432,
321, 450, 451, 548, 661, 884,
959, 961
Фастівський, р-н Київської обл.
197
Фастівщина 858
Федик Ярослав («Роман
Заревич», «Славко») 652
Федорів Петро («Дальнич»,
«Косич», «П'єр», «Сівач»,
«Сівко») 661, 662
Федорук Юрій-Костянтин
 («Лемко») 1034
Федорчук Анна 482
Федун Петро («Петро Полтава»,
«Волянський», «Север») 29,
50, 65, 87, 292, 304, 1028
«Федя». *Див.* Мельник Микола
Фербер, фольксдойч 332
Ф-ів Андрій («Сірий», «Овод»)
782
Філадельфія, м. (США) 437,
651
Філатов Володимир Петрович,
проф. 681
«Філя», пров. жін. 620
«Філя». *Див.* Бзова Теофілія
Фінляндія 143, 298
Фішер, амер. журн. 568
Фортунатівка, с. Малинського
р-ну 725, 727, 729
Фоя Галина 624, 625, 638, 644,
660
Фоя Людмила Адамівна
 («Оксана», «М. Перелесник»)
43, 49, 79, 86, 481, 492, 624,
625, 641, 758, 955, 1043
Франко Іван Якович 142, 215,
631, 765, 970, 975
Франкопіль, с. Корецького
р-ну 859
Франція 387, 573, 651, 980,
988
Французи 411, 673
Фредрівці (Фридрівці), с. Ори-
нинського р-ну. *Див.* Заліс-
ся Перше, с. Кам'янець-
Подільського р-ну
- Х**
«Х.», к-р 538, 539
Хаджибей, Абомалін 419
Халапсіс, ком. підп. 409
Хамчук Петро («Бистрий») 936
Харків, м. 22, 24, 37, 50, 60, 74,
93, 95, 103, 104, 115, 116,

- 125, 134, 156, 202, 324, 381,
390-406, 447, 573, 603, 619,
639, 678, 755, 758-760, 769,
777, 952, 991
- Харків'яни 759, 760
- «Харків», такт. схема ОУН. *Див.*
ОУН, програма «Орлик»
(«Харків»)
- Харківська, обл. 15, 22, 25, 53,
60, 63, 390, 394, 398, 400,
541, 572, 584
- Харківська, губ. 93
- Харківщина 323, 403, 405, 435,
572, 573
- Харцизьк, м. Донецької обл.
316
- «Хвастівський», заг. *Див.* УПА,
заг. «Котловина» («Хвастівсь-
кий»)
- Хвильовий Микола Григорович
93, 106, 115, 122, 134, 135,
138, 602, 603, 646, 745, 801,
975
- Хвильовізм (хвильовісти) 104,
106, 134, 135, 401, 992
- Хвиля, авт. 606
- Херсон, м. 227, 352, 452, 453,
455
- Херсонська обл. 15, 25, 53, 53,
490, 741
- Хігер, дир. з-ду 563
- Хлань, проф. 456
- «Хмара». *Див.* Рак Анатолій
- «Хмель». *Див.* Николин Василь
Петрович
- «Хмельницького, ім.», ЗГ УПА.
Див. УПА, ЗГ ім. Хмельниць-
кого
- Хмельницька, обл. 15, 17, 19,
22, 25-27, 34, 37, 41-44, 47,
53, 55, 57, 60, 63, 70, 71, 73,
78, 80, 81, 84, 544, 865, 936
- Хмельницький Богдан, гетьм.
36, 72, 122, 141, 170-174,
295, 357, 604, 765, 772, 969,
971, 974
- Хмельницький, м. 19, 57, 616,
690
- Хмельниччина 173, 174, 868
- Хобот Павло 21, 59
- Ходаки, с. Барського р-ну 783
- Ходанович Олексій Л. 21, 59
- Ходорів, м. Львівської обл. 748
- Ходорівці, с. Кам'янець-
Подільського р-ну 539
- Холмщина 437, 493, 501, 617
- Холодний Яр, уроч. 340, 925.
Див. також Холодноярщина
- «Холодний Яр», ЗГ УПА. *Див.*
УПА, ЗГ «Холодний Яр»
- Холодноярщина 45, 81,
449, 612, 613. *Див. також*
Холодний Яр, уроч.
- Хомів Ярослав («Лімницький»)
636, 659, 660
- Хорошів, с. Білогірського р-ну
479
- Христинівський, р-н Черкаської
обл. 343
- Хріницький, ліс (Демидівщина)
18, 56
- Хрущов Микита Сергійович
587, 680, 950, 996

Ц

- Царинник Всеволод 398
- Цвітун Ніна 596
- Ценів, с. Козівського р-ну 652
- Центральна Рада. *Див.* УНР,
Центральна Рада
- Центральний провід ОУН.
Див. ОУН, Провід
- Центральний Союз Українсь-
кого Студентства 124

- Центрально-східні області України. *Див.* ОСУЗ
- Цибулівка, с. Кам'янець-Подільського р-ну 531, 532
- Цигани 352, 462
- Циганівський, ліс (Борщівщина) 198
- Циганський, ліс 521
- Цикова, с. Чемеровецького р-ну 587
- Цуманський, ліс 483, 486, 487
- Цумань, с. Ківерцівського р-ну 483
- Ч**
- Ч, с. (Київщина) 919, 942
- ЧА 34, 36, 41, 71, 73, 78, 101, 106, 116, 133, 139, 140, 151, 156, 157, 163, 165, 166, 168, 177, 189, 191, 212, 221, 234, 238, 260, 283, 292, 317, 323, 358, 369, 371, 373, 385-387, 408, 409, 417, 427, 437, 452, 466-468, 475, 478, 480, 493, 495, 500, 504, 511, 512, 514, 520, 523, 531, 532, 542, 560-562, 564-566, 570, 573, 578, 579, 581-583, 602, 629, 664, 669, 708, 711, 723, 724, 730, 734, 737, 746, 757, 767, 791, 815, 878, 880, 881, 885, 892, 980, 993, 996, 999, 1007, 1018
- Чабро Марина 695
- Чайковський Петро Ілліч 93
- «Чайченка», сотня 675, 676
- «Чайченко», к-р 676
- Чалий Т., дир. МТС 549
- Чан Кайші, кит. генераліс. 453
- «Чародій». *Див.* Щикульський Іван
- Челябінська, обл. (Росія) 485
- Челядин Микола 771
- Чемеровецький, р-н Хмельницької обл. 585, 589, 592, 596, 1006
- Червоний Хрест. *Див.* ЧХ
- Червоні 386, 387, 408, 441, 445, 446, 448, 452, 765. *Див. також* Совети (совіти)
- Червоні, партизани (партизанка). *Див.* Радянські, партизани
- Червоноармійці. *Див.* ЧА
- Червонокам'янський, (тепер в скл. Олександрійського) р-н Кіровоградської обл. 691
- Черевко, нач с/г вд. 561
- Черемшина Марко 631
- Черкаси, м. 23, 898
- Черкаси, с. Васильківського р-ну 567, 874, 875, 884
- Черкаська, обл. 15, 22, 48, 53, 61, 85, 599, 899
- Черкащина 899
- «Чернець». *Див.* Шухевич Роман Йосипович
- «Черник». *Див.* Колесник (Колісник) Петро Михайлович
- Чернихів, с. Зборівського р-ну 199
- Чернишевський Микола Гаврилович 972
- Чернівці, м. 22, 60
- Чернігів, м. 415
- Чернігівська, обл. 15, 21, 25, 53, 60, 63, 105, 431, 1039
- Чернігівщина 22, 60, 372, 779
- Черняхівський О. 991
- Черчіль, Вінстон 453, 461
- Чеська, поліція 617
- Чехи 323, 465, 516, 674, 675
- Чехівський Володимир Мусійович 104

- Чехія 330, 617
 Чехов Антон Павлович 298
 Чехословацьчина 163. *Див. також* ЧСР
 Чечельник, с. Дунаєвецького р-ну 592
 Чигирин, м. Черкаської обл. 381, 974
 Чиж Семен Микитович 596
 «Чиж», легенд. пров. 46, 83, 770, 771
 «Чиж», підп. 907
 ЧК 117. *Див. також* ВУЧК
 Чміль, с. Ємільчинського р-ну 731
 «Чміль», підп. 864, 865
 «Чмола». *Див.* «Сухий» («Садовий», «Чмола»)
 Чондовський, молд. госп. 357
 Чоповицький, (тепер в скл. Малинського) р-н Житомирської обл. 495, 497-499, 724, 725, 727, 729, 733, 734, 857
 Чоповичі, смт. Малинського р-ну 497, 499, 724
 Чорна Марія Василівна 504
 «Чорна мітла», нім. сцещ. бригади 365
 Чорне, море 316, 345, 364, 380, 452, 679, 704
 Чорниж, с. Маневицького р-ну 663
 Чорний Василь 504
 Чорний ліс 445, 449
 «Чорний», край. пров. *Див.* Нагірний І.
 «Чорниш». *Див.* Бескоровайний Іван
 «Чорні Запорожці» 437
 Чернобиль, м. Іванківського р-ну (тепер не існує) 779
 Черногузка, р. 483
 Черномаз Богдан 23, 61
 «Чорноморський вісник», підп. в-ня 614
 «Чорнота», сот. 857
 Чорноярів, проф. 956, 957
 «Чорт». *Див.* Лебедь Микола Дмитрович
 Чортків, м. Тернопільської обл. 619, 756, 765, 965
 Чортківський, р-н Тернопільської обл. 936, 940
 Чортківщина 940
 ЧСР 159, 617. *Див. також* Чехословацьчина
 «Чубенко». *Див.* Позичанюк Йосип
 Чудви, с. Костопільського р-ну 676
 Чуйко (Климів, Петренко) Галина 639
 Чуйко Петро 640
 «Чумак». *Див.* Лаба Василь
 Чумаченко В. 21, 59, 60
 Чунишине, с. Красноармійського р-ну 386
 Чупраков, л-т міліц. 875
 Чупринка Грицько 975
 «Чупринка Тарас», ген. *Див.* Шухевич Роман Йосипович
 ЧХ 115, 311, 639, 648

Ш

- Ш., с. Житомирської обл. 496
 Ш., с. Чоповицького р-ну 497
 «Шаблюк». *Див.* Позичанюк Йосип
 Шамильов, май. НКДБ 530
 Шанайда Іван («Данило») 26, 63
 «Шаркан». *Див.* Качан Остап Григорович

Шахрайчук Ігор А. 21, 59
Шварцбарт Самуель, терорист 93
Швейцарія 287
Швеція 287
Шевельов Юрій, проф. 398
«Шевченка», б-ка 27
Шевченківка, с. Васильківського р-ну 550
Шевченко Арсен («Оскілко», «Балка») 960, 962
Шевченко О. 20, 58
Шевченко Тарас Григорович 92, 115, 122, 142, 144, 183, 272, 295, 296, 297, 355, 382, 393, 397, 563, 625, 626, 683, 686, 742, 765, 773, 927, 950, 955, 962, 965, 970, 971, 974, 990, 991, 994, 999
«Шевченко», бунч. 858
Шевченкове, с. Малинського р-ну 733, 734
Шевчик (Маївська, Штендера) Люба («Гая», «Ірма», «Міра») 623, 639
Шевчук Віра 961, 962
Шевчук Надія 961
«Шелест». Див. Семчишин Тимофій
«Шелест». Див. Сидор Василь
Шемет В. 991
«Шепель», підп. 1037
Шепетівка, м. Хмельницької обл. 565, 883
Шептицький Андрей, митр. 323, 324, 435
Шерстюк Сергій 777
Шершні, с. Коростенського р-ну 497, 498, 500, 857
Шехтман, парторг 561
Шешори, с. Косівського р-ну 222, 223
Шипкован, г. 616
Шицакін Олександр 703
Шіллер, Йоган-Фрідріх 399
«Шістка». Див. Гаврилик Петро Михайлович
Шнирів, с. Бродівського р-ну 292
Шорубалка І, МДБ 30, 66
Шпиків, смт. Тульчинського р-ну 462
Шпиколоси, с. Кременецького р-ну 771
«Шрам» («Орбіта», «№7») 577, 578
Штендера Євген 623
Штендера Люба. Див. Шевчик (Маївська, Штендера) Люба
Штепа Константин Феодосійович 113, 114, 330, 436, 627
Штепи, група 312
Штернберг 382
Штойко Микола Петрович («Богун», «Е-12») 48, 86, 905, 1043, 1053
Штольц, гауптман 446
Штуль Олег («Жданович») 433
Штутгарт, м. (Німеччина) 1034
«Шугай». Див. Позичанюк Йосип
«Шуминка». Див. Базильків Ольга
Шумськ, смт. Тернопільської обл. 413
Шумський Олександр Якович 106, 134, 603
Шумський, р-н Тернопільської обл. 534, 540
Шумськізм (шумськісти) 106, 134, 135, 401, 604
Шумук Данило («Боремський», «Борис») 567
Шуньки, с. Білогірського р-ну 479

«Шура» 445
«Шура». *Див.* Соколянський
Олександр
Шухевич Роман Йосипович
(«Білий», «Дзвін», «Роман
Лозовський», «Тарас Чуприн-
ка», «Степан», «Тур», «Чер-
нець», «Борис Щука») 24, 29,
37, 62, 65, 74, 199, 205, 1042
Щуцманшафт (щуцмани) 46,
83, 199, 333, 369-371, 384,
392, 402, 410, 412, 413, 415,
422, 423, 467, 469, 663, 671,
673

Щ

Щерба, май. НКВС 561, 878
Щикульський Іван («Чародій»,
«Рубач») 865, 866
«Щирецький», др. 599
«Щука Борис». *Див.* Шухевич
Роман Йосипович
«Щупак». *Див.* Качинський
Сергій
Щур Ю. 21, 23, 59, 61, 62

Ю

Югослави 674
Югославія 573, 982
Юденич, рос. ген. 694, 925
Юзефівка, с. р-н Корець 858
«Юзьків». *Див.* Смолюк Степан
Йосипович
«Юнак», підп. в-ня 114, 292
Юнацтво ОУН. *Див.* ОУН,
Юнацтво
ЮНРРА. *Див.* УНРРА
Юра Гнат Петрович 142
«Юрась» 445
«Юрій Іванович». *Див.*
Семчишин Тимофій
Юркевич В. («Змагун») 1040

«Юрко» 652
«Юрко», підп. 880, 884, 888,
889, 892, 895
«Юрко», проф. *Див.* Булат
Юрій
«Юрко», стр. 859
«Юрко», тех. реф. 643, 645,
653, 655, 662, 663
«Юрко». *Див.* Яковлів Яків
«Юрчик» 445
Юрчик», підп. 875, 876, 885,
886, 887
Юрчинська Олена («Оленка»)
619
«Юхимець». *Див.* Велігурський
Іван Семенович
Юшківці, с. Жидачівського р-ну
776

Я

Я., с. Житомирської обл. 494
Я., с. Потіївського р-ну 497
Явлошівський 602
Яворівський, р-н Львівської
обл. 324
Яворський Стефан 971
Ягільниця, с. Чортківського
р-ну 965
«Ягура», вд. 18, 56
«Я-ко Олексій». *Див.* Жбурляй
Яків
Яковлів Яків («Кватиренко»,
«Юрко», «Карпо», «Распутін»)
669, 671-674
Яловий Михайло 93
Ялта, м. АР Крим 756, 757
Ямельниця, с. Сколівського
р-ну 629
Ямниця, с. Тисменицького р-ну
223
Янишевський Степан Павлович
(«Далекий», «Погорілий»,

«Семен», «Сидоренко Семен», «Юрій Богослов») 27, 48, 85, 501, 870, 872, 873, 1039

Янишівка, с. *Див.* Іванівка, с. Ставищенського р-ну

Янівка, с. Межиріцького р-ну. *Див.* Іванівка, с. Корецького р-ну

Янівка, с. Потіївського р-ну. *Див.* Іванівка, с. Володарсько-Волинського р-ну

Янівський, цвинтар (у Львові) 435

Яновський Юрій Іванович 105

Японія 442, 453, 479, 487, 515, 664

«Яр», авт. 363

«Ярема», підр. госп. 858

«Ярема». *Див.* Семчишин Тимофій

«Ярич». *Див.* Бандера Степан Андрійович

Яришівський, (тепер в скл. Могилів-Подільського) р-н Вінницької обл. 476-478

«Ярлан». *Див.* Старух Ярослав Яролинецький, р-н Хмельницької обл. 472, 478, 521

«Ярополк». *Див.* Леbedь Микола Дмитрович

Ярослав Мудрий, князь 391

«Ярославенка», б-ка 27

Ярунський, (тепер в скл. Новоград-Волинського) р-н Житомирської обл. 858

Ярчук Михайло Васильович («Гарт», «Дубовий Сук», «Клим», «Нотар», «Д-2», «Д/2», «Р-5») 48, 86, 905, 906

Ясеницька, лік. 433

«Яструб» 47, 84

«Яструб», б-к 897

«Яструб», сот. *Див.* Карпенко Дмитро

«Яструб». *Див.* Демчук Йосип Васильович

«Яструб». *Див.* Петрук Павло Варламович

Яцьки, с. Васильківського р-ну 549, 553, 564, 874

Яцьків Федір 693

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- а/в – агент внутрішній
АБГ – агентурно-бойова група
АБН – Антибільшовицький Блок Народів
АК – Армія Крайова
арк. – аркуш
арм. – армія (армійський)
АРСР (АССР) – Автономна Радянська Соціалістична Республіка
ББ – боротьба з бандитизмом
БУД – Братство Українських Державників
БФ – Бойовий Фонд
В. – Великий (-а)
в. о. – виконуючий обов'язки
ВАПЛІТЕ – Вільна академія пролетарської літератури
ВВ – внутрішні війська
ВВН – Військові відділи націоналістів
ВЗ – Великий збір
ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВЛКСМ – Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді
ВО – Воєнна Округа [в УПА]; військовий округ [в рад. армії]
ВП – Військо Польське
ВТТ – виправно-трудові табори
ВУАН – Всеукраїнська Академія Наук
ВУКоспілка – Всеукраїнська кооперативна спілка
га – гектар
ГВШ – Головний військовий штаб
ГГ – Генерал-губернаторство (Генеральна губернія)
Гестапо (гестапо) – (Geheime Staatspolizei) таємна політична поліція III Рейху
ГО – Генеральна округа
ГОСП – Головний осередок пропаганди (ОУН)
госп. – господарчий
ГПУ – Державне політичне управління
гр – грам ; група; градус
ГРЕС – гідро-електростанція
ГУЛАГ (ГУЛАГ) – Г'лавное управління лагерьей (головне управління [радянських концентраційних] таборів)
ДД (Д. Д.) – [авіація] далекої дії
див. – дивись
ДКО – Державний комітет оборони
ДМЗ – Дніпропетровський металургійний завод
ДНБ – Німецьке інформаційне бюро
Донбас – Донецький [кам'яновугільний] басейн
ДП – державне підприємство
ДПБ – допоміжний поліцейський батальйон
др. – друг
ДТО – дорожно-транспортний отдел (дорожно-транспортний відділ)
ДУН – Дружини Українських Націоналістів
ДШЗ – державний шкіряний завод
еп. – єпископ

ж. д. – залізнична дорога (залізниця)
 ж. д. с. – залізнична станція
 з/д – залізнично-дорожній
 ЗАГС – запис актів громадянського стану
 зв. п. – зв'язковий пункт
 ЗГ – Залізнична гвардія
 згл. – згідно
 ЗО – західні області
 ЗОУЗ – Західні Українські Землі
 ЗУЗ – Західні Українські Землі
 ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
 ЗЧ – Закордонні Частини (ОУН)
 ІБ – істребительні батальйони (істребки, стрибки)
 інш. – інший (інше)
 К. – Київ
 КА – Красна армія (червона армія)
 КВШ – Крайовий військовий штаб
 кг – кілограм
 КГ – командування групи
 КДУ – Київський державний університет
 КЕ – Крайова екіпіровка (ОУН)
 кл. – клас (клас)
 КНДР – Кореїська Народна Демократична Республіка
 КНР – Китайська Народна Республіка
 ком. – командування (командир); командант
 КОП – крайовий осередок пропаганди (ОУН)
 КП – Крайовий провід (ОУН)
 КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
 КПО – Кам'янець-Подільська область
 к-р – командир
 крб. – карбованці
 Кріпо – кримінальна поліція [III Рейху]
 кур. – курінний
 Л – легал
 лейт. (л-т) – лейтенант
 м – метр; місто; місяць
 м. і. – між іншим
 май. – майор
 МДБ (МГБ) – Міністерство державної безпеки
 мл. – молодший
 МОПР – Міжнародна організація допомоги [борцям] революції (міжнародна організація допомоги борцям революції)
 МП (MP) – (maschinen pistole) німецький автомат
 МТС – машинно-тракторні станції
 напр. – наприклад
 НВЗ – Надзвичайний Великий Збір (ОУН)
 НВРО – Народна-Визвольна Революційна Організація
 НЕП – нова економічна політика
 НКВС (НКВД) – Народний комісаріат внутрішніх справ
 НКДБ (НКГБ) – Народний комісаріат державної безпеки
 НП – надрайонний (надрайоновий) провід
 нпр. – наприклад
 НСДАП (NSDAP) – Націонал-соціалістична робітничая партія Німеччини
 НШ – народна (неповносередня) школа

обл. – область
 ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
 ОЗ – осередні [центральні] землі
 ок. – около (близько, приблизно)
 окр. – округа
 ОКФ – окружний фонд
 ООП – окружний осередок пропаганди
 ООП – охрана общественного порядку (охорона громадського порядку)
 ОП – окружний провід
 ОРБ – особливі робочі батальйони
 орг. – організаційний
 ОРП – осередок [пропаганди] районного проводу
 ОРС – отдел рабочего снабжения (відділ робітничого постачання)
 ОСОАВІАХІМ – Общество содействия авиации і хіміческо-мустроительству (Товариство сприяння авіації та хімічному будівництву)
 ОТ – «Організація Тодт»
 ОУН – Організація Українських Націоналістів
 ОУН(б) – Організація Українських Націоналістів (бандерівців)
 ОУН(м) – Організація Українських Націоналістів (мельниківців)
 ОУН(СД) – Організація Українських Націоналістів (самостійників-державників)
 п. – пункт; повстанці
 парт. – партійний
 пвд. – підвідділ
 ПВО – Польська військова організація
 пвх. – політвиховник
 ПВХО – протихімічна оборона
 пд. – пуд
 ПдУЗ – Південні Українські Землі
 ПЗК – Північно-Західний Край
 ПЗУЗ – Північно-Західні Українські Землі
 пов. – повіт
 пол. пош. – польова пошта
 полк. – полковник
 пр. (прим.) – примірник
 прим. – примітка
 проп. – пропаганда (пропагандист)
 ПСК – Північно-Східний Край
 ПСУЗ – Північно-Східні Українські Землі
 ПУЗ – німецьке бюро пропаганди на СУЗ
 ПУН – Провід Українських Націоналістів
 р. – року
 РА – розвідка агентурна
 рад. – радянський
 РБ – робітничі батальйони
 рб. – рубль (карбованець)
 РВ (РО) – районний відділ
 рев. – революційний
 реф. – референт
 РК – районний комітет; районний комісаріат
 РККА – Рабоче-крестьянская красная армия (робітничо-селянська червона армія)
 Р К К С – (Reichkreditkassenschein) окупаційні німецькі марки в Придністров'ї в роки 2-ої Світової війни

РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
 РМ – рейхсмарки
 р-н – район
 РНК – Рада народних комісарів
 РОА – Російская освободительная армия (Російська визвольна армія)
 РОВС – Російській общевоевській союз (Російський загально-військовий союз)
 РОП – районний осередок пропаганди
 рос. – російський
 РП – районний провід
 РРП – районовий референт пропаганди; районний революційний провід
 РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РСЧА (РККА) – Робітничо-селянська червона армія
 РУП – Революційна Українська Партія
 С. – східняки
 с.р. (с-р, с/р, с/с) – сілька рада
 С.У. – Слава Україні
 с/управа – сільська управа
 с/о – секретний осведомітель (інформатор)
 с/о – секретний осведомітель (сексот)
 СБ – Служба безпеки
 СВУ – Спілка Визволення України; Союз Визволення України
 СД (SS Sicherheitsdienst) – служба безпеки Третього Рейху
 СМЕРШ – «Смерть шпіонам» (військова контррозвідка ЧА)
 СО – Станіславська область
 сот. – сотник
 спец. – спеціальний
 співр. – співробітник
 СРО – Союз російських офіцерів
 СРСР (СССР) – Союз Радянських Соціалістичних Республік
 СС – (SS – Schutzstaffeln) елітарні війська III Рейху; Січові Стрільці
 ССА – спеціальна секція військова [румунська контррозвідка]
 ст. – старший; станція
 стан. – станиця (станічний)
 старш. – старшина
 стр. – стрілець
 СУЗ – Східні Українські Землі
 т. – точка
 т. д. – так далі
 т. зв. – так званий
 ТВ – Тактичний відтинок [УПА]
 т-во – товариство
 тех. – технічний
 тех-звено – технічне звено
 тис. – тисячі
 Тсоавіахім (Осоавіахім) – Товариство сприяння обороні, авіаційному й хімічному будівництву
 УВВ – Українське Визвольне Військо
 УВО – Українська Військова Організація
 УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
 УДП – Українське Державне Правління

УЗ – Українські Землі
УК – Українська кореспонденція
УКП – Українська комуністична партія
укр. – український (українці)
УНА – Українська Національна Армія
УНДО – Українське Національно-Демократичне Об'єднання
УНР – Українська Народна Республіка
УНРА – Українська Національна Революційна Армія
УНС – Український Національний Союз; Українська Народна Самооборона
УПА – Українська Повстанська Армія
Упр. – управління
УПС – Український Пресовий Союз
УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів
УРСР (УССР) – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС – Українські Січові Стрільці
УССД – Українська Самостійна Соборна Держава
УЧХ – Український Червоний Хрест

ФЗО – фабрично-заводське навчання
ХМУ (Х.М.У.) – Харківська міська управа
ХТЗ – Харківський тракторний завод
хут. – хутір
ц. – центнер
ц. р. – цього року
ЦВК – Центральний виконавчий комітет
ЦК – Центральний комітет
ч. – число
ЧА (КА) – Червона армія
ЧВГ – чекістсько-військова група
чер. – червоний
ЧК – Надзвичайна комісія
чл. – член
чот. – чотовий
ЧСР – Чехо-Словацька Республіка
ЧХ – Червоний Хрест
ШВШ – шеф військового штабу
ШГ – штаб групи
шл. – шлях
шос. – шосе
шт. – штук
ЮНППА (УНППА, UNRRA) – United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Адміністрація Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови)

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

Схема структури ОУН(б) у Київській області, виготовлена чекістами. 1944 рік.	1033
Дужий Петро («Д. Арсен», «Крученко «Сергій Михайлович», «Сергій Білий»)	1034
Федорук Юрій-Костянтин («Лемко»)	1034
Кук Василь («Юрій Леміш», «Степан», «полковник Коваль», «Юрко Медвідь», «Ромко», «Куркуль»)	1034
Перепадя Петро	1034
Пронченко Михайло	1035
Регей Василь («Кіт»)	1035
Вовк Федір («Голубенко»)	1035
Самотовка Ярослав	1035
Мирон Дмитро («Орлик»)	1036
Козак Микола («Смок»)	1036
Свистун Микола («Лисий»)	1036
Кук Василь («Леміш»)	1036
Бей Василь («Улас»)	1037
«Шепель»	1037
«Олег»	1037
«Тарас»	1037
Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Друга половина 1940-их рр.	1038
Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН	1038
Пиріг Михайло («Хмель», «Сокіл»)	1038
Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Друга половина 1940-их рр.	1039
Янишевський Степан («Далекий»)	1039
Галина Голояд	1039
Криса Михайло («Кобзар», «Блуд»)	1040
«Сурмач»	1040
Колесник Петро («Черник», «Ігор»)	1040
Юркевич В. («Змагун»)	1040
Криса Михайло («Кобзар», «Блуд»)	1041
Оліярник Михайло («Богдан»)	1041
Зброя, вилучена у членів боївки ОУН «Кобзаря» поблизу с. Іванівка Ставищенського р-ну Київської обл. 22 квітня 1952 р.	1041
Дидик Галина («Анна»)	1042
Ільків Ольга («Роксоляна»)	1042

Крюченко Уляна.....	1042
Фоя Людмила («Оксана»)	1043
Штойко Микола («Богун»).....	1043
«Лариса»	1043
«Оксана»	1043
Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Друга половина 1940-их рр.	1044
«Мирон»	1044
«Роман».....	1044
«Олесь»	1045
Кур'єри Кам'янець-Подільського ОП ОУН «Олесь» та «Роман»	1045
Мартюк Хома («Алгід», «Охрім»).....	1045
Гаргат Іван («Липкевич»).....	1045
«Клим»	1046
«Мирон»	1046
«Голуб»	1046
Ліщинський Іван («Матюшенко»).....	1047
«Ромко».....	1047
«Круча».....	1047
«Кузьма».....	1047
Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Друга половина 1940-их рр.	1048
Зброя, вилучена МДБ у членів Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. 1951 р.	1048
Майно підпільної друкарні Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН, виявленої співробітниками МДБ УРСР 26 грудня 1949 р.....	1049
Пропагандистські листівки ОУН.....	1050
Пронькін Ігор («Беркут»)	1051
Бенедюк Петро («Орлик»).....	1051
Гордійчук Олексій («Остап»).....	1051
Велігурський Іван («Юхимець»).....	1051
Довідка МДБ УРСР про боротьбу з рейдуючими боївками ОУН в Житомирській обл. за четвертий квартал 1947 р.....	1052
Інформація Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У від 22.08.1951 р. про ліквідацію керівника зв'язку КП «Поділля» з СУЗ М. Штойка – «Богуна»	1053
Підпільники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Друга половина 1940-их рр.	1053

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

Розділ І. Директивно-розпорядчі документи:

№ 1. Вказівки для проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед населення Східної України. Липень 1942 р.....	91
№ 2. Інструкція для здійснення рейдів боївок ОУН та підвідділів УПА на територію Східної України. [1945 р.].....	125
№ 3. Інструкції для проведення виховної та пропагандистської діяльності ОУН серед населення СУЗ. Листопад 1946 р.	129
№ 4. Вказівки для агітаційно-пропагандистської роботи ОУН на СУЗ. 1 травня 1947 р.	154
№ 5. Формуляр інструктивного листа ГОСП Проводу ОУН щодо поширення пропагандистських видань на Сході України за допомогою залізниці. Травень 1947 р.	156
№ 6. Вказівки для реалізації клича «Лицем до Сходу». Жовтень 1947 р.	157
№ 7. Вказівки для опрацювання тем під час звітування про становище на східноукраїнських землях. [Не раніше 1948 р.].....	162
№ 8. Інструкція з терену «Запоріжжя» про відзначення 300-ї річниці від початку національно-визвольного повстання під проводом Богдана Хмельницького. Березень 1948 р.	170
№ 9. Інструкції для ідеологічно-політичного вишколу. [1948].....	174
№ 10. Інструкція ГОСП для проведення бесід із жителями зі Східної України. Квітень 1949 р.	179
№ 11. Організаційні інструкції для роботи в терені. 18 червня 1949 р.	186
№ 12. Додаткова інструкція з пропагандистської роботи на 1949 рік. 1949 р.....	188
№ 13. Виписки із блокноту керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН М. Качановського. [1949 р.].....	191
№ 14. Виписки із робочого блокнота референта пропаганди Краєвого проводу ОУН на ПЗУЗ «Москва» Г. Семенюка. [1949 р.].....	192
№ 15. Виписка з наказу ГВШ УПА про нагородження Г. Левчука Бронзовим Хрестом заслуги. 17 серпня 1949 р.	198
№ 16. Інструкція «Оса-1» . [1950 р.].....	200
№ 17. Організаційні інструкції Проводу ОУН для діяльності на найближчі роки. Червень 1950 р.....	206
№ 18. Тактичні вказівки для діяльності Коломийського окружного проводу ОУН. [Не пізніше жовтня 1950 р.].....	217
№ 19. Виписки з робочого зошита керівника Буковинського	

окружного проводу ОУН В. Савчака. [Не пізніше жовтня 1950 р.].....	222
№ 20. Виписки із зошита керівника Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчака. [Не пізніше жовтня 1950 р.].....	236
№ 21. Інструктивна праця В. Бея «До питання нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі». Травень 1952 р.	255
Розділ II. Звітно-інформаційні документи:	
№ 22. Огляд становища центральних та східних областей України під німецькою окупацією. Лютий 1942 р.	309
№ 23. Звіт про становище на Донбасі. Травень 1942 р.	314
№ 24. Огляд ситуації на Донбасі. 1942 р.	319
№ 25. Суспільно-політичний огляд на ОСУЗ та СУЗ. Червень 1942 р.....	322
№ 26. Суспільно-політичний огляд Дніпропетровська. Червень 1942 р.....	331
№ 27. Вісті з Кіровоградщини. 1942 р.	339
№ 28. Огляд становища на південних українських землях. 1942 р.....	341
№ 29. Суспільно-політичний огляд підрумунської Трансністрії. 1942 р.	350
№ 30. Звіт про становище в Криму. 1942 р.	362
№ 31. Вісті з Криму. 1942 р.....	364
№ 32. Суспільно-політичний огляд центральних, східних та південних областей України. Лютий 1943 р.	365
№ 33. Звіт з території Трансністрії. Лютий 1943 р.	374
№ 34. Огляд становища у центральних, східних та південних областях України станом на весну 1943 р. [Весна 1943 р.]....	380
№ 35. Звіт про рейд відділів УПА на територію Кам'янець-Подільщини. 11 липня 1943 р.	412
№ 36. Огляд становища південних областей України під німецькою та румунською окупаціями. Серпень 1943 р....	414
№ 37. Звіт про суспільно-політичне становище у центральних областях України. Вересень 1943 р.	419
№ 38. Вістки з території румунської Трансністрії. 3 вересня 1943 р.	440
№ 39. Звіт СБ із Миколаєва. 25 жовтня 1943 р.	444
№ 40. Суспільно-політичний огляд центральних та східних українських областей. 29 жовтня 1943 р.	447
№ 41. Суспільно-політичний огляд ситуації в румунській «Трансністрії» восени 1943 р. Листопад 1943 р.	452
№ 42. Вістки з північних районів Житомирської області. Листопад 1943 р.	468

№ 43. Інформаційні вістки зі Сходу України. 12 березня 1944 р.	465
№ 44. Суспільно-політичний огляд Кам'янець-Подільської області. Вересень 1944 р.	466
№ 45. Звіт відділу УПА «Бистрого» про рейд по території Кам'янець-Подільської області. 13 листопада 1944 р.	470
№ 46. Звіт про рейд повстанців у північні райони Кам'янець-Подільської області. [Січень 1945 р.]	473
№ 47. Інформаційний звіт із південних областей України. Березень 1945 р.	475
№ 48. Тереновий звіт із Ляховецького району Кам'янець-Подільської області. 28 травня 1945 р.	479
№ 49. Звіт Людмили Фої в СБ ОУН про поїздку в НКДБ УРСР. 19 серпня 1945 р.	481
№ 50. Вісті зі Сходу. 1945 р.	493
№ 51. Звіт «Романа» про політико-пропагандистську роботу ОУН на території Житомирської області. 20 вересня 1945 р. ...	494
№ 52. Тереновий звіт «Галайди» з Кам'янець-Подільської області. 9 жовтня 1945 р.	501
№ 53. Звіт про рейд боївки ОУН «Ореста» у Кам'янець-Подільську область. 12 жовтня 1945 р.	502
№ 54. Уривок зі спогадів підпільника ОУН «Вадима» про рейд по території Житомирської області. Без дати.	506
№ 55. Суспільно-політичний огляд Кам'янець-Подільського округу. 1945 р.	515
№ 56. Відомості з Кам'янець-Подільської області. 17 листопада 1945 р.	518
№ 57. Суспільно-політичний огляд Кам'янець-Подільської округи ОУН. 20 листопада 1945 р.	521
№ 58. Звіт «Галайди» про ситуацію на СУЗ. 7 грудня 1945 р. ...	529
№ 59. Звіт про рейд відділу УПА «Гудими» по території Кам'янець-Подільської області. 10 січня 1946 р.	530
№ 60. Звіт боївки ОУН «Кармелюка» про роботу в західних районах Кам'янець-Подільської області. Січень-лютий 1946 р.	532
№ 61. Додаток до звіту про голод у призбручанських районах Кам'янець-Подільської області. 4 лютого 1946 р.	534
№ 62. Теренові вістки з Кам'янець-Подільської округи. 15 травня 1946 р.	536
№ 63. Протокол розмови членів Велико-Дедеркальського районного проводу ОУН із санітарками з СУЗ. 25 жовтня 1946 р.	540
№ 64. Інформації про прибуття голодуючих зі Східної України у Калуський район Станіславської області. [1946 р.]	541

№ 65. Інформаційне повідомлення про розмови з голодуючими колгоспниками з Кам'янець-Подільської області. 9 січня 1947 р.	544
№ 66. Суспільно-політичний огляд Васильківського району Київської області. 8 червня 1947 р.	548
№ 67. Репортажі про зустрічі підпільників ОУН з голодуючими колгоспниками зі Східної України на території Дрогобицької області. 14 червня 1947 р.	567
№ 68. Суспільно-політичний огляд Васильківського району Київської області. 1 липня 1947 р.	579
№ 69. Звіт про роботу тех-звена Букачівського районного осередку пропаганди ОУН. 30 червня 1947 р.	583
№ 70. Звіт про голод у призбручанських районах Кам'янець-Подільської області. Жовтень 1947 р.	585
№ 71. Протокол голоду на СУЗ. 16 листопада 1947 р.	597
№ 72. Загальний огляд діяльності ОУН на СУЗ від 1941 р. 1947 р.	600
№ 73. Хроніка-спогад «У златоглавому». Січень 1948 р.	616
№ 74. Розвідувальні дані про промислові об'єкти м. Києва, зібрані військовим референтом Київського міського проводу ОУН І. Денисенком. [Квітень 1948 р.].....	667
№ 75. Спогад стрільця «Нечая» про рейд з'єднання УПА «Хмельницький» у Житомирську область восени 1943 р. Травень 1948 р.	669
№ 76. Репортаж поїздки уродженки Східної України в Одесу. Вересень 1948 р.	677
№ 77. Запис розмов із жителями с. Лозоватка Кіровоградської області. Листопад 1948 р.	691
№ 78. Огляд соціально-економічного становище шахтарів Донбасу. [1948 р.]	706
№ 79. Формуляр звіту підпілля ОУН у м. Києві. 1948 р.	722
№ 80. Інформаційні вістки про становище на Житомирщині. 20 липня 1949 р.	724
№ 81. Інформаційні вісті про становище у Східній Україні. 5 червня 1950 р.	739
№ 82. Вісті про СУЗ. 20 липня 1950 р.	747
№ 83. Інформації з СУЗ та Криму. Літо 1950 р.	754
№ 84. Репортаж про подорож агітаторки ОУН у Східну Україну. [Літо 1950 р.].....	758
№ 85. Звіт учасника ОУН у Запоріжжі «Яструба». 15 квітня 1951 р.	770
№ 86. Повідомлення М. Криси із Київської області. [Не пізніше 21 квітня 1952 року].	772

№ 87. Оглядова праця В. Бея «СУЗ та наша національно-визвольна боротьба». [1952 р.]. 775

Розділ III. Обліково-статистичні документи:

№ 88. Список загиблих членів ОУН та УПА на СУЗ у 1945-1949 рр. Лютий 1950 р. 857

Розділ IV. Ділове листування та особисті документи підпільників:

№ 89. Лист В. Бея до Г. Левчука. 29 жовтня 1945 р. 863

№ 90. Лист невідомого до В. Кудрі. 10 листопада 1946 р. 866

№ 91. Лист С. Янишевського до Р. Піддубного. 22 березня 1947 р. 870

№ 92. Лист С. Янишевського до П. Піддубного. 28 квітня 1947 р. 873

№ 93. Лист «Бориса» до «Василя». 5 травня 1947 р. 874

№ 94. Лист «Бориса» до М. Мельника. 29 травня 1947 р. 876

№ 95. Лист «Бориса» до М. Мельника та «Василя». [Травень 1947 р.] 880

№ 96. Лист «Бориса» до М. Мельника. [Червень 1947 р.] 888

№ 97. Лист «Бориса» до М. Мельника. 1 липня 1947 р. 890

№ 98. Лист «Бориса» до М. Мельника. 21 липня 1947 р. 894

№ 99. Лист С. Смолюка до командира. 24 грудня 1947 р. 897

№ 100. Лист І. Пронькіна до С. Титка. 24 червня 1948 р. 900

№ 101. Виписка із щоденника керівника Корецького надрайонного проводу ОУН М. Климук про роботу ОУН на СУЗ. 1948 р. 904

№ 102. Лист М. Ярчука до М. Штойка. [1950 р.] 905

№ 103. Лист «Зірки» до невідомого. [1950 р.] 906

№ 104. Лист «Ворона» до «Соні». Квітень 1951 р. 907

№ 105. Записки керівника боївки ОУН М. Криси («Кобзаря»). Червень – липень 1951 р. 908

№ 106. Лист М. Криси до П. Колесника. 10 липня 1951 р. 909

№ 107. Лист В. Николина до М. Криси. 16 жовтня 1951 р. 935

№ 108. Лист М. Криси до П. Колесника. 5 січня 1952 р. 937

№ 109. Лист М. Криси до невідомих. [Не пізніше 21 квітня 1952 р.] 939

№ 110. Лист П. Колесника до М. Криси. [Не пізніше 21 квітня 1952 р.] 940

№ 111. Щоденник М. Криси («Кобзаря») за липень 1951-лютий 1952 рр. [Початок 1952 р.] 941

Розділ V. Пропагандистські матеріали

№ 112. Листівка Крайового проводу ОУН на СУЗ «До робітників-українців». Квітень 1942 р. 947

№ 113. Листівка ОУН «Українці!» видана й поширена

в центральних областях України. 1942 р.	948
№ 114. Звернення УПА-«Схід» до селян України. Червень 1944 р.	950
№ 115. Звернення УПА-«Схід» до робітників України. Червень 1944 р.	952
№ 116. Звернення УПА-«Схід» до працівників транспорту України. Червень 1944 р.	954
№ 117. Брошура ОУН «Молодь східних українських земель у боротьбі за УССД». 21 жовтня 1945 р.	955
№ 118. Заклик ОУН до населення Східної України. Серпень 1946 р.	963
№ 119. Пропагандистська брошура «Слово до учителів, братів зі східних областей України». 30 серпня 1946 р.	964
№ 120. Заклик до української молоді східних областей України. [1946 р.].	978
№ 121. Листівка ОУН «Брати з-над Дніпра!». [1946 р.].	979
№ 122. Листівка ОУН «Чи буде голод?». 1946 р.	984
№ 123. Листівка ОУН «Голодуючі!». Червень 1947 р.	985
№ 124. Листівка ОУН «До голодуючих!». Літо 1947 р.	987
№ 125. Лист до студентів від групи колишніх київських студентів вояків УПА. [1947 рр.].	990
№ 126. Листівка ОУН «Братам українцям зі східних областей України!». [1947 р.].	996
№ 127. Відозва Проводу ОУН на СУЗ «До української молоді». Травень 1948 р.	998
№ 128. Стаття з журналу «Революціонер-пропагандист» про реалізацію клича «Лицем до Сходу». 1949 р.	1000
№ 129. Формуляр листа осередку пропаганди Тернопільського окружного проводу ОУН. Січень 1949 р.	1008
№ 130. Формуляр листа українських повстанців до матері (жінки, сестри) загиблого у боротьбі з підпіллям ОУН співробітника радянських силових структур. [Січень 1949 р.].	1009
№ 131. Відозва до українців західних та східних областей України. 1949 р.	1012
№ 132. Відозва ОУН «Українці!». 1949 р.	1017
№ 133. Листівка ОУН «Демобілізовані бійці та офіцери!». [1949 р.].	1019
№ 134. Пропагандистська брошура ОУН «Промислові робітники України!». Вересень 1950 р.	1021
№ 135. Пам'ятка для українців зі східних областей України. Травень 1950 р.	1028

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових
праць до історії Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 3-4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3. Книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4. Книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії та додаткові підпільні матеріали про дії УПА. Між мемуарами – повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга друга: серпень 1944-1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944-1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945), статті та матеріали з 1944-45 рр., які стосуються цілоти визвольного руху. 1980р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946-1948. Книга містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро*

інформацій УГВР та інші матеріали. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949-1952. Книга містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними **Бюро інформацій УГВР**, вип. 4, 6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько ста невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»). Книга містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» від листопада 1943 р. до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень **«Повстанський стяг»** – виданий з нагоди п'ятиріччя УПА в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА «Лисоня». 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу («Ударники»-4, 94а) за час від жовтня 1946 р. до 24 жовтня 1947 р., ведений бунчужним «Буркуном», з епілогом Богдана Гука («Скали»). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного «Криляча» (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, які продовжував по його смерті сотенний «Бурлака» (Володимир Щигельський), денник сотні «Криляча» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Костянтин Гімбельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до «звільнення» з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення «УПА-Схід». 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: **«Тижневі вісті», «Лісовик», «Інформативні вісті», «Інформатор»** і **«Перемога»**. Всі числа цих журналів супроводяться англomовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяль-

ності на Закерзонні та Акт оскарження Олени Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946-1947. Збірник містить передруки підпільних видань: «*Нові Лідіце*», «*Виселення єпископа Коциловського*», «*Вибори в СРСР*», «*Нова голодова катастрофа в Україні*», «*Фашистське страшило*», «*До братніх чеського і словацького народів*». 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА «Маківка». 1990 р., 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Охоплює збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще в Україні або відразу після переходу на еміграцію. 1992 р., 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Показчик до «Літопису УПА»; книга перша: 1-19 томи. Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, алфавітні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». 1994 р., 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліцейних установ. 1991 р., 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період від травня до вересня 1947 р. 1992 р., 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщено підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992 р., 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що видавався 1942-1946рр. Журнал містив важливу інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995 р., 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник охоплює не тільки властиві пісні вояків

УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник містить понад 600 пісень і їх варіантів. 1997 р., XXIV+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР 2001 р., 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від часу війни у 1939 р. до відходу на Захід у 1945 р.. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 р. у підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 р. – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Дм. Клячківський) і від літа 1944 р. – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом м. Лебеда. 1997 р., 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 р. до 1953 р. – у підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954 р.. Від 1945 р. була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 р. співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 р. – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині, а також – в тюрмі КГБ у Києві. 1995 р., 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»). 3 юнацьких мрій — у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 р. до осені 1947 р. в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину зі щоденного життя повстанців та їхніх командирів, та про важке становище українського населення на цих теренах. 1999 р., 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський). Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського («Хріна»), к-ра ТВ УПА 24 «Маківка» – «Крізь сміх заліза», «Зимою в бункері» та спогади Олекси Конопадського («Острове́рха») – «Спомини чотового УПА Острове́рха». Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 р. до 1949 р. року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000 р., 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943 – 1947. Книга містить спогади «Сої», «Спартака», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА

к-ра «Бриля». Також подано оперативні звіти к-ра «Бриля» та к-ра «Гамалії» («Переяслави I» та «Переяслави II») з Тактичного Відтинку УПА «Розточчя». 2000 р., 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 2001 р., 581 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). Книга містить документи і матеріали, що стосуються історії та діяльності відділів УПА ТВ-«Лемко» в 1944-1947 рр., оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи Підстаршинської школи ім. полк. «Коника». 2001 р., 900 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації, мапи.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947 рр.. 2001 р., 974 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 35. Показчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 Нової Серії та томи 1-3 серії «Бібліотека». Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи «Літопису УПА» Основної та Нової Серій, також книги «Повстанські могили» т.1 за ред. Євгена Місила. 2002 р., 870 стор., тверда обкладинка.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Книга містить отримані з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002 р., 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955. Книга містить спогади Івана Лика («Скали», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та спогади Миколи Терепенка («Медведя») – «На грані двох світів». Автори оповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та в польських тюрмах. 2002 р., 644 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 38. Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів. Книга містить схеми та описи різних криївок УПА й запілля, та перелік з'єднань Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського Округу за рр. 1944-1954 рр., який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2002 р., 430 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у («Вольносьць і Незавіслосьць»), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, та інше. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2003 р., 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА в 1945–1948 роках. Серед документів — звіти Команди Тактичного Відтинку, хроніки відділів куреня УПА “Месники”, звіти й огляди керівництва II Округи ОУН “Батурин”, господарські звіти тощо. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2004 р., 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Книга містить документи та матеріяли про Президента УГВР Кирила Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004 р., 880 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і матеріяли. Вояки УПА, які в 1947-1949 роках пробилися рейдом у Західну Європу, вважали своїм обов’язком залишити для історії та майбутніх поколінь пам’ять про визвольні змагання в часі Другої світової війни та після її закінчення. Це стало реальністю в 1974 р., коли було створено видавництво “Літопис УПА”. Книга містить документи та матеріяли про нелегкі будні становлення та діяльності видавництва “Літопис УПА” за 30-літній період діяльності, короткі біографії членів видавничого комітету, адміністрації видавництва, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005 р., 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 43-44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книги містять протоколи переслухань працівниками Служби Безпеки (СБ) ОУН Тернопільської області осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР. Матеріяли походять з підпільного архіву, віднайденого у 2004 р. в селі Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., завдяки с. п. Софрону Кутному. На їх базі можна вивчати організацію, обсяг та дії підпільних структур щонайменше в межах однієї області у 1946–1948 рр., коли тиск на підпілля радянських силових структур був надзвичайно потужний. Також матеріяли протоколів яскраво відображають жорстокість, нелюдність та брутальність радянських репресивних органів, які шляхом терору та насилля снували павутину імперії зла на теренах Західної України.

Том 43. Книга 1: В першій книзі поміщено 85 з 193 наявних протоколів допитів, що охоплюють 13 районів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський райони. 2006 р., 1332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, схеми.

Том 44. Книга 2: Книга є продовженням 43 тому та містить подальших 108 протоколів переслухань СБ ОУН, зокрема, з теренів таких районів як: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Пробіжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Теревлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський, та з Рогатинського району Станіславівської області. Тут також поміщені Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, Лист підпільників на Далекий Схід, Протокол однієї події, список функціонерів МВД і МГБ та список слідчих СБ. Вступна стаття до обох книг поміщена в т. 43. 2006 р., 1288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. Книга містить спогади про ген. Романа Шухевича–Тараса Чупринку, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2006 р., 572 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 46. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книга 3. Книга є важливим доповненням і продовженням тт. 43-44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з п'яти районів Тернопільської обл., зокрема: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. Документи походять з повстанських архівів, віднайдених в околицях сіл Пліхів, Краснопуца Бережанського р-ну та Петриків Тернопільського р-ну. 2007 р., 896 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 47. Підпільна Пошта України. Книга містить ілюстрації ППУ з філателістичної збірки с.п. Степана Голяша, яка знаходиться в “Колекції Петра Й. Потічного про підпільну й антипідпільну боротьбу в Україні” при Університеті Торонто (Канада), з коротким описом рисунків марок і блоків, а також вступні статті, що привідкривають історію діяльності Підпільної Пошти України. 2009 р., 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 48. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945-1948); книга перша: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945-1946). Дві головні теми книги – перебіг пропагандивних рейдів УПА теренами Північно-Східної Словаччини в серпні-вересні 1945 р. і в квітні 1946 р. (стратегія, цілі, поведінка відділів) та заходи чехословацької армії і органів безпеки ЧСР на припинення діяльності УПА в країні (до вересня 1946 р.). Книга також містить матеріали про чехословацько-радянську та чехословацько-польську співп-

раці стосовно УПА, звіти та відомості військової розвідки і національної безпеки ЧСР про дії повстанців, ситуацію українського населення на Закарпатті та документи про реакцію чехословацького суспільства до УПА. 2010 р., 864 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 49. Тернопільщина: «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943-1950; книга перша (1943-1947). В книзі подано підпільні інформації про діяльність ОУН і УПА та суспільно-політичну ситуацію в Тернопільській області і суміжних районах. 2010 р., 832 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 50. Тернопільщина: «Вістки з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943-1950; книга друга (1948-1950). Книга містить подальші документи підпілля ОУН за 1948-1950 рр. щодо суспільно-політичної та економічної ситуації в Тернопільщині. 2010 р., 1240 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

– УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945-1948); книга друга (1947-1948).

У НОВІЙ СЕРІЇ, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появилися такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: «До зброї», № 16, 1943, «Повстанець», № 1-6, 1944-1945, «Український перець», № 1-3, 1943-1945 та «Бойовий правильник піхоти». Київ – Торонто, 1995 р., 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ – Торонто. 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також подано листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто. 2001, 652 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга перша: (1943–1945). У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1943–1945 рр. Усі подані

матеріяли мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто. 2002, 597 стор., тверда обкладинка.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга друга: 1946–1947. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1946–1947 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто. 2002, 574 стор., тверда обкладинка.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга третя: 1948. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1948 р. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 523 стор., тверда обкладинка.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1949–1959 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 716 стор., тверда обкладинка.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. Збірник містить документи керівництва УПА-Північ і УПА-Південь, Краєвого проводу ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп (Воєнних Округ) «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»). Київ–Торонто. 2006, 1448 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Михайло Степаняк, Євген Басюк, Мирослав Гайдук, Ярослав Білинський, Артемізія Галицька, Олександр Луцький, Юрій Стельмащук, Петро Дужий, Микола Дужий, Володимир Павлик, Омелян Польовий, Федір Воробець, Дмитро Вітовський, Василь Левкович. Київ–Торонто, 2007, 912 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали. У книзі зібрані документи та матеріали за 1907–2005 рр., які характеризують основні віхи життя і діяльності керівника українського визвольного-революційного руху в 1943–1950 рр. ген. Романа Шухевича (“Тараса Чупринки”) та присвячені його пам'яті. Поряд з документами Галузевого державного архіву СБ України до збірника увійшли документи Державного істо-

ричного архіву України у Львові і, частково, – ЦДАВО України, а також матеріали, які публікувалися в “Літописі Української Повстанської Армії” (Торонто) та в інших виданнях. Київ–Торонто, 2007, 832 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). До книги увійшли 353 раніше не опублікованих документи з різних територіальних осередків ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі за серпень 1942 – грудень 1943 рр., які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) на ПЗУЗ (серпень 1942 – вересень 1943 рр.), а також округ, надрайонів, районів, кушів, підрайонів і станиць запілля УПА на ПЗУЗ (вересень – грудень 1943 р.). Київ–Торонто, 2007, 848 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

12. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 1. Том містить документи командування воєнної округи і окремих підрозділів, пресові видання “Буг”, як також звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ–Торонто, 2008 р., 800 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

13. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 2. Том містить документи командування Воєнної Округи і окремих підрозділів, пресові видання, як також звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ – Торонто, 2009 р., 1232 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи. До збірника увійшли нещодавно виявлені у різних архівах України історичні джерела УПА (УПА–Північ) (266 документів, світлини), що раніше були не відомі широкому загалові. У них висвітлюється історія керівництва, військових підрозділів, армійського запілля за 1943–1945 рр. Територіальний ареал: північний захід, центр, північний схід Волині, Південне Полісся. Київ – Торонто, 2010 р., 640 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 2. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Миколи Павловича, Івана Павловича-Бабинця, Петра Лиховського, Віктора Харківа, Григорія Голяша, Юліана Матвіїва та Степана Коваля. Київ–Торонто, 2011, 840 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. У книзі вміщено 281 діловий лист, а також фрагменти, розсекречені СБУ за останні 3 роки. Авторами джерел є як керівники УПА і збройного підпілля ОУН (Роман Шухевич, Василь Кук), так і функціонери крайового рівня (Микола Козак, Василь Галаса та ін.). Діловий епістолярій висвітлює маловідомі, переважно трагічні події національно-визвольної боротьби на Волині та Поліссі

у 1944 – 1954 рр. Київ–Торонто, 2011, 1024 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

17. Осип Дяків-“Горновий”. Документи і матеріали. У книзі вміщено 119 документів присвячених життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН, заступника Голови генерального секретаріату УГВР, та підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа-“Горнового”. Основна частину складає його творча спадщина та листування. Публікуються документи про освіту та навчання, арешт та ув’язнення радянською владою, обставини загибелі; зізнання та спогади осіб, які з ним тісно співпрацювали. Переважна більшість документів і матеріалів публікуються вперше. Представлено найповніший нарис життя і діяльності О. Дяківа, висвітлено основні ідеї його публіцистичних праць. Київ–Торонто, 2011, 1016 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. У книзі вміщені документи і матеріали українського резистансу про діяльність підпілля ОУН(б) та УПА на території центральних, східних і південних областей України у 1942-1952 рр. Джерела висвітлюють одну з маловідомих сторінок історії України середини ХХ століття й органічно доповнюють документальну спадщину українського самостійницького руху в Західній Україні. Київ – Торонто, 2011, 1160 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

- **Ярослав Старух.** Документи і матеріали.
- **Воєнна округа УПА «Лисоня».** Документи і матеріали. 1943–1952.

СЕРІЯ «ЛІТОПИС УПА» – БІБЛІОТЕКА

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув’язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м’яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

2. Володимир В’ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років – рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторів показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі, без чого неможливе правильне і об’єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів, 2001, 208 стор., м’яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». У книзі описані спогади чотоного командира УПА «Чорноти» про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чоловіка, уточнювала, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Книга містить спогади Василя Левковича («Вороного»), його дружини Ярослави, сотенного Миколи Тарабана («Тучі»), вояків УПА Івана Філя («Шеремети»), Івана Василевського–Путко («Вуса»), оргмоба Костя Міхалика («Думи») та зв'язкової Катерини Когут–Лялюк («Грізної»). В книзі подана коротка згадка про Якова І. Чорнія («Кулю», «Мушку», «Ударника»), командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака. Львів, 2003, 448 стор., тверда палітурка в суперобкладинці, ілюстрації.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукуєць. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними документами). Книга є підсумком опрацювання архівних документів з фондів Державного архіву Львівської області за 1944-1947 роки. Ці документи мають інформаційно-звітний характер (також плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, підпільні документи, прокурорські аналізи, агентурні справи тощо) й викривають суть боротьби комуністичного режиму проти національно-визвольного руху на вказаних теренах. У довіднику подані ключові ідентифікаційні дані про осіб, які були пов'язані з тим рухом, та джерела інформації цих даних. Львів, 2003, 416 стор., м'яка палітурка.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукуєць. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939-1950 (за архівними документами). У цій праці зібрана трагічна інформація про особи та події, що, безпосередньо чи опосередковано, у позитивному чи негативному плані, були пов'язані з визвольною боротьбою на території тодішньої Дрогобицької області у 1939–50-х роках. Основна інформація – результат опрацювання документів архівних справ Державного архіву Львівської області (ДАЛО) та інших архівів, а також видань, публікацій і машинописів з цієї тематики; дописів, свідчень, спогадів та листів. Львів, 2005, 1312 стор., ілюстрації, тверда палітурка.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). В книзі досліджено інформативний потенціал джерел з історії діяльності мережі ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ. Обговорюється формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, прово-

диться класифікація документального масиву джерел та з'ясовано особливості діяльності референтур ОУН(б) і заплілля УПА. Львів, 2006, 512 стор., тверда палітурка.

8. Онишко Леся. «Нам сонце всміхалось крізь ржаві ґрати». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. У цій монографії на основі архівних документів та матеріалів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду Катерини Зарицької, її участь в формуванні Українського Червоного Хреста; діяльність в референтурі пропаганди ОУН (б) та налагодження зв'язків головнокомандувача УПА Романа Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах ССРСР, а потім на волі. Львів, 2007, 928 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

9. Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Спомини присвячені історії національно-визвольного руху на Волині 1930-1950 рр. Вони відображають діяльність польського окупаційного режиму та більшовицькі репресії 1939-1941 рр. Авторка детально розповідає про свій вступ в ряди ОУН, проходження вишколів, свою діяльність в Колківській республіці УПА у відділі розвідки. Окремий розділ споминів присвячений ув'язненню в комуністичних таборах. Львів, 2008, 400 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

10. Олександр Ішук, Ігор Марчук, проф. Дарія Даревич «Життя і творчість Ніла Хасевича». Книга написана на раніше недоступних, засекречених матеріалах з архіву Служби безпеки України і розкриває життєвий та творчий шлях видатного художника-графіка, члена УГВР з 1949 року, ілюстратора багатьох видань ОУН і УПА – Ніла Хасевича («Бей», «Зот», «Рибак»). Доповнено видання повноколірним каталогом праць мистця. Львів, 2011, 432 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

11. Олександр Ішук. «Молодіжні організації ОУН (1939-1955 рр.)». В монографії на основі комплексного аналізу наукової літератури, опублікованих історичних джерел та архівних матеріалів досліджено участь української молоді у боротьбі за державну незалежність у 1939-1955 рр. Торонто – Львів, 2011, 896 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

СЕРІЯ «ПОДІЇ І ЛЮДИ»

1. Посівнич Микола. Нескорений командир. У нарисі висвітлюється життєвий шлях провідного члена ОУН та Головного командира УПА Романа Шухевича, незламного лідера національно-визвольної боротьби українського народу. Торонто-Львів, Видання 2-е, доповнене. 2008, 80 стор., ілюстрації.

2. Осьмак Наталка. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Пропоноване дослідження розкриває на основі архівних документів і матеріалів невідомі сторінки життя і діяльності одного з чільних керівників українського визвольного руху 1940-х років. – Торонто-Львів, 2008, 128 стор., ілюстрації.

3. Посівнич Микола. Степан Бандера. Життя присвячене свободі. Пропоноване дослідження присвячене життю та діяльності Провідника ОУН та ЗЧ ОУН Степана Бандери в 1920–1959 рр. На основі спогадів та документів у книзі висвітлено боротьбу і роль ОУН і ЗЧ ОУН та її лідера у тогочасних суспільно–політичних процесах. Крім того, читач зможе довідатися про родинне, шкільне, студентське оточення, в якому формувалася особистість майбутнього Голови проводу ОУН та ЗЧ ОУН. Торонто–Львів, 2008, 112 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

4. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Короткий біографічний спомин Петра-Йосифа Потічного, написаний англійською мовою, охоплює період від народження до часу, коли він, як юнак, вояк УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини під кінець 1947 р. Торонто–Львів, 2008, 124 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

4/II. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 2. Дана книга є продовженням англомовних біографічних споминів Петра-Йосифа Потічного, яка описує його життя в Сполучених Штатах (1950–1964), службу в американській морській піхоті підчас Корейської війни, здобуття університетської освіти у Філадельфії і Нью-Йорку та завершується його подальшим переїздом до Канади. Торонто–Львів, 2010, 112 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

5. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. / Упорядник Роман Грицьків. Видання присвячене полковнику Української Повстанської Армії Миколі Твердохлібу – «Грому». Крізь призму спогадів безпосередніх учасників подій та інших матеріалів у збірнику зображено життя і діяльності видатного повстанського командира, а також висвітлено національно-визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто–Львів, 2008, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

6. Михайло Романюк. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА. Пропоноване видання присвячене життю та діяльності одного із керівників збройного підпілля ОУН та УПА Петра Федуна – «Полтави». На основі архівних документів висвітлено процес формування світоглядних позицій, національно-патріотичних переконань та його творчої спадщини. Торонто–Львів, 2009, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

7. Українська Головна Визвольна Рада / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. У книзі про УГВР поміщено статті Р. Шухевича, м. Дужого і А. Камінського, спогади Л. Шанковського, Д. Ребет у яких висвітлено боротьбу і роль УГВР у тогочасних українських суспільно-політичних процесах. Торонто–Львів, 2009, 136 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

8. Володимир Іванченко. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Брошура присвячена життю Людмили Фої («Оксани», «М. Перелесник»), 1923–1950, котра була одним із організаторів підпілля ОУН (б) у м. Києві під час Другої світової війни.

Арештована вона витримала тортури в'язниці НКДБ. Будучи ключовою фігурою у протистоянні радянських спецслужб з СБ ОУН, зірвала потужну чекістську операцію з виявлення та знищення керівників українського визвольного руху. Одночасно вона – авторка чудових літературних творів. Людмила Фоя загинула в нерівному бою з військовою групою МДБ, рятуючи пораненого друга. Торонто – Львів, 2009, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

9. Олександр Іщук. Життя та доля Михайла Дяченка – “Марка Босслава”. Книга присвячена життю та долі Михайла Дяченка – поета, письменника, підпільника й одного з керівників Карпатського КП ОУН, автора чималої кількості поетичних творів та оповідань, у яких чітко продемонстровано мету та завдання українського визвольного руху середини ХХ століття. Вперше оприлюднено раніше невідому інформацію про заходи радянських каральних органів із розшуку м. Дяченка, виявлену в ГДА СБУ, окремі його твори та маловідомі фотографії. Торонто – Львів, 2010, 140 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

10. Олександр Іщук, Володимир Іванченко. Життєвий шлях Галини Голояд – “Марти Гай”. У книзі чи не вперше на основі архівних документів МДБ УРСР, збережених в Галузевому державному архіві СБ України, детально висвітлено життя та долю однієї з чільних діячок українського визвольного руху Галини Голояд – “Марти Гай”. Книгу доповнено творами письменниці, маловідомими фотографіями та документами з архівів радянської державної безпеки. Торонто – Львів, 2010, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

11. Володимир Мороз. Портрет Осипа Дяківа-“Горнового”. Книга присвячена життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН на українських землях та заступника Голови генерального секретаріату УГВР, підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа. На підставі широкого масиву джерел з'ясовано його внесок в український національно-визвольний рух, висвітлено основні ідеї понад двох десятків публіцистичних праць. Торонто – Львів, 2010, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

12. Володимир Мороз. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Зиновій Тершаковець увійшов в історію українського національно-визвольного руху як крайовий провідник ОУН Львівщини та засновник і редактор підпільного видання “Літопис УПА”. Докладно про ці та інші аспекти його життя та діяльності йде мова у даній книзі, написаній на широкій джерельній базі, зокрема невідомих архівних документах. Також вперше з 1944 р. публікується праця З.Тершаковця “Польське питання”, в якій розкрито погляд українського підпілля на стосунки із своїм західним сусідом. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

13. Микола Андрощук-«Вороний». Записки повстанця. Книга спогадів Миколи Андрощука-«Вороного» охоплює період з весни 1943 р. по весну 1944 р. і подає широку картину дій українських повстанців на південній Волині. Автор приймав безпосередню участь у тих подіях і зустрічався з багатьма повстанськими командирами — Д. Клячківським –

«Климом Савуром», П. Олійником – «Енеєм», М. Свистуном – «Ясеном». Про славних повстанських командирів та про чисельні бої з німецькими підрозділами, найбільший бій загонів УПА та військ НКВС на Гурбах і важкий Північний рейд міститься інформація на сторінках цього видання. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

14. Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. Ярослав Богдан – «Всеволод Рамзенко». В книзі розповідається про життєвий шлях та творчу діяльність відомого письменника-підпільника і чільного діяча ОУН Ярослава Богдана – «Всеволода Рамзенка» (1915-1953). На основі невідомих архівних документів з ГДА СБ України відтворено основні етапи життя та проаналізовано тематику основних праць Я. Богдана. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

15. Дмитро Проданик. Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона». У книзі на основі архівних документів та спогадів колишніх учасників та симпатиків визвольного руху висвітлено життєвий та бойовий шлях Василя Сенчака-«Ворона» на посадах районного референта СБ Солотвинщини та надрайонного референта СБ Станиславівщини, а також проведено дослідження ходи «чорної» зради на Станиславівщині 1951 р., під час якої і загинув «Ворон». Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

16. Олександр Іщук, Ігор Марчук. Брати Бусли. Життя за Україну. Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова (референт пропаганди Проводу ОУН) Буслів подає інформацію про їхній нелегкий життєвий шлях. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

17. Світло душі родини Левицьких / Упорядник Марія Прокопець. В книзі розповідається про долю родини Левицьких, долю, яка певною мірою була типовою для численних галицьких родин у першій половині ХХ століття. В час лихоліття 2-ої Світової війни, опинившись між жорнами брунатних та червоних окупантів, з 8-ми дітей о. Юрія Левицького та Анастасії з Зубрицьких п'ятеро загинуло у боротьбі за волю України. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.litopysupa.com>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подано не тільки повну бібліографічну інформацію (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та Збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою можна знайти також на web сторінці за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopysupa/index.html>

*Про подальші інформації можна звертатися на адресу
Адміністрації:*

— Микола Кулик — **mykola.kulyk@litopysupa.com**
або Редакції:

— Петро Й. Потічний — **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні — **litopys@bs.lviv.ua**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

*Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com*

**ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ**

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ “ЛІТОПІСУ УПА”

*М. Бошно, І. Василевський-Путко, І. Гомзяк, Параска Грицай,
О. Дольницький, О. Жигар, Б. Ковалик, М. Кошик,
М. Кулик, Р. Кулик, Катерина Лялюк, М. Луцзак, П. Мицак,
Емілія Нагірна-Зінько, Марія Пискір, А. Потічний, П. Потічний,
М. Рошецький, І. Росіл, Наталя Солтис, І. Терефенко,
Ярослава Філь, О. Цілюпа, С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

М. Кулик, Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталя Солтис

Адреса:

*LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station “C”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
mykola.kulyk@litopysupa.com*

Адміністрація в Україні:

Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

**Благодійний Громадський Фонд “Літопис УПА”
ім. Володимира Макара**

Микола Посівнич

Адреса: “Літопис УПА”

*пл. Міцкевича, 6/7, Львів 79000 Україна
тел. (38-032) 272-4064 e-mail: litopys@bs.lviv.ua*

Наукове видання
ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Нова серія, том 18

ДІЯЛЬНІСТЬ
ОУН ТА УПА НА ТЕРИТОРІЇ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ
ТА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Документи і матеріали

Упорядник:

О. ПАГІРЯ, В. ІВАНЧЕНКО

Підписано до друку 12-24-2011. Формат 70 x 100¹/₁₆
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 23,17. Обл.-видавн. арк. 18,12.
Наклад 1000. Зам. № 12-24/11

ЛІТОПИС
УПА

ТОМ

18